KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 22. 1–5

22a
Igerot Schadal
22

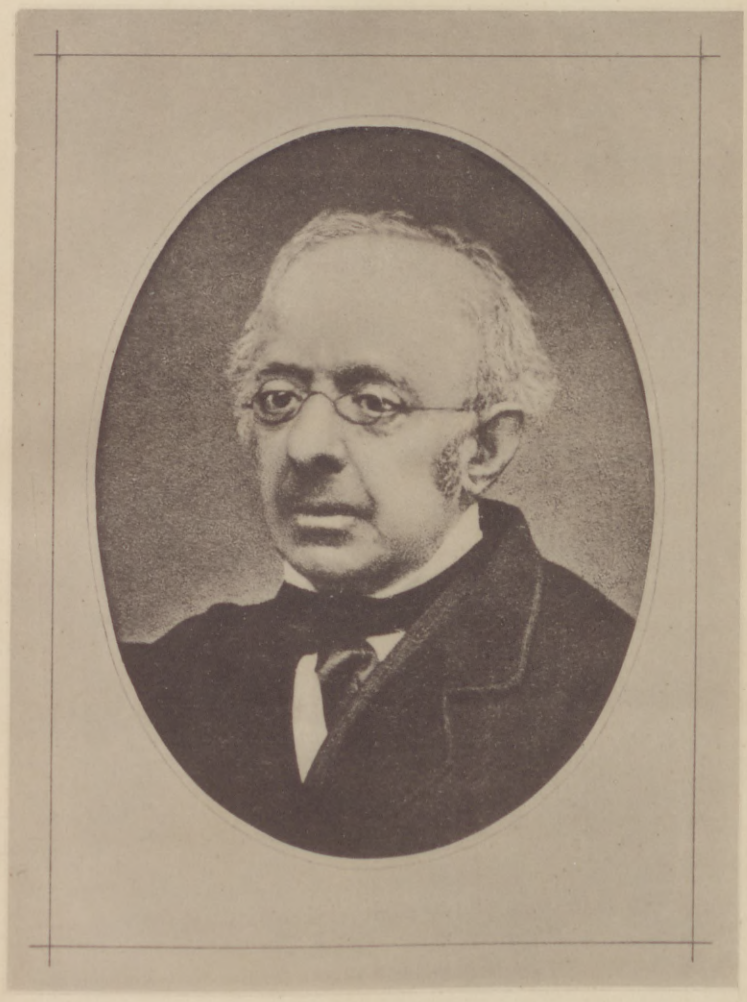

Prof. S. D. Luzzatto.

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

hebräische Briefe

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

Herausgeber

EISIG GRÄBER

ERSTER BAND

PRZEMYŚL.

1882.

Druck von Zupnik & Knoller, Przemysl.

אגרות שד"ל

אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי
"שד"ל (1838)"

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראֶבער

חלק ראשון

(בהוצאות המוציא לאור)

פרזעמישל

דרוק זופניק עט קנאללער

שנת **תרמ"ב** לפ"ק

דברים אחדים

אל הגבירים אשר נדב לבם אותם לקנות הספר הנכבד הזה .

הנני מתחיל לתת לפניכם היום את האוצר הנחמד כולל אגרות רשד"ל אשר הריץ אל חכמי דורו בכלל , ואל החכמים המפורסמים שי"ר ויש"ר בפרט , אך לא כל אגרותיו תבאנה בזה החבור , כי איזה מהן נשמטו אשר כבר נדפסו כה וכה במה"ע, ואמנם הקורא הנכבד ימצא אותן בספר אשר יש בדעתו של הדר. ישעיה לוצאטו נרו יאיר להוציא לאור בשם „מכתבי שד"ל המפוזרים". ואם ירחיב ה' את גבולי אוציא לאור גם המכתבים אשר כתב שי"ר אל רשד"ל למען אלה ואלה תהיינה לאחדים בידכם .

אלף תודות לכם על אשר תמכתם אותי במצוה רבה כזאת. שמותיכם יזהירו כזהר הרקיע לעדי עד .

אלה דברי המוציא לאור

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

אליכם אישים אקרא !

פתוני רעי ואפת ובפרט נדרשתי לאשר שאל ממני ידידי דר. ישעיה לוצאטו לכתוב הקדמה למכתבי אביו המנוח לעת יצאו נאספים אסיפת אסירים נגאלים כליל בהדרם כאשר רוחו הבלתם. ידעתי גם ידעתי את מך ערכי כי מי אני שאבא לפני המלך וגם לא נסתר ממני כי אך למותר יחשב כל דבר תהלה, הלא שם שד״ל עשה לו כנפים ובכל מקום שדברו יוצא מפורש, כל הצמאים לדברי חכמה יעשו אזנם כאפרכסת ואם לא אפוא למלי לא יחושו ושבחי לא ינשאהו ובכל זאת לא נתתי אזן קשבת לחקקי לב כאלה, אמרתי יהי מה ! אדברה כאשר עם רוחי, הלא במקום אשר ימצאו את גדולתי שם ימצאו את ענותי, כי אהיה רק כשוער בהיכל מלך ורק בחוץ ולא בהיכל פנימה ישמע את קולי.

נפשי בקרבי תעלוז ותגיל אף רנן כי בא היום שקוויתיהו ואודה לאל חי שלא השבית גואל מספרותנו וחמל על שארית פליטת בחיריו שלא תאבד מאכל לעש ולסס ולא תהיה לבז למלתעות הזמן, שמו נאה לו והוא נאה לשמו, אב יתומים הנהו, ולא לבד לילדי בשר כי אם גם לילדי הרוח אחרי מות מולידם ומחולליהם. אכן כדאי היה שד״ל שתראה עליו חמלת ד׳ אשר רחם על כל היקר אשר השאיר אחריו לברכה והקים לו בן יוצא חלציו אשר אזר חיל כגבור, ולא נח ולא שקט עד אשר אסף אליו את כל ילדי רוח אביו אשר שלח חוצה. זכותו של שד״ל הגין עליו כי אחרי מותו נחפץ בנו אשר לא נסה עד הנה בדברי בקרת וחכמת ישראל למבקר ולדורש בשדה ספרותנו, לא חסה על עמלו ולא נסוג אחור מהעבודה הקשה אשר העמים על שכמו מבלי לדעת כי רבה מהכיל וכי תשתרג תעלה על צוארו למעלה מראשו, בחריצות ידים מאין כמהו עשה לילות לימים ויחפש בלי הפוגות בכל החורים ובכל הסדקים ויכתוב מכתבים לכל ארבע פנות הארץ ויבקש וימצא וה׳ היה עמו עד אשר צבר אגרות אביו לקמצים, ויאספו חבילות חבילות למאות ולאלפים. ויותר משהיה ישעיה הרוץ ובלתי נלאה, עוד השכיל לעשות סדרים ולערוך את כל הכתבים כפי עת הבראם עד אשר נודע לו כמה אגרות נכתבו בשנה זו וכמה בשנה אחרת והוא סופר ומונה וחבר רשימה ומתוכה יקרא מנין המכתבים ועת הכתבם ולפעמים גם תוכנם ואל מי מבני דורו יפנו ויהי שם הספר Index raisonné des livres de Correspondance de feu S. D. L. Padoue 1878, 8°. ויהי כאשר יצא הספר הזה לאור על פני חוצות וישתוממו כל רואיו על רב הטוב הצפון בקרב המטמון אשר עליו יסוב דברו. ונפש כל אוהבי שד״ל התאותה תאוה לראות אגרותיו בעצמן ובתארן יוצאות לאור בי בעוד רשימתן ואפס קציהן בכפנו בלענון ואף כי בהראות לעינינו כלן בלי מגרעת. וגם אני הצעיר הרימותי את קולי והגדתי לבת עמי באיטאליאה 1) כי נטל עליה לפדות את ילדי שד״ל האסורים בחשך ולגאלם למען נראם ונשמח במאור פניהם והנה לרגעים קרני תקוה נראו בשחקים שימצאו בארץ מולדת שד״ל אנשים אשר נדבה רוחם אותם לגשת אל המלאכה מלאכת פדיון שבוים, אבל תקותנו נשארה מעל, וחיש מהרה חשכו העבים וכל עמל ישעיה בנו עלה בתהו

1) במ״ע Corriere Israelitico

ויאבד, אבל רוח והצלה עמד ממקום אחר, כי העיר ד' את רוח ה. שאלתיאל אייזיק גרעבער בארץ גאליציאה, והוא באהבתו ובחמלתו לשד"ל התגבר ועשה חיל ולא השיב את ידו מכלה בטרם בצע את מזמתו הטובה והנדיבה להדפיס את אגרות שד"ל, כתת את רגליו ונסע מעיר לעיר לבקש חותמים ולא פחד מכל מכשול ומכל אשר עמד נגדו להפריעו ממלאכתו. יישר כחו לאורייתא כי לא לבצע כסף עשה רצונו נחושה ויגע ועמל מבלי הרף, ולבן וצרף את ההגהה עד אשר יצא הספר מזוקק כפי שידו משגת.

והיה אם ישאלני שואל: מה קול הגבורה אשר תעביר במחנה העברים האם ספר חדש המכיל בקרבו נצורות מני קדם וסודות לא ידענום, יולד לנו, הלא רק מכתבים כאשר יכתבם איש אל רעהו יראו לפנינו? אענה אף אני חלקי ואומר: מי יתן וצלחה עלי רוח שד"ל במתק לשונו והוד דבריו כי נעמו להגיד לעמי את אשר הנהו נותן לפניהם היום ולהשמיע לבית יעקב את כל היקר אשר ראו עיני ואשר יראה עתה לעיני כל רואיו ומכיריו. בל נבזה למכתב כי קצר ולאגרת כי קלה היא וקטנה, איננם נוסלים מספרים רחבי ידים ובריאי—נייר. בל נשכח כי הודתו ולידתו של הספר היתה באגרת, הלא שמו מוכיח עליו כי מקדם גם הוא לא היה כי אם מכתב ושם ספר יכיל את שניהם. ואיכבה נוכל ושכחנו כי רבים מספרי עמנו היותר יקרים נכתבו כדמות אגרת ובפרט הספרים אשר בין הערבים נולדו כמו ס' האמונה הרמה להראב"ד הראשון וס' מורה נבוכים לפאר עמנו הרמב"ם ועוד רבים וכן שלמים כאלה. הלא טוב לנו המכתב אשר תשתפך בו נפש כותבו מבלי מעצור וכל קרבו יתגלה מבלי לראות אל ימין ולשתוק או להביט אל שמאל ולהחביא את דעתו תחת מעטה זר עד אשר לא נכיר את מראהו האמתי כי הנהו מתעטף ומתנכר ומוזר הוא לעינינו. ומה גם אם נמצא מכתבי אנשים אשר יגלו בהם את חיי רוחם, וכל אשר חזו עיניהם לא יחשכו ממנו, אכן אלה כמטמונים יחשבו וערכם לא ידל בקטנם, כי רב טוב צפון בקרבם, ואולי עוד יותר מבספר רב וא"ך. הלא גלוי וידוע לפני מכיר דברי ימי המדעים כי לפעמים היתה אורה ע"י מכתב קטן צעיר הכמות וכי לא אחת ולא שתים נמצאו בהערה אשר התמלטה מפי כותב נבחר דברים העומדים ברומה של חכמה המאירים מחשכים ודולים פנינים ממימי הנשיה. ומה גם באגרות שד"ל אשר לא חשך את פלאי מציאותיו בבית עד אשר יקבצו על יד אחד לאחר ויהיו בידו לספר גדול הנוצה כי אם שלהם החוצה כצפרים עפות לשמח אנשים ולדשן עצם כי זה שמואל דוד האיש לא ידענו מה היה לו כי בזמן אשר כל החכמים והמבקרים סגרו דלתיהם בעדיהם ויצברו בר ויאספו אל תוך ילקוטם את כל אשר מצאו על פני חוצות ספרותנו ועל שדמות חכמתנו, הוא האחד פתח את דלתות ביתו ובהקר ביר מימיו כן הקר את תנובות רוחו אשר חנן אותו אלהים, לא ייחל עד עת האסוף ולא יצפה ליום אשר כלו בו לספריו חדשיהם ושנותיהם כי אם השפיע מטובו כל היום בלי הפוגות בידו הנדיבה, על כן לא נבל עליהו ופריו דשן ורענן כי לא שמרהו אתו בבית הכלא עד אשר קמטו פניו וייבש ולא טעם ולא ריח ולא תואר ולא הדר לו.

היום לעת הראות בית נכאתו של שד"ל לעיני השמש, ידוע נדע את כבוד

גדולתו ותפארת יקרו ולא יאמרו עוד כאשר חשבו אחדים בהבם לפנים, כי למותר יהי' להוציא לאור את כל מכתב ומכתב אשר פזר נתן לאביונים ולעשירים, לדלים ולרקים כאשר לאלה אשר ידם רב להם ולא יתחכמו עוד לשאול למה נשמור לחיי עד את אשר בן יום היה ובן יום אבד, ולמה נציל ממלתעות הנשיה את אשר לא בראו בעליו להיות למשמרת נצח. לא כן עמכם, אתם השואלים, כי שד"ל בעצמו ידע את אשר עשה, ועל כן התאמץ לשמור פתשגן כתביו בילקוטו והעתיקם על ידי תלמידיו, וגם בקש לקבל בחזרה את אגרותיו אהרי מות בעליהם אשר אליהם דבר את מלתו כי לא כמכתבי זולתו היו מכתביו כי נפשו ורוחו שפך בהם לפני הקורא וכל אשר פעל ועשה ואשר חזה ומצא ספח בהם ולא כלא בבית מאומה אם היה אגרתו בית כלי לקבל את מזמות רוחו אשר תסובבנה על הדבר אשר שאלו עליו את פיהו. אין מלה על לשוני לתאר ולפאר כמשפטו וחקו את הוד מכתביו ויקרם. האם אהלל בלשון עלגים את לשון מדברת גדולות אשר אין מעצור לנגדו ברב או במעט להביע את כל אשר עלה על רוחו ולהלביש מחלצות קודש ומעטה תפארה את כל רעיוני לבו וכל צפיני טמוני חכמה אשר חזה בעין שכלו עין הבדולה. נפשי בקרבי תעלוז לאל חי בזכרי אשר העמיד לנו וללשוננו הקדושה גואל בימינו אלה אשר הכמת דקדוק לשון הקודש היתה בהם למקנה זרים ורק חכמי העמים יחשבו למביני דעת ולגוזרי אומר ושם בנינו אשר להם היתה למורשה הלשון הזאת לא ישמע ולא יזכר. כל חיך אוכל יטעם וכל שופט מישרים יענו עתה ויעידו כי לא אבדה עוד מבינינו דעת לשוננו ומצפוניה כי מי בין חכמי העמים אשר נערוך אל שד"ל בעיני החודרת אל היכל הלשון פנימה ואשר נגלו לפניו סתריה וחבין עזה והמון רזיה כמבראשית. כאשר נשלבים שמותם בשמו כן נדבקו יחדיו ברוחו פי שנים גבורת שמואל הרמתי ומתק שפתי נעים זמירות ישראל, כי כאשר דבריו ברוך מללו בהשפיעו עלינו משפע ידיעותיו ומסתרי מראותיו אשר חזה כן יגביה עוף וירים את נפשנו בהוד מליצותיו ורום מעלת שיריו הנשאים. ואיש כזה אשר בו התהיה לשוננו חיי רוחה עד אשר ידבר כאחד מבני הנביאים הלא הוא נוצר מאין כמוהו לגלות לנו נצורותיה מני קדם, לעלות עד היסוד ולהראות לנו חדשות אשר לא שערום אבותינו ומה גם אלה אשר רק ינתחה לנתחים כאחד המתים ויבקשו את רוח חיים בגויה נאלמה. ישוטטו רבים ויבינו במכתביו וימצאו את אשר עיניו ראו ולא זר כי יש בהם דברים נפלאים אשר לא נראו עדנה על פני חוצות כי אם גם נדפסו דבריו זה בכה וזה בכה בכתבי העתים ובהקדמות ספרי אחרים כאשר הראה לנו ישעיה בנו בהשקפתו הכללית על כל הנדפס ממשמוני אבין בם' הנקרא Catalogo ragionato degli scritti sparsi di S. D. L, Padova 1881. 8 לא ראה אור עדנה אחד מני עשרה ואוכי לא אחד מן החמשים מאגרותיו המכילות בקרבן את שכיות החמדתו. מי כמהו ירד לעומק חקי הלשון להבדיל בין הנרדפים ולהפריד בין הדבקים, להכיר את הוראות המלות ומשמעות שרשיהם ובנינהם וכל ענפיהם המשתרגים מהם! ובזאת לא נגעתי כי אם אל הקצה כי גדולות מאלה עשה בגלותו לפנינו את מכתוי הכתובים ובהראותו אור נהיר במקומות חשוכים אין נגוהות ובהבינו כי לבן של ראשונים חכמי המשנה והתלמוד היה כפתחו של אולם בהבנת לשון

הקדש אשר עליה נוסדו הלכות מהלכות שונות הסתומות לנו עד עתה בענין עיקרם מן הכתוב. יותר משאני קראתי ושבחתי לפניכם כתוב כאן, אומר גם אני ואקוה כי כל קורא באהבה יתן אמון לדברי ויבין כי רק לזאת נתתי מחסום למהלל פי כי פעולות שד"ל הנה מהדברים שאין גומרים עליהם את ההלל.

הן אלה דרכי חכמינו וגדולינו כי לא נוכל לתאר את כל כבוד גדולתם, בהראותנו את כל אשר עשו ופעלו בשדה אחד כי לא על מקום אחד כי אם במקומות רבים ובשדמות שונות הודיעונו במה כחם גדול עד אשר נשתומם על רב כשרונותיהם ועל המון הידיעות אשר חנן אותם אלהים. והנה אחד מן הבחירים אשר ד' קורא היה שד"ל ורק אפס קצהו ראינו אם נתפלא על הגדולות אשר עשה בחכמת הלשון ופתרון המקראות כי אם גם החזיק בה ובה הראה לנו את רב בינתו, גם מהמון ספרינו אשר צמחו בימי הבינים לא הניח את ידו החזקה. כאשר יכתבו דברי ימי מדענו וחלק כחלק יחלוקו כל אלה אשר עבדו בכרם חכמת ישורון אז יזריח ויאיר שם שד"ל בתקפו ובגבורתו כי הוא דלה דלה לנו ממימי הנשיה ובכל מקום אשר השמיע את דבריו, אורה ושמחה היתה לכל החוקרים עמו. לבי עלי יהמה בזכרי את אשר פעל הוא אחד ואין לו שני לכבוד משוררינו הספרדים אשר גאלם משחת בלי והעלה אותם לנו ממחשכים אשר בם היה מכוסה שמם וזכר שיריהם ופניניהם אשר אין ערוך להם. הוא באמת עשה חסד עם החיים ועם המתים עד אשר לא בניו ומיודעיו לבדם בכו על מותו כי אם גם נפשות אלה אשר מתו כבר ועתה נשארו יתומים מחדש כי לקח מעל ראשם גואלם ומכירם —

אביהם. מי לא ידאב בראותו כי קבוצת שירי ר' יהודה הלוי אשר גם אחיו בשיר יודוהו וינשאוהו לא נשלמה כי קראהו האסון היותר נורא אשר יקרה לילדי הרוח כאשר יקרה לילדי בשר-במות אביהם. איך עלה הכורת וגדע את הארז אשר בלבנון בעודו באבו בעוד כח עלומים ברוחו ונפשו מלאה מזמות חדשות וגם ישנות העומדות להבצע! אבל הם, כל נקונן כעת ותהי זאת נחמתנו בראותנו אותו אשר בלא ימיו נקטף כי מלא צבאו וכי גדולות פעל בעדנו וכי לא אבד שריד ממשמוניו וכל אשר הגה ברוחו היה יהיה בינינו ויהיה למזכרת נצח.

אבל לא לתאר את יקר שד"ל ומעלת פעולותיו בקרב עמנו באתי היום, מקבוצת אגרותיו היה לי לדבר, ואני נטשתי את מקומי ואלך כהמית רוחי להשתטח על קברו ולבכות על אבדן כבודי כי הייתי גבר עברתו האהבה אשר לשמע נאהבו ולזכרו ילך שולל ונשבה ברב התפעלותו והמון רגשי לבבו. ועל כן אתן מחסום למו פי ולא אוסיף לקונן עוד כי אם אשוב אל דברי הראשון ואומר כי גם בזאת גדול יהי' כבוד הקובץ הזה כי בו נמצא דברים יקרי הערך אשר לא שמענו את שמעם עד עתה ולא ראינום בתוך ספרי שד"ל או בתוך אגרותיו הנדפסות. גלוי וידוע כבר מקדם כמה השפיע מבית גנזיו לכל הפונים אליו ולכל המבקשים עזרו ועצתו וכי הוא נתן ופזר בידו הנדיבה יד מלך לכל ארבע רוחות העולם, אבל עתה נודע ברור כמה פעל ועשה בעד אחרים כי אהבת התכמה נוסכת בקרבו ובכל מקום אשר קוה כי לטובת המדע יהי' פעלו ידיו היו פתוחות להעניק ולהריק ברכות עד בלי די. אמת כי בחוברת הראשונה לא נביר עוד את מדתו הזאת, כי בעת כזאת אשר אליה תיוחסנה אגרות החוברת הזאת לא יצא עדנה שמו על סני החוצות כי אם בארצו ובמולדתו הכירוהו וינשאוהו וחזונו לא היה נפרץ כל

כך כבימים האחרונים. ועוד זאת נראה כי עלה מעלה וכי ידיעתו התרחבה מיום ליום ותחת אשר לא נראה בו בבחרותו כי אם המדקדק והמפרש את כתבי הקדש או המשורר, נמצא בו בימים הבאים חוקר קדמוניות, מבקר ספרותנו אשר ידיו רב לו בקריאת כתבי יד מכתבי יד שונים ובידיעתם, סופר ומונה גדולינו וחכמינו ומליצנו בימי הבינים, מוציא לאור ספרים ישנים נשכחים מלב, מקיץ נרדמים מאין כמהו אשר באהבתו ובחמלתו הגה סיגים ממטמוניו אשר הציל ויעשה לנו מטעמים בכל אשר נגע אליו. אכן כדאי היה שד"ל שנתן אוזן קשבת לכל דבריו ונראה בעינים פקוחות את דרכו בקודש, התחזקו והתגברו בידיעות ובכח הבקרה וישנתחקה על כל שרשי רגליו כאשר צעד בצעדי ענק לקראת המקום אשר הראה לו רוח האלהים אשר בקרבו. לא בן לילה יולד חוקר וכאשר נתענג על פרחי הגן אם נראם כאשר יצמחו יעלו לאט עד אשר ישמחונו בריחם הטוב ובהוד מראיהם כן נתעלם בראותינו איככה יעלה ויתרומם לעינינו חכם בחיר ה' עד אשר יגדל ויהיה לאיש ויגבה משכמו ולמעלה מכל העם.

ולא דברי ימי חי שד"ל לבדו נכיר מתוך מכתביו אשר נסדרו לפנינו כפי העת אשר כתבם בו כי אם דברים רבים נמצא ונלמד בתוכם אשר יועילו לכל הבוחן את קורות עמנו וגדולי חכמיו בזמן הזה. ואל נאמר די לנו בכל הניר הנדפס אשר נשאר למכביר מימינו האלה, עד אשר לא ידעו החוקרים העתידים לבקר בסבך הזה בין ימינם לשמאלם את מה לרחק ואת מה לקרב, כי עצמו מספר מכתבי העת לבני ישראל אשר זה יאמר בכה וזה בכה וכל דבר הקטן יביאו אליהם ויספחוהו אל תוך ילקוטם והיה במקום אשר היה לפנים אפס רזון יהיה עתה שבע לרב עד אשר יהיה לזרא. מכתבים כמכתבי שד"ל נחוצים המה לנו גם עתה ובימים הבאים יודו לנו את החסד אשר גמלנו עם בני הדור האחרון להביא לפניהם תעלומות רוח כביר אשר עיניו היו משוטטות על כל הנעשה בתוך עמו ואל נשכח אף רגע כי הדברים אשר נדע אנחנו לא ידעום הבאים אחרינו וכאשר נצמא אנחנו לכל שמע היוצא לנו מפי הזמן אשר חלף ועבר, כן ייחלו כאל מלקוש לשמועתינו בעת אשר יפקד מקומנו ופי בני דורנו יאלם דום.

אבל למה אכביר מלין להודיע את תועלת קבוצת המכתבים הזאת ויקר גדולתה הלא גם לולא דברי חכמה הנמצאים בה למכביר וספוני טמוני רוח חכם ומבקר מאין כמוהו אשר תגלה לעינינו, ראויה היתה לבוא בקהל לה ולפאר ולרומם את ספרותנו הדלה בספרים כאלה. הלא מעשי העמים יהי לנו לעינים אשר יוציאו לאור מכתבי מליציהם וחכמיהם מבלי ראות על המונם ומבלי חוס על מוצא כסף, כי מראש הכירו כי רק בזאת יוקירו את גחוליהם באספם אספה את כל ילדי רוחיהם ובישמרם לנצח את כל דבר ודבר אשר יצא מפורש מפיהם פה מדבר חכמות ומגלה תעלומות. אכן אלה אפוא המה נפשותיהם של צדיקים, פעולותיהם בחייהם מעשי ידיהם להתפאר המכילים בקרבם את חי רוחם ואף אחרי מותם לא יובלו עמהם לקברות כי על עפר יקומו ויגידו לדור אחרון את כבוד מחולליהם ותוקף רוחם. רק בזאת יהיה לנו למותר לעשות נפשות ולהרים מצבות צלמי אנוש אם נותיר לדור יבא נפש בחירינו בספריהם ובכל מכתביהם. קירות לבי המה לי ונחלי דמעות התפרצו מתוך עיני בהשתטחי על קבר שד"ל בחיותי בפאדובה בשנת תרל"ז ולא ראיתי כי אם אותיות שמו חקוקים על מצבתו וחשך משחור תאדם לא הוד

ולא הדר להם, ובזכרי כי יתומיו ילדי רוחו יקוננו לאביהם איו ואין להם מרחם. והנה מאז לכנור נהפך אבלי כי עתה לא יאבד מאומה מעזבונו וכל הדבר הקטן והגדול אשר הציב לו יד בחייו יעמוד לנס ולאות כבוד אחרי מותו שם עולם אשר לא ישכח. וכל אשר לא ראה אור בימיו בעוד בחיים חייתו יופיע עתה על יד בנו ישעיה הקם בנחלתו, נאמן בבריתו ומקיים את מאמרו. אמת מארץ תצמח וכצדקתו יעשה לו, כי כדאי היה שד"ל שלא יכבה שביב אשו ואהבתו לאומתו וללשונו הבוערת על מזבח לבבו לא תוקד כי אם יגיהו ויפיצו את קרני אורם ורשפי להבתם על פני חוצות ורבים יחמו בהם ויאמרו: האח! ראינו אור. והנה בדברי אלה לא אביט אל גדולת חכמתו ורוב חריצותו כי אם אל קרבו ולבבו אשר כלם אומרים כבוד ללאומנו ולחיי דתנו. אכן קרוב לנו האיש ויהי מכירנו ברוך כי רק לעתים רחוקות יָראה בקרבנו רוח כביר כמהו אשר פי שנים נִתַן לו ממרומים לקרב תורה וחכמה, דת ותושיה, והיו לאחדים בידו. נפש ר' יהודה הלוי נוססה בקרבו וממנו ראה הליכותיו בקדש להאיר ולחמם להבין ולהלהיב לגלות נצורות בחכמה ולשיר בשירים ברגשי עוז. הוא אהב את עמו בכל נפשו ובכל מאודו ועל כן נאהבהו ובל נמצא בו עון אשר חטא אם גם לפעמים דעת אחרת או דעת מוזרה לנו יביע פיהו ויכה בשוט לשונו ולא יחוס כי אמת ותמים היה דרכו ולא ראה לימין ולא לשמאל כי אם סר למשמעת לבבו וכאשר נתנה רוחו על לשונו כן דבר ולא יחת וגם במכתבי אהבתו לא נשא פנים לאיש בדברי חכמה אמר לרע רע ולא לפניו חנף יבא. כאחד הגדולים אשר באדם כן יַראה לפנינו תמיד בעצם נפשו ובתקפה אשר בעיניו יראה ובאזניו ישמע ולא יטיף את אשר יבקשו בחוץ כי את אשר ידבנו לבו וכל אשר יפעמנו רוחו אותו יביע, הוא אחר ואין בו שני בכל חכמות דברי פיהו, הוא ולא אחר בכל הגות שכלו ובכל רגשי קרבו. כאשר ספר לי ידידי המנוח הרופא ד"ר. אוזימו איש פאדובה לא נמצאה בארץ איטאליאה גלגלת גדולה ועצומה מימות דאנטע כגלגלתו של שד"ל כי שאר רוח בו אבל גם לבו היה רחב כפתחו של אולם לשאת עליו את עמו בני ישראל לשונם תהלוכותיהם וקורות גופם ורוחם.

ובזאת אשים קנצי למלי ואפרד מאת שד"ל ולבי נכון בטוח כי כמוני כמוהם גם הקוראים ימצאו עונג בקבוצת המכתבים הזאת ולא ישלחוה מידם כי אם תברכם ותריק עליהם מכל הטוב אשר צפון בקרבה. ורק זאת עצתי לבדה שישימו עיניהם על שני הספרים הנזכרים למעלה אשר הוציא לאור בנו ישעי' כי כל הדבר הקשה יקריבו אליו והוא אסף בהם את כל אשר יסכון לנו לדעתו מדברי ימי שד"ל וקורות ספריו ומזמותיו. ואשנה ואשלש את בקשתי שיסלחו לי בבואי לפניהם היום כי לא להראות חכמה דְאִיתַי בי באתי כי אם למלא את רצון שולחי אשר על פיהם עשיתי גם את הרשימה המכילה בקרבה בדברים קצרים את תוכן המכתבים המדעי להקל על הקורא בבקשו דבר הנודע לו בתוך המון המכתבים ורק להורות באצבע על מקומו ולא להעתיק את כל עניניו היתה מגמתי ומפה והלאה הטו נא אזנכם והקשיבו כי פי שמואל דוד הוא המדבר אליכם!

פה בודאפעסט כ"ד סיון תרמ"ב לפ"ק.

דוד בר' יהודה קויפמאנן.

Nr. I (א

(אגרת ששלח אל אביו בערב פסח תקע״ב והוא בן שתים עשרה שנה)

27. 3. 1812 ר״ד ניסן התקע״ב.

רבי ומורי אבי והורי

במה אקדם ובמה אכף, האספוק כף אל כף, או כף על יך אחבוט, עד יצא דם מהמכות, מרוב אולתי, חרפתי ובושתי, כי לא ידעתי ספורות, מעשי שוכן ערבות, המוציאנו ממצרים, מעבוד איש הבינים, הלא הוא פרעה הנוגש, אשר שולח למוקש, לבנים שרידי אל קדושי עליון, אשר בם בחר בורא מעון, ואחר מכות עשר, בורא עולם במאמרות עשר, השמידו והכחידו ועבודתו נשבתה, ויתר הנסים הנעשים ביה בלליא, ביה בלליא קטילו בכוריא, כל מאן דפלח לאלילא, ליל שמורים הלילה הזה לכל בני ישראל. אך לא פי יספרם כי יבלו שפתי, והרבה המה יותר משערותי ב) אך אבטח בחסדך, ולי תסמוך ימינך, ותיטב לך שו״ר פר״י ג) מזמרה ושירה, הלחן אשבר, כי אין לי פנאי לחבר, הלחן תעגינה ידי, כדי לכתוב יותר מדי, אמנם באתי בשיטות מועטות לפניך, כי ידעתי רוב רחמיך, ורוב הכרתך בחולשת דעתי, הכרת פני ענתה בי, ונכון לבי בך בטוח, כי יודע אתה מתמול שלשום שאין בי מוח, לא בחיל ולא בכח, ואתה עתה ברוך אדני, ולא אמיר כבודך בבר חילוני, מעתה ועד עולם, ונשמח יחד בביאת גואל הדם, אכי״ר.

קולי זה בנך שמואל דוד
המוכן לעבדך תמיד

Nr. II

(אגרת ששלח אל אביו בערב פסח תקע״ג)

14. 4. 1813 י״ד ניסן התקע״ג

יען כי יען עלינו האל טובה גדולה, והגיענו ליום הזה יום גאולה לכן אמרתי לא אחשוך עטי, מלכתוב לך כפי קוצר דעתי, וגם ידעתי כי לא תצחק עלי, כי ילד אני ובימי נעורי, ואף אם שגיתי ואחטא, טובתך תכפה על רוע השטה. לכן יקום

א) אמר ישעיה לוצאטו החמשה מכתבים הראשונים אשר לא הוזכרו בספר Index raisonné העתקתים מספר זכרונות שכתב מר אבי ז״ל בימי נעוריו. (זכרון י״ח. י״ט. כ׳. כ״א. כ״ח). אחר כך מצאתי כי רוב האגרת הראשונה והשלישית כולה נדפסו בתוך ״תולדות שד״ל״ בספר מכתבי שפת קדש Prag 1857 דף 65. 68. 69.

ב) עד כאן נדפס בהמגיד שנה שניה עמוד 70 (שוח״ה)

ג) כך הוא קורא אותו בלשון לעז דרך חבה, וענין המלות האלה הוא ״מר אבי״ (ישעיה לוצאטו).

יקום אבי ויאכל, כי זה היום עשה מי כל, בשליש עפר הארץ, ויפרוץ על המצרים כל פרץ, ועתה אדוני מה אומרה, כי אין בפי כל שיחה, ויותר מהמה כי הזמן קצר, והמלאכה מרובה והפסח מצר, ועתה ישמע אדוני את חטאת עבדו, וזה כל פרי הסר חטאתו, כי אתה ידעת את אשר אתמול בקשתי, מאת מרת אמי וכעל כל הון ששתי, כי קנתה לי מעלה בית חורין, ספר הגדה עם הפירושין, ואתה ידעת את האיש ואת שיחו, ר' משה אלשיך שמו בקרבו, וגבורות ה' ועוללות אפרים, וגם אשר לא כתוב בלוחותים, דיני הגעלה ולישת מצות, הכל בחמשים פרוטות. ומאת אדוני עתה אשאל, לכפר את המעל אשר בנך מעל, ואתה תכפר ברוב טובך, את אשר עשה עבדך, סוף דבר הכל נשמע ברכני בברכתך, כי אני עבדך.

ש"ד

Nr. III

1814

(אגרת ששלח לרחל בת ברכה אחות אביו בשנת תקע"ד)

אחותי רעיתי שלום א)

Nr. IV

1814

(משלי רפואות תעלה שהיו שגורים בפי דודתו ברכה ושנכתבו בספר מאת שד"ל ז"ל בשנת תקע"ב) ב)

Nr. V

(אגרת ששלח לדודתו ברכה בערב ראש השנה תקע"ה)

כ"ש אלול התקע"ה 4. 10. 1815

אחי ובית אבי, פנו אל מכתבי, האזינו את ניבי, ושלומכם ירבה:

הנה נא עזבני כחי ולבי טחרחר, איש אכלתני ואחר, ובשרי כמוק נחר, כי חג לאדני מחר, מחר חג לאדני, על זה פקחתי עיני, על אלה נפלו פני, ועל משכבי סליקו רעיוני, כי איכבה אוכל וראיתי השנה מתחדשת, ובפי לא תהיה ארשת, ולשוני לא תהיה רוחשת, וידי לא תאחז בקסת, ושפתי לא תהיה דובבת, וימיני לא כותבת, אגרת שלומים, אל אחי הנעימים, הלא זאת התורה וזאת התעודה, יקום כל איש מתוך העדה, ואל אשר חטא לו יתן תודה, אם הוציא עליו שם רע ומלבו בדה, ואשר לו צדה, או בכלי ברזל הכהו בחרב חדה, או עליו ידו הדה, על כל אלה יגיד עונו והתודה, באימה וברעדה, ולב נמס ופיק ברכים, והלחלה בכל מתנים.

עתה אני הצעיר איך ארים עין ופי איך אפצה, וידי חובתי איכה אצא, ובמה ומתי ואיכה, ארצה גברתי ברכה, ואיך ארים את ידי, להתנפל לפני כבוד ברוך דודי, ואיך אפתח ואיך אחל, להתרצות לפני רום מעלת רחל, ואיך אעיז את פני

א) מכתב ג' נשמט פה מהדפוס עי' המגיד ש"ב 74 וש"ג 82 (שוחה"ה)

ב) נדפסו הרבה מאלה הרפואות בהמגיד ש"ד 34 (הנ"ל)

פני ואיכבה אתחזק, להפיל תחנוני לפני גבר כאיזק, א) ומי יורני הדרך האשמאיל ואם אימינה, להעביר עברת בת חיל כטיטינה? ב)

אמנם ידעתי כי אתם עם, ונגד זיו מעשיכם זהב יועם, ולהעביר על המדה לכם ינעם, ועל החוטא לבבם לא יזעם, לכן אמרתי הנה מצאתי כופר, ארוצה אכתוב לכם אגרת כלבי וכעופר, וכפרתי אותה מבית ומחוץ בכופר, ידעתי צדקתכם כי גברה, אקומה ואדברה.

אליכם רעי, אודה עלי פשעי, מעשי ידי נצר מטעי, עליהם המו מעי, וימעדו קרסולי וכרעי, וארבעת רבעי, עתה הנני מתחרט, ואת פני אני מורט, ובבשרי שרטת אני שורט, כי ידעתי כי רבו מארבה וכלם אי אפשר לפרט, ועתה מה לי פה, ומה אעשה וישקוט הים מזעפו, את מכתי מי זה ירפא רפא; אך זאת חשבתי לתפארת, במתג ורסן עדיי לבלום כסום ופרד, והוחלתי לדבריכם עד תסלחו כל מרד, כי זה כל דבר האגרת, הלא לכם לדעת כי בישנים אני נער, ובחכמות בער, כשריץ אדמה וחיתו יער, על הדבר הזה שיתו לבבכם כי אז תוציאו משפט לאמתו, אז תאמרו אין לנער משפט מות אין להמיתו, כי רוח רעה מבעתו, גם אנכי ככם אדברה, ועל כל חטאתיכם אף כי מעטו אכפיה, ואל שדי אעתיר, בסתר אהלו אתכם יסתיר, ועטרת תפארה אתכם יכתיר, וכל מוסרותיכם יתיר, ושנת ברכה עליכם יגזור, ושלל ורכוש לכם יבזור, ואתכם לנצח יעזור, ולכל מדויכם ישלח מזור, ובימיכם ישלח איש אזור אזור, וכל צורר אז יטמן, והיינו כגן שמן, וכי"ר ונאמר אמן, הכורע מרחוק ונעלם,

אל האשה היקרה ברכה לוצאטו ואל כל בני ביתה שלום.

ש"ד עבד עולם.

Nr. VI ג)

An Herrn Isack Samuel Reggio

כ"ט אלול התקע"ח 30, 9, 1818.

I.er Livre de Mémoires, Nr 1. Nr d'ordre de l'Index rais. 1.

לאדוני ליצחק שלום ושקט

המשפילי לראות עד האזוב אשר יוצא בקיר, ולא געלה נפשך בהיותך בעיר הזאת לכבדני בחברתך ולענגני, בהראות אותי את עושר כבוד מלאכתך, ותהיינה אזניך קשובות לקול התשובות אשר השיבותיך לפעמים בלב תמים לא חנף ולא מחרף כדרכי כל הימים, ובלכתך מעמנו הגדלת והוספת ענותך אתי, ותחשוך את מדחק המקומות מהרחיק לבותינו לאמר, כתוב דבריך ובאר על הלוחות בלשון קצרה, ונשלוח ספרים ביד הרצים.

ואני לא אצתי להלאות אנשים, ועתה בחרתי לי דומיה לולא שני דברים אשר אמרתי לפניך אשר בהתבוננני בם אחרי כן מצאתים כזב ושקר, ואלה המה.

בראותי

א) שם פרטי בלעז, ובלה"ק יצחק. (י"ל)

ב) כך היו קוראים בני משפחתה בלעז דרך חבה בת אחרת שילדה דודתו ברכה ושמה שמחה. (י"ל)

ג) נדפס באוצר נחמד א' עמוד 11 ובמ"ע 245. I. Mosè (ישעיה לוצאטו)

בראותי בכתוב הנני ממשיר בעת מחר (שמות ט' י"ח) למן היום בה"א הידיעה והוסדה בה"א רפה אמרתי הוסדה זמן עבר והסרה תבת אשר, כפירושו של רש"י ז"ל שנתיסדה ובתרגום אנקלוס דאשתכללת; שאם היתה זמן מקור היתה ה"א במפיק, ועוד למן יום היה לו לומר ולא למן היום. ועוד כחכמתך, שאם היתה התבה זמן עבר, נוסדה היה לו לומר, ואשיבך דבר בשגגה לאמר מבנין התפעל היא ונפלה התי"ו, וזה אפס ותהו, שאם כן היתה הוי"ו פתוחה והסמ"ך דגושה, עכשו שהוי"ו קמוצה והסמ"ך רפה אי אפשר לתבה שתהיה מבנין התפעל (וא"כ לכאורה מבנין נפעל היא, ומזמן מקור. ואולם גם כי תשובתי אשר השיבותיך לאמר מהתפעל היא נפלה נפלה בכל, מכל מקום נכון הדבר בעיני שתהיה התבה זמן עבר ולא מקור, וג"ל היותה מבנין הפעל, וראוי היה לו לומר הוֹסדה כמו על הוֹסד בית ה' (עזרא ג' י"א) במשקל הורד מצרימה (בראשית ל"ט א') והועד בבעליו (שמות כ"א כ"ט) אלא שהומר השורק בחירק כאשר מצאנו ראינו תבת ויישם בארון במצרים (סוף בראשית) תחת ויושם, ומאחר שנקדה ה"א בחירק הונעה הוי"ו בהברה).

וזאת שנית אמרתי לפניך שא"א לפרש אולי אוכל נכה בו (במדבר כ"ב ו') בזמן מקור, כי אעפ"י שיש לומר נכה במקום נכות כאשר מצאנו ענה תענה אותו (שמות כ"ב כ"ב) והפדה לא נפדתה (ויקרא י"ט כ') הכה ופצוע (מלכים א' כ' ל"ז) למען היה לה ברק מורטה (יחזקאל כ"א ט"ו) מכל מקום הכה היה לו לומר ולא נכה, כי לא מצאנו שורש זה רק בבנין הפעיל והפעל, וגם זה הבל, שהרי כתוב והפשתה והשעורה נכתה (שמות ט' ל"א) והחטה והכסמת לא נכו (ר"ת ל"ב) וגם כי עדיין יש פתחון פה לרש"י לומר אם אמרת נכתה ונכו מבנין פועל תאמר נכה בפיעל? והלא שרשים אחרים ראינו בפיעל אשר לא ישרתו להם בפיעל, כמו כי ממנה לקחת (בראשית ג' י"ט) ושפו עצמותיו לא ראו (איוב ל"ג כ"א) ולא מצאנו לקח וראה, מכל מקום אין הדבר רחוק כאשר חשבתיהו.

הנה אלה שתי שגגות אשר ישר בעיני להתודות עליהן לפניך טרם יבואו ימי הפקודה משפט לאלהי יעקב. (ועתה שאלה יש לי לשאול ואל יחר אפך בעבדך מה יאמר רבנו נפתלי הירץ וויזל בכתוב ולא אבה לשתותם (שמואל ב' כ"ג ט"ו וי"ז)? ושם נאמר ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים (ר"ת ט"ו) הלא נראה בעליל כי לא נמנע משתותם מבלי תאוה ולא מאסם ולא געלם, אך לא שתם מן הטעם המפורש, הדם האנשים ההלכים בנפשותם (ר"ת י"ז) ומה נבדל אפוא לשון מאן מלשון לא אבה?)

ואחרי אשר הלאתיך עד כה, אל אל שדי אעתיר, בסתר אהלו אותך וכל בני ביתך יסתיר, ועטרת תפארה אתכם יכתיר, וכל מסרותיכם יתיר, ואתכם לטובה יותיר, וידין דינכם למזור, ושנת ברכה עליכם יגזור, ושלל וכבוש לכם יבזור, ואתכם לנצח יעזור, ובימיכם ישלח איש אזור, ונחך ה' תמיד בכל אשר תאוה, ומעל פני האמת תסיר את המסוה, ונפש המשכילים דשן תרוה, בעשותך נוראות לא נקוה, והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוה, והיית כגן רוה.

מעלי יומא דריש שתא לסדר ולפרש בי לא דבר רק הוא

אוהב טהר לב שמואל דוד לוצאטו

Nr. VII.

An H. I. S Reggio

30. 10. 1818. ל׳ תשרי התקע״ט

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 2. Premier livre de Mém. Nr. 3.

שלם טב לרב טב מרבן טב

יש הבל אשר נעשה על הארץ רבו הבנינים הרעועים העומדים על יסודות קיימים, ומשרש אמת יצא שקר, כאשר לא ישלוט האדם החוקר באהבה העזה הנטועה בכל המשכילים, המביאה אותם ללמוד ג״ש (Sistema) מעצמם על פי שתים ושלש ידיעות ברורות אשר מצאו, ושלא כדין יפסקו הדין ואמרו זה בנה אב לכל דבר, והיה כזה כל מחקר, ולמען לכת בשיטתם יתחכמו בנכליהם להקיש דבר אל דבר, ואם בין זה לזה כרחוק מזרח ממערב.

ולהודיע כחו של יצר זה הביא Condillac בספרו Traité des Systèmes Cap. 12. למשל ולשנינה איש חכם בחקות שמים וארץ (Fisico) אשר חשב לפרש בדרך אשר בדה מלבו את כל פעולות הקימיק״ה, ויאמר לו איש חכם בחכמה הזאת, ראה דבריך טובים ונכוחים, אלא שאין פעולות הקימיק״ה כאשר חשבת, ויען האיש ויאמר א״כ אפוא הוציאם אלינו ונדעה אותם, ואתה תחזה כי אבאר אותן לפי שטתי באר חיטב: מובטח היה שתעלה בידו לפרש עפ״י דרכו את אשר עדיין לא ידע, כי לא יבצר ממנו לקרב את הרחוקים בזרוע; ומי יאמין לשמועתי אם אומר כי Condillac עצמו אשר ראה נגעי בני אדם, וגלה ערותם בספרו אשר הזכרתי, נגעי עצמו לא ראה ויפול בשחת יפעל? ובאמת לבבי יחשוב כי כ״ג ספרים גדולים שכתב, כלם יסבו בלכתם סביבות המרכז הזה: שנים ושנים הרי ארבעה דבר אשר עם היותו גלוי וידוע הוא בנה עליו בנין רעוע (l'analisi) אשר שלשת רבעיו שקר גמור למראה עיני. ואם איש כמוהו נפול נפל ברשת זו ואני אמלט? ואני אבקש לי גדולות? לא אבקש: אך בתם לבבי ולא בחלקלקות מודה אני לפניך, כי כמקרהו גם אותי קרה, יען וביען אחרי רואי שעלה בידי לתרץ ב׳ וג׳ זרויות בנקוד ספרינו ובפסוק טעמיהם, כגון ותמנע היתה פלגש (בראשית ל״ו י״ב) בפתח הנו״ן ואחות לוטן תמנע (־־ כ״ב) בקמץ, אלוף תמנע אלוף עלוה (־־ מ׳) בקמץ, קנז ותמנע ועמלק (ד״ה א׳ א׳ ל״ו) בפתח ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע (־־ נ״א) בקמץ וכן ועשה חסד לאלפים (שמות כ׳ ו׳) בפתח הלמד הראשונה נצר חסד לאלפים (־ ל״ד ז׳) בקמץ ועשה חסד לאלפים (דברים ה׳ י׳) בפתח עשה חסד לאלפים (ירמיה ל״ב י״ח) בקמץ בקצת ספרים, וכן ויאמר שאול אל ה׳ אלהי ישראל הבה תמים וילכד יונתן ושאול והעם יצאו (שמואל א׳ י״ד מ״א) שנראה מפסוק הטעמים שיונתן לבדו נלכד, ומה צורך עוד להפיל בין שאול ובין יונתן בנו ככתוב אח״כ? גזרתי אומר אשר לא יקום לי לאמר אין זרות במקרא. ועתה בראותי תבות למן היום הוסדה (שמות ט׳ י״ח) שא״א למלט אותן בשום פנים מזרויות הרבה, ובהתבוננני בכתובים ויקרא לה גבח (במדבר ל״ב מ״ב) ויאמר לה בעז (רות ב׳ י״ד) לבנות לה בית (זכריה ה׳ י״א) ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב׳ ג׳) ורחמה הרת עולם (ירמיה כ׳ י״ז) לאחיו ולאחותו (במדבר ו׳ ז׳) ויביאו לו את המנחה (בראשית מ״ג כ״ו) ממושבותיכם תביאו (ויקרא

כ״ג י״ז) ועשית קערותיו (שמות כ״ח כ״ט) וביתר היוצאים מן הכלל אשר לא יספרו מרוב, ראיתי ונתון אל לבי כי הפרוץ מרובה על העומד וכי הלכתי קדורנית בחושבי להביא ראיה מן הפרט על הכלל, וראיתי שאין לעוות את הכתובים לכבוד בעל הנקוד והטעמים, אלא כל הזרויות אשר נוכל לפרש בדרך נאה ומתקבל נפרש אותן, ואשר אין פירוש הגון מתישב בהן יש לנו לומר שכך קבל אותן החכם המפסיק, וכך היו בני דורו קוראין, וכך פשט המנהג בימיו (מפני השכחה מבלתי נקוד) עד שהוצרך החכם ההוא לנקד ולהפסיק לפעמים שלא כמשפט, כאשר עשו הקדמונים ממנו שמצאו מקראות משובשים, והניחום כאשר המה, רק אמרו כן כתוב ולא כן ראוי לקרא, כגון אוסרי לגפן עירה — ובדם ענבים סותה (בראשית מ״ט י״א) שראוי היה לכתוב עירו וסותו, ולא זדו להחליף הכתוב, ולא שלחו בו יד, אך הודיעונו הקריאה הנכונה מה היא (וגם מכאן ראיה על חדוש הנקוד, כי אם נמצא בימי מתקני הקרי והכתיב לא הוצרכו לכך כי די בחולם) ובעל הנקוד שקם אחר חתימת התלמוד, ולא היה כח בית דינו יפה ככח הקדמונים, לא שלח ידו אפילו בקריאה כאשר ראה שפשטה ברוב ישראל (כי אמנם לא חש לקבלת יחיד לא בבלית ולא ירושלמית, כי לא נתן בתורה ה׳ אלפים ותתפ״ח פסוקים, כדגרסינן בקדושין ל׳ ע״א, ולא הפסיק לתלתא פסוקי הנה אנכי בא אליך בעב הענן, כדפסקי ליה במערבא, ולא חצה את התורה לא בוהתגלח כדברי תלמודנו, ולא בוישחט ככתוב במ׳ סופרים פ״ט הלכה ג׳, ולא קרא מהלל כדגרסינן בשבת ל׳ ע״ב ועשה כרצונו במחלוקת הללויה וכסיה וידידיה ומרחביה בפסחים קי״ז ע״א ולא חש למ״ד ידה בסוטה י״ב ע״ב) וממקור זה נולדו כל הזרויות, ואין להתעקש ולתת בכלן טעם כאשר לא יהיה רק טעם לפגם.

וברוך האלהים הרועה אותי מעודי, אשר אנה אותך לידי, לפקוח עינים עורות, ולהסיר מעל צוארי עול התבות הזרות, ולא איגע לריק ולא אלד לבהלה, ולא אעוות הכתוב מפני דקדוק המלה, ולא עוד אלא שאהיה נזהר לעתיד לבא מלהקיש אישי המין אל כל המין והפרט אל הכלל בל אבנה בנין אב וג״ש (Sistema) פח אשר טמנה לנו הגאוה האומרת לכל חוקר: רב לך; הדברים אשר ידעת יודיעוך כל מה שלא ידעת, אשרי אוטם אזנו מזעקתה! ואולם אהה! רבים חללים הפילה׳ ואפילו החכם המופלג אשר ליהודים אורה ושמחה בעניניים הרבה אוהב האמת ענו ושפל ברך אשר לא הפליג על המדה באמרו על עצמו.

יבחר אלהים לו אנוש רמה כנפתלי

גם האיש ההוא, הרשני לאמרו לפניך, גם האיש ההוא פתה אותו היצה״ר הזה ויפת, הסיתו ויוכל לו, וידיחהו להביא ראיה מחלק הדבר על כלו, ובאמת (אף כי אנוש רמה אדם להבל דמה חרס מחרסי אדמה לא יוכל לערוך אתו מלחמה) מי הביאו להכחיש מציאות השמות הנרדפים בלשוננו? אם חשב היותם מתנגדים לקדושת הלשון, כמה חקירות יש לחקור על הקדושה הזאת!

הנה אמת נכון הדבר היות לשוננו הראשונה שבלשונות וכלן בנותיה, ואעידה לי עשרה עדים נאמנים.

1. לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת (בראשית ב׳ כ״ג) שמעת מימיך אומרים גבר גברתא, אנתרופי אנתרופיא; uomo uoma; vir vira; männin, mann; homme, homme;

וכיוצא בזה כדבריהם בב״ר פ״ח ול״א ?

2. ותלד את קין ותאמר קניתי (ד׳ א׳) .

3. ותקרא את שמו שת כי שת לי (ד כ״ה) .

4. ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו (ה׳ כ״ט) .

5. שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ (י׳ כ״ה) ואין לסתור ארבע הראיות האחרונות הללו לאמר אולי שמות אחרים היו לקין ולשת ולנח ולפלג, ומשה קרא להם שמות עבריים כמשמעות שמותם הנכריים ושאר הטעמים ולא המלות, ואולי הבן הבכור אשר ילדה חוה acquisto היה שמו ולא קין, וכן כלם: אין זאת ; ויש לי ראיה ברורה להוכיח שלא החליף משה את השמות אשר הזכיר, מאשר אנחנו רואים כי היונים מזכירים מקצת השמות הקדמונים ככתבן בתורה (מלבד שנוים קלים) כגון תובל קין לוטש כל חורש נחשת וברזל Vulcanus, יובל אבי כל תופש כנור ועגב Apollon, יפת גדול מאחיו Nihil Japete antiquius . והנה היונים הראשונים לא ידעו את ה׳ ואת משה עבדו ואת ספר תורתו, וא״א שלקחו ממנו את השמות האלה, ולא למדום אלא בקבלה קדמונית מפי נח ובניו, וא״כ משה כהוויתן כתבן, ולא שלח בהם יד, וא״כ נכון הדבר שגם ביתר השמות לא שלח ידו לתרגם יהודית .

6. וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו (בראשית ב׳ י״ט) בטוב טעם ודעת פ׳׳ירש׳׳י הוא שמו לעולם, ומסתמא בלה״ק, שאם היה משה עומד בעיר Meaco אמרתי הוא שמו בלשון Giappone, עכשו שהוא בין בני ישראל א״א לומר אלא הוא שמו בלשון ישראל, שאל״כ פירש הדבר מאחר שלשונות הרבה היו בימיו א״כ אדה״ר בלה״ק סיפר .

7. בעבודה זרה הקדמונה נמצאו שמות הרבה שאין להם משמעות רק בלשוננו כגון Esperidi עין פרי, Elion, אלהים, Ghe, גיא (אדמה), Berut בריאה, Dagon דג או דגן, Esculapio, עין קולף (שהיה לוקח קליפת העצים והשרף הנוטף מהם לרפואה) Astarte עשתרות הצאן, Cabiri כבירים, Campi Elisj שדי העליזה והשישון, Endimione אין דמיון ליפיו, Pitone פתן, Plutone פליט (שנמלט מידי סטורנו אביו שהיה הורג כל בניו, ואולי הוא הפליט שהגיד לאברם העברי (בראשית י״ד י״ג) ובתרגום יב״ע שהוא עוג וכן בב״ר פרשה מ״א וכן בגדה ס״א ע״א הרי שאפשר שלא יהיה הפליט הזה איש נמלט מיד אמרפל, ולפיכך נכתב בה״א הידיעה) Bel בעל ואדון, l'Erebo, הערב, Calliope, קול יפה, א״כ בלשוננו כפרו הגוים הקדמונים.

8. אין לך לשון שיהיה מספר אותיות תבותיה מועט כלשוננו, ובדעת ובחכמה כבר אמרת: כל מלה שרשית היא בעלת אותיות מועטות. והנגזרת הימנה ירבו בה האותיות יותר, א״כ מלשוננו נגזרו כל הלשונות .

9. ענוותה עצמה של לשוננו, מעוט מספר שרשיה, רוב השמות המשותפים מאין שם לכל דבר ודבר, חסרון איזה זמנים ודרכים בפעלים, (il Preterito Imperfetto, il piu che perfetto primo, e secondo, e tutto il Modo Congiuntivo) ויתר החכמות אשר בה לאות ולמופת על קדמותה, כי כבר צדקת בדבריך : ברבות העתים יושלם הדבר .

10 חסרון הנקדות והטעמים גם הוא מוכיח קדמות לשוננו, כאשר כתב איש

חכם ונבון גם כי כופר (le Marquis d' Argens, Lettres Juives, Lettre 119.) על פי עשר ראיות אלו אמרתי וגזרתי היות לשוננו הראשונה שבלשונות, כלומר שכפר בה אדה"ר, ואולם עד עצם היום הזה האמנתי כי מלבם בדו אדם והוה אותה, והיום הזה בלבד הבינותי את כל תקף ראיותך מן הכתוב ויצו ה' אלהים על האדם וכו' (בראשית ב' י"ו), כי שם ראינו שהיה אדם שומע לה"ק טרם נוצרה חוה, ובהיותו לבדו א"א שיחדש לשון, ואנכי עמדתי מרעיד כרביע שעה ולא מצאתי למחשבתי תשועה ואמר בלבי שמות הבהמות אותם לפחות בדה אדה"ר מלבו, ומצאתי שגם זה הבל, כי בהיותו לבדו א"א שתעלה על דעתו לקרוא להן שמות, נמצאתי מוכרח לבטל דעתי מפני דעתך, ולומר בלא לב ולב כי מי שאמר והיה העולם הוא נתן לה"ק בפיו של אדה"ר, אעפ"י שמלות הרבה נתחדשו אחר זמן כפי הצורך, כגון צעיף אבנט ושעטנז, ומלות הרבה נתחלפו באורך הזמן קצת אותיותיהם, כגון כעש בימי בעל ספר איוב (הקדמון לדעתי ממשה רבנו) וכעם בדורות שלאחריו, וכן מצינו רזם בימי איוב, רשם בבית ראשון, ורמז בבית שני, ומלות הרבה אבדו ברוב הימים משמעותן הראשונה ולקחו אחרת תחתיה, כגון שרש סכן בבנין הקל אשר בימי איוב היה מורה כל תועלת בכלל ובימי דוד ושלמה השתמשו ממנו בענין תועלת החום בפרט, ומלות הרבה קבלו משמעות אחרת מלבד משמעותן הראשונה, כגון שער שהורה תחלה פתח ואח"כ ב"ד, מפני שהיה מנהג קצת המקומות לתת בית המשפט בשער העיר, וכן סופר שנאמר ראשונה על כל מונה ואח"כ על אשר הספרים אומנותם בין ספרי הזכרונות כגון סופרי המלך ובין ספרי התורה והחכמה כעזרא הסופר, סוף דבר גם כי שלח ידו הזמן בלשוננו והחליף אותה חלופים קלים מכל מקום מאין באה אלינו? מאת ה' מן השמים.

אולם בעבור זאת קדושה יש בה? וכי כל מה שברא הקב"ה בעולמו קדוש הוא? מי שמע כזאת? ונשכח כל הדברים שיוצרם עצמו קראם טמאים כגון כל אשר אין בו סימני טהרה ותועבה נקראו, ונניח רבן גמליאל אחרי מותו אשר טמא טמא יקרא, ונעזוב זרע אשר יזרע לחיות זרע על פני כל הארץ, ולא נדבר כי אם על הלשונות; וכי כל לשון שלא בדינו אותה מלבנו והאלהים נתנה בפינו קדש היא? והלא אין כפק שלא נתן הקב"ה לשכוי בינה לחדש מלבו קוקודיק קוקודיק, והדבר ברור כי בורא השמים ונוטיהם נתן בפיו הדבר הזה, א"כ לשון קדש לשונו, וא"כ כמה לשונות קדושות יש לנו! ומה נכבד היום bou bou, gnau gnau iò iò יותר מלשון צרפת ואשליאה שחדשו אותנה בני אדם! ואוי לרשע רע אשר יזיד לדבר סרה ולומר שיש שמות נרדפים או שמות משותפים בלשון העטלפים! חלילה לנבון דבר להעלות כאלה על לבבו, ולא אמרתים לפניך רק להניח לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה הקשה אשר עבד בך במגלה הזאת הארוכה, אבל באמת יש לנו לדעת כי גבהו דרכי ה' מדרכינו ולא מחשבותינו מחשבותיו, ואם עלתה על דעתו של יוצר בראשית להמציא שמות נרדפים או גם דבר רע מהם (כי סוף סוף תועלת מרובה יש בהם, שאם לא היה לנו אלא דרך אחד להשמיע מחשבותינו, אוי לך מליץ אבדת משורר) היאמר חמר ליוצרו מה תעשה? הט אזנך ושמע דברי אחד מגדולי חכמי צרפת (Fénélon, Lettres sur la Religion) Quand il s'agit de savoir ce qui convient ou qui ne convient pas à l'être infini, il ne faut pas le vouloir pénétrer par notre faible et courte raison. Le fini ne saurait comprendre l'infini. C'est de l'infini même qu' il faut apprendre ce qu'il peut vouloir, ou ne vouloir pas.

כלומר שאין לגזור אומר כי השמות הנרדפים מתנגדים לרום מעלת לשוננו לולא היה הדבר מפורש בספרי הנבואה, שאם היה הדבר תלוי בחקירתנו כבר היינו אומרים שא"א שיברא הקב"ה תנשמת בלא עינים.

ואל יזר אפך בעבדך לומר שאני מחלל את הקדשים ומשוה לשוננו לקולות הבהמה והעוף, כי גם אני ידעתי שיש לה יתרון עליהם. כיתרון האור מן החשך, כאשר יש יתרון גדול לנפש האדם על נפש שאר ב"ח, אבל אני אומר כי גם לשוננו גם לשונותיהם מעשה אלהים המה, ואשר עשה האלהים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף ממנו אין לגרוע, ברא גן עדן ברא גיהנם, ברא קדוש וברא חול, יוצר אור ובורא רע ברא שמות נרדפים ברא שמות משותפים, ומי מעכב על ידו? ואם תשאלני מפני מה נקראה לשוננו לה"ק אני אומר לך דברים של טעם.

לא מצינו שנקראה בשם הנכבד והנורא הזה בכל ארבעת ועשרים ספרינו, ושם נאמר ואל תדבר עמנו יהודית (מלכים ב' י"ח כ"ו) ואינם מכירים לדבר יהודית (נחמיה י"ג כ"ד). אכן בבית שני נשכחה מעם הארץ ולא השתמשו ממנה כי אם בקדש, כלומר בקריאת התורה ובלמוד המשנה, ולפיכך קראוה לה"ק, וע"כ תראה בתרגום יב"ע (בראשית ל"א מ"ז ומ"ה י"ב) לישן בית קדשא, כלומר הלשון הנוהגת בבה"מ ששם סנהדרי גדולה ותלמידיה והכהנים הנגשים אל ה'.

ומאחר שאין להביא ראיה מקדושת הלשון נגד מציאות השמות הנרדפים מי הביא רבנו נפתלי להכחיש במציאותם? וכי עברו לפנינו כבני מרון אחד אחד וראה והבין שכלם נבדלים זה מזה? לא כן אלא שמצא הפרש בין שנים ושלשה מהם והקים אותם אבני יסוד למגדל הפורח באויר מבלי לו על מה שיסמוך, ואם יפה אני זוכר מה שקראתי זה ד' שנים הוא עצמו מודה בהקדמת גן נעול כי כאשר הבדיל בין אחד מהמה ובושש מלמד על הכלל כלו הוציאם, ויקו להבדיל בין כל יתר תבות לשוננו דבר אחד לא יבצר מכל אשר לא יחום על כבוד קונו ועל כבוד האמת, ויעוות את הכתובים לקיים שיטתו, ובזולת זה א"א כי מה בין משקוף לכפתור ובין תער למורה ובין קיר לכותל ובין מקצוע לזוית ובין חלון לאשנב ובין שופר ליובל ובין לבנה לירח ובין שמש לחרס וחמה ובין שאר השמות הנרדפים אשר לא יכילם הגליון? לא כן אדוני, אין ביניהם לא דבר ולא חצי דבר, ברך אלהים כי היתה הרוחה לכפול הענין במלות שונות, ואל תלחץ רגל המקראות אל הקיר לפרשם בדיוק שאינו צריך, ושמעת ושלחת את דבריך אשר אמרת על ולא אבה לשתותם (שמואל ב' כ"ג י"ו ו"ז) ולא אבה שמואל דוד לשתותם, כי לא נגלה אליו מתי הכה דוד בסנורים.

ידעתי אדוני ידעתי הרבה יותר מדאי הלאתיך, אך עוד דבר אלהים לי אליך, וראה זה מצאתי.

פעמים רבות כתוב בספר הזהר כי בני האלהים אשר לקחו להם נשים מכל אשר בחרו עזא ועזאל (שני מלאכי מרום) היו, ומחלק ג' דף ר"ח ע"א נראה בברור כי גם רשב"י כן חשב, ובב"ר פכ"ו כתוב לאמר וידעו בני האלהים רשב"י קרא להון בני דייניא רשב"י מקלל לכל מן דקרי להון בני אלהיא, ואני אשר אינני מוהר"ר משה קונין גלאתי לקיים שני המאמרים כאחד. ואתה שלום וביתך

שלום וכל אשר לך שלום כתשוקת ידידנו שחבד"ל אשר לא דרש שלומך באגרתי הראשונה כי לא הראתיה לו עד בא דברך וכבדתני וכתאות המבקש מחילה וסליחה על הלומותיו ועל דבריו.

טריאסטי ער"ח בול לסדר דמפטרינן ביה וזרך גוים יירש לפ"ק.

עבד עולם שמואל דוד לוצאטו.

Nr. VIII

An Herrn Isack Samuel Reggio

Nr d'ordre de l'Index rais. 3. Premier livre de Mém, Nr 5.

27. 11. 1818. כ"ח חשון התקע"ט

ישנו עם אחד מפוזר ומפורד תחת כל השמים, אוהב השירים והמליצות, ומפליא לעשות עם כל המליצים, להכין אותם ולסעדם, ובלעדיו לא ירימו את ידם, וישחו כל בנות השיר, כי הוא המרומם אותם והוא המעשיר; ועל כן נתקבל בכבוד גדול מכל העמים אשר על פני האדמה, בעבור רוב התועלת אשר יועילם, עד כי באחרית הימים קם אחד מן החכמים, והרחיב פה והאריך לשון, ויבקש להמם ולאבדם, על לא חמס עשו; ואדם לא זכר את הגוי המסכן ההוא, ולא בא לעזרתו עד היום הזה: הכי קרא שמם שמות הנרדפים, כי נרדפו, ואין איש שם על לב; ולא זו בלבד, כי גם אתה, אדוני, נוספת על שונאיהם, ואתה תקום ושמעת בקול נפתלי, אשר דרש רעתם, ויאמר השמד, וכרות עמו הברית, להשמיד להרוג ולהכרית.

וכל זה איננו שוה לחפוץ לבי לשנוא אותם, וגם לא אאמין כלל שיכחישו החכמים (לא כלם ולא רובם) מציאות השמות הנרדפים, יען וביען זה ימים רבים פשט המנהג ברוב העולם, להיות כל איש שורר שירים שקולים במספר הברות ובחרוזים, ואין מערער על הדבר, ואין ספק שאי אפשר שנכתוב שירים כאלו אם אין בידנו שמות נרדפים, כנודע לכל אשר נסה באלה: א"כ רוב העולם מאמינים בשמות הנרדפים. והנני מכבים על ידך, ומודה אני כי לא כל התבות הכתובות בספר אהל מועד נרדפות הן, כי רבות מהן נבדלות אשה מאחותה, בדבר או בחצי דבר; אבל המלות המצויינות בספר זכר רב (מעשה ידי אדם גדול) בסימן אחדות המשמעות, אחשוב כי כמעט רובן נרדפות באמת; ולא אבטל דעתי עד שיבא אדם ויראני בבירור (בלי שיעוות הכתובים) מה הפרש בין זו לזו: כי גם אתה תודה לי שאין לשאת פנים בתורה, ולהאמין בדבר שאין עליו ראיה, מפני שאמרו אדם שכבר מת, או שהיה בדרך רחוקה, או שכתב ספרים הרבה, וכיוצא מן הטעמים הללו. מלבד שאין מציאות השמות הנרדפים מתנגדת כלל אל השכל הישר, כאשר איננו מתנגד אל היות לאדם בגדים הרבה ומזונות הרבה; גם כי דיו במאכל אחד ובלבוש אחד. ואם תמנע ידך מגזול לחם ושמלה מאשר יוכל לחיות זולתם, למה תתיר לעצמך לגזול מיד אנשי המליצה והשיר את השמות הנרדפים, אשר הם עשרם וקנינם? ומלבד שאין הקורא משתבש בהם כלל, מאחר שידע

אחדות משמעותם. ומי הטיפש אשר יתבלבל בשמעו: ה' מה רבו צרי, רבים קמים עלי ? ומי לא יבין מיד שנכפל הענין במלות שונות ?

הטיב אשר דבר Francesco Soave (Istituzioni di Rettorica, Parte prima. Sezione prima, Cap II) È raro che in una lingua si trovino due parole che esprimano precisamente la stessa idea: una persona pienamente versata nella proprietà della lingua sempre vi scorgerà qualche cosa in cui differiscano . . . . . In francese un' util opera su questo soggetto ha da molti anni publicato l' Abate Girard col titolo Synonymes français; ed altra più estesa col medesimo titolo ne ha dato poscia Roubaud. Sarebbe desiderabile che anche in italiano alcuno intraprendesse una simile fatica.

ויישר כחו של רבנו נפתלי, אשר החל במלאכה זאת בלשוננו: אבל הרבה יותר מדאי עמד על כל שרש ושרש, והרבה דיו שפך, להגביל הוראת כל מלה ומלה, עד שלא הספיקו לו כל ימי חיו (גם כי בא בגבורות) להשלים את המצוה אשר התחיל בה; ועוד רצה לבטל לגמרי מציאות השמות הנרדפים, והרחיק את הקרובים בזרוע, וכתובים רבים פירש שלא בהוגן כגון כי ירא אנכי אותו (בראשית ל"ב י"ב), אל תירא אותו (דברים ג' כ'), שאמר בהם דברים אשר לא יכנסו באזני בעלי הפשט, מלבד כי באמת (כי לא ידעתי אכנה, ואם עדת חנף תאהב, צוה עלי, ואני שותק) נשה לבו אחרי אהבת החדשות והדעות הזרות, כפירושו על ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט י"ח) והכתוב ואהבת לו כמוך (- - ל"ד) יהרום בנינו; ועל ויהי קול השופר הולך וחזק מאד משה ידבר (שמות י"ט י"ט); ונשה עוד אחרי ספר אשר לא הורישו לנו אבותינו, ולכבוד הספר ההוא, אשר חשב היותו מעשה בן דוד, בדה מלבו חדשות הרבה, שאין הדעת סובלתן, כגון מחשבתו על דבר קריעת ים סוף, ורבות זולתה.

על כן ברוב הימים (לולא ימנעני הרעב) אולי אתן את לבי גם אני לדרוש ולחקור את שמות הנרדפים, ואולי יהיה בין ספרי, ערוך קצר, אבאר בו מה בין שרש לשרש, כאשר אראה ביניהם הפרש, וכאשר אראה היותם דברים אחדים, אקיים היותם נרדפים; ולא אתעקש להכנים כל הכתובים בכללים אשר אציב, אבל אודה במציאות היוצאים מן הכלל, כאשר הם (לדוגמא) שני הכתובים, כי ירא אנכי אותו, אל תירא אותו, אשר יוצאים הם, בלא ספק, מן הכלל הנכון והקיים, אשר גזר רבנו נפתלי, ואשר גזרתי גם אני ששה חדשים אחרי התחיבי במצות, והנער שמואל טרם ידע את החכם ההוא ואת ספריו— ומה טעם להחפיש מציאות היוצאים מן הכלל ? התחפיש דברי גדולי המדקדקים, מפני שמלות זרות הרבה יש במקרא ? ואולי יהיה ספר זה שאכתוב קטון מבית אחד של גן נעול, כי איננו כלל (כאשר חשדתני) מתהלך ברחבה להראות חריפותי, ואל אלהים ה' הוא יודע, וישראל הוא ידע, אם לא אהבתי את האמת יותר מנפשי, ואין צריך לומר מכבודי. ואיכה תאמר לי, כי להראות חריפותי הארכתי לשון באגרתי הקודמת ? והלא ברוב דברים עדיין לא עלתה בידי להכנים בלבך, אדוני, שאין מציאות השמות הנרדפים נמנעת: הרי כי לא יותר מדי, אך פחות מדי דברתי לפניך, והנה אמת, מצד אחד, שאני מאריך לשון, כי רבות מחשבות בלבי; אבל אני מפרש דברי בלשון קצרה ככל האפשר, ושחבד"ל יריב אתי יום יום על הדבר; וזה ימים מועטים באתי ג"ל

ביתו, ומצאתי לפניו אגרתו אליך, וכתבתי לעיניו בשטה אחת את כל אשר כתב בחמש שטות ויותר.

ועל דבר הכתוב בספר במדבר ל"ה ד' וה', מתירא אני שמא יבא המלך המשיח, ויקח את גורל נחלתך, ואת כל גורל נחלת רבנו משה בן מימון למען תת לכל ערי הלוים שלשת אלפים אמה מגרש, תחת אלפים שקבע להם הקב"ה בתורתו. יען גם מדברי ר"א בנו של ר"י הגלילי אין הכרע לדעתו של רמב"ם, כי כבר פירש רש"י (סוטה כ"ז ע"ב) שדות וכרמים: ואלפים סביב נתנו ללוים, מהן הניחו אלף סביב העיר למגרש, והשאר שדות וכרמים (וכן פירש גם רבנו עובדיה); ובפירוש התורה כתב: אלפים הוא נותן להם סביב, ומהם אלף הפנימיים למגרש, והחיצונים לשדות וכרמים; ובהדיא תניא בעירובין נ"ו ע"ב: אר"א בר' יוסי: תחום ערי הלוים אלפים אמה.

ועתה שמע מה מחשבתי, ואשים לנגד עיניך תחלה דברי Condillac, ואכתוב דבריו בשפת איטליאה, מאין ספריו בידי, כי אם מתורגמים איטלקית, וזה לשונו (Histoire ancienne, livre 5, chapitre 7) : Formando il recinto di Roma lasciato si avea di dentro tra le mura e le case uno spazio, nel quale permesso non era di fabbricare, e di fuori un' altro spazio, ch' era vietato di coltivare. Questa doppia striscia di terreno, che regnava tutto all' intorno della città, è quello che chiamavasi Pomerium.

וכן בספר Dictionnaire abrégé d' antiquités כתוב לאמר: Pomérion, Pomerium. C' était a Rome un espace au dedans de la ville, entre le mur et les maisons, où il n' etait pas permis de bâtir et un autre au dehors du mur, où l' on ne pouvait labourer.

הלא מעתה הכתובים מתבררים כשמש בצהרים: כי תחלה אמר שיניחו מגרש מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, והם הבינו כי היה להם להניח מגרש גם מחוץ לעיר לפנים מן החומה (כי מסתמא כן היה מנהג הימים ההם), אלא שלא היו יודעים כמה אמות יניחו, לפיכך הוא אומר להם: ומדותם מחוץ לעיר אלפים באמה, כלומר אלף אמה מחוץ לקיר, ואלף אמה לפנים מן החומה, ובכללם אתה מוצא אלפים אמה מחוץ לעיר. ובבן היטב נבין מפני מה כתוב תחלה: מקיר העיר וחוצה, ואחר כן כתוב: ומדותם מחוץ לעיר ולא מחוץ לקיר. א)

וידידנו החכם שחבד"ל דורש בשלומך ובשלום ביתך בכל לבבו ובכל נפשו; ואולם אמור יאמר כי לא ידע מאין יצא לך, היותו מודה שיש לפקפק בדברי רמבמ"ן, היאמין בבחירה החפשית, אם לא, ועומד הוא בדברו ואומר, שהיה האדם הגדול ההוא כופר באמונה הזאת, אשר לדעתי ולדעת גדולי החכמים היא באמת יסוד כל התורה כלה, וגם כל העולם כלו עליה הוא עומד, ובלעדיה אין דין ואין דיין, והקבוץ המדיני ישחת, והארץ היתה תהו ובהו; וכל הכופר בה מחרף ומגדף, יותר מאשר יכחיש מציאותו ית'. ומי לא יראה כי רבה רעת האדם האומר: יש בורא, אך יכריח ברואיו לחטוא, ואחרי כן ישלח בם חרון אפו, מהאומר: לא ידעתי את ה' כלל

א) עי' מ"ש רשד"ל ז"ל בבכורי העתים תקפ"ט עמוד 114 ובמשתדל במדבר ל"ה ד' ה'. (שזח"ה)

כלל ועקר ? והכופר Bayle עצמו הלא כתב: אחפוץ שיאמר אדם שאינני בעיד הזאת, מאשר יאמר שאני בתוכה, אך מעשי רעים וחטאים. ואם אמת היה הדבר הזה (אשר על אפי ועל חמתי אמת הוא) שהיה רמבמ"ן כופר בבחירה החפשית, הלא זאת שגגה שיצאה מלפניו, מפני שנלכד ברשת חלומותיו של Leibnitz, וע"כ האמין במציאות Monadi אשר בדה מלבו החכם ההוא, ולפיכך גם במציאות Armonia prestabilita האמין, ואמונתו בחכם ההוא הביאתו להאמין בגזרת ה', והוא לא ידע ואשם.

ואני טרם אכלה לדבר אל אדוני, אחלה פניך למען אהבת התורה ודורשיה, אשר תרצה ותודיעני, מה מחשבתך, ומה מחשבת חכמי ישראל וחכמי א"ה אשר ראית דבריהם, על אדות עשור סופרים, האמור בגדרים ל"ז ע"ב. כי אמונה שלמה אני מאמין, שלא שלח אדם את ידו בתורה מעולם, כאשר הוכחתי בתורה נדרשת שאני כותב והולך; וכבר כתבתי פ"ק בפני עצמו להראות כי שוא ודבר כזב דבר שמונה עשרה תבות תקון סופרים, וחקרתי הכתובים ההם אחד לאחד, והראתי שהדעת מכרעת שכן נכתבו למבראשונה; ועתה אני נבוך בענין עשור סופרים, והיה דברך לי לששון ולשמח לבי, ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך: אתה עתה ברוך ה'.

טריאסטי כ"ח לירח בול חצות לילה לדע ולפרט

עבד לחכם לב שמואל דוד לוצאטו.

Nr. IX

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 4. Premier livre de Mém. 7.

5. 1 1819. ח' טבת התקע"ט

כל ימי הייתי מצטער על משנה זאת כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים והלא לכאורה תהי להפך, כי אין דרך הצדיקים להחזיק במחלוקת, ואולם הנה על ידיך אדוני היטב הישב הבינותיה, כי כונת החכם להודיענו כי הישרים בלבותם יחזיקו במחלוקת ולא ירפוה עד אם תהיינה דעות שניהם שוות כאחת ומתוך הוכוח תתברר האמת, ולא כן מעשה עם הארץ אשר יפרדו איש מעל אחיו כאשר ילאו לריב יחדו ועדיין זה אומר בכה, וזה אומר בכה, ולא הועילה להם מחלוקתם כלל ועקר להגיד להם אפוא הם תועים, ואולי תחשבני מבני הכת הזאת, ואמרת בלבבך אין תועלת לריב אתי כי לא אודה על האמת חלילה לעבדך! כי האמת אהבתי, ולפיכך לא אסור מדעתי עד אראה בבירור היותה כוזבת ומחלוקתי שהיא לשם שמים סופה להתקיים עד יצא כנגה אור האמת, ואם תמצא אנשים אשר תסירם מדעתם על נקלה אין זאת רק ממעוט ידיעתם בענין או כי יש אתם משוא פנים ובלב ולב ידברו ואין מחלוקתם מתקיימת כי אינה לשם שמים. לא כאלה חלקי והייתי נקי ממחשבותם ומחטאתם, ולא אודה בדבר אשר לא יכנס באוזי, ובפרט בהמנעות מציאות השמות הנרדפים אשר היא דעת חדשה מקרוב באה, ולא

כן חשבו כל הקדמונים. ואולם אף גם זאת אניד לך כי כמעט שהכנסתה אותה בלבי, ולפחות אני מאמין שרוב המלות נבדלות אחת מחברתה, והוסיפה אומץ אמונתי זאת כאשר נתתי אל לבי לדרוש ולתור אותן אחת אחת, ומצאתי בין הרבה מהן הפרש מה, אולי יישר בעיני אדוני יש"ר לראות ההבדלות אשר הבדלתי בעזרת חונן הדעת.

שמש, חרם, חמה. המאור הגדול יקרא חמה כאשר יאיר אלינו (כאור החמה, ברה כחמה, קודר הלכתי בלא חמה), חרם כשלא יאיר לנו (האומר לחרם ולא יזרח, בטרם יבא החרסה), ושתם שמו שמש.

ירח, לבנה. המאור הקטן שתם שמו ירח ויקרא לבנה כשהוא במלואו או קרוב למלואו על שם מראהו (יפה כלבנה, והפיה הלבנה, והיה אור הלבנה).

איש, אדם, גבר, אנוש. איש כל דבר במשמע (שבעה שבעה איש ואשתו, ופניהם איש אל אחיו, חוברות אשה אל אחותה, והאיש גבריאל). אדם יאמר במין האנושי בלבד ויכלול זכר ונקבה (אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וראה עצם אדם). אנוש שוה לאדם אלא שיאמר בבחינת חולשתנו ומומינו והוא מלשון כאב אנוש (אנוש כחציר ימיו, מה אנוש כי תגדלנו, מה אנוש כי יזכה). גבר לא יורה רק הזכר במין האנושי בלבד והוא לשון גבורה (לכו נא הגברים, להוציא הטף והזקנים והנשים, לא יהיה כלי גבר על אשה, דרך גבר בעלמה, וגבר ימות ויחלש, ומי לא ידע שהמת יחלש? אלא האיש שנקרא גבר על שם גבורתו ימות ובכל גבורתו יחלש).

דשן, אפר. הדשן כמו שהוא ויש בו פחמים וגחלים (והרים את הדשן אשר תאכל האש, ונשפך הדשן אשר עליו), ואפר כידה מוכן הוא ונכבר בכברה (והוא יושב בתוך האפר, כי אפר כלחם אכלתי, ולבש שק ואפר, ולולא היו כוברים אותו היתה סכנה בדבר מפני הגחלים, וכן כפור כאפר יפזר לדקותו, מכאן אמרו חכמים בשלישי דפרה וכוברין אותו בכברות).

שונא, אויב. השנאה מיאוס בלב בלבד ואינה עושה רושם כבד (כי שנואה לאה, על שלשים ועל רבעים לשונאי, לא תשנא את אחיך בלבבך, כי גדולה השנאה אשר שנאה), והאויב ירע בכל יכלתו כנודע. א)

מביא דבה, מוציא דבה. המביא דבה דובר אמת (ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם), מוציא דבה משקר (ויוציאו דבת הארץ).

מלשין, הולך רכיל. המלשין מגיד הטאת החוטא אל מי שיש בידו להעניש כגון אל המלך או אל האדון (מלושני בסתר רעהו דברי המלך דוד, אל תלשן עבד אל אדוניו), וההולך רכיל מספר אל ההדיוט שאין בידו לענוש אלא להנקם (לא תלך רכיל בעמך) בעמך דווקא כלומר בין איש ובין אחיו, ולפיכך סמך לו לא תעמוד על דם רעך, כלומר אם שמעת מראובן כי ביום פלוני רוצה להרוג את שמעון, אל תאמר אם אגלה אזן שמעון נמצאתי הולך רכיל, רק את נפשו שמור מבלי שתגלה לו את הסוד, כגון שתביאהו אתך במקום אחר.

רדף, דלק. הרדיפה בכל מקום והדליקה רק במקום עלייה כגר הזה שהוא דולק והלהבה מתרוממת תמיד, או נגזר מן דלג אשר גם הוא על ההרים (כי דלקת

אחרי

א) עי' מ"ש בכבורי העתים תקפ"ז עמוד 148 (שזח"ה)

אחרי מחוצה לארץ יאמר תמיד לשון עלייה, על ההרים דלקונו, מדלוק אחרי פלשתים כי הוּ עומדים על ההר ככתוב שם).

ארב, צדה. האורב מתחבא (שים לך אורב לעיר מאחריה, ישב במארב חצרים, יארוב במסתר, נארבה לדם נצפנה לנקי, ואצל כל פנה תארוב, ובקרבו ישים ארבו, ועל פתח רעי ארבתי); הצודה בא ביד רמה כמו הצייד (ואתה צודה את נפשי לקחתה).

נום, ברח. בנום ראובן מפני שמעון שמעון יודע כדבר (וינם החוצה), אבל הבורח נמלט בהחבא (וקום ברח לך אל לבן אחי הרנה, על בלי הגיד לו כי ברח הוא, ופירוש הכתוב שעלה בידו לגנוב את לב לבן מפני שלא הגיד לו (התרפים כי רחל גנבתם) כי בורח הוא (ואל תתמה על בלי הגיד לו בלשון יחיד והתרפים ל' רבים, שכן מצינו בדוד מלך ישראל והנה התרפים אל המטה וכביר העזים מראשותיו) שאם אין אתה אומר כן הרי כל הפסוק מיותר, כי כבר נאמר ויקם יעקב וכו' וינהג את כל מקנהו וכו' ועוד מה טעם גנבתם רחל? והלא לא היתה עובדתם מאחר שישבה עליהם, הרי לא גנבתם רק שלא יגידו לאביה בריחת יעקב, למה נחבאת לברוח, ויברחו ויצאו לילה, ויברחו בהחבא, וינם יותם ויברח, ראו שהלך לו ולא ראו היכן הלך).

מעביט, מלוה, משאיל. המעביט נותן כסף על ידי משכון (לא תשכב בעבוטו), והמלוה נותן כסף בלא משכון (מלוה ה' חונן דל), והמשאיל נותן כלים.

מספר, מנין, חשבון. המספר קטון (ואני מתי מספר, ונשארתם מתי מספר, מכפר יהיו ונער יכתבם, מכאן אמרו חכמים (מכות כ"ב ע"א) ארבעים חסר אחת, שנאמר כדי רשעתו, במספר ולא במנין, לומר שנפחות ולא שנותיר); והמנין גדול ממנו (למנות את עפר הארץ, מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל, אשר לא יספר (במספר קטן) ולא ימנו (במספר גדול) מרוב, מונה מספר לכוכבים שמנינם קטון בעיניו, עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה, לרובם), אך החשבון הוא calcolo הנעשה בדעת ותבונה (וחשב עם קונהו, אך לא יחשב אתם, ובקש חכמה וחשבון, אחת אחת למצוא חשבון, כי את מעשה והשבון).

עושר, חיל, הון, כבוד, רכוש, מקנה, קנין. העושר הוא רוב הרכוש, החיל הוא הכסף ואם מעט ואם הרבה, הון יקראו הדברים היקרים (כל הון יקר ונעים, כבד את ה' מהונך), הכבוד יכלול כל סימני העושר הנראים בכלי תשמישו של עשיר, ובלע"ז magnificenza, grandiosità splendore (לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה, הרי שאין הכבוד העושר עצמו רק יולד ממנו, לכבוד ולתפארת, וכבוד עשו לו במותו, כי ירבה כבוד ביתו, ממתכבד וחסר לחם, ושמה מרכבות כבודך, וישבת על כסא כבודה, גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון, כלומר מרוב הזהב והכסף ואבנים יקרות ולא מפני ביאת משיח כדברי הנוצרים). הרכוש יכלול כל אשר לאדם בין רב ובין מעט (תן לי הנפש והרכוש קח לך). מקנה יאמר על הבהמות בנודע, וקנין על העבדים (וכהן כי יקנה נפש קנין כספו, ומושל בכל קנינו, לאסור שריו בנפשו).

החלוף, המיר. החלוף רע בטוב (ויחלף שמלותיו, חליפות שמלות, אם

יכרת ועוד יחליף, וארזים נחליף, יחליפו כח, ד״מ כי כאשר יבלו בגדינו נחליפם בטובים מהם, וכן כאשר יתום כח קווי ה׳ יוסיף להם אומץ מחדש). התמורה טוב ברע (לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב, פתח במאי דסיים, וטוב ברע חוזר אל ולא ימיר אותו, ורע בטוב מוסב אל לא יחליפנו, וידידנו שחבר״ל הראני כי כן חשב גם החכם המפסיק כי נתן תביר תחת אותו לחברו אל טוב ברע, ויפה הוא אומר שאל״כ היה דינו בז״ק ויחליפנו בפשטא וימיר במונח; כי שוא תהיה תמורתו, ותמורתה כלי פז, כלומר לא יקח אדם כלי פז תחת חכמה הרי הוא עושה תמורה אשר היא טוב ברע, וימירו את כבודם, ועמי המיר כבודו, כבודם בקלון אמיר.

תחת, מטה. תחת relativo מטה assoluto, תחת sotto מטה abbasso (תחת כרכוב המזבח מלמטה, ומה שנ׳ אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת הרי זה מקרא קצר, מתחת לשמים, כמו ואשר במים מתחת לארץ).

שבועה, אלה, נדר, נדבה, אסר. א) השבועה בשם ה׳ ותפול על כל דבר ודבר (ובשמו תשבע, בשמו ולא בשם ע״ז הרי שכל שבועה בשם אלהים) האלה ג״כ על כל דבר ודבר אלא שהיא בקללה, וע״כ רוב שמושה בהשביע אדם את חברו ולא בהשבעו מעצמו, כי האדם מתרחק בטבעו מלקלל את עצמו אפילו על תנאי, ולפיכך כתוב כה יעשה לי אלהים ורבות כאלה בלתי פירוש הקללה, כאשר האריך בטוב טעם ודעת Buxtorfius באוצר דקדוק לה״ק שלו ספר ב׳ פרק כ״א (אז תנקה מאלתי, והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה). הנדר הוא שבועה אלא שהוא תמיד לכבוד ה׳ להקריב קרבן וכיוצא (וידר יעקב נדר לאמר, כי יפליא לנדור נדר נזיר, כי נדר נדר עבדך). הנדבה גם היא שבועה לכבוד הקב״ה אלא שהנודב מפרט הדבר שהוא רוצה להקריב לה׳ הוא ולא אחר (אני בישר לבבי התנדבתי כל אלה, אלה דווקא, וכבר היה הכל מוכן ומזומן כמפורש למעלה, מכאן אמרו חכמים נדבות אין חייב באחריותן). האסר איננו רק לענות נפש.

שבע, רוה. השובע באכילה (ונשבע לחם) והרויה במשקה (הרוה את הצמאה, אריך דמעתי, כי רותה בשמים חרבי, והיית כגן רוה).

זונה, נואפת, קדשה. ב) הזנות והנאוף מעשה אחד הוא אלא שהוא נקרא זנות בבחינת הזלזול בכבוד האב ויקרא נאוף בבחינת הולזול באהבת הבעל. הזונה תפר יראה ותחלל כבוד אביה גם כי אפשר שתהיה בעולה, והנואפת בוגדת באישה אפילו יהיה אביה בחיים (ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת, וידוע שאין הכתוב מדבר בפנויה, אלא שהוא מדבר בבחינת חלול כבוד האב שהוא כהן, לפיכך הוא אומר לזנות ולא לנאוף; וכן בישראל לאביהם שבשמים נאמר לי זנות ולא נאוף, כי זנית מעל אלהיך, ורבים כמה. והנאוף יאמר תמיד כלפי הבעל אשר ינאף את אשת רעהו, האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים, לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה (והדרש תדרש בזהר ח״ב צ״ג ע״ב) אהובת רע ומנאפת, כאן אתה מוצא ענותנותו של הקב״ה

א) ע׳ מ״ש בישרון לידידי מהר״י קאבאק שנה א׳ מחברת ב׳ עמוד 16 (שזח״ה)

ב) ע׳ מ״ש בבכורי העתים תקפ״ז עמוד 196 (שזח״ה)

הקב״ה שעשה עצמו כאוהב את ישראל ולא כאביהם, ולפיכך המשיל אותם אל המנאפת ולא אל הזונה), אבל הקדשה ידוע שהיא מופקרת לכל עובר לאגורת כסף וככר להם, כי אשר לא ימצא חן בעיניה צריך שיבזבז יותר מחומש למשוך לויתו בחכה.

מוג, מסס. הדבר המתמוגג נפרך ונעשה עפר (הנוגע בארץ ותמוג, וכל הגבעות תתמוגגנה), והדבר הנמס יהיה למים כנודע.

עיר, קריה. קריה גדולה מעיר (להבה מקרית סיחון, קרית מלך רב, ישחק להמון קריה).

אם, ה. אם יורה תנאי (אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך), ה׳ יורה תימה״ (התתן׳ לסוס גבורה התלביש צוארו רעמה), או ספק (החזק הוא הרפה), אך לא יתכן לומר ה׳ על תנאי, וא״א לפרש העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה שלא יעלו אפילו ״ יאמר לנקר עיניהם, ואין פירוש הכתוב אלא וכי עינינו תנקר לבל נראה במעשיך המקולקלים כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש וכו׳? וזמן מרובה אחרי כתבי פירוש זה בקונטריסי זכיתי לראותו בספרך אשר כתבת ואשר הואלת להראותו ולהשאילו אלי בהיותך בעיר הזאת, ומה שנאמר הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה צ״ע, ואם מצינו אם שהוא לתימה או לספק ולא לתנאי אין זאת רק בבואו אחר ה, והשתמשו ממנו שלא לכפול הלשון כגון הלבן מאה שנה יולד ואם שרה, וזולת ״ זה רבים.

הנה לפניך נ״ו הבדלות ויש בהן כדאי והותר לכל שבתות השנה, ואולם אינני מתעקש להביא בכללים אשר הצבתי את כל הכתובים כלל, כי הכל יודעים שיש תמיד דברים היוצאים מן הכלל, והט אזנך ושמע דברי רד״ק שרש לקח: ומה שאמר את השבי ואת המלקוח ואת השלל אמר השבי על האדם ואת המלקוח על על הבהמות ואת השלל על הבגדים והכלים וכן יתפרשו כשהם כאחד אבל האחד יבא במקום חברו כמו וחצית את המלקוח נאמר על האדם ועל הבהמה ונאמר זה שלל דוד על הבהמה; וכן מצינו המדקדק המופלג ר׳ אליה שהבדיל ברוחב בינתו בין.....וֹתָם ובין....וֹתֵיהֶם ואמר כי הכנוי הראשון יאמר כאשר יהיה דבר אחד לכל אחד ואחד, והשני כאשר יהיו לכל אחד דברים הרבה, ואעפ״י כן המדקדק הגדול ר׳ שלמה זלמן הענא (בצהר התבה) מצא כתוב יוצא מן הכלל ויבא דוד את ערלותיהם ולא היו לפלשתים שתי ערלות. והתענג על ה׳ ויתן לך משאלות לבך.

טריאסטי ח׳ בטבת תענוגים לפ״ק.

שמואל דוד לוצאטו.

Nr. X

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 5. Premier livre de Mém. 9.

10. 2. 1819. ט״ו שבט התקע״ט

שש אנכי על אמרתך וגם על השגותיך כי בזאת יתהלל המתהלל לאמר

ראה זה לבד מצא החכם ולז מצא יותר הלא הוכיח על פני כי לא ישא פנים לדברי יען השיב על קצתם. ונכון לבי בטוח באדוני כי תום לבב ונקיון כפי ידוע תדע, ע"כ תדיננו לכף זכות על דבר ההבדלות אשר לא חדשות לעיניך, ותתלה הדבר במעוט הספרים אשר בידי ולא בלשון רמיה אשר שנאתי מעודי עד היום הזה, ואלמלא חפצתי להתפאר בחכמת זולתי הייתי אומר כי מימי יאמר על הראוין לשתיה ומי על שאינן ראוין (רבנו סעדיה הביאוהו ראב"ע ורבנו בחיי בשמות ז') ובאר מימיה נובעין (ראב"ע בראשית י"ד י' ודד"ק שרש באר וזהר ח"א דל"א ע"א) ובור אין מימיו נובעין (רד"ק שורש בור וזהר שם), והגשם הוא המטר החזק (רדק שרש גשם) וכשב גדול מכביש (בעל המורים ויקרא ג' ז') וקטן באסף ובלאו הכי קטן (מסרה בראשית כ"ז מ"ב) והחוץ גדול מן השוק והשוק גדול מן הרחוב (רחוב Johannes Coccejus, Lexicon, Art.). אך מדבר שקר רחקתי ולא אגנוב דברים, וכל אשר לא אומר בשם אחרים מלבי הוא, גם כי אפשר שקדמני בו אדם ולא ידעתי, וכאשר אמצא דבר מדברי לאחד הגדולים אשמח ואגיל כדרך ששמחתי כמוצא שלל רב אחרי שלחי אליך אגרתי הקודמת באשר ראיתי שכתב ראב"ע על ואני מתי מספר: ודבר שיספר הוא מעט ועל ויהי מתיו מספר פירש ואל יהי מתיו מספר וכל דבר שיספר הוא מעט.

שמחתני אדוני בהשגותיך כי עתה יפתני יצרי לאמר זולתן אפס ויתר דברי נכוחים למבין, ומכל מקום ענותך תרשני להשיבך דבר.

אני מבדיל בין שמש לחמה הבדל עצמי ולדידי הם שני שמות נבדלים לא ראי זה כראי זה ואין להחליפם זה בזה בדבור ובמכתב, כי כאשר נרצה לרמוז על השמש כאשר יאיר לנו דוקא נצטרך לקרוא לו שם חמה, אבל לדידך דבר אחד הם ונוכל להחליפם זה בזה כרצוננו ואין ביניהם הפרש רק בבחינת מה נוסדו, והרי יתרון גדול לדברי על דבריך, וגם כל ההבדלות אשר ראיתי עד הנה לרבנו נפתלי אינן מצד הבחינות השונות אשר נבחן בדבר אחד בעצמו רק הוא אומר כי שם זה רומז על דבר נבדל בעצם מן הדבר אשר נרמוז עליו בשם אחר ולפחות יאמר כי שם זה יורה על היות הדבר במצב אחד והשם האחר יורה על היותו במצב אחר משונה ממנו ולא שנוסד שם זה בבחינה זאת ושם זה בבחינת אחרת והנרמז בשניהם דבר אחד בעצמו, ואם ידעתי שאתה קורא הבדלה אל אשר איננה רק מצד הבחינות השונות לא הייתי חולק עליך מימי כי אין הדבר הזה מעלה ומוריד מאחר שאתה מודה ששני השמות רומזים על דבר אחד. ואם תאמר כי גם לדידך יש הבדל עצמי בין שמש לחמה כי לא נקראהו חמה רק כאשר נרצה לדבר על חמימותו אין זאת, כי לא מצאנו שהשמש נקרא חמה בענין החום רק בענין האור (ובושה החמה, כאור החמה, ברה כחמה, קודר הלכתי בלא חמה), אבל ואין נסתר מחמתו איננו שם השמש רק שם החמימות (כדברי רד"ק בתהלים ובשרש חמם וכאשר אמרת גם אתה אדוני שפירושו מחמימותו של שמש) שהרי הכנוי חוזר אל השמש האמור למעלה (לשמש שם אהל בהם), ואם היה מחמתו שם השמש היה ענין הכתוב שאין נסתר מן השמש של השמש, וזה דבור שאין לו ענין, ע"כ חמה האמורה כאן אין ענינה אלא חום סתם ואין מכאן ראיה שיקרא השמש חמה כאשר יהם מאחר שלא מצאנוהו נקרא בשם זה רק כאשר יאיר. קבלתי בשמחה דבריך אשר

אמרת על ענין שם חרם, ומדבריך למדתי ענין אחר הנראה לי חדש והוא כי החרש הוא דוקא האומה הצרופה בכבשן, ועדות ברורה למחשבתך יבש כחרש כחי. ואשר הבדלת בן ירח ללבנה גם זאת איננה הבדלה עצמית ואיננה רק מצד הבחינות השונות אשר נבחן בדבר אחד בעצמו, ע"כ טובים דברי מדבריך מלבד שאין הדעת סובלת שיהיה שם ירח נגזר מן ירח שאם כן נצטרך לומר שקראו בני אדם שם ירח למשך זמן כ"ט י"ב תשצ"ג דוקא בלי דעת היותו זמן תקופת המאור הקטון ואחר כן קראו למאור ההוא ירח בראותם שישלים מהלכו במשך הזמן אשר קראוהו ירח, ומי יאמין לשמועתנו באמרנו שקראו בני אדם שם אל משך זמן מה בדקדוק השעות והרגעים טרם ימצאו אותו בטבע? ואם תאמר כי הקב"ה נטע שם ירח בלבו של אדה"ר והוא גזר ממנו שם ירח עדיין הדין נותן שיהיה הדבר בהפך, כי נכון שיודע הקב"ה לאדם שם המאור הקטון, אך מי יאמר שהודיע אותו חכמת המזלות וזמן תקופתם?

וענין רדף ודלק אניחנו לאדם שיהיה אחרי כי לא מצאתי לדבר הברע. טוב הסדר האחרון מן הראשון אשר הודעתני שתים מן ההבדלות אשר הבדלת ברוחב דעתך אבל מה אעשה? כי מצאתי ושם אדרוש את תרומותיכם ואת ראשית משאותיכם (יחזקאל כ' מ' ופרש"י צ"ע גדול) יען בושסכם על דל ומשאת בר תקחו ממנו (עמוס ה' י"א ולפרוש רד"ק ניחא) להביא להי משאת משה עבר האלהים על ישראל במדבר (ד"ה ב' כ"ד ט'), ואם תפרש הפסוק הראשון כרש"י והשני כרד"ק לא ישאר נגדך רק השלישי אשר יבטל במיעוטו כי כלל גדול הוא שיש בכל כלל מתי מספר היוצאים ממנו בזרותם כדרך שכתב ראב"ע על ואם בת היא וחיה: ואעפ"י שמצאנו שיאמר וארפכשד חי בלשון עבר לא נחוש לכל זה אעפ"י שידמה שהוא מפעלי הכפל, ועל וזאת תורת האשם כתב: כבר הודעתיך ההפרש בין חטאת ואשם אעפ"י שהכתוב יאמר בחטאת אשם ובאשם חטאת, הרי שאין להצטער על כתוב אחד היוצא מן הכלל. ואולם לך לדעת כי לא נגזר שם מנחה משרש נוח כי אם מן מנה, ואם אתה אומר שהוא מן נוח הרי אתה מכזיב כל ישראל שקוראין מנחות בפלס שמחות ולא מנחות במשקל מצות שהמ"ם שלהן משמשת (עין רד"ק שרש מנח), אך אשר הבדלת בין מבדיל בין..... ובין..... ובין מבדיל בין..... טוב הדבר בעיני ואמת ויציב ונכון וקיים גם כי יש יוצא מן הכלל והוא ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע, ועל פי דבריך היטב יובן מ"ש כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם ובין אלהיכם כי העונות הם מקרה יקרה אל הנברא ויחתיך אותו מהטבת בוראו אשר הוא אמנם דבר נבדל בעצם מן הנברא, ודוק אדוני והבן כי זה פרי מתוק לנפש אשר לקטתי מעץ החיים אשר נטעת ומה טוב העץ למאכל! ומה נחמד העץ להשכיל! הנה על ידו התבאר כי כוונת הכתוב הפך ממש מדבר סרה שכתב אחד מן המתעים שאמר כי לולא עונותינו היינו כאלהים שאם כדבריו היה לו לומר ביניכם לאלהיכם. ועתה הט אזנך ושמע שתי הבדלות אשר חדשתי.

למד, הורה אלף. 1) המלמד מרגיל אותנו בדבר וכופל הוראתו פעמים רבות

---

1) עי' מ"ש בכבורי העתים תקפ"ח עמוד 141. (ישוח"ה)

רבות עד שנתרגל בעבודה (ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם וכו' (כלומר בדברכם בם עמהם בכל עת), וקרא בו כל ימי חיי למען ילמד (שיתרגל, שאם אתה אומר למען ידע דברי התורה אין צורך שיקרא בו כל ימי חייו), ולמדה את בני ישראל וסידושו שימה בפיהם (שירגיל אותם בקריאתה עד שידעוה ע"פ כי לכך נכתבה שירה כדי שלא תשתכח כי ישוררוה בפיהם תמיד ככתוב כי לא תשכח מפי זרעו), ללמד בני יהודה קשת, מלמד ידי למלחמה, מצות אנשים מלומדה (שעושים אותה מפני המנהג), פרא למוד מדבר, ואת למדת אותם עליך, אלמדה פושעים דרכיך, והלא הפושע יודע רבונו ומתכוון למרוד בו ואינני צריך להוראה רק פירושו ארגיל הפושעים ללכת בדרכיך). המורה אומר בלבד ופעמים גם לא יאמר רק יראה (להורות לפניו נושנה, ויורהו ה' עין, ולהורות נתן בלבו (להורות מי שכבר הוא אומן ואינו צריך ללמוד רק להוראות פרטיות), להורות ביום הטמא וביום הטהור, ע"פ התורה אשר יורוך, ע"כ יורה חטאים בדרך, שהם תועים ואינם יודעים, ולא כן אלמדה פושעים). המאלף הוא מורה או מלמד אך לא בכוונה רק השומע ישמע והרואה יראה ומעצמו ילמד (כי יאלף עונך פיך, מלפנו מבהמות הארץ, אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבא פן תאלף ארחותיו (והנה אין בעל חמה מלמד דרכיו בכוונה רק המתחבר אליו נמצא למד ארחותיו מעצמו), החרש ואאלפך חכמה כלומר שתבין דבר מתוך דבר ותפתח פתח בפתחו של אולם מחודה של מחט שאפתח לך, והטעם שידבר עמוקות בלשון קצרה כטעם אפתח בכנור חידתי, כי דרך כל החכמים לדבר אחת ולהשמיע שתים).

סתר, חבא, צפן, טמן, עלם. 1) המסתיר נותן הדבר במקום שלא יראהו אדם מיוחד אך גלוי הוא לאחרים (כי נסתר איש מרעהו, ונסתרה והיא נטמאה, הלא דוד מסתתר עמנו (הוא מסתתר מפניך ולנו יתגלה), ויסתירו אותו מפני עתליהו, תסתירנו מסוד מרעים, מואב הוי סתר למו מפני שודד, ויסתירם ה' הוליכם למקום נעלם מרודפיהם, וכן כל הסתרת פנים היא מעשה האדם ההופך פניו מדבר מיוחד שלא לראות אותו גם כי יראה שאר דברים). המחביא מסתיר מעיני כל חי (הנה הוא נחבא אל הכלים, כי החביאה את המלאכים, ויותר יותם בן ירובעל הקטון כי נחבא, למה נחבאת לברוח, כי קרא ללחל וללאה השדה אל צאנו להסתיר מחשבתו לא מלבן לבדו כי גם מכל החי מכל בשר). לשון מצפון יאמר על הדברים הנוטים בטבעם להתגלות ומלבד ההסתר צריכים גם לשמירה שלא יתגלו כגון כל אשר בו רוח חיים כי יבא מן המחבוא או ישמיע קולו או יתנועע (ותצפנהו שלשה ירחים, ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו, בלבי צפנתי אמרתך (כי השכחה מצויה), נצפנה (עצמנו) לנקי חנם, צופניה צפן רוח, חכמים יצפנו דעת כי יצרם יסיתם לגלות חכמתם). הטומן מכסה הדבר מכל צד בתוך דבר אחר הנוגע בו וחופף עליו עד שיהיה סמוי מן העין (וישמן אותם יעקב תחת האלה, וישמנהו בחול, ותשמנם בפשתי העץ, טמון בארץ חבלו, טמנם בעפר יחד, טמנו פח לי (בין עשבי השדה), טמן עצל ידו בצלחת, והטמן בעפר, וטמנהו שם בנקיק הסלע). הדבר הנעלם הוא כן בטבעו בלא מעשה ידי אדם (ונעלם דבר מעיני הקהל

1) עי"ש עמוד 103. (שזח"ח).

הקהל, ונעלם ממנו והוא טמא, ונעלם מעיני אישה (כי טבע הניאוף להיות בסתר) ונעלמה מעיני כל חי, יודע תעלומות לב, האלהים יביא במשפט על כל נעלם), והמעלים הוא מכתיר בתכלית ההסתר כאלו הדבר נעלם בטבעו (למה ה' תעמוד ברחוק תעלים (עיניך כאלו לא תוכל לראות מפני המרחק) לעתות בצרה, וה' העלים ממני, ואף העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם (יסתירו פניהם בתכלית ההסתר כי נתינת הבנים למולך הוא מעשה אשר טבעו להיות גלוי ומפורסם ובדרישה וחקירה מועטת יוודע הדבר לב"ד), ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיני בו כלומר ממי לקחתי כפר ושחד למען אעלים עיני במעשיו הרעים תכלית ההעלם ואניחנו בלא עונש כלל, ופירוש הוי"ו שבתבת ואעלים כמו למען כאשר מצינו ולא תאמר אני העשרתי את אברם למען לא תאמר, וכן ותלד על ברכי למען תלד, וכן ויתן לי את מערת המכפלה, וכן ולא ישיב את העם, וכן ולא יסור לבבו). ובדרך זה תתפרש הוי"ו אשר בכתוב (שמואל ב' א' י') ואעמוד עליו ואמותתהו, ואשית לנגד עיניך תחלה פירוש רד"ק וז"ל: הוי"ו פתוחה ומשפטה להיות בקמץ כי הענין לעבר וכמהו ואכסך משי (יחזקאל י"ו י') הוי"ו פתוחה והענין לעבר ופירשו הקדמונים לפי שכיוב שלא המיתהו שהרי הוא נפל על חרבו ומת לכך נפתחה וי"ו ואמותתהו" ואחריו החזיק רבנו בחיי בפרשת וירא, ואיך לא ימלא צחוק פיו האיש המדקדק כשמעו שהפתח יורה על הכזב? ומכל מקום בעל ערוגת הבושם (סוף פ"ג) אמר כי אמת הדבר שהקמץ יורה על דבר אמת אך לא למדנו דבר זה ממקרא זה רק מכתובים אחרים מפני שהקמץ אשר בואעמוד בא מפני שאין אחר הויו דגש או חטף והרי הוא כמו ואשב בהר גם פתח וי"ו ואמותתהו מחויב מפני החטף שאחריו כמו ואגרשנו מן הארץ, אלה דבריו; ובושני מהשיב עליהם כי נשתבש שבוש גלוי ולא הבין כי הוי"ו הקמוצה בפעלים היא הוי"ו המהפכת עתיד לעבר ודינה להנקד בפתח ודגש אחריו, ובבואה לפני האל"ף יחסר הדגש ותנקד בקמץ כמו ואשב בהר שאלמלא אות האל"ף היה כתוב ואשב כמו ותשב באיתן קשתו, אכן הוי"ו הפתוחה אינה רק וי"ו החבור כמו ואגרשנו או הוי"ו המהפכת עבר לעתיד כגון והקימותי את בריתי והיה דינה להנקד בשוא ובשיבא חטף אחריה תנקד באותה נקודה שהורכב ממנה החטף הבא אחריה שלא יתחברו שני חטפים בראש תבה וכן יקרה לאותיות בכ"ל כי בהיותן ראויות להנקד בשוא ויהיה אחריהן חטף תבאנה בפתח או בקמץ או בסגול כפי אשר יהיה החטף הבא אחריהן ח"פ ח"ק או ח"ס כמו כאשר באמת כל ראש לחלי ובהיותן ראויות להנקד בפתח ודגש אחריהן כלומר בהיות ה"א הידיעה נרמזת בהן אם תבא אחריהן אות האל"ף בטל הדגש ותהיינה נקודות בקמץ כמו אופן אחד בארץ כי כאיש גבורתו לאורח הבא לו ולפיכך תבת לאלפים נרמזת בה ה"א הידיעה ולא כן לאלפים בפתח (ובעל השתערות מלך הנגב עם מלך הצפון בדף ראשון כתב הפך הדבר כי מתי מספר הם המדקדקים); סוף דבר לא ידע בעל ערוגת הבושם מה הדבר אשר נתקשו בו הקדמונים וקושיתם אמת אך לא תירוצם, והנה לך תירוצי: שאול לקח את החרב ויפול עליה ועדיין לא פרחה נשמתו כי לא עלה בידו לתחוב חרבו בגופו כשיעור הראוי וע"כ אמר לעמלקי עמוד נא עלי ומותתני כלומר שירמסנו ברגליו ובכובד גופו יכנים בו חרבו עד שימות והוא כן עשה, וזה שהוא אומר

ואעמוד עליו ואמותתהו כלו׳ עמדתי ע״ז ורמכתיו כדי לקרב מיתתו ופירוש ואמותתהו למען אמותתהו והוא זמן עתיד ולא עבר ולפ״כ נפתחה הו״ו שאיננה ו״ו ההפוך.

שא לכל חטאותי והוסף להשמיעני דברי חכמתך ותנני בכלל אוהביך ואוהבי האמת המחכים לראות בתפארת ההיכל אשר בנית על ראש ההר הטוב הלבנון ואתה כתמר תפרח כארז בלבנון.

טריאסטי ר״ה לאילנות נעבור בשדה ובכרם לפ״ק

אוהבך שד״ל

Nr. XI

An J. S. Reggio

Nr d'ordre de l'Index rais. 7. Premier livre de Mém, Nr 11.

23. 2. 1819. כ״ח שבט התקע״ט

טוב ויש״ר הולך בישרו, המקום יהיה בעזרו.

בצדק כל אמרי פיך אין בהם נפתל ועקש בקשתי השגות רק אין דבר כי ישר אדוני יש״ר ע״כ לא אתמהמה מהציג לפניך הבדלות חדשות.

בחן, נסה. הבוחן רוצה לדעת מה טבע הדבר במצב אשר הוא בו עתה (ויבחנו דבריכם האמת אתכם, בחנת לבי, בחנני ודע שרעפי, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם, ה׳ צדיק יבחן, וה׳ צבאות בוחן צדיק רואה כליות ולב, כבחון את הזהב, ובחנוני נא בזאת כאשר אריק לכם ברכה עד בלי די בהביאכם את כל המעשר אל בית האוצר תבינו כי כן הייתי עושה לכם גם לפנים אם הייתם מעשרים ותבינו כי במארה אתם נארים מפני שאתם קובעים אותי). המנסה מבקש לדעת מה יהיה הדבר בהיותו במצב אשר לא היה בו עדיין (והאלהים נסה את אברהם, למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, נס נא את עבדיך, כי מנסה ה׳ אלהיכם אתכם לדעת הישכם אהבים (לדעת אם לא תעזבוהו אפילו במצב ההוא אשר לא הייתם בו מימיכם), בחנני ה׳ ונסני ראה מה בלבי עכשו ונסה אותי לדעת מה יהיה בלבבי במצבים אחרים).

מראה, עין, צבע. 1) מראה נאמר על דבר הכולל גוונים שונים (יפה מראה (צח ואדום), כמראה הקשת). עין מורה גוון אחד בלבד (ועינו כעין הבדולח, כעין נחשת קלל, כעין תרשיש, כעין הקרח הנורא, כי יתן בכוס עינו, לא הסך הנגע את עינו). והנה גם מראה גם עין נאמרים בגוונים הטבעיים לא כן צבע שהוא מעשה ידי אמן (שלל צבעים רקמה), אבל העיט צבוע נראה היותו מלשון אצבע כדברי Coccejus.

אליה, זנב. לא תקרא אליה כי אם של כבש ואיל במקומות שזנבותיהם שמנות

1) עי׳ מ״ש בישרון שם (שזה״ה).

שמנות מאד וזנב שם כלל ובאמרם דאכיל אליתא אין משמע זנב הלטאה. והדבר ברור ולא ידעתי למה לא כתבוהו הראשונים ואולי מרוב פרסומו.

מנע, חשך, בצר. 1) המניעה שם כללי, החושך מונע הדבר מפני שהוא חם עליו ורוצה לישמרו (ולא חשכת את בנך, לא חשך ממות נפשם, וצדיק יתן ולא יחשוך, חושך שבטו ד"מ כאלו יחום על אבוד המטה, ומענין זה ואתה חשכת נפשי משחת בלי והסופר טעה וכתב חשקת שאל"כ חשקת בנפשי הי"ל). הדבר אשר יבצר ממנו אינו נמנע ממנו לגמרי אלא יעלה בידנו בלא עמל גדול כמו העניים הבצורות אשר לא תלכדנה זולתי ביד חזקה (ועתה לא יבצר מהם (יקל להם להקים כל מחשבותם), ולא יבצר ממך לא יקשה ממך), מכאן אמרו חכמים (אבות ה' ח') רעב של בצורת בא מקצתם רעבים ומקצתם שבעים כי מניין להם מה הוא רעב של בצורת? אלא מפני שאין שריש בצר מזרה מניעה מוחלטת.

קלון, חרפה, בוז, בושת, כלימה. 2) שני השמות הראשונים אבות ושני האחרונים תולדותיהם. בושת תולדה דקלון וכלימה תולדה דחרפה, ובוז גם הוא אב ולא יוכל להוליד בן. ועתה אפרש הקלון הפך הכבוד כי הנכבד גדול וכבד בעיני חברו והנקלה קל בעיניו, והקלון ירמוז הסימנים שאדם נותן לחברו יבין מהם שהוא קל בעיניו (כבודם בקלון אמיר, שבעת קלון מכבודך). החרפה קשה מן הקלון ונאמרת על החרופים והגדופים ואין ענינה vergogna כלל רק ingiuria (כי חרפה היא לנו (כל זרע אברהם יחרפונו), מכל צורדי היתי חרפה, חרפת נבל אל תשימני, ועם קלון חרפה (כי קשה היא מן הקלון), זכור חרפתך מני נבל כל היום כי לא יבוש רבון העולמים ויש כסיל אשר יחרפהו). הבושת היא ההרגשה המאדבת שהקלון מביא באדם ותבא על הרוב באדם שלא נעשתה עצתו ותוחלתו נכזבה כי ידע היותו נקלה בעיני כל (ויכלו בבשת ימי (כי היה לשחוק כל היום), הובישו כי תועבה עשו (כי עושה התועבה נקלה), הובשת היום את פני כל עבדיך (גלית שהם קלים בעיניך ע"כ יבושו), כי בושתי לשאול מן המלך חיל ופרשים (כי ידעתי שאקל בעיניו), בושו כי בטח, בך בטחו ולא בושו, יבושו כל עובדי פסל, וזולתם רבים נאמרים בהכזב התוחלת, וכן יעצת בושת לביתך (עצה שלא תקום), הוביש הגן (כאלו הוא מפר עצת הבוטחים בו כי אבד קציר שדה שהיו מקוים), ולא יודע עול בושת לא ידע שלא תקום עצתו). הכלימה היא ההרגשה המאדבת שהחרופים מביאים באדם והיא קשה מן הבושת כדרך שהחרפה קשה מן הקלון וגדול כחה של כלימה עד כי על הרוב הנכלם מתחבא והוא ירא מהתראות לבני אדם (הלא תכלם שבעה ימים (תסגר), כאשר יתגנב העם הנכלמים, בושתי וגם נכלמתי). והנה הקלון והחרפה הם בפני אדם ע"כ יאד"בו את נפשו ויביאו בו בושת וכלימה אבל הבוז איננו בפניו רק מאחריו ולפעמים גם בלב בלבד ע"כ אין לו תולדה והוא שוה לקלון אלא שאינו בפני אדם וע"כ הוא לבדו יפול גם באשר אין בו רוח חיים (בזה לך לעגה לך, כי דבר ה' בזה, ובוזים דבריו, וחכמת המסכן בזויה, ויבז בעיניו לשלוח יד, ותבז לו בלבה, גל מעלי חרפה ובוז כלומר אפילו שלא בפני), וכן נבדל מן

נבזה

---

1) ע' ישרון שם (שוה"ה)

2) ע' בכורי העתים תקפ"ז עמ' 164. (הנ"ל)

נבזה והנקלה כי הנקלה נקלה בפניו לא כן הנבזה, והנבזה אפשר ג"כ שלא יהיה בו רוח חיים (שלחן ה' נבזה הוא, נבזה אכלו, העצב נבזה, וכל המלאכה נמבזה ונמס), ואגב גרא אשמיעך דעתי במ"ש וחרפה לא נשא על קרובו וכו' כי לא יארע לו מימיו שיחרפוהו על אודות חבר רע שיש לו כי הנמאס בעבור פשעיו הוא נבזה בעיניו ולא יתחבר לדשע ואת יראי ה' לבדם יכבד.

מפתה, משיא, מסית. 1) המפתה מראה לאדם ההנאה אשר תבא לו בעשותו הדבר והנפתה עושה הדבר בעבור הטוב אשר יקוה ממעשהו (וכי יפתה איש בתולה, השמרו לכם פן יפתה לבבכם, פתי את אישך, פתי אותו (שתאלצהו עד שימצא הנאה בהגידו אליה כי אז תחדל מהציק אותו), כי לפתותך בא (להתרצות אליך שתחשוב שיהיה בעזרתך וזה להציל נפשו מני שחת על כי מתחזק היה לפנים להמליך את איש בושת), מי יפתה את אחאב (מי יפה הדבר בעיניו ויבטיחהו על הנצחון), אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי ותשק ידי לפי (וחשבתי כי תועיל לי עבודת המזלות והקרבתי ידי אל פי לעומתם לשם כיבוד כדרך שהישמעאלים עושים כדברי רב ערמאה), ויפתוהו בפיהם (אמרו לעבדו ולעשות הישר בעיניו), בני אם יפתוך חטאים, איש המס יפתה רעהו (יבטיחהו שיוליך אותו בדרך טובה) והוליכו בדרך לא טוב, פתיתני ה' ואפת (לא הודעתני כל התלאה אשר תמצאני בלכתי בשליחותך וחשבתי כי יגיעני כבוד ויקר ולא שחוק כל היום גם כי באמת כבר אמר לו הקב"ה ונלחמו אליך). המשיא מרחיק הפחד ממי שהיה נמנע מעשות דבר מפני היראה (הנחש השיאני (לא מות תמותון), אל ישיא אתכם חזקיהו (ה' יצילנו), השא השאת לעם הזה ולירושלים לאמר שלום יהיה לכם, אל ישיאו לכם נביאיכם (שהיו אומרים בעוד שנתים ימים ישבור ה' את עול מלך בבל), אל תשיאו נפשותיכם לאמר הלוך ילכו מעלינו הכשדים). המסית אומר כי טוב הדבר לעשותו לא להנאה נמשכת ממנו רק למען האמת והצדק (כי יסיתך אחיך בן אמך (לאמר כי נכון לעבוד ע"ז כי ראויה היא להעבד), אם ה' הסיתך בי (נתן בלבך כי בן מות אני), ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל (העלים ממנו האיסור), ויסיתם אלהים ממנו (נתן בלבם כי לא נכון להלחם אתו כי לא היה מלך ישראל ומלכם צוה אותם לאמר לא תלחמו כי אם את מלך ישראל לבדו), ותסיתני בו לבלעו חנם (הצדקת הדבר בעיני), פן יסית אתכם חזקיהו (לאמר כי נכון לבטוח בה'), כי ברוך בן נריה מסית אותך בנו (משדל אותך בדברים להכשילנו להנקם ממנו על כל הרעות אשר הריעונו לך ולו לפנים).

על פי הדברים והאמת האלה אני מפרש אחד מן המקראות הסתומים שבתורה אשר לא ראיתי ולא שמעתי בו מימי ביאור מספיק ה"ה ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל ונכחת 2) וזה פתרוני: ראשונה הוכיח אבימלך את אברהם אבל הוא מצא מענה לאמר להציל את נפשי עשיתי זאת ואבימלך שלא מצא תשובה נתן לו מתנות למען יתפלל עליו ואח"כ בי מצל שרה להוכיח גם אותה ולשמוע מה בפיה ומה אמר לה ? נכנם

עמה

---

1) עי' מ"ש בכבודי העתים תקפ"ח עמוד 143. (הנ"ל).
2) עי"ש עמוד 144. (הנ"ל).

עמה בדברים לאמר הנה נתתי מתנות בערך אלף כסף לאיש אשר קראת אחיך ודעי וראי כי רע ומר אמרך אחי הוא כי הנה הוא לך כמו מסית עינים לכל רואיך ולכל שומע שמעך כמוני היום כי כראותנו את יפיך וכשמענו היותך פנויה לא נשמר מקחתך לאשה ואם לאהבת אישך עשית איה אפוא אהבתך באמרך פנויה אני וכל החפץ יקחך בחזקה? והיא נוכחת וקבלה תוכחתו כי לא יכלה לענות אותו. והנה במלת כסות הכ״ף משמשת, וסות ענינו דבר מסית כמו שכתב רש״י על ובדם ענבים סותה וכן בכתובות ק״א: ושמא תאמר אינו מרוה ת״ל סותה ופרש״י לשון הסתה שהיין מסית את השכור וכן בב״ר פצ״ט ואין סותה אלא טעות כדכתיב כי יסיתך אחיך, ויפה נשתמש אבימלך בלשון הסתה ולא בלשון פתוי כי לא היתה כוונתו לומר שדבר זה גורם שיחטאו בה הפלשתים לתאבון רק כי באמרה אחי הוא יתגרו בה עיניהם באמרם פנויה היא ואין רע להסתכל בה ולחמוד אותה ולקחתה לאשה. ומלת ונכחת לגוף נסתרת ולשון עבר בת״ו תחת ה״א ונשכחת צור אלא שכאן הוי״ו מחברת ושם היא מהפכת, ואם כדברי רש״י היה לנו לקרוא ונכחתָ ואם לא חטא רש״י באמרו דבר המתנגד אל הנקוד והטעמים (כאשר גם במקומות אחרים לא נזהר בזה) גם אנכי לא חטאתי בפירוש הזה אעפ״י שאם כדברי היה ראוי לקרוא לכל אשר־אתך ואת־כל ויבטל השפחא לפני ס״פ כמו ויעשו על שולי המעיל רמוני תכלת וארגמן ותלעת שני משזר, ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא, ולא רש״י לבדו נטה בפירושיו מדרך הטעמים כי יש בידי להוכיח בראיות גמורות כי גם רבנו סעדיה ור׳ משה הכהן ורבי יהודה הלוי וראב״ע ורמב״ם ורשב״ם ורמב״ן ורד״ק ורמבמ״ן כלם נטו לפעמים מדרך הטעמים גם רנה״ו כן כי ברוח חן שלו (א׳ א׳) פירש מ״ש מושל באדם צדיק כאלו כתוב מושל באדם צדיק, וכן ויספתי עליכם מכה שבע כחטאתיכם, וכן ואהבת לרעך כמוך (עיין בנתה״ש על שני המקראות הללו ותמצא כדברי).

סגר, נעל. הסוגר מקרב הדלת אל המזוזה עד שסותם הפתח והנועל מחזק הסגירה על ידי מפתח או בריח שימנע את הדלת מלחזור ולהפתח (ויסגור דלתות העליה בעדו ונעל (שופטים ג׳ כ״ג) ופירש״י ונעל במפתח״. וכן הוא אומר למטה ויקחו את המפתח ויפתחו), ואולם הלא מצינו ותסגור בעדו ותצא, וזולת זה כתובים אחרים נראה מהם שאין הסגירה הקרבת הדלת אל המזוזה בלבד אך היא מונעת פתיחת הדלת לגמרי, לפיכך אומר אני כי כלי הברזל שאנו קוראים clucca לא היה קבוע בדלתות הקדמונים עד שלא יוכלו להסירו ממקומו אך מטלטל היה והיו נותנים אותו מבית ומחוץ כרצונם (כאשר יש עושים גם בימינו) וא״כ הסוגר גם בלא נעילה היה מונע אחרים מלבא אליו, כי בהקריבו הדלת אל המזוזה היה הפתח נסגר בדרך שלא יוכל אדם לפתחו אם אין קלוק״ה בידו, ע״כ היה הסוגר צריך להזהר שתשאר הקלוק״ה מבית ולא מחוץ והסוגר דלתות ביתו לצאת החוצה היה צריך לשאת עמו הקלוק״ה כדרך שיש עושים גם עכשו, ובכן אני מבין מ״מ תבא מלת בעד אחר ל׳ סגירה כי היא להורות שתהיה הקלוק״ה מצד הסוגר לא בהפך כמו

ויסגור דלתות העליה בעדו, ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך, וסגור דלתך בעדך, ומ"ש ותסגור בעדו ותצא פירושו שלקחה הקלוק"ה עמה שלא יוכלו אחרים להכנס, והרי זה כאלו המת עצמו סגר בעדו מבית, ובדרך משל נאמר ויסגור ה' בעדו והטעם שיוכל נח לפתוח את פתח התבה ולא בני אדם שחוץ לתבה כאלו נח סגר בעדו.

ערום. 1) כאשר מן שלה יאמר שלוה ומן שלוה שלום כן מן ערה יאמר ערום ומן ערוה ערום, ועינו המגולה במקומות הערוה והבושת לפיכך לא יקרא ערום מי שפניו וידיו מגולים בלבד מפני שאין בגלויים בושה, ושם ערום מורה בהנחתו הראשונה גלוי של בושה דוקא, לכן יפה הוא אומר וידעו כי ערומים הם כי הבינו היותם במצב המביא הבושת וזה בהנחתו הראשונה אבל ד"מ נאמר ערום שאול נגדו והוא לא יבוש כאשר נאמר ואין כסות לאבדון והוא לא יתכס ולא יתגל.

פלל. השרש הזה בבנין פיעל יורה הלצה בעד אחרים: אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו פירושו אלהים יליץ בעדו ויצדיקהו ואם אליו יחטא מי יליץ בעדו? וכן ויעמוד פנחס ויפלל בקנאתו אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל נעשה כמי שמליץ בעדם ומתפלל עליהם להצדיקם, ולפיכך יפה נקד המפסיק ויפלל מבנין פיעל וכן ופללו אלהים כי בהיות ההלצה בעד אחרים ראוי להשתמש בבנין זה, ובהליצנו בעד עצמנו אז נקח בנין התפעל כדרך שנאמר כי חפצתי צדקך שהוא בעד אחרים, ומה נדבר ומה נצטדק בצדקנו את עצמנו, ולכן יפה אמרו חכמים אין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פנחס ויפלל (ברכות ו' וכ"ז) וכן אמרו ולחיים כנגד תפלה וכן הוא אומר ויעמוד פנחס ויפלל (חולין קל"ד), ואין לשמוע מכאן שהיו קוראים ויפלל (שהרי כבר מצינו שאמרו (סנהדרין מ"ד ופ"ב) ויתפלל לא נאמר אלא ויפלל מלמד שעשה פלילות וכו') רק יש ללמוד מכאן שידעו היותו לשון תפלה אלא שהוא בעד אחרים. וכן גם את שאי כלמתך אשר פללת לאחותך בחטאתיך אשר התעבת מהן תצדקנה ממך הדבר ברור כי פירוש פללת הצדקת כמו שמפורש בסוף הכתוב, וכן ראה פניך לא פללתי לא הצדקתי תקותי לראות פניך, ומן הענין הזה בהשפטו יצא רשע ותפלתו תהיה לחטאה פירושו מה שיליץ בעד עצמו לפני השופטים למען יצא צדיק יתהפך נגדו להרשיעו ובהשפטו יצא רשע, וזה מלבד מה שאמר למעלה ושטן יעמוד על ימינו שפירושו קטיגור, אבל נהגו להשתמש בבנין התפעל גם בענין התפלה בעד אחרים, וזה כי המלות שמשתמשים בהן הרבה על נקלה תבא בהן זרות כנודע, ע"כ נאמר ויתפלל בעדך והיה. גם שד"ל דורש שלומך ויתפלל בעדך והיה.

טריאסטי כ"ח שבט יחוגו וינועו בשכור לפ"ק.

---

1) ע' בכורי העתים תקפ"ז עמוד 185 ומשתדל בראשית ג' ז' (הנ"ל).

Nr. XII

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index rais. 7. Premier livre de Mém, Nr. 13.

27. 2. 1819. ב׳ אדר התקע״ט

אלופי ומיודעי זה דודי וזה רעי שלום

ראה אתה אומר אלי כי הקצה האחרון של כל דבר סביב סביב לו נקרא פאה והפנה והזוית הן (זו מבחוץ וזו מבפנים) נקודת פגישת שתי פאות שאין להם קומה כגון הדף הזה שיש לו ארבע פאות רחבות ולא עבות הנה יש לו ד׳ פנות וזויות אחת בסוף כל פאה והזוית הנולדת מפגישת שני גופות בעלי קומה כגון קירות הבית מצד חוץ תקרא פעם ומבפנים נקראת מקצוע וסיוע לדבריך מאותה ששנינו (סוף ב״ב) הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן כי בית קבול הרבה יש במקצוע; והקרן קיימת בארבע קצות הבית שלמעלה ובכל זוית שיש עליה תקרה, והנה אין אמתת דבריך ברורה כי גם אתה מודה שנאמר פנה וזוית תחת פעם ומקצוע כגון עובר בשוק אצל פנה במקום פעמה וכן מזוינו מלאים תחת מקצועינו, וזה לא יתכן מאחר שלמדתני שאין נדרפים במקרא כלל, ועוד מצינו (נחמיה ג׳ כ״ד) עד המקצוע ועד הפנה ולא תספיק הבדלתך לפרש הכתוב הזה וכן מ״ש ונתת את הטבעות על ארבע הפאות אשר לארבע רגליו לא יובן על פי דבריך, וכן מה שכתוב ועשית קרנותיו על ד׳ פנותיו מה היא עשיית הקרנות? כי לדבריך כיון שהמזבח רבוע ושלש אמות קומתו לא ימלט מהיותו בעל הקרנים. ובענין הבדלתך בין פאה לרוח הנה כתוב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה וכו׳ ולדבריך הי״ל את רוח קדמה לולא תחזור לפירושך הראשון אשר כבר הודעתני (באגרת י״ו במרחשון) שהחלפת אותו בפירוש אחר, והאמת כי הבדלת ששת השמות האלה קשה מאד למצוא אותה. לא ישר בעיני אדוני יש״ר פירושי על הנה נתתי אלף כסף וכו׳ ואולם שתי שאלותיך הראשונות (מ״ט למלות ואת כל ומ״ט למלת ונכחת?) לא שאלת אותן רק מפני שקצרתי דברי ולא בארתי כוונתי כראוי ועתה אפרש: הנה הוא לך כמו מסית עינים לכל רואיך (זה פירוש לכל אשר אתך כלומר לכל אשר הם אתך ואצלך ורואים אותך) ולכל שומע שמעך כמוני היום (זה פירוש ואת כל כלומר לכל אדם שבעולם כי רוב יפ׳ יתפרסם וכל אדם ישמענו) והיא נוכחת וקבלה תוכחתו, ולפי זה ראוי האתנח לבא תחת ואת־כל, ושתי ההשגות שהשגתי אח״כ (לא נבון שכנוי הוא יהיה מוסב אל שם התאר אח מופשט מן המתואר ועוד מה טעם לכ״ף הדמיון במלת כסות?) הנה ידידנו המשכיל שחבד״ל בקראו אגרתך השיב עליהן כרגע בהחליפו את פירושי מעט בדרך זה: הנה נתתי אלף כסף לאחיך הנה הוא לך אברהם אשר תקראי אחיך כמו מסית עינים ולא מסית ממש ח״ו רק באמרך אחי הוא נמצא בצד מה שהוא גורם שיתגרו בך עיני בני אדם כי יאמרו אם היתה אשה בעולת בעלה היה עמה ולא אחיה והנה הוא לך (באמרך אחי הוא) כמו מסית דווקא מלבד כי כבר מצינו במקרא כנוים רבים החוזרים אל דבר לא פורש אך מובן בכון והיתה

צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה וכמהו לא תוסיף הכנוי שבמלת כמהו חוזר אל הלילה (לפי דעתי) שהיתה בו הצעקה כלומר לא היתה צעקה ולא תוסיף כאשר היתה בלילה ההוא, וכן אם חבול תחבול שלמת רעך עד בוא השמש תשיבנו לו וי"ו תשיבנו חוזרת אל החבול כדברי ראב"ע, וכן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש פירושו המעשה הזה הוא אשר דבר ה' (א) וכן לא תחום עינך עליהם ולא תעבוד את אלהיהם כי מוקש הוא לך פירושו המעשה הזה (החמלה עליהם) מוקש הוא לך, וכן לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חיך ואורך ימיך פירושו המעשה הזה (לאהבה וכו') הוא חיך ואורך ימיך, אף כאן לא רחוקה היא שיהיה כנוי הנה הוא לך חוזר אל מעשה אמירת אחי הוא וכ"ף הדמיון שבמלת כסות גם היא איננה מיותרת כי סוף סוף באמרה אחי הוא לא אמרה פנויה אני ואפילו אמרה פנויה אני עדיין לא אמרה קחו אותי לאשה הרי כי באמת אין אמרה אחי הוא הסתה ממש רק כדמות הסתה; ואשר אמרת כי קשה לבנות שם חדש סות שאין דוגמתו בתנ"ך על מובן זה אני אומר חלוף הדברים ולדעתי לעולם אין סות מורה רק הסתה ולפיכך רש"י מפרש סותה על הבגדים הנאים אשר יסיתו רואיהם ובכתובות פירשוהו על היין המסית את השכור ובב"ר פירשוהו על הטעות בהלכה כי כלם ידעו כי סות ענינו דבר מסית, ובבן תפול ג"כ השגתך על דבר הבלבול היוצא ממלה בת שני ענינים כי באמת סות מורה תמיד הסתה מלבד כי השמות המשותפים רבו למעלה, ואשר אמרת כי אין סות מלשון הסתה מפני שאיננו מבנין הפעיל מי לא ידע כי משקלי השמות משתנים ואין סימן הבנין נשמר בהם? כגון ולא תהיה לכם תקומה שכתב ראב"ע שהוא מבנין הפעיל כמו תרומה והנה אעפ"י שענין תרומה הוא מה שאדם מרים מ"מ ענין תקומה פעולת הקם ולא המקים, וכן לדעתי שם פור ענינו מפר כי מדינים ישבית הגורל ויפר מחשבות וספקות, וכן שם התאר ברוך הוא במשקל הבנין הקל גם כי הפעל תמיד בבנין הדגוש ודיין בפלס הבנין הדגוש גם כי הפעל תוריד בקל ומה צורך לכל אלה? מדידך אנא ממטי לך הלא אמרת בהכמתך כי כלנו בני תמותה והנהרג בב"ד נקרא בן מות והנה משקל השמות מתנגד לדבריך כי מות מבנין קל כי אין בו רק אותיות השרש ותמותה מבנין הפעיל בפלס תרומה. ולפי זה היוצא ליהרג יקרא בן תמותה וכל אדם בן מות והדבר בהפך א"כ אין לבקש בשמות סימן הבנין וא"כ נוכל לומר כי ענין סות דבר מסית אעפ"י שאין בו תמונת בנין הפעיל והנה

(א) הא לך דעתי בפירוש הכתוב הזה: 1) אחשוב שחסרה ה"א התימה כאדם המוכיח חברו ואומר לו וכי זה נקרא קיום התורה? אף כאן: וכי המעשה הזה שעשו בניך (שהקריבו אש זרה כי לא האמינו שתרד אש ממרום לאכול גם את הקטורת) הוא קיום מה שאמר הקב"ה שיתקדש בקרוביו ויועד להם ויקדשם לכהן לו וע"י כן יאמינו בו ישראל ככתוב ואת אהרן ואת בניו אקדש לכהן לי וכו' וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם? והלא הסרון אמונת הגדולים הוא מכשול לע"ה וע"כ נענשו במיתה.

1) ע' בבכורי העתים תקפ"ח .155 אמנם אח"כ חזר בו במשתדל ויקרא י' ג'. (הנ"ל)

והנה הפירכא נפרכת ביד; ואשר שאלת: מ"ט להסית העינים וההסתה פועלת בלב ובמחשבה? אני אשיבך מלין: ידוע כי העין רואה והלב חומד והעינים סרסורי עבירה ע"כ יכנו הכתובים התאוה הנופנית בשם עינים כמ"ש וכי תאוה הוא לעינים, ותפקחנה עיני שניהם, וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם, ויהרוג כל מחמדי עין, את מחמד עיניך, וכן שוק של זונות נקרא פתח עינים שהוא פתח פתוח אל העם המתאוים ונקרא ג"כ עינים סתם כלומר מקום התאוה ככתוב איה הקדשה היא בעינים, וע"כ כתוב הנה הוא לך כסות עינים והטעם כמו דבר המסית התאוה ואומר לה אין רע לחשוק באשה הואת כי פנויה היא, ואשר אמרת כי פעל ההסתה נקשר עם בי"ת זה אמת בענין ההרעה כמו ותסיתני בו, אם ה' הסיתך בי, ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל, כי ברוך בן נריה מסית אותך בנו, אבל במקום הזה לא הי"ל הנה הוא מסית עינים בך כי לא היתה כוונתם להרע לה רעת מאומה וטעם ונוכחת שקבלה תוכחתו ולא השיבתו דבר. והנה לפי זה ראוי היה שתהיה התבה מבנין התפעל הנאמר על הפועל פעולה בעצמו אבל שרש יכח מבנין התפעל (ועם ישראל יתוכח) ענינו ממיש הפך קבלת הפעולה ובנין הפעל איננו רק הפך ההפעיל ואם היה אומר כן ותוכח או והוכחה (כמו והוכח במכאוב על משכבו) היה נשמע שהוכיח אותה אבימלך ולא שקבלה תוכחתו לפיכך נכתב כאן ונכחת בבנין נפעל הנאמר לפעמים על חזרת הפעולה בפועל כגון ונחבא במקום ויתחבא, והנה פירושי נכון וקיים ואתה אדוני אל תחשוב עמדי למחזיק ולמעוז לו מעקשות ומגאוה רק כי אני מבקש לפרש על פי הפשט את המקראות המוטלים בקרן זוית וכל חקירה נמבזה ונמאסת מצוה שאין לה תובעין ארחם עליה ואעסוק בה (אולי ירחם גם הקב"ה על נבזה וחדל אישים) ובמקום שאין אנשים שד"ל משתדל.

ועתה אבא להבדיל הבדל.

ירש, נחל. 1) היורש יורש הכל ואין הדבר מתחלק בינו ובין אחר (והנה בן ביתי יורש אותי, ונשמידה גם את היורש וכבו את נחלתי אשר נשארה, הרצחת וגם ירשת, ושפחה כי תירש גברתה, אבל יש כתובים נאמרה בהם ירושה אצל רבים ואמת שהדבר מתחלק ביניהם אבל היחידים הרבים ההם נכללים בכלל אחד ונחשבים כאיש אחד לעומת כללים וסוגים אחרים שיש בעולם אשר אין להם חלק ונחלה באותו דבר ונמצא כי אחד לבדו הוא היורש והוא כלל וסוג מיוחד הכולל יחידים הרבה וכל מקום שנאמר לישון ירושה אצל כלל וסוג הוא תמיד להוציא סוגים אחרים אשר לא יבא להם חלק בגון כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר פירושו שיתחלק הר שעיר לכל בני עשו הנכללים בסוג אחד ולא ינחלו עמם שאר עמים שהם סוגים אחרים. וכן מורשה קהלת יעקב התורה מתחלקת בין כל ישראל מלכים שופטים כהנים לוים והדיוטות איש איש לפי ערכו אבל כל התורה כלה ניתנה לקהלת יעקב ולא ינחלו בה שאר עמים וכן ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ הם יירשו הכל ולא ינחלו אתם הנכרים וכן וקוי ה' המה יירשו ארץ ולא אחרים וכן וירשוה קאת וקפוד הם לבדם ולא בני אדם וכן וירשתם את הארץ וכאלה

1) עי' בכורי העתים תקפ"ז .181 (הנ"ל).

וכאלה רבים ומ״ש כי לא ירש בן האמה הזאת צ״ע). הנוחל נוטל חלק עם אחרים ואולי נגזר שם נחלה מן נחלקה וע״כ יבא שם חלק אצל נחלה כמו ובתוך אחים יחלק נחלה. העוד לנו עוזז חלק ונחלה.

בֹּא, אתה. נבדל לשון אתה מלשון בא כי יאמר על הביאה במהרה ובמרוצה כמו כפרץ רחב יאתי, יאתיו חשמנים מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים, ואדכם כסופה יאתה, הננו אתנו לך (במרוצה), עדיך תאתה (מהרה), קרבו ויאתיון (באו מהרה), ואותיות ואשר תבאנה יגידו למו הקורות הקרובות לבא וגם הרחוקות.

מאכל, לחם, אֹכל, מזון. המאכל דבר טבעי הנאכל כמו שהוא (כי טוב העץ למאכל, כי לא עץ מאכל הוא, והיתה נבלתך למאכל, מהאוכל יצא מאכל, מאכל לעוף השמים, והיה פריו למאכל). הלחם מתוקן בידי אדם (בזעת אפך תאכל לחם (כי קוץ ודרדר תצמיח לך ואם לא תרצה לאכול את עשב השדה תצטרך לעשות לך לחם בזעת אפך), ואת הלחם אשר עשתה, הנני ממטיר לכם לחם (כי ישחנוהו בריחים), כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי בנוהג שבעולם עיקר מזון האדם הוא מעשה ידי אמן ולא יחיה במאכל טבעי), ולפעמים הדברים הטבעיים אשר אח״כ ע״י תיקון יהיו ללחם, טרם נשלח בהם יד יקראו מאכל (מכל מאכל פרעה מעשה אופה (הדגן שהיה עתיד להיות מעשה אופה), ומאכל שלחנו (מיני הדברים הטבעיים שהיו מתקנים לשלחנו), מאכל קמח (קמח שעושין ממנו לחם), ואוצרות מאכל (דגן, תתננו כצאן מאכל (הצאן הוא החומר הנאכל אחר התקון), אשר מנה את מאכלכם (הדברים הצריכים ללחמכם), ומאכלו בריאה (שה בריאה אשר תאכל אח״כ ע״י תיקון). והנה מעולם לא יפול שם מאכל על דבר שחלו בו ידי אדם כי אם על דבר טבעי הנאכל כמו שהוא חי או אח״כ על ידי תקון כל מה שהחי אוכל נקרא אכל (וחיך אוכל יטעם לו, יתעו לבלי אוכל, לתת אכלם בעתו גם לבהמות, וגם לחם ומאכל נאמרים בבהמות כמו נותן לבהמה לחמה, אגרה בקציר מאכלה. מזון יקרא כל דבר זן וסועד ויאמר באדם ובבהמה איש איש לפי אכלו הזן אותו כמו בר ולחם ומזון ויתן להם המזון לרוב הם כל מיני דגן וקטניות שהם עיקר פרנסת האדם ומזון לכלא ביה נאמר בב״ח וענינו עלי האילן ופירותיו שהם עקר פרנסתם.

דגן, בר. החטה והשעורה נקראים דגן גם בהיותם מנוקים מן התבן וגם בהיותם עם התבן ולא יקראו בר רק בהיותם נקיים ממנו שנאמר מה לתבן את הבר.

שטה. ענינו תעות מני ארח בין כפשוטו ובין דרך משל אך לא בטעות גמורה רק בזדון אלא שיחשוב הרואה שנהיה הדבר בשגגה ובמקרה (אל ישט אל דרכיה לבך ואל תתע בנתיבותיה (אל תלך בדרכיה בזדון וגם השמר לך ושמור נפשך מאד פן תלכד במצודתה ותלך בדרכיה בשגגה), פרעהו אל תעבור בו שטה מעליו ועבור (התרחק מארה רשעים ביד רמה להודיע ולהוודע שאתה מואס בהם ותפרע כל עצתם ואם תירא מהם שטה מעליו ועבור עשה עצמך כתועה מדרכם ונוטה ממנו בשגגה ואתה לא כן ולבך לא כן יחשוב), אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי לא אשית לנגד עיני דבר בליעל עשה סטים שנאתי (שנאתי מעשה בני בליעל אשר לא יתהלכו בתום לבב בקרב ביתם אבל הם צבועים העושים מעשה זמרי

ומבקשים שכר כפנחס ותועים מני ארח בזדון ואומרים הלא משגה הוא ואני שנאתי מאסתי מעשה האנשים השטים האלה ופעל כפיהם לא ידבק בי ופירוש עשה סטים מעשה אנשים סטים (כפירוש רד"ק בתהלים ובשרשים), אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב (ולא בטח בע"ז ובכהניה שהם רהבים כלומר מתחזקים ומתגאים בהם שטי כזב כלומר תועים בזדון מדרך אלהי אמת לדרך ע"ז שהוא כזב ומבטח בוגד וכאשר תוחלתם נכזבה יאמרו מקרה הוא או משגה הוא ששגו בעבודותיהם והנה הם הולכים בדרך כזב בזדון והפתיים חושבים שאינם אלא תועים), איש כי תשטה אשתו (שתתעה בזדון מן הדרך הישרה לארח זנונים אך נעלם מעיני אישה ונסתרה והוא לא ידע אלא שנסתרה והיא אומרת כי במקרה ובשגגה נתייחדה ונסתרה), ואם לא שטית טומאה תחת אישך (אם לא תעית בזדון בדרך הטומאה תחת אישך שהיה לך לאהוב וטעם תחת כמו ותזן אהלה תחתי ופירוש שטית טומאה שטית אל דרך הטומאה וחסרו מלות אל דרך כאשר חסרו במלות ושטי כזב שענינו אל דרך כזב), ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת (פירושו שטית מדרך אהבת אישך ועדיין אין אנו יודעים לאיזה דרך שטתה לפיכך הוא אומר וכי נטמאת וכן אשר תשטה אשה תחת אישה ונטמאה פירושו תשטה מאהבת אישה ולאיזה דרך תשטה ? ונטמאה). ואני אולי תעיתי בדרך שקר ואתה תשפוט את דברי וה' ישפות שלום לך ולכל בני ביתך.

טריאסטי ב' באדר הולך בישרו ירא ה' לפ"ק.

אוהבך הנאמן שד"ל

Nr. XIII

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 8. Premier livre de Mém. 15.

24. 5 1819. כ"ט איר התקע"ט

לידידי ליש"ר שלום רב

שמח לבי ויגל כבודי בראותי כי לא מאסתני ולא געלתני ולא הפרת בריתך אתי כאשר גזרתי מתמול שלשום, אך הוספת שנית ידך, כי היתה הרוחה משרדותיך, לכבדני במכתביך הנאהבים והנעימים. והנני משיבך דבר כאשר תשים האמת בפי. אין ספק אצלי כי לא כל מאמרי רבותינו אשר אין בהם נפקותא לענין דינא הם אמת על פי פשוטם, וגם כי רבים מהם גם פשוטם אמת מ"מ אין להביא מהם ראיה כי אולי בדרך משל נאמרו כי רבים מהם דרך משל בלא ספק, וכאשר הגדתי החילוק הזה אשר שמת לבעל ריבך הוא ענה כי המפרשים פירוש שלא כדבריהם ז"ל הם אומרים והדרשה תדרש, כלומר ע' פנים לתורה ואלו ואלו אמת אבל לא אמרו דבר המתנגד ממש אל המדרש רק המדרש נכון וקיים כפשוטו והם אומרים פירוש אחר (ואחר ימים מצאתי כי גם רמב"ן מבדיל (בשמות כ"א) בין הפירוש הסותר דברי רבותינו ובין הפירוש המתחלף מדבריהם ולא סותר אותם, ואשר אמרת

על דבר המכתב הוא סותר את דבריהם לא מתחלף מהם בלבד, אבל אם יראה האיש ההוא את אגרתך ימצא בה מפרשים רבים המכחישים דברי רבותינו ממש, כי אם עמד הבית תכ"ז שנה כדברי ראב"ד הנה ברור שלא עמד ת"י בלבד כדבריהם, ואם יאמר האומר כי בתוך תכ"ז יש ת"י הרי זה מהתל ברבותינו ומשתיקין אותו בנזיפה, כמו שאמר ר' משה חפץ על האומרים שלא היה מר שמואל בקי בשבילי דנהרדעא ושעל כן אמר נהירין לי וכו'. וכאלה רבות נמצאו בדברי המפרשים דברים הסותרים ממש דברי רבותינו, כגון בענין גלות מצרים, וזולת זה רבים, וכן אם יפה אני זוכר רמב"ן בהשגותיו לספר המצות של רמב"ם כתב כי אפשר שלא יהי' מנין המצות תרי"ג דוקא. וסוף סוף מי לא ידע כי התנאים והאמוראים חולקים תמיד זה עם זה? ולו היינו בימים ההם לא היו גוערים בנו אם נחלוק עליהם. ומפני שאני אחרון הפסדתי? אתמהא!

איגרא אם תרשני להכנס בעובי הקורה ולהשמיעך מחשבתי בתום לבב; אודיעך כי נוראות נפלאתי איך אפוא איש כמוך בבואו להליץ בעד תורתנו הקדושה יתן בתהלת דבריו פתחון פה למינים לומר שא"א לתורה שתהי' כתובה שלשת אלפים ומאה שנה ויותר, מאחר שלא הי' המכתב נודע בימים ההם. הלא ידעת אם לא שמעת, אתה אחי, כי זה אחד מן המקומות שפקרו המינים והם מתחזקים בו בכל יכלתם? על כן השתדלו גדולי החכמים לעקר השרש הזה הפורה ראש ולענה, והם מביאים כל ראיות שבעולם בקנאת ה' צבאות להוכיח שהיה המכתב נודע בימי משה, ואתה תעשה ההפך? — וכי תאמר בלבבך: מדידהו אנא ממטי להו: עתה הסכלת עשו, ואיך ישיאך לבך להוחיל שישמעו המינים לקולך, והאנשים ההם הכופרים בכל מופתי מ"ר המפורשים בתורה יאמינו לקול האות אשר בדית מלבך, ומתוך כך יאמינו בכל התורה כולה? התחשוב שיטה הכופר אזניו אליך כאשר תאמר לו כדברים האלה: לא הי' המכתב נודע בימי משה, והוא לא הי' בידו להמציאו, א"כ ברה"ק למד אותו, וא"כ תורתנו אלהית הואיל וגם דרך כתיבתה קבל משה מסיני? דע לפני מי אתה עומד, לפני איש כופר בכל התורה כלה, השופך בוז על נביאים וממלא צחוק פיו על התורה ועל העבודה: וא"כ מה תהיה תשובתו אליך? הלא כדברים האלה: אתה אומר שלא היה המכתב נודע בימי משה רבך, ואני יודע שלא למד אותו ברה"ק, כי יודע אני שהנבואה דבר נמנע, ולפחות לא ראיתי עד הנה ראיה על אפשרות מציאותה, וגם אתה לא הגדת לי, א"כ א"א לומר שכתב משה את התורה. לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו. ואתה תענה: ויהי מה, הלא את האמת אני מבקש, ושוטים שיקלקלו עתידים ליתן את הדין. — דע ידידי, כי יש ויש ראיות המוכיחות קדמות המכתב, ואלו הן אותן שמצאתי אני בעניי, ואתה בחכמתך תוכל להוסיף עליהן כהנה וכהנה, אם תחזור אחר הספרים הקדמונים. אמת שהיו המצרים הקדמונים משתמשים בגיהרוגליפיצי, הרומזים על הדברים ולא על המלות, וכמו צורות המספר שלנו: גבול כבר כתב Clemente Alessandrino (הובא בדברי la Harpe la Chine וגם בספר Enciclopedie art écriture) שלא היו הסימנים הללו נוהגים רק על המצבות והבנינים (אולי להבנת עם הארץ אשר לא ידעו ספר) אבל כתב אחר היה להם (שהוא קורא Epistolare) מורכב מאותיות כדרכנו היום הזה אשר יש מיתחים

אותו לטוט שאומרים שהיה בימי אברהם ויצחק. עוד כתב Frodoto בספר ה' שהיונים למדו מעשה הכתב מקד"מו, והוא בא אצלם לדעת רבים עם כנענים הרבה בסוף ימי משה, א"כ היה הכתב נודע בין הכנענים לפני משה, כי בימיו א"א לומר שלמדוהו מישראל שהיו שוכנים לבדד במדבר. ועוד העיד Procopio הביאו (Pluche tomo 13) כי סביבות העיר Tanger בקצה ארץ Mauritania נמצאו שני עמודים, וכתוב עליהם בכתב כנעני: אנחנו מן האנשים אשר נמלטו מחמס יהושע בן נוה (ט"ם): וגם מכאן ראיה שלישית על המצא האותיות בימי משה כי אין ספק שהכנענים שברחו מפני יהושע לא למדו ממנו המכתב, אבל ידעוהו מקדם.

ועוד כתב Frodoto בספר שני כי Sesostri מלך מצרים כבש מדינות רבות וכל העמים אשר עמדו נגדו בגבורה ונלחמו אתו ביד חזקה לאהבת החרות הוא אחרי שומם למם עובד היה מקים בעריהם עמודים, כתוב עליהם באותיות שמו ושם ארצו, ואיך גברה ידו עליהם. והנה Sesostri הזה, מלך, לדברי Erodoto עצמו, לפני Ferone אשר קדם אל Proteo, אשר היה בימי מלחמת Troja, אשר קדמה אל Erodoto ת"ת שנה ויותר, לפי מה שהוא אומר שם, וא"כ נראין דברי האומרים כי Sesostri זה פרעה שבימי משה ולפחות זמן מועט אחרי משה קם: והוא היה כותב באותיות כדרכנו היום, והוא לא למד מעשה הכתב מישראל כי היו בימיו שוכנים לבדד, ודבר אין להם עם אדם; א"כ מקדם ידע אותו, וא"כ היה המכתב נודע לפני משה.

ועוד מצינו כי רמב"ם במורה הנבוכים מזכיר ספרים מספרי הצאב"ה קדמונים מאד, המזכירים גם קורותיו של א"א; ועוד בחלק א' פ' ע"א כתב כדברים האלה: ויספיק לך מזאת השאלה שפילוסופי הדורות חולקים בה מהיום שלשת אלפים שנה אל זמננו זה במה שנמצא מחיבוריהם: הרי לך ספרים שנכתבו זה שש מאות ושלשת אלפים שנה, כלומר ת' שנה ויותר לפני תורת משה. ועוד כתב רמב"ן ע"פ ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך וז"ל: שלח לו הדבר באגרת כתוב בה כן; כי השליח לא יאמר אני חותנך, אבל יאמר הנה! חותנך יתרו בא אליך; וכן לא יתכן שיאמר לו ככה פה אל פה, כי יאמר הנה באתי אליך ואין דרך להזכיר שמו אני פלוני, כי בראותו אותו יכירנו: וכמהו ויאמר חירם מלך צור בכתב וישלח אל שלמה. והנה גם כי זאת דעת יחיד הלא יש לסמוך עליה כעל דברי תורה עצמם הואיל וזה לבדו הוא פירוש הכתוב לפי פשוטו; כי איך יאמר השליח אני חותנך יתרו בא אליך? ואם יתרו עצמו אמר כן למשה איך הוא אומר אח"כ ויצא משה לקראת חותנו? והלא כבר ראהו ודבר עמו: הרי שאין פשוטו של מקרא רק כדברי רמב"ן, וא"כ לא היה משה הכותב הראשון. ועוד רוב החכמים מסכימים כי ספר איוב לפני דור המדבר נכתב, ויש להם על מה שיסמוכו. ועוד ק' ראיות הייתי יכול להביא מס' הישר ואני משמיט אותן מפני שאינני מאמין כלל בספר ההוא. וכבר לעג Agostino (הביאו בעל מ"ע פנ"ח) על האומרים שהתחילו האותיות בימי משה. וגם הכופר le Marquis d' Argens כתב (Lett. Juives, Lett. 119) שהיו בימי האבות. ובחסדך בטחתי אשר תסלח לעוני אם סרתי מדרכך במקום שיש חילול השם ונפיק מינה חורבא, כי גם כי אתה ידידי כוונתך רצויה מכל מקום הכלבים עזי נפש יוציאו מדבריך תולדות אין כמוהן לרוע.

התחפוץ ידידי לראות עד היכן הגיעה ר׳שעת הכופרים בא ואראך הכופר האמור למעלה אשר כתב בספרו אשר הזכרתי באגרת ל״ח וצ״ו בשם Erodoto כי בימי Amasi אחד ממלכי מצרים הראשונים ומאתים או שלש מאות שנה אחר המבול כבר היו בארץ מצרים לבדה עשרים אלף ערים מלאות אדם, והרחיב פה והאריך לשון לדבר סרה על תורת ה׳, באמרו שהמבול דבר נמנע הוא, ומאתים או שלש מאות שנה אחריו כבר היה העולם מיושב כל כך.

וכאשר בקשתי הדבר הזה באירודוטו מצאתי כי לא אחת ולא שתים שפתיו ברור מללו כי אותו המלך Amasi בימי כורש וסולו״ני היה לא קודם לכן; והכופר הארור ההוא בא במרמה נגד תורת ה׳ והקדים מלכות Amasi אלף ות׳ שנה כלומר מימות אברהם עד ימי כורש, גם Plinio בספר ה׳ בפרק ט׳ כתב כי אותם כ׳ אלף ערים היו בימי Amasi, וגם (Hist. ancien. liv. I. Chap. 12) Condlliac כתב שהיה מלכות Amasi בימי כורש מלך פרס: והנה אין בדבר שום מחלוקת ואין זה כי אם רוע לב (אבל מ״ש Fenelon (Télém. liv. II) כי בימי סזוסטרי היו במצרים כ״ב אלף ערים, ליפות מליצתו עשה כדרכו פעמים רבות בספר ההוא ולא עלתה דעתו על ד״א).

ואעפ״י שאין המפורסמות צריכות ראיה הנה לפניך עוד ראיה שניה על רוע לבם של מינים, כי Voltaire כתב כי דוד המלך נתן לשלמה לצורך בנין בית המקדש שקלי זהב וכסף יותר מהנמצא על פני כל הארץ והם לדבריו חמשה ועשרים אלפי אלפים פעמים אלף אלפים Franchi: וכאשר דקדקתי בחשבון הזה לפי הכתוב בד״ה א׳ כ״ב, ובתתי ג׳ אלפים שקלים לככר ושמונים Caratti לשקל מצאתי כי האיש הכופר הוסיף עליהם כהם אלף פעמים, לא פחות. והואיל והדבר כן הוא עד כמה צריך אדם להזהר כאשר ידבר עמהם או יכתוב נגדם! כי בכל דבר ימצאו תועלתם; ואם תאמר לאיש מהם שלא המכתב נודע בימי משה אז ירון ושמח ויתברך בלבבו לאמר: האמת אתי.

ואבואה אל ענין נחי הע״ן, ואומר כי מחלוקת ישנה היא בין גדולי המדקדקים הקדמונים (הזכירה ראב״ע בתחלת פרשת בא) על דבר שימו שיתו שישו שירו גילו שיחו חילו דינו לינו בינותי ריבות וחבריהן, לדעת אם מבנין קל הם ועי״ן הפעל שלהן י״ד או מהפעיל בהכרון הה״א לסימן הבנין ועי״ן הפעל שלהן ו״ו, אבל באמת דבר רחוק הוא עד מאד שיחסר סימן הבנין; ועוד לא מצינו שום שרש שתחסר בו ה״א ההפעיל בעבר ובצווי, ובהפך בשרשים האלה מצאנוה חסרה תמיד; ועוד רוב השרשים שנמצאו בבנין הפעיל בצווי נמצאו ג״כ בעבר כגון שרש בוא שמצינו ממנו הביאו מצינו ג״כ הביאו אך לא מצאנו מעולם השים השיר הגיל וכו׳; ועוד הדבר ברור כי ענין המלות האלה הוא ענין הבנין הקל ואיננו ענין הפעיל כלל ועקר, כגון מ״ש לינו פה הלילה, אין ספק שאין ענינו שיגרמו לאחרים שישבו שם בלילה ההוא, וכן ונפשי תגיל בה׳ תשיש וגו׳ ענין שתיהם הוא ודאי ענין בנין הקל, וכן ריבו באמכם ריבו, וכן דינו לבקר משפט, וזולתם רבים: ע״כ על כל הדברים האלה מסכים אני על ידך כמ״ש שאין בו ממש כי כל המלות האלה ודומיהן ע״ן הפעל שלהן י״ד ולא ו״ו והן מן בנין הקל ולא מן ההפעיל; והחול״ם שבמלת בינותי ריבות בא ע״ד הזרות והראוי בנתי רבת כמו

בנת לרעי מרחוק, רבת ה' ריבי נפשי. אבל עם כל זה אין להאשים ידידנו המשכיל שחבד"ל על אשר כתב ושירים ישורון, כי לא טעה בדבר משנה אלא בפלוגתא דרבוותא, ולא עוד אלא כי אם נלך אחר הרוב הדין עמו, כי לדעת רד"ק ורוב המדקדקים השרשים האלה נאמרים בקל ובהפעיל בשוה, ונוכל לומר שר והשיר, שורו ושירו, ישורון ישירון, כרצונגו. והתמה על רד"ק כי כמעט לא נתן בשרשיו יו"ד בע"ן הפעל לשום שרש כי אם לשרש סית אשר אין שום טעם לומר שע"ן הפעל שלו יו"ד, הואיל וגם בלי עבר יבא תמיד בהפעיל כמו אם ה' הסיתך בי: ומה טעם לא יהיה שרשו סות? וכי מצאנו סית סיתה סיתו סיתות? כתב סית, ולא כתב שית שיר שים גיל וכו'? וכן תמה על ר' יהודה ליב אשר כתב בתל"ע (סוף סימן רנ"ב) על המקיימים מציאות נחי ע"ן יו"ד: ודבריהם נראין; ובאוצר השרשים (אשר לא ראיתיו עד הנה) כתב כי שיחו במקום השיחו, ולא אמר שהוא מן הקל ושרשו שיח. ועל דבר הבדלת הנרדפים, אומר לך כי אני עוסק והולך במלאכה הכבדה הזאת בכל לבבי ובכל נפשי, כי היא יקרה בעיני, וכבר שבעים הבדלות הכוללות פירוש מאתים מלות, ועמהן פירוש רבים מן הכתובים הסתומים וראיות לקצת דברי רבותינו: ועתה הנני נבוך מבוכה גדולה, אביאנה לפניך ידידי, ידעתי כי לטוב לי תיעצני. המלאכה לבדה מאד לא לשנה ולא לשנתים, ואולי לא יספיקו לי עשר שנים לבא עד קצה: ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מכל טובה? ואולי לא יהיה כל יגיעי רצוי לרוב אחי ואשאר קרח מכאן ומכאן: ואם חפץ ה' בידי יצלח ואשלים את מלאכתי לא אוכל להוציאה לאור מכובד ההוצאה, וגם אם אדפיסנה אולי אין דורש ואין מבקש. ע"כ לבי אומר לי לנסות את ישראל ולהדפיס ספר קטן כולל כל ההבדלות אשר הבדלתי עד הנה לדעה מה יעשה לו ולראות מה יהיה גורלו, וממוצא דבר אדע היש לי להוסיף שנית ידי ולהוציא לאור ספר קטן שנה בשנה עד תום כל המלאכה או למשוך ידי הימנה. ורואה אני כי מכירת הספרים הקטנים קלה ממכירת הספרים הגדולים; וגם המשכילים בעם אשר ימצאו נחת רוח במעשי יעשרכו לחזק ידי ולקנות ספרי, הואיל וידי על העליונה, כי אוכל לשבות ממלאכתי כאשר ארצה, מה שאין כן אם אדפיס ספרי בבת אחת אחרי השלימי אותו, שתהיה יד הצבור על העליונה, ואני אירא שלא יקנו ספרי, והם לא יראו שאחדל מעסוק בו. ועוד אם יישר ספרי בעיני ישראל ויחזרו אחריו, מלאכתי תעמוד לי להרויחני אגורת כסף בימים אשר אעסוק בה, ואם לא יישר אחדל ממנה. אבל מצד אחד ידעתי כי טוב לי להוציא הספר בבת אחת כי אז אוכל לסדר אותו כראוי בסדר א"ב, מה שאין כן אם אוציאנו לחלקים. שמעת ידידי את מבוכתי, הישיאני נא בתום לבבך עצה הוגנת לי. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

טריאסטי כ"ט אייר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו לפ"ק.

אוהבך הנאמן שד"ל

Nr. XIV

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index rais. 9. Premier livre de Mém, Nr. 17.

21. 6. 1819. כ״ה סיון התקע״ט

אהובי חביבי אשר כלבבי

רואה אנכי כי אין בכל ראיותי גם אחת אשר תחייב בהכרח מציאות המכתב לפני יציאת מצרים, לכן אטוש אותן, כי אין רצוני להשען על ראיות שיש להן מדחה בצד מה. ואולם איך אפוא יצא מזה כי משה היה הכותב הראשון? זאת נעלמה ממני, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. באגרתך היקרה כתבת ידידי כדברים האלה: סוף דבר אין בידנו ראיה ברורה על מציאות הכתב קודם מרע״ה וכו׳, לפיכך בדין החלטתי כי מרע״ה המציא מלאכת הכתיבה, וכן בתורה מן השמים (דף י״ב סוף ע״א) כתבת: סוף דבר אין לנו ראיה על מציאות אותיות המכתב קודם מרע״ה, וכ״ש שלא נמצא בעולם ספר יותר קדמון מספר התורה אשר בידנו וכו׳ אשר על כן אמת ברור הדבר כי זה האיש משה אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים היה הראשון אשר המציא והודיע לעולם מלאכת הכתיבה באותיות. הלא זה היקש יפה, אבל אתה לא הודעתני מה היא ההקדמה הגדולה, אשר יסדת עליה את ההיקש הזה, והנראה לעניות דעתי הוא כי ההקדמה היא זאת:

כל מה שאין לנו עליו ראיה לא היה ולא נברא. ואם זאת הוא באמת הקדמת היקשך הנה אין לא ראינו ראיה ובנפול ההקדמה יפול גם ההיקש עמה.

אבל מופתים אחרים המשונים מזה מאד אגיד לך לקיום סברתי ואלה המה:

1) דברים רבים אפשר שהיו בימים קדמונים גם כי אין לנו ראיה עליהם, כי מעט הוא מה שאנחנו יודעים מהימים הרחוקים ההם. מציאות המכתב לפני יציאת מצרים אין לנו ראיה עליה.

אם כן אפשר שהיה המכתב נודע לפני יציאת מצרים.

2) אין לנו לבדות מלבנו נסים שלא הוזכרו בתורה לא בפירוש ולא ברמז, וגם לא בתורה שבעל פה.

חידוש מעשה הכתב ע״י משה ברה״ק לא נכתב ולא נרמז בתורה כלל ועקר, ולא הוזכר בתורה שבעל פה.

א״כ אין לנו לומר כי משה חידש מעשה הכתב ברה״ק.

3) מאד מאד יש להתרחק מלהרע כחה של תורה, עד שלא תהיה לה מציאות, כי אם ע״י נס אשר איננו כתוב בה; וראוי לקרב דברי התורה אל השכל, ולא להרחיקם ממנו: כדרך שאמרו רז״ל כל משנאי אהבו מות.

אם נאמר כי משה חידש מעשה הכתב ברה״ק, נמצא שא״א שכתב משה את התורה, רק ע״י נס אשר לא פורש.

א״כ מאד מאד יש להתרחק מלומר כי משה חידש מעשה הכתב ברה״ק.

4) אין הקב״ה נותן מכשול לפני עור, וכל מקום שפקרו המינין תשובתם בצדם, ואין הקב״ה בא בטרוניא עם בריותיו.

אם לא היה המכתב נודע בימי משה, והוא חדשו ברה"ק, היה הקב"ה מפרש הדבר בתורה, כדי שלא נתעה ונאמר איך כתב משה, ולא היה המכתב נודע בימיו.

אם כן בהכרח היה המכתב נודע בימי משה, שאם לא כן יש פתחון פה לכל כופר לומר לפניו יתי: אתה הכשלתני. לכן שמע בקולי ואיעצך עצה ויהי אלהים עמך, נטוש סברתך לצמיתות, וכתוב לה ספר כריתות, ורוח והצלה יעמוד לתורת משה ממקום אחר, כי רבו המופתים על אלהיותה, כי תדרשם ימצאו לך. ויען האמנתי שאין אתה בוזה את דברי, בא ואראך בקיצור מה שאני משיב לאפיקורוס הכופר באלהיות התורה לא בקדמותה; ואבי ראה גם ראה באיזה דרך אני נשפט את איש אויל.

אם יבא אליך איש נכרי אשר לא קרוב אליך ולא ידעתו ויגד לך מעשים ויאמר כי עיניו ראו ולא תמצא אדם אשר יכזיב דבריו, האם לא תתחיל להאמין בו? ומדוע לא? הלא אין לך ראיה לסתור, ועל מה תיסד הבחשתך? הן אמת כי אין מושל עליך להאמין בו אמונה שלמה וישאר הדבר בספק אצלך.

ואם תראה כי המעשים אשר יגיד לך יספרם אליך בדקדוק הזמנים ובביאור פרטי ובלא סכסוך ובלבול, האם לא ימעט הספק אצלך ותרבה אמונתך בדבריו? הלא ידעת כי ניכרים דברי אמת, ושקר אין לו רגלים והסכסוך והבלבול בספור המעשים יתנו מקום להטיל בהם ספק, ובסידור ההגון ובסיפור המבואר באר היטב יקום דבר.

ואם מתוך דבריו יתברר אליך היותו איש תם וישר אוהב אמת ואמונה, הלא תרבה אמונתך בו יותר ויותר, ויסור הספק מלבך, ותאמין בדבריו אמונה שלמה, וכעל רֵע תבטח בו. וא"ת: וכיצד יתברר אלי מתוך סיפוריו היותו איש תם וישר? הלא יהיה זה בראותך כי יגיד לך מעשים שיש בם גנאי לעצמו ולחביבים אליו, ואשר אתה לא בקשת ממנו להגידם אליך, ואשר סדר הדבור לא הכריחו להגידם, ואשר לא יועיל לו מצד אחר שתדע אותם.

מעתה הנה כל שלש המעלות ישנן באמת בס"ת משה; ין ובין משה מספר סיפורים רבים (מספר שמות ואילך) ואומר שראה אותם בעיניו, ואין אתנו שום כותב אשר יאמר כי הוא ראה בעיניו שסיפורי משה לא היו ולא נבראו או שהיו בדרך אחרת ולא כדברי משה; שהרי אין לנו ספר קדמון כסה"ת חוץ מספרי אנשי China אשר אין להם עסק כלל עם קורות בני ישראל ולא עם קורות שאר עמים הרחוקים מן הארץ ההיא. שנית משה מספר סיפוריו בדקדוק הזמנים ובביאור פרטי הפלא ופלא ובלא שום סכסוך אשר הוא סימן השקר והכזב בסיפורים: ניתי ספר ונחזה אמתת הדבר הזה. שלישית מתוך ספר התורה כל האדם יבין כי איש דובר אמת היה הכותבו, מאחר שלא נמנע מלהגיד גנבת רחל לאביה ומכירת יוסף וזנות ראובן וזנות יהודה ומעשה הערל שאין בהם כבוד רק קלון לישראל עם קרובו אשר אהבו: והנה התרפים יכול היה לומר שאחרים גנבום, וכן היה יכול לומר כי יוסף מן הישמעאלים נשבה, וזנות ראובן ויהודה היה בידו להכחידם תהת לשונו בל יספרם כלל; וכן (כדברי יוסף הכהן הביאו רנה"ו בגן נעול) הנבואה היקרה והרחוקה והמבוארת אשר התנבא בלעם בסוף דבריו לבלק למה לא ייחס אדם לעצמו? ולמה חלק כבוד לאיש נכרי שונא ישראל לתת בפיו נבואה שאין כיוצא

בה בכל התורה כולה ? ומלבד זה הנה הודיענו כי בחטאו מת יען מרה את פי ה' ; ולמה לא אמר שמת מזקנה מאחר שה"ה בן ק"ך שנה ? אין זה כי אם יושר לב. הלא זה הדבר האמור בב"ר פרשה פ"ז : מטרונא שאלה את ר' יוסי א"ל אפשר יוסף בן ק"ז שנה היה עומד בכל חומו וה"ה עושה הדבר הזה ? הוצ"א לפניה ס' בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה , יהודה ותמר , א"ל מה אם אלו שהם גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב זה שהוא קטן וברשות עצמו עאכ"ו .

ואחרי ראותנו שלש המעלות האלה אשר בם"ת משה, כלומר כי אין מכזיב אותו , ואשר סיפוריו אמורים בדקדוק הזמנים ובביאור פרטי , ושהכותבו איש נאמן היה , איככה נמאן אפוא להאמין בו אמונה שלמה ? ואולם עוד ב' מעלות גדולות לס"ת משה . האחת כי זה אלפים שנה ויותר תלמי מלך מצרים התחנן לישראל שיתרגמוהו אליו יונית , ולמען יעשו רצונו הרבה להם מתנות כיד המלך . אם כן הספר הזה בהזקת כשרות היה בעיני הקדמונים , והם רב ממנו היו יכולים לדעת האמת הוא אם שקר בעבור קורבתם לזמן כתיבתו . ואי אפשר לומר : אולי טרם ידע תלמי מה טיבו של ספר התורה , כבדו ונשאו , אך כאשר קרא בו אולי מצא בו דברי שקר : אין זאת כי גם אחרי אשר תורגם אליו שלח מתנות נכבדות להיכל ה' ולכהן הגדול וכבר מאד בעלי התרגום ; והנה גם אם היה נותן שכר טוב לזקנים חלף עבודתם , מכל מקום לא היה שולח מנחה לאלהי ישראל אם היה כופר במשה עבדו ; ואם תלמי המלך האמין בסה"ת מי לא יאמין אליו ? הלא הוא המלך הקדמון אשר אסף אליו כל הספרים הנמצאים בימיו , ודאי ידע היש סופר נאמן אשר יכזיבהו .

והמעלה השנית היא כי האמינו בו כל היהודים וכל הנוצרים וכל הישמעלים , כלומר כי פשט ברוב העולם , וגם לאלפים ולרבבות יהודים ונכרים מסרו נפשם על קדושתו : הלא דבר הוא ! — ואיך נאמר כי כל הכתוב בו כזב וישקר אחרי ראותנו כי התפרסמה אמונתו פרסום נפלא גם בין העם אשר ראו את המעשים וגם בין עמים אחרים ואפילו בין שונאיהם שאלמלא היו יכולים להביא דבתו רעה לא היו נסוגים אחור עכ"פ ? ומעולם לא כתבו עליו שטנה הקדמונים זולתי אדם אחד או שנים אשר לא קראו בו מימיהם ומלין בלי דעת יכבירו ולא היתה כונתם רק להבזות את ישראל אשר היו מדוכאים בימיהם כי כל אחי ריש שנאוהו , ואיזהו הספר אשר נאמין בו , אם לא נאמין בספר התורה אשר התפרסמה אמונתו כל כך מלבד ארבע המעלות האמורות שיש לו ? ואולי תאמר : למה לנו להאמין בסיפורי תורת משה הואיל ולא מצאנו שום סופר מסופרי אומות העולם אשר יעיד עליהם ? נמצא משה עד יחידי ולמה יאומן ?

והנה זאת באמת טענה שאין בה ממש , כי ס' תורת משה יש לו ה' המעלות האמורות וספרי הגוים הקדמונים אין בהם גם אחת מהנה , שהרי תחלה הם מכזיבים זה את זה פעמים רבות כנודע לבקי בהם : קרא נא בסיפורי הסופרים הנכבדים אירוד"וטו ופלוטארק"ו ותראה כמה דעות מדעות שונות היו לקדמונים על דבר הקורות , ב' , שמה תראה כי רוב סיפוריהם בבלבולים גדולים הם כתובים בל יודיעוני אפילו באיזה דור היו הדברים הקדמונים אשר יספרו . ג' , אין ראיה על

יושר לב כותביהם. וד', תראה שם כי לא היו מאמינים בם שאר עמים כי כל גוי היה מלעיג על סיפורי זולתו. וה', גם בסיפורי בני עמם לא היו הגוים הקדמונים מאמינים בחזקה כאשר יאמינו בספר תורת משה הגוים המאמינים בו, ומעולם לא מסרו נפשם עליהם כנודע, אם כן הלא זאת כאלו תאמר כי דברי איש חכם מאד אשר גדולתו גלויה ומפורסמת יהיו צריכים להסכמת תינוקות של בית רבן.

ועוד אפילו היתה התורה צריכה לעדות אומות העולם אין לנו לכפור בה בעבור העדר העדות הזאת כי לא באו עדינו הספרים הכתובים בימים ההם ובארץ ההיא ואם היו אתנו היום אולי היינו מוצאים העדות המבוקשת: אם כן לא נוכל לומר סופרי הגוים הקדמונים לא קיימו סיפורי התורה רק נאמר אין לנו היום ספרים כתובים בימי משה ובארצו או קרוב לה לפיכך אם אין אתנו סופר המקיים את דבריו אין אתנו כמו כן מי שיסתור אותם, והנה הדבר שקול, אך יש לנו ה' הראיות האמורות למעלה המכריעות לכף זכות ומכריחות אותנו להאמין בסיפורי התורה. מלבד כי יוסף הכהן בספרו נגד Appione מזכיר קדמונים רבים אשר העידו בספריהם על קצת סיפורי התורה, ואם הספרים ההם אינם נמצאים היום אין ספק שהיו נמצאים בימיו כי מי יעיז פניו להביא לדבריו ראיה מספרים אשר לא היו ולא נבראו?

ואחרי אשר נאמין בסיפורי התורה הנה מאליהם יקרבו ויבאו לפנינו שלשה עדים המעידים כי משה בן עמרם נביא ה' באמת היה וכל א' מהמה לבדו כדאי לסמוך עליו:

ראשונה, אחר שידענו כי איש נאמן ודובר אמת היה משה, ואחרי ראותנו כי פעמים אין מספר הוא אומר כי רוח ה' דבר בו איככה אפוא בדבר הזה לא נאמין אליו? אם איש נאמן הוא איך יהיה נביא שקר?

שנית, המופתים אשר עשה משה לעיני כל העם אשר נשתנו בהם סדרי בראשית וגלוי וידוע כי אין ביד בשר ודם לעשות א' מהמה בלתי ה' לבדו, לדוגמא הנה הוריד המן מן השמים ופרנס בדרך נס גוי גדול במשך מ' שנה רצופות. ולא היה הדבר במקרה כי ממחרת יום תלונתם התחיל וממחרת אכלם מעבור הארץ שבת, וגם היה בא ביום הששי לחם משנה והיה שובת ביום השבת, ולא היה הדבר לא בכשוף ולא בחכמה כי איך איפוא משה לבדו עלה בידו הדבר, וכל חכמי דוד ושלמה וכל חרטם ואכשף וכשדי מתפרנסים בצער ולא יכלו להוריד דגן שמים להחיות את נפשם ואת תלמידיהם כדברי ר' סעדיה גאון? ואיך אפוא נגלה למשה מה שלא נגלה לאדם בעולם, לולא כי ה' אתו? ואם בתחבולות היה מוריד את המן, איך היו כל העברים עודים כל כך שלא הסתבלו בתחבולותיו ולא למדו לעשות כמעשהו כאשר יצטרכו למזון? ואולם הנה חרטומי מצרים פעם א' הודו גם המה כי אצבע אלהים היא, ומי חכם כמוהם במעשה כשפים? ואם תאמר, ומה ראיה מהאותות והמופתים? והלא אין לך אומה ולשון בעולם אשר לא תתהלל באותות ובמופתים שנעשו לה מקדם. — הנה אמת נכון הדבר, אבל הפרש גדול יש בין מופתי משה למופתי שאר עמים יען וביען בכל העמים אשר על פני האדמה אין גם אחד אשר יספר נפלאות שנעשו בפומבי לעיני קהל גדול כדרך שמשה אומר על הנפלאות שנעשו על ידו. כל העמים מספרים נפלאות אבל הם אומרים

כי אדם א׳ או עשרה אנשים ראום ולא תמצא שום ספר שיזכיר אות ומופת ויאמר כי אלף אלפים נפשות ראו אותו זולתי תורת משה לבדו, וזה ידוע: ומי לא יבין כי היחידים אפשר שיהיו מוטעים ולא כן קהל גדול. וכן נבואות הגוים ואורא״קולי שלהם לא היה שומע אותם רק אדם יחידי לא רבים, ועוד היו במקום חשך ואפלה ובתוהו יולל ישימון כגון בין עצי היער או במערות צורים וכיוצא באלה המקומות שקרוב הוא להטעות בהם את האדם ובהפך מתן תורתנו היה לעיני כל קהל ישראל ולעיני השמש; לפיכך הנביא אומר לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני (כלומר במקומות תהו ובהו) אני ה׳ דובר צדיק מגיד מישרים.

והעד הג׳ המעיד על היות האיש משה נביא ה׳ באמת הלא הוא כל אשר התנבא ונתקיים בין בחייו ובין אחרי מותו. בחייו כגון מכות מצרים ועליית השלו וירידת המן והשארו ליום הז׳ בלתי רמה ושביתתו מלרדת בכל שבת ופי הארץ ופריחת מטה אהרן ויתר המופתים אשר בשרם טרם בואם, ואחרי מותו כגון כבוש ארץ כנען ע״י יהושע דוקא, והשלום והשקט בשמרנו חקיו, והגלות והדלות בעברנו על בריתו, ומספר השבעים שנה עד רצתה הארץ את שבתותיה, וענין הגמל השפן הארנבת והחזיר אשר לא נמצאו זולתם בסימן א׳ גם בארצות אשר נעלמו מעיני הראשונים ולא נגלו רק בדורות הקרובים אליו, ומי אשר יאמץ עוד את רוחו לאמר לא ה׳ שלחו ? הלא רק שליט בעולמו יודע שאין אחר בסימן אחד.

שפוט את דברי והתענג על ה׳ אתה וערך ידידי ובן דודי המשכיל שחבד״ל.

טריאסטי כ״ח סיון אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים לפ״ק.

שדבח״ל

Nr. XV

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 10. Premier livre de Mém. 18.

22. 8 1819. א׳ אלול התקע״ט

מאסתני ולא נעלתיך שכחתני ולא זנחתיך הפר בריתך אתי ונפשי קשורה בנפשך, על כן יצאתי לקראתך לשום לפניך פליאות הכמה הכמוסות באוצרותי כי האמנתי אשר לא נהפכת עד הנה לבוזה תורה רק ימצאו דברי חן בעיניך ולא יע בעיניך אם אכתוב לך דבר פעמים בשנה: וזה יצא ראשונה בדיני דגש שאחר נח נסתר.

דע ידידי כי בענין דחיק 1) יש להוסיף דבר על דברי הראשונים ויש לגזור אומר כי כל מלה שכל אותיותיה מעקר הפעל או השם ואין בה אות אחת לשמוש לא בכתב ולא בהעלם, היא לא תוכל להביא דגש בתיבה הסמוכה אליה במקף כגון נטה־ישם אהלו, עשה־לו מתחת לזרו, ונטה־לו מחוץ למחנה, וערום כסה־בגד, עריה־בושת, מנדה־בלו והלך, וכן המקור בה״א נוספת יש לו דין מלה שרשית כמו

1) ע׳ בכורי העתים תקפ״ט עמוד 100 (הג׳ל)

כמו לטמאה־בה, ולדבקה־בו, ובענין אתי מרחיק אני אומר כי ב' מינים המה. הא' כל תיבה בטעם משרת ומלעיל בעצם וסופה קמץ או סגול ובתיבה שאחריה טעם או גיעא בתנועה הראשונה (רק אם יש בה גיעא ולא טעם או צריך שתהיה אחריה תנועה ולא חטף) כגון אשר באת בה, נתת לי, הרימותה קול, מי אלה לך, ועשית לך, ארצה כנען, מי כמכה באלים, ועשית קערותיו, ועשית סירותיו, וגפילה גורלות, תלבשנה בנות המלך; לא כן שמה קברו, למה תהיה, כי אין אחרי המתג תנועה רק חטף, ויוצא מן הכלל כל וכלב שאין ה"א הידיעה נרמזת בה כגון קראתיך בצדק, כי חלה לטוב, פשוטה ועורה, תמקנה בחוריהן, והשמיעוה ביהודה, השבעתיך באדוני. והמין הב' כל תיבה שאיננה מלעיל בעצם רק טעמה נסוג אחור וסופה קמץ ולפניו שוא ולפניו תנועה גדולה, כגון ילדה בת, ערבה לי, השבעה לי, נשבה בו, אלכה נא, ענתה בם, ידעה לו, נגעה בנו, וענתה שמה, יורדה מים, ההיתה זאת, כי יד ה' עשתה זאת, לא כן מצאה בית שהוא מלרע, וכן שמרה נשף, אבל נוסספה־בו, מושלה־לו הם ראוים להדגש ונרפו בט"ס. ועוד מין שלישי יש והוא כל מלה נסוגה אחור שסופה סגול והיא פעל לא שם כגון עושה לך, עושה פרי, לא כן בנוה טוב שהוא שם לא פעל, אבל למיעוט מציאותו יספיק לתלמידים ידיעת שני המינים הראשונים, וסימנם וההזיקה בו ונשקה לו. ואולי תתמה ידידי על שאני מכנים בכלל אתי מרחיק מי כמכה באלים, ועשית קערותיו, ועשית סירותיו; ואולם בשמחה אגיד לך כי אחרי כתבי זאת מצאתי כי גם רד"ק כתב כיוצא בזה במכלול, ובעל מ"ש כתב על מי כמכה באלים וז"ל: ובספר דקדוק ישן כ"י מצאתי לשון זה: רוב דוקנים שמדגישים על מי כמכה באלים, וכן קו"ף של קערותיו, סמ"ך של ועשית סירותיו, וכן הרבה מפני המתג אשר מחשבין לנגינה עכ"ל. הואיל ובספר העתיק הזה כתוב כי רוב דוקנים מדגישים שלש התיבות האלה וכן הרבה, הנני אומר בטח כי גם וכעסתה צרתה, ולמדנה בנותיכם נהי, ותעשינה תועבה, ותשברנה פארותיו, המה בני־צדוק, המה מוליכות, כל אלה וכיוצא בהם ראוים להדגש, ורוב הדוקנים שהזכיר היו באמת מדגישים אותם, ואינם רפים בספרינו רק מפני טעות הסופרים אשר לא ידעו את הכלל הזה. ובענין הדומות הלא כה דברי: בב, בפ, כב, דת, כח, פס, כגון נשכבה בבשתנו, בהכבדי בפרעה, הלא כברכמיש, גדבריא דתבריא, וחכמה כחכמת אלהין, סבכא פסנתרין. ובענין כדכד וכלכל אני מוסיף שיהיה יו"ד בסוף המלה הקודמת שאם אין אתה אומר כן הרי לך וקנית בקבוק, והוא כלכל את המלך, אבל דבר זה מציאותו מועטת ואין לעמוס בו את זכרון התלמידים, וכן הכלל הא' הנקרא מפיק יש להשמיטו לגמרי, ובמקום שבעלי המסורת אומרים כל בג"ד כפ"ת דסמיך ליהוא רפי ראוי לפילוסופים שיאמרו כל בג"ד כפ"ת שאחר נח נסתר ובלע"ז vocale, ואם אתה אומר כן אין אתה צריך להזכיר המפיק כי ידיו תביאנה וחבריו אין בסופם נח נסתר אלא נח נראה, ואז אותיות יהוא אינן vocali כי אם consonanti, ודבר זה צריך להודיעו לתלמידים למבראשונה, ובכן לא תצטרך ג"כ להזכיר להם ויהי בלק, מלבד שאם אתה אומר להם בג"ד כפ"ת דסמיך ליהוא הם מתבלבלים

כאשר יראו באת בה, נתת לי, וחבריהן, כי אין שם אות יהוא במכתב. — עוד כללים אחרים מצאתי אבל מציאותם מועטת ואלה המה: 1) כל ג' וכ' קמץ שאחריהן אות קמוצה מקבלות דגש אחר יה"וא, כגון גאה גאה, עם זו גאלת, ידמו כאבן. 2) מלת קומו שאחריה יתד גורמת דגש חזק, כגון קומו צאו מן המקום הזה, קומו צאו מתוך עמי, קומו סעו ועברו את נחל ארנון. 3) מלת ויאמרו בטעם משרת ומלרע ואחריה לו או לא מדגשת אותם, כגון ויאמרו לא כי ברחוב נלין, ויאמרו לו חכמיו, ויאמרו לו כי אם מלך יהיה עלינו, ויאמרו לו החרש שים ידך. 4) מלת יה מקבלת דגש אם לפניה מלעיל, כגון קראתי יה, תיסרנו יה, יסרני יה. 5) כל משה לאמר אם משה בטעם משרת.

את כל זאת ראיתי אחר העמל והיגיע, ובל זה למען מעט מספר היוצאים מן הכלל; ומה שכתוב הנה זאת הקרנוה כן היא אינני כלל יוצא מן הכלל כי באמת טפחא מונח שלפני אתנח דינם כמרכא טפחא. והנה מכל הכללים האלה אין ללמד לתלמידים אלא שלשה והם מפסיק דחיק ואתי מרחיק, וראוי להודיעם כי מפסיק גורם דגש קל כלומר בבג"ד כפ"ת בלבד, ודחיק ואתי מרחיק גורמים דגש חזק כלומר בכל האותיות חוץ מאהח"ע ואפילו בר"ש כגון מענה רך, מאומה רע, מחצת ראש, יד ליד לא ינקה רע, אהבת רע מטוב. ובענין מפסיק טוב בעיני להקל על הזכרון ולהודיע לתלמידים מי המה הטעמים המשרתים, ומתוך כך מעצמם (שהם המועטים במספר) ידעו מי המה המפסיקים (המרובים במנין); והנה נתתי סימן המשרתים ממתקוממי תשגבני, כלומר מונח, מהפך, תלישא קטנה, קדמא, ודרגא, מרכא, מרכא כפולה, ירח בן יומו, ודי בזה; ומי יודע אם לא הלאתיך כבר יותר מדאי, אבל ממה שאמרתי למעלה בענין דחיק יתברר לך אמתת פירוש רש"י על אולי אוכל נכה־בו, שהרי אם היתה מקור היתה המלה כלה שרשית והב"ת רפה. ועתה שמע נא ידידי כלל גדול וחדש בחכמת הנקוד, והוא לעזר ולהועיל הרבה מאד להקטין מספר היוצאים מן הכלל, והוא דבר ברור ומתישב על הדעת: הנקדות משתנות בהפסק מאמר, והפסק המאמר הוא על הרוב בא"סף, אבל יש מאמרים העשוים חוליות חוליות ופסקי פסקי שא"א שיבא בכלם אס"ף, ומכל מקום יש בהם באמת הפסק מאמר כאלו היה בהם אס"ף ע"כ דינם כאס"ף בענין השתנות הנקדות גם כי יש בהם זקף קטן ושאר טעמים מפסיקים זולתי אס"ף, כגון והשיב את הגזלה אשר גָּזָל או את העשק אשר עָשָׁק, הנה אין כאן אס"ף, אבל יש כאן הפסק מאמר, כי הם ב' דברים נבדלים זה מזה, ואין אחד מהם תלוי בחברו ומחובר אל ו; וכן אחרי ה' אלהיכם תֵּלֵכוּ ואותו תִּירָאוּ ואת מצותיו תִּשְׁמֹרוּ ובקולו תִּשְׁמָעוּ ואותו תַּעֲבֹדוּ ובו תִּדְבָּקוּן. הלא כל אלה דברים נבדלים זה מזה ויש בכלם הפסק מאמר בכח ואם לא בפעל, וכן מות יומתו דמיהם בם, וכן דם יחשב לאיש ההוא דם שָׁפַךְ ונכרת האיש ההוא מקרב עמו, וכן אשר ימצא אתו יה"ה לי עֶבֶד ואתם תהיו נקיים, וכן את ראשו לא יפרַע, וכן ותהי להם הלבנה לְאֹבֶן והחמר וכו', וכן את בכורתי לָקַח והנה וכו', וכן הרבה ביחזקאל י"ח לצפון תֵּנִי ולתימן וכו', וכן ארזים

נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וכו׳, וכן את־החלב תאכלו ואת־הצמר תלבשו, וכן ציון ישאלו דרך וכו׳, וכן אף בל נטעו אף כל זרעו אף בל שורש בארץ גזעם, וכן על עמך ברכתך סלה (והסמ״ך דגושה בטעות כי המונח הוא כאן טעם מפסיק ואין כאן דין אתי מרחיק), וכן רבים, ואב לכלם בשקל הקדש תקח עשרים וכו׳. הנה בכל אלה ובחבריהם אם אס״ף אין כאן הפסק מאמר יש כאן והוא הגורם שנוי הנקדות.

וזאת שנית כלל גדול בחכמת הדקדוק למעט את הזרויות. פעמים רבות אדם רוצה להזכיר פעולה ואינו חפץ להזכיר פועלה, רק ירצה לומר סתם איש מן האנשים עשה כך וכך, וזה מה שנקרא בפי אומות העולם verbo impersonale, והפעל הזה שלא נזכר שם פועלו הוא נבנה בלשון אשכנז בפעל יוצא בתוספת man, ובלשון צרפת בתוספת on, אבל בלשון רומי ואיטלקי יתהפך לבנין נפעל (passivo), כגון ametur Deum, si ami Dio, אך הלשון הזה אינו לשון נפעל ממש רק כחו ככח פעל יוצא והשם הוא accusativo ולא nominativo, ואין הענין כי האלהים יהיה נאהב רק כי בני האדם יאהבו אותו, והנה פעל האהבה הוא כאן פעל יוצא אעפ״י שהוא לכאורה בבנין נפעל, והנה בלה״ק כן הוא הדבר ממש, כגון ולא יאכל את בשרו אין ענינו שנעשה שלא יהיה הבשר נאכל, שאם כן היה לנו לשמור אותו שלא יאכלנו שום בעל חי, ואפילו התולעים, והיינו חייבים להנות אותו או לשרפו באש, אבל ענינו שלא יאכל אדם את בשרו (non si mangi la sua carne), והנך רואה כי אין מלת את יתרה רק תרמוז באמת על הפעול, ובכן תבין הרבה אתין שנראין חוץ למקומם, וכן תבין ג״כ תיבות הרבה שאינן נקשרות עם הפעול בסוג ובמספר, כי זה משפט הפעול שלא נזכר שם פועלו שישאר תמיד בלשון יחיד וזכר כדרך לשון אשכנז וצרפת, כגון יותן נחלתו, 1) יותן את הארץ (ולא תנתן), יותן מים על זרע (ולא יותנו), מצות יאכל (ולא תאכלנה), את המנחה אשר יעשה מאלה (ולא תעשה), מי נדה לא זורק עליו (ולא זורקו), הוקם את דברי יהונדב (ולא הוקמו), ויושב את משה ואת אהרן (ולא ויישבו) נכבדות מדובר בך (ולא מדוברות), הישולם תחת שובה רעה (ולא התשולם), היא העיר הפקד (ולא הפקדה), ועולה לא נמצא בשפתיו (ולא נמצאה), ולא נמצא נשים יפות (ולא נמצאו), ועוד כהנה וכהנה הנראות יוצאות מן הכלל, ובאמת אין בהם זרות כלל, כי תרגום ולא נמצא נשים יפות l'on ne trouva point de belles femmes, וכן כלם. ועוד תשוב תראה מלות רבות הנראות כיוצאות מן הכלל, ובהפך כל המתבונן בהם ימצא לא בלבד היותן על משפטן אבל ילמד מהם דברים חדשים ויבין כתובים הרבה בדיוק נפלא. דע כי להיות הפעל שלא נזכר שם פועלו לשון נפעל למראה עינים אבל באמת הוא פועל יוצא ע״כ אם יבא בו המקור לפני העתיד (כדרך לה״ק כמו זכור תזכור) לא יהיה המקור ההוא מן הבנין שנבנה בו העתיד שאחריו (כמו שהוא המשפט, כגון נשאול נשאל

1) ע׳ בכורי העתים תקפ״ז 178. (הנ״ל).

נשאל, שלם ישלם, הענק תענק), רק יבא המקור בבנין פועל גם כי העתיד בבנין נפעל, כגון סקול יסקל השור אם היה ענינו שיהיה השור נסקל היה לו לומר הסקל יסקל, אבל הואיל ואין ענינו רק שיסקלוהו בני אדם (si lapidi il bue) והוא באמת פעל יוצא, על כן בא המקור בבנין הקל; אבל במ"ש הכרת תכרת הנפש ההיא בא המקור בבנין נפעל, כי אין ענינו שמצוה עלינו להכרית הנפש ההיא, אלא שתהיה נכרתת (בידי שמים) והוא נפעל ממש ואינו פעל שלא נזכר שם פועלו, לפיכך מה שכתוב לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה יירה הוא בידי אדם, וזה פתרונו הנוגע בהר מות יומת בידי אדם אבל לא תגע בו יד להמיתו רק סקול יסקל אם תוכלו לזרוק אבנים בידים, ואם עלה בהר למעלה עד שלא תוכלו להגיע עדיו האבנים בידים אז תזרו בו חצים בקשת, וכל זה בידי אדם, ותרגומו se lo lapidi o se l' uccida colle freccie ואינני בידי שמים שהרי אם כן למה יאמר בו ב' מיני מיתה, היפלא מה' דבר? על פי הדברים והאמת האלה יובן מה שכתוב נראה אתה ה' בקמץ האלף, וגדולי ישראל וברבנותי משתבשין ואומרים הקמץ תמורת סגול, ואם כן הרי העקר חסר כי לא ידענו למי היה נראה; והאמת כי הוא על משפטו, והוא לשון עבר לנסתר והוא פעל שלא הוזכר שם פועלו ותרגומו si è veduto, ואין כתוב נראה אותך ה' כמה שכתוב מדוע ראיתי המה חתים נסוגים אחור ואין כתוב מדוע ראיתי אותם, והטעם כי בשניהם חסרה מלת כי (כדרך שהלא חסרה במקומות הרבה), נראה כי אתה ה', ראיתי כי המה חתים ומלות עומד עליהם חוזרות גם אל אתה ה' כלומר ראו כל בשר יחדו כי אתה ה' עומד עליהם להגין עליהם וגם עננך עומד עליהם, וכל זה נראה עין בעין כלומר בבירור רב כמ"ש כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, וחלילה חלילה שיהיה הקב"ה נראה עין בעין, אלא עמדו עליהם למגן וצנה הוא הנראה עין בעין, וכן ישעיה לא אמר שיראו את ה' עין בעין רק אמר שיראו בישובו אל ציון, כלומר שיתברר להם בבירור רב שחזרה השגחתו לטובה אל ציון, ועיקר כוונת משה בדברים אלה הוא לומר לפניו ית' כי אומות העולם ראו עד היום הזה שהוא אוהב את ישראל הפלא ופלא, על כן לא יוכלו להעלות על דעתם ששחט אותם במדבר מפני שכעס עליהם אלא מבלתי יכולת, ועתה יגדל נא כח ה' בעיני הגוים (והראה להם שיש בכחך להקים את דבריך ולהביאם אל האדמה אשר נשבעת להם), כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים וכו', הנה אמרת שאתה רב חסד, סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך, כי מלבד שאמרת לי שאתה רב חסד אלא עוד הראיתנו אמתת הדבר הזה בפעל כי נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה.

הנה אנכי נותן לפניך היום פירוש שירת האזינו בקיצור, ועיקר המכוון בה הוא להזכיר את ישראל באחרית הימים כי כל מה שיבואם מן הרעות והצרות איננו מרוע לב או במקרה ח"ו כי אם לכפרת עונותיהם כמ"ש הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וכו' והרה אפי בו ביום ההוא וכו' ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבו מצאוני הרעות האלה, כלומר מפני שאיננו משגיח עלי, ואולם אנכי לא מרוע לב עשיתי זאת רק הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה ולא משום סבה אחרת, ועתה כתבו לכם את השירה הזאת וכו' למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל, כלומר תעיד עלי בפניהם כי ה' הצדיק והם

הרשעים, ופירוש לי in mio favore, ופירוש בבני ישראל, נגד בני ישראל, ע"כ לא הוצרך לפרש העדות מה היא, כי עדות המזכים נקשרת בלמ"ד כמו ואעידה לי עדים נאמנים ועדות המחייבים נקשרת בב"ת כמו ועד אין בה, לא תענה ברעך, וזכור זה. למען הטות אליו אזני שומעין פתח הנביא ואמר האזינו השמים וכו' והוא דרך משל, והטעם שיקשיבו לו בני ישראל, ומפני מה ראוי להם להקשיב אל דבריו? מפני שיש תועלת רבה כי יועיל כטל וכמטר לקחו, כשעירים עלי דשא וכרביבים זרזיף ארץ, ועוד טעם אחר והוא לגדולת הענין אשר תטוף עליו מלתו כי שם ה' אקרא, כלומר ענין הקריאה שאני בא לקרוא לפניכם הוא שם ה' כלומר מדותיו ית', כי השמות הן הן המדות, כי כל שם שלא נתן במקרה יש לו יחס מה עם מדותיו של הנקרא בו, ע"כ הבו גודל לאלהינו והטו אזניכם לדברי. מעתה אחרי ההקדמה הזאת הנה הוא מבאר עקר כוונתו ואמר הצור תמים פעלו וכו', כי זה המכוון בכל השירה להצדיק מדותיו ית', אח"כ ישא קולו נגד הנותנים מום ודופי במדותיו ית' ואמר שחת לו? אתם אומרים שיש לו מום ומשחת ודופי ושאיננו תמים? לא! חלילה! אין הדבר כן, רק בניו משחתם בהם מום בם, הלא אתם דור עקש ופתלתול אם תתנו בו דופי (שחת שם דבר מלשון משחת כמו שחתך ישראל) הלה' תגמלו זאת לומר שחת לו? עם נבל (ingrato כפי רמב"ן ורנה"י) ולא חכם הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך, ואיך תתן בו דופי לאמר על לא חמס עשינו הרע לנו? זכור ימות עולם ותראה אם אהבך או שנאך, שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, ומה יאמרו לך? בהנחל עליון גוים וכו', כלומר בדור הפלגה כאשר נפרדו איי הגוים בארצותם אז הציב הקב"ה והכין גבולות עמים רבים להיות עתידים שיהיו לאחוזה לבני ישראל שהיו אז מתי מספר, כלומר אז בדור הפלגה או קרוב לו כבר נשבע לאברהם שיתן לו את ארץ הקני והקנזי וכו' כי חלק ה' עמו והוא אוהב אותם וחושק בהם על כן שת לבו עליהם לטובה גם טרם יהיה לגוי, ועוד יאמרו לך זקניך ימצאהו בארץ מדבר וכו' וכו' יסבבהו על במתי ארץ וכו' עם חלב כליות חטה וכו' (זה לא נתקיים בימי משה, אבל הוא מסב דבורו בכל השירה הזאת עם האחרונים אשר יהיו באחרית הימים, שהרי הוא אומר זקניך ויאמרו לך, ואז לא היו בישראל זקנים רבים רק שלשה); עד כאן דברי הזקנים המספרים חסדי ה' על עמו, ועכשו הנביא משלים ספורם להגיד ליעקב פשעו ולבאר כי חסדי ה' לא תמו ואם חללו חסדיו מהתגלות עלינו בפשע יעקב כל זאת, ושבאמת יותר ממה שבא עליהם היה ראוי שיבא עליהם לולא עשה למען שמו כי איך יחל? כי וישמן ישורון ויבעט וכו' עד כי ראה ה' וינאץ מן הכעס שבניו ובנותיו מכעיסים אותו ואז עלה בלבו להסתיר פניו מהם ולהסתיר מהם השגחתו לגמרי ולתתם ביד המקרה, ויאמר אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם, ומתוך הסתרת פניו כל גוי נבל יוכל להם וחצי שדי יכלו בהם ויהיו מזי רעב ולחמי רשף וכו', גם עלה בלבו להפאות אותם שיהיו קצוצי פאה ולא יזכר שם ישראל עוד, אבל אחת מכל אלה לא יעשה למען כבוד שמו המחולל בגוים, כי כביכול הוא ירא מן הכעס שיכעיסהו האויב פן ינכרו צרימו פן יאמרו ידנו רמה ולא ה' פעל כל זאת כי גוי אבד עצות המה (האויבים) ואין בהם תבונה, ע"כ אפשר שיאמרו כי בכחם גברו על ישראל ולא ה' פעל כל זאת, כי לו חכמו ישכילו זאת

איכה ירדוף א' מהם אלף מישראל וב' יניסו רבבה, אם לא כי צורם של ישראל מכרם בידם (ומתוך שישכילו זאת יבינו לאחריתם וידעו כי בשך הזעם אנקם מהם), וסן יאמרו בלבבם כי הגבורה הגדולה הזאת לא באה בדרכי הטבע וגם לא מיד הקב"ה רק מיד אלהיהם הנה הוא מראה להם שא"א שיהיה הדבר כן כי לא כצורנו צורם שהרי אין ביד אלהיהם כח לברך את אדמתם כאשר יברך הקב"ה את אדמת עמו בישמרם מצותיו, כי מנפן סדום גפנם של אויבינו ומשדמות עמורה וכו' חמת תנינים יינם וראש פתנים אכזר, ואולם באמת ראש פתנים אכזר הלא הוא כמום עמדי חתום באוצרותי, ואני אשקה כום תרעלה לכל מי שארצה, ולא ייטיבו אלהי הנכר ולא ידעו, וידעו נא הגוים כי כאישר תמוט רגלם גם הם וגם עליהם תעבור כום אני ה' עשיתי כי לי נקם ושלם להשיב לאיש כפעלו, וכאשר תמוט רגלם אני ה' מכה, וידעו נא ויבינו זאת וישימו על לב שהרי לא לעתים רחוקות הוא נבא כי קרוב יום אידם של גוים וחש עתידות למו כי ידין ה' עמו וכו' כי יראה כי אזלת יד וכו', ויראה כי האויב יאמר נגד ישראל אי אלהימו וכו' כדרך שהנוצרים אומרים עלינו עכשו באמרם כי מאם בנו ה' על אשר לא קבלנו אמונת השלוש, ראו עתה כי אני אני הוא ואני ה' לא שניתי, אני הוא אשר אהבתי את ישראל בימי קדם ואני הוא האוהב אותם עכשו, ולמה זה? כי אין אלהים עמדי המחובר אלי כמו שאתם אומרים, כי השלוש שקר, וע"כ אין לי למאום בישראל על אשר לא קבלו את הדעת הכוזבת ההיא, ראו עתה כי אני הייתי יכול להמית את ישראל, כלומר שיהיו קרובים למות ולהכרת מן הארץ, ואפילו הייתי עושה זאת אני הייתי מחיה אותם, אבל זה לא היה ולא יהיה, אבל מה שהיה הוא כי מחצתי אותם בלבד, והנה אני ארפאם ואין מידי מציל, כי אשא אל שמים ידי בשבועה שאשנן ברק חרבי וכו'. הלא מעתה גילי מאד בת ציון הרנינו ישראל שאתם עכשו גוים בלא מלכות, אבל באמת אתם עמו של הקב"ה והוא מלככם ודם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו, ואז עמו יכפר אדמתו, כי לארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, ואם כן כאשר ינקום הקב"ה את עבדיו ע"י ישראל עצמם כי יעלו מושיעים בהר ציון לישפוט את הר עשו נמצא כי ישראל יכפרו אדמתם ויטהרוה מן הדם הנקי אשר שופך בה. ושלום לך ולאחיותיך ולדוד אביכם ואל שרה תחוללכם ולידידנו החכם יש"ר לאורך ימים.

אחד באלול רב שמואל לפ"ק.

אחיך שד"ל

Nr. XVI

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 11. Premier livre de Mém. 20.

26. 9. 1819. ז' תשרי התק"פ

שדבח"ל אל שחבד"ל שלום רב

אתה טרוד במלאכת שמים אשריך וטוב לך שאתה עמל ומקבל שכר בעה"ז

ובעה״ב וסוף סוף תשע מאות שקל כסף לא יבאו בלא צער יען וביען כל בני האדם חלק כחלק יאכלו, כמו שאמרו הכמים אין אדם מת וחצי תאותו בידו, כי כל אדם מתאוה שיהיו כל ימיו בטוב, אבל האלהים עשה שיהיה לו מחצה ענג ומחצה נגע, והנה האדם במותו אין בידו רק חצי תאותו ואין אדם מת ויהיה בידו גם החצי האחר, וכן אמרו עוד (ערכין ״ז) כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורים פורענות מזדמנת לו, וכן אמר קהלת ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעמת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה, כלומר ביום טובה היה שמח וטוב לב ואל תדאג על הרעה אשר תצטרך לסבול להבא (שאם אתה עושה כן כל ימיך רעים), וכן ביום רעה אל תדאג הרבה, אבל ראה והתבונן כי לא לעולם תעמוד הרעה רק עתידה היא להתחלף בטובה או שכבר קבלת עולמך לשעבר, ועכ״פ תנוח מעצבך ומרגזך אם בהתבוננך במה שבא עליך מן הטוב או במה שיבא עליך שהרי גם את זה לעמת זה עשה האלהים, טוב לעמת רע ורע לעמת טוב, ומה הטעם בכל זה? קהלת שהיה אומר הכל הבלים הכל הבל אמר שהיה זה על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה, כלומר כדי שיראה האדם כי הכל הבל, שהרי אם אחרי מותו יוכל לחקור את ימי חייו לא ימצא מאומה, כי מה עבר עליו? טוב? והלא עבר עליו רע לעמת טוב, תאמר שעבר עליו רע? לא כן שהרי כבר בא עליו טוב לעמת רע, אם כן לא ימצא האדם אחריו (אחרי מותו) מאומה; משל למה הדבר דומה לאדם שהוא נושה בחברו אלף זוז והוא חייב לאחרים אלף זוז הנה אין לו כלום. תדע שכן היתה כוונת קהלת, שהרי למטה מה הוא אומר? את הכל ראיתי בימי הבלי (הבלי דווקא כי כן הוא קורא אותם מאחר שלא ימצא האדם אחריו מאומה) יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו, וזה אמת הואיל חלק כחלק יאכלו ושכר מצות בהאי עלמא ליכא.

אתה טרוד בדברים הרבה ואתה עמל ויגע לתקן חסרונות הרבה אשר תקונם תלוי בך, יישר כחך! אך נשאר חסרון הלא הוא חסרון הספרים שאין בידך לתקנו, ומדוע לא? כלום מצאת דרך ישרה להוציא בה מותר כספך יותר מלקנות בו ספרים לאותם שהעולם מתקיים על הבל פיהם? או רע בעיניך להשתדל להיות איש במקום שאין אנשים? או לא מלאך לבך להתקרב למעלת ר׳ חייא? הטוב לך כי תעסוק בנרות הנוכה לעשותם של כסף ולא תקנה ספרים לתלמידיך? איזה יכשר בעיני אלהים הזה או זה?

ויואל אלוה ויוכלו תלמידיך להחזיק לי טובה על זאת יותר מעל סימן ממתקוממי!

ובענין שרש פרע כונתך רצויה מאד לפני, אבל מה אעשה ודעת אחרת לי, וזאת היא: השרש הזה ענינו תמיד trascurare stare spensierato, negligere וכשהוא נאמר אצל הראש אינו מורה גידול שער בלבד רק גידול בלא השגחה ובלא קליעה ובלא סלסול כלל כמי שמניח לשערו שיגדל כדרכו ואינו חושש כמו גדל פרע שער ראשו, ומה היה הכתוב חסר אם היה אומר גדל שער ראשו? רק ענינו שיגדלנו ולא יקלענו להתנאות בו, וכן וראשו יהיה פרוע la sua testa sia negletta לאות על דאגתו ואבלותו, וכן ראשיכם אל תפרעו, את ראשו לא

יפרע, שלא יעשו כדרך שהאבלים עושים שמניחים לשערם שיגדל כדרכו 1) והנה לפי זה אי אפשר לאדם שיפרע רק את ראש עצמו לא את ראש חברו הואיל ופריעת הראש איננה מעשה רק העדר מעשה כלומר העדר הגלוח או העדר תקון השער, לפיכך גם כי לא יגלה ראובן את שמעון ולא יסלסל בשערו מכל מקום אפשר לו לשמעון לגלה את עצמו או לתקן שערו בידיו. והנה א"א לראובן שיפרע את ראשו, ואפילו יאסור את ידיו בכבלי ברזל הנה לא הוא פרע את ראשו רק הכריח אותו שיפרע הוא עצמו את ראשו כלומר מנע אותו מלהתגלה ומלתקן שערו, לפיכך אי אפשר שיפול לשון פריעת ראש אחרים בענין הנחת השער שיגדל כדרכו, ולא יצדק הלשון הזה רק על סתירת קליעת השער, שהרי אם יסתור ראובן את שערו של שמעון הנה יהיה שערו כאלו לא תקנוהו מעולם וכאלו הניחו לו שיגדל כדרכו והנה ראשו פרוע, מכאן אמרו חכמים בסוטה וסותר את שערה, כי כתוב ופרע את ראש האשה ואי אפשר לפרוע ראש אחרים בדרך אחרת, וכן מראש פרעות אויב, כי הנלחמים מחזיקים בשער אויביהם לתפשם, והנה הם סותרים קליעות ראשם ויהיה פרוע! אבל בפרוע פרעות בישראל אין ענינו כלל על פריעת הראש, כי לא הוזכר כאן לא ראש ולא שער, אלא זה פתרונו בזמן שהיו ישראל פרועים (trascurati) ולא היו נותנים לבבם להלחם בלוחציהם ובאותו הזמן עשה שיתגדב עם להלחם מלחמות ה' על כן ברכו ה'.

ועתה שמע נא פירוש וידא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם, ראה שהיה טרודים בשמחתם כי אכלו ושתו ויקומו לצחק והשליכו אחרי גוום שמירת נפשם מיד הקמים עליהם והיו בטלים ויושבים בטח (כתרגום אנקלוס ארי בטלין אינון), כי אהרן פרע אותו באמרו חג לה' מחר למען ישמצו בקמיהם שלא יתחזקו נגד הצדיקים אשר יקומו עליהם פתאום בקנאת ה' צבאות, אך יאכלו וישתו ויצחקו וכשתפול עליהם פתאום לחקת אנשים צדיקים יבהלו מפניהם ולא יעצרו כח לעמוד נגדם רק יהיו כמשועממים בתוך הקמים עליהם, ובכן יתמו השאים מבלי שתהיה מלחמה במחנה, כי זאת היתה כוונת אהרן באמרו חג לה' מחר, וכשראה משה כך מיד עמד ואמר מי לה' אלי ולא פחד לסכנת הלוים, ואם לא היה משה יודד ביום ההוא אין ספק שהיה הדבר נעשה ע"י אהרן כי בעל כרחו עשה את העגל מפני פקוח נפשו שנאמר ויקהל העם על אהרן כלשון ויקהל עליהם קרח את כל העדה, אך מיד חשב בלבו איך יעקר השרש ההוא הפורה ראש ולענה והתחכם לטרדם בשמחה למען הפיל עליהם פתאום אנשים צדיקים ויכריתום, וזה טעם בקמיהם, כי לא יפול לשון קמה רק על מי שיקום על היושב לבטח אתו כמו ואתם קמתם על בית אבי היום ותהרגו את בניו שבעים איש, ויקומו עלי בעלי הגבעה, כי פתאום יקום אדם פתע יקומו נושכיך, ומלת לשמצה היא מקור במשקל ליראה לרבעה ותרגומה affinchè restino sbalorditi, ונגזר שרש שמין מן שבין, וכן ותקח אזני שמין מנהו, פחד קראני ורעדה תסמר שערת בשרי וכו' ענינו sbalordimento, וכן בכחו רגע הים וכו' ברוחו שמים שפרה חוללה ידו נחש בריח הן אלה קצות דרכיו ומה שמין דבר נשמע בו ורעם גבורותיו

מי

1) ע' בכורי העתים תקפ"ט 121 (הנ"ל)

מי יתבונן, כלומר הנפלאות האלה שספרתי הנה הם קצות דרכיו וחלק קטון מהם ואעפ"כ מה רב השמץ והבהלה אשר ימשך מן הדבר הקטון הזה שאנו שומעים ומבינים בו בהקב"ה! ואם כן רעם גבורותיו מי יתבונן אם גם בקצתם יבהל? ודוק ידידי והתבונן איך לא נמצא גם מפרש א' אשר יודיענו מה הצורך ומה התועלת בכל הכתוב הזה וירא משה את העם וכו' כי לדברי כלם באמת מיותר הוא, ועוד מה זה שחזר הכתוב לספר בגנותו של אהרן קדוש ה' לאמר כי פרעה אהרן? וכי עדיין לא ידענו כי הוא עשה העגל? ולפידושי לא בא הכתוב לגנותו אלא לשבחו.

ואבא לענין בג"ד כפ"ת דסמיך לנח נסתר ואומר כי בהתבוננני בענין דחיק מצאתי לבעל מ"ש שכתב בסה"בגד רפה כי הוא בקמץ, ולא נתישבה דעתי בטעם הזה כי כמה וכמה מלות יש לנו שסופן קמץ ומוקפות למלה זעירה ומדגישות, כגון נתנה"לי מן העץ, ותצא מן המקום אשר היתה"שמה, ורות דבקה"בה, שמרה"זאת, נירשה"לנו וכו', ובאשר חפשתי מה חילוק בין אלה ובין כסה"בגד, עריה"בשת, נשה"שם, ונטה"לו, עשה"לו, תורה צוה לנו, מנדה בלו, לא מצאתי הפרש בין אלה לאלה, רק כי בראשונים יש אותיות משמשות לסימן הבנין או הזמן מה שאין כן באחרונים; ע"כ אמרתי אין דין דחיק במלה שאין בה אות נוספת לסימן הבנין או הזמן, ואח"כ אמרתי אולי הה"א הנוספת לפעמים בסוף המקור תהיה נחשבת לענין זה כאלו היא שרשית כי המקור יש לו בחינת שם דבר, ע"כ בא לטמאה"בה, ולדבקה"בו; ואולם עתה כראותי כל המלות אשר מצאת ברוב בקיאותך הרחבה מני ים מה אענה ומה אומר? כי אמת אתך שכל אלה דגושים במנחת שי אבל במקרא גדולה רובם רפים, ובתנ"ך קדמון מוניציאה אשר הוגה ע"י כמוהר"ר דוד אלטאראש זצוק"ל (ובה מצאתי ונפילה גורלות בדגש הגימ"ל) נרפים הם נרפים כלם אין נקי, וכן כלם רפים בתנ"ך אחר מוניציאה משנת תצ"ט מדויק מאד; גם ראיתי כי הרה לך והרה לי הם רפוים בספרי אשכנז בהפטרת יוה"כ, ובמקרא גדולה אצל הרה"לי נמסר כולהון רפין, וכן נטה לו הוא רפה בספרי אשכנז בהפטרת שמיני, גם ופנה דרך לפני הוא רפה בספרים המדויקים מוניציאה וגם בדפוס Parigi עם פירוש רד"ק בשנת ש', הלא מעתה נאמן שמואל לפני כי יקבל בסבר פנים יפות הכלל אשר חדשתי, אך אין הכלל הזה רק בשמות ובפעלים לא במלות הטעם, כמו מה"מצאת, וכן למה"זה מסכים אני על ידך שהוא ראוי להיות דגוש כמו שהוא במ"ש, ובענין ולדבקה"בו דסוף עקב הב' יעמדו נגדו וירפו את כחו, כי אותו דסוף נצבים יש לו חבר והוא לטמאה"בה כאשר הודה בעל א"ת, כי ולדבקה"בו רפה מסתמא על שניהם נתכוון, ואם לא כן היה מהלך ביניהם, ובאמת בספרי אשכנז המדויקים שניהם רפים, ודע כי עשה"לך וחבריו הוא דגוש בלא ספק, על כן אמרתי שלא תהיה אות משמשת לא בכתב ולא בהעלם כי עשה"לך כמו עושה לך.

ואבוא לענין הכלל אשר חדשתי באתי מרחיק, ואתן לפניך מ"ב תבות הדגושות במנחת שי ומקיימות סברתי, ואלה הנה; והצעירה גם היא ילדה בן, השבעה"לי כיום, אלכה נא ואשובה אל אחי, נלכה נא דרך שלשת ימים, ורמה לא היתה בו, ורבצה בו כל האלה, עיני עיני יורדה מים, חכמתי עמדה לי, כי לא ידו נגעה"בנו, כי לא נפלה לו עד היום ההוא, אמלטה נא ואראה את אחי,

ועתה השבעה לי בה׳ דשמואל א׳ כ״ד, ואשבה שם (שם כ״ז), ותמר כלתו ילדה לו, כי בת אחאב היתה לו, כי מה׳ היתה לו דמלכים א׳ ב׳, כי מלאה גת, ושנתי ערבה לי, אולי יפותה ונוכלה לו, כי רוח ה׳ נשבה בו, הכרת פניהם ענתה בם, וחטאותינו ענתה בנו, נפשו ידעה לו, וענתה שמה כימי נעוריה, יד ה׳ עשתה זאת בישעיה מ״א ואיוב ״ב, מידי היתה זאת לכם, ההיתה זאת בימיכם, מלאה שחד, מאת ה׳ היתה זאת, וכל עולה קפצה פיה, ועולתה קפצה פיה, וידעו כי ידך זאת, והחזיקה בו, ונשקה לו, חסר לב אמרה לו, פתיות וכל ידעה מה, ארץ לא שבעה מים, נפש עמל עמלה לו, נטעה כרם, כי יד אלוה נגעה בי, עצת רשעים רחקה מני, ועצת רשעים רחקה מני; ונלאתי לבקש עוד אחר שמצאתי כל אלה, אבל אתה אומר השבעה לי באלהים הנה הוא רפה במ״ש, כן הדבר, אבל הוא דגוש במקרא גדולה ובכל ספרי אשכנז ויניציאה המדויקים, ובמ״ש עצמה כבר הראתיך ב׳ פעמים השבעה לי בדגש, וכן ילדה בת רפה במ״ש ודגוש במקרא גדולה ובספרי אשכנז ויניציאה, ובמ״ש עצמה ילדה בן בדגש (ולא אאמין שתאמר לי כי ראוי הוא שיהיה הבן חזק והבת רפה כמו שהוא בטבע), וכן וחסר לב ואמרה לו רפה במ״ש ודגוש במקראות המדויקות מויניציאה. ובמ״ש עצמה וחסר לב וכו׳ בדגש, וכן אכלה ומחתה פיה רפה במ״ש ודגוש בדפוס אחר ממנטובה, וכן בשרשים שרש מחה, וכן רוח ה׳ נוסעה בו רפה במ״ש ודגוש בשרשים שרש נסע, וכן וזרועו מושלה לו רפה במ״ש ודגוש בתנ״ך הקדמון אשר הגיה מהר״ר דב״ש, וכן הוא בדגש בה׳ ספרים מאשכנז בהפטרת ואתחנן, וכן וספרה לה ז׳ ימים ואחר תטהר רפה במ״ש ודגוש בד׳ ספרים מוין.

נעמת לי מאד ידידי בקיצור אמריך בענין נקוד הוי״ו גם כי מתי מספר מעטים מאד יוצאים מן הכלל כגון נשיאים ורוח וגשם אין, ובהפך סלת ושמן ודבש האכלתיך, ואין לחוש להם. ראה ראיתי להעירך על דבר קטן בענין הקמץ, כי אמת הוא וידוע הוא כי לא המתג לבדו עושה אותו רחב כי גם שאר טעמים הבאים באמצע תיבה ירחיבוהו כגון ובשמת, ונגפו, ומכרו, ואולם לא כן הפשטא בבואו בתיבה שיש בה זקף קטן כגון בברכך, וערפכם, באספך, הפככם, והטעם מפני שלא יבא פשטא במלה שיש בה זקף קטן כי אם על תנועה קטנה כי אם יש בה תנועה גדולה ישתנה למונה, כמו ובשמת הנ״ל, אשר על כן המונח מרחיב הקמץ ולא כן הפשטא, וכן האזלא מרחיב הקמץ כי לא יבא בתיבה שיש בה גרש זולתי על תנועה גדולה, ואם אין שם תנועה גדולה ישתנו ב׳ הטעמים לגרשים כגון ובקצרכם.

ואבוא עתה לענין נכבד מכל הדברים האלה ואומר כי לא ידעתי מה הגיע אליהם לכל מפרשי התורה שהם מקשים עצמם לדעת בענין וימש חשך כי לי נראה היות הדבר פשוט מאד כי המלה מבנין הפעיל משרש משש כמו והמישני את העמודים, וענינו ויהי חשך על ארץ מצרים אשר יגרום להם שימששו חשך ולא אור, כלומר שיצטרכו למשש בחשך כאשר ימשש העור באפלה.

ועוד דבר נכבד מזה אשמיעך אפוא, והיא הבדלה בין ג' שמות נרדפים, ואתה עשה אזניך כאפרכסת לשמוע מחשבתי והתבונן בה וחקור אותה בכל מאמצי כחך, כי לא אוכל אנכי לבדי להחליט הדבר, ובספק אני אומר אותה, גם לא כתבתיה בספרי. אלהים. הויה. שדי. הקב"ה נקרא אלהים בבחינת מה שהוא מצד עצמו, והוא נקרא בשם הויה בבחינת היותו נעבד, על כן בכל מעשה בראשית לא הוזכר רק שם אלהים כי לא היה עדיין מי שיעבדהו, ואחר כלות ספור מעשה בראשית הוא נקרא ה' אלהים כי היה מי שיוכל לעבוד אותו, אך עדיין לא עבד אותו שום אדם, והנה הוא נעבד בכח ולא בפעל על כן נקרא ה' אלהים כלומר האל הראוי להיות נעבד גם כי עדיין לא נעבד, והנה הוא אלהים בלבד, ואימתי התחילה התורה לקרוא אותו ה' סתם? ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה', והנה זאת היא העבודה הראשונה אשר נעבד בה הקב"ה, וכן אתה מוצא אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן, הרי כי שם הויה הוא כבודו, כי יורה על היותו ראוי להיות נעבד. שדי נאמר בבחינת ההשגחה והמשפט והשכר והעונש, ובזה נראה לי לפרש מה שכתוב וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, לא שלא הודיע להם שם הויה, כי גלוי וידוע שידעו אותו, אך זה פתרונו כשנגלתי אל האבות נגלתי להם בבחינת היותי המשגיח והשופט אשר עיני משוטטות בכל הארץ, אבל לא הוצרכתי להודע להם בשמי ה' כלומר לא הוצרכתי להגיד להם שאני ראוי להיות נעבד וישראוי להאמין בכל דברי ולא להרהר אחר מדותי כי מאליהם ידעו כל אלה, ואתה בתחלת שליחותך אמרת למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתני ועתה דע לך כי כבר הקימותי את בריתי לתת להם את ארץ כנען וגם שמעתי את נאקת בני ישראל ואיננו צריך שתאמר לי מה תעשה, לכן אמור לבני ישראל אני ה' וראוי לעבוד אותי ולהאמין בי.

זה מה שנראה לענ"ד (כי ירבה אדה מאנוש) בדרך הפשט בדברים היקרים האלה, והאל יצילנו משגיאות, ויראנו מתורתו נפלאות, ויביא בימינו קץ הפלאות.

ושלום רב לך ולבית אביך ולידידנו החכם יש"ר המודה בשתיקתו למה שדנתי לפניו לכבוד התורה וגם מאהבתי אותו, כי לפניו דברתי דברי ולא מאחריו כדרך שאחרים עושים, ועתה יסלח נא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא.

טריאסטי יום ז' בתשרי וגם מצאת חן בעיני לפ"ק.

אחיך ש"ל

Nr. XVII (1)

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 12 Premier livre de mémoires 21.

19. 11. 1819.

א' כסלו תתק"ף

לידידי לישי"ר שלום רב

אחרי אשר התעדנתי שבעה ימים בענג חבריתך בדבר שפתיך מישרים,

(1) נדפס במ"ע Mosé, I. 325. (י"ל).

ובהגידך לי את כל לבך, ובחנתי כליותיך ואמצאך איש כלבבי שוחר טוב מבקש אמת, אשר לא ישא פנים לזקן ולא יבזה חכמת המסכן, מה מאד צמאה לך נפשי ביום הפרדך ממני, ומה מאד אתאוה תאוה לשוב ולהתעלם בדברי חכמתך! על כן חשתי ולא אחרתי לבא לפניך במגילת ספר לשחר פניך בדברי תורה, לא אחרתי ידידי לעשות הדבר אך התמהמהתי מעט, כי אמרתי לא אראה פניך ריקם, רק אוחיל עד ישים ה' בפי דברים אשר תאמר יש לי בהם חפץ; ומה יהיה הדבר אשר יחפוץ איש כמוך יותר מספר שרשים אשר יגדור גדר מדוקדק לכל שרש ושרש ולכל בנין ובנין ולכל שם ושם ולכל תיבה ותיבה ולכל מליצה ומליצה ואשר יתרום כל אלה בלשון עם לועז בכל הדיוק האפשרי, ואשר יתבארו בו באר היטב בדרך הפשט הברור המתישב על הדעת כל הכתובים כלם למקצתם ועד גדולם? הלא זה הדבר אשר מלאני לבי לשום פני בו, וגם כי ידעתי כי מי אנכי גבה לבי בדרכי ה', ובחסדו בטחתי אשר ישקף ממעון קדשו לתת מים קדושים בכלי חרש כמאמר החכם אשר פנה דרך לפני.

והנה אנכי נותן לפניך היום ידיד נפשי תחלת המשא אשר נתתי על שכמי (ויואל אלוה ולא אקוץ במלאכת פרך טרם תשלם!) הלא המה שני השרשים הראשונים אשר בלשוננו "אבב ואבד", ואתה תהגה בדברי ותגיה אותם כחכמתך, ואם יש דבר תחת ידך להוסיף בהם אקבלנו בשמחה, ועל הכל שאלתי מאתך להודיעני היש במלאכתי צורך ותועלת לבני עמי או אם כבר היה לעולמים ספר אשר לא ראיתיו וימלא ההסרון אשר ישתדל שד"ל למלאו.

אבב

אב. שם דבר בלשון זכר. ענינו בכורי דגן רך שלא נשלם בישולו (grano immaturo) "לראות באבי הנחל לראות" הפרחה הגפן הנצו הרמונים", הרי כי בשעת הבכור מדבר. וכן "עודנו באבו לא יקטף" שעדיין לא נתבשל יפה ואינו ראוי להקטף, והנה זה פירוש הכתוב: היגאה גומא בלא בצה ישגא אחו בלי מים? לא כן, אלא עוד האחו באבו, שלא נשלם בישול בכורי דגנו אינו ראוי להקטף יבוש ייבש, והגומא קודם שיעלה בו כל עשב וכל חציר ייבש גם הוא (ומלת ייבש עומדת במקום שתים), כן ארחות כל שוכחי אל, לפעמים הם כגומא בלא בצה שייבש מיד טרם יעלה בו כל חציר, כי חטאים תדף רעה, ולפעמים הם כאחו בלי מים אשר יעשה פרי תבואה, אך עודנו באבו ייבש ולא יתבשל דגנו כראוי, כי יציצו פועלי און להשמדם עדי עד, ואח"כ הוא מפרש והולך ב' מיני רשעים אלו אשר יקוט כסלו ובית עכביש מבטחו זה המין הא', רטוב הוא לפני שמש ועל גנתו יונקתו תצא על גל שרשיו יסובכו בית אבנים יחזה הוא המין הב'.

אביב שם דבר בלשון זכר ואינו מקבל סמיכות כנוי ורבוי ענינו בכורי דגן רך הקרוב להשלום בישולו ונאכל קלי בלא טחינה, וגם עושים ממנו לחם, רק מפני לחותו אינו נטחן אם לא יהיה תחלה קלוי באש (grano vicino a maturità) "ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש, כי השעורה אביב", וחדש ניסן נקרא חדש האביב (mese della primavera) על שם השעורה שמבכרת בו, ואעפ"י שהחטה מבכרת בסיון, לא נקרא חדש האביב רק ניסן הואיל ובו האביב הראשון.

תֵּל אָבִיב. שם עיר בחוצה לארץ, אצל נהר כבר.

אבד

אבד פעל עומד מנחי פ״א אל״ף, ענינו יציאת דבר מרשות בעליו מבלי שידע ז״ א אפוא הוא, וגם הוא מאליו לא ישוב אליו (venir perduto); והושאל על העדר הדבר מהאיש אשר היה לו בתחלה או מן המקום אשר היה שם בתחלה מבלי שישוב אליו מאליו (mancare); ״כי לא תאבד תורה מכהן, ואבד מנוס מקל, זכרו אבד מני ארץ״; הדבר הנאבד נקשר עם בעליו ועם מקומו במלת ״מן״ כאשר בכל אלה, ואם יש בו רוח חיים נקשר בלמ״ד: ״ותאבדנה האתונות לקיש״, וכשהוא נקשר עם המקום אשר היה שם בתחלה הוא נקשר במלת מן אפילו יש בו רוח חיים: ״ויאבדו מתוך הקהל, אבד חסיד מן הארץ, ואבד מלך מעזה״. בבוא השרש הזה בלי שום קשר ענינו אבדה מן העולם, כלומר שהדבר נכרת ואיננו עוד (mancare, perire ,andare in malora): ״הצדיק אבד, ואבדה חכמת חכמיו, יאבד לב המלך, אם יועצך אבד, כן יאבדו כל אויביך, יאבד יום אולד בו, ובאבוד רשעים רנה, אבד קציר שדה, ולא נאבד״; וכשהוא נאמר בענין הזה יתחבר לפעמים עם מלות ״לעד לנצח״, וחבריהם, להורות שהדבר ההוא האובד לא ישוב לאיתנו אפילו לזמן רחוק כגון ״תאבד לעד לנצח יאבדו, וכן ואחריתו עדי אובד״, ופירוש עדי כמו עדי עד, כתרגומו לעלמא ייבד, כי כדרך שאומרים לנצח ולנצח נצחים כן אומרים עדי ועדי עד. ומורה ג״כ על הקורבה אל האיבוד (esser perduto): ״כי אבדה מצרים, כלנו אבדנו, ליש אובד מבלי טרף, וכאשר אבדתי אבדתי״, ופירושו מאחר שכבר אני אובדת באבדן מולדתי לא אחוש עוד פן ימיתני אחשורוש, כי אם יהיני מושב ואם לאו הלא כבר היה לי למות באבדן ישראל, ודומה לו ואני כאשר שכולתי שכלתי, ופירושו מאחר שכבר אבדו ממני יוסף ושמעון לא אחוש לשמור עמי את בנימן, כי אם בגללו ישוב לי שמעון הרי מושב, ואם לאו הרי כבר אני שכול, וזו מליצה ממליצות לשון הקדש. ומלת ״אובד״ כוללת גם כן כל הרעות והצרות (infelice): ״ארמי אובד אבי, תנו שכר לאובד, ברכת אובד עלי תבא, יש צדיק אובד בצדקו״. גם יפול שרש אבד על פיזור גדול שאינו מתקבץ מאליו (dispergersi): ״ואבדתם בגוים, ובאו האובדים בארץ אשור״.

אין השרש הזה נבנה בבנין נפעל מפני שהוא פעל עומד, ובכל מקום שאנו אומרים נאבד ראוי לומר אבד, ואם נרצה לומר דבר שנאבד נאמר דבר אובד, כדרך שמצאנו נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד, שענינו כלי שנאבד ונשכח זכרו (perduto); וכן ״תעיתי כשה אובד, את האובדת אבקש״, ואעפ״י שאין אבד רק פעל עומד הנה מצאנו ״גוי אובד עצות המה״ והענין גוי שעצותיו אובדות (שאין להן קיימא ואין בהן ממש), וכן ״פן יאנף ותאבדו דרך״ ותאבד דרככם (כמו וזרך רשעים תאבד שתפול ולא תוסיף קום), וכיוצא במליצה הזאת מצאנו ״נובכת עלה״ שעלה אובדות, ״רק הכסא אגדל ממך, העיר היוצאת אלף״ שיוצאים ממנה אלף, וכן רבים; וגם זאת מליצה היא ממליצות לה״ק.

אַבֵּד. פעל יוצא. המאבד דבר עושה שיאבד ולא יהיה עוד (ruinare esterminare): ״ואבדתם את כל משכיותם, ויאבדם ה׳, אבד תאבדון את כל המקומות, ואבדתם את שמם, ותאבד את כל זרע הממלכה, ויאבד את

לב מתנה", ופירושו המתנה מאבדת את הלב, וכא יאבד בל' זכר, והמתנה נקובה בל' נקבה, כי פעמים רבות אין שומרים בלה"ק את המין ואת המספר בבוא הפועל לפני השם, כגון אם יצאו בנות שילה.

האביד. פעל יוצא לשלישי. המאביד גורם לדבר שיאבד ע"י אחרים או שיאבד מאליו (cagionar la perdita): "לתת אותנו ביד האמורי להאבידנו, וישלח ה' בו את גדודי כשדים וגו' וישלחם ביהודה להאבידו, והאביד שריד מעיר" ע"י אנשי מלחמתו. והנה שבעה עממים אבדו ביד הקב"ה וביד ישראל עמו, כי לא אבדם הקב"ה במאמרו בלבד וגם לא אבדום ישראל בגבורתם בלבד; ע"כ כתוב "כגוים אשר ה' מאביד מפניכם", כלומר הוא מאבד אותם על ידיכם, וכתוב "הוא ישמידם והוא יכניעם והורשתם והאבדתם מהר", כלומר אתם תאבדו אותם ע"י הקב"ה; "אשר לא ישאיר לך דגן תירוש וגו' עד האבדו" עד שתאבד מאליך, "ותקות אנוש האבדת" עשית שתהיה תקותו אובדת מאליה כי טבע האדם למות ואין הקב"ה מאבד תקותו ע"י נם, "והאבדת את שמם מתחת השמים", תגרום להם שיאבד שמם לא שתאבדהו בידך, לא כן "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא" כי נחליף שם המקום בשם אחר כקבלת רבותינו, והנה אנחנו מאבדים שם האלילים בידינו: מכאן אמרו חכמים (שבת ק"ך) "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם" עשיה הוא דאסור גרמא שרי מדלא כתיב והאבדתם. "וכל הנפש אשר תעשה כל מלאכה בעצם היום הזה והאבדתי את הנפש ההיא מקרב עמה", נשתנה כרת זה מכל שאר כריתות כי העושה מלאכה אפילו ביום הכפורים שהוא הקדוש מכל הימים אין ספק שהוא מהבוטחים על הילם ואין להעשיר ואומר ידי רב לי, ע"כ מדה כנגד מדה יעשה הקב"ה שיאבד מאליו ולא תועיל לו כל חריצותו. ולא יכריתנו הקב"ה פתאום במאמרו, רק יניח לו שיאבד מאליו בדרך טבע, ולא יראה סימן ברכה לעולם עד כי לבסוף יכרת בלא יומו: ומכאן יצא להם לרבותינו לומר כי כל העושה מלאכה בתשיעה באב ובפורים אינו רואה סימן ברכה באותה מלאכה, כי גם האיש אשר לא יתאבל ביום צרת עמו ואינו שמח ביום שמחתם, רק הוא חרוץ במלאכתו לעשות חיל מדה כנגד מדה הוא שלא יראה במלאכתו סימן ברכה.

אבדה ובסמיכות **אבדת**. שם העצם, והצורה בלשון נקבה. ענינו דבר אובד (cosa perduta): או מצא אבדה. ודע כי מלת דבר פעמים רבות משמיטין אותה בלה"ק, ואז אם אתיה שם התאר יבא בלשון נקבה, כגון "לעשות קטנה או גדולה" פירושו דבר קטן או דבר גדול, "וכן אין בפיהו נכונה" דבר נכון, וכן "וידבר אתם קשות" דברים קשים, וכן ומאכלו בריאה דבר בריא ושמן, וכן במקום דבר זה אומרים בלה"ק זאת: בזאת תדע; וכן אומרים אחת במקום דבר אחד: אחת שאלתי; ובו הפועל מתהפך ללשון נקבה ומלת דבר נשמטת, כגון מאת ה' היתה זאת היתה הדבר הזה, ותהי חק בישראל ויהי הדבר הזה חק בישראל, וכך רבים; וכל זה מצאנו דוגמתו בלשון רומי, רק כי בלשון ההיא משתמשים בענין זה בלשון מיוחד שאינו לא לשון זכר ולא לשון נקבה (neutrum), כגון factum במקום res facta, וקצת מזה גם בלשון אשכנז, כגון dieses במקום diese Sache; ואולם עוד אחרת יש בלה"ק שאינה נוהגת בשאר לשונות, הוא כי יש בלשוננו שמות רבים הנגזרים מן הפועל שאינם לא

שם העצם ולא שם התאר, אך הם כוללים גם שניהם, כי נכלל בהם שם התאר ולפניו מלת דבר, כגון אבדה אין ענינה אבדן רק דבר אבד, וכן גזלה אין ענינה גזל רק דבר נגזל, וכן גנבה אין ענינה מעשה הגנבה רק דבר נגנב, וכן חרבה דבר חרב, וכן יבשה דבר יבש, וכן תועבה דבר נתעב (ובכן יובן מה שכתוב ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו, שהרי הוא כאלו כתוב ולא תביא דבר נתעב אל ביתך והיית חרם כמהו) וכן תהו ובהו אינם שמות התאר שאם כן היה לו לומר והארץ היתה תוהה ובוהה, אך יש במשמעם שם העצם ושם התאר יחדו, והענין שהארץ היתה "דבר" שהוא כך וכך, וכן קדש ענינו דבר קדוש, וע"כ יאמר קדש הם, כי איננו שם התאר, וכן חול דבר שאין בו קדושה.

אבדן ובסמיכות אבדן. שם דבר בלשון זכר. ענינו איבוד (sterminio): באבדן "מולדתי".

אבדון שם דבר בלשון זכר ולא יקבל סמיכות כנוי ורבוי, ענינו מקום פורענות הרשעים בתחתיות הארץ כאשר היתה דעת הקדמונים (inferno, tartaro): ומפני שאין האמת כן שהיה פורענות הרשעים בתחתיות הארץ לפיכך אין הכתובים משתמשים בשם אבדון רק בספרי אמ"ת שהם ספרי השיר וידוע שהותר למשוררים ללכת לפעמים בעקבות ההמון ולצייר הדברים כאשר יחשבו אותם עם הארץ למען התפעל נפשם בדבריהם גם כי באמת אין הדבר כן: "היסופר בקבר חסדך אמונתך באבדון, שאול ואבדון לא תשבענה, שאול ואבדון נגד ה', ערום שאול נגדו ואין כסות לאבדון" (אלמא אבדון דבר מכוסה), כי איש היא עד אבדון תאכל (דומיא דותיקד עד שאול תחתית, אלמא אבדון בתחתיות הארץ). ועתה תתבאר באר היטב פרשה א' בס' איוב. הלא היא "והחכמה מאין תמצא". המשורר שואל היכן היא החכמה, והוא רואה כי לא ידע אנוש ערכה, כי היא יקרה כל כך עד שאין ערוך אליה שהרי לא תמצא בארץ החיים, תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי, ומאחר שאינה מצויה לא בארץ ולא בים הנה לא יותן סגור תחתיה ולא ישקל כסף מחירה וכו' וכו', כי כסף וזהב ואבנים יקרות הם מצוים בארץ החיים והחכמה שלא תמצא בארץ החיים הנה היא יקרה מכל דבר יקר, אם כן המשורר חוזר ושואל והחכמה מאין תבא ואי זה מקום בינה? והוא משיב היא נעלמה מעיני כל חי, ואולם איננה נעלמה מן המתים, כי אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה, האבדון שהוא מקום הפורענות הרשעים, והמות שהוא בית מועד לכל חי לתת דין וחשבון לפני ממ"ה הקב"ה הם שמעו את שמע החכמה ומה הם אומרים? אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה, הוא לבדו החכם כי הוא לקצות הארץ יביט תחת כל השמים יראה, ועלילות מצעדי גבר לא נסתרו מלפניו לעשות לרוח משקל אשר על ראש רשעים יהול בני־הנם ורוח זלעפות מנת כוסם ומים תכן במדה לעשותו למטר חק ודרך לחזיז קולות ועכשיו יתן קולו להשיב לאדם כפעלו ברד וגחלי אש, וכראות האבדון כי יקבל איש ואיש שכר מעשיו במדה ובמשקל אז ראה את החכמה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה, זה הוא מה שגי הנם מכריז לכל אשר יאמם אזנו לקול דבריו. הלא זה משל נפלא להודיע ולהוודע כי אם לא נשים לבנו רק אל ארץ החיים לא נוכל למצוא סבה אשר תביאנו ללכת בדרכי החכמה מאום ברע ובחור בטוב, כי נראה בכל מקום צדיק ורע לו רשע וטוב לו, ואולם

אם רגע קטן נשים פנינו אל סוף כל האדם ולאן הוא הולך ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון וכמה וכמה רע ומר עונש אנשי רשעה אז יכנע לבבנו הערל ואז נדע נאמנה כי אין חכמה ואין תבונה זולתי ללכת בדרך הנבונה.

ואתה שלום וביתך שלום ושחבד"ל שלום כתאות

טריאסטי ר"ח כסלו בעקבות משיחא לפ"ק.

אוהב החכמה ודורשיה שד"ל

Nr. XVIII

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 13. Premier livre de Mém. 23.

7. 12. 1819. י"ט כסלו התק"ף

גם אנכי יעצתי מאז לדבר על אותיות מש"ה וכל"ב אחת לאחת במקומן כדרך שעשו Coccejus, Buxtorfius והבריהם, וזה להיות כל אחת מהאותיות ההגה עומדות במקום תיבה שלמה בשאר לשונות, אך לא עלתה על דעתי לדבר גם על אותיות איתן וגם על האותיות השרשיות, ואולם אשר לא יעצתי אתה יעצת ואשר לא זמותי לעשות אעשה, ובכן יהיה ספרי (אם יזכני ה' להשלימו) ספר כולל כל חכמת לשוננו אין מחסור כל דבר, ואם המלאכה תוסיף כובד גם אני אוסיף אומץ.

בשם אביב כתבתי ואינו מקבל סמיכות כנוי ורבוי, אבל בשם אבדון כתבתי ולא יקבל סמיכות וכו', והיתה כוונתי לומר ואינו מקבל על מה שלא מצאנוהו נוהג במקרא, ולומר ולא יקבל על מה שאינו יכול לקבל בטבע, והיתה דעתי להזהיר על כל מה שלא נמצא בכתובים אף אם לכאורה מקרה הוא כדי שלא להכנים עצמי במעמקי ים לברר וללבן מה היה במקרה ומה היה בטבע, אבל אתה רוצה שארבה העיון ואעמיק עצה ואפליא השקידה במלאכה שהיא ראויה לכך, וכן אעשה, ע"כ אמחוק משם אביב מלות ואינו מקבל וכו'.

אתה מסכים עמי ועם ראב"ע ורד"ק בפירוש ארמי אובד אבי, אך אין אתה מוצא תועלת בשנוי טעמו, והנה אפרש לך דעתי. רוב הטעמים מסכימים עם הפירוש הנכון, ופעמים מועטות (לאיזה סבה שיהיה) אינם מסכימים עמו, והטעמים האלה המועטים רוצה אני לתקנם ולהודיע הפירוש הנכון, אך לא אחפוץ לריב בפומבי עם בעל הטעמים, לכן כשיזדמן לפני אחד מאותן הכתובים שטעמיהם מוטעים אכתבנו בטעמים הראוין להנתן בו לפי דעתי, והמבין יבין והחדל יחדל, וכבר תדע איך הרחיב פה בעל אמונת חכמים נגד המפרשים ארמי אובד אבי על פי פשוטו, לכן ארמוז לחכימא ברמיזא, וכן קצת כתובים יש שנפל בהם ט"ס וגם אותם אתקן ברמז כדרך שכתבתי הבינה וגם חקרה והמשכיל יבין, והסכל יאמר כי שגגה יצאה מלפני ולא יסקלני. פירושי על ויאבד את לב מתנה הוא פירוש ראב"ע, ועוד מצאתי במקרא גדולה ובתקון סופרים מוין ויאבד במרכא

ואת לב בטפחא, מלבד כי פירושך (שהוא דעת התרגום) איננו נראה לי רק דרך דרש, כי סתם מתנה היא מיד בני אדם והיל"ל מתת אלהים, ואין להצטער על ויאבד שהוא ל' זכר כי הלא כמהו עשרה אלפים, וראב"ע כתב שחסרה מלת דבר, ואין הענין שהכתוב חסר מלה א', רק מלת מתנה ענינה דבר נתון ע"כ יצדק לפניה ויאבד כמו ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמהו שעינינו ולא תביא דבר נתעב, והוא באמת א' ממשפטי לה"ק לומר מלה שהיא כוללת העצם והצורה, וידעתי גם אני שיש גם בלשונות העמים מלות מועטות הכוללות העצם והצורה אך מועטות הן, וראיתי להזהיר על זאת כי רבים נכשלים בה בתרגמם הכתובים כגון או מצא אבדה perdita, והשיב את הגזלה אשר גזל usurpamento, או את העשק אשר עשק frode, בין קדש לחול fra santo e profano, וכל זה טעות גדולה שהרי בכל אלה אין מנוס מלהוסיף בתרגומנו מלת cosa, אך רואה אני כי בעצם מודה אתה עמי שחסרה מהם מלת דבר ואין אתה מתקומם רק על שם העצם והצורה שהוא שם אשר בדיתי מלבי וגם אני מודה לך כי שם העצם והצורה גם הוא שם דבר רק רציתי להבדיל מן השמות שאין מלת דבר נכללת בהם וגם מן שמות התאר כי יש מהם שרבים חושבים היותם שמות התאר כגון והארץ היתה תהו ובהו שכל העולם (ואתה בכלל) מתרגמים אותם כאלו הם שמות התאר ועכ"פ כך צריך לתרגם התהוב..... la terra era una cosa, והתבונן נא ידידי בדבר ויתברר לך כי כוונתי רצויה בחדוש שם העצם והצורה, ומ"מ רוצה אני למחות השם הזה מתחת השמים ולא אזכירנו עוד ואתן תחתיו שם הנגזר מן הפעל ואפרש כי כל שם הנגזר מן הפעל (אם איננו שם המקרה) נכללת בו מלת דבר או מלת מקום, ועינינו דבר או מקום שנעשה בו מה שיורה הפעל (כאשר אמרת), כגון אבדה דבר אובד, אבדון מקום האובדים. התרצה בפשרה הזאת?

צר לי מאד גם בעיני יפלא מדוע לא ישר בעיני ידידי יש"ר פירושי על והחכמה מאין תמצא, ואולי מצא חן, לולא קראת מה שכתב בו רנה"ו, כי הנה אימתו תבעתך, ומי יודע מה תאמר כראותך הבדלתי החדשה בין לא אבה ובין מאן? אך זאת ידעתי כי לא יסבול צוארי עול בשר ודם כי את האמת אני ירא ולא ממנה אני ירא.

כבדתני ידידי בהביאך לפני מהלוקתך עם ידידנו המשכיל שחבד"ל בקריאת מלת וַאֲמַשֵּׁךְ, והנני מודיעך דעתי בענין הקשה הזה. שחבד"ל אומר שהמלה משרש מוש, ואיננו מן הנמנעות, שהרי בלא ספק שני שרשים יש בענין הזה "מיש ומשש" ואעפ"י שיש הפרש גדול בין נע"ו ונע"י מ"מ יש שרשים שהם משתי הגזרות יחדו כמו שים ושום (מי ישום אלם), וכן שיש ושוש (לישוש עליך לטוב), והנה איננו מן הנמנע שימצאו ג' שרשים בענין משוש מיש מוש משש כמו דום דמה דמם, מין מצה מצין, ואולם אף גם זאת כראותנו שהפרשה משתמשת תמיד בשרש משש לא זולת, ככתוב ימשש וימשהו, רחוק הדבר לומר שלא יהיה גם ואמשך משרש משש כחבריו שבענין אך הוא משרש משש מאיזה בנין הוא? אתה אומר מבנין פיעל, ולפי דבריך היה לו לומר וַאֲמַשֵּׁךְ ע"ד לבעבור סבב את פני הדבר או וַאֲמוּשֶׁךָ ע"ד יסובבוה על חומותיה (כי שני הדרכים האלה בבנין פיעל בכפולים)

והיה לו לומר וַאֲמַשְׁךָ במקום ואמששך, וזה רחוק, כי וַאֲמַשְׁךָ לא יהיה רק מנחי ל״ה שאם לא כן הרי דגש אחד עומד לסימן הבנין וגם להורות על חסרון אות הכפל ואין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ועוד היה לו לומר וַאֲמֻשְׁךָ במקום וַאֲמַשְׁךָ, ובא קבוץ תמורת פתח, וזה טלאי על גבי טלאי ונכתב וַאֲמֻשְׁךָ תמורת וַאֲמֻשְׁךָ שהוא תמורת וַאֲמַשְׁךָ שהוא תמורת ואמששך, והנה זאת בוקה ומבוקה ומבולקה, מלבד כי בכל הפרשה הזאת לא מצינו שרש משש בבנין פיעל רק בבנין הקל, וכן צריך להיות, כי יש הפרש גדול בין מֹשֵׁשׁ ובין מְמַשֵּׁשׁ כאשר תשמע עוד מעט, אם כן אי אפשר בשום פנים שתהיה מלת וַאֲמֻשְׁךָ מבנין פיעל, ואם לא היו לפני רק ב׳ דעות אלו, כלומר או שתהיה המלה משרש משש בבנין פיעל או משרש מוש בבנין הקל הייתי בוחר בדעת הזאת השנית כי היא אפשרית ואם היא רחוקה, והראשונה היא נמנעת. ואולם תהלות לאל עליון דעת שלישית יש לפני והיא דעת ראב״ע ורד״ק ובעל מנחת שי האומרים כי ואמשך משרש משש בבנין קל והנפרד ממנו אָמֹשׁ בפלס אָחֹז, ובכנוי היתה השין ראויה להדגש על דרך יְחֻנֶּךָּ והוקלה על דרך יָחֳנֶךָּ, ומאחר שהוקלה אין בידנו להדגישו, על כן השוא נח, זאת נראית דעתם ונראין דבריהם, גם שמעתי היות כן קריאת מהרמי״ק, ואולי מה שהוקלה השי״ן להקטין מעט המשוש כאלו תאמר vien quà ch'io tasti unpoco כי חסרון אות הכפל מקטין הענין כדרך סבוני גם סבבוני.

ואבוא לענין ההבדל שבין מָשׁ מֹשֵׁשׁ וְמַמַּשֵּׁשׁ, ואומר כי המש נוגע בידו לכאן ולכאן בדבר שהוא יודע היטב מה הוא: ידיהם ולא ימישון, והמישני את העמודים; והמושש יודע בקירוב אך לא בצמצום: אולי ימשני אבי, אחר שידע שאני בנו ולא ידע איזה מבניו אני; והממשש לא ידע כלום או קרוב לכלום: כאשר ימשש העור באפלה, וכן כי מששת את כל כלי, כי המבקש הוא הולך כעור באפלה ונותן ידיו בכל מקום ואומר כאן אמצא האבדה, ואף כי לבן שהיה מבקש התרפים בבית שאינו שלו והיה נותן ידו בכלים שאינו מכיר; ואם כן אי אפשר שתהיה מלת ואמשך לא משרש מוש וגם לא משרש משש בפיעל, רק בקל כאמור.

ואגב גררא אשמיעך דעתי בפירוש וימש חשך, כי נתחבטו בו המפרשים, ולפי פשוטו כך ענינו: ויהי חשך על ארץ מצרים, והוא יגרום למשש חשך, כלומר כל כך יהיה גדול עד שימששו חשך ולא אור כמליצת איוב.

ועתה ראה נא ידידי תחלת שרש אבה ופעם אחרת אשים לפניך את אשר אדבר על אות האל״ף.

אבה

אבה. 1) פעל עומד, מנחי פ״א ולמ״ד ה״א; ענינו הסכמת הלב לדברי אחרים המבקשים ממנו שנעשה דבר מה (accon sentire): אם תאבו ושמעתם, היאבה רים עבדך. ולפעמים הוא כולל גם כן גלוי הסכמת הלב כלומר אמירת רוצה אני, כגון לא תאבה לי ולא תשמע אליו, לא תסכים עמו בפיך ובלבבך ולא תשמע אליו בידיך, ונבדל לשון לא אבה מלשון מאן, כי הממאן אומר בפירוש לא חפצתי לעשות הדבר, אבל אשר לא יאבה לא ישיב דבר רק ישב ולא יעשה. ע״כ מליצת לא אבה היא מליצת שוללת (negativa) שאין במשמעה שום מעשה רק העדר מעשה, אך מליצת מאן היא מליצה מקיימת (positiva), כי יש במשמעה מעשה, והוא אמירת לא אעשה — על כן וימאן אדום כי השיב לא תעבור בי, וכתוב ולא אבה סיחון כי לא נתן שום תשובה, רק אסף את כל עמו ויצא לקראת ישראל המדברה. וכן ולא אביתם לעלות כי לא אמרו בפירוש לא נעלה רק בכו והתרעמו על הקב״ה למה הוא מביאם על גוים חזקים מהם; ומה שכתוב ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה, לא כל העדה אמרו כן רק מקצתם אמרו כדבר הרע הזה איש אל אחיו בסתר, תדע שהרי כאן במשנה תורה לא הוכיחם על זאת, שמע מינה לא כולם אמרו כן ולא רובם; וכן בלעם אמר מאן ה׳ לתתי להלוך עמכם כי בפירוש אמר לו לא תלך עמהם, אך כשבא הכתוב לספר הענין אמר ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך ולא אבה ה׳ אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה, והטעם כי הקב״ה אמר לבלעם לא תאור את העם כלומר לא תקלל אותם בשמי ולא אמר לא תקלל את העם כלומר מדעתך כי אם ירצה לקללם מדעתו מה בכך? והנה בלק היה חושב שיש כח ביד בלעם לארור את מי שירצה ואשר יאור יואר, ועל כן שלח לו לאמר לכה נא ארה לי את העם הזה, אך באמת לא היה הדבר כן כי אין ממש בדברי בלעם אלא אם כן יסכים הקב״ה על ידו, ואם לאו הרי הוא כאחד האדם; לפיכך לא רצה הכתוב לומר ואשר שכר עליך את בלעם לארור אותך, כי באמת אין כח בבלעם לארור אלא לקלל, ע״כ כתוב לקללך, ומאחר שכתוב לקללך ולא לארור אותך לא היה אפשר לומר וימאן ה׳ לשמוע אל בלעם שהרי לא אמר לו לא תקלל את העם, על כן כתוב ולא אבה ה׳ אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה׳ אלהיך לך את הקללה לברכה, כי לא אמר לו אל תקללם רק אמר לו אפס את הדבר אשר ארבר אליך אותו תדבר, ובכן הכריחו לברכם תחת אשר היה בלבו לקללם. וכן וימאן להתנחם ויאמר כי ארד פירש רשב״ם לא אנחם אלא ארד, וזה לשון מהרש״ד בנתה״ש „הנה פירש מלת כי שאחר שרש מאן בלשון אלא כמו כי שאחר לא, כי ענין מאן הוא בדבור או במעשה, ובזה יבדל מלשון לא אבה כי לא אבה הונח על הרצון והמחשבה והמאון על הבטוי והמעשה, ויהיה כאלו אמר ויאמר לא אנחם כי אם ארד„ כאשר יהיה „לא אבה„ נקשר עם פעל בזמן מקור, על הרוב הוא נקשר עמו בלמ״ד, ומשמיטין אותה בלשון לעז כדרך רוב למדי״ן הבאות לפני מקור; וכשיהיה לשון לא אבה נקשר עם האיש

1) עי׳ בכורי העתים תקפ״ז 106 (הנ״ל).

המבקש הדבר, גם עמו הוא נקשר בלמ״ד ותרגומו non acconsentire alle proposizioni di : לא תאבה לו, וישראל לא אבה לי ; ולפעמים הוא נקשר עם שם דבר כגון עצה ותוכחה (בלמ״ד וגם בלעדיה), וענינו העדר קבלה non accettare : לא אבו לעצתי ותוכחתי לא אביתם. ודע כי כל דבר שראוי לעשותו מצד הדין ואין האדם רוצה לעשותו יפול בו לשון לא אבה אפילו לא אמר לו שום אדם שיעשהו, שהרי שורת הדין היא המבקשת ממנו שיעשהו non volere : לא אבה ה׳ השחיתך, גם כי ברוב פשעם ראוים היו ; ולא אבו החרימם גם כי נצטוו תמחה את זכר עמלק.

חקור נא ידידי את דברי והודיעני השגותיך עליהם אל תכחד ממני דבר, ואם ידעת דבר נכון בפירוש ותפר האביונה הגידה נא לי, כי נבוכותי בו הרבה ; רק זאת ידעתי כי כרחוק מזרח ממערב רחוק שרש אבה משרש אוה, ע״כ אי אפשר שתהיה האביונה כח התאוה כדברי המפרשים, וכל שכן בהיות ותפר פעל יוצא.

ואני טרם אכלה להלאותך אשמיעך מחשבה אשר עלתה על לבי בסדור הספר הזה אשר החלותי. כי הנה כל הספרים אשר לנו בענין הזה כלם מסודרים לפי סדר השרשים ולא לפי סדר המלות, על כן כל המבקש בהן פירוש מלה מן המלות יצטרך לדעת תחלה את שרש המלה ההיא, אך לא רבים יחכמו, וגם יש מלות שיש מחלוקת בשרשן ; וע״כ התחכם בעל אוצר השרשים (אשר בא לידי מקרוב ומצאתי בו דברים טובים לרוב) לתת בתחלת ספרו לוח המלות הקשות בסדר אותיותיהן, ולא על פי השרש, ולבי אומר לי מה צורך לכל אלה ? ולמה לא יהיה לנו Dizionario כאשר לכל לשונות הגוים מסודר על סדר אותיות המלות מבלי השגיח על שרשן, כגון שתהיה תחלתו: אב, אֵב, אָבד, אִבד, אֱבדה, אַבדן, אֱבדון, אָבָה, אֱבוי, אבוס, אִבְחֵה, אבטיחים, אביב, אָביר, אַביר וכו׳ ? ומה תאמר נפשך ? ואתה שלום וביתך שלום ושהבד״ל שלום כתאות.

טריאסטי י״ט בכסלו **פעלת** לחסים בך לפ״ק

ידידכם שד״ל

Nr. XIX

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 14 Premier livre de mémoires 25.

4. 1. 1820. י״ז טבת התק״ף

כן דברת, לא אוסיף עוד שלוח ידי בטעמים, אך על כל פנים לא אחדל מלכתוב פירושים המתנגדים להם, כאשר התירו לעצמם כל אשר קדמוני. וגם זאת לא הייתי עושה לולא התברר אצלי שאין יסודתם בהררי קדש, כי אפילו לא היה בלבי רק ספק ספקא שמא מסיני ניתנו לא הייתי מורה היתר לעצמי לומר גם פירוש אחד אשר יתנגד אליהם, אך אחרי חקירת שש שנים לא נשאר בלבי שום ספק בדבר; וכן יש להאמין כי כל גדולי המפרשים (כגון ר׳ סעדיה גאון רש״י ראב״ע רשב״ם

רמב"ן רד"ק חזקוני אברבנאל רמבמ"ן רנה"ו) אשר כתבו פירושים רבים המתנגדים לפיסוק הטעמים, כלם התברר אצלם שאינם מסיני, שאם היו מאמינים שמסיני ניתנו או אפילו אם היו מסופקים בדבר לא היו אומרים דבר המתנגד אליהם, וכי על הגבורה יחלוקו? חלילה, ומה אדבר ומה אצטדק? הלא גם חכמי התלמוד פסקו דינים נגד הטעמים, כהא דקנמן בשם מחציתו עיין בנתיבות השלום, על כן אני מורה היתר לעצמי לומר לפעמים דבר אשר איננו עפ"י הטעמים (גם כי באמת ובתמים בעל הטעמים גדול בעיני מאד, אך סוף סוף אדם הוא) ואעפ"י כן לא אשלח ידי לתקנם, שלא להביא עלי שנאת הנם.

היבום הוא חסד עם המתים להקים לאחיו שם וגם עם החיים לכלכל האלמנה והשני גדול מן הראשון, על כן מי שאינו רוצה ליבם מסתמא לא יעיז פניו לומר ליבמתו לא חפצתי להיות לך למשענת ולכלכל את אלמנותך, רק יאמר לא חפצתי להקים לאחי שם בישראל, על כן היא מביאה אותו לבית דין למען יגלה דעתו בפירוש ויאמר לא חפצתי לקחתה, ע"כ כתוב מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי.

שרש אבה לא יבא בבנינים הפועלים להיותו פעל עומד, ולא יבא בפיעל והפעיל, כי הסכמת הלב חפשית, ומי יכריחה? ובהתפעל אין לו ענין, אך לא חפצתי לכתוב הדברים האלה בספרי כדי שלא אתחייב לומר בכל שורש ושורש מ"ם לא נמצא בכל הבנינים כי "פקד" לבדו נמצא בכלם, ומי יודע פשר דבר?

חמסי עליך ידידי אשר לא הודעתני פירושך בפרשת האביון, וכל עוד אשר לא אשמענו לא אזוז מדברי אדוני אבי אשר אמנם ישרו בעיני מאד. תרגמת ידידי האביונה capperi כתרגום ע' הזקנים וכדברי צמח דוד ועדיין ותפר חסר הפעול או היה לו לומר ותופר מלבד כי לא מצאנו לשון הפרה בפירות; ושמע נא דעתי בזה: ותפר פועל יוצא והוא לנכח הקורא, וענינו אתה תפר, והאביונה שם המקרה משרש אבה, כדעת רוב המפרשים ועמהם רבותינו בשבת קנ"ב שפירשוה חמדה, רק אני אומר כי אבה ענינו הסכים, והאביונה היא ההסכמה, והטעם שיפר האדם את ההסכמה שהיה רגיל להסכים עם חבריו להתענג בתענוגים, כי הזקן לא סוף דבר שאינו רץ אחרי התאוות אלא שאם יפתוהו לא יאבה.

הואיל וראיתיך ידידי תוקע עצמך להאמין בלב שלם הגדר אשר גדר רנה"ו לשרש חכם (אשריך וטוב לך! ומי יתן וכן יאמינו כל בני תבל כי יראת ה' היא עצם החכמה) ראיתי לדון לפניך בדבר חדש שלבי אומר לי שהיה ראוי להוסיף על דבריו, ועל ידי כן כל הכתובים על מקומם יבאו בשלום. חכם בכלל יקרא (כדברי אוצר השרשים) כל היודע לתקן מעשיו וענינו בדרך שיגיע בהם אל התכלית אשר הוא מכוין בהם, כגון שלמה כאשר מצא התחכולה הידועה לברר וללבן מי מן השתים היתה אם הילד החי ראו כל ישראל כי חכמת אלהים בקרבו, אם כן המעשה ההוא בחכמה היה, והנה אין בו דבר מיראת ה' רק שכל טוב המוצא תחבולות להגיע למבוקשו, וכן כל אומן הבקי באומנותו נקרא חכם כי הוא מגיע למבוקשו במלאכות אשר יעשה כי הוא מושל על מלאכתו לעשותה כחפצו ואין מלאכתו מושלת עליו, וכן חכם להרע מי שיודע לעשות כל רע אשר ירצה לעשות, וכן יוסף היה חכם כי מצאה ידו למצוא מה שהיה פרעה מבקש כלומר שמצא פתרון

אשר על פיו יהיה חלומו מועיל לו כי הצילו מן הרעב; וכן הנמלים חכמים כי ידעו להמלט מן הרעב (אך נקראו חכמים מחוכמים כי לא ברוח חכמתם יכינו בקיץ לחמם רק הטבע חִכֵּם אותם והרגילם בתחבולה זאת); וכן השפנים וחבריהם יודעים להשיג תועלתם ונקראו חכמים. ואולם אם ישאל איש איזו היא דרך ישרה אשר נגיע על ידיה אל המבוקש הכללי (שהוא הטוב והאושר) בדרך ברור ונכון מכל הדברים עד שתהיה ראויה להקרא חכמה יותר מכל שאר חכמה? תשובתו בצדו הן יראת ה׳ היא חכמה כי השומר מצות ה׳ אי אפשר לו שיתעה בדרכו והוא בטוח מכל מכשול ונכון לבו להגיע אל הטובה הגדולה מכל הטובות, והנה יראת ה׳ היא חכמה ולא כל חכמה היא יראת ה׳, על כן לא כתוב הן יראת ה׳ היא החכמה רק היא חכמה, כלומר היא חכמה והיא גדולה מכל חכמה גם כי יש זולתה חכמות אחרות, וכן כתוב ראשית חכמה יראת ה׳, תחלת חכמה יראת ה׳, ואם יראת ה׳ היא עצם החכמה איך תהיה תחלתה? הלא היא כולה, אכן האמת כי יראת ה׳ היא חכמה אחת והגדולה שבכל החכמות עד שהיא ראויה להיות תחלת כלן והקודמת לכלן.

ועתה ראה נא ידידי תחלת ספרי אשר החלותי בדרך אשר יעצתני.

א. ראשונה בסדר האותיות כנראה במזמורים רבים ובמגלת קנות ובפרשת אשת חיל.

I. היא מאותיות הגרון; ואלה המה דיני אהח״ע בכלל:

1) אינן מקבלות שוא נע רק ישתנה בהן לאחד משלשת החטפים: ואם הוא באמצע תיבה ישתנה תמיד לחטף פתח כגון יִנְהֲלוּ במקום יִנְחְלוּ, יִשְׁאֲבוּ במקום יִשְׁאְבוּ. יִמְעֲטוּ במקום יִמְעְטוּ, יִנְהֲרוּ במקום יִנְהְרוּ (ארבעתם בפלס יִשְׁמְרוּ) מָאֲסוּ במקום מָאְסוּ בפלס שָׁמְרוּ, נִבְהֲלוּ במקום נִבְהְלוּ בפלס נִשְׁמְרוּ, שִׁחֲרוּ במקום שִׁחְרוּ בפלס פִּקְדוּ, וַיְנַהֲגֵם במקום וַיְנַהְגֵם בפלס וַיְשַׁבְּרֵם, יִתְפָּאֲרוּ במקום יִתְפָּאְרוּ בפלס יִתְפַּקְדוּ, יְגֹעֲשׁוּ במקום יְגֻעְשׁוּ בפלס יְפֻקְדוּ; ואם השוא הנע הוא בראש תיבה, אפרש אצל כל אות ואות מאותיות אהח״ע אחת אחת במקומה באיזה מן החטפים יתחלף בה. ובסוף תיבה לא יבא שוא נע לעולם; ודע כי בבוא שני שואים בסוף תיבה האמת כי שניהם נחים, וזו היא דעת הרוב, ויש להם על מה שיסמוכו; יען וביען ידוע הוא כי בכל מלה מלרע הראויה למהפך ואחריה מלה זעירה המהפך משתנה למרכא, כגון היתה תהו, וזולתו רבים; ואפילו אין בין המהפך והפשטא רק שוא נע די בזה למען יתקיים המהפך במקומו כגון ותקרא שמו משה: והנה בכל הספרים מדויקים מצאנו עד לא־שַׁמְתְּ אֹלֹה עַל לִבֹּךְ, וכן גם־לֹהֵם שָׁפַכְתְּ נֹסֶךְ העֹלִית מנֹחה, מרכא ולא מהפך אצל הפתח שאחריו שני שואים:

אם כן שניהם נחים שאם היה אחד מהם נע היה המהפך מתקיים, וזו עדות ברורה. ואולי תשיבני: הלא מצינו וְיָנַקְתְּ חלב גוים בתרין פשטין אם כן המלה מלעיל וא״כ השוא השני נע; — ואני אשיבך: והלא מצאנו וְיָשַׁבְתְּ על מטה כבודה בפשטא אחד א״כ המלה מלרע, וא״כ השוא השני נח. ואולם רואה אני כי אין זו תשובה מעליא רק דחייה בקנה; אבל התשובה האמתית היא כי בעל הטעמים לא כתב מעולם תרין פשטין, רק הסופרים התקינו הדבר שלא להניח מקום לטעות בענין מלעיל ומלרע; ע״כ יש ספרים שכתוב בהם גם שתי זרקאות ושתי סגולות ושתי תלישות ובספרים אחרים אין דבר מזה, ואין מי שיצטער על זה, כי מעיקרא אינו אלא תקנת האחרונים, וכן בספרי ספרד ויסר נֹחַ בפשטא אחד, אעפ״י שהמלה מלעיל כמו שכתב בעל מנחת שי: שאינן נוהגים לכתוב תרין פשטין רק כשיהיה ביניהם אות אחת או יותר״: והנה הדבר תלוי במנהג: לא כן המרכא הבא במקום מהפך במלות שַׂמְתְּ אֹלֹה וְשָׁפַכְתְּ נֹסֶךְ איננו תלוי במנהג רק כן כתב בעל הטעמים עצמו. והנה נא לי ראיה שניה: ידוע כי לא יבא דרגא לפני תביר אלא אם כן תהיינה בין שני הטעמים שלש תנועות כגון שְׁנַיִם מִכֹּל, או אפילו שוא נע ושני תנועות כגון תַּם וְיָשָׁר, ואם לא כן ישתנה הדרגא למרכא, כגון אֲשֶׁר נָתַתִּי, אֱלֹהֵי מִצְרָיִם; והנה מצאנו בירמיה ט״ו נָטַשְׁתְּ אוֹתִי במרכא, אם כן השוא השני נח בהכרח.

(2. גם שוא נח אינן מקבלות אותו בשמחה, ועל הרוב יחליפוהו באחד החטפים, לולא שתבא אחריהן יו״ד או למ״ד או מ״ם או אחת מאותיות בג״ד כפ״ת, וכל זה על הרוב ולא בכל המלות. גם יש מלות שבאה בהן אות גרונית פעמים בשוא נח, ופעמים בחטף; כגון נֶחְמָד נֶחֱמָדִים, מַחְסֶה מַחֲסֶה, יַעְטֶה יַעֲטֶה, יֶעְשַׁן וְיֶעֱשָׁנוּ, אֶעֱשֶׂה אֶעְשֶׂה; ולעולם לא תבאנה אותיות הגרון בשוא נח אחר אותיות וכלב המשמשות בראש תיבה, זולתי אחר הלמ״ד כשהיא לפני מקור, כגון לַחְקוֹר; ויצאו מן הכלל וַעְיָרִים עשרה, וַעְצוֹר במלין, בַּעְשֵׂר הלוים, ברוך ה׳ וַאֲעִשִׁיר.

(3 אות גרונית הראויה להנקד באחד החטפים, ובאה אחריה אות מנוקדת שוא, יאבד השוא מן החטף שתחת האות הגרונית, ותשאר באותה נקודה שהחטף מורכב ממנה; כגון יַעַלְזוּ במקום יַעֲלזו מן יַעֲלוז:

ואם היתה האות הגרונית ראויה לשוא נח ולא לחטף יתקיים בה השוא נח, כגון יַעְלְזוּ מן יַעְלוּז.

4) האות הקודמת לאות גרונית המנוקדת בחטף, שהוא במקום שוא נח, תחליף נקודתה באותה נקודה שהחטף מורכב ממנה; כגון וֶהֱשִׁיבְךָ בָאֳנִיּוֹת לַעֲבָדִים ; אך אם היתה אות אהח״ע ראויה להדגש, תנועת האות הקודמת מתקיימת, כגון מִהֲרוּ, מֵעֲבוֹר, בָּאֲפֵלָה. וכן אם החטף בא במקום שוא נע, לא במקום שוא נח, התנועה הקודמת מתקיימת ; כגון מָאֲסוּ מֹאֲסִים, ואפילו אם אות אהח״ע בשוא נח, תבא האות הקודמת באותה תנועה שמורכב ממנה החטף שהיה ראוי לבוא באות הגרונית, כגון יַחְמוֹד מן יַחֲמוד, יֶהְגֶּה מן יֶהֱגֶה : וכן אם האות הגרונית בתנועה במקום חטף, תנקד האות הקודמת בנקודת אהח״ע ; כגון יַעַבְרוּ, נֶהֶפְכוּ, נֶעֶרְמוּ, נַעַמְדָה.

5) לא יבא לפניהן שלש נקודות (זולתי בבנין פֻּעַל, כגון יֻרְחַם) רק ישתנה לקמץ, ואחריו חטף קמץ, כגון יֻחֲרַם בפלס יֻפְקַד, אֻהֲלוּ בפלס קֻמְצוּ, מֻעֲמָד בפלס מֻקְטָר, הֻחֲלֵיתִי בפלס הֻכֵּתִי.

כל אותיות אהח״ע שוות בחמשה דברים אלו ; ואלה המשפטים לאות האל״ף :

1) לא מצאנוה בשוא נח רק בשלש עשרה תיבות אלו, ובקצתן גם בתולדותיהן : הַאֲזֵנָה, נֶאְדָּרִי, וַיֶּאְפּוֹד, יַאְדִּימוּ, יֶאְשָׁמוּ בָאֹשׁוֹ, וְיַאְדִּיר, נֶאְזָר, מַאְפֵּלְיָה, תֶּאְטַר, לֶאְסוֹר, נֶאְנָה, וְנֶאְמָן.

2) במקור וצווי ועתיד מן הבנין הקל, ובעבר ובינוני נפעל, לא ישתנה בה השוא זולתי לחטף סגול, כגון אֱמוֹר, אֱהַב, לֶאֱחוֹז, לֶאֱכוֹל, תֶּאֱגוֹר, תֶּאֱזוֹר, נֶאֱמַר, נֶאֱכַל : ואי אפשר לומר תַּאֲגוֹר, לַאֲכוֹל.

II. היא מאותיות יהוא הנחות ; והנני מפרש ענין הנוח : מכתב לשון עברית חסר אותיות הקול vocali, וכאשר גברה שכחת הלשון הציבו להם ציונים ע״י הנקדות ; אך הראשונים מתוך בקיאותם בלשון לא היו צריכים לכך, אפס היו להם ארבע אותיות יהוא הרומזות עליהן, כי בכל מקום שיש שם אחת מאלה ידוע כי יש לתת שם אחת מאותיות הקול ; אך אין אותיות יהו״א רומזות על אותיות הקול בפרט רק בכלל, כי באשר נמצא אחת מאותיות יהו״א נדע כי ראויה לבא שם אחת מאותיות הקול, כגון במלות בראשית ברא על ידי שתי האלפי״ן והיו״ד נדע כי יש לתת שם ג׳ מאותיות הקול, גם כי לא נדע אי אלו בפרט, כי גם נוכל לקרוא בראשית ברא :

והנה אותיות יהוא אינן אותיות הקול, רק סימן להן. והואיל ואותיות יהוא סימן לאותיות הקול לא תבא בהן שום נקודה, כי הן עצמן כדמות נקודה, כגון יפנֶה, נָא, בחסדו, לתפלתי: וכאשר תבאנה בלא נקוד נקראות נחות, ופעמים רבות הן נחות, ומנוקדות כשאר האותיות, כגון יָדַע, אָדָם, וַיֵּלֶךְ, הָלוֹךְ.

ואלה המה דיני האותיות הנחות בכלל:

1) אין אות נחה בראש תיבה, לפיכך אין שום תיבה בלשון הקדש שיהיה בראשיתה אחת מאותיות הקול; כגון בתיבת אִישׁ היו״ד לבדה נחה, והיא סימן לאות הקול, אך האל״ף היא אות נעה (consonante) כשאר אותיות, ומוצאה בעד הגרון. וכן אין בלה״ק שתים אותיות הקול רצופות, כגון מלת לְפָאֵר אין קריאתה lefaèr ממש, כי האלף בה אות נעה, ומוצאה בעד הגרון. ובאמת אלמלא שהאל״ף היא לפעמים אות נעה איך היה אפשר שתבא לפעמים בשוא נח ודגש אחריה כמו נֶאְדָרִי? הלא כאן היא בלא ספק נח נראה, והיא consonante, כמו פ״ה של נַפְתָּלִי.

2) אין אות נחה מקבלת דגש; ויוצא מזה כי כל אות הראויה להדגש אי אפשר לה שתנוח, ובאו על דרך זרות וְהָאסַפְסוּף, הָאזִיקִים, וכן מִמִּינוֹ, וכל כיוצא בזה; וגם באות שאחר אות נחה לא יבא דגש זולתי מעטים, כגון בְּסַאסְאה, בִּיקְרוֹתֶיךָ, לִיקְהַת, הוּכָּה, נָזוֹלוּ, וכלם זרים.

3) לא יבא שום חטף לפני אות נחה, זולתי בשלש תיבות וַיַּרְא, חֵטְא, שָׁוְא.

4) לא יבא אחריהן שוא נח.

5) הואיל וכל אחת מאותיות יהו״א תוכל לרמוז על שתים ועל שלש מאותיות הקול, כאמור, ונמצאו שתי אותיות נחות יכולות לרמוז על אחת מאותיות הקול, כגון האל״ף והה״א תבאנה שתיהן להורות על הקמץ, והה״א והוי״ו תבאנה שתיהן להורות על החולם, והה״א והיו״ד תבאנה גם שתיהן להורות על הצירי: לפיכך פעמים שהן מתחלפות זו בזו, כי אחת היא הקריאה בין אם נכתוב אָתָה ובין אם נכתוב אָתא, ובין אם נכתוב תּוֹסִיפוּן או תֹּאסִיפוּן, ובין אם

גכתוב עֲשׂוֹ או עֲשׂה , ובין אם נכתוב עֲלֵי תְאֵנָה או עֲלֵה , נשֶׁה אוֹ נֹשֶׁא, כָּלִיתִי או כָּלִאתִי : אך הענין משתנה לפעמים בשנוי אות אחת , ויש לנו להשמר מאד מכל דבר אשר יוכל להשחית כוונת המאמר .

ועוד משפט ששי לאותיות או״י (ולא לה״א) , מצאו בחכמתו בעל המסלול , והוא :

כאשר תהיינה שלש אותיות אלו ראויות לנוח באמצע תיבה , לפעמים תבא בהן הנקודה הראויה לבא באות שלפניהן , והיא תמיר תנועתה בשוא או בחטף , כגון תְּאֵהֲבוּ שמשפטו תֵּאהֲבוּ , על דרך אני אוהבי אֵהָב , וכן יְיֵדָע , יְיֵטִיב במקום יֵידָע יֵיטִיב , יְיֵלִיל אֲיֵלִיל במקום יֵילִיל אֵילִיל , שְׂאֵת נִשְׂאֵת מוֹצְאֵת במקום שֵׂאת נִשֵׂאת מֹצֵאת , עֵדְוֹתֶיךָ במקום עֵדוֹתֶיךָ , צְאֶינָה במקום צֶאינָה , וכן תְּאָכְלֵהוּ במקום תָּאכְלֵהוּ , והיה דינו להנקד תְּאֹכְלֵהוּ , ושלא להרבות בשואים נעים נשתנה החולם לקמץ חטף .

ואולם מה שהוא פרטי לאות האל״ף :

1. לא תנוח האל״ף רק אחרי קמץ רחב , חולם , וצירי , ולא אחר סגול זולתי בנמצאות ונסתרות בעתיד וצווי מן הבנין הקל מנחי למ״ד אל״ף , כגון תִּקְרֶאנָה , תְּצֶאנָה , קְרֶאן , ולא אחר חירק, זולתי במלת רִאשׁוֹן , ולא אחר פתח, זולתי בְּסַאסְאָה , ולא אחר ג׳ נקודות זולתי בְּפֻארָה , ולא אחר שורק , זולתי בראש תיבה ; כגון הוּא קרוּא .

2. אין שתי אותיות נחות רצופות , זולתי אם אחת מהן אל״ף , כגון בָּרִיא , קֹרִאים .

3. אותיות הו״י באות פעמים רבות יתרות , ולא לצורך שורש , ולא לצורך שמוש , כי אם להורות על אותיות הקול , לפיכך פעמים שהמלה חסרה ופעמים שהיא מלאה, כגון כָּמוֹךָ כָּמכָה; אך האל״ף לא תבא במלה זולתי לצורך שורש , או לצורך שמוש , ולא תבא יתרה, ולא יפול בה מלוי וחסרון , כי אם האל״ף צריכה לא תחסר, ואם איננה צריכה לא תבא ; ומעטים יוצאים מן הכלל , כגון וְקָאם שאון מלא , מֵחֲטוֹ לי חסר , וכן לְחַטָּת מֵרֵשִׁית, וכן נמבזה ונמס במקום ונמאס , ולזריות יחשבו ולא כמשפט. וכן מעט הוא שינהג

בה ענין תמורת אותיות יהוא זו בזו , כגון כלאתי במקום כליתי ,
יוכלו במקום יאכלו , רישון תמורת ראשון : וכל כיוצא בזה הנמצא
בכתובים זר הוא , ואין לעשות כמהו , וכלל גדול הוא, וזכרהו :
כל אשר הוא כמשפט הלשון יש לאמרו, גם אם לא נמצא במקרא ;
וכל אשר איננו כמשפט אין לנו לאמרו , אפילו נמצא לו חבר .

(4. אותיות הו״י, בבואן בסוף תיבה, אפשר להן להיות נעות (consonanti)
ונח נראה אפילו בלא נקודה ; וזה כשתהיה הה״א במפיק כגון גָבַהּ,
וכשתהיה הוי״ו אחרי פתח, קמץ , צירי , או חירק , כגון קַו יָדָיו,
שָׁלֵו, פִּיו ; וכשתהיה היו״ד אחרי פתח , קמץ , חולם , או שורק
כגון יָדַי , יָדָי , גוֹי , בְּנוּ ; כי כל אלה כמו פָּקַד, פֹּקֵד, שהדלתין
נעות אעפ״י שאינן מנוקדות ונחשב כאלו הן בשוא נח , ונקראות
נח נראה ; אך האל״ף מעולם לא תנוע בסוף תיבה , והיא תמיד
נח נסתר , זולתי בשלש תיבות וַיַּרְא , חֵטְא , שָׁוְא , שהאל״ף
יתרה בהן ואיננה לא נחה ולא נעה , ולא באה רק לצורך שרש.

(5. האל״ף נחה בהיותה למ״ד הפעל , ולא כן בהיותה עי״ן הפעל ;
ובהיותה פ״א הפעל לפעמים תנוח , כמו יֹאמַר יֹאבַד אֵהָב, ופעמים
תנוע , כמו יֶאֱהַב , יֶאֱזוֹר ; ועכ״פ לא תנוח רק בעתידים . ולא
ראיתי להאריך בפרטי נטיית השרשים , יען וביען כל שרש ושרש
אשר תבקש דרך נטייתו , תמצאנו בספר הזה במקומו . וכן מי
מן השמות באל״ף נחה , כמו ראש , ומי מהם באלף נעה , כמו
מְאֹד, איש איש על מקומו יבא בשלום. ודע כי כל לשונות אלהות ,
בבוא בראשם אחת מאותיות וכלב , בלי שתהיה ה״א הידיעה
נרמזת בהן , תבאנה בצירי ותנוח האל״ף, כגון וֵאלֹהֵי , כֵּאלֹהֵינוּ ,
לֵאלֹהָיו , כֵּאלֹהִים ; לא כן זובח לָאֱלֹהִים , שה״א הידיעה נרמזת
בלמ״ד והונעה האל״ף . וכן בכל לשונות אדנות אותיות וכלב
בפתח והאלף נחה , כגון וַאדֹנָי כַּאדוֹנֵינוּ לַאדוֹנִי . בר מן שבעה .

III. היא מאותיות אחערה , אשר אינן מקבלות דגש, ועל הרוב תשתנה
הנקדה שלפניהן להורות על הדגש , כגון מְבֹרָךְ במקום מְבֻרָךְ :
וגם כי בארבע אותיות חערה פעמים שתתקיים הנקדה הקודמת ,
כגון נִהַג , בִּעֵר, יְרֻחַם , מִעָצְבְּךָ וּמִרָגְזֶךָ , אין הדבר כן באל״ף ,
כי בהיותה ראויה להדגש, אין מנוס לתנועה הקודמת שלא תשתנה.
וסדר השנוי כך הוא : פתח בקמץ , חירק בצירי, שלש נקדות

בחולם ; ולא נתקיימה התנועה הקודמת זולתי במלת לא תְפַאֵר אחריך , להבדילה מלשון תפארה . ומלת ראו דגושה כמשפט ולא כמנהג , אך תָבִיאוּ ויבִיאוּ באל״ף דגושה שלא כמשפט ושרא כמנהג .

IV. היא מאותיות איתן , המשמשות בראש העתידים , ונקודה כנקודן , רק כי בבואן בחירק קטון תבא האל״ף בסגול , כגון על כן מפניו אֶבָּהֵל אֶתבונן ואֶפחד ממנו , וכן עתה אֶסָפה , מן יבָּהל תִּתְבוֹנן נִפְחַד , זולתי מתי מספר מבנין נפעל שנמצאו באל״ף חרוקה , כגון אִשָּׁבע , אִנָקמה , וְאִכָּבדה , אִמָּלטה , וזה מפני שנוספה בסופם תנועה יתרה ; ובא בזכריה וָאֶכָּבְדָה בסגול , והוא לפי הכתיב לא לפי הקרי , כי הה״א במלה הזאת נקראת ולא כתובה ; ובא הַאִדָּרוֹשׁ אִדָּרֵשׁ להם בחירק , בלא תנועה יתרה ; וידוע כי גם מלבד זה זרות יש כאן , כי בא המקור באל״ף תמורת ה״א . וְאִבָּנֶה יוצא מן הכלל אולי להבדילו מלשון בנין . ובבוא שאר אותיות איתן בשוא תבא האל״ף בחטף פתח ; כגון אֲדַבֵּר מן יְדַבֵּר ; ובא אֱזָרֶה בחטף סגול שלא כמנהג .

V. היא מאותיות האמנתי הנוספות על השרשים לבנות מהם שמות , אך לא רבים המה השמות הבנוים על ידיה , ולא תבא רק בתחלת השם ; וגם יש שמות הבאים באל״ף וגם בלא אל״ף . ודע כי כל אחת ואחת מאותיות האמנתי יש לה הוראה פרטית , אין ענין זו כענין זו , באופן כי שני שמות הנגזרים , שניהם משרש אחד , אין ענין האחד כענין השני כאשר תהיה באחד מהם אחת מאותיות האמנתי ובשני אות אחרת מאותיות ההן , או שיהיה האחד מהם בלא אות נוספת כלל , והשני תהיה בו אות נוספת , או אפילו כשלא תהיה באחד משני השמות אות נוספת כלל , אלא שיהיה האחד ממשקל אחד והשני ממשקל אחר : והנה ידיעת ההבדלים האלה צריכה מאד לכל אשר ירצה לדעת עומק חכמת הלשון על בוריה ; ועוד כי מתוך כך יוכל איש חכם ונבון לחדש מלבו שמות הרבה אשר לא באו בכ״ד ספרינו ; כי אין השער הזה נעול בעד האיש אשר יודע דרך גזרת הלשון בלה״ק , עד שיהיה כמעט נכון לבו שאם באו הקדמונים בעלי הלשון לקרוא שם לאותו דבר , לא היה השם אשר יקראו לו המה משונה מהשם אשר יקרא לו הוא . והנני מפרש תחלה הוראת משקלי השמות אשר אין בהם אות נוספת כלל , ואח״כ אפרש הוראת האל״ף ושאר אותיות האמנתי אחת אחת במקומה .

אָב . ובסמיכות אֲבִי או אַב כשאחריו שם קבוץ , אבי , אביך , אביו או אביהו , אבינו , אביכם , אביהם ; ולנקבה אביךְ , אביה , וברבוי אבות ,

אבות, אבותי: שם דבר לשון זכר. הזכר נקרא אב לעמת יוצאי חלציו, בניו ובני בניו עד סוף כל הדורות (padre, genitore, avo, progenitore, antenato, ceppo): ויגש יעקב אל יצחק אביו, אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, לאלהי דוד אביו דרש, אב המון גוים, וכן אבי כל בני עבר, והנה זה פירוש הכתוב: ולשם יולד גם הוא, אך אל תחשוב שהוזכר באחרונה מפני שלא היה מרובה באכלוסין כאחיו, או שלא היה חשוב כמוהם, כי בהפך הוא היה אבי כל בני עבר אשר רבו למעלה, כי עבר ילד שני בנים, שם האחד פלג ויצאו ממנו ישמעאל ואדום וישראל ובני קטורה, ושם אחיו יקטן אשר ילד עשרה בנים; גם לא היה פחות מאחיו בחשיבות, כי בהפך הוא אחי יפת הגדול, כלומר אעפ"י שהיה הקטן שבאחיו, היה נקרא אחי יפת שהיה הגדול, ולא אחי חם, כי חשוב היה ממנו, ומפני מעלתו היה נקרא אחי יפת ולא אחי חם: ומפני מה הוזכר באחרונה? מפני שנולד אחרון, כי בן חמש מאות שנה התחיל נח להוליד בנים, ובאותה שנה הוליד יפת, ובשנת אחת וחמש מאות הוליד חם, ובשנת שתים וחמש מאות שנה הוליד שם, ובשנת שש מאות בא המבול, ובשנת שתים ושש מאות היה שם בן מאת שנה והוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול, ושם הוא בנו הקטן ולא חם; ובכן יובן מעשה נח בשכרותו, כי חם ראה והגיד ולא עשה לו דבר, וכנען (הנקרא בנו הקטן כי בני בנים הרי הם כבנים) עשה לו תעבה ולא רצה הכתוב לגלותה, וכשהקיץ וידע מה עשה לו עמד וקללו, וחם לא בחטא ולא בעונש. אך הכתוב אומר שם חם ויפת להזכיר שם תחלה שהוא החשוב שבכלם, ומאחר שפתח מן הקטן הוצרך להזכירם כלם בסדר מהופך, ובאמת הכל מודים כי יפת הוא הגדול, והנה הוא מוזכר באחרונה, א"כ אם האחרון הוא הגדול אין ספק כי הראשון הוא הקטן א"כ שם הוא הקטן, וזאת ג"כ דעת רלב"ג. וכן בספור זרעם אתה מוצא בני יפת בני חם ולשם ילד גם הוא, וכן בד"ה נח שם חם ויפת ואח"כ בני יפת בני חם בני שם, ומפני שאין לאדם אלא אב אחד, לפיכך כל מקום שנאמר אבותי אבותיך אבותיו אין הכוונה על האב לבדו כי אם על האב ועל אבי האב ועל זקנו וכו' (maggiori, padri antenati): ושם אבותי אברהם ויצחק, ויקבר בקברות אבותיו: אבל אבותינו אבותיכם אבותם לפעמים הכוונה בהם על אביו של כל אחד ואחד מהם, ולפעמים על אבותיו וזקניו של כל אחד ואחד, והנה מלת אבות (וכן כל רבוי הנקבות) בבואה בכנוי הנסתרים שתי דרכים יש בה אבותם ואבותיהם; וכבר קם ר' אליה בחור והבדיל בין שתי המליצות האלה ואמר כי שפחותם מורה שיש שפחה אחת לכל אחד ואחד, ושפחותיהם מורה לכל אחד ואחד שפחות רבות, ורבי שלמה זלמן הענא חשב לבטל דבריו ממה שכתוב ויבא דוד את עלותיהם ולא היו לכל פלשתי שתי עלות; ואני אומר כי אחרי שהמלך שאל מאה עלות והוא הביא מאתים נמצא שהיו לכל אחד מן המאה שתי עלות. ומפני שהוא מנהג הלשונות לומר שם המקום במקום יושביו, כגון כי אבדה מצרים ורבים כן, ע"כ מצינו אבי קרית יערים, אבי בית לחם, אבי בית גדר וחבריהם, והענין אבי יושבי קרית יערים, כלומר שהיתה העיר ההיא נחלתו ונתישב בה, ויושביה צאצאיו היו, ועל דרך ההשאלה כל משגיח על צרכי חברו הקטן ממנו ומטיב אליו יום יום נקרא אב: הלא הוא אביך קנך, אבי יתומים ודין אלמנות, אב אנכי לאביונים, והיה

לנו לאב ולכהן; וכשם שהבן אוהב את אביו ומכבדו ומחזיק לו טובה על כל החסד אשר עשה עמו, כן הקורא לחברו בשם אב מורה שהוא מחזיק לו טובה ושהוא אוהב אותו ומכבדו על טובות גדולות שקבל ממנו: הוא יקראני אבי אתה, וכן וישימני לאב לפרעה, ענינו הקב"ה עשה שאהיה בעיניו כאב, כלומר שהוא מחזיק לי טובה ואוהב אותי ומכבד אותי על שהצלתי ארצו מן הרעב, וכמו שהאב אדון לבניו, אך אדנות חביבה עליהם, והם אוהבים אותו, כן האדון אשר עבדיו אוהבים אותו נקרא אב"הם (caro signore): ואבי ראה גם ראה, אבי דבר גדול הנביא דבר אליך, והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם; גם כל הגורם הוית דבר נקרא אביו. אומרים לעין אבי אתה, ועל הדרך הזה אלישע קרא לאליהו אבי אבי כי הוא אשר הקימו לנביא וכאלו נתן בו הויה חדשה כדרך שמצינו בני הנביאים; ועל הדרך הזה הוא היה אבי יושב אהל ומקנה, הוא היה אבי כל תופש כנור ועגב, כלומר הוא גרם הוית יושבי אהל ומקנה, הוא גרם הוית כל תופש כנור ועגב כי ממנו למדו; ומה שכתוב אבי כל תופש כנור ועגב ובראשון כתוב אבי יושב אהל ומקנה בלא מלת כל, טעם הדבר כי תפישת כנור ועגב מלאכת מחשבת היא ולא ימציאה אדם זולתי שכל טוב במשך ימים רבים, ע"כ כתוב הוא היה אבי כל תופש כנור ועגב כי כלם למדו ממנו; אבל ישיבת אהל ומקנה, כלומר לטעת אהל במקום זה עד שיש בו מרעה וללכת למקום אחר ולטעת שם אהל כאשר כלה המרעה מן המקום הא', הוא דבר שיעלה על הלב בתחלת המחשבה, על כן לא נכתב אבי כל יושב וגו' כי גם בלעדיו רבים ידעו זאת, אך ע"פ רבים למדוה ממנו. ומ"ש בשניהם הוא היה אבי ולא נכתב הוא אבי כמ"ש הוא אבי מואב הוא אבי בני עמון, טעם הדבר כי מי שבנו קיים יאמר עליו הוא אביו, ומי שאין בנו קיים אומרים הוא היה אביו; והנה מואב ועמון היו קיימים בימי משה ע"כ כתוב בהם הוא אבי, אבל תלמידי יבל ויובל ספו תמו במבול, ואז נשכחו רוב המלאכות וההכמות שכחום חזרו ויסדום, ע"כ יבל אינו אבי יושב אהל ומקנה דהאידנא, ויובל אינו אבי כל תופש כנור ועגב כהאידנא, רק היו רבותיהם לפני המבול. ודע כי לא על חנם הכתיב הקב"ה בתורתו את הענינים האלה וחבריהם אשר לכאורה אין בידיעתם תועלת, אלא מפני שנשכחה אמתת הספורים האלה אחר המבול, ועירבו בהם בני אדם דברי הבאי, ומאלה נפצה כל עבודת האלילים כי יובל הוא Apollo, ונעמה היא Venere, והנפילים הם הנקראים אלהים וחצי אלהים, והקב"ה אשר לו לבדו נגלו על בורים הענינים הקדמונים רצה להודיעם לעמו בחירו לבל יתעום אומות העולם בכזביהם; ועד היום הזה היא תהלתנו לעיני העמים, כי כל הגוים הקדמונים ספרו מהתלות ודברי הבאי בעניני הקדמוניות, ואתנו לבדנו נכחות המתישבות על הדעת. וזה הוא הטעם שחש הכתוב להודיענו מי המציא כנור ועגב ומי התחיל בעבודות המתכות, ולא חש להודיע מי מצא מלאכת הבשול הטחינה והלישה ושאר דברים גדולי התועלת, והטעם כי אלו נעבדו ואלו לא נעבדו, כי לא בא הכתוב להודיע ממציאי כל מלאכה, רק להודיע כי אשר נעבדו אדם היו בני פלוני ופלוני,

אביון. שם לשון זכר הנגזר מן הפעל משקלו פָּעִיל ולא יפול בנשים: ענינו איש עני בתכלית העוני אשר יאבה ויסכים לכל אשר יאמרו לו כדי למצוא פרנסתו בין לקבל צדקה ובין לעבוד כל עבודה ואפילו כבדה ונמאסת

ומתנות לאביונים, לא miserabile che ad ogni proposizione s' adatta: תעשוק שכיר עני ואביון, מאשפות ירים אביון (כי האביון משפיל עצמו עד לבער האשפות), לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים (הדל המוכר עצמו בכסף לעבד והאביון אפילו בעבור נעלים). ועתה תבין מפני מה לא מצינו אביונה בדרך שמצינו ענייה, והטעם כי גנאי הוא לאשה לומר עליה שהיא מסכמת לכל דבר כדי למצוא פרנסתה. ועתה שמע פירוש שני כתובים הנראים סותרים זה את זה, הלא המה: אפס כי לא יהיה בך אביון, כי לא יחדל אביון מקרב הארץ; אפס כי לא תהיה תפארתי בדבר הזה אשר אשים לפניך כי דברי אדוני אבי. הואיל ואמר הכתוב את הנכרי תגוש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך, ומשמע שמותר להלוות כספנו לנכרי, חזר ואמר בד"א שתוכל להלוות כספך אל הנכרי? אפס כי לא יהיה בך (בתוך בני ישראל) אביון כי ברך יברכך ה' וגו' מה שלא יהיה רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך וגו', כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבוט, שלא יהיו בני עמך צריכים להלוואה, אז תלוה כספך אל הנכרי: אבל כי יהיה בך אביון מאחד אחיך הרי זה קודם אל הנכרי, וחייב אתה לפתוח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו, ואעפ"י ששנת השבע משמטת לאחיך ולא לנכרי השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו וגו' כי לא יחדל אביון מקרב הארץ כלומר מתוך כל העולם כלו, וע"כ אפשר שתעלה על דעתך להלוות כספך לאביוני העמים שאין שביעית משמטתן ע"כ אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביונך בארצך. זאת דעת אדוני אבי בפירוש הכתובים הללו, ונכרין דברי אמת. ומכאן יש ללמוד תוכחת מגולה לרבים מישראל המלווים כספם לנכרים לבדם ונמנעים מלהלוות כספם לבני עמנו מפני שאינם רשאין לקחת מידם נשך ותרבית: והלא דברים קל וחמר: ומה אם בענין שנת השבע שנת השמטה שאין היהודי חייב להחזיר כלום ממה שלוה, אמרה תורה נתון תתן לו, ולא תלוה אל הנכרי רק כאשר לא יהיה בך אביון, בענין הרבית שגם איש ישראל משלם כל מה שלקח אלא שאינו נותן נשך ותרבית כמו הנכרי אינו דין שתהיה ההלואה לישראל בלא רבית קודמת להלואת הנכרי ברבית?

אבוי. שם המקרה בלשון זכר, משקלו פעוי, ענינו תכלית העוני וההכרח להשפיל עצמו לעשות כל מלאכת עבודה כבדה ונמאסת (estrema miseria): למי אוי למי אבוי וגו' למאחרים על היין; והטעם כי כל עני יכול לצמצם הוצאותיו מעט בלי שיצטרך להטות שכמו לסבול כל מלאכה כבדה ונמאסת; לא כן השכור שאי אפשר לו לגרוע מחק שתיתו דבר כידוע, והנה אין אביון כמהו.

ואתה ידידי אשר אהבתי כי ראיתיך אוהב האמת תהגה בעינא פקיחא, ותגיה אותם באגרת שלוחה, ובפרט תודיעני אם כאשר אמרת אלי לדבר דבר על כל אות ואות היתה כוונתך שאאריך לבאר כל משפטיהן כאשר עשיתי באות האל"ף; אך עשיתי זאת כי ראיתי כי בעניני חכמת הדקדוק הדבור הקצר לא יועיל דבר, כי עקר החכמה הוא לדעת הדקדוקים הדקים מאד הנקראים בפי עניי הדעת דקדוק עניות, ואי אפשר להוסיף ידיעות אל הקודא אם לא בהאריך לשון בבאור הענינים

בפרטות ולסדרם בדרך היותר טבעי ולחדש בהם איזה דבר; וזהו מה שהשתדלתי לעשות בשער האל"ף, ולאריכות הספר לא אחוש אם תגדל תועלתו כגודל כמותו, ואתה שלום וביתך שלום ושחבד"ל שלום הטרוד הרבה לפי הנראה.

טריאסטי ליל י"ז בטבת אני קראתיך כי **תענני** אל לפ"ק,

אוהבכם שד"ל

Nr. XX

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 15. Premier livre de Mém. 26.

כ"ב שבט התק"ף 7. 2. 1820.

שדבח"ל אל שחבד"ל שלום

לא יצאתי להלאותך ידידי לולא אנה ה' לידי דבר אשר אם אמת הוא לא ימלט מהיותו דבר גדול ויקר מאד, אך באמתתו מספק אני ולהתיעץ אני צריך, פעמים רבות כתוב בתורה והכרתי את הנפש ההיא, ובעושה מלאכה ביום הכפורים שנה הכתוב ואמר בו והאבדתי, הלא דבר הוא, ומי יאמר מקרה הוא? והנה אם נבקש מה הפרש בין הדבר הנכרת ובין הדבר האובד האדם יראה לעינים כי הנכרת לא ישוב עוד למקומו כמו הענף הנכרת אשר לא יתחבר עוד לעצו, ובהפך הדבר האובד אפשר לו להמצא ולשוב למקומו הראשון; וכן אנו מוצאים והכרתי סוסיך מקרבך והאבדתי מרכבותיך, אשר נראה היות זה פירושו: אעשה שלא יהיו לך עוד סוסים, ולא ישובו לך לעולם, ומתוך כך תהיינה מרכבותיך אובדות מאליהן, כי מה יעשה בהן באין סוסים? והנה הכרתת הסוסים היא הכרתה מוחלטת שאין לה תקנה, אבל המרכבות אינן אובדות רק מבלתי סוסים, ואם ישובו הסוסים תשובן לקדמתן, והנה אין הכרתתן מוחלטת ויש לה תקנה; ואל תשיבנו מאשר מצאנו ספר כריתות שאיננו כורת לגמרי, כי עוד יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה, כי הנה כן הדבר לפי תורת משה, אך ספר כריתות גם לפנים היה נוהג, וקרוב הדבר כי לפני מתן תורה היה הגט כורת לצמיתות, ואה"כ אעפ"י שנשתנה ענינו לא נשתנה שמו, ודברים הרבה כיוצא בזה נשתנה ענינם ועמד שמם; אמור מעתה מה טעם והכרתי והאבדתי? אלמלא לא מצאנו רק והכרתי לבדו הייתי אומר שהענין פשוט, והכוונה שימות, ואחר שימות ידוע שלא יהיה עוד, שהרי מאן סליק לעילא ואתא? עכשו שכתוב והכרתי וגם והאבדתי מוכרח אני לומר כי הנכרת ימות ולא יהיה עוד, והאובד ימות ואפשר שישוב לארץ החיים, א"כ באמת אמרו: הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא, מכאן לתחית המתים מן התורה; ואעפ"י לכאורה דרך דרש הוא באמת עומק פשוטו של מקרא; ומה שלא נכתב הדבר בבירור יותר, אולי שהיתה תחית המתים ידועה לישראל מקדם. ואם תשאל מפני מה העושה מלאכה ביום הכפורים אובד ולא נכרת? תשובך בצדך כי יום הכפורים הוקש לשבת בענין אסור המלאכה, והנה העושה מלאכה בשבת נסקל וחי לעולם

הבא, ע"כ אף העושה מלאכה ביום הכפורים מת בלי שיהיה נטרד מן העולם הבא. ואם תאמר: איך אמרו אויבי ירמיה ונכרתנו מארץ חיים ? וכי בידם היה למנוע ממנו התחיה ? אין זו שאלה, כי אין ספק שהיו האנשים ההם כופרים בתחית המתים; ואולם אני שאני מאמין בו אמונה שלמה ששתי כעל כל הון על המציאה הזאת אשר מצאתי; ומכל מקום גם אם אשר מצאתי לא דבר הוא, הנני מאמין בה בלא ספק בעדות ישעיה ודניאל וקבלת הקדמונים. לכן אשאל ממך ידידי להודיעני דעתך בדבר הזה ודעת ידידנו החכם יש"ר, ואתם וביתכם שלום.

טריאסטי כ"ב שבט ברוך הוא וברוך שמו לפ"ק.
ידידכם שד"ל

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 16 Preimier livre de mémoires 28.

9. 3. 1820. כ"ג אדר התק"ף

שדבח"ל אל שחבד"ל שלום רב

אשא תשואות חן חן עד נצח, הן על דבר ספורנו אשר שלחת אלי מהרה על ידי אביך, הן על כתב ידך אשר קבלתי, ויהי לששון לי ושמחת נפש, כראות שקידתך בדברי דעת, הבין שפת לשון אשר היא לנו מוסד לתורת אל יסוד האושר; הנה להשכיל בה ברית כרתה, באתי להגיד כי תמודות אתה.

דע ידידי אתה ורעך כי מעולם לא עלתה על דעתי לגזור אומר שהנכרת יהיה נכרת מן המציאות לגמרי ולא תעמוד נשמתו אחרי מותו, רק אמרתי שיכרת מן העה"ז ומן העה"ב, והיתה כוונתי בעה"ב על תחית המתים בלבד, כי כן קראו חכמינו לתחית המתים עה"ב, ר"ל עולם שאינו עכשו ויבא באחרית הימים.

אמת נכון הדבר כי הראיה היא פעולת העינים גרידא אפילו במקרה (vedere) וההבטה היא בכוונה (guardare) (אפילו לא תהיה בעין הרבה), וענין וראה והביט האמורים בנשוכים פשוט הדבר ואיננו אומר דרשני; כי הקב"ה אמר כי אשר יראה נחש הנחשת גם במקרה, יחיה, ולפיכך כל הנשוך היה מביט בו לכתחלה, ולא היה ממתין עד שיראהו במקרה. רחוק הדבר בעיני שיורה תמיד שרש חזה על ראיית העתיד, רק ענינו ראיית דברים זרים ורחוקים משיקול הדעת אשר לא דמינו לראותם, מלשון קרן חזות שפירשו רד"ק מסובך, שהרי מצינו אשר אני אחזה לי ועיני ראו ולא זר כלו כליותי בחיקי, ולא היה הדבר עתיד אלא דבר זר ורחוק מתקותו, וכן רטוב הוא לפני שמש ועל גנתו יונקתו תצא על גל שרשיו יסובכו בית אבנים יחזה, ולא לעתיד אלא שרחוק מאד מתקותו; וכן הן אתם כלכם חזותם ולמה זה הבל תהבלו, לא היה מודה שעמדו בסוד ה' כי היו בעינינו אנשים מהבילים, רק ענינו הן אתם כלכם ראיתם בעיניכם תהפוכות מצב הרשעים שאזכיר (זה חלק אדם רשע עם אל, אם ירבו בניו למו חרב, יכין וצדיק ילבש וכו') ולמה זה הבל תהבלו אחר שראיתם הדברים בעיניכם ? וכן כי הזה נקם אין ענינו קודם בואו, רק אח"כ כאשר פעמיו ירחץ בדם הרשע, וכן שובי שובי ונחזה בך נסתכל ביסיף הרחוק משיקול הדעת; וכן חזית איש מהיר במלאכתו, כי הוא עושה מלאכתו בהרף עין, והרואה לא יבין דבר ויעמוד משתאה; וכן חזית איש אין בדבריו,

הוא מדבר מאה דברים בנשימה אחת, וכל שומעו תצילנה שתי אזניו וישתעמם; וכן יהזו ויבושו קנאת עם אינגו לעתיד רק ראיית דבר שלא דמו לראותו; וכן מלך ביפיו תחזינה עיניך, וכן חזה ציון קרית מועדנו; וכן האומרים תחנף ותחז בציון עינינו, הם מקוים שתחטא ציון ותתחייב ובעונותיה תחרב, ובכן יראו בה נקם, מה שלא יקוו לראות קודם שתחנף; וכן ואתה תחזה מכל העם ענינו אעפ"י שאתה יושב לבדך כאלו אין זולתך אנשי חיל יראי אלהים וכו' מ"מ אם תבקשם תמצאם.

הצופה נראה לי שהוא ואינו נראה, וזה טעם בכל מקום עיני ה' אעפ"י שאינן נראות והנה הן צופות רעים וטובים, ונגזר מזה spiare.

מסופק אני בענין השקף והגיד, ואולם בלא ספק יפה פירשת ספר, חזה, תנה.

התבוננתי בענין העיד וענה 1) ומצאתי ביניהם מרחק גדול מאד מאד כי העונה מדבר עם השופטים (לענות בו סרה, שקר ענה באחיו, פיך ענה בך, וחטאתינו ענתה בנו, הכרת פניהם ענתה בם, לא תענה ברעך, ושפתיך יענו בך), אמנם המעיד מדבר עם בעל הדין עצמו (העד העיד בנו האיש, רד העד בעם, והועד בבעליו, העידותי בכם היום, אשר אנכי מעיד בכם היום, העד תעיד להם והגדת להם משפט המלך, ויעידוהו לאמר ברכת אלהים ומלך, שמע עמי ואעידה בך), וא"כ מה ענין העיד? הנך רואה בכל אלה ובחבריהם כי אין ענינו רק התראה ואזהרה לא סיפור דברים לפני הדיין. והנה אין ענין מלת עד לפי הנתתה הראשונה testimonio רק מתרה ומזהיר, כגון עד הגל הזה ועדה המצבה, יזהירונו ויתרו בנו שלא נעבור אותם; וכן ועגתה השירה הזאת לפניו לעד להזהירם שלא הכיתים רק מפני חטאתם, ואם ישובו אשוב גם אני אליהם. ועתה אורו עיני ואברך את ה' כי מצאתי ענין ההתראה מפורש בתורה בבירור, ולא בדו אותה החכמים מלבם, שהרי כפי עומק הכמת הלשון אין אדם מעיד אלא אם כן מתרה; ומן הטעם הזה נקראו המצות עדות, כי כלן אזהרות והתראות, אם תעשו כך וכך אעניש כם בכך וכך (אעפ"י שאחר כך הושאל שם עד גם למסהיד בלבד כגון יביאהו עד והעד עדים). והתבונן עוד כי במסית ומדיח לא הזכירה התורה עדים, וטען על זה החכם Montesquieu בספרו Esprit des Loix, שא"כ הרי כל מי שיש לו שונא יבא לבית דין ויאמר הסיתני ובכן יסקל, אבל חכמינו ז"ל אמרו שהוא טעון עדים אלא שאינו טעון התראה, וזאת מנין להם? אבל מפני שאין ענין מלת עד אלא מזהיר ומתרה והואיל ולא הזכרו עדים במסית הבינו בחכמתם שאינו טעון התראה, אך הבינו גם בחכמתם כי בלא הכמנת עדים א"א שיומת כי כבר כתוב לא יקום עד אחד באיש, והנה דברי התורה ודברי החכמים שרירין וקיימין. והנה איך נתעצל מחקירנו הנרדפים אם כאלה וכאלה תתברנה לנו על ידיה? חזק ונתחזק בעד עמנו קום רדוף אחריהם מיד, כבר ידעת ידידי מחלוקת החכמים והקהלות בקריאת ב' שואים בסוף תיבה; והנה נא לי ב' ראיות ברורות להחליט ששניהם נחים, ואתה תדין.

ידוע כי בכל מלה מלרע הראויה למהפך ואחריה מלה זעירה המהפך משתנה למרכא, כגון היתה תהו, וזולתו רבים; ואפילו אין בין המהפך והמשטא רק שוא

נע

1) ע' בכורי העתים תקפ"ז 195 (הנ"ל)

נע די בזה למען יתקיים המהפך במקומו, כגון ותקרא שמו משה: והנה בכל הספרים מדויקים מצאנו עד לא-שמת אלה על-לבך, וכן גם להם שפכת נסך העלית מנחה, מרכא ולא מהפך אצל הפתח שאחריו שני שואים: א"כ שניהם נחים, שאם היה אחד מהם נע היה המהפך מתקיים, וזו עדות ברורה. והנה נא לי עוד ראיה שניה: ידוע כי לא יבא דרגא לפני תביר אלא אם כן תהיינה בין שני הטעמים שלש תנועות, כגון שנים מכל, או אפילו שוא נע ושתי תנועות כגון תם וישר, ואם לא כן ישתנה הדרגא למרכא כגון אשר נתתי, אלהי מצרים; והנה מצאנו בירמיה ט"ו נטשת אתי במרכא א"כ השוא השני נח בהכרח.

אודיעך ידידי כי אנה ה' לידי תוכחת מגולה נגד קדמות הנקוד, והיא ראיה שאינה מקבלת תשובה. מצאתי ראיתי כי מתרגם המקרא בלשון רומי הלא הוא S. Girolamo אשר היה בימי רב אשי כתב בהקדמת דברי הימים: אחרי אשר בקשתם ממני זה לא כביר לתרגם לכם ס' דברי הימים לקחתי לי אחד מחכמי טבריה, והוא נכבד מאד בעיני היהודים, וקראתי עמו הספר הזה מראשו ועד סופו, ובכן מלאני לבי לעשות בקשתכם, כי באמת אומר לכם כי ביתר התרגומים היונים והרומיים בא ספר השמות הזה משחת המראה כל כך עד שלא יוכר היות שמותיו שמות עבריים, אך נראים הם כשמות ברבריים ואשכנזים. אלה דבריו, ואינם צריכים ביאור לאיש כמוך; רק התבונן איך הם מסכימים עם דברי הראב"ע שאמר כי מחכמי טבריה קבלנו כל הנקוד, אשר ע"כ חשב ר' אליה שהם היו בעלי הנקוד.

שמע חלום לפתור אותו, כי בא החלום ברוב ענין, אמש בחלומי הייתי אומר לאדוני אבי הבדל חדש בין „אחר" ובין „מהמה", ובכל היום הקודם לא עלו בדעתי שני השרשים האלה וגם לא מעולם, כי היו דברי רנה"ו בזה אמתיים בעיני; ועתה שמע ההבדל החדש שהייתי אומר לו. המתאחר קובע זמן, כגון אם חברו אומר לו בוא אתי הוא אומר „מחר אבוא" אבל המתמהמה אומר „עכשו עכשו, עוד מעט, עוד רגע, הנני הנני, המתן לי עד שאעשה כך וכך" וחברו ממתין לו על הפתח ואומר nol finisce mai, וכן עשה לוט, כי לא אמר למלאכים מחר אצא, רק היה אומר להם „המתינו לי מעט עד שאביא עמי כל מה שאני צריך להביא". על זאת הקיצותי ואראה ושנתי ערבה לי, כי נכון הדבר בעיני יותר מדברי רנה"ו בזה; אך לא אבין איך יבא חלום בלא הרהור קודם. ואיך תבא בו סברה חדשה ונכונה, ואחרי כן התבוננתי בענין בשש ונ"ל כי ענינו התעכבות יותר מן הצורך או יותר מן הראוי. דוק ותשכח. ואתה שלום וביתך שלום וידידנו החכם יש"ר שלום.

טריאסטי כ"ג באדר מכל משמר נצור לבך לפ"ק:

אוהבכם שד"ל

Nr. XXI (1)

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 17 Premier livre de mémoires 29.

25 5. 1820. י״ב סיון התק״פ

Nr. XXII

An J. S. Reggio.

Nr, d'ordre de l' Index raisonné 18. Premier livre de mémoires 30,

30 5 1820 י״ז סיון התק״פ

לידידי ליש״ר שלום רב

למן היום אשר ראיתי ס׳ מחקרי ארץ לרשב״ל יקר האיש הזה בעיני, וכראותי הדבר אשר העתיק שמה מספרו בית האוסף בענין הא הידיעה בקצת השמות הפרטיים גדלה עוד מעלתו בעיני, ונכסוף נכספתי לראות הספר הזה, ואחרי ימים כאשר אנה ה׳ לידי ספרו מליצת ישורון הוספתי לחכבו הרבה מאד, וכאשר ראיתי הדברים אשר העתיק גם בזה מספרו בית האוסף, וכראותי אותו מזכיר שיחתו בעולם הנשמות כלתה נפשי לראות שני ספריו אלה כאיל תערוג על אפיקי מים. ועתה מה אשלם לך ידידי על כל החסד אשר עשית עמדי לרוות צמאוני, כי באמת מצאתי בהם דברים טובים ונחומים – מצאתי? לא כן, כי מראשם לסופם כלם מלאים חדשות נחמדות תערבנה לחכי מנופת צופים, והיום ידעתי כי יש מבלעדי גואל ללה״ק, הפילוסופיאה והדקדוק לאגודה אחת בידו, מי יתנהו כאח לי, ישתתף עמי בצער מלאכת המערכת אשר שויתי לנגדי תמיד!

ולמען לא תהיה האגרת בלא חדוש, כי אין לבא לפניך בידים ריקניות, הנה אנכי בא אליך בדברים מתי מספר.

„שלש שלשה ארבע ארבעה״ וחבריהם עד „עשר עשרה״ כלם נשתנו משאר שמות התאר במה שהזכר בה״א והנקבה בלא ה״א, וזה מורה כי מספר הנקבות יוסד ראשונה ואחריו מספר הזכרים, כי מה שהוא מיוסד ראשונה אותיותיו מועטות מהנגזר אח״כ ממנו; והנה אין השנוי הזה רק עד עשרה לא מכאן ואילך, כי נאמר אחד עשר לזכרים אחת עשרה לנקבות, ומה הטעם לכל זה? הנה ידוע כי אין בתבל עשרה דברים מיוחדים כי אם עשר אצבעות, וגם ידוע כי תחת סימני המספרים היו עשר אצבעות הידים, ונמשך מזה כי התקינו תחלה מלת שלש על האצבעות שהן לשון נקבה, ומלשון נקבה גזרו אח״כ מספר הזכרים ואמרו שלשה וכן עד עשר, ואחר תום האצבעות חזר הדבר למנהגו הקדום לקרוא שם לזכרים תחלה.

„ארץ אדמה״ 2) שם ארץ כולל כל עובי העולם ופנימיותו, ושם אדמה לא יכלול

---

1) נדפס בכנור נעים חלק שני. ע׳ 206. (י״ל)

2) ע״י בכורי העתים תקפ״ט 119 (שזה״ה).

יכלול רק הפנים הנראים והנעבדים להוציא לחם, לפיכך בורא פרי האדמה אינו כולל פירות האילן, כי האילנות מעמיקים שרשיהם בתחתיות ארץ, ע"כ כתוב כל עצך ופרי אדמתך יירש הצרצל. והנה יובן מה שכתוב ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה, כי האד איננו ענן עולה וחוזר ויורד ומשקה, שהרי לא המטיר ה' אלהים, כי באמרו תדשא הארץ לא נתלו המאורות עדיין, ולא היה השמש מעלה נשיאים, אך האד הוא לחות שהיתה עולה מבטן הארץ והיתה משקה את כל פני האדמה העליונים הנראים, כי לחה היתה עדיין, כי בו ביום נבדלו ממנה המים; והנה הלח בהיותו קל מן היבש היה עולה מטבור הארץ עד פני האדמה, והיה משקה אותם, והנה vapori esalazioni אין שמם אלא נשיאים כי הם המתנשאים ועולים למעלה אבל שם אד אין ענינו רק umidità ולחות פנימית בגוף; והנה ידוע כי הלחות הפנימית בגופות היא סבה להיתר חלקיהם ולהפסדם, כי לפי יובש הגוף וקשיו כן יעמוד ימים רבים, ע"כ יקראו העברים אל ההפסד והשבר "איד", ונבדל השם הזה משאר שמות הקרובים לענינו, באשר האיד הוא שבר לא בא מסבה חיצונה רק מרוע האיכות הפנימית אם ברוב העונות ואם בכל כיוצא בזה, ע"כ אחר שאמר כי קרוב יום אידם אמר והש עתידות למו, כלומר דברים שהיו עתידים ומזומנים לבוא עליהם מקדם שלא היה אפשר להם להמלט מהם, כי לא תבאנה להם מן החוץ, כי הם עצמם משכום עליהם; ומפני שאין האיד תלוי בדבר חיצון על כן דרך הכתובים לומר שהוא בא פתאום ומהר: כי פתאום יקום אידם, ואידכם כסופה יאתה; כי דבר שלא קדמה לו סבה מן החוץ נראה שבא פתאום ומהר וכאלו הוא בלא סבה, כי הסבות הפנימיות נעלמות מעינינו על הרוב.

"סקל רגם": סקילה על ידי אדם אחד, רגימה בכל העם: עם הארץ ירגמוהו באבן; וכן בסנהדרין פרק ו': אם מת בה יצא ואם לאו רגימתו בכל ישראל; ומפני שהתורה אומרת פעמים סקל ופעמים רגם נתנו של זה בזה ושל זה בזה, ואמרו כי שליח ב"ד סוקלו ואם לא מת עם הארץ ירגמוהו.

בְּקִרְבִּי: 1) ענינו כתרגומו בקשיו, וכן רואה קרי ענינו קשוי, וכן מקרה לילה, כי הקו"ף דגושה והמ"ם לישמוש, ואיננו לשון מקרה. לא יהיה "כלי" גבר על אשה ולא ילבש גבר "שמלת" אשה: הגבר היה לובש כלים שהיו מכילים דברים, כי היו בהם כיסים וכיוצא בזה; והאשה היתה לובשת שמלות, והן בגד פשוט ולא יכיל מאומה וראוי להנתן על המטה למכסה, כמו ושכב בשלמתו; ואתה שלום.

טריאסטי י"ז בסיון וכל עצתך ימלא לפ"ק.

אוהבך שד"ל.

An Salomon Lewisohn

Nr d'ordre dans l'Index rais. 20 Premier livre de mémoires f. 152.

22. 6. 1820 י' תמוז התק"ף

שמואל דוד לשלמה בן לוי שלום 2)

---

1) עי"ש עמוד 90. (הנ"ל).

2) המכתב הזה נשמט פה מהדפים כי רובו נדפס בהמכתבים הקודמים (המו"ל).

Nr. XXIII

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 23. Premier livre de Mém. 39.

4. 9. 1820. כ״ה אלול התק״פ

שרבח״ל אל שחבד״ל שלום

(Le commencement de cette lettre est imprimé dans le אוצר נחמד IV. page 48—49 jusqu' aux paroles)

הסתכל ידידי בדברי תכלית ההסתכלות, ובהגיע עתנו עת דודים להתעלס באהבים יחדו נמתיק סוד. ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך שמעני ידיד נפשי, ובקשת בארון ספריך, ומצאת הספר הקטון אשר הזכרתי למעלה הסובב סובב על קוטר האגרת הזאת, ונתת אותו בכנף מעילך והבאתו אלי בבואך הנה, ואמצא בו מרגוע לנפשי, הנהלאה תחת משא דרישת האמת כי אראה מי הוא זה אשר החזיק בדעתי ומה הביאו להחזיק בה ומה התועלות אשר ימשיך ממנה, כי לדעתי עצמו מספר וקראתיו והשיבותיו אליך והבאתו אל תוך ביתך.

ע״כ לשחבד״ל חביבי מבאן ואילך לשחבד״ל בעל ריבי.

לא התמהמהתי מהשיב אליך אלא כדי להשיבך תשובה הוגנת, ואחרי ראותך האגרת הזאת לא תשוב תתפלא עוד בי אף הוצרכתי בה לחקור ב׳ ירחים. כתבתי בסוף מאמר הנקוד ווכוח קצר בענין הקבלה, תראהו בבואך, ותראה כי אין מופתיו חלושים כאשר תדמה, גם תראה כי אינני מסתיר התשובות שאפשר לבעל הדין להשיב, ותראה ג״כ כי אם אתה תוכיח על פני היות בדברי או בדבר מדברי דברים שאין להם רגלים, אמחה אותם מתחת השמים, ושם תראה ג״כ הנזק המגיע לכללות האומה מפאת אותה חכמה עד שאני מוכרח לכבוד ה׳ ולאהבת בני עמי (מלבד אהבת האמת) לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס השרש הפורה ראש. אמרת כי יש יתרון לקבלה על הפילוסופיאה, כן הדבר אם היתה מקובלת, אך שם תראה כי אין יסודתה רק על דברי הפילוסופים אשר נשתבשו ביד המקובלים (כי לא הבינום על בורים); וענין הספירות בס׳ העקרים מאמר ב׳ פ״א תמצאנו. אמרת כי לא נמצא בין חכמי הקבלה חולק על עקריה, וזה אות על מעוט בקיאותך בדבריהם; ועתה שמע דברי ר״מ ריקאנטי בס׳ טעמי מצות בענין הספירות: ויודע אני ידיעה ברורה שאין כל חכמי הקבלה מודים בזה שכתבתי, אבל אני לא מצאתי בדברים האלו תקון בענין אחר אלא זה שכתבתי, כי כל החכמים בחכמה הזאת כלם בנו על יסוד תהו עכ״ל. גם בפלח הרמון לרמ״ע מפאנו שער ד׳ תמצא ווכוח בענין הגדול הזה, ושני האנשים אשר הזכרתי אינם מצעיריהם, ואל תאמר שלא עמדו על עקר הדברים. ספרי רב חמאי רב שרירא ורב האי בקבלה אולי הם מעין אותם הספרים הבדויים אשר הזכיר ר׳ משה בוטריל בפירושו לס׳ יצירה, ומעין ספרי ר׳ נחוניא בן הקנה ורשב״י, ומעין הסודות שהביא רש״ט בן ש״ט (ס׳ האמונות שער ד׳ פ׳ י״ד) משם רב קשישא גאון מזרע הגאונים שכמתא מחסיא (אשר לא היה ולא

גברא), אשר הרביץ תורה בפוליא ושם נפטר. אך יהי כדברך כי רב חמאי רב שרירא ורב האי כתבו באמת הספרים שהמקובלים מיחסים להם, הנה מן הדברים שהביא בעל ס' הברית דף ק"י בשם רב האי נראה בבירור כי לא מחשבותיו מחשבותיהם כי אמר: שם הויה הוא האל הגדול הגבור והנורא, וזה הפך דברי המקובלים שאמרו (פלח הרמון שער ד' פ' ב') שהוא שם לעצם האצילות לא לעצם המאציל ח"ו; ואם תאמר כי המאציל והאצילות דבר א' הם, דע כי אין הדבר כן לדברי רמ"ע בעל הס' כי למעלה כתב: ואחרים תקעו עצמם בדבר הלכה להאמין שהספירות הם עצם האלהות וכו', ועמהם נתוכח נשפטה יחד: הרי כי לדעתו אין האצילות עצם האלהות, ואף גם זאת אמר כי שם הויה איננו רק עצם האצילות ור' משה קרדוירו בעדות רמ"ע שם: הרחיק יחם השם הגדול אפילו מעצמות האצילות: היאבה ה' סלות להם וכבודו לאחרים יתנו? אם כמחשבותם מחשבות רב האי? ובאמרך כי גם רס"ג האמין בספירות הלא תכלם הלא ידעת אם לא שמעת כי ראב"ע קורא תמיד לחכמי התכונה חכמי הספירות? ועוד האין הדבר למד מענינו כי ע"פ יהי אור דבר בעניני המאורות וחכמת התכונה? ובהליצך בעדו בענין הגלגול הלא תכסך בושה, כי אם לא היה לו בו קבלה לא היה מזכירו והוא הזכירו וכגלג עליו. אמרת כי נמצאו בין המקובלים אנשי חיל וגדולים בחכמות, וזה אמת, אבל אין החכמות מפקחות את הלב אלא הפילוסופיאה כלו' השכל והבינה והחקירה העמוקה וישרה, ואתה דע לך כי אנשים רבים יש שלמדו חכמות רבות יען כח זכרונם יפה, מכל מקום אין בהם בינה כל עיקר, ובהפך הוא כי רוב חכמותם שעממו את לבם הפסידו סברתם. אמרת היות בהם יראי אלהים, גם הכנענים היו שורפים בניהם ליראת אלהיהם, ונתחייבו כלייה, כי באמת לא יראו את האלהים רק את כמריהם היו יראים, וכן המקובלים יראים את רבותיהם והולכים אחריהם כעורים ומנהג אבותיהם בידיהם, וחייב אדם שיהיה ערום ביראה ולהאמין לא יחיש, ועמוס צווה כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה ועל ארבעה לא אשיבנו על מאסם את תורת ה' וחקיו לא שמרו ויתעום כזביהם אשר הלכו אבותם אחריהם (ובענין ע"ז לא סוף דבר שאין התנצלות להולך אחרי אבותיו, אלא שהוא נענש גם עליהם שנ' פוקד עון אבות וכו'). אמרת שעשו אותות ומופתים, ויותר מהמה עשו חרטומי מצרים ואחרים רבים. והרוחות גם הכומרים יוציאום, והדברים ברורים, כי הפעולות בשם (אשר הם מין ממיני הכשוף) אינם רק מיקאניזמו יעלה ביד כל אדם כט"ב כחוטא, ואיננו מכחיש אפשרות הדברים האלה, רק אכחיש הראיה המובאת מהם על אמתת הקבלה. היות המקובלים אהבי בצע מעשקות, הוא מן המפורסמות שאינן צריכות ראיה; ראית מימיך מקובל חוטב עצים ביער? והם מתפרנסים שלא בצער ואוכלים בשר הברבור, ומטילים צרכיהם על הצבור והועל לא יועילו בשום חבור, זולתי אם איש מאנשי תבונה כרמב"ן ורנה"י ילמד דעת את העם אז יחרצו הכלבים את לשונם לענות בו סרה, והנה הם לא יעשו את הטוב וגם ימנעו אחרים מעשותו: וכמה חכמים מחוכמים שמרו מחסום לפיהם בעוד רשעים לנגדם! אֵיכֹם גדולי עולם, המגלים כל נעלם, סעדיה, יהודה הלוי, אברהם בן מאיר, משה בן מיימון, איכם, איה דומיכם באלף הששי? הלא כאוב מארץ שמוע אשמע

צעקתכם: אוי כי קמו שועלים, הקוראים עצמם מקובלים וברוב חלומות והבלים, החשיכו עיני היהודים האמללים הבאישו ריח החכמה בעיניהם ויישימום עצל ם, יסתפקו במרק פגולים, וערבה לחכם עוגת גללים, ומתי מספר אשר כח להם לגבר חיילים, העתיקו מהם מלים, מיראת אויל ים, מפחד סכלים, כי הישים אדם נפשו מטרה לחצי הכסילים, אם יהלך איש על הגחלים? על אלה ועל אלה קצף גדול אני קוצף עליהם, ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי? אין מספר לרבים חללים הפילה הקבלה בהחשיכה את זהר יפעת תורתנו, ובתתה את אמונתנו לזרא לכל משכיל אשר יראה הבליהם, ויחשוב כי באמת מקובלים הם, ויאמר אם כן כל קבלתנו וכל תורתנו הבל הבלים. הלא בימי קדם בהיות רבים מחכמי ישראל פילוסופים, רבתה האמונה בלב איש ישראל, והיה כי תמצאנה אותו רעות רבות וצרות אין מזיזין אותו מאמונתו, ולא ידה ממנו נדה; ועתה בהיות רוב גדולי ישראל מקובלים לא פילוסופים, אבדה האמונה, והיה זה מפני שהתורה מונחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש להבין דבריה ע"פ פשוטם, וכל העוסקים בה אין עסקם זולתי בדרש וברמז ובסוד, חלילה להם מעסוק בפשט הנקרא תבן דאורייתא (תיקוני ז"ח דף ל"ד) והיה כי ידרשו דברי תורה בקהל עם לא ישמע על פיהם רק דרש וסוד, וכי יוכיחו את העם על חטאתם, לא ימשכו לבותם במוסר השכל, רק ינאצום על חטאים שאינם חטאים ויפחידום בדברים שאין להם שחר, ואם האנשים הנבוכים בעניני האמונה יערכו לפניהם ספקותם יוסיפו מבוכתם בתשובותם אשר אינן מתישבות על הדעת ואם לתינוקות ילמדו תורה, לא יקרבו דבריה אל השכל, או אפילו את נוגה פשוטה, וישימוה כשיחה בטלה ע"י הדרש והסוד ושאר דברים אשר אין להם יסוד, ומכל זה נמשך בהכרח שיקוצו בני אדם בדברי אלהים חיים ויבזו את התורה ויבאו לידי כפירה. הלא אתה המיעצני להחזיק בחכמת הפשט, איך איפוא תגער בי בבואי להלחם בבוזיו ומהרפיו, המואסים כל אשר ישלה ידו לענף מענפיו ואכל וחי לעולם ביגיע כפיו ובזעת אפיו? — ס' מגיד מישרים נראה כי לא הגית בו מימיך, כי אמרת שנגלה לר' יוסף קארו ע"י אליהו או מלאך ממלאכי ה', וכל זה טעות הוא בידך, כי אמנם הקב"ה בכבודו ובעצמו היה נגלה אליו, והיה אומר לו יום יום: רק כי תדבק בי ביראתי ובאהבתי ויחד לבבך לעבודתי, לאתוקדא על קדושת שמי, וכיוצא בלשונות אלו שלא יאמרם השליח זולתי בהצעת כה אמר ה', מה שלא נמצא כלל בספר ההוא. והנה האלוה הזה היה אומר לר"ק כדאיתא בזוהרא קדישא, וזה דבר מבהיל אותי מאד מאד והוא הורים את כל בניני; גם היה אומר לו: כמה דאמור רבנן, וזה לרבותינו לכבוד ולתפארת כי האלהים קורא אותם רבותיו; גם היה אומר לו: וממה שכתבתי תבין, רמז להאי שכתבנן, כדאמרן לעיל; וזה הוד והדר נפלא לר"ק כי האלהים היה בא וכותב בספר לפניו; גם היה אומר לו: כי מה שאתה רואה שלפעמים אני מדבר אליך ואינו עולה, הלא ידעת מה שאחז"ל שמא יגרום החטא: ראה כמה גדולה מעלת ר"ק שהגיע למדרגה ממדרגות הנבואה גדולה ממדרגת מרע"ה, כי משה אמר אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' בזדון דברו הנביא לא תגור ממנו, ור"ק זכה שיתגלה אליו החידוש הגדול הזה, והוא שאפשר לעצת ה' שתשוב אחור, וכן היה שהכטיחו מאה פעמים שיזכה להשרף על קדושת שמו, והוא גוע וימת

בשיבה טובה בן פ״ז שנה; גם בשרו האלוה הזה שיתגלה אליו אליהו, אפילו יהי בביתו אנשים ונשים, ולמען יתפרסם כבוד ר״ק יותר ויותר: אינון לא יהזון ליה וקל מלוליה יהא דמי להון כאלו הוא קל מלולך; וכן ר״ש אלקווין מעיד בהקדמת הספר: ונשמע את הקול מדבר בפי החסיד; גם זכה שישפיל האלהים את עצמו עד לדבר אליו כאלו הוא ילוד אשה, כגון: הלכך איתסר לן, ומשום הכי אמרינן הלל, אבל לעילא מינה לית לן תפיסותא וידיעה; גם היה מגלה אליו סודות פליאות חכמה הנשגבים משיקול דעת אנוש, כגון כי השם הנכבד והנורא שדי רומז לי״ד כוסותו של יין שיש לשתות ביום השבת, וכי השי״ן רומזת לשבת וד״י לי״ד, ורבות כאלה מן התעלומות שהותם האלהות ניכר בהן: ואני איש טמא שפתים, כאשר בכל אלה בינות, יראה ורעד יבא בי נדכיתי ונפוגות, נעויתי שחותי, ידעתי כי דלותי, על זאת הקיצותי, ואראה כי נקלותי, ומיום החלותי, לדעת כי לא נבונותי, וארחץ בנקיון כפי והזכותי, ואחור נסוגותי, מאשר דברתי זמותי, ואשר הרעותי, ולך אפוא ולכל אוהב חכמה, תולה ארץ על בלימה, עושה עש כסיל וכימה, ייטיב את החתימה, וברך לך את השנה הבאה ברכה שלמה, ולנפשך החכמה, יוסיף עצמה, להשוף יערות דבש בחורתו התמימה, ומהביא בימיך את משיחו לא יתמהמה, כי עוד חזון למועד ויפה, אשרי כל חוכי לו ובחסדו בוטח, והתענג על ה׳ בהבנות ההיכל והמזבח, כאשר גוים צריו ינגח, להם חמה לוקה ולנו שמש מרפא זורח, ורב שלום עד בלי ירח, והיית אך שמח.

טריאסטי כ״ה באלול עלי קללתך לפ״ק

ש״ד

Nr. XXIV

An. S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 24. Premier livre de mém. 40.

19. 10. 1820. י״א השון התקפ״א

שדבח״ל אל שחבד״ל שלום

במה אקדם פניך ידידי, ומה המנחה אשר אביא בידי, להתרצות אליך ולמצוא חן בעיניך? וראיתי כי נושא הדרוש אשר תטוף מלתי עליו יתחייב שיהיה מצד עצמו נכבד ונשגב, אולי מעלת הנושא תהיה לשפלות המדבר מכבד ומשגב, ויצטרך ג״כ שיהיה הענין חדש כי אין קול ואין קשב לדבר ישן נושן וכיון דחדש דש, גם ראיתי כי אין טוב לבחור, בחקירות מה למעלה מה למטה מה לפנים ומה לאחור, ושאר דברים שאין לנו בהם אלא ספקות, והמה סלע המחלקות, וראיתי גם כן כי למען השות אלי אוזן שומעת, צריך שיהיו כל דברי על פי הפשט הברור המתיישב על הדעת, וראיתי כי לו אשמור באגרתי ארבעת החקים האלה, כי עתה תבא אליך ולא תלא. — אברך את ה׳ אשר יעצני, ונושא נכבד וחדש המציאני, בו מקום הניחו לי אבותי להתגדר, בלי שאהיה פורץ גדר, ובנין זקנים סותר, אוכל לדבר בו נכבדות, במראה ולא בחידות, והיו דברי אלה

יקרים בעיני כל פשטן למגדול ועד קטן, ואיש לא יתיצב בפניהם לשטן. הלא ידעת ידידי כמה חלופים יש בין דברות ראשונות לאחרונות, ולא מצאתי לא מאנשי תבונות, שיאזור חלציו לתת טעם לכל הבדל והבדל, ובמקום שאין אנשים שד"ל משתדל, והנני מפרש כל החלופים האלה אחד אחד, איש לא נכחד.

החלוף הראשון *)

ונשלמו החלופים, והחילוקים היפים, הם טעמי החסרים והעדפים, אשר אזן וחקר ותקן מבדיל הנרדפים, להסיר מעל תורת ה' תלונות מחרפים, ונאצות מגדפים, המה ראו כן תמהו יצאו דחופים, והנם זועפים, אחזה רעדה חנפים, ואנשי רשע נאספים, לבא בנקרות הצורים חורי עפר וכפים, כחפורפרות וכעטלפים, מפני פחד ה' ומהדר דברי הצופים, המתוקים מדבש ונופת צופים, ויקרים מזהב ומכספים, ובכור התבונה העליונה צרופים, צדיקים ילכו בם ולהבנתם נכספים, יגעים ועיפים, ישלם פעלם זוקף כפופים, אשר לישועתו מצפים. — ברוך הטוב והמטיב אשר רפא חזקיה, מפצע וחבורה ומכה טריה, וברוך דיין האמת, כי כל דרכיו צדק ואמת, ויקח אשה את יהודית היא אשת שלמה, ויפרוס עליה סוכת שלומו, ואתה שלום וביתך וכל קוראי האגרת שלום.

טריאסטי ביום אחד עשר יום לחדש השמיני **עשה עם עבדך** כחסדך לפ"ק

אחיך שד"ל

Nr. XXV

An J. S. Reggio

Nr, d'ordre de l' Index raisonné 25. Premier livre de mémoires 41,

10. 11. 1820 ד' כסלו התקפ"א

שלום רב לי"ידי לי"ש"ר, ה' ישמרהו ויחייהו ואושר.

ראיתי לאחד מחכמי עירי שנתעצם בפלפולו ועשה חבילות חבילות טענות ופירוקים קושיות ותירוצים על מה שאמרו רבותינו קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק, ואמר כי מצא כתוב כי גם האשה המנאפת אשר תחת אישה תקח את זרים יהיה בן נאפופיה דומה לבעלה ולא אל הנואף כי פחד אישה יפול עליה ותמונתו לנגד עיניה וכח הדמיון פועל, וא"כ אין ראיה מהיות פני יצחק כפני אברהם שיהיה בנו באמת, ואחרי שהאריך בפלפול ובבלבול אשר הוציאו בו תלמידיו רוב השבוע גזר אומר והחליט כי מה שכתב רש"י: וזה שכתב כאן יצחק בן אברהם שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק, הכוונה לומר כי מה שכתוב בתורה שהוא בנו היא העדות לא שיהיה קלסתר פניו עדות כלל, והרה אפי בו ביום ההוא כי עוות דברי רבותינו ודברי רש"י ז"ל, ולפי דבריו אך לשקר עשה הקב"ה קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם מאחר שאין

*) מכאן עד ברוך הטוב וכו' נדפס בבכורי העתים תקפ"ה ע' 88 אך תחלת המכתב וסופו נמצא שם בסגנון אחר (שזה"ה)

שאין זו ראיה ברורה, והשיבותיו דברים של טעם, אמרתי אביאם לפניך ידידי להעיד ולעורר את האהבה הקדומה אשר נפלה עליה תרדמה, ואולי יעלו דברי אלה לרצון לפניך כי תראה בהם חדוש יקר בענין מקלות יעקב אשר נתנו פתחון פה לכל פה דובר נבלה לומר שהתורה הקדושה מקיימת הבלי הזקנות בענין כח הדמיון, ובאמת אין הדבר כן: הט אזנך ושמע:

גדולת כח הדמיון לקלקל צורת העובר בבטן המלאה, עם היותו דבר מוסכם אצל כל עם הארץ, וגם אצל קצת חכמי דור ודור, אף גם זאת אין דעת גדולי החכמים נוחה הימנו; אחרי אשר קם בלונדון הבירה, זה מאה שנה איש חכם ורופא Blondel שמו, והניף ידו על הדעת הזאת בעים רוחו, ויסירה מגבירה בספרו (The strenght of imagination in pregnant Vomen examin' d) והוכיח בדברים כי כל הכתמים וכל המומים, וכל הצורות הנשחתות, אשר נראו בקצת ילדים, משפטם כמשפט הכתמים והמומים הבאים גם בצמחים, מבלי שיפעל בהם כח הדמיון כלל רק הטבע לבדו. וכבר הורה זקן גזר עירנו ותפארתה, החכם הרופא בעל פתח עינים בח' האי דף ל"ז, ואלה דבריו: "אם יש איזה כתם בבן הנולד, אומרים שזה בא מתאות העוברת בפרי אחד או בעשב א', וזה הוא שוא ודבר כזב, כמו שבארו אליהו קלדני, וכמה מחכמי גוף האדם".

ואם יעלה על לב אדם כי דעת החכמים האחרונים מתנגדת חלילה למה שבא בתורה מענין המקלות אשר הציג יעקב לנוכח הצאן בעת אשר יחמנה, ותלדנה הצאן, כמראה המקלות: ידוע תדע, כי כבר עמד החכם Blondel עצמו על הדבר הזה, והראה בספרו הנזכר, כי לא בקש יעקב בתחבולה ההיא אשר כראות הצאן את המקלות ההנה יהיה מראה ילדיהן כמראה המקלות; רק בקש אשר בהיות המקלות ההנה לפני הצאן בעת יחם תדבק נפשן בגוונים ההם, ובבואן להבעל תבחרנה הזכרים אשר מראיהם כמראה המקלות (בעין מה שאמרו חכמים במסכת סנהדרין ס"ג ע"ב, שהיו משרתי ע"ז נותנים עיניהם בבעלי ממון ומרעיבין את העגלים, ועושין דמות עצבים (פירש"י דמות דיוקנם של בעלי ממון), ומעמידין בצד אבוסיהם ומוציאין אותן לחוץ; כיון שראו אותם רצין אחריהם וממשמשין בהן אומרים לו: עבודה זרה חפין בך, יבא ויזבח עצמו לו): ויען רוב הבנים דומים לאביהם (לא מפני כח הדמיון אלא כי כל זרע יצמיח למינהו) תלדנה הצאן עקודים נקודים וטלואים 1) תדע שכן היה הדבר שהרי כתוב: ויהי בעת יחם הצאן ואשא עיני וארא בחלום, והנה העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים וכו', ויאמר שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים, כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך: הרי מפורש כי לא ציור מחשבתן היה הגורם, אלא מראה האבות הוא הגורם, כמו שהוא בטבע. וזהו מאמרם בב"ר (הביאו רש"י ז"ל): הבהמה רואה את המקלות ונרתעת לאחוריה והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו; ולא אמרו כיוצא בהן, ר"ל כמראה המקלות רק כיוצא בו ר"ל כמראה הזכר. — ועדיין יש פתחון פה לבעל הדין לחלוק ולומר: מאין מצאו הצאן זכרים, אשר מראיהם כמראה המקלות? והלא כתוב: ויסר ביום ההוא את התישים העקודים וכו' ויתן ביד בניו; וישם דרך שלשת ימים

1) עי' במשתדל בראשית ל' ל"ט. (שזח"ה)

ימים בינו ובין יעקב. — ואולם, הנה אמת נכון הדבר כי לקחם לבן מיד יעקב, אבל לא הרחיקם ממנו מיד אלא נתנם ביד בניו (כמו שאמר לו יעקב: הסר משם כל שה נקוד וטלוא ולא אמר הרחק): רק אחר זמן בראותו שהיו צאנו של יעקב מתעברות מהם וילדות דוגמתם, אז הרחיקם ממנו. תדע שהרי למטה הוא אומר: ויתן פני הצאן אל עקוד וכל חום בצאן לבן: ואם ביום שהסיר לבן את העקודים והטלואים, הרחיקם מיעקב דרך שלשת ימים, איך יתקיים שיתן יעקב פני הצאן אל עקוד וכל חום בצאן לבן? והלא רחוקים היו ממנו ל' פרסה. ואי אפשר לפרש זה שנאמר ויתן פני הצאן אל עקוד וכל חום בצאן לבן שיהיה ענינו שעשה זה באותם העקודים שכבר נולדו ע"י המקלות בכח הדמיון, שא"כ היה לו לומר אל עקוד וכל חום אשר יולדו לו, כי אומרו בצאן לבן רומז בהכרח לאותם שהיו ממש צאן לבן ולא העקודים שנולדו מצאן לבן אבל היו של יעקב. א"כ על כרחנו פשט הכתובים הוא, כי ביום התנאי הסיר לבן את העקודים והטלואים, ונתנם ביד בניו, והם רעו אותם אצל צאנו של יעקב; ורק אחר זמן שם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב כאשר ראה שלקח לו יעקב מקל לבנה וכו' ויצג את המקלות ברחטים עד שתדבק נפש הצאן בגוונים ההם, ועוד הפריד הכבשים הזכרים אשר בידו, אשר לא היו עקודים וטלואים, והרחיקם מן הנקבות עד שהוכרחו הצאן (מפני ב' התחבולות האלה) לתת פניהם אל עקוד וכל חום בצאן לבן אשר ביד בניו, ונתערבו בהם ונזקקו להם והולידו כמראיהם. והנה יעקב הניח לצאנו שיתערבו בצאן לבן להוליד דוגמתם, מפני שכבר היו מובדלות מהם במראה, כי של לבן עקודים וטלואים ואין גם א' נקוד וטלוא ביד יעקב; אבל אחר שילדו הצאן עקודים נקודים וטלואים (ע"י שנתעברו מן הזכרים אשר ביד בני לבן) אז וישת לו עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן, ולא הניח לנולדים ההם העקודים שיתערבו בצאן לבן שלא יאמרו בני לבן שלנו הם, מאחר שהיו שוים להם במראה. והנה הכתוב מדויק מאד שאמר: והכשבים הפריד יעקב (ר"ל הזכרים שהיו בידו, ולא היו עקודים, הרחיקם מן הנקבות), ויתן פני הצאן אל עקוד וכל חום בצאן לבן (הכריחם להתערב ולהזקק לזכרים העקודים אשר ביד בני לבן), וישת לו עדרים לבדו (מן הנולדים עקודים וטלואים), ולא שתם על צאן לבן (כדרך שהיה מערב בהם בתחלה את הנקבות אשר בידו, כי אז היו מובדלות מהם במראה, ולא היה ירא שיאמר לבן לי הם; לא כן עכשו שילדו הצאן עקודים, ירא היה שמא יתערבו בשל לבן ויקחם לו). והנה והכשבים הפריד יעקב ענינו וכבר הפריד יעקב הכבשים, כמו והאדם ידע פירש"י כבר קודם ענין של מעלה קודם שחטא ונטרד מגן עדן וכן ההריון והלידה, שאם כתב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים ע"ל; וכן רד"ק במכלול סימן ב"ה כתב: וארובות השמים נפתחו, וי"ו זו מורה הזמן שכבר עבר קודם הפיעל אשר לפניו ורוצה לומר וכבר נפתחו ע"ל; אף כאן והכשבים הפריד הוא קודם בזמן אל ותלדנה הצאן. והנה אין מן הפרישה הזאת ראיה כלל על גדולת כח הדמיון, אבל היא מתפרשת בדיוק מופלג בזולת שיהיה כח הדמיון פועל כלל בהרות (נחלקו המפרשים מחלוקת עצומה בענין מלת בהרות הנאמרת כאן, יש מי שפירש הביא"ת לשמוש, והטעם בנשים ההרות, ויש מי שכתב שהבי"ת שרשית, והיא מלשון בהרות כהות, והאמת כי זה מן הדברים שאין להם הכרע.)

ואחרי הדברים והאמת האלה, על מקומו יבא בשלום מה שאמרו רבותינו (מציעא פ"ז) שהיה קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם והעידו הכל: אברהם הוליד את יצחק; וספו תמו כל הפליאות אשר נפלאו על זה קצת החכמים, באמרם כי גם האשה המנאפת אשר תחת אישה תקח את זרע יהיה בנה דומה לבעלה ולא אל הנואף כי פחדו יפול עליה ותמונתו לנגד עיניה, כי כל זה באמת שוא ודבר כזב ואין מחשבת ההרה פועלת דבר מפרי בטנה, אך כל זרע מוליד בדומה, וכשהיה יצחק דומה לאברהם נודע בגוים כי זרעו הוא. ושלום ליצחק בן אברהם וביתו שלום וכל אשר לו שלום.

טריאסטי יום ד' בכסלו ויחמו הצאן אל המקלות לפ"ק.

ידידך שד"ל

Nr. XXVI

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 26 Premier livre de mémoires 43.

21 12. 1820. י"ו טבת התקפ"א

לידידי ליש"ר שלום

החקירה בפרטי הוראות הבנינים המתחלפים איננה מן החקירות שראוי להשליך אותן אחרי גו, כי מי יראה הנביאים משתמשים בדבריהם פעם בבנין זה ופעם בזולתו, ולא ידבנו לבו לחפש מה זה ועל מה זה, ומה הפרש יש בין זה לזה? ומי מתופשי התורה לא יסוב את לבו לדעת ולתור מה טעם בנוקב שם ה' כתוב וניחוהו במשמר לפרוש להם בקל, ובמקוישש כי לא פורש בפועל הנגזר מן פיעל? ומה טעם כי אם הוגה, כי לא ענה מלבו ויגה, כאלו הקב"ה מגגה ולא מגה, ומה בין שני לשונות אלו? ומה טעם עת לחבק בקל ועת לרחוק מחבק בפ"על? ומה חילוק בין צאנכם יעשור, עשר אעשרנו, כי תכלה לעשר? ומה הפרש בין רוצח ומרצח, נואפת ומנאפת, סוגרת ומסוגרת, אשה מבכירה לחדשיו יכבר, בנים גדלתי ותגדל חסדך? ומה טעם כי גנוב גנבתי וגנב מבית האיש ולא אמר נגנב, ולא יכלה עוד הצפינו ולא צפנו, וילכו ויטמינו ולא ויטמונו? ומה טעם בכל ספרי הקדש בא שרש סתר בהפעיל כשהוא פעל יוצא, ומצינו עם זה סתרי נדחים? והנה המדקדקים הראשונים לא השתדלו בהיתר המבוכות הללו כלום או קרוב לכלום, והיה זה להיותם נמשכים אחר אמונת מציאות הנרדפים, אשר על כן לא היה קשה בעיניהם אם יאמר הכתוב פעם מסתיר ופעם מסתר, פעם טומן ופעם מטמין, פעם צופן ופעם מצפין, כדרך שלא היה קשה בעיניהם אם יאמר הכתוב פעם נסתר ופעם נחבא ופעם טמון ופעם צפון: והלא דברים קל וחומר בין שרש לשרש לא הבדילו בין בנין לבנין יבדילו? והרז"ה בצהר התיבה קיים וקבל שהוראת כל בנין ובנין משונה מהוראת זולתו אך לא הוכיח אמתת כלל הזה בכל פרטיו, ובהפך נראה דבריו סותרים את זה, כי פירש והנה שרף כאלו כתוב השרף, אם כן אין חילוק בין הוראת הפועל וההפעיל, ועוד אמר כי מכל פועל

נוכל לגזור הפיעל ומכל הפעל נגזור ההפעיל, וזה בטל, שהרי כתוב ולארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו, ואם היה הפועל הזה נגזר מן הפיעל הנה הי"ל בדם משפכו, וכן בענין ההפעל הנה כתוב ומת תחת ידו נקום ינקם אך אם יום או יומים יעמוד לא יקם, ואי אפשר שיהיה יוקם זה כחו ככח הפעל תולדה דהפעיל, כי מי הוא זה המנקם ? אבל אין ספק שאין כחו אלא כח הנפעל ואין הפרש גדול בין ינקם ליוקם, שאם היה ביניהם הפרש גדול כל כך היה הכתוב משתמש כאן וכאן בבנין אחד לבדו, וכן כי יתן מים על זרע מה ענין לו שיהיה תולדה דהנתין ? ומה איכפת לנו אם המים המכשירים לקבל טומאה העבד שפך אותם במצות אדונינו או האדון שפך אותם בידו? והנה אין דברי הרז"ה מספיקים גם כי הוא באמת אביר המדקדקים, והתימה על רמבמ"ן, על רנה"ו, על מהרש"ד, על ר' יצחק סטנאב, על ר' יהודה בן זאב שלא עסקו בחקירה זאת, אלא שבאמת היא מאיימת כל הנגש אליה, דברי ר' יואל בן בריל לא ראיתי עד הנה, אבל נראה שאינם מספיקים להתיר כל המבוכות הללו מאחר שלא נסתפק בהם רשב"ל, ורשב"ל עצמו איננו רואה שמספיק שיחתו לבאר מה טעם אלה אשר נחל משה כי אתה תנחיל את העם הזה, עשר אעשרנו כי תכלה לעשר, קדש לי כל בכור, הקדשתי אותם לי, לרומם את בית אלהינו והרימו לכם איש אבן אחת, ואחרים כאלה, מלבד כי החכם הזה הבדיל בין פיעל להפעיל, אך לא הבדיל בין פיעל לקל ובין הפעיל לקל, ולא ביאר כלל מה ענין אוסף ומאסף, בוכה ומבכה, בוקע ומבקע, גונב ומגנב, הולך ומהלך, הורס ומהרס, זובח ומזבח, חובק ומחבק, טומן ומטמין ואחרים שהזכרתי למעלה ושלא הזכרתי, ורבה מזאת שלא נתן טעם כלל לכמה פעמים שבא פועל במקום נפעל, כגון והנה שרף ושפך דמם, כי ממנה לקחת, מקשת אסרו וחבריהם, וכן כמה פעמים שבא הפעל במקום נפעל כגון יתן יקח יקם וחבריהם; ועל אלה האחרונים כבר הרבה דברים בעל העוין דף ס"ח אלא שלא אמר כלום.

ואני שד"ל המשתדל להיות נכון לבי שאין אות בדברי הנביאים לבטלה ואם רק הוא אינו אלא מפני עצלותנו חזרתי בימים שעברו על ספר השרשים מראשו לסופו עד שהיו כל הזרים הללו לאגודה אחת בידי, ואחר שהיו כלם לפני, יגעתי למצוא כל הוראת כל הבנין בצמצום בביאור כל הזרויות ומצאתי מה שיכלתי למצוא, אלא שלעומק הענינים לאיש כמוך אני צריך, שיביא דברי בכור הבחינה; ומפני שהחקירה בענין הבנינים הפועלים היא רחבה יותר מחקירת הבנינים הנפעלים, ומצד אחר מה שחדשתי בענין הנפעלים הוא יותר חדש ממה שמצאתי בענין אבותיהם, הנה אמרתי להביא לפניך תחלה הדבר הקצר והחדש ואדון לפניך בענין פועל והפעל שבאו לכאורה חוץ למקומם, והיה אם ימצאו דברי חן בעיניך אוסיף שנית ידי על פיעל והפעיל. 1)

ידוע יהיה לך ידידי כי אין שערי עוות התובים נעולים בפני, ולו רציתי להכריח כל פועל להתפרש על שיטה אחת אשר אבדה מלבי כי עתה יכלתי לעשותו, רק

1) ע' גם מ"ש בבכורי העתים תקפ"ח 122 — 135 (הנ"ל).

רק כי רע הדרך הזה בעיני, וחלילה לי מהתהלך בו, ע"כ אומר כי שני מיני פועל יש, שם פֻּעַל תולדה דִפֵּעַל וְפֻעַל יתום.

פֻּעַל תולדה דִפֵּעַל כגון אשר לא סֻפַּר מן וְנִסְפַּר לו, ומן המין הזה פֻּעָלִים רבים שלא נמצאו אבותיהם במקרא מפני שלא הוצרכו הנביאים להם אעפ"י שבאמת הם נאמרים בלה"ק, כגון טֻבְעו בים סוף, ומתקני התפלה אמרו בתהומות טֻבַּע, וזה מוכרח, כי מאחר ששרש זה בבנין הקל אינו אלא פעל עומד צריך שיהיה לו פיעל שישיבהו פועל יוצא, וכן יְסֻבְּכו מן מְסַבֵּךְ מאחר שהבנין הקל אינו אלא עומד וכן אשר לא חֹרַבו מפיעל הוא כי הקל עומד, וכן לאחריך לא זֻנָּה היא מן מְזַנָּה שאמרו חכמים, והוא נכון, כי כשם שמצינו נואפת ומנאפת כן ראוי שימצא זונה ומזנה להורות על ההרגל בפעולה, וכן הֹרַגְנו כל היום הוא מן מְהַרֵּג שענינו רגיל להרוג כדרך שמצינו רוצח ומרצח שהפיעל מורה בו על הרגילות כמו שאבאר פעם אחרת אי"ה וכן ומֹרֵק ושֻטף נגזרים מן מְמָרֵק שבלשון חכמים ומן מְשַטֵּף המורים על חוזק הפעולה, וכן ומצואתו לא רֻחץ ובמים לא רֻחַצְתְּ למשעי נגזרים מן רִחֵץ המורה על חוזק הפעולה, וכן רֻכְּכָה נגזר מן רִכֵּךְ שהוא נבדל הרבה בענינו מן הֵרַךְ כמו שאבאר פעם אחרת, וכן חֻבְּאו נגזר מן חִבֵּא שענינו כענין סַתְּרִי נדחים אשר יתבאר פעם אחרת, ובפעם ההיא אבאר ג"כ מה טעם וְגֻנַּב מבית האיש שהוא מן וַיְגַנֵּב אבשלום, ומה טעם סֻגַּר כל בית שהוא מן סגר אלהים היום.

פֻּעַל יָתוֹם שאיננו מִפֵּעַל רק הוא במקום נפעל, והפועל הזה היתום יורה תמיד על ענין הפכי לענין הנפעל: ואולם מפני שהנפעל עצמו לא יורה בכל השרשים הוראה אחת בצמצום רק תתחלף הוראתו כהתחלף טבע השרשים עצמם לפיכך יוכרח הפֻּעַל גם הוא להורות הוראות מתחלפות כפי התחלפות הוראות הנפעל כדי להורות תמיד הוראה מתנגדת להוראתו: והנה שני דרכים לנפעל, וכוגדן שני דרכים לפֻּעַל יתום:

1) יש שרשים שיבא בהם הנפעל להוראת יציאת הפעולה לפועל בלי השקפה כלל אל האדם הפועל, מפני שאפשר שתעשה אותה פעולה בזולת יד אדם, כגון כשאתה אומר העץ נשרף אין אתה מתכוון כלל אל האדם אשר שרף השרפה ואין כוונתך אלא לומר שהעץ קבל פעולת השרפה בין שיהיה שם אדם שהצית בו את האור בין שלא יהיה: והנה כל שרש שיבא בו הנפעל על הכוונה הזאת יבא בו הפֻּעַל להורות על יציאת הפעולה לפועל בהשקפה אל האדם הפועל, כגון ואת שעיר החטאת דרוש דרש משה והנה שֹׁרָף ויקצוף וגו', אם נשרף מאליו לא היה קוצף, אלא קצף על בני אדם ששרפוהו בכוונה ורצון, וכן באמרך נשפך הדשן

לא תשקף כלל על השופכו ולא תחוש אם יבין השומע כי מאליו נשפך ; לא כן באמור הכתוב לדם אשר שפך בה כי אז הכוונה שכבר היה שם מי ששפך אותו, וכן האומר נזרק לא ישקף כלל אם היה שם זורק אם אין, לא כן כי מי נדה לא זרק עליו ענינו שלא זרק עליו הכהן הזורק, וכן ונכרתה הנפש ההיא ענינו שימות מעצמו לא כן והאשרה אשר עליו כרתה, כי הבינו שנכרתה בידי אדם, וכן לא כרת שרך, וכן ואני לא נקראתי לבוא אל המלך אין ענינו אלא לא קבלתי פעולת הקריאה ממי שיהיה, אבל וקרא לך גודר פרץ אין החדוש מצד המקבל אלא מצד הפועל, שבני אדם יסכימו לקרוא לך גודר פרץ, ואעפ"י שמצאנו מקוראי בפיעל לא אחשוב שנוכל לגזור ממנו יתר הבנין רק היא מלה זרה וכעין שם התאר, וכן כי לוקח עמי חנם החדוש מצד הפועלים, והיה המדבר משקיף בדבריו אל הלוקחים ושלקחו חנם וראוי שישלמו, וכן ולוקח מהם קללה בני אדם יקחוה, וכן אשר לא עבד בה לא שלא נעבד בה השדה בהחלט כי כבר אפשר שנעבד השדה בזבל שלה ואין בכך כלום, אבל הכוונה שאדם לא עבד בה מלשון לא תעבוד בו עבודת עבד, וכן אשר פקד על פי משה אם היה אומר נפקד או נפקדו היתה עקר הכוונה על מקבלי הפעולה, והיה משמע כי משה צוה לכל ישראל שימנו את עצמם, ולא היה הדבר כן כי היתה המצוה על המונים לא על הנמנים, אבל באמרו אשר פקד הנה הדבור נאמר בבחינת הפועלים לא בבחינת הנפעלים, וכן תאכלהו אש לא נפח נאמר בבחינת האדם הפועל לא בבחינת הנפעל ולא לשלול ממנו הנפיחה בהחלט, רק הנפיחה בידי אדם, והכוונה שלא נופח בידי אדם, אבל נופח בידי הטבע ; ולדעתי הכתוב מדבר באש היורד עם הרעם (folgore) אשר גם כי לא נופח בידי אדם הנה תחלת הזייתו על ידי נשיבת הרוחות המערבבים ומלהיבים את הנשיאים הגפריים .

2) ויש שרשים יבא בהם הנפעל להורות על יציאת הפעולה לפעל בהשקפה אל הפועל מפני שהוא רחוק שתעשה אותה פעולה בזולת יד אדם או בעל חיים אחר ובזולת שיהיה הפועל אותה נראה ונודע, כגון באמרך : שמעון נאסר, כבר נתת לי מקום לשאול מי אסר אותו, כי בלי ספק לא נאסר שמעון בלא אוסר, וגם אתה כשראית שנאסר ודאי ראית מי אסר אותו, וכל שרש אשר יבא בו הנפעל על הדרך הזה יבא בו הפעל להורות על יציאת הפעולה לפעל בלא השקפה כלל אל הפועל, או להורות שאין הפועל נודע, או גם להורות שלא היה שם פועל, כגון כל קציניך נדדו יחד מקשת אסרו, אם היה אומר מקשת נאסרו היה משמע שהקשת עצמו אסר אותם, וזה שקר, לפיכך אמר אסרו, וענינו מפני הקשת ומפחדו נשארו אסורים בעירם בל יצאו חוצה ((rimaser legati וכן סוף הפסוק כל נמצאיך אסרו יחדו ברחו מרחוק ענינו נשארו כאלו ידיהם אסורות שלא יכלו להלחם אלא לברוח, והוא חוזר לאמר לפניו חלליך לא חללי הרב ולא מתי מלחמה ; וכן חרב אל אוצרותיה ובזזו, אם היה אומר ונבזזו היה ענינו שהחרב תבזזו אותם, וזה שקר, שאין החרב בוזזת, אבל אמר ובזזו שמפני החרב ישארו האוצרות בזוזים (restino depredati), וכן והסנה איננו אכל נאמר בבחינת מקבל הפעולה לא בבחינת הפועל, כי האש היה עושה פעולתו שהרי הסנה היה בוער באש אבל הסנה לא היה מקבל הכליון (non restava consunto),

וכן אכלו בקש יבש מלא לקלות שרפתם אמר שהם מקבלים השרפה כמעט מבלי שיוכר שהיה שם איש ששרף אותם; וכן שם נפלו פועלי און דחו ולא יכלו קום, מעצמם נפלו כאלו היה מי שדחה אותם, ובאמת לא היה שם דוחה: וכן ומספר הדשיו הצצו כאלו היה מי שחצה אותם; וכן הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם כאלו היה מי שחצב אתכם מן הצור, לא שכך היה, אלא שהבן בהולדו הוא מקבל פעולה כאבן הנחצבת מן ההר, אלא שהאבן יש לה הוצבין והנער היולד הוא יוצא ממחצבו מאליו; וכן טרוף טרף יוסף, ענינו קבל פעולת הטריפה אעפ"י שלא נראה ולא נודע הטורף, מפני שעל הרוב הרועים רואים את החיה הטורפת בהמותיהם, על כן הנפעל בשורש זה מורה שנטרף לעין רואים, כגון אם טרוף יטרף יביאהו עד; וכן בטרם הרים ילדו והם לא יצא מבטן אמם, וכן כל ילד האמור גם בבני אדם הוא נבדל מן נולד, כי נולד תרגומו fu partorito, והוא נאמר בבחינת הפועל, וילד תרגומו nacque, והוא נאמר בבחינת מקבל הפעולה לבד; הלא תראה ילדו להרפה, שאם היה אומר נולדו ובבחינת האם הנה היל"ל נולדו מהרפה לא להרפה אבל באמרו ילדו שאינו אלא בבחינת היציאה לאויר העולם (nascere) היה זה על ידי מי שיהיה הנה יפה אמר ילדו להרפה, ומה שמצינו שני בניך הנולדים אין ספק שהוא מקרא קצר וענינו הנולדים מאשתך לך, אבל שהזכיר האשה, כי הרפה אשה היא, הנה לא היה יכול לומר נולדו להרפה; וכן ימים יצרו הוא פעל, והכוונה על יצירת אברי העובר בבטן המלאה שהם מקבלים הצורה הנפלאה באין רואה כמו שאמר שם אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות כאלו הייתי נחבא בתחתיות ארץ, וכנגד זה אמר מיד גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו כלומר אם יוצרתי באין רואה הלא אתה ראית גלמי וכל אברי גלוים לפניך כאלו כתובים על ספרך, והנה שלשת הפעלים הללו מורים על העלם הפועל, ואין עשיתי מן עשו, וכן מאיש לקחה, כי ממנה לקחת, מן האדמה אשר לקח משם, אם תראה אותי לקח מאתך, בכל אלה לא היה שם לוקח כלל, כי בדבר ה' נעשו, לא כן ואדון אלהים נלקח, וכן כי ארמון נטש המון עיר עזב תרגומם iesto abbandonato, כי יושבי העיר לא הניחוה והלכו להם, אלא נהרגו ונשמדו עד נשאר מקומם הרב, ולא נאמר הדבור בבחינת העוזבים כלל אלא בבחינת הנעזב; ונבא אל ההפעל.

אומר אני כי לעולם אין הפעל יתום, וכל הפעל שהוא באמת הפעל מבטן הפעיל אביו יצא, כגון איש תמיד תוקד על המזבח אעפ"י שלא מצאנו ממנו הוקיד הנה ודאי ראוי לאמרו, כי מאחר שיקד בקל אינו אלא פועל עומד, הנה טוב לנו לומר בפעל יוצא הוקיד בהפעיל אחרי ראותנו ההפעל, משנאמר יקד בפיעל שלא מצאנו לא אותו ולא מולדתו; וכן הטבעו הוא מהטביע, וההפרש שבין הטביע ובין טבע יתבאר בפעם אחרת; וכן על שבר בת עמי השברתי נגזר מן השביר שענינו גרם השבירה (ואולי מזה הוא המשביר לכל עם הארץ, הוא הגורם שישברו

רעבונם כטעם ישברו פראים צמאם), וענין הכתוב שבר בת עמי גרם לי להיות גם אני נשבר לב. וזו באמת הוראת ההפעיל כי הוא מורה סבה גורמת ולא סבה פועלת ממש, כאשר יתבאר פעם אחרת. והנה שבר ישראל גרם שבר לירמיה ולא הביאו לו ממש, כי הוא לא ניזוק כלל בגלות, רק הוא ענה מלבו את עצמו ובכל צרתם לו צר.

והנה בגזרת החסרים והכפולים מצאנו שנים עשר עתידים השומרים תמונת ההפעל בלי שימצא בשרשים ההם הפעיל כלל ואלו הן: יוֹאֶר יָדַד יוּהַל יוּחַן יָחֹקוּ יָכַת יָתַן יָתַן וַתָּתֵשׁ יָקַח יָקָם יוּשַׁד, והמלות הללו היו לשכים בעיני כל המדקדקים, אבל כל האיש משכיל אשר עם היותו מדקדק הוא ג"כ פילוסוף ולא יחוש כל כך לחומר המלות כמו שיחוש לענין המאמרים הלא יראה בעיניו כי כל המלות האלה אי אפשר שתהיינה מבנין הפעל, מפני שאין ענינן ענין ההפעל כלל כמו שהוכחתי בראש האגרת בענין יָקם ויִתֵּן, וכן מה טעם אשר יהיה ואשר האור יואר מן ההפעל? fatto maledire sarà ? וכן תנור וכירים יתץ מה איכפת ליה להקב"ה אם יתיז אותו בעליו בידיו או יצוה לאחר שיתצנו ? וכן היוחל ארץ ביום אחד אין ספק שהוא נגזר מן מהוללך בפיעל לא מן החל בהפעיל, וכן יוחן רשע לא נגזר אלא מן מחונן, ואין ענינו כלל שהקב"ה יגרום שאחרים יחוננוהו אלא שהוא עצמו יחוננהו.

לפיכך אני אומר שאין כל אלו אלא פעל גמור לא הפעל כלל, ואעפ"י שאין דרך הפעל לבא בחסרון, הנה מי יאמר לבעל הלשון מה תעשה ונפשו אותה ויעש ? והנה י"ב הפעלים הנזכרים שמנה מהם תולדה דפיעל, והן יואר מן המים המאררים, וידד מן ומתבל ינדוהו (וכאן נזרקה נבואה מפיו של רד"ק ואמר בשרש נדד: והפעל הכבד ומתבל ינדוהו ושלא נזכר פועלו ממנו וידד כחזיון לילה, וכא אמר ושלא נזכר פועלו מהנוסף, רק אמר שלא נזכר פועלו ממנו ר"ל מהפעל הכבד של ינדוהו, הרי הודה שידד פעל, וכן אצל ותתש כתב שהוא מאשר לא הוזכר פועלו מהדגוש כאלו טבע האמת הכריחו לכך) יוחל מן מהוללך, יוחן מן מחונן, יחקו מן מחוקק, יכת מן וכתתו חרבותם, יתץ מן ונתצתם, יושד מן משדד אכ; והארבעה הנותרים הם פעלים יתומים, וכלם מהמין השני, כלומר שהם באים להורות על יציאת הפעולה לפועל בלא השקפה כלל אל האדם הפועל, כגון ויתן בין השמים ובין הארץ נשאר נתון, וכן יתן את הארץ יתן נחלתו, יתן מים על זרע שלשתם impersonali, והטעם יהיה הנותן מי שיהיה, וכן ותתש בחמה נשארה נתושה בלא שום השקפה על הפועל, וכן יקח נא מעט מים על ידי מי שיהיה, וכן ומת תחת ידו נקום ינקם מצוה על ב"ד שיעשו בו, והוא נאמר בהשקפה אל הפעל, אך אם יום או יומים יעמוד לא יקם בשום פנים על ידי מי שיהיה לא יקבל פעולת הנקימה כלל, וכן שבעתים יקם אינו מצוה לב"ד רק בידי שטים.

זאת מצאתי : הכר נא הלאיתיך בכתבי ·
את מלי דון בתבונה וִיצַו אל את ברכתו
ולהגיה ולתקן אל יצחק ולכל ביתו
קום, איש דעת, כי על כן כתשוקת אוהב קדום
הראיתיך מַחְשָׁבִי הוא הבא על החתום

טריאסטי י״ו בטבת היום הזה יום בשורה הוא לפ״ק.

ידידך שד״ל .

Nr. XXVII.

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 28. Premier livro de memoirés 45.

9. 2. 1821. ז׳ אדר ראשון התקפ״א

שלום רב לידי ליש״ר ה׳ ישמרהו ויחיהו ואושר

אם יתמהמה שמואל דוד חכה לו כי לא ישליך הבטחותיו אחר גוו ולא יתרשל ממלאכה שהטיל על עצמו ולא ישקוט עד אם כלה אותה, אפס כי לא יחוש לאיחור חדש או חדשים, כי במה נחשב הוא בערך אלפיים שנה שישבה לשוננו בחשך ובערפל ואין איש שם על לב ? רצית ידידי את דברי על דברת הבנינים הפעולים, הא לך דברי בענין הבנינים הפועלים, ואבדיל הפעם הזאת בין קל לפיעל בכל השרשים המשמשים בשני בנינים אלו בענין אחד .

ואולם ידוע תדע כי לא אכנים עצמי כלל בבחינת טעם אל השרשים אשר באו בפיעל ובלא קל, וזה לשתי סבות, ראשונה כי אין בחקירה הזאת תועלת כלל בהבנת המקראות, כי מה יסכון גבר אם ידע מדוע בא ענין ההלול והשבח בפיעל במקום קל ? הלא ידיעת זה וכיוצא בו ה״א ידיעה שאינה עושה פירות ; ושניה כי הטעם כללי לכל זה כבר פירשו בטוב טעם ודעת ר׳ שלמה הלוי, והוכיח כי כל זה בא מחמת השרשים האחרים שנגזרו מהם השרשים האלה, כגון הועיל והורה אין בהם קל כי מן העלה והראה נגזרו, ויוצא מזה כי אין לדברים האלה שום טעם כללי וא״א להבינם אלא אחד אחד, והדבר ארוך וקשה מאוד, ואין תועלתו שוה בערך היגיע והעמל הצריך אליו ; ע״כ אטוש אותו לעת עתה, ואטוש ג״כ השרשים שענינם בבנין זה מתחלף בהחלט מענינם בבנין אחר, כגון כחש משמן, וכחש בעמיתו, כי אלו כבר הם נבדלים מעצמם ואינם צריכים הבדלה, וידיעת טעמי החלופים האלה קשה מאד ואין בה תועלת ; ואציע לפניך תחלה הצעה אחת : הזמן הבינוני והפעול יש בהם (ובפרט בבנין הקל) בחינת שם התאר, ולפיכך אין להצטער מאשר נמצא אשרי כל חוכי לו, וקווי ה׳, וכל אשר אני דובר אליך, והנני גורש מפניך, וחרפות חורפיך, ויוסר לץ, ונוגנים, וארור נוכל, ושוחר טוב בבנין קל, ולא מצינו השרשים האלה רק

בפיעל, וכן בראותנו דבר דבור, ואשה גרושה, ושה פזורה, ולא מצינו פזר פזרת, וכן שכולה ולא מצינו שכל אלא פעל עומד, כל זה וכל הנוהג מנהגו אין לבקש לו טעם, ואין לשאול מה בין חכה לחכה, ובין קוה לקוה, ובין דבר לדבר, כי באמת אין אומרים כלל חכה וקוה ודבר, אלא חכי וקוי ודובר שמות הזאר בעלמא הם, ואב לכלם ברוך שאין ספק היותו שם התאר ולא פעול; ועתה הנה אנכי בא אליך בעובי הענין.

טבע הדגש לחזק ולהכפיל מבטא האותיות, וכשם שהוא מחזק ומכפיל מבטא האות כך הוא מחזק ומכפיל ענין המלה; הלא תראה בשמות כי המשקלים הדגושים מורים על כפל ורגילות בפעול, כגון גנב דין טבח נגח סבל רגז גאל, כל אלה השמות הונחו על הרגילים במעשה ידוע; והנה כן הבנין הדגוש הנחתו לדורות כפל פעולה או התמדה ורגילות או חזוק והתעסקות או השתדלות.

כל שרש אהבי מאהבי הלשון השני לא יאמר רק על אהבת הנשים כי עזה כמות, והפיעל בו לחזוק; אסף מאסף גם בזה הפיעל לחזק, כי האוסף דבר ישמרהו שלא יאבד, אך המאספו ישמרהו גם מן המזיקין: מאסף לכל המחנות, מאסף אותי הביתה. אוהב מאהב הפיעל מורה בזה על ההתמדה: וישימו לו בעלי שכם מארבים, ענינו אורבים תמיד. בקע בקע, בוקע לשנים, מבקע לחלקים הרבה: ורוח סערות מבקע. גנב מגנב, הפיעל לחזוק והשתדלות והתעסקות רבה, ויורה על רוב התחבולות ורוב עזות פנים שהוצרך בגנבה, כמו ויגנב אבשלום את לב ישראל, ברוב ערמתו; הנני על הנביאים מגנבי דברי איש מאת רעהו, ברוב עוז פנים, וכמהו כי גנוב גנבתי, והתבונן במ"ש: כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגנב מבית האיש, כי חייב הוא בפשיעה, והכסף והכלים צריכים השמרה בבית, ואינו פטור אלא אם יגונב ממנו בתוך ביתו ברוב תחבולות, לכך אמר וגונב, ולכך אמר מבית, אבל בנותן אל רעהו חמור או שור או שה אמר: ואם גנב יגנב מעמו ישלם לבעליו, כי בעלי חיים קשה לטמנם בבית, כי צריכים הם ללכת ולרעות בשדה, והנה אם שם בשדה נגנבו בלא תחבולות רבות אז ישלם, ולכך אמר גנב יגנב, ולכך אבר מעמו ולא מביתו; זה עומק פשוטן של מקראות, ודרך רז"ל ידועה. דלג מדלג, הפיעל מורה בזה על הכפל ועל ההתמדה, דולג, דילוג אחד, ומדלג דלוגים הרבה; וכן בשרש קפץ: הדולג על המפתן, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. הלך הלך, הפיעל מורה בזה על ההתמדה, כי ההולך הולך עד שמגיע למקום אחד המיוחד וישם יעמוד אבל המהלך אין למהלכו מקום מוגבל: זה תרגומו andare וזה camminare. הרג, הפיעל מורה בזה על הרגילות, כי עליך הורגנו כל היום. הרס, הפיעל מורה בו על חוזק וכפל הפעולה, וכן בשרש שבר, כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם. זבח, הפיעל מורה כאן על הרגילות: על ראשי ההרים יזבחו. חבק מחבק, הפיעל מורה כאן על כפל הפעולה, והוא כששני אדם חובקים זה את זה וזה את זה, והקל מורה כי אחד מהם לבדו חבק את רעהו: את חובקת

s. Nachrichten d. K. G. d. W. zu Göttingen 1882, 404.

בן ולא הבן יחבוק אותך, והנה כתוב עת לחבוק, כלומר אפילו לשונאך, ועת לרחוק מחבק אפילו לאוהבך ודוק, אבל על בעל הניקוד תלונותינו בענין חבקו צור. חבש, הפיעל מורה בזה על ההתמדה, כי המנהג בחבורות להחליף הכריכות כשרואין אותן מגואלות בדם ובמורסא. חלץ, כתב רנה״ו: וחלצו לשון הסרה ממקומו, כמו וחלצה נעלו, ונזכר הכבד לפי שחליצת אבנים מן הקיר צריכין כלים, ואין כן חליצת נעל. חפש, גם בזה יורה הפיעל על הכפל וההתמדה: ויחפש בגדול החל ובקטון כלה. חקק, הפיעל יורה על חוזק הפעולה ונצחיותה, חקק incidere, scolpire, חוקק fissare, stabilire. חקר, ואזן וחקר מורה על חוזק החקירה או על ההתמדה בה. חשב, החושב מעלה על לבו מחשבה אחת פשוטה, כגון ואתם חשבתם עלי רעה, והמחשב רבות מחשבות בלבו, והוא מסתכל בדברים הרבה עד שימצא האמת, כגון ואחשבה לדעת זאת. יסד, הקל מורה על היוצא מן הפעולה (effetto) בלא השקפה על הפעולה עצמה (l'azione), ה׳ בחכמה יסד ארץ, והבנין הכבד מורה על הפעולה עצמה אשר היה עבודת פרך, כגון ידי זרובבל יסדו הבית. כתת נחש הנחשת וכתתו חרבותיהם לאתים מורה הפיעל באלה על חוזק הכתישה. כתב, ומכתבים רגילים לכתוב. לחך, יורה בו הפיעל על חוזק הפעולה, כי בלא ספק עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו הוא דבר גדול יותר מלחוך השור את ירק השדה. לטש, יורה בו הפיעל על כפל הפעולה, כתער מלוטש משני צדדיו, וע״כ עושה רמיה. לקט, הפיעל מורה בו על חוזק הפעולה; הדברים הנלקטים הם סמוכים זה לזה כלקישת המן, והדברים המלוקטים הם מפוזרים אחד כאן ואחד רחוק ממנו, וילקט נער יהונתן את החצים, ואתם תלוקטו לאחד אחד. מדד, פעולת המודד פעולה פשוטה לדעת שיעור הדבר, פעולת הממדד פעולה כפולה ומכופלת לחלק דבר לחלקים הרבה, אחלקה שכם ועמק סכות אמדד, וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות. מרט, הפיעל מורה בו על חיזוק הפעולה, כגון ממשך ומרט, וכן תוחלת ממשכה, וכן ומרק ושטף. משש, גם בזה מורה הפיעל על חיזוק הפעולה, כי המושש יודע מה הוא הדבר בקירוב אם לא בצמצום, והממשש לא ידע כלום או קרוב לכלום כאשר דנתי לפניך אשתדך באגרת י״ט בכסלו. נאף, מות יומת הנואף אפילו לא חטא רק פעם, האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים רגילה בכך והפיעל על הרגילות. וכן מנגח. נאץ חזק וקשה מן נָאַץ.

נָהַג בנחת, נַהֵג ביד חזקה, ותנהג את בנותי כשביות חרב. נָעַר, פעולה קלה. גם חצני נערתי, נֵעַר, פעולה גדולה הנעשית ביד חזקה, וינער ה׳ את מצרים, אבל והיה השרון כערבה ונוער בשן וכרמל בא בקל להורות על קלות פעולתו יתברך. נקר, הפיעל בו על הכפל, בנקור לכם כל עין ימין, יקרוה עורבי נחל, עין אחת, העיני האנשים ההם תנקר, שתי נקירות. נשא, הפיעל בו לחזק, כי מִנַּשֵּׂא יותר מן נושא. נשך, וינשכו את העם על הכפל והרגילות. נשק, הפיעל מורה בו על הכפל, הנושק הוא לבדו נושק את חברו, כגון עגלים ישקון, וכל הפה אשר לא נשק לו; והמנשק נושק את חברו וחברו נושק אותו; והנה רחל לא נשקה ליעקב מפני צניעותה, ומשה לא נשק לא לאחיו ולא לחמיו מרוב קדושתו, והנה בדוד ויהונתן כתוב וישקו איש את רעהו, ויכול היה לומר וינשקהו,

אלא שרצה הכתוב לזווג המליצה עם הבאה אחריה ויבכו איש את רעהו, כדי שתהיה מליצת עד דוד הגדיל חוזרת על שתיהן כדעת בעל הטעמים. נתץ, ונתצתם את מזבחותם הפיעל לחזק. נתק, הנחת השרש הזה על פירוק הבור, אלא שהקל יורה על פירוק חיבור אחד, כגון משם אתקנך, ונתקנוהו מן העיר, והפיעל על פירוק חיבורים רבים, כגון ומוסרותיך אנתק, כי המוסרות מורכבות מחוליות הרבה. נתר, ויתר ממקומו דלוג אחד, לנתר בהן על הארץ מורה על הרגילות. סבב, הבנין המרובע מורה בו על הכפל וההתמדה, יסובבנה על חומותיה, יסובבנהו יבוננהו. סגר, הפיעל לחזק, סוגרת ומסוגרת, כיוצא בו בלשון חכמים כפולה ומכופלת בשלין ומבוטלין. סמך, הפיעל גם בזה לחזק ולהפליג, כענין סמכוני באשישות. סקל, כל סקילה זריקת אבנים, והפיעל בו לחזק שזורק יותר בכה ויותר למרחוק: ויעזקהו ויסקלהו, סקלו מאבן, זריקת האבנים למרחוק, וכן ויסקל באבנים את דוד למרחוק, כי מרחוק היה עומד, כי מפחד היה. סתם, ענינו בקל נתינת מסך על דבר, כגון סתם תפלתי, ובפיעל בו על חוזק הפעולה, ומורה סתימת החלל כלו ממעל למטה, סתמום פלשתים וימלאום עפר, ואם היה אומר סתמום היה משמע שנתנו אבן על פיהם. עוף, מעופף ענינו רגיל לעוף, וכן עצב, ולא עצבו אביו אפילו פעם, כל היום דברי יעצבו בתמידות. עקר, לעקור נטוע, עקירה אחת, עקרו שור, עקירה כפולה בארבע רגליו. פגש, יומם יפגשו חשך יורה על הכפל, חושך ימצאו בכל מקום. פחד, הקל שבא עליו פחד פתאום, והפיעל מורה על ההתמדה שהוא מביא פחד בלבו ברצונו בכל עת אפילו בלא סבה אמתית (ע' פתח עינים ח"א דף ש' ע"א), אישרי אדם מפחד תמיד, ותפחד תמיד כל היום. פסח, ויפסחו על המזבח, כפל והתמדה. פרש, במקלל לפרוש להם, כי לא ידעו מדינו כלום, ובמקוישש כי לא פורש, כלומר שלא נתפרש היטב באיזו מיתה יומת והפיעל לחזק. פרש, הפיעל על הכפל והרגילות: פרשתי ידי כל היום אל עם סורר. פשק, ותפשקי רגליך לחזק לרוב ההרחבה. פתה, גם בו הפיעל לחזק, ומורה על עמל המלאכה שהיא קשה מפתיחת הדלת: ויפתח הגמלים, יפתח וישדד אדמתו, וכן יורה על הפתיחה הנעשית מעט מעט, פתח הסמדר, וכן על ההתמדה, כמו ופתחו שעריך תמיד והוא יוצא. צוד, לצודד נפשות על הרגילות. צחק, צחוק בקל פעולה פתאומית וטבעית (ridere), ובפיעל היא חזקה ממנה ונמשכת יותר ממנה (scherzare). צמח, צימח מורה על חוזק הצמיחה ורבויה, ושערך צמח, ויחל שער ראשו לצמח, עד יצמח זקנכם. צמת, צימתו בבור חיי, הפעולה נשלמת בפעם אחת, צמתתני קנאתי, מעט מעט בזמן מרובה, והפיעל על ההתמדה. צעק, והוא מצעק אבי אבי, הפיעל על כפל הצעקה והתמדתה (andava sclamando). צפה, הפיעל על התמדת הצפייה, כי כל מצפה הוא צופה כל רגע לדעת אם בא הדבר המקווה. קבץ, הפיעל על רוב הקבוץ. קבר, הפיעל על כפל הפעולה והתמדתה, וצ"ם מקברים, וכן שמה קובר אברהם ושרה אשתו להורות שלא נקברו פעם א' אלא זה אחר זה, לא כן יסבדו ולא יקברו לדומן על פני האדמה יהיו, כי לרבוי המתים אפילו היו נקברים לא היו נקברים אלא כאחד כנהוג במגפות. קלע, הקולע עושה פעולה אחת, והמקלע שתים, הקולע נותן אבן בקלע, כגון הנני קולע את יושב הארץ שהוא הדך משל, ועינינו שישימם במקום צר כמו

שמפרש והולך והצרותי להם, או שהוא זורק האבן מן הקלע אחר שכבר ניהנה בקלע, כגון קולע באבן אל השערה, כי באמרו באבן הורה שכבר האבן בקלע ואינה מחוסרת אלא זריקה, ואם לא כן היל"ל קולע אבן, והמקלע עושה שתי פעולות, ואת נפש אויביך יקלענה. קציץ, הפ'על על כפל הקצ'צות, וקציץ פתילים. קשר, גם כאן הפיעל על רוב הקשירות, ותקשרים ככלה, לא כולם בקשר אחד, אלא זה קשור במקום אחד וזה במקום אחר. רבע, רבוע paralellogrammo, אמה ארכו ואמה רחבו רבוע ענינו quadrato שארכו כרחבו, הנה המלה אך למותר כי כבר אמר אמה ארכו ואמה רחבו, רק ענין רבוע שתהיין בו ד' זויות נצבות ולא יהיה romboide, וכן וכל הפתחים והמזוזות רבועים שלא יהיה כמין כיפה אך מרובעים ממש אין דרך הפתחים להיות כן. רדף, הפיעל לחזק, ורדפה את מאהביה. רחף, רחפו כל עצמותי פעם א', על גוזליו ירחף התמדה. רנן, וירא כל העם וירנו רנה אחת, אף גילת ורנן רננות רבות. רפא, מקץ שבעים שרשים שהוצרכנו להבדיל בהם לדעתנו בין קל לפיעל, כי הקדמונים אשר הם לבדם היו חכמים לא השפילו מעלתם עד לדבר כאלה; הנה הגענו אל השרש אשר זכה שיפנה אחד מן הראשונים להבדיל בו בין שני הבנינים, הלא הוא ר' בחיי אשר בפרשת משפטים על ורפא ירפא כתב לאמר: כל רפואה בבשר ודם לא מצאנוה בכל הכתובים כי אם בדגש, וכן רפאנו את בבל ולא נרפאת, אבל בקב"ה ברפה, והוא שכתוב רפאני ה' וארפא, וכתיב הרופא לשבורי לב, ארפא משובותם, וירפא אלהים את אבימלך, כי אני ה' רופאך; והטעם בזה כי הרפואה בבשר ודם אינה אלא ע"י צער וטרח, והוא שיסבול את הסם או המשקה המר, אבל רפואה של הקב"ה בנחת אין שם צער כלל כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה, ע"כ. והנה עם כי דבריו סביבות האמת יסובו הנה אין תקופתם סביבותיה רק בתנועה יוצאה מרכז, וקרובה דעתו אל האמת ואיננה האמת בעצמה; והאמת הגמורה כי רפא בקל יורה על הסרת החולי באיזה דרך שיהיה (risanare, guarire), ויפול ג"כ בבשר ודם בזמן שיעלה בידם להבריא את החולה, כגון עת להרוג ועת לרפוא, מי ירפא לך, ושב ורפא לו (הוא ירפא את עצמו), והוא לא יוכל לרפוא להם, ומקבל פעולת הסרת החולי נקרא נרפא, והפיעל יבא בזה על חוזק הפעולה ויורה על ההתעסקות וההשתדלות ברפואת החולה בין שתועיל בין שלא תועיל (medicare, curare), ויפול בבשר ודם וגם בקב"ה בזמן שלא יסיר החולי במאמרו בלבד, אך ירצה להשתמש גם כן באחד ממעשי בראשית, כגון ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה, והמקבל דפעולה יקרא מתרפא, ולא כל מתרפא נרפא Non omnes qui curantur convalescunt. רצה, הפיעל בו על הרגילות, בן המרצה. רצין, הפ'על על רבוי הרציצות, רצין עזב דלים, רצצת ראשי לויתן, וירצין אכא מן העם. רקד, הפיעל על ההתמדה, ושעירים ירקדו שם, ומרכבה מרקדה. רקע, הפיעל לרבוי הרקיעות, רוקע הארץ רקיעה אחת, וירקעו את פחי הזהב רקיעות הרבה. שאל, הפיעל לחזק ולהכפיל, ונוע ינועו בניו ושאלו, שאול ישאלו באבל. שדד, הפיעל לחזק, משדד אב. שוט, הפיעל לחזק, עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ. שיר, קדמו שרים אחר נוגנים פעם א', הימן המשורר, קול ישורר בחלון על

הרגילות. שטה, קראתיך ה׳ בכל יום שטחתי אליך כפי על הרגילות. שנא, הפיעל על ההתמדה הנעשית טבע שני, הלא משנאך ה׳ אשנא. שסע, הפיעל להזק ושוסעת שסע בטבע, ושסע אותו בחזקת היד. שקר, הפיעל על ההרגל, אם תשקור לי אפילו פעם, בנים לא ישקרו אינם רגילים בכך, וכן ולא תשקרו אל תהיו רגילים בכך, כי אין השקר אסור בהחלט, כי לפעמים הוא משובח, וכן ולא אשקר באמונתי, לא אעשה עצמי שקרן לעיני הבריות. תכן, לא יתכן לי להבדיל בין תוכן לתכן הואיל ובאמת אין ענין השרש הזה בכללו ידוע לי כלל, ואין ספק כי יש הידוק בין תוכן לבות לאנכי תכנתי עמודיה, אלא שעדיין לא אבין לא זה ולא זה. תלה, הפיעל מורה בו על המשך התלייה והתמדתה, שלטיהם תלו על חומותיך סביב, קבעו אותם שם לנוי לא תלית עראי. תפר, למתפרות כסתות רגילות בכך. תפש, שממית בידים תתפש הוא הקוף הרגיל לתפוש בידיו כל דבר שיראה.

מעתה נשאר לי להבדיל בין קל להפעיל ובין פיעל להפעיל, וזה יהיה ענין אגרת אחרת; ועוד נשאר להבדיל בין נפעל להתפעל, והוא דבר שעדיין לא שמתי לבי עליו כלל, ואתה אמרת כי יש לך בו דברים ואקבלם בשמחה.

טובה כפולה ומכופלת לך על דבר האגרת המלאה לה חן וחסד אשר כתבת לי, וגם כי מנעני ה׳ מהיות קרוב אליך ומהתענג בחברתך ובחברת ספריך הנני מצרף מחשבה טובה ואחזיק לך טובה כל ימי חיי על רוח נדיבתך, וכאשר ארבה לשבת רחוק ממך כן תרבה וכן תפרוץ להיות קשורה בנפשך נפש.

טריאסטי ז׳ אדר ראשון אני **אפרש** לפ״ק

אוהבך אהבת עולם

שד״ל

XXVIII

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 29 Preimier livre de mémoires 47.

23. 2. 1821. כ״א אדר ראשון התקפ״א

שדבח״ל אל שחבד״ל שלום ושמחה

מפי השמועה למדו, טב למיתב טן דו, כי אין לך אדם שיהיה שלם בהחלט, ומהיות בו חסרון קטן או גדול לא ימלט, וסוף סוף אם יש לו חותם שוקע לא יהיה לו חותם בולט, ובהצטרפו לבת זוגו אז יקנה שלמות חדשה, בהקבץ יחדו מדות האיש ומדות האשה, אז ימצאו כל ההפכים בנושא אחד, לאות כי טובים השנים מן האחד. והנה נא שמעתי מפי השמועה, כי באת אל המנוחה ואל המרגעה, כי באת בית איש חסין, ותקח לך אשה מבנות בעלי תריסין, היא תשא הוד, כי יפה היא מאד, ואני שמעתי ולא אאמין, ידעתי כי ההמון יאמר פעמים רבות על שמאל שהוא ימין, ולמה אאמין לדברי השמועה טרם אשמע עדות אחרת, וטרם תודיעני הדבר באגרת? שבתי וראיתי כי על

המנעך מכתוב אין לתמוה, יען דיו שלך גבוה מעל גבוה, עשוי הוא לכתיבת ספרי תורות, ואסור לחללו בכתיבת אגרות, וכשירדתי לעומק הענין הזה אז אורו עיני, ואברך את ה' אשר העמידני על הטעם האמתי, אשר בעבורו אין תשובה לאגרתי, והנני קופץ ונשבע, בצבאות או באילות ובכל הולך על ארבע, כי עוד כל ימי הארץ לא אבקש ממך ידידי, לא כתב ולא מענה לכתב ידי, אבל דבר שאין תלוי בכתיבה, לית ין בה, כי עשה תעשה את כל אשר תוכל יכול, כי לא נדרתי הנאה ממך מכל וכל, ועתה דע ידידי כי השכמתי פירוש קהלת ועתה אזרתי חלצי להעתיקו ולהרחיב בו הדבור די מחסורו, וכבר כתבתי הקדמה ארוכה, בארתי בה על מה אדני פירושי נוסדו, ודחיתי בראיות היות הספר לשלמה, ומפני שאני נותן בפי קהלת דברים אשר לא יתכנו, ראיתי כי מוטל עלי לברר וללבן איך פירושי לבדו הוא משמעות הכתוב, ושדברי המפרשים אינם מתישבים כלל על פשוטו של מקרא, ולא אוכל לעשות הדבר הזה בשלמות אם לא יהיה לפני גם פירוש רמבמ"ן, וכבר ראיתי בבית ר' מאיר קצור פירוש רמבמ"ן בחומש נתה"ש, ושם ראיתי כתובים רבים הוא מפרשם כדרכי, והם רוב המקראות שאין להם ענין רק על דעת בעלי הגזרה, אך המקראות שאין להם ענין רק על דעת הכופרים בהשארות הנפש הוא מעוות אותם בדרך עקלתון, וצריך אני לראות דבריו בשלמות כדי להשיב עליהם ולברר פשוטי הכתובים, כי אמנם הרבה יותר מדי עמד ס' קהלת בלא שום פירוש הדורך נתיבות השטט. לכן שאלתי ובקשתי שמואל לשלוח לי בלא עכוב את פירוש רמבמ"ן אשר אתך, והיה כאשר אשיבהו אליך אשלח אליך גם פירושי ותמצא מרגוע לנפשך החכמה אשר נואשה מראות עוד פירוש מספיק על קהלת, ושמואל שלום, וכית שמואל שלום כחפץ.

טריאסטי כ"א אדר ראשון יברכך ה' ויישמרכה לפ"ק

אוהבך אהבת עולם

שד"ל

Nr. XXIX

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Jndex raisonné 30 PJemier livre de mémoires 47.

13. 3. 1821.

ט' אדר שני התקפ"א

לידידי ליש"ר שלום

האומר דבר דרך כלל ולא יחוש לבאר הכלל ההוא בכל פרט מפרטיו, הוא לא אמר כלום, והשומע ממנו לא למד כלום, מפני שאין למדין מן הכללות (אלמלא שיהיה הכלל ההוא ברור כל כך מעצמו כי כל שומעו יוכל לישבו בכל פרטיו בלא יגיעה), והאומר דבר בדרך הזה הוא מלא גאוה וריק מחכמה המתכוון לבהל שומעיו שיחשבו כי דבר גדול הודיעם, וכשיראו כי לא למדו דבר יתלו החסרון בעצמם, ולא ידעו כי אין המורה יודע דבר יותר מהם ושלא אמר להם

אלא קול דברים; הנה כה עשו אבותינו המדקדקים שמסרו לנו דרך כלל כי הפיעל לחזק ולהתמיד בלי שיודיעונו כלל פרטי הוראתו בכל שרש ושרש, ואם כן מה הועילונו? ההיה עד היום אדם שידע אימתי נכתוב חובק ואימתי מחבק, אימתי מושש ואימתי ממשש, אימתי נופפת ואימתי מנפפת, אימתי נושק ואימתי מנשק, אימתי סתם ואימתי סתם, אימתי רבוע ואימתי מרובע, אימתי רופא ואימתי מרפא?

הללא צורך עמל ש"ד להבדיל בכל השרשים האלה בין קל לפיעל? ההיה אדם שקדמו? לא כן אבי כי הוא הראשון שים ימינך על ראשו וברכהו על עמל נפשו, והסתכל בשרש תכן אשר הנחתיו פרוץ כמו רוח צפון, המצאת עדיין ידיך ורגליך להבדיל בו בין קל לפיעל? מה שאמרתי שאין תועלת בחקירה על השרשים אשר בפיעל ובלא קל אמת אמרתי, יען וביען זה דרכי מעולם להבדיל בין החקירות שאינן אלא מפני curiosità בעלמא ובין החקירות העושות פירות, ורגיל אני לעזוב את הראשונות ולעסוק בשניות; לדוגמא כשאלמד מה בין רפא לרפא אדע דבר חדש אשר בידיעתו תועלת, כי אז אבין מקראות הרבה יותר בדיוק שאוכל להלול ולשבוח בבנין קל. לפיכך אני בוחר לצמצם זמני ולהגיה החקירות האלה אל האנשים אשר לא ייגעו כמוני וכמוך לתועלת בני עמם כי אם להראות חריפותם. גן נעול איננו בידי ואולי בקרב הימים אמצאנו, ובתוך כך אשים לפניך מה שנראה לי בהבדלת פיעל והפעיל, ואציע תחלה שתי הצעות:

„הצעה ראשונה" נחי ע"ן יו"ד בנין קל שלהם מתדמה בתארו בזמן העתיד לעתיד בנין הפעיל, כגון יאיץ יגיל ידין יזיד יחיל יכיל ילין ימיש יציץ יקיא יריב יריד ישית ישים ישיר ישיש ישיח, כל אלה מן הקל ותארם כתאר הפעיל, ויש מהם שפעמים הם באמת מן ההפעיל בלי שישתנה תארם כלל ממה שהוא בקל, כגון ימיש אשר הוא פעם קל ופעם הפעיל, פעם עומד ופעם יוצא, לא ימיש מתוך האהל קל ועומד, לא תמישו משם צוארותיכם הפעיל ויוצא, ומפני שהיה הקל בשרשים האלה מתדמה בתארו אל ההפעיל נמשכו מזה מדקדקים רבים לחשוב שאין בהם קל אלא הפעיל, ואם גדולים המדקדקים טעו בזה אין הדבר רחוק שגם רבים מהעברים הקדמונים בעלי הלשון טעו גם המה בזה וחשבו הקל בשרשים האלה כאלו הוא הפעיל, ונשתרבב מזה כי מן יקיא אמרו והקאותו כי חשבו יקיא הפעיל ממש, וכן מן יכיל אמרו להכיל, ומן יריב אמרו מריבו, ומן יזיד אמרו הזידו עליהם, ומן ישים אמרו משים, וכל אלה שבושים, ואין לנו לבקש שום הפרש בין כאשר קאה את הגוי שהוא מן הקל ובין והקאותו שהוא מן ההפעיל, כי באמת אין והקאותו אלא מלה משמשת, וכן כל רעותיה. והיה ג"כ בין הקדמונים בעלי הלשון מי שבלל שני הבנינים כאחד ועשה מהם תערובת, ואמר בינותי ריבות שאינם לא קל ולא הפעיל, שאם הם מן הקל הנה הי"ל בנתי רבת, ואם הפעיל הנה חסרה ה"א הבנין והיה לנו לומר הבינותי הריבות, אלא שאין אלו אלא מלות שנשתבשו בפי עם הארץ, וכשבאו בעלי כתבי הקדש לכתוב ספריהם נמשכו במלות אלו אחר ההמון, ואמרו אותן כמו שהיו בני דורם רגילים לאומרן, כי בעניני הלשון אין לך אלא מנהג שבימיך כידוע, ואף גם זאת לא תמצא שום אחת מהמלות המשובשות האלה בדברים הנאמרים בנבואה.

„הצעה שניה" פעמים שיבא הפעיל בלי שיורה לא על פעולה ולא על גרמת

פעולה אלא תכונה טבעית או מקרה טבע, כגון מפרים פרסה ענינו שיש לו פרסה, מרבה רגלים שיש לו רגלים הרבה, יאבר נץ שיש לו אברה, הבשילו אשכלותיה ענבים שהיו באשכלותיה ענבים מבושלים, וכן ויהי איש מצליח, ויהי בהקשותה בלדתה, עמדתי מרעיד, כל אלה אין בהם הוראת ההפעיל רק כן הוא מנהג הלשון.

עקר הנחת בנין הפעיל להורות על הגורם המעשה בלי שיתעסק בו הוא מעצמו מהחל עד כלה, וזה אם כשעשהו ע"י אחרים שיאמר להם עשו ויעשו, ואם שהוא עצמו יתחיל בו והשלמת הפעולה תבא מאליה, ואם שהוא עצמו יעשה דבר יהיה הדבר ההוא סבה שתרבב ממנה דבר אחר יהיה הדבר ההוא המשתרבב מכוון מאתו או בלתי מכוון מאתו, ואם שיפעל דבר בחברו וחברו ישלים מאליו. כל שרש הבא בהפעיל ובא ג"כ בפיעל וענין אחד לו בשני הבנינים אז הפיעל שהנחתו לחזק יורה בו על העושה הפעולה בידים ועוסק בה מראשה לסופה ובכוונה פרטית, ואם שיפעול דבר בחברו ויצטרך להחל ולכלות הוא עצמו כי חברו יאמן להתפעל מאליו כלל, ואם שני הבנינים יורו בשוה על פעולה בידים אז יורה ההפעיל על פעולה אחת פשוטה, והפיעל על פעולה הנעשית מעט מעט. גם פו'על א' בעצמו יקרא מפעיל כשהכוונה להודיע שהוא הגורם, ויקרא מפעיל כשהכוונה להודיע כי הוא ממש הפועל בידיו; ובפעולות האלהיות ישתמשו בהפעיל כשאין הכוונה אלא שהוא הגורם, ובפיעל כשהכוונה להורות שהפעולה יוצאה מהמנהג הטבעי ואצבע אלהים היא; גם יבא הפיעל בבחינת הפעולה וההפעיל בבחינת היוצא מן הפעולה. אבד האביד, המאבד מאבד בידים: אבד תאבדון את כל המקומות; המאבד גורם ע"י אחרים: לתת אותנו ביד האמורי להאבידנו, או גורם שיאבד מאליו: ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם מתחת השמים, תגרום להם שיאבד שמם על ידי שתכריתם לא שתתעסק בידך לאבד את שמם רק הוא דבר הנמשך מאליו, לא כן ואבדתם את שמם מן המקום ההוא כי מצוה להחליף שם המקום בשם אחר בקבלת רבותינו, ומכאן אמרו (שבת ק"ך) ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם עשייה הוא דאסור גרמא שרי, כלומר מדלא כתיב והאבדתם. בהל, ויבהילו להביא את המן, השליחים הבהילוהו וגם הוא התפעל מעצמו וגבהל לבוא אל המלך ברצון לבו; וכן והנה הוא מצורע במצחו יבהילו משם וגם הוא נדחק לצאת; לא כן ליראם ולבהלם, ויבהלך פחד פתאום, ובסופתך ובהלם, בכל אלה אין הנבהל מתפעל כלל ברצונו אלא בעל כרחו, וכן פרעה נבה אמר ואלהים אמר לבהלני, לומר שאינו אלא מוכרח. בכר, המבכירה היולדת בן בכור היא פועלת עמו, כי גם הילד מסייע בדבר בצאתו מרחם אמו (partorire il primogenito), אבל המבכר (לא יוכל לבכר את בן האהובה) הוא הגוזר על אחד מבניו אשר כבר נולד שיהיה נקרא בכור, ופעולה זאת כלה תלויה באב ואין הבן מסייע עמו כלל (riconoscere primogenito), וכן אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה, פירושו לדעתי בכור שהוא ראוי לבכר אותו לה', שראוי לקונהו שיגזור אומר היותו בכור כדי שעם זה יהיה לה', ומלות אשר יבוכר לה' הן כמו מאמר מוסגר: אך בכור (אשר אמנם ידוע כי מצוה לבכר אותו לה') אם הוא מן הבהמה לא יקדיש איש אותו; אבל לחדשיו יבכר לדעתי איננו מענין זה רק הוא פועל עומד: לא יתום פריו כי אם לחדשיו יבכר כשישלמו לו

החדשים הצריכים לבישולו יהיה הפרי בכורים. בער, ובער עליה הכהן עצים, ישגיח עליהם כל היום, המבעיר את הבערה התחיל בפעולה ומאליה נשלמה. ורשב"ל ראה בחכמתו ההבדל הזה וחשב היותו הוא עצמו ההבדל העצמי והכללי שבין כל פיעל והפעיל, ודבריו קרובים אל האמת ואינם עצם האמת. כי יבער איש שדה או כרם יגרום ע"י אחרים ע"י ששלח את בעירו ובער בפועל בשדה אחר. ברר, רוח צח שפיים במדבר דרך בת עמי לא לזרות ולא להבר, הרוח אינו בורר אוכל מתוך פסולת אלא שמתוך נשיבתו האוכל מתברר מאליו (אך הברו החצים טעמו האברו), לא כן לברר וללבן שהוא בפועל ובידים. גאל, במה גאלנוך הוא בדעת וכוונה שנתכוונו מתחלה לכך; וכל מלבושי אגאלתי גרמא בלבד שלא במתכוון. גדל, בנים גדלתי מעט מעט, ותגדל חסדך פעולה פשוטה. גלל, וגלגלתיך מן הסלעים מעט מעט, ויגל את האבן פעולה פשוטה. זכך וזכה, והזכותי בבור כפי הוא גרמא ע"י פעולת הבורית המזכך, לא כן במה יזכה נער, מי יאמר זכיתי לבי שאין שם אמצעי. חזק, פעולה פשוטה ופתאומית (והחזיקה במבושיו מחזיק באזני כלב), מחזק פעולה נעשית מעט מעט (ויתדותיך הזק' לא חזקו הכהנים את בדק הבית). חטא, מחטיא גרמא בנזקין, מחטא מתעסק בידיו בטהרתו. חיה, חיה יאמר על ההתעסקות בשמירת חיי זולתו (conservar in vita), כגון ואותך יחיו, ותחיין את הילדים, החייתם כל נקבה, אשר חיו מנשי יבש גלעד, החכמה תחיה בעליה, ונחיה סוס ופרד, אם יחיוני נחיה (שיפרנסונו), יתומיך אני אחיה, ואתה מחיה את כלם, לפעמים על נתינת החיים בהחלט (dar la vita), כגון לחיות זרע על פני כל הארץ, ונחיה מאבינו זרע, אני אמית ואחיה, החיה יאמר על הפודה ממות ומציל מן הסכנה בלי שיתעסק אח"כ בשמירתו, כגון להחיות את נפשי, ואותה החייתי, והחייתם את אבי, ומלא החבל להחיות, וכן האלהים אני להמית ולהחיות להסיר חולי מסוכן, ומה שכתוב וזה בנה אשר החיה אלישע אעפ"י שמת היה והוא חיה אותו הטעם כי הנביא הוא גורם התחיה אבל איננו הוא המחיה כי ה' לבדו יחיה המתים. חכם, וזקניו יחכם מתעסק להשיבם חכמים. עדות ה' נאמנה מחכימת פתי גורמת שמאליו יחכם, שיעשה מעשה חכמה, כי שומר תורה לא יעשה מה שהוא מתנגד אל החכמה. חלה, ואת תחלואיה אשר חלה ה' בה כביכול כאלו עצמו עסק בזה, והטעם שהם תחלואים היוצאים ממנהגו של עולם; לא כן וה' חפץ דכאו החלי שענינו גרם לו חלאים ע"י הטבע גורמת. חלף, המחליף לבושו לוקח לו לבוש חדש ומניח לאחר שיחלוף ויכלה: כלבוש תחליפם ויחלופו וכן והטהרו (טבלו במים ובעודכם ערומים) והחליפו שמלותיכם; אבל ויחלף שמלותיו לבוש היה ופשט אותן שעליו ולבש אחרות, והנה המחלף פועל בידים והמחליף גורם בלבד בהמנעות מללבוש הבגד הישן. חסר, ומשקה צמא יחסיר הניח שיחסר (lasciar mancare) ותחסרהו מעט מאלהים עשית שיהיה חסר. יבש, גוער ב"ם ויבשהו (שהוא במקום וייבשהו) כוונתו כי בגערתו בלבד פעל בו היובש, וכן זרוח נכאה תיבש גרם היא הפועלת ממש, אבל הוביש אין הכוונה בו אלא שגרם. יגה, עשה אזניך כאפרכסת לשמוע סוד גדול מופלא ומכוסה שרמז ירמיהו הנביא בקינותיו ע"י שהשתמש בשרש הזה פעם בהפעיל ופעם בפיעל. אמר כי לא יזנח לעולם

ה' כי אמנם אם לפעמים הוגה אם גרם לאדם תוגה בדרך השתלשלות הלא ירחם כרוב חסדיו כי לא ענה מלבו לאהבתו הרע ויגה בני איש בידיו בעצם ובסבה ראשונה להיותו פועל הרעות, לא כן אלא הוגה בסבה רחוקה ולא ייגה בני איש ולא ידכה תחת רגליו כל אסירי ארץ ולא יטה משפטו של גבר אשר הוא נגד עליון, כלומר מי שהוא מושגח מה' לא יטה ה' משפטו אך לעות אדם בריבו ה' לא ראה אינו אלא מהסתרת פניו וחלילה שיעוות ריבו אם היה נכח פניו, וכא נמשך עוות הדין אלא מפני שה' לא ראה, הן אמת כי סוף סוף מי זה אמר ותהי וה' לא צוה! מי זה אמר דבר כגון להרע לחברו ועלתה בידו בלתי אם ה' לא צוה? שהרי הוא סבה ראשונה לכל הדברים אבל עם כל זה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב שבני אדם עושים ולפיכך מה יתאונן אדם חי שהוא חי ולא דומם ואין מעשיו מוכרחים אלא שסוף סוף בדרך השתלשלות יסובבו מעשינו והרע שבני אדם עושים אלו לאלו הוא יוצא מהסתרת פניו כי יזנח ה', ע"כ הקדים כי לא יזנח לעולם, כך נראית כוונתו לפי המשך דבריו, וכן הוא מסיים סכות בענן לך וכו' עד ישקוף וירא וכו', וכיוצא בזה אמר בתחלת הקינה אותי נהג ויולך חושך ולא אור כלומר בהסתרת פנים, וכן אמר שם גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי, וכן אמר בסוף הקינות למה לנצח תשכחנו.

יגע, אל תיגע שמה את כל העם בפיעל, הוגעתם את ה' גרמא. ידע, ידעת השחר מקומו בפועל ממש לא בדברים כדרך שמודיעין לבן אדם, כי המודיע דבר לבן אדם אינו פועל בו הידיעה בידיו, אלא גורם בדבריו שמאליה תבא בלבו, אבל ידעת השחר ענינו אם אתה בידיך שמת בשבעו שידע מקומו. יחל, שני מיני תוחלת והמתנה יש: יש המתנה שאינה גורמת לאחר שיעשה שום דבר. כגון המצפה למטר שאין תוחלתו מביאה אותו, וזה נקרא מיחל: ויחלו כמטר לי; ויש ממתין ונמנע מלפעול ומניח שיפעל בתוך כך חברו, כגון השותק ועל ידי כן חברו מדבר, וזה נקרא מוחיל מפני שגורם לאחר שיפעל: והוחלתי לדבריכם, ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו ואהי כאיש אשר לא שומע וכו' כי לך ה' הוחלתי אתה תענה, וכן והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים שבעת ימים תוחל עד בואי אליך, תתעכב מלהקריב להניח לי שאקריב אני, וכן לא כן אוחילה לפניך לא טוב שאאריך לפניך ואמתין עד שתלך אתה ותכהו. ילד, המילדת פועלת הלידה בידיה, והמוליד גורם הלידה, זה סבה רחוקה. וזו סבה קרובה. ירש, כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל, בפועל בסבה קרובה: ה' מוריש ומעשיר גורם ע"י אמצעיים. ישב, וישבו טירותיהם בך, בידים; מושיב גורם כי אין מושיבין האדם בידים. ישר, ישרו בערבה מסלה לאלהינו, בידים, וכן מיושר על המחוקה; לא כן ועפעפיך יישירו נגדך, עפעפיך יגרמו שתהיה דרכך ישרה, וכן הישר לפני דרכך, גרום. כון, שתי הוראות למלת נכון, פעמים תרגומה, solido, stabile כגון והנה אמת נכון הדבר, וחכון מלכותו מאד, ופעמים הוראתה pronto, disposto, conveniente כגון הכן לקראת אלהיך, נכונו ללצים שפטים, והנה הפיעל על ההוראה הראשונה, כגון מקדש ה' כוננו ידיך, תבנה ותכונן עיר סיחון, הוא עשך ויכוננך, ועל נהרות יכוננה, ויכוננו עיר מושב, כוננת ארץ ותעמוד, וההפעיל על ההוראה השניה,

כגון ושבוח טבח והכן, ויבינו את המנחה, והכינו את אשר יביאו, אל המקום אשר הכינותי, והכן לי בזה שבעה פרים, הכינו לכם צדה, על העץ אשר הכין לו; והנה המכין הוא באמת מפעיל כלומר גורם הפעולה, כי יתקן הכל באופן שיכשר לעשות פעולתו. כזב, המכזב אומר כזב, והמכזיב עושה חברו כזבן: ואם לא אפוא מי יכזיבני. כעס, המכעיס גורם לאחר שיכעס, והמכעס עושה השתדלותו אפילו לא עלתה בידו: הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם, השתדלו להכעיסני ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיסם, עד שיכעסו באמת: ואם היה אומר הם הכעיסוני ואני אכעיסם לא היה נראה אלא כהדיוט המתנקם, עכשו אינו אלא כדיין המעניש על רוע הכוונה; וכן וכעסתה צרתה היתה משתדלת בכל יכלתה להכעיסה, ועדיין לא ידענו אם היתה חנה כועסת עד שחזר ואמר מדי עלותה בבית ה' כן תכעיסנה ותבכה ולא תאכל. כתר, כתרו את בנימן הם עצמם הקיפוהו, כי רשע מכתיר את הצדיק, יסובבנהו בעלילות. מות, ממית גורם שימות, ואפשר שימות לאחר זמן; ממותת בידיו, יסיים מיתת המסובן, כהבדלת רשב"ל בבית האוכף. מרר, וימררו את חייהם בפועל, כי המר שדי לי גרם. נחל, אלה אשר נחל משה בערבות מואב, וכן אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון ענינם שדם בעצמם חלקו הארץ בפועל בין נוחליה, אבל כי אתה תנחיל את העם הזה וחבריו אין ענינם אלא תגרום להם שינחלוה ע"י שתכבוש אותה לפניהם. נכה, המכה פועל ע"י כלי גורם לכלי שיכה כי הכלי עצמו יאמר עליו שנכה, ע"כ והפשתה והשעורה נכתה שהברד נכה אותן אלא שמרוב ההרגל בלשון הכה ישתמשו בו גם במקום שהיה ראוי לומר נכה, ע"כ כתוב הכה הברד. נתק, וינתק את היתרים בידים, עד התיקנו אותם מן העיר גרמא. סתר, המסתיר נותן במקום סתר, הוא גורם שיהיה הדבר נסתר ואינו הוא עצמו פועל ההסתר, כי המקום הוא הפועל האמתי שבו הדבר מסתמר והמקום יקרא מסתר: סתרי נדחים נודד אל תגלי יגורו בך נדחי מואב הוי סתר למו, כנגד המקום עצמו הדבור מוסב. עור, מעורר בפועל ובידים: והוא עורר את חניתו, וכן ועורר עליו ה' צבאות שוט, שיהיה השוט יוצא מדרך הטבע אשר יאמר עליו אצבע אלהים הוא; מעיר גורם התעוררות באיזה דרך שיהיה: העירותי מצפון, אם תעירו ואם תעוררו שלא תגרמו ההתעוררות כ"ש שלא תפעל זה בידים. עשר, הלוקח העשירית יקרא עושר: צאנכם יעשור; המתעסק בהפרשת העשירית (אשר הוא מלאכה ארוכה) יקרא מעשר: עשר אעשרנו לך; והנותן העשירית לפני חברו ומניח לו שיקחנה לו וגורם לו שיעשור הוא יקרא מעשר בהפעיל, וזה טעם כי תכלה לעשר לא שישלים ההפרשה אלא שישלים הנתינה וההוצאה מביתו, וכן והיה הכהן בן אהרן עם הלוים בעשר הלוים ענינו כי כשיתנו המעשר אל הלוים יהיה גם הכהן נחשב כלוי ויקבלנו גם הוא. פוץ, וכפטיש יפוצץ סלע, הפטיש הוא הפועל בלא אמצעי; ויפץ ה' אותם משם, גרם. פור, אתה פוררת בעיד ים, בפועל ממש; ה' הפיר עצת גוים, גרם. פלט, מפלטי מאויבי הוא המתעסק בהצלה; ויפליט ואין מציל, הוא האריה המניח לטרפו שימלט מעצמו כדי לצחק בו כפירוש רשב"ל במליצת ישורון, וכן ותסג ולא תפליט ואשר תפלט לחרב אתן, הולד

יסוג לאחור ולא יצא מעצמו מן הבטן, ואשר תפלט בחזקה וברוב השתדלות המילדת גם אותו לחרב אתן. פשט, לפשט את החללים, בידים; והפשט את אהרן, בצווי, אבל בהסרת העור כתוב והפשיט את העולה, אעפ"י שאינו אלא בידים, ולא מצאתי לו טעם הגון ואולי תמצאנו בעיוגת הבשם או בגן נעול. צדק, פעולת המצדיק פעולה פשוטה שיאמר פלוני זכאי (dar ragione), עני ורש הצדיקו; פעולת המצדק יותר ארוכה שיוכיח בדברים או במעשים היותו צדיק (giustificare), ותצדיקי את אחותיך בתועבותיך אשר עשית, וכן דבר כי חפצתי בצדקך, אני חפץ ומתאוה שתוכל לצדק עצמך ולהוכיח צדקתך בראיות. צמת, צמתתני קנאתי, בעותיך צמתותוני, הם עצמם הפועלים; ומשנאי אצמיתם, ע"י אמצעיים. קדש, הקדיש במאמר בלבד, וקדש בפועל: קדש לי כל בכור וכו' הקדשתי אותם לי. קום, הקים פעולה פשוטה, לא כן והרבותיה אקומם. קטר, הנותן הקטורת או הבשר על האש וגורם בזה עליית הקישור יקרא מקטיר: והקטיר הכהן את הכל המזבחה, עומד על המזבח להקטיר; והעושה עקר הפעולה שמפריש ממנו ונותן לכהן שיקטיר יקרא מַקְטִיר: כי מקטרות נשיהם לאלהים אחרים, ואין להאמין שהיו הנשים מקטירות, קלל, המקלל הוא משתדל בדבריו להקל מעלת חברו אפילו לא מעלה בידו, והמקל גורם שיקל: להקל כל נכבדי ארץ, וכן ומדוע הקלותני להקדים להעביר את המלך וגרמת לי שאהיה קל בעיניו. קצר, ענה בדרך כחי קצר ימי, קצר אותם בפועל ברוב הדרך שהוליכני; הקצרת ימי עלומיו, גרמת שמאליהם יתקצרו. קרב, וקרב אותם אחד אל אחד לך לעין אחד, בידים; ואת בניו תקריב, גורם בצווי. רבה, אשר טפחתי ורביתי, בידים; הִרְבָּה שיהיה הרבה. רוה, הנותן משקה לרויה יקרא מַרְוֶה בבחינת נתינתו, ויקרא מְרֻוֶּה בבחינת שגרם לאחר שיהיה רוה: תלמיה רוה, נותן להם מטר לרויה, כי אם הרוה את הארץ יגרום לה שתהיה רוה, ורויתי נפש הכהנים דשן, אתן להם דשן לרויה, כי הרויתי נפש עיפה, גרמתי לה להיות רוה. רום, המרומם מגדיל הדבר ומגביה קומתו עד שהוא גדול בקומה יותר מבתחלה, כגון בנים גדלתי ורוממתי, צדקה תרומם גוי, סלסלה ותרוממך, וכן אלהי וארוממך, שירומם אותו במחשבת בני אדם עד שיחשבוהו גדול ורם יותר ממה שחשבוהו בתחלה; והמרים נושל ממקום נמוך ונותן במקום גבוה מבלי שיגדיל קומת הגוף כלל כי תשאר קומת הגוף כאשר בתחלה, אלא שהוא רם מצד גבהות מקומו, כגון הרמותי ידי, וירם במטה, והרים את הדשן, והרימו לכם איש אבן אחת על שכמו, וירם את אדרת אליהו, כלם הגבהת מקום לא הגבהה בעצם; והנה המרומם הוא עצמו פועל ההגבהה, והמרים גורם אותה, והמקום הגבוה הוא הפועל, באמת. רתח, רתח רתחיה נאמר בבחינת הפעולה; ירתיח כסיר מצולה, בבחינת היוצא מן הפעולה. שוב, משובב בפועל מעט מעט: משובב נתיבות לשבת, וכן יוצרי מבטן לעבד לו לשובב יעקב אליו, שאהיה אני ככלי שעל ידו ישיב יעקב אליו. שוה, הלא אם שוה פניה, בידים וביגיעה מעט מעט, ואל מי תדמיוני ותשוו, מה אשוה לך, פעולה פשוטה ובמאמר לבד. שלח, המשליח מניח שיזיק מי שדרכו להזיק: הנני משליח בך וכו' את הערוב; ומשלח עושה שיזיק מי שאין דרכו להזיק: ושן בהמות אשלח בם; או שיעשה שיזיק במקום מיוחד מי שאין דרכו להזיק באותו מקום,

כגון ושלחתי דבר בתוככם, ואין הדבר רגיל בארץ ישראל, וכן וישלח ה׳ בעם את הנחשים, ולא היה דרכם להזיק לישראל, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף וכו׳. שמה, השמחת כל אויביו, גרם בסבה רחוקה; ושמח את אשתו, חכם בני ושמח לבי, המשמח אלהים ואנשים, הוא עצמו סבה קרובה אל השמחה, וישמחך אלהים בימי הפורים הבאים.

טריאסטי ט׳ באדר שני כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה׳ לפ״ק.

ידידך שד״ל

גן נעול ח״ב בא לידי. בחלון ראשון מחדר י״ג אין שום דבר סתום רק הוא הקדמה לחלונות שלאחריו, והמכוון בו שיש הבדל בין כל בנין ובנין ושהחקירה הזאת היא בכח האדם, וכל זה באמת בחלון ב׳ הציב גבול לבנין הקל, ואמר שיבא על כל דבר הנפעל מן האדם ואין השלמתו צריכה לחקירות שכל האדם ולהמצאותיו ולהרכבותיו, ואמר כי זה כלל נפלא, ושכח ארג, בחן, בנה, דרש, הגה, חקר, כתב, ורבים כאלה. בחלון ג׳ באר הוראת הנפעל ואמר שיורה על ההכרה והאונס וכל נפעל מזולתו ואיננו ברצונו, ושכח ויעתר לו ה׳, וארא אל אברהם, נגלה נגליתי, וכן כל נשבע אם הוא אנוס אין כאן שבועה; עוד כתב באותו חלון ג׳ כי בנין נפעל פועל והפעל דרך אחד להם שהם מורים על ההכרה, אלא שהנפעל יוצא מן הראשון, והפועל מן השני, וההפעל מן השלישי הרביעי והחמישי וכיוצא, ולפי זה כרת שרך ובמים לא רוחצת עינינו שלא עשתה כן השפחה במצות המילת, אבל והמלה לא הומלתה, הרופא צוה למילדת והיא צותה אל השפחה; ובחלון ה׳ פירש הוראת הפיעל וההפעיל, ואמר כי המלמד לחברו חכמה הוא מחכמו, ואם למדו ע״י אמצעי הוא מחכימו, וספר גדול הוכל לכתוב אם תרצה להעמיד דבריו, כי מה שהוא שקר מעקרו יצטרכו דברים רבים לביאורו; הלא תראה כי הוא ביאר שרש אחד בשני ספרים מה שאני רגיל לעשות בחצי דף, ושא חטאותי ואתה שלום.

Nr. XXX

An. S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 32. Premier livre de mém. 50.

כ״ז אלול התקפ״א 24. 9. 1821.

שדבח״ל אל שחבד״ל שלום

חשבתי ימים מקדם שנות 1) ברכה, בהתעלם יחדו נפשי ונפשך, בשוטטנו בשוקים

1) מכאן עד „וחלומותי שלך" הדפים רשד״ל ז״ל במכתבו אשר הדפים בבכורי העתים תקפ״ו עמוד 26 ובבית האוצר דף ה׳ ומכתבו זה האחרון (כפי שכתב רשד״ל בבית האוצר דף ד׳ ע״ב בהערה) „לא נכתב בשביל יחיד ואעפ״כ היה לנגד עיניו שחבד״ל" ופה ראינו כי לקח גם קצת מליצות מתוך מכתב אשר ערך באמת לשחבד״ל. (שזח״ה)

בשוקים וברחובות, לחשוב מחשבות, רמות ונשגבות, בדברי לשומע, ובהקשיבי ליודע, בהיותי רב ריבי עם איש כלבבי, לא הנף ולא מחרף, וכל שרעפי בכור בינה מצרף, בהיותי מוצא נחת, בקבלי תוכחת, ובהיותי מאושר, בקחתי מוסר, ובהיותי שבע נעימות, בשמעי תעלומות, ועתה לשוני לחכי תדבק, אחריש אתאפק, ואזני אכבד, זמני שלא לאבד, במי אשתעשע ובמי אוענ, עם האבן או עם העץ, על זאת אספדה ואיליל, כי מלאה ארצי חכמי אליל, לא נתן ה' להם לב לדעת, ועין רואה ואזן שומעת, ולשונם מדברת גדולות, וקולם יהולל אילות, מליהם אשמע ואותך אזכור, וזכרון אבדתך לבי יעכור, והמר עליך כהמר על הבכור, אנה פנה דודי אנה הלך? אני שלך וחלומותי שלך, ועתה זה כביר יצאה רוחי, לולא ידעתי כי שלום לאחי, ושמחתך תשמח כליותי, ותתן הפוגות אל האש העצור בעצמותי, על כן יצאתי לקראתך, להעתיר על נצחיות טובותיך, יריק לך אל שדי, ברכות עד בלי די, חבלים יפלו לך בנעימים, לעולם ולעולמי עולמים, ושמח בגורלך היפה, ולבך יבער עד לאין מרפא, כמו תנור בוערה מאופה, עד יבא יום אשר תאכל ותשבע, אכילת עראי ואכילת קבע, ותעלוזנה כליותיך באשר התאוו, ושדי המד צמאוניך ירוו, וירכי שש, גשש תגשש, עד היותך זקן וישש, ופרוה תפרח ותגל אף גילת ורנן, כי תבנה ותכונן, וילדה מלכה גם היא עם לדת בתך הגדולה, ויחדו יצחקו בניך ובני בניך בקול המולה, ואתה עמהם תצחק, ובעלי שמך תשא בחיק, אשר דשנים ורעננים יהיו כעגלי מרבק, ואתה תגוב בשיבה וחיק רעיתך תחבק, ונחך ה' תמיד בכל אשר תאוה, והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוה, והיית כגן רוה, עד היותך למשל בכל הגוים, אשר המתברך בארץ יתברך בשמואל חיים.

טריאסטי כ"ז אלול **אפרש את כפי אל ה' לפ"ק**

אחיך שד"ל

Nr. XXXI

An Gabr. Engländer

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 33 Premier livre de mémoires 51.

et ante I Nr 12

30. 10. 1821. ד' חשון התקפ"ב

הצעיר המתרגם אל מעלת המגיה שלום

באהבת ה' את עמו נתנך עליהם למגיה; כי אמנם הנה ראיתי אותך שוקד על מלאכת שמים אשר בידך, לטהרה מכל סיג ודופי, ולהביאה לאור עולם תמימה ומכלל יופי: ובדור יתום כדורנו, במה תתנחם אפוא התורה היפפיה, המשלכה אחרי גו, המנחת בקרן זוית; אם לא בראותה את ספריה נחקקים בקרית מלך רב בהוד והדר לכבוד ולתפארת?

והנה נא ראיתי מחשבות חרוץ, העושה מלאכת ה' נקיה, שואל בעניותו למי מסדרי התפלה יפנה, להגיה על פיו את התפלה אשר תוחק מחדש במצות נשיא אלהים ירום הודו מתורגמת איטלקית; לאמר כי בשלש וארבע דלתות

אשר שלחו אליך ממנה המצא ימצאו דברים אשר לא כן על פי עומק משפטי לשוננו; ורעיוני אדוני יבהלוהו היטה בהגהותיו אל הימין על שערי תפלה, או אל השמאל על ויעתר יצחק, ואם יכתוב בקדמותו או בקדמתו, וכן ברבות כאלה.

חי נפשך אדוני (יברכך האלהים) אם יש להימין ולהשמיל ואם יש לבחור לא בזה ולא בזה, ולהדבק כאזור אל מתני אחד מהם: לפתח כל האדם שגגה רובצת, ואף כי מגיהי התפלות, אשר חתור חתרו במחתרת למצוא מקום להתגדל בו, אם באמת ואם בשקר.

לא כן אנכי עמדי, ולבבי לא כן יהשוב, כי כאשר אשים פני כחלמיש להלחם מלחמת ה' במקום שיש חלול השם, כן אהב שלום ואדרוף שלום בדברים אשר לא ירעו ולא ישחיתו; ואם כל ימי העמקתי החקירה בחכמת לשוננו, אבחר להעמיד תלמודי על ימיני לסמכני בהגהת הדברים אשר אכתוב, לא בהגהת הספרים אשר אקרא.

אפס כי כשמוע הגביר המהלל כמ"ר יוסף אליעזר מורפורגו את דבריך, ויואל לתת בידי את דלתות התפלה אשר הציב למול תרגומי מערכה מול מערכה, והוא פקד עלי להגיה אותם; ומצותו שמרתי, בהגיהי את הדגשים ואת המתגים, ונקדות מעט מזער; ולא שלחתי את ידי לתקן האותיות והתבות, זולתי במקום אחד, אשר לא יכלתי להתאפק, בעבור כבוד שם אלהי, הלא זה באשר כתוב בכל ספרי תפלותינו: מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים התרצה והתפיס לדור עני; ויודע אדוני כי שרש רצה בהבנותו בבנין השביעי יצדק רק על אדם המבקש רצון מאת פני הגדול ממנו, כאמור בדוד: ובמה יתרצה זה אל אדוניו: הפלא בן אדם, היאמר חומר ליוצרו: התרצא לי? ושובה והפלא הפלא ופלא, איך לא היה גם אחד בין להקת מגיהי התפלה אשר יראה את זאת. —

בדלתות אשר באו לידיך, אדוני, לא מצאתי רק וצור חבלי, אשר נכון לפתוח אותו, כדברי ר' יצחק הלוי, ותבת פרותיהם אשר בה נבונו דבריו ותבת ומנוסי, אשר, כדברי ר' אליה בחור, ראויה להנקר בשוא ולא בקמץ, בחולם ולא בשורק; ולא כתבתי ומנום לי, שלא לשלוח יד גם באותיות, ולאבדת משקל השיר לא אדאג, אחרי אשר כבר אבד בטור: ואחרי ככלות הכל לבדו ימלוך נורא. אם באו ביגדל, וגם ביתר התפלות, מלין חדשים אין להם רע בארבעת ועשרים ספרינו, לא ירגז איש חכם לב, אך יישר בעיניו התחדשות המלות בהתחדש המלות לפי רוב הימים, כמשפט כל העמים. ואשר דמה בנפשו לדמות מלת בקדמותו לתשובן לקדמתן, הלא אך למראה עינים שפט, כי אמנם יראה הלבב כי רחוקים הענינים זה מזה, ואין מלת בקדמותו מלה משובשת, כי אם מלה מחודשת, ומה טוב כי תשוב הקריאה לקדמתה.

ידע נא אדוני כי אנחנו בני טריאסטי וסביבותיה, גם כי מנדג תפלותינו מנהג אשכנזי, הנה נא רגלנו על לשוננו אנחנו ואבותינו מלות מתי מספר אשר לא ככתוב בסדרי אשכנז, רק כסדרי ויניציאה ומנטובה; לכן אל ירע בעיני אדוני, אם ראה יראה בתפלות אשר נשלה אליו מלין אשר לא נסה בהמה, כי אמנם מנהג אבותינו הוא, ולא שגגה ולא הגהה מאתי. והנה כאחד מאלה הוא: הנו אדון עולם וכל נוצר, כי כן יאמרו במקומנו, לא לכל נוצר; ואם תשאלני,

התצדק קריאה זאת בעיני הנה לבטח אענך: תצדק ותצדק, כי אמנם ידוע לאדוני כי יגדל על שלש עשר עקרי המיימוני יסודתו, והטור הזה החמישי כנגד העקר החמישי יעמוד, אשר הוא כי לה' לבדו ראוי לעבוד ולהתפלל, כי הוא לבדו כל אשר יחפוץ יעשה, וזה אמרו: הנו אדון עולם, וכל נוצר יורה גדולתו ומלכותו, 1) כי על כל נוצר להורות במעשיו גדולת הבורא ומלכותו, ובמה יעשה זאת אם לא בעבדו אותו ובהתפללו אליו? ומלבד החלופים אשר כזה, אשר מקורם במנהג אבותינו, עוד אחדים תמנה, אשר המה באמת תקונים אשר תקנו אנחנו, רק לא מרוח גבוהה, כי אם מרוח דעת ויראת ה', אשר שרשה ויסודה אהבת האדם, ואף כי העמים הישרים האלה, אשר בצלם נחיה, אלהי הרחמים יברכם.

והנה שלחנו אליך, אדוני, התפלה והתרגום עד עלינו לשבח, ואל חריצותך עינינו תלויות, אשר תעמוד על משמרתך בעין פקוחה, לבלתי ימירו הפועלים אות או נקוד מכל הנמצא כתוב בספר השלוח אליך; ועל דבר הדלתות אשר הוחקו כבר, הנה נא ערכתי כל השגגות אשר נפלו בהנה בלוח השלוח אליך, ואת פניך אדוני נחלה, תואיל בצדקתך וביושר לבבך, ובערת הקוצים מן הכרם.

אל יפול לב אדוני עליו על דבר התורות והחקים הכתובים בעברי ואין תרגומם לעומתם, עד כי יעדף העברי והאישלקי יחסר, כי אמנם לא הרבה יהיו, ויהי מה אל יסוג אדוני אחור מהניח לעתות בצדה מקום פנוי בעמוד התרגום. וכן במצוא אדוני מקומות מתי מספר אשר לא באו בהם העברי והתרגום מערכה מול מערכה, כי אם שניהם בעמוד אחד, זה למעלה וזה למטה, אל ישם לבו עליהם, רק יתנם זה לעומת זה כמשפטם, כי אמנם נעשה הדבר הזה על פי עצה אשר באה בלבנו לפנים, ונחמנו ממנה.

חזק ונתחזק אדוני בעד עמנו ובעד כבוד אלהינו, ואל נא תקוץ במלאכת פרך אשר היא מלאכת שמים, ואל תגמולות ישלם לך שבעתים; ואני עבדך אל אל שדי אעתיר, בסתר אהלו אותך יסתיר, ונחך ה' תמיד בכל אשר תאוה, והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוה, והית כגן רוה, גם אתה אל תחדל מהתפלל עד ר"ש ד"ל. יהיה האלהים בעזרי, ויחנני לטרוד אותך לרוב ימים ושנים בהגהת ספרי כאשר עם לבבי, ושלום לאבי

טריאסטי ד' לירח בול סעדני ואושעה לפ"ק.

קול זה בנך שמואל דוד לוצאטו

Nr. XXXII

28. 11. 1821. ד' כסלו התקפ"ב

שדבח"ל אל שחבד"ל שלום

הנה בא היום אשר ארֵאה גם אנכי למרעי כאיש עצל, על בלי אתכף אגרותי זו לזו כדרכי מקדם, כי גם אותי רדף הזמן בטרדותיו וישיגני, ויבא

1) עי' מ"ש רשד"ל ז"ל במ"ע הכרמל שנה שניה (1873) עמוד 304. ועי' גם מ"ש החכם ר"א צוויפעל נ"י בספרו מנים ועונב ע' 95 גם מ"ש הר"ד אפענהיים ז"ל בצופה למגיד שנה י"א. 165 (שזה"ה)

את צוארי בעלו. אימם ימי השובה, בהתהלכי בשדי תבונות נבזה וחדל אישים, שכוח מן החיים ומתעלם עם המתים: ? ועתה זה כביר לא אחקור חקירה לא אפרש פרשה, והבדלות רחקו מני, אפס קצת מקראות סתומים וחתומים מספר תהלות המובאים בסדר התפלות, והוצרכתי להבינם טרם אתרגמם, וזולת זה אין דבר אתי, כי שלש שעות מן היום אני מתחזק ללמד שלש ילדים יהודית, והשאר לתפלה. והנה גם עתה לא הייתי בא אליך באגרתי זאת, לולא ראיתי בסוף דבריך לידידנו המשכיל שחאבשל מה יקרתי בעיניך נכבדתי ואתה אהבתני, ויכני לבי פתע פתאום כשמעו את זאת, ויאמר: התסבול התסבול כי ידבר אחיך כאלה בתם — לבבו, ואתה עשית בסתר את אשר אולי ירע בעינו? לא, לא תוכל להתעלם מאיש אשר כזה, כי הגד תגיד לו את מפעלך, והיה אם יקשה בעיניו וידע מה יעשה.

על כן יצאתי לקראתך, והנני גולה את אזנך, כי אחרי צאתך מן העיר הזאת עמדו רבי אברהם הכהן ורבי מאיר רנדיגר ויבקשו פני למען אויל ללמד את הנער הכהן שעה אחת ליום בחכמת לשוננו, באמרם כי אתה ידידי נתת העצה הזאת. — ואני, אחרי אשר התברר אצלי ידיעה לא מסופקת, כאשר גם אתה ידידי הלא ידוע תדע, כי אפס תקוה לשוב עוד הנער אצלך, אמרתי לא אמנע טוב מבעליו, ואם אוכל אועיל אליו, אחרי אשר להועיל לך בדבר הזה אי אפשר, גם כי אמנם מאשר יכלתי עשה בעבורך לא חשכתי את ידי. ושום שמתי לפני האיש איך סוף סוף לא לשוא היה בנו אתך, כי באמת בקי הוא מאד במשפטי הנקוד, ורבה מזאת כי מצאתי ראיתי יראת אלהים על פניו ואהבת תורתו בלבו, ומה חכמה תערוך לכל זה? . הלא נתתי לפניך את אשר עשיתי. למען תדע ובחנת לבי אתך, ושפטתני מישרים . .

ועתה למה תהי המגלה הזאת ריקה, אקומה נא ואדון לפניך בדבר חדש אשר כבר הבטחתיך להשמיעך, באחד מעניני פרשת בראשית, אשר רבים נבוכו בו, ועדיין רבים נבוכים בו, אולי גם אתה כאחד מהם: „ויעש אלהים את האדם בצלמו" — הראית איך ידעתי לטרוף בקלפי ולהוציא משם הכתובים התמוהים יותר? ועתה ראה איך באמת אין לך מקרא מתישב על הדעת ומסכים עם הפילוסופיה יותר מזה. נקומה נא ונשלח רסן מעל פני שכלנו, ויצא ויחקור ברוח בינה חפשית מה הפרש בין האדם והבהמה; יצא שכלי וחקר, וזאת תשובתו: כל מין ומין ממיני בעלי החיים יש להם הכנה טבעית לדבר מיוחד, הנמלה חרוצה, החתול צנוע, הכלב נאמן, היונה פיושה, העכביש אורג, התרנגול שטוף בזמה, החמור סבלן, הסוס גאה, הקסטור בונה, השועל ערום, הארי גבור, וכן כל שאר המינים תכונה פרטית לכל אחד מהם, והאדם מה הוא? איננו בעל תכונה פרטית, אין לך מדה ממדות בעלי החיים, טובה תהיה או רעה, אשר לא תמצא באחד האדם: הוא בעל הכחות כלם. ושם אלהים מה ענינו? בעל הכחות כלם, ואיך אם כן לא יצדק להאמר על האדם שנברא בצלם אלהים? אלהים דוקא, לא שם אחר, כי שלש פעמים נכפל הלשון הזה בתורה, ובכלם לא נאמר אלא אלהים. הלא תגיד לי מה דעתך ומה דעת ידידנו יש"ר בדבר הזה.

ואני טרם אכלה לדבר אמרתי אתן נגד עיניך כדבר בעתו את שירת „הערב

הבקר, אשר כתבתי זה שנים ועתה עשיתי בה תקונים, כאשר הוצרכתי להעתיקה לרבי יצחק בן שלמה לוצאטו, אשר בקשה מאתי.

ועל דבר בואי אצלך, לא אדע מה יועילך, ומה כל הכוסף אשר אתה מראה לדבר הזה; אין ספק כי אהיה לך עד עולם אוהב דבק מאח. אמנם בנדון דידן יש לך אח קרוב ממני, כי אתה ידעת שלא למדתי ספר יצירה, ומכל מקום לא אחדל מהפציר באבי שישלחני. כי לא חפצתי לעזבו גם יום או יומים בלתי רשיונו ורצונו, ה' עז לך יתן ה' יברך אותך בשלום.

טריאסטי, ד' כסלו, ויזכור כי בשר המה לפ"ק.

ידידך שד"ל

XXXIV

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre dans l'Index raisonné 35 — Vol. Ante I. Nr. 11.

17. 1. 1822. — כ"ד טבת התקפ"ב

רַע כאח לי שלום ושמחה

כטל מאת ה' אשר יזלו שחקים להדש פני אדמה ולהשביע נפש שוקקה, ככה נטפו אמרותיך הטהורות על כליותי הצמאות להן זה עשרה ירחים, ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, כראותי כי נאמנה אתי רוחך, ולא רפתה אהבתך מעלי אחרי אשר עשיתי, כאשר יראוני אנשים, אין קצה לתכונת שמחתי כראותי איך גבה לבך בדרכי ה' ותתרומם רוחך הגבה למעלה על מדת הקנאה: אם זה דרכך מעולם, אשמח על היות לי רעקדוש; ואם מאהבתי ככה עשית, אגיל על היות לי אוהב דבק.

ועתה אמת אגיד לך על דבר אגרת הנער הכהן. ויהי היום וידבר אלי הילד לאמר: הנה נא לי ימים רבים אשר נפרדתי ממלמדי להועיל ועד היום לא שחרתי פניו באגרת, תחת אשר יהודה בן משה כמה ספרים שלח לרבו אחרי הפרדו מעליו; ועתה הנה קרבו ימי חנוכה, אכתבה נא אליו דבר בלה"ק, ואתה פה עמוד על ימיני וסמכני. ואני כי ראיתי דבריו טובים ונכוחים, וכי ידעתי אהבתו אותך כי רבה היא, וגם למען יתרגל בכתיבה, כי אין אדם למד אלא ממקום שלבו חפץ, לא אטמתי אזני לקול תחנוניו, ואומר אליו: הודיעני מה תאמר לו. ויגד לי את כל לבו ומה בדעתו לכתוב אליך, אז עמדתי אנכי ואקרא באזניו תבה בתבה בלשון אישלקי אשר בהתרגמן יהודית יצא מהן מאמר שלם כפי כוונתו, והוא היה מתרגם אותן אחת לאחת וכותבן: יש תבות שהיה מוצא תרגומן מיד, ויש שהוזקקתי לומר לו: מה הוא השרש? עתה בנה אותו בבנין פלוני ובגוף פלוני, ויש תבות מתי מספר שהוצרכתי לבנותן מאלי: כה נפל הדבר, לא נפל דבר אחד.

מעטים המה הפירושים אשר יהיו מבוארי הבטול כפירוש רנה"ו על צלם אלהים. צורת גוף האדם היא מוכנת יותר משאר צורות לשרות עליה השכינה? אם כן מה יתרון לנפתלי על אורנגוטן? אבל יתרונו מפאת נפשו אשר היא רבת הכחות מנפש הקוף. ואם יחזיק בדבריו שהיתרון מצד הגוף, הרי הוא מן המחמירים (materialisti), ולא זו בלבד, אלא שהוא מגלה פנים והוא תולה דעתו המשובשת בדברי התורה הקדושה, מלבד שהוא גורם לכל חכמי לב ללעוג על דברי אלהים חיים, וכל העושה אחת מאלה נוח לו שלא בא לעולם. אבל יש"ר שואל: והלא לא מצאנו מלת צלם אלא על צורת חומר גשמי? ורמב"ם בראשית ספרו כתב בהפך, והענק ההוא לא היתה תחלת דברי פיהו סכלות; והנני מגיד לך אמתת הדבר, אשר חשבתי בתחלה דלמא לא צרכיתו לה. צורת הגוף לא תקרא צלם אלא תאר, כדברי המורה; אבל יקרא צלם כל דברי הנעשה לדמיון דבר אחר, כגון אם יבא הצייר ויצייר לך על לוח שן את יקר תפארת יפתך בהודה זיוה והדרה, ההוא יקרא צלם, והמלה נגזרת מן צל, כי הצייר הראשון היה הצל. ולא תחשוב שלא יפול שם צלם רק על צורה חמריית, כי גם ישתמשו בו ספרי הקדש להורות כל דבר שאינו אלא דמיון, כמו שאמר אסף על שלות הרשעים כחלום מהקיץ ה' בעיר צלמם תבזה, אשר זה טעמו: אדני! הנה אין הצלחתם אלא כחלום בעת היקיצה, שאז נודע שאינו אלא דמיון, כן אתה הקורא בעיר צלמם תבזה, כאשר תעור משנתך תבזה צלמם, כי תבין שאינו אלא צלם ההצלחה, דמיון ההצלחה, לא הצלחה אמתית. וכן תרגם רמבמ"ן Schattenglück צל ההצלחה. וכן בדוד הוא אומר אך בצלם יתהלך איש, ופירש דבריו באמרו אך הבל יהמיון, הנה צלם הוא הבל, כלומר דמיון לבד. והנה נכון לבי בטוח בישר שכלך שיתבררו אצלך הדברים האלה כשמש בצהרים, והבן תבין בלא פקפוק כי באמת יאמר שהאדם בצלם אלהים כלומר בדמיון אלהים במה שהוא אלהים, כלומר שהוא גם הוא בעל הכחות כלם 1), אלא שהם נבדלים זה מזה כהבדל ציור... וכבר הרבה יותר מדי הארכתי בהפלת דבר תפל.

עלזו כליותי כשמעי איך הגעתי באחד משירי והפחות שבכלם להניח מעט מעצבה ומרגזה לנפש יקרה כנפש מעלת הרופא, אשר אמנם מאד אשתומם איככה לא ימצא מנחמים בין קהל עדת אנשים אשר חשך ממות נפשם, ואיך לא ירוצו כל אחיו וכל מיודעיו לדבר על לבו ולאמץ את רוחו, לפחות לתועלת עצמם, כאשר יאמר משל הקדמוני אוקיר ליה לאסיא עד לא תצטריך ליה.

ואשובה לידידנו יש"ר האומר (לפי מה שהגדת לי אתה מכוונתו, כי משירו לא יובן דבר, אפילו נתבונן בו מבוקר עד ערב ומערב עד בקר) כי לא נאוה לחכם להבעיר בלבו איש התשוקה במחשבות כאלה, כי במתג ורסן הוא צריך לבלום תאותו: ואני תפלה, לנורא עלילה, יפקח עיניו ויראה, כי האיש החכם על כל תשוקות תבל יתרומם ויגאה, ואף אם בפיו ענבים, לא יאכל לחם העצבים, יראה וישמע וידבר כל מה שיוכל, ולבו איננו אכל, אמיץ לבו מצור החלמיש, ממקומו לא ימיש, יבין כל עניני החשק, כמו שיבין כי ראש ארם דמשק

1) עי' בכורי העתים תקפ"ח 162 (הנ"ל)

דמשק, ידבר על החשק ועל חציו, ואם כל פרות הבשן נכח פניו ערומות יוצגו ' עיניו לא יתענגו, וכל עוד שלא יעלה האיש אל המעלה הזאת הרמה, יטה נא שכמו לסבול תשובתי בלא אף וחמה:

לא יִבְחַן מֶתֶק האור — אך חכם שליט ברוח
העִוֵר או הינשוף — כֻּלוֹ רוח, ירמוס חֹמֶר
לא יאמין אל איש טהור — על ערשו יישן בטוח
איש איננו פילוסוף — לִימִינוֹ אם תשכב גֹמֶר
בלבבו יחשוב נמנע — מול בנות הנטהרות
פֶּה חָלָק עם נִקְיוֹן — יתיצב על הַמַעְיָן
לא יבין איך יִכָּנַע — כה ישיח בגבורות
אל השכל הדמיון — כי קאקי עלי דמיון.

מצאה חן בעיני השירה אשר שרת ליפתך, המשקל קשה מאד, והוא נעים מאד כאשר יעלה ביד המשורר להשתמש בו כהוגן; והוא מה שעלה בידך. החכמה האמתית היא לתת לכל דבר חקו, ולעשות כל מעשה לפי המקום והזמן: אם היתה שירתך לכבוד מלך ושר הייתי אומר שאיננה נשגבת; עכשו שהיא מזכרת אהבה, אם היה לשונה נשגב הייתי אומר שהוא דבר חוץ למקומו, כי לכל חפץ יש עת ומשפט, ומה לו לחושק לשעמם אהובתו בדברים אשר לא תבין? הנח המדה הזאת למי שאין דבריו יוצאים מלבו אלא מגובה לבו. —
נכספה גם כלתה נפשי לבוא אליך לשמוח בשמחתך, אבל מה אעשה ואבי שבארץ גזר עלי, באמרו כי לא נסיתי לצאת לדרך, ואין ראוי שתהיה תחלת יציאתי בימי הסתו, פן יקראני אסון ולא חפצתי המרותו, ואולי אשחר פניך בימי האביב, ושלום לידידי האהוב והחביב.

טריאסטי כ"ד טבת, יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך לפ"ק

ידידך שד"ל.

Nr. XXXV.

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 36. Premier livre de mémoires 53.

11. 2. 1822. כ' שבט התקפ"ב

לידידי ליש"ר שלום

מקץ ימים שלש מאות שלשים וחמשה אשר לא קדמתי פניך בכתב, גם היום לא יצאתי להלאותך, לולא שמועה שמעתי מאת ידידי המשכיל שמואל בן שלמה, לאמר כי יום שקויתיהו הנה בא, וכבר הרה מכבש החוקקים גם ילד מלאכת הקדש אשר עבדת בה לתועלת בני עמך, והנה טמונה בתוך אהלך; על

כן כנשר חש לאכול השתי ולא התמהמהתי לשחר פניך ולזרז אותך למען תפיץ מעינותיך הוצה להשקות נחלת ה' אשר הוא כהיום ארץ ציה ועיפה, ולי אני עבדך תעשה בראשונה, ושלחת אלי העתק אחד, והגיתי בכל פעלך, ותעלוזנה כליותי, ואני אתן את שכרך.

מידידי המשכיל הנזכר שמעתי בשמחה איך ריקנים שבעירך מלאים חכמה כרמון אשר בדברו אתך על ענין תנועת הארץ איש מדלת העם נגש וירב אתכם לאמר כי זה מתנגד לדברי יהושע, ובהיותנו שנינו אנחנו נושאים ונותנים בדבר הזה (מבלי שישים אלינו לב גם אחד מכל העוברים והשבים כי איש לבצעו פנו) עלתה על לב ידידי מחשבה יקרה, אמרתי לא אכחד אותה ממך.

אמר כי דבר יהושע לא סוף דבר שאיננו מתנגד למה שקיימו וקבלו עליהם כל הכמים האחרונים, אבל הוא ג"כ מורה באצבע שכן היתה דעתו של הנביא תלמידו של משה, כי אמנם יש לשאול מה טעם צוה לירה שיעמוד גם הוא? הלא אין ספק כי לא היה לו שום צורך בעמידת הירח, אם כן על כרחנו לא היתה עמידת הירח מכוונת לעצמה, רק היה דבר הנמשך מאליו מעמידת המאור הגדול, וזה נמנע על כל פנים בשטת תלמי ותיקון, ולא יובן בשום צד אלא בשטת קופרניק, בהיות כי לדעתו התנועה היומית הנראת לשמש לירה ולכוכבים איננה מסובבת אלא מתנועת הארץ, ואין הכי נמי שאם היו הכוכבים נראים ביום היה יהושע מצוה גם להם שיעמודו, כי גם הם עמדו, רק לא הוצרך להזכיר עמידתם, כי בני אדם לא ירגישו בה, כאשר בהפך הוצרך להזכיר עמידת היוח אעפ"י שלא היה צריך לה, לבל יאמרו לו אחרי כן הנה אתה צוית לשמש שיעמוד, והנה גם ירח עמד, א"כ מקרה הוא; אמנם שאלת האיש ההמוני תשובתה ידועה, כי לא הנביא יכול לדבר בלשון בלתי מובן לשומעיו.

ואם ישאל האיש החכם לאמר הנה מדבריך יראה שאין לירח תנועה פרטית אלא למראה עינינו בסבת תנועת הארץ, והלא זה שקר: שתי תשובות בדבר, חדא שהתנועה האמתית אשר לירח איננה אלא תקופתה בכ"ז ימים, ולולא תקופת הארץ לא היתה תנועתה מורגשת לעיני ההמון בזמן קצר, ותו, כי להיות שאין הירח אלא משרת הארץ (satellite) והוא סובב סביבות הארץ ונמשך בתקופתו אחרי תקופתה מה שלא יהיה אלמלא שהוא דבוק אליה באופן מה כאשר ידבק האזור אל מתני איש, הנה מוכרח הוא כי בעמוד הארץ יעמוד גם הירח גם מן התנועה האמתית אשר לו — ומה נכבד הרעיון הזה! ואתה שלום.

טריאסטי כ' שבט להגיד כי ישר לפ"ק.

אוהב טהור לב

שמואל דוד לוצאטו

Nr. XXXVI

An Joseph Almanzi

(Cette lettre n'est pas indiquée dans l'index)

Premier livre de mémoires 56. (a date est incertaine)

מודה אני לידידי ואדוני אשר הפליא חסדו על עבדו, ויגל אזני למוסר, בתתו נכח פני תקונים מתי מספר אשר ישר בעיניו לתקן באחת השירות אשר יצאו מתחת ידי; ואני במה אקדמנו אפוא לשלם לו גמול צדקתו, אם לא בהיותי תמים עמו כאשר היה תמים עמדי, כי אערוך לפניו מערכת דברי אמת וצדק הנראים כנסתרים ממנו?

וראשונה על אשר חשב לתקן את אשר אמרתי „נום בר לבב פן תקבר מה תתגבר כי לא תוכל" באמר רוץ נא חבר פן תקבר, הנה בעיני יפלא איך מעיניו יפלא כי חליכה להעביד היקר אל הזולל, והנכבד אל הנקלה, החקות אשר חקק הטבע לחקות אשר חקקו בני אדם, והדר המאמר למשפטי החרוז? ויגד נא לי ידידי אל יכחד ממני, לו חפצתי להציב חק בשירתי להחריז סוף השטה הראשונה עם מחצית השטה שאחריה, ולא עם מחצית השטה ההיא עצמה, מי מנעני? ועתה החק אשר חקקתי הלא כחומר ביד היוצר הוא בידי, ואחליפנו ואמיר אותו כאשר אמצאהו מונע מדברי ההוד וההדר. הלא מי בער לא ידע כי בהעלותי על דעתי איש תם וישר אשר בקנאתו לאלהיו ישלך את נפשו מנגד לבוא בתוך להבות להציל כלי הקדש, נום בר לבב היה לי לצעוק, לא רוץ נא חבר, נום לא רוץ, נום לא נום נא, בר לבב לא חבר; לדברים האלה על משורר לתת עיניו ולבו, ואשר לא כן יחשוב, חרזן יקרא, משורר לא יקרא.

אף לזאת יחרד לבי בראותי באחרית תקוניו „ראשון עוזות ההיכלות הנבהלות מצור חרבו" תחת אשר אמרתי, „רחום שדי השמיע די פקד לאור עד פה תבא, עצור עצר משחית וצר ויסתר כי גער בו וישאו ראש ההיכלות הנבהלות מצור חרבו". באמת לא השיגה דעתי לדעת לסוף דעתו ולהבין מה טעם ראשון עולות; וגלוי הדבר וידוע כי עקר המכוון בכל דבר אשר יאמר אדם ואשר יכתוב הלא הוא שיהיה מובן, כאשר הם באמת כל דברי השירה הזאת. וכוונתי באמרי וישאו ראש (אם אולי במקרה לא זר לא נגלתה לעיני ידידי) הלא היא כי כאשר עצר ה' את ראש משחית, אז שאר בתי הקדש הקרובים אל הדלקה ואשר (בלשון השיר) היו נבהלים מצור חרבו, פתאום הרימו קרן ונשאו ראש, כטעם כבודי ומרים ראשי, ומשנאיך נשאו ראש כפי איש לא נשא ראשו כתרגום יונתן, וגם בזה לא אביתי השחית הוד המאמר בגלל משקל החרוז.

והנני מוסיף להפלא הפלא ופלא על ט"ס אשר נראה לידידי בשטת איכה נפלת? איכה אבלת? ולו היה בן מאה שנה ההרשתי, כי אמנם המשוררים אשר היו לפנינו לא נמנעו משקול במשקל אחד תבה שטעמה למעלה עם תבה שטעמה למטה, אך בדורנו נודע הדבר כי לא בעבור העינים יוסד משקל השיר כי אם לתענוג אזנים, ואם ישיר אדם באזנינו „ואיך אמות כמו פתי ומה בצע בחכמתי"

(כאשר שר עמנואל) הלא למשמע אזן דאבה נפשנו ; וכן אם אומר איך נפלת? איך אכלת ? ביתן אורה־איכה יועם ? הנה לנו בזה שני משקלים שונים ; ונהפוך הוא באמרי נפלת ? איכה אכלת ? כי הנה לנו ארבע תנועות לפני הטעם, ואשר אחר הטעם במספר תנועות לא תבא. הנעלם מעיני ידידי כי בשירי לשון איטליאה un verso tronco un tronco decasillabo, un piano senario, un piano settenario ,ed uno sdrucciolo ottonario endecasillabo, ed uno sdrucciolo dodecasillabo משקל אחד לשלשתם, ויתחברו בשיר אחד כחפץ המשורר? ובבואי למלת רגזו הנה ידוע כי למלת רגזו שתי הוראות : ענין חלחלה כמו ורגזו וחלו מפניך, וענין חרון אף כמו ברוגז רחם תזכור ; והנה אחרי אשר מצאנו מעצבך ומרגיז בענין הראשון והוא בקמץ, בבואי לאמרו בענין השני ראיתי להבדיל בין זה לזה ולאמרו בשלש נקודות בפלס גדלו קמצו : ומה גם כי בענין הזה הוא נמצא יותר בארמית מבלשון הקדש, ובלשון ההיא כותבים רוגזא כלומר רגזא.

ואחרי אשר הסירותי מעלי את התלונות אשר התלונן עלי ידידי במכתב מגלה, אבא נא אל תוכחותיו הנסתרות אשר לא פרשו, כי אמר כי תקעתי יתדות לא נאמנו, ולא הראני מקומם אים: לו היה משקל שירתי משקל בעל יתדות אולי יצדק האומר המצא בה יתדות לא נכונות ; אפס בהיות משקלה משקל פשוט, כלה מלכים, אין בה יתד, איך תהיה בה יתד בלתי נאמנת (לא בלתי נאמן) ? והנה אין בידי להעמיד דברי ידידי, כי אם באשר אמר כי אולי מצא בה חטפים נבלעים אשר לא כדת, ולהם יקרא שם יתדות לא נאמנו. וכאשר הפשתי בכל דברי השירה התמצאנה בה כאלה, שתי תבות בלבד מצאתי אשר אולי נתנו פתחון לבעל הדין, הלא הנה : מאפליה העליה.

בתבת מאפליה נקל לאיש מדקדק לתת עלי בקולו לאמר כי הניחותי הגד, גם נקל לי להשיבו דבר, כי בתבות המרכבות מצאנו שוא נח אחרי תנועה גדולה כבלטשאצר המורכב משם בל האליל (ככתוב כשום אלהי), ושוא הלמ״ד גם כי צרי לפניו נח הוא, שאם אין זאת הנה לך שני שוואים נעים זה אחר זה ; וכן ששבצר הב״ת בו דגושה אחר שוא שאחרי צרי ; וכן בלשאצר אין אדם מישראל מניע בו הלמ״ד ; וכן רד״ק בשרש כסא כתב כסיה בכ״ף צרויה וסמ״ך שואית, ולא עלתה על דעתו לאמר היותה נעה ; וכן תבת העליה נקל לשאול איך יאבד החטף ? ונקל להשיב כי רבות כאלה בספרי הקדש : משא בערב, ועירים עשרה, כי תכלה לעשר, בעשר הלוים, ברוך ה׳ ואעשיד, יעלם ה׳ עליך, בעליל לארץ, אנכי אעשה כדברך, ועצור במלין מי יוכל.

XXXVII

An. S. V. Lolli

ד׳ אדר התקפ״ב 25. 2. 1822.

שדבח״ל אל שהבד״ל שלום.

להיות מדרך האוהבים הנאמנים ישמח האחד בשמחת רעהו, ולבו של זה

יודע מרת נפשו של זה, ובשמחתו יתערב, כי נפש אחת להמה ורוח אחד לכל, הנה אמרתי, כשם ששמח לבי בשמחתך בשמעי איך נפלה בגורלך אשה טובה מתנה טובה, יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה, כן ישמח לבך גם אתה אם אגיד לך כי שירת ליל זלעפה חשך עיפה לא על חנם נכתבה, כי במוצאי שבת שעבר שליח הצבור שר אותה בקהל רב, עשרה בתים ממנה לפני דרשת הרב ושמנה אחריה, ושנשאה חן וחסד בעיני כל רואיה, חוץ מן המקנאים אשר נתנו עצמם ללעג ולקלס בתפשם על מה שאין עליו תפיסה.

אפס ידוע תדע כי בעצת אנשים טובים כבר עשיתי בה תקונים מתי מספר; כגון במקום הה! ליל חרמי עוכר עמי כתבתי ליל שברון (אוי זברון!), ובמקום ליל לא טהור וכו' כתבתי ליל לא טהור אל יראה אור כוכב נשפו יועם יכהה. תחת אור זר ואור אכזר הביא אתו ויתגאה, ובמקום נודה זדון כתבתי יחדל זדון, ובמקום לאמר שובו מעורון כתבתי לאמר חדלו, ובמקום הוציא הפשים המקדשים כתבתי וישאו ראש ההיכלות הנבהלות מצור חרבו. ולאחיך ידידי שלמה תאמר כי מאת ידידנו המשכיל קבלתי כסף f. 4 : 5 ומתלמידו יהודה בן משה קבלתי כסף f. 1 : 20 סך הכל f. 5. : 25. הוצא מהם מחיר שלשה ספרים ששלחתי אליו ביד ידידנו המשכיל העולים לכסף f. 2 : 27 נמצא בידי f. 2 : 55 ומאלה לקחתי ספר אחד אשר הוא בידי והוא חלק שני מדברי הימים לאנשי גאליה. והנה יש לו בידי f. : 9 ואתם שלום.

טריאסטי ד' אדר, וצדקתך לישרי לב לפ"ק.

אחיכם שד"ל

Nr. XXXVIII

An J. S. Reggio

Nr, d'ordre de l' Index raisonné 37. Premier livre de mémoires 58.

2. 8. 1822

ט"ו אב התקפ"ב

לידידי לישׁ"ר שלום ואמת

אחרי רוב ההודאות על החסד אשר עשית עמדי בשלחך אלי את הספר אשר דרשתי מאתך בחשבי שיכלול בקצור כל חכמת הלשון בכל פרטיה ודקדוקיה (אשר עתה ראיתי כי אין הדבר כן, גם כי אמנם דברים טובים נמצאו בו), ועל ענותך אשר כִּבַּדְתַּנִי להרצות לפני ספקותיך, הנה אנכי בא אליך בעובי העין.

שוטטתי בדברי עזרא ונחמיה ולא מצאתי להם שחרה אפס על שום אדם מישראל על קחתו לו לאשה אשה עמונית או מואבית, רק זה מצאתי כי הקנאים ההמה גם שניהם היטב חרה להם על בני דורם על אשר לא נבדלו מעמי הארץ והושיבו נשים נכריות תהיינה מאיזה עם שתהיינה אחרי אשר היו נכריות, כלומר לא עבריות ולא מתיהדות; עד כי גם לשון היהודים לא למדו, ואף כי תורתם, כמו שהיה דרך נשי הדור ההוא לבזות בעליהן ולהשתרר עליהם, עד כי הוצרך

המלך אחשורוש לשלוח ספרים אל כל מדינות מלכותו להיות כל איש שורר בביתו ומדבר כלשון עמו. והנה לא אדע מה מצאת בדברי ראב"ע על כי רחקת מעליו, באמרו אולי הוציאום כי לא היו גיורות כרות, וכבר האמנתי שלא תהיה אתה ידידי נופל בפילוסופיאה מר' שמעון בן יוחי שהוא דורש טעמא דקרא, אשר אמר בענין ולא ירבה לו נשים אפילו אחת ומסירה את לבו הרי זה לא ישאנה, ולמה לא נאמר גם אנחנו על הכתוב כי יסיר את בנך מאחרי אפילו שלא משבעה עממים והיא מסירה את בנה מאחרי ה' הרי זה לא ישאנה ?

אל נא תמנע מהודיעני דעתך בענין אולי כוונתי לה וישמח לבי, גם אל תרגז אם כגמול ידיך אשיב כך בשיתי לפניך דבר נבוכותי בו זה ימים רבים בל אדע מצוא פשר דבר.

אין ספק כי בעל הטעמים, אף אם טעה לפעמים, אדם גדול היה; והנה נוראות נפלאתי מדוע בכל מקום שבאה במקרא מליצת עשיית הטוב והישר או הרע בעיני ה' הוא מקרב הפעול אל העשייה לא אל עיני ה', כמו שהיה ראוי בלא ספק, כי אמנם אין שום פקפוק כי באמרו כי תעשה הישר בעיני ה' אין הכוונה אלא שתעשה מה שבעיני ה' הוא טוב לא שתעשה בעיני ה' מה שהוא טוב, כי מה טעם תעשה בעיני ה' ? כבדני בכתביך ואהבני, ושכון לעולם שלאנן ושלו ובריא אולם.

ט"ו באב תקפ"ב ידידך שד"ל

Nr. XXXIX

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 38 Premier livre de mémoires 59.

18. 8. 1822. א' אלול התקפ"ב

לידידי לישי"ר שלום ואמת

אם בלב בטוח השיבותי לדבריך בראשונה, הלא יכפל הפעם הזאת בטחוני להחזיק בדעתי אחרי דעתי כי כן דעת קצת רבנים, ותכפל חרב שלישיתה החודרת לכל טענותיך אשר טענת על רבותינו ועל משיח ה' אחת לאחת.

1.) אמרת כי רשב"י להיותו בר פלוגתיה דר' יהודה דאמר עמוני ולא עמונית בודאי היה סובר שגם העמוניות והמואביות אסורות לבא בקהל: והודאה הזאת אינני רואה, ובהפך רואה אני כי רשב"י בודאי היה סובר שהעמוניות והמואביות מותרות ומעולם לא נפל בזה מחלוקת בין החכמים, ובמה נחלקו ? בידיעת מקור הדין הזה, כי ר' יהודה סובר כי מן הלשון עצמו הוא נלמד, עמוני ולא עמונית, ור"ש דדריש טעמא דקרא לומדו מן על דבר אשר לא קדמו, דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם, א"כ לא היו באותו המשע וא"א להענישן: ומה מחלוקת אתה רואה בזה לענין הדין ?

2.) אמרת שגם פשטות הכתוב שאמר לא יבא עמוני ומואבי יורה שגם הנקבות בכלל, והנני משיבך כי אעפ"י שמלת עמוני ומואבי יש במשמעה זכר ונקבה,

אבל מליצת לא יבוא עמוני איננה כוללת אלא הזכרים, כי אמנם הביאה בקהל היא הכנסת איש אחד בתוך עם אחר ע"י התחתנות עד שיעמיד באותו עם משפחה חדשה שאביה היה נכרי, אבל לא תפול המליצה הזאת בנקבות, כי משפחת אם אינה קרויה משפחה, והנה הנושא עמונית לא הכניס משפחה בקהל. בא וראה כשרצה הכתוב להזכיר איסור ההתחתנות בהחלט עם עובדי ע"א ורצה להשתמש בטליצת "בא בו" הוצרך לכפול המליצה ולומר לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם, הרי בהכרח כי לא יבאו בכם לא היה מספיק ולא היה במשמעו איסור זכרים ונקבות, וא"ת והרי כתוב לא יבא ממזר, אם כן ממזרת מותרת, שאם לא כן ראוי היה להכתב לא יבאו ממזרים בקהל ה' ואתם לא תבאו בהם; לזאת אשיב כי באמת כך היה ראוי להכתב, אלא שלא אמרה התורה כן מפני כבודם של ישראל, כי אז היה משמע שימצאו בישראל אלפי ממזרים, ושהם קהל לעצמם כמו עמון ומואב שהם קהל ואומה, עד שיצדק לומר על הנושא ממזרת שנכנס בקהל הממזרים; וסוף סוף כבר אמרו רבותינו (יבמות ע"ח) ממזרת לאחר עשרה דורות מותרת יליף עשירי עשירי מעמוני ומואבי מה להלן נקבות מותרות אף כאן נקבות מותרות, א"כ גם לממזרת צד קולא.

3) אמרת כי השרים הגידו לעזרא כי נשאו העם מבנות הכנעני והחתי וכו' העמוני המואבי וכו', אבל לא הזכיר הפסוק שפירשו לו אם נשאו אותן בניותן או אם גיירו אותן תחלה, גם עזרא לא שאל מהם אם הנשים ההנה באו תחת כנפי השכינה אם לא, אלא מיד נתעצב הרבה.

ואיך תאמר שלא פירשו לו אם לקחו אותן בניותן או בגרותן? קום קרא: וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלוים מעמי הארצות "כתועבותיהם" לכנעני החתי וכו' כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם ויתערבו זרע הקדש בעמי הארצות: האינך רואה כי לקיחת הנשים הנכריות איננו הוא עצמו המעשה הרע אבל הוא הסבה אליו: לא נבדלו העם ישראל מעמי הארצות כתועבותיהם, כלומר ועשו כתועבותיהם, והיתה הסבה כי נשאו מבנותיהם, צא נא עתה ואמור שהיו ניורות.

4) אמרת כי עזרא בתפלתו פירש טעם עצבונו, כי אמר אשר צוית ביד עבדיך הנביאים וכו' ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם ובנותיהם אל תשאו לבניכם ולא תדרשו שלומם וטובתם עד עולם; והשוה עמון ומואב לז' עממים, כי לא תדרוש שלומם וטובתם איננו אמור אלא עליהם.

אין זאת ידידי, כי אמנם עזרא לא אמר "לא תדרשו שלומם וטובתם" כנגד לא תדרוש שלומם וטובתם האמור בעמון ומואב, אלא כנגד לא תחיה כל נשמה, לא תכרות להם ברית ולא תחנם, לא ישבו בארצך, וכיוצא בזה האמור בז' עממים; ועזרא רצה לכלול כל זה בלשון קצרה ואמר לא תדרשו שלומם וכו', וזה מוכרח, שהרי תחלת דבריו אלה הם: אשר צוית ביד עבדיך הנביאים לאמר הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות בתועבותיהם וכו' ועתה בנותיכם וכו', הרי שאינו מדבר על יושבי א"י, ועמון ומואב לא לנו המה, ומכל מקום גם על הנושאים מבנות עמון ומואב חרה אפו מפני שהיה דורש טעמא דקרא, כי כתוב ולא תתחתן בם כי יסיר את בנך מאחרי, א"כ אפילו עמונית ואפילו

איטלקית והיא מסירה את לבו הרי זה לא ישאנה: הלא תראה שחזר ואמר הנשוב להפר מצותיך ולהתחתן בעמי התועבות האלה, תלה הענין במעשיהם המקולקלים בלבד, ולא להיותם מזרע כנען או מזרע לוט.

5.) אמרת כי היה לעזרא לגיר את הנשים העמוניות בלי לגרשם מקהל ה', לא שמעתי בלתי היום שמגיירים ביד חזקה כמעשה הנוצרים, והלא בהפך גם מי שמאליו בא להתגייר בודקין אותו אם באמת כוונתו לשמים, או שמא פנייה אחרת יש לו.

6.) אמרת כי נמצא בנחמיה כי קראו בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו לא יבא עמוני וכו' ויהי כשמעם את התורה ויבדילו כל ערב מישראל, ולא הזכיר הכתוב שהרחיקו את הזכרים וקיימו את הנקבות; דע כי באמת הרחיקו את הזכרים וקיימו את הנקבות, שהרי למטה הוא אומר: גם בימים ההם ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות ומואביות וכו', ואיך ראה בימים ההם מה שתיקן כבר קודם לכן? הלא משם ראיה בהכרח כי מן הכתוב לא יבא עמוני לא למדו רק איסור הזכרים ואותם הרחיקו מיד, והנקבות נשארו.

7.) אמרת כי נחמיה השביע את ישראל שלא ישאו עמוניות ומואביות, אבל לא היה זה מצד היותן עמוניות ומואביות, אלא מפני שלא עזבו תועבות אומותם, כי אמר שם: ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית, וכבר השמעתיך באגרתי הקודמת כי בדור ההוא הנשים אשר היו מדברות בלשון אבותיהן ולא בלשון בעליהן הן הנה היו משתררות על בעליהן בכל דבר, עד שהוצרך אחשורוש לגזור בפירוש להיות כל איש שורר בביתו ומדבר כלשון עמו.

8.) עוד אמרת כי בסיפור רוב נשי המלך שלמה הזכיר מואביות עמוניות ועל כלן אמר מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם. ידידי שפיל לסיפיה דקרא: אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם, וזה כתוב אצל עממים, והוא הדין לכל אומה ולשון כשלא יתגיירו, כרשב"י דדריש טעמא דקרא, וכמו שפסק הרמב"ם שאסור לישא אשה שלא נתגיירה, ומי לא ידע כי נשי שלמה לא נתגיירו כראוי כי גם הטו את לב בעלהן לבנות מזבחות לאלהיהן.

אמנם על דבר המדרש אשר הזכרת לא אשיבך דבר כי לא ראיתיו, וידוע כי כל בריתא צריכה חקירה ובדיקה שמא משבשתא היא או שמא בדותא היא, ובאמת דרשת רות על שם תור לא ראיתי כמוה בדברי חכמינו, גם אומרו עמונית ולא עמוני לשון מגומגם הוא.

שאלה יש לי לשאול ומתירא אני שמא תכעס: מהיכן יצא לך ידידי מה שכתבת בפירוש דברים י"ב פסוק י"ז י"ח וי"ט שהלוים חייבים לאכול המעשר בירושלים דוקא? ואתה שלום וביתך שלום כלב.

טריאסטי א' באלול התקפ"ב.

ידידך שד"ל

Nr. XL

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 39 Premier livre de mémoires 61.

2. 9. 1822. י״ו אלול התקפ״ב

לידידי ליש״ר שלום

מימי לא הגיעתני אגרת אשר השביעה את לבבי שמחה וגיל כאגרתך האחרונה. שמחתי ראשונה בראותי שעלה בידי להסיר תלונותיך על רבותינו באחד ממאמריהם. שמחתי שניה (וה׳ הטוב יכפר בעדי אם יש בזה עון אשר חטא) בראותי כי לא עלה בידך להסיר מעליך כל תלונה בענין המעשר.

שמחתי שלישית בראותי כי ישר תרגומי בעיני ידידי יש״ר, כלומר בעיני מי שהוא יחיד בארצות האלה שיוכל לשפוט בענינים האלה.

ושמחתי רביעית בראותי כי בבואך להשיג השגות על תרגומי לא הבאת עלי ועל מלאכתי חטאה גדולה, כי בכל הערותיך או שהדין עמי או שהם שגגות קלות לא גדולות מנשוא.

הראשונה גם היא מן המין הראשון, כי אין חלול שם אלא תאר, ואין שם אלא חלל לא חלול, מלבד שאם היו נקבים וחלולים שני דברים היה אומר שאם יפתחו אחד מאלה או יסתם אחד מאלה לא מהם מהם, וגם אני ראיתי דברי השלחן ערוך ולא חששתי להם.

השניה גם היא מן המין הראשון, כי ראיתי לבעל הערוך שהביא, Con leggiadro dolor par ch'ella spiri-Alta pieta' ועוד A Dio per grazia piacque di spirarmi —L'alto lavoro.

השלישית כמו כן, כי לו אמרתי benigna misericordia היה משמע שיש שם misericordia שאיננה benigna, וזה שקר, לפיכך אמרתי la benigna בה״א המחלטת, כלומר ההסדים שידוע היותם טובים.

הרביעית היא מן המין השני, וכן החמישית, לא כן הששית, כי speranti חוזר לעינים כדברי הכתוב עיני כל אליך ישברו, ואם באמת העינים לא ישברו, אבל הוא מדרך השיר.

השביעית כמו כן, כי אחר שמצאנו frigorifico למה לא נאמר frigore? כי בהמצא המורכב ימצא גם הפשוט בהכרח. בענין ומשפטים בל ידעום הנה אמר לך דברים של טעם: דוד אמר כי ה׳ נתן לישראל משפטים אשר לא ידעו אותם הגוים לא קודם לכן ולא אח״כ, וזה היה אמת בימיו ואיננו אמת בימינו, וגם אתה ידידי הרגשת בזה, ולפיכך אמרת שאינם יודעים כלומר אינם הולכים אחריהם; הגידה נא לי אם הייתי מתרגם ciò che non fece ad altre nazioni, e leggi ch'elleno non novogliono riconoscere כלום היה בזה שבת ותהלה לתורתנו הקדושה? ואולי אל תשאל ומאי רבותא איכא שלא נודעו קודם הנתנם? כי זה מורה שאינם אנושיים אלא אלהיים.

האחרונה היא מן המין השני, כלומר כי שגגה היא אבל קלה היא מאד,

וראוי למחול למי שאינו מחבר אלא מתרגם, כי אמנם השתדלתי להעתיק גם בתרגומי כפל מלת כל הנמצא בכתוב, ואם תרגומי מוטעה גם הכתוב מוטעה: וכי אין ראוי למתרגם שיעתיק מחברו באמונה כאשר הוא? מלבד כי באמת אעפ"י שאין המאמר מדוקדק ככל הראוי, אבל יש בו מן האומץ והעצמה מה שלא היה בו אם היה מדוקדק יותר.

הוסף נא ידידי ידך גם שנית גם שלישית לערוך לפי שגיאותי, כי אמנם גם כי מבקש אני להצטדק כל מה שאוכל, מכל מקום אינני שונא את התוכחות.

ושלום רב ושנה טובה לך ולכל ביתך כלב

טריאסטי י"ו באלול תקפ"ב לפ"ק

אוהבך הנאמן שד"ל

Nr. XLI.

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 40. Premier livre de mémoires 63.

18. 9. 1822. ג' תשרי התקפ"ג

לידידי לישי"ר שלום

על הראשונה אשיב כי גם אנכי ידעתי כי למי"ד לעושה אורים גדולים הוזרת להודו, וכן תרגמתיה בתרגום המזמור בזמירות שבת, אבל במקום אשר הוא שם הפסוק הזה לא הובא אלא לראיה על היותו ית' מחדש טובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, וזה מוכח ממה שאמר לעושה בזמן בינוני, וזה התבאר בתרגומי, ודי בכך, אבל הלמי"ד אינה יכולה להתרגם במקום הזה כי אין קודם לכן הודו: וכי צריך הייתי להוסיף בתרגומי מלת הודו ללא דבר? ואם תאמר כי לעושה חוזר אל זמירות יאמרו הרי זה שגעון גמור, שהרי יש בנתים מלת כאמור.

אבל הוא שגעון ותמהון לבב כפול ומכופל מה שהשגת על תרגומי למלת היום, כי לא סוף דבר שאין אתה מבין המקראות מאליך, כי גם כשאחרים מפרשים אותם לך בטוב טעם ודעת אין אתה יורד לסוף דעתם ותחשוב חכמתם סכלות. האם לא ידעתי עד היום מה ענין מלת oggidì? אבל בכוונה השתמשתי בה להודיע כי לא די שנשים על לבנו מה שצונו משה ביום אחד מיוחד, אלא שנשמור כל אשר הורנו בכל הארבעים שנה.

לא אבין למה לא תבין כי בתרגום וערבה לה' המדפים השמיט מלת si, di nuovo gradirà: di

שאר טענותיך קצתן מן המין הראשון וקצתן מן השני, והדברים קלים מאד: אוי נא לנו אם הדיין האמתי אף על אלה יפקח עינינו כעת מחר! אך אם בעיניך לא קלות הנה גם אני אם תחפוץ אראך למאות ולאלפים כאלה וגדולות מאלה במלאכתך. ואתה שלום,

טריאסטי מעלי יומא דריש שתא.

ידידך שד"ל

XLII (1

An Joseph Almanzi

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 41 Vol. Ante I. Nr. 13.

9. 10. 1822. כ״ד תשרי התקפ״ג

שמואל דוד לידידו ליוסף שלום

הלנצח תאכל חרב ? האנטור לעולם ? הלעד אחזיק במחלוקת ? הלא ידעת כי שלום ואחוה יהיה באחרונה .

ראית אחת משירותי ותישר בעיניך ; מומים קלים נראו בה לעיניך , ותאמר לתקנם לשומה מכלל יופי ; נתת תקוניך לפני , ולא נכונו בעיני , וקיימתי דברי הראשונים ; התאמצת להניא תשובותי , הראיתני חכמתך ולא הראיתני סכלותי ; שגגותי נסתרות ממני , צדיק אני בעיני עם כל תוכחותיך , אינני רואה את כל מאומה בידי אשמה ; ידעתי ענותך כי רבה , ולבבך כי בר , על כן האמנתי כי לו הפצתי להוסיף שנית ידי להתוכח ולהצטדק , גם אתה לא תחדל מאמור אלי : צדקת בדברך , זכית בשפטך ; אפס כי קלו הדברים מאד , ולא נכון להאריך בהם לשון פעם אחר פעם . ואולם אם בעיניך לא קלים המה הדברים האלה ונכון בעיניך לדקדק בהם למען יהיה הדבור שלם , גם אני אשאלך והודיעני מה ענין מה שכתבת באגרתך מה הדבר הקשה תביאון המלות , כי אין תביאון רק לנמצאים , והיה לך לומר תביאינה לנסתרות , ואיך אמרת אשר ידעו החכמה , והיה לך לומר אשר ידעתי . ואתה ידידי (ידעתי נאמנה) לא יחסר ממך מענה לשון לטענותי אלה , ״ וענית ואמרת : לכתוב בלשון מקרא אמרתי כאלה . — הלא מעתה הוכרתני , נשפטה יחד , כי על הדבר הזה מלאתי מלים והיה בלבי כאש בוערת מימים ושנים ועתה אשפוך את שיחי לפניך , כי אוהב האמת ידעתיך . מה הוא זה (הגידה נא לי) השבח והמעלה אשר בני עמנו חפצים תמיד במכתביהם , והוא לכתוב בלשון מקרא ? ומה כוונתם בעת התהללם לאמר כל דברי לשון פסוק ? גם אותי אתה ידידי משבח ומפאר במדה הזאת , והנה נכספה נפשי לברר וללבן היטב מה היא המדה הזאת , כי יראתי פן יהיה הכבוד נהפך לקלון ותתחיל בשבח ותסיים בגנות . כי אמנם הנני רואה אותך ואת כל אחיך בני יהודה אתך תלקטו מפה ומפה מקראות שלמים מספרי הקדש ותשבשו אותם בחסור ויתור וחלוף אותיות למען שַׁבֵּץ מכתביכם באבנים היקרות ההנה : איך תשתפכנה אבני קדש !

נקרב נא למשפט ונשים הדבר לפני השכל ושקלו במאזני צדק .

תחלת דברי פיהו יאמר כי המתפרנם משל אחרים עני ואביון הוא , והמשתמש במכתביו במליצות שארי כותבים , ולוקח לשון אחרים וינאם נאום , אין לו לא מכתב ולא לשון , ואיש אשר אלה לו מעתיק יקרא , כותב לא יקרא : הלא זאת רעה

אחת

1) נדפס בספר מכתבי שפת קדש , Prag 1857 , דף 69—72 (ל״ל)

אחת. ואולם אם איש אשר כזה מאהבתו מלאכת ההעתקה יתן במכתבו מלות או מליצות אין להן ענין במאמרו, ולא תהיינה שם רק דברי מותר, או דברים יוצאים ממנהג הלשון, או גם כן מחליפים הכוונה, או מבלבלים אותה עד שלא תובן, הלא יענה השכל הישר כי זו רעה שניה קשה מן הראשונה. ואם מלבד אלה יצטרך האיש המעתיק לשבש המליצות אשר לזה מהקודמים אליו, כי יציקהו הענין ויצר לו הדרך, ולא ימצא בקודמים מליצות נאותות לכוונתו, וישים אות במקום אות או מלה במקום מלה. ואף גם זאת (יען באהבת ההעתקה ישגה תמיד) ישתדל שיהיה החלוף אשר יעשה נרגש מעט במבטא ועל כן ימנע מהשלים כל השנוים אשר היו ראוים לבאור מחשבתו, ולא יחוש אם תהיינה מלות משובשות או מורות על ענין רחוק מכוונתו, עד כי מחשבתו בעמל תובן והמליצה המועתקת נשחת תארה; הייטב בעיני השכל?

ואם האיש הזה גם בכל אלה לא תמצא ידו להשלים מכתבו בדברים מועתקים וימלא החסרון במליצות אשר בדה מלבו ואשר אין כח בהן לעמוד אצל המליצות אשר לקח מזולתו כי משחתן בהן, עד יצא מאמרו בעל שני גוונים, שחור ונאוה; האדם יראה ללבב כי איש אשר כזה (ואם הוא שש ומתפאר בגוונים שלו) חמור לבוש עור האריה הוא.

לא עליך ידידי נאמרו הדברים, הלא אמרת בראשונה כי על הכלל כלו יצאתי, יען וביען זה לי ימים ושנים אשר נפשי עלי תהמה על אבדן הלשון מתוך בני עמנו ועל הכל בבני איטליאה, עד היותם כלם מעתיקי ספרי הקדש, ולא אחד בהם מתדמה לספרי הקדש.

כי אמנם גם אנכי ידעתי כי אין טוב לכותב עברית מאשר יכתוב בלשון מקרא, אך לא את המעתיק דברי המקרא אקרא אני כותב בלשון מקרא, כי אם את האיש הנבון אשר שפתו אתו ולשונו בפיו לשון יהודית, והוא מגיד מחשבות כליותיו במלות ובמליצות ההנה אשר היו הנביאים לוקחים להם לו היה להם להגיד המחשבות ההנה. הן אמת כי המעלה הזאת להשיגה על שלמותה אין בידנו, על אודות שכחת הלשון, אמנם אם לא נוכל לאסוף הרבבות לא נחדל מבקש האלפים, ואם גם האלפים לא לנו המה לא נרפה ידנו מדרוש המאות, ואם גם המאות לא תהיינה אתנו בכל עת כתבנו, אבל כי נשא קולנו בשיר לא נכון לשיר את שיר ה' בלתי החלק הקטון הזה מטהרת הלשון.

ואתה תענה: סוף סוף האיש אשר יאזור מתניו לכתוב בלשון הנביאים הלא יצטרך גם הוא להעתיק לפעמים את לשונם — אבל לא יעתיק מאמר שלם רק שתים או שלש מלות אשר יהיה ענינן במכתבו כענינן בספרי הקדש ממש; ואם לפעמים בשנוי אות אחת ימשיך לענינו מליצה אשר אין זה ענינה בספרי הקדש, גם זה יתר לו, אפס כי ישמר מאד שתהיה המליצה ההיא נאותה במכתבו עד כי גם אם לא היתה בספרי הקדש ראויה היתה להכתב שמה, עד כי גם אשר לא יזכור היותה פסוק יהללנה וישבחנה. גם אם לפעמים יקרה לו להעתיק מליצה שלמה מספרי הקדש כענינה במקומה ממש, ידיו לא אסורות, אפס כי לא תהיה תפארת מליצתו על היותה לקוחה ממקום קדוש, כי אם על היותה נאותה באשר הוא שם.

רב, עתה ארף ידי, כי רחבים הדברים מאד, ובטני כנאוד יין לא יפתח, ואף גם זאת לא אשפכנו על הארץ כמים, כי אם מעט מעט אטיף לך עסיסי על פי תשובותיך.

שאלת ממני ידידי לחוות אליך דעתי דעת עליון בענין שירך בשבח רמבמ"ן. תחלת כל דבר ידוע תדע כי כמעט עלתה המתי באפי כראותי היותי בעינך איש כבלעם היודע דעת עליון, אך שככה חמתי בהעלותי על לבבי כי רק לכתוב בלשון מקרא אמרת כזאת; וכי תענה אלי כי עליון אינו במכתבך אחד מכנויי האלהים. אך הוא שם התאר, הנה אם כן דעת עליונה היה לך לומר, כי הת"ו סימן הנקבה, מלבד כי העליון אין למעלה ממנו: הבט נא אל מה תביאך אהבת העתקת הכתובים! ובבואי אל השיר אומר תחלה דרך כלל כי קצר מצע שיר זה"ב מהגיד בו תהלות איש כרמבמ"ן, וראוי לכל משורר לבחור לו אחת משתים, או ירחיב פה יאריך לשון בשיעור הצריך לגמור את ההלל על האיש או על הדבר אשר בחר לו, או יטוש אותו וימשוך ידיו ממנו; כי אמנם גם אם בדברים קצרים יוכל אדם לכלול ענינים נכבדים, וגם כי בעניני למוד הרי זו מעלה נכבדת כמה שכתוב quidquid praecipies esto brevis, הנה בעניני הגדה שירית אם נקצר הענינים לא תמלא אזן משמוע, וגם הנפש לא תתפעל בדברים כוללים כמו בדברים פרטיים ומבוארים הדק היטב, וכל שיר אשר לא יביא התפעלות בנפש איננו בעיני שיר; והנה על כל משורר לנתח הענינים ולפרוט חלק חלק מהם תכלית האפשר, וסימן לדבר הפורטים על פי הנבל.

ובבואי אל הפרטים, אומר כי בשור השני נראה בעיני נכון לומר לשקות תחת לשתות, כי לשתות אל גוף אין טעם לו, ובאמרך לשתות תתחייב לומר לשתות הגוף כמו ואין מים לשתות העם. ואולם אם היה בלבך להסב מלת לשתות לא אל הגוף ואל הנפש כי אם אל הדולה עצמו, דלית לשתות אתה, הנה לא אבין ההמשך: דלית לשתות אתה אל גוף אל נפש?

בשור בעת לְדַבֵּר טועים חרב דקרת, הבי"ת הראשונה יתרה. ובהיותה קמוצה שגגה היא; למ"ד לְדַבֵּר לא נכונה, כי הדבר הנדקר הוא פעול ולא יצדק עליו יחס שאליו (dativo); וסוף סוף הדברים לא ידקרו בחרב רק יבושלו בטענות.

נשמת כל איש ואיש ענינו נשמת כל אחד מבני אדם אחד לאחד, לא הנשמה האנושית בכלל.

אז בחזון דברת הוא נאמר לאהבת ההעתקה, ומלת בחזון אין לה ענין במקום הזה.

מנופת צוף .... אם כן תפיל .... משה משה .... הם באמת שלשה טורים יקרים ונכבדים מאד מכל צד.

שמן ששון ויקר הוצק עליך נאמר לאהבת ההעתקה ואין לו ענין, והאמור אחריו קצרה דעתי מהבין.

ואני טרם אכלה להעיר הערות על השיר אשר הואלת ותתן לפני לשמוע דעתי בו, אגידה נא לך ידידי כי לא נסתר מנגד עיני היות רוב הרוזי שירך מתוארים בתבנית השירים הנקראים בפי קדמונינו שיר משובח או שיר ראוי, כי רוב הטורים מתדמים בו זה לזה בשלש אותיות ומיעוטם בשתים ולא אחד בהם באחת:

חקרת, דקרת, יקרת; דלית, עלית, נפלית, גלית; שפתותיך, חכמתך, מלכותך; גורלך, עליך, היכליך: והנה באתי להעירך ידידי כי לא באלה שבה השיר, אף לא נאלה שבח החרוז, כי בעבור האזנים יוסד החרוז לא בגלל העינים; וידידי ראה נא כי בבקשך המותר נרעת ממה שהוא מחוייב, כי הנה באמת בשירך ששה חרוזים שוים זה אחר זה, ולאוזן שומעת לא יכשר הדבר ולמום יחשב.

תאמר ידידי היותי איש נרגן החותר מחתרת למען מצוא חובה לזולתו, או כי מרוב גובה לב טהור אני בעיני לאמר לי יאות להוכיח אחרים וכל אדם לא ימצא לי עון ומשגה — האמנם ידידי; אחת מאלה אין בידי; ואמת אגיד כי כלל כלל לא נפתה לבי להתברך ולומר מרום מלאכת המליצה עליתי, הגעתי אל השלמות, ונהפוך הדבר, כי בין כל השירים אשר לאות ברית שלחתי אליך ובין כפלים כהמה אשר עוד אתי, כמעט אין גם אחד אשר ישא בעיני חן וחסד ואשר פי יקובנו שיר משובח, כי את האמת אהבתי באמת ולא אחפוץ לרמות את נפשי, בחשבי כי נבדל האדם מכל נפש חיה במה שיש בידו להשלים את עצמו, ולא ישלים עצמו מי שלא יכיר מומו. והנה אחרי אשר למדתי את עצמי לבקש השלמות במעשי ידי, גם בפעולות זולתי אבקשנה, אך על הרוב בלבבי בלבד אבקשנה ולא בשפתי, כי לא כל אדם חפץ לשמוע דברי אמת, כדבר שנאמר Obsequium amicos, veritas odium parit.

רק אותך ראיתי צדיק וישר, ואבחרך לשפוך את נפשי באזניך ולשמוע ממך תוכחת מגלה מאהבה, לא תוכחות חימה איבה וקנאה כאשר בפי רבים.

אהבני ואהב את הנער הנחמד שאול וחזק את ידיו בלמוד החכמות והרגילהו בלשון רומיה, אפס כי לא תמוש מלבו הלשון העבריה, והתורה והנביאים ומבאריהם; ואתה שלום וביתך שלום כלב

טריאסטי כ"ד תשרי התקפ"ג

ידידך שד"ל

Nr. XLIII

22. 10. 1822 ז' חשון 5583

לידידי לישר"ר שלום

אחרי אשר השליתני באמור אלי כי לעת עלות המנחה נתראה פנים, ורוח נשאך על אשר לא אדע ולא ראיתיך עוד, הנה לא יכלתי לשמוע מפיך מה ענך יהודה חי על דבר משנה התורה אשר לי, ואני מאז מקדם לא הפצתי התקרב אליו, כי איש שנוא הוא, על כן לא אוכל דברו כי אם על ידי שליח; מעתה אחשוב כי נסבה היא מאת ה' למען יבא הספר ההוא לידך, והנה אחת שאלתי מאתך אם חפצת בו נתון תתן לי מחירו משנה תורה אחר וספר המורה: אם יש את נפשך תשלחם הנה לאברהם המזכיר, ואני אמסור בידו את אשר לי.

דע נא ידידי כי ספר באני מאת אלישמע פדווני תושב מנטובה, השוחר פני למען ארצה ואתחבר עמו במלאכת "מהלך שבילי הלמוד" אשר החל לכתוב

ללמד את בני יהודה, וכבר שאלתי עליו ושמעתי כי איש חכם וישר הוא, אפס כי שמעתי כי גם עמך ידידי היו דבריו, והנה נכספה נפשי לדעת האמת ולשמוע עצתך הטובה טרם אתגלע.

עוד זאת ידוע תדע כי נתתי את לבי ללמוד הלמודיות על הסדר וכבר הגעתי לפרק Della frazioni algebriche, ומה תאמר? הטוב כי אתחזק לבוא עד תכליתן? ואתה שלום וביתך שלום.

טריאסטי ז' במרחשון תקפ"ג

כלב ידידך שד"ל

Nr. XLIV

1. 12. 1822 י"ז כסלו 5583

לידידי לישר"ר שלום רב

טרדותי וחסרון ענינים עכבוני מהשיבך דבר על נועם אגרתך האחרונה, גם כי נודעה אלי חטאתי בהביאי עליך כליון עינים תחת אשר אתה ידידי מהרת לענות אותי ביום הצטרכי אליך, אמנם על כל פשעים תכסה אהבה. ועתה הנה ראשונה אגיד לך כי משנה התורה אשר בידי לא אתן אותו אם לא ביד חזקה אחרת. עוד אגיד לך כי אמת כן הוא, כי אין ר' אלישמע אדם גדול ואיש פילוסוף, וכבר השיאו יצרו (בתקות בצוע בצע) לתרגם סדר התפלות כפי מנהג קהל איטליאני בהעתיקו מתרגומי תרגום כל מה שהוא אחד בשני המנהגים, גם שלח אלי ההקדמה אשר תקן להעתקתו זאת (בכוונה לשלוח לי אח"כ את כל הספר דף דף להגות ממנו סוגיו) אמר בה כי הי' לקדמונינו איזה סדור תפלה קבוע, והראיה אז ישיר משה וגו' ויאמרו לאמר, שקבעו את השירה להאמר בכל יום, פירש ויאמרו לאמר אמרו שיאמרו ! ! !

אגרת ארוכה שלחתי אליו, ונראה שאבדה, כי חזר והתרעם על בלתי כתבי אליו; ואלמלא לא תנחשו הייתי אומר כי זה סימן שאין טוב לי עוד להתגלע עמו.

עוד אגיד לך כי מקרה קרה וראיתי בסוף הקדמת המחבר הנכבד Filangèri לספרו אשר שמו כשמי (S. D. L.) de generazione in generaz. ותחת כנפיו אחסה מפחד אחת מהשגותיך.

עוד זאת אגידה נא לך כי מדי הגיתי יום יום בפירושך הנה מדי יום ביומו אוסיף להפלא הפלא ופלא על איש כמוך האוהב האמת ומכירה ומכבדה ושונא השקר ומכירו ובוזהו ויודע נגעי בני עמו ומתאוה לרפאתם, איך ולמה יתן חזוק אל הספר המזויף המכונה ספר הישר אשר הוא אחד מן היסודות הרעועים אשר היכל הבלינו נכון עליהם. כי אמנם ידוע תדע ידידי כי (אעפ"י שהיה מהרש"ד (לא רמבמ"ן) מאמין בו) רבים המה העדים אשר כחשו יענו. וראשונה, אם היו רוב מאמרי רבותינו במדרשיהם וכו' כמו בקונטרסי מבדיל נרדפים דף 3. הנה זה מה שראיתי ונתון אל לבי זה שנים בכ"ד שעות שהיה ס' הישר בידי, ואין ספק כי עוד רבות נמצאו בו המעידות על זיופו, וסוף דבר בענין מלכי אדום אשר

נשענת עליו אתה ומהרש"ד האמת כי כל דבריו הבל הבלים, שהרי בד"ה כתוב וימת הדר ויהיו אלופי אדום הרי מבואר שהאלופים קמו אחרי מות אחרון המלכים לא שהיו בזמן המלכים (שאל"כ מה טעם וימת הדר וגם אני ידעתי כי לבסוף מת) ומשה עצמו אמר אז נבהלו אלופי אדום א"כ לא ה' אז מלך באדום אלא אלופים, ולדעת בעל ספר הישר עדיין לא התחילו ימי הדר, והאמת כי כבר נשלמו, ואז נחלקה הממלכה ביד האלופים אשר שוררו איש במקומו. ולפני מלוך מלך הוא לפני משה ואין עוד מקום לטענת קטני אמנה. ואם תאמר והלא כתוב ג"כ אילי מואב יאחזמו רעד הגם תאמר שלא היה למואב מלך? אין הכי נמי שלא היה מלך למואב בעת ההיא. ואתה שלום וביתך שלום כלב.

טריאסטי י"ז כסלו תקפ"ז.

ידידך שד"ל

Nr. XLV

13. 1. 1823. א' שבט התקפ"ג

צעיר הצעירים, לתפארת עמו, גדול מרבן שמו, שלום.

במגלת ספר, אשר לא מלאני לבי להביאה לפני רום מעלת אדוני, לולא הגביר היקר הזה, מליצי ומרים ראשי, אשר נדבו לבו לעשות עצמו שליח בדבר, יראה אדוני אם לא חכמה ותושיה, הלא כוונתי הרצויה, להעמיק החקירה בתהלוכות לשוננו, למען רדת על ידן לעומק פשוטי המקראות.

האהבה אשר אהבתי מעודי את האמת, הוא הביאתני, כראותי למפרשים ז"ל במקומות רבים דעות מדעות שונות, לחפש התמצא דרך ישרה; תנהג כל הולך בה בקו האמת, בל יוכל לנטות ימין ושמאל; אז יעצוני כליותי לאמר לא תהיה זאת זולתי דרך דיוק הלשון. וזה כאשר לא נפרש שום פרוש מבלי שיהיה כח בו לתת טעם נכון לכל תבה ותבה ולכל אות ואות, ולבאר באור מרווח למה ולמה אחז הכתוב מליצה זו ולא מליצה אחרת, תבה זאת ולא תבה אחרת, אות זאת ולא אחרת, אחרי אשר אין ספק כי לא נפלו דברי הנביאים במקרה. על פי היסוד הזה שמתי פני ברוב עתותי, לתועלת עצמי, ולמצוא מרגוע לנפשי מן הספקות והמבוכות אשר השאירו אחריהם המפרשים ז"ל, להתבונן בכתובים בתכלית האפשר לי מן הדיוק; כי מצאה העבודה (עם היותה עבודה קשה) חן בעיני, ומצאתי בה לנפשי תענוג ותועלת, ולא זה ידי ממנה, עד רבות הענינים בידי, והוזקקתי לכתבם על ספר. מהם בספר אשר אדוני רואה, ומהם נשארו אתי בקונטרסים אחרים; וכל זה אמנם מבלי שתעלה על דעתה להוציא הדברים לאור עולם, אם לא ברוב הימים, ואחרי האריך בהם הצרוף והזקוק גם בעיני עצמי גם בעיני הגדולים ממני.

ועתה מי לנו גדול מאדוני, איש אשר נתן ה' חכמה ותבונה בלבו? זקן ויושב בישיבה המפוארה אשר אסף מלך רב בקרית ממלכתו, לטובת ישראל ולתפארתו; איש אשר נשא הוד בעיני אחיו אשר הקימוהו עליהם לרועה, ובעיני מלכו נשא חן וחסד; ומה גם עתה אשר בחמלת ה' עלינו קרב זהרו אל אופקנו ותמלא הארץ את שמע גדולתו.

כי על כל אלה אליך נשאתי את עיני נשיא אלהים, ישם נא אדוני עין בחינתו על הספר הקטון השלוח אליו, לגלות אזן עבדו (על הכלל כלו, או על פרטיו ג"כ) הטוב הוא אם רע; ואם טובה לבני עמי המשכת המלאכה אשר החלותי בה או משיכת הידים ממנה, או אם יש שם עבודה אחרת, הנערכת לכחותי, תהיה קודמת אליה בבחינת הצורך לה או התועלת בה.

ובכן אשים למלי קנצי, ואשתחוה ואצא, וה' יברך את אדוני מאד ויגדל. יזקין בארץ שרשו ויונקתו לא תחדל כלה.

טריאסטי, ר"ח שבט, התקפ"ג.

עבד לחכם לב

שד"ל

Nr. XLVI (1)

An. G. L. Morpurgo

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 43. Premier livre de mém. f. 147.

24. 3. 1823. י"ב ניסן התקפ"ג

לאיש אמונות, רב תבונות, נדיב נדיבות יעץ, הגביר הנכבד בכל מעלה, לשם ולתפארת ולתהלה, כמ"ר יוסף אליעזר מורפורגו הי"ו.

אם התמהמהתי עד כה, אחרי נסיעת אדוני (יצליח ה' דרכו), לשחר פניו באגרת ושלומו וטובתו לדרוש, וחקוי חסדיו על לוח לבי לבאר ולפרוש, ולחדש עדי אהבתי לאדוני וידידי, הנה אין שערי ההתנצלות נעולים בעדי, כי הוחלתי היות תשובתו קרובה, ומדי יום ביומו אמרתי קול דודי הנה זה בא, ומה לי לטרדו בדברים אין תועלת בהם, והוא טרוד בעניינים רחבים וגבוהים עליהם; ואולם כי שמעתי אשר לא דמיתי, ונכזבה תקותי אשר קויתי, כי יארכו לו שם הימים ופסח אדוני על הפסח וליום הכסה לא יבא אל ביתו, וגם אחרי כן מי יודע מתי נשיש בהראותו, אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כחוב עלי, כי הספק אבי העצלות יצא מלבי ואינני עוד על אובל אולי.

וזאת ראשונה אגידה לאדוני, כי אין מלה בלשוני, להיות מודה לו במאד מאד, על אגרת עטרת תפארת וצפירת יקר והוד, אשר באתני מאת הרב הגדול אשר בויניציאה על דבר הספר הקטון אשר הביא אדוני לפניו, כי ידעתי בלבי עמד לי אדוני למלאך מליץ והחליק אליו בעיניו, לבלתי מצוא עוני ומכל משוגותי להסתיר פניו, ותהי זאת ליום אחרון, על לוח לבי לזכרון. ידוע ידעתי כי אדוני טרוד בעסקים, רחבים ועמוקים, אך ידעתי גם כן דבר המליץ (המשביע בצחצחות לשונו נפשי ועצמותי יחליץ) שמים לרום וארץ לעומק ורוחב לב נבון אין חקר, על

(1) עיין במכ"ע Israelitische Annalen, 1840 דף 104 (י"ל).

על כן האמנתי כי לא תהיה תפלתי תפלת שוא ושקר, אם אל אדוני אערוך תפלה, ישיב אל לבו באחד מרגעי הפנאי את החלק השני מתרגום התפלה, לדרוש שלומו וטובתו, ולמהר התגלותו, כאשר מהרתי כתיבתו, לגול מעלינו חרפת בני גבל, האומרים על שנינו הנה הרו עמל, החפיר לבנון קמל, כציץ יצא וימל.

יתבשר אדוני החפץ שלום עמנו וכבוד לשוננו, כי המחוקק הנכבד אנטון שמיד הנה הוא יוצא לקראתנו, בספר הגלוי אשר ישלח עוד מעט בקהלותינו, לזרז את בני ישראל אשר באיטליאה לתת כבוד לשפתנו, כאשר יכבדוה כל הגוים אשר סביבותינו, ולשננה לבנינו, וללמדם ספר ולשון קדמונינו, למען יהיו לשם ולתהלה בכל עמי הארץ כאשר היו אבותינו, והוא מתנדב להזיל זהב מכיסו להוציא לאור כל ספר אשר יעלה על רוחנו; וגם כי באמת לא תהיה בזה תפארתנו, שיהיו מהרסינו ומחריבינו מבני עמנו, ושיהיה הגואלנו לא מגואלינו, אולי הבזיון והקצף יהיה הוא עצמו שוט ומתג אל המתדמים לסום ופרד, בשאתם כלימתם על המעל והמרד, ואמנם נפשי אותה תאוה, להיות גם אני מסייע בדבר מצוה, ונדבה רוחי אותי, להוציא החוצה קצת ממבחר השירים אשר באמתחתי, ולספה אליהם הקדמה ארוכה, להעלות למחלתנו ארוכה, אספר בה תולדות מלאכת השיר בין העברים, ואגידה תפארת חכמינו המשוררים, אחד לאחד גדוליהם וחשוביהם, ואבאר אצל איש איש מהם, המעלות הטובות הנמצאות בהם, אולי יעשו גם המשוררים, כאשר תעשינה הדבורים, ויהיה סוף המעשה תחלת המחשבה, לברר וללבן מכמה צדדים ראוי לנו להחזיק בלשוננו היפפיה והנאוה, וכל זה אמנם בעזבת כל ראיה אשר מן השכל האנושי שגבה.

אם אולי יראה אדוני חתימת יד עבדו באגרת תחנונים, ידע כי לא נדרשתי לשואלי רק מדעתי כי הדבר המבוקש כבר נעשה מימים ראשונים, כי גבהו דרכי אדוני מנסוע לזדונים, וידעתי עם זה כי סליחת הניזק לא תנקה את החובל, ומי האמין כי לא יבינו זאת ראשי אלפי ישראל?

ישמור נא לי אדוני את אהבתו, ויהי ה' אלהיו אתו, וכל אשר יעשה יצליח.

טריאסטי י"ב לחדש האביב התקפ"ג.

נאום העבד הנרצע אשר על כל הון לא יפשע.

שמואל דוד לוצאטו.

Nr. XLVII (1)

An Joseph Almanzi

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 45 Vol. Ante I. Nr. 6.

25. 10. 1823. כ"א חשון התקפ"ד

שמואל דוד לידידו ליוסף שלום

ארכו ימי הזעם גברו גם עתקו, המון מעיך ורחמיך אלי יתאפקו, ותבחר

(1) האגרת הזאת נדפסה בס' מכתבי שפת קדש, Prag 1857, דף 72-74. (י"ל)

מחנק לנפשי הגלמודה מות לעצמותי היבשות, השבעתני במרורים הרויתני לענה, בשמרך לפיך מחסום השיבות אחור ימינך ידך טמנת בצלחת, ועטך עט דודים לשתות מי שיחור מאום ימאס, ומגלת ספר כתוב עלי לא יראה ולא ימצא ותבהל נפשי ולבי סחרחר, איש אכלתני ואחר, כי יראתי כי אמרתי, פן באגרתי הקודמת לא שמרתי דרכי מחטוא בלשוני, וברוב אהבתי האמת הטהורה, ושפתי אתי שפה ברורה, ואסיר צעיפה מעליה, ולא אכסה את מערומיה, ואבחר לשון ערומים, ולא אבחר לשון ערומים, אולי הטאתי לפניך בבטוי שפתים, ויהי דברי מפריד אלוף. והנה פתע פתאום מקץ שנים עשר חדש (כי כן ימלאו ימי מרוקי וחטאתי הכופר, ומשפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש) יצא דבר מלכות מלפניך לנחם את נפשי האבלה והשוממה, ואמצא חן בעיניך אדוני כי נחמתני, ומתהומות דאגתי תשוב העלני, פתחת שקי ותאזרני שמחה, ונם יגון ואנחה, כי פחד פחדתי ולא יאתיני, ואשר לא קויתי יבא לי, כי תחת אשר דמיתי בלבבי כי תהפך לאך זר לי ורוחך זרה ממני הנה בשממון ובתמהון לבב מצאתי ראיתי כי עוד יקרתי בעיניך נכבדתי ואתה אהבתני, וחוט של חסד אשר משכת עלי לא ניתק כאשר יראתי בהריחו איש המריבה, אך עוד הוסיף אומץ יותר ויותר ויהי לשרשרות גבלות מעשה עבות לעולם לא ינתק. (ולבי! ראה גם ראה בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו, בין חכם ללץ וכסיל בין יוסף ליוסף. הלא האחד כאשר דברת אתו משפטים וכי הבאת לנגד עיניו כתב יושר דברי אמת, דברי חן ותחנונים, לבקש מלפניו על עצמו לבלתי יהיה לבוז באמרו כי אמת נכון הדבר אשר כבר הודה לפנים בטוב טעם ודעת כי שגגה היא, ידוע ידעת לבי! כי קרה לך כמקרה החכם הנשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת, עלה עשן באפו ורבה משטמה, הפר ברית מאס אוהב, וישם כזב מחסהו וחרפת לשון ולעג ולצון סכתו להסתר שם עם פועלי און: והאחר כי בלשון מדברת גדולות עזות עניתו, ובגאוה ובגדל לבב במדושתו ובן גרנו תתן דופי, ותרחב פה ותאריך לשון לגלות ערותו בלא חמלה, על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו, ולא כסילות ואולת בדבריו, רק כי נבדלו מחשבותיו ממחשבותיך בידיעת יסודות הדבור המשובה; ואף גם זאת לא עלתה חמתו באפו, לא בז לך לא לעג לך, לא מאסך לא געלך, לא הסר בריתו אתך, לא השיב גמולך בראשך כאשר לא יבצר ממנו לז חפוץ יחפוץ, ומי יעצרנו מהיות מחפש בנרות תבונתו בשיריך אשר שלחת אליו ולהוכיח על פניך מומיהם הרבים, או לשקוד על דלתות בית תפלתך בחריצות זממו ומה שגית יבין לך? והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב, ונהפוך הוא כי יצא לפניך בשמחה ובשירים להלל בשערים מעשיך, ולהכתירך עטרת תפארת אשר אתה ידעת כי שגבה ממך הגבה למעלה. ראה! כמה הפלא ה' בין איש ואיש, ובין עיר ועיר, בין אנשי צור ובין יושבי קרית ספר!) ואם אמנם אמת הדבר אשר דבר אחד מהחכמים הקדמונים כי אוהב דבק ונאמן מתת אלהים היא יקרה ונכבדת מכל מתנות אשר יתן אלהים לאדם שטוב לפניו, איככה אפוא לא אברך את ה' יומי ולילי בכל לבבי ובכל נפשי על חסדו אשר גבר עלי, ויחנני אוהב טהור לב אשר לא משכתיו במצודת אהבתי לא במחיר ולא בשחד ולא בחלקת לשון, אשר נסיתיו במסה במצה ומריבה, והוא באהבתו עודנו מחזיק ולא ירפה? ועם כל אלה

אמנם הנה לזאת פקחתי עיני אף לזאת יחרד לבי וכליותי אשתונן, ואני בער ולא אדע מה זה ועל מה זה כאשר זכרוני בא לפניך ואמצא חן בעיניך להכירני ולכבדני בכתב ידך, לא בחרת לתת לי את אשר בצדק ובמשפט קוה קויתי, והוא תשובה ומענה לכל דברי אגרתי הקודמת, ותבחר לתת לי אשר לא צפיתי ולא שברתי ולא עלתה על לבי, והוא שיר המעלות אשר שלחת אלי.

אם אמרתי לשחדני עשית ולעור עיני בתשורתך, אולי אוהבי אהב, אהלל מהללי, אשבה תשבחותי, וארומם את המרים ראשי; שבתי וראיתי כי לא איש כמוך עני ונכה רוח ישח וישפל כאחד הריקים, ולא איש כמוני שר וגדול להפיל חתיתי בארץ מרחקים.

אך זאת חשבתי למשפט ואך בזאת יאותו רעיוני לנוח ממבוכתם, למען תצדק בדברך תזכה בשפטך ואתברך בלבבי לאמר כי מצאו דברי בשנה האחרת חן בעיניך, ותראינה עיני תבונתך תוכחותי כי נכונו, ואת תלונותי כי על האמת והצדק יסודתם, תרא ידידי את האור כי טוב, ותאמר זה דרך הטוב ואלך בה, לבער הקוצים מן הכרם, כאשר הלא זה הוא משפט החכמים באמת לקבל האמת מכל אומרה, ולהוסיף על שלמותם שלמות, ועל מעלתם מעלה.

אפס לא הפוץ חפצת יהיו דבריך אלה אך דבר שפתים בל יעבור פיך לפעלות אדם, כמעשה הכסילים הנחשלים המתעצלים ומתרשלים מעשות הטוב אשר ידעו כי טוב הוא; והנה אזרת כגבר הלציך ותמהר ותשר שיר חדש אשר לא תהיה תפארתו על המליצות המושאלות חוץ למקומן, ועל המלות אשר נשחת תארן והפיג טעמן, עד היות לב המדבר צפון במחשך אמריו ונטמן, אשר כל אלה שעשועי תעתועים מעשה צעצועים, שקר החן והבל היופי; ותהפוך אל שיחך זה שפה ברורה מתוק לנפש ויפה בעצם, ככל אשר ישר בעיני עשית.

הצדקתי בשפטי? ההיתה זאת בלבך? או נפשי שכורת גאוה חלומות השוא בדמיונה החלום? הלא אתה ידידי (אם יקרה נפשי בעיניך לכבדני עוד במכתביך היקרים) תוציא מספק נפשי. ואני עודני עומד על אובל אולי אקדמך בתודות והלל ושבחה על דבר אמת וענוה צדק אשר כללו יפי נפשך הטהורה, בקבלך באהבה מוסר אהבה ובהטותך אזניך לדבר צעיר צעירים ותשם אמריו בלבך ותשמור פקודיו לעשותם. ובאמת מה יקר שיחך האחרון מן הראשון! הלא יתרון לזה על זה כיתרון האור מן החשך, ולו היה אפשר למעט בו מלות אשר המחלישות קצת המאמר השיר; ולו הוכר התנועה היתרה אשר בטור מי יעלה עומה לריח ניחוח, הנה הוא קרוב להיות שיר שלם, ובפרט אחרי היות לשונו המוגזם כולל בשיעור לא מעט את השלמות אשר אמר הפילוסוף (הזכירו דון יצחק בשירת הים): מיטב השיר כזבו. וגם אנכי לא אחדל (כאשר יאמר ה' להוציא החלק השני לאור עולם) מהתפאר בו לעיני בני עמי. ראיתיך ידידי כי תאוה נפשך לראות מכתב ידי ולא תאבה להשיב לי גמולי במכתביך גם אתה, והנה זה עול וחמס: ואם היה משא נכסיך מגן וצנה בעד עצלותך, הלא משא דבר ה' אל הילדים אשר נתן לי ה' (אשר כמשא כבד יכבד ללא יעשה מלאכת ה' רמיה) ינן בעדי יותר ויותר: אחת היא על כן אמרתי ענני ואענך השיבני ואשיבה.

ולבלתי הראות את פני ידידי ריקם, הנה אמרתי אביאה לפניך שיר חדש אשר דבריו אמת וצדק ברוב יושבי תבל אשר טובם כחרק ואם אתה ורעיך מן הכלל כלו יצאתם.

לנוכח יהונתן בן שאול 1)

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כלב

ידידך שמואל דוד לוצטי לפ"ק

פה צור המעטירה בשמיני באחד ועשרים יום לחדש.

Nr. XLVIII

An E. A. Lattes

ר"ג סיון התקפ"ג 23. 5. 1823

שמואל הקטן ודוד הוא הקטן לרבנו הגדול רבא דעמיה מדברנא דאומתיה שלום.

נפשי יודעת מאד עון עכבי יסובני, וחטאתי נגדי תמיד כל פנות שאני פונה, מדוע בושש כתבי לבוא וישערי תשובה נגעלו ואצפנה שלשה ירחים, ולא הייתי קל כנשר ורץ כצבי לקחת עמי דברים ותשורה להביא לגדול העושה ומעשה אחרים, אשר ענותו תרבני וימינו תסעדני, ויעבור אליהו אלי וישלך אדרתו אלי יחזק במעוזי יעשה שלום לי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ריכא! אם לא ראיתי לא האמנתי. אפס כי נאמן עלי הדין, כי אצטדק לא ירשיעני, יענה ויאמר סלחתי.

ידיע להוא למלכא כי אחרי רואי (אוי לעינים שכך רואות!) איכה ישבה בדד הלשון היפפיה האמה העבריה ותרד פלאים שאול תחתיה, והיא מונחת בקרן זוית, ולא יתנו לה חנייה; ודמעתה על לחיה, צווחא ככרוכיא, בייא בייא, כי השפחה הנכריה, תעד נזמה ועדיה, וגיורא בשמי שמיא, רעד אחזני, ורעזני יבהלוני, ואמר אם כן למה זה אנכי ממית עצמי עליה, לחשוק תעלומותיה? ותם לריק כחי יגיעי ועמלי, פגול הוא לא ירצה, חוץ למקומו וחוץ לזמנו. אז יעצוני כליותי, ויאמרו לי מה לך נרדם? הנבל וכנור העירה, יפוצו מנגינותיך חוצה, והיה כנגן המנגן וראו כל עמי הארץ את יקר תפארת לשון אבותיהם, ויכלמו מעונותיהם, ודרשו את שלום אמם השכולה והגלמודה, ירוצו אליה בצואר יעשו שדי זקוניה, והיתה נשאת חן בעיני כל רואיה.

ויהי כי ישרו הדברים בעיני, כי ידעתי כי גדול כח הערב מכח המועיל, וגדול כח הזמרה משום דמשכא, לא אחר הנער לעשות הדבר, והניפותי שנית ידי על כל השירים אשר כתבתי עד היום, כי רבים המה, וברורתי אוכל מתוך הפסולת, והוצאתי הקמה ולקטתי את הסלת, וגם במה שבחרתיו הרימותי ידי לתקן המעוות בחסור

1) נדפס בכנור נעים ח"א (י"ל)

בחסור ויתור ולישנא מעליא דאשתני למעליותא, וכתבתי הדברים על ספר קראתי שמו כנור נעים, ואני עם לבבי להיות עייל בבר ברשיון מלך פרש כנפו עלי, על כן אמרתי לא יאי למלכו כתב פעם אחר פעם ללא דבר רק אמתין עד שאכנס ואצא מהעתקת הספר הזה ואשלחנו לפני הדרת מעלתו ואז אכתוב לו פעם אחת ולא אשנה לו. אמנם אחרי שוב הגב׳ הנכבד כמר יוסף אליעזר מרפורנו אל ביתו, ואנכי אדרוש מעמו קונטרסי אשר שלחתי בידו אל מעלת אדוני, ולא הוה בידיה, ואני אין בידי ממנו העתק שלם, על כן השתי ולא התמהמהתי לשחר פני מעכ״ת אבי שלום שלום יעשה לי (אם אמת הדבר כי אתו הוא) להשיבני אל הכרך הזה לשלום, דרך אניה בלב ים על ידי הנאהבים והנעימים האחים תאומי״ם, ואני אבא אחריו ומלאתי את דברי להביא לפני חקירת הדרת אדוני את ספר השירים אשר אני קרוב להשלמתו. ואדוני שלום וביתו שלום וכל אשר לו שלום, כלב

טריאסטי י״ג סיון יגל יעקב ישמח ישראל לפ״ק.

העובד מאהבה
שמואל דוד לוצאטו.

Nr. XLIX.

An Joseph Almanzi

התקפ״ג 1823.

שמואל דוד לידידו ליוסף שלום.

תוחלת ממושכה, תשב אנוש עד דכא, ושתיקתך הארוכה, כבר הושיבתני בעמק הבכה, והנה אימה חשכה, פן כאש נתכה, חמתך ועברתך, ועלי סמכה, ועל ראשי שפכה, לאין מרפא וארוכה, תחת אשר הבאתי לפניך ברכה, אמת ברה ואמונה זכה.

אך הנה לתקופת השנה הוצאתני ידידי מתוך ההפכה, והאפלה לאור גדול נהפכה, השיגוני ששון ושמחה, ונס יגון ואנחה, כי היתה הרווחה, והשמש זרחה, והנה יד שלוחה, נושאת מנחה, שיר ושבחה, זה ינחמני ובו מצאתי מנוחה, לנפשי הנאנחה, אשר תם כחה, ונס ליחה. בוחן לבות ה׳ ידע מה בחשוכא.

ידידך שד״ל

Nr. LII (1

An S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 46. Vol. Ante I. Nr 9.

19. 2. 1824. כ׳ אדר ראשון התקפ״ד

שדבח״ל אל שחבר״ל שלום

---

1) נדפס באוצר נחמד א׳ עמוד 87—82 (המו״ל).

Nr. LIII

An Elia Aron Lattes

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 47. Vol. Ante I. Nr. 14.

20. 2. 1824. כ״א אדר ראשון התקפ״ד

מעכ״ת שלום

בכל מקום שאני מוצא גדולתו של מעכ״ת שם אני מוצא ענותנותו, וכי תופש הייתי לדעת במה אדוני טרוד, ואם הואיל אדוני באר לי טרדותיו השאלתי מאתו הודאת ספקותיו, כי יאמר אלי לאמר נבוך אני להשיב שואלי אומרים אמת אשר יהיו לרצון להם וגם לפני ה׳.

ואחרי אשר הביאני המלך חדריו, האירא כי יאמר אלי הליועץ למלך נתנך, אם אצא ממחיצתי להועיל במקצת כמסייע שאין בו ממש, וחדלתי מעזוב לו משאו הכבד, אך מתני אאזור עוז להיות נושא בעול עם אדוני שכם אחד, וכוונתי הרצויה תעלה לרצון. ספר בני ציון ביד אדוני הוא, ואדוני למראה עיניו ישפוט, וחלילה לי לשפוט שפוט לא דבר ולא חצי דבר לפני מעכ״ת, רק זאת אומר, כי אם אמנם היתה השאלה (כי אולי כן היתה לפי מה שאחשוב) אם ספר טוב והגון הוא ללמד בו ילדי בני ישראל עיקרי התורה והמוסר, הנה לזאת לא אירא מחוות דעי לפני אדוני, כי לא מחכמה דאיתי בי אדבר, רק ממראה עיני אשר אני רואה, ואין חכם כבעל הנסיון.

ידוע יהיה לאדוני כי כבר פשט הספר הזה בכל בתי מדרש אשר בעיר זאת, וכל ילדינו למדים דבריו על פה בעמל גדול ובהפסד רב לשאר הלמודים. ואחרי כל זאת אינני מוצא את כל מאומה בידם, כי הספר הפילוסופי ההוא נעלה מדעתם הקלה, ונשארו קרחים מכאן ומכאן. ואינני אומר שתהיה הבנת הספר ההוא נמנעת באמת מכל הילדים, אם נמצאו מלמדים משכילים שיבארו להם דבריו בנחת ובמתון, אבל כי להיותם טרודים ללמדו על פה ובפרט בלשון אשכנזית אשר היא להם לעגי שפה ולשון אחרת, לא נשאר להם לא פנאי ולא דעת צלולה לדדת לסוף דעתו.

אפס כי לא כך היתה כוונת מחבר הספר, ומה טוב ומה נעים אם ישתמשו בו עד הדרך אשר למענה חובר, והוא שיהיה זה להם libro di lettura, שיקראו בו לעתים מזומנים בבית המדרש, להתרגל בלשון אשכנזית, ועם זה ג״כ לקחת חכמה ומוסר, אבל המלמדים סלפו הסדר והשחיתו הכוונה.

עוד זאת לא אחדל מהגיד לפני מעכ״ת, אולי נעלם הדבר ממנו, והוא כי זה ארבעים שנה כבר קדם הרב המופלא אשר ישב על כסא אדוני לפניו, ה״ה כמוהר״ר שמחה קלימאני זלה״ה, וכתב ספר נכבד זה שמו: Esame d'un giovane Israelita istruito nella sua Religione, אשר איננו חסר לנפשנו מכל אשר נתאוה, כרך שהכל בו, יראת ה׳ ואהבת האדם ועבודת המלך הכל בשפה ברורה נערך להבנת הילדים; ומה יקר הוא מספר בני ציון מצד מה שאיננו חסר

כמוהו זכרון המצות אשר התיחד בהן האיש הישראלי, ואם אמנם יצטרכו ידינו ללמוד מתוך ספר כתוב בלשון לעז, מה טוב כי ידבקו בזה ויטשו האחר, ואם ספר אשכנזי יבקשו, כדי להרגילם בלשון ההוא, הלא נקל לתרגמו אשכנזית.

זה שיעור מה שמלאני לבי לשים נגד עיני אדוני, בעבור אהבתו ובעבור אהבת בני עמי, ואדוני יסלח לעבדו, ועליו יצוה ה' חסדו.

טריאסטי כ"א אדר. יתן לך כלבבך לפ"ק

המתאבק בעפר רגליו שמואל דוד לוצאטו.

LIV (1

An. S. V. Lolli

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 49 Vol. Ante I Nr. 10.

21. 3. 1824. כ"א אדר שני התקפ"ד

שדבה"ל אל שחבד"ל שלום.

Nr. LV

An Elia Aron Lattes

7. 9. 1824. י"ד אלול התקפ"ד

שלם טב לרב טב

מדי עבור דרך ארץ מעכ"ת אחד ממיודעי ומכירי לא אחדל מלשחר פני אדוני אם בכתב ואם בעל פה, להגיד ולהעיד אהבתי וכניעתי הראויות לתת לו מכמה פנים; ומה גם עתה בנסוע אהרן, ה"ה הנער הנחמד הלזה אהרן יוסף בני בכורי ותלמידי וידידי, יניק וחכים, אשר כבר שוררתי עליו שיר.

הבן יקיר! מי יתמשל אליך וכו'

והוא עתה הולך לו מארצו וממולדתו ומבית אביו, וגולה למקום תורה, לרוות צמאונו מבארה, בישיבות אשכנז, אמרתי לא אמנע טוב מבעליו, להזכירו לשבח לפני מעלת אדוני, למען אשר יקרב גם הוא לחזק ידיו ולאמץ את לבבו, בדרך הישרה אשר בירר לו. וזהו מקומן של שבחים ג"כ למר אביו ההולך עמו, ה"ה כמהר"ר מאיר ראנדיגר נ"י, אלופי ומיודעי, משלומי אמוני חכמי ישראל, אשר בז לכסף בז לזהב, ועל בנו לא תחום עינו להרחיקו מעליו, לתאוה יבקש נפרד למען בכל תושיה יתגלע, ישלם ה' פעלו, ותהי משכרתו שלמה מעם ה' אלהי

1) נדפס באוצר נחמד I עמוד 95—89 (י"ל)

אלהי ישראל, וגם בעיני אדוני ישא חן וחכד, על פי מעלות מדותיו ותורתו, ובכן אכרע ברך ואקוד אל ברכתו, ואל אלהים אשים דברתי, יריק לו ברכותיו עד בלי די, ויכתבהו ויחתמהו ביום הזכרון הבא עלינו לשלום לחיים טובים ולשלום.

פה טריאסטי י״ד אלול התקפ״ד

עבדו הנאמן שמואל דוד לוצאטו

אם יחפוץ לשלח לי קינטרסי יעשה על ידי אלוסי זה העובר, מדי שובו, ושלום.

Nr. LVI

An J. A. Randegger.

30. 10. 1824. ט׳ חשון 5585

בני בכורי, תלמידי וידידי אהרן יוסף שלום.

אם אחרי בואך למחוז חפצך לשלום לא מהרת למצוא בני קסת הסופר לכתוב שתים ושלש שטות למלמדך ידידך אשר אהבך לשאול לו לשלום ולברכו, ידעתי בני ידעתי כי אין בזה עליך עון אשר חטא, וכי אמנם לא מאסתני ולא שכחתני ולא דמות דיוקני מחויה מעל לוח לבך בכל זאת, רק מאשר גלוי וידוע לפניך מאז ומקדם אין מאוסים המה בעיני דברי שוא ושפת חלקות אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה, על כן התמהמהת ולא חשת לשלוח אלי מכתבת ידך עד אשר יקרא לפניך ענין לכתוב אלי דברים שיש בהם ממש אשר יעלו לרצון לפני יותר מאלף אגרות שלומים של מה בכך. הנה כי כן יעידון יגידון השמות האלה אשר אנכי נותן לפניך היום כי אהבתי אליך בני חביבי לא פיחתה בפרידתך אבל הותירה, מדי העלותי על לבבי זכות תבונתך הנפלאה עשר ידות מכל הילדים אשר כגילך. התאזר חיל ילד נעים למלחמתה של תורה, וחזקת והיית לאיש. החנם נתן ה׳ לך לב לדעת פתוח לרווחה? הלא למען תגדל בבית ה׳, בחצרות אלהינו תפריח, כארז בלבנון תשגא. חזק אפוא והתחזק, אל יפתוך ההבלים, אל תקנא באוילים, אשר שחו אל מות ביתם ולא ידעו אי זה הדרך ישכון אור; חזק ידידי, ויהי אלהים עמך, ויהי מטה אהרן נסן אדרת, ישמח אביך ואכך, ויגל כלמדך ידידך.

טריאסטי מוצאי שבת קדש בשמיני בתשעה לחדש אף נחלת שפרה עלי לפ״ק.

הנאמן בבריתו

שמואל דוד לוצאטא.

Nr. LVII (1

30. 7. 1825. י״ו אב 5585

שמואל דוד לתלמידו ידידו אהרן יוסף שלום.

השׂבלת עשׂה, תלמידי ידידי, והטוב והישר בעיני עשית, בתתך לנגד עיני דברי החכם ר׳ משה לעמאנס אשר מצאת במאסף על דבר חלוק המבטא בין האשכנזים והספרדים; גם כבד כבדתני ידידי בהביאך לפני ראיות החכם ההוא העומד לימין קריאת הספרדים, כי הגדת בזה כי אוהב האמת אני בעיניך, כי אמנם ידעת כי לא כן דעתי, וכי קריאת האשכנזים ישרה בעיני ממנה, ואף גם זאת אחור לא נסוגות מהציג לפני טענות בעל דיני. ועתה הנני אליך למלאות משאלות לבך ולחוות דעי אף אני, אבל אשים לפניך תחלה דברי המדקדק הפילוסוף ר׳ אברהם פריפוט דוראן הנקרא אפודי, בספרו הנכבד מעשה אפוד אשר בידי כתיבת יד, ואלה דבריו בפרק ל״ב: אל תחשוב כי אנחנו היום בקיאים בקריאת הכתוב ובתנועת האותיות על הדרך שהיה זה אצל הקודמים מאנשי הלשון העברי, אבל כמו שחייב גלות האומה וטלטולה והתערבה בגוים קצורה בידיעת שרשי הלשון הזה וסדריו ואופניו כפי שהם, והעלם הרבה מגזרות השמות והפעלים, וכמו שהתבאר, כן הענין הזה בעצמו חייב קצורנו בידיעת אמתת הקריאה והוצאת קולות האותיות עכ״ל, ועיין שם יותר.

ועתה ידידי הא לך דעתי באמת ובתמים: אחשוב כי הקריאה הנכונה הקדמונית כבר אבדה מקרבנו, וכי לא קריאת האשכנזים תצדק בכל פרטיה, ואף הספרדית לא בכל חלקיה תכשר, כי גם זו וגם זו מעורבות מאמת ומשקר; הנה מודה אני כי האשכנזים תועים במה שיבטאו הצרי (ei) והחולם (au), ויותר מזה הם תועים במה שקוראים התבות כלן בטעם מלעיל. וכבר התרעם על זה גאון הדור החולף, רבנו יחזקאל זלה״ה, וכתב בנודע ביהודה סימן ב׳ על הקוראים שם האדנות בטעם למעלה, ואמר: והאומר שהוא מלעיל הוא עצמו מלרע. ואולם הספרדים ג״כ תועים לדעתי, ראשונה במה שהם קוראים הקמץ כמו הפתח, שנית שקוראים הצרי כמו הסגול, ושלישית שמשמיעים השוא הנע בקריאתם, וקוראים אותו כצירי וכסגול, כאלו היה גם הוא תנועה, והוא באמת איננו תנועה כלל, ואין לו בטבעו קול הברה כל עקר, לא כשהוא נח ולא כשהוא נע, ולא היתה עקר הנחתו כי אם להורות על העדר תנועה, והוא כמו שוא שוא והבל.

ואפתח באשר סיימתי, ואערוך לפניך תלמידי ידידי שלש עשרה ראיות להוכיח כי אין לשוא קול כלל, ואלה הנה: א׳. אם יש שוא שהוא נשמע במבטא, מה טעם לא יעמוד לבדו בתבה, כדרך כל שאר התנועות, כמו כי גם זה לך בן? ולמה לא נמצא כמו כן מלות זערות בשוא לבד? האם אין זאת כי אין לשוא קול הברה כלל, ושקריאת תבה אחת בשוא לבד נמנעת בחק המבטא האנושי? ב׳. אם השוא מניע האותיות, למה לא יבא הטעם עליו? התנועות כלן

1) נדפס במ״ע Mosé II, 162. 250 (י״ל).

כלן מקבלות הטעם, ומדוע לא יפול מעולם שום טעם על השוא ? ג׳. למה לא באו שני שואים בראש תבה? וכאשר נוכל לומר: הדעת לרשע חרב חצים וקשת, מדוע לא נאמר נטעו בלבב ילדיכם ללמוד לשמור ולעשות ? האין זאת יען כי מאד תכבד הוצאת שלש אותיות בראש תבה ורוח לא יבא ביניהן ? ד׳. למה אחר כל תנועה תבא לפעמים אות נחה, ואחר שוא לא תבא מעולם ? מה נשתנה השוא, אם גם הוא יורגש במבטא ? ה׳. מפני מה השוא נבלע באותיות כלב שלפני הא הידיעה, ולמה לא יקרה כזאת ליתר התנועות ? למה לא יהיה נבלע גם הצירי אשר במ״ם משמשת, והסגול אשר בשין ? למה זה לא נוכל לומר שיוצא משדה תחת שהיוצא מהשדה, כדרך שנאמר כיוצא לשדה בבציר ? ו׳. הנה ידוע כי בבוא ויו החבור בתבה שתחלתה אחת מאותיות בומפ״ ישתנה השוא הראוי לבא בוו לשורק, כמו ובאת ופרעה ומצרים ; וכל כך למה ? אם שוא שבראש תבה נרגש במבטא, למה לא נאמר ובאת ופרעה ומצרים ? אמנם על פי קריאת האשכנזים הנה הדבר על מכונו, כי אם היו הווים האלה בשוא, כלומר בלא תנועה, תכבד הקריאה על האנשים מאד מאד. ז׳. ידוע בדיני בגד כפת דסמיך ליהוא כי תבה אשר בראשה שתי אותיות דומות, או שהראשונה בית והשניה פא, אם הראשונה בשוא תדגש, כמו נשכבה בבשתנו, הלא בכרמיש, בהכבדי בפרעה. מעתה לפי הקריאה האשכנזית יהיה המשפט הזה דבר נאה ומתקבל, כי קריאת שתי אותיות שוות או קרובות במבטא בתחלת תבה ובלא רוח ביניהן הוא דבר כבד עד מאד על המבטא, ועל כן תדגש האות הראשונה עד שתתחלף במבטא מן האות שהיא רפה; אפס אם כבר יש בין שתי האותיות רוח, בהיות השוא נקרא, מה טעם למשפט זה ? ח׳. ידוע עוד בדיני בגד כפת כי תבה שטעמה למעלה ואין בסופה אלף ותנועתה האחרונה קמץ או סגול, ואחריה תבה שטעמה בתנועה הראשונה, תהיה אות בגד כפת אשר בראש התבה השניה דגושה, כמו ארצה גשן, יעשה לו ; לא כן אם יהיה טעם התבה השניה בתנועתה השניה, כמו מברכיך ברוך; והנה מצאנו ארצה כנען, עשה פרי בדגש, אם כן על כרחנו נאמר כי אין לשוא דין תנועה אפילו בראש תבה, כי הנה אם השוא נע יהיה הטעם בתנועה השניה מן התבה, לא בראשה, ומה מקום לדגש ? ט׳. ידוע כי שני טעמים רצופים יהיה הראשון נסוג אחור, כמו קרא לילה ; והנה מצאנו עשה פרי, קרא שמו גלעד, עמד זבולה, יגל מאד, ובכל אלה למה זה יסוג הטעם אחור ? והלא יש בין טעם לטעם שתי תנועות, אם שוא שבראש תבה נע. י׳, ידוע כי בתבה הסמוכה להברתה תשתנה על הרוב אחת מן התנועות לשוא, כמו נדיב נדיב לב, ואם השוא שוא והבל כשמו, נכון הדבר, כי תבה סמוכה ראוי לקרוא אותה בחפזון, ועל כן אחת מתנועותיה עוברת מן העולם ; אבל אם גם השוא נרגש במבטא, מה ראית להמיר תנועה בתנועה ? ולמה בשוא ולא בתנועה אחרת ? י״א. ידוע כי כל תבה שתתרבה בתנועותיה עד שירד טעמה מן המקום אשר היה בו לתנועה אחרת למטה ממנו, תשתנה בה אחת מן התנועות לשוא, כמו דבר דברים, פקד פקדתם; והנה אם אין השוא תנועה יהיה הדבר נכון, כי העברי

אשר כה משפטו לבקש בדבריו הקצור, כאשר תתרבה המלה בתנועות ימיר אחת מהן בשוא, כלומר יבערנה מן העולם; אך אם גם השוא תנועה, מה הועיל בתקנתו? י"ב. הלא ידעת תלמידי ידידי הזרות הנמצאת במלת שתים, אשר בא בה הדגש אחרי שוא שבראש תבה; והנה לקריאת בני אשכנז טעם גדול יש בדבר, כי אמנם תו רפה קריאתה קרובה לקריאת השין (והעד ישתמר מסתולל וחבריהם, הבאים במקום יתשמר מתסולל, להקל על הלשון), והנה אם תהיה תו של שתים רפה תעמודנה בראש תבה שתי אותיות דומות ואין רוח ביניהן ויקשה הדבר מאד על המבטא, על כן נדגשה התו, להחליף קריאתה מקריאת השין. י"ג. גדולי המשוררים הקדמונים, גם מן הספרדים כתבו פיוטים רבים בכוון מספר ההברות, ולא הביאו השואים במנין. הלא תראה לר' שלמה בן גבירול: שופט כל הארץ ואותה במשפט יעמיד וכן עד סוף הסליחה, כל טור בעל י"ב תנועות, והשואים לא יתחשבו; וכן שוממתי ברוב יגוני, כל טור בעל שש תנועות; וכן לר' יהודה הלוי בעל הכוזרי: יה שמך ארוממך וצדקתך לא אכסה וכו'. וכן יה שמע אביונך המחלים פניך וכו' וכאלה רבים מאד במחזור ספרד אשכנז ופולין מן הפיוטים ההולכים על הדרך הזה, למנות התנועות ולא החטפים; ומאין נמשכו הגדולים ההמה להוציא השוא מן המנין, לולא שידעו בחכמתם כי אעפ"י שהיו ההמון מרגישים אותו בקריאתם, אין לשוא דין תנועה כלל, וכאין וכאפס יחשב בין התנועות?

הארכתי ידידי מעט בענין השוא, כי ראיתי לבעל דיני ר' משה לעמאנס שברח ממנו ולא הזכירו כלל, אולי ראה כי לא יוכל בכל חריפותו לחזק את בדק הקריאה הספרדית בענין הזה.

ואולם הנה ראוי לי עתה להקדים תשובה לשתי טענות אשר יוכלו לטעון עלי בעלי הקריאה הספרדים בענין השוא, ואלה הנה. א'. גם אנחנו מודים כי אין השוא כאחת התנועות, כי אמנם תנועה חטופה הוא ונקרא ברהיטות המבטא מאד, אך עם כל זה קצת קול יש לו כל זמן שהוא שוא נע. ולזאת אשיב כי זאת אשר הם אומרים היא תכונת החטף סגול, אשר הוא אמצעי בין השוא שהוא העדר תנועה, ובין התנועה עצמה, ואם היה מבטא השוא כפי אשר יאמרו, מה מקום לחטף סגול? ב'. איך תאמר כי כל שוא הוא נח? ואיך לא תראה כי חלוק שוא נח ושוא נע נטוע הוא על כללי הדקדוק עצמם? וכמה מבוכות רבות ועצומות תולדנה אם נכחיש מציאות שני מיני שוא! הנה אחר שוא נח ימצא תמיד דגש קל, ואחר שוא נע לא יראה ולא ימצא: ואיך לא תראה כי בלבול שני מיני השוא הריסה גדולה הוא בפינות חכמת הדקדוק? וגם לזאת אשיב, כי מדקדקי אשכנז גם המה יבדילו בין שוא נע לשוא נח, וזה הוא החלוק אשר הציבו בין זה לזה, אות שואית, כלומר אות בלא תנועה, לא תוכל לעמוד לבדה, כי לא יוכל אדם לבטא אותה בשפתיו, והנה צריכה היא להשען על אות אחרת העומדת אצלה והיא אות נעה: מעתה יש שתהיה האות השואית נשענת על האות שלפניה, כמו אפ־קד, והשוא ההוא יקרא נח, והוא מענין מנוחה והפסק, כי קריאתו בהפסקה," וכאלו תהיה המלה נחלקת לשתים (לשון בעל המסלול); ויש שיהיה השוא נשען על האות שלאחריו, כמו פְקד, פְקדים, וזה יקרא נע, כאלו

הוא מתנועע ורהוט להתדבק באות שאחריו. זה ענין שני השוואים, וסרו התלונות. ואחרי הדברים והאמת האלה אבואה אל ענין הקמץ, ואומר ראשונה כי הקמץ הלזה שמו מורה עליו כי משפטו להיות קמוץ תמיד (וכו' כמו בקונטרס לבכורי העתים, סימן כ"א, עד והרי הם שני קולות מתחלפים ?). הלא זאת ראיה ברורה כי גם הקמץ הרחב הוא מין החטף קמץ, כלומר שאין שם קמץ שיהיה רחב, כי כל קמץ הוא מטבעו להיות קמוץ, כאשר יקראוהו האשכנזים וכאשר הודו המדקדקים הספרדים והאיטלקיים אשר הבאתי למעלה.

ועתה הנני בא אל הראיות אשר הביא ר' משה לעמאנס לחזק קריאת בני ספרד.

אמר ראשונה, כי בהיות כי תכונת כל פועל שלם לפעול לתכליתו על ידי אמצעיים שקולים לפי הצורך, בלתי חסרון ועודף; אם כן הפועל היותר שלם, האל ב"ה, אשר נתן השפה הקדושה הזאת בפי המדברים הראשונים, למען יגלה איש לרעהו מצפוני מחשבותיו, לא בחר כי אם בהברות פשוטות וישרות, כפי אשר תצאנה מכלי המבטא בטבע, בלתי עקום והרכבה. וזה הוא אומר על מה שהאשכנזים קוראים הצירי (ei) והחולם (au), ובכל זה דין ודברים אין לי עמו, כי כבר אמרתי לפניך למעלה כי מסכים אני בזה שהאשכנזים תועים במבטא הצירי והחולם. אבל ממקום שבא ר' משה לעמאנס משם אני טוען נגדו, והנני אומר כי איננו מתכונת הפועל השלם (יהיה זה האל ב"ה, או בן אדם חכם ונבון) שבבואו להציב ציונים לקריאה כדי שלא תשתכח תורה מישראל, יציב סימן אחד (הקמץ) שיהיה בעל פ"פיות, פעמים נקרא (a) ופעמים נקרא (o), ועוד סימן אחר (השוא) שפעמים יהיה נרגיש ופעמים בלתי נרגיש במבטא, ועוד סימן אחר (החירק) שפעמים יהיה תנועה גדולה ופעמים ת"ק: ומה הועיל בתקנתו, כי אם לבלבל הקורא יותר מבתחלה ? בין זאת ידידי כי לא מזער היא.

אמר שנית כי הנה ראינו שהפתח משתנה בהפסק מאמר לקמץ, והקמץ משתנה בסמיכות לפתח, ומזה הוא דן כי קול אחד לשניהם, אלא שזה באריכות וזה בקצור. ועל זאת יפה השיבות תלמידי ידידי כי יש לומר שאין ההתחלפות הזאת נמשכת מסבת שווי המבטא, כי אם מכח סבה אחרת בלתי ידועה אלינו, אחרי אשר מצאנו הצירי והסגול מתחלפים לחירק, כמו מן ספר בגד ספרי בגדי, וכן בהפסק מאמר הסגול מתהפך לפתח, וילך וילך ויאמר ויאמר, ורבות כאלה מהתחלפות התנועות זו בזו, גם בזולת שווי המבטא.

אמר שלישית כי מה שלא יבא אחר ת"ג שוא נח או דגש אלא כשיהיה הטעם עליה, הוא כי אז מגודל המשך ההברה תתילד הברת ת"ק ואחריה יצדק השוא הנח או הדגש; ושזה נכון לפי קריאת הספרדים המושכים ומאריכים הברת ת"ג בלתי המר אותה מהברת התנועה הקטנה שכנגדה, ושזה אמנם לא יתכן כלל לפי קריאת האשכנזים. ועל זאת אשיב כי אינני מודה לו כלל שיהיה טעם בוא שוא נח או דגש אחר תנועה גדולה שהטעם עליה מה שאמר שיש שם ת"ק נבלעת באריכות התנועה הגדולה; ואין אנו אז"א לכל מה שבדו מלבם קצת המדקדקים, ולמטה אבאר עוד בטול הדעת הזאת. וכן מה שאמר רביעית כי אחרי חולם ושירק תנוח הויו, מפני שהחולם והשורק גם הם ממוצא השפתים כמו הויו, וכן אחר צירי וחירק תנוח יוד כי הצירי והחירק גם הם מן החיך, ואחרי קמץ גדול אלף או הא

כי גם הקמץ מן הגרון, ושאם היתה קריאת הקמץ מעין החולם היה ראוי שתנוח אחריו ויו כמו אחר החולם: בכל זה אני כופר, ואומר לא היו דברים מעולם, ואין התנועות מתחלקות כלל למוצאות, אלא הדוש הוא שבדו מלבם קצת ממדקדקי אשכנז, ולא מפיהם אנו חיים.

ועל החמישית אשר אמר כי לפי קריאת האשכנזים היה ראוי שתבוא אלף גנובה במלת מזרח וחברותיה כמו שתבא במלת זרוח ורעותיה, אחרי שאינם מבטאים קמץ מעין הפתח כי אם מעין החולם; אני משיב כי אעפ"י שקריאת הקמץ מעין החולם, מ"מ הקמץ סגור ושפל הרבה יותר מן החולם, ועל כן יתכן שלא הוצרכו להשמיע אחריו אלף גנובה.

ומה שאמר כי מפיוטי הראשונים נראה שהיו קוראים בקריאה הספרדית, הנני מודה לו כי הפייטנים הספרדים היו קוראים גם הם בקריאת הספרדים והאשכנזים אשר בימינו; יכל זה מה יועיל? הנני מודה לו כי הראב"ע היה קורא הקמץ כמו הפתח, אבל כבר הראיתיך כי הראב"ע עצמו כתב כי אין הקמץ ראוי להקרא בפתיחת הפה כמו שהיו נוהגים בארצו; וכן הנני מודה אם תרצה שר' שלמה גבירול ור' יהודה הלוי היו משמיעים השוא הנע בקריאתם, אבל כבר הראתיך שעם כל זה פיוטים רבים חברו שניהם בלי להעלות השואים במספר.

וכן מה שהביא ראיה מן המסרה אשר בפרשת וישב: והשיבך לית, וחד והשיבך ה' מצרים, וחד פסוק סימן זוי העמודים, הנה צדק בדברו כי זאת ראיה ברורה שהיו בעלי המסרה קוראים הקמץ בפתח והצירי כסגול; אלא שבראיות אחרות שרירות וקיימות יש לי להוכיח כי לא קמו בעלי המסרה כי אם ימים רבים אחר חתימת התלמוד, והנה עדותם אצלי בענין הזה כעדות הפייטנים לא יותר.

ומה שהביא ראיה ממלת רומי וממלת אפיתיקי וממלת לגיונות, בכל זה כבר אמרתי אליך כי מודה אני לו שהאשכנזים תועים במבטא החולם והצירי. ואולם ראיה אחרת גדולה מאד היה לו לר' משה לעמאנס להביא גם בענין הקמץ, ולא ידעתי איך נעלמה מנגד עיניו, ולאהבת האמת לא אכחידנה תחת לשוני. שבעים הזקנים אשר תרגמו את התורה לתלמי המלך היו קדמונים יותר מן הפייטנים ומבעלי התלמוד והמשנה, והיו בזמן הבית, והם כתבו שמו של אדם הראשון Adam, לא Odom ותרגמו מלת שבת Sabbaton, לא Sabboton, ואף לא Sabbotson, וזו הזקה מכל הראיות שהביא ר' משה לעמאנס. ואולם עכ"פ גם בימים ההם ובכל זמן בית שני ידוע כי כבר נשתכח הרבה מן הלשון, וכבר התערבו ישראל בשאר עמים, ואפשר שכבר החל המבטא להשתבש או אולי הזקנים תקנו הלשון כדי שיהיה המבטא עולה יפה בלשון יונית, או אולי הסופרים אשר העתיקו תרגומם החליפו התנועות לתפארת הקריאה; ויהי מה הקושי הזה לבדו לא יעצור כח לרחקני מדעתי אשר כבר הראתיך כי לא על אבני בהו יסדתיה. ואולם עוד אחרת היתה שם מלבד כל הראיות אשר הביא ר' משה לעמאנס, ואולי גם הוא הביאה ואתה לא הגדת לי, להיות כי לא הדשה היא, כי כבר הזכירוה גם הרז"ה וגם ר' יהודה ליב בן זאב בספריהם, וזאת היא. התנועות עשר, חמש כנגד חמש, חמש אבות וחמש תולדות, חמש גדולות וחמש קטנות: אם כן הקמץ שהוא אביו של פתח, בהברה שתהיה קריאתו (a) ולא (o). אבל הדעת הזאת נחלקת לשתים, כי הנה רד"ק כתב: חמש התנועות הגדולות יש להן חמש בנות כנגדן, ותנועתן

קטנה ושפלה מהאמות, והן א ושמה פתח גדול והיא כתנועת הקמץ אלא שהיא שפלה ממנה, א ושמה סגול והיא כתנועת הצירי אלא שהיא שפלה ממנה, וכן בקמץ חטוף ובחירק קטן ובקבוץ שפתים אמר בכלם הלשון הזה: אלא שהיא שפלה ממנה. והנה דעתו כי התנועה הגדולה הברתה גבוהה, והקטנה קולה נמוך. לא כן דעת הרז"ה וכן זאב, כי הם אומרים כי התנועה הגדולה נמשכת במבטא, והקטנה רחוטה במבטא ונקראת במהירות הנשימה, והוא דבר מתחלף ממה שכתב הרד"ק. ויהי מה, אקומה נא ואבדוק את הדעות האלה גם שתיהן.

ואומר תחלה לרד"ק כי איך יתכן שתהיה קריאת הפתח שפלה מקריאת הקמץ, ושם קמץ יורה סגירה, ופתח הפכו? וכן איך תהיה קריאת הצירי גבוהה ורחבה מקריאת הסגול, ושם צירי נגזר מן צר? ועוד הנה ידוע כי הקדמונים קראו לו קמץ קטן, וקמיצה ענין סגירה, א"כ סגור הוא ולא רחב. וכן באמת כל בני המערב קוראים אותו צר מאד, ואומרים אמן ושמע השומע אמין, וכן הישמעאלים קוראים לישמעאל יסמאיל. ואומר לו עוד, כי אין בטבע האדם יכלת לבטא בשפתיו שני מיני (a) ושני מיני (i) ושני מיני (u) אחד גבוה ואחד שפל, כי לעולם התנועות האלה אחת תהיה קריאתן, ולא תקבלנה הרחבה וקמיצה, הרמה והשפלה; כי אמנם שתים הנה לבדנה התנועות המקבלות שני מיני קריאה, רחבה וצרה, גבוהה ושפלה, והן תנועת (e) ותנועת (o), והנה חלוק התנועות בכלל לשתי מחלקות, גדולות וקטנות, רחבות וצרות, גבוהות ושפלות, הוא דבר מתנגד לטבע המבטא האנושי.

אבל הרז"ה וחבריו בעלי השיטה האחרת האומרים כי התה"ג נקראת באריכות הנשימה, והקטנה במהירות הנשימה, ידעתי כי ימצאו להם סמוכין להשען עליהם, יען וביען אנחנו רואים כי אחרי ת"ג תבאנה האותיות הנחות, ונמצאת התנועה הגדולה עומדת בסוף ההברה, ויש שם מקום להאריך בקריאתה; ובהפך אחר ת"ק יבא נח נראה, ונמצאת התנועה הקטנה עומדת באמצע הברה, והיא רחוטה בהברה אחר האות שאחריה, ואין מקום להאריך בה הנשימה. והנה הסמוכים האלה ימושו (וכו' כמו בקונטרים עד נח נסתר בשוה). ע"כ על כל הדברים האלה לבי אומר לי כי חלוק התנועות לגדולות וקטנות שוא ודבר כזב הוא, ושאין שם כלל עשר תנועות, אך באמת שבע הנה ולא יותר תנועות לה"ק; וזה לשון הראב"ע בתחלת ס' מאזנים: המלכים הם שבעה: האחד הולם והוא מלך מלכים וכו'; השני שורק והוא נקדה באמצע האות באות ויו, או שלש נקדות למטה מהאות, השלישי חירק וכו'; הרביעי פתח גדול וכו'; החמישי פתח קטן וכו'; הששי קמץ גדול וכו'; השביעי קמץ קטן וכו'.

וכבר הסכימו גדולי מדקדקי האומות כי הקולות אשר יבטא האדם שבעה המה, וכן באמת שבע הנה התנועות בלשון יוני, מקבילות ממש לשבעה מלכים אשר אתנו. הלא תראה: (A) הוא פתח, וקריאתו (a); (E) הוא צירי, וקריאתו (e) צר ונמוך; (H) הוא סגול, וקריאתו (e) רחב; (I) הוא חירק, וקריאתו (i); (O) הוא קמץ, וקריאתו (o) צר ונמוך; (Ω) הוא חולם, וקריאתו (o) רחב; (Y) הוא שורק או קבוץ העומד תחתיו, וקריאתו כאשר יבטאוהו בני אשכנז, כלומר כמו (u) צרפתי, לא כמו (u) אישלקי, ויגיד עליו שמו, שורק לשון שריקה, וכן מבטא (u) צרפתי הוא באמת מין שריקה.

הלא שמעתי בקולך תלמידי ידידי ואגידה לך את כל אשר בלבבי בענין הזה, ועליך עתה לשפוט את דברי ולהודיעני דעתך עליהם, גם תאמר אלי היש עוד במאמר ר' משה לעמאנס ראיות אחרות אשר לא שמת לפני, ומלבד זאת הלא ראוי לך אתה אחי לשים לפני ראשי פרקים מדברי החכם האחר העומד לימין קריאת האשכנזים להכין אותה ולסעדה; ואל שדי יצוה לך את ברכתו עד בלי די כתישוקתי וכתישוקת תלמידי שמואל חיים זלמן.

נאום הכו"ח פה טריאסטי ב"ו לחדש מנחם שנת תקפ"ה
מלמדך וידידך שמואל דוד לוצאטא.

Nr. LVIII

כ"ו ניסן התקפ"ז 22. 4. 1827.

ליד נשיא אלהים אשר בתוכנו, כמוהר"ר אברהם חי קולוניא הנגיד.

לכבוד אדוני ותורתו ויקר תפארת גדלתו שלום ואמת.

הגד הגד לי כי מצא כבוד אדוני בעבדו עון, אשר שלחתי את ידי בסדר התפלות להחליף מתרצה בהרוצה, על כן מאשר יקר אדוני ונכבד בעיני, ומאשר יחרד לבי (היודע צדקתי ותמי) פן אהיה בעיני אדוני כאחד המתפרצים אוהבי חדשות, אמרתי אעמידה כבוד אדוני על מקום המשפט, למען יראה בעיניו ולבבו יבין והצדיק את הצדיק, בראותו כי לא לחדש עשיתי, כי אם להסיר חרוף וגדוף מפי אחי כל בית ישראל, וכבר ילמדנו רבנו במקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד, ואף כי בבקשת מתרצה ברחמים, אשר איננה מגוף התפלה, ושמה לא יזכר לא במשנה ולא בתלמוד, ואין משפטה רק כמשפט הפיוטים אשר יסדו האחרונים. ומקום מוצא משפטי וצדקתי להגלות הנה הוא עם אדוני ובאהל ביתו, בספר בכורי העתים תקפ"ז עמוד 206, שמה התבאר עומק הוראת שרש "רצה" בכל בניניו, כי המקבל הוא הרוצה, והמקובל הוא הנרצה, והמתחזק להיות נרצה, הוא יקרא מתרצה, כמוני היום המתרצה ומבקש רצון לפני מעלת כבוד תורת אדוני, אולי ירצני ברחמים, ויגלה משוגותי לאזני תחלה, בתוכחת מגולה, אולי תהיה בלישוני מלה, לגל מעלי חרפה ונבלה, ומי שברך העיר הזאת להביא כבוד אדוני בתוכה, הוא יריק אוצרות ברכה, לאדוני ולכל ביתו, ויאריך ימים על ממלכתו,

כנפיש העבד הנרצע לרחוץ רגלי אדוני ולהתאבק בעפ"ם.
שמואל דוד לוצאטו.

Nr. LIX (1

א' אלול התקפ"ז 24 8. 1827.
שדבח"ל אל שחבד"ל שלום.

---

1) נדפס בבה"ע תקפ"ט 76 (ישעיה לוצאטו)

Nr. LX

An. A. B. Piperno

29. 3. 1828. י״ד ניסן התקפ״ח

ממני שמואל דוד לכבוד אדוני אברהם ברוך שלום .

כמים קרים על נפש עיפה , כן מארץ מרחק מגלה עפה, פתאום הגיעתני , ושמועה טובה השמיעתני, שַׁמֵּחַ שִׁמְחתני , קול דודי הנה זה בא , מבקש אהבה, כי חפץ בבת יעקב, ואת אמרת ישראל לא נאץ, וישא לבו אותו בחכמה, להיות מעיר לעזור ללשוננו הנעימה , וקרא זה אל זה ואסף נדחי ישראל לצבוא צבא לעזרת ה׳ בגבורים , ואותי בראשית ברה ובחר לכבדני בטורי זהב, מזה ומזה הם כתובים אהבה וכבוד וששון ויקר. כי על כל אלה כעל גמולות אשלמה רֵעַ, ועל כל מדה ומדה שמדד לי חן וחסד אהבה וחבה, הנני מודה לו במאד מאד והיה על לבי תמיד לרצון, זכר אברהם אוהבי, גם ברוך יהיה ומבורך ברכת הדיוט. כי אמנם מה טוב ומה נעים אהבת רֵעים, אשר לבם נקשר וחֻבר, בקשר אהבה שאינה תלויה בדבר, רק יהיו לאחדים , להיות הולכים צמדים, במהלך שבילי הדעת, וארחו לחברה, להתענג באורה, לשדד שדיה, ולעשות שדיה . לאכול מפריה ולשבוע מטובה, הפוך בה והפוך בה דכלא בה. אפס כי כל אהבה אשר זה משפטה, כן תרבה וכן תפרוץ, כפי עוצם הכרת איש במעלות רעהו, אחת היא על כן אמרתי, יפתח לי אדוני את אוצרות חכמתו , והראני את בית נכאתו, ויריק לי ברכתו, מעט צרי ומעט דבש, צוף דבש אמרי נועם אשר עשו אצבעותיו, מעשה ידיו להתפאר, ואכבדהו כי אדע שמו הנאה לו מצד פעולותיו. ויען מכתלי אגרתו ניכר כי לא נודעתי לאדוני רק מתוך ספרי כנור נעים, על כן אמרתי לא אכחד מאדוני (הואיל ושרי ליה לצורבא מרבנן וכו׳) כי עוד לי מלין לעיני בני עמי בספר הוחקו, הנה הנם ב״בכורי העתים״ היוצא שנה שנה בעיר וויען הבירה: שמה בתוך הבאים (משנת תקפ״ו ומעלה) כתבים מכתבים שונים אשר כתבתי בהבדלות הלשונות הנרדפים, ובביאור מקראי קדש על פי עומק פשוטם , ובשאר חקירות חדשות בחכמת לשון הקדש ; אשר על כן שאלתי ובקשתי (אם יקרתי בעיניו) שישתדל להביא אל ביתו ספרי בכורי העתים הנזכרים , הנמצאים עם המחוקק אנטאן שמיד, וישים עינו עליהם, ואם ישתדל ג״כ להפיצם בערי איטליאה, אולי חפץ ה׳ בידו יצלח, להעיר ולעורר את האהבה ללשוננו הקדושה, ולהרימה מאשפות. ואולם אשר אני אחזה לי אבן לראש פנה למען החזיר העטרה ליושנה, הוא להרבות בערי איטליאה ספרי המליצה והשיר וחכמת הלשון , וזה בהדפים ספרים חדשים גם ישנים, ולזרותם בארצות במחיר השוה לכל נפש , כאשר בני אשכנז עושים בארץ מגוריהם. זאת עצתי ואם יש את לבבו ויש לאל ידו להחל במצוה להוציאה מן הכח אל הפועל, ברוך אברם לאל עליון, ותחשב לו לצדקה , אף ידי הכון עמו להשוב מחשבות, וזרועי תאמצנו עצות מרחוק אמונה

אומן. ועתה חזק אברהם ברוך, חזק ויאמץ לבך, וחזק ידים רפות, ולבבות נרדמים העירה והקיצה, וה׳ אלהיך ירצך, וברכך בכל משלח ידיך, כנפש אדוני וכנפש עבדו אשר אהבו.

הכו״ח פה טריאסטי היום יום ערב פסח שנת ובחר עוד בירושלם.

הצעיר שמואל דוד לוצאטו.

Nr. LXI.

An Jehuda Jeitteles

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 55 — Vol. Ante I. Nr. 1; et A-Z Nr. 6

21. 3. 1824. — י״ח אב התקפ״ח

לרבא דעמיה מדברנא דאומתיה, בר אבהן ובר אוריין, נגיד ורב תבונות, לתורה ולתעודה לחכמה ולתושיה גבר באחיו, השכל וידוע אתו באמנה, המליצה והשיר לו למנה, מעינותיו הפיצו חוצה נהרים יאורים, שם תהלתו נודע בשערים, יגידו רחוקים צדקו, ודור אחרון כבודו, דורש טוב לעמו ודובר שלום, כבוד החכם והקצין ר׳ יהודה בן יונה, שלום.

בבכורי העתים לשנה הבאה ראה ראיתי שאלת חכם אשר העיר אדוני בחכמתו על דברי תרגום אנקלוס באתר דמוקדין קיטמא, ואחרי שומי עיני עליה ולא מצאתי מענה (כי באמת אם הנוסח כן הוא אין לו ענין כלל, כי מה טעם מקום שריפת הדשן? והדשן לא ישרף, כי מן השרפה יולד), סבותי אני את לבי לחפש בספר קדמון כתיבת יד אשר בידי, והוא ביאור על תרגום אנקלוס, שמו ושם כותבו לא נודע, ובדקתי אותו על פסוק אל מקום הדשן, ומצאתי לו נוסח אחר, שהוא קורא דמוקדין ברי״ש, וקריאת דמוקדין בדל״ת לא נשא על שפתיו כלל, כאלו לא היתה ולא נראתה בימיו, וזה לשונו: „אל מקום הדשן לאתר דמקדין קיטמא, אי אפשר לפרשו מלשון קדן כלומר שמסלקו ומניחו לצד אחר כמו בקדן זוית, שא״כ היה לומר דמקדנין, שהרי הנו״ן יסוד בה, והפועל שלו יאמר קדן כמו מן שלח משלחין ומן קרב מקרבן, ויש לפרשו מלשון מקדין את הפרצה במועד בפ׳ משקין, שהוא לשון אקראי וערעי, כך זה לאקראי וערעי היו מניחים אותו שם, שהרי היו גבלעים במקומם ולא היו עומדים שם לקבוע, ובתרגום אחר שאינו ספרדי מצאתי דמוקדין, ויש לפרשו מלשון כבוד מענין מכבדו לאמה, וצריך עיון שהיה לו לומר מיקדין או מוקדין״ עכ״ל. וסוף הלשון נראה מגומגם, ואולי הקריאה שהיל״ל מיקדין לא מוקדין, גם מה שבעל הספר אומר שאי אפשר לפרשו מלשון קדן איננו מוכרח בעיני כי יתכן היות המלה ל׳ יחיד ותשוב אל הדשן עצמו, כלומר מקום שהדשן נקדן ומונח שם, הן אמת כי אולי לא מצאנו לא בתרגום ולא בתלמוד שמוש מלה כזו משרש קדן, אבל נראה לי שמצאנו לרבותינו שגזרה מליצה כזו משרש מקצוע (הקרוב בענין לקדן) והוא

מה שקראו מוקצה לדבר שפורשים ממנו לזמן מה וקראוהו בשם זה לא מלשון קצה שאין לו ענין עם לשון הפרשה, אך מלשון מקצוע שהוא קרן זוית הבית שמצניעים שם מה שאין צריכין לו לשעתו, כטעם מזוינו מלאים.

ואבדת הע"ן לא הקשה עלינו, כי רבים ככה בלשון חכמים, כמו זרת הנאמר בל' חכמים על האצבע קטנה, שהיא מלה נגזרת מן זערת (עין תשבי), וכן ר' זירא כמו זעירא, ובתורה עצמה מצאנו בשרש זה עצמו ואת הבית יקציע, את העפר אשר הקצו, וכן בלשון מוקצה שעליה אני דן הנה בעל הערוך בס' ערך מקצה השני כתב: "המעמיד תאנים בחצרו לקצות, ליבש, פירוש אחר לקצות לעשות מהם קציעות" הנה שהעין חסרה מן המלה. סוף דבר איננו רחוק בעיני שתהיה מלת דמקרין (אם יש מקום לנוסח) לשון יחיד משרש קרן, ותהיה הקריאה דְּמַקְרַן בינוני פעול מבנין פַּעֵל, או דְּמַקְרַן פעול מבנין אַפְעֵל, והיו"ד יתרה בשגגת הסופרים אשר לא הבינו ענין המלה; ואדוני למראה עיני הכמתו ישפוט.

ויהי מה היום הזה יום בשורה הוא לבשר לאדוני כי נמצא בידי ביאור על תרגום אנקלוס מראש ועד סוף לא חסר דבר, נעתק בשנת יא"ר לאלף הששי, ואחורי הדף האחרון כתוב בו בכתיבה אחרת כלשון זה: "נמצא הספר הזה בבית מדרשו של הגאון כמהר"ר יצחק פואה זצ"ל ולא נודע שם מחברו אלא כמדומה שהיה ספרא רבא ויקירא חכם וחסיד במדרש יעקב דאיזנא זצ"ל". ותחלת הספר כך הוא: יחיעכיל

חבור זה נעשה לבאר כמה מלות וספקות בתרגום אנקלוס וגם לבאר מקצת טעמי חלופי נסחאות שבתרגום איזה חומש משאר נוסחאות הנמצאות.

הן אלה קצת דרכי אנקלוס ע"ה ולהרחיק הגשמות עקר כוונתו ..... ושאר הדף הקדמה, הספר כלו תשעים דפים קטנים, אך הכתיבה דקה. הכתיבה ככתיבת היהודים אשר באשליאה, אך במקומות האותיות מדובקות אחת אל אחת, ותכבד הקריאה. ומה נכבד הספר הזה ראשונה בעבור הביאורים והדיוקים אשר בו והבדלת הלשונות הנרדפים הנמצאים בתרגום אנקלוס, כמו איש שתרגם פעמים נור, ופעמים אשא, ופעמים אשתא, וכן אדם ואיש פעמים אדם פעמים אינש ופעמים גברא, והרבה כאלה; והשנית בעבור חלופי נסחאות הנמצאות בו ובלתי נמצאות בספרים אשר אתנו; ואביא לאדוני לדוגמא לשון אחד מן הספר ונכללו בו שתי נסחאות משונות מנוסח הספרים, האחת תוספת מלה אחת בתרגום, והשנית שנוי הנקוד, ואלה דברי הספר: "יהיה החלה האחת על להם הפנים, תהא הויא תרגום, וצ"ע לפי שמצאנו במתניתין במ' מנחות שתי הלחם נלושות אחת אחת ונאפות אחת אחת, לחם הפנים נלוש אחד אחד (וכו' וכו' והאריך להביא לשון המשנה והתלמוד ות"כ, ואח"כ חתם) ועוד יש לומר בעבור כי הנסמך חסר מן המקרא שאמר תהיה ולא פירש שתהיה נלושת או נערכת או נעשית כן, הוצרך לתרגם כן להשלים חסרון הלשון, ופירוש הויא הוֵיָה כמו יד ה' הויה, כלומר בשעת הוייתה, וזו היא לישתה ועריכתה, אבל בשעת אפיה נאפית שנים שנים, ומצאנו ולא ילבש גבר שמלת אשה שתרגם ולא יִתְקַן גבר, ואלו תרגמו ולא יִתְקַן היה צ"ל ולא יתקן גבר נפשיה, וכן תהא הויא להשלים החסרון כלומר כן תהיה הוייתה בכל

עת, וזו היא מצות עשה לצוות עליה כאן, אבל עשרים גרה יהיה השקל דאם בחוקותי לא אמר בו תהא אלא הויא שפירושו כן היתה הסלע באותו זמן, שלשים ומאה משקלה דפ' נשיאים הוי מתקלא, וכן עשרה עשרה הכף בשקל הקדש מתקל עשר סלעין הוי מתקלא דבזיכא, כיון שהוצרך להוסיף בשניהם סלעין שהכתוב לא כתב רק שלשים ומאה, עשרה עשרה הוסיף ג"כ הוי, והנה שבה כבשרו תבת הות כבשריה, אפשר שאלו לא תרגמו אלא תבת כבשריה שלא היה כי אם לשעה, לכך אמר הות שעמדה כן בהוייתה, או אפשר שהיה משמעות זה הלשון לפי הארמית שבה ידו כמו ששב בשרו ובשרו לא שב שהרי לא ישתנה כלל, ואעפ"י שיש לדקדק כן על לה"ק, מ"מ התרגום משפטו לתקן הלשון בהרבה מקומות והוא כמו פירוש, ומה שתרגם ג"כ לחם הככורים שתים שני עשרונים תרתין גריצין, הוצרך להוסיף כן בעבור שהזכיר לחם תנופה, שהוא לשון זכר, והיה לו לכתוב שנים, ומה שחסר הכתוב פירש התרגום". הנה לפנינו תהא הויא, ולא יתקן גבר. שתי נסחאות קדמוניות אשר אבדה ידיעתן מקרבנו מכל וכל, לולי הספר הזה אשר נעלם מבעל שפתי ישנים, ואולי לא נשאר ממנו העתק אחר בעולם זולתי זה אשר בידי אשר מצאתיו בעליית בית הכנסת אשר השליכוהו שמה, וברוך אשר נתן כזאת בלבי בימי נעורי לעלות בבתי הגניזה להתאבק באבק ספרים משני זמן להשליך טרף, ומי יתן ויתעוררו יחידי סגלה בכל מקומות מושבותם לעשות כזאת, אז כמה חמודות תצאנה לאור. בדקתי בספר הזה על לא תיכלון בשר בחלב ועל כנישין תהא לכון, ולא מצאתי לו לא דבר ולא חצי דבר, כי אמנם קטון הוא הספר מהכיל כל הצריך לענינו, גם אין חכמת המחבר רבה בעיני לבלתי אחשוב שיוכל איש ממנו לעשות כמהו וטוב ממנו הרבה, אבל הוא יקר בעיני בעבור חלופי הנסחאות אשר בו, כי קדמון הוא, כי בשנת יא"ר העתק, לא חבר, 1) כי מצאתי בו השגה כתובה בכתיבה עצמה שנכתב בה הספר, גם ראיתי שהוא קורא לרש"י בשם רבנו שלמה, כנהוג אצל הראשונים לבדם. ויהי מה אברך את ה' אשר נתן לי מטמון זה אשר פתח לפני זה השער לאדוני לשחר פניו באגרתי ולגלות אליו את אהבתי אשר אהבתי אותו מיום דעתי אותו מתוך מבוא הלשון הארמית ומתוך בני הנעורים, ומה גם עתה מדי שנה בשנה מתוך בכורי העתים כן יאמר ה', ויצו אתו את הברכה החיים והשלום, להוסיף תת כחו לנו לרוב ימים ושנים ולמען ספות הרוה את הצמאים לנחל עדניו ולמעין חכמתו המתגבר.

ואני טרם אכלה לדבר אל אדוני, שאלה אחת קטנה אערוך לפניו, והיא: היתכן לפי דקדוק לשון ארמית שמיה דקודשא בריך הוא? הלא קודשא תרגום הקדש, לא תרגום הקדוש, ומאין יצא לנו השבוש הזה, ואיך לא הרגיש בו גם אחד ממגיהי התפלות?

ובכן אשים למלי קנצי, ואשתחוה ואצא.

פה טריאסטי בחמישי בשמונה עשר לחדש, שנת התקפ"ח.

אחלה

---

1) עי' גם מ"ש במאגאצין לידידי החר"א ברלינער נ' שנה שניה עמוד 9. (שזח"ה)

אחלה אדוני (אשר לא כדת) יברך בשמי שני ידידיו, כבוד החכם הירץ הומברג וכבוד החכם משה לנדויא, כי אנשי מופת המה נאמני השכל ושרידיו ירבו ימיהם וימי אדוני בשלום יחדיו.

עבד לאדוני מצעירי דורשי לשון עבר
שמואל דוד לוצאטו

נגבר לפראָפעסאָר בקולעגיום ראביניקום אשר יוקם בעיר פאדובה.

Nr. LXII

An Jehuda Jeitteles

Nr, d'ordre de l' Index raisonné 56.

Vol. Ante I. Nr. 2. et A—Z. Nr. 7.

5. 9. 1828.

כ״ו אלול התקפ״ח

לאיש חיל רב פעלים וכגדלתו עָנותו, המשלה מים עד ים ברק תבונתו, ילכו קרובים לאורו ואפסי הארץ לנגה יפעתו המגלה עמוקות מני חשך ומוציא תעלומות בחקירתו, הפורט על פי הנבל כדוד הנעים זמירתו, מה נמלצו אמרי יושר הוצק חן במליצתו, עמו עצה וגבורה להגיד ליעקב פשעו ולישראל חטאתו, יהי אלהיו עמו ויעל מזלו והצלחתו, יהי כזית הודו ירום כבודו ותנשא תהלתו, ויריק לו אלהיו אסמי ברכתו, ויכתב בספר החיים הטובים והנעימים הוא וכל הנלוים אתו, הוא פאר עדתו וגדול באומתו, הקצין החכם המפואר זה דודי וזה רעי מהר״ר יהודה בן יונה ייטלס נ״י ויופיע לרוב ימים ושנים אמן.

חביבין עלי דברי דודי (כי זה שמו אשר בחר לו ואין מסרבין לגדול ורצונו של אדם זה הוא כבודו), חביבין עלי דברי דודי ורעי, כי מדי ראותי אותם מכוסים באפר כתיבה נכרית וזרה אצלי לא אחרתי להסיר המסוה מעל פניהם ולהלבישם מחלצות, ובקשתי לי איש אשכנזי שיכתוב לי האלפא ביתא, ולא עבר יומו עד אשר לאט לאט העתקתי אגרתו עד סופה בכתב הזה אשר אני רגיל בו, עד כי עתה הנני מכיר ובקי בקריאת הכתיבה ההיא כמעט כאחד אשכנזים, והגדתי זאת לכבודו הרם לבלתי ישים אשם נפשו בכתבו אלי בכתיבתו אשר למד בה, כי לא למשא תהיה עלי מעתה, ואם מצר הייתי עכשו בראותי אגרתו כספר החתום, שמח אני לאחר זמן בקנותי ע״ז ידיעה בכתיבת העם היקר בעיני מאד מאז ומקדם.

שמח לבי ויגל כבודי כראותי כי ידעני בשם וגם מצאתי חן בעיניו וכי נעמו לו מחברותי ומכתבי אשר בבכורי העתים, ושוש תשיש נפשי במצאי איש אשר כמהו חפץ באהבתי ונותן לי את בריתו שלום, כי אמנם מה יקר בימים האלה ובדור הרע הזה המצא שנים אנשים הולכים צמדים בנתיבות תושיה, ומה מעטו תלמידי חכמים הדורשים קל וחומר מנשים זונות המפרכסות זו את זו. ולפי רוב הענוה אשר אני רואה בו אקוה כי תמשך אהבתנו וברית שלומנו לא תמוט, כי

אמנם אוהב האמת אנכי, ושונא החנופה אנכי, על כן אוהבי מעטים כי אוהבי האמת מעטים. ועתה כבואי לעניני האגרת, אומר לכבודו הרם כי נוסחת דמקרין קיטמא בר"ש גם בעיני לא נכונה, וכשהרציתי הדבר לפני עטרת ראשנו החכם המופלא היקר בעמו כמוהר"ר אברהם קולוניא נ"י, אמר לי שאם יש לנו להחליף הדל"ת בר"ש טוב לנו לסלס המלה ולקרוא דמריקין, אחרי שמצאנו לשון זה גם בתרגום, ויהי הם מריקים שקיהם מריקין תרגום, והנאני הדבר מאד. אמנם אחר זה בא לידי החומש הנדפס בעיר ליסבונא בשנת רנ"א, ומצאתי בו נוסח אחר, והוא באתר דמשדין קיטמא, ושמחתי כמוצא שלל רב, כי הוא בעיני עצם האמת, ודומה לתרגום ירושלמי שהוא בית שפיכות קיטמא, וגם רבנו הגדול נ"י ועמו קצת מן החברים ה"י הסכימו בזה שהנוסח הזה דמושדין הוא הנכון. אלא שעדיין יש כאן זקן אחד שאומר כי לא יתכן שיהיה תרגום אל מקום הדשן האמור אצל מוראת העוף שהיתה ניתנת אצל המזבח במקום שפיכת תרומת הדשן דומה לתרגום אל שפך הדשן שהיה מקום אחר מחוץ למחנה. ואני אומר שאין מחובת אנקלוס להכנים עצמו בחלוקים ובדיוקים כאלה, כי מתרגם הוא ולא מפרש, ואם התורה קבעה שני מקומות לשפיכת הדשן, אין צורך למתרגם להבדיל ביניהם, ובפרט שהדבר למד ממקומו, שהרי כאן נאמר אצל המזבח קדמה, ושם נאמר והוציא את כל הפר אל מחוץ למחנה; ויותר מזה היה ראוי לתמוה על אנקלוס שהניח עין תחת עין על פשט הכתוב, ולא הוסיף דבר שירמוז על הפירוש המקובל. בענין שבה כבשרו אל נא יחר לכבודו ואדברה, כי אגב שיטפיה ומהירות כתיבתו לא דק, ונאמן עלי הדיין שיודה יודה ידין ידין כי לא ראי תכת הות כראי אתא הוה, כי אתא בינוני ותבת עבר, ואם היה בינוני היה משפטו תייבא, והנה התחברות פעל העבר עם הבינוני שמענו, אבל התחברותו עם פעל עבר לא שמענו, לפיכך תבת הות כבשריה על כרחנו שתי מליצות הן, תבת מליצה אחת, הות כבשריה מליצה אחרת, ועדיין צריכין אנו לדברי בעל הספר כ"י שתוספת מלת הות להורות על ההשארות בבריאות, כלומר שבה לאיתנה והיתה כשאר בשרו.

דבריו על תרתין גריצן נכונים, ועולים בקנה אחד עם דברי הספר כ"י שהעתקתי לפניו באגרתי הקודמת.

כבודו הרם דוחה בקש נוסח ולא יִתַּקֵן גבר בתקוני איתתא (הנמצא בספר כ"י במקום ולא יִתַּקֵן שהוא פעל יוצא וחסר הפעול) וכל מה שהביא מן התלמוד איננו נוגע אפילו באצבע קטנה לענין הקריאה יִתַּקֵן או יִתַּקֵן.

לדבר הזה יסלח לי כבודו הרם, כי אז תתקיים ביניני אהבה ואחוה אם לא יהיה ביניני משוא פנים, כי אמנם אהבת דורשי חכמה תלויה היא בדבר, והוא דרישת האמת, ואם ישא איש את פני רעהו בתורה, לסוף בטל דבר ובטלה אהבה.

ובענין חלופי נסחאות הנמצאים בס' כ"י שבידי אגידה לידידי כי אחרי כתבי אליו עברתי על פני כלו ולקטתי בו שלש מאות וחמשים נסחאות משונות מנוסח תנ"ך גדול דפוס ויניציאה שנת וש"ב, הן אמת שיש מהן משובשות, אך רבות מהן צודקות ונכונות בלא ספק; וגם אחרי כן מצאתי מאה ועשרים מהן ככתבן וכצורתן בחומש ליסבונא שנת רנ"א, אמרתי אערוך קצתן לפני כבודו הרם ובעיניו

ישפוט, ולאהבת הקיצור אציין נוסחת תנ"ך גדול דפוס־ויניציאה בציון וש"ב שהוא פרט שנת הדפסתו, ואציין בציון יא"ר ספר כ"י שבידי הנכתב בשנה ההיא, ובציון רנ"א חומש ליסבונא, ואציין באותיות ח"ג חומש גדול עם שלשה תרגומים וראב"ע ורשב"ם דפוס וויען שנת תקנ"ד.

1) ויניחהו בגן עדן וש"ב ואשריה, יא"ר ואשרייה, וכן רנ"א וכן ח"ג.
2) ויתעצב אל לבו וש"ב ואמר במימריה, יא"ר ואמר למתבר תקפיהון ואינו מתורגם ואמר במימריה כי במימריה הוא תרגום אל לבו וכאן תרגמו כרעותיה — וכן רנ"א.
3) כי לא המטיר ה' אלהים וש"ב ארי לא אחית מטרא ה' אלהים, יא"ר ארי לא אחית ה' מטרא, רנ"א וח"ג ארי לא אחית ה' אלהים מטרא.
4) נפצה כל הארץ וש"ב אתבדרו כל ארעא, יא"ר ורנ"א אתבדרו בכל ארעא.
5) ואחר נפוצו משפחות הכנעני וש"ב אתבדרו, יא"ר אתבדרא לנקבות רבות.
6) ונברכו בך כל משפחות האדמה וש"ב רנ"א וח"ג ויתברכון, יא"ר ויתברכן זרעית לי נקבות רבות.
7) אשר אם יוכל איש למנות וש"ב כמה דלית אפשר לגבר לממני, יא"ר כמה דלא אפשר לגבר דימני.
8) אנכי ברחת וש"ב ערקת, יאר רנ"א וח"ג ערקא.
9) והיתה בריתי וש"ב וח"ג ותהי קיימי, יא"ר ורנ"א ויהי קימי.
10) השופט כל הארץ לא יעשה משפט וש"ב הדיין כל ארע ברם יעבד דינא (והוא באמת חרוף וגדוף), רנ"א הדיין כל ארעא, ורבנו הגדול נ"י פירש ההא"א הקריאה, ולא ידעתי אם יש ה"א כזאת בלשון ארמית; ועוד שאם היה לקריאה היל"ל תעביד לנכח, יא"ר דיין כל ארעא ברם יעבד דינא, והוא הנכון, וכן נדפס בתנ"ך גדול דפוס אמשטרדם הנקרא קהלות משה. ואני לא ידעתי מאין בא בח"ג נוסח דראין כל ארעא לא יעבד דינא, שלהיותו בלא סימן לתמיהא נמצא חרוף וגדוף.
11) אשר לא ידעו איש וש"ב ידעינון, יא"ר ידעינין, רנ"א ידעונין.
12) במכחר קברינו וש"ב קברנא, יא"ר קברנא לפי שהוא לשון רבים.
13) לך נתתיה וש"ב יהביתה, יא"ר ורנ"א יהבתה, וכן
14) נתתיה ירושה יא"ר ורנ"א יהבתה, וכן
15) וגם נתתיו ללוי יא"ר ורנ"א יהבתיה.
16) וישתחוו לך לאמים, וש"ב וח"ג וישתעבדון לך מלכין יא"ר ורנ"א וישתעבדן.
17. 18) שכרתיך עבדתיך וש"ב אגרתיך פלחתיך, יא"ר אגרתך פלחתך.
19) יעשה את אהותנו וש"ב יעביד ית אחתנא, רנ"א וח"ג יתעביד ית אחתנא, יא"ר יתעביד לאחתנא (והוא הנכון לדעתי).
20) את דבתם וש"ב רנ"א וח"ג דבהון, יא"ר טבהון (אולי מל"ח מה טיבו, ואולי

יש לפרש נוסחת דבהון בדל"ת שמושית, ית די—בהון בישא, את אשר בהם רע.

21) יענה את שלום פרעה וש"ב יתתב ית שלמא, יא"ר שלמ"א, לפי שהוא נפעל דלג ית, וכן רנ"א; וכיוצא בזה

22) כי ידעתי את מכאוביו וש"ב ארי גלי קדמי ית כיביהון, יא"ר ורנ"א ארי גלי קדמי כיבהון; וכן

23) ויושב את משה ואת אהרן וש"ב ואיתותב ית משה, יא"ר ואתתב משה; וכן

24) כי שמע את תלונותיכם וש"ב ארי שמיע קדם ה' ית תורעמתכון, יא"ר ארי שמיען קדמוהי תורעמתכון; וכן

25) שמעתי את תלונות וש"ב שמיע קדמי ית תורעמת, יא"ר שמיע קדמי תורעמת; וכן

26) ימלא את ידכם וש"ב יתקרב ית קרבניכון, יא"ר יתקרב קרבנכון. וכיוצא בזה

27) אחרי הטוח את הבית, וכן

28) ראיתי את העם הזה.

29) אתם ידעתם כי שנים וש"ב ידעתון, יא"ר ידעיתון כלומר יודעים אתם, אבל ידעתון משמע לשעבר, וכן

30) כי תלינו עליו וש"ב אתרעמתון, יא"ר מתרעמיתון, רנ"א מתרעמתון.

31) פן תורש וש"ב דלמא תתמסכן, יא"ר דלמא תשתיצי, אפשר מפני שאמר וכל אשר לך ואין נופל לשון ריש ועושר בבהמות, וכן רנ"א.

32) קברו אותי וש"ב וח"ג קְבְרוּנִי, יא"ר קבורו, אבל קְבָרוֹ הוא תרגום של קְבְרוֹ.

33) ויקם משה ויושיען וש"ב ופרקינון, יא"ר ופרקינין, וכן

34) ויסתר משה פניו וש"ב וכבשינון, יא"ר וכבשינין.

35) תכבד העבודה וש"ב תתיקר, יא"ר יתקף.

36) את העני עמך וש"ב ית עניא, יא"ר ורנ"א לעניא.

37) ויאכלו וישתו וש"ב כאלו אכלין ושתן, יא"ר כאלו אכילין ושתן, פירוש כאלו הם אכולים ושתויים, כלומר כאדם שהוא שבע ושמח במה שאכל ושתה.

38) וידבר ה' אל משה וש"ב ומליל יא"ר ורנ"א וממליל.

39) ויבאו האנשים על הנשים וש"ב וח"ג על נשיא, יא"ר ורנ"א עם נשיא,

40) ואם תחתיה וש"ב ואם באתרהא, יא"ר ואם באתרה ד' יחיד פי' במקומה, אבל באתרהא יהיה לשון רבים פירוש במקומותיה, אבל ומראה עמוק ומחזהא לשון רבים, וכן לשון רז"ל מראיו שוקעים (לפי זה נמצא כי מלות מכיך ועמיק מוטעות הן, וצ"ל מכיכין עמיקין.

41) יוציא אל מחוץ למחנה וש"ב יפיק, יא"ר ורנ"א יתפקון.

42) בכל ביתי נאמן הוא וש"ב ביתי, יא"ר ורנ"א עַמִּי (נראה תקון לשון מפני ההדיוטות).

43) יגדל נא כח ה' וש"ב חילא מן קדם ה', יא"ר ורנ"א קדמך.

44) כי תשתרר וש״ב אתרברבת יא״ר מתרברבת .

45) כל תרומות וש״ב אפרשות, יא״ר ורנ״א אפרשת .

46) לא תחמוד כסף וזהב עליהם וש״ב עליהון , יא״ר ורנ״א דעליהון .

47) או אל השופט וש״ב לות דיינא, יא״ר ורנ״א מן דיינא .

48) לא חפצתי לקחתה וש״ב לא רעיתי , יא״ר לא רעינא .

49) ויביאנו אל המקום הזה וש״ב ואתינא, יא״ר ורנ״א ואיתינא .

50) ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך וש״ב ורנ״א וידבקונך , יא״ר והשיגוך

דברכות וידבקנך ל׳ נקבות (כי אמנם לוותין ל׳ זכר) .

ודי בזה לעת עתה לאיש כמהו למען יראה כי לא היה לפני בעל ס׳ יא״ר תרגום משובש , ושהשבושים מרובים בתרגומים אשר לפנינו יותר מבאשר היו לפנינו, כאשר עינינו תחזינה מישרים, כי לא חפצתי להאריך בדקדוקים על כל פסוק ופסוק . וכבר עלה בדעתי לחבר מאמר בעניני החלופים האלה (ואולי אבדוק עוד בספרים אחרים עתיקים כ״י או בדפוס כפי אשר תשיג ידי) ולדבר ג״כ בטעמי קצת שנויים ששינה אנקלוס מלשון המקרא, וזה לפי מחשבה שעלתה בלבי , שעקר התרגום לא נעשה מתחלתו מימי עזרא ואילך אלא לצורך ההדיוטות ועם הארץ , ושעל כן התחכם אנקלוס לתקן לשונו לפעמים בחלוף מלשון הכתוב כדי שלא יכשלו בו המון העם, וזה עשה על שני פנים: לפעמים בשמירת הכוונה ושנוי הלשון, כמו אמותה הפעם שתרגם אלו אנא מאית זמנא הדא מנחם אנא, שבאמת אין המכוון במליצת אמותה הפעם אלא זה שאם ימות ימות טוב לבב , לא הלילה שיבחר מות לנפשו , ואנקלוס רצה לסלק מכשול עון כזה מלב ההמון ותרגם לפי הכוונה; זכן הוא לדעתי לא תיכלון בשר בחלב , שלא ליתן פתחון פה לעם הארץ לחלק בין נדי לשאר בהמה , ורבים כאלה: ולפעמים בשנוי הלשון ושנוי הכוונה ג״כ , להסיר מכשול מדרך העם, כמו ויתעצב אל לבו ואמר למתבר תקפיהון כרעותיה, בא אחיך במרמה בחוכמא , כי רחל נגבתם נסיבתנון , ורבים כאלה. וחשבתי ג״כ כי לכך נבחר אנקלוס למלאכה זו כי להיותו נכרי שנתגייר יותר היה מרגיש במה שהוא תמוה ממה שירגיש בו אחד מישראל שהורגל בתורה מתחלת ילדותו . ולא היתה כוונת אנקלוס להרחיק הגשמות בלבד , אבל להרחיק כל מה שהוא זר ותמוה אצל ההמון , וכל מה שיוכל להקל בעיניהם כבוד התורה , דוגמת מה ששנינו מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם . וכבר החלותי ללקט אחד אחד את שהם מן המין הראשון , ואת שמן המין השני , ובדעתי לבארם באר היטב , ולהוציא לפעמים מדעת המפרשים ז״ל שדוחקים פירוש הכתוב להולמו עם תרגום אנקלוס, והם לא ידעו כי רוח אחרת היתה אתו , כגון מי מלל לאברהם שדחקוהו רש״י ורשב״ם והוציאוהו מדי פשוטו , הביאם לזה תרגום אנקלוס , ומי מלל לאנקלוס שיעמדו שנים אנשים חכמים ויפרשו הכתוב על פי תרגומו אשר לא נעשה אלא בשביל ההדיוטות ? ואיך לא ראו המפרשים ז״ל שאין זה אלא דוגמת הכתוב הקודם צחוק עשה לי שתרגם הדוא , כל השומע יצחק לי שתרגם יחדי , לבלתי יצחק ההמון השומע ?

והנה כבודו הרם יראה בעיניו ולבבו יבין כי כמנהג רעים אהובים מנהגי אתו,

לגלות לו מחשבותי עודן עצורות בקרבי טרם תצאנה מקירות לבי והוצה, והיה אם יישר בעיני כבודו לגלות אזני בהערות והגהות על רעיוני ועל דברי, גם את הטוב אקבל בלב טוב מידיד טוב היקר בעיני, אבל שישלח האגרת ליד המוציא ס' בה"ע, לדבר הזה יסלח לי כבודו, כי בדעתי גם אני לשלוח לבה"ע המאמר אשר בלבי לחבר על הענינים האלה, ועתה אם טוב בעיניו אני אשלח לו כל מאמרי אשר אכתוב פעם אחר פעם באגרותי והוא יכתוב עליו הערותיו וישלח אותן אלי ואעתיק אותן בשם כבודו בקונטרים אשר אשלח אל המדפיס, כי לתהלה תחשב לי, או אם כה יאמר ישמור אותן ויתנן במאמר אחר שיכתוב לעצמו, וזה יהיה לכבוד לשנינו, אבל לתת בבה"ע אגרת שיכתוב לי טרם יראה כל אשר בלבי לכתוב על הענינים האלה, שב ואל תעשה עדיף; יגלה לי אדוני את כל לבו, וידע נאמנה כי לא עם אוהב כאוהבי הדור הזה ידבר, אבל עם אוהב טהור לב אשר פיו ולבו שוים, ושפת הלקות לא ידע, ומבוחרי לשון ערומים יחק ויברח:

התירוץ אשר תירץ כבודו הרם לקיים נוסח שמיה דקודשא בריך הוא אינגו בעיני תירוץ מספיק, ראשונה שלדבריו שהכוונה השם הקדוש (der heiliger Nahme) מה נאמר בשאר מקומות שאנו אומרים קודשא בריך הוא בל' זכר השם כמו ומי חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא ורבים כמהו, כי אמנם שאלתי לא על נוסח הקדיש לבדו יצאה אלא על הכלל כלו יצאה; שנית הטעם שהביא שלא לומר שמיה דקדישא שלא ישתתף בו המלאך, לדעתי יש לו פירכא, שאם נקרא המלאך בשם קדיש, לא נקרא בשם קדישא שענינו הקדוש בה"א הידיעה מה שלא יתכן אלא למיוחד שבקדושים; ושלישית אחר שאמרו יתגדל ויתקדש שמיה רבא ולא אמרו שמיה דרבו למה אמרו שמיה דקודשא ולא שמא קדישא, אם הכוונה השם הקדוש? אשר על כן עדיין בדעתי אני עומד שהנוסח משובש ושאין לומר אלא שמיה דקדישא, וכן בכל מקום שאומרים קודשא בריך הוא צריך לומר קדישא בריך הוא.

אם יש את נפשו לחזק בינינו עבותות הידידות יסיר מפתח אגרותיו השבחים הנהוגים, ויכתוב אלי כמשפט הקדמונים: ממני יהודה בן יונה לידידי שמואל דוד בן חזקיה שלום, והיה זה שלום וחזוק לאהבתנו כל ימי חיינו. ועתה בהתחדש עלינו השנה אעתר אל אלוה וירצהו, ושנת ברכה עליו יגזור, וכל משלח יד יברך ויעזור, ושלל ורכוש אליו יבזור, וישביעהו שובע שמחות, ונסו יגון ואנחה, כלבו וכלב ידידו הנושא אהבתו לראשו עטרת, לתהלה ולשם ולתפארת, הכו"ח פה טריאסטי ביום ששה ועשרים לחדש הששי, שהוא יום האחד ועשרים לחתונתי, שנת תקפ"ח

הק' שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXIII

An J. S. Reggio

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 57. Premier livre de mém. f. 146

3. 10. 1828 כ״ה תשרי התקפ״ט

לידידי ליש״ר שלום ואמת

אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים, הוא הבוחן כליות יבחן וידע אם לא במרד ולא במעל נעשתה החטאת, ובדעתו יצדיק צדיק, ואם לה׳ יחטא איש מי יתפלל לו, ומי יקום למליץ לו ומי יצדיקהו, והאל אשר אשם לו הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון ? זאת אשיב אל לבי על כן אתחלחל ואתמוגג, כי זה שנה אשר יצא לאור ספרך התורה והפילוסופיאה, ואני, כי שמעתי דבת רבים קול שופר שמעה נפשי תרועת מלחמה במחנה, מנעתי את עיני מהתענג לאורו, פתוני ואפת הסיתוני וגם יכלו לי אנשי שלומי, וחלקתי כבוד לרב, וחטאתי לאלהים. כי אמנם לו לך לבדך חטאתי החרשתי, ופללני אלהים, והוא היודע תם לבבי כבר נתנני לרחמים לפניך, ואהבתך היקרה אשר זה עשר שנים הגנת את עבדך לא חסרה דבר, אבל מה אעשה כי עוונותי עברו ראשי נגד ה׳ וגנד האמת חותמו וחותמי, מוסר כלמתי אשמע בהדרי לבי אף לילות יסרוני כליותי לאמר כאחד הגבלים עשית, עצמת עינך מראות בטוב, ולא חפצת בברכה ותרחק ממך, הזה פועל חכם השוקד על דלתות האמת, אם אלה מעללי גבר כלביא יקום וכארי יתנשא על הלומות העם ההולכים בחשך, ואת מוראו לא ירא ולא יעריץ ? אך אף לזאת הנה אתברך בלבבי לאמר שלום יהיה לי, הצדיקני אלהי, כי הנה הוא בחג הסכות החולף הזה הביא אל ביתי, גבר עמיתי, איש בריתי, שחבד״ל, אשר להשכיל לא חדל, ויבא בידו ספרך למען אקרא בו, כאלו האמת האהובה לי מעודי חמלה עלי, ותסר צעיפה מעליה, ותקרב אלי מאליה, כראותה אותי בורח ממנה ולא מרוע לב, ונתקיים בי הפך המנהג שהיא תבא אחריך שחבריך יקיימוה בידך.

ועתה הנה ידוע יהיה לך ידידי כי קראתי מכתבך מראשו לסופו, וקראתיו בשמחה ובטוב לבב מרוב כל תענוג, ומאד התעלסה נפשי בו כקורא באחד הספרים מתי מספר אשר התקבצו בהם הטוב והמועיל והערב. הטוב מצד מה שבא בו מהצעת סברות הפוקרים האחרונים וגלוי ערותם וביטול טענותיהם בחכמה וביראת ה׳, עם ביאור עקרי אמונתנו בדרך נאות מאד על פי התורה והמצוה והשכל, יותר מכל מה שכתבו בו הראשונים אשר לפני רנה״ו זצ״ל. המועיל מצד מה שהתבאר בו מהסכמת התורה עם החכמה והמחקר, עם בטול טענות התוגיים המהללים שם שמים בקדושת כוונתם, ועם הקרבת מציאות והכרח האמונה אל השכל, ועם זה בהגבלת ממשלת המחקר סביב סביב, פן יהרוס אל ה׳ לראות ונפל. והערב מצד רבוי העניגים המתחלפים הבאים בספר הזה, וזכרון מחברים ממחברים שונים, עם קבוץ

אמרותיהם המפוזרות קדמה וימה, וגלוי תעלומות ונשכחות היקרות לאוהבי תושיה, מתוק לנפש, משמח לב ומאיר עינים, וכל זה מלבד צחות הלשון ונועם המליצה ותקון הסדר הבהיר והמזהיר.

כי על כל אלה ראיתי מכתבך מקבץ במעוט כמותו שבחי ספר המורה להרמב"ם בבחינת עומק למודיו ונטיותם כלם אל התורה והיראה למען הצדיק רבים, ושבחי מאור עינים לר' עזריה בבחינת נועם הקריאה בו מצד רבוי ענייניו וחלופם, וכל זה עם העדר הדברים הקשים והמרים אשר באו בשני הספרים החשובים ההמה. כי אמנם לא שקר מלי אחשוב, אם אחליט כי גם אותם התורנים אשר לא היתה דעתם נוחה הימנו לא ימצאו בו בוסר אשר יקהה שניהם כערך הבוסר אשר מצאו אבותיהם בשני הספרים היקרים הנזכרים, אשר היו להם למשטח חרמ"ם. אשר על כן צר לי מאד כי לא שמרת לפיך מחסום בקצת ענינים אשר הם חוץ מענין הספר, אשר אולי בשתיקתם היה ספרך עולה לרצון על שלחן תופשי התורה, והיה יגיעך ועמלך לתועלת להם ולא לזרא. יגער ה' בשטן אשר הסיתך לשלוח ידך ולגעת אל קצת מנהגים אשר אם אינם מצוה הדור מצוה הם, ועל כל פנים אין בהם רע לא נגד התורה ולא נגד השכל, מאחר שהכל יודעים כי המון העם הרואה לעינים לא יתפעל בזולת סימנים חיצונים אשר תשבע עינו לראות, כדרך שצותה התורה הקדושה על עשיית המקדש וכליו זהב או מצופים זהב, ועל בגדי הקדש שיהיו לכבוד ולתפארת בזהב ואבן יקרה, ועתה אשר אין לנו אחת מאלה, הלא תועלת יש ולא נזק, וכמעט מן ההכרח אני רואה בתקנת הכתר והרמונים ופתיחת שערים והגבהה וגלילה ולוייה, ועל הכל בסנדקות והסעודה שאחריה והמתנות הנלוות אליה אשר היא בכללה המצאה טובה מאד למתק לחיך ההמון מרירות המצוה הגדולה מצות המילה. וכן בענין דין ראש השנה (מלבד כי השכל מגמגם הרבה במה שהדשת בו ועכ"פ אמת הוא שאין הבורא צריך ליום מיוחד לעיין על הנהגת עולמו, ועוד אם ישפוט על הכלל צריך הוא שישפוט על הפרט, כי אין ידיעה בכלל אלא מתוך הפרט, א"כ הזרת למה שברחת ממנו, ומלבד שאם ברצונו הטוב לתקן קלקולי עולמו לא יתכן שימתין עד שיתוקן מאליו, כי זה לא יהיה מעולם, ואם יהיה אין צורך לתקונו, ויותר יצדק לפי השכל האנושי שיתקנהו כשיראהו מקולקל, ולא שימתין עד שיתקרב מעצמו אל התקון) הנה אתה מבטל תועלת ההפחדה, אשר ראה בחכמתו בעל העקדה, וכל הענין ההוא חוץ מכוונת הספר, ומה נכבד היה הספר אם היה הענין ההוא חסר ממנו! צר לי מאד, ידידי, צר לי מאד על ענינים מתי מספר אלה אשר השחיתו כוונתך להועיל, בתתך פתחון פה לבעלי הדין להשמיע בחוץ תלונותם, ועל הכלל כלו יצאו לתת כרם חמד כגפן סדום ושדה אשר ברכו ה' כשדמות עמורה. ויהי מה אני אוסיף ועוד אוסיף וארבה ולא אסור להשתעשע במאמר הנכבד הזה אשר כתבת להורותנו, ואענדנו עטרות לי, ואברכך בחיי, יוסיף ה' לך חיים ושלום להוסיף עוד ידך במכתבי תורה ותושיה לחן ולחסד בעיני אלהים ואדם, ולשמחה וששון לרעך אשר כנפשך

טריאסטי כ"ה תשרי התקפ"ט.

שד"ל

Nr. LXIV

9. 11. 1828.

ג׳ כסלו 5589

שדבח״ל אל שחבד״ל

שלומך ישגא ויגדל

כמים קרים על נפש עיפה, היתה לי מגלה עפה, אשר כתבת אלי, כי הייתי על אובל אולי, ירא וחרד פן חרה אפך בי על אשר תקפה עלי שנתי, ופן בליל החותם ההוא חתמת דיני לחיבה, ועתה ראיתיך מוחה מספרך את אשר חטאתי לך, גם אלה תשכח ואנכי (ואותי) לא תשכח, על כן ששתי כשמחת בקציר וכמוצא שלל רב, אבל מה אעשה כי אינני מופנה משום צד להשיב אליך דברי חן כמשפטי, כי אין לי התרגום לעבוד עבודתו, ולא אשקוט עד תומה, וזה לא יתנני השב רוחי, ככל אשר ראית בימי היותך בזה, אפס כי לבלתי תחשוב בלבך שכל מלאכתי אבוד זמן בבדיקת חלופי הנסחאות, אגידה לך כי דרשתי וחקרתי על כל המקומות אשר נטה בהם אנקלוס מלתרגם הכתוב מלה במלה, הן בשנוי לשון, הן בשנוי ענין, הן בתוספת לשון, הן בתוספת ענין, ומצאתי דרכיו בזה שלשים ושתים נתיבות חכמה, ואני מפרש אותם אחד לאחד, ומחלק הכתובים איש איש על מקומו, איש את רעהו יעזורו בהבנת כוונת אנקלוס, וזה דבר חדש לא שערוהו הראשונים, ואור גדול יוצא ממנו להאיר חשכת התרגום, וסוף סוף איננה מלאכה בלתי ראויה לאיש אשר כמוני, כי לא תצא מתחת ידי בלא חדושים רבים ונכבדים.

רעיונך על מכירת יוסף הוא עצם האמת בלא ספק, גם כי לא חדש הוא, כי כבר קדמך תלמידי היקר שמואל חיים זלמן זה ימים ושנים, והודיתי לו והסכמתי עמו, ואחרי כן מצאתי לרב החזקוני שאומר כן בפירושו הראשון, אלא שהוא אומר אחריו דבר אחר; ועל כל פנים, יפה דנת ידידי, ויפה ביארת רעיונך החדש אצלך, יפה הקשית ויפה תירצת.

ועתה אני בודק תרגום כתיבת יד ישן נושן משנת מה לאלף הששי, ואני מלקט ממנו נסחאות משונות, ומפני שכבר היה מי שדבר בגיסת אשתי לתתה לבעל הכוזר (ושם אמו יהודית כאשר ידעת) משביעך אני בסוד גדול מופלא ומכוסה מכל החי מכל בשר שתגיד לי מה דעתך ומה מחשבתך, ומה טיבו של חותן אבן עזרא, וסוף סוף אם יהיה הדבר נאה ומתקבל אם אין, וכל זה לפי האהבה אשר בינך וביני ביושר לבב ובזריזות. ואתה שלום וביתך שלום, ואביך ואחיך ובניך ובנותיך שלום.

כחפץ ש״ד הכותב וכחפץ רעיתו וכחפץ פרי בטנה.

טריאסטי ג׳ כסלו תקפ״ט

Nr. LXV

כ״ב אייר 5589. 25. 5. 1829.

אל הבחור הנחמד המשכיל והנבון בני אהובי בחירי רצתה נפשי אהרן שי׳ שלום ואמת.

שמח שמחתני תלמידי חביבי בכתבך הרומי והעברי, הן במה שראיתי מתוכו שקידתך על הלמודים לטוב לך, ולשמחת הוריך היקרים ולשמחתי, והן באשר הראיתני כי עודני לנגד עיניך ולא נשכחתי מלבך, ואהבת נעורים לא תמאס. ומה מאד צר לי על לחץ הזמן אשר לא יתנני התעלם אתך באהבים ולהרחיב פה ולהאריך לשון עמך באגרת שלומים ומכתב ידידות, והיה זה לי למשיב נפש, ולך אחשוב יהיה לרצון! אפס כי איננו עתה מופנה אף לא מצד אחד, כי סבבוני טרדות, כי גולה אני למקום תורה, וקרב לי זמן הנסיעה, ואני בהול לא על ממוני, אבל על למודי, ושוקד אני על חבור קטון אשר החלותי, להשלימו פה עודני שקט על שמרי, טרם יבאו הימים אשר אומר אל שכלי, בעלוני אדונים זולתך, ואצטרך לעשות רצוני כרצון אחרים. כי ידוע יהיה לך כי נקרא נקראתי ללכת פאדואה בראשון לחדש יוליוס הבא עלינו, למען התחבר אל המלמד האחר אשר יהיה עמדי, וזה לתקן סדר הלמודים לפני נאוועמבער. ואשר שאלת לדעת מה הדברים המוטלים עלי ללמד, גם זה לא הוגבל עדיין בצמצום, רק דרך כלל אני קרוא בעבור תורה שבכתב וידיעת הלשון וקורות הימים לאומתנו, וחבר נבחר בעבור תורה שבעל פה לכל מחלקותיה.

ויען להאריך כחפצי אין בידי לעת עתה (ובכל לבבי אעשנו כאשר יניח ה׳ לי) אמרתי אשיבך מלין על דבר ביאורך בפרשה י״ב לירמיה, ואומר כדרכי באמת ובתמים ובלא שפת חלקות, כי מצאתי ביאורך דחוק מאד ובלתי מתישב על פשט הכתובים, כי לדעתי הענין פשוט הרבה יותר מאשר חשבת ומאשר חשבו נכבדי המפרשים אשר מעזכם, ולא אאריך בהערות על דבריך, כי תשמע פרושי ואתה תשפוט, ונאמן עלי לדין שכלך הישר כי תסכים דעתך עם דעתי! רק זאת אומר, כי מה שפירשת התיקם וגו׳ דרך נסיון, לא יתכן אחרי אשר קראם רשעים, כי הצדיקים ינסו לא הרשעים, והמנוסה אם לא יעמוד בנסיון אינו נקרא על זה רשע. והנני מבאר לך דעתי בקיצור. אחרי שאמר ה׳ לירמיה ושארית לא תהיה להם וגו׳. התחכם הנביא הצדיק ע״ה ללמד סניגוריא עליהם, ואמר מדוע דרך וגו׳, כלומר למה אתה מניח לרשעים מתי מספר אשר בקרב ישראל שיצליחו, וזה גורם שאחרים ילמדו מדרכיהם הרעים: ואתה ה׳ ידעתני וגו׳ ואתה יודע כי לא משנאה אני אומר לפניך מה שאב בא לומר, כי ידעת היותי תמיד מתפלל על טובת בני עמי, ואמנם עתה אני אומר לפניך על אותם הרשעים מתי מספר אשר בתוכנו: התיקם כצאן לטבחה, התיקם והפרידם מכלל האומה, והענישם כפי חובם, למען הנשארים ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות כמעשיהם. שאם אין אתה עושה כן, עד מתי תאבל הארץ וגו׳ כי אמרו לא יראה אחריתנו, האחרים והם הרוב, הרואים בהצלחת הרשעים. יאמרו אין דין ואין דיין, וההשחתה הולכת ומתרבה

בקרב האומה. עד כאן תפלת הנביא לטובת בני עמו, מכאן ואילך תשובת רוח הקדש, כי את רגלים רצת וילאוך וגו' כפירוש ר' יוסף קמחי, והוא משל הדיוט ידוע אצלם, ענינו, לא יכולת בדבר הקל, ואתה מתפאר בדבר החמור? ופירושו בצדו, כי גם אחיך וגו' כלומר, איך תחשוב שאתה יודע כי רובם זכאים, ולכן תתפלל שאענוש הרשעים, בעבור הצלת הרוב, שלא ילמד מהם? הנה אחיך ובית אביך אתה היית בוטח בהם ומאמין בם, והנה גם הם בגדו בך, ראה איך אינך מכיר לבותם: מעתה אל תאמן בם, ודע כי אין מיעוטם רשעים, אבל רובם או כלם, לפיכך כבר נחתם גזר דינם לכליון, ולא אחוש עוד להעניש קצתם להצלת קצתם, אבל אניח להם שיצליחו, כי חפצתי להשמידם, על דרך ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, וזה טעם עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי, ושאר הפרשה, שאינו אלא הודעת חתימת הגזרה על החרבן ועל הגלות, לבאר לירמיהו כי תפלתו עליהם חוץ למקומה וחוץ לזמנה, על דרך ואתה אל תתפלל. כן נ"ל המשך הפרשה, לפי דרכי דרך הפשט הפשוט המתישב על הדעת, בלי דוחק כלל, וגם ידעתי כי לא יסכימו לדעתי גדולי המפרשים, וביאור מנחה חדשה אינגו לפני. ואתה תלמידי ידידי חזק ואמץ בדרך חכמה אשר דרכה רגלך בה, והשמיעני ששון ושמחה בשומעי ממך בשורות טובות משלומך ומחכמתך. ואני בימים שעברו שמתי פני ללמוד לשון סורי (Syrische Sprache) ולקטתי ממנה בשמים בהבנת ובהגדת התרגומים, ומאשר ידעתי כי נקל זאת ללבך לב חכם, כי רצת את סוסים ולא הלאוך, ומה לא תתחרה את הרגלים? איעצך שתשים גם אתה פניך אליה בקצת שעות הפנאי, (כי ידעתי לא יחסרו לך בעירך הספרים) ודעת לנפשך ינעם. ואחת אבקש מאתך, שתבקש ותדרוש האמת הוא המצא בעירך בביבליאטעקא פובליקא נביאים עם תרגום כתיבת יד, משנת 1106 (הוא שנת מות רש"י ז"ל). ותודיעני כמה מספרי הקדש נכללו בו, ואז אבקש ממך לבדוק אותו בקצת מקראות אשר ארשום לפניך. ועתה אשים למלי קנצי, ואתברך ואצא, וגם ידידנו שחז"ל דורש שלומך וטובתך, והוא שלום בעצמיו האל יעזרהו ויצליחהו. אשתי עומדת בשמיני מן התשעה, וחלתה באסכרה והשקיתיה רפואה כשלשים יום, ושבה לאיתנה, האל יפקח עיני יצוריו, ויבער רופאי אליל מן הארץ.

ואתה ידידי שלום, אהבני וכתוב אלי מזמן לזמן, וגם אני אליך.

נאום אוהבך הכו"ח פה טריאסטי ליל ל"ז לספירה שנת התקפ"ט.

הצעיר שד"ל

Nr. LXVI.

An Gabriel Engländer

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 60 — Ante I. Nr. 30.

ח' תמוז התקפ"ט — 9. 7. 1829.

לכבוד התורני החכם השלם האיש גבריאל המגיה המעולה, רוב שלומות ושובע שמחות אמן.

בנחל הבשור (וויען ניסן תקפ"ט) ראיתי בשמחה התעוררות המחוקק המפואר

אנטאן די שמיד להוציא לאור פעם שלישית את התלמוד הבבלי, ונכפלה שמחתי בהציצי מחר כי לשונך אדוני במודעה ההיא כי הגהת הדפוס הנכבד הנזכר עודנה גם היום ביד גבר נבון וחכם כמוך.

ואני הצעיר כי כל ישעי וכל חפצי מעודי עד היום הזה להגי הרבה ויגיעת בשר לחרוש מחשבות ולכתבן על ספר לחלקם ביעקב, ישוטטו רבים ותרבה הדעת, ומה גם עתה כי נקרא נקראתי להעתיק אהלי ממולדתי לעיר פאדובה ללמד דבר ה' ולשון אבותינו בקאללעגיום ראבניקום אשר יוקם שם בקרוב, ותוחלתי מאלהי יהיה עמדי להוסיף שנית ידי כפלים לתושיה לכל אשר ימצא שם בדק לצורך המתלמדים ולתועלת כל שוחרי מדע, אמרתי קרבת אדוני לי טוב, ומה נעים כי נכרתה ברית אני ואתה, והיה אדוני לי למליץ אצל הארון המחוקק המפואר, אשר גבר עלי חסדו עד היום והודיע טיבו לרבים בכבודי העתים תקפ"ו — תקפ"ט אשר נתן בהם מקום למחברותי עשר ידות מיתר המחברים הנכבדים ממני, וחסדו מאתי לא ימוש וזכרו מלוח לבי לא ימוט כיתד התקועה במקום נאמן, ובריתי נאמנת לו בכל אשר אלך.

ועתה אחת היא שאלתי ובקשתי מאתך אדוני, כאשר יגיע תור מאמרי אוהב גר לפני הארון המחוקק לרצון להוציאו לאור (וכאשר ימהר ישועה יומו, כן יגביר חסדו עם עבדו) ישים עינו בנוספות אשר שלחתי אליו זה מקרוב, ויחפש וימצא בו כדברים האלה לאמר: "ואני אתמה על ר' משה קמחי, אשר בסוף מהלך שבילי הדעת כתב שהרמב"ם חבר את שערי רצון להפתח" וזה משגה יצא מתחת ידי בעבור אשר ראיתי מאמר שער השיר נדפס בדפוס בומבירג בסוף מהלך שבילי הדעת, בלי שום רמז שיודיע למי הוא המאמר ההוא; ועתה במקרה ראיתי והתברר לי כי השער ההוא איננו לר' משה קמחי, רק הוא חלק ממאמר שקל הקדש להרב ר' דוד אבן יחייא בעל לשון למודים, כי כל השער ההוא מסכים מלה במלה עם הכתוב בשקל הקדש, והעדות הברורה כי זה לקוח מזה ולא בהפך, הלא היא כי הוזכר בשער ההוא החכם בדרשי, אשר נודע היותו מאוחר מאה שנה לר' משה קמחי, וקודם בזמן לר' דוד אבן יחייא. אשר על כן אחלי יכונו לפני כבוד אדוני בבוא מאמרי לידו ימחה מתוכו את המלות הרשומות למעלה, וישים את אלה תחתיהן "ואני אתמה על החכם ר' דוד אבן יחייא בעל לשון למודים אשר כתב בשקל הקדש אשר לו (הנדפס בסוף ספר לשון למודים, וחלק ממנו גם כן בסוף ספר מהלך שבילי הדעת) שהרמב"ם חבר את שערי רצון להפתח".

ואחרי הקדמת תודותי לחסדו זה אשר יגמלני כבוד אדוני, עוד זאת ידבר נא עבדך באזני אדוני ואל יחר אפך בעבדך, ואבקש מאתו ומאת הארון המחוקק שאחרי תום מלאכת הדפסת מאמרי הנזכר עם נוספותיו, ישולח לידי העתק אחד ממנו, למען אבדקהו חפוש אחר חפוש (אחרי אשר ידוע משל הקדמוני כשם שא"א לבר בלא תבן), ואצרוף כבור סיגי הדפוס בלוח אשר אשלח ליד אדוני להוסיף בצד המאמר, וזה אני אומר לא לחוסר בטחוני בחריצות אדוני במלאכתו מלאכת ההגהה, אפס מדאגה מדבר פן המצא תמצא בהעתק אשר שלחתי אות או מלה או נקדה אחת שלא תהיה כתיבתה כתיבה תמה וניכרת, ולהיות רוב דברי הספר סובבים על חלופי נסחאות, הנה חלוף קל בדפוס יוכל לשבש הענין,

ותחת אשר קויתי לבער הקוצים מן הכרם , נמצאתי חלילה מוסיף עליהם .

ופה אשים למלי קנצי , ואשתחוה ואצא , ואני תפלה לנורא עלילה יזריח ויגיה אור אדוני המגיה המשכיל כאור החמה , וישים חלקו עם מצדיקי הרבים לעולם ועד ,

כחפצו וכחפין אוהבו הכותב והוחם פה טריאסטי היום יום שמיני לחדש הרביע התקפ״ט .

הצעיר שמואל דוד לוצאטו

שגיאות לדבין!

צד 6 שורה 1 תחת כ״ה צ״ל כ״ה. צד 8 שורה 22 תחת אולם צ״ל ואולם. צד 17 שורה 22/23 תחת על על צ״ל על. צד 19 שורה 11 תחת שיודע צ״ל שיודיע. צד 22 בהערה תחת ע׳ מ״ש בישרון שם צ״ל ע׳ מ״ש בישרון שנה א׳ חוברת ב׳ צד 23. צד 24 שורה 14 תחת ערמאה צ״ל עראמה. צד 26 שורה 6 תחת יאמר ערום צ״ל ערוה. צד 33 שורה 1 תחת Frodoto צ״ל Erodoto. שם שורה 10 תחת Frodoto צ״ל Erodoto. צד 34 שורה 11 תחת Condlliac. צ״ל Condillac צד 38 שורה 4 חומו צ״ל תומו. צד 49 שורה 14 צוה לנו מנדה בלו, צ״ל צוה-לנו, מנדה-בלו. שם שורה 24 הרה לי והרה לך צ״ל הרה-לי והרה-לך. שם שורה 30 הב׳ צ״ל השנים. שם שורה 31 הודה צ״ל הורה ?. צד 52 שורה 9 יתרום צ״ל יתרגם. צד 57 שורה 36 אך הוא צ״ל אך אם הוא. צד 59 שורה 2 accon sentire צ״ל acconsentire. צד 72 שורה 34 תשובך צ״ל תשובתך. צד 73 שורה 11 Preimier צ״ל Premier. צד 80 שורה 30 הורים צ״ל הורם. צד 81 שורה 3 אלקוין צ״ל אלקבץ. שם שורה 7 כוסותו צ״ל כוסות. שם שורה 15 יתמהמה׳ צ״ל יתמהמה, צד 83 שורה 10 Vomen צ״ל Women. צד 86 שורה 12-13 יואל בן ברויל צ״ל יואל בריל. צד 87 שורה 8 חרבו צ״ל חרבי. שם שורה 10 מהרג צ״ל מהדג

צד 88 שורה 21 הזייתו צ״ל הוויתו. צד 90 שורה 18 פעל צ״ל פעל. צד 91 שורה 12 לידי צ״ל לידידי. צד 92 שורה 9 גאל צ״ל גבל ?. צד 96 שורה 25 Preimier צ״ל Premier. צד 97 שורה 27 PJemier צ״ל Premier. שם שורה 27 Jndex צ״ל Index. צד 98 שורה 15 גדולים המדקדקים צ״ל גדולי המדקדקים. צד 99 שורה 8 שתרבב צ״ל שתשתרבב. שם שורה 15 מפעיל צ״ל מפעול ?. שם שורה 20 המאבד צ״ל המאביד. צד 102 שורה 23 מסתמר צ״ל מסתתר. צד 103 שורה 7 ותצדיקי צ״ל ותבדקי. שם שורה 9 צמתותוני צ״ל צמתוני. צד 106 שורה 21 התרצא צ״ל התרצה. צד 107 בהערה ועונב צ״ל ועוגב. צד 108 שורה 15 אתה צ״ל אתה. שם שורה 22.. צ״ל. צד 109 שורה 1 הבקר צ״ל והבקר. צד 110 שורה 11 דברי צ״ל דבר. צד 112 שורה 15 ותיקון צ״ל ותיכון Tycho. צד 113 שורה 4 a date) צ״ל la date). צד 114 שורה 30 ואעשיד צ״ל ואעשיר. צד 119 שורה 4 מלמטה novogliono צ״ל vogliono. צד 120 שורה 6 לפי צ״ל לפני. צד 122 שורה 17 אמרת צ״ל אמרתי. צד 125 שורה 11 מלמטה de generazione צ״ל di generazioni. צד 126 המכתב XLV נכתב אל מעלת הרב הכולל המאור הגדול כמו״ה אליה אהרן לאשש נ״י ר״מ ור״מ בעיר ואם בישראל בעיר ויניציאה יע״א. צד 128 שורה 5 מלמטה l׳ צ״ל l׳. צד 130 שורה 9 מלמטה השיר צ״ל השירי. צד 135 שורה 8 J צ״ל G צד 137 שורה 11 בנו צ״ל בויו. שם שורה 15 והשנויה צ״ל והשניה. שם שורה 16 ככרמיש צ״ל כברכמיש. שם שורה 29 זבולה צ״ל זבולה. צד 139 שורה 5 שם צ״ל שום. שם שורה 3 מלמטה ושירק צ״ל ושורק. שם שורה 7 מלמטה מהברת צ״ל בהברת?. צד 140 שורה 12 יכל צ״ל וכל. צד 144 תחת 1824. 3. 21 צ״ל 1828. 7. 29. שם שורה 26 מקרבן צ״ל מקרבן. צד 152 שורה 14 תחת (der heiliger Nahme) צ״ל (der heiliger Name).

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

hebräische Briefe

gesammelt von seinem Sohne

Dr. Isaias Luzzatto

Herausgeber

EISIG GRÄBER

ZWEITER BAND.

PRZEMYŚL.

1882.

אגרות שד"ל

אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי
"שד"ל (1838)"

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראָבער

חלק שני

(בהוצאות המוציא לאור)

פרזעמישל

דרוק זופניק עט קנאללער

שנת **תרמ"ב** לפ"ק

Druck von Żupnik & Knoller, Przemysl.

Nr. LXVII

An S. L. Rapoport

Nr. d'ordre de l'Index. raisonné. 62. B - C petit 1.

Cette lettre a été publiée dans le כרם חמד I. p. 16.

27. 8. 1829. כ"ח אב 5589

שמואל הוד לידידו אשר אהבה נפשו החכם שלמה יהודה הכהן, שלום ואמת

זה לי ימים ושנים, למן היום אשר החלות להשמיע בחוץ קולך במחברות בה"ע, דבקה נפשי אחריך, אף רוחי בקרבי מתענגת ואומרת: איש כלבבי קם בישראל. ומן אז והלאה נכסף הייתי לשחר פניך במכתב, ולכרות אתך ברית אמת, ברית אחוה ורעות, ברית נפש אשר לא תמוט. אפס אחור נסוגותי ואחר ימים ושנים, כי יראתי כי אמרתי, אם אני ידעתי את האיש ואת שיחו, וייקר בעיני מאד, הלא הוא לא ידע אותי. על כן חכיתי עד אשר עזרני ה', והוצאתי גם אני בארבע ממחברות בה"ע (פ"ו-פ"ט) דברים אחדים, אשר אולי יהיו לי למליץ לפני המשכילים, ואתה ידידי בראשם. וכבר קדמתי זה חמשה ירחים או עשור לבא אליך במכתבי, לולא ראיתי ס' קנאת האמת לאיש בן עירך, וראיתיו מזכיר אותך לשבח, אז הרד לבי בקרבי, ואדאג פן גם אתה חלית כמהו, ואז . . . מה לי ולך, איש לא-יראת-אלהים? ואולם ביום אתמול בראותי בבה"ע לשנה הבאה, הדברים אשר הטפת בחכמה וביראת ה' בדבריך אל הקורא, על האיש ההוא ועל כל בני גילו אשר יחשבו לכבד מחברים קדמונים בחפשם בספריהם ר ק וכו' וכו', וארא והנה לבבך ישר כאשר עם לבבי, עם אלהים ועם אנשים, אז חשתי ולא התמהמהתי לרוץ אליך בצואר, אשקך כאח לי, אחי אתה ואודך, אבי וארוממך, כי עזה כמות אהבה אשר איננה תלויה בדבר בטל, כי אם בהשתוות המחשבות, ובשמחת מציאת איש אשר אלה לו, המדע וההשכל הולכים צמדים והיראה והחקירה היו בו לאחדים, איש אשר כל ימי בקשתיו ולא מצאתיו. כי אמנם (אם אמת נכון הדבר כי שרי ליה לאניש לאודועי נפשיה וכו') אמת אגיד לך כי כל ימי חשקה נפשי בחקירת הקדמוניות להוציא לאור אמת נעדרת בענני המחברים, החבורים, המנהגים, והאמונות, וכבר כתבתי מאמר ארוך על חדוש המצאת הנקוד והטעמים, אחרי עברי על פני כל התלמוד, בתשובות נצחות על בן יוחי, וכי מצאתי במ"ר נזכר שם פסק גם המדרש ההוא חקרתי, ומצאתי עדי חדושו בתוכו. גם מאמר כתבתי על חכמת הקבלה ועל ס' הזהר, לברר וללבן חדושם וסדר תולדתם, והרבה יותר מאשר עשיתי היה לבי כמו תנור בוער נכסף לעשות, או לראות אחרים עושים. אפס כי ראיתי החקירות האלה צריכות לרבוי ספרים יותר מאשר היה בידי, ואז סבותי את לבי לדרוש ולתור במעמקי הלשון ועומק פשט הכתובים, אשר הוא גם הוא מקצוע גדול בתורה, ויתד שהכל תלוי

בה, והתרשלות בה אם כל משגה בקרב עמנו.

ועתה כראותי אותך ידידי יקידי, כי פנית אל הקריות הקריטיק"א, חכמה אשר לא היתה עד היום בישראל, ורגלך בה רגל ישרה, ובחינתך בה בחינה זכה, וחפושך בה עמוק עמוק, ויגיעתך בה מבורכת ה', בגלוי תעלומות, ובליבון אפלות שחורות כעורב, תעלוזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים, ואשמח כי רב חילך וכי כביר מצאה ידך, ושנה בשנה, כפי אשר אני רואה תוקף נוראותיך מתגבר והולך, כן תתגבר תשוקתי, ותפלתי לאל חי, יתן לך כח לעשות חיל לעבוד עבודתך ס' אנשי שם, ולבא עד תכונתה, ולהחל ולכלות עוד עבודות אחרות כבדות ונכבדות כמוה. וכבר שאלתי על אודותיך לעוברי דרכים, ושמח לבי ויגל, כשמעי כי עודך בימי הכח, וגם כי ברכך ה' והכין לך לחמך ולחם ביתך בנחת ולא בצער, במלאכה נקיה וקלה, ואין לך מבטלים הרבה כנגדך, אשר לא הניחו מדה טובה לישראל. ואחרי כל אלה, הנה זה שבועיים, בעברי דרך גוריציאה טרם בואי אל העיר הזאת אשר נקרא נקראתי לבא וללמד חכמת הלשון, ופירוש התנ"ך, וקורות עמנו, בקאללעגיום ראביניקוס אשר יוקם א"ה במהרה ובקרוב, הראני ידידי החכם יש"ר כתב ידך אליו, וראיתיך נושא שמי על שפתיך לתהלה, אז נכפלה שמחתי ועליצותי, בבטחי כי בו לא תבוז לאהבתי אשר אנכי מקריב לפניך מנחה טהורה, ותעלה ותגיע לפניך לרצון, ולבך ימהר להוציא דבר: אהבתיך, והיה שכרי.

ועתה בבטחוני הזה אשר בטחתי, הנני מדבר אליך כאשר ידבר איש אל רעהו אשר רעה לו מימים ושנים.

תפישותיך אשר תפשת על בעל מערכי לשון כלן בדעת בתבונה ובהשכל נכונות וצודקות, ורבות התועלת למוסר המחברים, ואף גם זאת לבי רך מאד, וחוששני לך מחטאת משום צער בעלי חיים, כי באמת לו יש נפשי תחת נפשו של רמ"ל, כי עתה צויתי אל ביתי ונחנקתי.

ואולם כגבוה שמים מארץ כן גבהו דרכי תפישותיך ידידי, מדרך עקלקלות אשר הלך בה יששכר חמור גרם, הוא יששכר בעז, אשר יצא אחרי לבלעני חנם בדברי הבל אין בם מועיל, לסלף דברי הצדיקים. וכמה לא חולה ולא מרגיש האיש אשר יפרש ועושה חסד לאלפים עושה כמה אלפים חסדים! ועל דבר גזרת תנור מן אתון נורא, הלא זה עול וחמס להחליט עלי כי גנובה היא אתי מן געזעניוס, אחרי כמה וכמה גזרות ורעיונות אחרות אשר חדשתי, אשר לפי הנראה משתיקתו של יב"ש לא כצא אותן אצל געזעניוס. והאמת אגיד לך כי ספרי געזעניוס לא ראיתי ולא שמעתי עד זה ארבעה או חמשה ירחים, וראשונה קראתי ספרו Lehrgebäude, ומצאתי בו דברים טובים, גם קצת חדושים אשר כבר חדשתים וכתבתים מלבי, כמו ענין העתיד בהא נוספת בשלמים, ובהא חסרה בנחי הלמד (והתימה על יב"ש שלא אמר כי גם זה גנוב הוא אתי), גם מצאתי בו שבושים וחסרונות, וענינים הרבה שאין דעתי מסכמת עליהם, ובקצתם נ"ל שכבר כתבתי טוב ממנו, כמו בהוראת הבנינים. ואחרי ק"א ספרו בדקדוק הכתבתי לליפציג שישלחו לי ספרו בשרשים, והם שלחו המהדורה השניה אשר לא יצא ממנה רק חלק ראשון, ואת המהדורה הראשונה לא ראיתי עד היום זולתי לרגעים, בסתו

העבר וביד אחרים. והנה באמת ובתמים גזרת תנור מן אתון נורא לא ראיתיה בגעזניום גם לא שמעתיה משמו בלתי היום מפי ישישכר, ולו היתה נפשו טהורה היה רואה ג"כ טהרת נפשי ולבי בכל כתבי, ולא היה מחפא עלי דברים הרחוקים מאד ממנהגי. ואני לו היה האיש הזה השוב בעיני, הלא מאז יצא לקראתי בפעם הראשונה, היה לאל ידי להשיב לו גמולו שבעתים, ולהפיל כל דבריו וכל חדושיו וכל פירושיו וכל שיריו ארצה, כי באמת אין בפיו נכונה, לא צחות ולא תבונה, ואולם אם הוא בפחזותו מאבד לוחות (Blätter) בה"ע בהבל וריק, לא רציתי להגדיל ההשחתה בהשיבי על דבריו הבטלים, אבל התאמצתי להכביד הספר בעניני תושיה חדשים ונכבדים כיד אלהי הטובה עלי,

ואולי תשאלני ידידי: ומה היה לך כי טמנת ידך בצלחת ולא כתבת דבר בבה"ע לשנה הבאה? — ולזאת אשיב כי במשך השנה הזאת עבודה גדולה עבדתי על תרגום אנקלוס, ובדקתי חלופי נסחאותיו בדפוסים קדמונים ובלתי מצויים, ובספרים כתיבת יד קדמונים ויקרים מאד, גם מדברי גדולי המפרשים הראשונים לקטתי קצת נסחאות, והבאתי הכל בכור הבחינה, והיו בידי ת"ן נסחאות חדשות, ורובן צודקות לפי דעתי, וגליתי ערות המעתיקים אשר ברוב המקומות הגיהו התרגום אחר לשון הפסוק והשחיתו כוונת המתרגם, ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה, ואחד מהם רש"י ז"ל, כי פעמים רבות לא ירד לסוף דעתו של אנקלוס, והגיה וקלקל. ועל ידי זה התעוררתי להעמיק החקירה על עומק כוונת אנקלוס בנטותו מלשון הפסוק, ודקדקתי בנטיותיו וחלקתי אותן לשלשים ושנים נתיבות חכמה, באתי אותם אחד לאחד, והכל לפי דרכי, דרך הפשט הברור והעמוק, הרחק מאד מדרך פלפול שוטה של אחרים. והנה שלחתי מכתבי זה (אשר קראתי שמו אוהב גר) ליד המדפיס, אך הוא כבר קדם לסדר ולהדפיס ס' בה"ע, ואפס מקום למאמרי. אז סבותי את לבי להתלמד בלשון סורי, ועיינתי בתרגום כתובים ומצאתי בו מלות הרבה סוריות, ובדקתי בספרים ומצאתי הרבה מהמלות ההנה משובשות מאד, להעדר ידיעת לשון סורי מהמעתיקים, ובדקתי גם ס' המתרגמן, ומצאתי בו שבושים לרוב, גם בס' הערוך מצאתי קצת, עם היותו על הרוב צודק מהמתרגמן. גם אנה ה' לידי תהלים octaplum דפוס Genua, של יוסטיניאן, משנת רע"ו, ומצאתיו מדוייק הרבה מדפוסי ויניציאה. אז כתבתי נוספות למאמרי, וכללתי בהן תחלה, מודעה על אודות לשון סורי ומשפטו ותועלתו, עם ביאור קצת מדרכיו המיוחדים לו, ואשר להם מקום בתרגומים ובתלמוד; שניה, ביאור קכ"ה מלות סוריות הנמצאות בתרגומים ובתלמוד, שנשתבשו או לא נתפרשו יפה בערוך ובמתרגמן, עם תקון שבושים הרבה בתרגום כתובים; ושלישית, קל"ב חלופי נסחאות בתרגום תהלים: וכל הדברים האלה בקיצור לשון כדרכי. ושלחתי גם הנוספות האלה ליד המדפיס, למען ידפיס מאמרי לס' בפני עצמו, והוא מאן ימאן לעשות זאת על הוצאותיו, וכתבתי לו זה ימים כי קנה אקנה מאתו במחיר מאתים העתקות, והנני מצפה לראות מה ידבר בי. ובאמת צר לי על איהור הדפסת המאמר הזה, כי יקר הוא בעיני מאד, וגם בעיני המשכילים אשר הראיתי להם דבר ממנו נשא חן וחסד, כי חדש הוא, ועל אבני השכל הישר יסודתו, והעבודה אשר עבדתי בו עבודת פרך באמת, והאמצעים אשר היו לי בעבודתי

אינם נמצאים בכל עיר ועיר, ואף לא בכל ממלכה וממלכה. ומה גם עתה בראותי כי גם אתה ידידי שמת פניך ללשון ארמית, בספרך אשר קראת בשם ערך מלים, יצר לי מאד אם לא יהיה לפניך מאמרי זה בטרם תוציא מלאכתך החוצה, כי האמנתי יהיה לך לעזר מעט בקצת המקומות, ואם בקצתם תתקן שגיאותי, גם בזה אשמח, כי מובטח אני בעצמי שלא תמצא מלאכתי עשויה בהתעלמות ורפיון ידים כמלאכת רמ"ל. וכל כך יקרה מלאכתי זאת בעיני, כי בהולד לי בחדש שעבר בני בכורי (מדי דברי בו המו מעי לו, כי עזבתיו בטריאסטי עד שובי ולקחתיו אי"ה) קראתי שמו אוהב גר, ובלע"ז Philoxenus (תרגום יוני של אוהב גר) לזכרון כי מיום חתונתי עד יום הולדו עבדתי יומם ולילה בעבודת המאמר הזה. והסבה אשר הביאתני להסב פני אל חקירת התרגומים היתה שאלת ר' י"י על תרגום דמוקדין קיטמא, ושאלתי וחקרתי מכל מיודעי, ומצאתי דפוס ליסבונא שנת רנ"א, ומצאתי בו דמושדין קיטמא. —

ולבלתי תהיה אגרתי זאת ריקה מדבר חכמה, ואחרי אשר ידעתי כי כבר עשית פירוש על ישעיה, אחוך שמע לי דעת חדשה בפסוק ואפי על תבליתם, וקושי המלה האחרונה הזאת נראה לעין, והא לך אור חדש: כי עוד מעט מזער וכלה זֶעם וְאַפִּי עַל-תֵּבֵל יִתֹּם: — וואס זאגן זיא, מיין הערר? איזט ניכט דא דיא וואהרהייט זעלבסט? גם לא גנובה היא אתי מן געזעניוס. — מחברת מוסר השכל לר' האי מצויה היא בגלילות האלה בסוף המחזורים הגדולים דפוס ויניציאה, ואם תחפוץ בה אעתיקנה ואשלחנה אליך. — שמעתי (וצר לי) כי המדפיס חשב להשבית הדפסת בכורי העתים, עד יזדמן לו למכור העתקות רבות אשר נשארו מהם בידו. — אֶהָבֵנִי ידידי יקירי, ושלומך ושלום כל ביתך ירבה, כחפצך וכחפץ הכו"ח פה פאדובה היום יום כ"ח לחדש החמישי שנת התקפ"ט.

אוהבך הנאמן

שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXVIII

An S. L. Goldenberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 63 — Ante I. 55.

16. 7. 1830. — כ"ה תמוז התק"ץ

שמואל דוד לידידו היקר והנבון שמואל יהודה גאלדענבערג שלום

ברוך טעמך וברוך אתה אשר יצאת לקראתי לשלום במכתבך הנעים אשר היה לי לששון ולשמחת לבבי. הלא אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי, בהקרות ה' אלהי לפני הון יקר מכל הון, ומכמן יקר מכל מכמן, לא יסולא בכתם

אופיר, ולא יערכו לו כל מחמדי זמן, הלא הוא . . . . . אוהב טהור לב
וְרַע נאמן. — ותחת אשר מציאת ידיד נפש תִּבָּקֵש כמטמונים ורחוק רחוק הִמָּצְאָה
גם בין אנשי עיר אחת הקרובים זה אל זה ויודעים ומכירים איש את אחיו, ולאיש
אשר כמוני רחוקה היא ביותר, לאהבתי הבודדות ולשנאתי תשואות החברה וישיבת
בתי כנסיות עם הארץ, עד כי כמעט אין לי רֵעִים מבלעדי תלמידַי; הנה פתאום רֵעַ
נראה לי בארץ רחוקה, מצאתיו ולא בקשתיו, לא קראתיו וענני, והוא נושא לבבו
על כפיו מנחה לפני, ואהבתו הטהורה יקריב לי תשורה, לא במחיר ולא בשחד,
כי אם לאהבת האמת ולכבוד התושיה, הלא אעלוז?

וזאת שנית שָׂמַח שִׂמַּחְתַּנִי בְּפָרְשְׁךָ על נפשי אור חדוה בכשורתך אשר בִּשַּׂרְתַּנִי
כי באה אגרתי ליד ידידנו החכם ש"ר, וכי גם הוא כבר השיבני זה כבוד תשובת
אמרים נחומים משמחי לב, וכי נעצב הוא על בלתי בואו מענה מאתי. ואני זה
לי אחד עשר ירחים מיום כתבי אליו, ולא הגיעתני מאתו תשובה, ואשבה משומם,
אמרתי אך מאום מאסני, ולא חפץ באהבתי וירחק ממנה. ועתה נִחַמְתַּנִי וְשִׂמַּחְתַּנִי
ידידי, בשמעי כי החכם ההוא היקר בעיני מכל חכמי הדור אשר שמעתי שמעם
וראיתי את כבודם במעשה ידיהם, גם עָנָה ענני במכתב, גם כַּבֵּד יכבדני בְּהַעֲצִבו
על שתיקתי. ועתה עליך המשא הזה, שמואל יהודה, להגיד לאיש כי אגרתו אלי
לא ראיתי ולא שמעתי בלתי היום, רק בשבוע החולף הגד הגיד לי אחד מחכמי
העיר הזאת אשר אני מתגורר בה, כי ידידנו ישׂ"ר בקש מאתו בכתב שיגיד לי,
כי החכם ש"ר מתרעם עלי על בלתי השיבי למכתבו תשובה, ואני שמעתי ולא
אבין, כי אמרתי הלא לי ריב ומדון עליו, אשר קִדַּמְתִּי להקריב לפניו אהבתי
מנחה, ולא שעה אל מנחתי ולא ענני . . . . והוא מתרעם עלי! אמנם אמת
הגיד לך ידידנו ישׂ"ר כי טרוד אני מאד במלאכתי, יומם ולילה אין מנוח לי
מעבודה קשה, ולא מהסרון ספרי למוד בעמנו, אבל מחסרון ספרים המתוקנים
בתבונה והשכל לרוות נפש אוהבי האמת הצמאה לדברי חן ושכל טוב המתישבים
על הדעת, ומתקבלים לאזן שמעת. כי אמנם לא נערים קטנים הנעורים מחכמה
ומדע המה תלמידי המדרש אשר אמר האלהים לתתני בו למורה, אך צעיריהם בני
עשרים, ומהם בני שלשים ובני שלשים ושש שנה, וכלם כבר למדו חכמת
הפילוסופיא והטבעיות והלמודיות, ואחד מהם רופא מומחה. ואני זאת פקודתי,
וזה משא עבודתי לפרש להם כתבי הקדש מבראשית, ולא להגיד להם דברי
המפרשים (כי לא לכך המה צריכים, וכבר קראו ושנו בהם בילדותם) אבל לברר
להם עומק פשט הדברים, פתרון שיהיה נכנס באזניהם ויתישב בלבותם. והנה מחדש
נאוועמבר החולף עד היום למדתי אתם מבראשית עד מות בני אהרן, ותהלות לאל
עליון ברוך הוא ומברך, אשר נתן לי כח לפרוש להם הדברים כשמלה, ולפתור
להם כל סתום, ולעשות התורה חביבה עליהם, ולימודה מתוק להם מדבש, בשמעם
מפי מדי יום ביומו הדשות נכוחות למבין וישרות לאוהבי דעת. וזאת שנית עלי
ללמדם לשון עברית למן האותיות עד דרכי השיר, וגם בזה לי יגיעה ועבודה

קשה, לבאר להם מוסדות הלשון ואדניה, וישרשי הכללים הרבים והיוצאים מן הכלל, בטוב טעם ודעת, לחבר את האהל להיות אחד, לנטוע הדברים לא בזכרון בלבד, אבל בשכל גם כן, ולבער הבלבול הנורא הנמצא בכל ספרי המדקדקים, אשר היה סבה עד היום להרחיק רוב אנשי עמנו מלמוד חכמת לשוננו; וכן למלא החסרון הנמצא ברוב ספרי הדקדוק, בכל עניני שמוש הלשון ובכל הנוגע לעומק הוראת המלות, כי המדקדקים שמו רוב עסקם בתמונת המלות, ומיעוט מיעוטו בהוראתן, והשלישית עלי להגיד להם קורות אבותינו מימי חתימת ספרי הקדש עד היום, וזה גם הוא משא כבד על שכמי מאד, לחקור חקירות ולברר ספקות רבים הנופלים בענינים האלה, וכבר הבאתי לי ממרחק ספר יאסט, ואולי יועילני לעתיד, אפס כי הוא החל מלאכתו מימי החשמונאים, ואני הוצרכתי למלא אשר חסר מגלות בבל עד הימים ההם, וגם משם ולמטה פעמים רבות שלא יהיה לי לעזר ולהועיל, כי אם לקוץ מכאיב ולסלון ממאיר, בעבור הנאצות והגדופים אשר ספרו מלא על כל גדותיו, כי מכתלי דבריו נכר כי אין אלהים לנגד עיניו, ואני כאשר אהבתי האמת ואריב ריבה בלא משוא פנים לאיש או לאנשים, חדשים יהיו או ראשונים, כן אהבתי תורת אלהינו, אשר היא תורת אמת; צא וראה דברי עתק אשר בטא בשפתיו האיש ההוא, יאסט, על שמואל הנביא בספרו חלק ראשון (עמוד 43) ותסמר שערת בשרך. והרביעית עלי ללמד יסודי אמונת ישראל, וההמשית, תקון המדות על פי תורתנו; ושתי אלה לא החלותי בהן עד הנה, כי כשל כח הסבל, ונפשי יחידתי לא תעצור כח להתפזר ולהתפרד להלקים הרבה, להתבונן בכל חלקי המדע האלה הרחוקים זה מזה, בזמן אחד, ואניח השתים האחרונות ללמד אותן אחרי השלימי (אם כה יאמר ה') קורות אבותינו. — אמנם אם אמת כי טרוד אני בכל עתותי לעשות מלאכתי לרצון לפני אלהי ולפני תלמידי, חלילה לי מהדול להחשיב מענה לאיש יקר בעיני כידידנו ש"ר, לו הגיעני מכתבו. ועתה ימהר יחישה האיש אשר אהבה נפשי לשלוח לי שנית אגרתו היקרה בעיני, ואעלוז בה כמוצא שלל רב; ולבלתי תאבד עוד שנית יתננה בתוך אגרת אשר יכתוב לידידינו ש"ר, והוא יריצה עדי אל העיר הזאת.

ואחרי אשר החלותי לדבר אליך על דבר המדרש אשר אני מלמד בו, אשלים תשובתי לשאלתך אשר שאלתני על אודותיו, ואומר כי עוד מלבדי מלמד אחר במדרש הזה, הלא הוא ידידי החבר החכם והנבון הלל הכהן דע לא טארדע, מעיר טורן אשר בארץ פיימונטע, ועליו ללמד חכמת התלמוד והדינים והפוסקים, וגם על צוארו תכבד העבודה עד מאד, כי הוא מלמד הדינים ברמב"ם, לנועם הסדר בו הישר הולך מן הכלל אל הפרט, נקי מערבוב דברים הנמצא בכל שאר ספרי הפוסקים; וגם להיותו לבדו כולל כל משפטי התורה הנוהגים ואשר אינם נוהגים היום; והנה ידידי הנזכר מוכרח ללקט מכל ספרי האחרונים כל הדינים המחודשים אחרי הרמב"ם, וכל הדברים אשר נטו בהם האחרונים מאחריו, ופסקו שלא כדבריו. ומלבד זה הוא מלמדם לעתים מזמנים תלמוד ופוסקים, להרגילם בהבנת הספרים ההמה, ולדעת דרכיהם ומשפטיהם ולהדריכם בהוצאת הדינים ממקורם. ועליו נוסף על זה לחנכם במלאכת הדבור אל העם, והתוכחה. — שעות הלמוד שש ליום, שלש לאחד אחד מהמלמדים. המדרש הזה ראשיתו

מצער, והתלמידים בו בשנה הראשונה הזאת ארבעה.

ישרה בעיני העצה אשר יעצת את המדפים על דבר קבוצת מכתבים מאנשי הדור, גם אני לא אחדל מהיות ידי עמך בדבר הזה, ושלוח אשלח אליך על ידי ידידנו יש"ר קצת מאגרותי אשר כתבתי ואם יש את נפשך להוציא לאור גם אגרתי לידידנו החכם שי"ר, וגם מכתבי זה אליך, עשה תעשה. כלתה נפשי לראות מאומה מעשה אצבעות החכם נחמן הכהן, אשר כל עוברי דרכים הבאים ממדינתך מרבים להללו אלי. נכון לבי בטוח כי חוברת המכתבים אשר יעצת תהיה להועיל לבחורי חמד דורשי לשוננו; ולמען הרבות תועלתה נשאני לבי לשום לפניך שנים או שלשה דברים למזכרת. ראשונה, טוב להרבות מספר האנשים בעלי המכתבים, כי חלוף הכותבים והדעות ירבה התענוג והתועלת לקוראים. שנית, טוב להודיע מושב איש ואיש, מה פקודתו, וכמה ימי חייו. שלישית, ראוי לשום עין על לשון המכתבים ועל טעם מליהם, לבלתי יבאו בקהל רק אשר שפתם שפה ברורה, ומליהם בדעת והשכל, אשר כה בהם להיות לאות ולמופת לבחורי ישראל, מהם יראו וכן יעשו.

ספר הקטון אוהב גר יצא לאור נפרד מבכורי העתים, ואולי כבר הגיע למדינתך, ונפשי תערוג לדעה מה תשפטו בו אתה ידידי, וידידנו החכם שי"ר. לא אדע האוכל בשנה הבאה לשלוח דבר לבכורי העתים, כי צר לי הזמן מאד. וגם כי מדי יום ביומו אני מחדש חדשות במצפוני התורה והלשון, הנה אין בידי לערוך מחשבותי על ספר, רק ברמזים קצרים אכתבן לזכר לי, או אערוך אותן בלשון איטליאה בעבור תלמידי; ואם חפץ ה' בי, אחרי השלמת תקופת הלמודים אוסיף שנית ידי עליהן לאטי, ואבאר אותן על הלוחות בלשוננו דְּבַר דְּבַר על מקומו.

ועתה מאין בידי להאריך עוד להתעלם אתך באהבים כנפשי שִׁבְעִי, כי אספוני טרדותי בל יתנוני השב רוחי, אחדש עֲדֵי אהבתי אליך ידידי,

ואברכך על אהבתך ועל דבריך, ואתה תברך בשמי ידידנו החכם שי"ר, ושלומך ושלומו, ושלום בתיכם ירבה, כנפש אוהבכם אהבת עולם

פאדובה ברביעי בעשרים וחמשה לחדש שנת התק"ץ

החותם שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXIX

An S. L. Rapoport

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 64. B-C petit Nr. 3.

22. 10. 1830. ה' חשון התקצ"א

שמואל דוד לידידו אשר אהבה נפשו החכם שלמה יהודה הכהן שלום ואמת 1)

אחרי השבועים ששים הנני הנני ידיד נעים רעי כאח לי להשיב מענה לתשובתך

1) מכתב זה הוא תשובה למכתב הרב שי"ר ז"ל הנדפס בכרם חמד ח"א צד 20 ובזכרון לאחרונים לידידי הרא"א הרכבי נ"י צד 1. (שזח"ה)

היקרה אשר כתבת לי ביום שני לאלול שנת התקפ"ט, אשר לא ידעתי מה היה לה, ולא ראיתיה עד הנה בהניף שנית יוך להעתיקה לי, ותתנה ביד ידידנו החכם והנבון שמואל הר הזהב, והוא שלח אותה אלי מעיר וויען לעיר טריעסט, אשר התגוררתי שמה בימי המועדים האחרונים האלה. הן אמת כי זה ימים אשר הגיעה אגרתך לידי, ואולי רע בעיניך האחיר אשר אחרתי להשיב לך עד שובי בשלום אל העיר הזאת; אך ידעתי כי סלוח תסלח לי לדבר הזה לו ידעת כל הטרדות אשר סבבוני כל ימי היותי בעיר ההיא עיר מולדתי, ורעות רוח אשר הניעה רוחי כאשר ינוד הקנה אל הימין ואל השמאל, על אודות אחותי האהובה אשר שרכתיה זה שנה והנחתיה בעירי בבית קרובינו, ובימי הקיץ אשר עבר שמועות בהלוני ובהסכמת אחותי הרחקתי חתנה מעליה, ועתה בהיותי בטריעסט התנפל לפני למען אשוב לקרבו, והיתה העצה רופפת מאד ביד ובין אחותי, ער כי לבסוף הסכמנו לקרבו, ולאחר אמנם הנשואים עוד ששה ירחים, ולאכוף אלי הנערה אל העיר הזאת עד אשר נראה מה משפט הנער ומעשהו. ועתה מה לי עוד להאריך לשון לפניך ידידי בדברים אשר אינם נוגעים לאהבתנו התמימה? אחישה נא ואשיבה מענה לאגרתך הנעימה.

הנני מודה לך במאד מאד על אשר אמרת לשלוח לי דבריך על אנקלום הגר, אפס כי ספרי כבר הוחק ונתפזר, ואם שגיתי לא אוכל עוד לתקן את אשר עותי, וחסרון הספר לא יוכל עוד להמנות. ועתה זה הסדך אשר תעשה את רעך, תאסוף ספרי אליך, והגית בו והקרת אותו היטב כיד תבונתך הרחבה והשכלתך הישרה, ותערוך לפני בכתב בקרה בלא משוא פנים, ותודיעני ג"כ את הדברים אשר נגלו לך על אודות אנקלום אשר לא תמצא מהם זכר בספרי, אז תעשה הישר בעיני רעך ואוהבך אהבת נפש.

דבריך על מאמרם בנימן בלה"ק ישרים ונכונים, ויש להוציא מהם תולדה אשר אולי לא דמית ולא עלתה על לבך, והיא כי כמו שֵׁשם בן אוני איננו בעצמו השם אשר קראה רחל לבנה, אבל מתורגם הוא, כן אפשר שיהיה הענין בקצת שמות אחרים הנזכרים בתורה, כמו ויקרא אלהים ליבשה ארץ, אפשר שהיה מתחכה ארעא, ומשה ברה"ק צוה לתרגמו יהודית, וזה לדעתי אמת בלא ספק, כי אין ספק אצלי כי הלשון לא נבראה בקומתה ובצביונה, אבל מעט מעט הלכה הלוך וגדל, והנה הלשון הראשונה, אשר היתה רחוקה מאד מהשלמות, אין ספק שאיננה עוד במציאות, אבל נשארה פלטה ממנה בשתי בנותיה הבכירות, הלא הנה הארמית והיהודית, אשר הן לדעתי בלא ספק שתי אחיות בנות אם אחת, לא זו נגזרה מזו, ולא זו מזו, אך שתיהן בנות הלשון הראשונה אשר כבר אבדה. ואשר אמרתי כי אולי שם ארץ נגזר מן ארעא, ולא בהפך, מפני שמלת ארעא יש לה ענין, והוראתה שפל ותחתון, כמו מלכו אחרי ארעא מנך, והארץ נקראה כן להיותה בערכנו אנחנו היושבים עליה שפלה מכל העולמות, וכמו שמצאנו אופן אחד בארץ, שעינינו למטה, ומזה לשון רע אין תחלת הוראתו לדעתי כי אם שפל ותחתון, וכן מצאנו לשוא צרף צורף ורעים לא נתקו, הם הסיגים הנשארים למטה, ובהפך מלת ארץ אין לה ענין, כי לא תורה על השפל בעצם, רק בדרך השאלה ולעתים רחוקות. והנה כמו שאין ספק כי כל

דברי פרעה לאברהם, וליעקב, ליוסף ולמשה לא נאמרו מתחלה בלה"ק, אבל בלשון מצרית, ומשה תרגמם בתורתו יהודית, כן אין ספק אצלי כי דברי ה' לאדם ולאשתו ותשובות האדם ואשתו לא היו ככתבם וכלשונם בלה"ק, אבל היו ברמיזות ובקולות פשוטים הרחוקים מאד משלמות הלשון, אבל הספיקו לצורך השעה. והדברים האלה רחבים מאד (הארכתי בהם במבוא לתלמוד הלשון אשר אני הולך וכותב לתלמידי), לא העליתי זכרם לפניך כי אם להודות לך על אשר אולי בבלי דעת נתת לי חזוק מדברי רבותינו לסברה שלי אשר היתה לזרא לרבים מתופשי התורה. ואני בדרכי אלך, ומדעתי את לבבי ישר עם אל ועם אנשים, לא יחרף לבבי מימי לשעבד שכלי תחת סבלות סכלות החנפים המתהללים באלילים, ומתפארים בבטולים, ובקרב לבם אין כל, כי אם אמונה רופפת התלויה על בלי מה, ורוח התשוקות באה ועוקרתה, וכל רואה מעשיהם יכירום כי הם זרע לא אמון בם. עלץ לבי בראותי אותך מְאַשֵּׁר קרואתי בישעיה כי עוד מעט מזער וכלה זעם ואפי על תֵּבֵל יִתֹּם, אפס רע בעיני מה שהבאת לדברי חזוקים מן התרגום היוני המיוחס לשבעים זקנים, כי 1) אמנם אין ספק בדבר כי ספור הזקנים ההמה בכללו שקר וכזב הוא, וחלילה חלילה לזקני ישראל שיהיו הם בעלי התרגום ההוא, אשר אין כמהו מלא שבושים מבהילים, ורק אחד אב"א לפניך ידידי למופת, והוא כי בפסוק ואולם לוז שם העיר לראשונה, תרגומו כי שם העיר בראשונה היה אולם-לוז (Ullamluz), וכן עשו אצל ואולם ליש שם העיר, וכאלה לאלפים בתרגום ההוא, אשר בעבורם הסכימו החכמים האחרונים כלם כי בעלי התרגום ההוא לא היו רק אנשים חסרי מדע מיושבי אלכסנדריאה, אשר עשוהו לצורך היהודים אשר במצרים אשר לא ידעו ספר ולשון יהודים, והיהודים ההמה במשך הזמן בדו מלבם ספור הבאי של תלמי עם הכהן הגדול וזקני ירושלם, למען תת כבוד לתרגומם, ולמען לא יבאש ריחם בעיני יושבי א"י על היותם קוראים התורה בשפה נכריה (אֵלֶנִסְתִּין), ובשקריהם ובפחזותם פתו את ישראל וגם יכולו, עד כי חכמי א"י אשר לא חקרו ולא דרשו את התרגום ההוא האמינו לדבריהם, כי כן היה הדבר שעל ידי זקני ישראל נעשה, וכבר הארכתי על זה בקורות אבותינו אשר אני כותב והולך לתלמידי.

2) ואשר לבך ידיד נפשי נוקפך בדבר הזה ואמרת: אבל אנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פרושים כאלה על פני חוץ, הורני אם תוכל, והמסרה נצבת כחומת ברזל לנגדנו" אענה, ובאלהים אֶעֱזֹר, ואומַר כי אנחנו בני ישראל אלהי אמת אלהינו, אשר לא לפניו חנף יבא, והוא הבוחן לבות וכליות, יקלל (כאשר אמר המליץ) יקלל המקלקל מחשבתו ומכלכל דבריו, בל ישפות שלום לשפתים נעות בלב רחוק" ולכן מחשבה אשר לא טהורה היא נמחה אותה מעל לוח לבנו, ואם טהורה היא בעינינו באמת ובתמים, נבשר צדק בקהל רב, ולא נירא חרפת אדם, ובעניננו

1) רשד"ל ז"ל הדפיס זאת בכרם חמד ח"ג צד 198. בהערה. (הנ"ל)

2) גם דבריו אלה הדפיס שם צד 226. (הנ"ל)

ובענינו, אחרי אשר התברר אצלנו במופתים אין להם מדחה (הארכתי בזה בלמודי לתלמידי) כי הנקודות והטעמים לא היו ולא נבראו עד אחרי חתימת התלמוד, ואחרי אשר ראינו גדולי המפרשים כלם, אין נקי, נוטים פעמים רבות בפירושי המקראות מעל דרך הנקוד והטעמים (הארכתי גם בזה בלמודי, במבוא לספר התורה), למה נסוג אחור בראותנו מקרא סתום, בקשו כל המפרשים להלמו ולא הלמוהו, ולא נאמר כי הסופרים הקדמונים קרבו את הרחוקים בזרוע ודבקו שתי מלות בטעות, ואחרי כן כאשר באו בעלי הנקוד ומצאו תבליתם מלה אחת, נקדוה כאשר מצאוה, כי באמונה הם עושים לבלתי שלוח יד בספרים? והמסרה הזאת אשר אמרת היותה כחומת ברזל לנגדנו, מה היא, ומבטן מי יצאה, ומתי נכתבה? הלא ידוע בלא ספק כי בעלי המסרה לא קמו רק שנים הרבה אחרי בעלי הנקוד, ובעל חובת הלבבות בהקדמתו כתב: «בספרי בן גאנח ובעלי המסורת» הורה בזה שלא היו קדמונים מר' יונה המדקדק, והראב"ע בתחלת ס' מאזנים הזכיר שתי תורות גדולות אשר קמו אחרי חכמי התלמוד, והתורה האחת שומרי חומות המקדש והם אנשי המסורת» הנה שהיו אחרי חכמי התלמוד, והרמב"ם בהלכות ס"ת פרק ח' לא סמך על בעלי המסורת וסמך על ספר שהגיהו בן-אשר, הורה בזה כי בן אשר קודם לבעלי המסורת בזמן ובחשיבות, וזה אמת אין ספק בו (וגם בזה הארכתי במבוא ללמודי הלשון).

ואנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה על פני חוץ? נודיע לבני ישרון כי ספרי אבותינו נשמרו במשך דורי דורות שמירה נפלאה בתכלית האפשר, עד כי אין בכל ספרי חכמי הגוים הקדמונים ספר נקי כמוהם משבושים וחלופי נסחאות, אפס אף גם זאת הנקיון הגמור מכל משחת ומום קל בעוצם הדורות אשר חלפו על ספרינו היה מן הנמנעות, וכמו שאנו רואים גם היום כי אין גם אחת מן המקראות אשר בדפוס שתהיה נקיה משגיאות קלות, כן קרה הדבר גם בימי קדם בספרים כתב יד, כמו מה שכתוב באיוב רמז מעט ואיננו, אין ספק שהקריאה הנכונה דמז בדלת, וכמו שתרגם המתרגם שם: אוריכו. והנה זה אמנם קרה לנביאים ולכתובים, למיעוט הקריאה בהם אצל ההמון, אבל ספר התורה לרוב ההגייה בו ביחיד וברבים, עד כי בכל דור ודור היו דברים שגורים בפי העם, ורבים מאד בין החכמים וגם בין ההמון ידעו רוב דבריו על פה, היה כמעט מן הנמנעות שתפול בו שגיאה וחלוף נסחאות, הלא תראה כי בכל חלופי גרסאות אשר בין מערבאי למדנחאי אין אחד בספר התורה, וחלופי נסחאות קעניקאט ודע ראסס לא יבהלונו, כי כלם שבושי ספרים מוטעים, ובכלם הנסח המשונה נמצא במיעוט הספרים, ונסח שלנו נמצא ברובם, ואל הנסח השמרוני לא נשים לבנו, אחרי אשר עמד החכם געזעניום וביאר בספרו (De Pentateuchi Samaritani origine etc) כי כל חלופי נסחאותיו אינם כי אם שבושים שנשתבשו הסופרים הכותים אשר הלכו אחר הרגל לשונם המשובש, או הגהות שחשבו הכותים לתקן בספר התורה על פי דרכם ומחשבותיהם (והארכתי בזה במבוא לספר התורה).

ואנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה המחליפים הקריאה? —

שתי שמירות נשמר בזה. האחת נשמור נפשנו מאד לבלתי הרוס לפרוץ חומת הקריאה הנושנת בלא הכרח עצום, ובלעדי שיתברר אצלנו באמת ובתמים כי לא יפורשו דברי הכתוב פירוש ישר ונכון כאשר המה, ואף לא אחרי בקשת הסיוע בשאר לשונות הקדם, ארמית וערבית; והשנית נשמור נפשנו מאד מהחליף הנסח הנושן, אם גם החדש לא יעצור כח להאיר מחשכי הכתוב, ולהוציאו מאפלה לאור גדול, כי אמנם אם אחרי חלוף הקריאה ישאר בכתוב קושי לשון וזרות משום צד תקנתנו קלקלה תחשב. והדברים ארוכים, ידידי, ודי בזה לעת עתה.

רגל אהבתנו, ידידי היקר, לא תמעד כלל ועקר, אם אמר לך כי ספרא בפתח הסמ"ך (ואם ימצא בתרגומים אלף פעמים) שבוש סופרים הוא בלא ספק. ונאמן עלי לבך הישר, כי תודה לי בזה ותאמר יישר! ובענין הנגא והויות גם בזה לא אוכל ידידי להסכים עמך עם כל מה שאמרת בו באגרתך הנעימה, ובבה"ע קצ"א עמוד פ"ט, כי מה לנון פא הפעל את נון למד הפעל? זאת תפול על הרוב, וזאת לא תפול מעולם, כי אם לפני נון הכנוי, כמו נשענו ונתנו, וכמו שמימיהם של הכמים לא עלתה על לבם לאמר נשעה במקום נשען, ולא נתה חלף נתן, כן לא אוכל להאמין שיאמרו הוי במקום אתהון או אתהונן שיאמר הסורי. ומלבד זאת הנה באמת אין ענין שני הלשונות אחד, כי הונא בסורי ענינו שכל ותבונה, אבל הוי בה רב פלוני נאמר בתלמוד על שואל ומקשה, לא על משיב ומתרץ, ומי יתן ואדע איך נפלו רבותינו במנהג הרע הזה לקרוא משכיל למרבה בקושיות, ולא מי שמתרץ אותן. ומי יודע אם לא נפל במליצה הזאת טעות סופר, ומי יודע אם במקום הוי בה לא תהיה הקריאה הנכונה תוי בה, לשון פליאה והשתוממות וכן במקום הוית, תויות, אשר בלבי הגדתי לא כחדתי, וכן תעשה עמדי גם אתה ידידי כל הימים אשר תחפוץ באהבתי, כי לא בקהל אוהבים חנפה תבא, אף לא גאה וגאון המשיבה אחור מאמר "שגיתי, יפה דנת, יפה חייבת, וזה פרי אהבת שוחרי תושיה להאיר איש אל אחיו במהלך החקירות". ולבלתי תדמה דברי אלה אך דבר שפתים, הנני הנני להגיד לך שגיאה אשר שגיתי לשעבר, ועל ידיך ידידי ראיתי משוגתי, ושמחתי כמוצא שלל רב. בבה"ע תקפ"ט עמוד קל"א נפתיתי אחר דברי התשבי וכתבתי כי ר' אלעזר הקליר היה הותם שמו בריבי ביוד אחר הריש, ואתה בבה"ע תק"ץ עמוד ק"ש הוכחת כי זה טעות, וכי אין היוד נמצאת רק אחר הבית ולא גם פעם אחת אחר הריש, ונשארו דברי שם בטלים ומבוטלים; ומודה אני לך כי חסת על כבודי והתעלמת ממני מהזכיר שמי בין הטועים! ומדי עיני בהערותיך היקרות לתולדות הקליר, לא אוכל להכחיד תחת לשוני כי נוראות נפלאתי בראותי שם הערה ט' שאמרת: "ובמקום אחר בארתי שאותיות מלאות כאלה המורות רק על הנקדה וקריאתה היו נקראת בדברי רז"ל אם למקרא" — אפשר! והיכן מצאנו בדרז"ל אם למקרא להוראה זאת? נפלאת היא בעיני, אמרתי תתישב על לבי, והיא רחוקה ממני. וכאשר החזיר ר' יהודה בן רועץ את תלמידיו ואמר להם שבועיים קרינן ויש אם למקרא, הנחשוב שאמר להם יש כאן אותיות נחות המורות על הקריאה, וצריך לקרוא שְׁבוּעִים ולא שִׁבְעִים?

והלא אם היתה התבה כתובה מלאה לא היו התלמידים אומרים אקרא אני שבעים, האין הדבר ברור כי יש אם למקרא אין ענינו רק כי הקריאה המקובלת על פה היא עקר, כי יש לה על מה שתסמוך ואין לזוז ממנה? רצה נא ידידי והעמידני על עומק מחשבתך, תן עדיך ותצדק, כי לא אוכל להאמין כי מנהג חכמי העמים לקרוא לאותיות הנחות matres lectionis הפיל שכלך הישר במשגה.

תכונת המדרש אשר אני מלמד בו כבר כתבתיה לידידנו החכם שמואל הר הזהב, ולקוצר הדריעה לא אעתיק לך לשוני אליו, רק זאת אומר לך כי אפס בו מקום למלמד אחר, כי שנים יהיו המלמדים בו, ולא יותר. ואשר שאלת אם נקל להמנות רב בארץ הזאת באחת הקהלות וגלית הפצך להחליף עבודת פקודתך בעבודת הקדש, הנה זה כחדש ימים מת הרב המורה בעיר הזאת, ואני תמול שובי אל העיר הזאת, ולא אדע המבקשים הם גדולי העיר מורה אחר במקומו, אם אין, כי האיש גירודני אשר זה לו שנה שהוא מכונה בשם חכם, והוא מילדי העיר, וגם בחיי הרב היה משרת בקדש אולי יסתפקו בו להקל מעליהם, כי מצער הוא הקהל הזה. ואם יהיה הדבר שיבקשו להם רועה לא אתעצל מגלות אזנך ידידי; אך אתה ידעת כי המורה צריך לדרוש ברבים, וכבודו ותהלתו כפי צחות לשונו בלשון העם אשר הוא יושב בקרבו, ואני לא אדע הנסיתי למדי בשפת איטליאה. ומי יתן והיה זה אפשר, ונרעה שנינו אנחנו במרעה אחד, ומחנה אחד יאספנו, הלא אז תשלם הצלחתי.

ואבואה עתה לאגרתך השניה ואומר כי תלונותיך על תלונותי אין להן מקום כלל, כי מעולם לא חרה אפי בך על בלתי השיבך לי מענה, רק לבבי בקרבי יכאב באמרי או אגרתי אבדה, או תשובתו אבדה, והנם ארץ הנגב אין נקי ממנו כמוני, ואין כמוני בטבעו קר רוח ושפל ברך, ואין כמוני רחוק מהתרגז בלתי חקירה ודרישה. הן אמת כי באגרתי לידידנו הר הזהב אמרתי בדרך הפלגת השיר "אמרתי אך מאום מאסני, ולא חפץ באהבתי וידחק ממנה" אך אמת אגיד לך כי דברתי בשעה ההיא לשון הבאי, כי אמנם לא נקלותי כל כך בעיני עד שאוכל להאמין כי איש חכם לב כמוך מאום ימאסני, לא, ידידי, לא יחרף לבבי להשוב תועה כזאת עלי ועליך, וכדרך שאי אפשר בשום פנים שלא אכבדך ואהבך בלבי, כן לבי אומר לי כי נמנע הדבר שתהיה אתה מואם בי.

לא כן הדבר על אודות החכם הכופר יאסט, באמת חרה אפי בו, ודמי ההולך בעורקי לאט כמי השלוח ירתח בקרבי כדוד נפוח מדי דברו באיש אשר כזה. הזה האיש הדורש טוב לעמו? איש הכותב בלשון ההמון באזני כל העם למאיש ועד אשה, ומדבר סרה על נביאי ה' ועל קדושיו, ואוחז בעמודי התוך אשר בית ה' נכון עליהם, להפילם ארצה לעיני השמש: הכזה יהיה חכם אבחרהו? ומה היא התקוה אשר אמרת כי לימים הבאים גם קליפות רמוניו תנעמנה לחך? מתי תנעמנה נאצותיו, אם לא כאשר תאבד האמונה ותכרת מן הארץ? — יאבד יום תנעמנה בו! אך בזאת הצתה בלבי אש בוערת ונלאתי כלכל ולא אוכל באמרך

לבלתי העיר מהלקות ופלגות בין פיעלי צדק ושובת אומתנו אם גם שונים במהלכי מחשבותם, המטרה אחת היא לכלם, אם רק אין שקר ורמיה בשפתם להוציא דבה על אנשים גדולים כמו שעשה רד"ק. אי שמים! המוציא דבה על אנשים גדולים כרד"ק שאמר כי רמבמ"ן לא היה לבו שלם בדת משה וישראל מצוה לקדש עליו מלחמה, והאומר אין תורה מן השמים, ואין נבואה בעולם, הוא פועל צדק ודורש טוב לעמו!!! ידידי, עד מתי אתה עושה קדש הול, וחול קדש? ואם אל כביר מן הסערה יפתה שפתיו, ויאמר אליך: בכבודי לא מחית בכבוד בשר ודם מחית: מה תענה ומה תצטדק? — הן אמת רבה עבודת האיש ההוא בחקירת קדמוניות בני עמנו, וגם אני לא אחדל מהשתמש בציוניו למצוא הדברים במקורם ולחקור אותם בדעתי כמאמר אווגוסטין, שאם השטן יאמר דבר טוב צריך לקבלו ממנו, אבל לישבחו ולכנותו חכם חלילה לי כי מכבדי התורה אכבד ובוזיה יקלו.

אודה לך על ספרך אשר שלחת לי, גם אם עדיין לא קבלתיו ואולי הוא ביד ידידנו יש"ר אשר ישלחהו אלי על ידי בנו תלמידי בבואו הנה לשמוע בלמודי. שמעתי כי ס' ההיכל לר' משה ריאשי נמצא גם בעיר הזאת ונקל לי להביאו אלי ולבקר אותו, אך כבר ראיתיו זה שנים בגוריציאה ביד יש"ר ולא מצאתיו שוה בנזק יגיעת העתקתו מראש ועד סוף, אבל אעתיק לך ממנו את אשר אמצא בו טוב וחדש.

אהבני, ידידי היקר, והאמן כי לא רבים תמצא לך אוהבים נאמני לב כמוני וכתוב לי ככל אשר עם לבבך בשפה ברורה ובלעדי לשון ערומים כי כן אהבתי וכן יאמץ קשר אהבתנו ולא ינתק. — ידידי החכם ר' הלל דע לא טארדע מורה התלמוד במדרש. הזה דורש בשלומך, כי יקרת בעיניו נכבדת כאשר בעיני ובעיני כל המשכילים גם בארץ הזאת. תדרש בשמי לשלום ידידנו היקר הר הזהב ותזכירהו כי אני מצפה לתשובתו ולבקרתו על אוהב גר, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש רעך הבוחר בך מכל חכמי הדור אשר ראה חכמתם.

הכו"ח פה פאדובה בשמיני בחמשה לחדש שנת והחוט המשולש **לא ינתק**.

שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXX. *

An Isaak Blumenfeld

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 65 — Ante I. Nr. 54.

15. 11. 1830. — כ"ט חשון התקצ"א

*נדפס באוצר נחמד א' עמוד 38-40 (המו"ל)

Nr. LXXI

An S. L. Rapoport

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 66. (1 B-C petit Nr. 5.

28. 1. 1831. י״ד שבט התקצ״א

שמואל דוד לידידו החכם שלמה יהודה שלום ואמת. 2)

שנאתי מאסתי את יאסט, וכל עוד נשמתי בי ולב טהור לא יזה מקרבי, אשנאהו ואשנאהו, וזה אמנם לא על מהשבותיו אשר חשב, אבל על דבריו אשר כתב. אהבתי את בני עמי ואהבתי את האדם, והאמנתי כי אין אויב ואין רודף למין האדם בכללו, כאדם המתאמץ להרוס יסודות האמונה אשר בלעדיה איש את רעהו חיים בלעו. האחשוב אוהב עמי או אוהב האדם, אדם הכותב קורות ישראל מן החשמונאים ולמטה ומכנים בתוכן שנים עשר עמודים (Jost, Anhang, Seite 120—132) להוכיח היות ספר התורה מלוקט ומחובר ממגלות מגלות מכותבים שונים הסותרים לפעמים זה את זה ?

לתועלת מי ולכבוד מי כתב הדפים ההמה, אם לא לכבוד עצמו להראות העמים כי לא נופל הוא בהעדר אמונה מן De Wette וחבריו ? ולתועלת מי כתב מה שכתב על שמואל הנביא (ח״א עמוד 43) ? ומי הזקיקו לגלות מצפוני לבבו בענינים האלה אשר אינם מענין ספרו כלל אחרי היות ספוריו רק מן החשמונאים ולמטה ? אין זה כי אם רוע לב, ואהבת התכבד בקלון האומה ואמונתה. ואם מאהבתו את האמת הוכרח לגלות כל מה שהוא האמת לפי דעתו, ולמה המיר האמת בשקר, וכתב (חלק א׳ עמוד 156) Die wichtigsten Schulen waren die des Schammai und Hillel deren Lehrsätze eben so verschieden waren, als ihre beiderseitigen Gemüthsarten. כאלו הלל ושמאי נחלקו באלפי ענינים מה שלא היה אלא בארבעה וחמשה, והקורא חושב שהלל ושמאי עצמם בעבור חלוף מזגיהם וטבעיהם עשו התורה כשתי תורות מה שלא היה אלא מתלמידיהם שלא שמשו כל צרכם וכתב (S. 157) Hillel erkannte in allen Gesetzen der Offenbarung nur die Erweiterung des einen Hauptgrundsatzes Liebe deinen Nächsten wie dich selbst. כאלו אמר לאותו נכרי מן דעלך סני לחברך לא תעבד והרי אתה יהודי, או מן דעלך סני לחברך לא תעבד, ואין אתה צריך להתגייר, והלל לא אמר כן אבל הוסיף ואידך פירושא הוא זיל גמור, כלומר וכל עוד שלא תלמד שאר המצות לא תגיע אל השלמות. וכתב (שם) Die Streitigkeiten der verschidenen Schulen tragen sehr viel zur Theilung der Gemüther bei. וידענו כי אחוה ורעות היו נוהגים זה עם זה, וידענו כי מעולם לא נחלקו בעקר

(1 Cette lettre a été publiée en partie dans le כרם חמד III p. 195-203. Voir.

2) היא תשובה למכתב ג׳ בזכרון לאחרונים (צד 8—19) (שזח״ה)

בעקר המצות אלא בסעיפי סעיפיהן היותר קלים. וכתב (חלק ג' עמוד 97) כי שמעון בן שטח שלח לחוני המעגל כי טוב היה לסבול עצירת גשמים כבימי אליהו מלראות שם שמים מתחלל על ידו: וכי זה טעם: שאלו שנים כשני אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידיך? — אין זה פירוש אלא עוות הדברים כדי לעשות חוני המעגל איש מתעה את הבריות. וכתב (שם) כי זה חוני מדברי שמעון בן שטח אלה למד שלא לעשות עוד את עצמו כפועל נפלאות כאלו מה שעשה הצדיק ההוא לבלתי התפלל בעד הורקנוס נגד אריסתובולוס לא עשה מאהבת בני עמו להיות אלה ואלה בני ישראל אבל עשה מיראה שלא תגלה חרפתו בקהל ויראו הכל שאין בתפלתו ממש — הכזה יהיה אוהב בני עמו? הכזה יהיה אוהב האמת? לא כן, ידידי היקר, לא כן, אבי, לא אהבת האמת ולא אהבת ישראל ולא אהבת האדם בלב האיש הזה, רק אהבת הכבוד המדומה היא המביאה אותו להתכבד בעיני העמים בקלונם ובקלון אבותינו. ומה תאמר על אמרו (חלק ג' עמוד ל"ט) כי בימי בית שני חכמי ישראל שלמדו פילוסופיאה יונית (מה שלא היה ולא נברא) המציאו הכמת הקבלה (שלא נולדה באמת רק אחרי תם הגאונים) אשר נהיתה לעמוד ענן המוכן לנהוג את ישראל במחשכים לעולם ועד? ולמה אטמא אגרתי בהעתקת שקרים וגדופים כאלה? הלא הספר הזה בידך ואתה ידעת את האיש ואת שיחו יותר ממני שלא קראתי לא כלו ולא רובו. אך מתוך המעט שקראתי מדברי הספר ההוא התברר אצלי כי איש טמא שפתים הוא, ולזאת שנאתיו, לא להיותו טמא מחשבות; ואם אמנם בתוך עם טמא שפתים הוא יושב לא אצדיקהו בעבור זאת, כי יראת ה' ואהבת האדם (להועיל להם באמת) הן הנה המושלות בקרב ישרי לב, יפול מצדם אלף ורבבה מימינם בבור השקר ובשחת הרשע, המה לא ימעדו. ואם אראה האיש הזה מתעסק להציל את עמו מיד רודפיו אמר אליו שקיל טיבותך ושדי אחיזרי כי אין תקנתו שוה בנזק קלקלתו ולא עוד אלא כי כל חמת המציק לא תערוך לחמת האיש הזה וחבריו כי צוררי ישראל היו בכל דור ודור סבה להתחזק בתורת ה' ולהתקימם ע"י זה לאומה בפני עצמה והמינים והאפיקורסים הכותבים שטנה על האמונה גורמים ניתוק קשר האומה ומאבדים ממנה נפשות בכל יום, ולולא ה' שהיה ויהיה לנו יהיו סבה להכריתנו מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד כי אחרי גלותנו מארצנו אי איפה מציאות לישראל מבלעדי התורה הזאת אשר בה נהיה לעם? — ואשר תאמר כי אין הלשון הצחה אשר כתב בה ספריו מובנת לכל, כן הוא שאינה מובנת אל האנשים אשר אינם מוכנים לקבל מדבריו נזק, הלא המה הרבנים והזקנים וכל הקדושים אשר בארץ אשר כקיש יחשבו לו נדופיו אם ישמעום, אבל כל האנשים הנקראים געבילדעטע איזראעליטען ובפט הנערים והבחורים הרגילים בקריאת הספרים החיצונים אין ספק כי להם דבריו מובנים ולהם כתבם כי הם אשר ייחלו כמטר לכל דובר נבלה ופיהם פערו לכל מחרף ומגדף לאכול את הראיו ולישתות את שיניו. ולא בארץ אשכנז לבדה, כי גם באיטליאה ובשאר ארצות רבו המכירים בלשון ההיא המהללה לדוב הספרים הכתובים בה בכל דבר חכמת בינה. אבל הענין המונע דברי יאסט מהתפשט בעולם ענין אחר הוא, הלא הוא יוקר מחיר הספר, אשר אין יד כל האדם משגת לקחתו, ואם היה יאסט איש עשיר כפריידענטהאל, והיה נותן ספרו בלא כסף ובלא

מחיר כי אז רבתה מכה בישראל. — אחת היא על כן אמרתי על משמרתי אעמודה ואתיצבה על שנאתי (לא לבלע ולא להשחית, לא לקב ולא לאר רק לקרוא לו בשמו הנאה לו אויב ה' וצורר היהודים, ולגלות ערותו בקהל, ולשבור דבריו ושקריו כשבר נבל, בכל מקום אשר יקרה לי לדבר על ענין מן הענינים אשר ישנה מראיהם באיבה), ואצפה לראות מה תענני ומה שגיתי תבין לי.

אפס כי במה נחשב הוא הכלב המת הזה, להכנס בין שורותינו, ולהוציא לשוא עמודי אגרותינו, או חלילה לעכור רגע קטון אהבתנו הטהורה? נשכח נא את האיש הצורר ואת שיחו כי באמת אין הצר שוה בנזק דברי אמת ותושיה הראוים למלא אגרותינו משלשה עבריהן.

ינחמך אלהים, ידידי יקירי, ממעשיך ומעצבון ידיך אשר לא מצאת את לבבי נאמן לפניך לגלות לי מה זה ועל מה זה. הן אמת כי מה אסכון לך מן המקום הרחוק הזה, ובדברים לא יפסר עצב, אמנם מה מתוק בין אוהבים מגלות איש לאחיו את נגע לבבו? לא ראיתני ולא ידעתני, ידידי הנכבד, וכל דרכי לא הסכנת, ואולם בראותך אותי מוקיר אהבתי לבלתי פזרה לאשר אינם ראוים אליה תבחן ותדע כי אוהב טהור לב אנכי ובאהבה להצאין לא נסה לבבי. ועתה אקומה נא ואסובבה לי"ד שערים אשר למכתבך הנעים ואשיב על ראשון ראשון, אך בקצרה, למיעוט הפנאי הנשאר לי ממלאכת שמים שבידי, עד כי לא אוכל לפנות לכתיבת אגרות זולתי מערב שבת לערב שבת, ולא להיות זמני מכור ושכור כי רק לרביעית היום שכיר אני, אך כל היום וכל הלילה לא יספיקו להכין טרף לנערי את אשר ילקטו מפי יום יום לברר וללבן לפניהם דברי אלהים חיים, ולנטוע בלבם אמונה נכונה על אדני האמת מיוסדת בל תמוט עולם ועד.

א') אין דעתי נוטה להסכים עמך ועם שאר מחברים שקדמוך אשר האמינו כי הוא אנקלוס והוא עקילס, והראיה גדולה המונעת אותי מקבל דעתך בזה היא ההפרש העצום אשר אני רואה (וכן ראו חשובי החכמים אשר היו לפני) בין זה לזה במשפטי העתקתם: אנקלוס שומר הענין ועוזב המלות, ועקילס שומר המלות אף בהפסד הענין (עיין Richard Simon עמוד 235). והנה לקוטי Montfaucon אינם בידי אבל ראיתי ס' תהלים ודניאל מתורגמים מיונית לסורית עם חלופי נסחאות של עקילס (עיין אוהב גר עמוד 90), ולקטתי לו משם קצת מנסחאותיו ונתברר לי אמונת הדבר הזה: בעם עצום אהללך (מזמור ל"ה) עקילס תרגם מלת עצום גרמניא בעל עצמות, נצבה שגל לימינך (מ"ה) תרגם ברת משכבא מלשון ישגלנה ולא חשש להדור המליצה, ולא ראה כי עם היות הוראת הפעל השכיבה, הנה השם לא נמצא כי-אם על המלכה. הר ציון ירכתי צפון (מ"ח) תרגם ירכתי עטמתא לשון ירך!! שכנו צחיחה (ס"ח) בכאפא שעיעתא, לשון צחיח סלע, ונשחתה המליצה. שדי (שם) הוא דספק, מי שיש בו די, ונשחתה המליצה. וכליותי אשתונן (ע"ג) נורא דמתתנגא, איש המעלה עשן כאלו כתוב איש תנן, ואיה הדר המליצה? בצואר עתק (ע"ה) עתיקא, בצואר ישן נושן!! למנצח על הגתית (פ"א) מעצרתא לשון גת! וכן בס' דניאל:

ושנתו נהיתה עליו, הות עלוחי, תרגם המלות ולא הענין. ויען ראיתי דרכו של אנקלוס הפך זה ממש, נראה לי כי שני אנשים אשר דרכיהם רחוקים אלה מאלה כרחוק מזרח ממערב, אינם איש אחד אבל הם שני אנשים (וזה מלבד שאר ראיות אשר הביאו כבר שאר חכמים על הדבר הזה). והנה אם דרכי העתקת שני אנשים האלה שונים ומתחלפים מאד, אי אפשר לי להסכים עמך ולומר כי תרגום ארמי של אנקלוס נעתק על ידי עצמו או ע"י אחרים ע"ד תרגום יוני שלו.

ב') היה נראה לי כי חמא וכו' — (Voir ici la continuation dans le 3 pag. 195 jusqu'à — à pag. 198. (כל ימי התנאים והאמוראים כרם חמד

ג') נוראות נפלאתי על דבריך בנסחאות משובשות אשר הוו לפני אנקלוס. דע כי אחת מעקרי התועלות אשר כיונתי במלאכת עבודתי במאמר אוהב גר היתה להרחיק מחשבת פיסול זאת אשר חשבו קצת מכותבי הגוים מן Lodovicus Cappellus עד היום, והיא מחשבה פוגמת והורסת האמונה הישרה מאד, ובכל זאת מאהבתי את האמת הבאתי ענין ובמראים גדולים שהיה אנקלוס קורא ובמראים, אחת היא ופרסמתיה, וכל זולתה אין בה ממש, ולא אוכל להאריך. — ידידי היקר, מנע רגלך מנתיבה זאת, כי אל רפאים מעגלותיה, ואני כל עוד נשמתי בי לא אחדל להלחם בה בכל מאמצי כחי.

ד') דברי החזקוני הביאוני לחשוב היותו דבר מוסכם בין רבותינו שחנוך לא מת, ואתה ידידי ברוחב בקיאותך הוכחת ההפך, ומחזיקנא לך טיבו בכל לבבי, ולפי זה היה לי לכתוב כפי קבלת קצת מרבותינו.

ה') נ"ל שאם נפרש ובערו והשיקו, לשון כלכול מזון, הלשון דחוק מאד, כי ההבערה לא תכלכל את האדם, גם והשיקו בנין הפעיל ונראה שיכלכלו את אחרים, ומה טוב ומה נכון שיהיה והשיקו לשון הסקה כפירוש רש"י ורד"ק, אלא שהנביא כפל הדבר במלות שונות לומר לשון הנופל על הלשון: והשיקו בנשק, והמתרגם שלא מצא זה אפשרי בלשונו, עזב הכפל והניח מלתרגם מלת והשיקו שאינה לצורך, והוסיף מלה לבאר המכוון בהבערה שהוא הבנת המזון.

ו') אם קטל נאמר בתלמוד על כל כריתה לא אדע הימצא כזה בתרגומים. גם בלשון סורי לא נמצא. ואם כדבריך אמר אנקלוס לא תקטול נפש, להוציא הכורת עצים או קנים, ולא להוציא שליח ב"ד ההורג ברשות אשר בלא ספק ממועט הוא על ידי לשון רציחה שבעברי — ואבי ראה גם ראה איזו עדיפא, אם למעט כריתת העצים, או ההריגה ברשות ובמצוה.

ז') נקי אנכי מכל וכל מעון אין בדבריו וממהר לשפיט אשר שמת עלי בענין הלשון הראשונה. אמרתי כי פירושך על המדרש ואביו קרא לו בנימן בלה"ק יש להוציא ממנו תולדה שכן אפשר שיהיה הענין בקצת שמות אחרים הנזכרים בתורה, והתולדה הזאת, רצוני שכן אפשר שיהיה הענין בקצת שמות אחרים נ"ל שלא תוכל להכחיש אותו בהחלט, לפחות לפי דעת בעל המדרש ההוא. אח"כ אמרתי שזה, רצוני היות הענין כן בקצת שמות אחרים הנזכרים בתורה (לא בכלם ולא ברבם), הוא לדעתי אמת בלא ספק, לא מפני סיוע המדרש הוא, אלא בעבור ראיות אחרות רבות, אשר הארכתי בהן במבוא לתלמוד הלשון. והנה בכל זה מה פשעי ומה חטאתי? ואיך תאמר אלי: ראיתיך הולך מתחלה לאט, ובמעט

רגע תרוץ ותמהר לשפוט ? כי לא כן אנכי עמדי, אבל אחרי חקירת ימים ושנים התברר אצלי שאין עלינו להאמין שאדם הראשון כשנוצר היה מדברי להי"ק בכל פרטיה ודקדוקיה, כי מלבד שזה דבר בלתי מצטייר בשכל, הנה התורה מעידה ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו, א"כ שמות הבהמות לא ידעם משעת יצירה, אבל המציאם אחרי הבחינה (ואגב גרא אודיעך דעתי בפירוש המקרא הזר הזה, לראות מה יקרא לו, אחשוב שאין הכוונה לראות הקב"ה מה יקרא להן האדם, כאלו לא ידעו האל מתחלה, אלא הכוונה ויבא אל האדם כדי שהוא (האדם) יראה ויתבונן מה יקרא להן, שיבחן טבעם ויקרא להן שמות, לראות שיראה הוא, כמו כלם אליך ישברון לתת אכלם, שתתן אתה, ורבים כמוהו, ודוק, אח"כ מצאתי שכן פירש הרע"ס), על כן אין לנו לזוז ממה שהשכל מחייבו ושהבחינה העמוקה בתהלוכות להי"ק מחייבת ג"כ, והוא כי הלשון חדש מעט מעט . . והנה כראותנו בתורה האדם מדבר מתחלת יצירתו אין אנחנו מחויבים לומר לשכלנו: האמן או תרד לבאר שחת, אבל נאמין כי כמו שדבורי פרעה מתורגמים בתורה ממצרית לעברית כן דבורי האדם והאל מתורגמים בשפה ברורה שלנו מן הקולות הטבעיים של אדם הראשון הרחוקים מאד מסדור הלשון. והנה אין דעתי לתת קדימה ללשון ארמית על להי"ק, כי אמנם כשם שלא נאמין שלא היה אדם יכול לדבר משעת יצירתו בלהי"ק כן לא היה אפשר שידבר ארמית, אבל נאמין כי עברית וארמית בנות אם אחת הנה, היא הלשון הראשונה אשר כבר אבדה, ומזה נמשך כי קצת מן המלות הקדמוניות נשארו בעברית וקצתן בארמית. לדוגמא ארעא נשאר בארמית, ואיש ואשה נשארו בעברית. והנה שמות בני אדם הנזכרים בתורה כגון אדם קין הבל ודומיהם לא אחשוב היותם מתורגמים ומורקים מכלי אל כלי אבל כן היו מתחלתם, והראיה נח זה ינחמנו, שאם היה משה רוצה לשנות את השם לפי משפטו בלהי"ק היה קוראו נחם, אך שמר אותו בטהרו אעפ"י ששנה מלות זה ינחמנו אשר בלא ספק לא כן ממש יצאו מפי למך, כי נראה שבימיו עדיין לא נוספה אות המ"ם על אותיות השרש נח. והנה דעת בעל המדרש לפי פירושך הישר היא לסברתי דרך כלל, כלומר שלא היו רז"ל רחוקים מלהודות כי לפעמים כשהתורה אומרת פלוני אמר כך וכך או קרא בשם כך וכך, אפשר שבלשון אחרת אמר, ומשה תרגם, אעפ"י שבפרטות בענין שמות בני אדם או שמות המקומות אין דעתי שיהיו השמות שבתורה מתורגמים, ורק שם ארץ לבדו אחשוב היותו מתורגם.

ח') בענין תרגום שבעים זקנים וכו' כרם חמד (Voir dans le susdit pag. 199) הדברים האלה מספרי qag. 198. jusqu'à ואחרי כן בבואי הנה והראיתי הדברים לידידי וחברי ר' הלל הכהן, נער בי על שהשמשתים והיה רוצה שאשתדל להדפיסם על כל פנים, ואני אמרתי הואיל ואידחו אידחו, מאחר שאינם מעיקר הספר, אבל במקום אחר א"ה אוסיף עליהם כהנה וכהנה.

ט') ועל דבר טעיות סופר בספרי הקדש רואה אנכי כי לא דרכיך דרכי ולא מחשבותיך מחשבותי, אני אומר וכן אני מאמין במצפוני לבבי כי ספר התורה לרוב השקידה על שמירתו בכל דור ודור, לא נפל בו טעות אפילו באות אחת, ואני מאמין וכן אני אומר בפי כי שאר ספרי המקרא לא נשמרו שמירה מעולה כ"כ,

ונפלו בהם ט״ס מתי מספר ; ואת בהפך תאמין בלבבך כי שבושים רבים נפלו בנביאים וגם בתורה, אך את אל תצפון אתך, לבלתי תת מכשול לפני עור, ובזה צדקת בלא ספק. — ולענין הסופר אשר אמרת אין כפק שאנער בו ואוביאהו בנזיפה, אך תחלה אשיב לו שתי תשובות, האחת כי לא כספרי נביאים וכתובים סה״ת, והשנית שאם ההשערה מותרת להועיל על ידה לפרוש הכתובים, הנה משלוה יד אסור בלא ספק ; צא ולמד מה שעשו סופרים הראשונים שהתקינו קריין ולא כתבין וכיוצא בהם, ובספרים לא שלחו את ידם — השערת כי יד על כם יה איננה לגעזעניוס, אבל מאה שנה לפניו כתבה החכם Clericus בפירושו, ואני בילדותי בטרם אדע שני החכמים האלה כלל, כבר עלתה על לבי, אך סוף סוף ראיתי כי אין הלשון מתוקן ולא מובן כלל ע״י הקריאה החדשה הזאת, וראוי לומר לשני החכמים האלה ולחבריהם: זייפתם תורתכם, ולא העליתם בידכם כלום : — לא כתבתי ולא עלתה על לבי להבין מדברי בעל חובת הלבבות שאנשי המסרת היו אחרי ר׳ יונה, אבל שלא היו קדמונים ממנו הרבה, והנה היו בימי הגאונים.

י׳) בענין שרש הון הבאתי הפעל אֶתְהוֹנַן כי כן מצאתיו בערוך קצר (Glossarium) של החכם Oberleitner, והנה עתה הראני תלמידי חביבי אברהם לאטאש (בן בנו של הרב שבעונעציאה) כי מצא בדניאל סורי (עין א״ג עמוד 90) ומשכילי עם יבינו לרבים (י״א ל״ג) שמתורגם ומתהוננה דעמא וכו׳ בשני נוני״ן, א״כ לא ימלט מהיות האחד מן השרש. והנה התלמיד הוותיק הזה (בחירי רצתה נפשי) מחזיק בדעתך בהוצאת לשון הוי בה מלשון הונא שבסורי, אבל הוא אומר כי הנון בהונא היא מן השרש, אלא שהשמיטוה רז״ל, כמו שהפילו הם וגם דניאל ועזרא הריש משרש אמר, ואמרו אימא, נימא, תימא, לימא, ואין בידי להכריע.

י״א) חמסי עליך, ידידי היקר, באמרך אלי שהפכתי דבריך. אני לא ראיתי מדבריך זולת אלה ״שאותיות מלאות כאלה המורות רק על הנקדה וקריאתה היו נקראות בדרז״ל אם למקרא״, ועליהם תמהתי ואתמה עוד כל ימי חיי: אבל אתה באגרתך (סלה נא ידיד נפשי) הפכת דבריך ופירשת יש אם למקרא ״יש יסוד מוסר ומקור נאמן לקריאה״ וזהו האמת בלא ספק. אבל הטעם השני שהוספת ״כי הקריאה יש בכתה והיא מביאה עמה אם״ אך למותר הוא, ובפרט אחר שלא מצאנו לשון זה של אמות הקריאה אצל רז״ל.

י״ב) לא שלחתי אליך בתחלה שירת מוסר השכל כי לא הזכרת אותה אלי באגרתך ואמרתי אולי כבר באה לידך, ועתה קחנה מכתיבת ידי, העתקתיה לעצמי זה ימים ושנים. ודע ידידי היקר כי בעיר הזאת אשר אני מתגורר בה רבו מאד הספרים היקרים הקדמונים הן בדפוס הן כ״י, גם ת״ל אין הבעלים מונעים ממני דבר ושולחים לביתי כל מה שאני מבקש, אבל מה אעשה והחקירות האלה צריכות פנאי, ואני אינני מופנה, אם לא שאעשה מלאכת ה׳ שבידי רמיה. בליל ש״ק שעבר הלכתי לבית אחד מן הגבירים ר׳ יוסף אלמנצי שמו שהגיד לי היות בידו מחזור ויטרי (כי כן נרשם בגב הספר) ובדקתיו עמו (כי בחור משכיל וחכם הוא מאד), ושפטתי כי איננו מחזור של ר׳ שמחה, שהרי הוא מזכיר ר׳ ברוך בעל התרומה שהיה בדור שאחריו. הספר הזה אשר הוא עתה בביתי הוא כ״י על קלף שני כרכים גדולים, וכולל דיני תפלה וקריאת שמע וכו׳ (.à la ligne 28 זמירות

(Voir dans le susdit כרם חמד pag. 200. ligne 6. jusqu' à) על השלחן
ובתוכן: לדונש בן לברט, דרור יקרא וכו' והוא משונה בסיפו וזה הוא: אדום
עֲקר אשר עִקר פרי אובד נטע כנה, וגם הקדר פני קדר, אשר אותי מאד עִוָּה,
ותצמית צדקנו וישענו כמו גנה, ותבנה עיר מישושנו, ומדמנה וסנסנה, אבן מאסו
הבונים תשימנה לראש פנה ופדויי ה' ישובון וגו': והבית הנדפס: דעה הכמה
לנפשך הוא סיום פיוט אחר של דונש אשר תחלתו: דלה שובב מתוך פחת,
ולא ימות לשחת נתוץ עלוון ומנחת, שפוֹ השפל ובני נחת (על שם בראשית
ל"ו י"ז וכ"ב); ראה כי צר לבן נעצר וישע עוז תנה מבצר, שמע קולי מן
המצר, הבה לנו עזרת מצר. ומרום הר והלבנון, חדש חיש הרום פינון, כבודך
חס (חוס?) והבן גנון (לא נתברר אם והבן או והכן) ישע הבא, שלח ינון.
נגבי שלם והאדנים, עמוֹך בועז ושהרונים דביר הקם ופעמונים, מנחם שלא
לבנים. דעה הכמה לנפשך וכו' (הטורים האחרונים האלה מעידים על אמתת
השערתך שלא היה דונש אדם גדול) ואח"כ מנחה לשבת וכו' (Voir dans le
susdit כרם חמד pag 200 ligne 28. jsqu' à pag. 201) שלא נהגו בו היתר
(יתברך המשלם שכר טוב ליראיו, ותתברך מפיו האהבה הטהורה אשר אהבתי
את חכמתך, ידידי היקר, המעברת שינה מעיני עתה אחר חצות לילה לעיין בס'
הנושן הזה לעשות נחת רוח לפניך, כי עתה אשר לא קויתי מצאתי, והוא כי
הספר הזה הוא באמת מחזור ויטרי כי הנה לפני בסי' רע"ד מצאתי): יצחק בר'
דורבלו: ומפירושי רבנו חננאל וכו' (Voir dans le susdit כרם חמד pag. 201
ligne 10 jusqu'à ligne 14) (אז נזכרתי כי במקומות
הרבה מצאתי בין ענין לענין אות ת, והבנתי שהיא תוספת שהוסיף אותו ר' יצחק,
והנה אין עוד ראיה מזכרון חכמים מאוחרים לר' שמחה כי ר' יצחק הוסיפם),
אח"כ דיני אבלות וכו' לא בד"ו פסח (Voir ligne 15 jusqu'à pag. 203 ligne 3)
ובראשי תבות ש ל מ ה, וברוך היודע מי הוא) ואח"כ לוח המולדות והתקופות
והשאלה למחזור רס"ד (תחלת האלף הששי), ונשלם הכרך השני ואין יודע אם
הספר שלם או חסר ודי בזה לעת עתה. — הרב גירונדי (כי עתה מנו אותו לרב)

מסר בידי ס' אחד של דינים כ"י על קלף, 1) בלי שם, וראיתי שהיה מחברו
אשכנזי, והיה בזמן מהר"מ מרוטנבורק, וגם הוא מביא הרבה תשובות מן
הקדמונים, וקצת דברים מס' שכל טוב על התורה (ראיתי מתוכם כי ס' שכל
טוב לא תמיד שמו נאה לו, כי יש בו גם הבלים), והוא מזכיר רבנו גרשום
הגזור תלמידו של רבנו יעקב הגזור, ונראה כי השם הזה ענינו מוהל,
כי הוא מביא בשם אותו ר' גרשום מעשים הרבה על אודות המילה וגם מעתיק
משמו כללי אומנות המילה, ובסוף הס' שער הנקוד (כללים בדקדוק) בלי שם,
ובסוף הכל שיר של רבנו תם על כללי הטעמים תחלתו אלהים לי מגן. — ואחד
מתלמידי יש בידו רש"י וראב"ע על התורה כ"י קלף שנת חזק"ו, והוא מוגה הרבה
יותר מן הנדפסים, ומצאתי בו בפסוק אני אמית ואחיה ר' בחיי (כהשערתך ידידי
היקר

1) עי' כרם חמד ח"ז צד 38. והוא ספר האסיפות עי"ש צד 70 (שזח"ה)

היקר) במקום ר' האי. תלמידי זה יש לו ג"כ כ"י לבנת הספיר למיסיר ליאון, ס' דקדוק, ולא מצאתי בו חדוש אלא שכיוון למ"ש בימים האלה החכם וואלף היידנהיים שאין בנין מרובע בגזרת הכפולים (ושניהם שגו ברואה). — הרב גירונדי יש לו ס' אמונה רמה להראב"ד עם פירוש ג"כ, והוא ספר היה טוב בעוד ארסטו מושל בכיפת הפילוסופיאה, וגם בימינו יספיקו לנו ליקוטים מתי מספר ממנו אולי אלקטם אי"ה. יש לו ס' העיון לר' חמאי גאון וס' התמונה, ועוד הרבה כ"י יקרים מאד. — ודי בזה לעת עתה, ופעם אחרת וכו' (Voir dans le susdit כרם חמד dans la même page, ligne 6. jusqu'à pag. 203, ligne 17. והנוסח איננו page. אעפ"י שיש כאן נסח תפלות ה"כ כלן: (ומה נעים הנסח אשר הבאת מר' האי גאון, ומי יודע אם לא יבא היום שיפקחו הרבנים את עיניהם, ויתנו לבם לקובעו במקום הנהוג, אחרי אשר לא היה כח לא בריב"ש ולא בגאונים לבטלו מכל וכל) — בפיוט קוראי מגלה וכו' (Voir dans le susdit כרם חמד dans la même page, ligne 27. jusqu'à la fin de la page) ס' דינים כ"י שביד הרב גירונדי מסרתיו לתלמידי הוותיק הנ"ל והוא בודקו על הסדר, ועושה ממנו לקוטים, ואמר לי המצא בו דינים זרים דלא כהלכתא.

י"ג) מפי השמועה קבלתי כי כל אשר בשם לוצאטו יכונה כלם מזרע שני אחים שבאו לאיטליאה ממדינת לוצאציאה בשנים קדמוניות, והנה גם רמח"ל, גם הגבור אשר הזכרת ממשפחתי המה, ומגזע אחד יצאנו, אבל הקורבה רחוקה מאד, ואין בידי ס' היחס, ובעיר מולדתי ראיתיו, וידעתי ביד מי הוא. ודע כי רמח"ל להיותו איש פאדובה הניח אחריו ברכה בעיר הזאת חבורים מכתיבת ידו, והמה ביד הרב גירונדי, ובכללם ס' תקונים כעין תקוני הזהר גם התחלת זהר תניינא, ורע עלי המעשה מאד, כי אחרי שאי אפשר לומר עליו שהיה מן המשוגעים המוטעים, על כרחנו לומר שהיה מן המטעים, כי הוא משים עצמו כמדבר עם הקדושים אשר בשמים המה, והנה תבונת החכם ההוא חדה היא אצלי, ואם תבאר לי דעתך בזה טוב תעשה עם עבדך. — ולעומת שאלתך, ידידי היקר, אשאלך והודיעני אם אתה ממשפחת בעל מנחה בלולה, כי גם הוא כהן ושמו רפא מפורט, וכן גם המגיה הס' ההוא הוא כהן פורטו, ושם פורט או פורטו, הוא כפר קטן סמוך למנטובה, היו בו יהודים ולהם בית הכנסת, ובשנת שי"ז נשרף בית הכנסת עם ס"ת שבו, ובאו היהודים ההמה לדור במנטובה, ויש עוד בגלילות האלה אנשים ממשפחת פורטו, אך לא רפא מפורט, ובארצך נראה היות אחרים מן השם הזה כי ס' שארית ישראל נדפס בבית שלמה רפאפורט.

י"ד) אגרת ידידנו הר הזהב הגיעתני, וכבר השיבותיו דבר כאשר עם לבבי, והעתקתי לו בתחלת אגרתי תחלת האגרת הזאת על דבר יאסט, כי כתב לי כי תמה בקראי דברי אליך על האיש ההוא, וראיתי שאינו מכיר אותי ואת דרכי, וחלילה לי שאסבול שיהיה אדם מכבד אותי בהיותי בעיניו איש אחר ממה שאני באמת. — על ידו קבלתי בשמחת לב מתנת ידך תולדות ר' נתן בהגהת אצבעותיך, ואחריהם תולדות ר' חנגאל וכל הנספח אליהן. את הדברים האלה כבר קראתי בבה"ע, ועתה חזרתי עליהם, ועוד אשוב עליהם פעמים אחרות, וכל עת אשר אני לוקח ספרך בידי אני נותן תודה לה' שהעמיד איש כמוך בדורי, כי

דואג הייתי לשעבר מי יודע כמה דורות יחלפו טרם יבקע אור הקירת הקדמוניות בישראל ברוחב המדע ובעומק הבחינה יחדו ? ועתה אם באמת ובתמים לבבי יעלוז על המצא גבר כמוך בעולם הלא תכפל הדותי כי האיש היקר והיחיד הזה הוא אחי ורעי, ידידי ואוהבי, וגם . . . . . אולי . . . . מִיקַר אותי בלבו. — ועתה

מה לי עוד כי אם להתפלל על שלומך ועל הצלחתך, עד תשלים מלאכותיך היקרות עד תמן ותפיצם בישראל, ועיני רואות, אמן, כן יאמר ה'. — והנה מי כמוני נכסף לראות לאור עולם מלאכתך הגדולה והרחבה מני ים ס' אנשי שם? ואף גם זאת (לדבר הזה סלח נא ידיד נפשי) ידע בעיני אם תמהר להוציאה לאור בטרם תעשיר אותה כל מה שאפשר, ובטרם תוסיף יד עליה שנית ושלישית להגות סיגים מכסף ולשומו מזוקק שבעתים. ומה גם בחקירות כאלה אשר במחשכי הקדמוניות ובערפלי ההשערות ובמצולות ספרים הרבה אין קץ אתה ידעת כי ביושר לבבך קרה לך לנטות ימין ושמאל מאשר כתבת מלפנים. לכן לא יחרה אפך בי (האמנתי) אם אזכיר לפניך הצווי הראשון אשר צוונו אנשי כנסת הגדולה. — לדוגמא בענין אנקלוס אקוה שתשנה ממשבע שטבעת. וכן בענין הספירות (אעפ"י שאין זה דבר הנוגע לכוונת ספרך אנשי שם) רחוק הוא בעיני שישתמש בעל ס' יצירה במלה ערבית במקום שאין לשון עברית הסרה, וכמדומה לי כי מספירות המקובלים שבזמננו שפטת על הספירות של ס' יצירה כאלו הן מדות אלוהות, תחת אשר אוכי לא עלתה כזאת על לבו מעולם. ולפי דעתי לא היתה דעתו אלא כמו שפירש דבריו בעל הכוזרי, והמלה עברית תלמודית, מלשון ספירת העומר. ולא אאריך בזה אם לא אחרי מצותך. — וכן בענין שנת ה"א נ"ג צריך חקירה עמוקה בספרי אותו ר' משה (ואחד מהם בידי) להבין אם אפשר שמי שכתב זה כתב זה. ובענין אם אמר פיטרוה או אמר פטרוה, אגב חורפך לא דקת, כי שם אין הענין בכותב אלא באומר, והי"ד כותבי התלמוד הוסיפוה מפני שלא היה בימיהם הנקוד, ועל כרחנו אין הכוונה אלא כפירוש רש"י שאמר פטרוה מבנין הקל, או שאמר פטרוֹה מבנין פיעל, והדבר נ"ל ברור מאד, ונאמן עלי יושר לבבך דלא תהדר אשינויי דחיקי. — שמחתי מאד על אשר הוכחת כי מאיטליאה יצאה תורה בכל הארץ, וכן שמחתי כראותי הראיה אשר מצאת ממשנת ראב"י על התורה שלא נכתבה מתחלתה אשורית. ועתה אני וכל תלמידי מבקשים ממך שתוציא לאור משפטי בענין המשנה, אם כתבה רבי כדעת רמב"ם, או לא כתבה כדעת רש"י, כי עדיין לא מצאתי ראיה ברורה נגד סברתי וסברת רש"י, ובשמחה ראיתי כי גם אתה כתבת כי לא נכתב התלמוד עד ימי רבנן סבוראי או גם עד ימי הגאונים, גם נ"ל כי יש להביא סמך לדברי מתשובת רס"ג המובאת ביוחסין, אעפ"י שבתשובה אחרת שהבאת הוא מזכיר ת"ר סדרי משנה דאתגניזו (משמע שהיו בכתב) מיומי הלל ושמאי, ותשובה ההיא אמנם חשודה היא בעיני והיתה לי לזרא.

תסלח, ידידי היקר, אם למיעוט הפנאי אשלח אליך אגרתי מועתקת ע"י אחד מתלמידי, וכן תסלח על העדר הסדר הנכון באגרתי זאת, כי כתבתי הענינים כסדר שנזדמנו לפני. ועתה אגיד לך כי מימי לא ראיתי ספורי מעשיות של ר' נסים שהזכרת בתולדותיו, שאלתי את הרב גירונדי אם ישנו בידו, והוא מסר לי

קובץ אחד דפוס קוסטנטינא שנת ע"ט ר"ה כולל תחלה אלפא ביתא דבן סירא, אח"כ מעשה ריב"ל ואותות משיח ומדרש אסתר, אח"כ מעשה תורה (והוא כמו תופת אליהו רבא שבס' ראשית חכמה), ואח"כ כתב פרישטי יואן לאפיפיור, ואח"כ מעשה אברהם אבינו, וס' אלדד הדני, ואח"כ מעשיות שבתלמוד (עשרים ואחד דפים in 8vo) והם הם ספורי מעשיות של ר"ן, אלא שאין כאן הקדמה ולא שם אחר זולתי מעשיות שבתלמוד, אבל מצאתי בו רוב הדברים שהבאת ממנו, ובכללם גם הלשון המשובש הזה: ואני נסים שאלתי בילדותי את אבא מארי הרב רבנו אשר ז"ל וכו'.

תלמידי הוותיק הנ"ל הראני בס' דינים שמסרתי לו לבדוק שמצא כתוב בו: ואני יצחק בר' דורבולו, ואשתומם על המראה, ולא אדע אם ר' יצחק זה שעשה תוספת למחזור ויטרי הוא עצמו מחבר הס' הזה, או עשה תוספות גם בס' הזה, אמנם ת' ס' התוספת לא יראה ולא ימצא בס' הזה. והראני ג"כ שהוא מזכיר יהודים בארץ פולין. וכבר לקט ממנו ענינים הרבה, ולא ישקוט עד אם כלה, ושלחתי אליך.

אני וכל אוהבי ורעי וכל תלמידי מבקשים שלום תורתך והצלחתך, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. החישה מענה לי והודיעני במה אשרתך, ובמה אמצא חן בעיניך, ועל הכל האמן כי בלב ולב לא אדבר, וכי אהבתי אותך טהורה היא, ואם תמירנה באהבת הרשעים לבסוף תבחן ותדע מה בין עובד אלהים לאשר לא עבדו.

פאדובה בעשתי עשר חדש בארבעה עשר יום לחדש שנת התקצ"א.

ידידך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. LXXII

An S. L. Rapoport

No. d' ordre de l'Index raisonné 67 B—C petit 7.

11. 3. 1831. כ"ו אדר התקצ"א

שמואל דוד להחכם היקר שלמה יהודה הכהן ברכה ושלום. 1)

הגאון או המשורר אשר אמר געור בו אל תביאהו בסודך, כוונתו נכרת מתוך דבריו שנגער בידידנו המתחבר לאויבנו ונזהירהו שירחק מעליו, ואם נראה אותו מחזיק באהבתו ולא ירפה, אז לא נביאהו עוד בסודנו. ועתה, החכם היקר, פאר דורך ועטרת אומתך, מה לך כי צעקת „צר לי צר לי כי אבד ממני רֵעַ אהוב כזה"? ואם אמנם כדבריך טוב לשמוע גערת חכם, מי ימנעך ממאוס ברע מהיום והלאה

1) היא תשובה למכתב ד' בזכרון לאחרונים עמוד 19—42 (שזח"ה)

והלאה, ובחור בטוב ולדבקה בו ? אך אוי נא לי, כי בוחר אתה בצר הצורר, וכי תשקלהו במאזניך הוא ירד מטה מטה, ור״ש וד״ל המשתדל לתת כבוד לאלהי ישראל, הוא יעלה מעלה מעלה, כשחק מאזנים נחשב. צר לי אני, צר לי, החכם היקר, כי תְקַנְאֵנִי בלא-אל, תְכַעֲסֵנִי במכעים. לא לך להתאונן, לא לך ׳ כי לא אבד ממך דבר, כי כל אשר בכחי לעשות לעבודתך ולעבודת חכמתך, כל ימי צבאי אעשה, לא אחדל ולא אַרפה ידי, לא במחיר חליפין ולא בשחד כבוד, רק לאהבת התורה והחכמה, ולאהבתי אותך ואת חכמתך כי רבה. ומה אני שואל מאתך ? אחרי אשר גזרת אֶמֶר לבלתי נטות מעל משכנות עַוָל ומאהבת לא ידע אל, אחת היא שאלתי: אם יקרה לך להזכיר שמי, לא תְסַפֵּחַ אליו עוד לא תאר ידיד ולא תאר חכם, כי באמת ובאמונה אם יאסט איש חכם, אני בלא ספק איש סכל, המאמין בבְטולים הראוים ללעג, כגון בנפילת חומת יריחו תחתיה (יאסט חלק שני, בהקדמה עמוד ה׳), ואם הוא ידידך (אהובך) אי אפשר שאהיה אני ידידך (אהובך, גם כי היה אהיה אוהבך בכל לבבי), ואם כעצת המשורר לא אביאך בסודי, כי כן בלא ספק השמירה הכרחית עם בעלי ברית שונאינו, ידוע תדע כי אהבתי אותך לא תחסר, וְכַבְדִי אותך לא יגרע דבר, ומכל אשר יעשה אוהב לאוהב, וּמְכַבֵּד לנכבד, ושוחר תושיה לשוחר תושיה לא אחדל מעשות עמך בכל מאמצי כחי, אך במסתרים תבכה נפשי על עון הדור שִכך עלתה בו, אשר כל זד וכל עושה רשעה יְהֻלַּל וסר מרע ישתולל. אוי לי תם לבבי כי עשיתני איש ריב ואיש מדון לכל הארץ. אפס אם נותרתי לה׳ לבדי ממאן להיות פוסח על שתי הסעיפים, בה׳ תתנחם נפשי, יוציא משפטי לאור וכבר כל יודעַי יודעים, וישראל הוא יֵדע, מי אוהב האמת ומי אוהב האדם, ממני ומהמתחכמים אשר דבר ה׳ בזו.

צדַקת בשפטך על סדר תנאים ואמוראים אשר במחזור ויטרי כי יקר הוא מאד מאד, כי הנה מה שהדפים בעל ועד לחכמים הוא הזנב ממנו, וזה שבידי הוא הראש, כי זה וזה חסרים, ומתוך שניהם אולי יצא לנו גוף קרוב לשלמותו, והנני מעתיקו אליך אות באות . . . . . .
ואחריהן רבנן סבוראי שבזכותן נמתחו שמים ונרקעה הארץ, עד רב גווא ורב הונא, שהיו סוף סבוראי, לא הוסיפו ולא הפליגו מדעתן כלום, אלא תיקנו פרקים שבכל תנויי כסדרן (נ״ל הכוונה שכתבו משנה ותלמוד על ספר, וזה טעם אותה גוזמא שבזכותן נמתחו שמים וכו׳, על שם שמתחו תורה שבעל פה על הגוילין, ומפני שידעו הגאונים בעלי הסדר הזה כי קודם זמן זה לא היה דבר בכתב, ויראו שמא יחשדו בני הגולה את הכותבים שזייפו והוסיפו וגרעו, אם לא בזדון, לפחות בטעות (כאשר באמת נכון לפקפק), הקדימו ואמרו שלא הוסיפו כלום והפליגו בהפלגת זכותם, כאלו מלאכי ה׳ צבאות המה, ואעפ״י כן ידוע כי רבנן סבוראי הוסיפו קצת דברים מדעתם בתלמוד, ומי יתן והשמיטו ממנו ענינים הרבה). . . . . .

עד כאן אות באות ממחזור ויטרי, וידעתי כי יש כאן שבושים ובלבולים מלבד מה שהעירותי עליהם במאמר מוסגר, רק לא חפצתי להאריך כי לא להערות אתה צריך, וידעתי בענינים אלה כטפה מן הים אצל ידיעתך, גם הזמן צר לי מאד, כי צריך אני להשלים לתלמידי פירוש שירת האזינו והברכה, ואח"כ אסע עם אחותי לעיר מולדתי לנשואיה. ודע כי בהיותי מעיין בסדר תנאים הנדפס בועד לחכמים נהייתי כמפקפק שמא הרב ההוא או המעתיק הכ"י שהיה לפניו תקן לפעמים והוסיף והחליף בלשון, ואתה תשפוט.

(דף א' לקוטים מס' כ"י של כמוהר"ר מש"ג אשר לקט תלמידי ידידי אב"י).

עד כאן מכתיבת ידי תלמידי הוותיק אברהם לאטאש, והנה הוא עתה בא אלי והראני בפאר הדור ס' מ"ב פירוש אחר על המאמר שפירשת בערך ברכות: מפני שלא ברכו בתורה תחלה, עיין שם, כי לא אדע איזה יכשר, הזה או זה. בדקתי בכללו ובס' כ"י ולא מצאתי השוואה בין כ"י זה לס' המנהל. והנה לנחיצת הזמן לא אוכל לתת מענה לכל דברי אגרתך היקרה, רק אמר כי מצאתי בה דברים טובים דברים יקרים. הגהת החכם אביך: פתי במקום פתו, נכונה ואמתית בלא ספק. אשריך החכם היקר, אשר נתן ה' לך להתעלם יחדו עם אביך ועם בנך, ה' יברך החוט המשולש לארך ימים, ושנות חיים ברכה ושלום. הודיעני נא דבר אמת על אודות הר הזהב, כי יצאו עליו קוראי תגר כי הוא רע לשמים ורע לבריות. העתקת ס' כ"י קשה היא מאד במקום הזה, להעדר הנערים מלומדי המלאכה ומדקדקים לעשותה, וגם לא כל בעלי הספרים יסכימו שיהיו ספריהם מועתקים. כל רעי וכל תלמידי דורשים שלומך, ובפרט תלמידי בחירי הנ"ל. יצליחך ה' ויפקח עינך לאהוב את אוהביך באמת ובתמים, ולשנוא את שונאיך שונאי אלהיך ושונאי אבותיך ולמודיך, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כחפץ הכו"ח פה פאדובה כ"ו אדר תקצ"א

עבדך מכבדך ואוהבך שד"ל

(וסביבות האגרת 97 לקוטים ממחזור ויטרי מתחלתו עד סימן ק"ב).

היום ח' סיון תקצ"א כתבתי לו העתק שני השירים שבסוף הערוך בלי שנת ומקום, ובגליון הוספתי קצת הערות, כגון:

ירח בוזה מנבזה דרוך, נ"ל ברור היותו ירח אדר, כי מדכי שהיה נבזה בעיני המן דרך על בוזהו, ומלת בשלישי איננה על הירח השלישי כדעת בעל השלשלת, אלא בשלישי בשבת, אפס נ"ל כי צריך להגיה בשישי במקום בשלישי, כי ט"ו באדר היה ביום ו' גם בשנת תתס"ה וגם בשנת תתס"א (לפי השערתך), כי שתיהן היה קביעותן הכ"ז, אם לא טעיתי בחשבונות למיעוט הפנאי.

נ"ל לקיים תתס"ה ולהגיה ל"ז במקום ל"ג כי הג' והז' קרובות במכתב יותר מההא והאלף. 1)

גם כאן נ"ל להגיה ית"ז במקום ית"ג, וקצת סיוע כי יתז היא מלה בלה"ק, ולא כן יתג.

אולי רמז שהשנה ההיא היתה פשוטה וכסדרה, והשאר נעלם ממני.

אעפ"י

1) עי' מכתב הג' שי"ר ז"ל הנדפס במ"ע השחר שנה ב' צד 28 (הנ"ל)

אעפ״י שיש בשירים האלה קצת טעות סופרים, מכל מקום נ״ל ברור שטעה בעל השלשלת כשהבין מתוך הטורים האלה שנתקיים לו בן והוא הגדול ושמו ראובן, כי הנה הוא אומר כי ארבעה חננו ה׳, ואח״כ מפרט שכלם מתו, ושנשאר שכול, גם אמר כי הראשון נקרא יחיאל לא ראובן, אם כן ראובן האמור כאן איננו שם אחד מבניו, ואולי הכוונה שקרא שם בכורו יחיאל, וקרא עליו לסימן טוב יחי ראובן.

חתימת האגרת

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה בשלישי בשמנה לחדש התקצ״א. ידידך מכבדך ועבדך אשר נעלה נפשך למען דבוק במשנאי ה׳ השם פניו כחלמיש, ממקומו לא ימיש, בצדקתו יחזיק ולא יחדל

שד״ל

Nr. LXXIII

An Isachar Berisch BIumenfeld

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 68 A—Z. Nr. 2.

3. 5. 1831 כ׳ איר התקצ״א

Publiée dans le כרם חמד II pag. 119.

Nr. LXXIV

An L. S. Goldenberg

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 69. A—Z Nr. 5.

28. 6. 1831. י״ז תמוז התקצ״א

שמואל דוד לשמואל ליב גאלדענבערג שלום

מכתבך מיום כ״ד סיון הגיעני ובתוכו שלשה מכתבים אחרים, שנים מהם על מנת להחזיר, והנם מושבים אליך בתוך האגרת הזאת. אגרת יאסט אליך לא מצאתי בה דבר אשר יצדיקהו בעיני וינקהו מפשעיו אשר פ׳שע בה׳ ובעמו בדברי הימים אשר כתב. הכזה סכל הייתי בעיניך להיות נפתה בחלקת אמריו לך, ולשכוח כל נאצותיו ושקריו אשר כתב לעיני כל ישראל וכל העמים ? — הכזה אויל הייתי בעיניך, שאקבל עדות שקר אשר אתה מעיד בחכמי התלמוד, לאמר כי גם בהם הי׳ה מי שחשב סה״ת כמלוקט ממגלות מגלות מכותבים שונים, כאלו היה זה ענין אמרם תורה מגלה מגלה נתנה ? הכזה נקלותי בעיניך אשר תחשוב כי עברה עלי רוח קנאה, ואקנה בצורר היהודים, ומקנאתי אמאן להיות אוהב למאהביו ? מה עשה לי יאסט, שאשנאהו ? אבל אמאסהו על אודות דבריו אשר כתב להרוס חומות אמונתנו עד היסוד בה, וצר לי אם הישרים בלבותם אשר לא ידעו את

האיש ואת שיחו, אם יראו את החכם שי״ר מזכיר אותו לשבח, ימהרו לקרוא את ספרו בנפש חפצה וישתו מימיו וימותו, ואם לא יתפתו אחר שקריו וגדופיו הלא אז יקללו את החכם שי״ר, על היותו חבר לאיש משחית. זאת היתה כוונתי בהחזיקי בידו להרחיקו מעל אהל האיש הרשע, ואחרי ראיתי כי לריק יגיעי כי מאן יאבן לסור מעליו, הנה אני את נפשי הצלתי, ומאחר שהוא נראה כחפץ באהבת, ואני ידעתי כי נתוק אהבתנו לא יועיל, אך יזיק לתורה ולחכמה ולישראל עמנו גמרתי בלבי לשוב ולהתקרב אליו, וכן אעשה בקרוב במכתב אשר אכתוב לו. — מה שאמרת „תחזה כי לא עבור יאסט חדל מכתוב אליך רק מרוב הטותך לדעותיך, וכי אין אמת כאמתתם" לא מצאתי דבר אשר שלחת אלי אולי הוא באגרת אחרת אפס אם היה הדבר כן, למה הוא מחזיר אחר קרבתי על ידיך ועל ידי יש״ר? הלא פיך ענה בך כי סרה דברת על החכם שי״ר ועלי.

מכתב שטנה אשר הגיעני עליך, מיד יש״ר הגיעני, כי אליו נשלח על מנת שישלחהו גם אלי, והוא העתיקו בכתב ידו ושלחו אלי. על כן לא יועילך שלחי אותו אליך, כי לא תכיר על ידו מי האיש המשטין.

צר לי מאד על המחלה הרעה אשר פשטה בארצך, ה׳ יחוס על הטובים אשר ביניכם. אם תתפשט בארצי לא אירא רע, כי ה׳ עמדי ועל ידי מרקחת Le Rois את ביתי יציל ואת בתי כל השומעים לעצתי. ואני שמעתי ולא אבין באגרת החכם שי״ר אליך, שאומר לך להשמר „בל יחזיקך המדפים בידו על ידי איזה כתב ממך או כדומה לזה, פן יבא עמך אח״כ במשפט". אשרי תמימי דרך אשר לא ידאגו אודות מכתבי ידיהם! — צחקתי בקרבי בקראי באגרת ההיא „תמחול לשלוח בידי איזה סך מעות לקנות בהם ספרים ליאסט. החכם שי״ר תהלות לאל עליון אם איננו מעשירי העם איננו ג״כ במצב אשר יצטרך לקדימת מעות לקחת ספרים לאוהביו, וזו עדות ברורה על בטחונו בך וביאסט. ואתה שלום וביתך שלום.

פאדובה צום הרביעי התקצ״א

אוהב ישרי לב שד״ל

Nr. LXXV

An S. L Rapoport

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 70 B-C petit Nr 10

כ״ה תמוז התקצ״א 6. 7. 1831.

שמואל דוד לידידו אשר אהבה נפשו החכם היקר שלמה יהודה הכהן שלום ואמת

בשמנה לחדש העבר שלחתי לך באגרת מתנה טובה; הלא המה שני שירי רבנו נתן, אשר אמרת עליהם הבל על דאבדין, וצר לי כי לא אדע ההגיעתך אגרתי, אם לא. ביום כ״ד לחדש ההוא כתב לי האיש הר הזהב. ושלח לי העתק

דבריך לישׂ״ר על אודותי. אתה מצר על אבדן רע יקר כמוני (גם כי באמת אין אבדתך אבדה, כי כבר מלתי אמורה כי לא אחדל משרתך בתם לבבי מאהבתי אותך ואת חכמתך), ואתה מאשים אותי אשמה רבה, הלא היא הקנאה, ואתה עושה קנאת ה׳ הבוערת בלבי כאלו היא קנאה חמת גבר המפר ברית אחים אם יראה ידידו מדבר עם שונאו. לא ידידי, לא כן אנכי עמדי, כי מה עשה לי האיש מרדכי, שאשנאהו, ואשנא את אוהביו? אמנם מאסתיו על כי ראיתי בדבריו אשר דבר נגד השמש דברי סרה על ה׳ ועל נביאיו ועל גדולי חסידינו וחכמינו, ודאגתי דאגה רבה פן יראו הישרים בלבותם אשר לא ידעו את האיש ואת שיחו, כי אתה מזכיר אותו לשבח, וימהרו לקרוא ספרו בנפש הפצה, וישתו מימיו וימותו, ואם לא יתפתו אחרי שקריו וגדופיו, הלא אז אתה ידידי תקל בעיניהם, כי יאמרו אם היה לבו שלם עם אל לא היה מזכיר את האיש הזה להתהלה ולתפארת, לא בשם חכם ולא בשם ידיד, בגלל הדבר הזה החזקתי בכנף מעילך להרחיקך מעל האיש ההוא. והנה ראיתי כי לריק יגיעי, כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקת את האיש ההוא אליך, ובזה אין ספק כי טוב ויפה עשית, כי בהמרותך את איש כמוני ידעת כי אין לך לדאוג ולירוא מדבר, כי אני לא אחדל מהיות אוהבך ועושה רצונך, אך אם פתאום היית מתרחק מהאיש מרדכי אולי יהפך לך לאויב, ולפחות יחדל מהועיל לך באשר תשיג ידו; ואם בספריך תכתוב עליו ועל שקריו מרורות כראוי וכנכון, תירא פן ישיב על דבריך בלעג ובוז. והנה ראיתי כי לא אועיל מאומה בהחזיקי בכנף מעילך עד הקרעו, כי אז גם ברית אהבתנו תקרע, וידעתי כי נתוק אהבתנו לא יועיל, אך יזיק לתורה ולתעודה אשר יחדו נדרוש, ואל האמת אשר שכם אחד נעבוד, ולבני עמנו אשר לתועלתם ניגע באין מרפה. על כן הנני הנני, ידידי שאהבה נפשי, להמתיק מרורות הערתי על מוסר השכל, ואומר כי גם כי במלי דעלמא השמירה הכרחית עם בעלי ברית שונאינו, אין הענין כך ביני ובינך אחרי אשר דין ודברים אין לי עם מרדכי, ואינני שונאו כשנאת איש את רעהו אשר הרע לו, כי אם על אשר הרע לבני עמי בכלל, ומלבד זה נאמן אתה וצדיק בעיני, שאפילו היה האיש ההוא בעל דברים לי או שהייתי אני אויבו ומבקש רעתו (חלילה), לא תהיה הולך רכיל בינינו, ולא תהיה שמירתי ממך הכרחית כלל. על כן הס כי לא להזכיר עוד ריב ומדון ביני ובינך, לא יזכר ולא יפקד ולא יעלה על לב לעולם. והנני בלב שלם וברוח נכון מחדש עמך ברית הנאמנת אשר לא תופר, ואהבתי העזה אשר גם רגע קטון לא רפתה בקרבי, ולבי יכאב על אשר הכאבתי את לבך, ונאמן אתה לי לדיין, כי לא תוסיף לתת לי תפלה ולהעמים עלי חטא ופשע, שנאה קנאה ותחרות או שאר מדות הרחוקות מנפשי, וידעת עם לבבך ובפיך תגיד לא תכחד, כי לטובה היתה כוונתי, וכי גם עתה לטובה מגמתי בשובי לדרוש קרבתך, לא להועלתי ולא לכבודי, כי אם למען הטוב והתושיה אשר יחדו נשחר. ולמה אדבר עוד דברי, ואתה ידעת נתיבתי בארח זו אהלך. לכה נא אקחך, ידידי היקר, ואביאך בסודי, כאשר בתחלה.

א׳) אם באתי להשיבך מלין על כל דברי אגרתך היקרה מיום תענית אסתר אצטרך לעכב אגרתי זאת אצלי עד ימים, למיעוט ולהעדר הפנאי על אודות ישעיה

אשר אני מפרש והולך לתלמידי, ולפני פירושי ראזענמיללער וגעזעניום גם שניהם, ואתה ידעת כי שניהם כופרים בנבואה, ועלי להשיב על כל דבריהם אשר דברו נגד האמת אשר אתנו למורשה, וגם מלבד זה מקראות הרבה בנבואות הנביא המעולה הזה סתומים והתומים, נלאו המפרשים לבארם ביאור נכון ומתישב על הדעת, וגם שני החכמים הנזכרים העלו בהם חרס בידם, ואני לא אתן שנת לעיני עד אמצא דברים טובים, דברים נכונים, ועד אשר יתפרשו דברי הנביא בלא דוחק, ועל פי עומק משפטי הלשון ובהתיחסות נאותה עם הקודם והמתאחר, וברוך ה' הבוחן כליות ולב, המאזרני חיל ונותן בפי יום יום חדשות יקרות משמחות לב תלמידי המקשיבים לקולי ומתעננים בדברי. והנה היום צום רביעי בראותי את עצמי מופנה מצד אחד מהרתי לקום ולכתוב אליך להחדש את האחוה בינינו, ולא אחפוץ לאחר אגרתי עד אשיב תשובה פרטית לכל דברי אגרתך הקודמת. אפס מאשר קשתה בעיני האשמה אשר העמסת עלי על דבר דבקותי בדעות וספרות, ומאסי במחשבות זולתי, אמרתי אעיוך לפניך בקצור שיחה אשר שחתי על הענין הזה בשבוע החולף עם תלמידי אשר כנפשי אברהם לאמאש. אמרתי לו: בספק גדול אני עומד בענין ידיעת עצמי, אתה ידעת את אשר הוכיח על פני החכם ש"ר לאמר כי אני אדוק במחשבותי ותחום עיני עליהן, וזה ימנעני מהודות על האמת. והנה בחפשי בחדרי בטני ובמעמקי כליותי, אני מוצא עצמי מודה על האמת יהיה האומרה מי שיהיה, ואפילו נער קטון, ואתה יודע כמה פעמים אני מקבל סברות תלמידי, ומודה ועוזב דעתי מפני דעתם ולא אבוש, אבל הוא תהלתי. הן אמת יודע אני כי אינני נוח לקבל דעת אחרים, אך אין זה בכוונה מאתי, אלא כי מתחלת נעורי השתדלתי ללמד את שכלי לראות הדברים כאשר המה באמת ולא כפי ההרגל וכפי מראה המון בני האדם, ונמשך מזה, כאשר ידע לבך, כי מסלה חדשה סקלתי לעצמי ברוב הענינים העיונים והמעשיים, ולא כאשר יראה האדם כן יראה לבבי, ומזה ימשך כי יש דברים הרבה שהם נראים נכונים וקיימים טובים וישרים בעיני הרוב, ובעיני הם בהפך, וכן דברים הרבה אשר המה בעיני דברים ברורים אין ספק אצלי באמתתם, הם רחוקים מאד מסברת רוב בני אדם, ומזה החלוף העצום אשר בין דרכי ודרכי רוב בני אדם, ואתה יודע איזה יכשרו, הדרכי ואם דרכיהם. אשר על כן לבי אומר לי כי כשאני ממאן לקבל דברי חברי לא מהתעקשות נגד האמת נהיה הדבר, ולא מגאוה לבלתי חקור ביישוב הדעת היסודות אשר עליהם נוסדה מחשבת זולתי, אלא מפני שאין בידי לראות הדברים אלא כפי דרכי וכפי הציור אשר הם מצטיירים לנפשי, ולא בדרך אחרת. ואתה אשר בחנת לבבי, ואין בנפשי דבר נעלם ממך, בלעדי אחזה אתה הורני, כי אולי גם אני נגעי עצמי לא אראה, ויען ידידי ויאמר: לבך הטהור גלוי לי, ואין ספק אצלי כי נמנע הוא לך להתעקש נגד האמת ולהעלים עיניך ממנה אחרי הראותה לעיניך, ואולם המום הקל אשר בך זה הוא:

לפעמים שאדם חולק עליך ומביא למחשבתו ראיות, עם טענות על ראיותיך, ואתה מוצא טענותיו בלתי מספיקות לבטל כל ראיותיך, ואז לא תחוש על כל שאר הראיות העומדות לעזר מחשבתו, ותדחה אותה מפני שאין בכח בעליה לבטל כל ראיותיך. אעפ"י שגם אתה אין לאל ידך לבטל כל ראיותיו הלא כזאת ראיתי

בענין סברת החכם שי"ר על היות עקילס ואונקלוס אדם אחד, כי יש לו באמת ראיות חזקות להוכיח דעתו, ואתה לא תאבה לו ולא תשמע אליו מפני שלא שמעת ממנו בטול כל ראיותיך, גם כי גם אתה לא בטלת ראיותיו. ואען ואומר: אזהרתך, ידידי, אפשר היותה צודקת, ואולי בדבר הזה חטאתי, ואשמר מזה לעתיד לבא, אך בענין אנקלוס ועקילס, החלוף העצום אשר בין דרך תרגומו של כל אחד מהם (חלוף אשר הסכימו בו החוקרים כלם) הוא בעיני עד ברור שאין למעלה ממנו וכל העדים העומדים נגדו בהכרח עדי שקר המה, כי אין יתכן שיהיה אומן אחד עושה מלאכה מה בשני דרכים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב? ענה דודי ואמר לי: גם אני רחוק בעיני לומר שעקילס עצמו עשה תרגומו גם יונית גם ארמית, אך לא רחוקה היא בעיני ההשערה האחרת אשר להחכם שי"ר, והיא כי אדם אחר תרגם את התורה מן התרגום היוני של עקילס ללשון ארמית, וקראו לתרגומו הארמי תרגום אנקלוס על שם שנעשה על פי תרגום עקילס, ועקילס ואנקלוס שם אחד המה. אמרתי לו: ואיך נאמין כי תרגום אנקלוס נעשה על פי תרגום עקילס, והנה שני התרגומים מתהלפים זה מזה כל כך? ועוד מה צורך לזה המתרגם הארמי שיתרגם מתוך היוני ולא מן העברי? ובפרט אם כדבריו שהתרגום הארמי נעשה בבבל, מקום שלא היו מדברים ולא מכירים יונית. והלא בלא ספק מי שהיה בקי בלשון ארמית הקרובה כל כך ללה"ק, לא יתכן לו שלא יבין לשון הקדש, והנה ראינו בכמה מקומות כי אנקלוס שומר בתרגומו המלות העבריות, וכל אדם יראה שאין תרגומו מורק מכלי אל כלי. — עד כאן משיחתי אשר נשלמה בדברי חן ועצת שלום אשר יעצני תלמידי חביבי לשוב ולהתקרב אליך. והנה בענין זה של אנקלוס ועקילס מודה אני לפניך כי מצאתי בדבריך דברים של טעם, אך זאת אבקש ממך שתחקור היטב על ההתהלפות אשר אמרתי בין דרכי שני התרגומים, ולא תהליט כי הנוצרים בעבור אמונתם גנו עקילס על תרגמו מקרא כצורתו, כי לא בגנות ושבה עסקינן, אלא בחקירת דרכי התרגומים אשר לפנינו, ודרך עקילס ידועה מאד, לא לבד מתוך ההעתקה הסורית אשר ראיתי, כי מהעתקתו היונית עצמה אעפ"י שרובה אבד, אבל הרבה ענינים ממנה נשמרו בספרי קדמוני הנוצרים (מלבד המועט המובא במדרשים), והנה גועזניוס אשר פירש הנה העלמה הרה על אשת ישעיה (מה שאיננו לפי דעתי) ונלחם את כל תקף נגד האומרים כי פירוש עלמה בתולה (והנה אין לבו כלב הנוצרים בדורות שלפנינו) גם הוא במבוא לפירוש ישעיה ייחס המדה הזאת לעקילס לתרגם כל מלה כצורתה, והוכיח הדבר באורך. אבל אתה אומר כי גם אנקלוס זה דרכו, ושכל הנמצא לו דרך דרש נוסף הוא בלא ספק, זה אפשר, ואם איננו מוכרח, אמנם לא ממה שבא בתרגומו דרך דרש אני מביא ראיה, כי אם ממה ששנה מלשון הכתוב, בלא תוספת שום דרשה, אך להסב פני הדברים לעשותם מובנים או מתקבלים לשומעיהם, כגון כל מה שהבאתי מנתיב ראשון עד נתיב ששה עשר. התחשוב כי כל השנויים ההמה אשר לפי דברי יצאו מפי אנקלוס בעצה עמוקה כלם במקרה היו, או הם תקונים שתקנו הסופרים בתרגומו, או נמשכו מחלופי נסחאות שבס"ת שלפני המתרגם? אוי לך שדל, כי מחזה שוא חזית, ועמל שקר עמלת! ואוי לך אוהב גר, חלום שוא וקסם ואליל! — ודי בזה על החקירה הזאת, ואתה תשפוט, ושלום יהיה בינינו.

ב׳) ראיתי להעיר ידידי יקירי על דבר קטון אשר מצאתי בתלמוד ירושלמי. במסכת כתובות פרק ב׳ הל׳ ה׳ אמר ר׳ יוחנן אפילו עדיה בקוסטנטין חמתון, כן היא הגירסא בירושלמי עם פירוש שדה יהושע, אבל בדפוס בומבירג אפילו עדיה בקוסוסנון, וגירסת המרדכי (כתובות פ״ב) אפילו עדיה בקוסטטין. והנה אם (כפי מה שנראה לי) אין שום עיר לא בתלמוד ולא בספרי העמים, שנקראה בשם קוסוסנון, ואם קוסטטין שבמרדכי אינו אלא קוסטנטין שנשתבש מעט, יצא לנו מזה כי ר׳ יוחנן היה מדבר אחרי אשר בנה המלך קוסטנטין את עיר המלוכה קוסטנטינא (כי אמנם עיר המלוכה ההיא היא העיר הראשונה אשר נקראה בשם הזה). ואחר שהדבר ידוע כי לא נבנתה עיר קוסטנטינא עד קרוב לשנת „סבב״ היא שנת ד׳ אלפים ותשעים, יצא לנו כי ר׳ יוחנן היה חי בימים ההמה, תחת אשר כל כותבי הדורות (ויאסט עמהם) מקדימים זמנו כחמשים שנה. את הדבר הזה אנכי נותן לפניך לא להחליט דבר, כי אם למען תעמיק החקירה בענין, וברחב בינתך תשפוט שפוט.

ג׳) בראותי דבריך הנחמדים בספרך ערך מלים, בערך ברכות, עלה בדעתי כי דבר נחמד ונעים וערב ומועיל תעשה אם תכנים בספרך היקר הזה כל חלק וחלק מהתפלות ומהקרובות וכל שאר חלקי המחזורים מכל המנהגים כל אחד על מקומו בערך בפני עצמו, לדוגמא שתכתוב ערך ברוך שאמר, וערך ישתבח, וערך אשר הניא, וערך יקום פורקן, וערך אנסיכה מלכי, וערך כל נדרי, וערך כתר מלכות, וערך מי כמוך, וערך יגדל, וערך אדון עולם, וערך לכה דודי, וכן על הדרך הזה עד תמם, עם לווי כל מה שעלה במצודתך על כל אחד מהם, על אודות מחברו, וזמנו, ונסחאותיו, וכל ענין השייך לו. — וכן דבר טוב ויקר תעשה אם תוסיף ערכים לקצת מנהגים הנוהגים בישראל, בכלם או בקצתם, כגון כפרות, שובבים, ערב ראש חדש, יאהרצייט, התרת קללות, שנוי השם, למוד ליל שבועות והו״ר, עם לווי הודעות על זמן תחלתם ואיך והיכן נתקבלו בישראל. גם טוב וישר להוסיף ערכים על קצת אמונות נתחדשו באומה, כגון הגלגול, חבוט הקבר, ודומיהן. הן ידעתי כי כל זה יכביד מלאכתך כפלים אך . . . . ומגברא דלית ליה קא בעינא?

ד׳) הגידה נא לי ידידי הנתת מקום בספרך הנ״ל אל הקראים ולשאר הכתות הצדוקים, הבייתוסים, הכותים, והפרושים? דע כי בלמודי דברי הימים שלי שברתי אחת אחת כל טענות דוד מרדכי וכל טענות טריגלאנד על דברי קדמות הקראים, וגם על שאר הכתות יש לי דברים ואם נכנסת בספרך בענין החקירות האלה, אשלח דברי אליך לעשות בהם כחפצך.

ה׳) הנני מעתיק לפניך וכו׳. (Voir dans le כרם חמד III pag. 219-223. jusqu' à מדרך הקראים)

ו׳) תלמידי חביבי הנזכר מלקט והולך מלשון סורי פירוש למלות חמורות שבתלמוד, והנה היום בא אלי והגיד לי כי שרש חזק החסר בערוך, והביאו בעל המעריך להוראת החגירה (ר׳ יוחנן בסיתוא דהוה חזק רישיה), הוא ממש לשון סורי, כי בה שרש חזק ענינו חגר, וחזקא ענינו חגורה.

ז') בא לכאן הרופא ר' שמואל חי דאלא ואלטא איש מנטובה (הנזכר בבה"ע תקפ"ט עמוד 81) והביא אלי ליקוטים שליקט משני מחזורים כ"י, והגיד לי כי הוא מצא בין ספריו הפסיקתא דבשלח שהיית מצר על אבדתה, וכי שלח אותה אליך על ידי יש"ר, ומתאוה הוא לדעת אם הגיעתך, ואם טוב בעיניך תכתוב אליו למנטובה: All'Ecc Sig^r Dottore Sig^r Samuel V. Dalla Volta — Mantova כי אמנם גם כי לא רב כחו בתבונה, הנה תמיד הוא מחפש וגולל ספרים, והרבה ספרים כ"י תחת ידו, ועתה הביא אלי ס' יא"ר כאותו שבידי, אך שלו מועתק משלי ויש בגליון הרבה הערות מאיש פלאי שהיה אחר ש"ע, כי נזכר בהן ס' שפתי דעת, ופעם אחת נזכר בהן קונטרים מהר"ם פורטו, נ"ל שהוא בעל עובר לסוחר (ראיתי הספר הזה ולא מצאתי בו דבר על אודות משפחתך) ובסוף כל פרשה יש בו קצת נוספות בציון זה: כמהרר"ם, ואולי הוא הוא, אלא שהנוספות ההן אין בהן ממש, כגון בסוף פרשת תרומה: ידות, בירין, כמשפט, כהלכתיה, ובמ"א (ובמקומות אחרים), כדהזי, סליק.

הרופא הנ"ל הביא אלי שירה גדולה בעלת רמ"ח בתים, העתיקה ממחזור כ"י, וזו תחלתה:

לצור יעקב אתן 1) מהלל ושירים ואודנו לעיני כל יצורים
ויחודו אני אעיד בכל יום והוד זכרו בכל איים ואורים
אחז הודו בקרב עם מיחדו למספר כל נתחים בי עצורים

ולא ראיתיה ראויה להעתיקה אליך, אעפ"י שכן היה חפץ הרופא הנ"ל, אך באמת (אעפ"י שיש בה קצת בתים משובחים) איננה שוה בנזק אבוד הזמן בהעתקתה, ומאד חרה לי על הבתים האלה שמצאתי בה:

ואמצא חן בעיניך וידעו ישורון כי בישראל גברים
אשר יש בם יכולת לעשות מה אשר לא יכלו להם בדורים
אשר עברו למיום ציץ ישורון ולא צמח בכלהם מהידים
להרבות שיר במהללך כעבדך כמו צהלל מלומד בין חברים

והנה די שתדע שכבר היה איש ששמו צהלל בן נתנאל שחבר שירה שקולה בעלת רמ"ח בתים, וערבב בה ענינים מענינים שונים, דברי תורה שבכתב ושבע"פ, וקבלה ופילוסופיאה ושמות המלאכים ומבטא האותיות וסודותן. אמנם מהיכן בא לו ולאביו (בני בלי שם) כנוי גאון, זה פלא.

במחזור ההוא נמצאו הרבה יוצרות ופיוטים הבלתי מצויים, וקצת קינות וסליחות, והא לך רשימת קצת אלה כאשר רשם אותם הרופא הנ"ל, והיה אם תחפוץ העתקת קצתם מידו תבקשם, ואולי קצתם כבר נמצאים בדפוס, או הם אצלי במחזור ויטרי, ואין לי עתה פנאי לבדוק אחרי אלה.

יוצר לברית מילה לרבנו אב"ן — אופן לברית מילה מיסוד רבנו ברוך ממנצא — יוצר לברית מילה לרבנו קלונימוס — אופן לברית מילה לרבנו יב"ק בר'

1) צריך לקרוא אֶתֵּן, לשון שם יִתֵּנִי, מפני היתד הצריכה במקום הזה.

בר׳ משה — פיוט שתיקן מורנו הרב ר׳ מאיר בר ברוך שיחיה, לברית מילה, תחלתו: מי מצרף באש מכסף בבורית כמוך (ועוד פיוטים הרבה להרב הנ״ל) — לקדיש, מיסוד ויוצרות ואופנים ורשויות לכבוד החתן, מהם לרבנו שמעון הגדול, לר׳ יצחק סג״ל, לר׳ ברוך ממגנצא, לר׳ קלונימוס, לר׳ אמתי, לר׳ מאיר ש״ץ, לר׳ אב״ן, לר׳ יוסף בר נתן, לר׳ יקר בר׳ שמואל הלוי, לר׳ נתן המכונה ויביש כיפיל, לר׳ קלונימוס הבחור בר׳ יהודה, לר׳ יב״ק בר משה — וקינות לת״ב, מהן לרבנו מנחם מוורמשא, לר׳ יהודה הלוי הקשטלין (הוא בעל הכוזרי), לר׳ אפרים מבונא על השרופים (תחלתה: למי אוי למי אבוי ומדינים), לר׳ אברהם חוזה, לר׳ אליעזר בר׳ יב״ק על אשתו ושתי בנותיו שנהרגו בארפורטא, לר׳ קלונימוס הבחור, לר׳ מאיר ש״ץ — יוצר ליום ח׳ של פסח לרבנו שמעון הגדול (תחלתו ויושע שושני פרח) — רשות למפטיר לר׳ יצחק מרנפיר — פזמון לברית מילה לר׳ אבי העזרי — מוסר השכל לר׳ האי גאון, ונקרא בשם מוסר יראים — הלכות שחיטה — ספר חיי עולם (מוסר ויראת ה׳) — ס׳ רוספות (תחלתו: בזמן שמזדעזעין אבריו של אדם) — מסכת דרך ארץ — מדרש גלות שלמה — מדרש עקדת יצחק — ס׳ פתרון חלומות לר׳ האי גאון.

גם בא לידו מחזור אחר כ״י, אך אין ממנו כי אם החלק השני, ובו מעריב לליל ר״ה (וישנו ג״כ בידי בסדור כ״י), וסליחה למנחת יום הכפורים (תחלתה אלהינו ואלהי אבותינו אתה בחרתנו מכל העמים, נזכרו בה אנשים שנהרגו על קדוש השם במיתת האומן (laroue) ר׳ מאיר הלוי, ר׳ יחיאל הסגן, ר׳ נחמיה בר חייא, ר׳ חיים החסיד, ר׳ נתן הזקן, ור׳ שלמה הנעים) — ואחרת, תחלתה: את הקול קול יעקב נוהם — ואחרת תחלתה: אלהים אל דומי לדמי — אחרי כתבי עד פה הגיעני כמציאה בהיסח הדעת מכתבך הנעים 1) ברוך ה׳ אשר נתן כזאת בלבך להפר נדרך לבלתי כתוב אלי עד אקדמך בהמתקת מרורות הערתי, וגם אתה ייטב בעיניך כי כבר קדמתי לכתוב אליך ולעשות רצונך בטרם תבואני אגרתך היקרה. — לתחלת דבריך לא אשיב דבר, כי אחת דברתי, ריבות ומדנים ביני ובינך לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם, ואם עדיין אין מחשבותי מתאחדות מכל וכל את מחשבותיך, הלא כל דרך איש ישר בעיניו, וגם ידעתי כי אין דרכי דרכי אנשי הדור הזה, ואינם ג״כ דרכי אנשי דורות החשך והערפל אשר היו לפנינו, וכל יודעי וגם אתה ידידי יודעים מי אוהב הבריות באמת ובמעשה, ממני ומהאנשים המתפארים באהבת האדם, כי אי אפשר שלא בא מעשה לידך, ושלא בחנת ונסית משאם ומתנם של האנשים ההמה המתהללים בדרכי נעם, ומשאי ומתני כבר נסיתו במסה, ומי יתן והיית קרוב אלי וראית שבתי וקומי וכל דרכי הסכנת. אך אשמרה לפי מחסום, כי קרבתך אחפץ, כי באמת ובתמים יקרת בעיני נכבדת (לרחב ולעמק חכמתך ולישר שכלך ודעותיך ודרכיך ועל אלה אהבתיך ונפשי דבקה בך) מכל חכמי הדור הנודעים לי, ודמוע תדמע ותרד עיני דמעה בראותי כי אין שווי הדעות שלם בנו בתכלית השלמות. אך היהיה השווי הזה בין דעות בני אדם? זאת נחמתי.

1) הוא מכתב ה׳ בזכרון לאחרונים עמוד 43—54 (שזח״ה)

אתה מבקש דעתי ומשפטי על דעותיך בקדמוניות ישראל, הכתובות באגרותיך היקרות, ולא תצייר במחשבתך הלחץ והדחק אשר תלחצני חובתי עם תלמידי. שלש פעמים בשבוע אני חייב לפרש להם סימן או חצי סימן מישעיה, ופעמים שאני מכתת רוחי שלש וארבע שעות בפסוק אחד, ורעיוני יבהלוני, ואביט אל המפרשים ואין עוזר, ואתור בלבבי ואין פתרון, לולי ה' עזרתה לי, לא נטשני ולא יטשני — והנה אין עבודתי כעבודת שכיר אשר במלאת את חקו נקי הוא, קול נוגש לא ישמע. ואני אחרי היותי בעיר הזאת כמעט שלא קראתי בשום ספר שלא יהיה מענין מה שאני עוסק בו עם תלמידי, חוץ משבתות וימים טובים. והנה חקירותיך היקרות אינן מאומנותי, ובקיאותי בהן הלא מצער היא, ואינני כדאי לשפוט אותן זולתי אחרי חקירות ובדיקות הנמנעות ממני לעת עתה. ואחרי אשר להפטר בלא כלום אי אפשר, הנני אליך, ידיד נפשי; בענין אנקלוס ועקילס כבר דברתי דברי. — דבריך בערך ברכות נחמדים מזהב, והם בעיני עצם האמת. — ערך גנז רובו נכון וקיים, רק אמרת כי גניזה בערבי קבורה, ולא מצאתי כן בגעזעניוס (Thesaurus 1829), אלא בלשון כושי, ובערבי ענינו לשון קבוץ ונתינה במקום מוצנע. בענין כתיבת התרגומים לא סרו ספקותי. גם לבי מגמגם בגניזת ס' יוחסין שאמרת שהיה מפני אגדות שנמצאו בו, ואולי ברורת הענין בערך מגלה. — ערך כלכל ישר ונאמן, אך ראוי שתכלכל דבריך במשפט, בהביאך פירוש רש"י, כי כתבת: "פירש"י לא ידעתי מה הוא ונראה בעיני וגו' ולא ישר בעיני ע"כ ובאמת רחוק פירושו מאד" והנה הקורא דבריך תולה בוקי סריקי ברש"י, כאלו רש"י כתב על פירוש אחד "נראה בעיני ולא ישר בעיני", והוא לא אמר כן, אלא אמר נ"ל כך וכך, ומצאת גירסא אחרת ולא ישרה בעיני. ידיד נפשי, מה ענין מלת ובאמת שאמרת, שנראה שהיא חוזרת לסוף דברי רש"י (ולא ישר בעיני), והם אינם על פירוש מלת שתכלכל, אלא על גירסת שתבלבל, ודבריך אינם חוזרים אלא לתחלת דבריו (ונראה בעיני), וצריך לתקן בעבור כבודו של זקן. — בענין שבעים זקנים עומד אני בדעתי ובדעת כל החוקרים האחרונים, שלא היה ולא נברא, אלא שקר וכזב שבדו היהודים אשר באלכסנדריאה למען הגדל מעלת תרגומם המשובש אשר תרגמו להם חכמים אשר לא ידעו הבין להק"ק, והדברים ארוכים. — לא הגדת לי ההגיעך סדר תנאים ואמוראים אשר העתקתי ושלחתי אליך באגרת כ"ו אדר, ומה משפטך עליו. — ערך מתיבתא נראה נכון בעיני, ואולי אפשר לברר הענינים עוד יותר, וכל ענין דרך הלמוד לנערים ולגברים בימי חכמי המשנה והתלמוד נ"ל שצריך חקירות ובדיקות, כי חשכה גדולה נופלת עליו, ואם תגיד לי את אשר עלה במצודתך בו תעשה הטוב בעיני, וגם אני אערוך לפניך רעיוני לבי העומדים אצלי בספק. — אין צורך שתזכיר שמי כל עת אשר תזכיר מחזור ויטרי, כי די בהערה קטנה בהקדמה. — רשימת ספרי דע ראסמי (אשר מת זה כשני חדשים ישיש ומלא ימים) אשר אתה מבקש, לא ידעתי איזו היא, כי אמרת שהיא בשני כרכים in 4to, והנה אם כוונתך על רשימת ספריו כ"ו היא בשלשה כרכים in 8vo, והספק הזה הוא אשר עכבני מקנות אותה לך, לא זולת זה. — הערותיך על שירי ר' נתן ישרות ושובות בעיני,

AKADÉMIA KÖNYVTÁR

גם גזרת נין מן נון היא בעיני דבר אמת, לא כן נכד מן כד, ושרש כד שהזכרת איני יודע מה הוא, כי מלת כַּד הנהוגה בארמית וסורית אינה אלא קיצור ממלת כְּדִי שהיא מורכבת ממלת דִי וכף משמשת, כי במקום שאומרים בלשון מקרא ודניאל כְּדִי ידע דִי רשים כתבא, יאמרו האחרונים (בתלמוד ובתרגומים ובסורי) כַּד ידע, וכדי הוא כמו כאשר, וכד הוא כש . . . הנהוג בלשון חכמים. — כתבת בטעות „שמחתי כי יש לתלמידיו" והיה לך לומר „לתלמידיך" כי למה אהיה נסתר מנגד עיניך ומפניך אסתר? להעתיק ספרים מהנמצאים בפארמא הדבר קשה, כי אין בעיר ההיא יהודים, ואחד מתלמידי יש לו שם איש נוצרי יודעו ומכירו, והייתי מקוה שנוכל להעזר על ידו, אך הגיד לי תלמידי הנ"ל כי האיש ההוא אעפ"י שלמד קצת מלה"ק, רחוק הוא מאד מהבקיאות הצריכה להעתיק ספרים כ"י, ומכל מקום בימי האסיף ילך הוא לשם, ואם יוכל ישתדל בהעתקת הספר אשר רשמת לי — הנני שולח לך עוד קצת ליקוטים ממחזור ויטרי, ואתה אם תוכל לשלוח אותם אלי בחזרה, וכן הדף האחר אשר שלחתי לך בפעם האחרת, תעשה עמי חסד, כי אין לי מהם העתק. — אם יש בארצך ספר הרפואה de Mr. le Roy ואם מרקחתו מצויה בארצך, מהר וטהר גופך וגוף אנשי ביתך, וקויתי להי לא תירא משוד כי יבא, ואני לא רופא אנכי, וידעתי כי כל הרופאים מלעיגים על הרפואה הזאת, אך אני נסיתיה בעצמי ובאשתי ובבני וברבים מקרובי ומיודעי, וראיתי בה נפלאות בכל מיני תחלואים, וחשבתי לאלהים אם אראה חברי מסוכן ולא איעצהו מה שהייתי מיעץ לנפשי ולנפש ביתי. — בנך היקר דוד בן כמה שנים הוא? נחלקתי עם תלמידי חביבי בהבנת סוגיא בכתובות דף ע"ה ע"ב, זה קורא: (א"ל אביי) אי הכי עד שלא תתארס נמי, אלא (על כרחך תודה) אמרינן חזקה וגו'; וזה קורא: אלא (אמר רבא) אמרינן חזקה וגו'. ואתה בחכמתך תשפוט. כל תלמידי וביחוד תלמידי חביבי „אביי" (אברהם בר יצחק יהושע לאשאש) דורשים שלומך ומבקשים טובתך. — ה' ישפות שלום לך וישמור את נפשך היקרה ואת נפש ביתך לארך ימים ושנות חיים, כרצון יראיו וכרצון כל בית ישראל וכתשוקת ידידך (בכל לשון שאתה שומע) אשר נפשו קשורה בנפשך הכו"ח פה פאדובה ברביעי בכ"ה להדש, **ראפאפארט אחי יברכך י"ה וישמרך לא תאנה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך** לפ"ק.

שמואל דוד לוצאטו

(הלקוטים הם עד סוף סימן ק"ן בכל זמן ועדן ונאמר אמן).
ליקוטים מספר מחזור ויטרי על הסדר

סימן י' ואומר אהבה רבה

י"א והני דקא מוקמי מחמירין אנפשייהו למימרא דמקבלין עול שמים בעמידה, טעות הוא ובדות (אולי לשון בדותא היא, ושמא צ"ל בורות) וגו' ולא סני להו דעברי אדב"ה אלא אפילו דב"ש נמי לא עבדי, דאי כב"ש בצפרא מעומד ברמשא מוטה, ואינון לא שנא צפרא ול"ש רמשא מעומד, ויש לך כמ"לות גדול מזה. מכדי מאן תקון לקרות שמע ערבית ושחרית, רבנן, ניזיל בתרויהו, כי היכי דעבדי בתרתי מתיבתא. ובכל אספמיא ובכל מדינות שבארץ אשכנז כולם זכורים לאלף

דור טובות, וכזכות שמחמירין בבדיקת טריפות ובטבילת נדה ובכל מה שראוי להחמיר עליו, אבל ק"ש מיושב אותם אנשים שאומרים כמנהג בני ישראל (נ"ל בני א"י) אנו עושים, הא כך גרסינן בא"י תאנא יצתה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלקים חיים, אבל הלכה כב"ה לעולם.

י"ו בקשו לקבוע עשרת הדברות בק"ש אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין שלא יאמרו תלמידי יש"ו אין שאר התורה אמת ותדעו שאין קודין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני (מלת ישו נמחקה יפה יפה, אך אין מקום מחזיק שם אחר גדול מזה).

י"ז דתניא לא תתורו אחרי לבבכם זו מינות, וכן הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים, פי' מינות תלמידי יש"ו ההופכים דברי תורה למדרשי טעות ואליל (ממלת תלמידי ואילך נמחק ורישומו ניכר חוץ מתיבת ישו).

י"ח א"ר אמי כל מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה זה דומה, לאוהבו של מלך שבא והרתיק על פתחו של מלך (לא הבינותי לשון הרתיק, ובדקתי בערוך ומצאתי ר' בנאה אמר צריך אדם לשקע עצמו במשנאות שאם ירתיק יפרחו לו. נ"ל מכאן ראיה שהיתה המשנה בימי האמוראים על פה).

כ"ב דדרשינן כל ארחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו, מי נוצר בריתו אברהם על המילה, וראשית תורה ואמצעיתה וסופה חסד, וירא אליו ה' שביקר חולים ועמד עליו, ובקש אברהם לעמוד, עד שאמר לו הקב"ה שב ואל תצטער אמר לפניו וכן בדין שאהא יושב ואתה עומד, א"ל אל תתמה שהרי בניך עתידים לישב בבית הספר ד' וה' שנים ואני עומד עליהם (אפשר! לא היו התינוקות יושבים בבית הספר רק ד' וה' שנים? נ"ל כי כל התינוקות היו יושבים בבית הספר משנת חמש עד עשר ולומדים קריאת המקרא על הספר, ואח"כ בן עשר למשנה, מי שהיה רוצה להתחכם, היה הולך אצל תנא או משנה, שהיה מלמד המשניות, וביתו לא היה נקרא בית הספר, כי לא היו שם ספרים, אלא גירסא על פה.

כ"ז הני תשע עשרה הוון. ברכת המינין ביבנה תיקנוה, ... והכי תקנו לומר בתר צלותיה אבינו מלכנו אלקינו יחד שמך בעולמך, אלקי נצור לשוני, אלקי עד שלא נוצרתי.

ל"ש שאילו מקמי רב נטרונאי גאון מקום שאין רגיל לירד לפני התיבה אלא אחד ופעמים שטרוד במלאכתו, נערים שהגיעו לי"ח ולי"ז ולא נתמלא זקנם, מהו שיעשו ממנו ש"ץ ויוציא רבים ידי חובתם ואל יבטלו מן התפלה. והשיב כך ראינו שזה שאמרו חכמים אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו עד שתתמלא זקנו (וגו' כמובא בב"י א"ח סי' נ"ו עד קדושה וברוך וימלוך, ואין כתוב ויהא שמיה רבא) לא מבעיא בן י"ח וי"ז אלא אפילו בן י"ג שנה ויום א', כי לא אפשר נעשה, רק אמרינן זה הכלל גדול כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים (וכב"י את הרבים) ידי חובתן, טעמא דלא הגיע לכלל מצות שאינו מוציא אחרים, אבל בן י"ג שנה ויום אחד כי לא אפשר שפיר דמי. ותו ששאלתם מהו לסמוך על ריב"ל בשעת הדחק ויצטרפו תשעה ועבד, אין הלכה כר"י ואין אנו עושים כמותו. ועוד השתא עבד משוחרר שמל ולא טבל אין אנו מזמנין עליו בזימון דרבנן דתנן נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן. ואמרינן פשיטא, ומשנינן

אצטריך מתניתין לעבד שמל ולא טבל וקמ"ל כי הא דר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול לצרפו עם תשעה בתפלה, דגמרינן מתוך תוך דכל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה עבד מבעיא. ועוד שמענו בפירוש מרבותינו שאלו שמועות של שלשה שאבלו כאחד כגון ט' ועבד, וארון שנים ושבת וקטן פותה, וקטן היודע למי מברכין, אין הלכה ואין עושין מעשה כמותו (ועיין בית יוסף א"ח סי' נ"ה).

מ' ותו שאילו מקמי רב נטרונאי גאון הנכנס לביה"כ ומצא צבור שמתפללין ועדיין לא קרא פסוקי דזמרה, מהו שיתפלל עם הצבור ואח"כ יאמר פסוקי דזמרה, והשיב כשתקנו חכמים תקנו לומר פסוקי דזמרה ואח"כ יתפלל, כדדרש ר' שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל, ואם ראה שמתפללין ואין מעכבין, כך שמענו מרב משה גאון ששמע מרבותיו שמברך מלך מהולל בתשבחות ואומר פרשה ראשונה של תהלים, כלומר פרשה שנאמרה ראשונה לפרשיות שנאמרו מתהלים שהיא תהלה לדוד, ומדלג ואומר הללויה הללו אל בקדשו עד לשם תפארתך והותם בישתבח וממהר ומתפלל עם הצבור שאין תפלתו של אדם נשמעת כמו עם הצבור, אבל פסוקי דזמרה בתר צלותא לא לימרינהו, שכשתקנום לא תקנום אלא קודם תפלה אבל לאחר תפלה לא (עיין ב"י א"ח סי' נ"ב).

מ"ב (בנוסח ברכת הביננו) והתועים כדעתך ישפוטו — ובהלכות רב אלפסי מצאתי כך: והתועים כדתך ישפוטו.

מ"ו ושאילו מקמי ר' צמח ראש ישיבת גאון יעקב בישיבה היא פומבדיתא מהו שיאמר קדושה דסדרא אם קורא, והשיב כן, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בשמעתא דגיד הנשה כגון שלש כתות של מלאכי השרת אומרים שירה בכל יום, שיש בה דברי קדושת הקב"ה, ואם אינו ת"ח יעסוק במקרא פסוק שיש בו קדושה כגון שרפים עומדים ממעל לו ומאי טעמא של חכמים שאו' ומודה (שמא ומורה) כך, כלו' תפלה זו וסדר זה נביאים הראשונים תקנוה, וזקנים הקדמונים תקנו לומרה בקהל ויחיד לא יסיג גבול הקהל לפי שכל דבר שבקדושה אינה בפחות מעשרה, הלכך יאמר מקרא או תלמוד שפרשנו. ונמצאת אתה אומר מלא, ויש חכמים שאומרים כיון שהן מקראות אומר, ומה בכך, הלכך נהגו יחיד האומר קדושה דסדרא שיהא קורא הפסוקים כדרך שתנוקות אומרים לפני רבן.

מ"ז וששאלתם וקרא זה אל זה ואמר, ותשאני רוח מה יש לנו לתרגם ומה טעם קבעום חכמים בסדר קדושה, דבר זה כן היה מנהג ראשונים, מקום שיש תלמידי חכמים כשהיו מתפללין והיו נופלים על פניהם, ומקדשין לאחר שעונין יהא שמיה רבא מברך, היו מביאין נביא וקורין בו כמה פסוקים הן חסר הן יתר ומתרגמין, ואחריהן קורין הקדושה ומתרגמין ואומרים ותשאני רוח ומתרגמין, כדי לסיים בשבחו של הקב"ה, ואח"כ מקדישין ועוסקין בתורה, ואם רצה במשנה עוסק, בתלמוד עוסק. וכ"כ למה כדי לקיים מה שאמרו חכמים לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד, כיון שרבתה עניות ודלות והיו צריכין למעשה ידיהם לא היו יכולין לעסוק בתורה תמיד ולשלש בכל יום וסמכו על התלכוד לבדו כמו שאמרו חכמים כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא, זה תלמוד, שמקרא ומשנה ומדרש בו, ועקרו לקרות בנביא בכל יום אחר תפלה

ועדיין הן קבועים ועומדין, ומפני מה לא עקרום לאלו שקדושה משולשת היא ושלשה ג' פעמים בתפלה (ע' ב"י א"ח ס' ק"ב).

נ' לחמם טמא בגימטריא בלא ניגוב ידים, ואית דאמרי לחמם טמא מאשר אדיחם שם, כלומר בהדחה בעלמא בלא ניגוב (ע"ש ס' קנ"ח כי ר"ק מיחם בגימטריא לבעל השורים ולא ידע שהיה מן הראשונים).

נ"ב אמר להו לית דין צריך בשש, בשש מלח, היאכל תפל מבלי מלח, מתרגם מדלא בשש. כן ראיתי בערוך. ולי נראה לשון איהור כמו כי בישש משה (לפי גירסא שלפנינו בערוך ובתרגום איוב, בשש איננו שם המלח רק שם הדבר התפל וצ"ע).

נ"ד (בענין מאן דחנקתיה אומצא) הכי שדר רב פלטוה בר אבא ריש מתיבתא מקמי דלשתי לא צריך לברוכי שהכל משום דאנים אבל בתר דלשתי מברך בורא נפשות רבות. (בטור ס' ר"ד מביא כן בשם רב עמרם) וברכתא קמייתא לא צריך לברוכי, ולית בה משום אסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה. מדי דהוה אסם, שכל השותה סם או כל דבר רפואה אין צריך ברכה לא לפניו ולא לאחריו. וכן אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים ואין אתה ניזוק לעולם. ואין צריך ברכה לא לפניו ולא לאחריו, כיון דאמור רבנן אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקה ולא שתה מים ידאג מפני ריח הפה, ובלילה ידאג מפני אסכרא, דאי אכיל ולא שתי הוי סכנה, הלכך א"צ ברכה לא לפניו ולא לאחריו.

נ"ז ובה"ג פסק דדוקא דאכלו אינך כזית או כביצה, דכותיה, אבל אכלו ושבעו לא מפיק. ואי אפשר להעמידה, דהא ינאי וחביריו אכלו ושבעו, ואפקינהו שמעון בן שטח. ואע"ג דלגרמיה הוא דעבד, טעמא הוא דלא אכל כזית דגן, הא אכל כזית דגן הני נמי דמצי מפיק. כך פסק המורה בברכות בשלשה שאכלו (ריק בס' קצ"ו מביאה בשם הרא"ש ומכאן נראה כי הרא"ש מרש"י לקחה).

ס"א והיאך מברכין ברכת המזון, האחד ברוך משביע רעבים, ברוך משקה, בא"י אמ"ה הזן את העולם כלו בטובו, וכן לשנים (ע' ב"י ס' קפ"ז).

ס"ז וזה הוסד מפי רבנו תנוח נפשו צרורה בצרור החיים נט"י על שם כלי ששמו נשר והוא מחזיק רביעית לוג (ב"י ס' ד' הביאה בשם רבנו ירוחם) נט"י פירש רב היי בתשובותיו על שם שצריך להגביה ידיו לאחר רחיצתן, כמו וינטלם וינשאם כל ימי עולם (ע' ס' קס"ב וע' בה"ע תקפ"ט עמוד קל"א וקל"ב). וישאלנו לרבי, הנפנה ונוטל ידיו צריך לחזור וליטול פעם אחרת או לא, ואמר לנו אף אני כך שאלתי את פי רבנו יעקב בר' יקר ואמר צריך לחזור וליטול, וכדברי רבי נטילה אחת עולה לכאן ולכאן (וגו' וגו') ושאלתי לר' אם מברך עתה ענט"י על כל פעם ופעם, והשיבנו אם אני עומד לעסוק בתורה לאלתר או לילך לביה"כ או להוציא בפי שום קדושה אז אני מברך ענ"י ואשר יצר. אבל בשעה שאני יושב ובטל איני חושש לברך ענ"י אלא אשר יצר, ואותה לפי שצריך לנקבים, ואם בא לאכול לאלתר אינו נוטל ידיו ב' פעמים כשאר אנשים א' על אכילה וא' על פנייה אלא פעם אחת מברך עליה ענ"י ויושב ואוכל (ע' שא"ח ס' קס"ח).

ס"ט ופעם א' שאלתי לר' אם אני יוצא בהבדלת ביה"כ כיון שלא נתכוונת'

בברכת היין ואמר לי כיון שנתכוונת בברכת הבדלה דייך .

ע״ג ומתוך כך אמר ר׳ כל המברך לאחר יין שבתוך הסעודה עד שלא ישול ידיו במים אחרונים ה״ז משובח — וכבר ימים מקדם עמדנו על שלחן רבנו , וחיזרנו עליו לברך אחר אותו היין ונראה הלכה למעשה ולא רצה ליטול בתר לפנינו לקבוע הלכה לדורות , אבל מרגלא בפומיה כל העושה כן ינוחו ברכות על ראשו .

ע״ו כך היה מנהג טוב בירושלם לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום בן שנה עד עצם היום הזה בן שתים להשלים כו׳ במסכת סופרים (פי״ח ונ״ל שצריך להגיה בן י״א שנה ובן י״ב) .

ע״ז (בפירוש פטום הקטרת) ומנה של קדש כפול היה והיו בו שני מינין שלנו , והמנה שלנו היא מנה של צורי , והוא לטרא ששוקלין בה כסף למשקל ישר של קולוניה והיא כ״ה סלעים שהוא ק׳ זהובים שקורין קושטנטינין , שכל זהוב שוקל שנים פשוטים ומחצה למשקל הברזל , נמצא שהמנה שוקל כ״ה דינרין למשקל הברזל , וזו היא לטרא פלפלין שלנו .

פ׳ ולכך אמ׳ סברי רבנן כלומר כולכם אתם מסכימים להיות בית הבליעה פנוי ולשמוע הברכה , והן עונין לחיים , אמנם מסכימים אנחנו . וכן השיב ר׳ יוסף טוב עלם .

פ״א והחבר ר׳ יצחק בר יחיאל הראה דבר זה לחבר ר׳ מאיר בר׳ יוסף — וכן השיב לו מעידני ששמעתי מפי ר׳ יוסף בר׳ יהודה שהיה מעיד שראה במלכות לותיר את רבנו הרב הגדול ר׳ יצחק בר׳ יהודה בעת דליקה אחת שהיתה בעירו , שקובין לעצמו מנין להתפלל , ולא מצא זולתי ט׳ אנשים בני מצוה , והביא נער קטן וחומש בידו מצטרף לי׳ .

פ״ב אמנם ראיתי כי לא רצה רבנו יעקב לעשותו סניף לעשרה (וכו׳) .

פ״ט (מתחיל כדר התפלה) ואני ברוב חסדך — ואני תפלתי — מה טבו — שמחתי באומרים לי — שיש אנכי — אמרי האזינה (עד) אערך לך ואצפה (ואין כאן לא יגדל ולא אדון עולם) בא״י — ענ״י , אישר יצר , שלא עשאני אשה , עבד , נכרי , אלהי נשמה , שאר הברכות . יה״ר מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתתן לי חלקי בתורתך וכוף את יצרי להשתעבד לך ותרגילנו לדבר מצוה — יר״מ יאו״א שתשכין בינינו ובפודיינו אהבה ואחוה — יר״מ יאו״א שתצילני היום ובכל יום — יר״מ יאו״א שתתן לנו חיים ארוכים — יר״מ יאו״א שלא אחטא ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים אבל לא ע״י יסורין וחלאים רעים , יהיו לרצון אמרי פי וגו׳ , לעסוק בדברי תורה , הערב נא , אשר בחר בנו , יברכך , יאר , ישא , אלו דברים שאין להם שיעור , אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם — צו את בני יש׳ — וביום השבת , ובראשי חדשיכם , וערבה לה׳ , איזהו מקומן — ר״י אומר בי״ג מדות (ובגליון פירושה כמו שהוא בת״כ , מק״ו באיזה צד ואביה ירק ירק בפניה וגו׳ וגו׳) — לעולם יהא אדם (כתוב בכתיבה דקה) רבון העולמים — אתה הוא אדון קדם שנברא העולם ואתה הוא אדון — ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי , ברכי נפשי את ה׳ ואל תשכחי , ה׳ בשמים הכין , ברכו ה׳ מלאכיו — ברכי נפשי את ה׳ ברכי נפשי את ה׳ ה׳ אלהי גדלת , יהי

כבוד, אשירה לה', יערב עליו, יתמו חטאים, יר"מ יאו"א שיבנה בה"מ במהרה בימינו. ברוך שאמר והיה עולם ברוך הוא ברוך שמו, ברוך עושה מעשה בראשית ברוך אומר ועושה, ברוך גוזר ומקיים, ברוך מרחם על הארץ, ברוך מרחם על הבריות ברוך משלם שכר טוב ליריאיו ולקוויו ולחוסי בו, ברוך הוא ברוך שמו, ברוך הוא על כסא מלכותו, ברוך פודה ומציל, ברוך אל חי לעד וקיים לנצח. באי"י אמ"ה האל אב הרחמן המלך הגדול והקדוש מהולל בפי עמו משובח ומפואר בלשון כל חסידיו ועבדיו, ובשירי דוד עבדך נהללך ה' אלהינו בשבחות ובזמרות נגדלך ונשבחך ונפארך ונרוממך ונזכיר שמך ונמליכך מלכנו אלהינו יחיד חי העולמים מלך משובח ומפואר לעדי עד באי"י מלך מהולל בתשבחות. הודו לה' קראו בשמו (כמנהג אשכנזים עד ופדנו למען חסדך) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים, מגיד דבריו, שמעה עמי ואדברה, ישראל אם תשמע לי לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר, אנכי ה' אלהיך, אשרי העם שככה לו, ואני בחסדך בטחתי, מזמור לתודה — השמים מספרים לדוד בשנותו, תפלה למשה, יושב בסתר, הללויה הללו את שם, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, רננו צדיקים, מזמור שיר ליום השבת, יהי כבוד — עד ביום קראנו, אשרי תמימי דרך, אשרי נוצרי, אשרי אדם עוז לו בך, אשרי איש ירא את ה', אשרי העם יודעי תרועה, אשרי יושבי, אשרי העם, תהלה לדוד — עד כל הנשמה תהלל, ברוך ה' לעולם (כמנהגנו) ויברך, ויושע, אז ישיר עד ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, וכל אחד מתעטף בטליתו — ומי שיש לו תפילין ורוצה להניחן מניח שליד תחזה ומברך—ואח"כ מניח של ראש בלא ברכה, ואם אין לו אלא אותן של ראש מניחן ומברך עליהם על מצות תפלין: וחזן בה"כ עומד לפני התיבה ואומר ישתבח, יתגדל, ברכו — ובעוד שהחזן או' ברכו או' הצבור בלחש (הכל כמנהגנו) באי"י אמ"ה יוצר אור — (אחזור למעלה לבדוק הפירוש אשר בגליון) פירוש הודו לה' קראו בשמו הוא כמעט מלה במלה לקוח מן הפירוש המיוחס לרש"י בדה"א י"ו, אך בלי הזכרת ר' אליעזר בר משולם. פי' מזמור לתודה הוא פי' רש"י בעינו ומדויק יותר מבדפוס, אלא שאין בו הדבור האחרון קיימת אמונתו וגו'. פי' השמים מספרים הוא ג"כ פי' רש"י אבל הוא מקצר מעט. לדוד בשנותו ג"כ פירוש רש"י בחלופים קלים כחסר ויתר. תפלה למשה פירש"י, ואין בו הדבור הנוסף בדפוס שתחלתו, כי אלף שנים בעיניך וסופו כי אם מסבירא. אף לא הדבור ויש א' למנות ימינו כ"ן, עד אנשי סכות. הללויה הללו את שם פירש"י בעינו, ה' שמך לעולם בגדולתך ובמשלתך אז (ובדפוס בג' ובמש' והוא שבוש) הודו לה' כי טוב כל"ח פירש"י בעינו, רק אין בו הדבור הראשון. רננו צדיקים פירש"י בעינו. מזמור שיר פירש"י, בפרוח רשעים כמו עשב איני יודע שפריחתם וכו', שהכל מצדיקים עליהם דיניך (ע' בדפוס שמשובש) גם אין כאן מלות: כל לשון דכא לשון עומק ושפלות. תהלה לדוד פירש"י בלי דבור מצאתי סמ"ך נו"ן חסרה וכו'. לבני עורב פירשו רבותינו שהוא אכזרי על בניו בעכור שרואה אותם לבנים כשהם קטנים וסבור שאינם שלו, והקב"ה מזמין וכו'. כפור, גליד, וקיטור ענן (לא, ענין) שואה, ברואינה בלע"ז (זה לא הבנתי) — נתנבא דוד על הגאולה (לא עד קץ) ויברך בפירוש המיוחס לרש"י בדה"א כ"ט, בקצת חכופי לישונות ובלי הזכרת ר' אליעזר

ב״ר מאיר — אתה הוא פירש״י בעינו בנחמיה ט׳ (מן ויושע והלאה אין עוד פירוש). (אשוב לחלופי נוסחאות בסדר התפלה) כאמור לעושה אורים גדולים כל״ח, בא״י יוצר המאורות. אהבת עולם אהבתנו (בגליון, תניא אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם, וכן הוא אומר ואהבת עולם אהבתיך, פי׳ מאימתי) והאר עינינו במצותיך ודבק לבנו ביראתך — ולא נבוש לעולם ועד, כי שם קדשך באמת נקרא עלינו, ועשה עמנו בעבור שמך הגדול והגבור והנורא, מהרה באהבה תרום ותגביה קרננו ותושיענו למען שמך, בך בטחנו לא נבוש, ובשמך חסינו לא נכלם ולא נכשל לעד ולעולמי עד, כי אתה אלהינו אבינו, ורחמיך וחסדיך הרבים אל יעזבונו נצח סלה ועד, והבא עלינו ברכה ושלום ומארבע כנפות הארץ — נאמנים ונחמדים לעד ולעולמי עולמים, מושך חסד ליודעיו וצדקתו לישרי לב עלינו ועל אבותינו — צורנו צור ישועתנו — אין לנו אלהים עוד זולתך: עזרת אבותינו אתה הוא מעולם — וזרם טבעת, יבשה עשית וידידים עברו ים — וברך שנתינו כשנים הטובות (בלא ו״ו ?) — ותערב לפניך עתירתנו בעולה וכקרבן אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלם ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצנו, ותחזנה — וי״א קודם אלהי נצור: אלהינו אבינו מלכנו יחד שמך בעולמך, קרב קץ ביאת משיחך, פדה עמך שמח עדתך, עשה למען חסדך, למען צדקתך, למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענינו: אלהי נצור — נחם — ההרבה ממעונות ישראל — מעי מעי על הרוגיהם — יעלה ויבא: חוס וחננו וחמול ורחם עלינו ומלטנו מכל צרה ויגון כי אל מלך חנון ורחום אתה — על הנסים: וכשם שעשית להם נסים וגבורות בימים ההם ובזמן הזה כן עשה עמנו ה׳ אלהינו פלא ונסים לטובה בעת הזאת: ועל כלם — לאחר שסיים החזן והוא רחום נופלין על פניהם — לדוד אליך ה׳ נפשי אשא (ופירש״י בגליון) ה׳ מה רבו צרי (ופירש״י בגליון בלתי הדבור הראשון ובלתי הדבור שתו לשון שאיה וגו׳) רבון העולמים יהי רצון מלפניך שתבא לפניך תפלתי ואל תתעלם מתחנתי, וחשבה כקרבן וכעולה וכתפלת אבותי הטובים אשר התפללו לפניך בעת צרתם ואשר שמעת בקולם, כן תשמע בקולי ותקבל ברחמים את תפלתי ותצילני מכל צרה וצוקה ומכל יגון ואנחה ומכל דבר פשע ורשע מעין הרע ומיה״ר מדבר משונה מחיבוט הקבר ומדינה של גיהנם ומכל אויב ושונא ורשע, הפר עצתם וקלקל מחשבתם, ופדני והצילני מכל מיני פורעניות וגזרות קשות ועלילות רעות וקנני לחלקך ותן יראתך בלבי לאהבה אותך ולדבקה בך, ופתח לבי להבין דעת וחכמה, וזכני ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ושימני מבני העה״ב, מן המשכימים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ותנני לחן ולחסד ורחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותן לי מן העושר והכבוד אשר לפניך חלק טוב ומנה יפה, והטריפני לחם חקי כל ימי, בכבוד ולא בבזוי, בנחת ולא במנוד (שמא צ״ל בצער) בהיתר ולא באיסור, בריוח ולא בצמצום, עיני בני תלויות עלי ואני עיני תלויות עליך אבי שבשמים. ר״מ יאו״א שתאריך ימי ושנותי ותחיני ביראתך, וקבל ברחמים תפלתי עם תפלת עמך בית ישראל כתפלת א״א בהר המוריה, כתפלת יצחק בנו ע״ג המזבח, כ׳ יעקב בבית אל, כ׳ יוסף בבית האסורים, כ׳ אבותינו על ים סוף, כ׳ משה ואהרן במדבר, כ׳ יהושע בגלגל, כ׳ עלי בשילה, כ׳ שמואל במצפה, כ׳ דוד ושלמה בנו בירושלם, כ׳ אליהו בהר הכרמל, כ׳ אלישע בירחו, כ׳ חזקיה בחליו, כ׳ יונה

במעי הדגה, כ' דניאל בגוב אריות, כ' חמו"ע בתוך כבשן האש, כ' עזרא בגולה, כ' מרדכי ואסתר בשושן הבירה, כ' כל הצדיקים והחסידים והתמימים והישרים אשר שמעת בקולם, כן תשמע תפלתי כי אתה שומע תפלת כל פה, ברוך שומע תפלה — ה' אלהי ישראל שוב מחרון אפך (בקצת חלופים) ואנחנו לא נדע — אל ארך אפים — (ועיני הוצאת ס"ת וקצת ד"יניה, ואח"כ יש ת תוספות בענין ימים שאין נופלים בהם על פניהם ושאין אומרים בהם למנצח ושיר מזמור, ובכלל דבריה: במחזור הרב ר' יעקב בר שמשון) — למנצח (ובגלוין פירש"י: עתה ידעתי זו היא הרננה שארנן (לא: שנרון) ובא לציון — לחי' העוה"ב, ועם הצדיקים יורשי גן עדן תדא מנוחתנו — שיר מזמור לאסף: אלהים אל דמי לך (ובגלוין פירש"י: אל דמי לך אל תתן שתיקה לענותנו מאויבינו המריעים לנו. עליך ברית יכרותו, עצה זו וכו' — אף אשור שהיה נזהר עד היום משאר עצה סכלה ולא התחבר עם מרעים כד"א מן הארץ ההיא יצא אשור שיצא מעצת דור הפלגה, אף הוא חזר להיות רשע ונשתתף ונלוה עמם להחריב ביתך) עוצו עצה ותופר — האשימם אלהים — וישמחו כל חוסי בך — ישישו וישמחו בך — ויבטחו בך יודעי שמך — יהי ה' אלהינו עמנו — להטות — ויהיו דברי אלה — למען דעת — כי כל העמים ילכו — עלינו לשבח — (ואח"כ ענינו תפלת המנחה וערבית).

ק"א ת. ור"ת השיב על זה, ועל ק"ש ששאל עפ"י שאילתן עשה תלמוד ירושלמי עיקר ותלמוד שלנו תפלה (טפלה) שסובר שק"ש שעל מטתו עיקר, וזאת לא תהיה, שבמקום שתלמוד ירושלמי חולק על שלנו דחינן ליה ומדחי, שכן שנינו אעפ"י שקרא אדם ק"ש בבי"כ מצוה לקרותה על מטתו, משום שנאמר ובשכבך, ומצינו למדין שאותו של בי"כ עיקר, ותוצא יקר לאור, ותאור באור חיים: יעקב בר' מאיר (ע' ב"י א"ח סי' רל"ה).

ולפי ששנינו תפלת ערבית רשות לפיכך הוסיפו ראשי ישיבות שבבבל (צ"ל שבבבל) ברכה זו בא"י המלך בכבודו וכו'. להודיע שתפלת ערבית רשות, ואין צריך לסמוך גאולה לתפלה, וקבעו שם ברכה זו ברוך ה' לעולם אמן ואמן והתיבות שיש בהן י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבתפלה, לפי שאנשי ירושלם הסדירו י"ח ברכות על הסדר ביבנה כדאמרינן בברכות שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות על הסדר ביבנה, ולכך אנשי בבל תקנו את אלה וישלחום לחכמי יבנה, לעולמים — (אחר תפלת י"ח אומרים) פטום הקטרת באיזה צד — אראב"ע הרי אני ככן שבעים שנה (ובזה נישלם סדר ימות החול) וסי' ק"ב מתחיל סדר שבתות כך הוי ת"ר לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתשע שעות ולמעלה — (אח"כ מביא תשובה לרב נטרונאי בענין ברוך ה' לעולם או"א שאין אומרים בלילי שבתות) דשכיחי מזיקין, משום דצריכי למעל לביתיהו מקמי דליחשך מפני סכנת שעירים, אי נמי מקמי אעקורי שרגא.

ק"ב והכי אמר רב שלום גאון בלילי שבתות וימים טובים במעריב אומר שומר עמו ישראל לעד. בישיבה ובבית רבנו אין מנהג כן אלא חותמין במקום ושמור צאתנו ופרוס עלינו סכת שלומך בא"י פורס סכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם.

ק"ג אתה קדשת חמדת ימים אותו קראת, שני ויכל אלהים ומתרגם בירושלמי וחמיד.

ק״ה ת׳: העתקתי מתשובת רש״י. הפלת מגן אבות מפורש בשבת דמשום סכנה תקנוה, דהא ניתנה רשות למזיקין, כדתניא בערבי פסחים לא יצא אדם יחידי בלילי רביעיות ובלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת יוצאה ו״ח רבוא מלאכי חבלה עמה וכל אחד יש לו רשות להבל, ואפילו בהרי בתראי דגזר עלה אביי שלא תעבור ביישוב לעולם איכא סכנת נפשות מן המתים שמוצאים מנוחה בו בלילה, ודרכן לבא לביה״כ תוך י״ב חדש, וחישו רבנן שמא בתר דנפקי צבורא, איכא מאן דלא צלי בהדי צבורא ויתפלל יחידי ויסתכן (וכו׳ וכו׳).

ק״ו ומקדשין על היין להוציא אחרים ידי חובתם שאין להם יין ואוכלין בביה״כ, והכי אמר רב נטרונאי גאון מקדישין ומבדילין בבתי כנסיות ובתי מדרשות אעפ״י שאין אורחים אוכלין שם, לא מיבעיא הבדלה דודאי מבדילין, וכיון דאבדיל שלוחא דצבורא יצאו כל הצבור ידי חובתם, והרוצה להבדיל בביתו הרשות בידו. ואם לא רצה או שאין לו יין יצא בהבדלת ש״ץ, אלא אפילו קדושא דהלכה רווחת היא בישׂ׳ דאין קדוש אלא במקום סעודה, אעפ״כ יקדשו על היין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, מפני שהטעמת יין של קדוש של שבת רפואה היא, מי שטעם נעשה כאילו טעמו כלן, וכיון ששמעו קידוש יצאו ידי חובתם ואין צריכים לטעום וזה שמקדש ומטעים משום רפואה מקדש ונותן להם כדי ליתן על עיניהם ממנו כדאמרינן פסיעה גסה נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, ובמאי מהדרא ליה בקדושא דבי שמשי, הלכך זמנין דאיכא צבור דלית ליה חמרא ומקדש אריפתא, ותקנו חכמים לקדש על היין בביה״כ משום רפואה (הביאה הטור בא״ח סי׳ רמ״ט בקצור).

ק״י ולאחר שבירך על הכוס נוטל ידיו ומברך ענ״י. אבל נטל ידיו קודם שיקדש לא עשה ולא כלום, דאמר רב ברונא אמר רב נטל ידיו לא יקדש, מאי טעמא יין אינו צריך נט״י כשלא נגע בשום טינוף ולא נכנם לבית הכסא, ומשום דקאמרינן הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח, ופת הוא דטעון נט״י, וכיון שנטל ידיו עקר דעתו מן היין ושם לבו אל הפת, הילכך לא יקדש (נ״ל אלא על הפת) (ע׳ טא״ח רע״א).

ק״א ושאילו מקמי רב נטרונאי גאון ביו״ט צריכין לבצוע על שתי ככרות או לא, והשיב הכין, הוו יודעין שצריכין אנו לבצוע על שתי ככרות ב״ט כדרך שצריכין לבצוע עליהם בשבת, מה טעם, מכני שבשעת עצמה לא נתחייבו לבצוע על שתי ככרות אלא משום שלא ירד מן בישבת והוזהרו ישראל ללקוט לחם משנה, ואמר רבא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת, וביו״ט נמי שלא ירד בו מן חייבים אנו לבצוע על שתי ככרות. ומנין שלא ירד מן ב״ט שכן שנו חכמים ששת ימים תלקטוהו, ר׳ יהושע אומר למדנו שלא ירד מן בישבת, ב״ט מנין ת״ל שבת לא יהיה בו.

ק״ח מצאתי בס׳ יוסיפון, כתיב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואחר כתיב ויאמר לאדם, לימדך שאם תהיה בו (צ״ל בן) תורה לא תהא רוחך גסה עליך לומר דבר לפני הצבור עד שתפשוט אותה בינך ובין עצמך ב׳ או ג׳ פעמים. ומעשה בר׳ עקיבה שקראו החזן ברכים לקרות בס״ת ולא רצה לעלות, אמרו לו תלמידיו רבנו לא כך לימדתנו כי הוא חייך ואורך ימיך (וכו׳ כדאיתא בתנחומא

פרשת יתרו על פסוק וידבר אלהים, ולא אדע מה הוא זה שם יוסיפון).

קכ"ג ת'. הגאון ר' שמואל בר דוד הלוי הודה שמותרים לויים לקרות בתורה אפילו שלא במקום כהן בכל ענינים בין בראשונה בין באחרונה כמו ישראל, וכן הורה רבנו שיחיה.

קכ"ה אגרת שלום מאתי גרשם בר' יהודה ותשובה לשואלי על עסק כהן שנשתמד ועשה תשובה, אם ראוי לישא כפיו ולקרות בתורה תחלה או לא, כך דעתי נוטה שאעפ"י שנשתמד כיון שעשה תשובה ראוי לעלות לדוכן ולישא את כפיו (וכו').

קכ"ח וזולתי טעם זה יש טעם ברור בדבר למה נתקן קדיש בארמית כאשר פירש רבנו עזריאל מפני שיש בו גלוי הקץ — ת' ורב שלום ריש מתיבתא דמתא מחסיא שדר הכי, לומר בתפלה של שחרית של שבתות וי"ט ובי"ה פעמים באהבה שמע אומרים וכו', אין מנהג בישיבה ובבבל כולה, אלא בתפלת מוסף בלבד, ובי"ה אף בנעילה, מפני שנגזרה גזרה על שונאיהם של ישראל שלא לקרות ק"ש כל עיקר היה אומר אותה ש"ץ בהבלעה בעמידה בכל תפלת שחרית בין בחול בין בשבת, כיון שבטלה והיו פורסין את שמע כתקונה ומתפללין, בקשו להלקה כל עיקר שהרי חזרה ק"ש למקומה, אלא אמרו חכמים שבאותו הדור נקבע אותה במוסף שאין בה ק"ש. ולמה קבעוה במוסף, כדי שיתפרסם הנס לדורות, לפיכך במוספים הוא שאומרים פעמים, אבל בתפלת השחר אין אומרים שהרי קראו ק"ש כתקונה.

קל"ד על כן נראה דהכי גרסינן מי אין, והוא כמי ששואל מי כאלהינו ומי דומה לו. ומשיב אין כמהו ואין דומה לו, וכן דרך מקרא לשאול מי זה ולהשיב על הדבר, כגון מי תיכן, ומשיב ה' — ודוגמא לזה הסדיר רבנו שלמה זצ"ל פסוקי סליחות ה' אלהי הצבאות מי כמוך חסין יה, וסמך אחריו אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (בטוא"ח קל"ג הביא בשם סידור רב עמרם מי כאלהינו, ונראה מסכים עם גירסת הס' הזה. אעפ"י שזה מדעת עצמו אמרה ולא שזו היתה גירסתו).

קל"ח מפורש בס' רב עמרם לכך קבעו בה שמע יש' שגזרו שלא לקבל מלכות שמים וידעו הגוים זמן ק"ש עד ג' שעות ואורבים שם כל תפלת יוצר, אבל תפלת מוספים כל היום לאחר שנפטרו האורבים היו כוללין בתוך הקדושה של מוסף פסוק של ק"ש שאין חובה אלא בו — ואומרים אף פסוק אחרון להיות לכם לאלהים אני ה' אלהיכם, כדי לייחד חטיבת השם בג' מקומות. ת' נמצא בס' יצירה למה נברא מעשה בראשית בששה ימים ולא נברא ביותר מכאן או בפחות מכאן אתה למד אלהותו של הקב"ה (וכו').

קמ"ב ואף בשבת שחל ראש חדש למחרתו יש שאין מניחין לומר צדוק הדין, וכל שכן אם חל י"ט למחרתו, וכן שלח הרב ר' שלמה מליאון, ונהגו אחריו.

קמ"ד נמצא בספרים הפנימים מעשה בר' עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות בדרך ופגע באדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם (וכו' וכו').

קמ"ה ומצאתי בתשובות הגאונים. הא דאמור רבנן כל השותה מים בין השמשות כאילו גוזל את מתו, בבין השמשות דכולא שתא קאמר, משום דכתוב יב חדש לפטירתם ניתן רשות לנשמות לשתות מים, ואותו קרוב ששותה מים בה"ש אין מניחין שאר נשמות לשתות לאותו קרוב שמת (וכו') — וחוזרים

וכופלים אורך ימים כדי להשלים השם היוצא ממנו .

ק"ן וקודם שיטעום אומר: אשבעית עליך פותה שר של שכחה (וכו') — ומה שאו' זמירות במ"ש מנהג כשר הוא, משל לבני מדינה המלוים את המלך בקולות וכנורות וגבלים, כך ישראל מלוים את השבת שהיא כלה מלכה בשמחה ובשירים. כך נזרקה מפי ר' יוסף טוב עלם בר' שמואל זצ"ל .

קנ"ה ר' מאיר בר' יצחק ש"ץ מגרמיזא דקדק שצריך לומר עלינו ועל כל עמו ישראל שאז כוללנו עם כל עמו ישראל, שאם יאמר עלינו ועל עמו ישראל משמע שאין אנו בכלל עמו יש' . וכן נוהג לומר בצבור בוורמייזא ורש"י אמר יישר — ת-כך קבלתי ממורי ר' יום טוב (הענין הראשון העתקתי להודיע זמנו של ר' מאיר ש"ץ שהיה בימי רש"י, והענין הב' אולי יתברר זמנו של בעל הנוספות הנרשמות באות ת', אולי ידעת מי זה ר' יום טוב. ודע כי נ"ל ברור שאין אות ת' רומזת לס' התרומה אלא תוספת, כי נזכר תמיד בשמו ס' התרומה .

קנ"ז פי' של במה מדליקין . . . . . ולאחר סעודה נהגו לומר זמירות .

קנ"ח יקר יום שבת תגדיל בברית שלום וחיים וכו' 1)

ותוקדש (") במחנה הלוים שמך המחולל בגוים וקדשתו.

(השיר הזה יקר בעיני ובראותי בראשי החרוזות שם יהודה אומר אני שהוא ר' יהודה הלוי אביר המשוררים) .

(") אולי ויוקדש. בא אלי תלמידי חביבי אברהם ואמר להגיה יתקדש במקום ותוקדש ולפי זה ראשי חרוזות הבית אהרון הם "הלוי", וההא מיהודה היא בחרוז היתה אשר אחר חרוז דגולה. ושפתים ישק .

קנ"ט כל מקדש שביעי (זה הבית האחרון החסר בספרי הדפוס) :

קדשם במצותיך וטהרם כעצם השמים לטיהר
רוחך תנחמו כבהמה תרד בגבעה מן ההר
שבטיהם תשכנם בנחלת הסהר
כנחלים נטיו וכגנות עלי נהר

ק"ס (בשבתות וביו"ט אולי להראב"ע)

על אהבתך אשתה גביעי שלום לך שלום יום השביעי וכו' 2)

קס"א פתרון נשמת — ורוח, כמו (נ"ל כח) משמוש הניתן באברים, כגון יד למשמש, רגל להלך, פה לדבר, חוטם להריח, להתנודד באיברים כל אחד לאומנותו, ונשמה אליינא (haleine) המונחת בחדרי הלב שנפחת באפינו, קרא בת' ויפח באפיו. תדע כי שני דברים הם, הנשמה ניתנת בעובר משעת יצירה, וכה משמוש איברים אין בו עד שיגדל, וכשאדם ישן נודדים אבריו אעפ"י שהנשמה הלכה, והרי בהמה שחוטה פשוטה ומנותחת לא נותרה בה נשמה ועדיין בשרה

---

1) השיר נשמט פה בדפוס ולא נדפס רק החרוז הראשון והאחרון יען כי הדפיסו כבר רשד"ל ז"ל בס' דיואן ר"י הלוי דף ל"ה ול"ו (הנ"ל)

2) נשמט גם פה השיר יען כבר נדפס בס' טל אורות צד 1 ועי"ש כי היא לר"י הלוי. (הנ"ל)

בשרה מתנועע בבית המטבחיים, זהו מחמת הרוח וַיֵּילֵית. מר׳. ולשון אשר שמת בפינו, איני זכור לשון שומה בלשון, ואני הכותב אומר מדכתיב מי שם פה לאדם או מי ישום אלם, ואִלֵּם אישתקיל מילוליה. ואמרי׳ בפרק הרואה, ת״ר הלב מבין והכליות יועצות והלשון מדבר, וזה דבר ידוע לכל וא״צ ראיה, כי באמת מות וחיים ביד לשון המדבר גדולות, הרי מצינו שימה בלשון: אב״ן (נראה כי אב״ן זה הוא המעתיק הספר והמוסיף בו נוספות) — והרב ר׳ יעקב בר׳ שמשון פי׳ בפי ישרים תתרומם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל, ועל לשון יצחק שיחדו וכתב בו יצחק ורבקה, וכן בעל תחינת שני וחמישי, עזריאל, עזרינו אלהי ישענו, כן, אבל אין ענין יצחק ורבקה לכאן, ולא יתכן לפרש כן — ואני שמעתי מפי הרב תיט״ב (נראה שהוא ר׳ יום טוב הנ״ל) דט״ו שבתות יש בו (וכו׳ ולבסוף חותם) כ״ש (כך שמעתי) אב״ן.

קס״ג נקדישך ונעריצך בסוד שכל שיח שרפי קדש (כמו שמצא הרב היידנהיים) — ובי״ט שנהגו לומר תרגום של הפטרה או׳ המפטיר ג׳ פסוקים ואחר יאמר המתרגם רשויות ואלו הן.

קס״ז איסב רשות מכלכון מן רברבניכון ומן זעיריכון, בריכין תהוון קדם אלהכון, וידרכון רגליכון על פריקת צוארי סנאיכון: ה׳ אלהא דאבהתכון יוסף עליכון כוותכון אלף זמנין ויברך יתכון כמה דמליל לכון. אמור דאיתמר בנבואה ע״י פלוני נבייא, או נגידא או מלכא, כמא דפריש יב״ע, וכדי הוה פריש ואמר: ומתרגם אותם ג׳ פסוקים הראשונים שקרא מפטיר, ומיכן ואילך המפטיר קורא א׳ והמתרגם מתרגם א׳.

קס״ח נצחן קרביא ומרי מלכיא.

קס״ט אחר. אתא ודוגמא בריבותא, וקדושתך בריבבתא (חתום שמואל חזק)

ק״ע אחר. אזלו פומי כל בני אנשא רישומי.

קע״א אחר. אזגר (או אזגד) מתורגמנא, בעי הרמנא.

קע״ב אחר. אי יממיא ומיא כי מילנין (כמו דיו melas) ביוני שחור וכן נילום הוא נקרא גם Melus כמו בעברי שחור.

קע״ג אחר. ארך שותא, בלא רשותא.

קע״ד אחר. יציב פתגם, לאת ודגם (לרבנו תם).

קע״ה מר׳ שלמה בר׳ אבוז: שדי עובדוהי מהשוויא סגיין.

קע״ו אחר. שפר ישפר מלכי, קדם מרי דיני.

קע״ז אחר. אלהא מקמא בעינא רשותא בתריה ממונן דהכא בי כנשתא (וחתום שלמה ברבי שמואל חזק).

קע״ח פירוש הקודם.

קע״ט אחר. אלימו כען דמינכון בזיז, ועלימו בדילכון פזיז (וחתום יצחק).

תרגום הפטרות של פסח — ויאמר יהושע

ק״ף ואמר יהושע לעמא אזדמנו וכו׳ וכו׳ יום שני בן שמונה שנה.

קפ״א בר תמני שנין יאשיה ואם שבת בחה״מ היתה עלי.

קפ״ב שרת עלי רוח נבואה. יום ז׳ של פסח ותהי עוד מלחמה בגת

קפ״ג והוה עוד קרבא בגת. ליום אחרון עוד היום.
קפ״ד עוד כען יומא רב וסגי. יום א׳ של שבועות ויהי בשלשים שנה
קפ״ה והוה בתלתין שנין. יום ב׳ וה׳ בהיכל קדשו
קפ״ו וה׳ אמר לאשראה שכינתיה במדור היכלא דקודשיה יסופון מן קדמוהי כל רשיעי ארעא (בדפוס כל דחלת).

סליקו תרגום של הפטרות ואלו רשויות יאמר לאחר ההפטרות

קפ״ז יחודון כל נשמי.
קפ״ח אחר. ייתון בני עממין, למשאל בשלמין, בהתין ומתבלמין (וחתום יעקב חזק).
קפ״ט אחר. אתעבדנא קלן (בני חורין) ואפריה עלן (וחתום אליעזר).
וקודם שיתחיל המפטיר ברכה אחרונה יאמר המתרגם: על דא יתברך וישתבח שמיה דמרא כולא ויתרעי בנבייא צדיקיא ויהב לנא אורייתא ע״י משה רבנא לשבחי ולברוכי שמיה דקודשא בריך הוא, ואמרו אמן, ומתחיל המפטיר ברכות אחרונות.

ק״ץ יקום פורקן — ולכל תלמידי תלמידיהון ולכל מאן דעסקין באורייתא, ולכל קהלא קדישא הדין רבריבא עם זעירייא טפלייא עם נשייא מלכא דעלמא יפיש חייהון — ויתן יתהון לחינא ולחסדא קדם כורסי יקר מלכותיה וקדם שלטונייא דארעא. ויקיים זכוותהון דכל ישראל בכל זמן ועדן ונאמר אמן.

Nr. LXXVI

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 71 B-C petit Nr 11

12. 10. 1831. ה׳ חשון התקצ״ב

שמואל דוד לידיד נפשו החכם היקר שלמה יהודה הכהן ברכה ושלום.

כשמחת נפש השונמית בשמעה שאי בנך שמחה נפשי ותחי רוחי בראותי מוביל האגרות נותן בידי אגרת מלעמברג. עודנו חי! אמרתי, יתברך אלהים! עודנו חי, ידידי היקר, עודנו חי! — תְּבָרְכִי, אגרת נחמתי, בת נדרי, בת תפלותי בקר וערב, תְּבָרְכִי מפי ומפי כל הישרים בלבותם. בעצם היום ההוא חשתי ולא התמהמהתי וכתבתי לויניציאה לתלמידי חביבי, לבשרו בשורת שמחה וישעון, וגם הוא בשמחה וששון קבל בשורתי והודה לי במאד מאד. גם ידידי חברי כמהה״ר הלל הכהן דע לא טארדע אשר היה דורש מאתי יום יום לשלומך, שמח לבו ויגל כבודו, בבשרי אותו הבשורה הזאת. וכן כל שאר ידידי ורעי מתערבים בשמחתי ובישמחת כל המשכילים בישראל ומברכים לאשר נתנך לנו ולא נתנך לעפר, אתה אשר מערמות העפר תוציא פנינים יקרים בקדמוניות ישורון,

ומאופל ומחשך עניני חכמי ישראל תגלה. ברוך ה' כי שמע קול תחנוני! בו בטח לבי, יאריך ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, וחפצו בידך יצליח, למענו למענו יעשה, כי מי בעמו גבר כמוך, מבלה ימיו לכבוד התורה ולכבוד האמת יחדו, ומי כמוך בעל המדע ובעל ההשכל, לא הפסיד רוב הקריאה בספרים יושר סברתו, ויושר סברתו לא המעיט קריאתו בספרים? נפלאת, ידידי, אבי ואחי, נפלאת; ואני אשר ידעת כי לא נקלותי בעיני, נפשי יודעת מאד כי מדעי בטל לעמת מדעך, וסברתי אין יתרון לה על סברתך; ולו הרביתי המדע כמוך, מי יודע הנשאר בידי ההשכל אשר אני מברך עליו את אלהי בכל לבבי ובכל נפשי? כי לדעתי אין דבר מפסיד הסברה כרבוי הקריאה. ברוך ה' שחלק מחכמתו ליראיו! ברוך שככה לו בעולמו!

ואחרי הדברים והאמת האלה הנני להשיב לדברי מכתבך הנעים והיקר, לא יסולה בכתם אופיר בשהם יקר וספיר. 1)

וראשונה אערכה לפניך משפטי על אשר אמרת באזני "קרסוליך נמעדות בצור מכשול השבת לסקל ממסלתי, באמצך את נפשך מכל מרך כי ידעת אשר לא אהיה מהולכי רכיל ביניך ובין שנוא נפשך, ובזה הראת כי לו היתי כמו אלה, אז הוכרחת להזהר בדבריך נגדו" כן ידידי, כן אמרתי, אם היה האיש מרדכי בעל דברים לי במלי דעלמא, כי בענינים ההמה השמירה הכרחית עם בעלי ברית שונאינו, ואף גם זאת נאמן אתה וצדיק בעיני, לבלתי אצטרך להשמר ממך, אמנם בנדון שלפנינו אין דבר מכל זה, כי (כאשר אמרתי) "דין ודברים אין לי עם מרדכי, ואינני שונאו כשנאת איש את רעהו אשר הרע לו" אשר על כן אין כאן שום חשש הליכת רכיל אם אתה ידידי או איש אחר ישלח למרדכי כל דברי עליו אות באות — לא מטו רגלי ולא מעדו קרסולי, ולא צדקתך ותם דרכך הוא המאמין לבי מכל מרך, כי גם אל איש הר הזהב, איש חשוד בעיני מאד, לא נמנעתי מדי כתבי אליו לכתוב אליו מרורות נגד האיש מרדכי, ואם כהיום הזה אחרי אשר הרחקתיו מעלי בנזיפה, יחפוץ להעתיק דברי לידידו, אין אני חושש לו מחמאת, כי מה הרע אם יאמר אליו: דע, ידידי החכם המופלא, כי יש באיטליאה אדם אחד, שד"ל שמו, אשר הוא חסר לב ואויל ובער כל כך, שעדיין הוא מאמין בהבלי המתעים הנקראים נביאים, והוא מואס בך ובחכמתך הרבה, ובפחזותו מדבר עליך סרה ואומר שאתה משתדל לעקור אמונת בני ישראל מן השרש, ומוסיף ואומר שאתה צורר ישראל ומבקש רעתם יותר מכל האויבים שעמדו על ישראל בדורות הקודמים — ומה יענה החכם המופלא? ברוך המקרה שלא עשני איטלקי! והאיש ההוא אשר בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה, נראה שלא ראה מאורות הפילוסופיאה מימיו, ואם יפקח עיניו הלא יראה כי רק להיטיב לבני עמי האמללים אשר אהבת נפש אהבתים, אני מבקש לטהר לכם מאמונות שוא וכזב, הנותנות אותם קלסה בגוים.

ואשר אמרת, ידידי היקר, כי נתתי סבה קטנה ופחותה למאנך לשנוא את אשר שנאתי, והעמסתי על לבך פחדים אשר לא ידעת - הלא תסלח ידידי לעוני

1) הוא מכתב ו' בזכרון לאחרונים עמוד 54—70 (שזח"ה)

לעוני ולחטאתי, כי אין אדם נתפס על צערו, כי בראותי אותך בוחר להתרחק מעלי מלהתרחק ממרדכי, איך יחרף לבבי (המכיר את עצמו ואת תמו) לאמר: יפה עשה החכם שי"ר, כי ידע במרדכי שהוא ראוי להיות נאהב והגון להתקרב אליו יותר ממני? לא, לא יכול לבי לאמר כזאת, אחר מה שראיתי מרדכי האיש ההוא. ותהי זאת נחמתי באמרי: יפה עשית, כי בהמרותך את איש כמוני ידעת כי אין לך לדאג ולירוא מדבר, כי אני לא אחדל מהיות אוהבך ועושה רצונך, אך וכו'. וסוף סוף, ממי למדתי לומר כז? הלא ממך ידידי, אשר ביום תענית אסתר אמרת אלי בסוף דבריך וז"ל: "ואם לאו הכרע הכרעתני והכרחתני לאמר נואש לחמדות איש חמדות כמוך ולצפיתי להעתקות וליקוטים מספרי כ"י אשר לכל בהם חיי רוחי" הדברים האלה היו לשכים בעיני, ועל כרחי אמרתי: הלא אהבת האיש הזה אותי תלויה היא בדבר, אם לא כלה, מקצתה, ולולא הלקוטים אשר הוא מצפה מידי, מי יודע אם צר לו על אבדתי? ומן אז והלאה הראיתיך בעיניך כי לא צדקת בשפטך, ועם היותי לא אמר בזעם, אבל במר נפש ובכאב לב עליך, לא חדלתי משרתך באשר היה בידי, ולבסוף הניחותי המתי בך והנחמתי באמרי אליך: יפה עשית כי בהמרותך את איש כמוני וכו' וכו'. ותהי זאת נקמתי — הגדתי לך היום הזה את כל לבי, ומעתה ידידי היקר יהי לבך בטוח כי כל אשר תשיבני ותוכיחני על זה אשא ואקבל באהבה ויראה, ולא אוסיף עוד להצטדק לפניך, כי חי נפשי יקרת בעיני נכבדת מאד ומאד אהבתיך, ולבי לא פנ ולא מפקפק בתכונת רוחך ותמת לבך, ולא לעבותים חדשים אתה צריך לאסרני בהם, כי הישנים חדשים הם, לא נם ליחם ולא ינום ועד עולם לא ינתקו. —

ואבוא לענין אנקלוס. הנני עתה מסכים עמך (ראה זה רבה היא! לא האמנתי לפנים שתתישב בלבי, ועתה נתישבה) כי אנקלוס הגר בעל התרגום הארמי המפורסם (אשר יגעתי ועמלתי עליו שבעה חדשים לילה ויום, וחברתי עליו ספר אשר לא היה לבוז) לא היה ולא נברא, אך איש ששמו עקילס תרגם את התורה יונית בארץ ישראל, ונתפרסמה דרך תרגומו לתרגם לפי משמעות פשט המלות בלי תוספת מדרשים והגדות, ומצאה חן בעיני חכמי ישראל, ואח"כ גם בעיני חכמי בבל, ועמדו ועשו גם הם כמתכנתו. ויסדו תרגום ארמי נקי מאגדת שהיו המתרגמים רגילים להכנים בתרגומיהם, וקראו לתרגום החדש תרגום אנקלוס, על שם היותו לפי דרכו של תרגום יוני של עקילס, ועקילס ואנקלוס שם אחד הם אלא שאנשי א"י היו בקיאים במבטא הע"ז, ולא כן אנשי בבל, וכל מקום שנמצא אנקלוס בברייתא ובתוספתא אינו אלא לפי מבטא הבבליים, ועיקר השם אינו אלא עקילס. בכל זה מסכים אני עמך, החכם היקר. רק בזאת עומד אני בדעתי, והוא כי התרגום הארמי הזה לא נעשה מתחלתו בכתב, אלא על פה, וע"כ נשתנה מזמן לזמן, וחזרו המתרגמים או החכמים להכנים בו פירושים ומדרשים, על פי עצה עמוקה אשר ביארתי בנתיבותי, ואשר עדיין לא אוכל להאמין שנפלו כלם או רובם במקרה והזדמן: ואם היה מתחלתו בכתב, לא היה מקום שיקרא עוד תרגום אנקלוס, אחרי כל השנויים ששנו בו, או היו מזכירים לשבח את החכם אשר תקן כל התקונים ההמה, הלא אמרו אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה.

גם נוטה אני לומר כי התקונים ההמה נעשו בתרגום הארמי מתחלתו, ומעיקרא כשעמדו חכמי בבל לעשות להם תרגום כדרך תרגום עקילס, סרו מדרכו בכל אותם המקומות שהיה נראה להם בחכמתם שאין לתרגם אל ההמון המקרא כצורתו, ואעפ"כ לא נמנעו מליחם אותו לאנקלוס (הוא עקילס) כדי לחבבו על ההמון אשר שמעו תרגום עקילס לתהלה ולשם ולתפארת (והם לא היו יודעים לקרוא בתרגום היוני ולבחון אם הארמי דומה לו או מתחלף ממנו), וגם מפני שרובו הוא באמת תרגום המלות כמשמען כדרך עקילס — ואני בראותי באגרתך היקרה כי תרגום אנקלוס נקרא אצל הראשונים תרגום בבלי, עלה בזכרוני כי גם בעל ס' יא"ר הזכיר השם הזה ודבר עליו, ולקחתי ס' יא"ר וחזרתי עליו מתחלתו, עד שהגעתי לפרשת אמור, ומצאתי כי כמתנבא ולא ידע מה מתנבא אמר קצת ממה שאתה ידידי הוכחת וביררת. ראה זה לשונו: „תבלול, יש בתרגומים חלוף נוסחאות, ובערוך בערך חלז בפרק על אלו מומין היה בעינו דק תבלול חלזון נחש כו', גמרא חלזון מום קבוע לישחוט עליו הוא וזהו נחש שמנומר עינו כנחש, ויש מפרשים חלזון הוא תבלול, ותרגום בבלי או חלזו בעיניה, תרגום ירושלמי חלזונא, וצ"ע, כי לפי זה נראה שהתרגום שלנו נקרא תרגום בבלי, והלא אנקלוס הגר מפי ר' אליעזר ור' יהושע אמרו, וכלם מא"י היו, ואפשר שלמד לפניהם וירד לבבל, או אפשר שהוא עשה התרגום ירושלמי בעצמו, וחכמי בבל העתיקוהו אה"כ ללשונם".

אפס שני דברים יקשו לי עדיין בשיטה הזאת, האחד דבר אשר לפי דבריך הוא ברור אצלך בראיות נכונות, ואקוה כי כאשר תערוך אותן לפני יתישב הדבר בלבי בשלמות, והוא איך נמשך לאנשי בבל על בלי בטאם העי"ן כמשפטה לשבש שם עקילס ולומר תחתיו אנקלוס? כי אמנם אם אמרו אקילס או נקילס הח"שתי, אבל שתשתנה העי"ן באל"ף נו"ן, לא שמעתי עד כה, וגם Gesenius בספרו Lehrgebäude לא הזכיר מזה דבר. ואני כבר למדתי יפא מבטא העי"ן והגי"ן הערבית מפי איש Maronita הנולד בעיר בירות, וידעתי כי אין מבוא לאות הנון במבטא שום אחת מהן. ואפילו תמצא לומר שהיו הבבליים מבטאים העי"ן קרוב לנו"ן (ואידיהן במקום עידיהן (שהוא לשון עִדָּא בסורי חג, כאשר העירני תלמידי חביב), וזירא במקום זע'רא, ואלתר במקום על אתר, והישתא במקום הא שעתא, עומדים מנגד להשערה הזאת) עדיין יקשה לי מה מקום לאל"ף של אנקלוס, מה שלא יתכן לפי שטתך אלא אם היה שם האיש אעקילס, לא עקילס, ובהיות שמו עקילס, היה ראוי לבבליים ש'אמרו נקילס בנון נעה, לא אנקלוס בנו"ן נח נראה, ואם תאמר שהאל"ף במקום העין עומדת, נו"ן זה מנין? ועדיין אם היה השם היוני כתוב בגימ"ל לפני הקו"ף (ΑΓΚΥΑΑΕ) היה הכל עולה יפה, כי הגימ"ל לפני הקו"ף נקראת ביוני כמו נו"ן, אך בדקתי בפעלות השלוחים (Acta Apost.) ס'מן י"ח פסוק ב', ולא מצאתי ג' בשם Aquila. ותלמידי חביבי אומר כי אולי היה עיקר השם באות גין ערבית, וביוני היתה הקריאה ΓΚΥΑΑΕ והקריאה Nkilas, והוסיפו היהודים אל"ף בראש המלה, כדרכם במלות אשר תחלתן בשתי אותיות מישלויטש, וכל זה איננו שוה לי.

והדבר השני הקשה לי הוא קבלת חכמי התלמוד כי אנקלוס ועקילס אמרו תרגומם לפני או מפי ר"א ור"ע, וזה לא יסכים עם זמנו של אקוילא שהיה בימי

אדריאנום, שהיה בסוף ימי ר' עקיבא, תלמיד ר"א ור"י, גם הדיוק אשר כתבתי באוהב גר (pag. 24) מפסוק כל טהור יאכל בשר נ"ל מכריע כי בזמן הבית נאמר תרגום אנקלום.

שתי אלה אני נותן לפניך היום, ידידי היקר, לאהבת האמת, בתם לבבי ובלא שום נגיעה, חלילה לי מעשוק האמת לכבודי ולאהבת מעשה אצבעותי. ועתה ידידי אתה תשפוט כרחב בינתך, וגם על הענין הזה לא אוסיף דבר אליך עוד, הנה אנקלום בידך הן למות הן לשרשי.

עד כאן על הכלל כלו, ועתה אבא לקצת פרטים. לקוטי מונשפוקן אינם בידי, רק ראיתים בטריאסטי בבית כמ"ר סאראוואל — בענין כאשר תעשינה הדבורים לא אסכים עמך ועם אייכהארן כלל וכלל, ונכונים בעיני דברי המבאר לנתה"ש שהוראת מלת נתזן על נפול האמורי עליהם פתאום ובערבוביא, כמו ויתכו כמים, ע"ש, ואם כדבריך אין שחר למליצת הכתוב, כי הדבורים בורחות מן העשן, ומתרחקות מהאיש המעלה עשן, ולא ירדפו אחריו, גם אין שחר לתרגום רב יוסף המובא בתלמוד, כי הדבורים הולכות להנאתן למץ את הפרחים, ומה שמעלים להן עשן אינו אלא אחר שעשו הדבש, למען הרחיקן שלא תאכלנה אותו בימי הסתו. בפסוק ואת הזוזים בהם אפשר שחשב המתרגם שנקראו זוזים מלשון עזוז, והושמטה הע"ן, ואין מדקדקין בשמות בני אדם, ואין שום הכרח לומר שכן היה כתוב בספרו. בפסוק וירא והנה איל דברי באוהב גר (pag. 8 et 39) נכונים בעיני, ולא משום נגיעה. אשת חיק ואשת חוקך! זה באמת מעלה עשן באפי. ישתחקו עצמותיו של אייכהארן, איש לא חכם ולא דורש אמת, רק כל מגמתו להראות חריפותו בזלזול כבוד התורה והנביאים. לך נא וראה, משוכבת חיק שמור פתחי פיך (מיכה ז' ה') תרגם יונתן מאיתת קיימך; צא נא עתה ואמור שהיה יונתן קורא משוכבת חוקך!!! וכמה לא חלי ולא מרגיש איש הנוטה מנתיבותי, ועוצם עיניו מראות עצה עמוקה של המתרגם בשנותו את לשונו מלשון המקרא, ורוצה לתלות הכל בחלופי נסחאות.

קריאת המתרגם עמק השדים אפשר, אמנם אין כאן חלוף בכתיבה. החכם Winer בקונטרס De ohkeloso ejusque Paraphrasi Chaldaica Lipsiae 1820 (אשר בא לידי זה חדש ימים) החליט שאין לגזור שנוי נסחא בספר שהיה לפני המתרגם אם לא כשמצאנו הנסחא ההיא בספרי תורה כ"י, או שאין דרך לפרש שנוי הלשון ההוא עפ"י דרכי אנקלום בתרגומו. וגם הוא אמנם מנה וטעה, כי מנה בכלל המקומות שראוי להאמין שהיתה נסחא אחרת לפני אנקלום וירא והנה איל, וכן ויתפרו עלה תאנה, בספר אנקלום עלי ביו"ד, וזה שבוש, כי עלה הוא שם כולל, ואינו מתרבה, והוראתו תמיד על רבוי עלים, ועל כללות עלי האילן, ויפה עשה המתרגם שתרגם טרפי בל"ר, ורק מימי נחמיה ואילך שכחו היות שם כולל, ואמרו עלי זית, כמו פרי שגם הוא שם כולל ולא יתרבה במקרא, ובימי רז"ל החליפו הוראתו והשתמשו בו להורות על הפרט, ואמרו ברבוי פירות. בענין מלות יוניות בתרגום אנקלום Winer מזכיר המלות האלה: בורלא berillos,

גלף glyphe, הדיוט idiotes, הלטתא colotes, טרקיא thrakias, כרכדינא (שמות ל"ט י"א, ובקשתיו ולא מצאתיו אלא בתרגום המכונה ליונתן) Charchedonii, כרכום Characoma, כרום ימא chroma, כרוספדא craspedon כשת (שמות ל' ל"ד, וגם זה אינו אלא ביהונתן) kistos, לטום ledon, פרסא pharsos, פורפא porpe, קדרום kedros, קנכרי kegchros (קרי kenchros). והנה נ"ל שאם היו המלות האלה או קצת מהן נמצאות כן בעינן בלקוטי תרגום יוני של עקילס (כהשערתך ידידי) כבר היה Winer או חכם אחר מחכמי העמים אשר היו לפניו מתעורר על השווי הזה אשר נמצא בין שני התרגומים.

רב, עתה ארף ידי מאנקלוס, ואניף ידי על חקירה אחרת גדולה ונכבדת מכל אלה, כי בפעם הזאת אני אוזר מתני למלחמת חובה עליך, ולא אשלחך כי אם ברכתני ותאמר נעניתי, אם און חשבתי לא אוסיף — כי עתה מלחמות ה' אני נלחם, ולא אירא מרבבות חכמים אשר סביב שתו עלי, כי לא עלי מזמותם כי על ה'.

ראו הכופרים (זה חמשים שנה ומעלה) כי יש בישעיה מאמרים המבארים העתידות הרחוקות מימי הנביא באר היטב, בלי יוכלו לגזור עליהם כי מקרה היה מה שנתקיימו הנבואות ההן, ואחרי אשר כבר הסכימו בדעתם כי לא ידבר אלהים את האדם, לא מצאו מענה אלא באמרם כי לא ישעיה כתב הנבואות ההנה, רק בימי גלות בבל וקרוב לסוף הגלות נכתבו, והתחכמו ובקשו ומצאו טענות לעשות אזנים לקלקלה זו, ונפלו ברשתם גם אנשים משלמי אמוני ישראל, כיהודה בן זאב, וגם אתה ידידי היקר כאחד מהם, יקשו לך וגם נלכדת. והנה אנכי מראש חדש אייר של שנה זו עד י"ז באלול לא עלה בידי לפרש לתלמידי ספר ישעיה כלו, כי אם עד סוף סימן ל"ה, על כן עדיין לא השלמתי חקירותי על הענין הזה, מה שלא יהיה כי אם בהשלמת החקירה על כל דברי הספר מראשו לסופו, וכבר קודם החלי לפרש ישעיה לתלמידי אמרתי להם כי אין בידי לתת לפניהם מבוא לספר הזה, כמו שעשיתי בטרם החל לפרש להם ס' התורה, וזה מפני המחלוקת שנחלקו החוקרים האחרונים על קצת מנבואות הספר הזה, אם הן לישעיה אם לא, ולבי מגמגם בדבר, ולא אדע איזה יכשר הזה או זה, עד אשר אשים עין עיוני על דברי הספר מראש ועד סוף. ועתה אחרי אשר החלותי ביאור הספר, היה ה' עמדי, והמציא לפני תשובות נכונות (לדעתי ולדעת תלמידי) לכל טענות המכחישים, בכל הנבואות אשר בקשו לשלול מישעיה בחלק הראשון מספרו. והנני נותן לפניך היום, ידידי היקר, את אשר כתבתי על משא בבל ועל קרבו גוים.

(כאן יש להעתיק מפירושי מן משא בבל (Cap. 13) עד לדור אחרון בנים יולדו, ואח"כ מן קרבו גוים (Cap. 34) עד הנחמות המיוחסות לישעיה. וצריך לכתוב געז' וראז' במילואם געזיניוס וראזענמיללער). ועל פסוק מכנף הארץ (כ"ד י"ו) כתבתי: מכנף הארץ (וכו' עד סוף הפסוק שאחריו: של מפלת בבל הוא מדבר). וכישהגעתי לפסוק ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה (כ"ה ו') אחד מתלמידי, מהר"ר הלל קנטוני איש מנטובה, סייעני נגד המכחישים, ואמר כי מאחר שהכתוב אומר בהר הזה וכוונתו על ארץ ישראל (כהוראת געזעניוס) הדבר ברור שלא היה הנביא עומד בבבל (כדעת געזעניוס) אלא באי"י.

ועתה ידידי היקר אתה אומר כי עוד אתך ראיות מיוחדות יתנו עדיהן ויגידו ברור כי מחצית ס' ישעיה לא נכתב אלא בזמן עולי הגולה — תן עדיך ותצדק, כי אמנם דע נאמנה כי עם היות דעתי ודעת כל הקדמונים בענין הזה יקרה בעיני מאד, נכבדה ואני אהבתיה, חי נפשי אין דבר יקר אצלי מן האמת, ואין לי דבר שעומד בפני הראיות הצודקות, אמנם עם זה ברוך ה' אשר נתן לי לב אמיץ, לבלתי הפתות על ראיות מדומות אשר יצר מחשבות אנשי הדור יולד יום יום, והרה עמל וילד שקר, ורבים חללים יפיל.

אראה בשמחה הענין החדש אשר אתך הנוגע לכמה מקומות בנ"ך על מפלת סנחריב, כי אמנם אם תיטיב לפרש דבר או דברים מישעיה בחלק הראשון ממנו, מאשר פירשתי אני, נכון אני לחזור בי לעיני תלמידי ולעיני השמש, אכן אתה תדע אם הדבר ברור ובלתי מסופק, אם לא. והנני זוכר עתה כי בהקדמתך היקרה לשארית יהודה כתבת דעתך כי על מפלת סנחריב נבתבו מזמורי ההלל, ודבר זה לא נתחוור אצלי, בעבור שני פסוקים, והם אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו, אשר נ"ל בבירור שלא יצדקו על חזקיה שהיה בן מלכים, אלא על דוד. והנראה לי בסבת חבור ההלל הוא (כמו שכתבתי בהקדמת תרגומי לסדור תפלה כמנהג איטאליאני, ווין שמיד 1829) שנתקן השיר הזה ליום שהיה דוד חוגג לזכר היום אשר בו המליכוהו למלך, הוא יום יאהרסצייט לשבתו על כסאו. 1) זה נ"ל טעם זה היום עשה ה', זה טעם אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא, היא תפלה לעת ד', שוסף ה' ימים על ימיו ויאריך ימים על ממלכתו, ויושיעהו מאויביו ויצליחהו במלחמותיו, מה שלא יתכן לומר על חזקיה אחר מפלת סנחריב, כי לא היה איש מלחמה, וה' כבר עשה לו תשועה גדולה דרך נס, ומה ישאל עוד, והנביא כבר בשרו בשלום והשקט, וגר זאב עם כבש וכו' וכו'. ומי לא יראה כי מן אהבתי כי ישמע ה' והלאה הם לשון היחיד המודה לאל שהושיעו מעניו ומצרותיו, כמו שהיה בדוד, ולא לשון האומה שעשה ה' לה נס מפורסם, כמו שהיה לישראל בימי סנחריב.

ומי יאמין שנוסד השיר הזה על מפלת סנחריב ועל רפואת חזקיה, ולא נזכר בו דבר מגדולת הנס, ולא דבר ממחלת חזקיה. ובדקתי על הדמויים שהבאת ממזמור קט"ו וק"ו ומכתב לחזקיהו, ולא מצאתי בהם אלא שנים שידמו קצת, והם לא המתים יהללו-יה, כי לא שאול תודך (וכיוצא בזה להימן האזרחי הלמתים תעשה פלא וכו' וכן בדוד היודך עפר) אתהלך לפני ה' בארצות החיים, אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים (וכן לדוד לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים), וקרוב לדעתי כי חזקיה למד מדוד. אמנם ברוב דבריהם רחוקים המה שני השירים האלה מאד מאד גם בענין גם בלשון. ואתה אמרת כי חזקיה נצטרע, והנה הכתוב לא הזכיר דבר מהסגרו והיותו משולה מביתו, כמו שהזכיר בעוזיה. ואתה פירשת על הצרעת אבן מאסו הבונים, ומה טעם היתה לראש פנה? כי בהרפאו שב למה שהיה מתחלה, ולא עלה לגדולה חדשה. גם מליצת מאסו הבונים היא לשון מי שמתרעם על גאות חברו המואס בו ובוזהו (כמו שהיה הענין בדוד

1) עי' מ"ש רשד"ל בהקדמתו לס' בתולת בת יהודה צד XII. (הנ"ל).

בדוד), ולא יתכן במי שהליו מביאו להיות מרוחק לפי משפטי התורה. ודי בזה לעת עתה, כי אולי גם אתה ידידי היקר כבר חזרת בך מיום כתבך והלאה, כאשר גם אני כבר חזרתי בי בקצת ענינים שכתבתי בבה"ע, ואם היתה המחברת ההיא יוצאה עוד הייתי כותב בה ביטול קצת מדברי. — ואתה ידידי הלא תגלה את אזני אם תדע דבר ממחשבות המדפיס על אודות הדפסת המחברת ההיא, זכרונה לברכה, אשר הודיעתני אותך והודיעתך אותי, וקשרה בעבותות זהב טהור שני לבבות טהורים, קשר אשר אולי לא נראה כמהו בין אנשי ספר, ובין אנשי מדינות רחוקות אשר לא ראו איש את רעהו: הבוחן כליות ולב יברך קשרנו לאורך ימים, ואהבתנו תתן יבולה מתוק לנפש ומרפא לעצמות היבשות — כל בית ישראל המה — ועתה בעל כרחי צריך אני לחדש דין ודברים עמך, והיה זה שלום לעד עד עולם. הנה אמרת כי לא קראת את מרדכי בשם ידיד כי האהבה כנפים לה, ורבים מבני אדם יפרידו האהבה בהפרד הדעות, ושאני הראתיך זאת יותר — כן הדבר בדעות העקריות. אך לא בדעות הפרטיות והטפלות, אשר על כן בכל אגרותי אני מכוין לגלות לך דעותי בענינים העקריים, ואתה רואה כי לבבי פתוח לפניך כפתחו של אולם, ואם מצאת עקרי דעותי ישרות ונכונות, כאשר מצאתי אני עקרי דעותיך, תכבד אותי ואת האמת אם תקראני בשם ידיד, גם אני אעשה כן, והיה זה עבות לא ינתק, אשר לא יתן איש ממנו לנטות ימין ושמאל מעל רעהו אשר רעה לו לעיני כל קהל עדת בני ישראל.

בדבריך על איחור מגלת תענית הבאת שנזכרו בה הקראים, והנה Trigland בהפך מביא ראיה על קדמות הקראים ממה שהם נזכרים במגלת תענית, ואני בלמודי דברי הימים שלי בתשובותי לטענות הקראים על דבר קדמותם אמרתי כי המלות „זה הוא מקום הקראים עכשו" אינן (בלא שום ספק) כי אם תוספת שהוסיף בגליון אדם שלא ידע בין ימינו לשמאלו, ולא הבין מה זה בני חקרא הנזכרים שם, וחשב כי חקרא הוא מקום הקראים, והוא לא ידע כי חקרא היא מלה יונית (Acra) ענינה מבצר ומצודה, ומזה בתרגום מצודת ציון חקרא דציון, ובשם הזה היו קוראים בימי בית שני למבצר שבנה אנטיוכוס במרום ירושלם בראש ההר קרוב לבית המקדש, ובני חקרא היו יונים וישראל שהמירו, שהיו במבצר ההוא, והיו מצרים לכל הקרב אל מקדש ה', ושמעון בן מתתיה חשמונאי גירש איתם משם והרס אותו עד היסוד; וכל זה מבואר בקדמוניות יוסף, ס' י"ב, פ' ז', וי"ד, וס' י"ג פרק י"א, ושאר מקומות. 1) השם הזה חקרא אשר הביאו בעל הערוך ולא פירש גזרתו, ראוי לתת לו מקום בספרך היקר ערך מלים.

ואבא לפידושיך על פסוקי ישעיה, אחרי ההודאה לך עליהם.

צר ואור, רחוק בעיני מאד שיהיה צר כמו סהר, ואני בוחר לפרש (נגד הנגינה) כרד"ק ודון יצחק, וכן בעריפיה פירשתי כרד"ק, ואם כדבריך הי"ל בעריפיהם, אם ערפה שם פרטי למדור חמה ולבנה, ואם הוא שם כולל אל המדורות כלם, כלומר אל השמים בכלל, אז דעותינו מסכימות. — בחרט אנוש, הנחתי

1) עי' מ"ש רשד"ל בבית האוצר דף י"ד. ועי' מ"ש הג"מ שי"ר ז"ל בספרו ערך מלים צד 278 ושם הביא מכתב רשד"ל ז"ל שלפנינו (הנ"ר).

הנחתי בלא פירוש, כי לא שקטה נפשי בשום דרך. מהר שלל חש בז איננו נמנע שיהיה שם אחד, כמו שהוא לפי הפשט פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום, וכפל הענין במלות שונות שגור מאד בישעיה, והכוונה לחזק המהירות, וזה אני אומר לא להרחיק השערתך אשר אמנם מצאה חן בעיני, אלא מפני מלת חש שלא מצאנוה בארמי — והיה למקדש, רחוק בעיני מאד שיהיה ענין מקדש כענין צור מכשול, והנה מצאנו ואחי להם למקדש מעט, והכוונה משגב ומקלט, כי המקדשים היו מקומות מקלט, כידוע. גם לפי ענין הנבואה לא יתכן שיהיה כל הפסוק לרעה, כי מסיים ליושב ירושלם, ולא ינבא בפרשה הזאת לרעה אלא לטובה לאנשי ירושלם, כמו שכתוב התאזרו וחתו עוזו עצה ותופר. ואני פירשתי ה' יהיה למקדש ולמשגב אל הנאמנים לו, ויהיה לאבן נגף ולצור מכשול לישראל של שני הבתים, והוא כנוי לגנאי לעשרת השבטים, שסרו מאחרי ה' ומקדשו, ועשו להם שני בתים, האחד בבית אל והאחד בדן, ואותם ישראל הם שהיו לפח ולמוקש ליושב ירושלם. שני בתי ישראל, כמו הפוך ישראל של שני הבתים, כמו וכל מבחר נדריכם, שטעמו כל נדריכם אשר תדרו מן המבחר, ענני באמת ישעך, כמו ענני בישעך שהוא ישע אמת, ואחרים כזה רשמתי בלמודי חכמת הלשון. — הנה אנכי והילדים, דעתי רחוקה בזה מדעתך ומדעת געזעניוס, וזה לשון פירושי: הנה אנכי והילדים (וכו' עד סוף הפסוק בסימן ח'). — בלתי כרע, לפירושך יפול היל"ל, ואני מפרש (נגד הנגינה) ואנה תעזבו כבודכם בלתי כרע, וזה לשון פירושי (הפסוק כלו בסימן י' פסוק ד'). — כי רוח עריצים כזרם קיר כחרב בציון וגו' זה לשון פירושי: כי היית מעוז לדל (וכו' עד סוף הפסוק שאחריו סימן כ"ה ד' וה') — הן אראלם, זה לשון פירושי (כל הפסוק בסימן ל"ג פסוק ז').

בפסוק כי חמת אדם תודך רחוק אני לקבל פירוש מלה הפך הוראתה בכל מקום, כשאין לנו עדות ברורה מן הכתוב, וגם לשון ברכת ה' אינו נאמר בענין הקללה אלא בזמן שאי אפשר לשומע לטעות בענין, גם פסוק ברך אלהים ומות איננו לדעתי לשון קללה, אבל היה משל הדיוט דרך לעג על הצדיקים הבוטחים בה', וסובלים צרות רבות ורעות, והיו המון הנבלים אומרים להם: אתה מברך אלהים ואעפ"י כן אתה מת ברעב ושאר צרות, וכיוצא בזה פירש גם געזעניוס, ומה נשגב ענין כי חמת אדם תודך לפי ענין שורש הודה בכל המקרא (בה"ע תקפ"ז pag. 154-157) לשון הכנעות: חמת אדם תכנע לפניך, ועדיין שארית חמות תחגור קשה לי, כי אין חגירה נאמרת בבחינת האסירה, אלא בבחינת החזוק.

למתעב גב היה נראה נכון בעיני, והייתי אומר לקרוא לבזה נפש, כטעם חרף נפשו למות, אבל לעבד מושלים מוכיח שלא היה שעבודו מרצונו, אלא בעל כרחו, ואם כן לא יתכן לומר עליו מליצת חרף נפשו — וגואלך קדוש ישראל, פירושך נכון מאד.

נפלאים מעשיך בענין קסיסטון, ברוך טעמך וברוך אתה. אמנם באמרך עלי "ורצה להראות ממנו" שקר אתה עונה בי, כי אני לא רציתי מאומה, רק הגדתי ספקותי לפניך כתלמיד הדן לפני רבותיו בקרקע, ואמרתי: את הדבר הזה אנכי נותן לפניך לא להחליט דבר וכו'. והנה ראוי שתכתוב: והיה נראה לו שאפשר להביא

משם ראיה על זמן ר' יוחנן ולומר שהיה כחמשים שנה אחרי הזמן אשר יגבילו לו כותבי הדורות. רחוק אני מהסכים שתהיה במלת פרושים גם הוראת לשון פירוש, ראשונה כי משקל קטולא אינו אלא מבנין הקל, ולשון פירוש (אעפ"י שמצאנו לפרוש להם על פי ה') אינו נוהג בלשון חז"ל אלא בפיעל; ושנית כי גם הצדוקים היו צריכים לפרש המקראות ולבאר סתומותיהם, ולא היתה מחלקותם בשלא יאמינו שדברי תורה צריכים פירוש, אלא בשלא יקבלו פירושי תורה שבע"פ, וישימו במקומם פירושים אחרים לפי שקול דעתם; ושלישית כי מצאנו בתלמוד שבעה פרושים הם, וכן במקומות אחרים בתלמוד הוזכר שם פרושים וכלם לשון פרישות ולא אחד מענין פירוש. על כן נ"ל ברור כי פרושים אינו אלא שם של לעג וקלס שקראו הצדוקים (אשר היו בעלי הנאה ותענוג, עין אבות דר"נ בספור צדוק וביתוס ועיין ג"כ יוסף בקדמוניותיו) לחכמי ישראל הנאמנים עם ה' ועם תורתו החמורה, על שם פרישותם מתענוגי העולם; ונ"ל כי מעולם לא מצאנו שחכמי ישראל קראו עצמם בשם זה, ובהפך אמרו דרך לעג אשה פרושה ומכות פרושים, ולא נזכר שם זה אלא בפי הצדוקים, כגון אומרים צדוקים קובלין אנו עליכם פרושים (ידים פרק ד'), ומה שאמר שם ריב"ז וכי אין אנו על הפרושים אלא זו בלבד, אינו אלא כדברי כלב וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם, שכנוי בן עמרם אינו אלא דרך לעג, ומה שאמרו עוד שם אומרים פרושים קובלין אנו עליכם צדוקים, אינו אלא אשגרת לישן, מפני שכבר הזכיר התנא קובלין אנו עליכם פרושים, סרכיה נקט ואתא.

בענין ב"ה וב"ש נ"ל שאמרתי ענין חדש ונכון, ולו אמרת עליו: כבר היה לעולמים כתוב בספר פלוני, או כבר כתבתיו אני מדעתי, אולי צדקת בדברך, וכן לו אמרת: אין האמת כדבריך, כי באמת הלל ושמאי עצמם בעניינים הרבה נחלקו, ותלמידיו של זה לא היו תלמידיו של זה, אבל היו מתחלתם שתי כתות נבדלות אויבות זו לזו כדברי החכם יאסט, אולי זכית בשפטך; אך עשית עצמך בפעם הזאת כמתעלם מן הרעיון החדש אשר נתתי לפניך, כאלו לא ירדת לסוף דעתי (מה שלא יאמין מעולם), והנה אני לכבודי ולכבודך אתלה הדבר בסבות מן החוץ אשר אולי טרדוך בעת כתבך הסימן ההוא סימן ר"א, ואם לא כן הנה נא, ידידי אשר בנפשי, חוששני לך מחטאת עשק דל וגזל משפט, ומקרא צווח אל תגזול ר"ש ד"ל כי דל הוא.

בחדש שעבר באתני אגרת מלאה חלקלקות מהאיש י' ב"ש, האריך בפלפול להעמיד דעת רש"י נגד מה שכתבתי באוהב גר הערה 369, והגיד לי תירוץ החכם ייטלם על ענין המורא הגדול שמתורגם חזוונא, להסיר חשש חלוף הקריאה בדברים דחוקים ורחוקים, ולא השיבותי לו תשובה כלל, כי נתעב מאד בעיני האיש אשר שם עלי עלילות דברים לאמר: "לא מאצבעו מצין זאת" ועתה אמריו יחליק לי ומעתיק לפני מספרו כ"י אבני מלואים עמוד אחד בשבחי, ובכלל דבריו נותן בפי משה רבנו הדברים האלה אודות פירושי על פסוק אחד עשר יום מחורב: "אספי לי כל חסידי כורתי בריתי בחורב (חסידיו של משה! בריתו של משה! חלילה לנו!) למען ישמעו דברי איש בא בסוד אלוה להבין דעת קדושים, המסיר מסוה הספק מעל מעטה דברי, ואשר הטיב לבאר את אשר כתבתי והואלתי לבאר" — ואני

בקראי הדברים האלה באגרת ההיא עלה על זכרוני כי בימי הסתו שעבר כשהגעתי לפרש לתלמידי תחלת ס' אלה הדברים, ובדקתי במפרשים כלם, לראות האמצא פירוש נכון ומקובל יותר מפירושי על אחד עשר יום, מצאתי להר"ע ספורנו שפירש הפסוק ההוא כשטתי ממש, אז עמדתי משומם, ואמרתי שמא מהר יקום יב"ש ויוציא לעז עלי כי גם זאת לא מאצבעי מצצתיה, ואני ברתת וברעדת כל אברי ובקצף על עצמי על שלא בדקתי במפרשים כלם בטרם אוציא מחשבתי לאור עולם הייתי קורא והולך בפירוש רע"ס, עד שמצאתי כי לא דרכי דרכו בפירוש הענין כלו, ואז נתקררה דעתי. והנה בקראי האגרת הנזכרת ברכתי את ה' אשר הצילני מיד הדו"ב האורב לי, ואמרתי ויכחשו אויביך לך (לפי פירוש המפרשים, ודלא כפירושי) כי בדבר אשר יראתי מנשיכתו ועקיצתו, בו הללני. והגדתי כל זה לך ידידי, הואיל ובאה לידי, כי אמרתי אולי גם אתה ראית דמיון פירושי עם פירוש רע"ס בפסוק אחד עשר יום, גם כי אין ספק אצלי שאם ראית לא הרהרת אחרי, ודנת אותי לכף זכות.

רשימת דע ראסבי מספריו כ"י כבר פקדתי לתלמידי מהר"ר קנטוני לקחתה לי, ובטחתי שיביאה עמו בשובו אל העיר הזאת בעוד ירח ימים, ומיד אשלחנה אליך כאשר אמרת, ודבר הכסף אשר הזכרת אך למותר, כי אולי גם אתה ברוב הימים תשלח לי איזה ספר מן הנדפסים מחדש בארצך, אשר אין אנחנו יודעים משם דבר מאומה.

בקשתי לדעת מספר ימי בנך המשכיל דוד יחי ויצליח, כי יקר לכל אוהב לדעת עניני ידידו, ואף כי אחרי ראותי באחת מאגרותיך כי כבר הוא מבין ומשכיל, ומיד אמרתי בלבי: הלא לי ידיד חדש מארץ יצמח לימים הבאים. ועתה ידידי אחרי אשר הגדת לי השכלתו והצלחתו בחכמת ישראל, הלא תגיד לי מה משפטך אשר חרצת עליו על דבר למוד הלשונות והחכמות החיצוניות, ההחל הנער ללמוד לשון אשכנז כתיקונה, ולשון רומי וצרפתי, אם אין? הולך הוא לנארמאל שול, ולגימנזיום, אם לא? יקר בעיני מאד לדעת מה משפטך ידידי על אלה. — בשבעה באב שעבר ילדה לי אשתי בן שני קראתי שמו ישעיה כשם מלאכתי בימי עיבורו.

היות מלת כד נגזרת מן כדי בכף משמשת נראה בעיני דבר ברור מאד, גם נ"ל ברור מאד כי מעולם לא היתה למלת כד הוראת עתה, אלא הוראת כאשר, או כְּשֶׁ.... שהוא ממש כמו כְּדִי, וכן כדון מלה מורכבת כמו כְּדִין כְּדַנָּה כְּדַנָּן, ובתלמוד כְּדוּ, בהשמטת הנו"ן כדרך שאמרו דא במקום דנא (ולא שהושמטה נו"ן שרשית, אלא שמתחלתה לא היתה אלא נו"ן נוספת, כי מן זה אמרו דא, ואח"כ הוסיפו נו"ן ואמרו דנא ודין), וכדון נ"ל שלא נמצא בתרגום אנקלוס אלא בתרגום ירושלמי, ובתרגום ההוא כדו וכדון משמשים כאחת, (עיין בפסוק ויגש אליו יהודה בשתי הנסחאות של תרגום ירושלמי, באחת וכדון חזרון דינך, ובאחרת וכדו), ובתלמוד (אינני זוכר היכן) האשה הגלילית אמרה טפלא הות לי וגנבוך מן וכדו הות וכו', ר"ל וכשיעור הזה היתה, וטעם וכדו כמו וכזה, כטעם וכדא או וכדין או וכדנה, ומליצת כד אמר להון, להוראת כעת (עתה) אמר להם, איננה בזכרוני, ויש עוד בתלמוד מלת בכדי, ועניגה לשוא והבל, ולא אדע גזרתה,

וכן מלת מכדי השגורה בתלמוד, ובלשון סורי כדִּ ענינו דבר מספיק, ונ״ל שנגזר מן כדאי, שהוא מן דַי, וכן בסורי מָן כַּדִּ, מזמן כביר, גם הוא נ״ל מלשון כדי שענינו לפעמים כמו הרבה, כמו ובדי בזון וקצף, ולעולם הכ״ף לשמוש ולא לשרש. ואפילו יהיה שרש כד מורה עתה, עדיין אין אני רואה יחס קרוב בין עתה ובין הקורבה מן הצד, ועוד אם היה נכד כולל כל הקרובים מן הצד, איך היה השם הזה יקר המציאות כל כך, ושם את מצוי כל כך על ההוראה הזאת? ולמה נכד תמיד בלשון יחיד? ולמה תמיד אצל נין? סוף דבר השם הזה היה אבדה ונשכחה ממנו גזרתו והוראתו. אמנם ללמוד הוראתו מלשון הפוסקים האשכנזים רחוק הדבר מדעתי מאוד, כי אמנם אם רבותינו חכמי המשנה והתלמוד לא ידעוה, האחרונים מניין להם? אמנם הגני מודה לך כי האשכנזים למדוה מן האיטלקיים, אכן האיטלקיים שבוש הוא שנשתבשו בדבר הזה, מפני שבלשון איטלקי קוראים nipote לבן הבן ולבן האח בישוה. ואיך נלמוד מלשון האחרונים על לשון המקרא? והלא תראה האחרונים כלם וגם חכמי המשנה אומרים חמיו וחמותו, וידוע כי בלשון מקרא אין אומרים אלא חותנו וחותנתו כלפי הא״ש, וחמיה וחמותה כלפי האשה (ע׳ רד״ק שרש חמה).

לא נחה דעתי במה שאמרת על ענין יוסיפון, כי אין חכמי התוספות חשודים בעיני לקרוא ספר א׳ בשם ספר אחר הנספח אליו במקרה. לידידנו ליש״ר כתבתי למען ישלח לי אגרתך על אודות ס׳ התיכל (מקדש מעט), ובבואה אעשה רצונך. הגידה נא לי ידידי היקר, המצאת הספר ההוא שוה להעתיקו? המצאת בו ידיעה חדשה בענין חכמי ישראל?

עשה זאת אפוא ידידי, בבוא אגרתי זאת אליך, מהר ושלח לי דף אחד מלקוטי מחזור ויטרי, ואל תאחר עד תערוך תשובה לכל דברי אגרתי, אכא כתוב לי מיד שורה אחת או שתים להודיעני שלומך ושלום ביתך וקבלתך אגרתי, ואח״כ תתנהל לאטך להשיב מענה לאגרתי זאת, ובזה תכפיל שמחתי בהכפילך מספר הפעמים אשר תראני כתב ידך. שמחתי כי כתבת אל הרופא דא לא וולטא, כאשר הודיעני הוא.

המחלה הקשה עדיין עינינו מיחלות אל ה׳ אלהינו שלא תבא בארצנו, ואתה ידידי התפלל עלי.

הגד נא לי אם אמת כי מת בעל קנאת האמת, כי כן כתב לי הר הזהב, ותניד לי אם הציל ה׳ את החכמים בלומנפעלד, נחמן הכהן ובלאך. החכם האחרון הזה העודנו חי חי צער, ובמסבנות יאכל לחם, ולא ימצא בין רבבות ישראל אשר באר־צכם איש מאסף אותו הביתה? בפירושי על ישעיה חלקתי עליו ועל געזעניוס ותמכתי בימינך מנהגי ישראל בארץ כוש. גם מה שפירש (חלק שני דף ע״ז) על מאמרם מקשטא ליה תכא ומהדרא ליה גבא, היא באמת דרשה של דופי, וכבר נהבארו דיני המורדת ומה צורך למליצה וחידות? ועוד העורכת שלחן ואח״כ הוספתו, אפשר שתעשה מחמת כאב שיהיה התשמיש קשה לה; ועוד אחרי שראינו בענין דלילה שאמרו בפירוש נשמטה מתחתיו, ולא בחרו בלשון חידה, למה להם לבחור כאן לשון חידה? ועוד אם תכא דרך משל ולא כמשמעו, איך יהיה גבא כמשמעו ולא משל? ועוד אם כפירושו העקר חסר, שמא בגמר ביאה, כי מקשטא

ליה תכא שהוא עריכת השלחן אין בכללו התחלת האכילה, ואם מהדרא ליה גבא קודם אותו רגע אינה אלא כשאר מורדת. וגדולה מכל אלה כי מהדרא ליה גבא איננה מליצה נאותה לענין נשמטה מתחתיו, כי הנראה מלשון זה שהיא חפצה בהפיכת השלחן כלומר בביאה שלא כדרכה, לא שהיא נשמטת ממנו. ומה שאמר: ואנחנו לא נדע וכי המקללת שלא במקום סעודה לא תצא חובת אשה רעה?" תימה עליו, וכי לא ידע כי דרך רז"ל לצייר הטובות והרעות באחת משתי קצותיהן לא באמצע שבהן, כגון בסוף מכות לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חברו, אין ספק כי מליצת הכתוב כוללת שלא רצה ולא גנב ולא עשק ולא הונה, והם לא הזכירו אלא הקצה האחרון מן השמירה בענין הזה, שהוא שלא גרם נזק לחברו אפילו בענין שמן הדין הוא מותר גמור, וכן שם: נבזה בעיניו נמאס זה חזקיה המלך שגירר עצמות אביו במטה של חבלים, זה הוא הקצה האחרון, שהאיש הנמאס בעיני ה' הוא נבזה בעיניו אפילו הוא אביו ואפילו הוא מלך ואפילו אחר מיתתו, והוא מבזה אותו אפילו בקהל רב, ועוד שם כאלה, ורבים כיוצא בזה בכל התלמוד, וזה כלל גדול להסיר התמיהות מעל רבותינו; אף כאן בציור האשה הרעה ציירו לנו הקצה האחרון, והוא אשה העושה עצמה כאוהבת בעלה ועורכת לפניו שלחן כתקונו, ואח"כ פתאום מקללתו, או פתאום הופכת פניה ממנו והולכת לה. — הארכתי בזה למען שמוע דעתך ידידי גם בדבר הזה, אמנם באמת יקר החכם הזה, בעל שביבי עולם בעיני, ואני אהבתיו, ואשמח לבי אם אשמע שלומו וטובתו.

ידידי חברי כמהר"ר הלל הכהן דע לא טארע דורש בשלומך, ובקש ממני לדרוש מאתך דברים. האחד מה היא כעת אמונת גויי אשכנז אשר היו לפנים Protestans, ואיך יתכן שיהיו אצלם אנשים הנקראים Doctores Theologie בלי שיאמינו בתורה מן השמים ובמציאות הנבואה, ואם תאמר שאינם מקבלים ומקיימים אלא דת טבעית religio naturalis, א"כ אינם עוד נוצרים: המודים הם בזה, שאינם עוד נוצרים, אם לא — השני אם נמצא לחכמי אשכנז (מישראל או מן העמים) ספר מורה דרך ישרה בענין חכמת הדבור והתוכחה ברבים בעניני היראה והמדות (quélque bon traité sur la predication), ומי הוא הדרשן היותר מפורסם לתהלה ולתפארת, שיוכל להיות לאות ולמופת (pour modèle)— השלישי מה משפט בתי כנסת החדשים אשר בהמבורג וברלין, ובמה יבדלו בעצם מבתי כנסיות שלנו, ואם אמת שקוראים אותם italienische Tempel, ולמה. תלמידי חביבי דורש ממך מה טיבו של זכריה ישעיה בן הרב הגדול מוהר"ר מרדכי צבי הכהן יאללעס — שמחתי כי כוונתי לדעתך בהבנת לשון התלמוד בכתובות. — צר לי מאד על המקום הנשאר חלק בדף, מבלי פנאי למלא אותו דברי אהבה ואחוה כאות נפשי, כי בהשתעשעי עמך ראש שמחתי. והנני שונה שאלתי ובקשתי שתמהר ותודיעני שלומך וטובתך בטרם תבין תשובתך לאגרתי זאת. ואל שדי יברך אותך ואת כל בני ביתך, ואביך ובנך דוד בראשם, תעלוץ בהם והם בך, וישמור ויציל אותך ואת כל ביתך וכל קרוביך ואוהביך מכל נגע וכל מחלה, ויעלצו בך אוהבי שמך המהולל בפי עמך כחפץ נפשי וכחפץ כל

אוהבי ורעי, וביחוד ידידי חברי מהה״ר הלל הכהן, ותלמידי חביבי אב״יי.

נאום ההותם פה פאדובה בשמיני בחמשה לחדש, דברי שלום ואמת.

אוהבך בכל לבבו, מכבדך בכל נפשו, ומשרתך בכל מאודו, שמואל דוד לוצאטו.

Nr. LXXVII

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 72. B—C Nr. 12

An S. L. Rapoport Lemberg

31. 10. 1831. כ״ד חשון התקצ״ב

שמואל דוד לידידו החכם היקר שלמה יהודה הכהן שלום.

מכתבך ידידי היקר ליש״ר בא אלי. ומסרתי אותו לידידי היקר הבחור כמ״ר יוסף אלמנצי (בעל מחזור ויטרי) כי יש בידו ס׳ מקדש מעט. והוא לפנים כבר הגיה אותו והשלים חסרונו מתוך ההעתק אשר ביד יש״ר וגם מתוך ההעתק אשר ביד מוהר״ר גירונדי השלם מכלם, כי הוא בעל אלף וארבע מאות בתים ויותר. והנה ההעתק האחרון הזה יש בו הגהות כאדם הנמלך בעת כתבו ומוחק וחוזר וכותב בלשון אחר. ומזה נראה היותו כתב יד המחבר או כתיבת אחרים מפיו כהשערת ידידי יוסף אשר מכתבו אלי בא לפניך עם תשובותיו והגהותיו לכל השבושים אשר נפלו בהעתק אשר שלח לך יש״ר. והנה בשתי ההעתקות אשר ביד יש״ר וביד יוסף יש סביבות השירים פירוש, ובהעתק הרב גירונדי אין פירוש, אלא קצת הערות על חיי החכמים, ואלה אין ספק שהן מן המחבר עצמו, כי הוא מדבר בהן בלשון מדבר בעדו, כאשר תראה לדוגמא בהערה שמתנצל על שלא הזכיר המשורר עמנו—אל ואת החכם רלב״ג (לפי מה שנרשם בזכרוני, כי אין הספר לפני היום), ואלה נרשמו בשמו זה לשון הריאיטי, או בסופן עד כאן לשון הריאיטי, וזולתן נ״ל היותן דברי המפרש —.

סן דניאל הוא מקום מולדת אבותי וכל זקני בית לוצאטו. — בימים שעברו ראיתי בבית מוהר״ר גירונדי ספר כ״י נקרא „בר נותן טעם״ לר׳ יעקב קפנטון. והוא כולל חכמת המספר. וביד הסופר כמר אברהם שלום ראיתי ספרים שונים כ״י להראב״ע, ארשום שמותם לפניך בפעם אחרת אם כה תאמר. — בתחלת החדש הזה כתבתי אליך אגרת משולשת. — ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו״ח פה פאדובה בשמיני בכ״ז לחדש התקצ״ב

ירידך מכבדך ועבדך שד״ל.

Nr. LXXVIII[a]

An S. L. Rapoport Lemberg

30. 12. 1831. כ״ו טבת תקצ״ב

לידידי שאהבה נפשי, כבודי ועטרת ראשי, ברכה ושלום.

עברתני ידידי במכתבך הראשון, והחייתני בשני, בראותי מתוכו פתח תקוה להצלחת ענינך. וכבר גם בטרם אראה מכתבך השני אמרתי אני בלבי לאמר: התגהם מעצבונך, הראית צדיק נעזב? לא, אך טובה תהיה באחרונה, וכמה פעמים לא יגיע אדם להצלחתו הראויה לו כי אם ע״י צרה אשר תהדפהו ממצבו וביד חזקה תגרשהו לבקש לו מנוח אשר ייטב לו מן הראשון; וכמה אנשים חכמים ונכבדים לא הצליחו ולא הגביהו עוף כ״א ע״י שהוצרכו לצאת מארץ מולדתם מפני הכרח מה. נחשתי ויברכך ה׳. הלא כבר עגמה נפשי עליך לאמר מי יודע העודנו חי? ואבלי נהפך לי לששון בראותי שנית מכתבי אצבעותיך היקרים. ועתה האצלת כסית עלי תהום הדאבה בשמועה רעה אשר השמעתני ועוד מעט ותשוב להחיות את רוחי בתתך לי בשורה: ראה ידיך התקבל לרב בעיר פלונית. אך לזאת יהרד לבי, כי תחת התקרבך אלי עוד תוסיף להתרחק מעלי ומעל ארץ מגורותי, כי תצא מהלאה לגבול הממלכה הזאת. יתן ה׳ לי ותמצא מנוחה באחת הערים הקרובות אלי יותר מעיר מולדתך ולא רחוקות יותר מארצי יותר ממנה. ולמה קשר ה׳ את לבותינו בקשר אהבה עזה אשר לא תכבה, ויגזור עלינו להיות מרחק עצום מבדיל בינינו, ואיש את פני אחיו לא נראה אולי כל ימי חיינו?

תמול שלשום מסר לידי ידידי יוסף אלמנצי מכתבך אליו ומכתבך אלי, ומיד באתי אל ביתי עם ידידי אב״ש וקראנו אותם יחדו, ולא זז אב״ש מביתי עד שכתב אגרת לזקנו על אודותיך, כאשר ידבר איש על אביו או על אחיו אשר אהב, ותשובת זקנו לא תאחר, וגם אני לא אחדל מהשתדל על הדבר בכל עז, ואם אראה הצורך שתכתוב אתה אליו, אמהר לגלות אזנך. היום הזה אכתוב לתלמידי חביבי אשר בטריעסט, שמואל חיים זכמן, אשר לקח בת הרב דע קילוניא לאשה, למען ישתדל להטות לבבו למלא חפצך, כי אמנם איש טוב הוא הרב ההוא ונדרש לשואליו על דבר אמת וצדק.

בשעה שכתבתי אליך: חוששני לך מחטאת עשק ריש גזל משפט וכו׳, ממך ידידי למדתי, שכתבת לי באגרתך הראשונה (ב׳ קפ״ט) ובזה היטבת את דרכך מדרך רעך החכם יש״ר נ״י באגרתו אלי היה כמתעלם ומתאפק מדבר מאומה על מאמרי וכו׳ והנה בבלי דעת עשק שכר שכיר וכו׳ ע״כ לשונך, וזהו העשק אשר האשמתיך עתה ידידי, ולא עלתה דעתי על דבר אחר חלילה. ואיך יכולת להשוב כזאת עלי שאחשוד אותך למגנב דברים מאת רעהו? הכזה יהיה איש אבחרהו? הלא אם קטון אתה בעיניך ראש חכמי ישראל אתה בעיני, והחשד אשר הזכרת על השועלים הקטנים יפול, ועל ראש צעירים יחול, חלילה לך

מהיות חשוד על כך, והלילה לי מחשוד אותך בכך. אמנם לענין עקר מחשבתי עדיין לא הגדת לי בפירוש מה משפטך עליה. אני אומר כי שמאי והלל לא נחלקו, ולא היו תלמידים לשמאי ותלמידים להלל, אלא תלמידיו של זה היו תלמידיו של זה, רק אחרי מות שמאי והלל נחלקו תלמידיהם שלא שמשו כל צרכם, ואחזו קצתם במדת שמאי וקצתם במדת הלל: הרעיון הזה צודק או בלתי צודק, חדש או בלתי חדש? והנה עתה מצאתי מבוכה בדבר זה, כי זכרתי מה ששנינו באבות זו מחלוקת הלל ושמאי, שנראה כי גם הלל ושמאי עצמם היו במחלוקת (מסתמא ולא בג' וד' דברים בלבד), ועתה נוטה דעתי לומר כי גם הלל ושמאי עצמם היו במחלוקת תדיר, אלא שלא נעשתה תורתם כשתי תורות, כי בהיותם יחדו בסנהדרין היה הדין נגמר בשלום לפי דעת זה או זה, לפי מספר המסכימים עם זה או עם זה, והנה המחלוקת לא היתה יוצאה מכותלי בית המדרש, מה שאין כן אחרי מותם, שהתחילו תלמידיהם להורות מעצמם לפי דעת שמאי או הלל, ונפלגו לשתי כתות.

בענין חלק שני מישעיה אם לא ראיתי ראיותיך על היותו נכתב בבבל ובימי כרש, הנה כבר ראיתי ראיות ראזענמילליר וגעזעניום, ושלחתי לך קצת מתשובותי עליהן, ואתה אם לא תחפוץ לריב עמי בדבר שאני מחזיק בו כמלחמת מצוה, זאת עשה, הראני נא תחלה כי אין הדבר הזה הורס כלל יסודות האמונה, הראני נא כי יתכן שהיה בבבל נביא שקר שכתב כל הנבואות האלה כאלו מפי ה' נאמרו לנביא זמן מרובה קודם צאתן לפעל, תחת אשר מלבו היה בודאן לפי מה שהיה רואה הדברים קרובים לשכלו, ושנפתו אחריו כל ישראל והאמינו ומסרו לבניהם כי נביא אמת אמרן. כי אמנם אם יאמר אדם כי אין הנבואות ההנה לישעיה כי אם לנביא אחר קדמון כמהו וקרוב לו, החרשתי, אין רע בזה, אבל שיהיו הדברים יוצאים מתחת ידי מזיף ומתעה, שהיה עומד בדור אחרון ועושה עצמו כאלו עומד בדור קדמון, ויתעו כל ישראל אחריו, הלא זו רעה חולה ורבת הסכנה. אמנם לא מן הטעם הזה הוא מה שאני מתאמץ להלחם בסברה הזאת, אם לא היה הדבר ברור בעיני שהיא סברה בטלה ומבוטלת מעיקרה.

תלמידי מהח"ר הלל קנטוני העתיק לך בפארמא הקדמת ס' ר' שבתי דאגולו, גם לקח בעבורך לוח ספרי כ"י דע ראספי, אמנם בשבוע שהיה לו לשים לדרך פעמיו לבוא הנה חלה חולי כבד והקיז דם פעמים הרבה, ועדיין לא יוכל לבוא, וכבר כתבתי לו שישלח לי הספרים וההקדמה ע"י אחרים, ובבואם אמהר לשלחם אליך. אני אין לי שום עסק עם המדפים דע שמיד. היום קצר ומלאכתי מרובה, ואקוה כי בקרב הימים אכתוב לך שנית. חזק אל תרף ידידי היקר, חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה', עוד יושיבך באהלים ובמבטחות שאננות, והיית רק למעלה לשם ולתפארת ולתהלה, כחפץ הכו"ח פה פאדובה בעשירי בכ"ו לחדש התקצ"ב

אוהבך בלב טהור לא יפרידהו ממך כי אם המות

שמואל דוד לוצאטו.

Nr. LXXVIII[b]

An S. L. Rapoport Lemberg

13. 1 1832. י״א שבט תקצ״ב

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כ״ש מוהר״ר שלמה יהודה הכהן שלום וברכה.

הנני שולח אליך בשמחה כתב עדות מאת הרב דע קולוניא, אפס מאת הרב שבויניציאה לא יכלתי להשיגו מפני שמץ תחרות שיש לו עמי מפני שיר אחד שהדפים אחד מתלמידי בעירו ושלא מדעתו, וצר לי כי הפעם הזאת נעשה סניגורך קטיגורך, ועם כל מה שהפציר בו נכדו חביבי לא עלתה בידו, אלא ברגזונותו עמד, והנה זאת הפעם הראשונה שאני מיצר על בלתי היותי בוחר בלשון ערומים (כאשר הוכחתנו), כי כל ימי מאסתי להיות ערום בדברי ובמעשי ולא חשתי לשנאת אדם, בדעתי יושר לבבי ומעללי, ותהלות לאל עליון כל הטובים אהבוני ודבקו בי, ואם הרעים שנאוני בזיתי להם ואצחק ובטחתי בה׳ כי לא יוכלו לי. ועתה ראיתי כי גם כי שנאת הרב לא הגיעה עד להזיק לי, הנה כבר הכאיבתני, על בלתי אוכל לעשות הטוב בעיניך ידידי, ואמנם סוף סוף אשריך אשריך ידידי כי מצאת בי אוהב נאמן אשר לבבו וכליותיו פתוחים כפתחו של אולם, ואוי נא לי כי לא מצאתי לי אוהב אשר לא יבחר לשון ערומים זולתי שנים שלשה מתלמידי. — תלמידי מהח״ר הלל קנטוני עדיין לא שלח לי ההקדמה ולא השיב לאגרתי אליו, כי להט להט הוא מתחזק והולך אחרי ח׳ הקזות שהקיזוהו.

על ידי העלם המשכיל אשר בעירך כבר קבלת (אחשוב) אגרת קטנה שלי.

ידידי מהח״ר הלל הכהן הדורש שלומך מתרועם קצת על תשובתך לשאלתו על דבר הפראטעסטנטן, כי מי לא ידע את הדברים אשר הגדת על ימים מקדם בתחלת הפרדם, אך שאלתנו ובקשתנו היא על אנשי דורנו, איך הם קוראים עצמם בשם נוצרים, אחרי שרוב חכמי האמונה שבהם (Doctores Theologiae) הם מכחישים בפרהסיא תורה מן השמים והנבואה והנפלאות? זה דבר שאין הדעת סובלתו.

בענין אייכהארן דע כי לא קראתי ספריו, אך ראיתי הרבה מסברותיו בראזענמילללער וגעזעניום, ונתברר לי כי איננו איש מתון במשפטיו, אך הוא אין בדבריו להרחיק המופתים ולשבש את הכתובים, וראיתי כי על הרוב גם הם ראזענמילללער וגעזעניום מכים על קדקדו באמת וצדק. ומה תאמר על מה שכתב (כמו שהביא בישמו ראזענמילללער בספר שמות) על מכות מצרים שהיו כלן מכות הרגילות לבא מדי שנה בשנה על ארץ מצרים, והיה משה אומר לפרעה: ראה מכה זו הרגילה לבא בארצך, והבן גבורות אלוה, לכן שלח את ישראל. היש לך שגעון כזה? התאמר כי החקירה הביאתהו לדבר כן? היתכן לשבש יותר את הכתובים מלומר כי מה שספר בתורה כאלו היה אצבע אלהים, לא היה אלא מנהג העולם, ושמשה עצמו לא היה מתפאר בעשיית אותות ומופתים, אלא היה מזכיר

לפרעה גדולת הבורא ? ואם אייכהארן בחכמתו הנשגבה ידע כי לא יתכן שיעשה הבורא מופתים לאמת שליחות הנביא, יאמר כי משה בחכמתו הטעה את ישראל וגם את המצריים עד שהאמינו שהיה עושה מה שלא היה עושה, אבל שיאמר כי משה לא עשה נפלאות, ושעם כל זה לא היה בדאי ולא התפאר במה שאין בו, הלא זה דרך עקש ופתלתול, אחרי כי כל ספרי ישראל וקבלת כל הדורות מעידה כי משה התפאר שהיה עושה נפלאות, וכן האמינו כל ישראל כי באמת עשה אותן. ושגעון ודרך עקש קרוב לזה הוא מה שהוא אומר כי כל הנבואות אחר המאורע נאמרו, וכבר דחו דבריו de Wette וגעזעניוס והסכימו כי אין להכחיש כי הנביאים היו מתפארים בידיעת העתיד לבא, ושהיו אומרים איך יפלו הדברים קודם בואם, וגם כי לפי דעתם של שני האנשים האלה לא היו דברי הנביאים אלא השערה בעלמא מ״מ מודים הם כי לא היו דבריהם אחרי המאורע כסברת אייכהארן, סברה אשר כמעט אין פסוק בנביאים שלא יעמוד נגדה. הזה איש חכם וחוקר ?

אני לא חשדתי את בן זאב לפורש רשת, אך האמנתי היותו נפתה אחרי אייכהארן וחבריו, ועליך להודיעני מהיכן נתברר לך כי פורש רשת היה, כי עד היום כאיש תם היה בעיני, ובאמת לא קראתי כל ספריו.

הגידה נא לי ידידי היקר, היש קהל ישראל ובית הכנסת בלייפציג (כנראה מאגרתך), כי עד היום הייתי סבור (כאשר הוגד לי) כי לא יוכלו בני ישראל לשבת בלייפציג רק ילכו שם דרך עראי בימי המסחר.

מבטא העי״ן ע״ד הספרדים הלא ידעת כי הוא מבטא כל בני איטליאה ואני בכלל, והנה באמת כי כשהיא בסוף הברה אנו מבטאים אותה קרוב למבטא on, en, un בצרפתי, אך אין להוציא מזו כי בבואה בתחלת הברה, כמו עַל, עִיר, עָם, עקילס נשמיע אות אל״ף לפניה, כי זה אינו אעפ״י שא״א לכתוב על ספר אמתת מוצא המלות האלה אצלנו, ומה שנוהגים לכתוב ngain אינו אלא מפני ההכרח כי אין אות אחרת שיהיה בכחה המבטא ההוא (כמו שהאשכנזים כותבים dsche לרמוז על j צרפתי, והוא באמת הברה פשוטה ולא מורכבת משתים, אלא שא״א לרמוז עליה באותיות אשכנזיות). והנה במבטא עקילס אין אנחנו מבטאים באמת ngakilas כדי שתאמר שהוסיפו בראשה אות האל״ף למען הקל קריאתה, כי להיות הברת העי״ן הברה פשוטה אצלנו כהברת המ״ם והנו״ן ושאר אותיות, אין אנחנו צריכים לאותה האל״ף וגם לא הבבלים אעפ״י שהוצרכו לה (וכן הטוריים והערביים) במלות נכריות אשר בתחלתן שתי אותיות מיטלויטע או שלש כמו אצטומכא וחבריו. והלא ראית בעזק נגנזק (ולא אחליט דבר על השערתך הראויה להכמתך היקרה, כי אפס הפנאי לעיין בעניני המקומות ההמה אשר אין לי בהם ידיעה) כי לא הוסיפו אל״ף בראש; והנה כתבנו נקילס אולי החרשתי, ואמרתי אולי כי באגרתך עוררת בלבי ספק חדש בדבר, והוא כי אחר ששם עקילס לפי דבריך ירד לבבל בכתב ולא על פה, מה ראו לשנות כתיבתו ? יכתבוהו בעי״ן כאשר מצאוהו, והקורא קורא כדרכו, איש איש לפי קריאתו. הגע בעצמך כי מבטא עקילס היה אצל הבבליים נגקילס, והנה אתה אומר שאם היו שומעים עקילס מפי אנשי א״י היו הבבליים מחליפים העי״ן באל״ף וכותבים אקילס,

וזה נכון, אמנם אחר שמצאו כתוב עקילס נ"ל ברור שלא היה להם אלא להעתיקו ככתבו, או להחליף העי"ן באל"ף ולכתוב אקילס כמבטא אנשי א"י.

צר לי הזמן מאד, ולא אוכל להאריך השתעשעי עמך ידידי היקר ולהשיב לכל דברי שתי אגרותיך הנחמדות, כי אמנם הן לא כבדה ידי מכתוב, אך דבריך בעניינים אשר לא נסיתי בהם, ואם אמרתי לבדוק אחריך אצטרך לבלות זמן הרבה. ענין ספר חנוך המובא ממצרים הוא דבר נעלם ממני מכל וכל, אם איננו ספר"א דאדם שהדפיס Norberg ונקרא ג"כ Codex nasoreus, ומביאו געזעניום בפירוש ישעיה.

להעדר הפנאי מסרתי מחזור ויטרי לאבי"י חכיבי הדורש שלומך, והוא מרקט בשבילך, וידעתי כי עשה יעשה כאלו הייתי אני וטוב ממני, בעבור בקיאותו בעניני הדינים, וקודם שאשלח שום דף אליך אבדוק גם אני במחזור ואערוך לקוטיו עם הכתוב בספר מלה במלה.

אם תוכל לשלוח לי שתי העתקות מאגרת ר' אברהם בן הרמב"ם (ווילנא תקפ"א) תעשה עמדי חסד, ותודיעני מה מחירן, כי אחת מהן לא לי תהיה. ותודיעני ג"כ מה מחיר ספר Tissot המתורגם ללה"ק.

ואתה עתה ידידי היקר ברוך ה', שלום לך ולכל אשר לך, ויברכך ה' בכל משלח ידך, וימהר להזמין לך פרנסתך בריוח ובכבוד יותר מבראשונה, כחפץ הכו"ח פה פאדובה ביום אחד עשר לחדש אחד עשר שנת התקצ"ב.

ידידך השואף לעשות רצונך שמואל דוד לוצאטו

בתשעה באדר ראשון כתבתי אל הבחור יהושע שור בבראדי, ונתתי בתוך האגרת אגרת לידידי החכם שי"ר, כוללת לקוטים ממחזור ויטרי עד סוף החלק הראשון, ואה"כ רשימה מספרי הראב"ע אשר ביד הסופר כמ"ר אברהם שלום, ולבסוף אגרת קצרה מאד.

בחמשה עשר באדר ראשון שלחתי לידידי החכם שי"ר הקרמת ס' תחכמוני, כתיבת מהח"ר קנטוני, עם אגרת קצרה.

Nr. LXXVIII[a]

An Osias H. Schorr Brody.

No. d' ordre de l'Index raisonné 73 Q—R א

20. 4. 1832. כ' ניסן התקצ"ב

אל הבחור המשכיל ונבון כמ"ר יהושע שור שלום וברכה.

מכתבך הגיעני יום שבת הגדול. מחזיק אני לך טובה על אודות ס' מערכת ההעתקות אישר שלחת לטארנאפאל בעבורי, גם כי עדיין לא בא לידי, כמו שלא בא לידי ספר אחר שהבטיחני האיש שמואל ליב הר הזהב לשלוח אלי, אמנם חשוד האיש ההוא בעיני, ושמא לא הר הזהב קרא ה' שמו, כי אם הר הכזב, כי הרה עמל וילד שקר.

דע נא הבחור היקר כי בהבנת עומק פשטי המקראות אין מקום לשבעים פנים, כי אמת לבדה היא האמת, ואין עמה אל נכר. על כן אשר ימלא את ידו לפרש מקרא מן המקראות, ובפרט בדברי הנביאים, צריך לדקדק עד מאד בחקירת הוראת כל תבה ותבה וכל אות ואות, וצריך להתבונן התבוננות מיושבת ומתונה מאד: עקר המכוון בנבואה בכללה, על מי ועל מה נאמרה, ומה טיב כל מליצה ממליצותיה, ומי הוא אשר הנביא נותן דבריו בפיו, ומה מצב נפשו בעת דברו, ומי הוא הנביא הכותב, ומה תכונת לשונו ודרכי מליצתו ושאר נבואותיו, ועל הכל צריך שיהיה מורגל ובקי בדרכי שמושי הלשון ומרגיש בעומק חלוקי הוראותם הדק היטב. ואני עם היות כי מתחלת ילדותי ועד עתה היה רוב עסקי והשתדלותי בחכמת מעמקי הלשון והמקראות, הנה בפירוש ישעיה פעמים הרבה קרה לי שהוצרכתי להתבונן על פסוק אחד על שלש וארבע שעות תכופות ויותר קודם שאקח הקולמוס בידי לכתוב פירושו, ולפעמים יום או יומים או יותר; גם פסוק אחד והוא וברד ברדת היער הנחתיו בלא פירוש, כי נלאיתי לחתור אל הבנתו ולברר המכוון בו, ולא יכלתי; זה דרך כל אוהב האמת וחרד על דברי הנביאים. ואתה עתה ידידי הבחור המשכיל אל תמהר להוציא מפיך מלין בפירוש המקראות ככל אשר יעלה בדמיונך בתחלת ההשקפה, כי אז לא תצליח את דרכיך ולא תשכיל. אך כן תעשה ויהי אלהים עמך, התרגל לאט לאט בחכמת הלשון עד תדע ובחנת דרכיה ונתיבותיה תמצא, ולא תאמר עוד על זכר נקבה ועל יחיד רבים, או הפך זה, כאשר אמרת בראשית מכתבך: היבא שממית קצוצי אברתיים[1] והיה לך לומר: התבא שממית קצוצת האברה. אח"כ תשים לבך לקרוא ולשנות ולשלש בפירושים אשר שלחתי ואשר אשלח אליך, ותעיין בהם עיון דק ומתון, להבין מתוך קצור לשוני סבת התרחקי מפירוש מיוחד ובחירתי בפירוש מיוחד, כי אמנם לנחיצת הזמן ולרוב השעות שאני מוציא להתבונן בכל פסוק ופסוק אין לי הפנאי מאד להרחיב לשון בכתיבת הפירוש העולה בידי, אך על פה אני מבאר הדברים לתלמידי, והרשות נתונה מאתי לאיש איש מהם לשאול ולהקשות ולהוות דעתו אשר ירחש לבו, וכל היוצא מפיו דבר נאה ומתקבל אני כותבו בשמו; ואתה ידידי איך לא ראית כי מליצת נעויתי משמוע נבהלתי מראות היא ממש כמליצת ותכהין עיניו מראות (בראשית כ"ז א'), אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות (בראשית כ"ז א'), אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג ט"ו), כי טח מראות עיניהם (שם מ"ד י"ח), טהור עינים מראות ברע (חבקוק א' י"ג), עם עמקי שפה משמוע (ישעיה ל"ג י"ט), ולא כבדה אזנו משמוע (שם נ"ט א'), הסתירו פנים מכם משמוע (שם שם ב'), ואזניהם הכבידו משמוע (זכריה ז' י"א), ולבם שמו שמיר משמוע (שם שם י"ב), מסיר אזנו משמוע תורה (משלי כ"ח י'), שענין כלם באופן שלא לראות, באופן שלא לשמוע, ותרגום כלם מלמחזי (ובתהלים מן למחמי), מלמשמע (או מלקבלא), כתרגום נעויתי משמוע נבהלתי מראות, ובעל תרגום משלי פירש יותר (להיותו מאוחר בזמן) ותרגם משמוע תורה דלא נשמע אורייתא, כלומר מסיר אזנו שלא ישמע, לבלתי ישמע תורה (רק אחר מצאנו שענינו מסופק, והוא ולא תמלא אזן

1) עי' מכתב רשד"ל ז"ל בכרם חמד חלק שלישי צד 208—211 (הנ"ל)

אזן משמוע (קהלת א׳ ח׳), אך ידוע כי לשון קהלת משונה ובלתי צח וברור בערך לשאר ספרי הקדש), וכן בשאר שרשים, וכבדתו מעשות דרכיך, מתת לאחד מהם, סגר כל בית מבא, צדו צעדינו מלכת ברחובותינו, לא קצרה יד ה׳ מהושיע, ורבים כאלה, כלם ענינם שלילה זוכתי כשיקדם לשון ביאה ושיבה שאז פירוש המ״ם כמשמעה, כמו ויצחק בא מבוא, אחרי שובו מהכות את כדרלעומר. ללא תועלת הארכת דברים על מלת קשב, ואחר רוב דברים סיימת ״וגם פה פירוש קול הנשמע״, והוא מה שאמרתי בקצור לשוני ״מלת קשב ענינה קרוב לענין מלת קול״ וסמכתי על הקורא שיבין כי קשב הוא דבר הנקשב, והוא קול. — מלת אור אין לה הוראת גבול ומחוז לא בלה״ק ולא בארמית סורית וערבית, רק בלשון Sanskrit ענינה מקום ועיר, ואור כשדים איננה מלה מלה״ק, ולא יתכן לסמוך בפירוש מלות לה״ק על הוראתן בלשונות זרות אשר אין להם יחס וקורבה עם לשון הקדש; ואפילו יונח שיהיה ענין באורים בגבולים, מה טעם בגבולים כבדו ה׳? והיל״ל בכל הגבולים או בגבולים הרחוקים. — ושאר דבריך ופירושיך אשר הבאת לפני כלם כיוצא באלה ילידי החפזון ואהבת החדשות, ומיעוט ידיעה והרגשה בחכמת הלשון ומתק מליצת הנביאים והידותם. ועתה אם החרשתי ומצאני עון, וסמוך לבי בטוח שתשה אזנך לקול מלי, תשמע עצה ותחכם, וברכת גם אותי כדבר שנאמר הוכח לחכם ויאהבך. (ועתה הנני אליך למלא שאלתך בפירוש ישעיה סימן י״ז ו״ח, וגם אתה תעשה הטוב בעיני ותעתיק הדברים כלם ותשלחם לידידי החכם המופלא כמוהר״ר שי״ר, והיה זה שכרי, גם האגרת החתומה בתוך מכתבי זה אליך תשלח אליו). ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו״ח פה פאדובה, בראשון בעשרים לחדש שנת התקצ״ב.

ידידך שד״ל

Nr. LXXIX

An S. L. Rapoport Lemberg

30. 11. 1832. ח׳ כסלו התקצ״ג

מחזור ויטרי סימן שכ״ה כלו.

עד כאן סימן שכ״ה ממחזור ויטרי העתקתיו אות באות בתכלית הדיוק אני ידידך שד״ל המשתדל להועיל לתורה ולדורשיה בלבב שלם כמוך ידיד נפשי ועטרת ראשי אשר בך אתפאר. והסימן הזה אמנם נ״ל כי כלו תוספת ר״י דורבלו, ולא מיסוד ר׳ שמחה כי ת׳ בראשו, מלבד כי רחוק הוא שר׳ שמחה יביא ר״ת שהיה צעיר ממנו לימים לפי הנראה. ודע ידידי כי אחרי מות בני השני ישעיה (יהא משכבו כפרת עונותי) בחדש אלול שעבר הלכתי לעיר מולדתי ושם קניתי כ״י על קלף משנת ב ם נ״ל שנת מ״ב לאלף הששי, והוא חסר בתחלה וסוף והוא כולל

מדרש שוחר טוב ום' התרומה ודיני איסור והיתר בחרז, וקצת פ' התפלה לזרוקה, אמנם מ"ז דפים שבתחלתו הם חלק מסדור רש"י ז"ל, כי בסופו כתוב: בשנת ב"ם לפ"ט סידור רבינו שלמה נחרט; ואח"כ כתוב מיד: רש"י נאסף לעולמו בשנת ס"ד למאה תשיעי של אלף חמישי והיינו שנת תתס"ה לפרט, וסימניך ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם. ור' תם בשנת ל"א למאה עשירי של אלף חמישי, וסימניך ויאמר אלהים א"ל יעקב. "סליק" — הספר הזה אשר אנה ה' לידי ואשר לא מצאתיו רשום בש"י ובדע ראסבי הוא כעין מחזור ויטרי, מתחיל בדיני התפלות וברכות, וכולל רוב עניני טור א"ח וג' דפים סמוך לסופו כתוב: סליק סדר כל התפילות וכל עניינים שסידר רבנו שלמה. ואח"כ מתחיל מיד: עניני איסור והיתר כל טרפות שמנו חכמים בבהמה שבגדן בעוף וכו' וכו'; ובדף האחרון: זה תיקון נקיות הבשר; ובאותו דף עצמו: סליק נקיות בשר דרבינו שלמה. והספר כולל קצת תשובות רש"י חתומות שלמה בר יצחק, וקצת תשובות משאר קדמונים, גם קצת מר"ת, וגם בס' זה כמו במחזור ויטרי מצאתי: ואני יצחק, נראה שהוא בר' דורבלו. ויש תשובה חתומה: שלמה בר' שמשון, ובתוכה: כך מקובלני ממורי רבי' יעקב. ובמקום אחר: זה לישון מורי הזקן ר' יעקב; אבל ר' יצחק הלוי היה מפרש פיטמתו ועוקצו שניהם כזנב (?). עוקצו שניטל העין מה שהוץ לגומא (וכו') עד כאן פי' רבי' חננאל. — ולמיעוט הפנאי עדיין לא בדקתי הס' הזה ולא קראתיו על הסדר, ואקראנו א"ה אני או ידידי אבי"י הישרוי עתה בביתי, ופעם אחרת אכתוב לך יותר בפרטות, ודרך כלל נ"ל שהוא מעשה א' מתלמידי רש"י כמעשה תלמידו אחר ר' שמחה. — מכתבך הגיעני, והנני מודה לך במאד מאד על אגרתך הישנה שהעתקת לי שנית, גם מהח"ר הלל קנטוני שמח במכתבך אליו, ועתה הוא טרוד הרבה ולא יוכל להשיבך כראוי. גם אני שמחתי ויגל כבודי בכבוד חכמתך המגלה נסתרות מני חשך. הן אמת כי Nola היא עיר במלכות נאפולי, והיא אשר בה מת הקיסר אווגוסטוס, אבל קשה איך ולמה נכתב דנולו בוי"ו, כי Nola בא היה שמה תמיד גם בלשון איטלקי וגם בלשון רומי. — ידוע תדע ידידי כי במדרש הזית פ' ישקני מצאתי תני משה בר' נתן, וזה בשני דפוסים ראשונים, דפוס קוסטנטינא ודפוס ויניציאה שנת ש"ה, וגם ידעתי כי בעל יפה קול הגיה: משם ר' נתן, ואינני רואה הכרח להגהה זו, כי כמה תנאים יש לנו שלא הוזכרו אלא במקום א'. וזה אני אומר כדי להשבית המשל ההוא ממשה עד משה, וחברו שהוספת אתה ידידי: מאברהם עד אברהם. מריה דאברהם! הכזה יהיה איש תבחרהו? איש מדבר בלב ולב, האומר על ר' יונה המדקדק הגדול שספרו ראוי להישרף מפני שכתב כי יש בתנ"ך קצת מלות משובשות, והוא עצמו אח"כ התחיל לפרוץ גדר ואמר ברמז שיש בתורה כמה כתובים נוספים; הוא אומר בכל דף כי דעת ר"ל רחבה מדעתנו, ושהקבלה תכריע וכיוצא באלה, ואח"כ הוא מתיר החלב; ומה תאמר על דבריו בענין הסושה? היש לו הורה בן השמים לאיש החושד שהיה הכהן נותן סם ממית במים ההם? ומה התועלת אשר הועיל לבני עמו? האוילים נשארו באולתם וחשבו אותו לאיש קדוש ובעל סודות, והמתפלספים למדו ממנו לפקר ולפרוק עול, ובצל כנפי האיש הקדוש ההוא יחסו, ורש"י ז"ל בהפך, הלא זה איש תם וישר, הלא זה איש אבחרהו.

הוא הי׳ בקרב עם נבער מדעת אשר לא למד חכמה ויהי אמון אצל האגדות אשר היו שעשועיהם יום יום, והוא החל להיות גבור בארץ ההיא, הוא אמר בשפה ברורה: הדרשה תדרש ואני לפרש פשוטו של מקרא באתי, והוא בפה מלא כתב (יחזקאל כ׳ מ׳) משאותיכם כמו משארותיכם. ומה נמשך לנו מפעל כפיו? כי מעט מעט נתרבו דורשי הפשט בישראל, כנכדו רשב״ם, ורמב״ן ורד״ק, וישוטטו רבים ותרבה הדעת לולא עמדו המתפלספים ראב״ע ורמב״ם ותלמידיהם וחזרו והשקיעו התורה במצולות המשל והחידה והעלו ראש ולענה בידם, והם היו סבה להולדת המקובלים ולחזק ידיהם, כי סקלו לפניהם דרך המשלים והחידות ועוות הכתובים והוצאתם מענינם לגמרי, והמקובלים הלכו בדרכם בכוונה רצויה לחזק הדת והאמונה ולגדור פרצות המתפלספים, ומן אז והלאה, מתחלת האלף הששי, הלכה חכמת ישראל הלוך וחסור. ונשוב לרש״י וראב״ע. מי לא יתפלא על רש״י שעם היות שלא למד פילוסופיאה קנה לו דעת צלולה וברה אשר על ידה היה לשונו זך ובהיר כעצם השמים לטהר, אין בו לא יתור ולא קצור ולא הפוך הסדר, והוא מבאר מחשבתו ומחשבת האנשים אשר הוא מפרש דבריהם ביאור ברור ונפלא, לא קם כמהו. וראב״ע אשר למד כל החכמות לא כתב ענין אחד בסדר הגון ובלשון מבואר, אלא מדלג מענין לענין צלמות ולא סדרים. האין זה סימן דעת מבולבלת ואיש אשר אין מעצר לרוחו? האין זה איש המשועבד למחשבת השעה וכותב לפי העולה על הדעת בתחלת ההשקפה? ואם היה מעמיק ההתבוננות במה שהיה כותב, הלא היה מסדר ספריו בסדר נאות וברור ולא כמו שעשה. ואל תשיבני כי הסדר הוא בעבור הסתרת הסודות — כי אין מקום לזה בספרי הדקדוק אשר לו אשר נכתבו באמת בלא צחות ובלא מאזנים. אך אעצור במלין כי ראיתיך ידידי חושד אותי במה שאני רחוק ממנו הרבה באמרך: כי לא בהתעצם עינים בכח רב ובהתאמץ נגד האמת והשפל עוזריה יגדל איש וכו׳ וכו׳. לדברים האלה יסלח לך ה׳, ואני כבר סלחתי סלחתי; אך דע נאמנה כי לא ידעתני, ואתה מדמה אותי לנפל אשת בעל אמונת חכמים. ואני (אם שרי ליה לאניש לאודועי נפשיה וכו׳) אני בלא מורה ובלא מדריך ובלא קריאת ספרי הוקרים שלא מישראל, מאז היותי בן י״ד או ט״ו שנה נתברר לי זיקת הזהר וכזבות הקבלה, וקרוב לשנת עשרים כתבתי על זה מאמר ארוך להוכיח הולדת הקבלה מן הפילוסופיאה, ובשנת כ״א כתבתי פירוש קהלת, והוכחתי שאין הספר ההוא לשלמה, ובשנה ההיא פירשתי ואפי׳ על תבליטם, ולא היה אדם ששמע פירושי ולא געד בי ולא הוציאני בנזיפה, ואני לא זזתי מלפרש הכתובים לפי עומק פשוטם, ונגד המפרשים כלם ונגד הנקדות והטעמים, ופעמים ג״כ בהגהת הכתוב, ופעמים רבות נגד ההלכה הפסוקה והמקובלת, כגון מעשר עני שביארתי ובירדתי כי בלא שום ספק לא היה ולא נברא אלא תקנת חכמים, וביארתי ג״כ מה היה סבה לתקנתם; וכן ביארתי כי מה שכתוב לברך את העם ישראל בראשונה אין ענינו לומר ברוך האיש אלא לומר ארור האיש, כי קללת החוטא היא ברכה לעם, שלא יהיו ערבים עליו על עונות שבסתר; וכיוצא באלה הרבה אתי, גליתים לתלמידי. וכל זה אמנם לא מאהבת החדשות ותשוקת הכבוד, או מנטייה להתפקר, או מפתוי ספרי האחרונים, אלא בחקירה מיושבת ביני לבין עצמי ומאהבת התורה וספרי הקדש והחמלה עליהם,

שהיו לשמצה בקמיהם, באין מבין ואין יורע דרכיהם, ומאהבת בני עמי והחמלה עליהם, שהם מתרחקים יום יום ומתרפים מאמונתם, וברית האומה תנתק חלילה אם לא יתבערו הקוצים מן הכרם, ואם לא תתגלה ותתראה אמונתנו ביפיה והדרה. — וממה שעזרני ה' עד כה אני דן כי יש אלהים בוחן כליות ומברך מחשבותי השהורות, ולא אירא משטמת המתחסדים ולעג המתפקרים, אך אקוה כי חפץ ה' בידי יצלה, ביד וביד קצת מתלמידי.

והנה ידעתי כי מלחמה קשה יש לי להלחם, כי רוח הדור עומד לנגדי, ובפרט באשכנז שהחוקרים ראציאנאליסטען הסכימו פה אחד כי אין נבואה ואין תורה מן השמים, ואחריהם החלו להתפתות גם חכמי ישראל (חכמים בישתוף השם) כמו . . . . . אמנם ידעתי ג"כ כי רוח הדור אפשר להשתנות, ולמודי היושר המועילים להצלחת האדם והחברה המה יעמודו, ויראת האלהים דבר טוב לאדם ולחברה, ובלעדיה לא יצליחו ולא יאושרו בארץ לא זה ולא זאת. ואני מימי ילדותי והלאה כבר הסכמתי בלבי שלא לנטות מדרכי בעבור הדור ושלא לעבוד עבודתי למען אמצא חן בעיניו ויכבדני בחיי, אך למען הועיל לו או לדור אחרון, ויברכוני הדורות הרחוקים. ועל דבר ישעיה הנה בתחלה תמהתי עליך כי ראיתיך מסכים עם ראב"ע וראזענמיללער וגעזעניוס וחבריהם האומרים שקצת הספר נכתב בבבל, ובקשתי ממך שתודיעני היש אתך ראיות אחרות זולת מאשר הביאו האנשים האלה, ואתה עשית כחסדך את רעך, ושלחת לי מסלולך, ואני קראתיו ומצאתיו מלא חכמה וכולל השערות רבות בחריפות דקה מן הדקה, אך לא מצאתי בו מופת שיכריחני לסור מאמונתי ואמונת אבותי, וראיתי ג"כ כי שטתך לפי דרכך איננה מזקת לאמונה, כי אתה הסירות מעליה הבגדים הצואים והלבשתה מחלצות, אך בכל זאת השטה מצד עצמה ובפרט כפי מה שביארוה ראז' וגעז' פגול היא לא תרצה והיא גרמא בנזיקין בלא ספק. והנה מאז דברך אל ידידך ועד עתה, וגם עתה כמו כן אי אפשר לי לפנות אל החקירה הזאת ולשקול כל דבריך במאזנים, כי החקירה ארוכה וקשה וצריכה פנאי וייושב הדעת הרבה, ואני מאז ועד עתה הייתי טרוד כל שעותי בחקירות אחרות, תחלה בלמודי הדאגמאטיק ואה"כ בדקדוק, ועתה בפירוש ס' בראשית, על כן מוכרח אני להניח החקירה הזאת לזמן אחר אי"ה, ועכ"פ לא אדפים דבר על ענין זה קודם שאשוב על חקירת מסלולך, ואגיד לך משפטי ואשמע משפטך. ואם אמרתי לך כי ברוב הימים לא אחדל לערוך מלחמה נגד הדעת הזאת, לא היתה כוונתי אלא כפי מה שיצאה מתחת ידי ראז' וגעז', לא כפי מה שיצאה מתחת ידיך. ואם תשאלני מה בין שטתי לשטתם? — דבר גדול נ"ל מבדיל בין דרכך לדרכם, כי הם אמרו כי הנביא אשר כתב הנחמות ההנה בבבל, כתבן בכוונה להתעות את ישראל, שיאמינו כי מימים קדמונים נאמרו, מה שאין כן לפי דבריך. והנה בעוד שתים או ג' שנים אקוה שאוכל לחזור על פירוש ישעיה, ואז אחקור ואבדוק בדעת מיושבת דברי ודבריך, לפחות על אופן אמירתם. ומעולם לא עלתה על דעתי חלילה לבגוד באהבתנו התמימה, או לירות חצי שוא לישרי לב וידי עמהם במסתרים כאשר אמרת. עד כמה פעמים אמר אליך ידידי לא ידעתני לא ידעתני. אך לא עליך תלונותי, כי על הדור הזה, ואתה ידעת דרכי אנשי הדור ולא ידעת כי אינני מאנשי הדור.

וקודם שאניח ענין זה אֹמַר אליך ידידי ראיה א' אשר עדיין לא כתבתיה. בעל הנחמות יהיה מי שיהיה שכתב מן נחמו ולמטה הוא יותר מכל שאר הנביאים אוהב השמחה ההתפארות הצחוק ההתול והלעג, ואלו בעיני סימנים מובהקים מוכיחים שהיה הכותב יושב בשלוה ובהצלחה (כמו שהיה ישעיה), והוא בלתי אפשר שתהיה כזאת לאדם אשר נולד ונתגדל בגלות ובשעבוד. ומה עצום וניכר הבדל הנפש הגבוהה והרוח העליזה והפנים הצהובות והשוחקות והלשון המדברת גדולות בגאוה ובוז אשר לבעל הנחמות, והרוח הנמוכה והנפש השפלה והפנים הזועפים אשר לחגי זכריה ומלאכי!

בימי היותי בעיר טריעסט נמסר לי ס' כ"י קלף כולל ספרים הרבה וקצתם בלתי נודעים, והספר יפה מאד מלא ציורים יפים בכל מיני גוונים ובזהב נחמדים למראה, והוא ביד אחד מעשירי העיר, והניחו בידי כל ימי היותי שם, אך לא להביאו עמי בעיר הזאת, כי יקר הוא בעיניו מאד בעבור הציורים, וגם אני הוספתי להוקירו בעיניו במה שגליתי לו המטמונים הכלולים בו, וגם עתה בהיותי פה אוכל להעתיק ממנו מה שתחפוץ ע"י תלמידי שחז"ל אשר שם, ואם יהיה לי פנאי בעל הספר מסכים שאחבר ס' קטן להודיע טיבו לרבים בהעתיק ממנו קצת ענינים מכל ס' וס' והוא ידפיסהו בכספו. והא לך תכן הקובץ הזה. — הפארמאט הוא 4^0 in קטן, כולל תחלה ע"ח דפים בלא נומעראציאן ובהם תהלים איוב משלי עם פירוש ועם המסרה הקטנה, ואח"כ שצ"ה דפים מסומנים מא' ועד סוף. (א)

ח' כסלו תקצ"ג.

Nr. LXXX

An S. L. Rapoport Lemberg

ג' אדר תקצ"ג. 22. 2. 1833.

ליקוטים מסידור רש"י (ב)

רב"י יעק"ב זצ"ל ב"ן ר' מא"ר הנהי"ג במקו"מו לתק"וע קשר"ק לזכרונות ולשופרות כמו למלכיות כי מתוך ההלכה נראה שצריך לתקוע לכל א' מאלו ג' ברכות קשר"ק קש"ק קר"ק ואתקיעות דברכות קאי קאמר לן תקנת ר' אבהו כי לפי המנהג מה מועיל כשתוקעין קש"ק לזכרונות וקר"ק לשופרות ממה נפשך א' מהן אינו כלום אי גנוח ויליל שניהם אינו כלום אבל כשתוקעים בכל פעם קשר"ק אז יוצאים ידי ערבוב כהני דשמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא ולולי כי לא רצה לשנות המנהג כ"א בדבר מועט היה צריך בכל פעם קשר"ק קש"ק קר"ק והר' יצחק בן אחותו מוס"ף ע"ל דברי"ו ודעתו שראוי לתקוע עשרה קולות הללו כל פעם

(א) עיין ההערה בשולי האגרת ז' איר תקצ"ט (הצ' המעתיק).
(ב) הכ"י סדור רש"י הוא כעת בידי (שזוח"ה).

פעם ופעם ולא יהא ברכה זו חידוש מנהג ושינוי שכך היה מנהג במקומו של ר׳ נתן בר חושיאל שסדר הערוך כמו שכתב בערך ערב ועל מנהג שלנו יש תימא ופליאה נשגבה ואמנם מקדושה של מוסף יום שני שמתחיל אגן הסהר שער פיט בה ר׳ בנימן נוי ארבע קולות בהריענו ורבוי משות להשעינו, וה״ו כפ״י מנה״גנו.

(אחר שנשא ונתן להוכיח שיש לומר זמן ביום שני של ראש השנה כתוב):

וכ״ן הלכ״ה שלמ״ה ב״ר יצח״ק, ורבותי״ו חולקי״ן עלי״ו, ומטעמ״ם שמעת״י מפ״י מור״י נוחת״ו עד״ן, דשני ימים של גליות שהם משום ספיקא ושתי קדושות הן אומר זמן בשנ״הם שמא יום ראשון חול והשני קודש אבל בשני ימים טובים של ראש השנה שהן קדושה אחת כחד יומא אריכא דמיא לא אמרינן זמן אלא ביום ראשון.

בתשוב״ת ר״ב יום״ף טו״ב על״ם הגדו״ל שני ימים טובים של ראש השנה לאו דאורייתא נינהו ואפ״ה קדושה א׳ נינהו וכו׳ וכו׳.

אף תשובה (זו) השיב טוב העלם זצ״ל: בר״ה מקום שיש ש״צ מתפלל יחיד תשע ושומע עלינו לשבח וסדר תקיעות מפי ש״צ ויוצא י״ח וכו׳ אבל במקום שאין ש״צ חייב לומר עלינו לשבח בתוך התפלה וכו׳ וכשהן מברכין ט׳ ברכות היכא דליכא חבר עיר יחיד אינו תוקע על סדר ברכות אלא לאחר תפלתו תוקע קשר״ק קש״ק קר״ק בזה אחר זה וכו׳ וכ״ן הלכה, וכשם שאין אומר סדר עבודה ביה״כ אלא במוסף כך אין אומר סדר תקיעה של ר״ה אלא במוסף בלבד ומאן דמצלי ביחיד באלו הימים שהיחיד גומר בהן את ההלל חייב לברך לגמור את ההלל ולקרותו בהו ולחתום אחריו ובשאר ימים טובים שאין גומרין כשם שאין פותחין כך אין חותמין, וכך היה מנהג בשתי ישיבות. ומה שחקקתם בפנינו מצינו בהלכות קטועות לא יחיד יחיד ממש אלא אפילו ציבור נקראו יחידים לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בעל פה ולא תעשו כן שאין מנהג אלא כמו שפירשנו לכם ואל תקעו כאותן הלכות הקטועות כי טעות הוא, יום״ף טו״ב על״ם ב״ר שמוא״ל. בלותי״ר רוב״ם היו אומרים והשיאנו בר״ה וביה״כ ורבנו יצחק בר׳ יהודה בשם רבו ר׳ אליעזר אמרו כל ימיו וכן היו נוהגין במגנצא, ו״ר׳ מש״לם ב״ר׳ מש״ה שא״ל א״ת פ״י ארי״ות יוש״בי ירוש״לים ע״ר הק״דש והשיבו (צריך כאן להשלים ״שאין לומר״ או ״שיש לומר״) והשיאנו והביאו ראיה לדבריהם ממסכת ברכות ירושלמי בפרק הרואה והגאון ר׳ יצחק הלוי בטלו בוורמיישא מפני שאין יכול לומר את ברכת מועדים וברכת מועדים לא כת׳ אלא אשלש רגלים בלבד כברכת ה׳ אלהיך אשר נתן, ור״ה לא מן הזמנים הוא (בהלכות יה״כ: כך נמצא בתשובת בשר על גבי גחלים) דהא לא חתמינן מקדש ישראל והזמנים, מיושבים לפני ה׳ ה״ן ע״ל כפ״ם חקותי״ך אש״ר חכמי״ם יגיד״ו (ומפורש כאן סדר ימי ר״ה בארך, ובסופו כתוב: וכן מנהג שתי ישיבות, שלמ״ה ב״ר יצחק.

שמעתי על הגאונים ר׳ יהודה בר׳ ברוך ורבנו יצחק שהיו מתענין ממחרת יה״כ ובניהם ותלמידיהם ועדיין נוהגין כן, וראיה לדבר וכו׳.

שמעתי שתוקעין במוצאי יה״כ קש״ק לאחר סיום תפלה כשיוצאין מבה״כ לפי שכבר הבדילו בתפלה ובגולה שלנו לא נהגו אלא תקיעה א׳ לזכר בעלמא זכר ליובל, ובקולוניא נהגו קשר״ק וכבר נשאל מאת גור אריה מפני מה תוקעין

מוצאי יו"כ קודם שיתפללו י"ח ויאמרו הבדלה בחונן הדעת, והשיב תקיעת שופר חכמה ואינה מלאכה וכו'.

מפ"י רבנ"ו יעק"ב ב"ר' יק"ר זצ"ל דטעם בשמים במ"ש משום דבשבת שבת אור של גיהנם ואינו מסריח ולמ"ש חוזר ושורף ומסריח לכך מריח בבשמים להפיג ריח רע ובשבת שובת אור של גיהנם אבל ביה"כ לא מצינו.

ופוסקין (ביה"כ) צדקה לרבים על המתים ועל החיים, אין צדקה למתים בכל ארץ אשכנז רק היום כסדר הזה (לענין שחוזר הקורא בחול המועד של חג על עיקובו אחור לקרות היום מה שקרא אתמול) הנהג רבנו נ"ע את דורו, שהעמיק במכתב יד רבו מוהרח ר' יעקב בר' יקר שפירשה במסכת מגילה לפני האור הגדול מתקן לכוליה גולה רבנא גרשום זצ"ל.

נשאל את רבנו ר' יצחק (לענין סוכה) על קורות ורהיטין, והתיר היתר גמור כי כן נוהגין העמים ואין לשנות המנהג ואם יעלה על לב אדם לומר מן תעשה ולא מן העשוי — די לנו באותו מעשה שנוטל מן הלטש (?) (א) וגם סגן ר' לוי נשאל ומשיב כמו כן אלא שצריך לסלק הנסרים כנגד כל הסיכוך.

והעי"ד "א' לפנ"י גו"ר ארי"ה ע"ל ר' אלעז"ר הגדו"ל זצ"ל שהיה עושה סוכתו בתוך ביתו ולא היה מסלק הלטש והיה מאד קשה הדבר בעיניו על שנעשית בתוך הבית והיה מיצר מאד והיתה חצר בינו ובין שכינו וקנה בתלת' ושאלו את גור אריה מפני מה היה מיצר, א"ל מפני שהיה רוצה לקיים מצוה מן המובחר. מוליך ומביא מעלה ומוריד (לענין לולב), ו"ר' חננא"ל אי"ש רומ"י פ' נענוע זה זולתי מוליך ומביא שצריך לנענע בהולכה והובאה ג"פ זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד וכן קבלנו מרבנו ה . . . זצ"ל והעמדנו בעיקר דבר תלמוד א"י.

אני החתום נשאלתי אם אומ' זמן בנטילת לולב בשני ימים של חג הואיל ויום א' מן התורה דכתב וכו' כ"ך מקובלנ"י ממור"י רבנ"ו יעק"ב וכן דעתי שאין אומר זמן בנטילתו של לולב אלא ביום א' וכו' וכו' (כי ארוכה היא), שלמ"ה ב"ר שמשו"ן.

לולב שלא נאגד אלא אגד (א') כשר הוא, דר' יהודה ילף קיחה קיחה מאגודת אזוב ולא מצינו שם מנין או גדיל (ב) ובחד סגיא אבל לנוי (י"א) לאוגדו ואפילו לרבנן למטה ולמעלה שלא יתפרדו ענבי ערבה לכאן ולכאן, שלמ"ה ב"ר יצח"ק. בא להם יין בתוך המזון אינו צריך ליטול רשות משעה שבירך על הלחם אבל צ"ל סברי מרבנן כלומר גם אתם תכוונו ותסכימו לברכה זו, כך השיב ר' יוסף הגדול וכו' ואל יאמר סברי מרני שאין זו תיבה.

ולכך אומר בלילה אמת ואמונה לפי שכתוב להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות ואיזו אמונה יש כאן לפי שאין לך אדם שאין נפשו כאיבה עליו בלילה מרוב טרח שטרח ביום והנשמה עולה לרקיע ואינה רוצה לשוב עוד והקב"ה אומר לה שובי אל תוך האדם כי איני רוצה לשקר באמונתי כי הוא פקד אותך בידי

שנ'

א) מלת לט"ש הזכירה רש"י בסכה ט' ב', כך מצא אח"כ חביבי בעל הלקוטים האלה.

(ב) נ"ל אגדין או אגדיו.

שנ' בידך אפקיד רוחי ומחזירה לו הק' ובבקר עושה לו נם ומחדש את כחו ואינו חלש ממה שטרח אתמול ועל זה נאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך, ולפי ששנינו תפלת ערבית רשות, לכך הוסיפו ראשי ישיבות ברכה זו המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו להודיע שתפלת ערבית רשות ואין צריך לסמוך גאולה לתפלה (!!) וקבעו שם שבח זה ברוך ה' לעולם אמן ואמן וכו' וחתימתו שיש בהן י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות לכך תקנו אנשי כבל את אלו ושלחום לאנשי יבנה ונתיישרו בעיניהם וכנגדן קבעו נשיאי ישראל י"ח שבחות בישתבח שיר ושבחה וכו' וי"ח קיומין באמת ויציב ונכון וכו'.

ושאלו מקמי רב נטרונאי אין צליל בלילי שבתות ברוך ה' לעולם כשאר ימות החול ואומר ושמרו בני ישראל את השבת (והשיב כך, נ"ל להתחיל פה התשובה כי לא נמצא בכ"י אשר לפני שום סימן) כי לא הוסר (אולי צ"ל הוסר) הכי מדברי חכמ(ים) שכך (אמרו) בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה כנון המעריב ערבים, ואח"כ עמו ישראל לפניה וגאל ישראל ושומר עמו ישראל לאחריה, נמצא ושמרו בני ישראל חמישית, (ו)כיון דהלכתא (כמאן) דאמר תפלת ערבית רשות ואתו בתראי ותקנו בתר שומר עמו ישראל למימר פסוקים דאית בהו שבחות ושמירות (היינו) בחול, אבל בשבת דבשבת שכיחי מזיקין כדאמ' בפסחים וצריכי ישראל למיעל לביתיהו מפני סכנת שעירים א"נ קודם שיכבו הנרות סקלוה והעמידוה אדתנן בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה וכ"ן מנ"הג בישיבו"ת של"נו ובב"ת רב"נו שב"בבל.

והכי אמר רב שלום בלילי שבתות ובלילי י"ט אומר שומר עמו ועל ירושלם ובבית רבנו אין מנהג (כן) אלא חותמין פורס סוכת שלום וכו' במקום שאומר בחול שומר עמו ישראל לעד.

ושאלו מקמי דרב נטורנאי זצ"ל בי"ט צריכין אנו לבצוע על ב' ככרות או לא והשיב הכי היו יודעין שצריכין (אנו) לבצוע בשבת וביו"ט נמי כיון שלא ירד המן בי"ט חייבין אנו לבצוע על ב' ככרות, ומנין שלא ירד המן בי"ט, שכך שנו חכמים ו' ימים תלקטוהו ור' יהושע אומר למדנו שאין יורד מן בשבת בי"ט מנין ת"ל שבת לא יהיה בו, ביה"כ מנין ת"ל שבת לא יהיה בו.

ושאילו מקמי רב נטורנאי כהן ע"ה וישראל ת"ח איזה מהן יש לקרות בתורה תחלה ושדר הכי כהן ע"ה קודם משום ד"ש,

והכי אמר ר' נטורנאי גאון דוכתא דצלו בי עשרה וליכא בהון ז' גוברין דידעי למקרי בס"ת קרו גברא תרי זמני ושפיר דמי חדא דלא ליבטל מנהג ישראל ולא ליבטל ברכות ועוד לאשמועי הנך דלא נמידי ולית בה משום מוציא ש"ש לבטלה.

וכך אמר רב נטורנאי גאון זצ"ל ואלו שאין מתרגמין ואומר' אין אנו צריכין לתרגם תרגום דרבנן ועל קראי אסמכוה דאמר ר' אידי בר אבין אמר רב חננאל אמר רב מאי דכתיב ויקראו בס' תורת אלהים מפורש זה תרגום, וכיון דכן הוא לא אימשר דלא מתרגמינן בה.

ורב שלום ריש מתיבתא דמתא מחסיא שדר הכי לומר בתפלה של שחרית שבתות וי"ט ויה"כ פעמים (בכל יום אומרים שמע ישראל) ואין מנהג בישיבה

ובבבל כולה אלא בתפלת מוסף בלבד וביה"כ אף בנעילה מפני שכשנגזרה גזרה על שונאיהם של ישראל שלא לקרות ק"ש כל עקר היה אומר אותו ש"צ בקבלה ובעמידה ובכל תפלות שחרית בין בחול בין בשבת, כיון שכלתה הגזירה היו קורין את שמע כתקנה ומתפללין ביקשו לסלקה לגמרי שהרי הזרה ק"ש למקומה אלא אמרו חכמים שבאותו הדור נקבע אותה למוסף כדי שיפרסם הנס לדורות לפיכך במוספין הוא דאמרינ' ובתפלת השחר אין אומר שהרי קורין ק"ש כתקנה.

וה"כי שד"ר ר"ב נטורנא"י גאון ביה"כ אע"ג שחל להיות בחול מברכין על האור מפני שאסור להשתמש בה ביה"כ ולית הלכתא כרב יהודה וכו'.

ונהגו העם לברך בר"ח לקרוא את ההלל, אבל רבנו חננ"ה אינו מברך עליו, וה"לך תשוב"תו, ששאלתם, יחיד שקרא הלל בימים שאינו מי"ח ימים של תורה אם חובה על הציבור לברך יברך גם היחיד אבל אני איני מברך עליו לא עם הציבור ולא ביחיד שאינו אלא מנהג ואין מנהג צריך ברכה, כדאמ' בערבה שקיל חביט חביט ולא בריך קסבר מנהג נביאים היא לפיכך (אין) אנו מברכין עליו אקב"ו אבל אני מברך עליו בא"י מלך מהלל בפי עמו משובח ומפואר בשירי דוד עבדו בא"י מלך מהולל בתושבחות.

וששאלתם בנר חנוכה שלא הדליק בלילה כך דעתי נוטה כיון שלא הדליק שוב אינו מדליקה ודחוי הוא כדתניא מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, ואמר כי ודאי לא אדליק מדליק, דמשמע מכאן ואילך לא עשה מצוה מן המובחר, בין כך ובין כך צריך להדליק בלילה ולא למחר ביום, משום פרסומי מלתא היא ובלילה דאיכא נשפא הוי אור הנר פרסומי ניסא וכ"ש בשאר לילות דלא מדליק דעבר יומו ודחוי הוא, ר' יצח"ק בר' יהוד"ה נ"ע.

הרואה נר חנוכה מברך שתים ומצאתי כתוב בשם רבנו יצחק בר' יהודה נ"ע משום רבנו יעקב דלא הוזקקה ברכה (אלא) למי שלא הדליקה בביתו עדיין או ליושב בספינה.

וה"כי אמ"ר ר"ב שלו"ם גאו"ן המתפלל ביחיד באלו הימים כ"א שהיחיד גומר בהן את הלל חייב לברך לגמור את הלל ולקרות את כלו ולהתום אחריו, וכן מנהג בשתי ישיבות.

גו"ר ארי"ה, מעשה בא על ידו שהלך להתפלל בבית האבל בר"ח ורצו המצויין לקרות את הלל והורה הלכה למעשה דלא צריך דעשרה שפירשו מן הצבור הרי הם כיחידים.

וה"כי אמ"ר ר"ב נטרו"נאי גאו"ן ריש מתיבתא בהל"ל ובמגל"ה ובק"ש אם פסק כדי לגמור את כלה אינו חוזר לראש דא"ר יוחנן שמע ט' תקיעות בט' שעות יצא ואעפ"י שאמ' שמואל הלכה כר' מינא שא' משום ר' יהודה, אם שהה כדי לגמור את כלה אינו חוזר לראש אלא למקום שפסק משום דהלכתא כר' יוחנ'.

ר"ב הא"י גאו"ן ור"ב הילא"י ורבנ"ו שלמ"ה אמו"ר אין צריך להחזור ולהגעיל (היורה הגדולה) ובלבד שישליך המים כשהן רותחין שלא יצטננו בתוכה סמוך להשלכה ותחזור ותבלע.

וששאלתם אם שכחו וקראו ארבעה בענין היום (בח"ה) ולא קראו פרשת מוסף, כך נראה בעיני שיחזור ש"צ ויקרא פרשת והקרבתם דהך רביע כמאן

דליתיה דמי וא"א שלא יקראו בקרבנות דהובה היא לפיכך יחזור ש"צ ויפתח ס"ת ויקרא לכל מי שירצה או לרביעי או לאחר ואין לתפוס בכך, ובמס' סופרים מצין דבר זה, כל ימות הפסח האחרון קורא והקרבתם וקורא נמי וביום השביעי והרא פרשה היא ואין לשנות כלל. שלמ"ה ב"ר שמשו"ן.

(ובסוף הסידור יש כאן שאלה לברר מה היא הגרסא לענין חמץ בפסח אם כתוב במישהו או לא, ותמצית התשובה הוא ז"ל): והגרסא האמתי שהעתקתי מרבותינו ורבותינו מרבותינו דור אחר דור עד חכמי התלמוד במימרא דרבא כך הוא: אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור במישהו כרב, שלא בזמנו בין במינו בין שלא במינו מותר כר"ש וגם בנוסחאות בדוקות לגאונים הקדמונים קדושי עליון כך כתוב כמו שכתבנו ע"כ.

עד כאן מה שליקט חביבי אביי, מכאן ואילך הזרתי והשיבותי ידי כבוצר על סלסלות, וזאת אעתיק תחלה (והיא תשובה לרש"י ז"ל אשר השיב לענין הזכרת פסוקי המוספין בר"ה):

אשר הזקיקני לתת לב על סדר מקראות מוספי יום הזכרון אשר הנהיג רבינו ולאחר פטירתו חולקין על דבריו להחזיר ליושנו ואומרים שיש חלול ואסור בדבר, שהשומע הזכרת ראש חדש ביום שני יהיה סבור שאלול מעובר ובא לקלקל את המועדות, ועוד דאיה לדבריהם אשר (אמרו) רבותינו זכרון אחד עולה לכאן ולכאן. לא שמענו דברי החולקין, ולא להכריע באתי כי איני כדאי לעשות סער (סעד?) ליזקק לדברי האריז שן סלע וגבעות עולם, אך מעבור על שלחתו (?) אשר הזקיקני להודיעו מה קבלתי מרבנו יעקב זצ"ל באותה שמועה אני משיבו כשימשתי (כי שמשת) לפניו ולא שמעתי מפי קדוש באותה שמועה בסדר המקראות כלום, מהו להזכיר של ראש חדש בראש השנה (כאן נראה שהושמטה איזו תבה) פי' לתלמידיו כגון ותתן לנו ה' אלהינו באהבה את יום הזכרון הזה ויום ראש החדש הזה (גם כאן נראה חסר) נעשה ונקריב, וכן בחתימה מקדש ישראל ויום הזכרון וראשי חדשים, אבל בסדר המקראות הוא לא הזכיר ואני לא שאלתי כי לא ראיתי נוהגין במקומנו בשום יום טוב הזכרת מקראות של מוספין לפי שאין שגורין בפה, חוץ ממוספי שבת וראש חדש שהן תדירין ושגורין בפה, ומסיימין מפי כבודך כרבנו חננאל ורב. וכשבאתי משם ושמעתי מפי צדיק ר' מאיר בר' יצחק שמסדרין (נ"ל שמסדרן, כלומר שר' מאיר בר' יצחק שליח צבור היה אומרם) הנהגתי אני במקומי, ועתה שמעתי שהנהיג רבנו להזכיר את מוסף ראש חדש במקומנו (נ"ל במקומו) במקראותיו, ורואה (אני) את דבריו, ולא כחולק על רבנו יעקב שרא הנהיג כן ———— שלמה בר יצחק, (כל זה העתקתי משום חביבותא דרש"י, ואומר אב"י כי ענין זה נאמן ג"כ במחזור ויטרי, וקבר לקט משם תמצית הדברים, ולקוטי המחזור אינם בידי כי אם עד סימן ק"ין, ואתה ידיד נפשי ועטרת ראשי תעשה עמדי חסד להעתיק לי משם והלאה, וגם מוסר השכל עם העריות, וגם מחברת ר' נתן בסוף הערוך עם הערותי, וכך זה לאט לאט בלא נחיצה, וזה כי עתה התעורר אחד מתלמידי להעתיק לי על ספר כל הקונטרסים אשר ביני ובינך, ואשוב לסדור רש"י ז"ל. מלבד התשובה הנ"ל בסוף הלקוטים אשר לא נזכר בה שם המחבר, יש כאן פסק ארוך מרבנו תם על אותו ענין

(בטול האסורים) ובכלל דבריו כתוב :) ומאן דגרים במלתיה דרבא בין במינו בין שלא במינו אסור במשהו כרב , טועה הוא . ועל פי ההלכות כתבוהו הפרשנים טיעים , תדע שכן הוא , דפסיק בה"ג אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור , מדלא יהיב שיעורא למלתיה למימר דמשהו כרב הרי לך שבמשהו כרב לא היה בספרים , אלא מסברא דנפשיה קא פסיק רב יהודאי הכי ומתוך כך נכתב בספרים הדשים מקרוב באו . הואיל וכן הוא אומר בוא ונסמך על דברי שאילות דרב אחאי שפוסק בפרשת צו את אהרן (וכו' וכו') , ואני מסרתי הדבר בחשאי עד שמצאתי בתשובת הגאונים בשני דפין ראשונים כתוב בכתב יד רבינו יוסף טוב עלם יין נסך שנתנסך ממנו לע"ז אסור בהנאה ואינו בטל אפילו באלף (וכו') , וצורינו יורינו בדרך ישרה" . הגביר כמ"ר יצחק פואה שכני וידידי מסר בידי קצת ספרים כ"י אשר אתו, ובתוכם מצאתי כתב לר' אברהם בן הרמב"ם, והא לך תחלתו : עד היתה על פיכם שומה ,

זה כאחד מעשרה מן הכתב, ואתה ידיד נפשי תודיעני אם נודע הוא המכתב הזה אם לא , אז אשלים העתקתו לך . תמהתי בראותי בסוף ס' החכם צונז שהזכיר מחזור ויטרי בשם cod. Mantuan , כאלו לא נודע לו איפה הוא , וביד מי הוא, וצר לי על זה בעבור כבוד ידידי בעל הספר .

דע ידידי כי E. Perl שלח לי Anweisung לגבות בטריעסט, בעבור דמי פחד יצחק , ומיד שלחתי לו הספרים לוויען על ידי הדיליזאנץ . והנני מצפה לתשובתך לאגרתי הקודמת , ולשמוע שמועות טובות על שלומך ומצבך . יברכך ה' ידידי , ויהי אלהים עמך בכל אשר אתה עושה . כל ידידי ותלמידי דורשים שלומך, ועל כלם חביבי אב"י . ואתה שלום וביתך שלום כנפש אוהבך ומוקירך כנפשו , הכותב בנחיצה פה פאדובה ג' אדר תקצ"ג ,

שד"ל

Nr. LXXXI

An B. Blumenfeld Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 74. Ante I. 26

5. 3. 1833. י"ד אדר התקצ"ג

שמואל דוד אל הגביר המפואר החכם המפורסם ר' בעריש בלומנפעלד שלום ואמת.

את התרגזך אלי שמעתי ותרגז בטני , אוי נא לי , ולמה יצאתי מחשכת בדידותי החביבה לי מני רחם , להודע שמי על פני חוצות , למען ברבות יודעי ומכירי ירבה המשא על שכמי ויכבד העל על צוארי , עד אצטרך לבחור לי אחת משתים , אם לעשות מלאכת ה' אשר בידי רמיה , ואם להפר ברית האחוה עם החכמים הנכבדים המכבדים אותי באהבתם . ולהוקיר מכתבי מלפניהם , ולהראות

לעיניהם כאיש גבה רוח ורם לבב ? הא ליואת אל יסלח לי ה׳, אם מגאוה בזיתי לאדם נבזה וחדל אישים, ואף כי לגדולי ישרון וחכמיו, כמוך האדון היקר ! אמנם אם הכנת טרף לתלמידי וחק לנערי לא יתנני השב רוחי, וכל רגע אשר אני פונה מחקור על אשר עלי לשום לפניהם גנוב הוא אתי, ואם ברוב הלמודים אשר נפלו בגורלי כל אשר הכינו לפנינו הקדמונים רחוק מאד משבור רעבון אנשי דורנו, והתורה והנביאים לבושים בלויי סחבות אשר ישימום מאוס לרואיהם והמה חגורי שק צועקים לאמר: מי ילבשנו מחלצות! היאשימני אלהים אם אעשה העקר עקר, ואם יומם ולילה לא אתרפה למצוא מרפא לנגעי בני עמי, ולהישיר תלמידי בדרך ישרה, למען חבב עליהם את התורה, ולהבעיר בלבותם אש אהבתה, ולתת בידם חרב פיפיות, חרב נוקמת נקם ברית להקהות שני רשעים המתפרצים, אשר מלאה הארץ אותם.

והנה בקיץ החולף מלבד ס׳ ירמיה אשר פירשתי לתלמידי (עד סימן מ״ז ולא זכיתי להשלימו) ערכתי לפניהם למודי יסודות הדת (טעאלאגיא דאגמאטיקא), וגם כי אף אותם לא זכיתי להשלים הנה שתים זו פעלתי, האחת להגיד להם כל החכמים אשר כתבו בישראל בעניני העקרים, ועקרי דעותם ומחלקותם, עד האחרונים אנשי דורנו, ומהם הרב אהרן הארינר, אשר כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן ציר נאמן שלו לכל בית ישראל, והבאתי דבריו אחד לאחד ושברתים כשבר נבל; והשנית בידרתי מציאות האל ויכלתו ואפשרות הנפלאות, הכל במופתים לקוחים מהרכבת היצורים, בלא לסמוך כלל וכלל על חכמת מה שאחר הטבע, אשר עמודיה ירופפו בדור הזה.

והנה בבוא אלי מכתבך אדוני מיום ז׳ אייר תקצ״ב, וראיתי כי עומד אתה בדעתך בענין זמן כתיבת ס׳ איוב, וזה בלי שים לב לבטל טענותי על קדמותו, רק בדבר שפתים לאמר: „יש באמתחתי ראיות רבות ונכחות״ לו פתחת שקך ותאזרני שמחה! ומלבד זה ערכת לפני חלוקי הוראות קצת נרדפים בנטיה מדעתי ובלא נתינת טעם לנטייתך, וקצת מהבדלותיך נראו בעיני לקוחות מס׳ ירעות שלמה אשר היה בידי זה שלש שנים ולא עתה. אז אמרתי: למה הבל איגע בוויכוחים אשר אין להם קץ ? אני אמרתי לך דברים של טעם על קדמות ס׳ איוב, ואתה לראיותי תאטום אזנך, ולפני תקפוץ אמתחתך מהגיד לי תשובותיך ושאר ראיותיך, ומה לי לזעוק עוד? ועל דבר הבדלות הנרדפים, הן אמת כי בקצת ענינים חזרתי בי מאשר כתבתי זה ימים ושנים, ומדי יום ביומו מדי בארי ספרי הקדש לתלמידי מוסיף אני חקירה וידיעה בישרשי לשוננו, אמנם הנרדפים אשר הבאת באגרתך, קצתם לא נזדמן לי אחרי היותי בעיר הזאת להביאם שנית בכור הבחינה, וקצתם בחנתים ומצאתים כסף צרוף מזוקק שבעתים, אך אם באתי להשיבך דבר מה היה לי לאמר אליך ? הייטב בעינך אם אמר לך: „אתה חולק על דברי ולא הוכחת דבריך בראיות, ואני בדעתי אני עומד בקצת דברים ובקצתם לא אדע, ולא אוכל לשפוט שפוט אם לא אשיב ידי על החקירות ההנה לדרוש ולחפש מפה ומפה, לדעת איזה יכשר הזה או זה, מה שאי אפשר לי כעת לעשות לחסרון הפנאי ? „

על כן על כל הדברים האלה בחרתי לי דומיה, ורמזתי זה אל התלמיד

המעולה (בעיני) גאלדענטהאל, וחלילה לי מהעלות על לבי להביא בזיון וקצף לאיש כמוך היקר בעיני ובעיני כל ישראל לשם לתהלה ולתפארת, אך אמרתי בלבי הבחור המשכיל הזה יגלה לו כוונתי ויצדיקני לפניו, ואיש אחר לא ידע מזה דבר. ועתה כי לא כן נפל הדבר, צר לי אדוני, צר לי מאד עלי ועליך, עלי כי כמעשה אחד הנבלים אולי היה פעלי לעיני אנשי ארצך, או כאיש גבה רוח הייתי בעיניהם ובעיניך, ועליך על המרותי את רוחך הטהורה, והכאיבי את נפשך היקרה, ולא אמר על קלונך ועל בזיונך, כי ידעתי כבודך מאד נעלה מהיותו מתחלל ומתבזה על דבר אשר כזה.

ועתה אדוני היקר המקרה הרע הזה לא יזכר ולא יפקד עוד לעולם, והנני הנני היום למלא שאלתך אשר שאלת ממני במכתבך לערוך לפניך פירושי לדברי ישעיה כ"ץ א' — י"ד, כ"ז ב' — ט', כ"ח כ"ג — כ"ח, ס"ג ט"ו עד ס"ה, גם פירוש משא גיא חזיון, וענין צל המעלות.

בסימני ס"ג ס"ד וס"ה לא סרתי משטתי בבה"ע תקפ"ט, אלא כי שם פירשתי הענין על גלות בבל, ועתה פירשתי הכל על הגלות הזאת, וזה לשוני בפסוק העם המכעיסים אותי (ס"ה ג') (עד: ועיין למטה פסוק ז'). אמנם בסימן ס"ו בטלתי שטתי כעפרא דארעא, וזה לשוני עתה: כה אמר ה' השמים כסאי (עד מדה כנגד מדה). גיא חזיון פירשתי על ירושלם, ולא מצאה ידי לתת טעם נכון לקריאת שם זה, והבאתי דעות רבות, ולא נחה דעתי באחת מהן, ובענין הפלא במעלות אחז דבקתי בשטת רלב"ג ודון יצחק שלא היה במהלך השמש אלא בצל המעלות.

ס' מחברות מנחם בן סרוק לא נמצא לא כאן ולא קרוב לכאן, עד פארמא, ושאר ערים הרחוקות עוד יותר, ואתה אדוני ידעת כי הוא נמצא באשכנז בערי המלכה וויען ובערלין.

ועתה אדוני הנה עשיתי ככל אשר צויתני, לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי, ואתה אדוני היקר כבדני בתשובתך, ולא כגמול ידי תעשה לי, והודיעני משפטך על פירושי ועל דברי, והוסף תוסיף כאות נפשך לשאול מידי פירוש מקראות מישעיה, מירמיה, או מס' התורה, ואני אמהר (אם יהיה אלהים עמדי ויהנני חיים ושלום שלוה והשקט) למלא את שאלותיך, ותהי לי לתהלה ולתפארת.

ואתה אדוני שלום וכל אשר לך שלום כהפץ אוהבך ומוקירך הדורש אהבתך החותם פה פאדובה פורים התקצ"ג

שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXXXII

An S. L. Goldenberg Tarnopol

No. d' ordre de l'Index raisonné 75 Ante I. 31

5. 3. 1833. י"ד אדר התקצ"ג

לכבוד ר' שמואל ריב גאלדענבערג שלום.

זה לי ימים רבים עיני מיחלות לספר עולת החדש ולס' בכורי תועלת שאמרת

לשלוח לי, ואתה תמחול אם התמהמהם הביאני להרהר אחר דבריך ולומר אולי לא היו ולא נבראו כי אם מלבך אתה בודאם, ועתה כאשר תשלחם אלי על ידי הדיליזאנץ, אדע כי כנים דבריך. ועתה אם תבקש ממני סבת היותי מפקפק בדבריך, האמת אגיד ולא אכחד, כי רחוק היה בעיני שהגביר המהולל ר' יוסף פערל ישלח לי במתנה קונטרים שהדפים, וישלחהו לי על ידי בי דואר, באופן שהוצאתי בעדו כפליים בשוויו, אחת היא על כן אמרתי, אין זה דרך נדיבי עם כמהו, אך גאלדענבערג מלבו בדה הדבר. ועתה כראותי כי החכמים הנכבדים שי"ר, פערל, ובלומנפעלד שלשתם בעלי בריתך, אמרתי בלבי למה לי להיות חושד בכשרים או ממקבלי לה"ר? לכן אמַר הנני נותן לך את בריתי שלום.

פאדובה פורים התקצ"ג

אוהבך שמואל דוד לוצאטו

Nr. LXXXIII

An S. L. Rapoport Lemberg

25. 3. 1833. ה' ניסן התקצ"ג

שמואל דוד לידיד נפשו ועטרת ראשו החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר שלום.

שויתי ה' לנגדי דיין ומוכיח ועד, וכאלו לפני כסא כבודו אני ואתה היום הזה עומדים, דינא יתיב וספרין פתיחו, הנני משיבך דבר על תוכחותיך באמת ובלבב שלם, בשפה ברורה ובלשון קצירה, בלא חמה ובלא שום התפעלות אחרת, רק אתגבר להציץ בחדרי לבי כמציץ מן החרכים, ואשר אראה אגיד, אפתח שפתי וכליותי עמך.

אחת היא דרכי אשר החזקתי בה מנעורי ולא ארפה, והיא לרדוף אחר התושיה (רעאליטעט), ולא אחר הצל; ומאז מנעורי ראיתי רוב העולם רודפים אחר הצל והמדומה, ועוזבים היש והממש, והם עם זה לא טובים לעצמם (כי אין חייהם חיי שלוה, כי רוחם כים נגרש), ולא טובים לזולתם (כי איש איש מהם בלתי בוטח בחברו), וגמרתי בלבי לגדור בעדי ולבנות עלַי חֵיל וחומה, לבלתי תבא רוח עועים המסערת אותם ומסלפת דרכיהם ותזיז אותי ממקומי. ובהחזקי בדרכי זה מצאתי את עצמי טוב לנפשי (כי חייתי חיי שלוה גם בחסר כל, ולא אירא בהמיר ארץ), וטוב ומועיל ואהוב לזולתי, על כן התחזקתי במסלתי, ולא אסור ממנה ימין ושמאל. וכל מכירי, ותלמידי בפרט, רואים ובוחנים יום יום כמה דרכי (אשר לא כדרכי אנשי הדור) טובים ומועילים להם, יותר מדרכי זולתי מאנשי הדור, הולכי נתיבותיו הנחמדות למראה. ובדבר הזה אמת כן הוא כי אני מחזיק במחשבתי: לא כן בדעות פרטיות אשר לי, אשר טבען להשתנות ברוב הימים כפי רבות הידיעות והחקירות, ובאלה אני מקבל האמת ממי שיאמרה, גדול יהיה או קטון, ראשון או אחרון, רחוק או קרוב, אוהב או שונא.

ובענין המדה הזאת לקבל האמת ממי שיאמרה, ולהודות עליה בפה מלא ובלב שמח, לא ראיתי עד היום מי שישוה לי, גם כי לגבי דידי מלתא זוטרתי היא, ורחוק אני מהתפאר בה, כי המדה הזאת איננה אצלי אב, אלא תולדה, והיא תוֹלדת מִדתי לאהוב ולבקש ולרדוף היש ולא הצל, הממש ולא המדומה, אשר מזה נמשך שאני עלז בקנותי מזולתי ידיעה מה, כי הידיעה ההיא היא יש, ולא אשמח אם יחשבני זולתי ביותר ממה שיש בי, כי המחשבה ההיא היא דמיון וצל, לא יש; ולא אתעצב אם בהודותי לדברי זולתי אולי יתגדל ויתפאר האיש ההוא עלי וישמח בקלוני, כי התפארות האיש ההוא ושמחתו ג"כ אך דמיון, ושמחת חנף עדי רגע, אך עלוי נפשי על נפשו הוא יש יקר ומרומם על כל תהלה, ולמה אשחית נפשי ואפסיד מעלתי, בעבור פחיתות זולתי? ובפרט כי ממדותי ג"כ היות מעלות המדות נכבדות בעיני למעלה למעלה מן המעלות השכליות, ומעלת השכל והסברה הישרה נכבדת בעיני למעלה למעלה ממעלת המדע הנקנה ברוב הקריאה בספרים, וכל ימי אמרתי בלבי לא כל המרבה בזכירה מחכים; ונמשך מזה כי כשאודה לזולתי שהודיעני ידיעה נקנית שלא ידעתי, אני נותן לו על עצמי מעלה ומדה שאינה מדה בעיני; וכשאודה לו שהעמידני על אמתת דבר שהבין מדעתו, אני נותן לו על עצמי מעלה ומדה שהיא מדה; אבל אם אתעקש להכחיש האמת, אני לוקח מעלי ונותן לזולתי מעלה ומדה שאין גדולה ממנה, ואין דומה לה ואין כערכה.

בענין חקירת קדמות ס' הנחמות, הדבר נמנע ממני לעת עתה להביא דעתי ודעתך במשפט, ולא למען דחות אותך ולהמלט מידך אמרתי כי אולי אשוב על החקירה הזאת בעוד שתים או שלש שנים, כי כן היא בלבבי, ואם אפנה עתה לחקירה ארוכה וקשה זאת אצטרך לעשות מלאכת ה' אשר בידי רמיה. ומצד אחר האמנתי כי אחר שנתים ימים אוכל לשפוט טענותי וטענותיך ברעת צלולה הרבה יותר מעכשו. וכיוצא בזה קרה לי עם ידידי ובן דודי שחבד"ל, אשר זה שלש שנים חלק עלי באגרת ארוכה על דבר מבטא הקמץ, ורק בימי הסתו הזה בבואי להוסיף שנית ידי על למודי דקדוק שלי הבאתי טענותיו בכור הבחינה, והודיתי לו במקצת, והחלפתי שטתי אשר החזקתי בה מכמה וכמה שנים.

ובענין הראב"ע, היותו נכבד בישראל ובאדם הוא בעיני בכלל המדומה והצל, והיות הספור בשבחו והגדלת מעלתו גורם תקלה (כי ילמדו התלמידים לאחוז בדרכיו, להיות נחפזים במשפטיהם, ולדבר אחת בפה ואחת בלב) הוא יש ודבר שיש בו ממש בלא ספק ובזה הלא מאז מיום חמשה עשר לחדש התשיעי התקצ"א הראיתני כי רחוקה מדתך ממדתי, באמרך (§. ט') "ובזה לבד כעסוני וקנאוני בעל קנאת האמת ויאסט, באשר דברו בצדיקים וישרים דברים אשר לא כן, לא בשגיאותם וספקותם" ומן היום ההוא עגמה נפשי ויצר לי מאד בראותי כי לא מחשבותי מחשבותיך ולא דרכיך דרכי, וידעתי מאז בלבי כי מן השרש הרע הזה עוד חלוקי דעות יצמחו בינינו לרוב. וביותר צר לי על הדבר הזה, כי רואה אנכי כי אין איש מתחזק עמי לאחוז בדרכי, כי אנשי הדור כלם במדומה דבקו, ואת התושיה השליכו אחרי גוים, ואם אברר ואוכיח כי קצת מן החכמים הנכבדים אשר היו תפארת עמנו היו (שלא ברצונם) גרמא בנזקים רבים, לא יחושו לאמתת

הדברים, רק יחוסו על כבוד הנכבדים, ובלבבם אולי יתנו בי דופי לאמר בקנאה דבריו. ואחרי אשר גם אתה ידיד נפשי, היקר בדורנו, נוספת על שונאי תושיה להלחם בה, מה לי עוד, כי אם לזעוק בנפש מרה: אני נותרתי נביא לה' לבדי - לא זעקתי מרה על ראב"ע על דבר נטותו מקבלת רז"ל, כי אם על היות דבריו בלב ולב, כי הוא בכמה מקומות מנשא עד ראש כוכבים קבלת המעתיקים, ואומר (בראשית ל"ו ל"ב) כי לא יפול מדברי רז"ל ארצה. ואני גם כי אינני מאוהביו, כבר קבלתי פירושו (נגד ההלכה) בפסוק לא תקיפו פאת ראשכם, שאינו אלא על מת, וקבלתיו לעצמי למעשה, אע"פ שאין אני מורה כן לאחרים, כי אין לי עסק בהוראה.

אגב ריהטא לא דקתי באמרי על ראב"ע שהתיר החלב, כי לא אמר אלא שקדמונינו אסרוהו; אלא שעדיין נ"ל כי האומר שקדמונינו אסרוהו כוונתו שהתורה התירתו, ולא יהיה לדעתו אחד מאיסורי כרת כמו שהוא לדברי קדמונינו, והוא בעיני כמתעתע, מלבד מה שהוא (בעיני הרמב"ן) משתבש. ואם היה אומר שלמדוהו באחת מי"ג מדות החרשתי, אבל הוא משתדל להוכיח שהתורה התירתו מכל וכל, אלא שקדמונינו אסרוהו. ואבי ראה גם ראה איך נפתה לבך אחר המדומה, ואחרי חריפות של הבל ולא תושיה; כי רצית לדמות דרך הרמב"ם הקורא "מדברי סופרים" למה שלא נתפרש בתורה ורז"ל למדוהו באחת מי"ג מדות, למעשה ראב"ע האומר שהוא מד"ס דבר המפורש בתורה והוא על ידי עוות הכתובים אומר שאיננו מן התורה. היש יחם ודמיון בין שני דרכים אלה?

אמרתי כי ראב"ע אמר על ר' יונה כי ספרו ראוי להשרף, ואתה אומר כי לא אמר זה אלא על היצחקי. מה לי אם אמר זה על יונה או על יצחק? ואני לא הזכרתי זה אלא לומר כי דבריו בלב ולב, כי הוא נוטל קיסם מבין שני זולתו, והוא עצמו קורה בין עיניו, וקים ליה בדרבא מניה, כי סברתו שיש בתורה מקראות נוספים קשה מדעת זולתו שקצת מלות מוטעות. ואולי טעות היא בידי, ואין יתרון לזו על זו, ומכל מקום אף אם שוות הנה לרוע, והראשונה היתה בעיניו נכונה ואמתית, ולא כן השניה, היה לו לטעון טענותיו על זאת השניה, ולהרום יסודותיה, אך לומר על האומרה כי ספרו ראוי להשרף, אין זאת (באיש אשר כמהו) רק להתחסד בעיני ההמון, ולהתכבד בקלון אחרים "ולירות חצי שוא לישרי לב, ללחום עמהם רק לעיני הרואים, וידו עמהם במסתרים" (אגרתך ה' מרחשון תקצ"ג). ויגדל פשעו אם אלה אשר הוא מתכבד בקלונם הם צדיקים וטובים ממנו, ולפיכך פרטתי ופירשתי מי הוא אשר עליו אמר כי ספרו ראוי להשרף, כי איננו היצחקי, אבל הוא המדקדק המעולה והמופלא ר' יונה, והראיה הברורה על זה היא כי רד"ק (ירמיה ל"ג כ"ו) כתב: גם זרע יעקב ודוד, כתב ר' יונה המדקדק כי יעקב במקום אהרן; וכן בד"ה א' כ' ט"ו כתב רד"ק: דויד השביעי, כתב ר' יונה כי היא כמו השמיני. והשויית לשונות ראב"ע מה תתן ומה תוסיף לחזק דעתך? הנה בשמות י"ט י"ב הוא מיחם הסברה שנכתב הגבל את ההר במקום העם אל המשגע, ובדניאל א' א' הוא מיחם הסברה הזאת עצמה אל "מפרש גדול היה בספרד", ובסוף ס' צחות יחם אותה אל "המדקדק". הנה המדקדק והמפרש הגדול והמשוגע שלשתם אדם אחד, כלומר שהראב"ע בפחזותו קרא לאדם אחד בעצמו מדקדק ומשוגע ומפרש גדול הכל כפי השעה.

הרמב"ם ז"ל יקר בעיני מאד, והלילה לי מלחלל כבודו המרומם, אמנם אם אכבדנו אכבדנו בלב שלם, ולא ליראת אדם, ובמקום שטעה טעות מזקת לא אחמול ולא אכסה עליו. בעניני ספורי בראשית לא אחליט מה היתה אמונתו. אמנם אני כבר החלטתי לעצמי שלא היו ולא נבראו, אלא משל היו, ויש לי בזה דברים ארוכים. ובאמרי כי משל היו אין כוונתי שהם אללעגאריען, שדבר פלוני רומז לענין פלוני מעניני חכמה ופלוסופיאה, כדרך הרמב"ם וההולכים אחריו, כי דרך זו רחוקה ממני מאד ושנואה לי ג"כ, כי לעולם שויתי לנגדי דברי רב האי כי צריך לפרש הדברים לפי דעת מי שאמרם, לא זולת זה, ונ"ל ברור כי משה לא עלתה דעתו על פילוסופותו ועל הלומותיו של אריסטו או של פילוסוף אחר, ובבחינה הזאת אני מגנה וישונא דרך המתפלספים והמקובלים שמפרשים התורה דרך משל וחידה. אך דעתי באמרי כי ספורי בראשית משל היו, דרך אחרת היא ואין כאן מקום להאריך. אמנם הענין אשר לי בו דין ודברים עם הרמב"ם הוא מה שאמר. הרמב"ם התפתה יותר מדי אחרי דעות הפילוסופיאה אשר גברה בימיו בין הישמעאלים, וממנה קבל דעת נפסדת ומזקת שאין לנפש האדם השארות בטבעה, אלא על ידי השתלמות האדם וקנותו המושכלות, כי רק הדעת הנקנה הוא הנשאר (עיין מורה ח"א פ"ע וח"ג פכ"ז, יסודי תורה פ"ד, הלכות תשובה פ"ח פירוש פ' חלק ח' פרקים פ"א), ואני לא אגנהו על סברתו זאת, כאשר עשו רבים, כי אין חטא או גנות נופל באמונה, ואין על האמונות מבוא לרצון (אור ה' מאמר ב' כלל ה' פרק ה', ואור עמים דף ב' ע"ב ודף ה' ע"ב), אמנם צר לי מאד (ודבר זה צריך פרסום ופרסומו מצוה, כי במקום שיש הלול השם אין חולקין כבוד לרב) כי מן הסברה הזאת המשיך הוא ז"ל תולדה קשה ומרה, והיא כי כל מי שלא השלים נפשו על ידי ידיעת מושכלות מיוחדות אשר כלל אותן ב"ג עקריו איננו אדם, איננו אחינו ורעינו, אבל הוא בהמה (כי נפשו לא חיה), ואיננו בכלל ואהבת לרעך כמוך, אבל מורידין אותו ולא מעלין, וכן הגוים הבלתי מאמינים ביחוד האל גם הם כבהמות נדמו (פירוש המשנה, קמא פרק ד' הלכה ג'), ומשה רבנו צוה את ישראל לכוף את כל העולם (כמו שצוה מחמד) להכיר יחוד האל — וכל זה לא היה ולא נברא, כמו שהוכחתי בלמודי טהעאלאגיא דאנמאטיקא וטהעאלאגיא מארעלים אשר לי—ומזה נמשך שלקח כפשוטם הרבה ממאמרי רז"ל המתנגדים לדרכי התורה האלהית אשר כל נתיבותיה שלום, ולא המתיקם, אבל הוסיף עליהם מרירות: כל זה הוכחתי באריכות ובראיות ברורות, והדבר הזה לבדו מקטין מעלת הרמב"ם בעיני.

עד פה תשובתי על תוכחותיך ידיד נפשי ועטרת ראשי, אשר דליתי מחדרי כליותי וממעמקי לבבי, ואשרי שמצאתי לי בדור הזה איש אשר אוכל לגלות אליו מצפוני, ואשריך שמצאת מי שיגלה מצפונו לפניך. והנה ידעתי כי כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ואיננו מן הנמנעות שאהיה אני טועה בישפטי את נפשי, ואפשר ג"כ שאתה ואחרים תבירו שבילי לבי יותר ממה שאכזיום אנכי: אמנם התבטח אתה ידידי כי שערי לבך נגלו לך בבירור יותר מאשר שערי לבי גלויים לי? התדע נאמנה כי עיני הכו בסנורים, ועיניך עיני נשר? נשגבת בעיני ידידי, מאד נעלית, על כן גם החקירה הזאת נשגבה לא אוכל לה, לא

לאיש כמוני היא. ויהי מה, לא בארץ מלחה זרעת ידידי היקר את תוכחותיך, כי על אזן שומעת דברת, ועל אוהב מוכיחו ואם הם תלמידיו, ואף כי אם הם גדולים ונכבדים כמוך ידידי היקר. אשר על כן אם עד היום היו עיני פקוחות על דרכי ועל נטיות לבי, תרבה מהיום והלאה השגחתי עליהן, ואצור לבי מכל משמר, כדבר שנאמר (משלי ד' כ"ג).

ואחרי הדברים והאמת האלה הנה מר לי מר, ולבי חמרמר, וכתנור נכמר, ובשרי סמר, וסרעפי זה על זה יתמרמר, וכה יאמר: הזה פרי אהבת שני אנשים כמונו? הלזאת קשר ה' את לבותינו קשר אמיץ, למען אך ריב ומדון יהיה בינינו? הלנצח תאכל אש המריבה? עד מתי אראה נס אשמעה קול שופר? אל נא ידידי, אל נא תהי עוד מלחמה ביני וביניך. לכה ונכרתה ברית אני ואתה, ברית מלח לא תופר, ואלה הדברים אשר נעשה:

א. אני אלקט בעבורך כל אשר אמצא חדש ויקר בספרים כ"י אשר יזדמנו לפני.
ב. אערוך לפניך ספקותי ושאלותי בעניני קדמוניות ובשאר ענינים.
ג. אציע לפניך קצת ממחשבותי פרי חקירותי.
ד. אתה תודיעני מה הוא ערך ויקרת הספרים כ"י והלקוטים שאשלח אליך מהם. המעט הוא אם רב, והתועלות אשר בחכמתך תמשיך מהם.
ה. תשיבני על ספקותי ועל שאלותי.
ו. תגיד לי משפטך על מחשבותי.
ז. אני אגיד לך אם נהה דעתי אם לא במשפטך אשר שפטת.
ח. אם תהיינה בידי טענות נגד משפטך, אערוך אותן לפניך.
ט. אם יהיה הענין רופף בידי, אגיד לך, ואניח החקירה לזמן אחר.
י. אתה לא תקצוף על עזבי החקירה והרחיקי אותה לימים הבאים, אך תאמין כי רק לעמק הדין ולמיעוט הפנאי אעשה זאת.
יא. איש איש ממנו יכתוב לרעהו החדשות אשר תהיינה בארצו בעניני בני עמנו, או בעניני חכמה ומדע הנוגעים לבני עמנו.
יב. איש איש ממנו יגיד לרעהו קורותיו והעתים אשר יעברו עליו, ועסקיו, ועצותיו אשר ייעץ לענין הוציא לאור מלאכה ממלאכותיו.

ועל אלה תוסף (אם מצאתי חן בעיניך) עוד שלש:

יג. אתה תשאלני דעתי בכל ספק וחקירה אשר באותם הענינים שאני עמל בהם.
יד. תגיד לי קצת ממציאותיך וסברותיך החדשות, פרי חקירותיך בכל ענין שיהיה.
טו. אני אחוה דעתי על מציאותיך ועל סברותיך אשר תגיד לי.

ועל אלה תוסף עוד ידידי ככל אות נפשך.

מעתה כל אגרותינו תתחלקנה לסעיפים מסומנים באותיות, כפי הסימן מסימני הברית הזאת, השייך לכל אחד ואחד מעניני האגרת. וזה החלי.

באה"ב בשבת י"ט לחדש אדר שעבר נכתרו בתאר חכם ארבעת התלמידים הראשונים אשר למדו בקאללעגיום ראביניקום זה, הלא המה מהח"ר הרופא ישראל גדליה קזים, אבי"ו, מהח"ר הלל קנטוני, ואברהם חי בן ידידנו החכם יש"ר; וקבלו כתב עדות שהם מוכשרים לרבנות (idonei a concorrere all'uffizio di Rabbino)

השנים הראשונים בשבח רב (con molta lode). והשנים האחרונים בשבח (con lode), וזה אחרי עשרים ושבע הקירות ובדיקות שנחקרו ונבדקו כל אחד ואחד לפי מה שאמר. תחלה נחלקו הלמודים כלם לעשרים ושבעה, כגון הלכות תפלין למוד אחד, הלכות ס' תורה אחד, הלכות שחיטה וטרפיות אחד, הלכות אישות אחד, הלכות גירושין אחד, הלכות נדה אחד, י"ג מדות אחד, וכן פירוש התורה אחד, פירוש ישעיה אחד, פירוש ירמיה אחד, טהעאלאגיא דאגמאטיקא אחד, טהעאלאגיא מאראלים אחד, ידיעת ה"ק אחד, ועוד חמש מסכתות מן הש"ס, חולין, ע"ז, קדושין, גטין, כתובות. וכל אחד מן הלמודים האלה נחלק לשאלות, יש לחמש ויש לשש, יש לעשר ויש לעשרים, כפי מדת הלמודים. אה"כ ניתנו בקלפי פתקים מצויינים א' ב' ג' וכו' כמספר שאלות כל למוד ולמוד, והתלמיד הנחקר טרף בקלפי והוציא פתק אחד לאחד מן הלמודים, והפראפעסאר כתב על הנייר מספר הפתק אשר הוציא התלמיד, וכתב אצלו ענין השאלה הנרמזת במספר ההוא, והכנים את התלמיד לחדר ריק בלא ספרים (זולתי תנ"ך ללמודי תנ"ך, ומסכתא של ש"ס ללמודי ש"ס), ובדק בבגדיו שלא יהיו בהם מכתבים, וסגר אותו בחדר עד שכתב תשובת השאלה ותתם אותה. אז הקיש התלמיד בפעמון ופתח לו הפראפעסאר, ויצא משם וטרף בקלפי והוציא לו שאלה מלמוד אחר, וכן על הדרך הזה יום אחר יום לכל הלמודים. והנה בענין הדינים, כל אחת מן השאלות כוללת תחתיה שאלות הרבה, והפראפעסאר חברי כתב על ספר כל השאלות ההן הקטנות ומסר אותן לאיש איש מן התלמידים בהסגרם, ועל פיהן כתבו תשובותיהם לכל אחד ואחד מפרטי הדינים. לדוגמא, השאלות הכוללות בהלכות גרושין הן י"ו, הראשונה מהן זה לשונה: "דברים שהם עקר גרושין מן התורה וביאורם, עדי מסירה ומסירת הגט ליד האשה, עדי חתימה" ונכללו בה כ"א שאלות פרטיות, כגון: "כמה הם ואיזה הם הדברים שהם עקר הגרושין מן התורה? המותר לכתוב הגט על דבר מחובר? מה הוא תוקף הגט ומה הוא תופס? מה יאמר המגרש כשנותן הגט ביד אשתו? ואם לא אמר כלום מה דינו?" וכן על הדרך הזה. ובלמוד הש"ס נבררו מחמש המסכתות הנ"ל קצת סוגיות, והתלמידים כתבו פירושן ופירוש כל המשא ומתן שבהן בלה"ק באר היטב.

אחרי כן נתחברו שני הפראפעסאערן והרב מורה העיר בבית הגביר הדירעקטאר שלש שעות בכל לילה ולילה, ושלשתנו יחד חקרנו ובדקנו כל תשובה ותשובה מתשובות כל תלמיד ותלמיד, ואחרי החקירה והבדיקה שפשפנו כל אחת מהן בפרט, והעמדנו לכל אחת מהן תארה הראוי לה, שלמה, חסרה, או מוטעית; ואחרי בדיקת התשובות כלן שפשפנו משפט התלמיד המשיב והכל על פי חקים הקבועים לנו למבראשונה. והתלמידים האלה ארבעתם מחוייבים לשמש משך שנה אחת אצל אחד מן הרבנים היושבים על כסא ההוראה, ואחרי כן יוכתרו בכתר הרבנות, (אם תודיע ותפרסם כל הענין הזה למרעיך החכמים הקרובים והרחוקים תעשה עמדי חסד; וכן אם תודיע אל החכם צונז כי הרעגאלאמענט של בית מדרשנו נעשה קודם ברירת הפראפעסאערן (כמו שנראה מתוכו), ואנחנו הרשות בידנו לתקן סדר הלמודים כטוב בעינינו, וס' בינה לעתים ויד יוסף אין להם חלק בבית מדרשנו, והתלמידים לומדים ממני יסודות התורה האמונה והמדות בדרך חדשה ומסכמת עם

השכל וההכמה , ולומדים מחברי ידידי חכמת המליצה (Homeletik) , ועוסקים בקריאת גדולי מליצי אישליאה , ומתחבים כפעם בפעם להדריש ברבים בישפה ברורה ובמליצה מפוארה ; גם הפראפעססארען (במצות הגובערניום) דורשים ברוב השבתות מוסר השכל אל הבחורים הלמדים החכמות באוניווערסיטעט) . ועתה נשארו בקאלליעגיום שלשה תלמידים אחרים .

יב

יש בדעתי להוציא לאור חלק ראשון מלמודי הדקדוק אשר לי , והוא כולל החלק הנקרא Elementarlehre , ואחריו ישׁ Anhänge , כוללות חדשות רבות , והאחרונה ארוכה , וכוללת כל משפטי הטעמים (גם טעמי אמ"ת) , עם חדשות הרבה . הספר הזה יודפס (א"ה) בלשון אישלקי , ואחד מתלמידי התעורר לתרגמו אשכנית ולהדפיסו בארץ אישכנז , וכבר התחיל מלאכת תרגומו . והנה אני יש בידי ס' Lehrgebäude לגעזעניום וגם דקדוק קטן שלו Hebräische Grammatik, neunte Auflage , 1828) , מלבד רוב חשובי המדקדקים אשר היו לפנינו בישראל ובאדם , ואתה ידידי זה חסדך את רעך , אם ידעת איזה ס' בדקדוק שיצא לאור מקרוב ושעשה לו שם באשכנז להיותו כולל חדשות , תודיעהו אלי בשמו ושם כותבו , למען אמהר ואאספהו אלי , להעשיר את ספרי בהבאת האמת בשם אומרה , או בהכזבת שבושי זולתי .

ב

הנמצא באחד מספרי ישראל לשון אמות הקריאה ? כי לא מצאתי אלא רד"ק במכלול (דף ק"ד) ששנה לשון ס' יצירה , ואמר כי שלש אמות אמש הן בעולם , אך אמות הספור אוי"ו , ובוקסטארף בלעקסיקון שלו הזכיר אמות הקריאה , ולא הזכיר שם המחבר שאמר לשון זה . והנה שתים אנכי שואל : מי משלנו הזכיר אמות הקריאה ? ומי הזכיר אמות הספור לפני רד"ק ?

ג

1. בענין מעשר עני זה לשוני בפי' התורה מהדורא קמא : (דברים י"ד כ"ח) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא , בשנה ההיא אינו הוזר אל תבואתך , אלא אל מקצה שלש שנים (וכן דעת בעל הטעמים) , כלומר מקצה שלש שנים בשנה ההיא בעצמה תוציא את כל מעשר תבואתך והנחת בשעריך ; ולפי הפשט הוא הנשאר ממעשר שני שלא הספיק לאוכלו בירושלם , יבערנו בכל שנה שלישית , בתתו אותו ללוי ולעני , המתינה לו תורה עד ג' שנים שיאכלהו הוא עצמו בירושלם , ומה שנשאר בשנה השלישית יצטרך לבערו ולא ימתין עוד , וזה טעם סמיכות והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו , כי אע"פ שמצוה לאכול מעשר שני בירושלם , מכל מקום אין רע שישאיר ממנו להאכיל ללוי שבעירו עם שאר העניים . (— כ"ו י"ב) כי תכלה לעשר וגו' , ענין הפרישה הזאת מבולבל מאד לשעת רז"ל , שהרי לדבריהם היא מדברת בשלישה מיני מעשרות , אע"פ שהכתוב לא הבדיל ביניהם כלל , כי הנה לדבריהם ונתת ללוי זה מעשר

ראשון, לגר ליתום ולאלמנה זה מעשר עני, לא אכלתי באוני זה מעשר שני; והנה הכתוב מזכירו תמיד בלשון יחיד, כאלו אינו אלא אחד: וגם נתתיו, לא אכלתי באוני ממנו וגו', נראה שאינו אלא אחד. לפיכך נ"ל שאין הכתוב מדבר אלא במעשר אחד, והוא מעשר שני הנאכל לבעלים בירושלם, ומפני שהיה קרוב הדבר שלא יספיקו הבעלים לאכלו שם מדי שנה בשנה, היו משהים הנותר משנה לשנה אחרת, והנה התירה התורה לעשות כן עד שלש שנים, אבל בשנה השלישית אם עדיין לא הספיקו הבעלים לאכלו כלו בירושלם, צותה תורה שיוציאו אותו בעירם ויתנוהו ללוי ולעני. והנה בכל שנה שלישית היה בעל הבית לוקח עמו מה שהיה יכול לאכול בירושלם, והשאר היה מניח בעירו ומוציאו לעניים, ובהיותו בירושלם היה אומר עתה השלמתי לבערו מביתי, כי קצתו אכלתי כמפשט וקצתו נתתי לעניים; והנה המאמר הזה כדברי רשב"ם לבלתי יעכבם לעצמו בביתו, כי כשהוא צריך להתודות על זה לפני ה' בהיכלו לא ימלאהו לבו לשקר. ונראה כי אחר שרבו הרמאים הגוזלים מתנות עניים, והיו אומרים לעניים אין לנו שום מותר מעשר שני לתת לכם, כי כבר אכלנוהו בירושלם, גזרו חכמים כי בשנה השלישית לא יפרישו מעשר שני, אלא המעשר שמפרישים יהיה כלו לעניים.

2. ובענין הברכה והקללה זה לשונו שם: (דברים כ"ז י"ב) אלה יעמדו לברך את העם וגו', לא היו השבטים על ראשי ההרים, אלא מזה ומזה לארון, חצים לצד הר גרזים וחצים לצד הר עיבל, כאמור ביהושע ח'. גם אין ספק כי לא היו השבטים הם המברכים, א"כ אלה יעמדו לברך את העם אין ענינו אלא מן הצד שיברך המברך את העם, ועל הר גרזים ענינו שתנתן הברכה על ההר, דוגמת ונתן אותם על ראש השעיר, כי הר גרזים שהיה הר עושה פירות יתנו עליו הברכה, כאלו משם תבא אח"כ על כל אשר יקים את התורה, וההפך בהר עיבל שהיה מקום חרב. ועל הקללה בהר עיבל לצד הקללה אשר תנתן (במאמר) למען תנוח בהר עיבל. (— — י"ד) וענו הלוים, אין זה הברכה והקללה, כי מה טעם לומר ברוך אשר לא יעשה פסל וגו', ברוך אשר לא ישכב וגו' וגו', ברוך אשר לא יכה וגו'? אבל היא הקדמה אל הברכה והקללה, והענין כך הוא: הברכות והקללות (דברים כ"ח) הן רובן לכלל האומה, וזה כי רצון האל שיהיו כל ישראל ערבים זה לזה, שאם יניחו החטאים בלא עונש יענישם כלם, לפיכך ראה ה' כי טוב להקדים להודיעם כי לא יעניש הקהל כלו על חטאת היחיד אלא א"כ תהיינה נגדיות וידועות, אבל הנסתרות לה' הנה, והוא יעניש החוטא לבדו, לא הקהל כלו, ולפיכך פרט כאן עונות שדרכם קבוצות נסתרים, כדברי ראב"ע ורשב"ם. והנה ההקדמה הזאת אמרוה הלוים, ואח"כ פתח יהושע וקרא הברכה והקללה. וזה טעם מה שאמור ביהושע ח': וכל ישראל עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלוים כאשר צוה משה עבד ה' לברך את העם ישראל בראשונה, ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה, תחלה ברכו הלוים את העם באמרם ארור האיש החוטא בסתר, כי זו ברכה לכלל העם שלא יהיו נתפסים בעון היחיד החוטא בסתר, ואח"כ קרא יהושע הברכה והקללה.

3. במיכה ז' ד' נ"ל ראוי לקרוא טובם כחדק יִשְׁרָם מִסּוּכָה, הישר שבהם הוא מסוכת חדק. ומאז קודם שנוי צורת מנצפ"ך נדבקה מ"ם של ישרם

לתבת מסוכה, וכתבו הסופרים ישר ממסוכה שהיא מליצה בלתי נאותה ומדוקדקת.

ח

אתה אומר אלי: „לא ידעתי למה לא בחרת ביותר פשוט עוד, שכִנה הכתוב אמירת ארור בלשון ברכה" ואיך אבחר בפירוש זה? והלא גם בתורה גם ביהושע נכתב בפירוש בענין זה הברכה והקללה, הרי שלא כִנה הכתוב, כמו שלא כִנה הכתוב באומרו איש כי יקלל אלהיו, והכלל כי בעניני חק ומשפט אין מקום לכנוי.

טו

1. יקרה ונחמדת השערתך בענין ר' אלכסנדראי בזהר חדש בענין הנשמה.

2. אמנם אין דעתי מסכמת עמך בענין השערתך במלת דראון, הואיל ומצד אחד לא הרי דראון כהרי Darawand, כי דראון הוא שם מופשט וכמו שפירשת Scheusal, ודאראוונד הוא שם מין ממיני הרוחות לפי מה שהגדת לי (כי אמנם אין ספק שלא נתכוון הנביא (יהיה מי שיהיה) לחזק אמונת הפרסיים ולומר כי פגרי הרשעים יהיו רוחות ודאראוונד, מלבד שהוא מדבר בפגרים מתים המעלים תולעים ורוח אין בהם, ואמר והיו דראון לכל בשר, לא והיו דראון כמו שהיה לו לומר אם היתה כוונתו שיהיו רוחות ודאראוונד); ומצד אחר אם תועלת מציאתך היא לפרש מקור המלה, שנגזרה ממלה פרסית (ומזה תוציא תולדה לזמן כתיבת ס' הנחמות), אין אנו צריכים לכל זה, כי כבר כתבו ראזענמיללער וגעזעניוס שהיא נגזרת מן דַרַא בערבי שענינו הרחיק, ואני כבר כתבתי בפירושי כי דראון כמו והיה לכם לזרא, והפֹעל זרה בעברי ודרא בארמי ענינו פזור והשלכה, ואיננו רחוק שגם דאראוונד נגזר מן השרש הזה וממלת דראון, ואין מכאן שום ראיה על זמן כתיבת ס' הנחמות. ואבי"י מוסיף כי מזה פת הדראה. ונכון.

3. ולענין הזובחים בגנות ומקטרים על הלבנים וכו', איני מוצא שהיו ישראל שטופים אחרי עבודה זרה בבבל ובפרס, ובפרט עולי הגולה (שבשבילם נכתב ס' הנחמות לדבריך) ולא הוכיחום נביאים שבאותו הדור על זה. וכבר נִבא על זה ישעיה (כ"ז ט') לכן בזאת יכפר עון יעקב וזה כל פרי הסר חטאתו וכו' לא יקומו אשרים וחמנים, לפי מה שפירשתי: וזה כל פרי ענויו וגלותו, שיסיר חטאתו וינפץ את אבני מזבחותיו לאלילים. אך אם תאמר כי המנהגים שזכרת כבר פשטו בישראל קודם הגלות ומאז בימי ישעיה, הנה ידי עמך לפרש המקראות ההם על פי דרכך.

4. בענין משפחות המשוררים ומזמורי תהלים חקירותיך יקרות ונכבדות, ואני עתה אין בידי להכריע בזה, כי החקירות ההן חדשות לי, ואפס לי פנאי להעמיק בהן כראוי. אמנם לענין טענָתי מטֶבע מליצת ס' הנחמות אתה ידידי עושה עצמך כאלו לא ירדת לסוף דעתי. אינני אומר כי מליצת ס' הנחמות יפה ונשגבת, ולכך לא יתכן שנכתב הס' ההוא בגולה; אבל אני אומר כי בעל ס' הנחמות הוא (יותר מכל הנביאים ומכל המשוררים שבתנ"ך) אוהב הלעג וההתול, כגון ויחזק חרש את צורף וכו' אומר לדבק טוב הוא וגו' (מ"א ז') חרש ברזל מעצד וכו' גם רעב ואין כח וכו' וכו' חציו שרף במו אש וכו' וכו' (מ"ד), כרע בל קרס נבו

וכו׳ ישאוהו על כתף יסבלוהו וכו׳ וכו׳ (מ״ו), והוא ג״כ אוהב ההפלגה בציורי ההצלחה והשמחה, יותר מכל הנביאים ומכל המשוררים, וכל זה נ״ל ראיה על שהיה הכותב מלומד ומוטבע בשלוה ובהצלחה מנעוריו, לא נולד בשעבוד. והנך רואה כי מליצות המזמורים עם כל יופין נעימותן ורוממותן, אין בהן המדות האלה אשר הזכרתי.

5. בט״ו כסלו תקצ״א כתבת לי בחזוק דעתך בהוצאת הויות יהוי בה מלשון הונא שבסורי, והחלטת כי עדיין הספק גדול אם לא גם במלה הסורית הונא הברת נא נוספת מפעל הוי, והתחכמת למצוא אחוה בין הוי בה ובין פעל הוה והיה. ואני בי״ד שבט תקצ״א השיבותיך בראיות לקוחות מלשון סורי כי בהונא הנון היא בלא ספק שרשית, והגדתי לך ביום ההוא כי חביבי אבי״ו מחזיק בדעתך בהוצאת הוי והויות מן הונא, אלא שהוא אומר כי הנון בהונא היא מן השרש, אלא שרז״ל הפילוה, כמו שהפילו הם וגם דניאל ועזרא הר״ש משרש אמר (כנמא), וסיימתי כי אין בידי להכריע. ועתה אחרי שנתים ימים עזרני ה׳ ומצאתי להכריע כי האמת אתך ואליבא דאבי״ו, וזה לשתי סבות: ראשונה כי הוא אבי״ו הראני ביומא מ״ג ע״ב כי הוו בה ר׳ יוחנן וריש לקיש, ופי׳ רש״י כי מדקדקי, גם בלמדנו יחד תלמוד ירושלמי מצאנו בפרק בת״א דשקלים: לא הוו רבנן אלא על דבר קפרא, ומכל זה מוכח כי לשון הויות איננו לשון קושיא דווקא, אלא לשון דקדוק והתבוננות. והשנית, כי מיום כ״ט כסלו תקצ״ב נתתי את לבי (לבקשת קצת מתלמידי) לחקור אחר דקדוק לשון התלמוד, ליסד חומותיו ולהציב דלתיו, ות״ל הרבה כללים מצאתי, והרבה מלות זרות פירשתי בדיוק; ומכלל מה שעלה בידי הוא כי מדרך לשון התלמוד להפיל האות האחרונה, לא לבד באותיות השמושיות כגון אמרי במקום אמרין, ביניהו במקום בינהון, הואי חזאי אמרי במקום הויית חזית אמרת, אלא גם באותיות השרש, כגון (מלבד נימא תימא לימא) בי במקום בית, תו במקום תוב, זוטא במקום זוטר, אי במקום אין, מידי במקום מדעם, מנא במקום מנן (מן-אן), אשתקד במקום שתא קדמא (שנה הקודמת), תיקו ליקו במקום תקום ליקום, קאי במקום קאים (ומזה קא, ק. . ., כגון קאמר ענינו קאים אמר, עומד ואומר, והרבה נמצא לשון זה בתשלומו בירושלמי, דהוה קאים רדי, דהוה קאים דאין (פרק ב׳ דברכות) שהם לשונות שוים ללשון קא רדי, קא דאין), אמטו להכי במקום אמטול להכי, בי רבי (הנמצא הרבה בירושלמי) במקום ביר רבי, וכן פירש אבי״ו מלת אטו (גזרינן הא אטו הא) שהיא במקום אטון, כלומר על טעון, על טעם (וכבר מצאנו טונא במקום טוענא), וכן מכדי פירשתי שהוא מורכב מן מאי כדון או מאי כדן (מה זה). ולכן אין להרהיק שיהיה הוי והויות משרש הון. וזה יהיה לך למופת כי החקירות אשר אני מרחיקן לעתיד לבא אינני דוחה אותן ולא שוכח אותן.

6 הראני אבי״ו חביבי ביומא דף פ״ה ע״א לוי הסדר, ופירש״י לא פורש לי מהו, ומיד אמרתי כי אולי הקריאה הסדר, ושיהיה שם אומנותו, ושאולי היה מסדר הלכות, כלומר מלמד לתלמידים משניות בעל פה, או מלמד הקריאה בתורה

בתנועות ובטעמים. אח"כ הפ'שנו בערוך ומצאנו (פסחים ק"ה ע"ב) סדרנא אנא, פירוש מסדר הלכות, וכן פירש"י מסדר שמועות לפני רבותי תמיד. אח"כ נזכר אב"י כי ראה בספר החכם צונז (עמוד 324) סדרן Schriftkundiger, ובדקנו לשון המדרש שהוא מביא (תהלים פ"ז) וזה הוא בכ"י שב'די (והוא מתוקן יותר מהנדפס): ואומר ויבא את המים העירה, שהוא סודרן ואינו מדבר אלא בדברי תורה שנמשלו במים שנ' הוי כל צמא לכו למים ואו' לכו לחמו בלחמי, מה היה עושה הזקיהו, כך הוה חמי סודרן טב מייתי ליה לקרתא, תנאי טב מייתי ליה לקרתא הה"ד גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה. ד"א נכבדות מדובר בך (וכו'), ומכאן ראינו כי אמת היא כי סודרן או סדרן ענינו שריפטקונדיגער. אח"כ חזרתי ודקדקתי בפסחים ק"ה, וראיתי לרשב"ם שפירש: אלא סדרנא אנא, כל סדרי ברכות קידוש והבדלה נתתי לב בהן וכו', ואז נזכרתי מה שכתבת אתה ידידי בערך ברכות (אגרת תענית אסתר תקצ"א), שהיו מערבים דברי אגדות בברכות חתנים ואבלים, אז אמרתי א"כ עולה יפה שהיה נקרא סדרן מי שהיה בעל מקרא ואגדה, והיה ג"כ בקי בכל סדרי ברכות, כי בקצת מן הברכות היו מערבים דברי אגדה. ושמחתי כי (אולי) הוכפתי נופך קטן על דבריך הנחמדים בערך ברכות הנ"ל.

7. השערותיך על חשבון קץ הגאולה לר' יעקב נזיר העירוני לעיין בענין, ומצאתי השערות אחרות הקרובות בעיני יותר. תחלה הדבר ברור כי במקום סנחריב צריך להגיה נבוכדנאצר, כי כן ק"ן שנה מגלות ראובן וגד מגיעות עד החרבן לא עד סנחריב. מעתה נ"ל כי קץ הגאולה לדעת ר' יעקב נזיר הוא שנים 2300 אחר החרבן (שהיה בשנת 3338), אמנם שני המספרים שבדניאל 1290, 1335 לדעתו צריכים להיות נוספים זה על זה, כי אלו ואלו יעברו קודם הגאולה, והנה הם יחד 2625, ותחלתם מגלות ראובן וגד, הסר מהם ק"ן הרי לנו 2475 מן החרבן, הרי חשבון זה יתר על של 2300 קע"ה שנה, וזהו: ועוד קע"ב (צ"ל קע"ה) שנה לבא וצורנו יקצרם. ולענין זמן מלכות אלהות ישמעאל אומר אני שאין כאן טעות, ושהכוונה על מחמד, ואין ראיה כי מחמד לא עשה עצמו אלוה, כי ר' יעקב נזיר היה שוכן בין הנוצרים והיה שומע מהם כי הישמעאלים הם עע"ז, ויותר מזה לא ראה ולא ידע. ומה שאמר שביה"מ נמסר בידם, הוא מדוייק, כי לא אמר שהחריבו הבית, אלא שאחר זמן נפל בה"מ בידם. ומה שכתוב: וזמן מלכותם מאלף ומאתים ושלשים וחמשה, הוא מדוייק מצד ומוטעה מצד, וכן צ"ל: וזמן מלכותם מאלף ומאתים ותשעים, ועתידה להמשך עד אלף שלש מאות שלשים וחמשה, והנה חשב ר' יעקב נזיר כי התחלת אמונת מחמד (שהיתה סביב שנת 4382) אלף ומאתים ותשעים שנה אחר גלות ראוב וגד (שהוא התחלת העת הגדול, והוא ק"ן שנה קודם החרבן, כלומר בשנת 3188) והיא שנת 4478, ואינו מן התימה אם טעה הנזיר טעות של מאה שנה בעניני קדמוניות הישמעאלים הישנואים גם לו גם לגויי ארצו. אמנם שיהיה זמן כתיבת הקובץ בשנת קנ"ג כשהערתך, ושהסופר העתיק גם מחזור רע"א רק כדי להשלים הי"ג מחזורים, זה רחוק בעיני, אחרי ראותי כי אין הי"ג מחזורים שלמים בקובץ ההוא בס'מני קביעות שנותם, כי ממחזור ר"פ עד רפ"ג אין ס'מני הקביעות כתובים, רק מספר המחזור כתוב בראש שיטה, והשיטות עצמן פנויות, ולפ'כך אני דן כי הסופר העתיק מאיזה ס' אחר (ואולי מבעל המחזורים) שהיה כולל ס'מני קביעות השנים ממחזור רס"ז עד

מחזור רע"ט, והוא השמיט העתקת ד' המחזורים הראשונים כי כבר עברו בימיו. אמנם למה לא הוסיף סימני קביעות שנות ד' המחזורים האחרונים (ר"ם עד רפ"ג) זה היה לאחת משתי סבות, אם להיות הסופר חכם, ואם להיותו טפש: אם להיותו טפש, שלא ידע למלא החסרון ולהשלים קביעות המחזורים הרם מתוך המחזורים (רס"ז עד ר"ע) שהיו כתובים לפניו בס' שהעתיק משם; ואם להיותו חכם, שידע כי עיגול של רב נחשון אינו אלא שבוש, וכי היות המולדות והקביעות הזורם חלילה מקץ י"ג מחזורים הוא שקר גמור (וכמו שהעירו הראב"ע ובעל הלבוש והפרי חדש) (והמופת על זה ברור מאד, כי למען יהיה זה צודק היה צריך שיהיה יתרון י"ג מחזורים שבעה ימים שלמים לא פחות ולא יותר אפילו רגע, והנה ידוע (יעויין באבודרהם או בלבוש) כי יתרון עשרה מחזורים הוא 5. 21. 550, ויתרון שלשה מחזורים הוא 1. 1. 705, והנה צרוף שני אלה היתרונות 6. 23. 175 שהם שבעה ימים פחות 905 חלקים), ועל כן לא רצה הסופר להשלים החסרון וללמוד מן העיגול ממחזורי רס"ז — ר"ע למחזורי ר"ם — רפ"ג. אמנם מה שכתוב שם בסוף ה"ד לוהות: נשלמו הי"ג מחזורים, ולעולם חלילה הזורים, נראה שלא יובן אלא לשישה ראשונה, שהיה הסופר טפש כי מה ענין הי"ג מחזורים אצל ה"ד לוהות?

8. השערותיך על תאריך אל-צפר העירוני לחפש בענין, וגם בזה אולי מצאתי דברים נכוחים. התאריך הזה הוא התאריך היחיד לספרדים (Ere d'Espagne), וזה לשון Moreri בערך Ere:

Ère, en Latin des derniers siècles Aera, mot que les Auteurs Espagnols ont introduit dans la Chronologie, pour exprimer le commencement de quelque changement extraordinaire, comme celui des règnes. On croit que l'Ère qu'on nomme d'Espagne fut inventée à l'occasion de certain tribut que l'Empereur Auguste imposa aux Espagnols, du mot latin Aera. L'Edit en fut fait à Rome, 39 ans avant la naissance de J. C. . . . et fut oublié à Tarragone en Espagne l'année suivante, qui est celle qu'on prend pour le commencement de l'Ère. . . . . Cependent, il faut remarquer que tous s'accordent en ce point, qu'elle precède de 38 ans accomplis l'Ère de la naissance de J. C., et qu'on s'en est servi généralement en Espagne jusques environ en l'an 1351, qu'on lui substitua les annees de J. C. . . . Il faut aussi se sunvenir que ce nom d'Ère ne signifiait au commencement que l'Ere d'Espagne, et que s'il est quelquefois employé pour d'autres Epoques, c'est à l'imitation des Espagnols.

והנה מלת Aera נגזרת מן aes שענינו נחשת, וכן בלשון ערבי (לפי מה שמצאתי בערוך גדול של קסטעל, ואיננו בשינדלער) צפר מזרה ג"כ נחשת (אולי על שם מראיתו, כשהוא ירוק כזהב וכברכום), א"כ איננו רחוק שיהיה זה ענין התאריך אל-צפר, כלומר תאריך הנחשת, שהוא פירוש מלת Aera בדיוק. אמנם המכוון בתאריך הנחשת, אפשר שהוא כפירוש Moreri על שם מעות המס, והמעות נקראות aes כי היו של נחשת, ואפשר כפי מה שכתב בעל שלשלת הקבלה

(דפוס זאלקווא דף פ"ו ע"ב) כי אוטוויאו אוגוסטו בישנת ד' למלכו שם מס על מלכותו להביא אליו נחשת רב עד שרצף נהר טיבר וכו'. אמנם התאריך הזה נראה שלא נזכר בספרי הערביים, כי לא מצאתי זכרו בקסטעל, אף לא בביבליאוטעק אוריענטאל של Herbelot, ונראה שלא נהגו בו אלא הנוצרים והיהודים, כי הישמעאלים לא נהגו אלא בתאריך בריחת מהמד.

9. הבא לתקן אחד משירי הקדמונים צריך שיהיה בחקי המשקל, אם השיר שקול, ע"כ תזהר ידידי לכתוב אשר פתח עֲנִי יתרו, לא עֲנִי.

10. מדפיסי אמשטרדם לא השמיטו רשימת זמן פעירת ר' יוסף בן שושן בישנת ד"א תתקס"ה, כי המשורר באמרו: והאל שמה קרא נחי, כוונתו לומר כי שנת תתקס"ה היתה מזומנת לצרות רבות, כי כן פרטה נחי (בגימט' ס"ה), והתימה עליך שלא עמדת על דבר זה שעמדתי עליו אני זה שנים רבות.

א

1. מדרש שוחר טוב אשר בקובץ ב"ם שבידי הוא שלם ומתוקן הרבה יותר מהנדפס, לא לבד במזמור ס"ח (שיש בו דף מלא ויותר עודף על הדפוס), כי גם על פני כלו, כאשר ראית למעלה ט"ו 6. ואני אם הייתי מוצא מדפיס שיתנדב להדפיסו הייתי לאט לאט מתעסק בהעתקתו מראשו לסופו. סדור רש"י ז"ל אשר בקובץ הזה כבר שלחתי לך הלקוטים ממנו ביום ג' אדר. ועתה אחרי אשר בדקתי הקובץ כלו בנחת, אוסיף לך עליו ביאור פרטי. הקובץ כלו 204 דפים, 47 סדור רש"י, מן 48 עד 134 מדרש שוחר טוב, מן 134 עד 167 קצור ס' התרומה, מן 167 עד 186 איסור והיתר, מן 186 עד 193 איסור והיתר בחרז, מן 193 עד 204 פירוש הסידור מס' רוקח. קצור ס' התרומה זה תחלתו: אחל ס' התרומה בקוצר. באתי לקצר מתוך ס' התרומה למען ירוץ הקורא בו למצוא מיד הפסוקים (הפסקים) בלא אורך ראיותיהם כמו שסדרם כסדר לפני רבינו הקדוש הרב ר' יצחק בר' שמואל זצ"ל". ובסוף הקיצור יש שירים אלו: שירים אגבר נא למעוזי, לי הרבה (ה-רבה) כח ותעצומה, לערוך לשון זכה בספר זה, נקרא אבי שכל והתרומה, מפז ומפנינים הלא יקר, מתרשיש שוהם ואחלמה, הן תהגה תמיד ירווך (יְרֻוָּךְ), כי כל חפצים תמצא שמה. סליק. אחל איסור והיתר. ראיתי אני הקטן כמה פעמים שהיו מגיסין כף חולבת בקדרה של בשר או כף של בשר שהגיסו בה קדרה של חלב או כף של גוים שהגיסו בה מאכל שהיה אבא מרי הר' יב"ק לוקח כלי מלא מים" וכו', ואתה ידידי אולי תדע מי זה בנו של ה"ר יב"ק, ופעם אחרת אכתוב לך לקוטים ממנו, אם תחפוץ, כי הוא כולל הרבה מעשים ושאלות ותשובות, כגון (דף 175) שאל ה"ר משולם בן ה"ר דוד מרבינו שמחה משפירא זצ"ל אם שני זכרים תאומים נולדו ביום אחד אם די בברכה אחת לאב ולמוהל", המחבר היה בווירצפורק (דף 176) ורבו היה ר' אליעזר הלוי. "אחל איסור והיתר בחרז. בעזה לשון מאל אשאלה, בדת זביחה להשכילה, כאשר לעניו נגלה, לשחוט שנים בבהמה ואחד בעוף לכתחילה, רובו של אחד בדיעבד כמוהו, וכר' יהודה בווירדין אזהירהו, בעוף אשר כאחד צולהו, או בשעת שחיטה בקוץ ינקביהו. פירוש. העיוחט לכתחלה צריך שישחוט שנים בבהמה ואחד בעוף ובדיעבד רובו

של אחד כמוהו והזהרו לשחוט ווירדין כר' יהודה" וכו', וכן עד סוף, חרוז ופירוש, ולא מצאתי רמז לשם המחבר.

2. יפה דנת כי בטעות נשמט באגרתי שם יוסף ברשימת מאמר רבינו יוסף בר' יהודה ב"ר יוסף וכו'. והנה כשהייתי בטריעסט בתשרי שעבר ובדקתי כפי אשר מצאה ידי בנחיצת הזמן את הקובץ היקר אשר בו שני מאמרי ר' יוסף, בדקתי ג"כ שני המאמרים ההם, והעתקתי לי הפרק הראשון מן המאמר הראשון, ורוב הפרק הראשון מן המאמר השני, ולא היו שני המאמרים יקרים ונכבדים כל כך בעיני כמו בעיניך, כי הראשון נ"ל שאינו כולל שום דבר חדוש, כי קצר הוא עד מאד, והשני אולי היה מועיל בזמנו בעניני המטבעות המדות והמשקלות, אמנם עתה מה יועיל לנו, אחרי היות כל ההשוואות אשר בו במטבעות מדות ומשקלות ערביות שבימיו, ומלבד זה המתרגם לא היה בקי והניח מלות הרבה ככתבן וכלשונן בלשון ערבי. ומכל מקום אכתוב לתלמידי שחז"ל אשר בטריעסט, שישתדל להשלים העתקתם.

3. ס' משכן העדות הניחו בידי מהחכ"ל הלל קנטוני לבדקו ולהעתיקו כרצוני, ועתה ראיתי כי ס' זה, וס' הסודות לר' משה מעיר ליאון, הנמצא בידי משנים הרבה, כמעט ס' אחד הם, חלום אחד הוא; והמחזה הזה אשר חזיתי וגם לישן הספר ודברי הבאי והתפארות שבו הביאוני הפעם לנטות אחרי רבים האומרים כי הוא בעל הזהר, מה שעד עכשו הייתי מגמגם בו, עם היותי, זה לי עשרים שנה, מכיר שם' הזהר מזוף. והנני עורך לפניך תחלת שני הספרים,

ספר משכן העדות

אמר המחבר, הספר הזה חברתי כדי להכנס בדרכי החכמה הנוראה על דרך האמת בני אדם החושבים מחשבות זרות בתורתנו הקדושה וחושבים שהוא דרך אמת, ואלה חושבים בדקדוקם לפי סברתם כי הדין עמהם, והיה האמת ממש בין דגש לרפא ובין קמץ לפתח כפי דרך המדקדקים אי זו דרך להשיג משם אורחות חיים, ולהוציא האור המזוקק הכנוס והחתום ומוכן לצדיקים לעתיד לבא. וראיתי אחרים סומכים על עניני התורה כפי הנראה וחושבים כי הדברים הנראים כפשוטן הם השגת משרת יוצרנו, ולא עוד, וכי הם השיגו אותם ואין תורה אחרת זולתה. לא כן הדבר כי כגבוה שמים על הארץ כן גבהו דרכי המקום מדרכיהם ומחשבותיו ממחשבותיהם, והתורה אמרה ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום, ואהז"ל בתורה היה הקב"ה מביט ובורא את העולם שנ' ואהיה אצלו אמון אל תקרי אמון אלא אומן. ואם הדברים כפשוטן כפי הנראה היזק (נ"ל היאך) נבנה (נ"ל נברא) העולם בה"א, כי דברים נראים היום בעולם גדולים וטובים יותר, ראויים להשתמש בהם. אלא תורתנו הקדושה תורת אמת ותורת ה' תמימה, והיא עלומה ונסתרת במעלתה, והוא ית' עשה לה כסוי עור תחש באלו הדברים הנראים, כי מי יוכל לראות ולהסתכל האור הגדול הגנוז בתורה זולתי קדושי עליון הקדמונים, המה באו אל מקדשה ויראו את האור הגדול וזכו בו ויסירו את המסוה מעליה ויראו תוכיות מהלליה. ואמ' במדרש אריב"ז יש לנו ללמוד מפניו של משה, דכתיב ויראו בני ישראל את פני משה והנה קרן עור פניו, וכתי' ויירא מגשת אליו עד שנתן על פניו

מסוה, כבר (צ"ל כיון) שנתן על פניו מסוה מה כתיב ואחרי כן נגשו אליו בני ישראל, ומה אם פניו של משה כך, התורה שאין אור באורה עאכ"ו. על כן הוצרכתי לחבר חבור זה ולהעמיד הדברים כתוכן החכמה אשר חכמים הגידו ולא כחדו מאבותם. הרחקת ממני כלי השיר והמליצה, כי בהם ה' לא רצה, ולא לעשות בתים כבתי החצרים אשר אין להם חומה סביב, ואם אתא לידי מליצה בלא (נ"ל חסר מלת כוונה) כיון דאתא להיו במניינא, והוצרכתי לחלק הספר בחמשה חלקים. החלק הא' היה בענין יסוד העולם הזה ותכונותיו וענין מחלקותיו.

החלק הב' הוא בענין יסוד האדם אשר כלה ונפסד מן העה"ז לזמן מועט וקצר, ונראה כי שחוק הוא בעולם היום כאן ומחר בקבר, מהו הענין. החלק הג' הוא בענין יסוד הנפשות הנכנסות בזה העולם בגופות בני אדם זמן מועט וקצר, מקום ענינה ואנה תשוב, ומהו תועלתם להכנס בזה העולם ולצאת ממנו אחר כן. החלק הד' היה בענין עונש הנפשות, ומהו גיהנם אם הוא למטה או למעלה ואם שניהם מכוונין, ובכאן ב"ה יש לנו להתעורר ולהעמיד דבר על כנו בסודות נפלאות החכמה האמתית. החלק הה' היה בענין גן עדן וחלקי יסודותיו, ומהו השכר והגמול הטוב שיש לנפשות בו, וגם גן עדן אי הוא למעלה או למטה ואם שניהם כאחד מהו ענינם ומחלקותם. על כל אלה הדברים הוצרכתי להתעורר בהם ולחבר מהם הספר הזה בספרי (צ"ל בסתרי) החכמה הנוראה. אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה עבודת הלויים אל ה' לשרתו ולבוך בשמו, אני משה בר' שם טוב תנצב"ה הוצרכתי לחבר הספר הזה בשנת חמשת אלפים וחמשים ושלש ליצירה. ישמע חכם וכו'. החלק הראשון הוא להורות בענין יסוד העולם וענינם ותכונתם, ויש להקדים בתחלה מה שאמרו קצת מן החכמים ודקדקו בענין הזה כפי מה שהשיגה סברתם ושכלם ודעתם אמרו כי יסוד העה"ז הוא מוכן על דרך הטבע להיות כל הדברים אשר בו כלים ונפסדים, והעה"ז הוא מוכן כנגד עולם של מעלה, כענין החלום אצל הנבואה, וכבר ידעת כי ענין הנבואה הוא דבר קיים בסוד אלהי וסוד אמתי, מה שאין כן בענין החלום, כי הוא דבר הבל אצל הנבואה, כי בהתיחד הנביא להדבק בצורתו אצל צורה של מעלה משתולל מכל הדברים הגופניים ומכל יסוד העה"ז. וכשהיה נשלל במחשבת צורתו מכל ענינים הגופניים היה מתדבק בצורות העליונות הפנימיות עד עלות צורתו להדבק בדבקות יוצרה, ואז היה משיג הדברים כפי הראוי, והנביא ההוא נחשב עם קונהו מזמן המכרו לו גופו צורתו ביחד. ואתה ידעת ענין החלום וכל ההבלים אשר בתוכו, כמה רחוק מחקירת מעלת הנבואה ותכונתה, וגם אם חלום אחד יצדק, כמה הם החלומות שאינם מכוונים, ואע"פ כי הכל ישנים, לא (כל) הישנים נכונים וחלומותם מיושרים. כענין זה תוכל להאמין בו כי הוא חלום ודאי כאשר יחלום הרעב והנה אוכל והקיץ ורקה נפשו, כן העה"ז חלום הוא. ודקדקו ה' (כן הוא בסוף השיטה וצ"ל החכמים) כפי השגת חכמתם בפסוק אומרו אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, וכי אשר אתו חלום נקרא נביא והלא כתיב כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום, בודאי מעלת הנביא בלבד ומעלת החולם חלום לבד, ועכ"ז הכל חולמים, הנביא ושאר בני אדם, כי אין מי שיקרא נביא מצד החלום, ובא להורות מעלת הנביא השלם אדון הנביאים כי ראייתו שהיה רואה מצד נבואתו נשללת מכל עצמים

גופניים כלל, והוא דבר על בוריו מתוך אספקלריא המאירה אשר אינה נגשמת בראייה גופנית כלל, אלא זוהר אמתי זכה וברה, מה שאין כן לשאר הנביאים הרואים מתוך אספקלריא שאינה מאירה, כי היא נגשמת כפי ראייתם ואינם רואים זולתי דמות גופו (צ"ל גוף), ומתוך שהם רואין כענין גוף זה העולם ואמר (צ"ל נאמר) בחלום אדבר בו, ועל כן העה"ז הוא חלום ממש, הבל ואין בו מועיל.

ספר הסודות

לחכם ר' משה מעיר ליאון זלה"ה על דרך הקבלה.

אמריי האזינו יודעי תבונה, אשר לפי מיעוטי הפצתי לתקנה, כי לא מיתרון חכמה ומרוב שכל בי, כי אם בחסרוני ובהשיגי לבי, ובתחילת הכל דעת קוני קניתי, ועל יסוד יראתו כל בנייני בניתי, אשר מאתו שלוחה יחידתי, וגם אליו תשוב עוד בתכליתי, דעת אלהים הוא ראשית דרכי, וצדק ומישרים אחרית מהלכי, כי יראת ה' טוב בכל מושב ועדה, כבושם מרקחים וכאבני חמדה.

ראיתי בלבי ללקוט ולחבר דברים אשר הם טובים לעושיהם, וחמודים לשומעיהם, ויותר לרואיהם, כמו שכתבו חכמים גדולים ובעלי עצה, יודעי פשר ודעת ומליצה, וחילקתי הספר הזה לחמשה חלקים.

החלק הראשון אדבר בו בענייני יסוד העה"ז ותכונותיו והיאך הוא מוכן על דרך הטבע להיות כל הדברים אשר בו כלים ונפסדים, והעה"ז הוא מוכן אצל העולם שלמעלה כענין החלום אצל הנבואה.

החלק השני הוא מדבר בענין חלוקי הדיעות השכליות וחלקי תאוות החטאות והאשמות אשר אדם עושה בעה"ז בדעות מוחלקות אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה, ובכאן אאריך מעט בסוד התשובה וימי התשובה וחלקי התשובה.

החלק השלישי בענין יסוד הנפשות הנכנסות בעה"ז בגופות בני אדם ויושבות זמן מועט וקצר, מהו הענין הזה, או לאי זה מקום תשוב הנפש ומה תועלתה להכנס בזה העולם ולצאת ממנו אחרי כן.

החלק הרביעי הוא לבאר עונש הנפשות בגיהנם ומהו גיהנם אם הוא למטה או למעלה ואם שניהם כאחת מכוונים, ובכאן בע"ה יש להתעורר ולהעמיד דבר על מכונו בחידות נפלאות החכמה האמתית.

החלק החמישי הוא בענין גן עדן וחלקי יסודותיו, ומהו השכר והגמול אשר ישיג שם לנפשות, ואם הוא גן עדן למעלה או למטה, ואם שניהם כאחת אמת, ומהו עניינם ומחלקותם. על כל הדברים האלה הוצרכתי להתעורר ולחבר מהם הספר הזה בסתרי החכמה. אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה עבודת הלויים אל יד ה' לשרתו ולברך בישמו, אני משה ברבי שם טוב מעיר ליאון חיברתי הספר הזה בישנת נ"ג לפרט היצירה בעיר ובירה, אשר חיברתי ספרים אחרים בעיר ודאל חיגרא (וואדי אל הגרה, Guadalajara). ואחל בע"ה הנותן לאדם דעת.

החלק הראשון הוא להורות על ענייני יסוד העה"ז ומכונותיו, ויש להקדים מה שאמרו חז"ל ודקדקו בענין זה כפי מה שהשיגה סברתם ודעתם. אמרו כי יסוד העה"ז הוא מוכן על דרך הטבע להיות כל הדברים אשר בו כלים ונפסדים, והעה"ז

הוא מוכן אצל העה"ב (מלת הבא מיותרת) שלמעלה כעניין החלום אצל הנבואה, וכבר ידעת כי עיקר הנבואה הוא דבר קיים בסוד אלהי ועיקר אמתי, מה שאין כן בענין החלום, כי הוא כערך הצל אצל הנבואה, כי בהתייחד הנביא במעלת חכמתו לידבק בצורתו אצל הצורה שלמעלה משתולל מכל הדברים הגופניים ומכל יסודי העה"ז, וכשיהיה נשלל במחשבת צורתו מכל ענייני הגוף יהיה מתדבק בצורות העליונות הפנימיות עד עלות צורתו להדבק בדבקות יוצרה, ואז תהיה משגת שם הדברים כפי הראוי, והנביא ההוא נחשב עם קונהו מזמן המכרו לו גופו בייחוד. וכבר ידעת עניין החלום וכל ההבלים אשר בתוכו כמה הוא רחוק מחקירת הנבואה והכונותיה, וגם אם חלום אחד נצטדק, כמה חלומות שאינם מכוונים, ואע"פ שהכל ישינים לא כל הישינים נכונים וחלומותיהם אינם מאושרים. מענין זה תוכל לדעת עניין העה"ז שלמטה אצל העולם שלמעלה, ועל כן העה"ז אין להאמין בו כי הוא חלום ודאי, כאשר יחלום הרעב והנה אוכל והקיץ וריקה נפשו, כך העה"ז חלום הוא. ודקדקו חכמים כפי השגת חכמתם בפסוק שאמר אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, וכי אשר אתו חלום נקרא נביא, והלא כתי' כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום, בודאי מעלת הנביא לבד, וחולם חלום לבד, ועם כל זה הכל חולמים, הנביא ושאר בני אדם, כי אין מי שיקרא נביא מצד החלום, ובא להורות מעלת הנביא השלם רבן של כל הנביאים כי ראייתו שהיה רואה מצד נבואתו נשללת מכל ענייני הגוף, והיה רואה הדבר על בוריו מתוך אספקלריאה המאירה אשר אינה נגשמת בראייה גופנית כלל, אבל זוהר אמתתה זכה וברה, מה שאין כן בשאר הנביאים הרואים מתוך אספקלריאה שאינה מאירה, כי היא נגשמת כפי ראייתם ואינם רואים בראייתה זולתי דמות גוף, ומתוך שהם רואים בעניין גופני שהוא מזה העולם נאמר בחלום אדבר בו, ועל כן העה"ז הוא חלום ממש הבל ואין בו מועיל, זהו דברם ז"ל.

זה בקירוב חלק אחד משלישים בכל הספר מס' הסודות שבידי, וכחלק אחד מארבעים בס' משכן העדות אשר למהחכ"ר קנטוני, ואולי ההעתק שבידי הוא חסר, כי לא קראתיו כלו. — לקוטי מחזור ויטרי אשלח אליך פעם אחרת — מהחכ"ר קנטוני הזר לעירו מנטובה, והבטיחני שיעסוק בבקור ספרים כ"י אשר שם, גם העתקתי לו דבריך בשבילו על אודות ספרים קדמונים אשר בפארמה, ואם ילך שמה יעשה — קהל טריעסט הסכימו לקבל לרב כמוהר"ר שבתי טריוים (דודו של חברי הפראפעסאר) שהוא עתה רב בעיר טורין והמדינה, ועדיין לא באה הסכמת הגובערניום, ואין ידוע איך יפול הדבר — אתה מתרעם כי אני אין בכתיבת אגרותי, וזה אמת, כי לדעתי טוב שיתרעמו עלי כל אוהבי וכל קרובי, ולא יתרעמו עלי תלמידי, ואין אתה יודע כמה מהזמן אני צריך להוציא יום יום בפירוש ובתרגום התורה כי במהדורא קמא לא כתבתי התרגום והפירוש על כל פסוק ופסוק, כי אם בקצת המקומות, ואחרי שהחלותי לעשות בישעיה וירמיה תרגום ופירוש שלם, בקשו ממני תלמידי שאעשה כן גם בס' התורה, ובימי הסתו שעבר לא כתבתי כי אם מבראשית עד ויקראו שמו עשו. והנה האגרת הזאת כתבתיה ביישוב, כי קרבו ימי הפקודה (עגזאמען), ובשבוע שעבר חדלו הלמודים, כי התלמידים חוזרים על מה שלמדו בימי הסתו, ובלעדי זאת לא היה [illegible] לי לעבוד העבודה

הזאת — תעשה עמדי חסד להעתיק לי סיום אגרת ח' בסלו תקצ"ג מן: והא לך תכן הקובץ הזה, עד סוף האגרת — יאריך ה' ימי כבוד אביך בטוב ובבריאות שלמה, ואתה ידידי התפלל על שלומי ועל בריאות אשתי אשר היא הרה, וחלתה במרה השחורה. ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפש המיחל לבשורותיך טובות, הכותב וחותם פה פאדובה בראשון בחמשה לחדש תקצ"ג

מוקירך ומכבדך בלב טהור, שד"ל

תלמידי חביבי אבי"י וכל תלמידי ורעי דורשים שלומך וטובתך.

Nr. LXXXIV

An S. L. Rapoport Lemberg

כ"ח תמוז התקצ"ג 5. 6. 1833.

לכבוד ידידי החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר שלום ואמת.

מכתבך היקר הגיעני, והשתוממתי ועדיין משמים אני מה חרי האף הגדול הזה, כי מקוה הייתי כי מעתה שלום אמת יהיה בינינו. הנה פתחתי לפניך את כל לבבי, ודברתי אתך ממעמקי הלב כאשר אני מדבר עם אחד או שנים ממתי סודי, ועתה ראיתי כי בטרם הראה אותי פנים בפנים ועינין תראינה דרכי ואזניך תשמענה דברי פי, אי אפשר לך ולא לאיש אחר לשפוט אותי משפט אמת, ותחשבני כאחד האדם בעל מדות הרחוקות ממני כרחוק מזרח ממערב; אחת היא על כן אמרתי אטה שכמי לסבול, ומה אדבר ומה אצטדק, אחרי אשר כל דברי בתם לבבי גם לי גם לך לא יהיו לא לעזר ולא להועיל. רק אחת מעט היא אוסיפה להצטדק לפניך וחובה היא עלי, והוא לענין הזלזולים אשר חשבת כי זלזלתי בכבודך חלילה לי; לזאת לא אשמור לפי מחסום, וגם אם אולי גם דברי אלה יהיו נקש לפני רוח, לא אחדל משנות ומשליש כי מימי לא עלה על לבי להקל בכבודך היקר בעיני מכבוד כל החכמים אשר ידעתי בדור הזה; ובאמרי: ולא אתעצב אם בהודותי לדברי זולתי אולי יתגדל ויתפאר וכו' וכו', לא היתה כוונתי עליך ידידי היקר, יתעלה בכבודך מזה וכיוצא בו עלוי רב! בי אדוני, מה אמרת! ואיך יכלת לחלל ככה כבודך, לחשוב בלבבך ולכתוב בידך כי אני — איש מכירך זה ימים וזה שנים — נתתיך בלבי אפילו רגע קטן כאחד הנבלים? — לא, אדוני היקר, לא היתה כזאת בלבבי, ולו איש אשר כזה הייתי בעיני ברגע כתבי, לא הייתי כותב אליך הדברים ההם, כי לא הגיעה טפשותי עד השיעור הזה. אמנם הגדתי אליך דרכי מנעורי, וכוונתי כי להיות כי (לפי מה שאחשוב) מה שרוב בני אדם נסוגים אחור מהודות על שגגתם, הוא לבלתי יתגדל ויתפאר זולתם עליהם, אני מנעורי לא חשתי לזה, כי חשבתי התפארות הנבלים ושמחתם דמיון וצל עובר; והיתה כוונתי לומר כי אחרי שכן הרגלתי את עצמי מנעורי, נ"ל כי גם עתה אני נקי מן החשד שאתה חושדני להיות אדוק בסברותי ובלתי מודה על שגגותי,

ומפני שלא עלתה על דעתי שתהיה אתה מחלל כבודך לדרוש הדברים האלה לעצמך, ומפני שלא נאמר המאמר ההוא כלל על הדברים שביני לבינך, אלא על מדתי מנעורי, על כן לא עלה על לבי להוסיף ולומר: וכ"ש וק"ו שלא אבוש להודות על האמת לא"ש יקר בעיני ובעיני כל יודעיו ויודעי שמו כמוך, אשר לפי גדולתו ולפי מדותיו המעולות לא יתפאר עלי, ולא ישמח חלילה בקלוני: כל זה לא עלה על דעתי לאמרו, כי היה דבר חוץ למקומו מכל וכל, כי על דרכי מנעורי היו דברי, לא על דברים שביני לבינך. ועתה ידידי היקר, אחרי אשר פירשתי לך כוונתי בדברים ההמה אשר היו לשכים בעינך, רב לי, עתה ארף ידי, לא אשיבך דבר על מרוצות אשר שפכת עלי, כי אני לא אאשים אותך בזה, כי אין אדם נתפס על צערו, וגם לא אשתדל להצדיק את נפשי, כי ידעתי רוב אמרים כאין וכאפס יחשבו להעמידך על אמתת דרכי כל זמן שלא תהיה קרוב אלי ולא תראה שבתי וקומי ומשאי ומתני, וכל זמן שלא תדבר עם בני אדם הקרובים אלי, וכל מה שאוכל לדוסיף בענינים האלה לא יהיה אלא פחם לגחלים ועצים לאש. גם לא אוסיף דבר אליך עוד על ראב"ע ועל שום אחד מן הקדמונים, ינוחו על משכבותם, ואני ואתה נלך נבוהה לעזור איש את רעהו ולאהוב האמת והשלום.

ולענין טענתך אשר טענת עלי על דרך המליצה והשיר לאמר: "כי עת אשאל ממך דבר או אוחיל למשפטך, הרי גם אנכי בעת הזאת תלמידך אני ומימיך אני שותה" וכו' וכו', לזאת אשיב א'. אם יקרה (מה שנ"ל שעדיין לא קרה) שתתעורר אתה מעצמך לדרוש את פי לענין חקירה מן החקירות, או מאליך תתעורר להביא לפני דבר ממעשה ידך לאמר: ראה ושפוט, אז אפנה מכל עסקי ואשתדל להשיבך ככל מראה עיני, אחרי הדרישה והחקירה כאשר יד שכלי משגת. אמנם בחקירות שלא מהתעוררות לבך גלית לי דעתך בהן, אלא דרך מקרה ועראי ואגב גררא, גם אני דייך שאגיד לך דעתי בהן לפי מה שארע או שאחשוב באותה שעה, מבלי שאצטרך לחפש חפש מחפש בכל צדדי וסדקי החקירה. ב'. אם תביא לפני לחקור ולשפוט חקירה שאין לפי עסקי בלמודי לתלמידי לחקור אותה, אפנה מיד לחקרה, אם כה תחפוץ; אמנם בחקירות שכבר יש בלבי ומחוייב אני לחקור אותן, דייך שאומר אליך לכשאגיע לשם אחכים. ג'. אם תאמר אלי: הריני מוכן ומזומן להוציא לאור דבר מה, וחפצתי שתודיעני דעתך על ענין כך וכך קודם שיצא מתחת ידי, לא אתמהמה משרת אותך בכל אשר תמצא ידי; אמנם בדברים שאין בלבך לגלות בהם דעתך ברבים בקרוב, למה אפנה מכל עסקי לצלול במעמקי חקירות הנכריות לי לעת עתה, כדי להניח דעתך הרחבה מדעתי?

והנה לענין מסלולך (מעשה ידי אמן בלא ספק) זכור נא ידידי היקר כי רק במקרה הודעתני דעתך על ס' הנחמות, ויהי כהרימי קולי ואקרא כי זה הורס האמונה בנביאים, עז התאזרת וכתבת מסלולך, אז מהרתי ואמרתי כי גם כי אין דעתי כדעתך, מודה אני כי לא כדברי ראז' וגעז' הכופרים בנבואה דבריך, ושאין סברתך הורסת אמונת ישראל, וכי אמנם לבדוק כל דבריך וכל טענותיך א"א לי עד שאשוב לפרש ס' ישעיה לתלמידי, מה שא"ה בא יבא ולא יאחר, ואתה לא

רמזת לי רמז היות כוונתך להדפים המסלול ההוא או פ׳ ישעיה. ואפילו תאמר אלי כי כן באמת גמרת בלבך להדפים פירושך מיד, כה תבקש ממני ומה תלונתך עלי? אם תדרוש מאתי פירושי אשר פירשתי על פסוק מה או פרשה מה, אמהר ואשלחהו אליך; ואם על הכלל כלו לענין זמן כתיבת ס׳ הנחמות, כבר ידעת דעתי וטענותי, והרשות בידך לעשות בהן ככל הפצך, כי לא בתורת סוד שלחתי אליך את דברי; ואני מקץ ימים ושנים אם אתעורר להוציא לאור פירושי, אחקור תחלה את כל טענותיך, ואם אמצאן צודקות אודה לך בקהל רב, ואם לא, אז אחזיק מגן וצנה לעזרת האמונה הקדמונה, אך לא עליך ידידי המלחמה כי אם על בן זאב ועל ראז׳ וגעז׳ אשר קדמוך, ואם אולי אצטרך להשיב גם על הטענות החדשות אשר חדשת בחכמתך, כבר מלתי אמורה שאין סברתך הורסת אמונתנו, ולא יתכן א״כ שיהיה משפטי אתה משפטי נקמות, בהרפה ובוז חלילה, כי אם אמת ומשפט שלום וכתלמיד הדן לפני רבותיו.

אמנם לענין שאמרת שאמסור מסלולך לדיין הנאמן עלי, וישפוט ביני וביניך, לא אחרתי לעשות ומסרתיו לידידנו החכם אב״י, כי שאר התלמידים הגדולים כבר הלכו איש לביתו, ואני לא ראיתי כמהו במדינות האלה מתון בדין ומושל ברוחו ובלתי נושא פנים בתורה, ומוכיח על פני מומי בדברי אמת וצדק; סוף דבר איש כלבבי, בדוק ומנוסה, איש סגולתי. והיה כי ישלים מעשהו וישפוט משפטו, אמהר ואשלחהו אליך באגרת הבאה. עד כה כתבתי אתמול שלשום (ט״ו סיון) ממחרת יום בוא אגרתך אלי, והיום חזרתי על אגרתך, ולא אכחד כי מדי קראי בה עגמה נפשי שנית, יסף מכתבך יגון על מכאובי, כי ראיתי מכתי אנושה ותרופה לא מצאתי. כל דברי אשר דברתי באזניך להעמידך על תכונת מדותי הרו עמל וילדו שקר, כי הביאו בדמיונך ציור מתנגד למה שהיא תכונתי, ויותר אצטדק לפניך, ויותר אהיה בעיניך בעל מדות מגונות ורחוקות ממדותיך, ובזה נעלת בפני שערי התשובה לדבריך. אנכי ארשע, למה זה הבל איגע? וראיתי כי צדקת בדברך לאמר: „רואה אנכי אשר נבדלנו לא לבד בתולדות כמה ענינים, אך גם באבות וביסודות, ואף באלה אשר כל חיי האדם ומהלכיו בתבל בנוים עליהם, כמו בעניני טוב ורע מועיל ומזיק וכדומה״ כל זה אמת. ומעתה, מה לי ולך?— האעזוב דרכי למען אמצא חן בעיניך? חלילה לי! בצדקתי החזקתי ולא ארפה, לא יחרף לבבי מימי. הלא סוף סוף מדותי ודרכי הם יש, כי התועלת הנמשכת מהם לי ולזולתי לכל רואי פני ונושאים ונותנים עמי, היא דבר הנראה לעינים ומורגש בנסיון, והציור אשר יצטייר בדמיונך ובדמיון כל הרחוקים ממני אשר לא שמעו אמרי פי ולא ראו את תמתי (אשר חלילה לי מקצוף עליהם על בלי הכירם אותי ודרכי לבי) דמיון וצל הוא, ומוטב שאקרא שוטה כל ימי וכו׳. אבל אתה אומר: „נשאר לנו יסוד אחד יקר ונשגב אשר בו אנו מתאחדים ושוים והוא החפץ העז ותשוקה הנפלאה לכל טוב ומועיל ובפרט לאחינו בני ישראל, וההפך להפכו, והוא יספיק (אם תרצה) להחזיקנו תמיד במצב אחד של אהבה וידידות״ ובזה ג״כ צדקת בדברך, ותהי זאת נחמתי, אשר על כן מבלי פנות עוד לשום דבק הנוגע לעצמי או לעצמך, לדרכי או לדרכיך, אעין על כל הבא במכתבך ממה שנוגע אל

הטוב והמועיל לאחינו ב״י ולתועלת החכמה, ואשיבך דבר כאשר עם לבבי, וכן לא אחדל מעבודתי בענין הספרים כ״י אשר באו ואשר יבאו לידי, לא למצוא חן בעיניך, כי אם לתועלת החכמה.)

ועתה הנה על כרחי שלא בטובתי מוכרח אני להזור על עניני ראב״ע, והנה אנכי נותן לפניך היום העתקת פרק אחד מס׳ מעשה אפד להחכם האפוד׳, הנמצא בידי כ״י, ולא הטרחתי את עצמי להביאו אליך באגרתי הקודמת, כי אמרתי דברי רד״ק יספיקו לך למען תודה על האמת. הפרק העשרים ושבעה, בהנחת קצת שרשים תישיר ידיעתם להבנת הכתוב. כבר הניח החכם ר׳ יונה בספרו קצת שערים בהודעת דרך הלשון העברי בישמושו, ונתן על זה כללים מה, חשב להביא עליהם מופת ממה שבא בכתוב, והם ענינים יחלוק עליהם הראוי והמחוייב, אבל שאין להמלט מזה בקצתם, והם היות בכתוב אשר הוא ס׳ האלהים תוספת או חסרון, שיהיה בו מלה והחפץ זולתה, וענינים זרים יוצאים מההקשה, והוא כבר הפליג בזה והאריך בנתינת משלים מהכתוב לאמת סברתו זאת [אמר שד״ל הרי כי לא על שני תקונים לבד דבר ר׳ יונה]. ועם היות הענינים האלה קשים בעיני מאד, הנה עם כל זה אביא מהם מעט וביחוד ממה שיראה הכרחי לפי קצור דעותינו לפי שאחייב [נ״ל בלי שאחייב] שיהיה הענין כן. והנה איעצך להטיב העיון בספרים קודם שתגזור על זה. והנה בהרבה ממה שהניח מזה תראה השגיאה, וכבר קרא אותו הא״ע על קצת מה שאמר בשער שהניח ממה שנאמר במלה והחפץ בה זולתה הופך דברי אלהים חיים [הוא לשון הראב״ע על המהביל בשמות י״ט י״ב, ונ״ל שאמר כלשון הזה גם במקום אחר, ואינני זוכר עתה], אבל שהוא לא התיר הספק בכל מה שיראה מזה מחויב לפי קצור דעותינו [נ״ל דעותינו], וכבר נזכר קצת מזה במה שעבר. אמר בחסרון, וימד שש שעורים, בחסרון שם המדה, ולצת לבדך תישא, עונך [וכו׳ וכו׳ וכו׳]. אמר ויש שמחסרין המלה השוללת, ובחמתך תיסרני, ואל בחמתך [וכו׳ וכו׳]. אמר ומחסרים מלה זולת השוללת, כמו מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק חמה, ר״ל יכפה חמה [וכו׳ וכו׳ וכו׳]. אמר במה שבא בכתוב לדעתו נוסף במה שאין צורך אליו, אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם [וכו׳ וכו׳ וכו׳ וכו׳]. אמר יש שמביאים מלה מן המלות והחפץ בה זולתה, ומבשירים זה בעכור התקבין השתי מלות בסוג או במין או באיכות או בזולת זה מן הדברים, ויש שיפול הדבר במקום הדבר ואע״פ שאינו מתקבץ עמו במאומה וכו׳, וכבר האריך מאד לתת על זה משלים ודמיונות מהכתוב ויבא הדבור בהם, וכבר נמשכו אחר דעתו רבים מהקודמים והמתאחרים [נ״ל והמתאחרים] מזולת הבדל שיתנו לכללים האלה, והחכמים ז״ל בהרבה ממדרשיהם נמשכו אחר זה [נ״ל כגון אל תקרי, וכגון גורען ומוסיפין ודורשין]. וכבר הגיעו מזה עד שאמרו שהשם הגדול המפורש הוא שם בן ארבע ילקח בכתוב מקום ע״ז, והוא שם מונח על אלהים אחרים, כאמרו אז הוחל לקרוא בשם ה׳, וכמו שכתב הרמב״ן ז״ל בחדושי שבועות והוא מקום פרא גדול. ואשר ראוי שתדע כי הנביאים המדברים ברה״ק יתנבאו וידברו במשלים ודמיונות וכמו שנאמר הלא מדבר משלים הוא, ואמר וביד הנביאים אדמה, וכמו שכתב הרב, ולכן מן ההכרח ללמוד הזה להניח במאמריהם שמות מושאלים ופעלים יורו בהנחתם הראשונה על זולת מה שיורו עליו אצלם, ויקחו השמות המשותפים במאמריהם, אמנם זה

במה שירצו להעלים מהגדת העתיד בהנחתם המלות המושאלות והשתוף בשמות והפעלים כמו שהוא הענין ברוב מה שהגיד דניאל מהעתידות וקצת בדברי זולתו, וכן במה שירצו להניח ולבאר מסודות ההכמה האלהית והטבעית הנקראים אצל ההכמים מעשה מרכבה ומעשה בראשית, ידברו בם בשמות המושאלים יקחו אותם על זולת הנחתם הראשונה לעומק הענינים ההם, וכי יקצרו בם המלות המונחות. וכן במה שיאמרו במוסר והמדות ידברו לפעמים במשלים ודמיונות, כמבואר בדברי שלמה, או במה שהוא מבואר מטבע הדבור שהוא משל כמו ומלתם את ערלת לבבכם, העיני האנשים ההם תנקר, וכל מה שידמה לזה. או במה שיאמר על צד הגוזמא, כמו ערים גדולות ובצורות בשמים, והיה מספר בני ישראל כחול הים. ועל הענינים האלה ודומיהם יצדקו הכללים ההם, ויונחו המלות והחפץ בם זולת זה. אמנם שילקחו הכללים האלה במוחלט כמו שעשה הוא, הוא זר מאד, וענין שההקש השכלי יחייב חלופו, כי נתן הכתוב עיר פרוצה אין חומה, ואם בעבור ההשתנות (צ"ל ההשתוות) בסוג או במין ילקח הדבר האחד תמורת זולתו והמספר האחד — עד לאיש נכרי, (ראב"ע בפירושו לשמות כ"א ח' יחם זה אל הגאון, מעתה המשגע והגאון והמדקדק והמהביל והמפרש הגדול אדם אחד הם) — אמר המריקים מעליהם הזהב, ירצה השמן (וכן פירש גם רד"ק), — אמר ויקח את העגל אשר עשו וישרוף באש, ירצה ויתך (זה הביא ראב"ע בשם י"א) — אמר וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר, קרא הצאן והבקר שנשחטים בפסח פסח— אמר עזובות ערי ערוער, רצה בו דמשק — אמר גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס, ירצה אהרן ודוד — אמר ואת חמשת בני מיכל, ירצה מרב — אמר והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם, ירצה מלככם — אמר ושם אחותו מעכה, ירצה אשתו — אמר עבדים לפרעה, במקום קנין — אמר ויהי ביום השביעי ויאמרו לאשת שמשון, במקום השלישי (ראב"ע בסוף צחות יחסו אל המהביל אלא שהוא כתב שהיה ראוי להיותו הרביעי) — אמר ותאמר האשה התקועית, במקום ותבא — אמר ותקח הבצק ותלש, במקום הקמח — הנה זה מה שראיתיו להעריך עליו ממה שהביאו החכם ר' יונה בשער ההוא, והוא יהיה לך פתח לכל מה שזכר מזה המין. עכ"ל האפודי, ואתה ידידי תשפוט, ונאמן אתה עלי לדיין שלא תהיה אדוק בסברתך לומר כי לא על ר' יונה נתכוון ראב"ע בדברי גדופיו. אפס כי בכל זאת יש לדרוש כי אולי לשם שמים נתכוון, כי אולי היו הפירושים האלה נכונים בעיניו, ורצה לפרסמם גם חוץ מספרד, ולא מצא תחבולה אלא בעשותו עצמו כמרחיק אותם, ואולי התחכם ג"כ ליחס אותם פעם למשגע ולמהביל ופעם למדקדק ולמפרש גדול, כדי לערבב דעת ההמון, והמשכילים לבדם יבינו, וזה מן התחבולות הטובות שהזכיר רלב"ג בהקדמת ס' מלחמות ד'. —

ידעתי ואחד מתלמידי (והוא המעתיק תחלת האגרת הזאת) אומר שלא היו הפירושים ההם נכונים בעיני ראב"ע, אלא שהוצרך להתחסד במה שכתב נגדם ונגד האומרם, למען הטות לב ההמון אליו (לראב"ע) ויקובלו דבריו ותתפשט תועלתם באומה, וכמו שהיה; ושסוף סוף אין להאשימו על מה שזלזל בכבוד ר' יונה, מאחר שלא הזכירו בשמו ולא קללו בשם.

ואבא להשיב על סימני אגרתך היקרה. א). אגרת ר' אברהם מימון

אעתיקה לך פעם אחרת. ב). אין כאן מריץ אגרות לצונז. ג). דברי ר׳ אפרים וועהלי ודברי כל אשר השתכלו לגזור אומר על הוראת השמות לפי משקליהם, (כגון Simonis Arcanum formarum) לא יתכנו, ולא יקובלו אצל מעמיקי החקירה, רק בזה צדק כי השם הנגזר מן הפעל ענינו הדבר היותר קרוב אל הפעל, אך לפרט הענין יותר א״א. יש שמות שענינם הפעולה, לא הפעול ולא מקום הפעולה כמו מָשׁוֹשׁ מֵרוֹץ. ואם היתה הוראה פרטית למשקלי השמות, מה נשתנו השלמים והחסרים מנחי ע״ו? ואני מאז בילדותי חשבתי כי המ״ם בראש השמות תורה על מקום הפעולה, כמו מזבח משכן, ואח״כ עזבתי דעתי, כי לא מצאתיה עומדת בנסיון. פֹּעַל מון לא נמצא להוראת הציור לא בלה״ק ולא באחיותיה, ואני כבר הודעתי לתלמידי כי תמונה נגזר מן השם מין, וכן בל״ר species מורה מין ומורה ג״כ תמונה וצורה. ממון לא נאמר בפרט על המטבע, אלא על הרכוש, יהיה מי שיהיה. מיכאעלים (Lex. syr) אומר כי מעולם לא נמצא מאמונא באלף. ולדעתי אולי ממון נגזר מן המון (קהלת ה׳ ט׳ בתרגום וגם בתרגום סורי למכנש ממון) ואבי״י אומר אולי מן הון (תהלים מ״ד י״ג ומשלי ג׳ ט). דבריך על ממל נכונים מאד, ובלבד שתמחוק מזג מן זגג, כי הוא מן מסך. בענין מנחה כתבתי בבה״ע תקפ״ז 157.ד). שמחתי כי כוונתי לדעת החכם ר׳ נחמן הכהן, ואתה ברכהו בשמי. התרגום האלכסנדרי בפסוק טובם כחדק רחוק מאד מקריאתי. ה). בעניני ישעיה לא עת לדבר. ו). הפרזת על המדה בענין במ״ף בתחלת השרש, והנראים בעיני נכונים או קרובים אלה המה: בזק, בזר ופזר (וכן זרק), בלע (וכבר כתבתיו בפירוש הלעיטני נא וקודם לכן געזעניוס), בעל, בער, פגע ופגש (בה״ע תקפ״ט 86), פחם, מאן (בה״ע תקפ״ז 207 אלא שאז עשיתי המלה מורכבת, ועתה זה שָׁנִים רחוק אני מהרכבת המלות ויותר קרוב בעיני שנוספו אותיות בשרשים בתחלה, בסוף, או באמצע), מחץ (וכבר אמרתיו, וכן חֲלָצִים, בסורי חֲצָא, להיותם בחצי הגוף). בענין מכר מסופק אני, והקרוב אלי כי הוא מן נכר (alèenare) וכן ואכרה לי; וְנֵכָר אולי מן אַחֵר (כמו אנכי אנחנו, חשל וכשל, סַחַר וְשָׁכָר, כמו והיה סחרה ואתננה, טעמה כי טוב סחרה, כי טוב סחרה מסחר כסף, ותהי סחר גוים, ענין כלם שכר וריוח), ומחיר מן מֶכֶר, כמו ונתתי מכרם שענינו מחירם. ואגב אשאל את פיך על לשון ירוש׳ פ״ג דשבת הלכה ג׳: ומכי הוא לה כלום, שנ״ל כמו מְנַבֶּה, כלומר מפסיד. ז). אין לי להוסיף על דבריך המלאים חכמה ודעת, אלא שאני מפקפק בפירושך למלות וכן מורין בבי מדרשא כוותי. ח). איננו נמנע ורחוק כל כך בעיני שיהיה המכוון במלות ועוד קע״ב שנה לבא, כי אחר שיגיע הקץ של אלפים ושלש מאות צריך שיעברו עוד קע״ה שנה קודם שיגיע הקץ האחר של 1290-1335, והימים האלה העודפים מקץ האחד על האחר, צורנו יקצרם.

ולענין תמיהתך על שאני מעתיק הסרת ק״ן אל המספר 2475, איננו נמנע ורחוק שהנזיר יתחיל הקץ הארוך של 2625 גם הוא מגלות ראובן וגד, וצריך להסיר ממנו ק״ן שעברו קודם החרבן, ואע״פ שלא נתבאר בדברי הנזיר.

געזעניוס געשיכטע כבר היא בידי, ודקדוק Ewalt ראיתיו ברשימת ספרים

חדשים בהיותי בטריעסט אחר הפסח (שהלכתי להביא את אשתי לבית אביה ואמה ולעיר מולדתה, בעצת הרופאים, ואני פה גלמוד, והיא התרפאה במרקחת le Roy ואח"כ בראבארבארום, ות"ל החלה ארוכתה לצמוח, המקום ישקיט רוחה ורוחי וינחמני מעצבוני) ואמרתי למוכר ספרים שיכתוב למען ישלח לי. והא לך ב' חדושים. א. בראשית ל"ו אלה אלופי החורי לאלפיהם. ומה טעם אלופי לאלופיהם? ואני אומר הואיל וכל אלופים שבפרשה מלאים וזה חסר, צריך לקרוא לאלפיהם, כלומר למשפחותם ולשבטיהם. כי כן אלוף נגזר מן אלף, מענין הנה אלפי הדל במנשה. ב. והניף ידו על הנהר בעים רוחו, קורא אני בעצם רוחו, כי היוד והצדי קרובות מאד במכתב שומרוני שהוא הקדמון, כל רעי ותלמידי דורשים בשלומך, וביחוד ידידי אביו"י. המקום יתן בלבך להכיר הכרה נכונה וצודקת את ידידך בלב ונפש המתפלל בשלומך ובשלום כל ביתך וכל אשר לך, המסיים הכתיבה וחותם פה פאדובה כ' סיון תקצ"ג.

שד"ל

שמחני נא בתשובה ממהרת, כאשר עשיתי אני.

Nr. LXXXV

An Is. Blumenfeld Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 76. Ante I. 29

25. 6. 1833. ח' תמוז התקצ"ג

אל הבחור המשכיל והנבון, היקר כמ"ר יצחק בלומנפעלד שלום וברכה.

אגרתך מיום י"ז סיון קבלתי בישמחה, ואחרתי להשיבך דבר לרוב טרדתי בפירוש ברכות יעקב לבניו, אשר השלמתי ביום אתמול. למכתבך מיום י"ד כסלו תקצ"א לא השיבותי מענה, כי בטרם אדע מה משפטך ותם דרכיך ראיתי כי לא נכון לי להוציא חלק מזמני (אשר כלו קדש לה' לערוך לפני תלמידי פירוש המקראות ועניני תורתנו ואמונתנו בדרך המתישב על הדעת) להשיב לכל שאלות אנשים אשר לא ידעתי מה טיבם, ואולי אין כוונתם אלא להתפאר באגרותי בעיני המון העם לא זולת; ומלבד זה משכתי ידי מכתוב אליך, כי שאלת ממני פירוש שירת האזינו שלא היה אפשר לי באותה שעה למלא משאלתך (ועתה כבר שלחתיו להר הזהב ואת תרגומה אשטלקי לידידנו הבחור היקר גאלדענטהאל), ועוד כי שאלת ממני משפטי על קנאת האמת, ולא חפצתי לדבר בענינים ההמה עם איש לא ידעתי, על כן אמרתי ימים ידברו, ואם אוהב חכמה וישר לב הוא הבחור הזה הכותב אלי, עוד יבא יום אשר יוודע אלי ממקום אחר, ואז כמו נגיד אקרבנו. ועתה אחרי אשר ראיתי כי ידידי החכם המפורסם יש"ר לא מצא עולתה בך, יקרת בעיניו ונושא הוא שמך על שפתיו לשבח, הנני אליך, ולא אמנע עוד להשיב לכל דבריך כפי כחי וכפי מיעוט הפנאי הנשאר לי, כל עוד שלא אראה

כך ערות דבר, ושלא תדבר אלי בשפת חנופה וגוזמא, דברים שאינם יוצאים מן הלב ולא נכנסים ללבי.

ועל דבר קבוצת המכתבים הנה זה שנתים ימים שהאיש הר הזהב כתב לי שבדעתו להוציאם לאור, ועתה אתה אומר כי עליך המשא הזה: הודיעני נא אם שניכם כאחד בעסק הזה, או הוא עזב הענין בידך. עוד אחת צריך שתודיעני, כי הנך אומר שהחכמים שי"ר, נחמן, ובלאך יפתחו לך אוצרם הטוב, א"כ עדיין לא פתחו. ולבי מגמגם מאד בזה, כי אני ראיתי אגרת מידידי החכם שי"ר כתובה יום תענית אסתר תקצ"א להר הזהב וכתוב בה כלשון הזה: „מה אעשה ידידי, ונמנע באמת ממני מתת יד מאומה ממכתבי לידידים, וכבר אמרתי לך כי אגרות המליצה כתבתי בנוער נאבדו ממני, והחדשות הכוללות כלן משפטים על אנשי דורנו אם לשבט אם לחסד, איכה יוודעו בקהל? וכו' וכו'" כי העתק מהאגרת הזאת שמור בידי. ועתה עליך לכתוב לידידי זה החכם המופלא שי"ר, כדי שהוא יגיד לי מה בדעתו בענין הזה, והיה אם הוא יתן, גם אני אתן. גם תודיעני אם החכם יש"ר שלך לך מאגרותיו, אמנם לבלתי תהי האגרת הזאת ריקה מכל, הנני מקדים לשלוח לך שתים מאגרותי, אשר אף אם אולי לא אסכים בהדפסתן, מתנה תהיין אצלך לאות ברית. ואתה תדרוש בשמי לשלום אל הבחור המעולה כ' גאלדענטהאל, גם תאמר בשמי שלום אל החכם הנכבד ר' בעריש בלומנפעלד, ותשאל את פיו אם מרשה הוא אותי להוציא לאור אגרתי הראשונה אליו על קדמות

ס' איוב, ותודיעני מספר שני חייו, ומה מצבו ועסקיו, אם אמת שהוא עתה או שהיה פרנס הקק"י, גם תודיעני מה היתה לשעבר מלאכת פקודת החכם שי"ר, ומה הוא עושה כעת. יברכהו אלהים בכל משלח ידו, וינחמהו מעצבונו.

ובכתבך אליו אל תאמר לו סתם כי שלחתי אליך אגרתי הראשונה אליו, רק אמור כי שלחתי אליך תחלת אגרתי הראשונה אליו עד „אשר רעה לו מימים ושנים". גם תגיד לי מספר ימי חייך, ומה מצבך ועסקיך.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה ברביעי בשמנה לחדש תקצ"ג

ידידך שד"ל

Nr. LXXXVI

An S. L. Rapoport Lemberg

13. 11. 1833 כ"א כסלו 5594

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא שי"ר ברכה ושלום.

אחרתי עד כה להשיב למכתבך היקר מיום ז באב תקצ"ג, כי רציתי להמתין עד שיבא לידי כ"י לראב"ע שהבטיחני מוהר"ר הלל קנטוני (אשר עתה נתמנה לראש על טורין וגלילות פיעמאנט תחת מוהר"ר שבתי אלחנן טרעוים אשר נתקבל בעיר טריעסט) להעתיק לי, ולא בא לידי עד עצם היום הזה, והנני ממהר

להעתיקו לך, גם כי נ״ל שאין הלשון לשון ראב״ע, אך הענינים נ״ל שהם שלו, ובפרט ענין אל״ף ההלכוא שהוא על דרך לשון ערבי, והוא האמת, נראה כי מפי הראב״ע יצא, ואולי אחד מתלמידיו כתב מה ששמע מפיו. ולענין אגרתך מה אשיב? אינך מאמין לי בפירוש דברי, ומה לי לזעוק עוד, רק לומר: לא ידעתני, ועל מה שאמרתי כי נוספת על שונאי תושיה, אל תרגז ידידי, ודע נאמנה כי תושיה שלי איננה תושיה דכולי עלמא, ולבי ידע הרבה כי אוהב החכמה אתה ומי כמוך? אפס בעת הליצך בעד ראב״ע נ״ל היותך נפתה אחר המדומה ועוזב הרעאליטעט. ואם גם זה רע בעיניך, הנני נכנע לפניך אפס ארצה. נעניתי לך, מחול לי, וכל אשר תאמר אלי אעשה להניח דעתך וחמתך ידידי אשר אהבה נפשי, ובלבד שלא תבקש ממני לעזוב דרכי ולהתהפך לאיש אחר, כי חי נפשך ידידי, התחשוב שאיטב בעיניך ובעיני אלהים אם אתהפך לאיש אחר, ואחזק במדות הפכיות למדות שד״ל? ועתה ידיד נפשי, הנה יסוד כל מדותי היא אהבת התושיה (כפי מה שדמיתה בלבי), ואם את זאת אשלח מעלי, לא ישאר עוד בי דבר טוב, וחליתי והייתי כאחד האדם. — והנה ידעתי כי גם על זה תרגז ותאמר: א״כ אני שאני לפי דבריך שונא תושיה, אני בעיניך בעל מדות הפכיות למדותיך, וא״כ מגוגות בתכלית לפי דעתך. — לא כן ידידי, יברכך האלהים, כי באמת ראיתי רוב דרכיך תרומות ומן המובחר, ויקרת בעיני, נכבדת וע״כ אהבתיך; אמנם בענין ההלצה בעד ראב״ע, בענין זה לבדו . . . אך מה לי עוד? מי יתנך קרוב אלי ואוכל לנשוק ידיך ולהשתחוות לפניך בדמעות חרטה על הכאותי לב צדיק לשקר. סלח נא כפר נא ידידי לכל חטאותי, ושלום ואמת יהיה בינינו.

מכי לה נ״ל שהוא בלא ספק משרש נח ל״א, והעד היוד שבסוף, ומצאתי מלה קרובה לזו בבבלי, זוזא מַזָּא (קמא ל״ז א) זוז חסר, והוא פְּעִיל, ומשפטו מְנַזֵּא, ומכי נ״ל בינוני פּוֹעֵל, ומשפטו מְנַכֵּא או מְנַכֵּי.

אני מודה לך על מה שהעתקת לי מהערותיך לתולדות הקליר אשר לא בא בדפוס.

חביבי אבי״י מחזיק לך טובה על מכתבך הנעים והנכבד אליו, והוא דורש שלומך וטובתך בלב שלם, ומוקיר באמת ובתמים, ולא רפו ידיו ממלאכתו מלאכת אהרן לחזק את האחוה ביני וביניך.

ביום י״ר לחדש שעבר ילדה לי אשתי בת, ואקוה כי מעט מעט תסור מעליה רוח אלהים רעה אשר בעתתה עד כה, עד כי נלאיתי כלכל, האלהים ירחם עלי.

בשנה החולפת כתבתי לבראדי כי מת בני השני, והבינו מזה כי שני בני מתו, ולא מת רק השני, וצחקתי בקראי אגרת תנחומים על זה, ועדיין לא נתברר לי מי הוא הטועה, אם אני בכתבי כי מת בני השני, ואם הקורא שהבין כי שני בני מתו.

דע ידידי כי במנטובה בספרי הקהל נמצא פירוש רלב״ג על דניאל עזרא וד״ה כ״י על קלף.

החכם צונז (S 266.) כתב כי מדרש שוחר טוב חסר ז׳ מזמורים. ועיינתי בכ״י שלי ומצאתי כי מזמור מ״ב שהזכיר איננו חסר אבל הוא מחובר למ״ג, ובכ״י שלי מזמור מ״ג מתחיל אומרה לאל סלעי; צ״ו צ״ז צ״ח נמצאים בכ״י שלי; קט״ו שהוא לא לנו הוא חסר גם בכ״י, אך אהבתי מצויין קט״ו והללו את ה׳ קי״ו,

והחשבון משתוה במזמור מן המצר שבכ"י הוא מצויין בפני עצמו, אלא שבטעות מצויין ק"ז, והמספר הזה כבר הוא מצויין אצל הודו להי כי טוב, ואשרי תמימי דרך מצויין ק"ח; כ"י שלי מסיים בסיום אות האלף מאשרי תמימי דרך, במלות שלום על ישראל, אע"פ שאין הספר חסר, וצדקה השערת צונז, כי משם ואילך יד אחרת כתבה.

כלפי מה שכתבת (בהערותיך להולדות רבנו נתן עמוד 61) על מלת גרע, דע כי בלשון איטלקי מלת barbiere כוללת גם הספר גם האומן המקיז דם, כי בימי קדם היה איש אחד עושה שתי המלאכות האלה, ואין רחוק שכן היה המנהג גם בימי חכמי המשנה והתלמוד, ובאמת נ"ל כי בקדושין דף פ"ב לא יתכן שתהיה הכוונה על המגלח, כי כבר נזכרו שם הספרים.

דע ידידי כי הרב ג'רונדי קנה פירוש התורה כ"י לבעל הטורים, כרך גדול כולל פירוש פשטי מלוקט מן המפרשים והרוב מהרמב"ן, ובסוף כל פרשה הפרפראות הנדפסות; וכצאתי בו קצת פירושים (חדשים לי) לר' יוסף קמחי.

עדיין אני מצפה להעתקת ליקוטי מחזור ויטרי.

כללים של הראב"ע וצ"ל

פי' דינו ישפוטו תעבורי תשמרם (אמר שד"ל המלות האלה "פי' דינו ישפוטו" וכו' טעות הן, כי אין ישפוטו הם תעבורי מזה בהפסק, ולא היה דינם אלא ישפטו תעבורי, וכן תשמורם אע"פ שהוא בסוף פסוק לא היה דינו אלא תשמרם, לא תשמורם; ע"כ נ"ל כי כל מקום שנאמר כאן פירוש הוא פירוש שהוסיף אדם אחר, ולפי זה אתי שפיר שראב"ע עצמו כתב המאמר הזה כלו, רק לא הלשונות שתחלתם פי', ולפי זה לא יקשה עלינו לשון "אל דלעיל קאי על שניהם" (שאיננו לפי דרך לשון הראב"ע), כי הוא פירוש, וכל פי' לא לראב"ע הוא, כי הוא כתב מאמרו סתום כדרכו).

ואתה ידיד נפשי ועטרת ראשי אהבני כאשר אהבתיך וכאשר לא חדלתי ולא אחדל מעבוד אותך בלבב שלם, ומי יתן ויחיש יום תבשרני כי תחל להוציא לאור שני ספריך היקרים אשר נפשי ונפש כל יודעי שמך באיטליאה מתאוה להם ומחמדתן, ולמה לא תוציאם מעט מעט לחלקים? ולדעתי טוב הדבר שתתחיל בהוצאת ס' ערך מלים, כי ס' אנשי שם יותר עדול לקבל תוספת מדי יום ביומו, ומי יתן ותכנים בו ליקוטי ספרים כ"י לארכם ולרחבם, ורק התקוה הזאת (שתוציא העניינים לאור עולם) היא המחזקת ידי להעתיק לך כל מה שאוכל, כי אמנם אם דרכך לתת בספרך רשימה בלבד מן הספרים כ"י, למה זה הבל אינע? וכן ליקוטי מחזור ויטרי אם תתן להם יד בספרך לא אבקש עוד ממך שתעתיקם לי. ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום כנפש ידידך מכבדך ועבדך לעולם הכו"ח פה פאדובה בא' בכסלו התקצ"ד,

שד"ל.

Nr. LXXXVII

An Jacob Goldenthal (?)

15. 11. 1833. ג׳ כסלו 5594

לידידי הבחור המשכיל המעולה כמר יעקב גאלדענטהאל שלום וברכה

אחרתי עד היום להשיב למכתבך הנעים מר״ח אלול תקצ״ג, כי יום יום הייתי מצפה מתי תבא לידי אגרת האדון היקר ר׳ יששכר בער, וסוף סוף אחרי אשר כבר נתיאשתי ממנה הגיעה לידי ביום שבת קדש שעבר, ואני לא אדע למה עכבה אצלו שני ירחים אחר כתיבתה, ונראה ששם לבו עליה לתקן לשונו להמתיק מרירותה, כי באמת אין בה כל הלשונות שהעתקת לי ממנה, אך רובם נמצאו בה, אמנם תחלתה וסופה אהבה וכבוד. ואני כי אין דרכי להחזיק במחלוקת חשתי ולא התמהמהתי והשיבותיו אגרת ארוכה (אשלח אותה היום) דברי שלום ואמת, והעתקתי לו קצת מפירושי בס׳ שמות, ישעיה וירמיה. ודע כי לאהבת השלום לא הגדתי לו כלל מה שהודעתני שהראה ופרסם אגרתו אלי. ואתה ידידי אם בדרכי תלך ואם את משמרתי השמור לא תחרחר ריב ולא תגרה מדון, והדרת פני זקן, ותהיה מן הנעלבים ואינם עולבים, ותשתדל להשלים את נפשך במעלות האמתיות, ולמקנאים תבוז בלבך ותצחק בכליותיך, ותנענע להם ראשך, כקנה הרך ולא כארז הקשה, ולזות שפתים תרחיק ממך.

דע ידידי כי לא מתו שני בני, רק בני השני (ישעיה) מת בן י״ד חדש, אך בני בכורי אוהב גר (בן ד׳ שנים וחצי) חי ומצליח יברכהו האל. ועתה ילדה לי אשתי בת, וקראתי שמה מלכה, ישמרה ה׳ ויחיה. בחרש שעבר כתבתי דקדוק לשון התלמוד. אין בדעתי להוציא לאור דקדוק להק״ק שלי (בלשון איטלקי) עד לפחות שנה אחת. ס׳ השרשים לא כתבתי ואין בלבי לכתוב עד ימי זקנתי אי״ה. טוב דברך על נצפנה לנקי חנם.

המורה והיהודי לא ידעתי מה הוא, והנני מחזיק טובה לידידנו הבחור המעולה ר׳ יצחק בלומענפעלד המתנדב לשלוח אותו מתנה, ואתה אמור לו שאם יזדמן לפניו לשלחו לעיר טריעסט ליד הרב דשם בשבילי, בלי הוצאות אז טוב, כי אמנם משלוח ספרים מארצכם לכאן ע״י הרצים הוא מוקצה מחמת חסרון כיס גם תאמר לו כי לא אשלח לו להדפים אגרתי להאדון היקר ר׳ יששכר בער וברכהו בשמי, והודיעני (או יודיעני הוא) שלומו ושובתו. צר לי ידידי כי תבא אגרתי זאת אליך ריקה מכל דבר חכמה, אך אין לי הזמן מאד, ולא רציתי לעכב אגרתי אליך אף יום אחד אחרי שלחי תשובתי להאדון היקר ר׳ יששכר בער.

ודע וראה כי לא הפקדתיך לעוין ולאורב על מצעדי גבר ועל מצפוניו חלילה! רק בדבר הזה לבדו, אחרי אשר קדמת להודיעני שפרסם אגרתו אלי תודיעני מה יעשה בתשובתי אליו, אם יפרסמה (כאשר הפצתי) אם לא. ואלהי השלום יאמר די לכל קנאה ותהיות ומדנים, ויטע ביננו ובין כל ישראל אהבה ואחוה שלום ורעות.

ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו״ח פה פאדובה ג׳ כסלו תקצ״ד, אוהבך שד״ל.

LXXXVIII

An B. Blumenfeld Brody.

No. d'ordre de l' Index raisonné 78. Ante I. 27.

15. 11. 1833. ג׳ כסלו התקצ״ד

שמואל דוד לידידו החכם המפורסם ר׳ ישששכר בלומנפעלד ברכה ושלום

מכתבך היקר, אדוני וידידי היקר קבלתי ושמחתי בו, כראותי כי יש לי אוהב המוכיח על פני מומי, דבר אשר גם לי גם לך יהיה לתהלה ולתפארת; ונכפלה שמחתי כראותי כי גם כי בלא ספק כוונתך אדוני בכל תוכחותיך ישרה וטהורה, כי בהם לבבך כתבת את כל דבריך, הנה סוף סוף לא מצאתי את נפשי אשם ככל אשר דמית בלבך הטהור.

אמרת כי לא השיבותי דבר אחד מדברי (במה שדנתי לפניך על קדמות ס׳ איוב) רק למען לא יאמרו הבריות רשד״ל הודה שטעה — והנה לפניך באגרתי הקודמת מה שכתבתי ״בסימן ס״ו בטלתי שטתי כעפרא דארעא״ ובפירושי אשר הבאתי לפניך הלא ראית (וכל ישראל יראו בקרב הימי״ם אי״ה) שכתבתי על מה שפירשתי לפנים בבה״ע: ומחשבתי זאת בטלה ומבוטלת וכו׳ וכו׳. הנה מבואר כמה אני רחוק מן המדה הגרועה שחשדתני בה. אם כן אם לא חזרתי בי מאמונת קדמות ס׳ איוב למען החזיק בדעת האחרונים המאחרים זמנו, אין זה לבלתי הודות על האמת, אך בהפך מפני אהבת האמת, ומפני שלא ראיתי עדיין, וגם אתה אדוני לא הראיתני בזה, ראיות ברורות ומכריעות. והדבר הזה בעצמו הוא לי לישועה על אודות ההשד האחר שחשדתני בתם לבבך באמרך שאני הולך לבקש פירושים מן המינים הערלים, כגון געזעניוס ואייכהארן, והמה לי לעינים, ואני נשען עליהם, כאיש אשר יסגור עיניו מלראות, ונער קטן נוהג בו. — הלא סברתך בענין זמן כתיבת ס׳ איוב היא היא דעת געזעניוס ואחרים מהשובי חכמי העמים, ואני סרתי מעליה ורחקתיה: ומי יאמר שאני נשען על הערלים בעינים סגורות? — ומה שאני מביא שמות חכמי הערלים, זה לאחת משלש סבות. הא׳ להראות כי רוב דבריהם לקוחים מחכמינו ומפרשינו, וזה הוא בכל מקום שאני כותב: רש״י ראב״ע ראז׳ וגעז׳, רד״ק ראז׳ וגעז׳, רש״י וראז׳, וכיוצא בזה, השנית לחלוק עליהם ולבטל דבריהם, בכל מקום שהם נוטים מן האמונה הישרה. השלישית לקבל האמת ממי שיאמרה, בקצת מקומות שאני מוצא פירושיהם מתישבים על הדעת ועל פשוטם של מקראות.

אמרת שאני דובר עתק ושולה פי ברעה ושופך בוז וקלון על גדולי ישראל, כאלי רק אני היחד וכו׳ וכו׳. — לא מצאתי דבר מזה לא בלבבי ולא בכתבי. הן אמת כי זה כל יגיעי ועמלי, יומי ולילי, בעזרת אלהים ה׳ חילי, להוסיף נפך משלי, בביאורי ספרי הקדש, וידעתי כי לא עלי ולא על הקדמונים זצ״ל ולא על האחרונים שיבאו אחרינו המלאכה לגמור, ואף גם זאת אין אני בן חורין להבטל

ממנה. ואם אמרתי כי כל אשר הכינו לפנינו הקדמונים רחוק מאד משבור רעבון אנשי דורנו, והתורה והנביאים לבושים בלויי סחבות, אשר ישימום מאום לרואיהם, והמה חגורי שק צועקים לאמר מי ילבישנו מחלצות! זה אמת, כי נשתנו הדורות, ומה שהיה מתוק לחך זקנינו יקוץ בו חך אנשי הדור, ותהלה לאל זכיתי לקרב לתורה בחורים הרבה שהיו מואסים בה. וחלילה לי למאום ולבזות קדמונינו המפרשים זצ"ל, וכל היום אני אומר שאם היו רש"י ורד"ק עומדים בדורנו, היו דורכים בפירושיהם דרך אחרת, והיו אומרים בדעתם הרחבה דברים אשר ימתקו לכל חך, כי הראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות, כדברי רשב"ם ראש פרשת וישב, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, וכו' ע"ש, ורש"י ז"ל עצמו הודה שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים, ע"ש. והנה אלו שתי סבות אשר מנעו הראשונים מלירד לסוף עומק פשוטי המקראות, הא' אהבת הדרשות, והב' העדר הפנאי. הלא ידעת אדוני היקר כי רד"ק ראש הפשטנים רוב מלאכתו היה בלימוד הנערים בתלמוד (כאשר הגיד לנו בסוף ס' השרשים), ראה היתכן שיהיה לו פנאי להעמיק בפשוטי המקראות, וראב"ע היה נודד ללחם איה מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, ורש"י ז"ל הכל יודעים עבודתו אשר עבד בפירוש התלמוד. ועתה אחרי היותי בלתי טרוד בים התלמוד וההוראה, ואף לא בטרדת המזונות, בהיות פרנסתי מזומנת לי מאת ה' מן השמים על מנת שאעסוק בחכמת הק' ובמעמקי פשוטי הכתובים, אם לא יהיה שד"ל משתדל הלא יחשא לאלהים. ואמנם שאהיה מקל בכבוד המפרשים ז"ל לא היו דברים מעולם, ופירושי ישעיה אשר שלחתי אליך אדוני עדים נאמנים המה על זה. הלא תראה כי תמיד אני אומר דבר בשם אומרו, וכמעט בכל פסוק אני מזכיר רש"י ראב"ע ורד"ק, או שנים מהם או אחד מהם (ולא כמנהגך אדוני היקר שלא להזכיר בשום מקום מבטן מי יצאו הדברים), וכשאני צריך לחלוק על דעתם לאהבת האמת, חלילה לי מלזלזל בכבודם ולתת בהם תפלה: אם לא אפוא מי יכזיבני? תן עדיך ותצדק. אמרת "האמנם לא נודע לי פתשגן הדבר והסבה אשר הביאתך לכתוב לי תשובה, אחרי אשר גלית דעתך שדברי אינם צריכים תשובה" — דע ידידי היקר כי דבריך הקודמים על ס' איוב ועל הבדלות הנרדפים באמת אינם צריכים תשובה, אחרי אשר באמת לא השמעתני בהם ראיות חדשות כלל, ובדבר הזה בדעתי עמדתי ואעמוד, הלא תראה כי במכתבי הקודם לא דנתי לפניך כלל בחקירות ההנה. אמנם הסבה אשר הביאתני לכתוב אליך — לא להשיב לך תשובה — אלא לכתוב לך אגרת, אתה אדוני ידעת אותה, כי גם ידע לבך מה כתבת לר' שמואל ליב גאלדענבערג על אודותי, ואני כראותי כי היתי בעיניך כאיש זד יהיר בז לכל אדם וחסר מוסר ודרך ארץ, מהרתי לכתוב אליך, למען הודיעך כי לא אלה דרכי, וכי בהפך מאד מאד אני שפל רוח בפני כל האדם (גם כי לא אשא פנים בתורה, ובמקום שיש חלול השם וכו'); וזו היא בעצמה הסבה אשר תביאני היום הזה לכתוב אליך האגרת הזאת להודיעך כי אינני בז לשום אדם ואף כי לך האדון הנכבד, ובפרט אחרי אשר ידעתי כי זקנת ממני עשרים שנה, כבן יכבד אב אכבדך, והדרתי פניך לעולם, יאריך ה' ימיך בטוב ושנותיך עד שיבה ועד גבורות בנעימים, ותשמח ביוצאי חלציך, וכל אשר לך יהיה שלום.

הוכחתני על אשר אמרתי כי קצת מהבדלותיך "נראו בעיני לקוחות מס' יריעות שלמה" ואמרת כי חפשת ולא מצאת בו דבר מדבריך — א"כ טעיתי וחטאתי, ואתה בחסדך הגדול תשא חטאתי אך הפעם, נעניתי לך, מחול לי.

התרעמת על שאלותי אל הבחורים גאלדענטהאל ובלומנפעלד על אודותיך, כאלו אני מלאתי ידם לתור אחרי מצפוניך, והיתי סבה שירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. באמת לא כך עלה במחשבה לפני, רק שאלתי מה מלאכתך ומצבך וימי חייך: היום החלותי לשאול להם על מצפוניך ועל מדותיך, חלילה לי!

ועתה ידוע תדע אדוני היקר כי אפס לי הפנאי (כאשר כבר אמרתי באגרתי הקודמת) להשיב ידי על חקירות הנרדפים, לדעת איזה יכשר הזה או זה, אם מה שכתבתי בבה"ע או מה שכתבת אתה אדוני היקר, כי עתה עוסק אני בפירוש ס' שמות ובפירוש ישעיה מהדורא תניינא, ובלימודי הדקדוק מהדורא תניינא ג"כ; ע"כ אתה בטובך הגדול תשא ותסלח אם לא אשיב תשובה לכל טענותיך על דברי, כאשר גם אני אסלח על אשר לא הודעתני דעתך על פירושי ישעיה אשר שלחתי אליך. ויען חזקת המחריש שהוא מודה ומסכים, אתברך בלבבי לאמר ישרו בעיניך דברי, אם לא כולם רובם, ע"כ הנני נותן לפניך היום עוד ליקוטים אחרים מפירושי, למען לא תבא אגרתי אליך ריקה מכל דבר חכמה. ואתה אדוני הנכבד תשפוט כרחב בינתך, ותוסיף ידך להוכיחני בשפה ברורה ובמשפטי צדק, לכל אשר ימצא שם בדק אם בסברותי, ואם במדותי, מעתה ועד עולם, והיה זה שלום.

שמות ג' י"ב — שם שם י"ג — שם שם י"ח — שם שם כ"ב — שם ד' י' — שם שם כ"ג — שם שם כ"ד — שם שם כ"ה — שם י"ב כ"ט — שם שם מ"ח — ישעיה א' י"ג — שם שם י"ח — ירמיה כ"ב י"א.

תשפוט אדוני היקר את כל דברי ותודיעני עצתך אם טוב שאתחזק במלאכתי להגות ולהעמיק החקירה בלה"ק ובכתבי הקדש, לחרש (כנגם על גבי הענק) פירושים על דרך הפשט הברור, או אם טוב שאניח עבודתי (עבודת פרך) ואקרא לפני תלמידי פירושי הקדמונים זצ"ל, ואם יקרה שלא יכנסו דבריהם באזניהם, אֹמַר להם: החרישו שימו יד על פה, כלנו בני חמורים, ואני יותר מכלכם, מי אנכי שאראה את אשר לא ראו הראשונים אשר העלו אבר כנשרים, ואיך אזיד לומר לכם דבר שלא שמעתי מפי רבותי, ובפרט כי מי יודע אם יתקבלו פירושי בכל הפוצות ישראל, וכל העולם יתבסם מהם?

מהר אדוני היקר, החישה משפטך, ועצתך תנחני במעגלי צדק. ואני שמעתי ולא אבין לבה תאמר שתבא העת שתגלה אזני על קצת מפירושי אשר לא כוונתי בהם אל האמת, גם תאמר כי תוחיל עד אשר נוציא תחלה אני והחכם (המופלא, יברכהו האלהים) שי"ר את ביאורינו על ס' ישעיה, אז תנופף ידך לגלות דעתך על כמה מקומות מהספר. הלא זה נראה חלילה דרך אורב לא דרך אוהב. ואולם אין ספק כי דעתך אדוני רחבה מדעתי, וכל מעשיך בודאי לשם שמים. ואני לעשות רצונך חפצתי, ומיד אחרי השלימי מהדורא תניינא על ס' ישעיה (אשר החלותי בשבוע הזה להועלת תלמידי) אוציא מלאכתי אי"ה לאור עולם, ומי יתן וגם ידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא שי"ר ימהר יחישה גם הוא הדפסת פירושו, ואז לא תצטרך עוד אתה אדוני היקר להסתיר במחשכים הערותיך

היקרות, אשר נכון לבי בטוח תתענג בהן נפשי ונפש כל מבין, אמנם מה יראת אדוני ? התירא שאם תכתוב אלי הערותיך באגרות, אגנוב אותן ואתכסה בטליתך, ולא אֶאמר דבר בשם אומרו ? חלילה לי !

אגרתי הראשונה אליך על קדמות ס' איזב לא אשלח אותה אל הבחור ר' יצחק בלומנפעלד להדפיסה, אך אוחילה ער אשר אשים את לבי לפרש ס' איזב, אז אוסיף שנית ידי על החקירה ההיא ואשפוט בהקדמת הספר, כאשר ישים האלהים בפי. ואתה אדוני היקר שלום וכל אשר לך שלום כנפש עבדך לעולם הכו"ח פה פאדובה היום ג' כסלו תקצ"ד, צעיר הצעירים

שד"ל

Nr. LXXXIX [1])

An I. S. Reggio Gorice

21. 11. 1833. ט' כסלו התקצ"ד

שד"ל לידידו החכם המפורסם יש"ר ברכה ושלום.

Nr. XC

An S. L. Rapoport Lemberg

25. 12. 1833 י"ג טבת התקצ"ד

No. d' ordre de l'Index raisonné 79 D E petit 2

לידיד נפשי ועטרת ראשי דחכם המופלא כמוהר"ר שלמה יהודה הכהן נ"י.

עלז לבי ותגל נפשי בקבלת מכתבך היקר, אם לאהבתך אשר הראיתני בו, אם לבשורות טובות אשר בשרתני על אודות מצבך, ידידי, ואם על דברי חכמה הממלאים את מכתבך על כל גדותיו: ברוך אתה לה', ידיד לבבי, היום ידעתי כי דברי מרורות יתמו מבינינו לנצח: ולמה? כי ידעתני, מקץ ארבע שנים ידעתני. ולו היית אצלי ארבעה ימים, כי עתה מהרת ותדעני. דעת אלהי אביך ועבדהו, אמר דוד, ואני אומר דע את ידידך ואהבהו.

אמרת באזני כי מצב נכון לפניך בשנה הבאה א"ה להיות טרף ביתך נמצא לך ע"י למודים בתורת ה' כמוני היום; ומה מאד תתענג נפשי בתקוה זאת! ועתה ידידי הרשני להכנס בחודו של מחט אשר פתחת לפני, כי פושר מים ראשית הודעה, ולפני פתוח פיך סודך העלם, ואחרי אשר החלות לגלות גלה. הנה שמעתי אומרים כי יוקם בית מדרש לרבנים בעירך: האמת נכון הדבר? אם אמת הדבר, ואם אתה תהיה אחד מן המורים — ומי כמוך מורה? — אשריך ישראל! אוי לכם מתחסדים! אבדת עם סורר!

גדלה

---

1) נדפס בכרם חמד ח"ב 162 (שזח"ה).

גדלה נפשך בעיני ובעיני כל תלמידי בראותנו אותך בא פתאום בית שונאך, לשאול אותו בקהל רב: מה פשעי ומה חטאתי? ואני שמעתי ולא אבין איך כל שומע מבין בארצך היודע אותי ואת חכמתי ואת תום דרכי ישתומם על המראה — מה היה לי כי הצבתי עטרת ישורון החמודה — ראב"ע — למטרה לכל חצי? הלא זה מצד תום דרכי, ורק על זאת שנאתי את ראב"ע, כי בלב ולב ידבר. מומו הגדול איננו דבריו בענין החלב: לא כן ידיד נפשי, לא היו דברים מעולם. פתח אגרתי אשר כתבתי אליך בתשעה באדר תקצ"ב, ובאה לך מעיר בראדי, אשר בה רשימה מספרי ראב"ע כ"י אשר ביד הסופר ר' אברהם שלום, החלותי לגלות דעתי על תכונת ראב"ע, ושם גניתיו על פחזותו לשפוט בתחלת ההשקפה (ועל זה לא תפול שנאה), ועל דברו בלב ולב (ועל זה החלותי זה יותר מחמש עשרה שנה לשנוא אותו, בראותי שהוא מזהיר לבלתי שמוע לשום פירוש אשר איננו כפי דעת בעל הטעמים, והוא עצמו (ולפעמים בצדק) סר מעליו). והנה האגרת ההיא אין בידי העתק ממנה (ואם תעתיקה לי — אם העתקת נאצות נגד ראב"ע מותרת לאיש יהודי — תעשה עמי חסד), אבל יש בידי תשובתך (ה' מרחשון תקצ"ג), ולא מצאתי בה זכרון מענין איסור החלב. והנה ענין החלב לא הבאתיו אלא לדוגמא, וברוך טעמך וברוך אתה, כי הזקקתני להעמיק החקירה בענין, ועתה ביום הזה, יום קבלתי אגרתך ראיתי שטעיתי ושחטאתי לראב"ע במה שדנתיו לחובה גם בענין הזה של החלב, והדין עמו, כי להשיב לקראי נתכוון, ולא לגלות פנים בתורה שלא כהלכה. ואמת אגיד לך כי דברי הרמב"ן הוי סבת טעותי, כי הוא כתב בפרשת ויקרא: ועוד אזכיר טעות גדולה שטעה ר' אברהם בטענותיו עמהם הרע לומר מהם, עכ"ל, ובפרשת צו הארך לשון לסתור כל טענותיו, ודבריו עשו רושם חזק בזכרוני מאז בימי ילדותי, ולא הוספתי עוד לחקור אחר הענין, ובפרט כי מעולם לא נזדמן לי לשפוט את ראב"ע לא בענין זה ולא בשאר ענינים; ואתה ידידי אם בלא אריכות דברים במשא ומתן של הלכה היית אומר אלי: "קרא נא דבריו בדעת צלולה ותראה כי אין כל דבריו אלא להשתיק הקראי" אולי הייתי רואה טעותי, ואז בלא ספק הייתי ממהר לחזור בי. ויהי מה הנני עתה חוזר בי, ולא אוסיף עוד להזכיר את החלב במספר פשעי ראב"ע. ועתה אולי תאמר אלי: "הלא תבוש באמרך על ראב"ע שהוא נחפז ופוחז במשפטיו, ואתה הוא הנחפז והפוחז במשפטיך, וקיימת בעצמך כל הפוסל במומו פוסל, ולא קיימת מום שבך אל תאמר לחברך" הן אמת כי חטאתי בזה, ולא דקדקתי במשפטי, ויצא משפטי מעוקל, ואמנם לא היה זה אלא לקלות הענין בעיני, כי מה יוסיף אישם אחד על איש מלא אשמות? וכבר אמרו כל מה שאתה יכול לדרוש וכו'; אך רב לי כי הנני רואה פניך ידידי והנם זועפים. אבל אמר? גליתי לך סבת טעותי, ואמרתי כי קל היה וגם רשע ראב"ע בעיני; וכל זה אמנם לשעבר, לא עתה, כי בראותי שטעיתי באחד מחלקי משפטי, אולי כלל משפטי ג"כ מוטעה, ומהיום והלאה אבדוק את דבריו בדעת צלולה, ואחזיקהו בחזקת כשרות עד שיתברר לי במה חטא. לדוגמא הנה בדניאל א' על וימצאם עשר ידות כתב ראב"ע כי עשרה סך השבון ובעל ס' יצירה אמר עשר ספירות בלי מה, ולשעבר הייתי מפרש שהוא מביא דברי ס' יצירה לדוגמא, כאלו גם מספר עשר ספירות הוא סך

חשבון, ולא בצמצום, והייתי אומר שזה פתיות, שהרי בעל ס' יצירה מוסיף עשר ולא תשע, ולא אחת עשרה; ועתה אני אומר כי דעת ראב"ע לומר כי לכך בחרו בעשרה לשומו סך חשבון, מפני שהוא מספר הגלגלים שהם תשעה ועם האל עשרה (עיין ראב"ע סוף עשרת הדברות), כי כן בעל ס' יצירה אומר שהספירות עשר, והספירות, לדעת ראב"ע, הן הגלגלים, כי הוא לחכמת התכונה חכמת הספירות (אעפ"י שלדעתי ולדעת בעל הכוזרי ספירות בעל ס' יצירה הן המספרים, אמנם ספירות המקובלים הן הגלגלים, הארכתי בזה בילדותי בדברי על הקבלה, ומי יתן ותודיעני דעתך בזה).

אמנם על מה שדנתי לפניך בגנות ראב"ע על שהקל בכבוד ר' יונה, בזה בדעתי אני עומד, ואוסיף לך עתה שני עדים, בשמות י"ג ח' אמר ר' מרינום וכו' כי איך נהפוך דברי אלהים חיים, ושם י"ד כ' ואמר ר' מרינום כי פירוש ויאר את הלילה ויחשיך וכו' והמפרש בזה השים חשך לאור ואור לחשך. 1)

אך הנה נא לפנינו מחלוקת חדשה, כי הנה אתה אומר (תולדות ר' נתן הערה 13) כי פירוש ס' שמות לא ראב"ע עצמו כתבו, רק אחד מתלמידיו כתב מה ששמע מרבו. ס' אהל יוסף שהזכרת איננו בידי, אמנם (לפי מה שעיני רואות לעת עתה) נראה לי ברור כי סברה זו יש לה מבטלין הרבה כנגדה. ותחלה אמר כי מה שהבאת מפסוק ובשל מבושל במים היא ראיה לסתור, כי מלות "ואני הכותב מוסיף על דברי זה החכם כאשר שמעתי מפיו" מוכיחות בלא ספק כי ראב"ע כתב ספרו, והכותב (הוא המעתיק) הוסיף בו דברים ממה ששמע מפיו, ואם ראב"ע לא כתב כלום, רק התלמיד כתב מה ששמע, איך אמר ואני הכותב מוסיף? היתכן להוסיף על מה שעדיין לא היה? באמת הדבר כ"כ פשוט בעיני שאני תמה איך יצאה כזאת מתחת ידך, ואני חושד את שכלי, אולי יש כאן דבר המעלים ממני צדקת משפטיך.

בענין את הכבש האחד (שמות כ"ט ל"ט) נ"ל ברור כי בספר שהיה ביד ראב"ע באותה שעה ובאותו מקום שפירש ס' שמות היה כתוב את הכבש אחד, וכן מצא Kennicott בקצת ספרים; וסוף סוף הלא גם לפי דעתך תצטרך לומר שכך היה כתוב בספרו של אותו תלמיד, כי אמנם אותו תלמיד שכתב פירוש ראב"ע על כל ס' שמות רק ממה ששמע מפיו, לא עם הארץ היה ולא עטלף היה.

ולענין מן הוא (י"ו ט"ו) נ"ל או שרבנו שלמה שהזכיר איננו רש"י, אלא שלמה אחר, או שראב"ע קרא כן באיזה מפרש, ושכח, וסמך על זכרונו, וייחס הדבר לרש"י בטעות הזכרון.

אמנם כללות הענין הזה, היות פירוש ראב"ע על שמות מלאכת אחד מתלמידיו, הוא דבר שאין הדעת סובלתו בשום פנים, ואינו אלא חוכא ואטלולא. היעלה על הדעת כי ראב"ע כתב הפירוש על כל התורה, וגם עשה לו הקדמה, ואח"כ ישמיט ס' שמות ויפרש הספרים שאחריו עד סוף, ואעפ"י שנשמט מלכתוב פירושו לס' שמות, עשה לו פירוש בעל פה ולמדו לתלמידו, והתלמיד הזה שמר בלבו דברי רבו

1) עי' מ"ש בכרם חמד חלק רביעי צד 136 (שזח"ה)

רבו על כל פסוק ופסוק ועל כל אות ואות? ומי עוד ולא יראה לשונו של ראב"ע ודרכיו ונתיבותיו ומחשבותיו בפירוש ס' שמות, הבל כמו בכל יתר ספריו? מריה דאברהם! הגם: נאם אברם אסיר תקוה וכו' אינם דברי ראב"ע? וכן: תנה עז אבי המון (כנוי לאברהם שם המחבר) לשם והודה, בהגיעך לראש אלה פקודי, הגם זה לא לראב"ע? ומליצת אמר אברהם המחבר הנמצאת עד שש פעמים בס' שמות גם היא לא לראב"ע? ומלת המחבר לא תעיד שהוא חבר גם הפירוש כלו מלבד אותם המאמרים שחתם שמו בראשם? חי נפשי נוח לי לומר שלא היה מעולם איש ששמו ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא ספרדי, משאומר שהיה האיש הזה ושכתב הפירושים המיוחסים לו על רוב ספרי המקרא, ושאמנם פירוש ס' שמות לא לו הוא.

ולענין שאמרת שהיו מפירוש ס' שמות מהדורות שונות, בזה מסכים אני עמך, אך לא מתלמידים שונים, רק מ"אב"ע בעצמו.

ואבואה לעניני אגרתך היקרה, ארבעה מקומות בנביאים שבהם פעל רצח מתורגם קטל נפש כמו לא תרצח לא תקטול נפש לא יוכיחו כלל לשטתך יותר מלשטתי, כי מי מערב שתאמר כי לכך נוספה בהם מלת נפש להורות שהכוונה על הריגה שלא ברשות? ומי מכריחך שתאמר שאלמלא מלת נפש היה במשמע כריתת עצים או קנים? ובפרט אחר שנם בלשון סורי ושומרוני וערבי וכושי אין קטל אלא הרג ופיש, ואחרי שתרגום רוצח קטולא, ואעפ"י שמצד גזרתה המלה קרובה לקטַע, קָרַע, קָצָה, קָצַץ, שעניגם כריתה בעלמא, הנה ככה שרש קטב גם הוא אח לקצב, קטף, חצב וחטב, שעניגם כריתה בעלמא, ואעפ"כ מלת קטָב מיוחדת להריגת בעלי נפש.

אמנם בנוגע ענין חקירתך, שתרגומי אונקלוס ויונתן בבבל חוברו, הנה דעתי נוטה להסכים עמך, וקרובין ונראין דבריך בעיני, גם כי עדיין לא אגזור אומר ולא אחרוץ משפטי, ובפרט שהוא נגד עדות התלמוד, ויש לטעון עליך כל מה שטענת עלי על דבר תרגום יוני המיוחס לשבעים. ובס' יא"ר מצאתי: "תבלול, יש בתרגומים חלוף נוסחאות, ובערוך בערך חלז: בפ"ק על אלו מומין היה בעיני דק תבלול חלזון נחש וכו', גמרא, חלזון מום קבוע לשחוט עליו הוא, וזהו נחש שמנומר עינו כנחש, ויש מפרשים חלזון הוא תבלול, ותרגום בבלי או חלחיז בעיניה, תרגום ירושלמי חלזנא; וצריך עיון כי לפי זה נראה שהתרגום שלנו נקרא תרגום בבלי, והלא אונקלוס הגר מפי ר' אליעזר ור' יהושע אמרו, וכלם מא"י היו; ואפשר שלמד לפניהם וירד לבבל, או אפשר שהוא עשה התרגום ירושלמי בעצמו, וחכמי בבל העתיקוהו אח"כ ללשונם" עכ"ל ס' יא"ר.

ומה שמטה דעתי לדעתך שתרגום התורה והנביאים נעשה בבבל הוא ענין אחר שבא בדעתי מקדם, כלומר שנתחזקתי בו מקרוב, אחר שנים הרבה שבא בדעתי דרך ספק ופקפוק, והוא ענין הצריך דרישה וחקירה, ואתה ידידי ברוחב בקיאותך תוכל לתמכני ולהאיר עיני, והענין הוא זה. מה שאמר ר' אליה בחור ואמרו גדולי חכמי אומות העולם כי בעלי הנקוד היו אנשי טבריה, וכן מ"ש ראב"ע כי מהם קבלנו כל הנקוד, נ"ל כי זו השערה שאין לה על מה

שתסמוך, כי אמנם אנשי טבריה הוּ בקיאים בהדגשת הר״ש, והנה בעלי הנקיד לא הדגישו הרי״ש; וכן בעל ס׳ יצירה (שנראה מצחות לשונו שהיה מא״י) אמר בג״ד כפר״ת. ומלבד זה הנה טבריא היא בארץ הגליל, וידענו כי אנשי הגליל לא הקפידו על לשונם, ואיך יתכן שיהיו הם כל כך מדקדקים בדיעת התנועות והטעמים, ושתתפשט כוונתם בכל ישראל, והם היו בחזקת שלא הקפידו על לשונם? וכן פסוק הנה אנכי בא אליך בעב הענן לא פסקוהו בעלי הטעמים לתלתא פסוקי כקריאת בני א״י, אלא כקריאת בני בבל. והנה נ״ל כי כדרך שנתפשט תלמוד בבלי בכל ישראל כן פשט ונתקבל תקון הנקדות והטעמים, על ידי המורא הגדול שהיו כל בני הגולה יראים ומכבדים את גאוני בבל.

והנה עתה מקרוב אחר החלי לעשות מהדורא תנינא לפירוש ישעיה ראיתי

בקצת מקראות כי בעלי הטעמים והמתרגם לדבר אחד נתכוונו, ונטו מעל דרך הפשט כדי לתקן הלשון בשביל ההדיוטות, כמו בפסוק לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה היא לי וגו׳, ובפסוק יושב על כסא רם ונשא, ובפסוק שרפים עומדים ממעל לו (בפירושי הארכתי וכאן אפס מקום); וזה מקרב לדעתי שתרגום יונתן בבלי הוא. ולפי זה קרוב אני מאד לקבל מנך כי אנקלוס הוא עקילס, כמו כי אונקלוס לא היה ולא נברא (אוי נא לי כי אחרי היותי אוהב גר, הנה ידי עם מבקשי נפשו, להשמידו מתחת השמים!), רק אנשי בבל כנו כן את תרגומם להקנות לו שם טוב, כי אינני מלא דרשות כתרגום ירושלמי, אבל הוא אחר לשון המקרא כדרך עקילס (גם כי באמת נוטה הוא באמת מאד מעל דרך עקילס). אלא שעדיין יקשה, אחרי שעקילס תרגם גם הנביאים, מה ראו ליחס תרגום נביאים ליונתן ולא לאונקלוס? ועתה ידידי עשה אזניך כאפרכסת, ושמע תירוץ הקושיא הזאת. יונתן בלה״ק כמו Theodotion בלשון יוני. והנה טיאודוציון תרגם גם הוא את המקרא, אך נטה מעט מדרך עקילס, ובהר בהעתקה חפשית, להוסיף ולגרוע מלשון הכתוב,

וזה לשון Moreri: Théodosion d'Eschese, vivait sur la fin du II siècle Il fut disciple de Tatien, puis sectateur de Marcion, et ensuite passa dans la Synagogue des Juifs, ou il fut reçu à condition qu'il traduirait l'ancien Testament en langue greque. Ce qu'il fit dans l'empire de Commode La première traduction des livres sacrés est celle des Septante La seconde est celle d' Aquila, suivie de celle de Théodosion. Elle était plus hardie que celle d'Aquila, et l'on y trouvait beau-coup de choses ou retranchées, ou ajoutées, comme Origène l'à remarqué (Hist. crit. du vieux Testam. p. 237)

וז״ל Richard Simon: Sa mothode (de Theodosion) est de s'appliquer plus à traduire l'ecriture selon le sens, qu' à rendre les mots purs du texte, en quoi il est fort différent d'Aquila.

הלא נבין עתה מפני מה ייחסו תרגום נביאים ליונתן ולא לאונקלוס. ומובן ג״כ כי אחר שייחסו הבבליים את תרגומם ליונתן, בקשו להם איש ששמו יונתן שהיה

ידוע לשם ולתהלה, ומצאו להם יונתן בן עוזיאל תלמידו של הלל, וייחסוהו אליו, ולסדר זמנים לא חסו, והרבו ספורי הנפלאות להגדיל מעלת תרגומם, הכל על דרך שעשו אנשי אלכסנדריה. — שים לבך עליה, עוין ודבר. ואני תהלה לנורא עלילה אשר העיר אותך ידיד נפשי לצאת גם היום לקראת נשק לערוך ולהשלים לפני טענותיך על תרגום אנקלוס, כי על ידי זה נתעוררתי לדרוש ולחקור במה שלא השלמת לבאר, ומצאתי מה שמצאתי, לא ידעתי אם הבל ואם אמת, ואתה ידידי תחקור ותשפיט. ומה שנהוץ לי יותר שתחקור בו ותאיר עיני בו הוא ענין בעלי הנקוד והטעמים, שאני אומר שהיו בבליים, וצריך אני לומר שכבר היו בבבל כת של חכמים העוסקים לא (כמו האמוראים) במשנה ובתלמוד, אבל במקרא, ואולי הם הנקראים סופרים, שהיו סופרים כל אותיות שבתורה, ואולי מהם היו תלמידי התנוקות (מקרי דדקי), ומהם היו (אחר זמן) בן אשר ובן נפתלי, ואחריהם בעלי המסורת, כלם בבבל.

וידעתי כי יתכן להקשות עלי ולומר כי בן אשר היה בטבריה, ממה שמצאנו בסוף תנ"ך גדול דפוס בומבירג שנת רע"ח כתוב לאמר: "זה ספר מדקדוקי הטעמים שהחביר ר' אהרן בן אשר ממקום מעזיה הנקראת טבריה אשר על ים כנרת מערבה, אלהים יניחהו על משכבו ויקיצנו עם ישני אדמת עפר, המשכילים והמזהירים יזהירו כזוהר הרקיע בגן עדן.

שער הטעמים, שנים עשר רשומים, במאורות מקויימים, מהם קטנים ומהם רמים, חרוזים ולא נעלמים, בפי נבונים וחכמים, בשום שכל התומים, תחלה הוא הטפחא, אשר לאחיה (נ"ל לאחור) מתוחה, במהרה בא לשיחה, וסמוך לה אתנחה (וכו' וכו'). " והנה אפשר היה לי להסכים בזה שבן אשר היה מא"י בלי שתצא מזה שום הוכחה על בעלי הנקוד שגם הם היו מא"י. אמנם אשר אני אחזה לי כי הספר הזה מזויף הוא, ולא לבן אשר הוא, וראיה לזה היותו בחרוז, מה שלא היה נוהג בינינו עד סוף ימי הגאונים וראיה גדולה לזיוף הספר ההוא הוא מה שכתוב בסופו, וז"ל: "הדה מסורתא דמסר דוסא בר' אליעזר בר אפסייה דקביל מר' יהודה בבלאה דקביל משמעון אבוהי, והוא קביל מרב אדא, ורב אדא מרב המנונא די אפיק בנהרדעי, והוא קביל מן מנקי די גליה (נ"ל גלה) מארעא דישראל לבבל דאגליה דופס (אולי רופוס), כי היכי דלא תהוא אוריתא בארעא דישראל. וסכום אוריתא ונביאים וכתובים ע"ד ואבעה ספרי די סמכו (אולי סמנו, או מנו) כ"ד לא טעי (אולי ולא טעו) תרתין רבוין (רבוון) ותרתין אלפין ושבע מאות וארבעין ושבעה, לא פחות ולא יותר; הני פסקי דפלגי עליהן ספרי נהרדעי לא מרובכם, וידעת כי ה'". כל ענין המסירה הזאת מר' דוסא וכו' נ"ל זיוף גמור, מלבד ההפרש שבענין פסוקי תנ"ך שהוא חסר שנ"ג פסוקים ממה שעולה בידנו לפי המנין הנמסר בספרינו בסוף כל ספר וספר. וכבר הביא מחבר צרפ"י (אינני זוכר שמו) את המסרה הזאת לפי מה שמצאה בס' כ"י בהביבליאוטעק של מלך צרפת, כמוצא שלל רב, ולא ידע שהיא בדפוס מאז משנת רע"ח.

ובשובי לענין בעלי הנקוד, הנה פסוק אחד היה קשה לי, והוא וקנמן בשם מחציתו חמשים ומאתים שהטעמים אשר בו מתנגדים למה שבא בתלמוד בבלי (כריתות ה'), והם מסכימים עם תלמוד ירושלמי (שקלים ר"פ ששי). אמנם אחרי

התבוננו בכריתות מצאתי כי קנמן בשם מחציתו חמש מאות הם דברי תנו רבנן, לא דברי אמורא בבלי, והואיל וכל תנו רבנן הם דברי תנאים, והם חכמי א"י, הנה לנו כי חכמי א"י עצמם היו חולקים בענין זה, והנה בה"ש בחר לו אחת משתי הסברות (היותר מתישבת על פשט המקרא), ולא שהניח דעת הבבליים ודבק בדעת חכמי א"י.

עוד יקשה פסוק לשחוק אמרתי מהוֹלל, שחכמי בבל (שבת כ') היו קוראים מהלל (ואינם דברי ר' תנחום דמן נוי אלא דברי הש"ס); ויש להשיב כי מצאנו שהיו חכמי תלמוד בבלי מסופקים וחולקים בקריאה (מלבד הא דר' ישמעאל ור' עקיבה על כי טובים דודיך מיין, ומחלוקת ר' יהודה ורבנן (מנחות כ"ז) על מבית לפרכת, וחמש מקראות שאין להם הכרע שכלם בין חכמי א"י), כגון לרב חסדא מספקא ליה, לאיסי בן יהודה פשיטא ליה, וכן (מציעא קי"ב) מחלוקת בין רב חסדא ורב הונא על וקבע את קובעיהם נפש. א"כ הואיל וכבר נכנסו הספקות והמבוכות בקריאה, איננו רחוק שבעלי הנקוד מצאו עצמם מחוייבים לפסוק הלכה לפעמים נגד דעת יחידים וגם נגד דעת רבים ולפעמים נגד התרגום, כמו בפסוק ותשלח את אמתה, ובפסוק ונתן לאשר אשם לו, ובפסוק ונסכם גיא הרי.

עד שאתה מסייעני מתרגום סורי, בא ואסייעך מתרגום ירושלמי, וזה לשוני בפירוש התורה מהדורא קמא (שנת תקצ"א): "המארים, תרגום ירושלמי (המכונה ליונתן) בדוקיא, סורי בחרא (בוחנים), שומרוני דמבארים; אולי מארים כמו מאלליא (תרים) בחלוף ל' ור', כמו להצהיל פנים משמן במקום להצהיר, וכן המרכבה לרכש יושבת לכיש, אלמנה ארמלא; ואין נראה לפרשו לישון קללה, כי עקר טבעם לא היה להזיק אלא לבחון בין טהורה לטמאה, ועוד אם היה מארים לשון מארה, היה ראוי שיאמר ובאו בה המים המרים למארים, לא המארים למרים, שנראה כי אין רע אם היו מארים בלבד".

והנה זה סיוע לדעתך שתרגום סורי מעשה איש יהודי ובא"י, כי כאן הוא מסכים עם תרגום ירושלמי ושומרוני, וזה ג"כ סיוע לדעתך (ולדעתי מהיום) כי תרגום אונקלוס בבלי הוא ולא בא"י נעשה, כי כאן הוא מתרגם מלטטיא כנגד שלשת התרגומים מא"י.

דבריך ידידי על תרגום סורי נכוחים ויקרים.

מה שאמרתי על ומזרעך טעות היתה בידי, כי לא דקדקתי אחר הוראת מלת בנין, ומשפטי בטל ומבוטל.

זה מקרוב קניתי ס' יהושע ושופטים וס' במדבר, ופירוש דון יצחק על המורה שהדפיס רמ"ל, וראיתי כי אעפ"י שלקה באצבעך חמשים ומאתים מכות עדיין שכלו מזוהם ומבולבל, ודעתו צחה עליו, לדבר גדולות ושבושים בגאוה ובוז, ומי לא ילעג למבוא שכתב לס' שופטים? ומי מבין לא ימלא צחוק פיו על כמה הגהות והערות ופירושים שכתב בפירוש המורה לדון יצחק? כגון (דף ג' ע"ב) מעמד הר סיני שהכניסו במקום ידיעת מציאות האל 1), ועירב חכמת האלהות עם חכמת הטבע 2), וכגון (דף ט' ע"ב) חוש המשותף שלא ידע שהוא commune sensorium, ותרגמו sensus communis, געמיינגעפיהל, ופירשו

חוש ההרגש ! ! כמה לא חלי ולא מרגיש ! וכגון דברי דון יצחק (דף ט״ז א׳) ״נראה שממה שאמר באשה לקח בסברה מה שראוי לאיש״, שלא הבינם ותיקנם לפי דעתו, ופירש בהם דברי שגעון. ובדף נ״ב א׳ כתב: ובפוליגלוטי אשר לי שנדפס בפקודת פיליפוס השני מלך שפניא. שנת ש״ע לאלף הששי ! והלא לא נדפסה אלא בשנת של״ב. ובחלק ב׳ דף ג׳ ע״ב האריך לשון בגדר האמונה והוא רחוק מידיעתה כרחוק מזרח ממערב. ושם דף ד׳ ע״ב כתב כי ס׳ אור ה׳ לרבי חסדאי הוא פירוש לס׳ המורה ! נראה שלא ראה אור ה׳ מימיו. וזולת אלה שבושים חסתי על זמני מללקטם.

והנה בס׳ במדבר בהמעמר (לא יאמרו העוברים ברכת ה׳ אליו) הוא מתפאר להשיג על דברי באוהב גר בלא דעת ובלא תבונה. אמר כי בתוך המחנות מתורגם בגו משריתא (לא משריתא ל׳ רבים) מפני שהוא חסר ו׳. אמר (ב׳ ל״ד) כי לזרעיתוהי נכון לפי דקדוק הלשון, ולא ידע שאין כנוי תוֹהי אלא שבוש, כי רבוי הנקבות לא יקבל בארמית שני סימני הרבוי כמו בעברית (אבותיך אבותיו וכו׳) אלא סימן אחד (אבהתי, אבהתך, אבהתה), ולא ידע כי סימן הרבוי הוא הקמץ שלפני הת״ו (אבהתי, אבהתה) ושהנכון זרעיתיה. ובתרגום ילידי הענק (יג כ״ח) החזיק בנוסה בני גבריא, ואמר כי למטה (ל״ג) בני ענק הוא שם עצם פרט, וכא ראה כי פסוק כ״ח ול״ג ענין אחד הם ומאמר אחד הם במלות שונות, ואם ענק הוא שם פרטי א״כ איש אחד הוא ולא אנשים הרבה, ולא יתכן לתרגם בני גבריא. ומה שאין מלת ענק מתורגמת בפסוק ל״ג הוא שלא לכפול שלש פעמים רצופות גבריא בני גבריא מן גבריא, כמו נתונים נתונים שתרגם מסירין יהיבין, וכמהו רבים. ועל למרים (ה׳ כ״ד) כתב: ״ת״א למרר, וזה מסכים עם לשון הכתוב, ובפוליגלוטא אנוידשא מצאתי ללוט, וכן הביא החכם רשד״ל בשם ספרים אחרים ואמר וכן עקר. ומי יתן ואדע אם היה כתוב בספרו של אונקלוס ובאו בה המים המארדים לאלה או לקללה, כי לולא זה אין לאל ידנו להכריע ולתקן לפי גרסא זו״ והוא לא ראה שאם היה שתרגם אונקלוס (דרך תקון) ללוט, יתכן ששנו המעתיקים והגיהו למרר, כדי להשוותו אל העברי, אבל אם תרגם אונקלוס למרר, מהיכן להם למעתיקים להגיה ללוט ? ומלבד דברים אלה וכיוצא בהם הבלתי מדוקדקים, היה נוסה התרגום בדפוס רמ״ל מלא שבושים ככל שאר הדפוסים האחרונים בעניני הנקוד, מפאת העדר ידיעת האיש הזה בדקדוק לשון ארמית.

והנך רואה כי דבר נקל היה לי לדקדק אחרי האיש ולפרסם שבושיו אחד לאחד, ומה גם כי אמצא המדפים פאן שמיד מסייע לי בלא ספק, אמנם מלבד שאני חם על זמני, הנה לבבי בורח מהזיק לאיש הזה, כי שמחת נפש הוא לי היות בישראל בעל דפוס, ומה גם כי הוא מוציא לאור ספרים קדמונים כ״י, והנה בכל לבבי ובכל נפשי אדרוש שלומו וטובתו, לתועלת הלמודים ולכבוד האומה, וגם אני עם לבבי להדפים אצלו דקדוק להק״ק בלשון איטאליאה, ואם היה חכם וישומע לעצה הנה בלא כסף ובלא מחיר יכול הייתי להועילו בענין הגהת התרגום (a) ובכל ענין שידי מגעת, כי בלב שלם חפצי ותשוקתי שיצליח במלאכתו,

(a) Eine kritisch berichtigte Ausgabe des Targums Onkelos

ודפוס ספרי ישראל בידו יצלח. ואתה ידידי אם אתה כותב אליו עשה כחכמתך, והשתדל בהבאת השלום, וכל מה שתרצה להעתיק לו מדברי אלה הרשות בידך להעתיק לו.

על מלת פלמוני נ"ל שכבר כתבתי לך זה ימים ושנים איך היא מתורגמת בתרגום סורי הנדפס במילאנו, וכעת אין הספר בידי, כי בעליו (ידידי כמ"ר יוסף אלמנצי) הלך בדרך מרחוק, ונ"ל שאין המלה הזאת מתורגמת, וכן עיינתי בתרגום השבעים ומצאתי Phalmoni.

רחוקה מדעתי מאד השערתך על מלת Liber מן בר, ובפרט כי אין אומרים Liber בל' יחיד על ההוראה הזאת, אלא תמיד בל' רבים Liberi, ונראה שהוא לשון הונח מקדם להבדיל בין הבנים והעבדים.

הודיעני נא ידידי בצמצום מה משפט ספרך היקר ערך מלים, אם הוא כולל כל מלות לשון התלמוד והמדרשים גם אותן שבאו בערוך, אם לא; והודיעני אם תקבל מידי רשימת קצת מלות שיש לי או לחביבי אבי"י איזה חדוש על דבר גזרתן מלשון סורי או יוני, או חדוש מכל צד שיהיה, כי עתה מקרוב עשיתי דקדוק ללשון התלמוד.

ועתה הנה אנכי נותן לפניך, ידידי, פירושי על מלת פתהן (ישעיה ג' י"ז) כי תאב אני, וצריך שתתן לבך ותאיר עיני על מה שדנתי בו, וז"ל: פתהן יערה: יגלה מצחן ויוליכהו ערום מתכשיטים שעל הראש (וכו' וכו' יע"ש). ולבלתי אניח הנייר חלק הנני נותן לפניך אלף אלפין 1) להחכם הבדרשי:

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש אוהבך בכל לבבו החותם פה פאדובה י"ג טבת תקצ"ד.

שמואל דוד לוצאטו.

Nr. XCI

An A. B. Piperno Livourne

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 80. Ante I. 4

5. 2. 1834. כ"ו שבט התקצ"ד

לכבוד החכם השלם כמוהר"ר אברהם ברוך פיפירנו נ"י החיים והשלום.

זה ימים ושנים כבר כבדני כבוד מעלתו במכתבי ידידות, והשיבותיו כאשר עם לבבי, ואח"כ מנעוני הטרדות מהתעלם עמו עוד באהבים, ונתפרדה חבילת ידידותנו

mit Anmerkungen von seiner Hand (של בעל אוהב גר) würde ein dankenswerthes Geschenk sein. Leipziger Literatur-Zeitung, 1. Februar 1882.

הדברים האלה יצאו מפי ראזענמילללער, כאשר כתב אלי הוא עצמו בשתי אגרות.

1) נשמט פה בדפוס יען כי כבר נדפס בכרם חמד רביעי צד 59 והלאה. (שזח"ה)

ידידותנו, ואחרי כן זה שתים או שלש שנים שמעתי בשמחה את יקר תפארת מדותיו הטובות בעיני אלהים ואדם מפי אחי אמי כמר יהודה לולי זצ"ל, ועתה המוביל כתב זה שנה ושלש כיהודה ועוד לקרוא באזני את כבוד תורתו וחכמתו, ורוח נדיבתו, וחסדיו אשר עשה עמו, וכי ברכו ה' ויתנהו להן ולחסד בעיני כל יודעיו הקרובים והרחוקים, שמעתי ואשמח. אז הכה לבי אותי לאמר הנך כאשם אשר הפרת את האחוה עם איש אשר כזה. על כן חשתי ולא התמהמהתי, ואמר לא אשחר פני מעכ"ת ריקם, והנני שולח לו תשורת עני בן יונה או תור, הוא מאמרי אוהב גר, ואתה אדוני היקר על קן צפור יגיעו רחמיך, ואם מך הוא מערכך יהיה לך לעד אמת ונאמן כי יקרת בעיני נכבדת ואהבת נפש אהבתיך, ולעשות רצונך חפצתי.

ועתה אדוני היקר הנה נא זה שתים ושלש שנים ידעתי את האיש הזה מוכ"ז משתדל להגדיל תורה ולעשות נחת רוח לאוהביה ע"י הבאת ספרי לה"ק ממקומות רחוקים והוצאתם ממצפוניהם, אשר ע"כ ישוטטו ברבים ותרבה הדעת, ובחנתיו גם ראיתי פעלו ישר ונאמן, ע"כ לא אמנע טוב מבעליו, ואבקשה פני מעכ"ת אף ידו תכון עמו לעזור לו במכירת ספריו אשר יביא לשם, ולהיות לו למליץ להמציא לו ספרים אחרים לקנות, ולך אדוני תהיה צדקה.

אתה עתה ברוך ה', ברוך אברהם לאל עליון, ינשא ה' את כסאו למעלה למעלה, ויצליחהו בכל משלח ידו, וישביעהו שובע שמחות, ואדוני שלום וביתו שלום וכל אשר לו שלום, כנפש ידידו ועבדו המוכן לשרתו, הכו"ח פה פאדובה בחודש אחד עשר בששה ועשרים יום לחדש שנת תקצ"ד.

הקטן שד"ל.

Nr. XCII

An Marcus Hirsch Jolles Lemberg.

13. 2. 1834. י"ד שבט 5895

לכבוד החכם המפואר מוהר"ר מרדכי צבי הכהן יאללעס שלום

אגרתו ואגרת בנו המשכיל והנבון שי' קבלתי, וגם שני העקסעמפלארען מס' עת לדבר, ומסרתי האחד ליד מר שארי הרב דפה, והוא מודה עליו במאד מאד למעלת המחבר בנו שי', וגם אני כמהו, ופעם אחרת אכתוב לו משפטי על ספרו. ועל דבר החמשים עקסעמפלארען שאמר לשלוח לי למכור בעד חצי רייניש (נ"ל חצי גולדען, כלומר ל' קרייצער, מעות כסף), אני אעשה מה שבידי לעשות אך מאשר ידעתי אנשי אישאליאה ומיעוט הפצם בעו"ה בספרי לה"ק, כמדומה אני שהמחיר הזה יהיה יקר בעיניהם לס' קטון הכמות כמו זה, לכן הנני מודיעו כי אני אראה הספר ואודיע טיבו לכל מי שיזדמן לי גם בעיר הזאת גם בקצת ערים אחרות, אך לא אתאמץ לפצור בם למען יקנוהו, כי אינני לא סוחר אשר עיניו ולבו אל

הפראוויזיאן, ואף אינני מכלל קאקי חיורי דמלשלחי גלימי דאנשי, ובפרט אחר שידעתי בהודאת בעל דין כי בנו המשכיל שי' אינגו צריך לכך. והנני מצפה לתשובת אדוני, אם אפשר לנכות מן המחיר הקצוב, ואז ימחול לכתוב לי אם שלום לידיד נפשי החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר. ושלום אדוני ושלום בנו הנבון ושלום כל בני ביתו ישגא כנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ב שבט תקצ"ה,

ידידו ועבדו שד"ל.

ידוע יהיה לאדוני כי בליוורנו מדפיסים כעת שארית הס' הנכבד פחד יצחק, וכבר יצא ממנו כרך של מ' דפים, הכולל מערך מאבד עד ערך מולך, ומחירו בקירוב א' גולדען וחצי מעות כסף כאן בפאדובה. ואומרים כי מהרה יצא כרך אחר, וכן עד גמר המלאכה. והודעתי זה לאדוני מפני שהגיד לי האיש המביא הס' לבית הדפוס כי יש אנשים ממדינתכם המתכוונים להנאת עצמם ומייקרים את השער, ועל ידי כן לא קפצי עליה זביני, וזה גורם לו רפיון במלאכתו מלאכת שמים.

XCIII

An Abr. Mendel Mohr Lemberg

No. d'ordre de l' Index raisonné 81. Q-R petit ג

9. 4. 1834. כ"ט אדר ב' התקצ"ד

לכבוד ר' אברהם מנחם מאהר ברכה ושלום

טרדותי המרובות, וצרותי ג"כ לא יתנוני לקבל מידך הכבוד אשר כבדתני באמרך לשלוח אלי ספרך למען אחקור ואבדוק דבריך ורעיוניך, ומכל מקום אחרי אשר קדמת פני לא אמנע מתת לך עצה כאשר עם לבבי, קחנה וכתבה על לוח לבך. לא טוב הדבר לצעיר לימים שיהיה תחלת מה שיוציא לאור תפישות על חכמים מפורסמים וצדיקים, כאשר עשית בבקורת שלך בתפשך על ספרים חדשים גם ישנים וכאשר עשית בציר שליח שלך בהשיגך על החכם המפורסם הר"ר יש"ר ידידי וידיד כל חכמי הדור. אך זאת עשה, אם חנגך האלהים רעיונות חדשים הציגם לפני חכמי ארצך, ובפרט לפני ידידי החכם המופלא שי"ר, ואם יהיו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת אז תפיצם בישראל; אך מהשגות ותפישות על זולתך, הנח ידך, כי לא בזאת תהיה תפארתך.

ואשר אמרת על ידידי החכם יש"ר כי אולי יבוש להגיד כי אין מענה בפיו להשיב לשאלותיך (להשגותיך), חלילה לו מזאת וביודעו ומכירו (זה י"ו שנים) קאמינא, כי אוהב אמת הוא עד מאד ומודה על האמת. ואמנם לא לכבוד הוא לך לחשוב כזאת על איש אשר כמהו ויותר היה ראוי לך לחשוד את שכלך ולומר "שמא דברים בטלים היו השגותי" ואז היה לך לעריך דבריך לפני גדולי חכמי ארצך ולשמוע מה בפיהם.

וכן מי ישמע לך כאשר תדבר עתק על מפרשי המורה הקדומים ? ואם לא דברת אלא על בעל גבעת המורה החרשתי, אך מי לא ידע כי עוד מבראדיו יש לנו פירושי ר' שם טוב והאפודי וקרשקאש ? ומי צעיר לימים יתפאר להיטיב פירושו מפירושיהם ? הנגלו לך שערי הפילוסופיאה של אריסטו ושל חכמי ערב (אשר דבק בה הרמב"ם, ואשר כהיום כמעט כבר נשכחה) יותר ממה שידעוה המפרשים הנ"ל אשר היתה בימיהם מפורסמת אצל כל יודעי ספר ? הלא אלה דברים אשר לא יכנסו אל הלב (כמליצתך), לכן גם מזה אם בקולי תשמע תנח ידך.

אם נפשך טהורה כאשר אקוה תשמע לעצתי המובאת לך להנאתך ולטובתך ותברכני נפשך.

אתה עתה ברוך ה'.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ט אדר שני תקצ"ד, אוהב לכל שוחרי הטוב והתושיה

שד"ל.

Nr. XCIV

An Isack Fischmann Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 82. Q R petit ד

9. 4. 1834. כ"ט אדר ב' התקצ"ד

לכבוד ר' נחמן יצחק הכהן פישמאן ברכה ושלום

אחרי ההודאה לך על אשר כבדתני בהתנדבך לשלוח אלי ספרך קשר שבנא, למען אחקור שיריך והקדמתך, אגיד לך כי טרדותי המרובות, וצרותי ג"כ, לא יתנוני לעבוד את העבודה הזאת.

ואמנם אחרי אשר שִׂחרת פני ובקשת עצתי, שמע בקולי איעצך ויהי אלהים עמך. ערבוב הענינים בספרים מורה על הרוב על בלבול מוח הכותב, או על גאה וגאון הדוחפת אותו להוציא כל רוחו, גם אם יהיו הדברים חוץ למקומם. ועתה מה ענין למציאות האל והשארות הנפש עם קשר שבנא, ומהיכן נשתרבבו ההקדות ההן בהקדמת שירתך ? הלא ההקדמה צריך שתהיה מענין הספר, לא זולת.

ולענין השירים אחרי אשר לפי דבריך נעם כנורי לאזניך, הנה מה לך עוד כי אם לקרוא דף אחד מכנורי ואח"כ דף אחד משיריך, הלא אז אזנך מלין תבחן. ואם תמצא שירי נעימים משיריך אז תשתדל להגיה ולתקן שיריך עד שידמו לנעם שירי, או תמשוך ידך ממלאכת השיר; ואם תמצא שיריך נעימים משירי, אז תדע כי אינך צריך לי, ושהבאת שיריך לפני לא לעזר ולא להועיל תהיה לך.

אתה עתה ברוך ה'.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ט אדר שני תקצ"ד, אוהב לכל שוחרי הטוב והתושיה שד"ל

Nr. XCV

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 83. D-E petit 4.

18. 4. 1834. ט' ניסן התקצ"ד

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא שי"ר ברכה ושלום

עד פה הגעתי מן הקצור אשר קצרתי בעבורך ידידי היקר מס' חיי יהודה שבא לידי כ"י, בשעה שהגיעתני בעצם היום הזה אגרת מהחכם רמ"ל וז"ל:

בעז"ה בראשון לחדש האביב תצד"ק לפ"ק.

שלום וברכה אושר וחיים אל כבוד גבר חכם בעוז המליץ המפואר החוקר הנשגב הרב הגדול מוה' שמואל דוד לוצאטו נרו יאיר כזהר הרקיע!

הנה שמועה לא טובה באה אלי במכתב ידידנו הרב המפואר החכם הכולל ר' שלמה רפאפורט נ"י, נבהלתי בשמעי געֶרת חכם כי היטב חרה לאדוני על אשר העפלתי להעלות השגה אחת נגד דעתך בענין התרגום לברכת כהנים — חי אני! כי לא עלה על לבי להוריד נזר הכבוד מראש איש רם ערך כמוך ולמעול מעל באדני — חלילה לי מעשות כדבר הזה! הן מאז ידעתיך בשם תפארתך יקרת בעיני ונכבדת, ומה מאד התענגתי בקראי ספרך המפואר אוהב גר, בכל מקום אשר זכרתיו נתתי לשמך יקר וגדולה, וכמה פעמים אמרתי לשחר פניך במכתבי ולכרות עמך ברית שלום, אולם החרשתי כי יראתי אולי נאחות גם אתה באחוזת משנאי אשר קננו בעיר וויאנא; אמנם באגרת ידידנו הנ"ל נגלה אלי זכות לבבך ויושר פעלך בראותי כי יש את נפשך לתת מהודך על ספר המעמר, לעטרהו בהערות והגהות התרגום, ולשום עליו הדרת שמך — אם כבה אתה עושה לי ולתועלת הלמודים, תשואות חן חן לך! ולמען טובך אל תאחר לעשות כדברך, ושמחני חיש מהר בתשובתך היקרה, וזה יהיה לי לאות כי מצאת את לבבי נאמן לפניך. —

דברי מכבדך החפץ ביקרך משה סגל לנדא.

ד"ש לכבוד איש גבון וחכם המוכתר בכליל המעלות והמדות הרב ר' הלל דילה טורע נ"י!

אז חשתי ולא התמהמהתי לבא לפניך ידידי במכתבי גם כי עדיין מצפה אני לתשובתך בעניני החקירות אשר הבאתי לפניך למשפט; ועקר בואי לפניך היום אינו אלא לומר לפניך מלה אחת אשר איננה צריכה, הלא היא: אהבתיך — הנה ידעתי כי חפצת בי, וכי יש את לבבך ישר כאשר עם לבבי; ודי בזה. — ידידנו החכם יש"ר הודיעני מחשבתך בענין מכתב עתי, וענין הבשורה שלא הניח הצענזאר שתדפים, וענין חרון אפך ושכמעט קצת בכל המלאכה. צחקתי, ידידי, ואמרתי: אך נהפך האיש הצפוני (קר רוח איש תבונה) להיות כיושבי ארץ הנגב! —

ואולם חזק ידידי, אל תרף, הוצא לאור חוברת אחת קטנה ממכתבך, ועמה גם הבשורה, כי אז לא יעכב הצענזאר על ידך. — והנה גם אני גם החכם יש"ר בדעתנו להיות שמנו נקרא בין אוהבי ישורון, אלא שהחכם יש"ר חפץ לראות תחלה חוברת אחת, והבטחתי כי ככל אשר יעשה אעשה גם אני. חביבי אביי עתיד לשלוח לך רשימת ספרים כ"י אשר מצא בבית הקצינים טריוים (Treves) אשר הוא עתה מלמד בביתם לבן יחיד אשר להם. ואתה ידיד נפשי שלום ובנך המשכיל דוד שלום, וכל ביתך וכל אשר לך שלום, כלב הכו"ח פה פאדובה בראשון בתשעה לחדש תקצ"ד, ידידך בלב ונפש

שד"ל

Nr. XCVI

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 84 (1) Vol. IV. post 57. à droite

18. 4. 1834. ט' ניסן התקצ"ד

קצור ס' חיי יהודה הנמצא כ"י ביד הגבירים הנכבדים יעקב ויצחק טריוים מויניציאה, ראיתיו ועשיתי ממנו הקצור הזה אני שד"ל, ושלחתיו לידידי הרב הגדול החכם מוהר"ר שי"ר ביום ט' ניסן תקצ"ד.

קדמוניו מצרפת יצאו — שכנו ימים רבים בויטרבו ואח"כ באו למודינא ושם גדלו ויעשירו וע"כ החזיקו בכנוי בני מודינא — והוא נולד וגדל בוויניציאה — זקנו הגאון מוהר"ר מרדכי היה בבולוניא, והיה חכם גדול ומוסמך, והתחיל לעשות חבור כמו הבית יוסף, גם היה רופא גדול, והקיסר קארלו קוינטו עשה אותו קאואלי"ר די"ל ספירו"ן דור"ו, ומת בן נ' שנה בשנת צ"ר — אחד מאחי אביו של המחבר היה כמהר"ר אבטליון, ורוב ס' מ"ע לר' עזריה הוא קמח שטחן בריחים שלו, והוא הלך בשם קהלות איטליאה ודבר עם האפיסיור גריגורי"או י"ג פעמים רבות להליץ בעד הש"ס, ובא משם בכבוד גדול, כי השיג כל מה ששאל ונפטר בפירארה בן פ"ב שנה בשנת השע"א — אבי המחבר ר' יצחק היה חכם ובן י"ז שנה התחיל לשאת ולתת בחנות ההלואה, והצליח מאד, וגולדו דברי ריבות בין האחים ונמשכו יותר מל"ב שנה, ואם היו לאחדים היה ביניהם עושר יותר ממאה אלף — אביו נסע מבולוניא מחמת המציק גרוש האפיסיור פיא"ו קוינט"ו שנת הש"ך ובא לדור בפירארה — אם המחבר היתה מרת רחל בת כמ"ר יוחנן הלוי והיא אלמנה מכמ"ר מרדכי גומפלן פארינצו אחיו של כמ"ר מאיר פארינצו הנקוב בשם בכמה ספרי דפוס, ובעלה השני הסב את שמה דיאנה — ותהר בשנת השל"א בשנת הרעש הגדול הכתוב בס' מ"ע, וינוסו לנפשם אל עיר ויניציאה ושם נולד הנהר בכ"ח ניסן השל"א, והרמ"ע מפאנו מל בשר ערלתו, וישבו בוויניציאה כשמנה

(1) annexe a l'antécédente.

כשמנה חדשים וישובו לפיראה — בן שתי שנים ומחצה אמר ההפטירה בבה"כ, ובן שלש שנים היה פותר הפרשה ומבין — בישנת השל"ה נסעו מפיראה ובאו לדור בקלונייא, ויהי היום והי' לומד משניות ביחד עם חברו גרשון כהן שהיה אח"כ ראש ישיבה בפולוניאה, והלכו שניהם אל המקוה לצחק, ונפל אל המקוה, ואחר זמן שעה אחת העלוהו משם — באלול של"ח באו לדור במונטאניינה, ושם ירד אביו מנכסיו מפני עלילות החשמן אלוויז דאיסטי — בישנת הש"מ שלחו אביו לפיראה ללמוד ספר וחכמה, וישב שם שנה אחת, והתחיל לדרוש בבית המלמד, ורבו נבא עליו שיהיה דרשן גדול, גם למד לנגן, לשיר לרקד, ומעט ל' לאטין. ומקץ שנה הזר לביתו, לסבת שתים נשים המשרתות בבית רבו, אשר שנאוהו וימררו את חייו ברשע — באייר השמ"א שלחו אביו לפאדובה בבית כמוהר"ר שמואל ארקיוולטי, והוא אהבו אהבה נמרצת עד יום מותו, וישב שם שנה תמימה, ויקראהו אביו לשוב הביתה — בהיותו בביתו למד שתי שנים עם בחור אחד מאיטליאה אשר בא אז מצפת, שמו ר' משה בר בנימן מלארוקה בן בתו של הגאון כמהר"ר משה באסולה אשר אמנם באייר השמ"ד נסע והלך לציפרו ומת שם עודנו בחור, ועליו קונן המחבר קינה שמור, והוא אז בן י"ג שנה, ומאז חדל ללמוד עם רב קבוע, כי אם לבדו — ר"ח תמוז השמ"ט לבלתי עמוד בבטלה התחיל ללמד תורה לקצת ילדים, והתמיד באותה מלאכה עד שנת השע"ב על אפו ועל חמתו כי לא ישרה בעיניו — באלול השמ"ט באו הוא ואמו אל ויניציאה, ושם שדך את בת אחות אמו לו לאשה, היא אסתר, היא היתה יפה בנשים וחכמה, ואחר שנה מתה קודם הנשואין בכ"א סיון הש"ן; ויפצרו בו קרוביה שיקח את אחותה, וכן עשה, ונשא אותה ביום ה' תמוז הש"ן, ושמה רחל. אז נתקיים חלומו שבא לו אחר שאלת חלום בתפלה בלי השבעה לראות האשה הנגזרת לזווגו, וחלם והנה זקן אחד אוחז בידו ויביאהו אל קיר אחד אשר שם תבנית מצויירת עם פרוכת לפניה, ויסר הזקן את המסוה ויראהו תבנית מ' אסתר הנז', ועודנו מביט בה נשתנית אותה צורה ותבא אחרת תחתיה, ולא קבע בה עיניו היטב — אח"כ חזרו למונטאניינה — ביום ב' אלול שנ"א נולד לו בן, ויקרא שמו מרדכי, ומת לו בן כ"ו שנים — ביום כ' כסלו שנ"ב מת אביו ר' יצחק בן ע"ב שנה — בכסלו השנ"ג הלך לויניציאה ולקח לו בית סמוך לחמיו, ותהי ראשית מלאכתו ללמד לנערים — בשבת נחמו השנ"ג התחיל לדרוש בבה"כ ברוב עם, ויתן ה' חנו בעיני כל שומעיו, ובזמן כתבו ס' ימי חייו כבר עברו יותר מעשרים שנה שהיה דורש בקביעות תמידי בכל שבת בשלשה וארבעה מקומות, ולא קצה נפש הקהל ולא תמלא אזנם משמוע דרשותיו, גם כומרים ושרים רבים ונכבדים באים לשמוע ומשבחים ומפארים אותו — ביום ב' חשון השנ"ד נולד לו בן שני, יצחק — בחנוכה הש"ה הפסיד בצחוק קרוב למאה דוקאטי — יום ו' ניסן השנ"ה נולד לו בן שלישי, אברהם, ומקץ שנה מת בחולי ווארזל — בר"ח טבת השנ"ז נולדה לו בת, ומתה מקץ י"ז יום — בתמוז השנ"ז מתה אמו בת ס"א שנה — ניסן השנ"ח נולדה לו בת וקרא את שמה כשם אמו דיאנה — בחנוכה השנ"ט השטן השיאו לצחוק, ומאז ועד שבועות הבא הפסיד יותר משלש מאות דוקאטי — בניסן שס"א נולד לו בן וקרא שמו זבולון, כי כל ימיו היה קשה בעיניו למה לא נהגו רבים בשם זה — בתמוז שס"א נתעורר החכם מהר"ר

יוסף פארדו לעשות על ידו פירוש על התורה מלוקט מכל המחברים, והתחיל מלאכתו, והיו לפניו כ"ז מחברים, ומכלם היה בוחר דרך אחד פשוט יאות לכל בעל הבית, אך לא עשה רק פרשת בראשית ופנחס ומטות ומסעי, כי נטה אחרי הצחוק, ובחדש איר שס"ב הרויח בצחוק כחמש מאות דוקאטי, ואחר הג השבועות חזרו בדרך אשר באו, גם אחרים עמם, עד אשר חסר כל, והתלמידים נסעו מאתו, ונשאר ריק ובטל, ואז (תמוז שס"ב) הדפיס ס' מדבר יהודה, וכאשר היה כותב כך היו מדפיסים יום יום, ונשארו אצלו עוד יותר מארבע מאות דרשות — בימות החרף השכ"ג היה בלי תלמידים, והלך אחרי ההבל מלאכת האלקימיאה בהסתת רופא יהודי, וגם בזה הוציא הוצאה רבה — באלול שס"ג נולדה לו בת, היא אסתר — כל שנת שס"ד התנהג בדוחק וצער, ולא סר מרעת הצחוק, עד כי בסוף השנה סוף אלול נסע והלך לפיראה, ושם נתקבל למלמד בבית הקצין ר' יוסף זלמן לבניו ונכדיו, ומקץ חדש ימים הביא שם אשתו ובניו לדור שם, חוץ מזבולון שהניחו אצל חמיו וחמותו, ושם היה דורש בכל שבת בבה"כ הגדול, ובבית אותו גביר היה כאדון מכובד ומרוצה, והיו לו יותר מר"ס סקודי לשנה, ועל שלחן הגביר היה אוכל, ובכל זאת לא היה יושב שם ברצון מרוב חשקו ואהבתו לעיר ויניציאה -- סוף חדש אב שס"ו מת אותו גביר — אדר השס"ז נסע עם כל בני ביתו ובא לויניציאה, והתחיל ללמד לתלמידים — בחשון השס"ח הלך לדור בבית משה קופיו איש רע ובליעל, ללמד את בנו אברהם וד' תלמידים אחרים, ויען לא היה יכול לו לנער ההוא שהיה עיר פרא, יצא מביתו בחדש תמוז וקבע מדרש בבית דירתו — ובין כך יצחק בנו היה בלתי נוהג כשורה במעשי נערות, ע"כ שלח אותו למוריאה לעיר Patras, וסבב כל גלילות ליואנטי משך י"ג שנה, וגם הוא נפתה אחרי הבל הצחוק, ושב אל ביתו ריקן — בשנת השס"ט הלך לפיורינצא לדרוש וללמד תלמידים בשכר ר"ך דוקאטוני לשנה מהקהל, אך האויר היה מזיק לעיניו, ומקץ שנה (אייר הש"ע) חזר לויניציאה — שם נתפשר עם בני חברת ת"ת אשכנזים ללמד התלמידים ולדרוש — ראש חדש תמוז שלח בנו לסאן וידו בבית ר' ליב רומנין ללמד לנכדיו, ושם עמד ח' חדשים,

ועשה פרי בלמודים כי היה דורש שם בכל ש"ק, ור"ח ניסן השע"א הביאו הביתה לסייעו בלמיד נערי מדרש ת"ת, ואחר מעט נתרצו בני החברה לתת עליו (על בנו) כל משא התלמידים, והוא (האב) היה דורש בשבתות ולומד בחול לרבים, ובנו בכל אשר יפנה יצליח — תמוז השע"א שדך את בתו דיאנה, בת"ן דוקאטי מהוצבים ור' דוקאטי בגדים, נשען על רחמי שמים, וכל משך השדוכין (שתי שנים ויותר) הלך אחרי הבל הצחוק, וכל מעשיו היו הבל ותהו — אייר השע"ב השלים הדפסת חבורו גלות יהודה, ולב האריה, והפאטריארק"ה ד"י אקוילי"ה קבל באהבה הדידיקאציו"ן ונתן לו כתנה כ"ה סקודי — באלול השע"ג היה במבוכה רבה למצוא המצטרך לנדוניית בתו, ועם בנו מרדכי בצרה וצער אסף את אשר נדר לתת לה, ובחשון שע"ד נעשו הנשואין — כסלו השע"ד הוסיף לעשות הרע בצחוק — כסלו השע"ה התחיל מרדכי בנו להתעסק במלאכת האלקימיאה עם כומר אחד, והתחכם בה מאד, עד שנסה ועשה מתשע אונקיות עופרת ואחת של כסף עשר אונקיות של כסף צרוף, וגם המחבר ראה ובחן ומכר את הכסף, וידע כי אמת

היה הדבר, גם כי היה דבר עמל וטרח גדול ועשוי במשך שני חדשים וחצי לכל פעם; ובחג הסכות שע"ו חלה הבן כי ירד מראשו לפיו דם הרבה, ואחר שתי שנים מת — חשון השע"ז מת מהר"ר שלמה שמעיה ספורנו, והספיד עליו, ודבר על לב הקהל שיעשו נדבה להשיא בת אחת שהניח, ונתחמם כ"כ בהספדו, עד שעשו נדבה ת"ק דוקאטי, דבר נפלא, עד כי גם הדרשנים הנוצ"ים היו אומרים להלהיב שומעיהם לתת צדקה: הלא יהודי א' בגיט"ו בדרשתו הוציא ת"ק דוקאטי להשיא בתולה, ובבמת סאן ירמיה אמר הדורש דבר זה בפני המחבר והראה אותו באצבע — ותכף ומיד נתן ה' שכרו, כי השתדל למצוא מי שידפיס המקרא גדולה, ובנו מרדכי הלך בכמה קהלות ללקט חתימות, ולקט קרוב לארבע מאות, והאב מצא מי שידפיסנה, ובין הסרסרות וההגה הרויח קרוב לת"ק דוקאטי —

„ליל י"ג טבת השע"ז וארא בחלומי והנה איש לפני, ורבים אומרים לי האתה רואה האיש ההוא, נביא הוא ורוח אלהים בו, ואלך אליו ואומר לו: אדוני יען אמרו לי היות מעלתך נביא, ייטב נא בעיניך להודיעני קצי ומדת ימי מה היא, ויען האיש תכף ומיד ארבע שנים וז' חדשים, ואיקץ, ויהי בבקר, חברתי שיר זה למזכרת, לדמיון שיר חִבר ר' עזריה מן האדומים ז"ל שהראוהו בחלום כן, ונתקיים לו, אשר הוא כתוב מידו בספרו אשר אצלי:

על משכבי שוהה, השע"ז ליל י"ג טבת, חלמתי עם נביא, מודיע לי קצי:

עוד שנים ארבעה, וירחים עוד שבעה, תמוז או אב שפ"א, אגיע אל רבצי:" 1)

אמר שד"ל: השיר של ר"ע בעל מאור עינים ראיתיו בס' כ"י נושן של זכרונות, וכתוב שם שחוצבו הטורים ההמה על מצבת קבורתו, ואלה הם: על משכבי שוהה, כסלו שין למד הא, נדמה לי אומר: הא, לך עוד שלש שנים:

לכן כסלו של"ה, רוחי אל עָל יצלח, אנא רב טוב סַלָח, תַשְׁלֵג צלמון שנים:

והנה פה ר' יהודה אריה ממודינא שהיה בדור ההוא מעיד שהיו הטורים האלה בידו מכתיבת ידי המחבר, ושנתקיים הדבר, ע"כ. —

מרדכי בנו נמשכה נזילת הדם מראשו לפיו פעם בחדש, ואח"כ בשבוע, ומחג הפסח שע"ז ואילך בכל יום תמיד, עם כי יום ט' חשון שע"ח מת בן כ"ו שנים. ואז מרוב היגון והכאב חזר ונפל ברשת הצחוק אשר טרדתו מן העולם, אשר זה שתי שנים שהיה נמנע ממנו לעשות נחת רוח לבנו הנז'; והגדיל הרעה יום יום עד ימי הפסח הש"ף — ובנו הנ"ל מת שנה תמימה ממש אחרי מיתת כמהר"ר ש"ש ספורנו שהיה אוהבו מאד, ויחדו היו ממתיקים סוד תמיד, ומת באותו בית ובאותו חדר ובאותו מקום ממש, כי אחר פטירת האלוף הנ"ל הלך המחבר לדור באותו בית — שבט הש"ף נכנס למלמד בת"ת אשכנזים ולדרוש ברבים, בר"ן דוקאטי לשנה: אדר הש"ף הלך זבולון בנו בים בארמאד"ה לשוט לרצונו, ואחר ג' חדשים חזר הבית — אלול הש"ף היו נשואי אסתר בתו עם יעקב פיץ דר בכרך קטן ל"ה מוט"ה והוציא בנדונייתה ובהוצאות הקנין והנשואין קרוב לאלף דוקאטי — סוף אלול הש"ף הגיע בנו יצחק ממצרים עירום ועריה וגם

1) עי' כרם חמד חלק חמישי צד 161. (הנ"ל).

וגם אז היה מתהלך עם סובאי יין ריקים ופוחזים ומצחקים, עד כי באיר השפ"א חזר לליואנטי —

סתו השפ"א הרע לעשות וחסר כל בצחוק, ובאיר היה בצרה וצוקה וחובות הרבה בפרשת וכי תאמרו מה נאכל — י"ו איר שפ"א ילדה בתו דיאנה בן זכר, יצחק — כסלו שפ"ב היה זבולון בתפיסה י"ב ימים, ופרע אביו בעדו ל"ב דוקאטי והוציאן — טבת השפ"ב נשלם זמן עמידתו בהסגר, הוא ת"ת אשכנזים, ויצא לחפשי שמח ועלז — גם כי מאומה לא היה בידו וחובות רבות עליו — ליל ביעור חמץ שפ"ג נהרג זבולון בנו ע"י שמנה יהודים אשר נטרו לו איבה כי זה כארבע שנים הוכרח להעיד למשפט נגד קצתם — מזכרת חבוריו: סור מרע, בשבח ובגנות הצחוק, חברו בן י"ג שנה ונדפס שנת שנ"ו. —

סוד ישרים, כולל סגולות מלוקטות, נדפס מעט אח"כ, ושם בשער נרמז שמו בר"ת — צמח צדיק (Fior di virtu) מועתק מל' איטלקי, עם חלופים והבאת מאמרי חז"ל, נדפס שנת ש"ם — מדבר יהודה, שס"ב — גלות יהודה, בתחלה היה נמכר בשלש ליטראות, ואח"כ בעשר — פי אריה, תוספת על גלות יהודה — לב האריה — בית לחם יהודה, מפתח מאמרי עין ישראל, שפ"ה — צלי אש, קצור אברבנאל על ההגדה, שפ"ט — תפלות לכל ימי השבוע ועל כל צרה שלא תבא, יפים מאד, נדפסו בכרך קטן מאד, וע"כ לא נמכרו — שירים והקדמות בס' תורת האדם, במחזור גדול אשכנזי, במקרא גדולה, בהגדת פסח עם צורות (וכל ההעתקה האיטלקית מידו היא), ובשאר ספרים הרבה; ובספרי גוים, בס' תבת נח לדון מארקו מאריני נדפס שיר אחד שלו יפה מאד, והוא אז בן ט"ו שנה; בקבוץ רימי שבחי הדוכוס גרימאני; טראגידיאה אסתר כלה, וזולת אלה הרבה. — חבורים שלא נדפסו האבות ליהודה, פי' מסכת אבות, פי' חמש מגלות, פי' משלי, פי' ההגדה, פי' תהלים, פי' שמואל, חבור ללמד לחבר אגרות בלה"ק, פי' ההפטרות וקשורן עם הפרשה, ס' החכמה ואיקליסיאסטיקו, וחשמונאים ואחרים מועתקים ללה"ק; שירי יהודה, שירים שעשה, זקני יהודה, פסקים שעשה; ואין קץ לדרשות ולפי' על כל התורה, שאגת אריה, תשובה לס' אחד שנכתב נגד תורה שבע"פ; משל הקדמוני בלשון לעז הכל מחודש; פסטורל רחל ויעקב, רימי הרבה — תמוז השפ"ב הביא לדור עמו בתו דיאנה ובעלה ר' יעקב לוי, ויצחק בנם — שפ"ד ושפ"ה לא קרה לו דבר רשום, והיו לו שני תלמידים, וקצת תלמידים נוצרים — השפ"ו הסכים החכם מהרר"י גרשון ללכת לא"י ונתנו משא הדרש של ביה"כ הגדולה עליו ועל חתנו, שבת א' לאחד, באופן שמאז היה דורש תמיד בכל ש"ק שתי פעמים מלבד לימוד ההפטרה בבה"כ איטליאני ולימוד השבוע — כתו שפ"ו הרבה להפסיד בצחוק — תשרי שפ"ח שב לביתו יצחק בנו, ובקיץ חזר ונסע לליואנטי — כסלו שפ"ט השיא את בת גיסו (בעל אחות אשתו) וטרח ואסף בעדה ת"ן דוקאטי מאוהבי; ושאר נדיבים וגם מכיסו — פרשת תזריע ומצורע שפ"ט דרש בבה"כ ספרדים, והיה שם אחי מלך צרפת ועמו שרים צרפתים, וחמשה מגדולי דרשני הנוצרים, וכלם נשארו מרוצים מאד, והיהודים כתבו זה לחדוש בכל מקומות איטליאה — ר"ח תמוז שפ"ט מת חתנו ר' יעקב בר קלונימוס הלוי, חכם חסיד ועניו, והניח אחריו הנער יצחק בנו

בן ח' שנה ואשתו הרה וילדה אח"כ בת, שמה ריקנ"ה, ומתה בת ו' חדשים — אדר הש"ץ נתוכח עם אנשי הועד קטן ראשי ומנהיגי המדינה על דבר הסכמה שעשו לאסור כמה מיני צחוקות בגזרת חרם ושמתא, ולא לשבח הצחוק, אלא להראות שלא היה כח בידם ולא היה להם להחרים על כך ולהביא רבים לתקלת מכשול, עשה פסק יפה וחזק, והדפים אותו — שצ"א התחיל הדבר להתפשט באיטליאה והזוקר הולך ורב, וידל ישראל מאד, כי נאסר להם לקנות ולמכור בגדים וכלי בית, גם המלכות לקחה מהם יותר מק"ך אלף דוקאטי.

Nr. XCVII

An M J. Landau Prag.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 85. Ante I. 43.

21. 4. 1834. י"ב ניסן התקצ"ד

lette lettre a été publiée dans l' אוצר נחמד III. p. 100-104.

Nr. XCVIII

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 87. D-E. petit Nr. 6.

11. 5. 1834. ב' אייר התקצ"ד

ביום ב' אייר צ"ד שלחתי אליו דף אחד לקושים מן הביאור כ"י על הראב"ע לרש"ט מאיור, ורשימת הספרים כ"י אשר ביד הקצינים טריוים, ואגרת זה לשונה.

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא ש"ר ברכה ושלום.

לא רציתי לעכב אצלי הלקוטים האלה עד אשר אוכל להשיב לאגרתך היקרה. רק זאת אמר כי אין ספק כי צדקת בענין מתניתין ותניא, אלא כי תניא הוא פֵּעיל (בנוני פעול) ופירושו שנויה. בבקשה ממך שלח לי מהר פירושך לישעיה י"ט י"ח וי"ב י"ט. יקרה מאד מציאתך בענין המסרה בסימן העלמה.

תולדות הקאללעניום ראביניקום לא יתכן לי לכתוב אותן, רק אחרי מותי אולי תִּכָּתבנה; והעקר כבר כתבתיו להר הזהב באגרת אשר לפי מה ששמעתי נדפסה בכרם חמד. ובענין כרם חמד קצת תרעומת יש לי עליך ידידי שהדפסת (לפי מה ששמעתי) אגרתי אליך, ולא כלום מתשובתך אלי; ואולי מהר הזהב היתה, כדרך שהדפים אגרת ר' בעריש בלומנפעלד נגדי ולא תשובתי אליו, ואם

תדפ"ס ישרון אשלחנה אליך אם תרצה, וכבר כתבתי לידידנו החכם יש"ר שדעתי נוטה לחזק ידך בענין מכתב עתי ההוא, ולשלוח לך פירוש שירת הים. גם אם תרצה אשלח אליך תרגומי לשיר על ההגבהה.

הבחור . . . . . יש בו קצת מדות טובות, אך הוא נער משולח רודף תענוגים, וזה מקרוב עזב ובגד בארוסתו, גם עזב הלמוד (ואיננו שייך עוד אל הקאללעגיום) ואתה שלום.

פאדובה ב' אייר תקצ"ד

אוהבך בכל לבבו ובכל נפשו

שד"ל

Nr. XCIX

An S. L. Ropoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 88. D. E petit. 7.

15. 5. 1834. ו' אייר התקצ"ד

(ביום ו' אייר שלחתי אליו תשלום קצור חיי יהודה, עם הודעה על דבר הכוזרי כ"י עם פירוש, ובתוך חיי יהודה הגדתי אליו תחלת חולי אשתי).

Nr. C

An S. L. Rapoport Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 89. D-E petit 8.

10 6. 1834. ג' סיון התקצ"ד

הפעם הזאת לא הצפור, אך הצייד אנכי, ואתה לא תמלט מידי.

דקדקתי בלשוני (ט' ניסן) ולא אמרתי "בזאת ידעתי כי חפצת בי", אלא "הנה ידעתי", וקודם לכן אמרתי "מלה אחת אשר איננה צריכה", והנה הוא דבר הלמד מענינו כי לכך אין המלה ההיא צריכה, מפני שכבר ידעתי כי חפצת בי וכו' ולשון הנה ידעתי על דרך שאמר אברהם לאשתו. "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את", כלומר כבר ידעתי מקדם ומלפנים.

ראיתי כרם חמד, ואתה תסלח על קצת תרעומת שהתרעמתי (ב' אייר) לפי מה ששמעתי.

אקוה שכבר קבלת פירושי על שירת הים, ואשמח אם ימצא חן בעיניך.

אבדתי ט"ו ימים להבין חידות הראב"ע בסוף שער י"א מספר יסוד מורא

ועלתה בידי, והעליתי כל דבריו מכוונים על פי חכמת ההנדסה, רק על ידי קצת הגהות בלשונו מטעיות המעתיקים, וכתבתי להחכם יש"ר והסכים עמי; ועוד מעט אשלח אליך פירושי והגהותי, תתנם, אם תחפוץ בישורון.

לא אשלח אליך אגרתי לר' יצחק בלומענפעלד, כי לא הפצתי לגרות מדון.

אשלח אליך תרגומי לשיר ההגבהה, וגם ראיתי תרגומך, ואתה תבחר, ודרך כלל אומר לך כי לדעתי האנשים המכירים ומוקירים איש את רעהו ואוהבים איש את אחיו, אין להם להשמר זה עם זה בשמירות וקפידות הנהוגות בדרך ארץ, כך היא מדתי.

ראיתי בשורתך, ושמחתי בראותי התפשטות מיודעיך גם בארצות רחוקות: יברך ה' מחשבתך ומלאכתך, כי בלא ספק יהיה יתרון רב לישורון על בה"ע ועל כל אשר היו לפניו.

שד"ל ישתדל באסיפת החתימות, אך ימתין עד תהיה בידו תקופה ראשונה, ען נתקבצו בענין זה שלשת הדברים שנתקשה בהן משה א' מכתב עתי זה החרש, ב' מכתב חכמה, זו המנורה, ג' חתימה לתת מעות, אלו השקלים, ושלשתם נאמר בהם זה.

רמ"ל השיב לאגרתי דרך חבה, והתנדב לשלוח אלי מתנה כל התנ"ך שהוא מדפים, ואני בלבי להעתיק לו ס' העבור לראב"ע שיבואני מיניציאה ולשלוח אליו לעתיד מה שיזדמן לי יקר וקדמון, כי על זה הייתי מצטער כל ימי, מתי אמצא אוהב בעל דפוס, שיוציא מטמונים לאורה. ועל דבר הגהות התרגום אמרתי בלבי למשוך ידי מהם, אחרי שכבר הדפיס רמ"ל מחצית החומש, ואולי אם אהיה מוסנה אעשה לאטי חלק שני לאוהב גר, אכלול בו דקדוק לשון ארמית, עם חדשות גדולות שיש לי על אודות הלשון ההיא, הן מצד עצמה והן מצד יחסה ללה"ק, וגם אהקור בו על דבר אונקלוס ויהונתן, אשר אמנם עדיין מציאותם אין ולאו ורפיא בידי.

ודע כי מה שאמרתי בענין הסכמת בעלי הנקוד והטעמים עם המתרגמים, אם אמת היא דרך כלל, איננה צודקת בכל פרטיה, כי מלבד ונסתם גיא הרי וזולתו, גם בישעיה ראיתי קצת סתירות בין הנקוד והתרגום.

אחרי מה שלמדתי ממך (כרם חמד עמוד 87) ממיעוט ההוראה והחכמה בא"י מפני השמד מימות רבין ואילך, השיבותי אל לבי כי משם והלאה לא מצאנו בא"י ישיבות וגאונים כמו בבבל, ואיך יתכן שנעשה שם הנקוד, שהוא מלאכה נפלאה ורחבה כני ים, וצריכה דעת צלולה וחקירה עמוקה? והלא אין ספק שלא היה הנקוד עד אחר החתימת התלמוד, כלומר בימי רבנן סבוראי או בימי הגאונים, וכלם רק בבבל. ועל פי זה יובן ג"כ איך אנשי המסורת היו כ"כ נגררים כעבדים אחר בעלי הנקוד והטעמים, למנות כל מיני זריות, מבלי להרים ראש לחלוק עמהם בשום דבר ואפילו לרמוז להיכן דעתם נוטה: כל זה יובן אם היו מא"י, בזמן שלא היו שם ישיבות וחכמים גדולים, והנקוד בא להם מבבל אשר היו שם ישיבות וגאונים שהיתה אימתם מוטלת על כל ישראל, ומפיהם היו הכל חיים.

תפרום שלום להר הזהב, ותאמר אליו כי אעפ"י שהרבה נצטערתי על מה שהדפיס קצת דברים שהטחתי נגד ר' סאראוואל, מכל מקום מכללות כרם חמד

ראיתי שאין כוונתו להזיק ולהכאיב אותי, וגם כי בקירות לבי בך אני תולה דבר זה ולא בו, עכ״פ אחזיק לו טובה, ועל הכל אני מודה לו במאד מאד על מה שהתעורר ועלתה בידו לפרסם קצת מכתבים יקרים שבלעדיו רמה תכסה עליהם, כגון מכתבי ביק, ערטער, מיזיס, ושב״ה, אשר אחשוב היותו החכם היקר בעיני בלאך יברכהו ה׳. — ראית מימיך או הנמצאו אתך ס׳ שי״ח יצחק וס׳ שרש יהודה בדקדוק?

ואתה ידיד נפשי ועטרת ראשי שלום ובנך היקר דוד שלום וכל ביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש כל רעי ותלמידי וכנפש הכו״ח

פה פאדובה בחדש השלישי בשלשה לחדש התקצ״ד

ידידך שד״ל

Nr. CI

An S. L. Rapoport Lemberg.

No. d' ordre de l'Index raisonné 90 D-E petit 9

20. 6. 1834. י״ג סיון התקצ״ד

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא מוהר״ר שי״ר שלום.

הא לך פרושי על דברי הראב״ע, עשה בו כחפצך, והודיעני.

Suit dans le כרם חמד II p 70 81

בא אלי מויניציאה הקובץ אשר רמזתי באגרתי הקודמת וארא והנה ס׳ העבור אשר בו איננו לראב״ע אלא לר׳ עזרא בן אברהם בן יצחק, ואין בו דבר חכמה רק כעין תקון ישישכר, אבל קטון ממנו הרבה, והנה צר לי מאד כי אחרתי עד כה להשיב להחכם רמ״ל, ואחרתי בהיותי מצפה לס׳ העבור הנ״ל ובבואו נכזבה תוחלתי, אז מהרתי וקניתי באר־בעים זהובים (גם כי השחתת הנהגת הבית שמתני במצר) הקובץ מספרי הראב״ע כ״י שהודעתיך זה שנים, וגם ס׳ תולדות האדם שהודעתיך ג״כ, וכל זה בכוונה להעתיק משם איזה ס׳ יקר ולשלחו מנחה להחכם רמ״ל. ועתה לא אוכל לכתוב אליו כי טרוד אני לנסוע מכאן להוליך אשתי לבית אביה אולי תתרפא שם (על הוצאותי). לכן אם יזדמן לך לכתוב אליו, תגיד לו סבת איחור כתיבתי אליו, ומחשבותי אשר הגדתי לך בקודמת ובזאת, מחשבות שלום ואהבה.

ס׳ חי יהודה אני הוא שקצרתיו בעבורך מעל הס׳ אשר חבר ר׳ יהודה אריה בעצמו, [illegible] מקום שתמצא סימני הבאת לשון אחרים תדע כי הוא לשון המחבר מלה במלה.

נהמני במכתביך מהר ואתה שלום.

ידידך שד״ל.

Nr. CII

An M. Landau Prag.

9. 7. 1834. ב' תמוז 5594

לכבוד החכם המפואר אדוני וידידי מוהר"ר משה לנדא שלום.

הרבה יותר מדי אחרתי להשיב מענה למכתבך היקר אשר השביעני שובע שמחות, והיה זה כי בראותי שכבר השלמת הדפסת במדבר ודברים והחלות ס' ויקרא: והנה חצי החומש כבר נדפס, אמרתי אני בלבי אין מקום עוד למלאכתי אשר אמרתי לעשות, אחרי שאי אפשר לך להגיה התרגום על פי הערותי; ואז יעצוני כליותי לעזוב המלאכה הזאת לזמן אחר, עד שאפנה מעט, ואעשה חלק שני לאוהב גר, בו אבאר דרכי לשון ארמית למחלקותיה, הן לשון דניאל ועזרא, הן לשון המתרגמים למחלקותם. והן לשון התלמוד בבלי וירושלמי; גם אוסיף שנית ידי על ל"ב נתיבות, לתקן ולהוסיף, ולהביא דוגמאות גם מתרגום יונתן על הנביאים, וארשום ג"כ חלופי נסחאות בתרגום יונתן, כי שמעתי כי בעיר קרובה אלי (Rovigo) נמצא תרגום נביאים אחרונים כ"י משונה בנסחאותיו לפעמים ממה שבא בדפוס; ואפיים בהגהות התרגום שהיה בדעתי לתת לך עתה, ושאז תוכלן להיות קצרות יותר. אחרי אשר אקדים עליהן תורת לשון ארמית, ואוכל לרשום בכל הגדה עיין למעלה סימן פלוני. הנה המלאכה הזאת אין אני מופנה לעת עתה לעשותה. כי נחוץ לי יותר להשלים פירושי על התורה, ולהגיה פירושי לישעיה וס' דקדוק לה"ק, שכתבתי לתלמידי, ורבים מבקשים ממני הדפסתם וגם בעיני יקרו מאד, לרוב החדשות אשר באו בהם.

ואחרי חשבי מחשבות האלה בלבי, אמרתי איך אשא פני אל אדוני משה, הלא אהיה בעיניו כמתעתע הלילה; ובפרט אחרי מה שנדב לבך אותך לשלוח אלי התנ"ך אשר אתה מדפיס, לתשורה ולאות ברית. אז חשתי ולא התמהמהתי וקניתי בכסף מלא ס' כ"י כולל קצת ספרי הראב"ע אשר לא נדפסו, למען קחת משם מעט צרי ומעט דבש לשלוח לך תשורה. והנה אנכי נותן לפניך היום אגרת השבת להראב"ע, אשר נעלמה עד היום מעיני כל חי, כי כל רושמי הספרים, ודע ראספי בכללם, לא ידעו ממנה אלא ההקדמה, ואיש לא ידע היותה מאמר מחקרי נחלק לשלשה שערים, על ראשית השנה, על ראשית החדש ועל ראשית היום. ורבה מזאת עזרני ה', ומצאתי ביד מר שארי האב"ד בעיר הזאת מוהר"ר מרדכי שמואל גירונדי נ"י העתק שני מאגרת השבת הזאת, ובדקתי ומצאתי שתי הנסחאות מלאות טעיות ושבושים ומלות גם שיטות חסרות, אמנם הנסח האחד ממלא חסרון הנסח האחר, ומתוך שניהם יצא לי נסח מתוקן, אשר כמעט לא הוצרכתי לתקן בו דבר מדעתי. ואמנם כל אשר תמצא באגרת הזאת בין שני חצאי לבנה היא תוספת ביאור משלי. ואחרי אגרת השבת העתקתי ג"כ תשובות הראב"ע לר' דוד נרבוני בעניני העבור, ובזה לא היה לי נסח אחר להגיה ממנו, והוצרכתי להגיה קצת דברים מדעתי, ושמתי הגהותי ופירושי בין שני חצאי לבנה.

ועתה אדוני משה, אם תהיה מנחתי זאת לרצון לפניך, עוד ידי נטויה להעתיק לך לאט לאט ספרים אחרים להראב"ע, וגם מכתבי קדמונים אחרים אשר באו ואשר יבאו אי"ה לידי, אם יש את לבבך להפיצם בישראל, כי לזה נכספה וגם כלתה נפשי מעודי, כלשוני בחתימת כנור נעים "וזה יתעפר באבק ספרים, משני זמן ישליך טרף, חמדות ילקט מלאכת ראשונים, נעלמו מעיני כל חי, והוציא לאור צלמות".

והנה נא בידי גם ס' השם, והיה בדעתי להעתיק לך גם אותו, אפס כי שמעתי כי ר' גבריאל הירש ליפמאן (אשר הדפים בפיורדא בשנת תקפ"ז ס' צחות עם פירוש) הדפים או הוא קרוב להדפים שם בפיורדא גם ס' זה ס' השם, אשר העתיקו מכ"י אשר בביבליאוטעק אשר בעיר מינכען; על כן עליך אדוני משה לדרוש ולחקור אם אמת הדבר הזה אם לא; שאם אחרים מדפיסים אותו, לא אטריח עצמי להעתיקו לריק. עוד דבר אחר יש לי להשמיעך ולשמוע מה בפיך אדוני וידידי הנה בקרוב אני מקוה להשלים הגהת פירושי ותרגומי לישעיה, ואחד מתלמידי אשר בעיר טריעסט, והוא מילידי האשכנזים, התעורר והתחיל לתרגם אשכנזית את תרגומי האיטלקי, ואחר שישלים מלאכתו, חפצי ותשוקתי להוציא הס' לאור, הפסוק והפירוש ושני התרגומים, האיטלקי והאשכנזי, ואין בדעתי להשתכר בזה, רק אחפוץ שיקבל קצת שכר למלאכתו הבחור המתרגם אשכנזית. מעתה, קודם שאכתוב אל המדפיס אנטאן שמיד, באתי היום לשמוע מה בפיך ידידי, אם רצונך להכנים בתנ"ך שאתה מדפיס ס' ישעיה שלי במקום הביאור והתרגום והכורם הנמצאים בדפוס וויען. הן אמת כי ישעיה שלי יהיה כפלים בישעיה של וויען, הן מפאת אורך פירושי (הכולל רוב דעות חכמי הגוים האחרונים, וחקירות חדשות בענינים ובמלות) הן מפאת היות בו התרגום האיטלקי והאשכנזי יחדו. ומלבד כל זה, אני לא אוכל למסור ספרי לידך עד אחר ששה או שמנה חדשים מהיום. על כל הדברים האלה תתבונן ידידי ואדוני, ותודיעני רצונך, ואם תבקש איזו דוגמא מפירושי, תאמר אלי הפסוק או הקאפיטעל שתרצה, ואני אשלח אליך תרגומי ופירושי, ואתה בלא משוא פנים תשפוט ותגזור.

הספרים אשר התנדבת לשלוח אלי, אם אתה שולח ספרים לטריעסט או לוויניציאה, תוכל לשלוח אותם שמה, ואם תשלח לכאן ספרים לידידי מוהר"ר הלל דעללא טארדע תשלחם אליו. אהבני ידידי היקר, וה' ישלח לעיניך רפואה שלמה למענך ולמען כל ישראל אשר תוכל להאיר עיניהם במלאכת שמים אשר בידך; ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח

פה פאדובה ב' תמוז תקצ"ד.

ידידך ועבדך הנאמן בבריתך

שד"ל

Nr. CIII

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 91. D-E petit 11.

28. 8. 1834. כ״ג אב התקצ״ד

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא מוהר״ר שי״ר שלום ושמחה.

מכתבך אשר כתבת לי בליל כ״ט סיון הגיעני מקץ חמשים יום ביום י״ט באב על ידי יצחק בלומנפעלד. אפשר! עדיין לא נתת אל לבך לשלוח לי פירושך על שני מקראות בישעיה (יהו חמש ערים, וברד ברדת היער) אשר בקשתי מאתך, יען נבוך אני בהבנתם, וידעתי כי כבר עשית פירוש לישעיה.

וכן על מה שדנתי לפניך על היות בעלי הנקוד והטעמים מבבל ולא מא״י לא השבותני דבר, והענין נחוץ לי באמת להשלים הקדמת דקדוקי; והלא אין ספק כי אתה כבר אספת וקבצת בזכרונך או בקונטריסיך כל מה שבא בתלמוד ובתוספתות ובמדרשים ממה ששייך לענין זה. התירא שאגנוב דבריך ואתכסה בטליתך?

הזה גמול תשיב לי? הזה שכר יגיעי ועמלי, ללקוט ולהעתיק כשור לעול וכחמור למשאוי זה לי ארבע שנים?

פירושי לדברי הראב״ע — אשר מעודי עד היום הזה לא עבדתי עבודה קשה כמוה, ומעולם לא האמנתי שתעלה בידי כמו שעלתה — קראת ושמחת? לא זולת? „כאלו איננו שוה בנזק אבדן מלה אחת עליו" — גם לא הגדת לי התתן לו מקום בישורון, אם אין.

פירושי על שירת הים טוב ומועיל, אך לא יתפאר בו ישורון — ובמה יתפאר אפוא? במה שאיננו לא טוב ולא מועיל? ואתה מבקש ממני שיר בשבחו, ומה אומר בו? ואני לא אדע משפט הספר ומעשהו רק זה, שהטוב והמועיל לא יבאו בו. ואשא משלי ואמר:

סורו סורו מהר	הטוב אף המועיל
אין לכם בישורון	כל חלק וצדקה
תגעל נפשו אתכם:	אולם יעטה כמעיל
הרע אף המזיק	בוקה ומבלקה.

ועתה דע וראה כי אף אם גמרת בדעתך אתה ורעיך לבלתי תת יד בספרכם לפירושי המקרא — ועל ידי זה יגרש שד״ל מהסתפה בנחלת ישורון — עדיין ראוי לכם לתת בו מקום לפירוש שירת הים, לא כדי שיתהפך המכתב העתי לס׳ פירושים, אלא כדי להראות לרבים דוגמא ממעשה ידי מחבר חדש, אשר עשה ועושה בפירוש התורה והנביאים, והוא הפץ להודיע דרכו בקרב עמו, להעיר ולעורר את האהבה למעשה ידיו, עד שיחפץ אחד מבעלי הדפוס להפיץ מעינותיו חוצה. הלא זה דרך המכתבים העתים אשר מעולם להודיע מלאכות דורשי החכמה

גם בטרם תצאנה לאור. ולו אמרת באזני „אפס מקום" החרשתי; אך אתה אומר „עוד ימעטו הכתבים למכתב עתי ישורון" ופירוש שירת הים „הטוב והמועיל" גרש תגרש! זה עשן באפי, לא אוכל להתאפק. —

אתה אומר אלי „למה זה החלות לעצור במרים? מדוע חדלו מעיני נפת מליצותיך?" הלא זה לי ימים רבים אשר יבש מקורי וחרב מעיני בהיותי עיף ויגע תחת משא חקירות המקראות והלשון, ומה גם עתה כי המר שדי לי, ולולא החקירות האלה שעשועי אז אבדתי בעניי; ומאין יעבור רוח המליצה להשתפך עלי, בהשתפך עלי מרורות, ובהשתפך נפשי (למצוא מנוח) במעמקי החקירות? — ואם כוונתך על התמהמהתי מהשיב למכתבך היקר מיום ט' ניסן, הנה על מה שראיתי בו נחוץ לך, או שמצאתי התשובה עליו מזומנת אצלי, מהרתי להשיבך דבר, והשאר הן חקירות נכבדות ארוכות וקשות, אשר אין משפטי נחוץ לך בהן, וגם אני לא מצאתי את עצמי מוכשר עדיין לברר וללבן הדברים כחפצי וכחפצך. כ"י שאוכל לשלוח לך אין אתי, כי רוב הספרים שאני מלקט מהם, שאולים הם אתי. ביום ב' תמוז העתקתי ושלחתי לידידנו החכם רמ"ל אגרת השבת לראב"ע ותשובותיו לר' דוד נרבוני בעניני העבור הכל עם קצת הנהות וביאורים מידי, וזה למען ידפיס אותן אם ירצה, ועוד ידי נטויה, אם ירצה (וזה לא כתבתי אליו) להעתיק לו מדרש שוחר טוב מכ"י שבידי העודף הרבה על הנדפס, וגם פירוש הראב"ד על תורת כהנים הנמצא בידי בדפוס קדמון, אלא שהוא חסר מאד, אך לא בראשו, ואם יזדמן לך לכתוב אליו תוכל לבשרו את זאת. ועדיין אני מצפה לתשובתו, ולדעת את שלום עיניו, יהי רצון שתעלה להן ארוכה ומרפא.

ידידנו אב"י מסר לי ס' מדבר תהפוכות, כולל קצת התלאות אשר עברו על מוהר"ר יצחק מן הלוים בן בנו של מוהר"ר יהודה אריה ממודינא, ובכללן הרדיפות שהרדיפו מוהר"ר שמחה לוצאטו ר"מ ור"מ בויניציאה, אשר לפי המסופר בספר הזה העביר עליו את הדרך ועשה עמו כל מיני עול וחמס.

בא לידי ס' משפטי הטעמים לר' וואלף היינדהיים (נ"ל שלא בא לידך) מתוכו ראיתי כי היתה בידו מחברת (ס' שרשים) בן פרחון, והוא מעתיק מהקדמתה מאמר ארוך ונכבד בחכמת הלשון, ומי יתן ויבא הס' ליד מי שידפיסהו!

כבר הודעתני זה שנים כי בא לך מהמבורג העתק משיר ר' נתן בסוף הערוך. אולי אתה מחליף אגרות עם איש חכם ועשיר אשר שמעתי המצא שם, שמו ר' מיכאל חיים. ועתה הגיד לי איש פלוני הקונה ומוכר ספרים כי הוא מכר לזה ר' מיכאל חיים ס' כ"י לראב"ע הכולל חבורים הרבה, ובתוכם פירוש על התורה יותר ארוך מהנדפס. אם הדבר הזה אמת יוכל החכם ההוא (אם תכתוב אליו) לברר וללבן הענין אשר אנו דנים בו על דבר פירוש ס' שמות.

שמח בחתונת בנך היקר, וראה בנים לבניך, ושלום על ישורון, כנפש אוהבך בלב שלם, המבטל בלבו ובדיו כל דברי ריבות אשר יצאו מתחת ידו עליך ברגע זעמו.

הכו"ח פה פאדובה בחמישי בכ"ג לחדש, התקצ"ד

שד"ל.

Nr. CIV

An S. L. Rapoport Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 92. D-E petit. 12

27. 10. 1834. כ״ר תשרי התקצ״ה

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר״ר ש״ר שלום וברכה .

הנה הבאתי לפניך היום מתנה הראויה להתכבד, יקרה לעיני, ויותר לעיניך, ואתה אם יעלה בידך להאיר מחשכי השירה הזאת בקצת מדבריה שלא נתחוורו לי, תודיעני דעתך ותשמחני .

הנני צמא לתשובתך ולתשובת החכם רמ״ל ולדעת את שלום עיניו .

בשבוע שעבר נקבצו פה פקידי המש הקהלות אשר במלכות לאמבארא — וענעציאניש, לפקח על עניני הקאללעגיום, וקצתם יעצו להדיח, להשביתו מפני כובד ההוצאות, ומפני שקצת מגדולי הסוחרים אשר בוענעציאה וועראנא ירדו מנכסיהם, אך לא עלתה בידם, כי לא הסכימו הכריהם עמהם. אז קראו אותי ואת חברי וחלו פנינו שנתרצה שיפחתו משכרנו, ונתפשרנו שיפחתו לי מאתים זהובים לשנה, ולחברי שלש מאות (כי שכרו גדול משכרי): המקום ימלא חסרוני, ויאמר די לצרותי, וישיב את אשתי אל חיקי ואל חיק בניה להשגיח עליהם בדעת צלולה כקדם, אמן .

חשבתי מחשבה חדשה בענין עקילס ואונקלוס, נ״ל שהיא האמת. מצאתי כי אנקילוס (αγχυλος) בלשון יוני ענינו מעוקם כהוראת שרש עקל בלה״ק, ואפשר ג״כ כי המלה היונית מקורה מן השרש העברי עקל, מעתה לבי אומר לי כי תחלת שם אונקלוס ועקילס היה αγχυλος בלשון יוני, והיה טעמו מעוקם ומעוקל, אולי מטעם עקל (בכורות מ״ה, וכמו שהיא תבונת הכו״ח).

והנה קצת מאנשי א״י שהיו בקיאים בלשון יוני ובלה״ק שנו מעט מבטא השם היוני הזה ועשו אותו עברי, והוסיפו הסמ״ך היונית על השרש העברי ואמרו עקילס, כדרך שאמרו פלגם שהוא משרש פלג, וסמ״ך יונית. ונמשך הענין שמי שהיה שמו אנקילוס היו קצת העם קוראים אותו כך על דרך לשון יוני, וקצת העם היו קוראים אותו עקילס על דרך לה״ק. אמנם שם עקילס היה שגור יותר בפי אנשי א״י שהיו מדברים יונית ועברית, ומכאן נמשך שהוא נמצא תמיד (כאשר הראית בחכמתך) בתלמוד ירושלמי ובמדרשים, וכן כותבי הברית החדשה כתבו Ἀχυλας (Acta 18 2.) על שם המכטא העברי עקילס. אמנם אנשי בבל שלא היו בקיאים לא ביונית ולא בלה״ק, קיימו וקבלו השם היוני כצורתו אנקילוס ולא שנו בו דבר כי לא היו מבינים המכוון בו. זה נ״ל עצם האמת .

והרי גם זו לך עדות על היותי בלתי משליך אחרי גוי חלילה החקירות אשר אתה נותן לפני, אבל אני מתון בדין, כי את זה נסיתי בהכמה, פעמים

רבות אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, לא כשאני רוצה היא רוצה, אך היא אוהבת להתגלות לשוחריה בפתע פתאום ודרך מקרה, ובעת רצון תַעֲנֵם.

מהרה חושה אל תעמוד, כתוב אלי דבר או חצי דבר, ואתה שלום וכל ביתך שלום.

פאדובה כ"ד תשרי תקצ"ה,

ידידך שד"ל

עם האגרת הזאת העתקתי לו שירת הראב"ע נדוד הסיר אוני

מוהר"ר מ"ש גירונדי מבקש לדעת ההגיעתך אגרתו.

נְדוֹד הֵסִיר אוֹנִי וְהִבְהִיל רַעְיוֹנִי 1)
לְפָנִים בִּנְעוּרִים הֲכִינוֹתִי שִׁירִים
בְּכָל מָקוֹם גַּרְתִּי סְפָרִים חִבַּרְתִּי
שְׂפָתַי אִם אָשִׂים בְּהָרִים וּרְכָסִים
וְעַתָּה נָפַלְתִּי לְעָפָר שָׁפַלְתִּי.
אֲכָלוּנִי עוֹפוֹת עֲדֵי הַקִּפּוֹפוֹת (ב)
וּבִרְבוֹת טוּבָתָם יְכַחְשׁוּ בַאבוֹתָם
וְאַנְשֵׁי לֵב מָטוּ וְהַיּוֹם נִמְעָטוּ
יָקָר רָאתָה עֵינָם וְאִם גֵּרִים הִנָּם
וְאָנֹכִי מוּסָר לְעֵינֵי כָל־בָּשָׂר
וְגָבַר מַחְשָׁבִי לְאָרְכִּי וּלְרָחְבִּי
וְחַיָּתִי סָפָה בְעָם עִמְקֵי שָׂפָה
גְּבִיר בַּמִּשְׁפָּחוֹת גְּבִיר דּוֹבֵר צָחוֹת
וְעַל פִּיו נִשְׁמָעוֹת צְפוּנוֹת כָּל־דֵּעוֹת
שְׂפָתָיו סַפִּירִים אֲמָרִים יַקִּירִים
אֱמֶת רֵעַ אֵין לוֹ בְּדַעְתּוֹ וּבְשִׂכְלוֹ
שְׁמָעֵנִי אָחִי שְׁמַע נָא אֶל שִׂיחִי

וְשָׂם פִּי וּלְשׁוֹנִי אֲסוּרִים בָּאזִיקִים
בְּצַוַּאר הָעִבְרִים נְתַתִּים כַּעֲנָקִים.
וְסוֹדוֹת בֵּאַרְתִּי וְכִרְאִי מוּצָקִים
יְעוּפוּן בָּם סוּסִים יְרוּצוּן כִּבְרָקִים. (א)
וְתַחְנוּן הִפַּלְתִּי לְאֵל מִמַּעְמָקִים
וְעַל רֹאשִׁי אַשְׁפּוֹת בְּנֵי עַוְלָה זוֹרְקִים.
וְעַל זַךְ חַרְבוֹתָם מְנִיפִים וּמְרִיקִים
אֲבַל שָׁמְנוּ בָעְטוּ אֲשֶׁר צִיָּה עוֹרְקִים.
מְזָוֵיהֶם חִנָּם מְלֵאִים וּמְפִיקִים
כְּבוֹד הוֹדִי הוּסַר וְשֵׁן עָלַי חוֹרְקִים.
וּפֹה לֹא אֶפְתַּח פִּי שֵׁדֵי דַעְתִּי צוֹמְקִים
וְנַפְשִׁי נִכְסָפָה לְרַבִּי אֶלְיָקִים.
גְּבִיר מֵשִׁיב רוּחוֹת לְחַיּוֹת נֶאֱנָקִים
בְּדַת אֵל, וִירִיעוֹת תְּעוּדָתוֹ מֵקִים.
וּמִפַּחְדּוֹ שָׁרִים יְבוֹאוּן בִּנְקִיקִים
וּמַחְמַדִּים כֻּלּוֹ וְחִבּוֹ מַמְתַּקִים.
אֲהֵבַתְךָ רוּחִי וְעֵדִי בִּשְׁחָקִים

(א) אם הייתי מְדַבֵּר בשִׁירַי אל ההרים הייתי משים אותם במישור עד ירוצו בהם הסוסים.

(ב) אפילו הינשוף שהוא הפחות שבעופות, כמו שאמרו רז"ל בואת שבעופות קיפוף, חולין ס"ג.

1) שיר זה הדפיס כבר רשד"ל ז"ל בכרם חמד רביעי צד 138 אך ההערות פה משונות קצת. גם פה הוא מנוקד. (הנ"ל).

וְלָמָה נִתְעַבֵּר בְּזֵיד כִּי הִתְגַּבֵּר
אֲנַחְנוּ עִם דַּלּוּת וְקַלּוּת עִם סִכְלוּת
בְּיַד אֵל לוּ מַתְנוּ בְּעֵת שֶׁיָּשַׁבְנוּ
וּבֶאֱדוֹם אֵין הָדָר לְכָל־חָכָם הוּא דָר
וְאִלּוּ בָּא הָגָב יְוָנִי בָּם שֻׁגַּב
וְחֶרְפָּה וָבֹשֶׁת לְנֶפֶשׁ נִקְדֶּשֶׁת
הֲלֹא הַמִּתְהוֹלֵל בְּרִית קֹדֶשׁ חִלֵּל
כְּמוֹ שִׁמְעִי כִּשְׁמוֹ וְהַיַּחַשׂ עִמּוֹ
יְוָנִי בָּהֶם שִׂים יְהִי שִׁקּוּץ מַעְשִׂים (ד)
וְעֵינוֹ עָנְתָה בוֹ עֲלֵי רוֹעַ לִבּוֹ
בְּהִשְׁתַּחֲוָיָתוֹ לְכֹל רוֹאֶה אוֹתוֹ
וְחֵרֵף בֶּן תּוֹרָה וְכֹל יוֹדְעֵי מִקְרָא
ואיך יקרא מינים לבנים נאמנים
ואיה קנאת רב שלמה נר מערב
ורבנו יצחק יברך משחק
ואמר לתועים אני מלא דעים
וצעקותיו רבות ונגעו עד עבות
כלמת הממרה צעיר ימים יורה
וראשית פרשה עלי פיו קשה
השבנוהו ארון והוא אף גם חרון
למבין נסתרים שתי עיני ארים
ובנימין צעיר קנאות בי העיר
אֲהָהּ על זִכְרֶךָ הכי מאמריך
תהלות השמעת ותורה ידעת
הֲימים שבעת ומה זה פשעת
בביתך שטן בא ורעתך רבה
ואב מלא רחמים ישלם נחומים

וּמַה־נּוּכַל דַּבֵּר בְּאֶרֶץ מַרְחַקִּים .
בְּגָלוּת תּוֹךְ גָּלוּת בְּכָל־עֵת מַעְתִּיקִים
בְּמֶרְחָב, כִּי שַׁבְנוּ לְחוּצִים וּדְחוּקִים.
בְּאַדְמַת בֶּן־קֵדָר וְעָלֵינוּ שׁוֹרְקִים (ג)
וְרָכַב עַל כָּל־גַּב וְנֶחְשַׁב כַּעֲנָקִים .
אֲשֶׁר לֵבָב תָּשֶׁת לְאַחַד הָרֵקִים
עֲזֹב לוֹ וִיקַלֵּל אֲנָשִׁים צַדִּיקִים .
וחשבן עִם טַעְמוֹ דְּבָרִים עַתִּיקִים
אשחה ביחשים כְּהֵא בַּדִּקְדּוּקִים .
בְּקִרְבּוֹ שָׁם אָרְבוֹ וְעוֹשֶׂה תַּמְרוּקִים
מְלֹא כָּל־קוֹמָתוֹ וּמַשְׁפִּיל חַמּוּקִים .
לְזֹאת אַנְשֵׁי מוֹרָא מְכֻסִּים בַּשַּׂקִים
חסידים וגאונים וכל שומעיו שותקים.
ולמה זה לא רב למתים ועשוקים
אמרים אליו חק והיום נמחקים .
במועד וזרעים ונשים ונזקים
ולא ידע אבות ובמה מדליקים .
בטהרות הוא קורא וטועה בפסוקים
אשר היא נדרשה בפי התינוקים .
ובבית חסרון ועוד בו מחזיקים
למלט נותרים חמודים וחשוקים .
וכאש שהבעיר קְרָבַי נסקים
בלבות הוריך שלטים נמרקים .
מהרה נגעת למקרא ופרקים
ולמה גועת כמו הנחנקים .
לזאת נרך נכבה ונדת למצוקים
לאבות נדהמים שני הותיקים .

(ג) היושבים באדמת בני קדר, כלומר תחת ממשלת הערביים, היו עוסקים בחכמת הפילוסופיאה, ולפיכך היו נבזים ושנואים בארץ אדום כלומר בין היהודים היושבים תחת ממשלת הנוצרים שלא היו מכירים בחכמה ההיא .

(ד) שִׁמְעִי יְוָנִי בגימטריא שִׁקּוּץ .

ומשחית ומחבל ינודה מתבל
ופה תמו שירים עלי פי נדברים
אני לא חברתים ביד חכם שרתים (ה)
נדיבי עם עושו ואל נא תחרישו
הֶסרה חכמתכם הסרה צדקתכם
תנו לב לתלאה במלכות חטאה
ואיך יזבח בשר יוני כל חסר
יהודה העניו לעת בראות עיניו
נאום זה אלעזר משה הנעזר
בבית לוי תושב וכערל נחשב
בני אל עזבוהו הבי אין כמהו
בידו יפולו מתים שהסבילו
מרעיו בו שמחו וידכם לו פתחו
ואם בו תאמינו נדיבותיו בינו
תנו לו שם ילדה לאשה בת חמדה
ומאכל גם משקה תנו אל רב שקה
וטוב הוא שילחם בכל יום לחם חם
עשו עוף ראשונה ודג באחרונה
להצהיל הפנים תנו עוד ערמונים
ובאלוה שָׁמֵן לבבכם יֵאָמֵן
בצלו תחסיו משרתיו, אז תחיו
ועבדו זה האל ולתת חן יואל.

ומנחלת חבל יסורון מזיקים
ואלה האחרים לבנים ושרוקים.
ועם שירי שמחים והיו נדבקים
פנו פן תעושו ותהיו כף סופקים.
וזר ימשול בכם ושבתם נחלקים
אשר אין בה יראה ובשר לא בודקים.
ומדרף אל סר ומשליך הלוקים
חזיר בינות שניו וְאָכְלוּ בְשָׁוְקִים.
ומוטות כהן זר עדנה נִתָּקִים
ומי ידע אם שב ואם אין מספיקים. (ו)
ובמה נחשב הוא במי אתם עוסקים
אחרים יכשילו ולשון מחליקים.
ומתנות שלחו ומלאו מזרקים
ומטה הבינו ומלבושים נקים.
בנו לו בית מדה עשו שם אתיקים
אשר לא ינקה כמו שר המשקים.
כמלף או פֶּחָם כמו בן תפנוקים
צלו עוד בן יונה קנו לו צמוקים.
אגוזים בתאנים שבורים ומנוקים
אבל עם אֵל אָמֵן בפניו הם יורקים.
עדי עד, אם תהיו עפר רגליו נושקים
ועתה ישראל שמע אל החקים.

Nr. CV

An Abraham Bardasch Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 93 — Ante I. 44

28. 10. 1834. — כ״ה תשרי התקצ״ה

אל הבחור המשכיל והנבון כמ״ר אברהם ברדש שלום.

אחרתי להשיב לאגרתך הנעימה, כי הדבר אשר אתה מבקש לא היה בידי

(ה) ראיתי אותם

(ו) מי יודע אם שב בתשובה, או הוא מאותם שאין מספיקין בידו לעשות תשובה?

ולא ביד המנהיגים אשר בעיר הזאת, להחליש עליו התשובה, כי אם ביד הועד הכללי בהתאסף ראשי כל חמשת הקהלות המכלכלות את הקאללעגיום. והנה מקרה טוב הקרה ה' לך כי בשבוע שעבר נקבצו פה ראשי כל הקהלות לפקח על עניני הקאללעגיום, ואני נתתי לפניהם אגרתך, וערכתי לפניהם שאלתך ובקשתך, והסכימו כלם לקבל אותך בעד השלש מאות זהובים, כי זה חפצם לקרב את הרחוקים, כי ברוב עם הדרת הקאללעגיום. ואתה ידידי אם ידעת סביבותיך בחורי חיל המתנדבים לקרבה אל החכמות ואל התורה יחדו, ואשר כה בהם לשלם הסך הנזכר, אמור אליהם חזקו ואמצו, ועיכו שאלתכם ללכת אל בית ה' אשר בפאדובה, כי קרוב לודאי שתקובל בקשתכם.

ועתה ידידי הנך שואל ראשונה auf was ich meinen Fleiss besonders richten soll לזאת אשיב כי על הכל ראוי לך להתלמד בלשון איטלקי, כי הלמוד הוא כלו בלשון הארץ אשר אנו שוכנים בה, ובה המלמדים והתלמידים מדברים איש אל אחיו, ובה המלמדים כותבים קצת מלמודיהם, וקצתם בלה"ק.

שנית ראוי לך להרגיל עצמך בקריאת לה"ק במבטא הספרדים והאישלקים, דרך משל בראשית ברא Bereschid barà, לא Bréschis bóro, שאם אין אתה עושה כך יקשה עליך מאד להבין דברינו, ועלינו להבין דבריך.

שלישית ראוי לך להרגיל עצמך בכתיבת לשון הקדש בכתב רש"י, כלומר בכתב הזה שאני כותב אליך, וגם בכתיבה מרובעת תלמד יפה מעט. ומלבד זה אין ספק כי לא נעלם ממך כי כל אשר יקרב אל פתח הקאללעגיום הזה צריך שיהיה מבין קצת במקרא ובמפרשים ובש"ס, ובטרם יקובל לתלמיד המלמדים בודקים אותו בענינים האלה.

ועל שאלתך השנית welche Dokumente ich mir zu verschaffen habe הנה אלה המה הדאקומענטע הצריכים לך:

א' Absolutorium Lycaei, כלומר כתב עדות שהשלמת למוד החכמות הפילוסופיות באוניווערסיטעט,

ב' עדות הרב האב"ד בעירך שיעיד על יושר דרכיך והנהגתך בעניני המוסר ויראת ה'.

ג' עדות הרב הנ"ל שיעיד כי עסקת גם בתלמוד תורה.

ד' עדות על זמן ומקום הלידה.

ה' עדות על היותך תחת ממשלת (Unterthan) הקיסר.

ו' עדות הרופא על טוב בריאותך.

ז' כתב מאיזה סוחר או עשיר ידוע ומפורסם מאחת ערי ממלכת הקיסר, שיהיה ערב בעדך שתשלם השלש מאות זהובים מדי שנה בשנה בכל שלשת השנים אשר תשב כאן.

אתה עתה ברוך ה' עשה והצלח, וה' יהיה עמך.

אם תשלח לי איזה דף ממה שהדפסת בלשון אשכנז תעשה חסד לאוהבך הדורש שלומך ושלום כל בני ביתך,

הכו"ח פה פאדובה בשביעי בב"ה לחדש שנת התקצ"ה

שד"ל

תמחול לכסור האגרת הרצופה ליד החכם המופלא שלמה יהודה ראפאפארט נ"י .

Nr. CVI

An M. Cohen in Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 94. Ante I. 42. (*)

ג' טבת התקצ"ה 4. .1 1835.

לכבוד ידידי החכם הר"ר משה חיים הכהן ברכה ושלום

ערבו לי דברי דודיך, ושבחיך אשר כבדתני .

שמח לבי בשמעי רב טוב לישראל אשר הוסיף לעשות עוד שנית האדון הנכבד כמוהר"ר יוסף פערל נ"י בהקימו בית המדרש אשר אמרת. יהי אלהינו עמו ויעל ארוכה ומרפא לשבר בת עמנו בארצכם, וחפץ ה' בידו יצלח כאשר עם לבבו הטהור, ותהי משכרתו שלמה מאת ה' .

ולענין שאלתא דשאילנא קדמיך להורותך הדרך אשר תלך בה בלמוד נערי בית המדרש ההוא הי"ו, באמת הקשית לשאול. איך אתן לך עצה, בטרם אדע ובחנתי את כחך ואת כח תלמידיך ?

הדרך אשר סקלתי לעצמי כבר ידעת אותה מתוך כרם חמד. אני ראיתי חובה עלי לחדש בנין הלמודים עד היסוד בו, והגיעות שיגעתי ושאני יגע עד היום במלאכתי זאת אין להן שיעור, אבל אני מלמד לבחורים גדולים אשר כבר למדו החכמות בגימנאזיום וליציאום, מה שאין כן תלמידיך ידידי .

אשר על כן נ"ל כי לענין פירוש התורה אין טוב לך כי אם ללמד לתלמידיך פירוש נתה"ש, בהוספת נפך לפרקים ובעל פה משלך ומשאר ספרים חדשים כאשר ישים ה' בפיך .

אך ביתר ספרי הקדש אינני רואה טוב מפירוש רד"ק, רק בתהלים ומשלי, כאשר יגדלו הנערים תוכל ללמדם בפירושי ר' יואל בר"ל ור' איצק אייכל .

בחכמת הדקדוק אין טוב מס' יסוד הנקוד או ס' צהר התבה להרז"ה, אפס כי יקרי המציאות המה, ובין החדשים טוב ונכבד תלמוד לשון עברי, ובפרט בחלק הסינטאקס. ללמוד הדקדוק יספיקו שתי שנים, שלש או ארבע שעות בכל שבוע. ואני עוסק עתה במהדורא שלישית לספר הדקדוק שלי, כתוב אישלקית, ואולי בקרוב אתחיל הדפסתו, ואז אשלחנו אליך לאות ברית. דבר שאין צריך לומר הוא כי בקריאת התנ"ך תעיר אזן הנערים על כללי הדקדוק שכבר למדו, כי טוב שעה אחת של למוד פראקטיש מארבע שעות טהעארעטיש; וגם בבחינה זאת יקר הוא פירוש נתה"ש, אלא שלפעמים מהרש"ד מאריך יותר מדי, ואז תוכל לדלג. ועל הכל תשים לבך להרגיל תלמידיך לכתוב בלה"ק ויספיק לזה יום אחד בשבוע, בו

(*) Cette lettre se trouve aussi dans le ms. Q-R. n. ו'

יערכו כלם לפניך את מעשה ידיהם והביאו את אשר הכינו, ואתה תהגה סיניהם לעיניהם, כי תקראם אחד אחד לפניך ותושיבהו לימינך ותעיין במכתבו ותעירהו על שגיאותיו, וזה בקול רם, ואזני כל התלמידים קשובות להגהותיך. וטוב כי תקח לזה ס' מעשה ה' להחכם Sturm, ותתן חלק ממנו לאיש איש מתלמידיך, להעתיקו, ואם אולי כבד מהם הדבר ועדיין לא הגיעו לידי מדה זו שיוכלו לתרגם, אז תרגילם אתה חצי שעה ליום לתרגם בעל פה מאמרים קטנים שתאמר לפניהם.

ואתה תצוה את הנערים שישקידו על דלתות התנ"ך להרבות בהם הקריאה, ולחקוק דבריהם בזכרונם, ואפילו שלא יבינו הענין, כמאמרם ליגרום איניש והדר ליסבר.

ומה טוב ומה נעים אם ישאר להם פנאי, שיעשו להם Chrestomathia hebraica על ידי שיעתיקו לעצמם אגרות ומליצות והקדמות מחשובי מליצנו ראשונים ואחרונים, אשר תתן אתה לפניהם, כי הכתיבה מסוגלת לזכרון, ותחלת כל דבר תרגילם לכתוב בכתב אשורי ובכתב רש"י ולעזוב כתיבה שלכם, למען יהיו דבריהם נקראים בכל תפיצות ישראל. ואתה ידידי תשים פניך לחבר לתלמידיך ולכל ישראל ס' תולדות ישראל מזמן בנין בית שני ומעלה בלשון הקדש צחה, ובמלאכה הזאת תעזר עזר לא מעט במלאכת יאסט הארוכה והקצרה, ובלבד שתבער מכרמה כל הקוצים הנמצאים בה אשר לא כתורה. אזור מתניך ידידי, חזק ועשה, והנה עמך שם האדון היקר החכם מוהר"ר יוסף פערל, הוא ישים מחשך לפניך לאור ומעקשים למישור, וגם אני לא אחדל מאשר תשיג ידי להועילך מרחוק. והנה אם היום תחל במלאכה, תוכל לעבוד בה שנתים ימים קודם שתתחיל ללמדה לתלמידיך, ואז תחל לתתה לפניהם מגלות מגלות ויעתיקוה לעצמם, מבלי שתצטרך למהר הדפסתה יותר מהראוי.

ועתה ידידי חזק ואמץ, חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד אלהינו, אם תדרשנו ימצא לך. אם תגמור בלבך לעבוד עבודת ה' לילה ויום באין מרפה, אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, תלמידיך יאהבוך ויכבדוך, ותהיה ממצדיקי הרבים, וזכרך לדור ודור עם הגבורים אנשי השם. ואם יפנה לבבך אחרי העצלה, ותאמר די לי שאקבל שכרי, אעשה כדרך שעשו המלמדים אשר היו לפני; העידותי בך היום כי לא תצליח, כי עיני הדור הזה מכות בסנורים לבלתי בחון מעשי איש ואיש, ואז תהיה ח"ו לבוז לתלמידיך ולאדון היקר יוסף, ולכל יודעי שמך, ורעה עוד מזאת כי תגרום שתהיה התורה עצמה נמאסת בעיני התלמידים, ותהיה מאותם שנאמר עליהם כל משניאי אהבו מות. הלא ידעת ידידי כי הדור הזה רחוק מאמונה, והתורה חוגרת שק ומזנחת בקרן זוית, אך עוד ידוע תדע כי הכל לא מפאת עצמה וממומים שבה, רק מחטאת נביאיה עונות כהניה, אשר אין עיניהם ולבם כי אם על בצעם, ומקילים לעצמם ומחמירים לכל ישראל. ואמנם אם ימצא איש חכם בחכמות ודבק בתורה בלא יוהרא, ושלם במדותיו, ומתנהג עם כל האדם בחסד ובלב טהור ויגע במלאכתו להועיל לזולתו, ועושה לפנים משורת חובתו; איש אשר כזה יהיה לתהלה ולתפארת גם בדור הזה, והוא יעצור כח לקרב גם אחרים לתורה, ולהשיב רבים מעון.

כתוב לי ידידי והודיעני מספר ימי שני חייך, והחכמות והלשונות אשר אתה

בקי בהן, ושלח לי דבר מה ממעשה אצבעותיך, וגם הודיעני כמה חכמים זולתך מלמדים אתך בבית המדרש ומי המה, ושלומך ושלום כל בני ביתך ושלום האדון המעולה כמוהר"ר פערל, ושלום כל תלמידיך ישגה, כלב הכו"ה

פה פאדובה בעשירי בשלישה לחדש התקצ"ה.

ידידך וידיד כל שוחרי הטוב והתושיה

שד"ל.

Nr. CVII (1

An Marcus Hirsch Jolles in Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 95. Ante I 50.

13. 2. 1835. י"ד שבט התקצ"ה

לכבוד ידידי החכם המפואר מוהר"ר מרדכי צבי הכהן יאללעם שלום

Nr. CVIII

An An S. L. Goldenberg in Trnopol.

No. d'ordre de l' Index raisonné 96. Ante I 56

8. 5. 1835. ט' איר התקצ"ה

(Publiée dans le כרם חמד II pag. 129. jusqu' aux paroles המקובל באומה)

ואחרי הדברים והאמת האלה הנני אליך ואל כרמך אשר אמרת לישוב ולנטוע שנית. הנה לך האגרת הזאת אשר אני נותן לפניך היום ואגרתי אשר כתבתי יום ג' טבת שנה זאת לידידנו החכם משה חיים הכהן (אם יחפוץ הוא שתצא לאור) תוכל להביאן במחברתך, ועוד ידי נטויה לתת לך עוד קצת מכתבים אח"ים.

לא השבותני דבר על אודות ידידנו החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר אשר מעי המו עליו לדעת שלומו וטובתו. והנה זה שנה שלחתי לו מאמר שחברתי, הכולל פירוש רחב ועמוק על דברי הראב"ע בס' יסוד מורא סוף שער י"א, בו הוצאתי משפט חידותיו לאורה. על פי עומק חכמת ההנדסה, ומאד נכספה נפשי לראות המאמר ההוא בדפוס, כי יקר הוא בעיני עד מאד, ואני שלחתיו לידידי החכם המופלא

1) המכתב הזה נשמט פה מהדפוס כי נדפס בגליון 284-85 מהחלק הזה תחת Nr. XCII ומקומו הנכון כאן. המו"ל

המופלא הנ״ל למען יתנהו בס׳ ישורון שהיה בדעתו להוציא לאור, ואחרי אשר עברה שנה ולא החל לשלח מלאכתו על פני חוץ, ראוי לו שיתן לי רשות לפרסם מכתבי בדרך אחרת; לכן לך אמור לו: חיה תחיה, כה אמר אחיך שד״ל, תן נא מאמרי בפירוש דברי הראב״ע בספרו יסוד מורא לידידנו כמ״ר שמואל ליב הר הזהב, למען יגורהו בכרמו ויאספהו במחברתו. ואתה הר הזהב אל תמנע ממני שאלתי, וגם כי מאמר הוא ולא אגרת, כבדני נא נגד זקני עמי ואל תשב פני ריקם. גם ביד החכם המופלא הנ״ל יש פירושי על שירת הים, גם ביד הבחור המשכיל ונבון כמ״ר יעקב גאלדענטהאל מעיר בראדי יש חלק רב מפירושי על עשרת הדברות, וכל אלה אני מרשה אותך להדפיס אם תחפוץ, אך אינני מבקש זה ממך, כי אין הדפסתם נחוצה לי כהדפסת המאמר על הראב״ע שהזכרתי למעלה.

אכתוב מהר לידידי החכם יש״ר ככל חפצך.

Nr. CIX (1

An S. L. Goldenberg in Tarnopol

א׳ סיון 5595 — 29 5 1835

לידידי המשכיל והנבון כמר שמואל ליב גאלדענבערג שלום ואמת

Nr. CX

An Hirsch Tohn in Lemberg

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 97. — Ante I 46

כ״ד סיון התקצ״ה — 21. 6. 1835.

אל הבחור המשכיל והנבון כמ״ר אליהו צבי הירש טאהן שלום

אחרתי עד כה להשיב מענה למכתבך מיום כ״ב מערץ, כי לא היה בידי ס׳ הבנת המקרא, ומלת clanis שהביא מר אביך נ״י לא מצאתיה בלשון יוני ורומי. והנה עתה אנה ה׳ לידי וקניתי החומש ההוא, ומצאתי כתוב בו; וזה שמו בל״י גם בל״ר clanis הלמ״ד בפת״ח גם chlaera״ אז בקשתי ומצאתי כי כן בלשון יוני chlaina וברומי lanea הוא מין מלבוש עליון, עב ומחמם, ושמחתי, כי אין ספק כי זה כלן שבתרגום. והנני מחזיק טובה למר אביך נ״י על אשר העירני לבקש ס׳ הבנת המקרא אשר הוא כלתי מצוי כלל בארצות האלה. ועתה כל ההערות אשר למר אביך נ״י על ספרי אוהב גר הרשות בידו ובידך לשלוח אותן אלי על

ידי

1) נדפס בכרם חמד ח״ב 174-183 (שזח״ה)

ידי הרצים, והוא ישתדל לכתבן בלשון קצירה ובכתיבה דקה ותמה, ואם תכתבו לי באותיות רש"י אהיה מודה לכם במאד מאד.

הערתך על ושבר פושעים אין לה כלל על מה שתסמוך, וחלילה לשבש את הכתובים "אם לא בראיות ברורות שאין בהן דופי" כדברי רוו"ה ז"ל. כי הנה אם השי"ן היא ימנית, אז אין המקרא הסר אלא פעל היה, שבר פושעים וחטאים יהיה יחדו, כלם יחדו ישברו; אבל אם השי"ן היא שמאלית אז העקר חסר, וצריך להוסיף יהיה מפה נפש, שאם לא כן מה ענין "תקות פושעים וחטאים תהיה יחדו"? מעתה אם שאר הערותיך על ישעיה כלן כיוצא בזו, טמנם בעפר יחד, ולבך אל ימהר להוציא דבר בהגהת הספרים במקום שאין צורך, לבלתי יצדק לומר עליך מאמר חז"ל לצדוקים. זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום.

בכתבך למר אביך נ"י תפרום עליו סכת שלומי, ותשאל אותו אם יש בידו או ראה מימיו חומש מאור עינים להחכם רוו"ה ז"ל, ואם ראה אותו יודיעני אם נדפס בו ס' עין הקורא להמדקדק יהב"י, כלו או רק לקוטים ממנו, כי ידיעת דבר זה נחוצה לי. גם תאמר לו שידרוש בשמי לשלום החכם המופלא ידיד נפשי ועטרת ראשי כמוהר"ר שלמה יהודה ראפאפורט נ"י, ויודיעני מצב בריאותו והצלחתו והצלחת בנו המשכיל שי'.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום בנפש הכו"ח

פה פאדובה בשלישי בעשרים וארבעה לחדש התקצ"ה.

אוהבך שד"ל.

Nr LXXXIV (המשך)

ביום כ"ז סיון שלחתי לו המשך אגרת ר' אברהם בן הרמב"ם עד לתקן הגוף והנפש וחתמתי: ר' אברהם שלום הביא אלי ס' כ"י, ספר תולדות האדם, לר' יוסף ישראל מתושבי פורלין אולי (Forli) בכמה"ר אברהם מפירוש העירה (אולי מעיר (Perugia) והוא על גוף האדם ועל נשמתו, וכולל גם ענינים מחכמת הטבע ועניני רפואה גם הכרת פנים, אצטגנינות וקבלה, גם הרבה ענייני מוסר ויראת ה', ונעתקו בו ענינים ופרקים מספרים אחרים, חובת הלבבות, ספר המורה, מלות ההגיון, ס' בחינת עולם, הריקאנטי, מערכת האלהות, ס' הסודות לר' משה ב"ר שם טוב, ס' פתחי עולם. ס' סוד הנפש, ס' הצידוק הנקרא אמרי שפר, ס' העגולים (הוזכר בו השכל הפועל), ס' יצירה (לא כנדפס, וכבר נפלאתי על כיוצא בזה שראיתי במחזור ויטרי, ואני נבוך בזה), גם מביא הפילוסוף האלהי ר' יהודה ב"ר דניאל בפירושו על ס' המדע (ואיננו הפירוש על יסודי תורה הנדפס) וי"ד דפים מס' מעלות המדות, וי"ג דפים מס' חיי העולם הבא (הוא ספר חיי עולם אשר ראיתי בטריעסט, ואולי הוא כלו), ובריית"א דר' פנחס בן יאיר יקרה היא האהבה מן הבקשה וכו', ופירוש ר' עמנואל לשיר השירים ומשלי (פי' עמנואל לשיר השירים משלי וקהלת נמצא בטריעסט כ"י), והיותר אחרון המובא בו הוא בעל הטורים. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כחפץ הכו"ח

פה פאדובה כ"ז סיון תקצ"ג

ידידך מכבדך ועבדך שד"ל.

ביום כ״ח תמוז שלחתי לו תשלום אגרת ר׳ אברהם והמשך משכן העדות עד : ולחטוא לפניו כל הימים .

עד כאן לעת עתה . והנה כבר שלחתי אליך שתי אגרות ביום כ׳ וביום כ״ז סיון , ועדיין אני מצפה יום יום לתשובתך , ועכ״ז אמרתי שלא לעכב עוד הדף הזה אצלי , אולי הלקוטים אשר בו יעלו לפניך לרצון , ועוד כי חייב אני לשלם לר׳ שמואל ליב גאלדענבערג שבעה זהובים על ספרים ששלח לי והגיעו לידי תמול שלשום , ולא רציתי לעבור על בל תאחר , ואתה ידיד נפשי ועטרת ראשי תמחול לשלוח אליו הבאנקנאטע הרצוף פה . ולאמר לו תשואות חן חן בשמי על הספרים אשר שלח לי במתנה ועל N׳. 25 מצייטשריפט של החכם ריסעסר אשר שלח אלי ועם אחרת אשלחהו אליו בחזרה. ואתה ידידי דע לך כי מהח״ר הלל קנטוני אשר הוא עתה ביבליאטעקער (שומר חנם) על ספרי הת״ת אשר במנטובה שלח אלי רשימה מן המכתבים הכתובים בגליון האפודי אשר שם כ״י , ואלה הם : א׳. בקשת הלמדן לר׳ אברהם בדרשי (אבין של ר׳ ידעיה) . ב. כתב ההתנצלות. ג׳. ורוי (anonym) : עורה אנוש נדם וקום לקחת. ד׳. חרוזים על צחוק האישקאקי . ה׳. אגרת נחמה והספד מאת ר׳ אברהם פריפוט דוראן לאחיו על פטירת אביו בשנת קנ״ד : הצדיק אבד. ו׳ . חרוז לראב״ע: הדשים מעשי אל לבקרים . ז׳. חרוזים לר׳ יוסף ב״ר יהודה זאדק מפיסא : 1) לב שה ושפל נא תנה קולך. 2) מורה מעם לחתום הזון . 2) קנצי מלי דרכי נועם. ח׳. קינה על המגפה אשר החלה בברצלונה בשנת ק״ח. ט׳. מוסרים : קחה דודי לטוב לך מאמרי . י׳. בקשת הממין לר׳ ידעיה בר׳ אברהם בדרשי. י״א. אבן בוחן לר׳ קלונימוס בר קלונימוס. י״ב. חרוז לראב״ע : נדוד הסיר אוני (מדף 97 עד 113 בכ״י) (בדפוס מדף 4-302). י״ג. בחינת עולם . י״ד. שיר לר׳ יהודה מליוצא אל יעקב הנדלי (?) : מה מתקו אלי ומה יקרו . ט״ו. חרוזים שולחו לאנבונים בינדיש בפרפיניאן. 1) באתי לגני אח. 2) אֵמר לך אם גנך רטוב ובו. 3) היום בשיר אבא דביר קדשך גביר . י״ו. קערת כסף לר׳ יוסף אזובי. י״ז. ודוי לנפש (anonym) : אמרו לנפש ממאור תפארת . י״ח. אלף אלפין לר׳ אברהם בדרשי , ומהבקשה היפה הזאת שלח לי העתק. עוד הודיעני כי מצא בספרי הת״ת ס׳ כ״י נקרא מנחת הקנאות לר׳ יחיאל בר יוסף נסים מפיסא , אגרת לר׳ יצחק טרויום. היושב בסביוניטא, נכתבה בשנת רצ״ט, והיא נגד כתב ההתנצלות והיא מלאה חכמה , וכתובה בהלצה טובה , ונספה אליה תשובת ר׳ יצחק טרויוש המשבח שני בעלי הדין יחדו. — להיות שלא ראיתי בס׳ החכם צונז (אשר קראתי עד סוף בשמחה רבה) שיזכיר האזהרות של ר׳ יצחק בן ראובן , תחלתן : אי זה מקום בינה , הנני גולה אזנך כי ישנן פה ביד הרב גירונדי אשר מסרן לידי. הרב הזה הפין לדעת ההגיעהך אגרתו אשר שלח אליך זה ירחים על יד אחד מאנשי המלחמה. הרופא דאלא וולטא צמא לתשובתך. ואני יותר מכלם הכו״ח פה פאדובה כ״ח תמוז תקצ״ג .

ידידך ועבדך שד״ל

שגיאות להבין

המכתב Nr. L אשר לא נדפס בהחלק הראשון נכתב ח' תמוז התקצ"ג, 17. 6. 1823 ונדפס בראש ס' כנור נעים ח"א. המכתב Nr. LI נכתב כ"ז טבת התקצ"ד 28. 12. 1823 ונדפס בבה"ע תקס"ח דף 109. צד 38 שורה 4 צ"ל חומו כעין שנדפס. צד 49 שורה 24 צ"ל הרה-לך והרה-לי כעין שנדפס. צד 92 שורה 9 תחת גאל צ"ל גבל. צד 107 בהערה שגגה יצאה מלפני עט הח' שוחה"ה לכתוב ע' מ"ש רע"ד"ל ז"ל במ"ע הכרמל שנה שניה (1873) עמוד 304 וצ"ל ע' המכתב מאת רשד"ל ז"ל הנכתב בשנת תר"ד להח' רייפמאן ונדפס במ"ע הכרמל שנה שניה (1873). צד 108 שורה 22 צ"ל . . . כשנדפס. צד 111 שורה 1 תחת דציו, צ"ל חציו . . . בהשגיאות להבין מהחלק הראשון שורה 20 תחת שורה 15 צ"ל שורה 15 מלמטה. צד 125 שורה 11 תחת de generazione צ"ל di generazione. צד 128 תחת 1823 10 25 צ"ל 1823 10. 26. צד 137 שורה 11 צ"ל בוו בלא יוד באמצע. צד 139 שורה 5 צ"ל שם, כשנדפס. צד 182 שורה 32 תחת qrg צ"ל pag. צד 190 תחת Blumenfeld צ"ל BIumenfeld. צד 196 שורה 5 תחת Ecc צ"ל Ecc.te. צד 197 שורה 19 laroue צ"ל la roue. צד 215 שורה 27 צ"ל De ohkeloso De onkeloso. צד 223 שורה 22 תחת Theologie צ"ל Theologiae. שם שורה 27 תחת quélque צ"ל quelque. צד 224 שורה 1 מלמטה תחת ירידך צ"ל ידיך. צד 255 שורה 25 oublié צ"ל publié. צד 255 שורה 30 jnsques צ"ל jusques. שם שורה 31 sunvenir צ"ל souvenir. 265 שורה 34 המלה „ידעתי" יתיר. צד 266 שורה 24 aléenare צ"ל alienare. שם שורה 38 Ewalt צ"ל Ewald. צד 267 שורה 12 כ' סין צ"ל כ"ח תמוז. 268 שורה 30 כ"א צ"ל א'. צד 271 שורה 2 (?) יתיר. צד 279 שורה 32 beau-coup צ"ל beaucoup. בהרשימה (Index) צד I שורה 10 5588 צ"ל 5578. צד II במכתב XV שורה 18 uneigentlichen צ"ל uneigentliches.

הודעה

הרשימה (Index) מהחלק הזה והלאה תבא בחלק החמישי

המו"ל

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

hebräische Briefe

gesammelt von seinem Sohne

DR ISAIAS LUZZATTO

Herausgeber

EISIG GRÄBER

DRITTER BAND.

PRZEMYŚL.

1882.

Druck von Zupnik & Knoller, Przemysl.

אגרות שד"ל

אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי
"שד"ל (1838)"

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראָבער

חלק שלישי

(בהוצאות המוציא לאור)

פרעמישל

דרוק זופניק עט קנאללער

שנת תרמ"ב לפ"ק

Nr. CXI

An Abraham Bardasch in Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 98. Ante I 45

21. 6. 1835. כ״ד סיון התקצ״ה

אל הבחור המשכיל והנבון כמ״ר אברהם ברדאש שלום

מכתבך מיום 5 März הגיעני, ושרדותי הרבות מנעוני עד עתה מהשיב לך מענה.

שיריך מעידים על בקיאותך בלשון אשכנזית ובלמוד משוריה, וכל זה אמנם יתד שאין הכל תלוי בה. בקשתי לראותם כי חשבתי שהדפסת מכתבי תושיה על ענין מעניני המדע in prosa, לא בשיר.

שלש המלות fides spes et charitas לקוחות הן מאמונה בלתי ישראלית, ולא ישר בעיני ליסד עליהן שיר. הייתי מצפה שתגיד לי היותך עוסק בלמוד לשון איטלקית, אשר בלעדה לא יתכן בואך הנה.

על דבר הדקדוק שאתה מחבר, מה אומר ומה איעצך? ואני לא ידעתי שיעור ידיעתך בחכמת לה״ק, ואיך אדע התהיה מלאכתך להועיל, אם לא. ואתה ידעת כי ספרי הדקדוק רבו למעלה, ואני יש בידי יותר משמנים מהם, ואחרי אשר כליתי כל ימי בלימוד הזה, ואחרי שש שנים שאני מלמד אותו בקאללעגיום אשר פה, ואחרי שתי מהדורות לדקדוקי אשר חברתי לתלמידי, עדיין אני יגע יום ולילה במהדורא השלישית, אשר אולי בקרוב אוציא לאור (בלשון איטלקית) החלק הראשון ממנה. וכל זה מפני עומק החכמה הזאת, אשר בע״ה העליתי בה Systema חדש, לא שערוהו הראשונים, להרוס עד היסוד כל מחשבות Schultens והאחרונים הנגררים אחריו.

על שאלתך אם יקל לך למצוא מעמד ופרנסה בארצות האלה, אשיבך כי הדבר אפשרי, אך לא קרוב ונקל; כי קשה הוא לאנשי איטליאה שיקחו להם מורה אשכנזי או פולוני, כמו שיקשה לאנשי אשכנז ופולין לקחת להם מורה איטלקי, כי רחוק הוא מאד שיוכל אדם להיות מליץ ודרשן נכבד בלשון אשר לא הורגל בה מילדותו, ואף כי בלשונות הרחוקות זו מזו כל כך כאשר הן האשכנזית והאיטלקית.

התלמידים אשר יצאו מן הקאללעגיום מוכתרים בכתר הרבנות הם ארבעה, ואחד מהם נתקבל לרב בעיר מנטובה, ואחד בעיר טורין, והשנים האחרים הם מלמדים, אחד בתלמוד תורה פה פאדובה, ואחד בבית הגביר טרעוויש, שנים אחרים יצאו מן הקאללעגיום ועדיין הם צריכים לשבת שנה אחת אצל אחד מן הרבנים להתרגל במלאכת הרבנות, ואח״כ יוכתרו, ואז ישיבו באשר ימצאו. ארבעה בחורים לומדים עתה בקאללעגיום, אחד יצא משם אחרי תום שנת תקצ״ו, והשלשה האחרים אחרי תום שנת תקצ״ז.

תלמידי הקאללעגיום הן כלם עד היום ממדינת איטליאה.

אם תכתוב אלי עוד בלשון אשכנזית, תעשה עמי חסד לכתוב בכתיבה רומית (latinis litteris), כי קריאת הכתיבה האשכנזית קשה עלי.

צריך שתכתוב אלי מהר מה גמרת בלבך, אם לבא הנה ואם שלא לבא, ואם תבא, צריך שתהיה פה בתחלת נאוועמבער, עם כל הכתבים אשר הזכרתי באגרתי הראשונה.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכותב וחותם פה פאדובה בשלישי בעשרים וארבעה לחדש שנת התקצ"ה.

אוהבך שד"ל

Nr. CXII

An S L Goldenberg in Tarnopol.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 99. Ante I Nr 40

3. 8. 1835. ה' אב התקצ"ה

(Cette tettre a été publiée dans le כרם חמד II. p. 149.)

Nr. CXIII

An S. L. Goldenberg in Tarnopol.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 100. Ante I 39

14. 8. 1835. י"ט אב התקצ"ה

(Cette lettre aussi a été publiée, à la fin de la lettre antécédente, et ainsi les deux lettres en forment une seule.)

Nr. CXIV

An S. L. Rapoport in Lemberg

4. 12. 1835. י"ג כסלו 5596

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר"ר ש"ר שלום וברכה.

אחרי השבועים ששים ושש שאין כתב ידך מגיע לידי (מיום י"ט באב תקצ"ד שהגיעתני אגרתך על ידי יצחק שדה פרחים) ואני וכל יודעי ויודעך מצדים עליך כהמר על הבכור, כי שמועות יבהלונו לאמר נטש ראפאפורט את הספרים

ויט אחרי המרכולת, הגיעני יום אתמול מכתבך הנעים. ברוך החולי הרע אשר העיר את רוחך לכתוב אלי!

ועתה דע ידיד נפשי והאמן כי גם אני היה עם לבבי לבוא אליך במכתב לשפוך משושי בחיקך כי רפא ה' את אישתי והשיבותיה אל ביתי כבראשונה, והיא עושה ומצלחת בהנהגת הבית כמעט בקדם, ובה' אצפה כי מעט מעט תשוב לאיתנה, ולא יוודע כי באה הרוה הרעה אל קרבה. אפס בראותי החולי הרע בא בארצנו אמרתי אמתין עוד מעט ואכתוב לו, כי גם מן התלאה הזאת הצילני ה'. אך עתה כבוא מכתבך אלי, ולבך דואג עלי, מה אוחיל עוד?

א"כ אפוא ידוע תדע ידיד נפשי כי אמת החל הנגף בעם בויניציאה ובפאדובה אך תהלות לאל עליון לא רבים חללים הפיל, ומבני ישראל לא מת אחד. בויניציאה כבר כלתה המגפה, ובפאדובה מעולם לא היו הנגפים רק מתי מספר ובה' תוחלתנו לא תפשה הצרעת בעיר, אך תלך הלוך וחסור ועד מהרה יכלה זעם, ואפו על תבל יתום.

ועתה הנני ממהר לשוב ולהתעלם אתך באהבים במחקרי קדמוניות, ובפרט כי אחת מן החקירות אשר הוכרת באגרתך היא עתה ענין הנחוץ לי, כי בלבי להדפיס בקרוב ספר מבוא לדקדוק לה"ק, וזה שמו

Prolegomeni e Saggio d'una Grammatica ragionata della Lingua ebraica.

הספר הזה כבר נשלם, וישיעורו קרוב לר"נ זייטען אין אקטאַף, ובו חדשות ונצורות הרבה מאד, ובו גזרתי אמר כי הנקוד בכללו נתחדש בבבל, ובתוך ראיות אחרות אמרתי כי רק רבנן סבוראי והגאונים היתה ידם תקיפה להיות דבריהם נשמעים בכל תפוצות ישראל, באופן שכל ישראל יקבלו עליהם לקרוא ולהטעים התנ"ך על פיהם, ושאמנם אף אם תמצא לומר שלא חסרו בא"י (גם אחרי תום האמוראים) אנשים חכמי לב אשר כח בהם לעשות מלאכה גדולה ונכבדת כאשר היא מלאכת נקוד והטעמת כל התנ"ך, עדיין לא יאומן שיהיו דבריהם מקובלים בכל ישראל, אין פוצה פה ומצפצף. ואם ישאל אדם: מניין להם לגאוני בבל או לרבנן סבוראי ידיעה כל כך נפלאה בדקדוק הלשון ובהפסקת הטעמים? לזאת השיבותי כי מאז ומקדם היו בישראל אנשים העוסקים בלמוד קריאת התנ"ך, והם המכונים בתאר קרא או קדוי (ויקרא רבא פרישה ל') אשר גדרם (קדושין מ"ט) דקדי אורייתא נביאי וכתיבי בדיוקא. והנה לדעתי רבנן סבוראי אשר התחילו בכתיבת התורה שבע"פ על ספר הם צוו לקצת חכמים מאותם המכונים קראים ש'מצאו החבולה לעשות גדר לקריאה שלא תשכח, והם עשו, ורבנן סבוראי סמכו את ידיהם על מלאכתם, ואשרוה וקדשוה, ונתקבלה אצל כל ישראל כדרך שנתקבלה המשנה והתלמוד והתרגום, אשר כלם מידם היו לנו. וחכמי א"י אשר היו כפופים תחת חכמי בבל היו הראשונים להמליך עליהם הספרים המנוקדים, וכעבדים ההולכים על הארץ הטו שכמם להיות נושאי כליהם ועשו המסרה.

ועתה ידיד נפשי אם יש אתך ראיות מוכיחות נגד ששתי מהר וערוך אותן לפני, כדי שאבטל דברי בטרם אוציאם לאור; אך תדע כי בכל אשר אמרת לי עד היום לא מצאתי דבר שישיבני אחור מדעתי בענין החקירה הזאת.

קח נא בידך אגרתי מיום ה׳ ניסן תקצ״ג ועיין ב. §. ותראה כי דברי רד״ק על אמות הספור כבר הזכרתים בשאלתי, ועתה שכחת והבאתם לפני כדבר חדש.

ועתה דע כי בעל לוית חן קרא להן אמות הדבור, ואין ספק כי מרד״ק למד. ואמנם שתהיה הגירסא בס׳ יצירה שלש אמות או״ו, זה לא יתכן בעיני כלל, כי א) שלש אמות אמ״ש הוא לשון כפול ומכופל כמה פעמים בס׳ יצירה בפרק שלישי וששי; גם ב׳) אותיות אמ״ש מצורפות שם בכל צירופיהן אש״ם מא״ש מש״א שא״ם שמ״א; ועוד ג׳) הנה הן מפורשות שם, אויר מים ואש; ועוד ד) אם הגירסא שלש אמות או״ו הוצרכנו לשבש גם לשון שתים עשרה פשוטות הו״ז חט״י לנ״ם עצ״ק השניני ומשולש כמה פעמים בפרק ה׳; ועוד ה׳) גם בעל הכוזרי (מאמר ד׳ סימן כ״ה) גורס שלש אמות אמ״ש; ועוד ו׳) גם דברי רד״ק עצמם מוכיחים כי הוא החליף לשון הברייתא, ולא שכך היה גורס, כי אמר „ומה שאמר שלש אמות אמ״ש, הם אמות בעולם, אבל אמות הספור הם או״ו״. ואין ספק אצלי כי גם ר׳ יהודה מיסיר ליאון בעל לבנת הספיר (הנמצא בידי כ״י) חשב כמחשבתך ידידי בדברי רד״ק אלה, כי כתב בספרו בפרק אותיות אהו״י וז״ל „קראם בעל ס׳ יצירה אמות האותיות באמרו שלש אמות או״ו״ חשב שכן היתה גירסת רד״ק ושכדאי הוא לסמוך עליו. גם בענין פירושך על יש אם למקרא מלשון אמות הקריאה מצאתי חכם אחר דקאי כוותך. הלא הוא ר׳ וואלף היידנהיים בסוף ההומש המכונה מודע לבינה, אשר קניתי מקרוב,

ידיך נפשי צר לי מאד על הימים אשר הלפו למו בלי חלוף אגרות ביני ובינך, כי בספר אשר בלבי להדפיס בקרוב דברתי על כל המדקדקים ראשונים ואחרונים יהודים ועכו״ם, ועל ספריהם, ואולי יש תחת ידך איזה חדוש על קצת מהם, היתה ידיעתו מועילה למחברתי, והיה לי קורת רוח אם הייתי יכול לומר דבר בשמך ולהתפאר באהבתך. לכן זאת עשה חפש נא באמתחותיך, ואם תמצא דבר חדש וברור בענין זמן איש או אנשים מקהל המדקדקים, וקורותם וספריהם, מהר וקה אותו אלי. ואני כבר הרביתי הוצאות ואספתי אלי כל מה שיכלתי מספרי דקדוק, והיו בידי כמאה וארבעים, וברוך ה׳ אשר המציא לידי להעתיק ס׳ לשון למודים לר׳ שלמה יחיי, וקצת מס׳ טעמי המקרא לר׳ יהודה בן בלעם ושיר על הטעמים לרבנו תם, ושערי נקוד קדמון בלי שם המחבר, ואנא לידי לקנות ס׳ מעשה אפוד ולבנת הספיר כ״י וס׳ דקדוקי הטעמים לבן אשר, מלבד כל ספרי הבחור והרז״ה, ושיטה יצחק ושרש יהודה, וספרי Reuchlin, Pagnini, Münster ואחרים יקרי המציאות. גם אנה ה׳ ליד ידידי כמוהר״ר הלל הכהן ס׳ אותיות הסתר והמשך וס׳ בעל הכפל לר״י חיוג, ואעתיקם א״ה. והנני נותן לפניך רשימת ספרים אשר מצאתי זכרונם בשפתי ישנים חלק ב׳ או במקומות אחרים, ולא ראיתים ולא ידעתי שם מחברם; חקי חיים, דברי יושר, דרך שיח, מענה לשון, תוצאות חיים יסוד לה״ק. וכמו כן עדיין צריך אני למודעי מה הוא „החבור הקטן היקר שהדפיס מהריע״ד בשם הרב הגדול בעל מרכבת המשנה על הנגינות בספרי אמ״ת״ שהזכיר רמבמ״ן בהקדמת פירוש התורה. בכל אלה ובכל כיוצא באלה אם תוכל להאיר עיני אם מעט ואם הרבה, תעשה עמדי חסד. גם הנה ידעתי כי יש לך אוהבים בעיר המבורג, ואולי אוהבך הוא איש גביר וחכם אשר שמעתי מפארים שמו, ה״ה

מוהר״ר מיכאל יוסף היימאן, ואמרו לי כי יש בידו ס׳ הנקוד לר״י חיוג והוא ס׳ קטן מאד; ועתה אם אמת הדבר הזה, אולי אם תכתוב אתה אליו יתרצה האיש להעתיקו ולשלחו אלי באגרת ואני אתן לו תודה בספרי.

עוד אהרת אגידה לך, כי זה שנתים ימים כתבתי קצת מפירושי על ישעיה בלשון צרפת ושלחתים לראזענמיללער, לאמר כי יען ידעתי שהוא עתיד להדפיס מהדש פירושו על הנביא ההוא, הרשיתי עצמי להביא לפניו קצת ממה שהדשתי בו, והוא הטוב בעיניו יעשה בהם. והוא השיב לי כי שמח בהם, וישדפיסם כלם כאשר הם בתהלת ספרו. ועתה מקרוב שלח לי ס׳ אחד עם אגרת, כתוב בה כי הדפים ישעיה שלו, והערותי בראשו, ושהוא שולח לי הספר, ושכבר היה געזעניום בביתו וראה קצת דפים מההערות ההן שהיו אצלו בצאתן ממכבש הדפוס, וקרא בהן, et plures earum valde probavit. ואני בפתחי הספר והנה הוא לא ס׳ ישעיה, רק ס׳ שופטים ורות עם פי׳ ראזענמיללער; אין ספק כי משגה הוא ואח״כ כתבתי ע״י מוכר ספרים שישלחו לי ישעיה של ראז, ועדיין לא בא לידי, אך ברשימת הספרים החדשים מצאתי Rosenmüller, Scholia in Jesajam in compendium redacta. Premissae sunt Sam. Davidis Luzzatto in Jesajae vaticinia animadversiones Lipsiae 1835

ועתה ידידי, נכספה נפשי שתבקש הס׳ הזה ותקרא בו העיותי ותודיעני משפטך עליהן. גם אם טוב בעיניך לגלות אזן רעך החכם דאקטאר ג׳יגר על הענין הזה (אשר קצת כבוד הוא לאומתנו), כי עדיין לא נהיה כדבר הזה שאחד מחשובי חכמי האומות יביא בראש ספרו חדושי איש יהודי בלתי קדמון) למען יכירהו במכתב עתי שלו, ויחוה דעתו על חדושי, טוב תעשה.

שמעתי ולא אדע האמת אם אין כי החכם צונז נתקבל לרשין בעיר פ״אג.

כלתה נפשי לדעת את שלום רמ״ל ושלום עיניו.

ידידנו הר הזהב מתי יוציא החלק השני מכרמו החוצה ?

הרב דפה והרופא דאלא וולטא צמאים לדברי תשובותיך, וכבר זה פעמים רבות שאלוני על אודותיך.

ידידי מוהר״ר הלל הכהן, וכל תלמידי דורשים שלומך וכוספים לראות מכתבי ידך המחוכמים.

ה׳ ישפות שלום לך ולמר אביך ולבנך היקר ולאשתו, ויצליחך בכל מעשה ידך, וישביעך שבע שמחות כנפשך וכנפש כל יודעי שמך, וכנפש המצפה מהר לתשובתך,

הכו״ח פה פאדובה בתשיעי בשלשה עשר לחדש, שנת התקצ״ו,

ידידך בלב ונפש

שד״ל.

Nr. CXV

An Hirsch Goldenberg in Bolichow (Galizien)

Nr d'ordre de l'Index raisonné 101 Ante I. 38

15. 12. 1835. כ״ד כסלו התקצ״ו

לכבוד ידידי החכם והנבון, ירא את ה׳ וחרד אל דברו, ואמיץ לבו לעמוד בפרץ ולקנא לאלהיו, יהי אלהיו עמו וישביעהו שבע שמחות, כ״ש צבי הירש הר הזהב נ״י, יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים.

מכתבך הנכבד מיום ר״ח אלול העבר הגיעני על נכון, ואני אז חולה ואחד מתלמידי קרא אותו באזני, ואחר כן נשארתי זמן מה חלש, כי הריקותי גופי הרקות גדולה כמשפטי בכל חולי; ובשובי לאיתני נסעתי מעירי והלכתי לעיר מולדתי לקחת משם אשתי אשר זה כשלש שנים בעתתה רוח רעה, הוא חולי המרה השחורה, ותהלות לאל עליון שבה כמעט לאיתנה, והבאתיה אתי פה פאדובה. והנה כל הדברים האלה היו סבה לאיחור תשובתי למכתבך אדוני היקר. ונוסף עליהם מה שהייתי בכל הזמן הזה טרוד מאד בהשלמת ספר אשר חברתי בלשון איטלקי על יסודות חדשים אשר יסדתי בחכמת הדקדוק, ובראשו ג״כ ספור תולדות החכמה הזאת בישראל ובאומות, עם זכרון כל המדקדקים יהודים וערלים ובקרת ספריהם. והספר הזה להיות תכונתו לבוא ביד חכמי העמים, שקדה רבה שקדתי עליו ביום ובלילה להדרו ולפארו בכל מיני הדור, למען יהיה לכבוד לבני עמנו, ולא לקלון חלילה.

ונוסף על כל אלה, תכונת מכתבך הנכבד היתה גם היא בעוזרי התמהמהי להשיב אליך, כי הנה אתה אדוני במכתבך זה שפכת מר רוחך וצרת לבבך הטהור, על דבר מראה עיניך אשר תראה את בני עמנו בימים האלה נוטים אלה הנה ואלה הנה, אלה מימינים ואלה משמאילים, הרחק מאד מן הדרך הישרה הממוצעת, אשר עליה נאמר: אל תט ימין ושמאל הסר רגלך מרע; דרך ישרה אשר רק מעט מזער יחידי סגולה ואנשי מופת יפלסו מעגליהם ללכת בה, ואתה אדוני אחד מהם. והנה נא אדוני צרת לבך צרת לבי היא מימים ושנים, לבי יודע מרת ופשו, על אלה ועל אלה במסתרים תבכה נפשי, מדעתי כי בנשאי קילי מה אועיל? רק זאת אמרתי היא חובתי ואעשנה, אשתדל עם תלמידי אשר נתן לי האלהים, לנטוע בלבבם צמחי בינה, ולשרש משם שרש פורה לענה, אשר בעברת ה׳ השריפה שריפה ותמלא ארץ. ובדבר הזה ברך ה׳ חילי ופעל ידי ידצה, וחפץ ה׳ אם מעט ואם הרבה אקוה בידי יצלח.

ואמנם הבאב אשר גדל על הכלל כלו יצא, ומי יעלה לו ארוכה ומרפא? והנה זה משפט כל הנגעים אשר אין תקוה לרפואתם, ישתדל הנגוע בהם להסיח מלבו ולהרחיקם מזכרונו, וכל אשר יזכיר אותם אליו, בעוכריו הוא, כי יחדש

עצבון לבו, והועל לא יועיל לו. כן הדבר הזה, אדוני, וכן היה לי מכתבך הנכבד: המר את רוחי ויעציבני, כי תכתוב אלי מרורות, ותזכירני יגוני מנעורי. וזה הביאני להרחיקו מנגד עיני, ולהרחיק מלבי מחשבת חובתי להשיב לך מענה; וזאת היתה הגדולה בסבות שתיקתי עד היום הזה.

ואולם היום בבוא אלי מכתבך השני מיום עשרי לחדש הזה, וראיתי כי לדברי תשוקתך, ולתשובתי כלו עיניך, אז לבי הכני, אף כליותי יסרוני לאמר: איך תוכל וראית איש משלומי אמוני ישראל, ישפוך שיחו וכעסו בחיקך, והתעלמת ממנו, ועקי ולא פנים תפנה אליו? הבזה יהיה פועל איש אמונים, אשר כל ישעו לחזק ידי ישרי דרך, והמטים עקלקלותם להשיב מעון? היצעק איש אבדה האמונה, ויאטום אזנו מצעקתו שד"ל? — אז חשתי ולא התמהמהתי, ואמרתי לא אתן שנת לעיני עד אכפרה פניך במכתבי, למען תדע כי לא מזר אני לעצבונך, ונכרי לנאקתך; ולמען תדע נ"כ כי לא תקל בעיני חלילה בשורתך אשר בשרתני, כי יקרתי בעיניך נכבדתי ואתה אהבתני; ואני באהבת אנשים צדיקים לבי שמח מכל עמלי. יברכך ה' אלהיך ויצליח שיבתך, ויהיו כל יוצאי חלציך כמוך, טובים בעיני אלהים ואדם.

ועתה אדוני וידידי היקר, מה אתה שואל מעמדי כי אם להגיד לך הגם בארצי פשתה מספחת המחלוקת בישראל, ונעשו לשתי כתות השונאות זו את זו, כאשר בארצך? דע ידידי כי אין הדבר כן בארצנו. כת החסידים השוטים אשר בארצך אין ממנה לא אבק ולא ריח בארץ איטליאה. כת המתחכמים הפורקים עול רבה היא בינינו, ובפרט בבתורים צעירי ימים, וביותר בדומדי החכמות באוניווערסיטעט. עבירות בפרהסיא לא הרבה תשמענה בקרבנו. כבוד האומה יקר בעיני רוב העם, כנקלה כנכבד, גם המתפרצים ומכחישי התורה יחושו לו, ויזעזו כספם בעבורו, וזה נותן אותם לחן ולחסד בעיני העמים והשרים, שומרי התורה והפורקים עולה, אין פרץ ואין צוחה ביניהם; איש הישר בעיניו יעשה, וגם אם איש בחדרי משכיתו ברעהו יתן דפי, בפיו שלום את רעהו ידבר. עד פה יש יתרון לאנשי ארצי על אנשי ארצך. ואמנם מצד אחר רואה אנכי יתרון רב לאנשי ארצך על אנשי ארצי, והוא כי לפי הנראה עדיין התורה נדרשת בארצך, ועדיין רבים מנערי בני ישראל הוגים בתלמודה, ועדיין להי"ק ידועה לרוב העם, וספר הכתוב יהודית רבים יודעים לקרוא בו ולהבין את דבריו. לא כן בהרבה מערי איטליאה כמעט הזקנים לבדם יודעים ספר, והבחורים כל ספר להי"ק הוא להם כספר החתום. ולולא חסדי ה' כי לא תמו ויאמר להקים בעיר הזאת בית מדרש הרבנים, כי עתה אולי בקרב הימים היתה תורה משתכחת מישראל שבגלילות האלה לגמרי. זה שיעור מה שראיתי להשיבך בחפזי על שאלתך אדוני וידידי היקר.

אמת אם באתי להגיד לך כל אשר עם לבבי בענין כל אחד ואחד מן הפרטים אשר הזכרת במכתבך, תארך המגלה מאד, ואני איני מופנה עתה לשאוכל עשהו, ודרך כלל אמר אליך כי אין אני בן חורין לחשוב שהרשות נתונה לחכמי הדור לשלוח יד במצות התורה לא לבטלן ולא לעשות בהן שנוי; וכבר הארכתי בזה בלמודי דוגמאטיק שלי; אך אינני נ"כ מן המאמינים כי כל מנהג אבותינו

תורה היא, ושכל אשר יקרא לו ההמון תורה שבע"פ ניתן למשה מסיני, והדברים ארוכים אין כאן מקומם.

ואתה אדוני וידידי שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום כנפש החותם פה פאדובה בתשיעי בעשרים וארבעה לחדש התקצ"ו.

אוהבך ומכבדך שד"ל.

Nr. CXVI

An S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 102. Ante I 32.

11. 1. 1836. כ"א טבת התקצ"ו

לידידי המשכיל והנבון כמ"ר שמואל ליב הר הזהב שלום

קבלתי מכתבך הרצוף בתוך אגרתך למר שארי הרב דפה נ"י. אני וכל בני ביתי שלום, ואשתי תהלות לאל עליון נרפאה מן המחלה אשר חלה ה' בה, ויום יום היא הולכת ומתגברת, ובה' בטחתי כי אחרי עבור ימי הקור הקשה האלה תשוב לאיתנה להשגיח על עניני הבית כמעשיה מקדם.

ידידנו החכם המופלא שי"ר כבר שב לשמחני במכתביו המלאים חכמה ודעת, וכבר קבלתי מידו שתים אגרות במשך זמן מועט, צר לי מאד על השמועות הרעות אשר השמעתני על אודות החכמים היקרים ר' נחמן הכהן ור' שמשון הלוי, אלהי ישראל יהיה בעזרם.

שאלתי לשארי הרופא יצחק לוצאטו על אודות ידידך הבחור הרופא ר' משה אשכנזי, ואמר לי כי ראה אותו ודבר עמו, ושאיננו צריך כל מאומה, ושכבר שאל אותו על אודותי, ובקש ממנו להביאו לפני, ואמרתי לו שיבא בכל עת שירצה, ושאתה כתבת לי בעבורו.

הספרים שאמרת לשלוח לי תאמר לי תחלה מה ענינם ומה מחירם, ואח"כ אם תמצא דרך לשלחם עד טריאסט בלא הוצאות, תשלחם, ואם לא לא תשלחם.

אני עם לבבי להדפיס בקרוב ס' מבוא לדקדוק לה"ק, כולל תולדות הדקדוק והמדקדקים, וגם יסודות חדשים לחכמת הלשון, וזה אמנם בלשון איטלקית.

בקיץ החולף הדפיס החכם המפורסם ראזענמילללער פירושו על ישעיה, ובראשו ארבעים עמודים בלשון צרפת ששלחתי לו אני ממה שלקטתי מפירושי על ישעיה, והוא נתנם בראש ספרו.

הכתבתי להאדון פאן שמיד אם ירצה להדפיס על הוצאותיו פירוש ישעיה שלי, ולא רצה, ואולי אם אמר לקנות ממנו מאה העתקות אז יתרצה, אך אני לא אצתי להדפיסו, כי טוב לי לחזור עליו עוד פעם אחרת, ולפארו יותר.

מפירוש התורה עשיתי עד כאן מבראשית עד סוף פרשת משפטים, ואם היה מזדמן לי להדפיס פירוש ס' שמות עד משפטים, הייתי עושה, כי לדעתי מלא הוא ברכת ה'.

עתה החלותי לפרש לתלמידי ס' יחזקאל.

הבחור המשכיל מיודעך כמ"ר מרדכי הכהן איש טיסמיניץ כתב לי אגרת ארוכה, וזאת תשובתי אליו, ואתה תעשה עמדי חסד לשלחה אליו מהר.

כתוב אלי ידידי, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש החותם פה פאדובה בעשירי בכ"א להדש שנת התקצ"ו,

אוהבך שד"ל.

Nr. CXVIII

An Marc. Stüm in Tysmenitz

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 103. Ante I. 41

12. 1. 1836. כ"ב טבת התקצ"ו

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ"ר מרדכי הכהן שלום וברכה.

אחרתי עד כה להשיב מענה למכתבך יען עיר מושבך הוא מקום מבני בלי שם, ויראתי פן אנשי הפאסט אשר בעיר הזאת לא ידעו איפה הוא, ואגרתי תאבד, על כן אמרתי אמתין עד שיזדמן לי לכתוב לידידי הר הזהב, אז אכתוב לך בתוך אגרתי אליו, והוא יריץ לך מכתבי על נכון.

והנני בא להשיב לכל דבריך כאשר עם לבבי, אך בדרך קצרה, מפני מעוט הפנאי וכובד המשא המוטל עלי.

מה שאמרת כי גם רז"ל פירשו ישר ממסוכה בתקון ישרם מסוכה, רחוק הוא בעיני, הן אמת כי פירושם כפירושי, אך יתכן שפירשו המקרא בדוחק בלי שיהיה כתוב בספריהם ישרם מסוכה, ובלי שתעלה על דעתם לתקן הכתוב. כי אמנם אם בימי האמוראים היה כתוב ישרם מסוכה, לא אאמין שאח"כ נשתבשו הספרים, כי אמנם השבושים שנהיו בספרים לא נהיו רק בימים קדמונים, לא אחר שעמדו החכמים והסופרים (שהיו סופרים האותיות) ותקנו תקנות וגדרו גדרות להעמיד כל עניני הדת על מכונם בל ימוטו עולם ועד. ואם בספריהם היה כתוב ישר ממסוכה והם נתכוונו להגיה, היו אומרים הדבר בפירוש שכך ולא כך ראוי לקרוא.

השערתך בפסוק ואל יתעל בסריונו (ירמיה נ"א ג') רחוקה היא בעיני, ואם באנו לתקן, יותר יתכן שנאמר שהיה כתוב ואל יתעל בסריונו, והכוונה ואל יתעלף בסריונו.

הגהתך רעה אחר רעה (יחזקאל ז' ה') היא קרובה, וכן תרגם יונתן, וכן נמצא גם בקצת כ"י ודפוסים קדמונים.

אנשים חקה על הקיר (שם כ"ג י"ד) איננו תקון אלא שבוש.
והיה: ועמדו עליו (שם מ"ז י') זה תקון נאה ומשובח.
מוקש אדם ילין קדש ואחר נדרים לבקר (משלי כ' כ"ה) היא השערה מתישבת על הדעת.

בפזוק אמרתי אך דבר שפתים אין דעתי כדעתך, והא לך פירושי: חושב הייתי כי מרידתך בי אך דבר שפתים היא, כלומר שאינה אלא התפארות שהיית מתפאר שלא תכנע מפני, אך כאשר תראה אותי מתקרב אליך אז תמהר לפתוח לפני דלתים, כי אמנם הכל יודעים כי צרך עצה וגבורה למלחמה, ואתה אין לך לא זו ולא זו: ועתה הנה טעיתי, כי עדיין מחזיק אתה במרידתך: עתה על מי בטחת כי מרדת בי?

ועשה אה מאחד מאלה (יחזקאל י"ח י') לשון אוי ואהה, כך עלה גם כן בדעתי זה ימים רבים, ועדיין רפיא בידי.

מה שהבאת מן הש"ס (בתרא קי"א) להתיר התקונים בספרי הקדש אין ממנו ראיה כלל, יען וביען הכל יודעים כי לא הרי דרך הדרש כהרי דרך הפשט, והנה רז"ל דרך אסמכתא בעלמא התירו לעצמם כמה פעמים לגרוע ולהוסיף ולהחליף לשון הכתוב, ולא עלתה על דעתם שתהיה נוסחת המקרא כפי מדרשם.

הקרי וכתיב אמת הוא שהוא לפעמים תקון והגהה. אך מה שאמרת כי בעלי המשנה ראו שהיה כתוב בפנים לא ומבחוץ היה כתוב לו קרי, זה איננו אמת כי אמנם כל תקוני הקריאה שאנו קוראים קרי וכתיב כלם מכלל תורה שבעל פה, וכלם היו שמורים על פה, ולא נכתבו בגליון הספרים, רק בימי רבנן סבוראי אשר עמדו וכתבו המשנה והתלמוד והתרגום הכל על ספר, ובימיהם ובמצותם נכתבו הנקדות והטעמים על ספר, ואז נכתבו גם כל הקרי וכתיב. ענין י"ח מלין תקון סופרים חלילה חלילה שיהיה אמת לפי פשוטו, וכל יודע מבין פשטי הכתובים רואה שאין לנו צורך לתקון סופרים וכמו שהעיר הראב"ע. פירוש הגאון בהושע ד' י' אין ממנו ראיה כלל, כי הוא לא החליף הכתוב, רק הטעמים, והנביאים לא כתבו ספריהם בנקדות וטעמים, ומעולם לא נמנעו גדולי המפרשים מלעזוב דרך הטעמים, כשראו הדבר מוכרח לפי הפשט, עיין רד"ק הושע י"ב ו' ודון יצחק בישעיה ח' י"ט, וכבר עשיתי לי רשימה ארוכה מן המקומות שנטו בהם גדולי המפרשים מדרך הטעמים.

ואתה ידידי המשכיל והנבון שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והחכם ר' חיים משה הכהן שלום, כנפש החותם

פה פאדובה בעשירי בכ"ב לחדש, שנת התקצ"ו.

אוהבך שד"ל

Nr. CXIX

An Leon Günzburg

No. d' ordre de l'Index raisonné 104 Ante I 49 (.)

25. 1. 1836. ו' שבט התקצ"ו

לידידי החכם כמ"ר אריה גינצבורג שלום

מכתבך הנעים הכאיב לבי והדאיב את נפשי, בשמעי זעקת שברך, עם טהרת לבבך ואהבתך החכמה. הלא זאת רעה חולה בעמנו, פשתה בדור הזה ורחבה ונסבה, חכמת סופרים תסרח ושוחרי תושיה אין דורש למו, כי אזלת יד מחזיקי התורה, ותומכיה יקפצו ידם. גם אני וחברי המורה עמי בקאלליגיום רביניקום הוצרכנו בשנה החולפת להעתר לראשי הקהלות לישאת בעל עם אחינו ולהקל מעליהם המשא, וקבלנו עלינו שיגרעו מחק משכרתנו אחד משישה, ומלבד זה גזרו אמר לגרוע חק פתבג התלמידים אשר בקאללעגיום דבר יום ביומו; ולמנוע מהם ג"כ חליפות הבגדים אשר היו נותנים להם שנה בשנה, כל זה מכבד המשא ומכשלון כח סובליו.

ועתה מה אעשה לך ידידי, ומאין אושיעך? ואני בעל אשה ובנים, משתכר אל צרור נקוב, מבלי אשר אמצא אחרי שכרי מאומה כי אם הלחם אשר אני אוכל והספרים אשר אני קונה.

ואם תאמר לבוא אל הקאללעגיום הנה כל הבא ללמוד שמה חייב לדור בתוכו דירת קבע, ומזונותיו על הקאללעגיום, וזה על ידי שלש מאות זהובים שישלם מדי שנה בשנה, או יקובל הנם אין כסף אם הוא מעניי הערים האלה. ואם תאמר לבקש טרפך ביגיע כפיך, הנה לא יתכן שתקובל בבית המדרש בהיותך בלתי מופנה מצד אחד. מלבד כי מצער הוא קהל ישראל אשר בעיר הזאת, ואפשרי רחוק הוא שתמצא בו פרנסה לאיש נברי אשכנזי. והנה כמעט בכל שנה יוצאים מבית המדרש אחד או שנים בחורים הצריכים למצוא מנוח לכף רגלם ושרף לביתם, וקצתם הוצרכו להרחיק נדוד בקצה איטליאה למצוא מחיתם, ואיך אפוא אבגוד אני בתלמידי ואקרא היום לאיש מארץ רחוקה לאמר סורה שבה פה פלוני אלמוני, ולחם תלמידי תאכל? הלא אבן מקיר תצעק, וארצי מתקוממה לי.

לכן שמע נא בקולי א־עצך ויהי אלהים עמך, נטה לך על ימינך או על שמאלך אל אחת מערי אשכנז, ובקש לך מנוח אשר ייטב לך בין אחיך בני אמך המדברים ליטונך, ועם אנשי איטליאה אל תבא להתגורר כי בן אישה אחרת אתה.

אתה עתה ברוך ה', יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך, והיה ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגזך זכור אל תישכח לגלות את אזני ולשמח את נפשי תחת אשר הכאבתני היום הזה.

דברי החותם פה פאדובה ו' שבט תקצ"ו
ידידך שד"ל.

(-) Cette lettre se trouve aussi dans le ms. Q-R. Nr. ה

Nr. CXX (1

An Jacob Goldenthal

12. 2. 1836. כ״ד שבט 5596

לידידי הבחור המשכיל והנבון כמ״ר יעקב גאלדענטהאל שלום וברכה.

Nr. CXXI

An Victor Grünberg in Triest

No. d'ordre de l' Index raisonné 105. Ante I 48

15. 2. 1836. כ״ז שבט התקצ״ו

לכבוד הגביר היקר והנכבד כמ״ר אביגדור גרינבערג שלום

שמח לבי ויגל כבודי בראותי איש מנכבדי כנעני הארץ ידבנו לבו להקדיש את בנו יחידו לה׳ ולישראל. ה׳ אלהיך ירצך, וחפץ ה׳ בידך יצלח. ועתה הנני ממהר להשיבך דבר על שאלותיך אחת לאחת.

א׳) הנער הבא ללמוד בבית המדרש המכונה קאללעגיום ראביניקים צריך שיהיה לו כתב עדות שכבר השלים כל לימודי הגימנאזיום והליציאום, ואז יבחן בלמוד לה״ק, ואם תמצא לו ידיעה במקרא ובתלמוד ובלמודים הנלוים אליהם, יקובל בבית המדרש.

ב׳) הנער יעמוד בבית המדרש שלש שנים, ואחרי צאתו משם בכבוד יתחייב ללמוד שנה אחת אצל אחד מן הרבנים היושבים לכסא באחת ערי ממלכת אסטערריך, להתחנך אצלו בעניני ההוראה, ואחרי מלאת לו שנה תמימה יבחן שנית בעניני פסק דין, ואז יוכתר בכתר הרבנות.

ג׳) בבית המדרש הזה ילמד הנער לשון עברית וארמית וחכמת תורתנו שבכתב ושבעל פה, ויתרגל ג״כ בחכמת ההלצה בשפת אישליאה, לדבר במקהלות ולהוכיח את העם בלשון למודים.

ד׳) הנער העומד בקאללעגיום לא יוכל ללמוד שם דאקטאראט אחר, רק אחרי השלימו שלשת שני הקאללעגיום יוכל לפנות אל כל חכמה אשר תאוה נפשו.

ה׳) היוצאים מוכתרים בקאללעגיום הזה המה לבדם מוכשרים להתקבל על כסא הרבנות בכל קהלות ממלכת לאמבארדא-וועניציאניש, אבן חוץ מן הגלילות האלה אי אפשר לברר מה יתרון יהיה להם מצד הרעגירונג, כי מלכי אסטערריך מלכי חסד הם, ועל הרוב יעשו כרצון הקהלות, ויניחו להן לקבל עליהן איש הישר

1) נדפס בהשחר 1871, איר, עמוד 332. (י״ל)

הישר בעיניהן, אף אם לא למד החכמות על הסדר, כאשר הדבר נוהג בכל גאליציען ארץ מולדתך, אדוני, וכאשר אירע זה מקרוב שמה בטריעסטע עיר מולדתי.

ו') הלומד בקאללעגיום מחוייב לדור ולאכול ולשתות בתוכו, אשר על כן ישקול שלש מאות זהובים מ"כ מדי שנה בשנה, בקאללעגיום ימצאו הנערים די מחסורם, ואם יבקשו להם עוד דברי מותר, כסף ישקלו אל המלצר אשר על הבית, והוא יתן להם שאלתם.

ז') כל פרטי הדברים מבית המדרש הזה יארך ספורם, והדבור בהם פה אל פה יותר נקל ויותר מועיל מבכתב, ובטרם ימלאו הימים שיוכל בנך המשכיל שי' לבא אל הקאללעגיום קרוב הדבר שנתראה פנים, ואז אגלה אזנך על כל הפרטים אשר תבקש ידיעתם. ובעיני יפלא מדוע לא התעוררת לשאול את פי בהיותי שמה בחג הסוכות שעבר. וגם עתה הנה עמך שם מ"ו חותני הנכבד מהח"ר רפאל ברוך סגרי נר"ו, הוא יוכל להעמידך על הרבה מעניני בית המדרש הזה. ועל כל פנים שאל אדוני שאל ממני כל אשר תחפוץ וכתוב אלי בכל עת שתרצה ואני לא אמנע טוב מבעליו בכל אשר לאל ידי לעשות.

ואתה אדוני שלום וביתך שלום, ואתה תברך בשמי את בנך המשכיל שי', וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ה פה פאדובה בחדש אחר עשר בשבעה ועשרים יום לחדש שנת התקצ"ו

עבדך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CXXII

An S. L. Rapoport in Lemberg.

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 106. F-G. petit 2.

7. 4. 1836. כ' ניסן התקצ"ו

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר שלום וברכה. 1)

יותר מדי התמהמהתי להשיב למכתבך היקר מיום ט' טבת אחרי אשר אתה ידידי חשת ולא התמהמהת להשיב לי למכתבי מיום י"ג כסלו. הלא זה לי חטא ופשע כבד מנשוא, אם לא היינו אני ואתה רעים ומיודעים זה לזה כאנשים אחים מלידה ומבטן. באמת אינני יודע הזה הוא משפט האוהבים, אך אני עם מתי מספר הקשורים עמי בברית אהבה זה דרכי מעולם, לבקש מהם החריצות לעשות בקשתי, ולהתנהל אני עמהם אחרי כן לאט לאט להשיב להם תודות על חריצותם, ואפילו להודיעם אם נתקררה דעתי במה שעשו בשבילי, אם לא, כי הראשונה היא בעיני מלאכת דבר האבד, והשניה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה עם

1) נדפס במאסף נדחים לידידי הרא"א הרכבי נ"י צד 165 והלאה. (שזה"ה)

עם אנשים אחים היודעים כי גם הם רשאים לנהוג עמי כמנהגי עמהם. לא אדע הזה הוא משפט האוהבים, אך לא אדע ג"כ האוהבים איה הם ?

והנה נא ידידי. לגבי דידי היה הדבר נחוץ מאד לדעת היש תחת ידך ראיות ברורות נגד שיטתי (שהנקוד נעשה בבבל ולא בא"י), כדי שאוכל לחזור בי מטעותי קודם שאוציאה לאור עולם; ואוכם לך ידידי התמהמהתי להודיעך אם נכנסו דבריך באזני, לא יזיק.

ודע ידידי כי החקירה הזאת (מקום הולדת הנקוד) איננה עיקרית בספרי, כי אמנם עיקר מגמתי הוא לברר כי שוא עמלו שולטענס, מיכאעלים, ושאר המדקדקים האחרונים, בהשתדלם להפיץ אור על משפטי לה"ק ממשפטי לשון ערב, כי אמנם לא יזרח אור על לשון עבר מלשון ערב, אלא מלשון ארמית וסורית, ושלה"ק מקדם ומתחלה היתה קרובה ומתדמה ללשון ארמית, ושהלשון הקדומה היו שרשיה בעלי שתי אותיות (כמו שהסכים גם געזעניוס), ושאח"כ הוסיפו בשרשים אות שלישית, ונעשתה הלשון משולשת; והלשון המשולשלת היתה בתחלתה דומה ללשון ארמית, ואח"כ העשירוה ויפוה יושבי ארץ ישראל, והיתה שפת כנען, היא לה"ק; ואח"כ יפוה הערבים והעשירוה עוד, ונהיתה לשון ערבית. ואחרי ביאור העיקר הזה אני הולך ומבאר ענפיו, בהציבי יסודות חדשים ללשון ארמית לעצמה, וללה"ק לעצמה, אשר מתוכם אור גדול ינוצץ על משפטי לשוננו, ואח"כ אני הולך ומבאר ענינים אחרים שחדשתי בשרשי הנקוד והטעמים אשר כלם מבוא ועזר גדול בהבנת משפטי הדקדוק לאנשי התבונה והמחקר. והדברים ארוכים ועמוקים הרבה. עלו במצודתי בחקירת ארבע שנים.

ולכל הדברים האלה הקדמתי ספור קורות חכמת הדקדוק בישראל ובאדם, ושם הבאתי דעתי על דבר מקום הולדת הנקוד. מכל זה תצא לך ידידי היקר התנצלותי אם במשך שלשת החדשים שעברו, בשבתי מצרף ומזקק את ספרי (אשר עד השבוע החולף גרעתי והוספתי בו דברים הרבה) שמתי את לבי יותר לשאר ענינים העיקריים בו, מאשר שמתיו על ענין מקום הולדת הנקוד, אשר איננו עיקרי בו, וזה היה סבה לאיחור תשובתי אליך.

ועתה אגיד לך תחלה ידידי כי מצאתי מקום להזכיר את שמך בספרי שלש פעמים. ראשונה (§. 17) בהזכירי ר' יוסף מטרוייש (Troyes) בעל ס' ידידות, כתבתי הערה זה לשונה: Questo sinora ignoto scrittore fummi fatto conoscere dal dottissimo e sagacissimo Critico, il Sig.r Salomone Giuda Rapoport di Lemberg, al quale i vincoli della stima più profonda e della più verace amicizia già da più anni mi legano. שנית בהערה ארוכה (§ 18) שכתבתי נגד קדמות הנקוד הזכרתי טעם פסוק הנזכר בשמות רבה, ושם הזכרתי את צונז ואותך המוכיחים איחור כתיבת שמות רבה. ושלישית (§. 25) בהזכירי ר' יהודה בן קריש כתבתי הערה, אשר תחלתה כך: Africano vivente (secondo che osserva Rapoport nella Biografia di R. Saadia Nota 6) verso l' 880 dell' Era volgare.

בענין זמנו של ר' יונה לא הוזקקתי להזכיר שמך, כי דברי הפרחון בהקדמתו (אשר מתוכם נודע שהיה בימי ר' שמואל הנגיד) מצאתים בדע ראסטי. ואתה

אם תשלח לי העתקת ההקדמה ההיא, תעשה לי חסד חדש. וס' הנקוד לר"י חיוג מה היה לו? עודני מצפה לו.

עתה אבא למחלוקת אשר ביני ובינך בענין מקום הולדת הנקוד. הא לך בקצור מה שכתבתי בספרי (§. §. 2. 3.): אמרתי כי נראה שהמצאת הנקוד בלה"ק היתה זמן מעט אחרי חתימת התלמוד, וזה יען הנקדות והטעמים מתנגדים בהרבה מקומות לדברי התלמוד, ולא יתכן שימלאם לבם של בעלי הנקוד לעשות כזאת אם כבר עבר זמן רב אחרי חתימת התלמוד ונתקבל אצל כל ישראל, ואפילו תמצא לומר שהזידו בעלי הנקוד לסור מאחרי התלמוד, לא יתכן שתהיה מלאכתם מתקבלת אצל כל ישראל כאשר נתקבלה; וזה מביא אותי להאמין כי רבנן סבוראי אשר התחילו לשום התורה שבע"פ על ספר, וכתבו המשנה והתלמוד, הם עצמם צוו לאותם החכמים העוסקים במקרא (אשר היו מכונים בשם קרא, קריי, קראי) להעמיד ציונים לקריאה, והם (רבנן סבוראי) סמכו את ידיהם על מלאכת החכמים ההם. ועל ידי כן נתקבלה בכל הגולה כשאר כל תורה שבע"פ. ואל תשיבני מדברי ר' אליה בחור שאמר כי בעלי הנקוד היו בטבריה; כי אמנם כבר העיד המדקדק רז"ה בבנין שלמה דף ל"ב כי לא יתכן לומר שהיו בעלי הנקוד מאנשי טבריה אחר שידענו כי אנשי טבריה היו מדגישים הרי"ש (על דרך בעל ס' יצירה שנראה היותו ירושלמי, שאמר שבע כפולות בג"ד כפר"ת), ובעלי הנקוד בהפך עשו הרי"ש בלתי מקבלת דגש. ואני בהתבוננני כי הישיבות הגדולות נמשכו בבבל עד אחר שנת אלף למנינם, ובא"י בטלו סביב לשנת ת' למנינם, נ"ל כי בעלי הנקוד היו בהכרח בבליים, ושאף אם יאומן שהיו בא"י אחרי חתימת התלמוד אנשים אשר כח בהם לעשות מלאכה גדולה כאשר היא מלאכת נקוד והטעמת כל התנ"ך, לא יאומן שתהיה ידם תקיפה לשיהיו דבריהם מתקבלים אצל כל ישראל; וכל זה אמנם נקל היה לחכמי בבל שידענו איך גברה ידם בכל תפוצות ישראל. אמנם בעלי המסורת, בראותי מלאכתם מלאכת עבודה, לא זולת, אחשוב שהיו מא"י ולא מבבל. עכ"ל בקצור.

אח"כ (§. 5.) כתבתי כי נ"ל שהיהודים התעוררו להמציא הנקוד ממה שראו הסוריים עושים, והראיתי דמיון בין הנקוד הסורי והעברי במה שסוריים קוראים זקפא והעברים זקף לשתי נקודות זו על זו למעלה מן התבה, ובמה שהסוריים קוראים שויא והעברים שוא לשתי נקדות אחיות זו על זו, ובמה שתנועת E סימנה אצל אלו ואצל אלו שתי נקודות תחת האות. אח"כ (§. 6.) הארכתי לבטל דברי האומרים כי ממציא הנקודות בלשון סורית היה יעקב איש Edessa אשר מת בשנת 710 למנינם; ואמרתי כי לכך היו הסוריים (ולא היהודים ולא הערביים) שהמציאו הנקוד, מפני שהסוריים (מפני חשיבות לשון ארמית וספריה בעיני האומות) היו להם בארם נהרים בתי למוד שהיו באים ללמוד שם גם נערים פרסיים (כאשר העיד Assemani), והם לא היו מורגלים בלשון ארמית מנעוריהם, אלא בלשונם פרס, שאינה דומה כלל ללשון ארמית, והנה אין ספק שהדבר קשה מאד ללמד לשון סורית (וכן לה"ק או לשון ערבית) לאיש נכרי שאינו מורגל בה, בספרים בלתי מנוקדים, לפיכך הוצרכו חכמי הסוריים להרגיש בחסרון כתיבתם, ומלאו החסרון בהמציאם הנקדות; לא כן היהודים, לא היו מלמדים לה"ק

לנכרים, ואם היה איש נכרי מתגייר היה מתערב בין היהודים והיה למד לה"ק על דרך פראקטיש, לא על דרך טהעארעטיש. והנה היהודים אשר היו רבים מאד בבבל ופרס וארם נהרים, קרוב הדבר שידעו מבתי למוד אלה, וגם לפעמים היו קצת מחכמי ישראל באים שם, כמו שהיו באים בבי אבדן ובי נצרפי (אשר מי יתן ותודיעני על אודותם דבר נאה ומתקבל), ומתוך כך ראו המצאת הנקדות, ועשו כמעשיהם. ובהערה שכתבתי במקום אחר (.§ 9.) על אודות בן אשר ובן נפתלי התמתי בדברים אשר זאת תמציתם: זכה בן אשר שעל הרוב (לא תמיד) נהגו כשיטתו. דברי ר' אליה אין לו על מה שיסמוך. אמנם חלופי קריאה שבין מערבאי ומדנחאי אין להם שום יחס ודמיון עם חלופי בן אשר ובן נפתלי. עכ"ל. ובסוף הספר (199 .§) הבאתי מלות ביקורתיך, כיתרון, שספרינו הולכים בהם בשיטת בן נפתלי. והנה אנכי ביום י"ג טבת תקצ"ד ערכתי לפניך ידידי סברתי על מקום הולדת הנקוד, עם הראיה הלקוחה מאות הרי"ש וקצת ראיות אחרות, ואתה בתשובתך ט' ניסן תקצ"ד אמרת לי (סימן יו"ד) "וגם ראיותיך מן רי"ש דגושה של בג"ד כפר"ת וכן מן חילוק הפסוקים בתורה, נראות נכונות" ואח"כ הארכת בענינים אחרים ובחקירות חכמה וקריטיק, ועל ראיתי הלקוחה מאות הרי"ש לא השבותני לא דבר ולא חצי דבר, וזה חזק אמונתי בסברתי; ואמנם טענותיך הלקוחות מן השמות סגול, דגש, זרקא, לגרמיה, לא הספיקו להזיזני מדעתי, כי לא ראיתי בהן מופת חותך כמופת דגשות הרי"ש, ואני מעודי כן דרכי בכל חקירותי, מאה טענות בדתי חותכות בטלות ומבוטלות הן אצלי נגד ראיה אחת ברורה וחותכת. ואמרתי בלבבי, סוף סוף שמות הנקדות והטעמים הם דבר חיצוני להנקדות והטעמים עצמם, ומי יודע מי אביהם? אמנם היות הרי"ש בלתי מקבלת דגש הוא ענין פנימי במלאכת הנקוד, ובכמה אלפי ענינים היה הנקוד משונה ממה שהוא עתה, אם היו מתקני הנקוד מאנשי טבריה המדגישים הרי"ש!

ואחרי כן ביום ג' סיון תקצ"ד ערכתי לפניך הראיה מביטול הישיבות בא"י זמן כביר קודם ביטול הישיבות בבבל, ואתה ידידי בתשובתך ר"ח כסלו תקצ"ו השיבות על זה במעט מלים ואמרת כי מימי רב דימי ואילך חדלו בא"י הישיבות (ללמוד תורה שבע"פ) ולא חדל לימוד דרושי המקראות, והבאת עדים נאמנים שהיו בני א"י עוסקים באגדה. ואני אשר מעולם חשבתי מלאכת נקוד והטעמת התנ"ך חכמה מפארה ומלאכה גדולה הצריכה לב רחב ודעת צלולה הרבה יותר מפלפול התלמוד, לא נחה דעתי בדבריך, ואחור לא נסוגותי מאשר דברתי זמותי.

ואחרי כן ביום י"ג כסלו כתבתי אליך: "ידיד נפשי אם יש אתך ראיות מוכיחות נגד שטתי, מהר וערוך אותן לפני, כדי שאבטל דברי בטרם אוציאם לאור; אך תדע כי בכל אשר אמרת לי עד היום לא מצאתי דבר שישיבני אחור מדעתי בענין החקירה הזאת" ואתה בתשובתך מיום ט' טבת ענית ואמרת: "בדבר מקום התחלת הנקדות, הנה לא ראיתי עוד כל ראיותיך ולא אוכל לישפוט עליהן, אך זאת ידעתי כי על ראיותי מכמה שמות הנקדות והטעמים שהם רק מא"י ולא מבבל, וגם מהשקידה על מקרא שנראה יותר מוקדמת בא"י מהמדרשים הראשונים שנתחברו שם כמו ב"ר וי"ר ואיזה מדרשים מזמן מאוחר, לא השבת עוד מאומה" לזאת אשיבך ידידי היקר ואומר כי אף אם לא ראית כל ראיותי, הנה ראית ראית

דגשות הר״ש, ולא השבת עליה, וזה לבדו מספיק לי לעמוד בדעתי נגד כל טענותיך; גם ראית הראיה הלקוחה מביטול הישיבות בא״י ולא השיבותני עליה תשובה מספקת. ואמנם ראיתך משמות קצת נקדות וטעמים כבר דנתי לפניך למעלה שאיננה ראיה ברורה. וראיתך משקידת בני א״י על למוד המקרא והאגדה קודם אנשי בבל מה תוכיח? ומי לא ידע כי כל הלמודים היו תחלה בא״י ומציון יצאה תורה? וכי מכאן יש הוכחה שאנשי א״י שאחר התימת התלמוד היה להם כל כך יד ושם בקריאת התנ״ך עד שמצאה ידם לעשות מלאכה גדולה כמלאכת הנקוד, ושנתקבלה קריאתם אצל כל ישראל?

אחרי כן ערכת לפני טענות אחרות למען אשים עיני עליהם בטרם אחרוץ משפט. והנני לעשות ככל אשר צויתני.

א׳) נפלא בעיניך איך נשכח מישראל זמן ומקום חדוש הנקדות, ואיך לא דברו בו הגאונים אם היתה תחלת הוייתן בבבל? — ולמה לא יפלא בעיניך ידידי איך נשכח מישראל זמן ומקום כתיבת המשנה והתלמוד, ואיך לא הזכירו הגאונים דבר מזה? ואף אם תאמר שהמשנה נכתבה תחלה בא״י, הנה תלמוד בבלי אין ספק שנכתב בבבל, ואיך לא הזכירו הגאונים מתי נכתב? תהיה התשובה איזו שתהיה, אין ספק שהיא מלתא דשויא לתרוייהו, לתלמוד בבלי ולנקוד התנ״ך.

ב׳) מעולם לא עלה על דעתי לומר שענין קרי וכתיב היתה התחלתו בבבל, כי זה אמנם הוא דבר התלוי בתקנת סופרים ותנאים קדמונים, שהעמידו הקריאה על מכונה כאשר ישר בעיניהם, והתקינו שלא לקרוא שם המפורש פכתבו, כי אם בלשון אדנות, וכן התקינו להחליף כל לשון של גנאי כגון ישגלנה והבריו, וכל זה נעשה בא״י בימי בית שני, וכל זה נמסר בעל פה, עד שבאו בעלי הנקוד ונקדו לפי הקרי ולא לפי הכתיב; וכמו שנולדו מחלוקות רבות בכל חלקי התורה שבעל פה, ככה נולדו קצת מחלוקות גם בענין קו״כ, ובני א״י עמדו לפעמים בשמועתם נגד הנקוד שבא להם מבבל. וגם בכתיבת הספרים עצמם, בעניני מלא וחסר ואותיות דומות נולדו שבושים, וכל מדינה החזיקה בספריה כמו שהיו. ולענין שאמרת כי אנשי בבל יראו לנפשם לחלוק גם בעניני קריאת פסוקי התורה, איך לא נסוגו אחור מעשות הנה אנכי בא אליך בעב הענן פסוק אחד, אחרי שבני מערבא היו פוסקים אותו לשלשה פסוקים?

ג׳) הגאונים לא היתה ידם תקיפה בעניני תורה שבכתב, כגון לפסול ס״ת של מדינה אחת ולשנות הכתיבה הנהוגה אצל סופריה, אלא בכל מקום החזיקו היהודים בספריהם מר כי אתריה ומר כי אתריה; והנה רוב החלופים שבין מערבאי ומדנחאי הם בענין הכתיבה, ומיעוטם בענין הקריאה; ובאלה מאחר שלא היה אחד מהם בספר התורה, אלא בנ״ך, לא נזדמן לגאונים להיות נשאלים עליהם, ואם נשאלו לא רצו לשנות מנהג המדינות. אמנם בענין בן נפתלי המזרחי אינני מודה לך כלל וכלל.

ד׳) המסרה איננה חולקת על ש״ם ירושלמי, כי א״י היא ארץ מולדת המסרה, כאשר הוריתי לך מאז מסיון תקצ״ד.

ה׳) מס׳ סופרים נכתבה בא״י אחרי כתיבת תלמוד בבלי וקודם התחדשות הנקדות, וגרשמו בה קצת מעניני קו״כ שהם ככל שאר תורה שבע״פ (וכדברי ר׳

יצחק בנדרים ל״ז שגם הוא מא״י), וכל זה לא יוכיח כלל שבא״י נתחדשו הנקדות; ואם תרצה להוליד מזה כי בא״י נעשתה המסרה, כבר הודיתי בזה מאז ומקדם: אך כמה גבהו דרכי בעלי הנקוד מדרכי בעלי המסרה!

ו׳) אינני רואה בהשערתך שהלל נשיאה התקין הנקוד, ושעל שמו הוא התנ״ך הנקרא ס׳ הללי, כח להטותי מסברתי שהנקוד נתקן בבבל; ובפרט בראותי רד״ק כותב ס׳ הלאלי, ויותר מזה בראותי שתיקת שאר המפרשים והמדקדקים בענין מטמון יקר כזה, שאם היה ידוע לקדמונים שאותו ספר שהיה בטוליטולא הוא להלל הנשיא, ושהלל הנשיא התקין הנקוד, איך לא הרבו לדבר בשבחו ולגמור את ההלל על ספרו של הלל? — ומה שאמרת כי לא כל הנקדות נתחדשו בזמן אחד, בזה אינני מודה לך, וכבר דברתי על זה בספרי, וסתרתי ראיות האומרים כזאת.

ז׳) אם נשיאי א״י בדורות האחרונים היה כל עסקם במנהגי בה״כ, אין מכאן שום ראיה שהם התקינו הנקוד.

ח׳) המסרה נעשתה בא״י, ולפיכך בעניני מסורת מזכירים תמיד ספרי א״י, ואם אנשי טבריה היו בקיאים בהדגשת הרי״ש זו ראיה ברורה שהנקוד לא נתקן בטבריה. ובתלמוד אמרו על בני גליל שלא הקפידו על לשונם, וזה ג״כ סיוע לדעתי שלא היו אנשי טבריה והגליל כדאים לעשות מלאכת הנקוד ולהיות קריאתם מקובלת אצל כל ישראל.

ט׳) אם אבות הדקדוק לא היו בבליים, לא היו ג״כ מא״י, ואם נמצא בין קדמוני המדקדקים אחד שהיה ירושלמי, נמצא גם אחד שהיה בבלי; וכל זה לא יוכיח כלום לאחד מן הצדדים.

יו״ד וי״א) אם חכמי בבל לא היו בקיאים בהבנת פשוטי המקראות, אין מזה ראיה שלא היתה בבבל כת של חכמים (הנקראים קראים) שהיה כל עסקם במקרא, והאנשים האלה לא היו לא אמוראים ולא גאונים ולא מורי הוראות, ודבר אין להם עם הגדולים ההם רק היו מלמדי תינוקות וקוראים תנ״ך בצבור, ואיננו רחוק שנמצאו בינידם קצת אנשים זכי השכל וישרי סברא וכדאים לחדש מלאכת הנקוד יותר מכל הגאונים והאמוראים.

בענין שלש אמות או״י לא אחליט דבר כעת, כי רואה אני ענן לבושו.

לא דברתי בספרי רק מעט ודרך העברה על התרגומים.

לקוטי מחזור ויטרי כבר נשלמו, ועדיין אני מצפה שתשלח לי העתקה מהם. ואולם יען כי תפשת מרובה לא תפשת, הנני מבקש ממך עכשו שתשלח לי הלקוטים מכתיבת ידי אחד לאחד, ואני אחזירם אליך אחר אשר יעתיקו אותם תלמידי בקונטריסי.

עוד דבר אחד לי אליך ידידי. עתה מקרוב מצאתי בס׳ איטלקי הנכתב זה שמנים שנה, שאומר כי הסוריים המזרחיים (Siri orientales) הנקראים ג״כ Nestoriani יש להם שבע נקדות, ואלה שמותן צורתן והברתן: בְּ, זְקָפָא, a; בִּ, פְּתָחָא, a; בְּ זְלָמָא קַשְׁיָא, e; בֵּ זְלָמָא פְּסִיקָא, e; וֹ רְוָחָא, o; וּ רְבָצָא, u; יִ, חְבָצָא, i. והנה אם הדבר הזה אמת, הלא הדבר ברור כי מן הסוריים

המזרחיים האלה למדו היהודים מלאכת הנקוד, שהרי מספר הנקדות העבריות הוא ג״כ שבעה לפי האמת (שבעה מלכים), כאשר ביארתי בספרי; ועוד הנה נא לנו שווי שם הזקף וצורתו, שם הפתח, וצורת הצירי וצורת ההולם וצורת החירק. אמנם אני הרבה בקשתי ולא מצאתי מקור לענין זה בספרי הסוריים ובספרי דקדוק לשונם גם בגראממאטיקא סיריאקא של האפמאן לא נזכר מזה דבר, ולפיכך הרי הדבר מוטל אצלי בספק. וכבר בקשתי מידידי כמ״ר יוסף אלמנצי המתגורר עתה בעיר טורין שישאל את פי אחד ושנים אֶריענטַאליסטען אשר בעיר ההוא, וענה דודי ואמר לי כי אמר אל החכמים ואין מגיד לו. בקש נא גם אתה ידידי בכל ספרי האשכנזים המדברים על הסוריים ועל הנעסטאריאנער, ואם תמצא מאומה על הענין הזה, מהר גלה את אזני. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו״ח פה פאדובה בראשון בעשרים לחדש התקצ״ו.

אוהבך ומכבדך בכל לבבו ובכל נפשו

שד״ל

Nr. CXXIII [1]

An O. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 107. Q-R. petit ב׳

29. 4. 1836. ב׳ תמוז התקצ״ו

Nr. CXXIV

An Leopold Dukes

6. 5. 1836. י״ט אייר התקצ״ו

לכבוד המשכיל והנבון כמ״ר יהודה ליב דוקעס שלום

הנה נגד עיניך השירים אשר שאלת ממני, העתקתים אני מן המחזור עם הדרת קדש דפוס ויניציאה, ודקדקתי בהם להגיה אותם משבושי הדפוס, גם ערכתי אותם עם דפוס אחר קדמון מעיר פאנו, והוא ספר כולל שערי התשובה וספר היראה לרבנו יונה, ובתוכם נספחו השירים האלה, והנוסחאות הלקוחות מדפוס פאנו רמזתי עליהם בציון נ״א, ובקצת מקומות הוספתי הגהה מדעתי ורשמתי אותה בציון נ״ל.

אתה עתה ברוך ה׳ תודיעני מה הלשון אשר תכתוב בה את ספרך, ומה הדרך

---

1) נדפס בכרם חמד שלישי עמוד 208—211 ועי׳ לוח המכתבים אשר בראש כרם חמד הנזכר מכתב י״ח. (שוח״ה)

הדרך אשר תדרוך בחבורו, ואולי אוכל לתמוך ידך גם באיזה ענין אחר ממנו, ובפרט אם תרצה לדבר על מקור משפטי היתד בשיר העברי, שהכל אומרים שהוא לקוח מלשון ערבי, בלי לבאר איך היה זה, והלא לשון ערבית אין בה שוא וחטף, ואיך יתכן לומר כי ממנה לקח משפט היתד? ואחרי חקירות ובדיקות נתבאר לי הדבר הזה באר היטב.

גם נמצא בידי שיר ארוך לראב"ע (הזכירו בס' צחות) תחלתו נדוד הסיר אוני והבהיל רעיוני, ואשלחהו אליך אם תחפוץ בו.

גם יש בידי האולם וההיכל לר' משה ריאטי, ולהיותו ס' ארוך לא אמר להעתיקו אליך, אבל אודיעך מה משפט הספר וחלקיו וכל הנכלל בו, ואתן לך דוגמאות ממנו. גם משאר משוררים, ובפרט מבני איטליאה נמצא בידי הרבה, ובכל אשר אוכל, לפי מיעוט הפנאי הנשאר לי, אשתדל להיות לך לעזר ולהועיל, כחובת כל שוחר תושיה לעזור לשוחריה בכל אשר תמצא ידו.

ומה טוב ומה נעים אם היה בדעתך להכנים כה וכה בתוך מחברתך קצת שירים מחשובי המשוררים, ובפרט הבלתי מצויים, כגון שירי מוסר השכל אלה, ושירת נדוד הסיר אוני, ושירים אחרים שאשלח אליך, או אשר נמצאים כבר תחת ידך; כי אמנם רק על ידי זה תוכל מחברתך להיות לתועלת אמתית לאוהבי מליצת לה"ק, אך לזאת תפלה, כי יען לא ידעתיך מתמול שלשום אבקש ממך שתערוך לפני קצת דוגמאות ממחברתך, ואדעך למען תמצא חן בעיני. ולא אכחד תחת לשוני כי רע בעיני מה שראיתי במכתבך אלי קצת מלות בלתי מדוקדקות, כגון תנוס יגון ואנחה, שהיה לך לומר ינוס; ישב בה, והיל"ל בך; ויהללוה והיל"ל ויהללוהו; קורות שפת ומליצה עברית, והיל"ל קורות שפה עברית (או שפת עבר) ומליצתה; ממנם, והיל"ל מהם (וגם כי המלה הזאת מצויה הרבה בספרי האשכנזים, איננה אלא שבוש); החננתי, והיל"ל התחננתי; נחנון, והיל"ל נחן; הודיעני, והיל"ל הודיעתני, גם תמחול להודיעני כמה ימי שני חייך, ומה פקודתך ומלאכתך. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה בשני בתשעה עשר לחדש שנת התקצ"ו.

ידיד כל אוהבי התורה והחכמה שד"ל.

Nr. CXXV

An Leopold Dukes

ט"ו סיון התקצ"ו .3 5. 1836.

לכבוד המשכיל והנבון כמ"ר יהודה דוקעס שלום.

החלותי לעשות לך excerpto מס' האולם וההיכל לר' משה ריאטי (Rieti), אך הטרדות אשר סבבוני מנעוני להשלים אותם מהר כאשר היה עם לבבי, לכן לא אעכב אגרתי עד תומם, אך אשלחם אליך פעם אחרת. ואבא להשיב על דברי אגרתך. רע בעיני המעשה אם תשפיל בספרך מדרגת מליצת האשכנזים בעלי הפיוטים, כגון הקליר ור' שמעון ורבנו גרשם מאור הגולה וחבריהם; יען וביען הן

אמת כי מליצות הספרדים תנעמנה לחכנו יותר מהן, אך אם בעין המחקר נדרוש הדבר, יוודע לנו בבירור כי משוררי אשכנז גברו מאד באותן התכונות המיוחדות לאיש משורר נשגב ויקר. הלא תודה לי, ידידי, כי ממעלות המשורר היקר הוא שיתפעל בחוזק, ויביא בלב קוראיו התפעלות חזקה: והמעלה הזאת רבה היא בלא ספק באשכנזים מבספרדים. וממעלות המשורר הנכבד הוא חוזק כח הדמיון, ושישתמש כראוי באמונות בני עמו, אמת תהיינה או לא, לפאר מליצותיו בדמיונות חזקים ונרשמים בנפש הקורא; וגם המעלה הזאת רבה היא באשכנזים מבספרדים. וממעלות המשורר הנכבד הוא ג"כ שיהיה לשונו נבדל מלשון הדיוט, ויכלול מלות קשות וזרות הבלתי מורגלות אצל המון כותבי לשונו, וגם זו מעלה מיוחדת למשוררי אשכנז. ואביא לפניך דוגמא ממשוררי לשון איטלקית. הכל יודעים כי שירי Tasso ינעמו לחך כל קורא הרבה יותר משירי Dante, ואעפ"כ הכל מודים כי Dante משורר נשגב ואמיץ ומהודר במעלות הפרטיות לבעלי השיר, יותר מטאססא. אשר על כן אף אם אסכים עמך שתאמר כי מליצות משוררי ספרד נעימות יותר מפיוטי אשכנז, איעצך שלא תכחד תחת לשונך כי הפייטנים האשכנזים גברו במעלות המיוחדות לבעלי השיר יותר מהם. ואשר אני אחזה לי כי כל המומים שאנחנו מרגישים בפיוטי אשכנז, כלם ממקור אחד יצאו, והוא עוצם כחם במעלות הצריכות לבעלי השיר, כי הגיעה בהם כל אחת מהמעלות ההנה אל הקצה האחרון, ומתוך כך חלפו חק ולא עמדו במצוע המשובח. ועיין צונז Gottesdienstl. Vortr. עמוד 382 וכו'.

אם תשלח לי שיר ר' נתן בסוף הערוך ושיר ר' שלמה בן גבירול, תעשה עמדי חסד ואמת, אך הזהר להעתיקם באמונה ובדיוק אות באות כאשר הם בכ"י, השיר לר' נתן כבר ראיתיו בערוך דפוס קדמון, והעתקתיו לידידי החכם המופלא מוהר"ר שלמה יהודה ראפאפארט, ועשיתי עליו קצת הערות, אך עתה אין אתי העתקה ממנו, וגם הספר איננו אתי.

ר' משה אבן עזרא חבר ס' התרשיש, והוא כולל סודו כמנין תרשיש שירים אשר בסוף בתי כל אחד מהם מלה משותפת (בעלת הוראות שונות), כגון זה המובא מרד"ק שרש סבא:

אֱמֶת כל האֱנוש נמצא בְעולם לְבד מִסְבְאים הם הנְבְלים
אֲשֶר לקחו מְעט כסף וְצִוו בְמי זהב לְמלאות הנְבלים

הס' הזה לא ראיתיו, אך הוא נמצא באיטליאה, ואולי יבא לידי. תוכחת ר' משה אבן עזרא איננה בשיר, אלא במליצה יפה ונשגבת, ונדפסה בס' לשון הזהב, ותמצאה ג"כ בס' שבט מוסר בתחלת פרק כ"ט. מעון השואלים הוא אחד ממאמרי ההיכל. ר' משה ריאיטי בס' ההיכל לא דבר כלל על ר' עמנואל המשורר, וז"ל בהערה: "לא הבאתי במליצתי זאת ר' עמנואל ממשפחת הצפרוני, על לשונותיו ועל דבריו במחברות החשק" אמנם מה שהביא ממנו בעל שלשלת הקבלה הוא ענין ר' יהודה גור אריה אחיו של ר' עמנואל, שהיה (ר' יהודה) "חכם גדול מאד בפילוסופיאה, באר והעתיק וחבר, וקבל מן אלבירטו מאגנייו (Alberto magno) כי בקי היה בלשון נוצרי (לשון רומי), והוא היה רבו של מלך רובירטו (Roberto) וספרו לי

שקרא עמו ארבעה ועשרים כלו בלשון הקדש" זה לשון הריאיטי בהערה, ובשלשלת הקבלה אשר לפני נדפס בשבוש.

לשאר שאלותיך אשיב פעם אחרת, כי כתבתי לאחד מחכמי איטליאה ושאלתי את פיו על קצת מהן, ובבוא תשובתו אגלה את אזנך. נבואת הילד היא בידי דפוס ברלין, אבל היא בלשון ארמית. תחלתה: אתיא אומתא אימתא, מזעזע בריתא, עבדא הדמתא, ביד בני אמתא. והיא 99 טורים כמו זה. מאמרי על מקור היתד הגד נא לי אם אוכל לשלחו אליך כאשר הוא בלשון איטלקית, ואם אין אתה בקי בלשון הזה אעתיקהו לך בלה"ק.

אני בעל אשה ובנים. ואתה שלום וכל אשר לך שלום. פאדובה ט"ו סיון תקצ"ו.

אוהבך שד"ל.

Nr. CXXVI

An Victor Grünberg in Triest

13. 6. 1836. פ"ח סיון התקצ"ו

לכבוד הגביר היקר והנכבד גדיב נדיבות יעץ כ"ש מוהר"ר ו' גרינבערג ברכה ושלום.

מדעתי צדקת אדוני ויושר לבבו ונדבת רוחו הטהורה בחסדו בטחתי ואחור לא נסוגותי מהטריח עליו בשלחי אליו ס' פחד יצחק, למען אם תזדמן לו שעת הכושר ישלחהו לעיר לעמבערג ליד ידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא מוהר"ר שלמה יהודה ליב כהן ראפאפורט, אשר בקש מאתי למהר לשלוח אליו הספר ההוא, והנה כאשר דמיתי כן היתה, כי אדוני בחסדו קבל עליו למלאות את שאלתי ולעשות את בקשתי. ותקטן עוד זאת בעיניך ותדבר אל עבדך למרחוק, להודיע למיודעיך בארצות אשכנז ופולין ספר מבוא לה"ק אשר בדעתי להוציא לאור בלשון איטלקי, למען היות לי מעיר לעזור להפיץ מעיגותי חוצה.

ואחרי כל אלה מה אומר לאדוני, ומה אשיב לאדוני על תגמולוהי עלי, ואני איש ד"ל ואין ידי משגת להשיב לך כפעלך, לכן יהיו נא דברי אלה הבאים לפניך היום להגיד ולהעיד כי חסדך ואמתך חרותים יהיו על לבי תמיד, לרצון לפני אדוני.

ואתה אדוני היקר כבדני נא במכתביך ובפקודיך, ותדע ובחנת את דרכי ואת אהבתי.

תודיעני מה הוא לך הבחור המשכיל והנבון כמ"ר יהושע העשיל שור איש בראדי.

ואתה אדוני שלום וביתך שלום, ובנך המשכיל שלום, וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה בשלישי בשמנה ועשרים לחדש, התקצ"ו.

עבדך ומכבדך

שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CXXVII

An Marcus Hirsch Jolles in Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 109. Ante I 47.

17. 6. 1836. ב' תמוז התקצ"ו

לכבוד ידידי היקר והנכבד החכם מוהר"ר מרדכי צבי הכהן יאללעס שלום

בשמחה קבלתי מכתב אדוני המליץ בעד הבחור המחוכם כמ"ר הענין קורצער וכבדתיו כפי מסת ידי הקצרה. ואמנם שאלתו ובקשתו של הבחור הזה לבא בצל קורת הקאללעגיום אשר פה ולהיות מאוכלי שלחנו, הוא דבר אשר לא בידי למלאתו, ואיננו תלוי אלא ברצון הקהלות אשר הבית נכון עליהן ועל הוצאתן יתקיים, ולא יעלה על הדעת שיסכימו מעולם להעמים עליהם פרנסת בחורים באים ממרחק. הלא ידעת אדוני כי כל הוצאות הקאללעגיום על שכם חמש קהלות, אשר אין בכללן ששת אלפים נפשות, וכל התלמידים הלומדים עתה בתוכו וגם אותם שיבאו בו בשנה הבאה, כלם בלא כסף ובלא מחיר, כי אין אחד מהם שתהיה יד אבותיו משגת לשלם השכר הקצוב f. 300 מ"כ, אשר על כן כבר נועצו לב יחדו ראשי הקהלות וגמרו שלא לקבל תלמידים יותר מחמשה שלא להכביד עליהם ההוצאות יותר מדי, וגם שכר הפראפעססארען פיחתו, כדי להקל מעליהם. והנה החמשה תלמידים שילמדו בקאללעגיום בשנה הבאה כבר הם מוכנים ועומדים, ואיך יתכן שיקובל תלמיד ששי אשר לא מבני הערים האלה הוא? אחת היא על כן אמרתי, זאת עצתי, אדוני וידידי היקר, אם מצא חן בעיניך ובעיני אחרים מגדולי עירך הבחור הזה קורצער, ואם יש את נפשכם שיבא וילמד בקאללעגיום הזה, התחזקו נא אתה ורעיך, והיו לאגודה אחת, או הקק"י עצמו יתנדב נדבה, לתת לכסף מוצא, ולשלם בעדו f. 300 לשנה, במשך שלש שנים; הלא קרוב לכם האיש, מגואליכם הוא, ולכם משפט הגאולה ולא ליושבי לאמבארדא — וועגעזיאניש אשר הם בטלים במיעוטם בערך מספר היהודים אשר במלכות גאליציען.

ואתה אדוני היקר שלום, ובנך החכם שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשו החותם פה פאדובה היום ב' תמוז התקצ"ו.

עבדך ומכבדך שד"ל

Nr. CXVIII

An Leopold Dukes

27. .6 1836. י"ב תמוז התקצ"ו

לכבוד ידידי הבחור המחוכם כמ"ר יהודה ליב דוקעס שלום.

אלף תודות לך על השירים אשר העתקת בשבילי, ומה מאד צר לי על

מחברת בן גבירול שלא נמצא ממנה רק חלק אחד מארבעה, ושהיא מלאה לה שבושים וטעיות סופר, נראה שהכ"י אשר העתקת ממנו הוא בלתי מוגה וגם מטושטש הרבה. הגידה נא לי מה הוא הנומר של הקאדעקס ההוא, ואם הוא על קלף או על נייר ובאיזו שנה נכתב, ואם הוא שלם או חסר ובאיזה מקום ממנו מצאת השירה ההיא, אם באמצע הספר או בראשו או בסופו, ואם היא נתונה שם מאת המעתיק או אם ר' שלמה פרחון עצמו הביא אותה; גם תעשה לי חסד לבאר לי בצמצום כל מה שנכלל בכ"י ההוא, ומה הוא הפארמאט שלו, ובכמה דפים נשלם כל ענין וענין ממה שנכלל בו.

שירת הראב"ע נדוד הסיר אוני היא מועתקת מס' כ"י הנמצא במנטובה. הלא הוא ס' האפודי (מעשה אפד) ובגליונו כתובים ענינים הרבה, ובתוכם השירה ההיא, אשר מעולם לא נדפסה. ההערות אשר כתבתי בגליונה כלם מלבי. ראיתי אותם הוא פירוש מלת שרתים, והנה הראב"ע אומר כי השירים האחרונים אינם שלו, אבל הוא מצא אותם ביד חכם אחד; וזה אמנם נ"ל המצאה שיריית, ושאמנם הוא הראב"ע בעל השירה ההיא מראשה לסופה. גם אני מצאתי בה קצת דברים סתומים, שלא יתכן להבינם להיותם מתיחסים לענינים פרטיים שאירעו לו, ואנחנו לא נדע באיזה מקום חבר השירים ההם, ומי הוא אותו שמעי היוני, ומי הוא ר' אליקים, וכיוצא בזה.

בעיר פארמא מתי מספר המה בני עמנו, ואין לי שם שום מכיר.

המחזור לבני איטליאה נבדל הוא ממחזור אשכנז וספרד, אע"פ שיש בו הרבה פיוטים מלוקטים ממחזור אשכנזי וספרדי, ומה שהוא פרטי לבני איטליאה הוא על הרוב קל במעלה ופחות בערך מחברות האשכנזים והספרדים. אחד מפייטניהם הוא האיש יואב, שהיה בימי המשורר עמנואל, אשר הרבה לדבר לדבר בגנותו במחברת השמינית ממחבריותיו.

מו"ר אורי חי סארזואל הוא נדרש לשואליו בכל דבר המתיחס לספרים יקרים, אשר רבים מהם תחת ידו, שהוא זקן בן 65 שנים, ואולי לא יוכל למלאות כל חפץ השואל. והנה זאת האדרעסע שלו: Sig^r Leon Vita Saraval Direttore dell' I. R. Capo-Scuola israelitica in Trieste.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח בהפזון פה פאדובה ברביעי בי"ב לחדש שנת התקצ"ו.

ידידך שד"ל.

בתוך האגרת הלקוטים מס' האולם והחיכל וקינת סופדים מיום שקם שבט תומכי ומאמרי על מקור היתד במשקל שירי לה"ק.

Nr. CXXIX

An Os. H. Schorr in Brody

ט"ז תמוז התקצ"ו. 2. 7. 1836.

לידידי הבחור המשכיל והנבון כמ"ר יהושע העשיל שור שלום

שמחתי מאד באגרתך ויקרה נפשך בעיני, בראותי אותך מטה אזן שומעת

לתוכחות אהבה; ואף טרדות רבות ושונות אשר סבבוני בימים האלה מנעוני מלמהר להשיב לך דבר כאשר עם לבבי. ואבואה להשיב דבר למכתבך הנכבד, ואומר כי היית אין בדבריך בשפתך את הבדלתי בין שני השרשים א"ב ושנא, באמרך "זה מתנגד לאמת" כי אמנם התאמר שהוא מתנגד לאמת שיתחיל אדם לשנוא את רעהו ולמאום בו בלבו, ואחר זמן תתגבר שנאתו ותתהפך לאיבה, עד שישתדל להזיקו וגם להמיתו? היתכן שיהיה הדבר באופן אחר? הלא כל דבר שבעולם הוא קטון בתחלתו ומעט מעט יגדל ויתרבה, וכן הענין באהבה וכן בשנאה. והנה אחי יוסף התחילו לשנוא אותו בלבם מפני קנאת כתנת הפסים, ואח"כ הוסיפו לשנא אותו על חלומותיו ועל דבריו, ומעט מעט גדלה שנאתם וקנאתם, עד שהתנכלו להמיתו. וכן אבשלום לא דבר עם אמנון למרע ועד טוב כי שנא אותו בלבו, ועל ידי שלא דבר עמו נתגברה השנאה בלבו, עד שנהפכה לאיבה ומשטמה אכזריה. ולפ"כ התחכמה התורה לצוות עלינו לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך, שבזמן שאדם מוכיח את חברו על מה שחטא לו, יתכן לחברו להתנצל ולהתנפל לפניו עד אשר תשוב חמת אחיו, אבל כשאדם שונא את חברו בלבו, בלתי שיגלה לו שנאתו ובלתי שיוכיחהו על חטאתו, אז השנאה הטמונה בלבו הולכת ומתגברת בכל יום.

בענין שרש נצל חזרתי בי ממה שכתבתי בבה"ע, ונ"ל כדברי הרשב"ם (בראשית ל"א ט') כי כל לשון הצלה הוא ענין הפרשה, כמו ויצל אלהים את מקנה אביכם, וכן אוד מוצל מאש, מופרש, וכן ויתנצלו בני ישראל את עדים, הפרישו והסירו את עדים, והוא קרוב לשרש אצל, כמו הלא אצלת לי ברכה, ויאצל מן הרוח.

צדקת בדבריך שאין להביא ראיה מדברי חז"ל בחקירות מעמקי הלשון, אך איננו עכ"ז מגונה להביא מדבריהם סיוע, כאשר יזדמן בלא דוחק. והנה להיות שאני יחסתי לשרש הדר הוראה הדשה, והיא הוראת החזרה לאחור, שהוא ענין קרוב אל היראה, ראיתי טוב להסתייע מדבריהם ז"ל. אמנם מה שהקשית כי שם אמרו ג"כ וכשהוא שואל הלכה שואל ביראה, נ"ל שאין זה כלום, כי הכל יודעים כי רוב תולדות היראה הם בשב ואל תעשה, שכל היראה נמנע מעשות מעשהו, והנה שואל ביראה ענינו בא ספק שלא ישאל כדרך שישאל מכל אדם, אלא יהא נשמר בדבריו כאדם העומד לפני המלך. וכן גם בפסוק איש אמו ואביו תיראו יפה אמרו איזהו מורא לא ישב במקומו ולא יסתור את דבריו, כי היראה מביאה ההמנעות מהפעולות.

ס' אהלי יהודה נמצא עתה בידי. והואיל והזכרת מאמרי על גזרת המלות, אגידה לך כי חזרתי בי מהרבה מלות שגזרתי אותן כאלו הן מורכבות משני שרשים, כגון חלץ מן הלל יצא, רגל מן רע גלה, אסף מן אל-סף, כי עתה נ"ל שהרכבת שתי מלות נהוגה רק מעט בלה"ק, אלא השרשים היו ראשונה רובם בעלי שתי אותיות, ואח"כ בהתרבות להם הידיעות והרעיונות ולא הספיקו להם המלות ההן, הוסיפו בהן אות אחת בראשן או באמצען או בסופן, מבלי שתהיה האות הנוספת נגזרת ממלה אחרת. רק גזרת בקר מן בקע אור נשארה בלתי רחוקה בעיני. גם חזרתי בי ממה שגזרתי נחל מן חלק, וחלל מן חלל, ונ"ל עתה כי חלל

נגזר מן קַלֵּל, וכל חִלּוּל אינו אלא קלון ובזוי והעדר הכבוד.

אם תשלח לי מאגרותיך לדוגמא, אקבלם בשמחה, ואגידה לך עליהם את אשר בלבבי; ואולם אל נא תכתוב אלי בכתב משיט שלכם, כי קורא אני בו, אך לא ארוץ בקראי בו, וזה גורם לי אבוד זמן, ואתה מה טוב ומה נעים שתאמן ידך לכתוב בכתב רש"י, כי במעט הרגל יקל עליך הדבר, ואז תהיה כתיבתך נקראת בכל תפוצות ישראל. תודיעני נא דבר על שלום ידידנו גאלדענטהאל, אם נסע מארצו, ואיפה הוא. והנני נותן לפניך היום פירוש חדש על פסוק אחד מיחזקאל (ז' י"ג), ואתה שאל ממני מה שתרצה מיחזקאל עד סימן כ"ו ומירמיה עד סימן מ"ו ומישעיה כלו, ואמלא משאלותיך.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה בצום הרביעי התקצ"ו.

אוהבך שד"ל.

Nr. CXXX

An S. L. Rapoport in Lemberg

ה' באב התקצ"ו 19. 7. 1836.

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר"ר שי"ר שלום.

הטרדות, ההום והחלי הרע גרמו לי לאחר תשובתי לאגרתך היקרה מיום ל"ג לעמר, וגם עתה רק פַּחדתי פן ידאג עלי אוהבי וירא לנפשי, תאזרני חיל לקחת עט סופר בידי. ועתה דע ידידי כי בימים שעברו חזרו וגעור החלי הרע בעיר הזאת, והמית נפשות, ויום אחד הגיעו החולים עד שלשים, ואין לך יום שאין בו מתים, ועדיין מבני ישראל לא חלה אחד. גם בויניציאה עדיין ישנו לזה בעולם, אחר תישעה חדשים שהחל הנגף ולא חדל משם לגמרי, רק נעלם זמן מה ואח"כ חזר והשחית, ושם בויניציאה מתו שתי נפשות מישראל. בעיר אודינע ובעיר ויצענצא ובעיר ברעשא היתה מגפה גדולה. גם בעיר מולדתי טריעסט היה החולי, אך לא רבים חללים חפיל.

ואבואה למכתבך היקר ואמר ראשונה כי בענין הולדת ר"י בן קריש החלפתי לשוני וכתבתי giusta una dotta osservazione di Rapoport, סתמתי הענין ולא הזכרתי לא תולדות רס"ג ולא תולדות ר"ן ולא אגרותיך אלי, כי לא טוב בעיני להאריך בפרטים כאלה בס' כתוב איטלקית. עדיין לא החלותי הדפסת הספר, רק הדפסתי ההקדמה. והפיצותי אותה כדי לאסוף חתימות, וכבר הגעתי קרוב למאתיים והייתי מתחיל ההדפסה לולא חסרון הכיס, כי זה ארבעה חדשים וחצי שאין הקאללעגיום נותן שכר הפראפעסאראן, כי אין הקהלות שולחים הכסף המוטל עליהם, אולי מיראת החלי הרע, ואני מוכרח ללוות כה וכה לפרנסת ביתי, וברוך ה' יום יום.

אודה לך על מה שהעתקת לי מס' שפה ברורה לראב"ע, גם על הקדמת

הפרחון ידעתי נאמנה שאינה לא כלה ולא חציה, כי יש בידי ס' משפטי הטעמים לר' וואלף היידענהיים ושם מביא שלשה דפים קטנים וחצי מהקדמת הפרחון, ומכל מה שמביא שם אין דבר אחד במה שהעתקת לפני. ודע ידידי כי באה אלי מעיר וויען העתקת השירה לר' שלמה בן גבירול על הדקדוק, הוכאת בהקדמת הפרחון בכ"י אשר בביבליאטעק הקיסר, וגם השירה ההיא לא באה אלי כלה, רק החלק הרביעי ממנה, כי לדברי הראב"ע היתה בעלת ת' בתים, וכאן אינם רק קרוב למאה. והנה זה פלא, אם לא יהיה המעתיק עושה רמיה, מה שאני רחוק להאמין בהיות שאני הרבה טרחתי להעתיק בשביל האיש ההוא (הוא ר' יהודה ליב דוקעס), והוא עדיין מצפה להעתקות ממני ואיך ירמה אותי ?

ואבוא לעקר אגרתך המחוכמת ואמר כי לא כך נאימנא ושכיבנא כתבתי כי ר' אליה בחור ייחס המצאת הנקוד לחכמי טבריה, כי כל המאמרים שערכת לפני מהראב"ע ידועים לי זה עשרים שנה. אך אין אחד בהם שיאמר בפירוש שהם המציאו הנקוד, כי מאמרו בשמות כ"ה ל"א לא יוכיח אלא שהיו מוחזקים בחכמת המסורת, ובזה מודה אני לך, אך כמה גבהו דרכי ממציאי הנקוד מדרכי בעלי המסרת! ומאמריו בס' צחות לא יוכיחו אלא שלדעת הראב"ע ואחרים היתה קריאתם נכונה, ומה ענין לזה עם היותם בעלי הנקוד ? ולשונות ר"י בן גנאח ועלי הנזיר (אשר לא העליתי את שמו בין המדקדקים, כי לא ידעתי מה תכונת מחברתו) לא יוכיחו אלא שהיתה לאנשי טבריה קריאה פרטית בענין הרי"ש, משונה מקריאת כל ישראל, ומה יוכיח זה ? וכי מכאן ראיה שהם המציאו הנקוד ?

והגני מודה לך ידידי היקר על אשר התאמצת לערוך לפני טענותיך נגד סברתי בענין חדוש הנקוד בבבל, כי בזה נחה דעתי ונתברר לי שאין נגד שטתי טענות חזקות וברורות, אשר על כן לא ירך לבבי בהוציאי דעתי על פני חוצות. ואתה ידידי אם לבך לא כן ידמה, אין רע אם בימים הבאים תכתוב נגד דברי, וכי לא יתכן לשני אוהבים שתהיינה דעותם מתחלפות ? ואני רואה ראו' וגעו' חולקים זה על זה בענינים הרבה, ואעפ"כ אוהבים זה את זה ומכבדים זה את זה. ומי כמוני אוהב את רש"י בכל לבבו ובכל נפשו, ומכבדו יותר מגופו ? ואע"פ כן אני חולק עליו בכל יום ויום.

ואולם בענין דגשות הרי"ש רואה אני אותך ידידי היקר בודה מלבך דבר שלא אמרו אדם מעולם, ועליו תיסד אח"כ יסוד בנינך, והגני מגלה היסוד הזה, ונפל הקיר אשר בנית עליו. מי הגיד לך כי אנשי טבריה נתנו באות הרי"ש דגש בכתב ? זה לא היה ולא נברא, לא היו דברים מעולם. אבל מעשה שהיה כך היה — הבבליים המציאו הנקוד לפי דרכי קריאתם, והם לא הדגישו הרי"ש (זולתי מקומות מתי מספר), ובשבאו הספרים המנוקדים ביד אנשי ארצות אחרות, הדבר ברור כי לא החליפו כל ישראל המבטא שלהם בעבור הנקוד, וגם לא החליפו הנקוד כדי להשוותו לדרכי מבטא שלהם, אך החזיקו בזה וגם מזה לא הניחו ידם. והנה אנשי טבריא כך היה דרכם מאז ומקדם לבטא הרי"ש בשני דרכים, כי היה מבטא זה אצלם "בפי האנשים והנשים והטף", ואחר שקבלו עליהם הספרים המנוקדים לא עזבו הקריאה המקובלת אצלם, רק הציבו להם ציונים בעל פה ללמד לבניהם כי הרי"ש הסמוכה לאותיות אלו היא רכה, והסמוכה לאותיות אלו היא קשה,

ומעולם לא עלתה על דעתם לכתוב בה דגש, בהלוף מכל ספרי הגולה, ומעולם לא ראינו ולא שמענו חלוף גדול כזה בין ספרי טבריא לספרי כל הגולה, שספרי טבריא תהיה בהם הרי"ש דגושה למאות ולאלפים, רק אמרו הקדמונים שאנשי טבריא היו בקיאים בקריאת הרי"ש הדגושה והרפויה, כלומר שהיתה הרי"ש אצלם בעלת שני מבטאות, לא שהם הדגישוה בכתב. ואיך אישתמיטו כך הקדמונים ולא אמרו מלה אחת שיהיה משמעה שבספרי טבריא היתה הרי"ש דגושה? ואיך זה? והלא חלופים הרבה היו נמשכים מזה בספרי טבריא, שהרי אם היתה הרי"ש מקבלת דגש, א"כ לא היו הם כותבים יְבָרֶךָ בקמץ אלא יְבַרֶךָ בפתח, ולא בְּרַךְ בצרי אלא בְּרֵךְ בחירק, ולא מְבָרְךָ בחלם, אלא מְבָרֶךָ בשלש נקדות, והנך רואה כי לפי זה הוצרכו ספרי טבריה להיות משונים מכל ספרי ישראל באלפי חלופים, ואיך לא בא זכר מזה בפי אחד מהקדמונים, ובפרט אותם שהזכירו שנוי המבטא שלהם בענין הרי"ש? הלא ברור הדבר כי לא שנו אנשי טבריא את נקוד ספריהם כלל, והמוציא מחברו עליו הראיה, ואני על משמרתי אעמודה, ובדעתי אחזיק כי מעולם לא הרשו אנשי טבריא את עצמם להוסיף נקדה אחת על מה שיסדו מיסדי הנקוד; ומאחר שמיסדי הנקוד לא עשו הרי"ש מקבלת דגש, הנה הדבר ברור כשמש בצהרים כי מיסדי הנקוד לא היו מאנשי טבריא.

ולענין שאתה אומר כי בני בבל לא היו מבדילים היטב בין ב' ובין ת' דגושה ורפה, וכן בין קמץ לפתח, אני מאמינך, ומעולם לא תוכיח בבירור שלא היו הבבליים מבדילים כלל בין האותיות והנקדות הנ, וגם אם יהיה אמת שהירושלמים שהיו מדברים לישנא קלילא היה גם מבטא שלהם נוטה אל הקלילות, עד שהקלו יותר מדי הברת הבי"ת הרפה, כדרך רבים מאנשי איטליאה היום, שאינם מחלקים בין שָׂב לשׂוֹא, ומצאתי לזה סיוע בתלמוד ירושלמי שבתוב בו דברים בְּגַב במקום דברים בְּגַו, מה שלא נמצא דומה לו בתלמוד בבלי, כי לא היו הבבליים מקילים כל כך המבטא, והיו מבדילים תמיד בין בית לוי"ו, עכ"ז מי יאמר שלא היו מבדילים כלל בין ב' לב', וכן בין ת' לת'? ולשוא תלקח ראיה על דברים כאלה מקריאת האחרונים, כי האחרונים הנולדים בארצות המערב, כבר אבד מהם מבטא לה"ק והוא בלתי אפשר להם לבטא אותיות לישונות המזרח (ואני זה שמנה שנים הייתי רוצה ללמוד מבטא החי"ת מכומר סורי שהיה בטריעסט, ואני הייתי רואה אותו מבדיל יפה יפה בין ח"ת לכ"ף ומוציא החי"ת מגרונו ממש, והכ"ף מחכו, ולא עלתה בידי לעשות כמהו כלל) ואין מבטא שלנו עכשו מוכיח כלל על מבטא קדמונינו יושבי ארצות המזרח. (ואגב אעירך ידידי כי מה שאמרת שאנשי איטליאה שקבלו מאנשי א"י קבלו ג"כ הברת החי"ת שוה קצת עם הה"א, זה אינו, כי אמנם אנשי איטליאה, ואני מהם, קוראים הה"א כמו האל"ף, והחי"ת כמו כ"ף, והנה הם מבדילים הרבה בין ה"א לחי"ת) ואם תרצה להביא ראיה מקריאת הספרדים על קריאת הבבליים, ואם מאמרם על עשב בשדך ראיה שלא הבדילו בין ב' לב', יהיה גם מאמרם על הנף פתיל ראיה שלא הבדילו בין פ' לפ' (באשר חשב גם מהר"ם לונזאנו), והנה אין קריאת הספרדים מסכמת לזה. וברוך ה' אשר הביאני מענין לענין עד החקירה על מבטא הפ"א, כי הנה פתאום

אור גדול נבקע לפני להזק את שטתי. הנה הירונימום שלמד להק בא"י העיד בארבעה מקומות כי אין בלה"ק אות p, ואלה לשונותיו:
Sciendum est quod apud Hebraeos p littera non habeatur, nec ullum nomen est quod hoc elementum resonet.
Quia p litteram non habent, propterea Pisidiam per f offerunt. P litteram hebraicus sermo non habet, sed pro ea phi graeco utitur. Notandum autem, quod cum p litteram hebraeus sermo non habeat, sed pro ipsa utantur phe, cujus vim gvaecum φ sonat; in isto tantum loco (אפדנו) apud Hebraeos scribatur quidem phe, sed legatur p.

הרי מבואר כי אנשי א"י בימי האמוראים לא היו מבטאים הפ"א בשני דרכים (p, f) אלא תמיד f; א"כ לא מא"י היו בעלי הנקוד שהלקו הפ"א לדגושה ורפה. ומצד אחר קרוב הדבר מאד כי אנשי א"י שהיו קרובים לערביים שאין בלשונם p, לא ידעו הקול הזה, לא כן הבבליים השוכנים בין הפרסיים אשר הקול ההוא ידוע בלשונם.

והנני רואה פרכא גדולה לרא"ית זאת, ממה שמצאנו בעל ס' יצירה, שנראה מא"י, מזכיר הפ"א בין האותיות הכפולות. א"כ אולי הראיה אשר חשבתי להביא מדברי הירונימום אינה כלום, אע"פ שאין שטתי מפסדת כלום בזה. ואתה ידידי הבן בחכמה וחכם בבינה והעמד דבר על בוריו אם אפשר.

ואשוב לענין מכתבך היקר ואמר כי בשום פנים לא אקבל ממך שדגשות הרי"ש נאבדה במשך הזמן, אחרי מה שהוכחתי למעלה כי דגשות הרי"ש לא תתפרד מחלופים רבים בנקוד, ולא יתכן כלל לומר כי במשך הזמן נשתנה הפתח שקודם הרי"ש לקמץ, והחירק לצירי והשלש נקדות לחלם, אם לא שתאמר שהיו ספרי הקדש אצל קדמונינו כעיר פרוצה אין חומה.

הבנין אשר בנית על חלוק הפסוקים לשלשה בעבור חלוק הפרשיות לשלש, גם אם ענין יקר הוא מצד עצמו, הנה מצד היותו תשובה לדברי לא יועיל ולא יציל כי תהו הוא. כשאמר אביי פסוקי מיהא ליתי לימניה, השיבוהו בפסוקי נמי לא בקיאינן דכי אתא רב אחא בר אדא אמר במערבא וכו', כלומר לא נוכל לקחת ס"ת ולמנות הפסוקים לדעת אם דרוש דרש מהאי גיסא, או מהאי גיסא, כי אין אנו בקיאים בחלוק הפסוקים, כי רואים אנו שיש מחלוקת בקצתם, כי בא"י חולקים מקרא זה הנה אנכי בא אליך וגו' לשלשה פסוקים. ואם כדבריך שמעולם לא נחלקו הבבליים והמערביים בנתוח הפסוקים, ושפסוק הנה אנכי בא אליך "גם שם (במערבא) היה פסוק אחד" רק קצת מאנשי א"י היו נוהגים לחלק כל פסוק לשלשה, מה מקום לתשובה זו בפסוקי נמי לא בקיאינן? ורב אחא בר אדא מה ראה להזכיר מקרא זה בפרט, ולמה לא אמר כי בקצת מקומות מא"י (ולא במערבא סתם) חולקים כל פסוק לשלשה? ואביי איך לא ידע המנהג הזה שהיה במקומות הרבה מא"י, ואיך לא השיב שאין מדברי רב אחא שום ראיה על היותנו בלתי בקיאים בנתוח הפסוקים, כי פסוק זה "גם שם היה פסוק אחד"? באמת נוראות נפלאתי איך איש חכם ונבון כמוך ישען עלי בדברים כאלה — ואחרי ראותך החלוק הנמצא

בין מספר פסוקי התורה שלנו והמספר השניי שם בברייתא, שיש ביניהם מ"ג פסוקים, ובראותך כי הנה אנכי בא אליך הוא באמת פסוק ארוך וסובל החלוקה לשלשה, מה שלא יתכן כלל ברוב פסוקי התורה, איך לא תשפוט כי בהלוק הפסוק הזה ופסוקים אחרים ארוכים כיוצא בו נפלה מחלוקת בין המערביים והבבליים, ושהנקוד אשר לפנינו איננו כסכים עם קריאת המערביים, ושא"כ לא נעשה הנקוד בא"י ?

והואיל ואתא לידן ענין מספר פסוקי התורה הנזכר בקדושין ל', ראיתי לערוך לפניך מה שחדשתי זה כשתים עשרה שנה על מה שאמרו שם יתר עליו ס' תהלים שמנה, כלומר שפסוקי ס' תהלים 5896, וכתב על זה בעל מנחת שי (בפרשת צו) ותשבי יתרץ. ואני מצאתי החשבון מכוון אם נכתוב ס' תהלים לנתחים כמו שהוא נדפס עם פירוש ר' יואל בריל, ונמנה כל שטה ממנו לפסוק אחד, ובלבד שנוסיף להלק קצת מקראות שלא נחלקו שם לשנים, כגון עבדו את ה' ביראה, וגילו ברעדה, ורבים כאלה, וכן כ"ו כי לעולם חסדו כלם צריכים להתחלק לשנים. ואמנם ציוני המזמורים, בין שהם ארוכים כמו למנצח לעבד, בין שהם קצרים, כגון לדוד מזמור, לדוד, לשלמה, כלם נמנים לפסוק אחד בפני עצמו. על הדרך הזה בדקתי ומצאתי ס' תהלים בעל 5896 פסוקים בצמצום.

ואשוב לאגרתך ואמר כי אני אמרתי שבעלי הנקוד היו מאותם החכמים שהיו מכונים בתאר קרא וקרו, ואין ספק שהיו מהם גם בא"י וגם בבבל, אע"פ שלא מצאנו שום בבלי מכונה בשם זה, אך הסברה נותנת שגם בבבל נמצאו חכמים העוסקים במקרא, ומלמדי תינוקות וקוראים בצבור, והמכחיש זה עליו להביא ראיה, ואין לא ראינו ראיה, בדבר שהדעת נותנת שבלא ספק היה.

אמרת שהתחלת הנקדות הוא חדוש גדול, ולא היה נשכח מהבבליים אם הוחל ביניהם. זה אמת, אמנם הגאונים ובפ"ט הראשונים לא היה המכוון מהם על הרוב לפרסם האמת ולהפיץ אור המדע בישראל, כי אם זה היה הפצם והשתדלותם לקיים ביניהם האמונה ולהסיר כל מכשול אשר יוכל להביאם לידי מחלוקת ובפירה ח"ו. והנה בדור שנתקן הנקוד לא כתבו ראשי הישיבות שום ספר (שהגיע עדינו, וקרוב הדבר שלא כתבו שום ס' כלל), מלבד המשנה והתלמוד ושאר ספרים שהעתיקו ולא חברו; ואחר איזה דורות בשעה שהתחילו לכתוב ספרים ככר נשכח התחלת הנקוד וכתיבת כל תורה שבע"פ, ואז ראשי הישיבות הניחו להמון שיאמינו (כמו שהוא טבעי להמון להשוב כן) כי מה שהוה בימיהם הוא מה שהיה מקדם, שהתנ"ך היה מנוקד מימים קדמונים, ושהמשנה והתלמוד מידי התנאים והאמוראים באו אלינו.

חזרת ואמרת כי פסוק הנה אנכי בא אליך היה פסוק אחד גם בא"י, ועל זה כבר כתבתי למעלה מה שיש בו די.

אמרתי כי הגאונים לא היתה ידם תקיפה בעניני תורה שבכתב, כי כל ממשלתם וכל ממשלת הסנהדרין איננה אלא בענינים שבע"פ, אבל כל הנוגע לתורה שבכתב עצמה, כלומר אופן כתיבתה, זיל קרי בי רב הוא, ואין שומעין אפילו לסנהדרין, וכל ישראל מחזיקים בספריהם כאשר קבלום מאבותיהם, ואם יבואו ע' סנהדרין ויאמרו להוסיף או לגרוע יו"ד אחת, אין שומעין להם.

שמות הנקדות איני יודע אם נולדו במזרח או במערב, רק זאת ידעתי שהנקדות

במזרח נולדו. וסוף סוף אם השמות הם סוריים, וכי הבבליים לא היו גם הם קרובים לסוריים (המזרחיים) ומעורבים ביניהם? ובפרט אחרי מה שדעתי נוטה להאמין (אם כנים דברי המחבר האיטלקי Finetti) שבעלי הנקוד למדו מלאכתם מהסוריים המזרחיים שהציבו גם הם שבע נקדות.

צדקת דבריך בענין אשלמתא, ואמנם אף אם שם זה לא נמצא בבבל, הנה הפעל ממנו (אשר לא פירשת) הוא בבלי, וענינו ענין מסירה, הלא תראה בעזרא ז׳ י״ט השלם קדם אלה ירושלם, ובתרגום אנקלום וה׳ הסגירם וה׳ אשלמינון, ובתלמוד בבלי והדר משלימנא ליה לדומה (חגיגה ה׳), ואשלמיה לר׳ שמעון בן איסי בן לקוניא (מציעא פ״ה). מעתה שם זה אשלמתא אין בידנו לומר שאיננו בבלי כמו הפעל אשר ממנו נגזר. והנה אשלמתא אין ענינו ממש קבלה, אלא מסרה (traditio) אע״פ שהענין אחד, אלא שקבלה נאמר מצד המקבלים, ואשלמתא מצד המוסרים להם. ושרש השלים להוראת המסירה נמצא גם בלה״ק, כגון במדרש רבא הוא עשנו ולו אנחנו, לו אנו משלימין נפשותינו, ענינו אנו מוסרין לו נפשותינו, וטעה בזה בעל ראשית דעת, גם בעל נשמת חיים (מאמר ב׳ פ״ק א׳). גם רש״י ז״ל (שמות י״ד י״ט) כתב: ויסע עמוד הענן, כשחשכה והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש, כלומר כשמסר עמוד הענן וכו׳.

והנה נא ידידי היקר, חקרתי ובדקתי כל טענותיך באגרתך החמודה, ולא ראיתי טוב וישר להחליף אות אחת ממה שכתבתי בענין מקום הולדת הנקוד בלה״ק. ולמה לא אהליט הדבר? אחרי אשר דרשתי את פי האיש היותר מחוכם שבדורי בעניני קדמוניות אומתנו, והוא לא מצא ראיות המזיזות אותי מדעתי. ומי לא ידע כי בעניני קדמוניות כאלה אין מי שיוכל להחליט במופתי ההנדסה, ואין למחבר אלא מה שעיניו רואות, וישוטטו רבים ותרבה הדעת. ואם רע בעינך שתצטרך לכתוב נגד שטתי ולהפיל את כל דברי ארצה, דע נאמנה כי לא יהיה הדבר רע בעיני, כי סוף סוף אקוה כי לא אתה ולא אחרים תמצאו את דברי דברי סכלות ופחזות ושגעון הראויים לקלון ובוז. וסוף סוף אם קודם שידפים אדם איזה דבר או יעשה כל פעולה שתהיה, יצטרך לדעת שימצא חן בעיני כל רואיו, לא יעשה דבר מימיו.

מחברת ר׳ יוסף אלברצלוני הלא ידעת שהוא בטריעסט וביד איש עשיר, ואין בידי להעתיק אותה. ס׳ פחד יצחק מיד כשקבלתי אגרתך שלחתיו לטריעסט ליד הסוחר הנדיב ר׳ ו׳ גרינבערג איש בראדי, והוא בטוב לבבו הבטיחני למהר לשלחו אליך, ואולי כבר בא לידך. מח׳ו f. 11. 40 מ״כ תשלח לבראדי לקרוביו של הגביר הנ״ל, והם יודיעו לו, והוא ישקול הכסף ליד חותני בעיר טריעסט.

ידידי היקר, חמסי עליך על שהזכרת את שמי בצייטשריפט של גייגער בענין שנת מות הרמב״ם, והבאת שלש גמטריאות בדברי התחכמוני, ואמרת שאני העירותיך על קצת מזה. והנה אותה שאמרתי אני, הלא היא מלת נהי, היא ברה כחמה, ואין ספק באמתתה, אמנם השתים האחרות שהוספת מדעתך, אולי אם היו בפיוט מפיוטי הקליר יתכן לאמרן, אבל בהיותן בשיר משירי ר״י אלחריזי, הוא רחוק קרוב לנמנע שנתכוון להן המשורר; והנני בוש ונכלם פן יחשוב אחד הקוראים שאני הריתי אותן.

והנה אני לא קראתי הצייטשריפט ההוא, רק חביבי אבי״י היה הס׳ בידו יום אחד, וכיון שמצא בו זכרוני בא אלי והראני הדף ההוא, והנה לא אדע אם הבאת בכלל המעידים על שנת מות הרמב״ם גם דון יצחק במפעלות אלהים קרוב לתחלת הספר. ועתה לך נא ידידי וקרא בפידוש רד״ק ביחזקאל כ״ו ט׳, נראה מה שהביא מדברי רז״ל מתלקטין בחי קבל, ולא ידעתי איפה הן המלות האלה ומה ענינן. אולי לנבי דידך מלתא זוטרתי היא, ואשר לא ידעתי תגלה לי.

וכדי שלא להוציא הנייר חלק הנני נותן לפניך דבר אחד או שנים ממה שהדשתי בס׳ יחזקאל. ג׳ י״ב ותשאני רוח, ז׳ י״ג כי המוכר.

לענין ס׳ ישעיה עדיין רואה אנכי כי גם מן נחמו ואילך נבואות הן ולא נחמות, כלומר שנכתבו זמן הרבה קודם גלות בבל, יהיה הכותב ישעיה או נביא אחר שבימיו. בשנה הבאה א״ה אשוב ללמד לתלמידי ס׳ ישעיה, ואברוק הדבר פעם שלישית.

ידידי ר׳ אברהם שלום יש בידו כ״י קצור הסמ״ג לר׳ אברהם בר אפרים, 1) והוא דורש ממך אם השם הזה והס׳ הזה ידועים. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כלב החותם פה פאדובה בחמישי בחמשה לחדש

שנת התקצ״ו ידידך שד״ל.

Nr. CXXXI (2

An S. L. Rapoport in Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 110. D-E petit 15

27. 7. 1836. י״ג אב התקצ״ו

לידיד נפשי ועטרת ראשי ההכם המופלא מוהר״ר שי״ר שלום וברכה.

Nr. CXXXII (3

An S, Stern in Neutra (Ungarn)

29. 7. 1836. ט״ו באב התקצ״ו

---

1) כ״י זה נמצא גם כן באוצר ספרי גינצבורג בפריז. ע׳ מה שכתב עליו החכם שניאור זקש נ״י ברשימתו ס׳ א׳ צד 1—19. (שזח״ה)

2) המכתב הזה נדפס בגליון 21—318 תחת הנומר CXIV ומקומו הנכון כאן. המו״ל.

3) נדפס בצופה למגיד ש״ד ע׳ 45 (שזח״ה)

Nr. CXXXIII

An S. L. Golenberg in Tarnopol

ט״ו באב התקצ״ו 29. 7. 1836

לידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב גאלדענבערג.

אל תריב עם שד״ל חנם, כי לא גמלך רעה. מכתביך חביבים לי בכל זמן, אע״פ שסבות מן החוץ תמנענה אותי מהשיב לך מענה. והנה יום יום הייתי מצפה לראות ס׳ כרם חמד, ויען שמעתי כי הצענזור מצאה בו דברים האסורים, הייתי מצפה יום יום שתודיעני אם היה זה במכתבי, ועדיין צר לי על זה, שאיני יודע מי ממכתבי יודפס ומי לא יודפס, והסבה החזקה לאיחור תשובתי אליך הוא, כי אתה בקשת ממני להדפיס על הוצאותיך פירושי על ישעיה, ועדיין לא מלא את דברו. וגם על זה אני מצפה יום יום, ולא אוכל לתת לך תשובה. אמנם ידוע תדע כי זה כשלשה חדשים שלחתי לך מתנה, והוא חלק מפירוש ישעיה שלי, כולל י״ב קאפיטעל ממנו, ואני לא אדע איך היה שלא בא לידך, ואין רצוני להגיד לך עתה ביד מי נתתיהו שישלחהו אליך. ואתה ידידי אם ידעת מה משלי נדפס בכרמך, הודיעני נא עד מהרה. גם תודיע אל הגביר המפואר החכם המעולה כמוהר״ר יוסף פערל כי זה ימים רבים מסרתי לנכדו היקר החכם הרופא ידידי כמ״ר משה אשכנזי שני הקונטריסים אשר יצאו מקרוב מס׳ פחד יצחק הכוללים חלק מאות מ׳, וקבלתי ממנו כסף מחירם

מכתב אחוז לרישו״ר מקנדיאה ראיתיו זה שנים ביד ידידי החכם יש״ר, אך לא קראתיו, ולא אוכל לתת לך עצה אם להפיצו בישראל אם לא.

החכם כמוהר״ר גייגער שמעתי שכתב בקורת על פירושי לישעיה שהדפיס החכם ראז׳, אך עדיין לא באו דבריו לידי. אם הוא יקרה לפני באגרת, אקבלהו בשמחה. וטוב יעשה אם ישלח לי בתוך מכתבו הדף מהמכתב העתי אשר דבר בו על אודותי . . — . . — . לעת עתה אני מדפיס בעיר הזאת בלשון אישלקי מבוא לחכמת לה״ק Prolegomeni ad una Gramm. rag. della Ling. ebr. הכולל הדשות רבות ונכבדות במעמקי לשונות המזרח.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום, כלב החותם פה פאדובה היום ט״ו באב התקצ״ו.

אוהבך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CXXXIV

An Salomon Rosenthal in Pest

ה׳ אלול התקצ״ו 18. 8. 1836.

לחבצלת השרון שושנ״ת העמק״ם, יזלו בשמיו עד האיים הרחוקים, כלו מחמדים וחכו ממתקים, ויחכם שלמ״ה מהימן וכלכל לא עממוהו הרזים והדברים עתיקים, מוציא חכמה מנרתקים, ומאיש התורה יוציא ברקים, הדולה מבאר תושיה מים

עמוקים, שמנים מזוקקים, מדבש ומנופת מתוקים, נדיב נדיבות יעץ וברכים כורעות יאמץ ויקים, יחריב ברוח חסדיו דמעת העשוקים, בסתר כנפיו יחסו הנאנחים והנאנקים, שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים, כלן לוית חן לראשו ולגרגרותיו ענקים, עליו שבע שמחות יערפו שחקים, ישלח ה׳ את הברכה באסמיו ויהיו מזוין מזן אל זן מפיקים, יאריך ימיו בטוב ושנותיו בלא מצוקים, עד שוב רועה לעדרו ואת הסכה הנופלת יקים.

גם כי לא ידעתי את אדוני היקר מתמול שלשום לא פנים אל פנים ולא במכתב, אחור לא נסוגותי מבוא היום לשחר פניו במכתבי זה, ובחסדו וצדקתו (אשר לשמע אזן שמעתי) בטחתי יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניו ועשה יעשה את בקשתי, וישאלתי יתן לי.

1) שמועה שמעתי מפי אחד מאוהבי כי אדוני מצא בספר אחד להחכם דעדערליין (נדפס בשנת התק״ם) פירוש הפסוק ואפי על תבליתם דומה ממש למה שפירשתי בו אני, והוא בהפרדת מלת תבליתם לשתים, תבל יתם; ויפלא הדבר בעיני מאד, לא שתבא מחשבה אחת בעצמה בלב שני בני אדם, כי זה מקרה מצוי מאד, וגם לי קרה לא אחת ולא שתים, ואז כתבתי בקונטרסי ״וכן מצאתי אח״כ לחכם פלוני״, אך מה שנפלא בעיני הוא כי החכמים המפורסמים ראזענמילללער וגעזענים אשר פירשו שניהם ס׳ ישעיה, ושניהם מביאים תמיד דעות זולתם, דבר בשם אומרו, וגם את החכם דעדערליין מזכירים פעמים רבות, הנה לא הזכירו לא דבר ולא חצי דבר מזה הפירוש. ועתה בהיות שאין ספרי דעדערליין בידי ואף לא ביד שום אחד ממיודעי, ובהיות הענין נחוץ לי מאד לדעת היש לי להזכיר בפירושי לישעיה שכבר קדמני אדם אחר בפירוש ואפי על תבליתם, הנה אנכי מפיל תחנתי לפני אדוני הנכבד, למען יואל בחסדו להודיעני הדבר על בוריו, ולהעתיק לפני המאמר ההוא הכולל פירוש הכתוב הזה; ואני בהזכירי את שם המחבר ההוא אשר קדמני בפירוש הה״א, גם את שם אדוני אשר גלה את אזני אזכיר לתהלה ולתפארת. ומי יתן ויוסיף אדוני היקר שנית ידו להשמיעני חדשות בעניני חכמה ומדע, ואני בשמחה אענדם עטרה למחברותי.

ועתה למען לא תבא האגרת הזאת לפניך ריקה מכל דבר תושיה, הנני ניתן לפניך היום קצת מן הפירושים אשר חדשתי בקיץ הזה במקראות הסתומים אשר בספר יחזקאל. ז׳ י״ג ג׳ — ו׳ — ז׳ — י״א — ט״ז כ׳ כ״ה כ״א ט״ו או נשיש — י״ח

זה שיעור מה שראיתי היום להביא לאדוני תשורה, לבלתי ראות פניו ריקם, ואדוני בחכמתו יביא את כל דברי בכור בחינתו, וישפוט עליהם משפט צדק ואמת, ומה שניתי יבין לי.

וה׳ ישפית לאדוני שלום ולביתו שלום ולכל אשר לו שלום, כנפ״ש וכנפש החותם פה פאדובה בחדש הששי בחמשה לחדש שנת התקע״ו.

ידידו עבדו ומכבדו שד״ל.

---

1) מכאן עד ״אענדם עטרה למחברותי״ נמצא גם במכתב רשד״ל אשר ערך ג״כ להחכם ר׳ שלמה ראזענטהאל בשביעי בתשעה עשר לחדש בשנה שאחריה היא שנת תקע״ז ונדפס בכרם חמד ח״ג 225 [ועי׳ מכתב שאחר זה]. (שזח״ה)

Nr. CXXXV

An Abr. Mendel Mohr in Lemberg

27. 9. 1836. י״ו תשרי התקצ״ו

לידידי המשכיל והנבון כמ״ר אברהם מענדל מאהר שלום.

מכתבך מיום ז׳ תשרי הגיעני בהולד לי בן זכר 1) אשר נולד ביום טוב שני של סכות, וטרדותי בימים ההם הרחיקו מלבבי המחשבה להשיב לדברי אגרתך, והמחשבה הזאת אחרי אשר יום עזבתיה יומים עזבתני, ואחרי כן עלו על צוארי טרדות אחרות רבות מאד ואגרות הרבה כתרוני, מנוחה השכיחוני, ולא מצאתי את עצמי מופנה להשיב אליך, ובפרט כי דבריך צריכים דעת צלולה מאד, לברר האמת מן השקר בענינים דקים וחמורים. ועוד אחרת היתה שם סבה לאיחור תשובתי אליך, כי אחרי אשר יצא לאור ס׳ כרם חמד הקיפוני בחורי פולין ואונגארן בחבילות חבילות של תקונים והגהות במקראי קדש, רובם ככלם חשבו לתקן וקלקלו, עד כי קצתי להשיב לכלם ולבטל דבריהם, כי כל מי שלא קנה ידיעה עמוקה בדרכי לה״ק ומליצות הנביאים, בכל מקום שימצא מליצה יפה ונשגבת, אשר לעוצם גָבהה שָׁגְבה ממנו ולא תתישב על דעתו, ימהר לחשוב בה טעות, וכיון שניתן רשות למגיה להגיה אין קץ לדברי רוח אשר ישתרגו יעלו על לבו, ולבטל כל ההגהות העולות על לב איש אין לדבר סוף. וכל מי שלא הכיר אותי ולא ראה איך אני מתון בדין, יחשוב כי התקונים אשר תקנתי בקצת המקראות אמרתי אותם בהשקפה ראשונה, ובלי עיון בכל מה שאמרו המפרשים יהודים ונוצרים, ובלי חקירה ארוכה אם באמת המקרא דחוק או דרך הנביאים לדבר כן, ואם המצא תמצא דרך אחרת לישב הכתוב ככתבו; וימהר יחישה מעשהו לעשות גם הוא תקונים למלאכת השמים, וישלח בספרי הקדש ידים, ותהיינה ידיו מטמאות ספרי הקדש.

ועתה ידידי המשכיל והנבון הנני הנני להביא את כל דבריך במצרף החקירה ובכור הבחינה, בצדק ובאמונה, כיד אלהי הטובה עלי; ואתה תקבל דברי באהבה, כי ילידי אהבה המה, כי רק האהבה תניעני להעמיס עלי משא החקירות האלה, לבלתי השיב פניך ריקם.

וראשונה אמר אליך כי טעות בהפוך האותיות והתבות, כגון לקרוא כְּרִאִי במקום כְּאֵרִי (תהלים כ״ב י״ז), ולקרוא וכְשַׁחַל יִגְאֶה תחת ויגאה כשחל (איוב י׳ י״ו), הוא לדעתי אפשרי רחוק קרוב לנמנע, ורחוק אני עד מאד להשוב כזאת בספרי הקדש, בזולת הכרח עצום. והא לך פירושי על שני המקראות האלה.

---

1) אמר ישעיה האגרת הזאת לא הגיעה עד תכליתה.

Nr. CXXXVI

An Salomon Rosenthal in Pest (Ungarn)

30. 9. 1836. י״ט תשרי התקצ״ז

לכבוד ידידי החכם המפואר, החסיד העניו, צדקה וחסד בימינו, בשמאלו עושר וכבוד, תורה וגדולה בו נצמדו, חכמה ויראת ה׳ בו נאחדו, החקירה והאמונה בו התלכדו, התחברו ולא יתפרדו, הוא לבני עמו מעוז ומגדל, לישראל יהיה כטל, כ״ש מהר״ר שלמה ראזענטהאל, יריק ה׳ עליו את הברכה, וישביעהו ששון ושמחה, ונסו יגון ואנחה.

1) אברך את ה׳ אשר יעצני לבוא לפני אדוני במכתבי, וברוך ה׳ אשר אנה לפני איש כמוך מהשרידים אשר ה׳ קורא, היקרים בדור עקש ופתלתל, דור אביו יקלל, ואת אמו לא יברך זו כנסת ישראל, דור טהור בעיניו ומצואת התשוקות לא רוחץ, דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו, הקדשים מחלל, ומלין לצד עלאה ימלל, ונכבדי קדם וקדושיו יבזה, ופיו ישלח ברעה על כל נביא וחוזה, ויסבר להשניה זמנין ודת, למצוא חן בעיני ששבצי ומתרדת, הנה שכרו אתו יבזוהו עמים, יזעמוהו לאומים, ויקלסו בו חכמים, וישא חרפה וקללה מאת אלהים ואדם.

ואתה לא כן, נתן לך ה׳ אלהיך לב מבין ורוח נכון להתענג במכתבי חכמה מכל לשונות הגוים, לא תשנא איש נכרי בלבבך, וחכמת הזרים לא תמאס, תהגה בספריהם, ודבריהם הטובים תשבח, ואף גם זאת לא נטשת עמך בית יעקב, לא השלכת שם ישראל אחרי גוך, לא היה לך עמך לחרפה ולקלס, לא תבוז כי זקנה אמך. אדוני, ירבו כמוך! כן יאמר ה׳!

ועתה אחרי ההודאה לך על דברי דעדעליין אשר העזקת לפני, הנני נותן לפניך היום דברי אשר השיבותי זה שש שנים לידיד נפשי ועשרת ראשי החכם המופלא מוהר״ר שלמה יהודה רפאפארט, על אודות פירושי על פסוק ואפי על תבליתם, אשר מצא חן בעיניו כאשר מצא בעיניך אדוני, ומצר אחר נפשו ירעה לו כמו נפשך על היותו מתנגד אל המסרה, ותשובתי אליו הלא היא מלתא דשויא לתרוייכו, וזה לשוני: ואשר לבך ידיד נפשי נוקפך בדבר הזה (וכו׳ כמו בהעתק אגרותי ואגרות ש״ר דף 8 (בב״י) (ונדפס בחלק השני מהאגרות שד״ל בגליון 75.—173) עד לעת עתה). עד פה דברי תשובתי לידידי החכם המופלא ש״ר. ובהיות מאמרנו בענין טעיות סופר אשר לא נמלטו מהם ספרי קדם, אגידה נא לך אדוני וידידי את אשר קרה לי זה שנה בהיותי מתגורר בעיר אחרת. מצאתי שני חכמים עברים נצים, האחד היה מגיה פרטי המחזור והאחר היה עומד

1) מכתב זה נדפס בכרם חמד ח״ג צר 225—230, אך בהשמטות קצת דברים ומיד בתחלת המכתב נשמט שם מה שנמצא פה: אברך את ה׳ וכו׳ ונדפס במקומו: שמועה שמעתי וכו׳ מה שנמצא לפנינו במכתב שלפני זה. ועוד שם איזה השמטות וקצת שגויים. (שזה״ה)

על ימינם לתמכם ולספר בשבחם. ויען הקטיגור ויאמר לרעהו: הוציאה נא אלינו אם תוכל, סליחה אחת, איזו שתרצה, שלא תהיה מלאה משחת ודופי. ויען הסניגור ויאמר הלא רבות הנה הסליחות הצחות המלאות חכמה וכלילת יופי, אך עתה לא אביא לפניך רק אחת, והיא המתחלת שוממתי ברוב יגוני, ליום יפקד זדוני, מה אומר לאדוני, וכי אין זה לשון צח ונשגב? ויען הקטיגור ויאמר כדברך כן הוא, אך שפיל לטיפא, ונראה מה אחריתה. ויוסף הסניגור ויקרא לפניו הבתים האחרים: אמללתי ונאלמתי, בזכרי אשר אשמתי, בושתי וגם נכלמתי. בהבל כלו ימי, מפני בושת עלומי, אין שלום בעצמי. והקטיגור בעל כרחו הודה ולא בוש כי גם הבתים האלה מלאים כל טוב, אך תמיד היה שואף לשמוע שאר דברי הסליחה עד תומה. ויוסף הקורא ויקרא: גחלתי קודחת, כמגלה נמתחת, והנושה בא לקחת. אז צחלו פני הקטיגור ויאמר: מה טיבה של גחלת זו הבוערת כמגלה מתוחה? היש ענין והבנה לדברים אלה? ופני הסניגור חפו, ויבקש בספרי מפרשי המחזור ואין פותר. אז פנו שני בעל הריב אלי, לשמוע מה בפי גם אני, הקטיגור למען אכריע לכף חובה, והסניגור אולי אמצא פירוש הגון למליצה ההיא הסתומה. ואני יען ידעתי כי בעל הסליחה ההיא הוא המשורר המפואר והנעים ר' שלמה גבירול אמרתי בלבי על כל פנים: לא יתכן למשורר ההוא שיאמר מליצה בלתי נאותה, ואען ואמר: תנו לי מחזור ואראה הדברים בעיני, כי אין דרכי לפרש שום מאמר או לחרוץ עליו משפט, אם בעיני לא אראהו. ויתנו לי הספר ואתבונן בו רגעים, וישם ה' דבר בפי ואמר אם תתנו לי יו"ד אחת קטנה, אפרש לכם המליצה כתיקונה. ויאמרו שניהם דבר אתה עמנו ונשמעה. ואמר אליהם אל תקראו גחלתי קודחת כמגלה נמתחת, אלא גחלתי קודחת כי מגלה נמתחת, והכוונה גחלת החרטה תוקד בלבבי כי ידעתי כי ספר הזכרונות פתוח והנושה בא להפרע ממני מה שנתחייבתי לו; והמשל לקוח מן המשנה הפנקס פתוח והיד כותבת וכו' והגבאין וכו'. וישמעו בעלי הריב את הדבר הזה, וייטב בעיניהם מאד, ופה אחד הסכימו כי כן בלא ספק כתב המשורר. אח"כ חפשנו בכל המזמורים אשר מצאה ידנו, חדשים גם ישנים, ולא מצאנו באחד מהם הנסח הזה כי מגלה נמתחת, אלא בכלם כמגלה, ואף גם זאת הנה הדבר ברור כי נסח כמגלה שבוש הוא. ואיך א"כ נמשוך ידינו בשעת הדחק מהודות שנפל איזה ט"ס בספרים הקדמונים?

הן אמת ידעתי אדוני ידעתי כי השער הזה מסוכן הוא, שמא מתוכו ילמדו שועלים קטנים מחבלים לחבל כרם ה'. הן רבים עתה אפרוחים שלא נפקחו עיניהם, הרחוקים מצדקה ויראת ה' אשר לכבוד עצמם ידרושו, ויעשו התורה עטרה להתגדל בה וקרדום לחפור בו, והם מיד כשיראו בספרי הקדש מליצה סתומה, לא יחפשו חפש מחופש להסיר המסוה המכסה פניה, כי המלאכה הזאת מרובה וארוכה, אך ביד חזקה ובזרוע נטויה יאחזו בכנף מעילה ויקרעוהו, ויאמרו האח האח, ראתה עינינו. ראיתי כאלה גם אני, ועל כיוצא באלה כתבתי אשתקד אגרת אשר עתה מקרוב נדפסה בס' כרם חמד חלק ב', אולי ראית אותו, ואני עדיין לא ראיתיו. ואבא עתה לישאר דברי מכתבך היקר, אמנם אקצר, לרוב טרדותי בהגהת הדפוס בס' מבוא להכמת לה"ק שאני מדפיס עתה בעיר הזאת בלשון איטלקי, והוא מלא מלות עבריות, ואנשי הדפוס אין אחד מהם יהודי, וזה גורם לי אבוד זמן הרבה

מאד; ועתה ברכני ה׳ וילדה לי אשתי בן (מלבד בני בכורי אשר שמו אוהב גר), והנני טרוד הרבה בהשגחת צרכי הבית, היולדת והנולד, ה׳ ישמרם.

פירוש רש״י ופירושך על המקראות או נשיש וגו׳ כי בחן וגו׳ דחוקים ורחוקים הם לפי ראות עיני, אך דרך איש ישר בעיניו, ואמת הוא כי מקראות סתומים המה, ואע״פ שהם מתבארים כהוגן לפי דרכי, עדיין אין אמתת פירושי גלויה ומבוררת כל כך שאוכל להחליט כי הוא אמת ואין זולתו אמת. רק זה נ״ל עומד מנגד לפירושך, והוא כי פסוק כי בחן הם דברי האל (כמו שהוא מסיים נאם ה׳ אלהים), ולא דברי יחזקאל, והנה אמת כי הנביא היה מקונן על מפלת בני עמו, אך האל המכה בחמה לא היה מקונן, ולא יתכן שיאמר האל אם גם שבט מואסת אז לא יתקיימו עוד, שנראה כמתנחם ממה שגזר עליהם; ואם האל אומר לנביא ספוק אל ירך וכיוצא בזה, אין הכוונה שהאל מצר בצרתם, אך הוא להגדיל ציור הרעות העתידות לבוא עליהם, כלומר כל כך תהיינה הרעות קשות שכל שומען יספוק את כפיו ויקונן. זה לבדו נ״ל ברור בפסוק הסתום הזה.

חלילה חלילה להחליף הדל״ת ברי״ש בתרגום לא יעידון בארעכון, כי פֹעל עֲדָא הוא תרגום פעל עבר כמו אשר עבר בין הגזרים האלה, די עֲדָא. הן אמת כי שרש עדא נאמר ג״כ על ההתרחקות, כמו מלכותא עדת מנך, אך זה כשאחריו מלת כְדן, או כשהוא בודד בלא שום קשר, לא כשאחריו. ב׳, כמו שהוא הענין ג״כ בעברי בשרש עבר, כמו כפיו מדוד תעבורנה שהוא קשור עם מן, ודודי חמק עבר שהוא בודד בלא שום קשר, לא כן ויעבור אברם בארץ. ואם יש להגיה, צריך להסיר היוד, ולכתוב יֶעְדוֹן שהוא לפי הדקדוק תרגום מלת יַעַבְרוּ.

אבל יעירון ברי״ש מה ענינו? ומה ענין: המכים בחרב לא יעירו בארצכם? והנה גם זו ראיה כמה צריך שיהיה אדם מתון מתון קודם שיגיה ספרים מסברה.

דברי התוספות אשר הבאת לפני על תרגום איש יודע ציד הלא הם כתובים בגליון החומשים עם ג׳ תרגומים, ואני ראיתים בעת כתבי ס׳ אוהב גר, אך התעלמתי מהם, כי לא היו דבריהם נכנסים באזני, ראשונה מפני שהם מפרידים התבה לשתים, ועוד כי יודע ציד הוא הפך ממש ומתנגד לענין הבטלה והשקט, ונ״ל ברור כשמש כי איש צייד איננו אדם שוקט ובטל.

ועל אשר השמעתני מחבורי חכמי אשכנז הפורצים גדר והורסים הדת, גם אני ידעתי מקצתם, ובמסתרים תבכה נפשי. אך לכתוב נגד אנשים כאלה אך שוא ודבר כזב הוא בעיני, כי האנשים ההמה הם מכת הראציאנאליסטען המכחישים בתורה מן השמים, ואשר ידבר אלהים את האדם הוא אצלם נמנע גמור, ונמשך מזה כי התורה איננה אצלם אלא נימוס אנושי שראוי לתקנו לפי השתנות הזמנים והמקומות, הכל לתועלת הצלחת האומה על פני האדמה. ואם תחשוב לעשות רושם בלבם של האנשים ההמה, את צל ההרים אתה רואה כאנשים; ואם ישיבו לדבריך כהוגן וכראוי, בקרבם ישימו ארבם, ולשונם יחליקון עם התמימים אשר לא כמחשבותם יחשובו. ואני המואס דרכיהם, ורחוק ממועצותיהם, ושפת חלקות בלב ולב לא ידעתי, לא אכחד ממך אדוני וידידי היקר כי אין אני בן חורי״ן לחשוב שהרשות נתונה לחכמי הדור לשלוח יד במצות התורה לא לבטל אותן ולא

לעשות בהן שנוי, וכבר הארכתי בזה בלמודי דאנמאטיק שלי בהפילי כל טענות האיש האריגער ארצה; אך אינני ג"כ מן המאמינים כי כל מנהג אבותינו תורה היא, ושכל אישר יקרא לו ההמון תורה שבע"פ ניתן באמת למשה מסיני. והדברים ארוכים. ואבא עתה לשאלותיך אשר שאלתני אדוני.

היהודים אשר באיטליאה בארצות אשר תחת מלכי עסטערריך החסידים, הן במלכות לאמבארדא וועניציאניש הן במלכות אילליריען, וגם היושבים בארצות טאסקאנא, בשלוה וטובה עומדים, הם רשאים ללמוד ולעשות כל מלאכה וכל חכמה שירצו, ולקנות קרקעות ולבנות בתים, ואינם משלמים שום מס מיוחד; באמת המון העם איננו אוהב היהודים, אך הגובערניום תומך ידנו תמיד וסותם פי משטינינו ומקטרגינו, רק מלאכת מרקחת הרפואות היא לבדה אסורה לבני ישראל בארצות הקיסר יר"ה. אך בארצות אשר תחת האפיזיור ובארץ מאדענא וכמלכות פיעמאנט היהודים שרוים בצער וברוחק, ואינם רשאים ללמוד בבתי הלמודים.

מעשה העבודה בקאללעגיום ראביניקום הוא למוד תורה שבכתב ושבע"פ, אך בענין הזה לא אאריך. כבר היה מי שכתב בצייטשריפט של גייגר (כרך ב' חלק א') כי יש בקאללעגיום הזה חסרונות אשר הם לאות ולעד כי איננו מעשה ידי אנשים אשכנזים. אם היו מדותי כמדות אנשי הדור הייתי משיב, אך דבר שפתים אד למחסור בענין עדות שאינה נגמרת בדברים אלא בפעולות; על כן אמרתי ימים ידברו (א).

ס' מאזני לה"ק וס' מאזנים ס' אחר הוא, והשם השני הוא קצור השם הראשון, כך האמנתי כל ימי אחרי ראותי בשער הספר (בדפוס הראשון הוא דפוס בומבערג שנת ש"ו הנמצא בידי) ספר מאזני לשון הקדש, ואח"כ מעבר לדף הראב"ע בסוף שירו אומר: ועל זה הענין קראו מאזנים. ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי חולק על זה, ולא ראיתי מי שיזכיר ס' אחר לראב"ע שיהיה שמו מאזני לה"ק ושיהיה ס' אחר נבדל מן הנדפס.

ואתה אדוני וידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה בשביעי בתשעה עשר לחדש שנת התקצ"ז,

ידידך מכבדך ועבדך שד"ל.

Nr. CXXXVII (1

An Os. H. Schorr in Brody

1836. ?

(א) הרעגלעמענט של הקאללעגיום נעשה קודם ברירת הפראפעססארען. לפיכך אין ממה שכתוב בתוכו ראיה כלל למה שהמלמדים עושים.

1) האגרת הזאת איננה שלימה, וכנראה ושד"ל לא כתב יותר והתחיל לכתבה, ואח"כ נמלך בו וכתב מה שהדפיס אח"כ בראש בתולת בת יהודה, ולכן יפקד מקומה. (שזה"ה)

Nr. CXXXVIII [1]

An S. Stern in Neutra (Ungarn)

1836.

לידידי הבחור המשכיל והנבון כמר זלמן שטערן שלום.

Nr. CXXXIX

An Os. H. Schorr in Brody

9. 11. 1836. כ״ט חשון התקצ״ז

לידידי הבחור היקר המשכיל והנבון כמ״ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום.

אחרתי להשיב למכתבך הנעים לרוב טרדותי להשגיח על עניני הבית ועל בריאות אשתי אשר ביום טוב שני של סכות בעזרת ה׳ בטרם יבא חבל לה המליטה זכר בריא וגדול, ונקרא שמו בישראל חזקיה רפאל ישעיה, יהי ה׳ עמו. ועתה אודה ה׳ מאד כי אשתי ובני הנולד יחדו שלמים בבריאותם, ואשתי ג״כ מיניקה את בנה, גם כי להקל מעליה לקחתי לה מינקת בביתי.

הדפסת ספרי מבוא לחכמת לה״ק קרובה לסופה.

אודה לך ידידי על הבשורה אשר בשרתני כי אגרותי בכרם חמד חלק ב׳ מצאו חן בעיני רואיהן.

בעיני יפלא מה שאמרת כי לא יוודע האמת עם מי בענין מחלוקתי על קדמות ס׳ איוב עד צאת לאור שאר המכתבים אשר נכתבו על זה כי הלא ראית כי בעל ריבי לא ערך אלי מלין לקיים סברתו, ושמן ראיותיו באמתחתו ולא הוציא אחת מהן מתוך אפונדתו, ובפירוש אמר (עמוד 124) אין חפצי ורצוני לחדש הויכוח על דבר זמן הכותב ס׳ איוב. ואם היית רואה שאר המכתבים אשר עברו בינינו, לא תמצא לו לא ראיה ולא חצי ראיה, אלא שאני כתבתי לו: לְ פתחת שקך ותאזרני שמחה (כלומר שיוציא ראיותיו מאמתחתו) והוא עלה עשן באפו. ומה שאמרת שהוא מתרעם עלי על שלא פרסמתי הבדלתו בין שוא שקר וכזב, שקר וכזב תלונתו, כי למה לי להדפיס דבריו הבלתי נוגעים לענין מחלוקתנו על ס׳ איוב? אני כתבתי אל הכורם שידפיס תשובתי לאגרת ר״ב הנדפסת בכרם חמד חלק א׳, ואז בקש ממנו ר״ב שידפיס גם תשובתו, ואני העתקתי לו מתשובתו כל מה שהיה נוגע למחלוקתנו (אע״פ שבאמת אין באגרת ההיא שום דבר הנוגע לגוף המחלוקת, רק קול דברים), והשאר לא עלתה על לבי שירצה שיודפס. ועתה יודיעני נא ר״ב למי אשלח ולהיכן אשלח, ואני אשלח לו שאר דברי אגרתו, ואמלא את שאלתו, וכל אשר יאמר אלי אעשה, כי לא חפצתי שיהיה לאדם

1) נדפס בהמגיד י״ד, 45. (שוח״ה)

לאדם דין ודברים עמי. ואם יחפצו הוא והכורם להכנים בכרם חמד כל דברי קנטורין שנכתבו ביני ובינו, אנכי לא מריתי אחור לא נסוגותי. מאמר החסידות והחכמה מצא חן בעיני עד מאד, הן מפאת צחות המליצה הנפלאה באמת, והן מפאת הענינים הנכללים בה. מחר בשוב תלמידי הנה לחדש הלמודים אתן לפניהם המליצה ההיא למען תהיה להם למופת, ממנה יראו וכן יעשו (אם תשיג ידם). ואתה ידידי ברך תברך בשמי את החכם היקר הזה כמוהר"ר יצחק ערטער, והגד תגיד לי איך היה שנעשה רופא, וכמה ימי שני חייו.

מכתב אחיך היקר וידידנו גאלדענטהאל ישר ונאמן ואהוב וחביב, רק רע בעיני מה שכתבו (עמוד 200) כי רבנו הקדוש כתב תורה שבע"פ על ספר, וראה מה שכתבתי נגד זה בעמוד 178. ואם אולי יש את אחיך המשכיל או אתך ידידי דברים וראיות נגד מה שכתבתי שם, הורוני ותשאו ברכה.

האגרת הלוטה פה היא מכתב בחור אחד מארצך, שמו חיים בר יהודה קאזינער, אשר בא הנה ללמוד חכמת הרפואה, והוא נהנה מיגיעו ומתפרנס על ידי למוד הנערים והבחורים בלשון אשכנז וצרפת, וגם את בני בכורי הוא מלמד, והוא אמר לי כי גיסו מודע לך, והוא מבקש ממך שתמסור אגרתו זאת, כי זה ימים רבים שהוא דואג על שלום בני ביתו, כי כתב אליהם ולא ענוהו.

אין צורך להזהירך ידידי המשכיל היקר שלא תחרחר ריב ומדון ביני ובין ר ב"ב, ותודיעהו כוונתי בדברי שלום וכבוד לא זולת חלילה.

ואתה ידידי שלום ואביך ואחיך היקרים וכל ביתך שלום, וכל אשר לך שלום. כנפש הכו"ח פה פאדובה ער"ח כסלו שנת התקצ"ז.

ידידך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CXL

An Leopold Dukes

7. 12. 1836. כ"ה כסלו התקצ"ז

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כמ"ר יהודה דוקעס שלום.

זריזות ידידי כרע כאח לי כמ"ר יוסף אלמנצי נ"י (בן ל"ה שנה הוא ועומד בבית אביו וסר למשמעתו מכנים ומוציא בכל ענייני מרכולת, ובלילה עוסק בכל מיני למודים ולפעמים מחבר ג"כ שירים בלשוננו והוא בקי ג"כ בלשון רומי צרפת אשכנז) מביאה גם אותי לידי זריזות, גם כי טרוד אני לילה ויום, אשר ע"כ תסלח לי אם אקצר בלשוני.

שירת מה לך יחידה תשבי נמצאת בדפוס ביד מוה"ר רמש"ג, ולא אבקש ממך העתקה, אך כל מה שתוכל ותרצה להעתיק לי משירי ר' משה בן עזרא יהיה לי לששון ולשמחת לבבי. ס' כהנת אברהם יש בידי, והוא ס' גדול, אך אין בו חדוש רק מזמורי תהלים בהרוז, עיין בה"ע תקפ"ה עמוד 83. והא לך שיר אחד מס' תולדות יצחק, (כולל 74 שירים) מלאכת דודי החכם הרופא ר' יצחק

לוצאטו . איש St. Daniel במדינת Friaul אשר נולד בשנת 1730 ומת בארץ מולדתו בשנת 1803 אהוב ונכבד מאד לכל גויי הארץ, אשר על כן כאשר גרשו היהודים מכל הספרים אשר תחת הוענעציאני, הוא לבדו נשאר, לבקשת יושבי הארץ.

בגדול גאה גאון (ג')

לא הודעתני עדיין מה עשית במאמרי על היתד .

שמחתי כי יש לך אב חכם, ברכהו בשמי, ואמור לו שאם אמצא תירוץ לקושייתו אכתוב אליו .

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ודרוש בשמי לשלום הגביר היקר כמ"ר סינגאליא אם עודנו שם. פאדובה כ"ח כסלו התקצ"ז .

ידידך שד"ל .

Nr. CXLI

An M. Letteris in Wien

9. 12. 1836 א' טבת התקצ"ז

לכבוד החכם ר' מאיר הלוי לעטערים שלום

זה כשני חדשים הגיעני מכתבך הראשון מעיר מנטובה, אחר כן זה כעשרים יום באני משם ספרך גזע ישי, וזה כעשרה ימים קבלתי מכתבך השני .

והנה תחלה התמהמהתי מהשיב למכתבך הראשון, בצפיתי מתי יבא לידי ספרך, ואחרי בוא הס' לידי הוצרכתי לאחר עד השלימי קריאתו , ואני לרוב טרדותי לילה ויום, נמנע ממני לעת עתה לעשות קריאתי בספרים (הבלתי נוגעים ללמודים שאני עוסק בהם) קבע, אלא ערא .

ועתה הנה קראתי ספרך , ובסופו ראיתי ג"כ כי גדולי החכמים והמליצים אשר באשכנז צרפת פולין ואיטאליה נשאו לך חן וחסד על מלאכתך ומה תבקש עוד ? ומלבד זה הנה בכרם חמד ח"ב יצאה לאור אגרת האמונה מפי הא"ש ... ד . . . י , הכוללת מה שיש בו די בתהלת ספרך, ומה תבקש עוד ? ואם גם קצת אנשים קטני אמנה יאמרו כי אתה מלבך בדית האגרת ההיא, הלא כל תמימי דרך כמוני בלב שלם יאמינו כי המשורר דוד חפשי בעל גמול עתליה נשא ראשו מקברו לתת שבח ותהלה לספרך, והודאת בעל דין הלא כמאה עדים תחשב . ואולי ג"כ אלדד הדני בא מעבר לנהר סבטיון להשתחוות לגזע ישי .

ואחרי כל זאת אתה תבקש ממני שאהוה לך דעתי על שיריך, ובשחד חלקת לשון מדברת בלב ולב תחשוב לעור עיני ולהמתיק מדת דיני בשפטי. היועיל מעט דבש חלקלקות בסתר אגרת לרפא נגעים גדולים אשר נגעתני (ואת כל להקת הכותבים בכרם חמד) נגד השמש, בהעלותך כל מחברותי קמשונים כסו פניהן חרולים, בעשותך מלאכת ה' (מלאכת ההגדה) רמיה, בשומך עין פקוחה רק בהגדת

אגרתך והאחרת הכוללת תהלת ספרך, ומיתר המכתבים תעלים עינך ?

הלא תראה ותבין כי לא יתכן לי להיות אוהבך. ואולם חלילה לי ג״כ מהיות אויבך, וחלילה לי לעוֹת משפט, רק צדק צדק ארדוף, והא לך הנראה בעיני על ספרך גוע ישי.

ידוע תדע ראשונה כי שירי האשכנזים בכלל אינם בעיני שירים כלל, כי כלם שרוע וקלוט, בלתי שומרים שווי מספר ההברות, בעשותם טור אחד בעל עשר או אחת עשרה, והברו בעל י״ב או י״ג, כגון

לספות רע על רע שבר על שבר 10

ערוך מאתמול תפתה לך נחצב קבר 12 (גוע ישי עמוד 78)

וזה גורם שהאזן לא תטעם בקריאת שירים כאלה כלל מהנעם המיוחד לשירים השקולים.

ומלבד זה עוד מום שני בכל שירי האשכנזים, והוא שהם מערבבים החרוזים אשר טעמם למטה עם אשר טעמם למעלה, והיה זה להם מפני קריאתם המשובשת ההורסת כל משפטי הלשון, המערכת קָמה וקָמה, מתה ומֵתה, בנוּ ובנוּ, רצוּ ורצוּ, ורבים כאלה; והנה כל איטלקי וספרדי הקורא המלעיל מלעיל והמלרע מלרע יקוץ בפגעו בחרוזים משובשים כאלה, כגון

יען יִרְאַת אלהי השמים

לכן שמע נא דברי אלהים חיים (גוע ישי עמוד 11)

או נעשה הזה נכרתה ברית עם יהוא

אוצרנו הטוב נפקיד בידיהו (שם 80)

ומום שלישי נמצא בשירי קצת מבני אשכנז וגם בגוע ישי, והוא לחרוז שורק עם חירק, כגון

עוד היום בשמרון לעמוד שלום בטוח

למבקשי עזרה לבבו לא יקשיח (שם שם)

ומום רביעי והוא להבליע אות הע״ן, כגון

מי לא יֵבך לראות אמונים עלי תולע

נדדים מני כסאם הלכים בגולה ? (שם שם)

ואם תענה ותאמר: „לא אל קטני נפש אשים דברתי. „אך המשקל יבקשו, ואחרי המלעיל בסוף הדלתות ידרשו״ (גוע ישי VIII. IX) אמר כי גם Homerus, Virgilius וחבריהם שלא היו קטני נפש, שמו עצמם בכבלי המשקל, ושמרו חקי ההברות הארוכות והקצרות. גם Racine וחבריו שמר המלעיל והמלרע ושווי ההרוזים ומספר ההברות, וגם בלה״ק היו והיו אנשים אשר שמרו כל משפטי החרוז, וגם משפטי היתד (אשר אתם האשכנזים פרקתם עלה מעל צואריכם לגמרי) ועם כל זה כתבו שירים שאתה וכל האשכנזים מצאתם בהם יקר תפארת, כגון „איזה שירים יקרים מהחכם שד״ל״ (גוע ישי XIV). וגם אם נחליט ונודה כי משפטי החרוז והמשקל לא יסכימו עם תכונת לה״ק, ושע״פ לא יתכן לעשות שיר

שלם בשמירת החקים ההמה, מה שאינני רחוק מהודות לך, עם כל מה שחברתי בשיר, ממה שנדפס וממה שלא נדפס אשר הוא מרובה מהנדפס, עדיין לא הצטדקת כלל, כי אמנם מי מנעך מעשות שיריך חפשים על פי דרכי שירי הקדש ? ומי שם בסר רגלך בכבלי החרוז והמשקל, למען הוציא מהם שיר מעוקל ? ואחרי אשר קבלת עליך המשפטים ההמה, הרשית את כל אזן שומעת להתלונן עליך כי לא נתת לה בשיריך התענוג המיוחד לחרוז ולמשקל.

והנה נא ידעתי כי כל אשר הזכרתי עד כה לא לחטאת תחשב לך, כי אם למנהג אנשי ארצך האשכנזים. ואולם מומים אחרים מצאתי בספרך, והמה מיוחדים לך ובלתי תלויים במנהג. ואתה המגיה קח נא את מנחתי אשר הובאת לך

לוח הטעיות

7. והוסף לעמו, למה לא אמרת והוסיף, או ויוסף ?

8. השתחוה, ישתחוה, מלות אלה לשון יחיד הם ואתה שמשת בהן בל״ר

— ותגר, לשון עבר למה ?

11. שמנה שנה, שנים הי״ל

— כצאן טבחה, כצאן הי״ל.

— מלכיכם, מלכיכם הי״ל.

— כבד עון הסירו, כבד הי״ל, כי כבד הוא שם התאר

13. ישברו, ישברו הי״ל

19. יגברו, יגברו הי״ל

— נחלתו, זה נ״ל טעות הדפוס, וצריך להגיה נחלתו

22. ביום זה, צ״ל ביום זה, או ביום הזה

23. כלהבה, צ״ל כלהבה או כלהבה

24. ביום חגנו, צ״ל ביום

26. הוסף צ״ל הוסיף

27. ויזלך אבותינו, צ״ל ויולך, אבל ויולך לא יאמר רק בהפסק

29. וגילה, צ״ל וגילה

38. כביום נפלה, צ״ל כביום או ביום

39. כמכהני, צ״ל כמכהני

40. פעמים צ״ל פעמים.

41. החרב, צ״ל החרב

— ישמיע, צ״ל תשמיע, כי הזות ל׳ נקבה, אע״פ שנמצא הזות קשה הגד לי,

— החזון, צ"ל החזון

42 תשפכו, צ"ל תשפכו

44 דרכיהם, צ"ל דרכיהם

45 פסאמו, צ"ל פסאמו

46 אכתבנה, צ"ל אכתבנו, כי הוא חוזר להגה מפיו יצא

49 פצפור נדדת, צ"ל כפצפור נדדת, או כצפור הנדדת

50 נדחת, צ"ל נדחת

51 אל תעלם אזנך, צ"ל אל תעלימי

רב לי! חלילה לי מהוציא זמני בבקשת מומי זולתי, כי לא לצדקה תחשב לי, וידעתי נאמנה כי אחרי שפתחתי לפניך הפתח אם תחפוץ לבוא אחרי ולחפש בעיניך, רבים כאלה תמצא בשיריך.

ואבא לשאר דברי אגרתך

דבריך על מראש פרעות אויב נכונים, וגם אני פירשתי כן מה שחשבת על ומספר את רבע ישראל, להגיה ומי ספר, גם אני חשבתי כזאת בילדותי, אך הזרתי בי, וחלילה לי להוסיף יו"ד אחת בספר התורה בזולת הכרח. ולדעתי מלת ומספר היא מקור על דרך לי ארמית (למקטל), כאשר מצאנו למקרא העדה ולמסע את המחנות, ודרך הכתובים לשום מקור אחר פעל עבר או עתיד, כמו ויקראו לפניו אברך ונתון אותו, תתנגה ואכלה או מכור, כי צמתם וספוד, שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים, ויתקעו בשופרות ונפוץ זכדים, הרגו היהודים ואבד, שבתי וראה תחת השמש, ילדה ועזוב, העברתי מעליך עונך והלבש אותך, החריבו מלכי אשור את כל הארצות ונתון, וזולתם. כלה מקללוני, נ"ל לקרוא מקללוני, מקללים אותי, כמו בתלמוד ירושלמי (דמאי פ"ז) דאינון מחשדונך, שהוא כמו מחשדין יתך.

ס' הנכת הארון אינגו אתי.

אשלם תודות לך על התנדבך לתת ממחברותי בחבורך עפרות זהב, ואתה תסלח לי אם לעת עתה אמאן לשתף שמי בשמך בטרם תודיעני את דרכיך ואדעך למען תמצא חן בעיני.

ואבואה אל מכתבך השני ואומר כי חלילה שתהיה תהלת איש כמוני "מטרת כל תופשי עט סופר בבני עמנו" אך מטרת כל תופשי עט סופר ראוי שתהיה האמת והצדק. להועיל לבני עמנו ולהרבות כבודם, וכל מי שתהיה זאת מגמת פניו באמת, מובטח לו שישא ברכה מאת ה' ותהלה מן כל הישרים בלבותם ומאת שד"ל ג"כ אשר זאת לבדה מטרת יגיעיו מנעוריו ועד עתה.

ועתה אחי שמע בקולי לאשר אני דובר אליך בלא לב ולב.

אין חכמה ואין מלאכה בעולם שלא תוכל להיות תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, ובלבד שיהיה נותן עיניו ולבו ומוסר נפשו עליה, לעסוק בה באמונה ובגבורה ולא ברפיון ידים, מלאכת הגהת הספרים היא מלאכה יקרה ונכבדת, אם

תעשה ביראת ה' ובאהבת רעיך המחברים, ומה יקר הסדך אם תרומם יקר ערך ספרי האדון פאן שמיד על ידי שיהיו מנוקים מכל מומי הדפוס! ואחרי אשר הנגך ה' רוח נדיבה ולב משכיל להיות ג"כ ממחברי הספרים, גם מזה אל תנח ידך, אך בכל אשר תעשה שים פניך אל השלמות, ולא תעשה מעשיך בחפזון, למהר לשלול שלל התהלה והכבוד ביד חזקה, כי אז לא תצליח את דרכיך ולא תשכיל. עשה מעשיך מתון מתון, התיעץ עם אנשי אמת שונאי חלקת לשון, והזור על מכתביך ירח ימים או שנה או שנים אחרי הולדם, הסר משם בלא חמלה כל אשר לא תמצאנו צרוף ומזוקק, כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה ר"ח טבת התקצ"ז.

החפץ טובתך
שד"ל.

Nr. CXLII

An Herrn Aron Choriner in Arad

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 112. Vol. Ante I Nr. 52

16. 12. 1836. ח' טבת התקצ"ז

בבוא אלי מכתב אדוני השתוממתי כשעה חדא, שמחתי ונבהלתי וגלתי ברעדה.

שמחתי בראותי כי עוד אדוני ח', תחת אשר זה ירחים שמועה שמעתי שכבר היתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך.

השתוממתי ונבהלתי איך אדם מצויין ומפואר כאדוני ישפיל עצמו עד להעלות על לבבו שאולי אמר בראותי מכתבו: „מי הוא זה אשר יזדנו לבבו לבקש ממני דבר, אולי הוא קטיל קנה באגמא" היתכן שלא יהיה שם הרב חארין נודע לי? היתכן שלא ראיתי אחד מספריו, היתכן שלא ראיתי ספר כרם חמד? ועוד היתכן שלא ראה אדוני פירוש בחינת הדת לידידנו החכם המפואר יש"ר? ושם בהערה לעמוד 118 הזכיר כי אני במבוא לחכמת עקרי הדת שכתבתי לתלמידי ערכתי השגות רבות נגד ציר נאמן אשר כתב אדוני. הנה מבואר כי אדוני נודע לי.

ומלבד כל זה השאלה אשר אדוני שואל מאתי גם היא נפלאה ממני, כי הנה סדר הלמודים אשר ילמדו הנערים בקאללעגיא הזה כבר התבאר בכרם חמד ח"א וח"ב, ומה יבקש אדוני ממני עוד? ואם אמנם ענינים הרבה נשארו שלא נתבארו שם, איך ידמה אדוני בלבו שאגלה לו מה שלא ראיתי טוב לגלות לאחרים? היום החלותי לדעת את אדוני מתוך מכתבו אשר שלח אלי (לפי השערתו שאין אדוני נודע לי מתמול שלשום), והיום אגיד לו מסתרי לבבי!

הדברים האלה מרבים בקרבי התמהון והיראה שמא דברים בגו יש כאן, ושמא אין מכתב אדוני אלי אלא כמאמר ה' לאדם איכה, להכנס עמו בדברים; וברוך היודע תכלית כוונת אדוני מה היא.

ואם אולי היתה כוונת אדוני לחקור ולבדוק אותי, לדעת אם לבבי שלם עמו אם לא (עם היות שזה רחוק מאד, אחרי אשר אדוני גדול שמו מאז בטרם הוצרי בבטן, ואנכי איש צעיר, ומה כחי כי ייחל או ייראּ ממני), או תהיה כוונתו מכל ענין שתהיה, הנני מודעו כי מוכן ומזומן אנכי להשיב בלא לב ולב לכל דבר אשר ישאל ממני, ובלבד שיבאר כוונתו בלי חדות, ולא יבחר לשון ערומים, אשר שנאתי מעודי.

ועל דבר התשובות אשר שם לפני, רובם ענינים שאין לי עסק בהם, ואם אחפוץ לדקדק בהן בכל פרטיהן לחוות דעתי עליהן, אצטרך להוציא זמן הרבה יותר מדי בערך התועלת אשר תוכל להמשך מזה, כי סוף סוף יהיה רש"י יחיד בסברתו בענין פירוש מה הוא גולל, או יהיה גם רמב"ם מחזק בדעתו, עדיין תהיה האמת נעדרת ונסתרת, כל עוד שלא תמצא הוכחה ברורה לאחת מן הדעות. וכן למה פלוני ופלוני תפסו הירושלמי ועזבו הבבלי, או תפסו דעת ריש לקיש וסרו מעל ר' יוחנן, הם פלפולים אשר יאותו לאנשים המאמינים בהם, המאמינים בלב שלם שאם נעשה מעשינו כפלוני ופלוני אז יהיו מעשינו רצויים, ואם נעשה כפלוני לבדו לא יהיו רצויים. אמנם לאדם המודה על האמת, ומסכים עם ר' וואלף היידנהיים ועם ר' משה לנדוי נגד התוספות והרא"ש (עיין השמטות לספר ציר נאמן), נ"ל שלא יאותו, וחוץ מכבודו (כלשון רש"ט בס' האמונות דף י' ע"ב) הם דברים בטלים, ואינם כדברי אדוני "דברים הראויים לאמרם". ואם אולי ראוי לאמרם לעשרת אלפים סכלים, אתמה גם אם את עבדו יחשוב בכללם.

אמנם מה שכתב לקיים נסח בקדושתו של אהרן, נגד קצת אחרונים שהתקינו לומר בקדושת אהרן, לא ידעתי אם גם הדברים ההמה נאמרו בשביל ההמון הסכל, או אם באמת וכלבבו כתב. ויהי מה, אין ספק כי בקדושתו של אהרן ובקדושת אהרן ענין אחד להם, אלא שזה על פי דרכי לשון ארמית (כמו שמה די אלהא), וזה על דרך לה"ק. והמשוררים העברים שהיו תמיד רודפים אחר המלות והמליצות הארמיות (עיין כרם חמד ח"ב עמוד 121) אמרו משתו שלשלמה, בנו בעור, בנו צפור; והמליצה הזאת מצויה מאד בלשון חכמים, כגון תלמידיו של אברהם אבינו, ולפיכך היא מצויה ג"כ בתפלות ובברכות שתקנו לנו רז"ל, והבא להגיה התפלות על פי טהרת לה"ק אינו אלא טועה, כי לשון תורה לעצמו ולשון חכמים לעצמו. ועתה יסלח אדוני אם בשפה ברורה כדרכי דברתי דברי, ובלא חנופה וחלקלקות אשר מאסתי, ואם גם אדוני בשפה ברורה ידבר אלי דבריו, יעשה הטוב והישר בעיני עבדו.

ואל ה' אתחנן, ירום סכת שלומו על אדוני ושקט ושאנן, עוד ינוב בשיבה והיה דשן ורענן, ובצל שדי יתלונן, יאריך ימיו בטוב ובנעימים שנותיו, ישמח ביוצאי חלציו וישמחו בו כל בניו וכל בנותיו, ואדוני טוב עין הוא יברך את עבדו המשתחוה לכבוד התורה ולכבוד השיבה, החותם פה פאדובה, בעשרי בשבנה לחדש, שנת התקצ"ז.

מוקירו מוכן לשרתו

שד"ל

Nr. CXLIII

An Herrn M. L. Letteris in Wien

21. 1. 1837. ו׳ שבט התקצ״ז

לכבוד החכם ר׳ מאיר הלוי לעטעריס שלום.

נתבתי אליך שתסלח לי אם לעת עתה אמאן לשתף שמי בשמך בטרם תודיעני את דרכיך ואדעך למען תמצא חן בעיני, והיתה כוונתי לנסותך באגרתי לדעת את אשר בלבבך, שאם לבך ישר ואיש אמת אתה, היית מקבל תוכחתי באהבה, והיית מתנצל ומצטדק במה שאולי האשמתיך על לא חמס בכפיך, והיית מודה על האמת במה שלא היתה לך בו התנצלות, ועל הכל בענין האגרת הכוללת תהלות ספרך נזע ישי המיוחסת לד--י, הייתי מצפה שתאמר לי דע כי כך וכך שמו של כותב האגרת ההיא, ולסבות כך וכך העלמתי שמו. ואז אני הייתי ממהר לרוץ אליך בצואר ולחבקך ולנשקך כרע כאח לי, כי אמנם איך אעשה, וכל יום ויום אני מקבל אגרות מאנשים רחוקים אשר לא ידעתי, ואיך אדע את מי אקרב ואת מי ארחק, אם לא אבחנם תחלה? וכמה אנשים גדולים וטובים ממך בחנתים ונסיתים ונהגתי עמהם שלא כדרך הארץ, והם עמדו בנסיון, והוסיפו לי אהבה על אהבתם. ואתה אחרי אשר נשאתני בשתי אגרותיך הראשונות הגבה למעלה על גפי מרומי התהלה והתפארת, שבת ותשליכני באגרתך השלישית העמק שאולה, ועשית אותי נקדן מובהק הבקי בנתוח המלות ונטיותיהן (לא זולת). הא לזאת ימלא צחוק פי ולשוני רנה, וכבר גמרתי בלבי לבלתי השיבך דבר, דיק לבקשת תלמידי החרדים אל כבודי, פן תתפאר עלי לאמר אני הבלמתי את שד״ל ושמתי לפיו מחסום, באתי לכתוב אליך עוד הפעם.

ועתה אם כל תהלותיך אשר הללתני בראשונה היו (כאשר תאמר אלי עתה) דרך מליצה וגוזמה בלבד, מה בכך, אחרי כל מה שכתבו לי ועלי שי״ר, יש״ר ראזענמילליר וגעזעניוס וקראהמאל, אשר אין דבריהם במליצה וגוזמה. ועל התרגזך אלי על כי אתה קראת אלי לשלום ואני למלחמה, ואתה דברת רכות ואני עניתיך עזות, ואמרת כמהתל כי אני המורה למודי ישראל בלי ספק ידעתי נימוסיות ודרך ארץ; דע כי אתה הוא שחטאת עוית ופשעת נגד כל משפטי דרך ארץ, בשלוח ידך בס׳ כרם חמד להוסיף בו דברים שלא מדעת בעל הספר, וזה

א) במה שהוספת שני מכתבים בלא רשות ובלא ידיעת המאסף,

ב) במה שהוספת בשער הספר שמות בעלי המכתבים, מה שלא עשה המאסף, ועל ידי כן הכנסת את שמך בין שמות המחברים, והיה לך (אם בעל דרך ארץ אתה) לחוש פן יש ביניהם מי שלא יחפוץ שיהיה שמו משותף בשמך, ושיהיו דבריו נדפסים יחדו עם דבריך.

ג) במה שהוספת מדעתך תוכן הענינים בראש הספר, כי המאסף לא כתב רק מכתב א׳ אברהם בן הרמב״ם, מכתב ב׳ יוסף פערל, וכן כלם, ואתה הוספת וקלקלת בכמה ענינים.

הדברים האלה, ויותר מכל אלה האגרת אשר הדפסת בתהלת ספרך בלא הודעת המחבר כי אם ברמז דבר הגורם לכל אשר עינים לו להרהר אחריך ולחשוד אותך; ונוסף על אלה מה שראיתי שכתבת בסוף ספרך כי גדולי החכמים והמליצים אשר באשכנז צרפת פולין ואיטאליא נשאו לך חן וחסד במכתביהם, ואני אם אינני בכלל החכמים והמליצים אשר באיטליא, הלא כלם נודעים לי ומריצים לי אגרות, ומגידים לי כל חדש אשר יהיו בארץ בעניני תורה וחכמה, ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי שם ספרך באיטאליא, וגם אתה באגרתך הראשונה כתבת לי כי שלחת ספרך אל החכם יש"ר, ושלא הגיעתך תשובה מאתו, א"כ אפוא מי הם אלה גדולי חכמי איטאליא אשר נשאו לך חן וחסד במכתביהם? כל אלה חברו להבאיש ריחך בעיני, ולהביא בקרבי מחשבת פסול עליך, ובהיותך בעיני כזד יהיר המתהלל במתת שקר ראיתי טוב ונכון לבלתי התנהג עמך בכבוד ודרך ארץ כאשר יתנהג אדם עם איש בלתי נודע, כי לא איש בלתי נודע היית אצלי, אך איש אשר לכל מראה עיני האדם (ואין לדיין אלא מה שעיניו רואות) רחוק הוא מן הישרים בלבותם, וקרוב הוא אל המטים עקלקלותם, אשר חלילה להחניף להם ולשאת להם פנים ולנהוג בהם כבוד, אבל מצוה להוכיח על פניהם מומם ולביישם ולהכלימם, אולי ישובו מדרכם הרעה, וכי מפני שנתת לי מתנה היה לי לשאת פניך ולכבדך? ואני המורה למורי ישראל, חלילה לי להורותם להיות נושאים פנים בתורה, אבל אלמד ידיהם לקרב ולשונם למלחמה, כדבר ה' אשר דבר קרא בגרון אל תחשוך כשופר וכו' והגד וכו'; ויום יום אזהירם להשמר מן השחד, שחד ממון ושחד דברים, לבלתי יהיו כנביאי השקר הנושכים בשניהם וקראו שלום.

הנני מקבל התנצלותך בענין שבושי הדפוס בס' כרם חמד ח"ב, שרובם נמשכו מן ההעתקה המשובשת אשר שלחה אליך; ואמרתי רובם ולא כלם, כי הנך מודה שאגרתי ההנדסית באה אליך בכתב ידי, וכתיבתי היא כתיבה תמה שאין לטעות בה, ואע"פ כן מצאתי באגרת ההיא קצת טעיות בדפוס, שאין ספק אצלי שלא היו באריגינאל.

והנני מוכן לקבל דבריך אם תצטדק גם על דבר אגרת ד—י, על ידי שתודיעני שם הכותב, ואני אכתוב אליו, ויבחנו דבריך, ועלי לבשר אמתך בקהל רב, ולהכלים את אשר שמו עליך עלילות דברים, ואם אולי לא תוכל להצטדק בדבר הזה, הודה על האמת ואל תלין אתך משוגתך, כי שערי תשובה לא ננעלו, ומודה ועוזב ירחם.

עד היום היה החכם ר' שלום הכהן יקר בעיני ונכבד, גם כי מעולם לא חשבתיו אבי המליצים; אמנם אחרי ראותי, כי ראה גזע ישי בטרם יודפס, והרבה להללו, ולא הגה ממנו הסיגים והשבושים אשר ערכתי לפניך ואשר לא ערכתי לפניך, לא אדע מה אשפוט עליו.

ומה ששאלת "הבוחרים במשקל צר בשפתנו, הכי שמו עין גם אל ארוכות וקצרות בתנועות כבני עם נכרי" הן, אך לא בתנועות עצמן, כי התנועות כלן מדה אחת להנה, וחלוק תנועות גדולות וקטנות איננו עקר בלשוננו; אמנם הקצרות

בלשוננו הם השוא והחטפים, העומדים במקום התנועות הקצרות בלשון ערבי; וכבר ביארתי זה באר היטב במאמר אשר שלחתי לידידי הבחור המשכיל ר' יהודה ליב דוקעס.

ועתה במה שפתחתי אסיים, ואמר כי בראותי איך תקבל אגרתי זאת אדע את דרכיך, ומעשיך יקרבוך אלי, כי באלה חפצתי.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום. כנפש החותם פה פאדובה ו' שבט התקצ"ז.

החפץ שלומך

שד"ל.

Nr. CXLIV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

י"ח שבט התקצ"ז 24. 1 1837

לידידי הבחור המשכיל והנבון כמ"ר יהושע שור שלום וברכה.

הרבה יותר מדי התמהמהתי להשיב למכתבך היקר מיום י"ז כסלו, ולא אאריך לשון להגיד טרדותי אשר מנעוני מעשות רצונך ורצוני עד היום הזה, כי ידעתי ידעת אותי, ובטוח אני במה שאני אוהב אותך בכל לבבי שגם אתה אוהב אותי באמת ובתמים, וכל התנצלות אך למותר בין אוהבים. על כן הנני ממהר להשיב דבר לאגרתך הנחמדת.

צדקת בדברך בענין החקירה על זמן כתיבת התרגומים והמשנה והתלמוד נגד החכם צונז ובעל תעודה בישראל, רק השתוממתי למה הבאת דברי המרדכי שהביא בשם רש"י, ולא הבאת דברי רש"י ככתבם, הלא הם במס' שבת דף קט"ו ע"א וז"ל ואני אומר אף בנביאים אם אמרו יונתן, לא כתבו, ולא ניתנו ליכתב עכ"ל.

אך זאת לא צדקת אענך במה שדחית ראיתי ממדרש קהלת בהביאך דברי הפסיקתא המובאים בילקוט, וז"ל מהו מהמה בני הזהר, שלא תקרא בספרים חיצונים יותר מהמה ממשמרות נטועים כשם שמשמרות כהונה כ"ד כך כ"ד ספרים עכ"ל, ואמרת כי נוכל לומר שהיתה המשנה בכתב, ומה שדרשו על ויותר מהמה כוונתם על הספרים הנקראים Apocryphen. ידידי. ! אדמותבת לי מסיפא סייעני מרישא. מה הוא לשון הפסיקתא למעלה מזה ? "ויותר מהמה בני הזהר, יותר מדברי תורה הוי זהיר בדברי סופרים. למה ? שאלו באת לכתוב דבריהם לא היה קץ לסופרים". לשון שעינינו כלשון הש"ס המובא ג"כ למטה בילקוט: "ושמא תאמר הואיל ויש בדם ממש מפני מה לא נכתבו ? עשות ספרים אין קץ ולהג וגו' " אמור מעתה ידידי אם משמע מזה שהיתה המשנה כתובה בימי בעל המאמר. מעתה אף אם כשאמרו כל המכנים לתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים היתה כוונתם על האפאקריפען, מה בכך ? מאחר שדברי תורה שבע"פ לא היו אז בכתב, לא נשאר להם להזהיר כי אם על הספרים החיצונים, ובהיות תחלת המאמר מוכיח בבירור

שלא היו דברי הסופרים כתובים בימיהם, אף אני אמר כי באמרם כל המכנים וכו׳ על כל מיני ספרים דברו, לא על האפאקריפען בלבד, אלא שדברי חכמים בהווה. והנני מודה לך במאד מאד כי בחשבך לתפוס עלי מצאת חזוק חדש לדברי. ואם תרצה עוד סיוע מדברי התוספות (אע״פ שאין מן התוספות ראיה, כי הם בשטת רבם רש״י הולכים, ומי שיחלוק על רש״י ויאחז בשטת הרמב״ם, הלא גם על דברי התוספות יחלוק), עיין בסוף מגלה, הקורא בלא נעימה והשונה בלא זמרה, וכתבו התוספות, „מפני שהיו שונין על פה״ ואותה מימרא היא לר׳ יוחנן שהיה אחרי רבי, א״כ לא כתב רבי המשנה, ודי בזה.

חלילה חלילה לנו להגיה אות אחת בתורה, ואם נצטרך להחליף הנקדות והטעמים אין רע, כי לא נקד משה את ספרו; אמנם להחליף האותיות לא מצאתי צורך בשום מקום, אחר כמה שנים שאני מעמיק החקירה בס׳ התורה. ולא מיראה אני מדבר הדברים האלה, כי מאז בימי ילדותי עלה בדעתי להגיה כי יד על כם יה, ואח״כ מצאתי שכן היא דעת קלעריקום וגעזעניום; ואחר שנתישבתי בדבר מתון מתון ראיתי שלא נרויח כלום בפירוש הפסוק, ושהוא יותר נכון ככתבו על כם יה. וזה לשוני בפירושי. ומי בעל אזן מלין תבחן וחך יטעם לאכול לא יראה כי ויאמר קין אל הבל אחיו נלכה השדה ויהי בהיותם בשדה וגו׳ הוא מאמר תפל מבלי מלה, ושאיננו אלא תוספת שהוסיפו האחרונים כדי לפרש, ושאף אם יונח שכוונת הכתוב כך היא שאמר קין אל אחיו נלכה השדה, כך הוא דרך המקרא באמירה שאחריה מעשה, לקצר ולפרש באמירה לבדה או במעשה לבדו. וזה לשוני בפירושי. וכן מי יאמין שראוי להגיה ומחוקק מבין דגליו, ושיהיה הכתוב מייחס דגלים הרבה לשבט אחד, אחרי שמצאנו בהפך כי שלשה שבטים היו נכללים בדגל אחד, ומי הרשה אותנו לפרש מחוקק שר צבא, ולהוציאו ממשמעות שרשו שה״א ענין כתיבה, כמו שמצאנו הוי החוקקים חקקי און ומכתבים עמל כתבו, מני מכיר ירדו מחוקקים ומזבלון מושכים בשבט סופר? ומה מעכב לפרש מחוקק מבין רגליו על הסופר העומד למטה מכסא השופט ובין רגליו? וגם ראז׳ וגעז׳ הסכימו כי דגליו, אינו אלא תקון שתקנו השמרונים. ובפסוקים על כן יאמר בספר מלחמות ה׳ מי יאמר שהלשון מוטעה? וכי אחרי ההגהה והתקון לא ישארו סתומים כאשר בתחלה? ומי לא יראה כי להיותם מאמרים בלתי שלמים אך לקוחים ממקום אחר, היה מן ההכרח שיהיו סתומים וחתומים. וזה לשוני בפירושי: משה אומר כי אחר מלחמת סיחון ועוג כשהיו ישראל מספרים דרך שיר ומשל ומליצה את מלחמות ה׳, היו מזכירים כי ה׳ הלך בסופה ובסערה במקום הנקרא והב ובנהליאל ובגיאות הסמוכות לארנון, כי הכל לקחו ישראל במלחמה, ונשען ועמד לו לגבול מואב, שלא רצה ה׳ לעבור משם והלאה ולכבוש ארץ מואב. והב יש אומרים שהוא המקום הנקרא מתנה, יהב בארמי נתן, ומן יהב אומרים והב, כמו ולד מן ילד.

השערתך על שרוף ישרפו בשבת (שמואל ב׳ כ״ג ז׳) שמלת בשבת יתירה, ולוקחה בטעות מהמקרא שאחריו יושב בשבת תהכמוני, היא השערה ישרה ונכונה. לא כן השערתך לקרוא כעיר נצודה (ישעיה א׳ ח׳), כי שרש נצדו (צפניה ג׳ ו׳) אינו נצד, אלא צדה (תהו ובהו תרגומו צדיא וריקניא). וכן השערתך לקרוא צבע רקמתים לצואר ישלל (שופטים ה׳) בלתי נכונה, כי אין הכתוב מדבר על

מעשה השלילה, כי אם על הלוק מה שכבר נשלל (הלא ימצאו יהלקו שלל) ושעם הכתוב כי סיסרא שר הצבא נוטל חלק בראש, לפיכך אמר תחלה דרך כלל הלא ימצאו יהלקו רחם רחמתים לראש גבר (ר"ל לכל אחד מאנשי המלחמה יגיע להלקו אשה אחת או שתים), ואח"כ הזכיר דרך פרט שיגיע לסיסרא שלל צבעים, גם שלל צבעים רקמה, וגם יגיע צבע רקמתים לצוארי כל אחד מאנשי השלל, כלומר מהאנשים השוללים. לצוארי שלל דומה למליצת לראש גבר.

וכן הגהתך מי יתננו במדבר מלון אוחים (ירמיה ט' א') בלתי נכונה, א) מפני שאין האוחים יושבים במדבר, אלא בבתים, שנ' ומלא בתיהם אוחים (ישעיה י"ג כ"א) ואיננו שם עוף, אלא היא הנמייה (Marder) לדעת רבנו סעדיה גאון ורבי יונה אבן גנאח. ב) מפני שרחוק הוא שייוחם המדבר דוקא לאוחים, מן שלא נזכר רק פעם אחת בכל התנ"ך, וישעיה לא הזכירו לבדו אלא בכלל חיות אחרות. ג) מפני שלא מצינו, שם מלון מיוחם לבעלי חיים, זולתי לאדם, ד) מפני שאין מליצת מלון ארחים קשה כלל, ואין המקרא צריך שום תקון, כי הכוונה (כמו שפירש תלמידי מוהר"ר הלל קנטוני אב"ד בטורין הבירה) מי יתנני במדבר, אע"פ שאיננו מקום לינה לאדם, רק הארחים לבדם ילינו בו מפני ההכרח; ואני מוסיף כי אולי ארחים ענינו כאן אנשי הארחות, כלומר אנשי השירות, ומצאנו לשון לינה באורחות, ביער בערב תלינו ארחות דדנים (ישעיה כ"א י"ג).

ודרך כלל אזהירך ידידי לבלתי תמהר לשלוח ידך בהגהת הכתובים, כי הוא ענין הצריך ידיעה רחבה ועמוקה בדרכי הלשון, ואף מי שקנה לו ביגיעת שנים הרבה הידיעה הזאת (ולא רבים יחכמו) צריך שיחקור חקירה אחר חקירה אם באמת אין הכתוב מתישב יפה בלא תקון, ואם באמת התקון העולה על דעתו יועיל להבנת הכתוב ולשומו נאות ומתוקן יותר מבתחלה.

אקבל בשמחה שני ספרי החכם Danz אשר נדבה רוחך לשלוח אלי, ואולם דקדוק Reineccius כבר הוא בידי.

תתן שלום בשמי להחכם הרופא המליץ הוקר ידידנו מוה' יצחק ערטער יברכהו ה'.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום, מעתה ועד עולם כנפש החותם פה פאדובה בחדש אחד עשר בשמנה עשר לחדש שנת התקצ"ז.

ידידך שד"ל.

יפה כתבת מה שכתבת לרב"ב, ותודיענו תשובתו, למען אוכל למלאות שאלתו. אם טוב בעיניך לשלוח אגרתי זאת לידידנו הר הוהב שיטע אותה בכרמו (בגלוי שמך או בהעלמו, ככל אשר יישר בעינך) עשה תעשה.

תמהול למסור האגרת הלוטה פה לאמו של הבחור קאזינער, ולהודיעה כי באמת הוא לומד כאן חכמת הרפואה, והוא מתפרנס על ידי למוד הנערים בלשונות שונות.

Nr. CXLV

An Herrn Salomon Rosenthal in Pest (Ungarn)

כ׳ שבט התקצ״ז. 26 1. 1837.

לכבוד ידידי החכם השלם, זקן ונשוא פנים, הולך צדקות, ודובר מישרים, כש״ת מוהר״ר שלמה ראזענטהאל נ״י לאורך ימים עולם ועד.

מכתבך קבלתי ביום אתמול בשמחה, והנני מחזיק לך טובה על הערותיך ועל תוכחותיך אשר ערכת לפני, כי בלא ספק כוונתך רצויה. גם כי אין ספק אצלי שאם היית רואה אותי, ומדבר עמי שעה אחת, היית מכיר כי ציירת אותי בלבך רחוק מאד מאשר אני באמת.

ועתה למען תוסיף ידיעה בי ובדרכי ובמחשבותי, הנני שולח אליך ס׳ מבוא לחכמת הקבלה שהוצאתי לאור עתה מקרוב, מתוכו תראה איך אני משתדל להרים קרן חכמי עמנו, וכמה אני רחוק מנשוא פנים לחכמי העמים ומלסמוך עליהם בעינים עצומות, ואיך מלאני לבי להתקומם נגד גדולי המדקדקים שבהם ולהרוס את כל בניניהם עד היסוד בם. ואקוה שתסכים עמי כי להרים כבוד האומה בעיני העמים לא יועיל החפוש אחר מומי זולתנו ובקשת השגגות בספריהם, אבל נועיל אם נשתדל אנחנו לחדש דברים נכונים ונכבדים, כאשר השתדלתי לעשות בפירושי לישעיה שהדפיס החכם ראזענמיללער ז״ל, וכאשר השתדלתי לעשות בס׳ הזה אשר אנכי נותן לפניך היום, וכאשר אשתדל לעשות לעתיד אם יהיה אלהים עמדי. וההעתק השני מן הס׳ הזה תמחול לתתו בשמי לידידנו החכם המפורסם מוהר״ר יששכר בלומענפעלד, ותאמר לו שירצה מנחתי מידי, ושאני לא אדע מתי התרעמתי עליו כאלו חטא לי, ומתי האשמתיו; ושאני אין דרכי לחשוב עון אשר חטא לאדם שיפגום בכבודי, כי כבודי במה נחשב הוא, רק אני מכבד ובוזה בני אדם לפי מדותם ולפי מה שהם אוהבים האמת או מואסים בה; וכל הזולק עלי בטענות נכוחות, אף אם ישית דברים נגדי, אני מקבל דבריו בשמחת נפש, ואפילו קטון ממני הרבה בחכמה ובמנין. ואולם יען אני מכיר בעצמי שאינני ממחליקי לשון, ואינני בקי בהטיית הדבור על פי משפטי התנופה הנוהגים בדורותינו ונקראים דרך ארץ, אבל אני מגלה דעתי בלא לב ולב ובלא משוא פנים (ומדה זו יקרה בעיני ובעיני קדמונינו מכל דרך ארץ שבעולם), הנה ידעתי שאם יוסיף החכם ההוא לכתוב אלי בעניני תושיה קרוב הדבר מאד שאוסיף להכשל בלשוני, ולתת לו מקום להתרעם עלי, על כן אני מבקש ממנו שלא יוסיף להכנס עמי בחקירות, אם לא שימחול על כבודי, ועל כבוד זולתו מן החיים ומן המתים, וירשני לדבר באזניו כאשר עם לבבי. האמת כלה כמות שהיא, בלא כחל ולא שרק ולא סרכום. והבקיאה והתחנה הזאת הנני מפיל אותה גם לפניך אדוני היקר, והיא מלתא דשויא לתרוויכו. ואינני אומר חלילה שאני מבקש לשפיך בוז על גדיבים ולפגום בכבוד שם קדמונינו, אבל אני מבקש רשות לומר על מי שיהיה מן המחברים (כל שאיננו מנביאי ה׳) שנעלם ממנו איזה דבר ושגה ברואה. ויען

שמעתי שהחכם הנזכר מצר על שאבדו ממנו אגרותיו אשר כתב אלי, שהן מלאות חקירות בעניני תורה ותושיה, ורע בעיניו כי כשישלחתי אחת מהן לבעל כרם חמד השמטתי ממנה ענינים הרבה (כל מה שלא היה נוגע למחלוקתנו על דבר קדמות ס' איוב) הנני שולח לך אדוני שלש אגרותיו אלי, ואתה תמחול למסור אותן לו, ותאמר לו שיעתיק אותן לו וידפים מהן כל אשר יישר בעיניו, כי כל אדם זכאי במעשה ידיו; ואחרי העתקתו בטחתי בו כי השב ישיב אותן אלי.

ואתה אדוני היקר והנכבד שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו החכם המפורסם מוהר"ר יששכר בלומענפעלד שלום, כנפ"ש הכו"ה פה פאדוֹבה כ' שבט התקצ"ז.

ידידך מכבדך ועבדך שד"ל

Nr. CXLVI[1]

An Herrn Nachman Cohen Krochmal in Zolkiew

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 115. Vol. Ante I Nr 3.

27. 1. 1837. כ"א שבט התקצ"ז

Nr. CXLVII

An Herrn M. L. Letteris in Wien

31. 1. 1837. כ"ה שבט התקצ"ז

לידידי החכם המליץ והמשורר כמ"ר מאיר הלוי לעטערים שלום ואמת.

בא אלי המשורר המפואר פראנקעל והביא אלי אגרתך, וביום שאחריו (עש"ק שעבר) באתני אגרתך אחרת על ידי הרצים בדבר המלך. הראשונה נכתבה לפי הנראה קודם הזמן הרשום בסופה, שהוא 29 Decembre, שהרי ביום ההוא אין ספק שכבר הגיעתך אגרתי אשר שלחתי אליך ביום ר"ח טבת שהיא 9 Decembre.

ויהי מה הנני מחזיק לך טובה על ס' דעליטש אשר נדבה רוחך לשלוח אלי, ואני מיד שלחתי אליך ספרי Prolegomeni ad una Grammatica ragionata della lingua ebraica. Padova, 1836.

ואבוא לאגרתך השניה, ואמר כי טוב עשית במה שהגדת לו על דברי האגרת הידועה, וזה לאות כי קָרַבְתִּי ואהבתי הפצת, ואחרי אשר הצטדקת בענין החלופים אשר נעשו בכרם חמד, חלילה לי להדפך ולדחותך מעלי. ואולם העל כן

1) נדפס בס' מכתבי בני קדם Wien 1866, ע' 67, וגם באבני נזר 1853, ג', 6. (י"ל)

כן אחליק לך לשוני ? האז אוהבך אהיה ? האז שד"ל אהיה ? ואתה למה קרבתי תחפוץ, אם לא ליושר מצותי ? ואפילו יעלה על הדעת שיבחר איש להתקרב אלי בעבור שמי למען תהיינה אגרותי אליו תפארת לו, הלא אתה אשר בחנת ותדע כי אמת יהגה חכי, אין ספק כי כוונתך בהתקרבך אלי טהורה וישרה, ולשמוע מפי דברי אמת תחפוץ, ולקיים בי ובך מקרא שכתוב תן לחכם ויחכם עוד, ומה שלפניו.

ועתה למי תאמר מאיר, ותדבר ידידי "צר לי על זמני ועל זמנך אשר כלינו כמו הגה"? לא כן ידידי, לא ללא תועלת יהיה דבר אשר יאנה ה' לידי, כי לא יאנה לצדיק כל און, אך ה' מסבות מְהַנֵּךְ בחכמתו לחסד ולרחמים, להועיל לטובים לפניו.

והנה נא מקבל אני ממך את אשר הגדת לי על אודות האגרת, וגם אתה קבל ממני לבלתי עשות עוד כזאת. הנח לכבוד שירדוף אחריך, ואל תרדוף אחריו, כי לא יושג. ועל דבר גדולי אישליאה, הלא נפשך יודעת מאד כי התארים אשר בראש האגרות לא כתבי עדות המה, ואיש אשר כתב והוציא לאור מליצות ושירים, לא ימלט כל הכותב אליו מקרוא לו בשם מליץ ומשורר, וכל אדם ידיד לזולתו בדורנו זה דור דרך ארץ; ושד"ל השוטה, הַדָּבֵק בדרכי קדמוניו, ואומר לטוב טוב ולרע רע אמרו לו "כי לא ביער בין אנשים פראים אנחנו יושבים". ודי בענינים כאלה, יען אם תטה לי אזן שומעת די במה שאמרתי, ואם לא, גם רוב דברים לא יועיל לך.

כתבתי סבטיון בכוונה (Sabbatim) לא בטעות, אע"פ שרוב האגרות אשר אני שולח (ואגרותי אליך בכללם) מכתב רע בעיני אשר תאמר כי שמח תשמח כעל כל הון אם תשמע ממני לאמר "הובשתי פני אויביך" אני אגיד צדקך (דרך כלל ובלא גלוי מסתריך) לנדברים בך, ואודיע כי בקהל ידידי אתה, ורב לך. כי סוף סוף לא באה האגרת מעיר מינבען, 1) ולאו מר בר רב אשי חתים עלה שלא יוכל המתעקש לשים בה תְּהִלָּה, ולפסול עדות הכותב מפני קורבה אהבה ואחוה.

אמרתי אליך כי התנועות מדה אחת להנה, אין בהן ארוכות וקצרות אך השוא והחטף נבחרו לשמש שמוש הקצרות ואתה שואל למה מתירים להחל חרוז אחד במלת מַיִם והשני במלת תַּשְׁחִית ? — למה? מפני שכל התנועות מדה אחת להנה אבל רואה אנכי כי שאלה אחרת מפעמת בלבך, והיא: אם כל התנועות מדה אחת להנה, למה תקשה עצמך על דבר המלעיל והמלרע? ולואת אשיב כי כן באמת המשוררים הקדמונים לא היו מבדילים בין מלעיל ומלרע כאשר הרבה מחרוזיהם יתנו עדיהם. אך זה חדוש שחדשו המשוררים האחרונים אשר קמו באיטאליאה כי רצו להשוות מדותם למדות משוררי ל' איטלקית, כי גם בלשון איטלקית ההברות כלן מדה אחת להנה, וחלוק ארוכות וקצרות בלתי ידוע כלל, ואמנם החרוז שבסוף השור, אשר אינו רק לנועם האוזן אינו שוה אם הוא בזה מלעיל ובזה מלרע כגון amando andò ובזה הדין עמם בלא ספק; וכן הצרפתים

1) הוא מכתב י' הנדפס בכרם חמד ח"ב צד 94 (שזה"ה)

נשמרים לזה מאד ולא ישמע על פיהם לערב יחד demande, demandè ולא זו בלבד אלא שהצרפתים בשיריהם הארוכים כגון בטראגעדיע שמו בסד רגליהם לעשות חרוזיהם שנים מלעיל ושנים מלרע או שנים מלרע ושנים מלעיל, כן יהיה תמיד מראש המחברת עד סופה; כה עשו Corneille Racine וזולתם תמיד, ומלבד זה גם באמצע הטור שומרים משפטי הצעזור (Césure) כגון בשירים בעלי י״ב ו״ג הברות ההברה הששית היא תמיד מוטעמת כגון

Oui ,je viens dans son tem — ple adorer l' Eternel·

(Racine)

ובשירים בעלי עשר ו״א הברות תפול הצעזור על ההברה הששית, כגון

Nel mezzo del cammin —di nostra vita

(Dante)

או על הרביעית והשמינית יחדו, כגון

Il cherche en tout — ta volonté — Suprême

(Racine)

והצרפתים מקילים בזה, ומטעימים לפעמים הרביעית והשביעית כגון

Il donne aux fleurs — leur aima — ble peinture

(Racine)

וזה מצוי מעט בשירי האיטלקיים, כי לא ינעם לאזן.

בדוק כל שירי Racine ושאר המשוררים המפוארים ותראה אם ימושו החקים האלה משיריהם פעם אחת מני אלף. ראה נא ידידי אם גדולי המשוררים ניחא להו בהפקרותא לשלח מליצתם אל כל אשר יהיה שמה הרוח ללכת. ואם תאמר: זה יתכן בשאר לשונות, אך כל זה מתנגד לטבע לשוננו, ורק רמח״ל לבדו גבר ברוחו על המשקל; לא אֹמר אליך: לך נא ראה ס׳ כנור נעים אשר נדפס בהיות בעליו בן כ״ה שנה, ורוב השירים הבאים בו, חברם מבן ארבע עשר עד בן עשרים; אבל אֹמר: לך נא ראה שירי תלמידי שמואל חיים זלמן, אשר בבה״ע תקצ״א (160—151) וגם הוא לא היה בן עשרים בעת כתבו, וראה אם היש בהם מקום אשר לחץ אותו המשקל לומר דבר בלתי נאות לענינו, או מנעו מהוציא מחשבתו ברורה וצחה בלי משחת ודוחק כלל. וכמה שירים אחרים כמוסים עמו בלתי הנדפסים, ויקרים כמוהם; אולי הנה יום בא ואדפים שנית כנורי עם נוספות הרבה, ואספתי אליו את שירי תלמידי אשר אהבתי.

לכן ידידי, שמע בקולי איעצך (ויהי אלהים עמך להטות לבבך אלי, למען רבות תפארתך): גם נא, החל נא לחבר שירים במשקל פשוט, בלא שום יתד (כי מלאכתו קלה מכל יתר המשקלים) ובשמרת המלעיל והמלרע; החל נא, והיה כי תמצא מקום תחשוב, נמנע לאמרו בלא יתד, (ובלבד שלא יהיה הדוחק מחמת שם פרטי כגון עתליה וגם אז על הרוב יש תקנה ותחבולה) שלחהו אלי, ומפני לא תחשך רק אם לא השיבותיו אליך והצגתיו לפניך מתוקן, וככל חקותיו וככל משפטיו אעשה אותו.

גם נא, ידידי, והחל: תיגע לריק בתחלה, אך לבסוף תתגבר, ואז תראה כי צדקו דברי Metastasio אשר אמר על דבר לחץ החרוז (ודבריו מתישבים גם על לחץ המשקל, ופעמים אין מספר נסיתיו גם אני) כי כמו שהחלמיש לא יוציא

שביבי אש אשר בקרבו כי אם בכח ההכאה עליו בברזל, ככה המשורר לחץ החרוז מכה אותו ואומר לו גדל, ועל ידו הדחק ההוא, מקרבו לפידים יהלוכו כידודי אש יתמלטו.

1) ומי יתן והיה לבבך אתי לשמוע לקול עצתי המובאת לך באהבה ובתם לבב! כי בטחתי עשה תעשה וגם יכול תוכל. שים נגד עיניך השירים האלה אשר כתבת בגזע ישי:

המעט לכם תמיד פלאי שמים (עמוד 12)
ואני בצום עניתי זה יומים (14)
כי מגזע ישי עוד יפרח נצר (18)
גם על בן יקיר זה אין בו עולתה (20)
הה יום המר עוד לרגעים אזכרה (id)
שמרהו נא צורי מציל מושיעו (21)
לא יפקוד על בנים נאמני רוח (22)
אל שדי יתעבר חציו קלע (31)
שם תשיבי נפשך למאד אבלה (33)
עבד נאמן אתה שוא בל יטך (36)
ברכי כשלו אף ימוט הצעד (38)
וברפש ובדמים גל התגללה (id)
ויהי בטנם קברה וגאונה הבל (39)
עד שובו פה אשב כי אויתיהו (41)
צוי מלכה ושניהם תאכל חרב (id)
אל שם לו אות כי התעתד למות (42)
כי ישפך דם אם לא ירד צלמות (id)
מי זה ימרה את פי אגזר אמר (44)
כי יושיע יתום וידכא רצח (52)
כי אך שוא כל אדם כל חסדו הבל (62)
פן יסע כל תקוה בקר כי יהי (63)
לב אבות וגאונם לבנים שבו (66)
אמר גזרה כי במת הבעל (67)

1) ה' לעטערים הביא זאת בהקדמתו לספרו שלום אסתר צד 9 (ישזה"ה)

שכל טוב יתן חן, חכמתך ישע (74)
אם השוא מִתְעָרֶה ואמת נעדרת (75)
רַבָּתִי בגוים וה׳ שמה (86)
ולציון יאמר קרית תפארת (91)
בן ישי בישרון מָלַך בשתים (97)
לא בִידֵי אנשי חיל רומי קשת (98)
גם כי ימוט זרעו עד שערי מות (100)
ואני בן יקיר לי חסד משכתי (103)
הַאשכח תורת אל רוכב שמים (104)
אמנם איכה נשיג שלום וישע (120)
עד אוסיף אֹמץ עת חרמה שטוח (123)
תמוֹת נפשי עם כל צרינו יחד (id)
אל נורא, בא הקץ; יוכן הטבח (124)
זה מלכֵך, זה יואש, בן לאחזיהו (129)
המלבישך שני ויכסך משי (131)
ולכל רע הִתְמַכַּרְתְּ און חֹרשת (id)
שם למגִנַת לבֵך יהמו יחמָרו (132)
מפלתי כי יראֶה אתה סַבֹּתָ (135)

ועשה כל שיריך כמוהם. אז תרננה שפתי כי אזמרה לך, ולשוני תהגה תהלתך, לתתך עליון על כל משוררי אשכנז ופולין, גם על רנה״ו, אשר באמת מעולם לא עצרתי כח להשלים קריאת שירי תפארת אשר לו.

אתה עתה ברוך ה׳ חיה בטוב ובנעימים, ואהב את אוהביך הישרים בלבותם ובמעלליהם, החפצים כבודך ותפארתך באמת ובתמים, אשר שם ידידי איננו בפיהם מצות אנשים מלומדה וחק דרך ארץ, אשר ברכתם תפארה, וגערתם אהבה ברה, אשר מהם (ואם מעטים הם) החותם פה פאדובה, היום כ״ה שבט התקצ״ז,

ידידך שד״ל.

Nr. CXLVIII

An Herrn S. L. Rapoport in Lemberg.

ל׳ שבט התקצ״ז 5. 2. 1837.

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר״ר שי״ר שלום וברכה.

ביום הגיעני מכתב מהר הזהב המבשר כי בנפשך להוציא לאור בכרם חמד

ח״ג אגרותיך ואגרותי ומסלולך לס׳ הנחמות, ושאתה פקדת עליו למהר לכתוב אלי שאשלח אליך אגרותיך והמסלול.

בעיני יפלא למה לא כתבת אלי הדבר הזה אתה בעצמך, ובפרט אחרי כמה ירחים שאני דואג על העדר מכתביך אלי.

ויהי מה, לעשות רצונך הפצתי, על כן חשתי ולא התמהמתי לשלוח אליך דף אחד מהמסלול, והשני עכבתיו אצלי, כי לא נשלמא העתקתו אצלי. ועל דבר האגרות הנני מוכן לשלוח אליך כל אגרת ואגרת אשר תרשום אלי בסימן יום כתיבתה, אך צריך שיבואני הצווי מפיך ולא מפי אחרים. ואמנם לבי אומר לי כי לתת לפני המדפיס להדפיס או לפני המעתיק להעתיק, טובה כתיבתך בכתב משקי״ט מכתיבתך בכתב רש״י כי הראשונה תהיה מובנת יותר למעתיקי פולין ואשכנז מהשניה; ולפיכך היה נ״ל כי שליחת אגרותיך אליך בלתי צריכה, אחרי שבלא ספק יש אתך העתקה ראשונה מהן.

עוד חובה עלי להזהירך כי אין לסמוך הרבה על העתקות ידידנו הר הזהב, כי בחפזו יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ואח״כ יתלונן על המגיה, וכבר היו לי דין ודברים קשים כגידים עם ר׳ מאיר לעשערים, והוא הצטדק על רוב מה שהוציא עליו הר הזהב שם רע, ועל דבר טעיות סופר אשר רבו גם בחלק שני מס׳ כרם חמד הביא לי ידים מוכיחות להתנצלותו, והוא כי אגרתי ההנדסית אשר היא לבדה נשלחה אליו באריגינאל, יצאה נקיה משבושים הרבה יותר משאר המכתבים.

לפיכך נ״ל כי ראוי לך שתשלח להמדפיס אגרותיך בכתב ידך ואגרותי בכתב ידי; ואף אם תאבדנה, סוף סוף יש העתקה מהן בידי וביד.

ומי יתן והיה לבבך להוציא לאור גם לקוטי ממחזור וישרי, אשר עדיין אני מצטער על שאין לי מהם העתקה. וסוף דבר, כל מה שתרצה להדפים מכל מה שכתבתי אליך, הרשות בידך, חוץ ממלות

כאשר הוא תכונת הכו״ח

אשר כתבתי בענין עקילס, כי אח״כ כתבי הבנתי שהקורא יחשוב הדבר יותר ממה שהוא באמת, כי באמת הוא דבר הנרגש מעט; וחוץ ממלות „גם כי לא רב כחו בתבונה״ שכתבתי ביום כ״ה תמוז שנת ראפאפארט אחי.

הודיעני נא אם אמת הוא מה ששמעתי אומרים כי יאסט המיר דתו.

כתוב לי מהר את אשר תסכים לעשות בענין הדפסת אגרותינו, וכתוב לי שלומך ושלום ביתך.

ואתה שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום, כנפש החותם פה פאדובה לי׳ שבט התקצ״ז.

ידידך בכל לבבו ובכל נפשו שד״ל.

ספרי Prolegomeni כבר נדפס, והנני מצפה שישוב מפיארה האיש גוט בנו של מוהר״ר בראדי ז״ל, ואתנהו לו להביאו אליך ולידידנו מוהר״ר נחמן הכהן, ולהר הזהב.

Nr. CXLIX

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 116. Vol. Ante I Nr. 37

6. 2. 1837. א' אדר התקצ"ז

לידידי המשכיל והנבון כמ"ר שמואל ליב הר הזהב שלום.

מכתבך קבלתי ביום אתמול, ומיד כתבתי לידיד נפשי החכם המופלא מוהר"ר שי"ר, ושלחתי לו חצי מסלולו לס' הנחמות והרשיתי אותו להוציא לאור כל מה שירצה מאגרותיו ומאגרותי, אך אמרתי לו כי לתת לפני המדפיס להדפיס או לפני המעתיק להעתיק טוב שיתן העתקה כתובה בכתיבה משקיט, שאתם בקיאים בו, ולא ההעתקה אשר כתב אלי בכתב רש"י, כי איננה באמת לא כתב רש"י ולא כתב משקיט, וקרוב מאוד לטעות בקריאתה, אשר על כן זאת עצתי שלא יבקש ממני שאשלח אליו אגרותיו, אך הוא יתן בידך ההעתקה הראשונה אשר בלא ספק נשארה אתו. ויהי מה אני כל חפצו אעשה. ואתה ידידי אם אתה בעצמך תעתיק אגרות זולתך להדפיס אותן, הנה זהיר לבלתי עשות מעשיך בחפזון ובבהלה, ודע כי כבר כתבתי דברים מרים אל המליץ והמשורר הר"ר מאיר לעטערים, והוא התנצל באמרו כי הכ"י אשר שלח אליו היה מלא טעיות וקשה לקרוא בו קצת מלות, והביא ראיה לדבריו כי אגרתי בפ' דברי הראב"ע היא לבדה שלחה אליו באריגינאל בכתב ידי, ע"כ יצאה נקיה משבושים יותר משאר המכתבים, וזה אמת. גם על שאר הענינים אשר האשמת אותו התנצל והצטדק, והנה הוא בכלל ידידי.

ספרי מבוא להכמת לה"ק כבר יצא לאור, והנני מצפה עובר ארח למסור אליו ג' ההעתקות ממנו, לידידינו החכמים המופלאים שי"ר וקראחמאל ולך.

אני עושה עתה בפירושי לישעיה תוספות ותקונים הרבה מאוד, גם אני מוסיף בתחלת כל נבואה תוכן ענינה בקצור — .

לא טובה עצתך ללכת מארצך עד ליוורנו לבית דפוס שמשון ינטילומו, כי יצא שכרך בהפסדך. גם ראוי שתדע כי בעיר ההיא נתינת הרשות להדפיס ספר עברי היא ביד יהודי, והוא וכל חכמי ליוורנו הם מכלל אנשים אשר מנהג אבותיהם בידיהם, ולפי דעתי הצענזור שלהם קשה יותר משל מומרים, הגידה נא לי (אם ידעת) אם אמת מה ששמעתי אומרים כי החכם יאסט המיר — .

התלמידים הלמדים בקאללעגיום בשנה הזאת חמשה, שנים מעיר Verona שנים מעיר Mantova, ואחד מן Montagnana, אשר בסביבות סאדובה, רובם משכילים ונבונים, והערותיהם מועלות לי הרבה בהגהת פרושי על ישעיה ועל התורה ובכל מה שאני עושה, ושמותיהם יודעו לדור אחרון.

רבים הגידו לי כי החכם גיגער כתב בקורת על אוהב גר, אך ספרו לא בא

עדיין לידי . אתמה עד אנה יאחר לכתוב בקורת על פירושי לישעיה אשר הדפיס ראזענמיללער. תתן שלום לידידנו החכם הרופא הר"ר משה אשכנזי , אם הוא בעירך .

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום , כנפש הכו"ח פה פאדובה א' אדר התקצ"ז .

ידידך שד"ל

Nr. CL

An Herrn M. L. Letteris in Wien

2. 3. 1837 כ"ה אדר ראשון התקצ"ז

לכבוד ידידי כרע כאח לי המליץ היקר והמשורר הנכבד

כמ"ר מאיר הלוי לעטערים ברכה ושלום.

לששון ולשמחת לבבי היה לי מכתבך היקר מיום י"ב לחדש הזה. אשרי שדברתי על אזן שומעת, ואשריך אשר מצאת איש דובר באזניך דברי אמת.

חזק ואמץ ידיד נפשי חזק ואמץ מאד במלאכת השירים השקולים, וגם הנה מראשית בכורי מלאכתך אשר הבאת לפני מי לא ינבא כי עשה תעשה וגם יכול תוכל והיית הראשון לכל משפחות צפונה אשר ישיר שירים בלה"ק שקולים בפלס ומאזני משפט כאחיך אנשי ספרד ואיטליאה.

ואשא משלי ואמר.

דודי עלה הצלח והיית לראש למשוררי כל משפחות צפון
יִכָּלְמוּ יחדו מליצי אשכנז קולם כקול נחש וכשפיפון
כי עָרְלה אזנם וגם חֻכָּם, כמו מֻכִּים בירקון ושדפון
מאיר! חזק אפוא וְאַל תִּרְפֶּה, וְאֵל כבוד ושם עולם לְךָ יצפון.

ועתה ידיד נפשי, הנני רואה כי מאהבתך אשר אהבת הדרך החדש אשר שמת בו פעמי שיריך, ומשמחתך ששמחת בו כמשוש חתן על כלה חדשה, מהרת מעשיך יותר מדי, וכתבת בימים אחדים שני השירים אשר שלחת אלי, ועוד עשרים אחרים אשר הזכרת באגרתך: וכל זה אמנם מוכרח וטבעי באדם המנסה את כחו במלאכה חדשה, ורואה כחו גדול ממה שהיה מדמה בלבו, כי כל נסיון חדש שהוא עושה מביא בלבו שמחה חדשה, לאמר: הלא כחך גדול; ועל כן לא ירפה ידו מהוסיף בחפזון נסיון על נסיון, כי על ידי כן הוא מוסיף לו שמחה על שמחה. כה יעשה העולל בהחילו לנסות כף רגלו הצג על הארץ, כי בראותו את עצמו יכול לעמוד על עמדו ולצעוד עשרה צעדים, ימהר יחישה פעמיו עד אשר יפול. כה עשה המלך העריץ, אחרי אשר מצאה כקן ידו לחיל העמים, לא השיב ידו מבלע ,

עד אשר נפל ולא הוסיף קום. והנה זה דבר טבעי באדם בקטון כגדול. אמנם אשרי אנוש אשר יוכיחנו אלוה, הנסיון יוכיח את העולל כי בחפזו יפול על כן ישמור ולא יפול עוד, והמלך העריץ לא הוכיחו הנסיון רק באחרונה להשמידו עדי עד. והנה נא ידיד נפשי (ומוסר שד"ל אל נא תמאס, כי הוא יכאיב ויחבש) בחפזך הבלעת הרבה שוא׳ם נעים אשר לא כדת, כגון וַתְּבַקֵּשׁ, הַשְׁאוֹל, עֲרֻבָה, מַרְאוֹת, מַשְׁמוֹעַ, הַסְכִּינָה, מַמְסְלוֹתָם; גם הפכת מלרע למלעל, ובחמדת תֵּבֵל תֵּבֵל עשית! גם הרבה טורים עשית בטעם על החמישית וכא על הששית או על הרביעית, כמו שפוך דם רצחת, שא מרום עינך, כוכבים יגיהו, כי תחל הארץ, תרגז מפניך, וזולתם לא מעט. ועתה ידיד נפשי אחרי אשר לא בדרך ארץ קניתי לי אהבתך, אך בדרך אמת ובתם לבבי, הנה נא ערבתי את לבי לתקן שני השירים אשר שלחת אלי, למען הראותך כי אין בשירים מעוות אשר לא יוכל לתקון, אם יהיה המשורר מתון במלאכתו. ואמנם לא אָמַר קבל דעתי, וחלילה לי מקצוף עליך ומגער בך אם תשוב ותשלח ידך לתקן את אשר חשבתי לתקן, כי לא היתה כוונתי אלא להראות לך כי כל רעיון אפשר לאמרו בכמה פנים, בלי שיהיה כבד המשקל כדאי לנעול השער בפני המשורר לגזות מחשבתו כאשר היא. גם אל תחשוב כי לפעמים החלפתי לשונך ללא צורך, רק להחליף את שלך בשלי, חלילה לי! רק בכל מקום אשר תראה אותי נוטה מעליך, תדע ותאמין כי מצאתי שם בדק, אם מפני משפטי המשקל ואם מפני משפטי הלשון, ובחכמתך בטחתי כי תמצא בכל דבר הסבה למה סרתי מאחריך, וההלפתי דבריך. ופן תאמר בלבבך כי זה שאני יועץ אותך להיות מתון במלאכת השירים, ולתקנם תקון אחר תקון, הוא למעוט ערכך בעיני, אמרתי לתת לפניך אות ומופת איך אני עושה גם אני בכתבי שירי, ואיך הפרוץ והנמחק מרובה על העומד בהעתקה הראשונה שאני עושה, ולכוונה זאת אני שולח לך בתוך האגרת ההעתקה הראשונה אשר עשיתי מארבעת הבתים אשר שרתי לך בתחלת אגרתי זאת.

ואחרי הדברים והאמת האלה אבאה לשאר דברי מכתבך היקר ואָמר כי הספר אשר נדבה רוחך לשלוח אלי תוכל לשלוח אותו ע"י הרצים (par la diligence) בלי להוציא עליו הוצאות (sauf affrancation) ואני בשמחה אשלם שכר העגלה. ולענין השאלה אשר שאלת ממני, הנני מוכן למלא חפצך בכל אשר תשיג ידי, כי ידידי אתה, וידידך אני, לא לפי הוראת המלה הזאת בדרך ארץ, אבל לפי הוראתה באמת ובשנים קדמוניות. ואולם שמע נא ידידי והואל להשיב מענה לאשר אני שואל אותך. האיש הזה דעליטש הידעת אותו פנים אל פנים? הכבר הסכים עמך להתחבר אליך במלאכת האנטאלאגיע אשר הזכרת? ומי משניכם יהיה המדבר בס׳ הזה? ומי הוא האיש הזה וכמה ימי שני חיו? היעשה מלאכתו לאהבת החכמה או לתקות בצע כסף? והנה נא לא אכחד ממך ידיד נפשי כי בראותי התחברותך אליו רחש לבי דבר רע, לאמר: אולי שכיר הוא האיש הזה להאדון די שמיד, והוא שכר אותו לחבר ס׳ בשבח בכורי העתים, למען יקפצו עליהם הקונים; והכפק הזה מר לי מר, והוא יעכור כל שמחתי אשר שמחתי בשמעי ענין Dreigestirn אשר כתב בעמוד 93. כי אמנם כך הוא טבעי: אם כל גדולי הארץ יבאו

וישתחוו לפני, אבל יעשו זה כמצווה ועושה, אם לתקות שכר ואם מיראת נזק, יהיה כל כבודם כאין בעיני, ולא אשמח בו כאשר אשמח אם אראה עני אחד נבזה וחדל אישים יהלל אותי מדעת עצמו ומהמית לבבו.

ולענין לשלוח לך שירים קדמונים יקרי המציאות, ראוי שתדע כי דברים הרבה שלחתי כבר לידידי הבחור המשכיל דוקעס, ואני לא אדע אם ידפיסם ואם לא, ולפי דבריו הנה ספרו כבר הוא תחת מכבש הדפוס, ולך איפא מה אעשה אחי, אם בא אחר וקדמך? ואם לא ידפיסם, תוכל לבקש אותם מידו. ומכל מקום לא אחדל לבקש עוד שירים אחרים יקרי המציאות ואשלחם אליך אם מן הקדמונים ואם מן האחרונים, ואם שלי ושל תלמידי. עוד צריך שתודיעני היכן יודפס הס', אם בווין ואם בלייפציג, כי קצת מן השירים שהיה בדעתי לשלוח אליך, לא יתן הרשיון להדפיסם בעיר וויען. עוד זאת אבקש מאתך, לבלתי יבא באנטאלאגיע הזאת שום שיר אשכנזי הבלתי שקול בפלס ומאזני המשקל, אם לא שיהיה אחד מן הקדמונים. סוף דבר אם תחפוץ שתהיה ידי עמך, ראוי שתודיעני דברים כהוייתם, מה תהיה תכונת הספר ומשפטיו לכל חקותיו, ואם כבר החלות במלאכה אם לא. והנה אנכי בסוף הדקדוק אשר כתבתי לתלמידי בלשון איטלקית כתבתי מאמר ארוך על השיר העברי הקדמון והאחרון, ואם אתה בקי בלשון איטלקית ותרצה לתרגמו אשכנזית ולתתנו בספרך אשלחהו אליך. ומי יתן והיה גם החכם דעליטש בקי בלשון איטלקית, כי אז אולי אחר זמן הייתי שולח לו ענינים אחרים בכ"י למען יתרגמם בלשון רומי וידפיסם שם בלייפציג. וגם האנטאלאגיע יותר טוב היה (מצד אחד) שתהיה כתובה רומית ולא אשכנזית, כי אז תהיה דבר השוה לכל המדינות.

ועתה אחת שאלתי מאתך ידידי לחפש בכל אשר תמצא ידך אם תמצא ס' Theologische Bibliothek של החכם Döderlein הנדפסת בלייפציג בשנת 1781, כי כתבו לי כי בחלק ראשון מן הספר ההוא בעמוד 806 כתוב החדוש שחדשתי אני על פסוק ואפי על תבליתם, והרבה בקשתי הס' הזה ולא מצאתיו. וגם בקשתי מהבחור המשכיל דוקעס שיבקשהו בביבליאטעק של הקיסר, ולא מצא אותו. בקש נא גם אתה, ואם תמצאהו, כתוב נא לי מלה במלה את כל הכתוב על הפסוק ההוא.

בי ידידי קח לך כאשר תכתוב אלי נייר אחר שיוכל לעמוד ימים רבים בלי שיקרע במקומות הקיפול. ואתה ידיד נפשי שלום וכל אשר לך שלום כלב החותם פה פאדובה היום יום כ"ה באדר ראשון שנת התקצ"ז

ידידך ומכבדך

שד"ל

המשורר הנכבד החכם ה' יוסף פראנקעל, דורש בשלומך ונסע לעיר רומי.

יען ידעתי כי יקרו בעיניך ובעיני כל חכמי אשכנז שירי מוהר"ר משה חיים לוצאטו ז"ל אמרתי אגלה אזנך כי יש לו עוד בכ"י ס' מגדל עז כעין לישרים תהלה, ומלא כמוהו ברכת ה', וזה שתי שנים מצא אותו איש פלוני מוכר ספרים אליעזר שמו וכנוי J. Cohen והביאו אלי והגיתי ממנו סיגי ההעתקה, ונקדתי אותו

ועשיתי עליו כשמנים הערות לבאר דבריו הסתומים, והוא הבטיחני שימכרהו לאדון די שמיד למען ידפיסהו, על כן לא חשתי לשמור אצלי העתק לא מהם ולא מהערותי, ואחר זמן אמר לי הפובלוני כי מכר אותו למוכר ספרים בעיר פרעסבורג (או בעיר פעסט, איני יודע בבירור) ואת שמו לא הגיד לי, רק אמר לי כי האיש קבל מקרוב כתר החברות. ועתה מי יתן ויעלה בידך ידידי להוציא הס' ההוא ממצפונו ולהוציאו לאור, כי יקר ונעים הוא באמת. ואתה שלום.

ידידך שד"ל.

Nr. CLI

An Herrn Prof. Adam Martinet in Bamberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 118. Vol. Ante I Nr. 23

18. 4. 1837. י"ג ניסן התקצ"ז

לכבוד אדוני וידידי החכם היקר אדם מרטינעט ברכה ושלום

יקרת בעיני, אדוני, נכבדת ואני אהבתיך אחרי ראותי את ספרך תפארת ישראל אשר הבאת לפני, ואשר לא הגיע לידי רק זה חמשה ימים. ברוך טעמך וברוך אתה, אשר פנית אל הגוי הדל הזה. לתת כבוד לשמו, ולהראות העמים כי לא אבדו חכמים מישראל, ותבונה מבית יעקב. והנני רואה את ספרך זה טוב ומועיל בשלישה דרכים.

ראשונה רבה תועלתו לכל דורשי לשון יהודית בערלים כמולים, בערכו לפניהם מבחר מכתבים מכל מין ומין, מדם יראו וכן יעשו.

שנית מועיל להרבות האחוה בין העמים, הערלים והמולים, וזאת פעולת חסד, פעולת חכם ופילוסוף, פעולת אדם ראוי להקרא אדם. והמכיר יקרת המין האנושי בכללו, ולא יבדיל בין איש לאיש רק לפי מעשיו הטובים והרעים.

ושלישית יועיל להרהיב ולהלהיב בלבב בני ישראל אהבת לשונם, ולעוררם לכתוב בה דברי דעת ואמרי נעם, בראותם מכתביהם לתהלה ולתפארת גם בקרב העמים. או אז! יקומו דברי אשר נבאתי בחתימת כנורי לאמר: השפל גאותו נבזה בעיניו . . . עד סוף המזמור. אתה עתה ברוך ה', ישלם ה' פעלך, ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלהי ישראל, אשר נדבה רוחך להיטיב לעמו; וגם אני הנני לך ידיד עוזם, מוכן לשרתך בכל אשר תמצא ידי.

ואולם אם תשאלני מה אשפוט על בחינתך בבחירת הענינים אשר אספת בספרך, אמר בתם-לבבי כי רוב מה שבחרת, בחכמה ובהשכל בחרת; רק דבר אחד רע בעיני, והוא כי הרבית לאסוף אליך משירי האשכנזים, אשר שיריהם אינם באמת שירים, אחרי היותם שרוע וקלוט, זה בעל ארבע וזה בעל חמש,

זה בעל אחת עשרה וזה בעל שתים עשרה, ומלבד זה (מפני קריאתם המשובשת) בין מלרע למלעיל לא יבדילו, ויחריזו הֶבֶל עם תֵּבֵל, ורבות כהנה אשר על כן כמעט מאה עמודים מספרך לא ימתקו לְחִכֵּנו אנחנו אנשי איטליאה, ולא גם כן לְחֵךְ חכמי הערלים, אשר קריאתם בלשון הקודש כקריאת אנשי איטליאה וספרד. את הנראה בעיני אמרתי ולא כחדתי, ובטחתי כי את האמת תאהב, ולא שפתי חלקות. ועל דברי תהלה ותפארת אשר כתבת עלי בסוף ספרך מה אֹמַר, רק כי שמח לבי ויגל כבודי בהם, והיו לי לאות ולעד על אהבתך אותי. גם מאד שמחתי על אשר בחרת לאסוף אליך שלשת שיריי על יום התחיה, כי כן יקרו בעיני מאד.

ועתה אדוני וידידי היקר, הנני שולח אליך ספר איטלקי אשר הוצאתי לאור עתה מקרוב, וישמח לבי אם ימצא חן בעיניך.

חזק אפוא ידידי, וברכך ה' בכל מעשה ידך אשר תעשה, וחפץ ה' בידך יצלח. ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכותב וחותם בידים רפות וברכים כורעות מן המחלה אשר חליתי ויחלצני ה', פה פאדובה בראשון בשלשה עשר לחדש שנת התקצ"ז.

ידידך ועבדך

שד"ל.

Nr. CLII

An Herrn M. L. Letteris in Wien

י"ג ניסן התקצ"ז 18. 4. 1837.

לידידי למה"ל שלום רב.

זה לי ששה שבועות שאני חולה, כי צבה ונתקשה החלק הימיני מצוארי, והוצרכו הרופאים לעשות בי פצע וחבורה ומכה טריה, ועדיין לא שבתי לאיתני, והנני חלש, והולך שחוח, כי עדיין שני חורים פתוחים בצוארי, ורטיה נתונה עליהם, וכל זה ימנעני מהלוך קוממיות.

בימי היותי שוכב על ערש דוי מדוכה ביסורין באוני מכתביך עם ס' החכם דעליטש, והיו לי למשיב נפש ולכלכל את מחלתי. והנני, ידידי, מוכרח לקצר מפני החולשה ומפני רבוי הטרדות אשר נקבצו עלי במשך ימי חליי.

וראשונה אֹמר כי מצאתי חכמת דעליטש רחבה מני ים, ובינתו ישר ועמוקה מאד, ואהבתו וחמלתו על ישראל ענין יקר, לא יאומן כי יסופר.

ועתה שא נא אם בלב תמים כדרכי ובלא שפת חלקות אֹמר אליך כי השתוממתי ונבהלתי איך מלאך לבך להתערב עם איש חכם כזה, ועל הכל אתמה איך כתבת אליו כי זה מימים ושנים יש באמתחתך ענינים נאותים לחלק שני מספריו. ומה אלה מטמוני מסתרים אשר באמתחתך? אם לא שירים שלך, כי אמנם שירי

הקדמונים הבלתי נדפסים או יקרי המציאות, ידעתי כי רחוקה מציאותם מאד בארצות פולין ואשכנז. והנה לבי בטוח כי לא יחר אפך בי, אחרי מה שידעת מתמימותי, אך דע כי על כל פנים במקום שיש חלול ה' אין אני חולק כבוד לבשר ודם. ועתה דע נא ידידי כי לבי יחיל בקרבי פן יקרה ח"ו כי החכם ההוא האוהב היהודים, אם יזדמן לפניו איש יהודי אשר יבא אליו בהבטחות גדולות ואח"כ לא יעצור כח למלא הבטחותיו כראוי, ועם זה יגלה מחשבתו כי מגמת פניו לבצע כסף, יתהפך לשונא היהודים. את אלה השב ידידי אל לבך.

ואני הנה ידי אתך לתמוך ימינך לאהבתי אותך, ולמען קדוש השם, והנני שולח אליך ספרי Prolegomeni ואתה תשלחהו אליו בשמי, ותודיעהו מה יקר הוא בעיני נכבד ואני אהבתיו, אחרי ראותי את ספרו, ועם ספרי תשלח אליו שירת הרא"ע הרצופה פה, המתחלת נדוד הסיר אוני, אשר איש לא ידעה. ותודיעהו כי יש בידי שירי ר' משה ריאיטי, ואינם 1012 בתים, אך 1451, כי ההעתק אשר ביד החכם י ש"ר חסר הוא, כי איננו מחזיק אלא ההיכל, ואמנם הס' כלו נקרא מקדש מעט, ויפרד לשלשה חלקים, אולם, היכל, דביר, אלא שהמחבר לא הספיק לגמור מלאכתו, ונשאר ההיכל בלתי נשלם, והדביר עדיין לא הי'חל, וגם האולם נראה שאיננו שלם, אע"פ שכבר ראיתי שלש העתקות ממנו, וכלן שוות בזה. ואני אשלח לו לקוטים מהאולם וההיכל, ככל חפצו. ופעם אחרת אקוה שאוכל להודיעך ענינים אחרים יקרים מאד, שאינם עתה בידי, אך מיום אל יום אני מצפה להם, ואם תוחלתי לא תכזב גם מהם אקריב לפניו מנחה. והנה שלחתי אליך מאמרי על השיר העברי, ולא למען תעתיקהו (כאשר נדבה רוחך, ידידי), אלא למען תשלחהו אל החכם הנזכר, אשר ראיתי כי לשון איטלקית לא נעלמה ממנו, ותאמר לו בשמי שיעשה בו מה שלבו חפץ, ואם אולי ישפטהו ראוי לתת לו מקום בספרו, אל ידפיסהו אלא כאשר הוא בלשון איטלקית. וברכהו בשמי. ודע כי חלילה לי לשלוח אליו משירי, אחרי ראותי כי המכוון בחלק שני מספרו איננו אלא לדבר על שירי התלמוד והקדמונים.

דע ידידי כי החכם מ"טינעט שלח לי ספרו במתנה, עם אגרת, בה יבקש שאתנהו במספר תלמידי. על כן הנני שולח לך עקסעמפלאר אחר מספרי, חתום בחותמי (ואצל הספר יש גם אגרת), ואתה תשלחהו אליו מיד שתוכל, וכל ההוצאות אשר תוציא על משלוח שני הספרים האלה, עלי תהיינה, ותודיעני כל פרוטה ופרוטה שתוציא עליהם, ואני אשלם.

ואל האדון המדפיס תאמר כי אני שלחתי לו ספרי לאות ולעד על אהבתי אותו, על ספרי בה"ע וכרם חמד שהדפיס, אשר הודיעו טיבי בעולם, וע"כ אין מן הצורך שישיב לי דבר חלף מתנתי: ואמנם פן יחשוב זה לי לגאוה, כאלו אינני חפץ במתנתו, הנני שואל ממנו ס' ניר דוד.

ואתה ידידי שלום. פאדובה ערב פסח התקצ"ז.

ידידך הכותב בחפזון ובידים רפות וברכים כושלות,

שד"ל

Nr. CLIII

An Herrn S. Stern in Neutra (Ungarn)

ר״ח ניסן התקצ״ז 23. 4. 1837

לכבוד הבחור המשכיל והנבון כמ״ר זלמן כוכב טוב שלום.

זה לי חדש וחצי שאני חולה, ועדיין לא שבתי לאיתני, על כן אחרה תשובתי אליך, וגם עתה מפני החולישה אצטרך לקצר. והנה נא צר לי על שהוכרחתי לעכב תשובתי יותר מדאי, ואולי אתה בטוח בלבך כי כבר שלחתי שני מאמריך לבעל כרם חמד להפיצם בישראל, ואני לא עשיתי כן, על כן הנני ממהר לכתוב אליך היום, בידים רפות וברכים כושלות, למען הודיעך כי אין דעתי נוחה כלל במאמרים ההם, וחלילה לי להיות מעיר לעזור להוציא לעז על דת יהודית, אחרי כל מה שאני רואה בעיני צרעת הפריצות והניאוף מתרבה והולכת בישראל אחר שהתחילו הנשים להשליך אחרי גוון הדת ההיא, או תאמר המנהג ההוא ואם על הגלוח אין לי לערער, עם כל זה אין דעתי נוחה גם במאמר ההוא, מפני מה ששלחת לשונך על רבני ארצך, והיה אפשר וראוי ומחויב לגלות דעתך בלי לדבר עתק על הרבנים. ואתה דע לך כי עם כל מה שנתעכבה תשובתי, עדיין יכול תוכל (אם תרצה) להפיץ מאמריך בכרם חמד, כי גם אני עדיין (מפני חליי) לא שלחתי מאומה. והא לך האדרעסס של בעל כרם חמד Herrn Samuel Leib Goldenberg in Tarnopol (Galizien)

אתה עתה אם תרצה לשלוח, שלח, ואני לא אהיה לך לא לעזר ולא למכטין. ומכל מקום אם תרצה לשלוח, עבור שנית על מה שכתבת, והשתדל לטהר הלשון מקצת שבושים שפלטה קלמוסך כה וכה נגד דרכי לה״ק. ואם אולי תחפוץ שאחזיר לך מאמריך, אמהר אמלא שאלתך.

אשמח מאד אם אראה בעיני או בעיני אחד מבעלי בריתי הקרובים למקום מושבך (כגון המשורר הנכבד כמ״ר מאיר הלוי לעטערים המגיה בדפוס האדון סאן שמיר בעיר וויען, או הבחור המשכיל כמ״ר יהודה ליב דוקעס איש פרעסבורג, המתגורר עתה בעיר וויען) את בדויי הסחבות אשר כתוב בהן פירושי על ואפי על תבליתם. וכבר גם החכם המפואר מוה״ר שלמה ראזענטהאל כתב אלי כי מצא הפירוש ההוא בס׳ Theologische Bibliothek להחכם Döderlein ואני חפשתי הס׳ ההוא בכל מקום שידי מגעת, גם בעיר וויען בביבליאטעק של הקי״רה, ויבקש הס׳ הזה ולא נמצא.

ובזה אשים קנצי למלין, ואתה שלום וביתך שלום הכו״ח פה פאדובה ר״ח ניסן התקצ״ז,

אהבך שד״ל

היום נולד בן זכר לידידי מוהר״ר הלל הכהן דע לא טארדע

Nr. CLIV

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol.

י״ח ניסן התקצ״ז .23 4. 1837.

לידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב הר הזהב שלום .

זה לי חדש וחצי שאני חולה, ועדיין לא שבתי לאיתני, ואתה תבין מה רבו טרדותי, מחמת רבוי האגרות אשר קבלתי בימי היותי מוטל על ערש דוי, ועתה בידים רפות וברכים כושלות אני משיב מעט מעט לכל אחת ואחת; לכן בעל כרחי הנני מקצר .

מי נתן בידך אגרתי לרב״ב המתחלת „את התרגזך אלי שמעת״? השמר לך ואל תדפיס אותה . אך אם ישלח אליך ר ב״ ב איזה דבר שיהיה מאגרותיו אלי, הרשות בידך להדפיס דבריו, ואני לא אחוש, אך אני מצדי לא אחדש עוד דין ודברים עמו. דע כי בכל מה שתאמר אלי נגד המשורר הנכבד מאיר הלוי לעטערים, אינני מאמינך כי בחנתו ונסיתו .

הנני מקיים לך עצתי שלא תלך לליוורנו .

אגרת הבחור המשכיל י ה״ ש ותשובתי אליו תוכל להדפיסן, ובלבד שימחוק האחרונה מהערותיו לאגרתי, וימחוק ג״כ מאגרתו כל מה שנוגע לרב״ב, גם שטה אחת המסיימת „של מה בכך״ כאשר כתבתי היום אל הבחור ההוא .

מעתה אתחיל להעתיק בשבילך לקוטים מאגרותי להחכם ש״ר, ובשוב התלמידים מבתיהם יסייעוני בהעתקה. מהר אשלח אליך חיי רמח״ל כתובים בתבונה והשכל מאת ידידי הבחור המחוכם כמ״ר יוסף אלמנצי .

ואתה שלום . פאדובה י״ח ניסן התקצ״ז .

ידידך שד״ל .

Nr. CLV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

י״ח ניסן התקצ״ז 23. 4. 1837.

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כמ״ר יהושע העשיל שור שלום וברכה .

זה לי חדש וחצי שאני חולה, ועדיין לא שבתי לאיתני, ע״כ בעל כרחי אקצר .

לענין הערותיך אשר הוספת בשולי אגרתי אליך, הרשות בידך להדפיס השלש הראשונות, אך לא האחרונה, תגרום לקוראי הס׳ שיצחקו עליך ויאמרו: ראה זה נער מלא גאוה, אשר מלאו לבו לומר על רשד״ל ששכח מקרא מלא!

וכי אין לרשד"ל ס' מאיר נתיב לראות בכמה מקומות נמצא שרש לוּן ? ואיך לא דקדק הגער הזה בדברי רשד"ל שכתב כי לא מצאנו שם מָלוֹן מיוחס לבעלי חיים, ולא אמר שרש לוּן, או פֹּעַל לוּן, אלא שם מָלוֹן.

על כן טוב תעשה לכתוב לבעל כ"ה שימחוק ההערה ההיא. גם תעשה הטוב והישר בעיני אם תמחוק באגרתך אלי מלות "ודרך כלל אומר לך כי מאד וכו' עד מדוע נריץ אגרות של מה בכך" וכן ג"כ תמחוק כל הנוגע ל ר ב"ב. ואתה דע לך כי כבר שלחתי לרב"ב לעיר פעסט כל אגרותיו אלי, גם שלחתי לו מנחה ספרי מבוא לחכמת לה"ק. גם אני ואחרים לפני פירשנו מדהבה כמו מרהבה, אך לא בענין גאוה, אלא בענין נגישה (דוגמת איך שבת נוגיש), כי כן שרש רהב מורה באמת נגישה, כמו לך התרפס ורהב רעך, הפצר בו שישלם, וכן ירהבו הנער בזקן ענינו לדעתי הנער יפציר בזקן למען יקבל שררה. הספרים שתרצה לשלוח לי הלא יקל עליך לשלחם למעלת גיסך לעיר טריעסט, והוא ימסרם להותני היושב שם.

בקורת החכם גייגער לא"ג לא ראיתי. אגרת מידידנו גאלדענטהאל לא קבלתי. קבלתי ס' דעליטש. החכם הפראפעסאר בעיר במבערג, מרטינעט שמו, שלח לי ספרו (תפארת ישראל) מתנה, עם אגרת, בה יבקש ממנו שאשימהו במספר תלמידי, עם היותו בעל אמונה אחרת. הס' הנ"ל הוא קרעסטאמאציע בלה"ק, מלוקטת מספרים חדשים ובהערות אשר בסוף הס' המחבר מרומם אותי. תתברך בשמי ידידנו הרופא ערטער, והוא יברך בשמי את החכם היקר מוהר"ר נחמן הכהן, אשר אני מצפה לראות חלק מספרו אשר הבטחני.

ואתה שלום. פאדובה י"ח ניסן התקצ"ז.

ידידך שד"ל.

תמחול לתת בבי דואר האגרת הלוטה פה.

Nr. CLVI

An Herrn S. L. Rapoport in Lemberg

2. 5. 1837. כ"ז ניסן התקצ"ז

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוהר"ר שלמה יהודה ראפאפורט שלום

זה לי חדש וחצי שאני חולה, ועתה אני מתחיל להתחזק.

קבלתי זה ימים רבים מכתבך היקר, ולרבוי הטרדות אשר נאספו עלי בימי חליי לא אוכל עדיין להשיבך מענה.

אתה ידידי לסבות נכונות לאיש יושב בארצך לא תחפוץ תת ממכתביך בברם חמד, ואני היושב בארץ אחרת ורחוק מן המגור אשר יגרת, לא אחדל

מעשות רצון הבורא. והנה נא ראיתי טוב לשלוח לכרמו קצת ממה שכתבתי באגרותי אליך, לא אגרות שלמות, אלא ענינים נפרדים. ויען בקצת מאותם הענינים אני חולק עליך, ואתה לא תחפוץ להוציא לאור תשובותיך, לא מצאתי תחבולה להגיד הענינים ההם אלא בשלא אודיע למי נכתבו האגרות הללו, ואתה ידידי כאשר תגמור בדעתך לפרסם מכתבי חכמתך, תוכל להוסיף גם תשובותיך על דברי, ועד שלא תוציא תשובותיך לא יוודע מי האיש שאני חולק עליו.

ומכל מקום לא רציתי לעשות דבר בלתי ידיעתך, והנני שולח לך הדף הראשון מליקוטי, למען תקראהו, ואם לא ירע בעיניך תשלחהו לידידנו הר הזהב. ואם אולי (ומי יתן) יישר בעיניך שיוודע כי לך נשלחו האגרות ההנה, תאמר אל הכורם שיוסיף בראש הדף אחר הזכרת שמי מלות לידיד נפשי ועטרת ראשי וכו' ככתוב באגרתי זאת. בי ידידי אל תאחר להודיעני מה תגמור בדעתך על כל אלה. ואתה ידידי שלום. פאדובה כ"ז ניסן התקצ"ז

ידידך שד"ל

לקוטים מאגרת י"ד שבט התקצ"א [1]:

היה נ"ל — וכן בענין תרגום ע' — דע נא ידידי היקר כי ידידי הבחור המשכיל וחכם כמ"ר יוסף אלמנצי (מסחרי העיר הזאת ומגבירה) נתן בידי ס' כ"י על קלף, אשר אתו, יקר מאד, והוא ס' מחזור ויטרי לרבנו שמחה תלמידו של רש"י, שאלתיו ממנו לבדקו ולהורעך מה נכלל בו. הס' הזה—חורפינו דבר.

כ"ה תמוז [2]

הנני מעתיק לפניך ידיד נפשי את אשר כתבתי זה שלש שנים על דבר ב"ש וב"ה

Nr. CLVII [3]

An Herrn Leopold Dukes in Wien

ז' אייר התקצ"ז 12. 5. 1837.

Nr. CLVIII

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

כ"ג אייר התקצ"ז 28. 5. 1837.

לידידי כמ"ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום.

קבלתי מכתבך. אם תרצה להוציא לאור האגרת ההיא בכל מה שנוגע למזכרת

1) הוא מכתב ט"ז הנדפס בכרם חמד ח"ג 195. (שזה"ה)
2) הוא מכתב כ' הנדפס שם עמוד 219. (הנ"ל)
3) המכתב הזה נדפס כלו בכרם חמד ח"ג צד 187—189 (הנ"ל).

החכם קינדרפריינד זצ"ל, טוב תעשה. אך כל מה שנוגע לענין אמונת השארות הנפש, צריך שתסירהו, ין אם תניח הדברים הם, אז אני מחוייב להשיב לך בלא משוא פנים (בנקום שיש חלול השם), ואני מהוב לומר לך בתשובתי כי כל האומר הריני מאמין כך וכך, אבל אני מאמין כי משה רבנו לא היה מאמין כך, כבר גלה דעתו שהוא כופר בתורה מן השמים, והוא עושה בן עמים חכם כשאר חכמים, והוא בלתי מאמין שהיה דבר ה' אליו כלל. כי איך יתכן שיהיה אדם מודה בנבואת משה רבנו, ועם כל זה יאמין דבר הפך מה שהיתה לפי דעתו אמונת משה רבנו? כל זה הייתי מוכרח להשיב לך נגד כל ישראל ונגד השמש ואני חלילה לי מהבאיש ריחך בעיני אנשי ארצך, ע"כ שמע בקולי איעצך, אל תוציא הדברים ההמה לאור, ואני פעם אחרת אשיב לטענותיך ביני-לבינך באהבה. א"כ אפוא אם תרצה לשלוח אגרתך אל הכורם זאת עשה, הסר משם מן "כבר באתני תשובה מהכורם" עד "ולבקש ממך שתשמיעני דעתך" עוד תסיר משם מן "ביד מי אשלח הספרים" עד "להציב לו ציון למשמרת עולם",

תמחול לשלוח הדף הרצוף פה לידידנו הכורם, ותכתוב אליו שאם ימתין עוד מעט אשלח לו מכתבים רבים ונכבדים מאלה, ושידידי הבחור המשכיל וחכם כמ"ר יוסף אלמנצי התאחר להשלים מעשהו מפני שמת אביו, ובקרוב ישלים וישלח לו. גם תשאל ממנו אם ידידנו החכם המופלא מוהר"ר שי"ר שלח לו דף אחד כתיבת ידי.

תברך בשמי את החכם היקר מוהר"ר נחמן ותשאל ממנו אם קבל ספרי Prolegomeni על ידי האיש גוט, ותאמר לו שאם רצונו לשלוח אלי חלק מספרו בכתב משי"ט, אם תהיה הכתיבה ככתיבת אגרתו אלי, יעשה; אך אם אולי זה יגרום לו עכוב להדפסת הספר, ולא יחפוץ לשלוח אלי דבר, אהיה אוהבו ומכבדו כאשר בתחלה.

הבדלתך בין רפיון לעצלות ישרה בעיני.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הנו"ח פה פאדובה כ"ג אייר התקצ"ז

ידידך שד"ל.

Nr. CLIX

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 119. Vol Ante I Nr. 34

1. 6. 1837. כ"ז אייר התקצ"ז

לידידי המשכיל ונבון כ"ש שמואל ליב הר הזהב שלום.

ביום י"ח ניסן שלחתי לך אגרת קטנה על ידי הבחור יה"ש מבראדי.

ביום כ"ז ניסן שלחתי לידידנו החכם המופלא מוהר"ר שי"ר דף א' לקוטים

מאגרותי אליו, למען אם לא יהיה הדבר רע בעיניו, ישלחהו אליך לתת בכרמך. אקוה כי כבר שלח אותו אליך.

ביום כ"ז אייר שלחתי להבחור יה"ש דף כולל שלש אגרות, והוא ישלחהו אליך, ותשעהו בכרמך. ועתה הנני שולח אליך דף אחר, ואם תמתין לי עוד מעט אשלח אליך איזה מכתב יקר בעיני.

ידידי המשכיל וחכם כמר יוסף אלמנצי ימהר לשלוח אליך חיי רמח"ל, ומה טוב אם תשלח לבית הדפוס המכתב בכתיבת ידו ממש. ולא העתקתך. וכן אגרותי תשלחם בכתב ידי. כי כן תסיר מעליך אחריות כל ט"ס ולזות שפתים תרחיק ממך.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ז אייר התקצ"ז.

ובתוך האגרת אגרתי לדוקס על מאמר השכל ואגרת ליה"ש י"ב אייר התקצ"ו ידידך שד"ל.

Nr. CLX (1

An Herrn I. S. Reggio in Görz

י"ב סיון התקצ"ז 15 6. 1837

Nr. CLXI

An Herrn M. L. Letteris in Wien

י"ז סיון התקצ"ז 20. 6. 1837.

לידיד נפשי החכם המליץ והמשורר הנכבד כ"ש מאיר הלוי לעטערים שלום רב.

אחרתי להשיב למכתבך היקר עד בוא אלי מכתב החכם דעליטש אשר לא הגיעני רק ביום אתמול. ועתה אגיד לך כי מאז ביום 13 Februar כתבו לי הוא דעליטש ורבו Julius Fürst אגרת מלאה אהבה וכבוד, ועמה שני ספרי החכם Fürst קשורים קשירה מפוארת, וס' החכם דעליטש (זה האחרון קשור בבראשירע, אולי נערי בית הדפוס המירו הטוב ברע, כאשר קרה לי זה שנתים ששלח לי החכם ראזענמילללער זצ"ל ס' ישעיה שלו עם הערותי, ואנשי הדפוס שלחו לי בטעות ס' שופטים, ואני כתבתי הענין לראז', ועתה ביום אתמול, אחרי מות הצדיק, בא אלי עם הספרים הנזכרים גם ס' ישעיה). והנה שני החכמים ההמה יחדו מבקשים אהבתי ושואלים ממני שאשלח להם שירים קדמונים בלתי נדפסים, וגם משירי הכמוסים אתי, ומלבד זה מבקשים שאשלח אליהם דמות פני, וספור תולדותי בלה"ק. ועתה אחת שאלתי מאתך ידידי שתודיענו (אם ידעת) מה היה להחכם הזה Fürst שהמיר שמו Joseph Alsari, כי אמנם אם רצה לתרגם מלת אלשר במלת Fürst, מה ראה להמיר יוסף ביוליוס? וזה מביא אותי להרהר אחריו, שמא כמו שהמיר שמו המיר ג"כ דתו. מהר ענני ידידי, כי לא אוכל לכתוב אליהם אם לא אדע לפני מי אני עומד. ותודיעני ג"כ אם אולי הגיעך מכתב מהחכם דעליטש שקבל ספרי Prolegomeni והכתבים הנספחים אליו.

צדקת ידידי בדבריך נגד קצת מהגהותי בס' מגדל עוז. מליצת מה לעשות

---

1) נדפס בכ"ה III 61 (ישעיה)

למוד וכו׳ השכלת מאד בהבנתה, ואני מלמד זכות לעצמי, כי בשבעה ימים (ובקצתם ג״כ הייתי חולה) החלותי והשלמתי המלאכה ההיא, ואולי עתה שאני עושה המלאכה לאטי (כי העתק אחר מס׳ מגדל עוז מצאתי ביד הרופא דא לא וולטא ממנטובה, ואני משיב יד עליו להגיהו), אולי גם אני הייתי מפרש המליצה כפירושך, ואולי ג״כ לא. ואמנם לפי פירושך (שהוא האמת) נ״ל לנקד למוד והוא לשון חכמים. שמחה הוא כמו צלחה, אך זה וזה פעל עבר לנסתרת, לא שם התאר, ומאמר הלא שמחה אז אעלוז אינו אלא לדוחק המשקל, והוא נגד הדקדוק. נכונים דבריך על למצוא בשקר פשע, גם על לשאת גמול רשעי. קריאתך גם מבלי גבול לא תתכן בעיני. בענין אכחד ומר אצעק אעיין עוד. ומי יתן והיה אפשר לך להביא אליך עוד ס׳ מגדל עז ליום או ליומים, ותעתיק משם כל הגהותי, ואוכל ליטום לבי עליהן בהגהתי אשר אני מגיה עתה מחדש.

ידידי, מה שאמרת בחפזה כי מנהג כתבי הקדש לתת ה״א הנקבה בסוף המאמר להטעים הקריאה הוא אמת ושקר. המנהג הוא להוסיף ה״א יתרה, לא ה״א הנקבה, כי בה״א הנקבה הטעם למטה. ים ורום ירשה הוא צוי, וההא יתרה, לא לנקבה. וכן תגור בצערה וזולתם. אמנם וגדר אבניו נהרסה אינו מן השם, כי גדר הוא ג״כ לשון נקבה, כאשר מצאנו גדר הדחויה. ומדי דברי בענין לשון נקבה אעירך כי כמוני כמוך עשינו (באי הסלע) אני ל׳ זכר, והוא ל׳ נקבה, זולתי במקום אחד, מלכים א׳ י״א; וטוב להגיה ולעשותו ל׳ נקבה.

בעיני יפלא מאד מאד איך לא נמצא בביבליאטעק של דעדערלין מה שכתב לי החכם ר׳ שלמה ראזענטהאל מעיר פעסט שמצא בו על פסוק ואפי על תבליהם; ואולי הס׳ שראית חסר היה. עיין נא עוד בדבר.

השירים הבלתי נדפסים אשר בידי עתה, להעתיק מהם ולשלוח אל החכם דעליטש, הם:

קובץ גדול משירי ר׳ משה אבן עזרא (ס׳ התרשיש ושירים אחרים רבים) אשר קניתי עתה מקרוב בדמים יקרים.

שירים שונים למחברים קדמונים הנמצאים במחזור ויטרי כ״י.

ע׳ או פ׳ מצבות מעיר טוליטולע החקוקות זה ת״ק שנה.

מקדש מעט לר״מ ריאיטי.

שירי החליפות לר״ש מאריני.

מגדל עז וקצת שירים אחרים לרמח״ל.

שירי ר׳ יצחק ליוצאטו אחי אפרים.

שירים הרבה למשוררי איטאליא האחרונים.

שירים שלי ושל תלמידי שמואל חיים זלמן.

אם יזדמן לך לכתוב אל החכם דעליטש קודם שאכתוב אני אליו (כי לא אכתוב אליו עד בוא תשובתך אלי) תוכל לבשרו על זה, ובלבד שתכתוב באלו אני הודעתיך הדבר קודם בוא אלי מכתבו, לבלתי יוודע לו ולרבו היותי מתמהמה להשיב למכתבם.

ואתה ידידי היקר שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום יום י״ז סיון התקצ״ז

אוהבך שד״ל.

Nr CLXII

An Herrn Salomon Rosenthal in Pest (Ungarn)

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 120. Vol Ante I Nr. 51.

30. 6. 1837. כ״ז סיון התקצ״ז

לידידי ואדוני החכם היקר החסיד הענו ירא את האלהים מרבים, כ״ש מוהר״ר שלמה ראזענטהאל שלום.

מכתבך היקר קבלתי ושמחתי בו. ועתה הנני כתב אליך שורות אלה למען הודיעך כי מכ״ז המכונה J. Cohen הוא מכלל ידידי, ובהסדר בטחתי שאם תוכל להיות לו מעיר לעזור בשום ענין אשר יצטרך לו בסחורת הספרים לא תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, כי האיש הזה הוא כלי חפץ לתורה ותושיה.

מקצה השמים מוצאו ותקיפתו על קצותם להגדיל תורה ולהאדירה, לשבור רעבון המתאוים להשתעיע בדברי חכמים ומכתביהם, והוא הוציא המודות מני חשך. יראו ישרים וישמחו, על כן כל המחזיק ידיו במחזיק את התורה וכעושה נחת רוח לכל המחברים הקדמונים אשר שפתותם דובבות בקבר, ברוך הגבר המחליף כח ויעל אבר להוציא לאור חכמתנו ולפרסם בדור אחרון פעל פעלנו בימינו בימי קדם.

אתה עתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה בחדש השלישי בכ״ז לחדש שנת התקצ״ז

ידידך ועבדך

שד״ל

Nr. CLXIII

An Herrn S. L. Rapoport in Lemberg

30. 6. 1837. כ״ז סיון התקצ״ז

לדידי נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא מוהר״ר שי״ר ברכה ושלום.

זה ימים רבים שלחתי אליך ולהר הזהב ולידידנו החכם היקר מוה״ר נחמן דכהן כספרי Prolegomeni ועדיין לא ידעתי אם בא לידך, והנני תאב נאד לדעת משפטך עליו.

ועתה כבוא המכתב הזה אליך תדע כי המוביל אותו לפניך המכונה J. Cohen הוא מכלל ידידי. ובחסדך בטחתי שאם תוכל להיות לו מעיר לעזור בשום ענין אשר יצטרך לו בסחורת הספרים לא תמנע טוב מבעליו, כי האיש הזה הוא כלי חפץ לתורה ותושיה, מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם להגדיל תורה

ולהאדירה להפיץ מעינותיה חוצה, להביא בכל מדינה ומדינה ולכל חכם וחכם הספרים הצריכים אליהם והישרים בעיניהם, והוא הוציא המזודות מני חשך, יראו וישרים וישמחו, על כן כל המחזק ידיו כמחזק את התורה וכעושה נחת רוח לכל המחברים הקדמונים אשר שפתותם דובבות בקבר ומברכים האיש המוציא לאור חכמתם ומפיסם בדור אחרון פעל פעלו בימיהם בימי קדם.

וגם עתה הנה הביא לפני כבאב"ע על התורה כ"י נחמד ובו בספר שמות שני פירושים, הארוך והוא הנדפס, והקצר והוא שהיה לפני המוטוט (והפירוש האחרון הוא מזכיר אותו בכנוי השטה האחרת), והעתקתי ממנו המעט שיכלתי ביום או יומיים שהיה כאן, ואם הייתי אני עשיר או הוא עשיר אין ספק שהיה הספר בא באוצרותי, ואולם הפי' הקצר להראב"ע על ס' שמות איננו שוה בנזק שהיה נמשך לתורה ולתושיה אם ח"ו הייתי אני עשיר או הוא היה עשיר, כי אז לא היה עוד מוכר ולא הייתי עוד מחבר ספרים. ישתבח המשפיל ומרים, הכל לטובת היצורים.

דע ידידי כי קניתי ס' התרשיש ושירים אחרים הרבה לר' משה אבן עזרא, ומתוכו נתברר לי שהיה שם אביו יעקב, לא יצחק כדעת קצת. שם מצאתי מצבת הרי"ף כמו שהיא בספר דרך תמים וקורא הדורות, ולא אדע אם נתעוררת אתה או אחרים על מבוכה גדולה הנמצאת על אודות יום מיתתו, כי לנסח סביוניטא נפטר ביום שבת י"א אייר, ולנסח דרך תמים והכ"י אשר בידי נפטר יום שלישי בשבת עשרה ימים לחדש אייר, וזה וזה לא יתכן, כי חדש אייר לא יתחיל באחד מימי אד"ו, והנה לנסח סביוניטא היה צריך שיהיה ר"ח יום ד' ולנסח האחר ביום א'. וכבר עשיתי חשבון וראיתי כי קביעות שנת תתס"ג הוא ב ש"ה והיה ר"ח אייר בשבת. והנה הראב"ד והיוחסין כתבו כי מת הרי"ף בניסן לא באייר; ואם נגיה ונאמר שמת בסיון, יתקיים נסח דרך תמים וכ"י שלי, שהיה יום שלישי בשבת עשרה ימים לחדש סיון. וא"ת למה לא תגיה ותאמר יום שלישי בשבת אחד עשר יום להדש אייר? לזאת אשיב כי בכ"י שלי כתוב בפירוש בעשרה ימים, לא ביום י', ואם היה יום י"א היה צ"ל באחד עשר יום; גם בדרך תמים כתוב עשרה ימים. ורחוק בעיני שישעה הסופר בכך לאהלוק אחד עשר יום בעשרה ימים. והיה אפשר לתרץ בדחק שבתחלה היה כתוב יום י"א, ואחד מן המעתיקים טעה והעתיק יום י', ומעתיק אחר פירש וכתב בעשרה ימים; אך זה רחוק בעיני. חוני דעתך ידיד נפשי ועטרת ראשי, ואשמח בדבר שפתיך מישרים.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכותב והותם פה פאדובה בהדש השלישי בכ"ז להדשו

אוהב לאוהבו שמואל דוד לוצאטו לפ"ק.

Nr. CLXIV

An Herrn Os. H Schorr in Brody

30. 6. 1837. כ"ז סיון התקצ"ז

לידידי הבחור המשכיל והנבון כמ"ר יהושע העשיל שור שלום

שורותים אלה אשר אנכי כותב אליך היום המכוון בהן להודיעך כי מכ"ז

המכונה J. Cohen הוא מכלל ידידי, והוא איש מועיל לחכמת תורתנו בשומו נפשו בכפו לסבוב את ארץ אדום ולעבור מעבר לים אל ארץ ישמעאל לקנות ולמכור ספרים, להביא בכל מדינה הספרים הנאותים והמבוקשים ליישביה, ולהוציא משמוני מסתרים כתבים יקרים בלתי מצויים, ליהנות בהם בני תורה; על כן אהבתיו, ועל כן כתבתי אליך ידידי למען תדע שאם ידך תכון עמו בישום ענין שיצטרך לו בעניני מרכלתו, תעשה הטוב והישר בעיני ותהיה ממצדיקי הרבים הנאהבים והנעימים בעיני אלהים ואדם, ובעיני הכו"ח פה פאדובה בחדש השלישי בכ"ז לחדש שנת התקצ"ז.

ידידך שד"ל.

שלום רב לידידינו החכם המופלא מוהר"ר נחמן הכהן והחכם הרופא המליץ המפואר הר"ר יצחק ערטער הי"ו.

Nr. CLXV

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 121. Vol Ante I Nr. 35.

25. 7. 1837 כ"ב תמוז התקצ"ז

לידידי המשכיל והנבון כמ"ר שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

בתשעה לחדש הזה שלחתי אליך לקוטים מהפירוש הקצר להראב"ע על ס' שמות, והגדתי לך כי ידידי המשכיל וחכם הגביר כמ"ר יוסף אלמנצי לא ישלח אליך תולדות רמח"ל עד שיתברר לו שלא יהיה יגיעו לריק ושאף על פי שאדון שמיד לא ידפיס כרמך, תדפיסהו במקום אחר. ועתה בראותו אגרתך אלי מיום ח' לחדש הזה עם הבטחתך שאתה מוכן להוציא הס' לאור בקרוב, נתרצה ונתן בידי מלאכתו, והנני שולח אותה לך. והנני משביעך שתתן עיניך ולבך שלא תתקלקל ותתחלף בתולדות האלה אפילו אות אחת. ידידי החכם המפואר יש"ר ישלח אליך בקרוב אגרת שכתבתי לו ותשובתו אלי. ואתה הוה זהיר להכנים בתוך אגרתי במקום המצויין את הדברים אשר הוספתי בסוף האגרת השייכים לעמוד ב' ממנה. הראיתי אגרתך למוהר"ר רמש"ג והוא יעשה כדברך. תלמידי מוהר"ר לאטאש וויגיו קבלו אגרתך, אך לעת עתה לא ישלחו לך דבר. הראשון עדיין הוא בבית הקצינים טרעווטע. מה שהשמטת מאגרתי לא היה בו דבר רע, כי לא נזכר שם שום אדם, וגם לא הוצאתי שם רע על שום אדם, רק אמרתי דבר המפורסם לכל רואה ספריהם, ולא היתה כוונתי להאשימם בזה, כי בחפץ אם היה אדם אומר עליהם שהם מאמינים בדברים שנגד הטבע יהיה הדבר לחרפה ולקלס בעיניהם; רק היתה כוונתי להודיע מחשבותי שאינני מכללם, ולזה צר לי על מה שעשית, אבל סוף סוף ידעתי נאמנה כי כל מאי דעבדין מן שמיא לטב. והנה אם תהיה זאת תכונת ס' כרם המד שלא יוכלו שלומי אמוני ישראל לחוות דעתם (במוסר ודרך ארץ) נגד מחבלי כרם ה' אין ספק כי אני ומתי מספר הנאמנים בבית אבותינו, נמשוך ידנו מכרמך לעולם.

עדיין לא הודעתני אם בא ספרי Prolegomeni לידך וליד ידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא מוהר"ר שי"ר אשר אני מתמהמה מכתוב אליו בהיותי מצפה שיכתוב לי משפטו על הס' ההוא; הודיעהו דבר זה, והודיעני ג"כ אם שלח לך ממכתביו ומה שלח.

אתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ב תמוז התקצ"ז.

ידידך שד"ל

Nr. CLXVI (1

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 122. Vol Ante I Nr. 59.

25. 7. 1837 כ"ב תמוז התקצ"ז

לכבוד ידידי החכם מליץ ומשורר מפואר כמ"ר מאיר הלוי ברכה ושלום.

עגמה נפשי בראותי באגרתך הראשונה המקרה הרע אשר קרך עם איש מודע לאשתך, ומה אוכל לדבר אליך על זאת? המקום ימלא חסרונך, ומעצבונך ינחמך, ומי יתן והייתי יכול לתקוע בלבך אמונתי — כל טה דעבדין מן שמיא לטב — ומי יתן וראית אותי בשנת תקע"ט, כאשר נגנב לאדוני אבי חצי רכושו, ונשארנו ימים ושנים בלחם צר, ואני הייתי עמל מן בקר עד ערב להסב סביב סביב קורת בית הבד להוציא הלביבות מן הדפוס, ואבי ואחותי לשים הבצק, והיינו משתכרים בזה ט"ו קרייצר או כ' ליום, ואנחנו עם זה שמחים וטובי לב, ואני אז לא חדלתי מחבור השירים ומהבדלת הגרדפים. וה' יחזק את לבך ויאמץ את רוחך, ותהיה דעתך צלולה לעבוד עבודתך ולא תרפה. גם איעצך ידידי שתשתדל (אם אפשר) שלא תהיה האבדה והגנבה סבה למחלוקת ותחרות בינך ובין אשת חיקך, חלילה; ואם לשמירת השלום והאהבה עם אשת בריתך תיטיב פנים לבוגד בך ותסלח לו, אשרך וטוב לך! זכור אל תשכח: טוב פת חרבה ושלוה בה, טוב ארוחת ירק ואהבה שם. לא ליועץ לך נתתני, ויעצתיך; כי ידעתני וידעתיך, אהבתני ואהבתיך.

הגהתך במגדל עז להחליף ב ג ד במ ג ד נכונה מאד, כן יחליף ה' לך הבגד אשר בגדו בך במגד ארץ ומלואה ורצון שוכני סנה, לכסף ולזהב ולמגדנות; וגם ממגד גרש ירחים תתברך, במלאת ירחי לדת אשתך, בטרם תחיל תלד, אם זכר אם נקבה, תמים יהיה לרצון בעיני כל רואיו, ותשמח בו כל ימי חייך שאנן ושלו עם אשתך ישמרה האל.

שמחתי

---

1) נדפסה בס' מכתבי בני קדם דף 140 (ישעיה).

שמחתי מאד כי שלחת מגדל עז לדעליטש, וחסד גדול תעשה לי אם תשלח לי הערותי. אני אין לי הערות אחרות, רק מקרוב הניפותי ידי שנית אל המלאכה ההיא, ואחרי תמה אראה איזו תכשר, הראשונה או האחרונה. חליפות מאריני ארוכות מאד, ולא אוכל להעתיק לך חליפה אחת שלמה, אך לבלתי השיב פניך ריקם אעתיק לך קצת שמיניות מִסְפּוּר Narcyssus (ספר שלישי, שמינית קע"ז).

לא אדע מה אחשוב על דבר ס' דעדערליין ועל דבר הזקן ונשוא פנים ר' שלמה ראזענטהאל איש פעסט. לא ראיתי לא שמעתי ולא ידעתי מה הוא ספר תפוח זהב לרומאנעללי.

לא יכלתי להתאפק מכתוב אל דעליטש עד בוא אגרתך השניה, וכתבתי לו ולפירשט אגרת קטנה בלשון רומי עם כ"ה פיוטים לר"ש גבירול ר' יהודה הלוי ראב"ע וקדמונים אחרים שהעתקתי ביגיעה גדולה מס' מחזור ויטרי, והבטחתים להוסיף ולשלוח להם שירים יקרים; והנני עמל בשמחה במלאכה זו, להעתיק מהס' הנ"ל ולהגות סיגיו הרבים; גם אִנה ה' לידי וקניתי חמשה ספרים כתובים בכתיבת היהודים אשר בארצות המערב, ואחר יגיעה רבה לִמַדתי את עיני לקרוא בהם, ומצאתי בהם פיוטים ושירים רבים להמשוררים היקרים הנ"ל, ואת הכל אשלח מעט מעט לשני החכמים הנ"ל.
ואבואה לאגרתך השניה. שַׁמֵּחַ שמחתני במה שבשרתני על אודות החכם פירשט.

ידידי הבחור המשכיל וחכם הגביר כמ"ר יוסף אלמנצי הראני אגרתך אליו תכף בבואה, ומיד השיב לך תשובה ונתן אותה בידי, למען אספח אותה לאגרתי בכתבי אליך, ואני לא כתבתי לך מהיום ההוא עד היום הזה, על כן לא באה אליך עד היום.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ב תמוז התקצ"ז.

ידידך שד"ל.

אַתֶּם יְעָרִים שֹׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶת
אֵלִים וְאֱלוֹנִים אֲשֶׁר נִטָּעוּ
מִימֵי קְדוּמִים בְּהֶדֶר תִּפְאֶרֶת
אַף עִקְּבוֹת שֹׁרֶשׁם שְׁאוּל נָגְעוּ
כָּל רַז וְכָל סוֹד אֲהֻבָּה נִסְתֶּרֶת
מִבֵּין עֲפָאִים יוֹם לְיוֹם תִּשְׁמְעוּ
הַאִם יְדַעְתֶּם מִימוֹת הָאָרֶץ
חִמְדָה כְּחִמְדָתִי פְּרוּצָה פָּרֶץ ?

מָה זַר מְאֹד חִשְׁקִי אֲשֶׁר חִמְדָתִי
כִּי אֶעֱמוֹד עָלָיו וְהוּא אֵינֶנּוּ
עַת לְחֶבּוּק אֶחְשׁוֹב בְּשׁוּא נִלְכַּדְתִּי
כִּי כְּחֶלּוֹם יַעוּף וְסַר מִמֶּנּוּ
מִשְׁגֶּה בְּיָדִי הוּא וְלֹא כִּחְדָתִי
כִּי שׁוּא תְּמוּנָתוֹ וְכִי אֶרְאֶנּוּ
אוֹתוֹ אֶבְקֹשׁ וְאֶנִּי נִשְׁאָתִי
אִתִּי מְשׁוּגָתִי וְלֹא מְצָאתִי.

ולבעבור ירבה כאב לבנו
מי זה ואיזה הוא אשר פוגע
בנו לבל נקצור קציר חשקנו ?
לא הר ולא נהר ים מונע
חומה ודלת אין הלום בינינו
רק לעלוז יחדו להשתרע
אשא לבבי פה אלי כפים
ובעברי היו רסיסי מים

כי אם לנשק לו אני פניתי
יושיט לגנדי פיו וישקני
על אהבתו כאשר בביתי
גם הוא לעמתי בכי יראני
יפה ונעים אותך ראיתי
כראות פני מלאך . אהה חנני
צא מיאור,אח לי, עזוב מי שחו
גש נא הלום נתעלסה באחו .

על מה אהה לא נתקו רגלים
ולנחמני אחרו עד הנה ?
בחור אני ענג יפה עינים
אלי תשואות חן הלא תרבינה
מראות כבודי והדר אפים
כל העלמות באשר תצפינה
רשפי ידידות בערו ממני
רק את תמאן בי ותוניחני

למצוא חנינה עוד בך בטחתי
כי חן וחסד קדמו פניך
גם אם זרועותי לך שטחתי
אלי תפרש את זרועותיך

תשחק ותשמח אם אני שמחתי
תשיב לקול בכיי בדמעתך
אף את תדבר אם נאם אביע
אף באמת אין קול ואין משמיע

הה כי מזמותי כבר הבירו
כי את תמונתי אשר נשקפתי
פנים כזהר הזבול יזהירו
הם כובבי נשפי אשר נכספתי
אם להבות אש ממך הבעירו
כליה לאשי אלי ! שרפתי
האור אשר מני בך הופיע
ישוב ושלותי אהה יכריע .

כמה בחמדת אהבה נואלתי
למצוא ידיד נפשי נחוץ ממני
אוי לי בתמהון לב רמי הוחלתי
אוהב ואהוב הנני הנני
מה זאת אבקש עוד והתנפלתי
אם תאותי בי להשביעני
רעב ושבע בי אהה נפגשו
ככה באולתם עשירים רשו ,

לו מגוה זאת בחיל נעברת
אפשיט תמונתי , ואמצאנה
בדמות גוית אהבי נשארת
אבל פרי חשקי בחפצי הנה
אך אהבה קשה מאד סוררת
כי לא אהי נפרד וסר ממנה
איך נשבעה דודים אני ואתה
אם עור וגוף אחד שנינו עתה

Nr. CLXVII (1

An Herrn S. L Goldenberg in Tarnopol.

כ״א באב התקצ״ז .22 8. 1837.

Nr. CLXVIII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 124. Vol. I Nr. א׳

ח׳ אלול התקצ״ז 8. 9. 1837

לידידי המליץ והמשורר הנכבד כ״ש מאיר הלוי לעטערים ברכה ושלום

זה לי חדש ימים קבלתי מכתבך היקר, ואחרתי עד כה להשיבך דבר, כי מצפה הייתי יום יום לראות ספר חקרי לב, ולראות השמחה אשר בשרתני בה, ולהודות לך עליה, וגם היתי מצפה תשובה מהחכמים פירשט ודעליטש, והייתי רוצה להגיד לך דבריהם, ומלבד כל זה תלמידי בקשו ממני בימים האלה לפרש להם ס׳ איוב, ונתתי לבי אל המלאכה הכבדה הזאת וכמעט שכחתי בעבורה כל שאר ענינים. ועתה הראני ידידי הגביר יו״אל אגרתך אליו ותשובתו אליך, ולא יכלתי להתאפק עוד מכתוב אליך, ומיד לקחתי בידי שיריך אשר שלחת אלי ועשיתי בהם קצת תקונים ככל אשר שאלת ממני, והנם לוטים בתוך האגרת. תחלת מעשיך בהעתקת אסתר לראצין יקרה ונכבדת, יחזק ה׳ ידך להשלימה! ואתה ידידי חזק ותתחזק להתגבר על היתד, יען אם הוא ישופך ראש, אתה תשופנו עקב. וזכור אל תשכח כי גם בראש תבה, אם אין אחריה שוא, ליתד תחשב. גם לַמֵּד אזניך על דבר מקומות העמדת הטעם אשר הם בתנועה הששית, או ברביעית ובשמינית. אך רואה אני כי זה יקשה עליך מאד, אם לא תלמד את פיך לקרוא בקריאה האיטלקית והספרדית, ובהבדלת המלרע והמלעיל, כראוי; ועל דבר זה נכרת ברית למשוררי לה״ק במילת הלשון ובמילת האזן, כי כל עוד שתהיה קריאתם משובשת, תהיה אזנם כבדה משמוע נעם השיר. והנני מודה לך במאד מאד על הערותי למגדל עז אשר העתקת לי, והנני מניף ידי שנית על המלאכה ההיא, ועשיתי חציה, והרבה הערות חדשות הוספתי, וגם את שמך הזכרתי לשבח בשנים שלשה מקומות. —

והנה זה לי חדש וחצי שכתבתי אל החכמים פירשט ודעליטש והעתקתי להם כ״ה שירים ממחזור ויטרי, והמה לגדולי המשוררים הקדמונים, ושאלתי אותם הבאו לידם ספרי Prolegomeni ושירת נדוד הסיר אוני, ומאמרי על המשקל,

1) ע׳ מ״ש רשד״ל במכתביו הנדפסים בכרם חמד חלק רביעי צד 23 והלאה, צד 65 והלאה, וצד 80 והלאה. (שוח״ה)

ועדיין לא הגיעתני תשובה; והנני דואג שמא אגרתי או אגרתם אבדה בדרך; ואתה ידידי מהר וכתוב אלי מה ידעת על אודותם, הקבלו מכתבי אם לא, ואם מה ששלחתי להם משירי הקדמונים רצוי להם אם אין; כי למה זה אני עמל להעתיק להם עוד שירים אחרים, אם לא אדע שיוציאום לאור עולם?

שמח לבי בראותי כי בדעתך לחדש נעורי בני הנעורים, וכן אשמח אם תוכל לספח אליהם גם שירי ידידי הגביר יו"אל אם מעט ואם הרבה, כפי אשר תשיג ידך; כי יש בהם דברים טובים, והמחבר ידידי הנ"ל הוא מן השרידים אשר אין כהם אחד מעיר בדור הזה ובפרט באיטליאה, אוהבי לשוננו והוגים בה וכותבים בה, עם היותו מסוחרי הארץ, על כן לו נאוה תהלה, כי איה ביננו כנען בידו מאזני משקל לעשות שירים אהב?

והנני שולח לך תשורה קטנה, שיר שעשיתי בראש החדש הזה, הוא יום הלדתי, יום מלאת לי ל"ז שנה, כמנין הב"ל.

הבל ימי, רוח חיי בארץ,
עד אן יתעה לבי אחר ההבל. ?
ארבה כבוד ושם לקצות הארץ,
את כלם ישא רוח יקח הבל.
נער הייתי גם נקלה בארץ,
מאסתי תעלולים, שנאתי הבל,
רחקתי מעדנה, תענוגות ארץ,
לכסף לזהב אמרתי הבל.
עשיתי לי שם ותהלה בארץ,
גדלתי; אז כמעט ביין ההבל
נפלתי, ואחמוד מחמדי ארץ.
הורני נא, את יום לדתי, כי הבל
ימי, כי חדל אני, גר בארץ,
כי הבל כל אדם, כי הכל הבל.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה ח' אלול התקצ"ז.

ידידך שד"ל.

Nr. CLXIX (1

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien

No. d' ordre de l'Index raisonné 125 Vol. I Nr. ג'

5 10. 1837. ו' תשרי התקצ"ח

1) נדפס בס' מכתבי בני קדם, ווין 1866, דף 176, (י"ל)

Nr. CLXX (1

An Herrn I. S. Reggio in Görz

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 126. Vol. I Nr. ב׳

8. 10. 1837 ט׳ תשרי התקצ״ח

Nr. CLXXI (2

An Herrn l. S. Reggio in Görz

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 127. Vol. I. Nr. ד׳

13. 10. 1837. י״ד תשרי התקצ״ח

Nr. CLXXII

An Herrn Jacob Auerbach in Wien

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 128 Vol. I. Nr. 7.

26. 10. 1837. כ״ז תשרי התקצ״ח

לכבוד החכם המפורסם כ״ש מוהר״ר יעקב אויערבאך שלום.

מן היום אשר יצא לאור ספרי אשר כתבתי בלשון איטלקית להיות מבוא לחכמת להק, היה בלבי לשלוח אותו לקצת מגדולי חכמי אשכנז, ובפרט אליך אדוני ואל החכמים המפורסמים יאסט, צונז וגייגער, אך להיות מושבכם חוץ לגבול ממלכת הקיר״ה לא מצאתי עד הנה דרך ישרה למלא תשוקת לבבי. והנה היום באני מכתב מאת ר׳ שמואל ליב גאלדענבערג, בו הודיעני כי אתה אדוני היקר עומד כעת בקרית מלך רב, ווין, ושהחכם גייגער כתב לאדוני כי אותה נפשו לראות ספרי הנזכר, על כן חשתי ולא התמהמהתי, והנני שולח לאדוני ארבעה עקסעמפלערע ממנו, אחד מהם יהיה לאדוני מנחה מאת עבדו, ואת האחרים ימהול אדוני וישלחם אל החכמים הנזכרים יאסט, צונז וגייגער, אם לא יכבד עליו הדבר. ואני תחנה לפני אדוני ורעיו, אם אולי ראו או יראו באיזה מכתב עתי היוצא כה וכה בערי אשכנז הזכרה ובקרה על אודות ספרי הנ״ל או על אודות פירושי לישעיה אשר הדפיס החכם ראז׳ ע״ה, אם בשבח ואם בגנות, יאהרו נא ויגלו את אזני, ואם

1) נדפס בכרם חמד IV דף 23. (י״ל)

2) נדפס בכרם חמד ח״ד, 65. (שזח״ה)

ואם אפשר ישלחו לי הדף הכולל הבקרה, באגרת על ידי הרצים בדבר המלך; וזה כי בעיר אשר אני יושב בה לא יראו ולא ימצאו מצייטשריפטען אשר בלשון אשכנז רק אחד או שנים, וכבר יצא דבר בלייפציגער ליטעראטור צייטונג (1 Februar 1832) על מאמרי אוהב גר, ואני לא ידעתי עד מקץ שנתים ימים.

ואתה אדוני היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ז תשרי התקצ"ה.

עבדך שד"ל

ספחתי אל הספרים מראה דמות פני, ארבעה מהם לארבעתכם החכמים היקרים הנ"ל, וההמישי לידידי המליץ המפואר והמשורר היקר כמ"ר מאיר הלוי לעטערים, המגיה בדפוס האדון פאן שמיד בעיר וויען, ימחול אדוני לשאול לו לשלום ולברכו בשם אוהבו התמים.

Nr. CLXXIII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien

No. d'ordre de l' Index raisonné 129. Vol I Nr. 6

31. 10. 1837. ב' חשון התקצ"ח

לידידי רמה"ל שלום רב

השמחה אשר הוחלתי עד בוש כמעט נהפכה לי לתוגה. ולמה זה עשיתם מעשיכם כמתגנבים, ולא גליתם את אזני, ואז הייתי ממהר להשלים ולשלוח לכם הערותי מזוקקות מן השגיאות אשר נכשלתי בהן בהפזי בפעם הראשונה. ועתה לא נשאר לי כי אם להוחיל לה' שיודפס הס' פעם שנית צרוף ומזוקק על פי הערותי האחרונות, ועם חיי רמח"ל אשר כתב ידידנו יוא"ל בגלוי תעלומות הרבה מתוך הרבה כ"י, והנה הם עתה תחת מכבש הדפוס בכרם חמד ח"נ. עוד זאת לא אוכל לכחד תחת לשוני כי רע בעיני מאד שלחך הס' כדרך האגרות, עד שהוצרכתי לשלם f. 4. 12 C. M בעד ס' שמחירו f. 1. 30 הנשלח לי במתנה.

על דבר התעודה אשר תבקש צריך אני לשאול את פי דירעקטאר הקאללעגיום, ואקוה כי לא ימאן.

ועל דבר העתקת שירי החליפות אצטרך רשות ממי שהס' בידו, ועכ"פ לא אשלחהו אליך, אך אצוה להעתיקו, ואודיעך תחלה כמה היא ההוצאה.

ס' בני הנעורים מוגה על ידי ידידנו יוא"ל, וספרו הגיון בכנור, מסרתי לידיד הרופא טראממעלשלעגער ההולך למסעיו לארץ גאליציען דרך וויען, והוא ימסרם לידך. טוב תעשה אם תשלח רשימת המדפים על דבר הכסף, ואז יתן ידידנו יוא"ל לתת לכסף מוצא.

שלחתי דמות פני (mon portrait) אל החכם Dr. Auerbach שימסרה

אליך. קבלת אותה ? ראה נא אם אתה ורעך החכם דעליטש תוכלו לעזור לי במכירת ספר Prolegomeni באשכנז, כי עדיין לא מכרתי אחד מהם בארצותיכם, ואם היה הס' נודע שמה אולי היה נמכר.

גם לזאת צר לי כי ראיתי החכם דעליטש מזכיר ספרי הנ"ל כאלו איננו כולל רק רשימת ספרי הדקדוק, והעלים עינו מן היסודות החדשים אשר יסדתי לחכמת הלשון; ועד היום כלו עיני למצוא לספרי קורא מבין שישפוט את דברי ויודיעני אם אמת המה אם שקר. אך ימים ידברו. —

ואתה ידידי שלום פאדובה ב' מרחשון התקצ"ח

ידידך שד"ל.

Nr. CLXXIV (1

An Herrn I. S. Reggio in Görz

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 131. Vol. I Nr. 39

16. 11. 1837. י"ח חשון התקצ"ח

Nr. CLXXV

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 132. Vol, I. Nr. 10.

22. 11. 1837. כ"ד חשון התקצ"ח

עוד זה מדבר וזה בא ויאמר גם אני אל יום טוב באתי, יום טוב שלום וחכמתו שלום, דע כי שירים רבים בלתי נודעים הקרה ה' לפני, הנחמדים מזהב, אך הם למשוררי ספרד (גבירול, יהודה הלוי, גיאת, משה ואברהם בני עזרא ואחרים), ולא להכמי אשכנז. השמת לבך אל יום מיתת הרי"ף ? כי לנסח סביונטא מת בשבת י"א אייר, ולנסח דרך תמים מת בשלישי בשבת עשרה ימים לחדש אייר, וזה וזה שקר, כי חדש אייר לא יתחיל בימי אד"ו. ובדקתי ומצאתי כי קביעות שנת תתס"ג היה בש"ה, ואם נאמר שמת הרי"ף לא באייר כלשון המצבה, ולא בניסן כדברי הראב"ד והיוחסין אלא בסיון, אז יתקיים נסח דרך תמים שמת בשלישי בשבת בעשרה לחדש. ואדוני שלום כנפש הכו"ח סה פאדובה בשמיני בכ"ד לחדש

ידידך דאקטר צונץ ! (לס"ק) ועבדך שד"ל

1) נדפס בכרם חמד ח"ד, 80. (שזה"ה)

Nr. CLXXVI

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index rais. 134. Vol. I. Nr. 11.

3. 12. 1838. ה׳ כסלו התקצ״ח

מאיר, כפי כן פיך
תאמר — ומי יתן ויצדק פיך !
וִיהִי ! ודרך אָרֶץ
תמאס לעולמים ותשליך ארץ .
מֵהַחֲלִיק שים ידך על פיך ;
כלבבך כן פיך .
תצעד בזעם ארץ ,
תדוש באף גאים ורשעי ארץ .
אז מַחֲמָאוֹת פיך
(כי מָתְקוּ מִצּוּף נעימות פיך)
יהיו לכבוד לך בכל הארץ ,
יהיו לרצון גם ליוצר ארץ .
אם תחזיק כושל בתורת פיך ,
אם נשברי לבב יַאֲמֵץ פיך ,
תחמול ולא תבזה קְטַנֵּי ארץ ,
תוכח במישרים לַעֲנֵוֵי ארץ ;
אם חֹטְאים תשיב בְּנֹעַם פיך ,
אם זוללים תַּחְכִּים , ומהם פיך
יָקָר וְטוֹב יוציא : „חֲזק בארץ"
יאמר אדון הארץ ;
„דַּבֵּר , ואנכי אֶהִי עם פיך :
מאיר, כְּפִי תהיה ; כפי כן פיך"

אם אמרתי כי אוחילה לה׳ שיחזור המגדל ויודפס , אין זה למען יודפס בלי תולדותיך , אלא שיודפס עם תולדות ידידנו יוא״ל , כי בהן דברים רבים לקוחים מכ״י בלתי ידועים , ועוד מפני הערותי האחרונות , אשר פסלתי בהן את הראשונות , כגון בסוף הס׳ בפעם הראשונה אמרתי כי אשר תאכלנה הוא זכר במקום נקבה , ובפעם האחרונה ראיתי כי הלשון מדוקדק , והדבור מוסב לשלום (שלום ! פ״י

חסדך אשר תאכלה); וכן בטוב לתת לבב שלום אהובה בגד, מצאתי בכ"י האחרון אהבי בגד, וכן נכון בלא ספק. ועל הכל צר לי על כמה וכמה שבושים שנפלו בדפוס הזה, וארשום לפניך מעט מזער מהם.

עמוד	10	טור	34	הדרם צ"ל הדם
	11		1	כל עוף כנף מלת כנף יתרה
	—		13	ידידי ידידים
	12		4	אך אומרה האומרה
	—		22	איש אל איש
	13		2	כאיל תערוג מלת תערוג יתרה
	19		16	כבר עתה כבר
	21		7	אני איני
	28		18	ידעתי רדפתי
	29		1	עמר עפר
	30		3	אשר אוכלה אבל לא אוכלה
	31		25	יגיעתי יגונותי
	32		17	יום ימים
	34		14	הזה כזה
	37		3	מה לחם פת לחם
	39		3	כפיך חמס כפיך
	—		33	שבטים שפטים
	40		6	פשעי פישעי
	49		2	סלה המה
	53		24	חסר ש' ומי אליך ספר כבר כל אלה? ע' שמעי; אבל גם כל אשר דברת זה שמעה אזני, ולא אמרתי גם לך בטרם זאת
	57		2	בנדוד בגדול
	61		4	אשר כבר אישר נפשו כבר
	62		29	כי בוגדה בו שלומית כי בו שלומית בוגדה

73	18	בחכמה	בחכמתו
—	35	ולא אתם יודעת	ולא אתם אהה יודעת
76	17	ולא	ולן
83	29	פרא נער	פרא
—	30	ואין הבין	נער ואין הבין
84	19	פשעי	פשעי

הן אלה קצות שבושי המגדל, ושאריתם רבים מאד הנם כתובים לפני בגליון גדול, וכבר עלה ברעתי לשלוח אותם להרב אברהם גיגער למען יפרסמם בצייטשריפט שלו, ואחרי כן נחמתי, ואמרתי על כל פשעים תכסה אהבה. גם חרה לי כי כתבת לדעליטש (והוא הדפים) כי עשית שירים במשקל ישר ל ב ק ש ת שד"ל, כאלו חסד עשית לי לעזוב דרך פתלתול וללכת דרך ישרה. גם רע בעיני הכזב שכתבת לדעליטש (והוא הדפים) שאני שלחתי לך ההעתק, ולא הגדת הדבר כמו שהיה; וזה מביא אותי להשוד שמא אתה שאלת המגדל מבעליו לשום עינך עליו ובעקבה ובחפזון (לזכות את הרבים) העתקת אותו, על כן באו בו כל כך שבושים; ואחרי כן להעלים העקבה אמרת כי אני שלחתיו אלך. ואם היית גולה את אזני הייתי שולחו אליך באמת עם הערותי האחרונות, והיה בידך העתק מוגה בלי שתיגע להעתיקו. דעליטש לא קרא ספרי Prolegomeni, כי לא הזכיר בין ספרי תרגום התפלה שהזכרתי בעמוד 100. ואתה אם היה כבוד חברך חביב עליך כשלך, הנה בשעה שהבאתי לפני דעליטש (והוא הדפים) רשימה ממה שחברת ועדיין לא יצא לאור, היה לך לשאול ממני רשימת מה שחברתי ולא יצא לאור, שהוא באמת כפלי כפלים בכמות ובאיכות ממה שהדפסתי. וכל זה אני אומר לך לא להיותי חושש או קוצף לדברים אלה, כי באמת דברים קלים הם בעיני; אך נ"ל כי אין ראוי לאוהב להעלים מאוהבו דבר קטן או גדול מכל הנוגע לאהבתם. וסוף סוף אינני אוהב על פי דרך ארץ, ואתה יואל אלוה ותמאס בה לעולמים, ויהיה כפי כן פיך. ואתה ידידי אם בדרך ארץ דרכך, התחשוב שיצדק בדרך ארך להוציא לאור מלאכת מחבר בלי רשותו, כאשר עשית בהערותי? באמת אינני בקי במשפטי ד"א, אבל שאלתי את פי החכמים ואמרו לי כי זה אסור והוא אצלם לאו דאורייתא.

בקיץ שעבר הקרה ה' לפני וקניתי שירים הרבה כ"י לגדולי המשוררים הקדמונים, מחזור מכל השנה (חסר קצת) בארבעה חלקים, כתוב באפריקא, כולל פיוטים רבים ונחמדים בלתי ידועים באיברופא, ום' התרשיש לר' משה אבן עזרא, 1210 בתים, 2420 טורים, ודיואן (Diwan) לר' משה הנ"ל, יותר מעשרת אלפים טורים, והיה בדעתי לשלוח מהשירים ההם להחכם דעליטש לקרעסטאמאציאה שהיה בדעתו להוציא, כמו שהחלותי לשלוח לו מפיוטי מחזור ויטרי. ועוד צויתי לאוהבי לחפש בארצות אפריקא, ולאסוף אלי מטמוני מסתרים לנכבדי משוררי ספרד. ואחרי אשר ראיתי החכם ההוא כנחם ממחשבתו, עשיתי לקוטים מהספרים ההמה וכתבתים באגרות לידידנו החכם הטפורסם יש"ר, ואקוה שתצאנה לאור.

וזה אני מגיד לך לבלתי עשות מעשי כמתגנב וכבוגד בהחכם הנזכר; ומכל מקום אי־ יחפוץ החכם ההוא להוציא מחשבתו מן הכח אל הפעל, עוד הרבה נשאר אתי שלא הבאתי באגרות הנ"ל, ואוכל לתת לו די מחסורו. השירים האלה הקדמונים הרבה עמלתי ואעמול בשמחה בהעתקתם והגהתם, לרוב חביבותם אצלי: לא כן שירי החליפות אשר שאלת ממני, אשר אינם רק העתקת הבלי הגוים, ואין בהם national רק הלשון, וגם הלשון איננו מן המובחר, אין בלבי לאבד עליהם זמני אם לא בשכר הבטלה. והנה השירים ההם הם 850 ottave, 6800 טורים, והנה המלאכה ארוכה, לא לבד על הסופר המעתיק, כי גם עלי המגיה. ואם הייתי רשאי לשלוח אליך הס' שתעתיקהו הייתי עושה, אך בעליו מאן ימאנו ורק למעני יעשו להניח לי שאצוה להעתיקו פה בעיר הזאת. והנה שכר ההעתקה בכתב רש"י (לפי מה ששלמתי העתקת המגדל, אשר הוצאתי בה.(f 5, ½ C. M יעלה f. 12 בקירוב. ואמנם יותר טוב היה להעתיקו מעיקרא בכתב מרובע, שיוכל להנתן אל המדפים, בלי שתצטרך להעתיקו שנית. שכר ההעתקה בכתב מרובע יעלה f. 16 בקירוב. ואמנם שכר ההגהה להנקדן המובהק הוא kr. 3 לכל ottave והם f. 42 ½ לכל הספר. והיה אם תחפוץ בדבר, תגלה את אזני, ואני אקבל את הכסף מיד ידידנו יוא"ל, מן הכסף אשר עליו לשלוח לך להדפסת הגיונו בכנור — ואמנם אם תשאלני עצתי על הדבר הזה, אמר כי אין הס' ההוא ראוי שיודפס כלו, אלא הספורים המובחרים שבו, אשר אלקט ממנו אם תחפוץ, ובכן תמעט ההוצאה, וכבוד המחבר ירבה.

ודע כי אני העירותי את לב ידידנו יוא"ל לדרוש ולחקור אחרי כל הנמצא בכ"י לבעל שירי החליפות (אשר היה רופא ומ"ץ פה זה מאה שנה), ולכתוב תולדותיו, והוא שמע בקולי ואחור לא נסוג, ופשפש ומצא כתבים הרבה להרב הנזכר (בהם כל פרקי אבות בשיר), גם האריגינאל של שירי החליפות, עם חלופי נסחאות הרבה, וענינים רבים ממה שכתב ושכתבו לו: והנה הוא עוסק עתה בחבור תולדות החכם ההוא בחריצות נמרצת, כאשר עשה בתולדות רמח"ל. והיה אם תגמור בדעתך להוציא לאור שירי החליפות ישלח אליך חנם את מלאכתו, ואם לא, ידפיסנה במקום אחר.

הרופא טראמעלשלענער היה ללעג ולקלס בעיר הזאת על אודות אגרתך, אך לא מפני מה שלא הרבית בשבחיו, אלא מפני עקלקלותיו. כי בא האיש ביתה ידידנו יוא"ל ומסר לו ס' קול שחל אשר שלחת אליו, ובקש ממנו דמי הפארטא, ויען יוא"ל ויאמר אקרא תחלה את אגרת רמח"ל לראות מה ידבר לי, ויקרא את אגרתך העברית, וירא והנה אין בה שום רמז שישלם דמי ההובאה, ויאמר אל הרופא: הנה אנכי לא בקשתי הס' הזה מאת רמח"ל, אך הוא שלחו אלי למען אתעסק בו להנאתו ולטובתו; ועתה קרא נא אתה מה כתב אליך, ואם אמר שאשלם, הנני אשלם. ויאמר הרופא בלבו: איך יבין האיטלקי הערל הזה את דברי האגרת הכתובה בלשון אשכנז? וימהר ויקרא בקול גדול את דברי אגרתך אליו, ואזני יוא"ל קשובות לקול הקורא. ויהי כשמוע יוא"ל את דבריך אשר אמרת לבלתי יקח מידו את כסף ההבאה, כי אתה תשלם לו בשובו אל עירך. ויתמה ויאמר: נ"ל שאין רצונו שאשלם דבר. ופני הרופא חפו, ויען ויאמר אל יוא"ל: סלוח תסלח אדוני, כי ירחלה לא קראתי האגרת, רק הבטתי בה

בחפזון, וישלחהו יוא"ל בשלום. לא היו ימים מעטים ויבאו אנשים וישאלו את פי יוא"ל ואת פי על אודות הבחור ההוא ומדותיו, ונגד להם על פי הדבר הזה ומה' היתה נסבה שתתעורר אתה להדפיס ס' בני הנעורים למען עשק כיום הזה להציל בתולת ישראל מכף מעול וחומץ; אשר אולי בעל בני הנעורים לא עשה בכל ימי חייו מצוה גדולה כזאת, רב אשר הציל במותו מאשר הציל בחייו, אע"פ שהיה רופא; ואם היה הענין בהפך, והיה הדפסת ספרו סבה להויית הזווג ההוא, הייתי אומר: רב אשר המית במותו מאשר המית בחייו, אע"פ שהיה רופא.

ואתה ידידי אם אולי דאגת שמא הוא הוציא דבתך רעה אלי, משיחו וכעסו עלך, דע כי לא היה מזה לא דבר ולא חצי דבר.

אתה עתה ידידי תוכל למסור ס' הגיון בכנור אל הצענזור, ובתוך כך תשלח לנו את הרשום בדפוס שטרוים; ולתקן את השירים אל תשלח ידך אם לא תגלה ראשונה את אזנינו. ובמאמר: חקי תנה יום יום להטריפני, אינני רואה צורך לתקן, אחרי אשר מצאנו ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה. והיה כי תבא על הדפסת הס' תשגיח שיסודרו המחברות הן בבני הנעורים והן בהגיון בכנור, על פי המספרים הרשומים בראש כל מחברת, תחלה השיר שנרשם עליו א, ואחריו השיר שנרשם עליו ב, וכן כלם.

ידידי מוהר"ר הלל הכהן דעלא טארנע יש בידו שירים רבים לשמואל לשמואל רומאנילי, ובתוכם העתקת la Merope del Maffei ed il Temistocle di Metastasio ואם תחפוץ בהם ישלחם אליך.

אם אפשר לך לשלוח אלי הדפים מהצייטשריפטען הכוללים בקרה על מעשי ידי, יהיה לי לנחת רוח, וגם לתועלת, כי מכל אדם אני למד, וכבר חזרתי בי מכמה דברים שכתבתי והדפסתי, וגם ממה שפירשתי בישעיה, וכבר בקשתי זה מד' אויערבאך (מי ומה הוא, לא ידעתי) וגם אתה דבר אליו על זאת; ובלבד שלא תשלחו אלי גם שניכם — הצייטונג של פיליפסזאהן נמצא בווין? ראית אותו? יש בו דברים טובים? כמה מחירו?

ובבלתי תבא לפניך האגרת ריקה מכל דבר חכמה, אציג לפניך פירוש שני מקראות בישעיה כ"ג יו"ד. ל"ז כ"ה.

עוד זאת אביא לפניך, והיא השיר על הגבהת ספר תורה להחכם המפורסם ריססער אשר תרגמתי זה שלש שנים.

*) זאת התורה, העדות הנבחרת).

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום. וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ה' כסלו התקצ"ח

ידידך שד"ל

Nr. CLXXVII (1

An Herrn S. L. Rapoport in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 136 — Vol. I Nr. 14

19. 12. 1837. — כ"א כסלו התקצ"ח

*) שיר זה נדפס בס' בכורי העתים החדשים לשנת תר"ו צד 44.

1) נדפס בכרם חמד IV דף 257. (ישעיה)

Nr. CLXXVIII

An Herrn D. J. Maroni in Novellara

Nr. d' ordre de l'Index rais. 137. Vol I Nr. 13

21. 12. 1837. כ״ג כסלו התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון מהח״ר דוד יעקב מארוני שלום .

שמח לבי ויגל כבודי בבוא אלי מכתבך הנעים , שמחתי על כבודך אשר כבדתני, ובאלה לא אאריך ; ושמחתי בראותי כי עוד נמצא באיטאליאה איש אשר ידבנו לבו לפקוד את הגלמודה הזאת , לישוננו העתיקה , אשר עתה בזקוניה אין מחזיק בידה מכל בניה . ועתה חזק ידידי והתחזק, מעשי ידיך אל תרף, וכדברי המשורר הנעים Petrarca אֹמַר אליך :

Pochi compagni avrai per l'atra via ;
Tanto ti prego più, gentile spirto,
Non lasciar la magnanima tua impresa.

ועתה ידידי המשכיל והנבון, הנה משירך אשר הואלת ותערוך לפני מתרגומך אשר החלות לתרגם את יום Parini , רואה אנכי כי השיר אמר אליך בני אתה , ואתה אמרת ללשון יהודה אחותי היא , והיא גם היא אמרה אחי הוא .

ועתה מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך הנני להגיד לך את כל לבי, ולדבר אתך כאשר ידבר איש אל רעהו אשר ידע מתמול שלשום . הבאת ספרים מלשון ללשון היא עבודה טובה ומועילה כאשר יתרגם אדם ללשון בני עמו ענינים הכתובים בלשון אשר היא נכריה להם , כגון אם נתרגם מלשונות העמים הקדמונים ללשון בני דורנו, או מלשונות העמים הרחוקים ללשון בני ארצנו. ואולם אם נתרגם מלשון בני דורנו ובני ארצנו לאחת מן הלשונות הקדמוניות, לא תהיה המלאכה מכלל הטוב והמועיל , כי אם מכלל הערב . ואם יאמר המתרגם : והלא רוב השירים אין מגמתם רק הערב , וגם אני הלא בזאת תהיה תפארתי אם תהיה מלאכתי ערבה . לזאת אשיב : לו יהי כדברך ! אך מה מאד רחוק הוא שיערבו לאזן מלין תבחן, שירים עבריים אשר יסודותם בלשון אחרת ! ובפרט אם השיר המתורגם סובב הולך על דרכי הדור האחרון , אשר המה רחוקים מדרכי הקדמונים כרחוק מזרח ממערב . כי אז רק בעל כרחה תשמש הלשון העתיקה להגיד רעיונים ומעשים אשר לא נסתה בהם בימי קדם , והנה היא בוכה וצועקת חמס על הבא עליה שלא כדרכה . ואם תערב המלאכה , לא יהיה זה רק כאשר יראה הקורא המקרא והתרגום יחדו , וישים לבו להבמת המתרגם אשר עבד עבודת פרך והביא תחת עלו הלשון הקדמונית , אשר כפרה סוררה היתה נשמטת מתחת מוסרותיו . והנה הדבר הזה אם אולי יערב ויהיה לתהלה בענין קצר , לא יהיה הדבר כן במלאכה ארוכה , כי הערבות וההנאה אשר איננה עצמית אלא חיצונית

ומקרית לא תִמָשֵׁךְ רק מעט, ואחר תשבת, ותקוץ נפש הקורא, וגם אולי יחרה אפו על המתרגם בְּחֻמְלוֹ על הלשון אשר בגד בה האיש וַיְעַנֶּה. ומה גם אם יבא בשיר המתורגם זכרון אלילי הגוים הקדמונים והבלי כפוריהם, אשר המה שנואי נפש לשון יהודית, איך יערב התרגום ההוא לבעל הלשון, והוא לא יוכל לבחון ולטעום הענינים ההמה אם לא יתרגמם תחלה בלשון אחרת.

אחת היא על כן אמרתי אין טוב למשורר עברי לתרגם שירים ארוכים, כי אם קצרים, וגם באלה ישמר מאד שלא יהיו ענינהם רחוקים ומתנגדים לדרכי לשון יהודית ולרעיוני בעליה כותבי ספרי הקדש, ועל הכל שלא יִזָּכְרוּ בהם אלהי נכר וספוריהם.

וזאת שנית רחוקה דעתי מדעת כל העוזבים ארחות יושר, דרכי המשקל אשר גבלו ראשונים, ללכת בדרכי חשך להביא השוא במנין ההברות, כאלו גם הוא תנועה כשבעת המלכים, ובאמת עבד עבדים הוא וקולו כקול חצי תנועה, כאשר הוא מבואר בחכמת הדקדוק. הן אמת כי לפי קריאתנו עתה אנחנו בני איטליאה וזולתנו, אין השוא והחטפים גרועים משבעת המלכים, כי גם בְּ גם בֵּ וגם בֶּ קריאתם אצלנו be תמיד; אך אין לה״ק מן הלשונות החיות, שיתכן לסמוך בהן על מנהג העם המדבר בהן, אך מתה היא, ואין לנו בה אלא מנהג הקדמונים שהיו בעלי הלשון. ואחר שידענו כי השוא והחטפים לא היו מתחלתם תנועות, לא נוכל אנחנו להחשיבם כתנועות, כי בזאת יהיו שירינו שרוע וקלוט, כי השיר אשר בו שני שואים הוא באמת יותר קצר (לפי קריאת הקדמונים) משיר אשר לא יהיה בו רק שוא אחד. על כן יפה עשו המשוררים הקדמונים בעלי המשקל ביתד ותנועה, כי בשמרֵנו השווי במספר השואים ובמספר התנועות, יֵצאו שירינו שוים זה לזה בשלמות. ולא תמצא גם אחד מחשובי המשוררים שיחשיב השוא כתנועה, רק ר׳ משה ריאיטי בספרו מקדש מעט, אך מי ישימהו בקהל חשובי המשוררים? ובהפך מצאנו לגדולי המשוררים שבחרו בדרך מתנגדת ממש לדרך זו, והוא שלא לחוש כלל אל השוא והחטפים, ולמנות התנועות לבדן, ולהוציא החטפים מן הכלל (עיין אוהב גר, עמוד 92. 93).

וכבר עלה בלבי דרך ממוצע בין שני הדרכים האלה, והוא לשמור השווי במספר היתדות, אך לא במקום מושבן, וזה אשר שרתי לאות ולדוגמא:

עורו בְּני עצלה רְפי ידים,
הֲתרדמת עולם מְנת הגבר?
ימך המְקרה בְּעֲצלתים,
וְתאֲות עצל תכין לו קבר.
אל נְמלה לְכו תראו תחכמו,
כי שְׂנְאי הָעֲבודה יאשמו.

הנה כאן תמיד שתי יתדות, אבל במקומות מתחלפים.

השמעתיך ידידי היקר את דעתי בתם לבב ובאמונה, ואתה תבחר ולא אני, אם להמשיך מלאכתך ואם למשוך ידך ממנה; וכן אתה תשפוט אם להחזיק בשטת רבך זצ"ל במשקל החפשי, ואם לשוב אל המשקל הקדמון אשר גבלו ראשונים, ואם לאחוז בדרך החדש אשר בדיתי מלבי.

ואבואה אל הערותיך, ואמר כי ישר בעיני תרגמך tuoi ozü במלת משבתיך; גם השתמשך במלת גהק הנהוגה בלשון רו"ל טוב בעיני מאד, כי אין ספק אצלי כי הרבה מלות עבריות נשמרו בלשון חכמים, ובדברי רבך זצ"ל בשפה אחת, ולכן טוב היה בעיני אם היית משתמש גם בפעל פהק, ולא היית אומר שאפה, שהיא מלה יסופק בה הקורא, ואם לא יראה דברי המשורר כתבתם ובלשונם (sbadiglia) לא יבין המכוון. וכן שרש עכל (הנגזר משרש אכל) לא אדע למה מאסתו, ולמה בחרת להשחית נקיות הלשון בהביאך בתרגומך יציאת הפרש, לבלתי השתמש במלה מלשון חכמים. ואמנם בענין תרגום מלת nojosi אין דעתי כדעתך, כי לפי מה שאחשוב צדקו דברי הרשב"ם בפירושו לבראשית י"ט י"א, שאין ענין שרש לאה אלא יגיעה לריק ובלתי יכלת להוציא המחשבה מן הכח אל הפעל, כמו וילאו למצוא הפתח, וכן ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, ישתדלו לריק, וכן נלאיתי נשוא, לשוא אשתדל לסבול ולא אוכל, וכן נלאיתי הכיל (ירמיה ו' י"א), וכן העוה נלאו (שם ט' ד') לא יוכלו להעוות עוד, לשוא ישתדלו להוסיף רשעה על רשעתם, וכן נלאית ברב עצתיך ענינו יגעתך לריק, וכן נלאיתי הנחם, לא אוכל להנחם. ואין ענין פעל annojare קרוב ומתיחם כלל להוראת שרש לאה, שאיננה אלא היגיעה לריק. וכן בהפעיל המעט מכם הלאות אנשים אין ענינו annojare, אלא לעשות להם דברים רעים שלא יוכלו לסבלם, ובאמרו כי תלאו גם את אלהי דברה תורה כלשון בני אדם, כאלו לא יוכל לשאת רוע מעלליהם. ובהפך בשרש קוץ מצאנו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, ואין ספק שלא היו מואסים במן מצד עצמו ולגריעות טעמו, אלא מחמת רוב ההגלם בו. לפיכך נ"ל שיצדק יותר לתרגם: תקוץ בם נפש.

מדי דברי בענין הטור הזה, הלא הוא העוברים בלאט מלאים נפשך, ראיתי להעיר אותך ידידי כי מלת בלאט אין ענינה אלא הסתר וכסוי, כהוראת שרש לוט אשר ממנו לקחה, ואמנם להוראת מלת בנחת ראוי לומר לאט, משרש אטט, כמו את מי השילוח ההולכים לאט.

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, כי היה דברי עמך כדרכי תמיד עם הקרובים ועם הרחוקים, בשפה ברורה ובלא לב ולב. ואתה ידידי היקר חזק ואמץ, ויהי אלהים עמך בכל מעשה ידך אשר תעשה, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפ"ש הכו"ח פה פאדובה בתשיעי בשלשה ועשרים יום לחדש, שנת התקצ"ח.

ידידך

שמואל דוד לוצאטו.

Nr CLXXIX

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Berlin

Nr. d' ordre de l'Index rais. 138. Vol. I Nr. 15.

24. 12. 1837. כ״ו כסלו התקצ״ח

לידידי המשכיל והנבון כמ״ר יהודה ליב דוקעס שלום.

מכתבך אל החכם הרופא דא לא וולטא שלחתי לו מיד, וספיך אשלח לו בקרב הימים, ובתוך כך הודעתיו שאשלחהו אליו כי כן פקדת עלי.

דע ידידי כי מחזור רומניא הוא נמצא בעיר הזאת, והוא מדפוס ראשון, הלא הוא ד׳ בומבירג, ובדקתי אותי לאט, והודעתי טיבו באגרת לידידי החכם המפואר יש״ר, עם שאר אגרות שכתבתי לו בשנה הזאת בגלוי מטמונים אשר הביא אלוה בידי משירי קדמוני המשוררים. ודע כי מה שקראת המחזור ההוא römisches Rituale טעות היא בידך, כי מנהג בני רומי הוא ידוע בכל ערי איטליאה, והוא משונה הרבה מהמחזור הנ״ל; ע״כ נ״ל ברור כי רומניא זו איננה מדינת Romagna אשר באיטליאה, אלא מדינת Romania או Romelia אשר בארץ ישמעאל, ובה קוסטנטינא, אדריאנופולי וסלוניקי.

ויהי מה, התפלה אשר שלח לי הרופא דא לא וולטא זה ימים או זה שנים, המיוחסת לרס״ג, איננה כלל אחת מהמובאות במחזור רומניא, אם אין זכרוני מתעה אותי, כי איננה עתה לפני, כי בקשתיה היום בין אגרותיו אלי ולא מצאתיה. מלבד ס׳ התרשיש לרמב״ע יש בידי ג״כ הדיואן (Diwan) שלו, הכולל של ש מאות שירים שקולים של המשורר היקר ההוא. גם מחזור כ״י נכתב בעיר והראן (Oran) באפריקא, הכולל שירים נחמדים יקרים מפו לרשב״ג ר׳ יהודה הלוי בן גיאת רמב״ע ראב״ע וזולתם.

תפלות אנשי סניגלי (אולי Senegal) וק״ק בקוגין (?) לא ראיתי ולא שמעתי בלתי היום, (אולי קוגין ענינו Cochin); ואתה ידידי תעשה חסד עמדי אם תערוך לפני תחלת התפלות אשר בו הבלתי נוהגות אצלנו, ותודיענו אם נזכרו שם שמות המחברים.

עוד זאת תעשה חסד עמדי, בהיותך בלב ארץ אשכנז, שאל וחקור אם עלה זכרון ספרי Prolegomeni באיזו צייטשריפט ומה דברו בו, אם טוב ואם רע; ואם תמצא דבר שיש בו ממש (אם בשבח ואם בגנות) השתדל לשלוח לי הדף ההוא, ולפחות להעתיק לי דבריו, עם רשימת שם הספר ויום הכתיבה. וכל זה אני אומר מפני שאין הספרים ההם נמצאים באיטליאה כלל.

תדרוש בשמי לשלום ידידי החכם המפואר דאקטער צונז, ושאל את פיו אם קבל ספרי הנ״ל ונם דמות פני (Portrait) אשר שלחתי לדאקטער אויערבאך אשר בעיר וויען למען ישלח לו ואל החכמים יאסט וגייגער.

ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה

כ״ו כסלו התקצ״ח ידידך שד״ל

Nr. CLXXX

An Herrn Dr. M. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index. rais. 141 Vol. I Nr. 17

29. 12. 1837. א' טבת התקצ"ח

לידידי למה"ל שלום

שמחתי מאד בישועתך, אך אתמה כי לא הודעתני איך ולמה אחרי אשר היתה כל מגמתך ותשוקתך להתקבל למלמד בוויען, ושאלת ממני כתב עדות על זה, ושלחתיו לך, חזרת למלאכת ההגהה.

אל נא תשקוט עד אם תשים נגד עיני דף הצייטשריפט הכולל הדברים אשר הבאתי לפני באגרתך.

ואתה שלום. פאדובה א' טבת התקצ"ח,

ידידך שד"ל.

Nr. CLXXXI

An Herrn Joseph Alschari und Fr. Delitzsch in Leipzig

Nr. d'ordre de l'Index rais. 142. Vol. I. Nr. 18.

12. 1. 1838. ט"ו טבת התקצ"ח

לכבוד ידידי החכמים המפוארים יוסף אלשרי ופראנץ דעליטש שלום.

זה לי ימים וחדשים לבבי פוסח על שתי הסעיפים, כל אדע האני נושה בכם ואם אתם נושים בי.

הנה אתם קדמתם פני בתשורה יקרה, ספריכם הנחמדים, ובמכתב אהבה וחן וחסד, ובקשתם מאתי שאשלח לכם שירים לא נגלו לעין כל לתתם בקרעסטאמאציא אשר נדבה רוחכם להוציא לאור, וגם ספר תולדותי ודמות פני. ואנכי לא מריתי אחור לא נסוגותי, והעתקתי לכם כ"ה שירים יקרים מס' מחזור ויטרי (אשר לא נמצא רק פה ובעיר אקספארד) והבטחתי אתכם להוסיף לשלוח לכם עוד כהמה וכהמה, וכן היה בלבי לעשות, וכבר אספתי אלי, (והאלהים הקרה לפני) משמוני מסתרים שירים יקרים מאד, לראשי משוררי ספרד גבירול, ר' יהודה הלוי, בן ג'את, ר' משה בן עזרא, הראב"ע וזולתם, גם דמות פני צויתי לחקוק על האבן. גם ספר תולדותי החלותי לכתוב. אך אחרי כן בראותי כי אין קול ואין עונה מכם לאגרתי, רפו ידי, ואמרתי אולי כבר שבו האנשים האלה מעצתם, ולמי אני עמל להעתיק ולשלוח להם? על כן משכתי ידי מכתוב אליכם עד תוסיפו לקדם פני,

ותודיעוני היש עוד בנפשכם להוציא הקרעסטאמאציא הנ"ל אם אין. גם מַחְבָּה היתי שתודיעוני משפטכם אשר תשפטו בחכמתכם על ספרי Prolegomeni אשר שלחתי לאחד מכם. ועדיין צמאה נפשי לראות איש מבין ישים לבו על דברי אשר עמלתי בהם ימים ושנים ויגלה את אזני הנכאנ׳ רעיוני לבבי אם אין, ואם היסודות החדשים אשר הצבתי לחכמת לשון הקודש יש להם על מה שיסמוכו, או אם קו תהו נטיתי ואבני בהו בניתי; ועד היום הזה קול תהלות שמעה אזני, וּבְקָרָה ומשפט לא ראתה עיני, ומי יוכל להביא דברי במצרף החכמה והתבונה יותר מכם? והנה על פי הדברים והאמת האלה היה נראה לי שאני נושה בכם.

ואולם מצד אחר, אחרי שבאנרתי הקצרה הרומית אמרתי כי באנרת אחרת עברית אדבר אתכם בארוכה, הנה אתם נושים בי. ועתה בהיותי במבוכה הזאת אמרתי אני אל רבי לאמר: הלא אוהבי ישראל ולשונם וחכמתם מעטים כל כך בימים האלה, ואחרי אשר נפגשו שלשה מהם, למה החוט המשלש במהרה ינתק? כי מי יודע בכמה וכמה דרכים נוכל להועיל איש אל אחיו ואל העם ואל הלשון ואל המדעים אשר הפצנו בהם, אם נהיה לאגודה אחת?

והנה שאול שאלתם ממני להגיד לכם דבר על בתי הדפוס אשר באיטליאה ועל הספרים היוצאים לאור בלה"ק. תשובת שאלתכם קצרה: אין דבר. רק בליוורנו מדפיסים לפעמים ספרי דינים וספרי דרושים, ועתה מקרוב אחד מתלמידי, שמשון Gentilomo שמו, קנה בעיר ההיא בית דפוס והדפיס התפלות עם תרגום איטלקי שלי, ובקש ממני שאחבר קצור מספר Grammatica ragionata אשר כתבתי לתלמידי;

והנני שולח לכם שני ספרים האלה. האינדיפערענטיזמום הולך ומתרבה, ואני ותלמידי מתחזקים נגדו. ועתה לבלתי ראות פניכם ריקם הנני נותן לפניכם היום את אשר חדשתי במקרא אחד ביחזקאל (ג' י"ב), גם שירה בלשון סורית (a) אשר כתבתי בשנת תקפ"ט לחתונת ידידי ר' אברהם שלום (בבכורי העתים אב' שלום) סופר הקהל הזה, ושם כלתו Rosa כהן, רק להעדר הפנאי לא אכתוב אותה בכתיבה סורית, כי אם בכתיבה עברית. ועתה ידידי הנני נותן לכם את בריתי שלום, וה' אלהי ישראל יברך אתכם ואת כל הכמי עמו ואוהבי עמו בשלום.

פאדובה בעשירי בחמשה עשר יום לחדש שנת התקצ"ח

ידידכם ומכבדכם המוכן לעבודתכם.

שמואל דוד לוצאטו

(a) אמר המעתיק: השיר הזה נדפס בכנור נעים חלק ב' דף 228.

Nr. CLXXXII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 143. Vol. I Nr. 19

18. 1. 1838. כ״א טבת התקצ״ח

אגרת Nr. 11 אבדה ולא הגיעה לידו (a), והעתקתיה לו שנית, עד ואשלימה באחד בשבת, אח״כ כתבתי:

עד פה העתקת מה שכתבתי אליך ידידי היקר ביום ג׳ כסלו, בשצף קצף, ורק לבקשתך שבתי היום והעתקתי האגרת אות באות. צר לי על כתב עדות ששלחתי לך עם האגרת ההיא, ואבד; ואשתדל להשיג ממנו העתקה אחרת.

שמחתי מאד בראותי תפלת אסתר אשר שלחת, כי ראיתיך מצליח במלאכתך, וכמוך לא היה לפניך בכל משוררי הצפון, ובכל התפלה ההיא לא מצאתי מעוות רק מלת וּבקהלם, שהוי״ו שורק ליתד תחשב. אתה ברוך ה׳ שלוח תשלח אלי ככל הפצך את כל אשר כתבת עד היום משלום אסתר, ואשימה עיני עליו, ואשיבהו אליך עם הערותי. לבי אומר לי כי מאהבת ה׳ את עמו שלחך פרעסבורגה, לעמוד לשרת לפני האדון הבחור, אשר לפי הנראה לא יסוג אחור מהוציא לאור ספרים בלתי מפורסמים, כי שמעתי שהוא מדפיס ספרים כ״י שמכר לו ר׳ מרדכי ביסליחש (אם עודנו שם תדרוש לשלומו בשמי): הודיעני נא אמתת הענין, ועל איזה תנאי הוא מדפיס הספרים ההם. גם תכתוב לי על אודות המכתב העתי אשר אמר להוציא (ואני מכתב עתי משבוע לשבוע לא ייטב בעיני, רק שנים או ארבעה חלקים לשנה, כי מה שהוא מיום ליום או משבת לשבת הוא בעיני קיקיון יונה).

כתבתי אגרת שלומים אל החכמים פירשט ודעליטש, לבלתי תהיה אהבתנו כמת בצאתו מרחם אמו; ולא הזכרתי דבר מן התלונות אשר העתקתי לפניך מאגרתי הקודמת.

יש בידי סדור רש״י 1) (הזכרתיו בפראלעגאמעני עמוד 28) נכתב בשנת ב״ם לפרט, כלומר בשנת 1282, והוא כמו מאה דפים in 8.vo, והוא חסר בראשו, והוא יקר מאד בעיני (ואף כי בעיני הרבנים!), וכבר שלחתי ממנו לקוטים לידידי החכם המופלא מוהר״ר שי״ר; ומי יתן ויצא לאור עולם!

קונטרים הרואה שלח אלי כאגרת, והגיעני יום אחד אחרי בוא אלי המגדל (אשר על כן חרה לי על ההוצאה), ואתה באתני אגרת ממחבריו, העושים עצמם כנמלכים מאשר עשו, ואומרים כי אתה והחכם שי״ר כתבתם אליהם להגן בעד החכם יש״ר, ושהם עתידים להדפיס כל מה שיבא לידם מאת חכמי הדור בכבוד

(a) אמר המעתיק: רשד״ל רומז לאגרת שכתב אליו ביום ג׳ וה׳ כסלו ונאבדה, והקורא ימצאנה בחיבור זה במקומה.

1) וכעת נמצא אצלי (שזח״ה)

בכבוד החכם הנ״ל ; ואני מיד שלחתי לו העתק ממכתבם , לשמוע מפיו אמתת המאורע , כי אמנם בני בליעל וחנפי לב הבחורים ההמה בעיני , ואין חפצי להתגלע עמהם , ולכתוב עוד אליהם (כי כבר כתבו לי וכתבתי להם זה שנים , ואח״כ פסקתי) , אם לא לעשות הטוב והישר בעיני ידידי יש״ר .

צייטונג של פילפסזאהן ראיתי ושמחתי , וגם כי המחבר ורעיו מאוהבי האימנציפאציון המה , אינם כלם מאותם שעשו גלוליהם אימנציפאציון , כלומר שאין להם אלוה אחר אלא הוא ; ומכל מקום מכתב המאסף כל חדש המתיחם לבני עמנו יקר הוא בעיני .

והנני נותן לפניך ידידי שיר אשר כתבתי ושלחתי זה חדש ימים
לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי החכם דמופלא מוהר״ר שי״ר
ביום שבתו על כסא הרבנות בק״ק טארנאפאל (a)

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפ״ש הכו״ח פה פאדובה כ״א טבת התקצ״ה ,

ידידך שד״ל

Nr. CLXXXIII

An Herrn Joseph Almanzi in Padoue

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 144. Vol, I. Nr. 21.

25. 1. 1838. כ״ח טבת התקצ״ח

אלמאנצי שלום לפ״ק

ברוך אשר ארור , וששים כסף
אל רעך תתן , וסדור רומי
כליל בהוד יפיו ומחמד עין
תקח , ומצבות בארץ קדם ;
ויהי לאות ולעד אשר יקרת
אתה בעיני , ואני דודך .

פאדובה היום כ״ח טבת שד״ל יחי ויגדל אא״א סם״ם

לפ״ק

(a) אמר המעת״ק : השיר הזה נדפס בכנור נעים ח״ב דף 244 .

Nr. CLXXXIV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 145. Vol. I Nr. 22

2. 2. 1838. ז׳ שבט התקצ״ח

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כמ״ר יהושע שור שלום רב.

זה לי ימים רבים קבלתי אגרת מהיקר אחיך שיח׳, בה הודיעני כי שלח אלי הס׳ אשר נדבה רוחך לתת לי מתנה, אך הס׳ נשתהה בעיר טריעסט עד עת מצוא מי שיביאהו אלי, ורק ביום אתמול הגיע לידי, על כן חשתי ולא התמהמהתי לכתוב אליך, למען תדע כי בכל לבי אני מחזיק לך טובה על מתנתך. בקרב הימים אשלח אליך דמות פני, מתנה. כתוב אלי, והיה בנעימים כנפשך וכנפש

הבו״ח פה פאדובה יום ז׳ בשבט לפ״ק,

ידידך שד״ל.

Nr. CLXXXV

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 146. Vol. I. Nr. 23

4. ed 8. 2. 1838. ט׳ וי״ג שבט התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

ביום כ״ז תשרי, מיד בבוא אלי אגרתך, שלחתי לדאקטר אויערבאך ד׳ עקסעפלערע מספרי Prolegomeni, אחד לו ואחד להכמים גייגער, יאסט וצונץ, והיום הנני שולח לך שנים מהם, וגם שמנה לוחות דמות פני, אחד לך ואחד לאדמו״ר ידיד נפשי ועט״ר החכם המופלא מוהר״ר ש״ר נ״ר, ואחד להחכם היקר קראהמאל, ואחד להגביר החכם פערל, ואחד תמחול לשלוח מהר לבראדי להבחור המשכיל יהושע העשיל שור, והשלשה הנשארים יפרעו לך אם אפשר הוצאות הפארטא או חלק מהן. ועם אלה תקבל ג״כ שלשת ספרי ידידי מוהר״ר הלל הכהן, אשר הוא שולח אליך, וגם אגרת ממנו.

כרם חמד תוכל לשלוח לי על ידי הפאסט, אך מפראג, לא מעירך. והואיל ואתה חייב מעות מה לידידי מוהר״ר הלל הכהן, תוכל לשלוח אלי ששה עקסעמפלערע מכרם חמד ח״ג, ותודיעני למי תתנהו במתנה, והשאר אקחם אני ואתן מחירם לידידי הנ״ל כפי המחיר אשר ישית עליהם בעל הדפים. ואתה אם תוכל לתת מהם יותר מעקסעמפלאר אחד לידידי אלמנצי חֵלֶף רב המלאכה אשר שלח אליך וְיִקְרָתָה, תעשה הטוב והישר.

אם עוד בארצך החכם שלום הכהן אמור לו שירשום בין ההתומים לספרו קורא הדורות את שם קאללענזום ראביניקום אשר בפאדובה, לעקסמפלאר אחד.

ואתה שלום וביתך שלום, והחכמים המופלאים הכהנים והגביר הנ״ל שלום, כנפשכם וכנפש הבו״ח פה פאדובה יום ט׳ שבט לפ״ק.

ידידכם שד״ל

לכבוד הגבון ליב גאלדנבערג יח׳
לפ״ק.

זה שלשה ימים מסרתי לבית הדיליזאנץ פאקעט של ספרים בשבילך, נתתי בתוכו שנים עקסעפלערע מספרי Prolegomeni, מתנה נתונים לך, חלק האחד אשר שלחתי אליך ולא הגיעך (ואני לא אדע בשלמי היה הדבר) ושמנה לוחות דמות פני, ארבעה מהם לך וארבעה לתת לאחרים, ואגרת ממני ואגרת מידידי מוהר״ר הלל הכהן ושלישה ספריו. והנה מחר תסע המרכבה, ואני הקדמתי לכתוב אליך האגרת הזאת למען הודיעך מה יש באותו פאקעט, למען לא תחדל לקבלו ולשלם דמי הפארטא בשמחה ובטוב לבב, והוזקקתי לכל זה, כי אנשי הפאסט בקושי התירו לי לשלוח בלי שאשלם אני דמי הפארטא, והרבה הגזימו עלי שאולי לא תקבלהו, ותשיבהו אחור, ועל הבטחתי כי לא יהיה כדבר הזה קבלוהו.

ולבלתי תהיה האגרת בלא חדוש אמר אליך כי אחרי שעשיתי הערותי לס׳ מגדל עז בא לידי העתק אחר ממנו מוגה יותר מן הראשון, ועשיתי מהדורא שנית להערותי, והנה הן אתי רבות מן הראשונות בכמות ובאיכות, מלבד כי הרבה ט״ס נפלו בדפוס לייפציג, על כן אם אולי במשך הזמן (באופן שלא יוזק המדפיס הראשון) יתעורר אדם לחזור ולהדפיסו הנני מוכן לשלוח אליו הערותי והגהותי חנם אין כסף.

גם ידוע תדע כי יש בידי וכוח על חכמת הקבלה, עשיתיו זה י״ג שנים, ומזמן לזמן הוספתי בו ענינים, והובאו דברים ממנו בכרם חמד ח״ב מעמוד 154 והלאה, ואולי תצא ממנו תועלת לאנשי ארצכם, ואם תסבים להדפיסו אשלחהו אליך. הוא כמו ז׳ באגען. ואקה שלום.

פה פאדובה היום י״ג לשבט לפ״ק

שד״ל יחי ויגדל אא״א סם״ם לפ״ק

Nr. CLXXXVI(a

An Herrn l. S Reggio in Görz

No. d' ordre de l'Index raisonné 147 Vol. I Nr. 24

28 2. 1838. ג׳ אדר התקצ״ח

a) אמר ישעיה: האגרת הזאת נדפסה בכרם חמד ד׳ מדף 131 עד 147.

Nr. CLXXXVII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 148. Vol. I Nr. 25

6. 3. 1838 ט׳ אדר התקצ״ח

לידידי המליץ והמשורר המפואר מאיר הלוי לעטערים שלום.

אחרתי תשובתי עד היום למען ספוח אליה קונטרים אחד משירי החליפות. ומלאכת הגהת ההעתקה אשר אני לרוב טרדותי ולמיעוט יקרת השירים ההם בעיני (וגם מבלתי היותי פאדובני) לא נדבני לבי לעשותה חנם, בקשתי מאת ידידנו יוא״ל שיעמים אותה על שכמו, והוא מאהבתו את המחבר ואותך, נעתר לי. ואתה ידע לך כי יש בידו שתי העתקות מכתיבת ידי המחבר, ושתיהן משונות במקומות הרבה מההעתקה אשר אני שולח אליך.

על מה שכתבתי לך בשעת הכעס לא נוסיף עוד דבר. רק זאת ידוע תדע כי כל מה שאמרתי לא אמרתי בהסתת אחרים, אלא מלבי, משיחי וכעסי. והנה כל מה שדברת והצטדקת לא יתן ולא יוסיף. לבי אוהב אותך, וכבר זה ימים רבים שככה חמתי, כי רגע באפי ובחסד עולם קרבתיך. אכל שכלי ומחקרי עדיין מגמגם ואומר אולי כך היו הדברים ואולי לא כך היו. והספק הזה לא יתכן שיסור מכל וכל מלב אנשים אשר לא ראו זה את זה, ובפרט בדור הזה דור דרך ארץ, כלו סג יחדו נאלחו וגו׳. לכן אנא ידידי אל ירע בעיניך אם בלא דרך ארץ אמר אליך כי אהבה ברה אהבתיך וגם אמונה אמן אאמין שאתה אוהב אותי, ואף גם זאת נשאר בחדרי בטני קצת פקפוק אם כל אשר תאמר אתה (וכן כל שאר בני אדם שבעולם חוץ מארבעה וחמשה) אמת הוא.

על דבר אשר שאלת שאכתוב אליך אישלקית להראות האגרת לאדוניך, לא אמלא שאלתך, כי בתחבולות והערמות לא חפצתי.

הא לך העתק העדות אשר שאלת, אות באות כאשר היה בראשונה.
פעם אחרת אביא לפניך שירה אשר החלותי על דרך ארץ.
ידידנו יוא״ל מצפה מתי תבשרהו כי בא הגיונו תחת המכבש.

ואני עיני כלות ומיחלות לראות הצייטונג המשבחת ספרי Prolegomeni, בשם געזענים, וכל עוד שלא אראה הדף ההוא לבי מפקפק פן דביש וחלקות תחת לשונך.

פאדובה ט׳ אדר התקצ״ח

ידידך בכל לבבו

שד״ל

Nr. CLXXXVIII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 149. Vol I Nr. 26

11. 3. 1838. י״ד אדר התקצ״ח

לכבוד ידידי המליץ והמשורר המפואר כמ״ר מאיר הלוי שלום.

היום הגיעני סיום השנה הראשונה מאלגעמיינע צייטונג דעם יודענטהומס, ומצאתי בו בעמוד 344 מה שכתב החכם פירשט על שד״ל דען געזעניום דען בעסטען אריענטאליסטען אישאליגעם נעננט, על כן חשתי ולא התמהמהתי לשחר פניך ולהודיעך כי נאמנו דבריך, ואם תרצה הנני מבקש ממך מחילה וסליחה על מיעוט אמונתי, גם כי באמת חסרון האמונה איננו חטא אצל אנשי התבונה. ועדיין עיני כלות לראות היכן דבר גענ׳ כדבר הזה, ואם תוכל למצוא ולגלות את אזני, תעשה עמדי חסד ואמת.

כ״ד ידידך כו״ח בפאדובה יום פורים

לפ״ק שד״ל

Nr. CLXXXIX

An Herrn D. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index. rais 151 Vol. I Nr. 27

27. 3. 1838. א׳ ניסן התקצ״ח

לדודי החכם המופלא יום טוב צונץ

לפ״ק.

זה חמשה ירחים כתב לי רישל״ג הבורם כי הרב גייגער מבקש ספרי Prolegomeni, וישאוכל לשלחו לעיר ווין ליד אוהבו הנקרא דאקטר יעקב אויערבאך, ואני חשתי ושלחתי ארבעה, וכתבתי לאויערבאך שי שלח אחד מהם לגייגער ואחד יעכב לעצמו, והשנים הנשארים ישלח אל החכמים צונץ ויאסט, גם ארבע ליטאגראפיען דמות פני (mon Portrait) שלחתי לו לחלק אותן כנ״ל, ועתה תמול שלשום באני מכתב ממנו, המגיד לי כי עדיין לא נזדמן לו לשלוח לגייגער, ושאמנם כתב לו והודיעו שהם אצלו, ועל אודותיך ועל אודות החכם יאסט לא כתב לי לא דבר ולא חצי דבר, וכנראה גם לכם לא כתב דבר. ועתה אתה

אדוני וידידי אם תרצה כתוב אליו, ואם תרצה גְלֵה גם כן את אזן החכם יאסט (וברכהו בשמי), והביאו הספר והדיוקן אל בתיכם, וישמח לבי גם אני. בכתבי אל האיש הנ״ל בקשתי ממנו להודיעני אם ראה שום בקורת על פירושי לישעיה אשר הדפים ראזענמיללער ז״ל, ועתה כתב לי כי זה שנתים ימים ראה בהאללישע אללגעמיינע ליטעראטור צייטונג בקורת עליהם, ושהיא כתובה באיבה; ועתה אתה ידידי להיותך קרוב אל העיר ההיא (Halle) אולי תוכל למצוא הדף ההוא, ואז אם תשלחהו אלי תעשה עמדי חסד ואמת, ואם תשלח שלח על ידי הפאסט, בלי עכוב, אלי לעיר פאדובה. וכן אם ראית בַקָרה על ספרי Prolegomeni, הודיעני נא, ואם תוכל שלח אלי, ואבי ראה גם ראה כמה טרחות אני מטריח עליך, וידוע ידעתי שאין זו מדת דרך ארץ, אבל היא מדת האוהבים והישרים בלבותם.

מפיוטי הקליר ור׳ שלמה הבבלי לא ראיתי דבר במחזור אנשי המערב אשר בידי כ״י ובנדפס אשר ביד ידידי יוא״ל (אשר לא ראי זה כראי זה), ואולי סדר העבודה אשר במחזור רומניא המיוחס לגבירול הוא לר׳ שלמה הבבלי, כי לשון אחד להמה. ראה נא לדוגמא ספור קין והבל: צִיצֵי פִטְרָם הופרדו אִכָּר ונוקד, צור עולמים איש מנחתו הִדְרִינוּ (לשון דורון), צעיר כְּהוּשַׁע קִנֵא רב וארב, צָדַק כְּשָׁב גזר דינו לְבַצֵּעַ. ומפיוטי האשכנזים לא מצאתי כאן רק האזהרות לשבת הגדול לר׳ קלונימוס תחלתן: את מועדי ה׳ אקרא אליכם בחירי אל, וחקות הפסח ומשפטיו לחוות אואל, ודת ביעור חמץ אגיד אשר איש בו לא יתגאל, לדעת מה יעשה ישראל.

במחזור בני איטליאה מצאתי קרובות לעשרה בטבת ולשבעה עשר בתמוז, ואעפ״י שלא נרשם בהן שם המחבר, הקול קול הקליר, גם נכלל בהן של דוד בבונה ירושלם.

סליחות מנהג איטליאה רובן משונות מסליחותינו אנחנו בני אשכנז, והן בדפוס בתוך המחזור שלהם, וקצתן הן למשוררים ספרדים, ונמצאות במחזור ספרדי ובמחזור בני המערב, והרבה מהן מיוחדות למנהג איטליאה, והשמות אשר מצאתי רמוזים בהם (מלבד הגבירול ור׳ יהודה הלוי ור׳ יצחק גיאת ור׳ משה וראב״ע) אלה המה: אליה, בנימן, דוד, דניאל, יוסף ברבי יצחק (אולי הוא ר׳ יוסף קמחי), יצחק חזן, ישעיה, משה ברבי חייה, שמואל, שמואל בר מיו. ואני שמעתי ולא אבין איך בעיני איש כמוך יפלא שהחיוג שהיה בשנת תש״ע יזכיר משוררים שהיו לפניו (לא קדמונים ממש אלא שהיו קודם לכן) שהרי חריזי (שער י״ח) אומר כי בשנת ד׳ אלפים ושבע מאות התחילו העברים להרגיל לשונם בדרכי השירים, ואמר כי מליצתם בעת ההיא היתה גרועה עד בוא המאה השמינית, וזה כי עד החיוג לא נודעו דרכי הנחים והחסרים, והיו אומרים חָז במקום חָזָה, ורבות כאלה כנראה בפיוטי הקליר, ובמאה השמינית נתפשטו ספרי החיוג ונבנתה חכמת הלשון על אלה.

אחרי כתבי אליך אדוני וידידי ראיתי החכם גייער (חלק ב׳ עמוד 369)

מביא בשם החכם פולד כדבריך בענין יום מיתת הרי"ף. ואמנם כבר ביום כ"ז סיון שעבר כתבתי לידידנו החכם המופלא מוהר"ר שי"ר לאמר: וא"ת למה לא תגיה ותאמר יום שלישי בשבת אחד עשר יום לחדש אייר? לזאת אשיב כי בכ"י שלי (הלא הוא דיואן של ר' משה בן עזרא, כי הוא רמב"ע בעל מצבת הרי"ף) כתוב בפירוש בעשרה ימים, לא ביום י', ואם היה יום י"א, היה צ"ל באחד עשר יום, גם בדרך תמים כתוב עשרה ימים; ורחוק בעיני שיטעה הסופר בכך, להחליף אחד עשר יום בעשרה ימים. והיה אפשר לתרץ בדחק, שבתחלה היה כתוב י"א, ואחד מן המעתיקים טעה והעתיק יום י', ומעתיק אחר פירש וכתב בעשרה ימים; אך זה רחוק בעיני, עכ"ל אגרתי, ואתה תשפוט.

ידידי! העדיין עומד אתה בדעתך שהיו התרגומים כתובים בימי הבית? וגיגער העדיין עומד בדעתו שהתנאים היו כותבים משנתם? חי האמת! הנה ימים באים וקמה סברתי וגם נצבה, ואז תסבינה סברותיכם ותשתחוינה לסברתי, והיתה לי לשם ששון לתהלה ולתפארת.

ואתה אדוני וידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגך בימי חג המצות הבאים לקראתנו לשלום אתה וכל אשר לך

וחיה בטוב ובנעימים לרב ימים (לפ"ק) כהפץ

הבו"ח בפאדובה יע"א ר"ח ניסן אחיך ידידך שד"ל יחיה ויגדל אמן

לפ"ק לפ"ק

Nr. CXC

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 152. Vol I Nr. 28

27. 3. 1838 א' ניסן התקצ"ח

לידידי המליץ והמשורר היקר רמה"ל שלום

קדמתני ידידי ושלחת אלי דף הצייטונג בטרם תבא אליך אגרתי מיום פורים, בה הודעתיך שכבר ראיתיו, והנני מודה לך מאד מאד, ואתה ידידי תוסיף לחקור ולדרוש היכן דבר געזעניזם כדבר ההוא.

הא לך ידידי תשלום שירי החליפות מוגה על ידי ידידנו יוא"ל, עוד מעט אשלח אליך קונטרים אחר כולל שירים שונים להרב מאריני עצמו, והם מטמוני מסתרים אשר מצא ידידנו הנ"ל ונתן אותם למעתיק להעתיק לך בעד ארבעת הזהובים אשר יתן לו. והנה הוא מצפה לראות התחלת דפוס הגיונו.

והא לך תהלת שירתי על דרך ארץ, ואתה אם ידידי אתה, תגיד לי בלא דרך ארץ מה יאמר לבך בקריאתה.

שלח אלי ככל חפצך את שלום אסתר, ואשימה עיני עליו.

דאקטר יעקב אויערבאך כתב אלי, והגיד לי כי ראה ס' וויסענשאפט קונסט אונד יודענטהום לדעליטש, ושהמחבר נהפך בס' הזה לאיש אחר, וחוזר בו ממה שכתב בשבח הפיזטים. באמת מאז ראיתי מבוא שלו למגדל עז, וראיתיו נושא על שפתיו לתהלה ולתפארת את שם התלוי, ראיתי כי מחניף הוא לבני דתו, ואמרתי בלבי: עני זה צריך ללחם, ובני עמו לא יתמכו בידו ולא יושיבוהו לכסא פראפעססאר אם לא ילבש אדרת נוצרי למען כחש; ואך מזה היתה נסבה שרפו ידיו מהוציא לאור הקרעסטאמאציע אשר הבטיח. ועתה אפילו אראה בספר שהשיב אחור מה שדבר טוב עלי, הנני סולח לו בכל לבבי; אפס כי אתחזק בדעתי שאין ראוי למהר להאמין באנשי הדור הזה.

והנה זה דאקטר אויערבאך מבקש ממני שאחליף עמו אגרות, ושאכתוב אליו בלה"ק, גם כי הוא יכתוב אלי אשכנזית. ואני הנה כמעט כבר נלאתי נשוא משא כתיבת אגרות לכמה וכמה בני אדם הכותבים אלי מכמה ארצות, ולמה אתן דודי לאיש לא ידעתי מתמול שלשום, ונוסף גם הוא על המאבדים את זמני? ואתה ידידי הודיעני נא מה ידעת על תכונת האיש הזה ומה מלאכתו בוויען, ומהיכן בא לשם וכמה ימי שני חייו. עוד הגיד לי כי בבוא אליו הפאקעט ששלחתי לו זה חמישה ירחים (ד' פראלענאמעני וה' ליטראנאפיען) הוצרך לתת בשכר העגלה f. 4. 40. c. m. וזה בעיני גוזמא כי שתי פעמים אחרות שלחתי וויענה ג' פראלענאמעני והקדמתי שכר העגלה ולא לקחו ממני כי אם f. 1. 3. לא נשאר לי לומר שאולי אנשי הפאסט טעו, ולקחו ממנו 4. 40 גולדען במקום 4. 40 צוואנציגער (Lire austriache) שהם f. 1. 28. כאשר פעם אחת בקשו לעשות גם לי, ולא עלתה בידם.

עוד זאת אודיעך כי פיליפזאהן כתב לי, ובקש ממני אף ידי תכון עמו (כיד כמה חכמים בכל הארצות) לשלוח לו ענינים הנוגעים לאחינו אשר בארצי, ומיד שלחתי לו דף אחד.

ספרי ביסליהש מתי יבואוני?

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגך בימי חג המצות הבאים לקראתנו לשלום, אתה וכל אשר לך, כנפשך וכנפש

הכו"ח בפאדובה יע"א ר"ח ניסן לפ"ק

ידידך שד"ל.

Nr. CXCI (a

An Herrn l. S. Reggio in Görz

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 153 — Vol. I Nr. 29

3. 4. 1838 — ח' ניסן התקצ"ח

---

a) אמר ישעיה: האגרת הזאת נדפסה בכרם חמד ד' מדף 158 עד 174.

Nr CXCII

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Amsterdam

Nr. d' ordre de l'Index rais 154 Vol. I, Nr. 30

1. 5. 1838 ו' אייר התקצ"ח

לידידי המשכיל והנבון כמ"ר יהודה ליב דוקעס ברכה ושלום.

מכתבך מיום ל' שבט הגיעני בשבעה בניסן, ואני הייתי אז בפרק הנס"עה ללכת לחג את חג המצות אצל קרובי ואוהבי בעיר מולדתי, ורק ביום שלשים בניסן שבתי אל ביתי, על כן לא יכלתי למהר תשובתי לך כחפצך וכחפצי, ועתה הנני להשיב על כל דברי אגרתך כסדרם.

מחזור רומניא דפוס בומבערג לא נזכרה בו שנת הדפוס. האיש אשר הס' בידו הוא החכם הרופא הישיש כמ"ר יהודה חיים שלום.

המחזור כ"י אשר אתי מעיר Oran (והוא בארבעה חלקים) נכתב קודם שנת ת', כי אחד מחלקיו הוא כתיבת ידי החכם ר' יצחק קנשינו אשר נשא אשה בשנת שע"ה ומת בשנת תל"ב, והוא כתב אותו לאביו. הוא כולל שירים הרבה הבלתי נמצאים בשאר מחזורים ואף לא במחזור רומניא, והם לגדולי משוררי ספרד, ובכללם שמעה אדון עולם, שחרים אקראה עורה כבודי, שחק כדק נטית, שלח מנך לעם ננזר, ועוד רבים לרשב"ג, גם: יקרה מיקר יוצרה לקוחה, ואחרים רבים לר' יהודה הלוי. והנני מוכן להעתיק לך כל מה שתרצה, רק אם תבטיחני שתוציא אותם לאור בספרך. ואתה תעשה עמדי חסד אם תעתיק לי חמשת השירים הקטנים אשר אתך לרשב"ג הנעתקים מקובץ ישן מעיר לייפציג, גם: יודעי מכאובי, לר"י הלוי, אם לא שיהיה בדעתך להדפיסם בספרך.

השמות הרשומים בפיוטי המחזור כ"י אשר אתי (מלבד רשב"ג, ר' יהודה הלוי, ר' יצחק גיאת, ר' משה אבן עזרא והראב"ע) הם: אבא מרי (אולי הוא בעל תורת הקנאות שהיה בימי הרשב"א), אבון (היה בימי הרי"ף), אברם חזן, אברהם, (ואיננו הראב"ע, ועשה שני פיוטים לשבועות בשבח הרמב"ם. הראשון תחלתו: אשתעשע במשל קדמון, ואהיה אצלו אמון, וסופו: קוראי דת בן עמרם, עם דת משה בר מיימון, הנודע. והשני תחלתו: האל הקדמון! האדירך, הפאירך, הכתירך משה בר מיימון.), ברכיה (עשה פיוט המתחיל: ברום גלגל, וטעה ר' דוד אבן יחייא בסוף לשון למודים, וייחס אותו להראב"ע), אלעזר בקודה, אריה, בחיי, בן אלבלג, בשתלא (באלב"ם מיכאל), דוד בן אלעזר בקודה, זרחיה לוי, זרחיה ברבי שלמה, חביב, חייא, חלפון, חנניה, יהודה בר יוסף סג"ל, יוסף בר יצחק (אבי רד"ק), יוסף קרשקש, יעקב, יצחק ברבי יהודה הנדיב, יצחק הלוי בר זרחיה ירונדי, יצחק קנשינו, לוי, מאיר, מנדיל זמירו (הוא ר' יצחק מנדיל אבי זמרה, שהיה בשנת ש"ך, כנראה מס' עומר השכחה), צורף, קמחי,

קרקשוני, משה כהן, משה נתן, משה שני, נתן בן יעקב, שלמה בן יעקב, שלמה ברבי יצחק (או שלמה ברבי יצחק שלום, ואינני רש"י), שמואל לוי (אולי הוא אביו של ר' יהודה הלוי), שמעון.

דיואן ר' משה בן יעקב אבן עזרא אשר בידי הוא מחובר עם התרשיש, והוא כתוב על נייר ישן. in 8vo, בכתיבה קדמונית, ממוצעת בין כתב מרובע וכתב רש"י, ולא נרשם בו זמן ומקום התרשיש כולל פירוש ארוך בלשון ערבי והדיואן כולל בגליון פירוש קצת מלות בלשון ערבי. הדיואן כולל שלש מאות שירים נפרדים זה מזה, גדולים וקטנים, והם מסודרים על סדר החרוזים אשר בסוף בתי כל שירה ושירה, תחלה שירה שסוף כל בתיה אים, אח"כ שירה שסוף בתיה אנּו, וכן על זה הדרך על סדר אל"ף בי"ת, וסדר זה מועיל מאד למי שיזכור בית אחד זלא ידע באיזו שירה הוא. הדיואן הזה חסר קצת דפים כה וכה, והוא כולל קרוב לחמשת אלפים בתים, או עשרת אלפים טורים. בראש כל מחברת כתובות בדיו אדום קצת מלות ערביות המודיעות ענין המחברת, או למי נשלחה, ולפעמים אין רק שתי מלות אלה וקאל אי'צא (בנקודה על הצ"די) ענינן: ואמר עוד. ונראה כי אחרים לקטו ואספו הדיואן הזה אחרי מות המחבר, כי כן כתוב בראשו: בשם אל עולם. הדא מא וגדנא מן שער אבו . . . משה בן עזרא זצ"ל, כלומר זהו מה שמצאנו משירי רמב"ע זצ"ל. הדיואן הזה נחלק לשני חלקים (וסוף החלק הראשון ותחלת החלק השני חסר), החלק האחד בלתי נחלק לחרוזות, אלא בתי השיר מסיימים כלם בחרוז אחד, ושירי החלק הזה מאתים ויותר, ורובם שירי חול, והם במשקל יתד ותנועה, ואין שם המחבר רמוז בהם בראשי תבות; והחלק השני כולל שירים נחלקים לחרוזות, ורובם שירי קדש, ורובם בשווי מספר התנועות, ובלי השקפה על השוא והחטפים, כאלו אינם, ושם המחבר רמוז ברובם בראשי החרוזות.

וארשום לפניך ענין קצת ממחברות הדיואן הזה.

הראשונה היא ארבעים בתים, בה המשורר מתאונן על נדודו מארצו וממיודעיו, ומספר תהלות איש יקר אשר מצא בארץ מגוריו.

השנית, שלשים בתים, המשורר מגיד רשעת שונאיו אשר הוציאו עליו דבה, והאל הפך קללתם לברכה, והוא משבח נדיב ששמו שלמה. הוא ממשיל הלשון הרע לאש השורפת הבשמים, ולרוח חזקה אשר תבה ברודאים ונרדים, ומתוך כך יפיצו ריחם הטוב; וזה לשונו:

כְּאֵשׁ אֲשֶׁר תַּשִּׂא קְנֵה בֹּשֶׂם, וְאַךְ תִּשָּׂא עִתֵּר רֵיחוֹ וְתַמְצִיאֵנוּ

וְתַחֲזַק רוּחַ, וְאַל-אַף תַּעֲבִיר רוּחַ נִרְדֵּינוּ וְרוֹדְאֵינוּ

ודע כי מלת תשא הראשונה ענין שרפה, והשנית ענין משא והבאה.

ג' ארבעה בתים על מחמדי תבל, אשר הרודפים אחריהם לא ישברו לעד צמאם

ד' שלשה בתים. כמקרה העשיר כן מקרה העני, וטוב משניהם הבוטח בה'.

ה' ששה בתים על ימי האביב ובשבח השושנה.

ו' מ"ג בתים בשבח אבא אברהם בן ברון.

ז׳ מ׳ בתים בשבח אבא אברהים בן ברון בן שת (לא אדע אם הוא הוא הקודם) ושמו בלה״ק יצחק בן יוסף .

ח׳ ט׳ אגרת תשובה אל החכם ר׳ חננאל ברבי ישעיה (אשר התעורר לבוא אליו במכתבו על ידי מה שדבר לו על אודותיו ר׳ אבון ידיד רמב״ע), חציה שיר (נ״ב בתים) וחציה מליצה .

י׳ כ״ז בתים, קינה על מות אבא אלפתח בן זאגורה .

י״א ששה בתים, ואחריהם מליצה קצרה, על קבר אבו זכריה בן יקוי, אשר מת בשנת תתס״ט :

י״ב חמשה בתים על מות ר׳ אבון .

י״ג ל״ו בתים, תנחומין לאבא חיי בן אלרב (בלה״ק יהודה) על מות אשתו .

י״ד י״ו בתים, לחשוקו .

כ״ד ששה בתים על צרותיו, ואלה המה: יגון עֲלֵי יגון ושד על שבר וכו׳ וכו׳

כ״ט כ״א בתים, תשובה לר׳ יהודה הלוי אשר היה אז רך בשנים.

ל״ט בשבח ר׳ יהודה, ואולי הוא ר׳ יהודה הלוי, אך חסרה תחלת השירה .

נ״ח עשרים בתים, תשובה לר׳ יהודה הלוי אשר כתב לו שירה, לא נזכר כאן רק תחלתה, והוא: איך אחריך אמצאה מרגוע .

ס״ג שמנה בתים לכבוד חכם שמו בן אלעזר, אשר חבר ספר לא נזכר שמו .

ע״ד ל״ב בתים לר׳ שלמה בן ראש .

ע״ז כ״ב בתים לאבו אלוליד בן פראג (ובלה״ק שמו חייא) בחלותו.

פ״ב ס״ט בתים, קינה על ר׳ ברוך שמת בקרטובה שנת תתפ״ו.

פ״ג ל״א בתים, על תהפוכות העולם.

צ״ו חמשה בתים, חידה על הנר .

ק״ג כ״ח בתים, תשובת המשורר לר׳ יוסף בן סהל .

קי״ח שלשה בתים על הקברות, ואלה המה :

הקיצוני סְעִיפַי לעבור על מלון הורי וכל אנשי שלומי

שאלתִימוֹ (ואין מקשיב ומשיב) הֲבָגדוֹ בי עֲדֵי אבי ואמי

בלי לשון קראוני אליהם והראוני לִצדיהם מקומי

קכ״ד מ״ח בתים, תנחומין לאבא עמר (Omar) ואבא אברהים משכראן, על אמם שמתה באייר תתצ״ח, ומכאן ראיה כי ר׳ משה אבן עזרא חי עד קרוב לשנת תת״ק .

קכ״ה נ״ז בתים, קינה על אבא יוסף בן מיימון אשר מת בקרטובה, נ״ל שהוא זקנו של הרמב״ם שהיה שמו יוסף .

קל״ה ל״ב בתים, כתבם ר׳ יוסף בן סהל בשבח ר׳ משה אבן עזרא .

קמ״ד מ״ה בתים, בנשואי אבו אלחסן בן מאטר, ושמו בלה״ק שלמה .

קמ״ה י״ב בתים לר׳ יוסף בן סהל בשבח ר׳ משה אבן עזרא .

קנ״ו חמשים בתים בשבח יועץ המלך (אל-וזיר) אבו אסחק בן מחאגר, ושמו בלה״ק נראה שהיה אברהם .

קע״ג ז׳ בתים, על ימי חייו אשר ברחו לא ראו טובה, ואז כבר עברו עליו ששים שנה.

קע"ד נ"ה בתים לנשואי אבא עמר בן קמניל, ושמו בלה"ק יוסף, והיה רופא.
קע"ז נ"ה בתים, קינה על בת אחיו שמתה בלדתה בקרטובה בשנת תתע"ה.
קפ"ט פ"ט בתים, קינה על הרב ר' רְפָיָא בן בזאז, שמת בשנת תתע"ג.

ק"ץ ששה בתים ואחריהם מליצה, מצבת קבורת הרי"ף, כאשר היא נדפסת בס' דרך תמים ובקורא הדורות.
קצ"ב מ"ב בתים, לכבוד אבו אלפתח בן אזהר, ושמו בלה"ק אלעזר בן נחמן.
ר' נ"ח בתים, פתיחה ודעדיקאציון לספר אחר אשר כתב ר' משה בן עזרא, שמו:

אלמחאצרה (בנקודה על הצדי) ואלמדאכרה, וניתן הספר לאיש שמו יוסף, ובסוף דבריו הוא אומר אליו

קְחָה סוד יְחַבֵּר לְעֶרֶב וְעֵבֶר ומזון וְשֶׁבֶר לפי כל מבקשים.

ר"ד ל"ב בתים, מנחת זכרון מזכרת עון רעיו אשר בגדו בו.

וכבר הארכתי להביא דוגמאות משירי המשורר היקר הזה רמב"ע באגרותי לידידנו החכם יש"ר אשר א"ה תצאנה לאור. ודע נאמנה כי זה משה האיש הוא הגדול בכל משוררי גלותנו אשר הגיעו דבריהם אלינו; רק בשירי הקדש יהודה גבר באחיו, כי דבריו יוצאים מן הלב, ואם משה גבר באומנותו, כי אין כמהו משורר אומן במלאכתו, ר' יהודה הלוי גבר באמונתו, כי נראה (הן משיריו, הן מס' הכוזרי. הן מהליכתו לא"י, והן ממיתתו) שהיה באמת תמים עם ה', ודבק באלהיו ובישראל עמו, ומתאבל על ירושלם.

ודע ידידי כי ר' יהודה עבאס הנזכר בקאדעקס 1377 הוא בעל העקרה המפורסמת עת שערי רצון להפתח, כי כן מצאתי במחזור כ"י על קלף אשר השאילני החכם יש"ר, רשום על העקדה ההיא: לר' יהודה עבאס, וכן באמת השם הזה נרמז בראשי החרוזות הראשונות: עת שערי, באחרית נסה, אמר לשרה, שחר והשכים; ואולי ר' יהודה הלוי או ר' יהודה אחר היה מכונה בלשון ערבי עבאס (Abbas).

דברי ר' אליה בחור בנימוקו לשרש סבא התחשוב שלא ראיתים? אבל דברי תהו הם, כי ס' התרשיש בידי הוא, ושם נמצא השיר שהביא רד"ק.

ובאגרתי שכתבתי יום ערב סכות לידידנו החכם יש"ר כתבתי כי אולי ר' חיים בר יעקב כתב ספר משירים מלוקטים, וקרא שמו תגנית, אם מלשון גן ופרדס, ואם שיהיה לשון זמר, ואם שיהיה ענין עושר, כי עני בנקודה על העי"ן וקריאתו גני, ענינו בלשון ערבי זמר ועשיר. והדבר הזה תוכל להודיעו למרעיך החכמים המדפיסים ס' השרשים לרד"ק, ותאמר להם ג"כ שאם אולי נעלם מהם מהיכן לקח רד"ק מה שכתב בשרש מחה (וכן ביחזקאל כ"ו) כי כן מצאנו בדברי רז"ל מתקטלין בחי קבל (אשר נלאו גדולי חכמי דורנו למצוא מקומו איו) יוודע להם שהוא לחש המובא בפסחים קי"א. אפס כי לא תהיה בזה תפארתי, כי היא מציאה שמצא אותה בהיסח הדעת ידידי מהח"ר שלמיה שמואל מאנקונא, אשר דרשתי מאתו לבקש הלשון הזה, כשהייתי מפרש ס' יחזקאל.

בהיותך בעיר המבורג תדרוש בשמי לשלום הגביר החכם ר' מיכאל חיים, ותבקש ממנו שיניח לך להעתיק בשבילי ס' הנקוד לר' יהודה חיוג, כי שמעתי שהוא בידו, ושהוא קטן הכמות מאד. ומשכורת שניכם תהיה שלמה מעם ה' אלהי

ישראל. מאמרי על משקל היתד הוא ענין אמתי אין ספק בו, ואתה עשה בו כחפצך.

הודיעני נא שם מלאכתך ותכונתה, ואדעה מה אעשה לך, ובמה אוכל להיות בעזרתך. והנני אומר אליך עוד שנית שאם תבטיחני לפרסם אותם בספרך, לא אחדל מהעתיק לך כל מה שתרצה, ועדיין צר לי על הלקיטים שטרחתי להעתיק לך מס' הריא"ש, ומי יודע אם לא תניחם עוד טמונים באמתחתך. ואני כל ישעי וכל חפצי להחיות לשוננו מערמות העפר, ולא אחשוך לא כסף ולא יגיעת בשר לתכלית זאת, וגם כי חברי אומרים לי כי באותו זמן שאני עוסק בחפוש שירי הקדמונים יכול הייתי לחבר שירים טובים מהם, ע"ז כבוד רבותי חביב עלי מִשְׁלִי, אבל להעתיק לך כדי שתזכירם בספרך ותשפוט עליהם ולאור עולם לא תוציאם, בזאת לא דפצתי.

מודה אני במאד מאד על מה שהעתקת לי מציטונג דעם יודענטהומס, גם כי כבר ראיתיה בדפוס. ועתה נכספה וגם כלתה נפשי לדעת היכן דבר געזענזיס מה שהובא שם בשמו עלי, ומה משפטו אשר חרץ על ספרי האישלקי אשר שלחתי לו. עמודי כבוד אשר שלח לי אביך היקר קבלתי, וברכה עד בלי די יריק לו אל שדי.

ואתה ידידי שלום, וכל אשר לך שלום, ומלאכתך שלום

נאם הבו"ח פה פאדובה יום ו' באייר

לפ"ק ידידך שד"ל

Nr. CXCIII

An Herrn D. J. Maroni in Novellara

Nr. d' ordre de l'Index rais. 155. Vol I. Nr 31

25. 5. 1838. א' סיון התקצ"ח

לכבוד ידידי החכם והנבון כמהה"ר דוד יעקב מארוני ברכה וישלום.

אמר הגואל לא אוכל לגאול פן אשחית את נחלתי, כן אנכי עם כל חפצי למלאות משאלות לבך הישר, לא אוכל לעשות את בקשתך, כל עוד אשר יש לי תלמידים (כבנים המה לי) החסרים כסא לשבת עליו. והנה נא ישמח לבי ותעלזנה כליותי אם תעלה אל המקום אשר אוית למושב לך, כי יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך; אך אני מן הטעם הנזכר לא אוכל להיות מעיר לעזור לא לך ולא לאחרים בדבר הזה, וגם ידעתי נאמנה כי העדר עדותי לא ימנע מכך הטוב ההוא. לכן אתה ידידי היקר תשא ותסלה, ותאמין כי לבבי שלם עמך, וכי בכל אשר תשיג ידי אעבדך וכבד אכבדך, ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הנכסף למכתביך, הבו"ח

פה פאדובה יע"א ר"ח סיון

לפ"ק ידידך שד"ל

Nr. CXCVI

An Herrn Jacob Bodek in Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index rais. 156 Vol. I Nr. 32

27. 5. 1838. ג' סיון התקצ"ח

לכבוד ר' יעקב בודק שלום.

מכתבך מיום ד' הגיעני אתמול יום שבת קדש, על כן אחרתי להשיב לך מענה.

ילידי הסובבים בארצות רחוקות אין דרכם לבכות עלי להיות להם לעזר ולתקן את חטאתם, רק לפעמים יבכו עלי לאמר: אבינו! אבינו! אל נא תשלחנו החוצה בחייך, פן יפגעו בנו המקנאים, ואם תעצרנו בביתך עד אחר מותך אז נהיה לשם ולתהלה בארץ; ואני משלחם ביד חזקה לאמר: לכו לסבלותיכם, תנו גוכם למכים ולחייכם למורטים, כי לא אוכל לעבור על אל תמנע טוב מבעליו וגו' אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך; ולפעמים ג"כ קנאת סופרים תרבה חכמה, וישוטטו רבים לגלות מומיכם, ובכן תרבה הדעת. הלא ידעתם כי לכבוד התורה ולכבוד האמת נוצרתם, לא לכבודכם ולא לכבוד אביכם, ואם בעבור כבוד האמת והתורה יחלל כבודכם וכבוד אביכם, אין בכך כלום. בני, אשר טפחתי ורביתי ואשר ידעתם שבתי וקומי וכל דרכי בהנתם, הראיתם מימיכם היותי רודף אחר הכבוד? אמרו לכל רואיכם: אבינו מקבל האמת ממי שיאמרה, אפילו קטן שבקטנים, ולא יגור מפני איש, ולא יודה על אשר איננו אמת אפילו יהיה האומר גדול שבגדולים. על דבריך שדנת לפני בהבנת דברי קדמונינו ז"ל לא אענה לא דבר ולא חצי דבר, כי לא מצאתי בהם דברים של טעם, אלא מאותם הדברים אשר אין קץ להם (איוב י"ו ג') אשר יוציאו מבטנם תלמידי סומכוס אשר רבו למעלה בדורנו; אך אני לא אשפוט בזה, כי המשפט לאחרים הוא: תעיוך דבריך לפני חכמי ישראל, כאשר אמרת, והם ישפוטו. והנני מבטיחך מהיום כי מעולם לא אצא לקראת נשק עליך, אף אם תשפוך עלי כל חמת ה ר ו א ה. רק על שני דברים חייב אני להעירך, פן תהיה ללעג ולקלס ביום הביאך את דבריך למשפט.

האחד הוא כי אמרת היותך מוכרח לסתור דברי גייגער מכל וכל מפני דברי התלמוד בריש שבועות מכדי תנא ממכות סליק, והנה מסכת שבועות מרובה בפרקים ממס' מכות, ואעפ"י כן מכות קודמת לשבועות. והיה ביום מחר כי תבא בטענה זו לפני השופטים, הם יענו ויאמרו אליך: הלא כבר הקדים גייגער והוכיח (כרם חמד עמוד 61) כי סנהדרין ומכות מסכתא אחת הן.

והשני הוא כי אמרת שנתעוררת על מה שכתב הרמב"ם וכשנתקלקל לאדם וכו', ואמרת: ובאמת כוונתו שם אך על ישראל והיה כשמוע השופטים דבריך אלה יאמרו אליך "גם שד"ל הבין כן, ועל זה הוא מתרעם (עמוד 68) כי מדברי הרמב"ם באה בקהלנו שנאת הדת ושנאת הכופרים אשר אין אמונתם כאמונתנו,

הנה הזכיר שתי שנאות, האחת שנאת הדת, והיא שנאת אנשי דת אחרת, והשנית היא שנאת הכופרים אשר אין אמונתם כאמונתנו, והכוונה על אפיקורוס ישראל שאינו מאמין מה שאנו מאמינים. ועל השנאה הזאת השנית חזר שד"ל ונתרעם (עמוד 70) באמרו כי הנה הנביאים והתנאים והאמוראים וכו' וכו' ואין צריך לומר שלא היו שונאים אותו אם לא היתה אמונתו כאמונתם". כזאת יאמרו לך השופטים, ואולי עוד דברים יום־פו להשמיעך אשר לא יהיה קולם ערב לאזניך, על כן קדמתי להעירך על שני הדברים האלה, כי לא חפצתי בקלונך.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח בשלישי בשלשה להרש פה פאדובה יע"א, שד"ל לפ"ק

Nr. CXCV

An Herrn Ephraim Isr. Blücher in Prossnitz

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 157. Vol I Nr. 33

י"ח סיון התקצ"ח 11. .6 1838.

לכבוד אדוני החכם כ"ש אפרים ישראל בליהער שלום ואמת.

הגיעני היום מכתב אדוני, ולא נתברר לי במה אוכל לשרתו. להלל את ספרו לא אוכל כי לא ראיתיו. לתת עצות לאדוני איך יעשה מלאכתו הוא דבר חוץ לזמנו, אחרי שהספר כבר הוא עומד לצאת לאור. אם את התימתי לקחת את הספר אדוני חפץ, לא אמנעה, וגם היום אם הייתי יודע ביד מי אשלם חצי המחיר, הייתי משלם. ואולי לא בכל אלה חפץ אדוני, כי אם שאקבץ לספרו התומים. אם את הדבר הזה אדוני שואל, לא אוכל לעשותו, כי תלמידי אינם צריכים לספר כזה, כי כבר הם למדים דקדוק לשון ארמית מפי וְמִכְתְּבֵי אשר כתבתי להם, ושאר היהודים אשר בגלילות האלה אין בהם אחד מעיר שיכסוף לחכמה זאת, ולולא זאת כבר הייתי מוציא לאור הדקדוק שכתבתי לצורך תלמידי.

וידוע יהיה לאדוני כי אחרי בואי פה פאדובה העמקתי החקירה בדרכי לשון ארמית וגליתי במסת־יה מטמונים יקרים, קצתם ביארתי בספרי Prolegomeni ad una Gramatica ragionata della lingua ebraica הנדפס בעיר הזאת בשנת 1836, ועל פיהם חברתי שני דקדוקים, אחד ללשון דניאל ועזרא, ואחד ללשון תלמוד בבלי, והנם ביד תלמידי. כי אמנם רע בעיני הדבר שעשו כמה וכמה חכמים ערלים ומולים, שערבבו יחדו לשון דניאל ולשון התרגומים ולשון התלמוד, כי כל אחת מן הלשונות האלה יש לה דקדוק בפני עצמו. ואני כתבתי שני הדקדוקים הנזכרים, ועוד נשאר לי לכתוב דקדוק לשון תרגום בבלי (אנקלוס ויונתן) ודקדוק לשון תרגום ירושלמי, ודקדוק לשון תלמוד ירושלמי, וכל אלה מלבד דקדוק לשון המשנה והברייתות, שהיא לשון אחרת. ואינני צריך להזכיר

באזני אדוני כי בדקדוק לשון התלמוד לא הבאתי רק מה שהוא ארמי, לא המשנות והברייתות והמימרות האמורות בלשון הקדש .

והנה ראיתי בהסכמת החכם קערלע שאומר כי אדוני מביא דוגמאות מדניאל ועזרא ומן התרגומים ומן התלמוד ומן הזהר, וזה דבר רע בעיני מאד, ואיך יצא מזה מרפא ללשון ארמית ? הלא לא ימשך מזה רק בלבול וחשכה גדולה, ובפרט במה שהכנים בספרו גם לשון הזהר, שהוא לשון בלול מכלם, ומלא שבושים ; וירא אנכי שמא לא עשה אדוני מלאכה חדשה בחקירת ימים ושנים במעמקי מצולות לשון ארמית, כאשר היתה מלאכתי, רק בדרך חכמי האומות הלך ועל דבריהם סמך, כאשר עשה גם בעל מבוא לשון ארמית, אף אם אולי בקצת ענינים הוסיף נפך משלו, כאשר העיד החכם הנ"ל .

ולזאת יסלח אדוני אם ארשום לפניו קצת לשונות בלתי מדוקדקים אשר פלט קלמוסו באגרתו אלי .

הנה מה שכתב באגרתו ולא אשתמודעין יתה איננו מדוקדק, כי היה משפטו משתמודעין, כדי שיהיה בינוני כמו ידעין, ואם רצונו לעשותו לשון עבר היה לו לומר לא ידענא ולא אשתמודענא יתה. וכן לאסגא מילין היה לו לומר לאסגאה. וכן לישן ארמאה איננו מדוקדק, והיל"ל לישנא ארמאה, או לישן ארמאי או לישנא דארמאי (לשון הארמיים). הא למה זה דומה ? למי שכתב מבוא הלשון ארמית, שהיל"ל לשון ארמית, או הלשון הארמית. וכן ולית חד בר נש דהוה מתפני איננו מדוקדק, והיל"ל ולית בר נש מתפני, או דיתפני, כמו שלא יאמר בלה"ק אין איש שהיה פונה, כי אם אין איש פונה או שיפנה .

יסלח אדוני לדברי אלה היוצאים מחדרי לב ישר אשר לא כדרכי הדור דרכיו, והנני מוכן לשרתו ולהועילו בכל אשר תשיג ידי, ואדוני שלום וביתו שלום וכל אשר לו שלום כנפשו וכנפש החותם

בפאדובה י"ח סיון, אוהבו שד"ל

לפ"ק

Nr. CXCVI(1

An Herrn I. S. Reggio in Görz

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 158. Vol. I. Nr. 34

13. 6. 1838. ד' סיון התקצ"ח

ליד נפשי החכם המפואר יש"ר ברכה ושלום

---

1) אמר ישעיה האגרת הזאת נדפסה בכרם חמד ד' מדף 174 עד 204 .

Nr. CXCVII

An Herrn N. I. Fischman in Lemberg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 159 Vol. I Nr. 35

17. 6. 1838. כ"ד סיון התקצ"ח

לכבוד ר' נחמן יצחק הכהן פישמאן שלום ואמת

הגיעני היום מכתבך, ושמחתי בו, ויותר אשמח אם תוציאהו לאור עולם; והנני מבטיחך כאשר הבטחתי את רעך ר' יעקב בודק, כי מעולם לא אצא לקראתך להלחם אתך. רק על דבר אחד אעירך, והוא כי במה שהבאת לפני מהקדמתך לספרך הגדול מוסדות אמונה, קלמוסך עט סופר מהיר פלט שבוש קל, ואין ספק שאינו אלא טעות סופר, וראוי לתקנו, בטרם יצחקו עליך אנשי לצון. הנה כתבת: כשנקח קו שתי אמות ונעבור בקלמוס כנגדו, בכל פעם חצי הראשון, דהיינו אמה, ואח"כ חצי אמה, ואח"כ שליש אמה, ואח"כ חצי שליש — מלת שליש אשר כתבת באצבעך שתי פעמים, שבוש היא, וצריך לומר רביע, כי כבר ידעת שהשליש איננו מחצית החצי.

ועתה שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך, הגד נא לרעיך בעלי הרואה, ולשאר כל אדם אשר יודע לך כי יש את לבבם לשלוח אלי השגות ותוכחות, כי אינני איש עשיר, ולכן אחת משתים יעשו, ישלחו לי מכתביהם נקיים מהוצאות (franco), או לא ישלחום אלי, אך ידפיסו אותם כרצונם (ואל יחושו לכבודי, כי במה נחשב הוא נגד כבוד שמים וכבוד הרמב"ם); כי אמנם אחת גמרתי בלבי ולא אסור ממנה, לא אקבל אגרות מארץ פולין אם לא שתהיינה נקיות מהוצאות, או שתהיה כתיבת האדרעססע ידועה לי מלפנים, ויודע לי שאין הכותב מתלמידי סומכוס. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

כ"ד סיון התקצ"ח.

שד"ל.

Nr. CXCVIII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 160. Vol. I. Nr. 36.

18. 6. 1838. כ"ה סיון התקצ"ח

לכבוד ידידי המליץ והמשורר היקר החכם מה"ל שלום.

מכתבך מיום י"א ניסן מצאתי בשובי מעיר מולדתי אשר הלכתי שם לחגו את הג המצות, ומיום שובי אל ביתי סבוני כמים טרדות, גם אגרות הקיפו עלי

מצפון ומימין, ולא נתנוני למהר להשיב לך מענה. ונספחו לזאת שתי סבות אחרות להתמהמהי, האחת דעתי כי אוהבי אתה, ואין אוהב נוח לכעום; והשנית מיעוט הצורך והתועלת להשיב למכתבך, כי ידעתי כי בכל תשובותי לא תרחק אתה מדרך הארץ, ובכל תשובותיך לא יישר דרך הארץ בעיני. והייתי מצפה אולי בתוך כך יבואני מכתב החכם דעליטש, וגם אתה תשלח לי חלק משלום אסתר, ואז יהיה כָּתְבִי אליך דבר שיש בו תועלת. אך היום בתת ידידנו יוא"ל בידי מכתבו זה אשר הוא כותב אליך, אמרתי בלבי: אם יראה מה"ל מכתב יוא"ל בלתי כתיבת שד"ל בצדו ידמה בלבבו כי הפרתי בריתי אתו, או כי אין לי מה להשיב על תוכחתו, וזה וזה שקר. על כן חשתי והסירותי מפי מחסום.

והנה נא ידידי מימי לא אמרתי כי מדרך ארץ היתה נסבה כי תשטה אשה תחת אישה ורשע ילוה ולא ישלם, רק אמרתי כי מדרך ארץ היתה נסבה שאם תשטה אשה תחת אישה ידע ויראה העם ויראה הבעל, ועכ"ז אין אמר ודברים, שלום בארץ, ושאם ילוה רשע ולא ישלם, ישובו וילוו לו וישוב להיות סוחר כבתחלה, וזה וזאת לא ישאו עונם, והנשארים ישמעו ולא ייראו, ומתוך כך הדבר מתרבה. זאת היתה כונתי, וגם אתה ידידי אין ספק שירדת לסוף דעתי, אבל בחכמת דרך ארץ שִׁנִּיתָ מראה הדברים.

רמכמ"ן השיב ללאוואטער מענה רך, אך לא היו דבריו אחד בפה ואחד בלב; והנה היתה תשובתו בדרך ארץ, אך לא באותה דרך ארץ שאני שונא.

הראית כרם חמד מחברת שלישית ומכתבי אישר בו?

שלח לי ככל חפצך את שלום אסתר, ואשימה עיני עליו באהבה.

עוד מעט יצאו לאור כשנים עשר מכתבים אשר הריצונו איש לאחיו אני ורחכם יש"ר.

אם יש את נפשך (כאשר היה זה שנתים ימים) לשתף שמי עם שמך, לא אסוג אחור.

שנים מבחורי לבוב הידועים כתבו לי השגות ותוכחות ונאצות בפלפול שיוא על אגרתי ליש"ר הנדפסת בכרם חמד ג', ואמרו שאם לא אשיב להם יוציאו דבריהם לאור עולם; והשיבותים שידפיסו כרצונם, והבטחתים כי מעולם לא אצא לקראת נשק עליהם, אף אם ישפכו עלי כל חמת הרואה.

הודיעני נא היכן דבר גייגער מה שדבר שאין לישראל מליצה באיזה חלק מספרו; כי אמנם זה דבר הראוי להעלות חמה לנקום נקם.

מדעליטש עדיין לא הגיעני דבר, מי יתן ואראה ספרו ווייסענשאפט וכו'.

ואתה ידידי יקירי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש ידידך הכו"ח בשלישי בכ"ה להדש,

פ"ה פאדובה יע"א, שד"ל

לפ"ק.

Nr. CXCXI

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index rais. 161. Vol. I. Nr. 37.

20. 6. 1838. כ״ז סיון התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום.

יותר מדי התמהמהתי מהשיב למכתבך הנעים מיום כ״ה שבט, ואך למותר הוא להאריך בספור הטרדות אשר עצרוני עד הנה, רק זאת אמר כי לא מיעוט אהבתי אותך היה הסבה בזה, חלילה!

יום יום הייתי מצפה שיגיד לי האיש הכורם (הר הזהב) ששלח לך דמות פני, ואם עדיין לא שלח לך מהר נא והודיעני. ראיתי ורע בעיני כי בכרם חמד ג׳ השמיט האיש ההוא את מכתבך אלי, אם לא שאולי אתה בעצמך הזדת בך ולא שלחתו אליו.

אודה לך על מה שהגדת לי מדברי הישר יאהאן, גם כי לבי מגמגם הרבה באמתת הספור הזה, מאחר שאני איני מכיר אותו ומעולם לא דברתי עמו. אך עם אחיו משנה למלך (וויצע קעניג) בגלילות לאמבארדא-וועניציאניש דברתי, כי בא לראות את הקאללעגיום.

על דבר הצייטונג של פיליפזאהן לא אוכל לעשות את שאלתך, כי פיליפזאהן עצמו כבר כתב אלי ובקש ממני אשר תהי ידי עמו לשלוח לו עניני אחינו אשר באיטליאה, וכבר שלחתי לו שני דפים מלאים.

הרואה ראיתי, כי מחבריו הנאהבים והנעימים שלחוהו אלי באגרת, וכן עשו לכל האנשים אשר ידעו בשם. ועתה מקרוב כתבו לי שנים מהם אגרות מלאות השגות ותוכחות ונאצות בפלפול שוא על אגרתי לידידי החכם יש״ר, הכתובה בכרם חמד ג׳, ואמרו שאם לא אשיב להם תשובה יוציאו דבריהם לאור עולם, ואלה דברי תשובתי אליהם: וכו׳ וכו׳ 1) והנה ידידי היקר איננו רחוק שעוד מעט יצא לאור קונטרים שני מהרואה נגד האיש שה״ל מפאדובה או מטריעסט, וחי נפשי אשמח בו כאשר ישמח אדם בראותו תעלולי ילדים נבערים מדעת. ולמי יהיה הדבר להרפה ולקלס? לא לי, כי המשכילים והישרים יבינו כי שכל מלי וישר פעלי; אלא לבחורי פולין בכלל, כי בני ארצות רחוקות בשמעם איך החכם המופלא מוהר״ר שי״ר ישתה לעג כמים ואנשי עדתו ירדפוהו ויקללוהו וימררו חייו, ועל האנשים יש״ר ושד״ל כעל אנשים ריקים ופיחזים שפכו בחוריכם חמתם בנאוה ובוז, יאמרו אך ארץ ענן וערפל היא ארץ פולין, אך שונאי חכמה ונעדרי מוסר הם בחוריה. ומה אמר על השמועה אשר שמעת כי ידידנו החכם יש״ר כתב להם אגרת

1) אמר המו״ל: הלא הנה שתי אגרות שכבר באו במחברת הזאת ליעקב בודק Nr. 426, ולנחמן יצחק הכהן פישמאן Nr. 428

אגרת בדברי תחנונים ובקשה. הנה ביום ז׳ שבט כתבו המה אלי כדברים האלה לאמר „עם החכם יש״ר כרתנו שנית ברית אהבה, לבקשת חבמים רבים אשר התנצלו עבורו לבל נוסיף לנוסף יד להדפיס חוברת שניה״ ועל התתום שלשה מארבעה. א״כ לא ה׳׳ה לבקשתו, אלא לבקשת חבמים אחרים. ומה אוסיף לדבר, אחר אשר אני הייתי בבית החכם יש״ר אחר חג המצות ועיני ראו ולא זר אגרותם אישר כתבו לו, דברי תחנונים ובקשה. ומה אֹמר אחרי אשר ביום ז׳ תשרי תקצ״ז אחד מהם באגרת אשר בה ערך לפני הגהות רבות משובשות שחשב להגיה במקראות, כגון בְּרֹאִי ידי ורגלי (תהלים כ״ב י״ז), בני אפרים נושקי רֹמַח קשת הפכו ביום קרב (שם ע״ח ט׳), ובתולותיו לא הֻלֵּלוּ (שם שם ס״ג), כירח יכון עולם וְעֵד בשחק נאמן סלה (שם פ״ט ל״ח), כי עוֹדִי תפלתי ברעותיהם (שם קמ״א ה׳), וכשחל יגאה תצודני (איוב י׳ ט״ז), והיה מֻקַּל זנותה (ירמיה ג׳ ט׳), כתב אלי כדברים האלה לאמר: „עוד שאלה אחת קשנה אנכי שואל מאתך אדוני, הורני נא דרך אמונה, כי זה ימים נולד בקרבי ספק חזק על תורה שבע״פ, לא יוכל השקיטו, לאמר, וכו׳ וכי׳ עד כי יכול תוכל.״

ואני מיד בראותי דבריו אלה אמרתי בלבי אך מתאנה הוא לי, ואון ועמל בקרבו, על כן נמנעתי מתת לו תשובה, ואחרי כן בראותי הרואה ראיתי כי יפה עשיתי, ושאין אמונה בפיו, כי עושה עצמו מאמין ובלתי מאמין, כפי אשר יהיה שמה רוח גאותו ללכת, וכדבר אשר שוררתי בכנור נעים 1)

חוקר עם חקרי לב; אך ערֹף תתה

אל כל מחקר, בתמימי לב כפגוע:

כספינה בלבב ים נוע תנוע

אחר הרוח: אך מי את? לין אתה.

והנה הרבה יותר מדי התעכבתי בענין גרוע כזה, ואתתום כאשר תתמתי בשירי

שובה נבל, שוב לעפר ורפש,

ובשמך המגֹאל רב התגאלתי.

והנך שואל מאתי חדשות בעניני הושיה, אך בלי שאאריך האגרת הזאת יותר מדי הנה אתך חדשות מאתי בכרם חמד ג׳, ובשמחה אשמע מה בפיך על אודותם.

עוד מכתבים אחרים ממני ליש״ר וממנו אלי יצאו בקרב הימים א״ה, ושם המצא תשובתי (תשובה מאהבה בדברי שלום ובהודאה על האמת ובהתאמצות נגד אשר איננו אמת) לתפישות אשר תפשו עלי ידי החבמים מוהר״ר שי״ר נ״י ור׳ הודה יישלעס.

ולבלתי

---

1) אמר המעתיק: עיין כנור נעים חלק א׳, ושם תמצא כל השיר הזה מדף 121 עד דף 124.

ולבלתי ראות פניך ריקם הנני שולח לך שירה אשר החלותי לשורר בדרך פאשירע על דרכי הדור (זה דור דור שוא) הנקראים דרך ארץ 1)

ועתה ידידי יקירי דבר קטן אנכי שואל מאתך בעבור אחד מבני עירך, הוא הבחור ר' חיים קאזינער אשר זה שנה שדך כאן בתולה בת טובים, ובקרוב רוצה לעשות נשואין, והנה הוא מבקש ממך שתאמר לגיסו J Rubrum שיש תדל אצל הפרנסים למען יכתבו בשבילו כתב המעיד שהוא פנוי, וישלח לו הכתב מקויים בחותמיו כנהוג (לענאליזירט) ועמך הסליחה.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה בשלישי בכ"ז לחדש התקצ"ח,

ידידך שד"ל

Nr. CC(2

An Herrn Os. H Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 162. Vol. I Nr. 38

27. 6. 1838 ד' תמוז התקצ"ח

Nr. CCI

An Herrn D'. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index rais. 163. Vol I. Nr. 39.

6. 7. 1838. י"ג תמוז התקצ"ח

לכבוד ידידי החכם המפואר, המגלה עמוקות מני השך ויוציא לאור תעלומות קדמוניותינו, כ"ש מהר"ר יום טוב צונץ ברכה ושלום.

ממכתבך היקר מ"ח סיון ראיתי והשתוממתי כי לא בא עד היום לנגד עיניך מחזור בני איטליאה או בני רומה, ואז נזכרתי כי גם ידידנו החכם המופלא מוהר"ר ש"ר נ"י לא ראה אותו בזמן שכתב תולדות הקליר, כי שם (בהערה 28) אמר שהקרובות לעשרה בטבת ולי"ז בתמוז נאבדו, והנה הן נכח פני במחזור בני איטליאה, א"כ גם הוא אשר חקר וחפש בקדמוניותינו בשקידה ובחכמה נפלאה, את המחזור הזה לא ראה. אז אמרתי בלבי: איך יתכן שאכהה את עיני להודיע לרבים מחזור כ"י מנהג והראן, וספרים אחרים כ"י מארצות רחוקות, ומאחזור בני

1) אמר המעתיק: השירה הזאת נדפסה בכנור נעים חלק ב' מדף 249 עד דף 281.

2) אמר ישעיה: נדפסה באוצר נחמד ד' מדף 108 עד דף 131.

בני איטליאה, אשר אני שוכן בתוכם, אתעלם? לכן הנני אליך ידידי היקר לרוות את צמאונך, ולמלאות את שאלתך, ולהודיעך תכונת המחזור הזה בכל פרטיו.

דע נא ידידי כי היהודים אשר באיטליאה הם נחלקים (בענין התפלות) לשלשה מנהגים: מנהג אשכנזי, מנהג ספרדי, ומנהג איטליאנו או מנהג בני איטליאה, או מנהג בני רומה, או מנהג הלועזים; וכל אחד משלשת המנהגים האלה יש לו בתי כנסיות לעצמו, וסדר תפלה ומחזור לעצמו, כלם נדפסו כמה וכמה פעמים. ידידנו המשכיל ונבון כמ"ר יוסף אלמנצי יש לו עקסעמפלאר יפה מאד על קלף מסדור תפלות בני רומא דפוס בולוניא שנת עזרך (1537), גם דפוס אחר על קלף ויניציאה שנת ש"ט על יד קורניליאו אדיל קינד.

ספר תפלה כפי המנהג הנ"ל עם תרגום בלשון איטלקית מאת שד"ל נדפס בווין בדפוס שמיד בשנת 1829, ונדפס שנית בליוורנו בשנת 1837.

תפלות מנהג איטליאה הן הן תפלות האשכנזים והספרדים, עם קצת חלופים ותוספות; אך המחזור הוא מנהג בפני עצמו, וכולל קצת מפיוטי מחזור אשכנזי, וקצת מפיוטי מחזור ספרדי; והנשאר אשר איננו לקוח לא מפה ולא מפה הוא מלאכת פייטנים איטלקיים, אשר אין מפיוטיהם מאומה במחזור אשכנז וספרד, או הוא מעשה ידי בעלי מחזור אשכנז וספרד ובלתי נמצא במחזור אשכנז וספרד, כגון הקרובות לצום הרביעי ולצום העשירי אשר הזכרתי למעלה, אשר (לפי הנראה מלשונם) הם לר' אלעזר הקליר, והרבה פיוטים לר"ש גבירול ולר' יהודה הלוי ושאר משוררים ספרדים. ואולי תתמה עלי איך אני מזכיר הקליר בין האשכנזים, והלא איטלקי היה, ומעיר Cagliari במדינת Sardegna, ודע אמנם כי נזהרתי בלשוני והזכרתי הקליר לא בין משוררי אשכנז, אלא בין בעלי מחזור אשכנז, כי כן רוב פיוטיו נמצאים במחזור אשכנזי, והוא נשיא ראש לכל בעלי המחזור ההוא, ואני לא אחליש מאומה בענין ארץ מולדתו. המחזור הזה כולל ג"כ קצת ענינים שנראים מימי הגאונים וקדמונים מכל הפיוטים.

מן המנהג הזה יש בידי כ"י על קלף תפלה מכל השנה (והיא כמו מחזור, אלא שאין בה סליחות וקינות וסדר ארבע תעניות) כתב אותה החכם המפורסם ר' אברהם פריצול הזן ק"ק פירארא בשביל ר' יוסף הנקרא בונאוינטורא מוויגנו (Vigevano) מקרימונא, בשנת רל"ח; ומכאן למדנו כי החכם פריצול היה עני הזן וסופר.

הדפוס הראשון מן המחזור הזה הוא דפוס שונצין וקזאל מיזרי בשנת רמ"ו בשני חלקים הכוללים ש"ט דפים in 4.to, ויש ממנו ביד ידידנו יואל הנ"ל עקסעמפלאר אחד על נייר ואחר נחמד ויפה על קלף.

ועתה ארשום לך ידידי היקר ראשי פרקים מכל הנכלל בשני חלקי המחזור הזה, ואשמיט תפלות ימי החול ויום השבת (הכוללות לר' דפים), והפיוטים אשר אמצא בהם רשום שם המחבר אזכירה.

סדר ענין ראש חדש. ברכת הלבנה. אוא יעלה ויבא. הלל. ראשי חדשים יעמך נתת. יוצר לשבת ור"ח. תחלתו: תאמת את בקרש, ביום שבת וחדש. הפטרת השמים כסאי, גם ויאמר לו יהונתן מחר חדש. אתה יצרת.

יוצר לשבת בראשית, תחלתו: אלהינו אלהים אמת, ותורתו אמונה ואמת (בנימין). סדר ענין חנוכה. יוצר לשבת וחנוכה, תחלתו: אודך כי אנפת וַתָּשֹׁב (יוסף בן שלמה). זולת, תחלתו אזכור מעללי יה, ואתן לו הודיה, ממעשה שהיה, בימי מתתיה (משה). עושה שלום, תחלתו: יִתְּנוּ צדקות ה' בה' חוסים (יצחק בן שמואל, ואל"ף ב"ת בסדר אח"ס בט"ע). קריאה לימי חנוכה. שמנה עשרה לעשרה בטבת: בן אדם אלות אנח בשמעך, אור מנורתי נדעך בשקעך, בעצם היום הזה אותי בלא אור בשסעך, אך אשען בשגב ישעך, ותתן לי מגן ישעך, בא"י מגן אברהם. כתוב ביאת פריץ חות ביזמך, כי בפושעי נסיך צפון קוממך, בעצם היום הזה בן בוזי כשר הומך, בחוסר מטרות עוז עם זו יותמך, וגשם חיים שאל ממך, בא"י מחיה המתים. הבית הששי הוא חסר בדפוס שנת רמ"ו ונמצא בדפוסים אחרים. ובאמצע התפלה אחר הרוצה בתשובה יש פסוקי תחנונים: סלח לנו אבינו וכו, וכו'. אל ארך אפים אתה וכו' וכו' י"ג מדות וכו'. מזמור ל"א. סליחה, תחלתה: אבותינו בשלותם בעטו. אל מלך. מזמור ל"ח. סליחה, תחלתה: אז בעזבי מקרא דת מעת אל עת. אל מלך. מזמור ע"א. סליחה: אריה מסככו בעת עלה, אל מלך. וכשחטאו אבותינו במדבר עמד משה רבנו בתפלה לסניך וכו'. אחר התפלה ונפילת אפים: זכור ברית אברהם ועקדת יצחק וכו'. תחנות: זכור ברית אב המוני (בנימן). אליך ה' אקרא בכל דור ודור שמך אזכירה וכו'. אל דמי לך רב וגואל (אליה). יומם עינינו תלויות (יצחק). תהיינה עיניך פקוחות ואזנך קשבת (יוסף ברבי יצחק). ויחל. דרשו.

ענין ארבע פרשיות. יוצר לפרשת שקלים: אל המתנשא לכל לראש, בחר בדלת ראש, מפטיר והפטרה.

יוצר לפרשת זכור: זכור את אשר עשה, ויהיה לבז ולמשסה. מפטיר והפטרה. מי כמכה לשבת שלפני פורים לר' יהודה הלוי זצ"ל: אדון חסדך בל יחדל:

ענין צום אסתר. שמונה עשרה עד הרוצה בתשובה. סלח לנו אבינו וכו' וכו', אל ארך אפים, י"ג מדות וכו', מזמור ל"א. סליחה: אבשרה בקהל רב תוקף ועזוז אלי זה (בנימן). אל מלך. מזמור ל"ח. סליחה: אלופי דת וחכמי דורות (שמואל) אל מלך. מזמור ע"א, סליחה: אתה האל עושה פלא, בכל דור ודור לעם לך מהלה (שמואל). אל מלך. ומשלים הפרתו. ונופלין על פניהם. זכור ברית וכו'. תחנות: שוכן עליונים מלך מסכית עתר (שמואל בר מיין). אל אחד ואין שני, תהי ידך לעזרני (אברהם). מזמור כ"ב. סדר ענין פורים. על הנסים. ברכות המגלה. קורא מגלה (הרא"ש). ויבא עמלק.

יוצר לפרשת פרה, אום אשר בך דבוקה, חפצת ורצית לצדקה. מפטיר והפטרה.

יוצר לפרשת החדש. אות זה החדש, אצת מכל לקדש. מפטיר והפטרה.

יוצר לשבת הגדול של פסח. אני חומה ושדי כמגדלות (יהודה). רשות לשבת הגדול של פסח. כך גזרו רבותינו סנהדרין גאוני עולם. אז כגולגל שעבוד

הורים (בנימין). סדר ענין פסח. מעריב. ליל שמורים אותו אל חצה. סדר ההגדה, עד תמימו יאמרו לו לך ולך וכו' לך ה' הממלכה.

רשות לנשמת של פסח: בקר אעיר אקראך (בנימן). יה שמך ארוממך (ר' יהודה הלוי). אנעים חדושי שירים, שכר אמת מישרים, אענדנו עטרות משוררים, שיר השירים (שבתי). אדבר מישרים, משפטים ישרים, אחולל בשירים, שיר השירים (דויד). יעידון כל עבדיך לגדלך (יצחק), שמנה עשרה. וקודם שיפתח הארון אומר: אפתח נא שפתי ואענה ברון (מתתיה). מזמור ק"ה, ק"ו, ע"ח. פרשת משכו. הפטרת בעת ההיא עם תרגום. מוסף. עושה השלום לפסח שבועות וסכות. ה' ישפות לנו שלום, ה' יברך עמו בשלום. איש מלאכי חפצתי בו וכו'. ליום שני של פסח. אור ישע מאושרים (עד שלוש קדושה מספיקים, כמו במחזור אשכנזי). שיר אשר נואמו, אדון עולמו, לישרי אומו, אשר לשלמה (אליאו נטי בר רבי אברהם). שור או כשב. ויצו המלך עם תרגום. מוסף. היום תאמצנו וכו'. קריאות להול המועד. היתה עלי עם תרגום. ליום שביעי של פסח. אתה הארת יומם ולילה לפני מחני (עד ותקח מרים, כמו במחזור אשכנזי). אופן: אסר רכבו בשלישי חילו, ויהי בשלח. וידבר דוד עם תרגום. ליום שמיני של פסח. אופן: המוני, נגלה לעיני, ויושע ה'. ומוציאין ס"ת. אין כמוך באלהים ה' וכו'. ויהי בנסוע וכו'. תאיר נגה תאיר נגה תאיר נגה נגה תאיר ותגיה; תבא חכמה תבא חכמה חבא חכמה חכמה תבא ומחוכמה; תגיה נהורא (ג' פעמים) נהורא תגיה ותשגיח; תדלה; יופיפה (ג' פעמים) יופיפה תדלה ותדלג; תהנה אהובה (ג' פעמים) אהובה תהנה בכל מיני; תופיע מראך (ג' פעמים) מראך תופיע ותודיע; תזרח כלה (ג' פעמים) כלה תזרח ותזריח; תחשה יקרה (ג' פעמים) יקרה תחשה כעל ידי משה; תטפנה נפת (ג"פ) נפת תטפנה כמנה; מיוקרה מיושרה, מבותרה מטוהרה, מלומדת מעוטרת, מכותרת מאופדת למתן תורה מסיני נתונה; על ידי ענו נכונה, עד יחייכם ויושיעכם ואמרו כל העם אמן. כי ימכר לך וכו'. כל הבכור וכו'. עוד היום, עם תרגום. סדר התרת הקללות (בלשון אשלקי בכתב אשורי). מי שברך (מעורב עברי ואשלקי). סדר זכרון הנפשות (מעורב כנ"ל). שיר השירים. אבות עם פירוש חרמב"ם.

יוצר לשבת הגדול של שבועות: אמונת עתים אצלו אמן, שלחיה משולים לפרדם רמון. אזהרות דר' שלמה ז"ל: שמור לבי מענה. אז שש מאות ושלש עשרה מצות וכו' בקבלת יום זה עשרת הדברות. אזהרות דרבנן: אזהרת ראשית לעמך נתתה וכו' עד ינחלו עושיהן לעולם ועד. אזהרות דאליהו זכור לטוב: אתה הנחלת תורה לעמך וכו' עד ראייה ושמחה ותקון גדול.

סדר שבועות. שמנה עשרה. קדוש. רשות לנשמת של שבועות: אזכור מקדם פלאי אל, צורי הפליא עם קדמוני, עת היו שבטי ישראה, ביום הזה במדבר סיני (יואב). יוצר ליום ראשון של שבועות: אור ישראל קדושי, אתא מרבבות קדשי (יהודה). יעידון כל עבדיך לגדלך. אפתח נא שפתי ואענה ברון. מזמור ס"ח. בחדש השלישי. ויהי בשלשים שנה עם תרגום. מוסף. אזהרת ראשית. אז שש מאות.

יוצר ליום שני של שבועות: אלהים בהנחילך דת מורשה, לאום לשמך מקודשה, ארץ רעשה (באל"ף בי"ת, ואלה שני הבתים האחרונים): שדי צרח להשמיעך, שמח בחלקך המגיעך, לא תחמד אשת רעך. תְּרָקוּ בָּרָקוּ אֲרָקוּ, סְדָקוּ עֻזָּקוּ תְּרוּקוּ, חֻקוּ עוּשְׁקוּ לְחַשּׁוּקוּ, קדוש.

יוצר אחר ליום שני של שבועות: אילת אהבים מתנת סיני, אמון שעשועים מורשה מסיני. אופן: ארחות אראלים יאדיהו בסיני, מלא כל הארץ כבודו; ברואי ברקים יקדישו בבאו בסיני, מכה"כ. כי ימכר לך. כל הכבוד. תפלה לחבקוק עם תרגום. אתה הנחלת עד וכלי הקדש לשרת לפניך, אז שש מאות. רות.

ענין שבעה עשר בתמוז.

אַרבעים יום הם ימי שִׁבֵּר, אֵלּוּ אשר בם כחי נשבר, אֲרֵעי בם כל מכשול המדובר, אף שר כל אומה עלי בם גבר, אפו חרה וכי התעבר, אשר בם נעשה ענל במדבר. במדבר ידידות משכנו בי ישב, יום וליל אתי לישב, יזכור אהב וימינו יֵשֵׁב, וימגן ניני כחם היום יושב, בא"י מגן אברהם.

ובאמצע התפלה אחר הרוצה בתשובה יש פסוקי תחנונים: סלח לנו אבינו וכו' וכו', י"ג מדות וכו', מזמור. סליחה, תחלתה: אתאנו לך יוצר רוחות. אל מלך. סליחה, תחלתה: תחלת ארח אבותינו נשאו בארח שלותם, שלו ואבדו עצות ולא הבינו לאחריתם. אל מלך. מזמור. סליחה, תחלתה: אנהים במר יחדתי בתכף ליבושי עדתי, כהיום נתאחדו בפקידתי. ונופלין על פניהן וכו'. תחנה: כנסת ישראל זועקת בקולה (אליה). ויחל.

יוצר לשבת איכה: הכל אנחו במבוכה, כי נאנחה ענוגה ורכה. זולת: איך לזמר הגיון, מדי זכרי את ציון, יגוני ירביון. חזון ישעהו. איכה. מזמור קל"ז וע"ש.

שמנה עשרה לתשעה באב. זכור איכה אנו שפתינו, אך אבוּ פעמי מרון שאפתנו, אותי אזי השמו עניפתנו, אני אנפו בי טלאי תביפתנו. והנה זה פיוט שלישי לר' אלעזר הקליר, אשר איננו במחזור אשכנזי, ותמיהה היא לי איך יסד הקליר שני פיוטים שונים לשמנה עשרה של תשעה באב, כי גם זה וגם הנמצא במחזור אשכנזי ושמו חתום בתוכם אלעזר בירבי קליר.

עד כאן היום הזה, והשאר בישבוע הבא. שלום רב. י"ג תמוז התקצ"ח. בהפזון רב.

ידידך שד"ל

המשך האגרת הקודמת

תכף אחר אלהי דוד: דוד זרעו מבטאו נשבת, על כי עברו אמרי משיבת, ובעונותם הוגלו נצורי כבבת, לכן משוש לב שבת. שבת סורו מני וכו', עד סוף הקינה, ואח"כ: לנו שַׁלְוַת בחרון אפך, כיעת נתנו (אמר שד"ל אולי נתני) ספנו את ספך, וסברתנו בישצף קצפך, אויבים עלינו בהציפך, לבלע נחלתך וחפך, איכה אצתה באפך (שמואל). איכה אצתה באפך וכו' עד זכור ה' מה היה לנו, ואח"כ: לי שַׁחַת צר ותעב כמנודה וכו' מחוג ועד חוג אאדה (שמואל). אאדה עד

חוג שמים, עד סוף הקינה, ואח"כ: ישראל שתילי ביתי, מואסו וגורשו מנחלתי וכו' איכה תפארתי (שמואל). (למה תריבו אלי כלכם, חזקו עלי דבריכם, מידכם היתה זאת לכם) זה איננו בדפוסים אחרים. אח"כ: איכה תפארתי מראשותי השליכו, עד והלכתי אף אני. אח"כ: אני לֻבַטתי מיד כל עובר, עבור שעשועי כי תעבתי מלחבר, זרומים הֵעיר עלי להתגבר, רדות בי ועוללי לשבר, לכן קוננתי איכה אשפתו פתוח כקבר (אלעזר). איכה אשפתו, עד אלה החקים. ויושבין על הארץ. בדומיה בדד אשבה, כְאֵם עזובה נחשבה, לכל צד קְהָלה נִשבה, וכל תנחומיה לא קשבה, על כי שובבה משובה, נהי קוננה איכה ישבה. איכה ישבה חבצלת השרון, עד ומשלחנך תאריח חמת ארח, ואח"כ: לוּ אֵלה גָעונו ושככה חֵמה, עָבְרו ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה, זכרתי משפטיך מעולם ואתנחמה, רָאָה ושוחה עד קץ נחמה. נחמה לִפְתה מַחְלִי, עומדת מְצַפָּה לקול פתחי לי, זדון כריתות ודברות בְבַהלי, לוטשתי לחשבונם ארבעים ושש למען אהלי, אהלי אני עבטתי בדִבוּר סרה, וגֵירָרוּ יריעות עֶשֶר במואסִי עשרה, בִלה קרנות עשר למרבה המשרה, ודממו מיריחו קולות עשרה וכו' וכו'; הרי זה פיוט רביעי לר' אלעזר קליר הבלתי נמצא במחזור אשכנז ופולין, והוא מן הקינות שהזכיר מוהר"ר שי"ר בהערה 27 שחסרו ממנו. זקנים ישבו וידמו, וכים יהמו — במר נפשי. איכה אהובים נאמנים, אבדו ביד מענים, בני רעי, אבכה במר נפשי. והרי זו קינה שנית אולי לקליר, ואיננה בשאר מחזורים. זכור ה' מה היה לנו. זכור אשר עש צר בפנים, שלף חרבו ובא לפני לפנים, נחלתנו בעת כטמא לחם הפנים, וגֵרֵר פרכת בעלת שתי פנים וכו' וכו'. אוי כי אֻסרתי בזיקים ובחֶבֶל, ביד כורעי לַבֵל הבל, גולָה וסורה ישבתי כאֵבל, דרוסה שבעים ברגל בת בבל וכו' וכו'. הרי זו שלישית אשר מלשונה נראה היותה לקליר, ואיננה בשאר מחזורים. זכור ה' מה היה לנו. כְשָרה שכינה נאמה אלך ואשוב ברחמים אולי ישובו. אויל כהבנים תֶרֶף בהיכל, ברחה שכינה בזויות היכל, ברחה מהיכל לעזרה במבוכות, וראתה הנשים תמוז מבכות וכו' וכו'. הרי זו קינה רביעית. אנה אלך, ואנה אזעק, ואנה אבכה, ואמצא בני. אנה אלך. ואזיל דמעות כמים, על בני כי גלו, ועיני מקור דמעה וכו' וכו', והרי זו קינה חמישית שאיננה בשאר מחזורים. ויקונן ירמיהו על יאשיהו לא שמע ולא אבה ולא הסב פניו וספדו על זאת. איכה אילי קוננו מאליו, בן שמונה שנה החל לדרוש מאליו. בני חם בעברם חנו עליו, ולא הוזכר לו סִגוּי מפעליו וכו' וכו'. שתים נשים בנות אם אחת, ותהיין לי שתיהן כאחת, וכעִוְתוּ שלחתים כאחת, על נהרות בבל פגעה אחת לאחת, ותשאלנה אחת לאחת, ותקוֶנֶנָה אחת אל אחת, ושמותן שומרון אהלה וירושלם אהליבה. אוי כי מחלוקת ביני ובינך נסבה, ומה אעשה כי היתה סבה, אמרה אהלה לאהליבה וכו' וכו'. והרי זו קינה ששית בלתי ידועה בשאר מחזורים. אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים אללי לי וכו' וכו'. בנים גדלתי ורוממתי בחבי והם פשעו בי. אם תעירו

תלונותיכם, דעו מעשי ומעשיכם, והגני ענו בי וכו' וכו'. והרי זו קינה שביעית בלתי ידועה. אז בחטאינו הרב מקדש וכו' בחלופים רבים, עד תמהר גאולה תחיש ישועה, תאמר לירושלם שבתי אליה ברחמים. הדרת מלכותך הגלה אל עליון, ותמלוך עלינו לעולם ועד, אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה כי בא מועד. בת ציון שמעתי מקוננת אמריה וכו' (אליה לו). תסתר לאדם תרשישים מרון וכו' עד שק חגרו מלאכים (דן עם נבו ופקה עיניו, והנה מיכאל וכו' עד ונחלתי נשתי. איש תוקד בקרבי וכו' עד תודה וקול זמרה — כל זה בדפוס שמ"ז ולא בדפוס רמ"ו). למענך אלהי, תאזין אזנך, למזוזות פתחי, ונגיש זבחי, ריח ניחוחי, ויודוך חי חי, וידעו כל חי, כי הם בני אל חי, והאר פניך על מקדשך השמם למען ה'. אנכי אנכי אנחם, מאנה להנחם, אבלים לנחם. אז בשבעה רועים, אחים ורעים, נחמות להנעים. בשבעה ושמנה, תשוֹר אמנה, נסיכים שמנה. בם איך אנחם, ולא אנחם, עד בא מנחם וכו' וכו'. והרי זו נחמה בלתי ידועה בשאר מחזורים.

בימים ההם ובעת ההיא בחדש הראשון הוא חדש ניסן אמנם בארבעה עשר יום בו, מנחם בן עמיאל פתאום יבא, בבקעת ארבל יצמח טובו, ובגדי נקם ילבש בחטובו. ועל הדרך הזה לכל י"ב חדש, ואח"כ סילוק: ויכון עולם על מליאתו, מכל חסירותיו למלאותו, כימי עלומיו לעלותו, כמו שהיה מתחלתו וכו' וכו' ענין ארוך, ואח"כ רחם ה' אלהינו (כמו נחם שלנו), את צמח דוד, וכו' עד סוף התפלה. אך בדפוס שמ"ז כתוב למעלה אחר אלהי דוד: נוהגין פה ויניציאה לומר כאן רחם ולגמור אח"כ כל התפלה, ואח"כ יושבין על הארץ ומתחילין מכאן לומר הקינות.

כי תוליד בנים. אסוף אסיפם. במנחה שובה ישראל.

יוצר לשבת של נחמו: את יום פדותכם (יהודה בר מנחם). זולת: ארחמך מרחמי כי רחמתני (א"ב), הפטרת נחמו.

וכאן נשלם החלק הראשון מהמחזור הזה, ואבא אל החלק השני.

סדר המעמדות שלפני ראש השנה. שומע תפלה וכו' וכו' פסוקים ומזמורים של תחנונים, אל מלך, י"ג מדות, ודוי, אל רחום שמך, עשה למען, ענינו אבינו ענינו וכו', דעני לעניי ענינן וכו', כשענית וכו', רחמנא ענינן וכו' (ענין ארוך בלשון ארמית). למקדימים בתפלה בל תסתם תפלה, פן יקוננו מה הועילה תפלה וכו'. מחי ומסי וכו'. מה נפתח ונימא קדמיה דמרנא וכו' וכו'. מוחץ ורופא ומלא רחמים וכו'. הלא אמרית ליך כנישתא דישראל וכו' וכו' בלשון ארמית, שומר ישראל שמור שארית ישראל וכו'. אבינו מלכנו חטאנו לפניך, א"מ אין לנו מלך אלא אתה, א"מ למענך רחם עלינו, א"מ חננו וענינו כי אין בנו מעשים עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו למען שמך.

אעירה שחר על דברתך (אברהם עזרה).

יוצר לשבת שלפני ר"ה: אקרא לאלהים עליון, להושיע עם עני ואביון וכו'.

ראש השנה. רשות לנשמת: אכרע אקוד לפני מלכי (יואב). רשות לקדיש: יה שמך ארוממך (ר' יהודה הלוי). יוצר: מלך אזור גבורה וכו' וכו'. מלך עתיק

יומים, יום זה מימים, שמו לשפוט עמים וכו' וכו'. כבודו איהל כהיום ברחמים מלך וכו' וכו'. מלך אמיץ ואיום וכו'. רשות לברכו: יעידון כל עבדיך לגדלך וכו'. זולת: אל ישראל נקראת לפנים וכו' וכו'. שמנה עשרה. אבינו מלכנו. אפתה נא שפתי ואענה ברון. מזמור מ"ז. פרשה והפטרה. מוסף. ונתנה תוקף. אב לא חמל, בן לא אמל, גמולו לשוב יגמל, לת' לזכרון (א"ב). ביום שני: אב לא חם על עין ימינו, בשחיטה לא עכב בנו (א"ב). אסופים אסופי אשפתות, תאיר אפלתם בשופר (א"ב). אתה התפלה: את פני ה' יום תראו, שלום לכם אל תיראו (בנימין). יוצר ליום שני: מלך אדיר ונורא, אמיץ בגבורה (א"ב). פרשה והפטרה.

לצום גדליה. קרובות: אבל במר נפש מתענים, בשלשה בירח איתנים, בצום השביעי נהיה חנונים, ובצדקת אב גנונים בא"י מגן אברהם. בבוא הרג גדולי ושרי, לבשתי שק על בשרי, בצום השביעי טובה תבשרי, ובתחית טל תתיר אסורי, בא"י מחיה המתים.

גם בקרובות אלה נכלל של דוד בבונה ירושלם, אך הלשון איננו נ"ל לשון הקליר.

סליחות: אמונה אמן עצות מרחוק לחסד ולצדקה (יצחק). תאלת יום ענוי וארעון צער ומבוכה, אמרנו נגזרנו לנו ואין דורש (שלמה). תחנה: שלומי עליון ישני מכפלה (שמואל).

לשבת שובה: אלי שובה איומתי (א"ב).

מנחה לערב יום כפור. מעריב ליל כפור: כל נדרים ואסרים וחרמים (כלו בלה"ק) תפלת ערבית. אהבת צדק ותשנא רשע (א"ב). יעלה תחנוניו מערב (א"ב). או"א היה עם פיפיות. אל ארך אפים. י"ג מדות. סליחות דלתיך הלילה לשבי חטא הותרו (דויד). יום יעלה נקראה, לאלהים בנדבה, לקראתך יצאה, חרדה חליפות וצבא (יוסף). ישראל בחידי אל ילידי איתניך, צור ישעם שעה שועם וזכרה ברית אמונך, ועמתה בם צדקתם בעת בואם בדינך ביום מהר כי תבא על שכרי לפניך, זכור איתן אשר נתן וכו', זכור נעקד אשר נפקד וכו', זכור איש תם הנחתם וכו', זכור אומן אשר אמן וכו', זכור מכהן אשר כהן וכו', זכור משורר המעורר וכו', זכור מקנא אשר קנא וכו'. יה אשר גאה גאה, באופני מרכבה (יוסף). ברוך אלהי עליון, מראש אחרית הזה (בנימין). ירצה עם אבין, אשר פניך שחר (יצחק ?). שחרית. רשות לנשמת: שחי לאל יחידה הנשמה (שלמה). מי העומד בהרונה, מלך יושב על כסא דין (משה כהן). יה נמצא וקא נרצה (יואב). אז ביום כפור סליחה הורית (א"ב). קדוש אדיר בעליותו (א"ב). יעידון כל עבדיך. זולת: אל ישראל נקראת לפנים (אברהם). מחני אחזו חלחלה, ולבי חלה, בזכרי אשמי, ואין במה לכפר (משה בירבי בנבם נטע). שושן עמק אויימה. יום מימים הוחם. כפר פדיון נפש. אנוש מה יזכה

וצבא דוק לא יזנו בעיניך, כמו במחזור אשכנזי: צפה בבת תמותה. אישא דעי למרחוק. אין ערוך אליך. אשפכה לפניך שיחה. אל שת מאז מעונו. אשר אימתך. מעשה אלהינו. אמרו לאלהים. אמיצי שחקים ממעל (א"ב). כי אמרתך לא תפיל (א"ב). אך אומרים לפניך חנון ורחום לכל פעל (א"ב) באנף לא תאניפנו (א"ב). ושרפי קדש יודעי טובך, המכירים את המון רחמיך, המכירים תהלות תעצומיך (תשר"ק). ובכן שרפים עומדים ממעל לו. אלי מרום אומרים הלולו (א"ב). ובכן ולך תעלה קדושה כי אתה מלך מוחל וסולח. מי יערוך אליך מענה לספר וכו' וכו'. אל ברוב עצות תכן את רוח, כמו במחזור אשכנז, עד יהם כל בשר. המול על מעשיך. האוחז ביד מדת משפט. האומרים אחד ה' אלהינו, הבוטחים בך עונים ה' אחד (א"ב). עד לא מבון כסאך נכון. אהלתך מתוחים, אמצת נמלחים, ואין מלבדך (א"ב). רבש"ע קודם כל דבר אין לי פה להשיב וכו'. או"א היה עם פיפיות.

סליחות: שופט כל הארץ (שלמה). אל מלך. יערב חן ערכנו, הגיגנו אל תבזה וכו'. ביום עשור קראתיך בכל לבי ונשמתי (בלעם). שחר קמתי להודות (שלמה). בני ציון היקרים איש באחיו יליצו (בנימן). ביום הלבנת פשעי בהגיון חיש אתקדש (בנימן). ישן אל תרדם ועזוב התלהלך (יהודה). יצו האל לדל שואל (יהודה). יה צור עולמים אל נאדר בקדש. ידידי אל ברכוהו בעצרת קהלתכם (יצחק). ביום כפרת עוני עת מחילה וסליחה (בנימן). יחידתי בצרתי מבכה אל לפניך (יוסף). מולך מוני, ומעלה מעלה, עולה ואני, בתוך הגולה (משה). יציץ צור מחרכו, וישגיח אל מפתחו (ישעיה). שרי קדש היום איש ברעו נתאחד. יום שבת וכפורים איש באחיו דבקו (יצחק). ישראל עם קדוש יגל וישמח לבו (א"ב). לא בקשתי אל אבטח ולא אשען בחרבי (יצחק). אל נכספתי לראותך, על כן חשתי אל ביתך (אברהם). בליל על משכבי עצית בנפשי שמתי (משה). אלהי קדם מעונה ישובב יונה הגלה (אברהם). יעירוני רעיוני וסוד לבי ומשאלו (יהודה). יה למתי צפנת חזיון תנחומיך (יהודה). בקר אערוך לך ואצפה לעת מרפא פדיום (א"ב). אז מקדם הקדמת תשובה (בנימן). אין לי בטחון כי אם עליך (א"ב). יוסף אשר מקדם עיניו בך תולה (א"ב, משה בר יוסף). את ה' בהמצאו לדרשו קדמתי (אליה). אנוש מה יצדק דין לפני בוראו (בנימן). בעשור יום גילות יום מחסה מחורב (בנימן), דרשנוך בכל לב נצח ישראל ומגננו (דניאל). ה' שמעה בקולנו וגו'. הקול קול יעקב: קול יעקב קורא מתהום, קול יעקב קורא מעומק, קול יעקב מבור תחתיות וכו' וכו'. מצרי עדי יצרי מנתיב אל מצני (משה). שוכני בתי חומר. אזנו יצורי אלי, רפוי הודו רשעתכם (א"ב). אודך ה' כי אנפת בי, הראיתני צרות רבות להכאיבי, אנחה שברתני למישנה חרבי, נהפך לבי בקרבי: בקרבי נחלתי לי רוב עצבוניו, באתני כל זאת במתח דיניו, בזברי טביחת עשרת זקניו, וייקר דמם בעיניו: חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו. — בעיניו מה יקרו

רעיו ונודעו, בכחשם לא נענשו ונוקעו, בעון אבותם נוקשו ונפצעו, כהני וזקני בעיר גועו: גועו ביסורין ביחוד לב לא נערל, ולכל אחד חלק שמרי כום מורעל (אמר שד"ל אולי מוערל, כמו שתה גם אתה והערל, לדעת קצת), ובת קול מקוננת עלי סגל הורגל (אולי הוגרל), ועל עמי ידי גורל: חטאנו צורנו וגו'. — גורל כהפיל עליהם התחיל דורש בחידת, לעבד נמכר יוסף הגיעה פקדת, חוב שעל אבותיכם עליכם לפרוע מדת, כי כן דבר המלך לפני כל יודעי דת: דת השיבוהו מה לנו אצל מוכריו, הן נענשו עליו ונענוש לו במגוריו, ואם שליט פקד ענשן עלינו בגזריו, נקשיבה אל כל דבריו: חטאנו צורנו וגו'. — דבריו וגזר דינו בשמעם החלו לצוח, השלחן ערוך והאילים נבהרים לטבוח, מהאושפיזכן נתברר אם ננזר לאבח, כי הוא יברך הזבח: הזבח לעריך לידע אם מאת האל, מי ילך לנו שליח ושואל, אחי הגני שלחוני ענם רבי ישמעאל, אשמעה מה ידבר האל: חטאנו צורנו וגו'. — האל שמו בפירושו הזכיר וברכו, בטהרה ובקדושה יאחז צדיק דרכו, ובעלותו לרקיע זבוכו, הלוך ילך ובכה: ובכה פגעו מטטרון ונאם שלום נסעך, האתה הוא ישמעאל שבך מתפאר מושיעך, תדע כי למחר תשפט ביד מנגעך, אתה ורעיך: חטאנו צורנו וגו'. — ורעך הודיעם כזאת וכזאת, מדת הדין הוציאה ששר חוב גבה ולזות, ומאחורי הפרגוד שמעתי כרוזות, מאת ה' היתה זאת: זאת גלה לחבריך ברמיזות, יעלו לגרדון ויסגרו מזוזות, אבל ומספד יציעו בכל מחוזות, ישלמו ישרים על זאת: חטאנו צורנו וגו'. — זאת כשמעו כי כבר נחתם, ענה מה פשענו בגנבתם, ומאז ועד עתה לא פקד בתולדותם, למות בנוער נפשם וחיתם: חיתם צרורה בצרור מנוחתם, ועתה בת עמי פורעת חובותם, ואם חכמים יאבדו מה תהא באחריתם, דברי חכמים וחידותם: חטאנו צורנו וגו'. — חידותם יהיו מונחים בקרן זוית, נאה ורטוב, כאבותיכם אתם שקולים לחטוב, ומכין שננזר אתכם לקטוב, הנה שמוע מזבח טוב: טוב ירד והגיד לחבריו במר ובצוחה, ואויב בא ומצאן יושבין ודורשין במרוחה, וצוה לקסטגר הקדישם ליזבח, הבא את האנשים הביתה ושבח טבח: חטאנו צורנו וגו'. — טבח אם ננזר ענם רבן שמעון חלילה להאשימנו, אחי ישמעאל נפרדת אהבתנו, נבכה איש על אחיו ועל דמינו, כי קרב קצנו מלאו ימינו: ימינו קרבו ענהו משרת במחיצה, צר לי עליך אחי שמעון אפוד מועצה, אהרג אני תחלה ואל אראה במיתתך החרוצה, כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא: חטאנו צורנו וגו'. — ימצא גורלו אויב לחתוך ראש בן רבי, ורבי ישמעאל מגשקו וצוח אבי אבי, בשורי פיך ועיניך מסורים ביד אויבי, היש מכאוב כמכאובי: כמכאובי אשר עולל לי על כל נעלם, בהרגם בן עזאי וחלקו ראשו בגורלם, בת קול נשמעה מוסדת בתוך האולם, אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם: חטאנו צורנו וגו'. כלם ואחרים רבי ישמעאל הנחת, בת אויב בראיתה יפיו התחילה צחת, בבקשה אבי אל יהי משחת, ואל ימות לישחת: לישחת אל יובא רבי ישמעאל בדרך, חלוסו יהי לך כרצונך, אבי אם אמצא חן בעיניך, לו ישמעאל יחיה לפניך: חטאנו צורנו וגו'. — לפניך אם יהרג מה בצע בדמו, דין הפשט עורו

וקרומו, יֻתַּן נא לאמתך יופי עור פני לחומו, אשר שאלתי מִעְמו: מִעְמו הַפְשֵׁט עור פניו וקרינת גֶלֶד, ובהגיעו מקום תפלין מפשיט וחולד, לקול שאגתו החלו אראלים לבכות ולסלד, ממתים ידך ה׳ ממתים מחלד: חטאנו צורנו וגו׳. — מחלד נשמע קול בכי ונאקה, הקולך זה בני ישמעאל צֹוֵחַ בחזקה, האנק דום וסבול יסורין ומצוקה, כי מי שלח ידו במשיח ה׳ ונקה: נקה בצרור החיים את ה׳ קדושו, ואחריו חפשו רבי עקיבא לדרשו, וכשמצאוהו יושב ודורש במדרשו, ענו בכבל רגלו ברזל באה נפשו: חטאנו צורנו וגו׳. — נפשו נשא ליחד השם במותיו, ראשו בהחתך ולשונו לוחכת עפרותיו, החל לקרא בשמע לקיימו בעתותיו, מצות שפתיו: שפתיו בגמרם גוונזה נפשו בצרור כופר, אשריך עקיבא חלקך בטוב ובשפר, סלסול קווצות כתרי אותיות לדרוש מספר, איה סוקל איה סופר: חטאנו צורנו וגו׳. — סופר מהיר וזרועי תורה, בלי לעסוק בה נגזרה גזרה, רבי חנניה בן תרדיון למות נפשו הערה, ביום עברה: עברה באתני בגזרת לוחצים, בתורתו ברכוהו ונשרף עמה בנצוצים, דורש תמים הלא תדרוש לקצים, מיד צר ומיד עריצים: חטאנו צורנו וגו׳. — עריצים אחריו בִקשו לְיַסֵּר בדיניו, את רבי יהודה בן בבא נגד זקניו, הגות פיו לא הכירו בתמוניו, כי קרן עור פניו: פניו הקביל זקן לדורשיו, אחי אמות אני תחתיו בעונשיו, ובראותו הריגתו צעק ברגושיו, אבי אבי רכב ישראל ופרשיו: חטאנו צורנו וגו׳. — פרשיו שלח ערב שבת במַצַר, החמה שוקעת והיום קצר, רבי אלעזר בן שמוע נחבש ונעצר, שבי לפני צר: צר התחיל לְיַסֵּר אותו להדיק, כהחל בקִדוּש היום להאדיק, באלהים יצאה נפשו ודינו הִצְדִיק, אל אמונה ואין עול צדיק: חטאנו צורנו וגו׳. צדיק על צדיק ואם על בנים רטושים, בהריגת עשרת חכמי חרשים, מדת הדין מתחה לה עונשים, בקהל קדושים: קדושים באהבה קבלו יסורי עצבם, ורבי טרפון ורבי ישבב הסופר בקרבם, בת קול יצאה בעת התחרבם, כי ה׳ יריב ריבם: חטאנו צורנו וגו׳. — ריבם מתי תריב וקובעיהם יושבתו, מיסריהם מתי יזורבו יוצמתו, שורת הדין עלי כעוותו, זקנים משער שבתו: שבתו אלה ורבי חוצפית התורגמן, ורבי יהודה הנחתום עמם, בעשרת אלה היתה יד ה׳ להֻמם, מקרב המחנה עד תומם: חטאנו צורנו וגו׳. — תומם וכריתם אתה גזרת, אמונה ענִיתני ומשפטיך ישרת, לחבל נחלתך אשר בחרת, בתוכחות על עון יסרת: יסרת ואוסר בְוֶכַח דיני, אלה ומאלה כלה אדום לעיני, עמד בפרק להסגיר בחרב בני, בלעני כתנין מלא כרסו מעדני: חטאנו צורנו וגו׳. — מעדני הבטחת לסחוב ולשלהַב, איה הקש ואיה הלהב תשלומי תכונותי לשלם באהב, תחת הנחשת אביא זהב. זהב ותשלום עלֶיה יביאו משבא, ותשלום רבי עקיבא וחבריו ממי יובא, על זה דוה לבי ונפשי כאובה, גם זה הבל ורעה רבה: חטאנו צורנו וגו׳. — רבת שבעה לה הלעג הבוז לגאיון, תמורת אלו ההרוגים מה יתנו פדיון, לא כסף ולא מחיר אלהי עליון, כי עליך הורגנו כל היום: היום קצר והמלאכה מרובה אשר אוית, בצר לי זכור הרוגים שהכוית, חזק והפרַח עצמות הרוית, ועורה אלי משפט צוית: חטאנו צורנו וגו׳.

והנה נא ידידי היקר, אני בתחלת השקפתי בסליחה הזאת מצאתי בראשי החרוזות אותיות אלעזר ולא יותר, ואח"כ כשעיניתי בדפוס שמ"ז מצאתי שהמדפיסים ציינו גם אותיות קליר, אז חשתי ולא התמהמהתי והעתקתיה, ואתה ואנשים חכמים כמוך תשפטו הבאמת מלאכת הקליר היא אם לא, כי אני מפקפק בדבר.

עד כאן היום הזה והשאר בשבוע תבא.

המשך האגרות הקודמות

את פני מבין צפוני (משה ברבי חייה). ארעדה ואפחדה (א"ב). אלהי אל תבישני בדיני (א"ב) אלהי אל תדינני כמעלי (א"ב) ה' בך בטח לבבי (א"ב). אקום חצות לילה ובנשף אקדם (בנימן). שלומי עליון ישני מכפלה (שמואל). ביום שבתון ענוי יונה (בנימן), בעלות יום החקר בלבי כלה ונספה (בנימן). שביה עניה בארץ נכריה (שלמה). אדם איך ינקה, ואין לו מעקה (א"ב). איום ונורא, משפט יום בועדה (א"ב). אמרתי לפושעים, אכלה פשעים, שובה ישראל (א"ב). יום אמיץ זה לאוהבי אמרים, שובי שובבים (א"ב). יום אתא לכפר פשעי ישנה (א"ב). אהלך בקול רם, מגן אברהם (א"ב). רצה וכו'. א"מ. פרשה והפטרה.

מוסף. אשעין במעש אזרח (א"ב). תמה בלוית עדנה (תשר"ק). אהלך אין תם לישב (אתב"ש), אליך נשאתי את עיני, אלהי בצדק הוצא דיני (א"ב). אות קדושיך אמנתי, אום להקדישך אמנתי (א"ב). אנא אזון שועת חנין (א"ב). אשר אימתך בחצי שחקים (א"ב). אמרו לאלהים אמת פעלו (א' עד ל' ואח"כ ש' ת'). אשר יראתך באומין מלאכים (א"ב). בתגרת שוד לא תריבנו (תשר"ק). המכירים אצמך באמונך (א"ב). אור נגה עטית מעילו (א"ב). מי ימלל גבורות חיליך, מי יגיד עוצם מפעליך וכו' וכו'. ועד לא תאלה שת תעלה, ועד לא נכה העלה ארוכה וכו' וכו'. כי הוא רחום ורחמן, ועם זו מרחמן, כי הוא חנון וחונן, עם שמו מחנן וכו' וכו'. ונתנה תוקף. המאמירים באימה ואומרים ה' אלהינו (א"ב). אזרת עוז מלפנים, בישעשוע יקרה מפנינים, ואין מלבדך, גנזת אלפים מלפנים, עד לא מכון כסאך נכון (א"ב). רשות לסדר עבודה: באור דברי נכוחות, למדני אלהי הרוחות, והרגילני לדבר צחות, ולא אאלם. בבינה תדינני, בדעת תישרני, בחכמה תסעדני, ולא אבוש (א"ב), והוא לקליר כי חשבון והרגילני לדבר צחות הוא 1054 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר. אוחילה. סדר עבודה: אזכר סלה לשם פה לאדם, אפתח פי בצדק, ולא אאלם. את מי נועץ אז ויפעל, אל מלמד הוא, ולא יתלמד. או מי הרקיע עמו שחקים, אשר מתחם כאהל, ולא יתמוטטו. אדמה יסד, ואין איש אתו, אמצה על מים, ולא התפורר (א"ב ח' פעמים), והיא לקליר, כי סופה תאר חטאיהם כשלג ולא כשני, והשבון מלות אלה בלא מלת כשני 1064 כחשבון אלעזר בירבי

יעקב קיליר. יר״מ ה׳ או״א שתאמץ אהבת אמוניך (א״ב משולשת). שנת אוצרך הטוב תפתח לנו (א״ב). אנוש איך יתכפר (א״ב). אעשה למען שמי, כי אתם עמי, שובה ישראל; אמרנו נגזרנו, ומנגדך נגרזנו, ואיך נשוב; בני לִמוּדַי, קראתי דודי, שובו שובבים; בשובך ברחמים, עלינו ממרומים, ואליך נשובה (א״ב כפולה). יום אדיר ומיוחד, לכפרת גוי אחד, שובו שובבים; (א״ב). יום אשר אשמֵנו יוצלל ויוסגר (אתב״ש). אדון אביר, במעשיו כביר, מי אל כמוך (א״ב). פרשה והפטרה.

מנחה. אודך בקול ערב, אמונתך ברון אֲקָרֵב, בין הערבים אמונת אמונים תרב, אוֹגָדוּ למנחת ערב. באי רְגוּש בשיחה, בַּקֵּש ממך הסליחה, בין הערבים בניב לך לשוחחה, בעת קרבן מנחה. גשו בחין עתרת, געות לך ותפארת, בין הערבים גְּדֻלה לך ועטרת, געייתם תכון כקטורת. ככתוב וכו׳ וכו׳ וחין עֶרְכוֹ. ערכו אנא זכור נא, לאום מי מָנָה, עדורה לחבל ומנה, זך רומה למגננה. זכרנו לחיים וכו׳, אתה גבור וכו׳ עד ומצמיח לנו ישועה. הקשיבה לקול משועיך, האר פניך לנושעיך, בין הערבים הַקְרֵב פרי שעשועיך, הַרְאֵם קץ ישעך. ותזכור רוב חסדיך, ודברת בחזון לחסידיך, בין הערבים ותרצה חין סהדיך, ותסלח ליודעי סודך. זרע נהוגי כצאן, זָכְרֵם בעת רצון, בין הערבים זעקם יהי לרצון, זָבְדֵם תפלת רצון. ככתוב וכו׳ וכו׳ כי מעולם המה. המה אנא זכור נא, לאום מי מנה, עדורה לחבל ומנה, זך רומה למגננה. מי כמוך וכו׳ עד מחיה המתים. טַהֵר עם עולם, טהרת מזבח ואולם, בין הערבים טעם בניב בהתפללם, טהרה תשית לְכֻלָּם. יושר כָּפְרֵנוּ שימה, יוקש כחשנו הרימה, בין הערבים יערב לך נעימה, יִזּוֹם יהודה וירושלימה. כנוסי לחנן שנונים, כבוד שמך משננים, בין הערבים כפר לנו אשונים, כעס אם רב כשנים. להקריב לך מנחה, לנוחך קומה בנוחה, בין הערבים לרצותך בפלל ושיחה, להעתר כערבה מנחה. ככתוב וכו׳ וכו׳. אֶדֶר בתאר נכון, אוהל באמתך תכון, אחד בו לשכון, לחש לֶקַח תכון, לעד לאווי לשכון, לעדי עד שם שכון. עִתּוּר ארון תכון, עִדּוּר ארמון לתכון, עתירה בו תכון. אמונת אום נוטרת, למענך עודד לנשארת, זעקה רְצֵה כקטרת קדוש: זעק זעוק זעקתי, זך אזון צעקתי, זעקי קשוב ותחנתי. רְצֵה רנן רחישתי, רנת רון רגישתי, רחישת רגש רגישתי. בחנני לך לחישתי, בְּיֶשֶׁר וִיעוּד תהלתי, בְּרֵר רצוי תפלתי: יעל תחן עֶתֶרֶת, יְצֻג כמו עטרת, ירון בכופר נשארת. רחש במענה עותרת, רוננה במחילת העתרת, רָוָה בעוז ותפארת. ביאת בת מְיֻשֶּׁרֶת, במענה לסלח משוררת, היות עתירתה כקטורת: יוחנו בחנך חנוניך, יְסֻלַּח מעל ימוניך, יוזמו שמור שנוניך. קלע קשי קנוייך, קְרֵב אליך קנינך, קומם קהל אמוניך. יבא רום רנוניך, ירונו בו המונך, יהיו נצבים לפניך: לעם לך קָרֵב, לוחשי לזר החרב, לווי רֻבָּם יחרב. יְשֻׁחַת לרדום קורב, לעובדיך ביראה קרב, נשף ושחר וערב. רגש הנה הנם תקרב, קין גאולה ואורה קרב, למתחננים למנחת ערב. אמונת אום נוטרת, למענך עודד

לנשארת, זעקה רצה כקטרת קדוש: — אנא חון בטי תפלה, געותם בחין זוהר המולה, את לחש עתרת, זכור רם כקטרת האל הקדוש. הקשיבה חין ותיקת תכון, זך למחול חסיד במכון, אנקת להק עתרת, זך רצה כפטום הקטרת האל הקדוש.

טעם תחנה ירידה אומרת, כרוחצה רצה לחש כקטרת, מחן מחנני נצוח רנונך, סלה תרצה עתירתם לפניך האל הקדוש. פוצחי לך סלסול בשיחה, קבל תחנתם רחש מנהה, שארית מחנניך סליחתם תרב, תחן בחננם במנחת ערב האל הקדוש: — ובכן אתה כרחום סלח לנו. אתה אל רחום וחנון, ביטה בשופכי לך תחנון, גשתנו לעמוד ברנון. אתה כרחום סלח לנו: דפקנו דלתיך אל, הומים כעני צדקה שואל, ואתה ברחמיך עשות הואל. אתה וגו': זכור כי עפר אנחנו, חסד ורחמים עשה עמנו, טהרנו מחטא כי לך יחלנו. אתה וגו': יום זה כפור קראת, כפר לנו בו כאשר אמרת, למענך ולמען דברך אשר נדרת. אתה וגו': מוחל וסולח נקרא שמך, נושא עון ופשע לעמך, סלח נא לעורכים שוע לעימך. אתה וגו': עזרנו אתה ומשגבנו, פדנו מידי כל פשעינו, צורנו אל תזנחנו. אתה וגו': קרב נא לשועתנו, רצה נא את תחנתנו, שובנו לבית תפלתנו. אתה וגו': — ובכן שרפים עומדים ממעל לו. אז אדיר רב חילו, בריות כל תכן להללו, גועים בקדושה לסלסלו, שרפים עומדים ממעל לו. מיכאל מימין מהלל, וגבריאל בשמאל ממלל, בשמים אין כאל, ובארץ אין כעמך ישראל: דגול עמו המשל ופחד, הדרת יקר בארץ מיחד, ולפארו עטים יחד, שש כנפים שש כנפים לאחד. מיכאל וגו': זמירות ישמיעו מכל פניו, חשמלים וחיות ואופניו, טכס אחד קדוש מזוהר בדפניו, בשתים יכסה פניו, מיכאל וגו': יראה ורעד על כל חיליו, כי בגערתו מיבש המון גליו, לכן שרף אימה עליו, ובשתים יכסה רגליו. מיכאל וגו': מלאכי רום לשורר ולתופף, נועדים חבורות חבורות להתנופף, שרף בסלודו אברה ינופף, ובשתים יעופף. מיכאל וגו': עירין וקדישין שבחו לומר, פאר ושבח למעין כל נטמר, צורחים בקול המון במאמר, וקרא זה אל זה ואמר. מיכאל וגו'; קלים לרוץ בכל יציאות, רעד ורעם רגישתם ומוראות, שלוש קדושה עונים להנאות, קדוש קדוש קדוש ה' צבאות. מיכאל וגו': תמים דעים כי רב הודו, תוקף שנאניו נצבים לפארו ולעבדו, תומך יד דכא לעודדו, מלא כל הארץ כבודו. מיכאל וגו': הרי אלו קרובות לקליר, בלתי ידועות בשאר מחזורים.

ובכן ולך תעלה קדושה וכו'. ובבוא אהרן אל קדש הקדשים, לכפר עון עם קדושים, משם היה מאזין מלאכי קדושים, ובגדי כהונה אותו מלבישים, וסדר יום לפניו דורשים, להשתחות בבית קדש הקדשים: בבית קדש הקדשים בקומו, מזכיר לעוזו בישמו, ומתחנן בעד עמו, ויעש למען שמו, וישקוף ממרומו, לסלוח לעון עמו, כי הם צאנו וכרמו, נחלתו ועמו, ומחכים לשמו, ומכהן מבוין עתר עצמו, לרומם יה שמו, וכל ישראל לרוממו, עומדים עמו: עמו מי הטאת ותבונתו, ושעיר חטאת ולכודתו, ופרכת הקדש ומתבונתו, ושלחן ומנורה וסדר

הליכתו, ושם היה מברך כלולתו, וחטאתיה כחוט השני מלבין להזותו, ומזכיר כבוד שכינה בלי לבזותו, ושם המפורש היה מזכיר ושושה ארכובתו, והעם היו עומדים חוץ. מקדש הקדשים למולתו, וכשהיו שומעים כהן גדול מברך בקול נעימתו, אומר אנא השם סלה לחטאתו, חטאתי עויתי פשעתי מתודה עליו ועל ביתו, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים שיחתו, שחטאתי ושעויתי ושפשעתי ושמרדתי ביום סליחתו, ככתוב בתורת משה עבדך למדתו, והוא היה מתכוין כנגד המברכים בהתודותו, והעם היו עונים לקול פציחתו, והיו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים גבורתו, ברוך שם כבוד מלכותו: מלכותו לעולם ועד הוא, באימה עבדוהו, בקומה זקופה קדשוהו, זה אלי ואנוהו, באצבע הורוהו, זה אלי וארוממהו, בחיך נועם מתקוהו, בקול ערב קראוהו, וביום כפור חלוהו, ובתחנונים פיסוהו, דעו כי לבדו הוא, ה' שמו איש אוכלה הוא, וכרחום מכפר עון הוא: הוא אהרן מתכוין ומזהירם, השמרו מלהזכיר שם גבורה להגמירן, פארו שמו ורוממוהו, ומכל טמאותיכם תטהרו, ואומר להם תטהרו: תטהרו לפני מלככם, ביום סליחה לחטאיכם, שובו אליו בכל לבבכם, כי הוא אלהיכם: אלהיכם הוא שמו, קדוש בהדומו, נאדר במרומו, מפואר בעמו, מהודר באולמו, ואין אלוה עמו, למענו פעל עולם וסימו, ויום כפור רשומו, ודרי מעלה ירוצו לרוממו, ויושבי מטה יפציחו שמו, ואלו יענו שבח קיומו, וכך היו פותחים וקוראים לרוממו, קדוש קדוש קדוש ה' צבאות שמו: אהל פשה, לגישה גשה, עגשה רחישה, זמר לחישה, רנן לרגישה, בשרפי קדש להקדישה: גם בזה נרשם אלעזר, ואני לא אחליט אם הכל (מן ובבוא אהרן) מלאכת הקליר, או מלות איהל פשה וכו' לבדן. —

וחיות ארבע נושאות כסא, בדמות ארבע סובלות כסא (א"ב). חמול על מעשיך וכו'. ובכן תן פחדך וכו' עד לפני ה' תטהרו. עד לא מכון כסאך נכון. אפנגת ערוגים, באומר נערגים, ואין מלבדך גודר סיגים. עד לא מכון כסאך נכון: דלגת רדידים, הגא מרבידים, ואין מלבדך ועד אגודים. עד לא וגו': זבדת גיהים, חלד מגיהים, ואין מלבדך טוען גבוהים. עד לא וגו': יצבת הובים, כמוסים ושבים, ואין מלבדך לשמך מנוים עד לא וגו': מדדת עזים, נזעפים ונפרזים, ואין מלבדך סובל הזיוים. עד לא וגו': ערגת פרחים, פאר מפציחים, ואין מלבדך ציפה צלחים. עד לא וגו': קימת לוהטים, רוגשים בלהוטים, ואין מלבדך שותל רהיטים. עד לא וגו': תבנת עליים, בסער תלוים, ואין מלבדך תוכן בלוים. עד לא וגו': אגדת לבוכים, ערוכים זכוכים, ואין מלבדך רופש פורכים. עד לא וגו': ככתוב בדברי קדשך נכון כסאך מאז מעולם אתה;

גם זה פיוט לקליר, בלתי ידוע.

במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום, ועונותי עברו ראשי כמשא יכבדו ממני וכו' וכו' (ודוי). או"א היה עם פיסות. אל ארך אפים אתה. סליחות: ידך

פשוט ופתחה (יצחק). בת עמי לא תחשה ולא תשקוט מזעקה (בנימן). במקרש אל והיכליו, היונה שיר תֶרֶב (בנימן). אביעה כתם עֲוֹנִי (א״ב על עשרה הרוגי מלוכה). איום ונורא צום העשור לכל היצורים (א״ב משולשת, וחסר מן נ׳ עד ש׳). אצתי צום כפור לכלות פשעים, שובה ישראל (א״ב וחסר מן ט׳ עד ר׳). אשפוך תחנה, ביום זה ברנה (א״ב). אומן אמונים יכון, בשועם תכון, מי אל כמוך (א״ב עד ל׳). רצה וכו׳. א״מ.

נעילה. אב ידעך מנוער. סליחות: בטרם שמש יבא בהיכלו במעונים (בנימן) אלהים דר מרומיך (משה). יהיו נא אמרי פי לפניך ערבים. בטרם שמש בחדרו וחופתו יאמש (בנימן). תפלה לעני כי יעטף (בנימן) עב קל ממרומך. עת שערי רצון להפתח. אביון אשר כפיו לך שוטח. וכשחטאו אבותינו במדבר וכו׳ וכו׳. אתה נותן יד. אתה הבדלת. אל בְּפֶלֶסְךָ כל מעשים, אשמים וגם כעסים, אחנן בעד עמוסים, טרם נעילת שער (א״ב). אשמינו תְּבַלַּע, במצולות שֹׁעַל, מי אל כמוך (א״ב עד ל׳). רצה וכו׳. א״מ.

למקדימים בתפלה, בל תסתם תפלה וכו׳. מחי ומסי וכו׳. מה נפתח ונימא וכו׳. הלא אמרית ליך כנשתא דישראל וכו׳. מרן דבשמיא וכו׳ וכו׳. מתרצה ברחמים וכו׳.

סדר ענין חג הסכות. מעריב

שחרית. רשות לנשמת: שירו לאל הודו לשמו (מתתיה). אכתיר זֵר תהלה, לנורא עלילה. אאמיר אותך סלה. אנא הושיעה נא, בני עפר מי מנה (כמו במחזור אשכנז עם קצת חלופים). יעידון כל עבדיך לגדלך. שמנה עשרה. פרשה והפטרה. מוסף. הושענות: אנא אזון חין תאבי ישעך. כהושעת אלים בלוד עמך. יוצר ליום שני: אומץ קצות דרכיך, אין מי יבין, אמצת מתוחי כאהל, אִהלתם בַּסֻּכָּה: בהלל אנצחך, בחילה אסלדך, בעוז שיר אגדלך, בשבתנו בסכה: גָּנַזְתָּ אפלה, גלית אורה, גַּלֵּה לנתיב רגל, גרי סכה: דצת להתויך במים, דהרת רקיע, דַּי להזהיר כרקיע, דרי סכה: הקוית קרים, הרשית שיחים, הם הם לקרות, הדרת סכה: ועשית אורים, ומושלים ביום ובלילה, והם לאותות ולמועדים, וליושבי סכה: זה לתנינים, זממת ובראת, זוהרם להסעיד, זובדי סכה: חיות ארץ עשית, חותם יצור טִבַּעְתָּ, חדרי גפן רעננה, חופפתם בסכה: טִבַּעְתָּ מִלַּהַב, טפסרי יִרְאָה, טהור הדור כסא, טלולים כסכה: יראה להם, ישרה רגליהם, יופי כנפימו, יסוכבו כסכה: כאחת יעושו, כהראם לז ללז, כתר דת סכה:

והנה גם זה פיוט אשר גם כי אין שם הקליר נרמז בו, הקול קול הקליר, ולא זו בלבד, אלא כי חשבון מלות **אמץ קצות דרכיך אין מי יבין** בגימטריאה 1164, כחשבון **מני אלעזר בירבי יעקב קיליר**.

הפטרה. יוצר לשבת חול המועד: את עמי טובות אבשר, ומהם ברכות לא אחסר, הביאו את כל המעשר. בתוקף ובגודל אפצר, והובילו מעשרותיכם מלבצר,

אל בית האוצר גושו לפני דיתי, ותנו לי מברכתי, ויהי טרף בביתי. אם תעשרו תתעשרו, ושובות תבושרו, וכאישון עין תונצרו, בדבר מרום וקדוש: דפקו שערי מזוזות, וברכות אשקף לכם לחזות, ובחנוני נא בזאת. השלישו פעמיכם להֵרָאות, עיניכם בשוב לראות, אמר ה' צבאות. ואטיבה משארותיכם, ושעמו וראו כלכם, אם לא אפתח לכם: זילת השרת מים, וארץ נחלי מים, את ארבות השמים. חלקת עיניה ברכה, אצמיח לכם מרפא וארוכה, והריקתי לכם ברכה. טוב אל שדי, יזיק וירכה לידידי, ברכה עד בלי די: יה חמול על קהלך, ויתקוף ויברך עמלך, יפתח ה' לך. כובד חסדו הטוב, ייטיב לך עין הטוב, את איצרו השוב. לעמוסי מעים, ידגם כנחלי מים, את השמים: מטיב לכל אחריתו, לכל תְּבוּאָתוֹ תקותו, לתת מטר ארצך בעתו. נא זכור חסדיך, ליומם שני שריך, ולברך את כל מעשה ידך. ספיקת רבוי רביבים, אעיוך ממים שביבים, והלויות גוים רבים: עיר ובית נוה, תחזה ותשמח ותתנוה, ואתה לא תלוה. פודה אלהי האלהים, אמר אתם אלהים, ויתן לך האלהים. צועקי פני שמים, יחזו מיומים, מטל השמים: קדוש השוכן בְּעֶרֶץ, ישביענו מפרי הארץ, ומשמני הארץ. רצוצים בציה לחפוש, וַעמו בטוב לדרוש, ורוב דגן ותירוש. שם ושארית יתן לעדתו בל יתמתן, ה' עוז לעמו יתן. תופיע אדרת לֶקַח טוב ויגלום, ובבית הקדשים ליתן שלום, ה' יברך את עמו בשלום קדוש.

וגם בזה נרמז שם הקליר בגימטריאה, כי חשבון מלות את עמי טובות אבשר ומהם (ברכות) לא אחסר הוא 1838 כחשבון מני אלעזר קליר מקרית ספר. ועתה עלה בלבי לחפש בשאר הפיוטים שהבאתי לפניך להקיר באותם שלשונם לשון הקליר ואין שמו רמוז בהם בראשי תיבות, ומצאתי כי סיום הקרובות לעשרה בשבת הוא רחומיך יוטבו שמוע תשמיע ברנה ישובו, וחשבון המלות האלה הוא 2134 כחשבון אלעזר ברבי יעקב קליר מקרית ספר, וכן בסיום קרובות י"ז בתמוז מלות הועבר עונך תם ושולם, הנון בנוך שבו לגבולם השבונן 1853 כחשבון אלעזר קליר מקרית ספר חזק. ועתה אין לי פנאי להרבית בחפוש, ואשוב ללשון סיום המחזור הזה עד תמם.

פרשה והפטרה. הושענות. למענך אלהי האלהים הושענא. למען אמתך. אבן שתיה. אדון המושיע אומרים לאדרך הושענא. אדם ובהמה. אל למושעות. אנא אזון חין תאבי ישעך. כהושעת אלים בלוד עמך, למען תמים בהודותיו. אל טוב וסלה, אדמתנו הצלח, ברכות לעם זו שלח (א"כ). אז כעיני עבדים. תענה אמונים שופטי לב כמים. אל נא תעינו כשה אובד. אנא רחום אל תפן לרשענו (א"ב). אומן ישעך בא עד לדוד ולזרעו עד עולם, מ"ו. ואחיכ הבתים האלה: אבי עד חיש לתארך, קומי אורי כי בא אורך, מ"ו. לחזק לב נמהרים, בא מדלג על ההרים, מ"ו. עורי עורי לבישי עזך, והושיעי כל מעוך, מ"ו, זרעך יודע בהודי, והחזיקו בכנף איש יהודי, מ"ו, רהבה ונסבה למעלה למעלה.

כי ישב בה שוכן מעלה, מ״ו. ברוח שפתיו ימית רשע, בימיו יהודה תושע, מ״ו. יטפו ההרים עסים, כי בשמחה שוש אשיש, מ״ו. רבבות ואלפים בהקבץ, ונפוצות יהודה יקבץ, מ״ו. בבנין היכל ליפות, חזקו ידים רפות, מ״ו. ינון לפני שמש שמו, הוא דוד בעצמו, מ״ו. קול דורי בא תגידי, כסאו כשמש נגדי, מ״ו. להקים בית האולם, מעתה ועד עולם, מ״ו. יום הייתם מחכים בו נגילה ונשמחה בו, מ״ו. רוח והצלה דת והוד, כי לשמך תן כבוד, מ״ו. חיים נמצא ואנחה, כהיום הזה בשמחה, מ״ו. זבד טוב לאנוחים, כהיום הזה ששים ושמחים, מ״ו. קדוש העלנו ובלב נתחדש, בבנין בית המקדש, מ״ו. שדי ברכנו ונחיה, וכלכם ברוכים תהיו, ואמרו לי ברוך תהיה, מבשר ואומר.

והנה זה חצי פיוט לקליר בלתי ידוע.

שמיני עצרת. רשות לנשמת: צמאה נפשי לאלהים לאל חי (אברהם בן עזרא). יוצר: אום כאישון ננצרת. שמנה עשרה. הפטרה. מוסף. אל חי יפתח השמים (אברהם).

שמחת תורה. יוצר: אמרת רנן אערוכה, יפה לאדיר המלוכה, ארנן בשלהי נסוכה, וזאת הברכה: אמיץ חוצב להבה, הדור ברבי רבבה, אומן ידע נתיבה, ויאמר ה׳ מסיני בא: בעבור אמרים נעימים, ויעד מלכי מרומים, בסרום מגנים ואדומים, אף חבב עמים: ברים וישרים לנחלנו, דבר בקדשו מחללנו, באהב עשינו וקבלנו, תורה צוה לנו: גיה זיו כהולך, העת חברם למלך, גרם וברכם כהלך, ויהי בישרון מלך: גדוליו הספר בסכמות, בימין צדק נעימות, גושו לתחי קמות, יחי ראובן ואל ימות: דבב שיחו לתמר, יטיף תעודה לגמר, דרי מתב יתמר, וזאת ליהודה ויאמר: דת אל שמר, רוה כמלאך לזמר, דהור מאיר ומגמר, וללוי אמר: הדוף קמי מרומו, בוזי אמרי נואמו, הנכר מהכיר להתימו, האומר לאביו ולאמו: האמיר יחודך שבטיך, ילכו במועצותיך מביטיך, היות סגליך להביטך, יורו משפטיך: ועל כושר מפעלו, משו ערך פלולו, וחלה פני מחוללו, ברך ה׳ חילו: וחם קופץ זדוני, נוהם לפנים לפני, וזכהו לשכון כבוד ה׳, ולבנימן אמר ידיד ה׳: זנח אש חורכת, חיתו מהיות נחרכת, זבת ארצו כנברכת, וליסף אמר מבורכת: זר מרע משמש, מאור נגהו מלהאמש, זרדיו זכו להשתמש, וממגד תבואות שמש: חרש חכם כמקדם, חוצה יצא מלהאדם, חוברו בראשו מלהעדם, ומראש הררי קדם: חסנו חסן להביאה, זכותו גרמה להמלאה, חסנה אליו באה, וממגד ארץ ומלואה: טובים הימיד במהללו קרני הפארו לו, טרוף קמים בחילו, בכור שורו הדר לו: טיית שכמו כחמר, ולסערו טורח ישמר,

טָר וְשָׁקַל להשתמר, ולזבולן אמר : ימים שִׁפְעָם יגמאו , אמונת יחודם יראו , יָלֻוָה לאלהינו יבאו, עמים הר יקראו : יִשְׁרֵהוּ רחב וארוך , מזרח כלפיו ערוך , ימית צרים ויפרוך, ולגד אמר ברוך : כן צדקה מלולו, צוהרים מֵחֶלֶק חבלו, כנפיו אדונינו הטילו, וירא ראשית לו : כפיר משלו מְשֻׁיָה, בשנים חלקו מְצֻיָה, כבוש עוֹיְנִים וּלַעֵיָה , ולדן אמר דן גור אריה : לזעקת רועה בצאן, תולדתו היתה בעלצון, להאחיזו ימים ישרצון, ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון : להתרצה בשמן אנפיקינים, ובדברי פי ההגונים, לשנים עשר שבטי אמונים , ולאשר אמר ברוך מבנים : מובאים אחריך לרגליך , רחוץ רגלם בספליך, מורשיך מבוי לִסְגֻלֶיךָ , ברזל ונחשת מנעלך: מְחוֹץ ראש ערערון, הרס אליו ישברון, מחבש לב ישברון, אל כאל ישורון: נאספו נכים להשמידם, ועַם ה׳ לחדם , נחם ושגבם ויפדם , מענה אלהי קדם: נעימות בימין אל, בדד ממרגיזי אל, נעלה ונכון מהתגאל, וישכן ישראל : סִלָּה סוד הערימוך, מִגֵּר חשבו התימוך, סברם בסלסולם ירמוך , אשריך ישראל מי כמוך: סֶדֶר ברכות נִמְשָׁה, סְפֵה עד שרשי, סְקוֹר הם ומורשי, ויעל משה : עוֹבים וצלעות כלולי, וסוכי נשתדלה להצילי, עמידת נזיר לגאלי , ואת כל נפתלי : עַם עֶבְרָה עָכַר , וגם בידו נִכַּר, ערין ושת קרקר , ואת הנגב ואת הככר: פוּךְ רבוצה בתֶרֶץ, תמימים מעמידי ארץ, פציתי וקיימתי הרץ, ויאמר ה׳ אליו זאת הארץ : פָּנָה ירושת תאב, אָמַל מלבוא ונכאב , פמיליי מעלה כנתאב , וימת שם משה עבד ה׳ בארץ מואב: צופה נאסף למנוחתו , מצררת בחיים נשמתו, צדיק הוליכו לחלקתו, ויקבור אותו: צמיקת בשר אין באסיפתו , נכח מהביט יראתו , צוהרו כבחייו לעלותו, ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו : קדרות היום כנקשה, קֶטֶב בענן מְקֻדשה, קֻבצו שלשים מלהמשה, ויבכו בני ישראל את משה : ראייתו קודם להתעלמה, רְבוּתוֹ סמכוֹ להתעצמה, רב מִנָּה לתמה, ויהושע בן נון מלא רוח חכמה : שליח טוב מטיבי, שְׁבָחוּ כל יַנְבִּי, שלם כמוהו להנביא , ולא קם נביא : תָּמַךְ בזרועו עמותים, תרגלם כאומן בִּנְחָתִים , תקפם רִצֵּץ וְהֶחְתִּים, לכל האותות והמופתים : תפלתו מרפה וצדקה, תלאובות הִצִּילם מצוקה, תפנוקים הִרְוָם להתפנקה, ולכל היד החזקה :

והנה גם בפיוט הזה מצאתי שם הקליר נרמז בגימטריאה פעם אחת ושתים ואולי גם שלש פעמים, כי הנה בבית הראשון ארנן בשלהי שחשבונו 648 כחשבון אלעזר קליר , ואם במקום רֶנֶן נגיה ונאמר רִנּוֹן אז נמצא רנון אערוכה יפה לאדיר המלוכה עולה 1054 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר, ובבית האחרון (תפלתו) מרפא וצדקה, (תלאובות) הצילם מצוקה, (תפנוקים)

הרום להתפנקה עולה 1863 כחשבון אלעזר קליר מקרית ספר חזק.

מרשות האל הגדול הגבור והנורא וכו', ועומד חתן תורה לקרות וקודם שיברך ברכת התורה מזמרים ואומרים זה: בת ברורה נאוה ושחורה, האזיני ושמעי תורה, עורה נורא, התעוררה מהרה: אדון ירד, ביום המורד, כל העולם הוחרד, עורה וגו': לדבר לענו, ממעוניו, אז הוקרן עור פניו, עורה וגו': עלה אל האלהים, בעד כמהים, במקום גבוהים, עורה וגו': זר הנזרם, להכתירם, ביד משה בן עמרם, עורה וגו': רעם להרעים, בקול הנעים, לעושים ושומעים, עורה וגו':

ואני לא אדע אם אלעזר זה הוא הקליר או אלעזר אחר הוא.

אתכם אזביד, נזר ורביד, ביד משיח בן דוד, עורה (אליה), אשריכם ישראל וכו'. אשריכם אדירי אל וכו'. אשריך ישראל מי כמוך אשלי משע גן, אוכלי מודגן, ארץ תירוש ודגן, ואני בגיא מול בית פעור, ארבוץ ואנהור, כחבתי על יאור, ואז נמו עלי שמש ומאור: אשריך ישראל מי כמוך, גוי קדושים, גאולי מקדישים, גיא צבי דשים, ואני דר כאן, בעד דור ממושכן, גדר מכאן ומכאן, ואז נמו עלי ארון ומשכן: אשריך ישראל מי כמוך, ההולכים בזה, היורשים בזה, ההר הטוב הזה, ואני ואחי ואחותי, וכל בני חולתי, זאת מנוחתי, ואז נמו עלי כל בני חפתי: אשריך ישראל מי כמוך, זכיתם למן ודבש, זאת הארץ לכבש, זבת חלב ודבש, ואני חכיתי לבא, ונמנעתי מבוא, אלא בעלית הר נבו, ואז נמו עלי שמש וכוכבו: אשריך ישראל מי כמוך, טובה אם תשכילו, טוב הארץ תאכלו, טפכם לא יכלו, ואני יגעתי, ולא הונחתי, וכנעתי נאנחתי, ידי כבדה על אנחתי, ואז נמו עלי אלמנתי והזרתי: אשריך ישראל מי כמוך, כי יגעתם והנחילכם, כמו עלה בגורלכם, כאשר דבר לכם, ואני לא אצתי מרועה, צאן בטוב מרעה, ועתה אין אני רועה, ואז נמו עלי כל נביא ורועה: אשריך ישראל מי כמוך, מתנה ממדבר, מורשה כמדובר, מנה יהי פסח בר, ואני נהייתי ונחלית, ולזאת לא הוחלתי, ועתה נעתי וזחלתי, ואז נמו עלי כל בני חולתי: אשריך ישראל מי כמוך, שבעים בלחם, שברם להם, שמחה באהליהם, ואני עמדתי בהר, ונאמר לי התמהר, עלה אל הר ההר, ואז נמו עלי חרם וסהר: אשריך ישראל מי כמוך, פוריה וענפה, פרות הענפה, פלגים לנופפה, ואני צערתי הרבה, ולא זכיתי להתרוה, וצבי גן רוה, ואז נמו עלי כל לב דוה: אשריך ישראל מי כמוך, קדושת ארצות, קדומת נערצות, קניתם במרוצות, ואני רצתי כצבי, ולא הורשתי ארץ צבי, אוי לי על עצבי ואז נמו עלי לוות מחצבי: אשריך ישראל מי כמוך, שקט מי מנוחות, שויתי להנחות, שאנן במנוחות, ואני תרתי ולא ראיתי, סברתי ולא טעמתי, ועל כן אמאס ונחמתי, ותהי זאת נחמתי:

גם בזה שם הקליר נרמז בגימטריאה, כי חשבון אשרי כטע גן אוכלי מודגן ארץ תירוש ודגן 1953 כחשבון מני אלעזר קליר מקרית ספר חזק.

ויעל משה. וסליק משה ממישריא דמואב וכו׳. ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו מעודן, צפות שלות עם ונידודן, באיזה מקום יהי אובדן, מצלם מיכה ועד דן, וקום עלה אל הר העברים, משה רב לך אל תוסף להרבות לדבר דברים.

וגם כאן נרמז שם הקליר, כי חשבון משה רב (לד) אל תוסף להרבות לדבר דברים 2259 כחשבון אלעזר ברבי יעקב קליר מקרית ספר חזק.

מי עלה למרום וכו׳ משה עלה למרום (ג״פ) והוא הוריד עוז מבטחה, התקבצו מלאכים. ירד עלה וכו׳ וכו׳ עד אכיסוכו עלה וכו׳. אות ראשון אנכי, אות שני לא יהיה לך, אות שלישי לא תשא, אות רביעי זכור ושמור, התקבצו מלאכים. אות חמישי סדרי תורה, אות ששי סדרי משנה, אות שביעי יומא דשבתא, אות שמיני ברכתא דמילה, התקבצו מלאכים. אז מרחם אמי בחנת תומי, ובחרת נואמי, ולמה אני מת, פן יאמר איש האלהים, עלה אל האלהים והנו כאלפים: בעת טיט וחומר נתתי בתיבת גמא, ושמרתי אמר, ולמה אני מת, פן יאמר ביטה לו פנים בפנים, וקרן לו עור פנים, והנו כאלהים: גם השלכתי ליאור, מפני מורדי אור, ודברך היה לי אור, ולמה אני מת, פן יאמר, גדע חם בעשר מכות, וגאל עיניה ברכות, והנו כאלהים: דהרת בת מפריך, על יד היאור להדריך, ימי להאריך, ולמה אני מת, פן יאמר, רץ כנשתלח אל סגלה, והוציאם בגילה. והנו כאלהים:

וגם כאן שם הקליר נרמז, כי חשבון אז מרחם אמי בחנת תומי ובחרת נואמי ולמה 2067 כחשבון אלעזר ברבי קליר מקרית ספר חזק.

ואת כל נפתלי, ות כל נפתלי ות ארעא דאפרים ומנשה ות כל ארעא דיהודה עד ימא מערבאה. ואת כל נפתלי גורן עגולת כישרון, מן המכתש תשור ותרון, דלדלה עשר בחרון, עד הים האחרון וקום עלה על הר. אז כל בריות נוצרו מאדמה, וכופם לתולעה ורמה, בי נשבעתי בגופך לא תשלוט רמה, ולא כמות כל האדם תמות ואיך אמות: גדודים ושרפים יעמדו מפה ומפה ויעשו שרותך, ואני אצהיר בתוך שורתך, בי נשבעתי ולא ידע איש את קבורתך: הן אני בכבודי אנהגך ארבעה מילין, ותרשישים בחכדך יהיו גומלים, בי נשבעתי ואניחך אצל שלשת הגדולים: זכרונך יהי לברכה, בפי מקומם על כל ברכה, בי נשבעתי חשמלים וארואלים יאמרו זכר צדיק לברכה: טפסרים המשרתים לפני ה׳, יאמרו עשו חסד לנביא ה׳, בי נשבעתי יצאו לקראתך, ויאמרו ברוך הבא בשם ה׳: כל שערי גן עדן יפתחו לפניך תבא, ויצאו לקראתך איתן ובא מבא, וגם הבא נביא, בי נשבעתי לפניך יפתחו שערי גן עדן, ויאמרו זה השער לה׳ צדיקים יבאו בו: מלאכי מעל אשר בינים שלום, יצאו לקראתך בדברי שלום, בי נשבעתי נואמים לפניך יבא שלום: שרפים כל אחד ואחד לפי כחו, יאמרו לז לזו באו וניפה כחו, בי נשבעתי עונים לפניך ינוחו על משכבותם הלך נכחו: פה אחד יעציתו עד עולם, הזכירו לברכה מנחיל דת העולם, בי נשבעתי צווחים ואומרים נשמתו

לחי עולם : קדושי מעלה ודרי מטה יאמרו מתי יבא, ברוב עם לתשועת עדתו, האיש אשר לא קם בישראל כמותו, בי נשבעתי רוגשים ואומרים יהי שלום במנוחתו : שמורה תהיה אצלך דת עץ החיים, ואתה תבא בראש חבורתך בבנין מוצא מים חיים, בי נשבעתי תשמע מפי תהי בצרור החיים, ולא כמזת וגו׳ :

וגם כאן שם הקליר נרמז בגימטריאה, כי חשבון אן (כל בריות נוצרו מאדמה) וסופם לתולעה ורימה (בי נשבעתי) בגופך לא תשלוט רימה 2144 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר :

ואת הנגב. ויח דרומא וכו׳. ואת הנגב ואת הככר, המון עמון ומואב מבוער, שאונם בשדה לערער, והראה לו צדיקים להער, מעיר התמרים עד צער. לא אמות, לא אמות, ועל מה אמות, אם אין דם מצרי, לסובבי ולהצירי, גוחי ויוצרי בזאת אל תעצרי, בישרתי את נאוציו, ידעתי כי אין צדיק יוצא מחלציו, והשיבו איום, בעצם היום, בין כי מצרי למפח, ולמות יספח, להבהיב ינפח, ואיך בחטא יטפח, זאת לא זאת זאת לא זאת : למה זאת אם אין זאת, משה עלה ומות, כי גזרה היא שתמות, לא אמות, לא אמות, לא אמות, ועל מה אמות, אם גמלתי בעלפה בסנה, בדב׳ר פה, בדברי פה אל פה, למי שם פה, אם עון הוא מחהו, ואל נא תזכרהו, והשיבו איום, בעצם היום, דבריך החמדו, ואם בסנה כבדו, לדורות יתמדו, ואיך בחטא יואמדו. זאת וגו׳ : לא אמות, לא אמות, לא אמות, ועל מה אמות, אם המכות אשר בנוף עשיתי, או ההמון אשר בצל עשתי, אם היה בם צדיק מדמו נקתי, אם אספם פימו קבלתי, זכור ה׳ מי ה׳ באמרם, ואל תלכדני בעבורם, והשיבו איום, בעצם היום, וקוצים קצוצים, בפלג גמוצים, במפח לחוצים, כמטרה לחצים. זאת וגו׳ : ויאמר ה׳ אליו ואמר ה׳ ליה, ויאמר ה׳ אליו זאת נחלת צדיק צבי וגבור, נשבעתי חק ולא יעבור, חלילה אלתי מעבור, ושמה לא תעבור וקום עלה.

וגם כאן נרמז שם הקליר, כי חשבון (אם אין) דם מצרי לסובבי ולהצירי גוחי 872 כחשבון אלעזר בירבי קליר.

שח ציר נאמן למה אני מת, כי אמון שביתי, כי בהר סיני עליתי, כי גנוזה הקקתי, ואיך תאמר לי עלה ומות בהר : שח ציר נאמן למה אני מת, כי דתך דרשתי, כי העם הוצאתי, כי וארבעים יום צמתי, ואיך תאמר וגו׳ :

שח ציר נאמן למה אני מת, כי זברך זכרתי, כי חיים שתיתי, כי טהורה חקקתי, ואיך תאמר וגו׳ : שח ציר נאמן למה אני מת, כי יקרה ידעתי, כי כבדה כתבתי, כי לוחית חצבתי, ואיך תאמר וגו׳ : שח ציר נאמן למה אני מת, כי מרום עליתי, כי נאמן נקראתי, כי סודך למדתי, ואיך תאמר וגו׳ : שח ציר נאמן למה אני מת, כי ערפל כבשתי, כי פה אל פה דברתי, כי צאנך רעיתי, ואיך תאמר וגו׳ : שח ציר נאמן למה אני מת, כי קולך שמעתי, כי רצונך עשיתי, כי שכינתך תרתי, ואיך תאמר וגו׳.

וגם פה שם הקליר נרמז, כי חשבון שח ציר נאמן למה אני מת (כי) אמון שביתי 2144 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר.

איש אשר הוקרן לו אורה, איש בחר אל נורא, איש גש לעפלי נורא, יאמר לו עלה ומות בהר, צעק צעקה גדולה ומרה יוכבד אמי: איש דש ענני נהורא, איש השיך עברה, איש ויחר מעם עברה יאמר לו וגו': איש זבה עדת בחורה, איש חבש מי מרה, איש טוב מאז נקרא יאמר לו וגו': איש יקר יקרה, איש כתב חוקי תורה, איש למד לעם מורא יאמר לו וגו': איש מלך בישורון נקרא, איש נהג אום שחורה, איש שה בריאה יברא יאמר לו וגו': איש עלה לרום כבאברה, איש פץ והשיך עברה, איש צדק עם נברא יאמר לו וגו': איש קרא על הים שירה, איש ראה ויירא, איש שכינה שרה, איש תינה משנה תורה יאמר לו וגו'. — אורח זו אלך, גזר עלי המלך, הנני היום מבדל והוכך, קהלי היה לשלום: בזאת לא נדע מה נעשה, כי כל אשר יחסון יעשה, ואין מי יאמר לו מה תעשה, רועינו לך לשלום: היום לי אחרון, חק לי ראשון ואחרון, אאסף כנאסף אחי אהרן, קהלי היה לשלום: ונתיב מוכן הוא, קטון וגדול שם הוא, מי יחיה ולא יראהו, רועינו לך לשלום: זה הוא לי אמר, עלה ומות בהר, ונפשי למאד ימר, קהלי היה לשלום: חקק לבני אדם מיתה, לחסידיו יקר המותה, ועגותך לעם הבעת, רועינו לך לשלים: כבד עלי רעה, כי המות לי הוגעה, מה אעשה לא אדעה, קהלי היה לשלום: לא יחר לך, ולא יצר לך, כבוד בגן עדן מוכן לך, רועינו לך לשלום: מה תשתוחחי נפשי, נפלה עטרת ראשי, וצור אששי, קהלי היה לשלום: תנוח בצרור החיים נפשך, כסא כבוד ינפישך, חן וישועה נופשיך, רועינו לך לשלום.

וגם בזה נרמז שם הקליר, אם במקום כסא נכתוב כס, כי חשבון תנוח בצרור החיים נפשך כס כבוד ינפישך 2067 כחשבון אלעזר ברבי קליר מקרית ספר חזק, וגם מלות זה הוא לי אמר עלה ומות בהר ונפשי למאד ימר (קהלי) היה לשלום חשבונן 2259 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר חזק.

וימת שם משה. ומית תמן משה. וימת שם משה עבד ה', טוען עול גדולי וקטני, טבם ברכה לזרע איתני, יצתה נשמתו בנזרת ה', יצתה בנשיקה על פי ה': ויקבור אותו וקבר יתיה ויקבור אותו בגי כושל בצאתו בל יהזה, ע"ד דבר פעור במחזה, למעול מעל באלי זה למעול עד היום הזה: ומשה בן מאה. ומשה בר מאה. ומשה בן מאה ועשרים שנה מנער ועד זקן במשלחו, כדי שלח במשלחו נאמן ציר ומשיב לשולחו, נאמן לא כהתה עינו ולא נס לחה:

אזלת יוכבד מפיסת למצרים, מצרים מצרים דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דקטל בי כל בוכריא: אזלת יוכבד מפיסת לנילוס, נילוס נילוס דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דעבד בי מימי לדמא: אזלת יוכבד מפיסת לימא, ימא ימא דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דאעבר בי תרין עשר שבטין: אזלת יוכבד מפיסת למדברא, מדברא מדברא דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דאנחת עלי לישראל מנא: אזלת יוכבד מפיסת לסיני, סיני סיני דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דאנחת עלי תרין לוחי קימא: אזלת יוכבד מפיסת לכיפא, כיפא כיפא דלמא חמית ליה למשה, בחיך יוכבד לא חמיתי יתיה מן יומא דמחא עלי תרין שרביטין: ויבכו בני ישראל. ובכו בני ישראל. ויבכו בני ישראל ספדו וקשרו מספד למשה, אבל כבד ועצום למשה, ערכו אה ואחות אוי הנגשה, ערכו ימי בכי אבל משה: ויהושע בן נון מלא. ויהושע בר נון אתמלא. ויהושע בן נון פתח ואמר אוי לי אדוני משה, איה המעלם מים משה, צאן והנהיג ממים ממשה, צאן כאשר צוה ה' את משה: ולא קם נביא. ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, קדוש ונאמן בכל הבנים, נאה ומרוצה בן אב לבנים, רצוי ליודעיו בכל פנים, רצוי אשר ידעו ה' פנים אל פנים: לכל האותות. לכל אתיא. לכל האותות והמופתים שעשה וגזר פרצו, ביהודה ובאפרים להמריצו, תינה לדורות מעריצו, תינה לכל עבדיו ולכל ארצו. ולכל היד החזקה. ולכל ידא תקיפתא. הפטרה. קהלת.

השאר בשבוע הבא. ח' באב

ידידך שד"ל

תפלה לכל תענית צבור ועל כל צרה שלא תבא על הצבור. קרב אורך לעניה, וננצל ממכת שאיה, כשענית לאברהם בהר המוריה, עננו וגוננו בעוז תושיה. קרב בריתך לתפארה, ולבדך תדרוך פרה, כשענית ליצחק לנוכח עקדה, עננו והחיינו בטללי שפרה. קרב גיל למחכי ביאתו, וננצל מיד צר ומחמתו, כשענית ליעקב בעת צרתו, עננו ונעריצך בקדושתו. קרב דברך לקול ערב, וחלצנו ממחרף ומאורב, כשענית למשה בחורב, עננו וחננו דעה דרב. קרב הדרך ולא נסוף, ואויבך שית כקנה וסוף, כשענית לאבותינו על ים סוף, עננו ושובבנו ולא נסוף, קרב ושלח עזרנו מקדש, ואבד מחללי מקדש קדש, כשענית לאהרן בבואו אל הקדש, עננו וכפר עון קדש. קרב זאת ליהודה, ואבד צורדי יהודה, כשענית לפנחס בקומו מתוך העדה, עננו גואלנו מתוך שדודה. קרב חסדך למישרי מעגל, ואויבך שית כגלגל, כשענית ליהושע בגלגל, עננו וארוכה ומרפא לנו תורגל. קרב טירך לעיפה, והסר ממנו קלון וחרפה, כשענית לשמואל במצפה, עננו וברך את שנותינו בטל תרופה. קרב ישעך לקוי תהלתו, וירונו מחכי תוחלתו, כשענית לחזקיהו בחלותו, עננו וקבץ עמך לנחלתו. קרב כבודו לנוחו, ופדה עמך ממדהו, כשענית לאלישע ביריחו, עננו וצדקנו במשפטי נכוחו. קרב לעמך רועה וחומל,

ואויביך שית כבוסר גומל, כשענית לאליהו בהר הכרמל, ענגו וזד יוכנע ויאמל.
קרב מעוז חפץ לסוערה, וחלצה מדבר ומעברה, כשענית לדוד במערה, ענגו והיה לנו מחסה ועזרה. קרב נחמות ללקתה בכפלים, ונחזה בה מחולת מחנים, כשענית לשלמה בירושלם, ענגו ותבנה חומות ירושלם. קרב שמך למענגה, יושב בסתר המדרגה, כשענית ליונה במעי הדגה, ענגו בקראנו אליך מדאגה. קרב עוזך לבית יעקב אש, ותהיה לנו סביב חומת איש, כשענית לחנניה מישאל ועזריה בתוך כבשן האש, ענגו ותרצנו כעבודת מודקה אש. קרב פלאך להולכי בציות, והעלנו מבור תחתיות, כשענית לדניאל בגוב אריות, ענגו ונהללך ברוב הודיות. קרב צדקך לגולה וסורה, והסר ממנה מחלה ומגפה, כשענית לעזרא בגולה, ענגו ועטרנו שלום וגדולה. ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום.

והנה גם אלה קרובות לד' אלעזר הקליר, ושמו רמוז בסופן, כי חשבון (קרב) צדקך לגולה וסורה והסר ממנה מחלה (ומגפה) 1054 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר.

וקודם בא"י גואל ישראל, אם ירצה החזן להאריך אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אותנו ואת כל קהלות הקדש וכל השרוים בצער ובצרה וכל החבושים בבית האסורים ביד מלך ושרים הוא ישלח מלאכו ויושיעם ויפדם ומכל צרותיהם יצילם וישמע לקול צעקתנו ביום הזה, בא"י גואל ישראל. ותוקעין תר"ת, ואח"כ חוזר ואומר מי שענה את אברהם אבינו (כמו למעלה עד ביום הזה). אתה זוכר מעשה עולם וכו' עד ועקדת יצחק לזרעו תזכור. מי שענה את אבותינו ואת משה על ים סוף וכו' עד ביום הזה, בא"י זוכר הנשכחות. ותוקע תרועה תקיעה תרועה, והזוז ואומר מי שענה את אבותינו ואת משה על ים סוף וכו' עד ביום הזה. אתה נגלית עד מיכאל ארץ. מי שענה את יהושע בגלגל וכו' עד ביום הזה, בא"י שומע תרועה. ותוקעין תר"ת, והזוז החזן ואומר מי שענה את יהושע בגלגל עד ביום הזה. שיר המעלות אל ה' בצרתה לי. מי שענה את שמואל במצפה וכו' עד ביום הזה, בא"י שומע צעקה. ותוקעין תרועה תקיעה תרועה, והזוז החזן ואומר מי שענה את שמואל במצפה וכו' עד ביום הזה. שיר למעלות אשא עיני. מי שענה את אליהו בהר הכרמל וכו' בא"י שומע תפלה. תר"ת. מי שענה את אליהו וכו'. שיר המעלות ממעמקים. ענגו ה' ענגו עד בכל עת צרה וצוקה. מי שענה את יונה במעי הדגה וכו'. תפלה לעני כי יעטוף. מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלם וכו' בא"י המרחם על הארץ. תר"ת. מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלם וכו' בא"י גואל ישראל.

אחר התפלה: הנה כתומר ביד היוצר וכו' עד כן אנו בידך ללבן ולצרף, לברית הבט אל תפן אל יצר. על רבוי חולים ב"מ. אליך ה' נישאנו עינינו (א"ב שלמה). אל מלך. ישמעני אלהים בקראי לנגדו (יוסף וא"ב). אל מלך. אני קראתיך כי תענני אל ותעתר אלי (א"ב בנימין). אל מלך. אבא היום בתפלה אל מקדשי אל (אברהם). אל מלך. אגיד נפלאותיך איום ונורא (שמואל). אל מלך. ה' נגדך כל תאותי. אל מלך. אשירה ואזמרה לשמך גואלי (א"ב).

תפלה על צרה שלא תבא : ירמ״י או״א שיהיה הקץ הזה קץ תכלית שִׁבְיִ עמך בית ישראל וכו׳ וכו׳ .

ברכת חולים . יחל ישראל וגו׳ והוא יפדה וגו׳ . מצלאין אנחנא וכו׳ וכו׳ . סדר שנוי השם : מצלאין אנחנא וכו׳ וכו׳ . ליושבת על המשבר : משכיל לדוד בהיותו במערה תפלה . ואח״כ אומר זאת הברכה עשאה הרב הגדול ר׳ נחמיה זצ״ל. הסולח לכל עונכי וגו׳ הגואל וגו׳ המשביע וגו׳ . מצלאין אנחנא וכו׳ וכו׳.

מזמורים שאומרים בכל השנה . ה׳ . ו׳ . י״א . י״ג . י״ז . כ״ז . כ״ח . ל״א . ל״ב . ל״ה . ל״ח . מ׳ . מ״א . מ״ד . ס״ט . ע׳ . ע״א . אח״כ עשרה דפים כוללים מנהגים ודינים , וזה סדרם : ענין ברית מילה , ענין פדיון הבן , סדר התנים , ברכת ארוסין , ברכת חתנים , אשא תפלה בעד חתן וכלה וכו׳ (א״ב) . יפרו וירבו כרעננים , יחזו ויראו בבני בנים , אַתְּ חתן ליום חתונה וכו׳ (אלעזר) .

הלכות נידה , דין טבילה לנידה , דין שיעור מקוה והכשירו , דין טבילת כלים , ענין אבלות , צידוק הדין (ובתוכו : ולמען דם עבדיך השפוך בשנת תתנ״ז וכו׳ כמה אלופינו אשר בשנת כל״ו כלו יחד) , מצות הבן על האב , תקון ציצית ועטיפתו , קביעות מזוזה וחיובה . ניקור הבשר לרבנו שלמה זצ״ל , הלכות כחל , דין מליחת בשר . סדר פרשיות של תורה . סדר הפטרות של כל השנה . סדר הברכות . דין ברכת היין . דין סדר זימון .

תם ונשלם תהלה לאל עולם . עלינו לשבח לאדון הכל אשר נתן לנו כח ואמץ את ידינו לזכות את הרבים ולהשלים הספר המקודש הזה וכו׳ וכו׳ כפי הנהוג לקהל הקדוש המקודש קהל קדוש רומ״ה והנטפלים אליהם מבני עמנו וכו׳ וכו׳ ואולם היתה התחלת בנין הספר הזה על ידינו בני שונצי״ן בעיר שונצין בחדש תשרי שנת רמ״ו לאלף הששי והשלמנוהו פה קואל מיורי בשני בשבת בעשרים יום לחדש אלול שנת חמשת אלפים ומאתים וששה וארבעים לבריאת עולם דהיינו שנה תמימה בקרוב פעלנו ועשינו בחזקת היד בבנינו יתברך ויתרומם יוצר בראשית אשר עזרנו להתחיל ולהשלים על כל ברכה ותהלה אמן סלה.

ואחרי אשר השלמתי רשימת כל מה שנכלל במחזור בני רומה דפוס שונצין שנת רמ״ו אערכה לפניך ידידי היקר רשימה קצרה משאר הדפוסים שראיתי מהמחזור הזה , וכלם ענים בערך אל דפוס שונצין , כי קצת מהפיוטים הנמצאים בו לא נהגו לאומרם ואינם בשאר דפוסים . — בשנת ש״י נדפס בבולונייא מחזור כפי מנהג ק״ק רומא עם פירוש קמחא דאבישונא אשר חבר ר׳ יוחנן טריוים (Treves) , כנזכר בשלשלת הקבלה , ואמנם המחבר העלים שמו מפירושו , ואחר זמן הודיע שמו בהקדמת הפירוש אשר עשה להלכות שחיטה ובדיקה והלכות איסור והיתר אשר לבעל המרדכי (ויניציאה על יד דניאל אדיל קינד) . והפירוש הזה קמחא דאבישונא הוא נחמד ונעים ונכבד בעיני מאד . הדפוס הזה הוא שני חלקים in folio , ונמצאים ממנו עקסעמפלארע על קלף יפים מאד , ואחד מהם ביד ידידנו יוא״ל . הדפוס הזה כולל פ״ק אבות עם פירוש ר׳ עובדיה ספורנו (מלבד פירוש הרמב״ם) .

בשנת שמ״ז נדפס מחזור כמנהג ק״ק רומה בויניציאה במצות זואן די גארה,

בשני כרכים in 8vo קטן כמו 12mo, בלא פירוש, רק בהערות קצרות, וברשימת האותיות אשר שמות המחברים רמוזים בהם, ונדפס שנית המחזור הזה בויניציאה שנת ת"ע בדפוס ברנאדין, דומה לדפוס שמ"ז. בשנת תע"ח נדפס המחזור הזה במנטובה in folio, וגם הוא בלא פירוש.

הגבירים (בני שני אחים) גבריאל טריעסטע פאר הקהל הזה, יש להם מחזור כמנהג בני רומא כ"י על קלף בשני חלקים, כתב אותו ר' אברהם בן מהר"ר מתתיה דטרייוש בעיר פיסרו (Pesaro) בשנת רמ"א. ועתה ארשום לפניך ידידי היקר כל מה שנמצא בכ"י הזה ולא נמצא בספרי הדפוס.

בין חנוכה לעשרה בטבת המחזור הזה כולל ענין העניות מתחיל סלח לנו אבינו וי"ג מדות, ואח"כ סליחות, ואלו הן: אתה תקום תרחם, ועל הרעה תנחם (א"ב), אתה תשמע מן השמים, אנקת מיחדי שמך פעמים (א"ב כפולה); אין לי בטחון כי אם עליך; מקוצר רוח ומעבודה קשה וכבדה, ומשֶבר רוח תי׳ליל הבת יהודה (מרדכי בר שבתי הרופא); יוסף אשר מקדם עיניו בך תולה (משה בר יוסף); על האותות והסימנין הנגזרין על הצבור: אותותינו לא ראינו ואין יודע לעתות . . . . . שמו אותותם אותות (א"ב, בנימין); על האסורים והיושבים במצור: אחינו ישראל הסעורים (שמואל); דרשנוך בכל לב נצח ישראל עזרנו ומגננו (דניאל); ישמעני אלהים בקראי לנגדו (יוסף); אוספו אבות ובנים, בצום ובכי ובתחנונים (שמואל); אמוני עתים אספוּ, בטלו בעלי מעשים (יואל); סליחה לצדיק ר' אליהו נ"ע. אלהים בעלונו אדונים; על רבוי החולים: אליך ה' נשאנו עינינו (שלמה); על זאת תאבל הארץ (אמתי); אבלה נפלה תמה כשחר נשקפה (שמואל); על המלשינים והמינים והמסורות: אל מי אנוסה לעזרה ואל מי מקדושים אפנה, בעוד רשע לנגדי מתנכל עלי ומתאנה; אנא מהרה כַלֵה קוצי כרמך (אליה בר שמעיה) אני קראתיך כי תענני אל ותעתר לי (בנימן); אויבים קמו עלי על לא חמס בכפי (אליה בר שמעיה); אחרת על ספרי הקדש שנגנבו: אוחילה קירות לבי בזכרי אהבך (בנימן); אבות עולם ישני מַכפֵל מה לכם, מחשים עד עת קץ על עוליכם (משה); אחרת על המעוררים כנגד התלמוד; ארצלים צעקו חוצה מרה על אודותינו; (בנימן); אריוך דמעתי יומם ולילה ולא אחשה (משה); אבות עולם אמת אולם לזאת לכם להתעוררה . . . . . אי משנה וגמרא אי חכמה מפואה (בנימן בר אברהם העניו); אחרת על הצרת ישראל: אגיד נפלאותיך איום ונורא (שמואל); ישני חברון ידידי אל אציליו (יצחק בן ישראל ?); סליחה אחרת שעשה רבנו דוד בר' משולם על הגזרות: אלהים אל דמי לדמי, אל תחרש ואל תשקוט למקומי; תחנה יפה לאומרה בכל יום: אני קראתיך אל כי תענני (אברהם ? ברבי יעקב); אליך ה' אקרא, בכל דור ודור שמך אזכירה (א"ב); אל דמי לך רב וגואל, יעקב במצר ועת צרה לישראל (אליה); יומם עינינו תלויות צופות לרב עליליות (יצחק). ואח"כ: הלא זה הוא סדר תפלת תענית נעשה ברומא ביום ה' כ"א בסיון שנת פ"א לפרט כשנסעו שלוחי הקהל ללכת בחצר (אמר שד"ל נראה שהכוונה לאויניון שהיה שם חצר הפאבסט בימים ההם; ואמנם מה היתה הצרה ההיא, אשר בעבורה שלחו קהל רומא שליחים לחצר בשנת פ"א, נ"ל שהוא השמד הי"ד הנזכר בשבט יהודה, והביאו Basnage בספר ט' פרק י"ט סימן ח',

והחכם הנכבד יאסט כתב עליו (בחלק ז׳ עמוד 258) שהוא Fabel, והמחזור הזה מוכיח שאמת היה ולא משל היה. ועתה ראה זה מצאתי בס׳ עמק הבכא לר׳ יוסף הכהן (בעל ס׳ דברי הימים למלכי צרפת, וזה עמק הבכא הוא ס׳ בלתי ידוע לדע ראפסי, והוא כ״י ביד ידידי מוהר״ר רמש״ג וביד ידידנו יוא״ל), וזה לשונו: ויהי בשנת חמשת אלפים ושמונים ואחת היא שנת אחת ועשרים ושלש מאות ואלף ותבקש כאנטה (Santa) שמילאנטה (?) אחות האפיפיור להשמיד את היהודים, ולא יכולה, ותבקש מאחיה להדיחם מעל אדמתו, וישא את פניה, ותהי עת צרה ליעקב בעת ההיא. ויתנם ה׳ לרחמים בעיני פידיריקו מלך נאפולי ויעמוד בפרץ נגד כל הקמים עליהם, ויתנו היהודים אל האשה הארורה ההיא זהובים עשרים אלף וחמשת אלפים, ולא נעשה הדבר הזה. עכ״ל. ולפי זה יתכן נ״כ שהחצר הנזכר הוא חצר נאפולי לא חצר הפאבסט; ואחר מלות ללכת בחצר כתוב כאן: האל העונה אותם ביום צרתם הוא יענינו ויושיענו תשועת עולמים: ואח״כ: קרב הודך (לא אוכל) לעניה, וננצל ממכת שאיה וכו׳ וכו׳ מי שענה וכו׳ אתה זוכר וכו׳ וכו׳ כמו שהעתקתי למעלה מן המחזור הנדפס במעט חלופים; ונ״ל ברור כי מה שנזכר בכ״י שנעשה הסדר הזה ברומא בשנת פ״א, אין הכוונה שאז ולא קודם לכן סדר הסדר הזה, כי אמנם עקר הסדר הזה הוא נמצא במשנה בפרק סדר תעניות כיצד, והקרובות קדמו טובא לשנת פ״א, כי מלאכת הקליר הן; אך נראה כי להיות שתענית צבור (או כפור קטן) אינו נעשה אלא לעתים רחוקות, אחד מן הסופרים שהעתיק המחזור אחר שנת פ״א רשם לזכרון עולם את עצם היום ההוא אשר בו התפללו הסדר הזה ונענו). זאת התפלה חוברה על גזרות אשכנז: ירמ״י או״א שיהא הקץ הזה קץ לשבי עמך וכו׳ וכו׳ כמו בנדפס.

בשבת שלפני פורים אחר אדון חסדך לר״י הלוי כתוב: אחרת, היא מוצאת ממעונות אריות שבחבורת הצרפתים, מקטרת מור ולבונת הנעימות, אשר תהום ההעתק אמר לא בי היא וים מחזורי הלועזים אמר אין עמדי, ששון ושמחת המליצה ימצא בה תודה וקול זמרה: תוך בור גלות שבותי, רוח שיר אעירה, אוחילה קץ פדותי, צאתו משעירה, חסדי אל אזכירה, עת הצר המן, רשתו אל רגלי טמן, את נפשו לא חיה, שמוהו לשאיה (כ״ה בתים). אמר שד״ל: שכחתי להזכיר בתחלת דברי כי מחזור איטאליאני נקרא נ״כ מחזור הלועזים, וזה מפני שאנשי איטליאה נקראים לועזים ולשון איטליאה נקראת לשון לועז כנזכר בתשבי ובס׳ מעשי ה׳ דף קל״ד ע״ג.

בכ״י הזה מצאתי קרובות לצום אסתר, תחלתן: אשנן עוזך בעם נועז נורא עלילה, אמץ נוראותיך על בני אדם להעלילה, וסופן: הסעת קיך והבאתם עד הלום, קבצם ביד לאט אדרתו וינלום, קווי תוחלתם בלי לבלום, עושה השלום.

ואם נכתוב מלת וינלום או מלת לבלום חסרה כאשר היא במקרא אז נמצא חשבון קבצם ביד לאט אדרתו וינלם קווי תוחלתם בלי לבלום 2144 כחשבון אלעזר בירבי יעקב קליר מקרית ספר.

בשבת הגדול אחר אני חומה יש כאן זולת, תחלתו: ארוסת אמונה ארוסת צדק ומשפט, בכמה ארע אשר זקנה פטפט, גרות לה נגזר בעני להשפט, דריה

בלא סומנו לצאת במשפט, והוא על סדר א"ב, ואחר סיום הא"ב יבאו הטורים האלה: יופי יפעתך בישיש להחביש ולתקנה, התכסות בגדי משי במיני צבעונה, ועדי אעדך וצמידים בידיך יתנו, דלת ראשך ברביד ונזם יתקנו, האזנים בעגילים והראש בעטרת יותקנו, בסלת ושמן ודבש מאכליך ידושנו, רבים מפלאיו כחול מורשה בחבה, חיש חרותה ובאדירים העבירה בחרבה, זבלה פנימה היות כבודה ונאוה, קריאתו לה מכל בנות להשתגבה. והנה ראש החרוזות הן יהודה בר... חזק, והנה בהכרח שם האב נרמז במלות רבים מפלאיו כחול מורשה בחבה, ולא מצאתי פתרון אלא בשנאמר שהכוונה יהודה ברבי משה, ותהיה מלת משה רמוזה במלת מורשה (הוא יהודה בר מנחם).

ביוצר של פסח אחר אנעים חדושי שירים יש כאן זולת: איומה נכונה כשחר, שתולה מרחם משחר, מי זאת הנשקפה כמו שחר. ואח"כ: יוצר אחר של פסח: שיר אשר נואמו וכו'. ואח"כ: יוצר אחר לפסח: אור ישע מאושרים וכו' עד אלהי אבי, כמו במחזור אשכנז. ואח"כ: יוצר אחר לפסח: אדבר מישרים, משפטים ישרים וכו'. ואח"כ זמר קטן (חמשה בתים) חברו הכותב ר' אברהם יגל, תחלתו: אלהי אקרא יומם ותענה, ולילה לא דממה לי לפארך . . . . וברכו את ה' המבורך.

בשבת הסמוך לשבועות בסוף אמונת עתים אצלו אמון יש בית אחד שראשי תבותיו אברהם, ואח"כ כך גזרו רבותינו מביני מדע ושוכלתנים (משלם בר אברם),

בשבועות יש כאן מעריב: אל נגלה בסיני, וגם אנכי ה', לא יהיה לך אל אחר על פני וכו' וכו'.

על פיוט אזכור מקדם פלאי אל כתוב: רשות לנשמת דשבועות לכמ"ר יואב מבית אל ז"ל. אחר פיוט אור ישראל קדושי יש כאן סלוק: וירד אב לנביאים ראש לחכמים, משה בחיר האל תמים (א"ב). אופן: אנכי אדיר באדירים (יהודה ברבי מנחם). זולת: יש לפעולתך שכרים. במשלך בשני יצרים (יהודה). בסוף פיוט אלהים בהנחיך, במקום סדקו עזקו כתוב כאן סדקו עמקו במי"ם תחת ז"ן, וברוך היודע. ואחר הפיוט הזה יש כאן סלוק: וכל לוהטו בשלהביותיך, וחולחלו מקול שופרותיך (ליאו (אליהו) נטי בר רבי אברהם), אופן: כבודו לא יודעים אופנים (ליאו נתי). זולת: אתה הוא המעלנו מים (א"ב). אברך את ה' נאדרי (לאברהם יגל, חמשה בתים).

בתשעה באב אחר קינת עונינו ארוכים ורחבים וגבוהים, אחר מלות תועבנו ברעב ובגלות ובמנפה, כתוב כאן: לו אלה נעונו ושבכה חמה וכו' כמו למעלה, עד לקול פתחי לי; ואח"כ: זמותי כי לעד יאהילי, רשעתי ונסעתי ונטש אהלי. אהלי איכה גלו קדשים, בעת כי נעתק צור ונטש קדושים, בלע בשבי צאן קדשים, ויאספני רעות בכל חדשים וכו' ומקים יריעותי שכבו כקוץ ודרדר, כגזרו שמנה עשר דבר זקני הדר, תקרה ומעזיבה ערו מחדר, כי לוליאנוס ופפוס נהרגו בחמשה באדר. זכור ה' מה היה לנו. למי אמרת מכל בני אב, לפרוע ששר חוב ארבע מאות כחוייב, כי אם לזרע אשר אהב, ואיה אומר יהיה כה (שאר

הקינה הזאת הושמט מהספר, וכתוב בו:) וכו׳ עד למי תפחת, במזי רעב, והועפו כעב כנצר נתעב, מָקוֹר (אמר שד״ל אולי מִקוֹר) רוח ללעב, למי עוללת כה.

כה עשיתי לכם, וכה עשו לי אבותיכם, מידכם היתה זאת לכם, למה תריבו אלי כלכם. שקוננתם בקינותיכם למען כה, אוי למי עשיתי טובות כה, למה תאמרו למי עוללת כה. למי תמכתי אוֹר כשד וחתכתי חרב והאבקתי גדודי להב, מלפני אבותיכם בשלכם (גם כאן הושמט השאר, וכתוב:) וכו׳ עד למי אויתי למצוא קורת רוח, ונתתם עמלי לרוח, ארבע מאות ועשרים נחת רוח, שהוצאתם רוח, הקץ לדברי רוח, למי עוללת כה. וכשמעם ויכוח עוּוִים, כנהמת ים, אללי מקוננים עלי עוּוִים. נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו כי לה׳ אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו. אם תאכלנה נשים וכו׳ וכו׳, אחר קינת אם תעירו תלונותיכם, אחר מלות את אליהו הנביא כתוב: אוי לעונות אוי לחטאים אוי לחוטאים אוי למחטיאים. אם יתקע שופר בעיר והיא לא חרדה ונתרועעה, בכן עָוְתָה שמוע טרם נפדעה עד מתי לעדה הרעה. (גם כאן נשמט השאר, וכתוב:) וכו׳ עד שִׁחרתי לחבול תלאות, וְהָהֲפַךְ עלי בלהות ותחלואות, תבעתי ממך עושה פלאות, עד מתי קץ הפלאות. עד אנה בכיה בציון ומספד בירושלים, תרחם ציון ותבנה חומות ירושלים. אז בחטאינו וכו׳ וכו׳. אחרת לי אני אברהם יגל מארימנו (da Rimini): אז בחטאינו חמה יצאה, ובעונותינו על ראשינו חל סער מתחולל, שתינו מצינו את קבעת כוס התרעלה, וכו׳ וכו׳. על אלה ועל אלה, על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים. תסתר לאלם תרשישים מרון וכו׳ וכו׳ עד ונחלתי נטשתי. למה לנצח תשכחנו תשכחנו לנצח למה, אלהים על השמים רומה, זרע אוהביך לרוממה, הבאים מארם נהרימה, ונתונים לקלון ולחרפה ולכלמה, עד תשקיף ותרא ה׳ משמימה (אולי נרמז כאן אלעזר במלות אלהים על — זרע). אתה אִבדת פרעה נכה, בעשר מכות לְהַכּוֹ בעבורנו, ובעונינו געה ועלה אריה מְסֻבכו, והגלה מלך ושר מְסֻכו, למה לנצח תשכחנו. אתה דכית וקרעת ים, העברת ימים במצולות ים, בעבורנו, ובעונינו ועדו עלי צרים הומים כים, ושברו המכונות והים, למה לנצח תשכחנו. וכו׳ וכו׳ (א״ב). אוי נא לנו אוי נא לנו כי חטאנו. אויב בעת נכנס להיכל, ברח דודי מן ההיכל, וכו׳ וכו׳ (א״ב). אויה מי יתן ראשי מים, על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי. אנה אנחנו עולים, הדופים ורעולים, אנונים ומתאבלים, עד תנחם אבלים, ואיך אנחם, ורחק מנחם, וקול ארי נוהם, העל אלה אנחם. איך תנחמוני הבל, וכנורי לאבל, וכו׳ וכו׳ (א״ב). תשובותיכם נשאר מעל, הוֹנֵינוּ עובדֵי לבעל, עד ישקיף ממעל, מוריד שאול ויעל, ואיך אֶנָּחֵם. אדום אמרה אין קץ, וציון קוה לקץ, ואיך אנחם. אדום בטחה באוצרות. וציון בצרות, ו״א. א׳ גבהה כנשרים, וצ׳ נותרה כסכה בכרמים, ו״א. וכו׳ וכו׳ (א״ב). ה׳ ככל צדקותיך וגו׳. למען תהלות שם קדשך תתבע קנאת בית מקדשך, למענך ה׳. למען שב ממזרח, תשמיע ועליך ה׳ יזרח למענך ה׳. למען בן תַּמְנַחֵם (? אך המלה מטושטשת מעט) תביא עם ותנחם,

למענך ה׳. למען ה׳ צדקנו, תאתה לצַדקנו, למענך ה׳. למענך אלהי תאגור נדחי וכו׳ וכו׳ כמו בנדפס.

בסדר מעמדות שלפני ר״ה יש כאן סליחות הרבה ורובן נמצאות בדפוס בתפלות יום כפור, ואלו הן: אז מקדם הקדמת תשובה (א״ב בנימין); אנוש מה יצדק ביום דין לפני בוראו (א״ב), את ה׳ בהמצאו לדרשו קדמתי (אליה בר שמעיה); ישמעני אלהים בקראי לנגדו (יוסף); ה׳ אלהי הצבאות יושב הכרובים (א״ב); איך נפתח לפניך דר מתוחים (בנימין); אשירה ואזמרה לשמך גואלי (א״ב); אל נכספתי לראותך; אלהי קדם מעונה; יה למתי צפנת; לא בקשתי; מולך מוני; שביה עניה; ארעדה ואפחדה; את פני מבין צפוני; אלהי אל תדינני כמעלי; אלהי אל תבישני בדיני; אמרי האזינה אל וניבי; נפשי עוז תדרכי.

לראש השנה יש כאן מעריב: אמוני נבונים, בתקעם בירח איתנים (המעריב הזה נמצא ג״כ בסדר תפלה כ״י על קלף שיש בידי, המשונה מכל המנהגים אשר ראיתי עד היום).

בשחרית ליום כפור יש כאן רשות לנשמת: יודו לשמך עליון מורה, דרך לשוב לך כל חי (יעקב), ואח״כ שחי לאל יחידה החכמה (לא הנשמה), ואח״כ: פיוט יפה לקדיש (מצאתיו ג״כ במחזור ויטרי): יה אנה אמצאך? שמך (מ׳ ויטרי מקומך) נעלה ונעלם; ואנה לא אמצאך? כבודך מלא עולם (יהודה, והוא ר׳ יהודה הלוי, מבחר משוררי הגולה). שחרי אתך יחידתי פני צור (ה׳ בתים, שמואל).

זולת לר׳ אברהם אבן עזרא: אל ישראל נקראת לפנים, היית לאב והיו לך לבנים, ואיכה שכחתם אלף שנים (אברהם). אחר פיוט אל שת מאז מעונו, אחר מלות ונקדש במחנם, יש כאן: ובכן נאדרך אלהינו. אל אמונה אחד אתה, אדון (אולי צ״ל אש) אוכלה אש, אדירי אלים, אבירי אראלים, אומץ אופנים יאדירוך, קדוש. אל ברוך בחור ברור (וכן כל הא״ב י״ג פעמים). אחר פיוט אילי מרום אומרים הלולו, אחר מלות ומקדישים ומהללים, יש כאן: ובכן ברוך כבוד ה׳ ממקומו. זה אל זה אומרים אדיר ואין דומה לו, זה אל זה אומרים ברוך כבוד ה׳ ממקומו (א״ב).

בסליחות לשחרית יש כאן: אביון המשוע ויתום ואין עוזר לו (א״ב), אפס אנשי שכל ובינה (על עשרה הרוגי מלוכה, ושם המחבר בנימין).

בנעילה בפיוט אב ידעך מנוער, אחר מלות לעת קץ חז ויירא בקצת מחזורים אשכנזים (וכן במחזור בני רומא) כתוב לתשלום הא״ב מערב ועד ערב אנצחה וכו׳, ואמנם המחזור כ״י אשר לפני כולל הנסח הזה ואחריו נסח אחר, והוא: מלאכים מרופפים, נגד אמות הספים, סלה כנף מכניסים, ענות לעמת שרפים; פתחו שערים, צות ללוקחי דברים, קדושת שמך מזכירים, רצוי אהבתך אומרים; שערי רחמיך, תפתח למען שמך, תחן לעמך, שנית בנאמך (ואולי צ״ל תחן לעמך שנית כנאמך). אחר אתה נותן יד, אחר מלות והשיבו וחיו, יש כאן: אבן מעמסה, עמום ואל תמאסה, טרם נעילת שער. אבן ישראל, טע בהר אל, טרם יבא שמש

אבן שתית קדם, שית כימי קדם, כי פנה יום, היום יפנה, והשמש יבא ויפנה, ושעריך תבנה, קדוש. (וכן כל הא"ב משולשת).

בסכות אחר פיוט שירו לאל הודו לשמו יש כאן רשות אחר: אודה צורי הפליא חסדו, עם עמו אל ארץ ציה, פרש להם ענן הודו, ובמצותיו אותם חיה-(משה בר חייה). רשות לקדיש: יה מלכי מנעה מבכי עניה סוערה לא נוחמה (יואב, הרשות הזה נמצא גם בדפוס שמ"ז.

בשמחת תורה, אחר מלות בנשיקה על פי ה', יש כאן: אזלת בכיתא בכל מדינתא, בשעתא דאתפטר משה נביאה; בכה יתיה נילוס נהרא, גברא דרביתי מן טליותא; נען ובכן כל שבטיא דישראל, כענא במדברא דלית להון רעיא; דמעה שפכין בית ישראל ואמרין, מאן יהב לנא גברא כוותיה דמשה; הא טורא דתבור וכרמל שפכין בכיא, וסיני מספד בין תרויהון; ווי עלו אמרת אורייתא, רעיא טבא דמתפרק מני; זע ואתבהל יהושע בר נון כיונק דמתגמיל מדדי דאמיה; תבל עלי אמרת אורייתא, משה יהב לי חיים לעלם. ואחר מלות למעול מעך באלי זה, עד היום הזה, כתוב כאן: אדריינוס מלכא מהדר הוה אקברי מלכייא דישראל למסכא; כד מטא אקבריה דדוד אגב כוכא, הויה דאפותי סומקא ושעריה מתכרכא, מדחיק בגו בשריה ודמא פריש הכא והכא, פתח ואמר יאי לדין מלכו לארכא, דבחיי ובמותא שולטן להכא ולהכא; אזל לקבריה דיהושע למיטרח, אשכחיה דהוא קבור בתמנת סרח, אתר טורין ואתר טנרין, שבחיה בההוא זמן, האי אפוטרופוס מהימן, דמסלג חולקן טבין, וליה שקל דדרדין וכובין; תוב פריש לארעא דמואבאי, היכא דדמיך רבא דנביאי, אוקי הפרין בייש טורא, והוו חזין להתא קברא, הדר אוקמינון לתתא, והוו חזין לריש טורא, הדר פלגינון להרתין לגיונין, ודין לדין סברין דמהנין ולא מהנין, לקיומי קרא דכתיב ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.

רשות לנשמת שבת בראשית: שחר אקום להודות לך, צורי ישעי רם נורא (שמואל).

אחר סיום הספר כתוב כאן בכתיבת יד אחרת מאוחרת שני פיוטים, האחד רשות לקדיש: קול מהלל יגדל, והשני רשות לנשמת ליום טוב, בלשון א-מית: יקירין ושפירין עובדוהי דמרי עלמא (יואב).

ופה נשלמה רשימת כל הנמצא במחזור כ"י הזה משנת רמ"א יתר על ספרי הדפוס, ונשלם מה שראיתי להזכיר לפניך ידידי היקר על דברת מחזור ק"ק בני רומא, אשר הוא בלא ספק הקהל הקדום בזמן לכל קהלות איירופא, והנני שמח בעמלי, ואברך את ה' אשר הפיל בגורלי, להודיע טיב המחזור הזה ברבים, ואתה ידידי היקר כל מה שתוכל להביא בספרך ממה שהבאתי לפניך, תעשה חסד עם המתים ועמדי, כי לכך עבדתי במלאכה הזאת קרוב לשבעה שבועות, למען מלאת את שאלתך, ולמען תוציא שירי הקדש מאפלה לאורה, בקסת סופר מהיר אשר

במתנך, ועתה לא אמשוך ידי ממלאכתי זאת עד אם אוסיף לך קצת תוספות והערות.

וזה יצא ראשונה, כי הפיוט ליום ראשון של פסח, המתחיל אנעים הדושי שירים, לא נרשם בו לבד שבתי, אלא שבתי הקטן בן רבי משה מעיר רומא יחיה ויגדל בתורה ובמצות, וזאת שנית, כי מה שכתב ראב"ע שהקליר חבר יום עם פדיון ועליון, הוא בסליחה לשחרית יום כפור אשר תחלתה אודך כי אנפת בי; אך מה שכתב שחבר הר עם נבחר, לא מצאתי, אך מצאתי הר עם משחה, ביוצר ליום ראשון של שבועות. (נשואי מרחם משחה, נוחלי בקע והר).

והשלישית, כי גם היוצר הזה ליום ראשון של שבועות, שתחלתו אור ישראל קדושי, הוא לקליר, כי כן חשבון אור ישראל 748 כחשבון מני אלעזר קליר, ומה שרשמתי לפניך יהודה, הוא מפני שכן מצאתי בראשי תרוזות הבית האחרון, אחר תשלום הא"ב, וכבר נמצא כיוצא בזה בשאר מקומות (עין זמן הקליר לידידנו מוהר"ר שי"ר הערה 34), ואמנם נ"ל ברור כי גם הבית האחרון מלאכת הקליר הוא, ולהקים שם אחיו רשם בו שמו יהודה, וכמו שהיא דעת ידידנו הנ"ל בסוף דבריו שם. והרביעית כי במחזור כ"י שנת רמ"א אשר רשמתי ענינו למעלה, נסח ברכת מודים, בקרובות לעשרה בטבת, לצום אסתר ולשבעה עשר בתמוז, כך הוא: מודים אנחנו לך שאתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו על טובותיך אשר מעולם ועל רחמיך וחסדיך אשר מימי קדם (בקרובות תענית צבור כתוב „מודים וכו'").

ואחרי הדברים והאמת האלה לא אחדל עד אם דברתי דברי ורעיוני לבבי אישמיעך על ארץ מולדת הקליר ועל הוראת מלת קליר, ואתה בחכמתך תביא דברי במשפט, ומה שגיתי תבין לי. ואמר כי מה שחשבו החכמים רמ"ל ושי"ר שקליר הוא שם עיר Cagliari במדינת Sardegna אשר בקצה איטליאה, רחוק הוא בעיני מאד. כי הנה השם הקדמון לעיר הזאת הוא Calaris, והיותה נקראת בלשון רומי Caller או Callir (כדברי ידידנו בהערה 16) יגעתי ולא מצאתי; וא"כ מהיכן באה היו"ד אחר הלמ"ד, ולפעמים גם אחר הקוף? ואם יאמר אדם לקרוא קַלִיר, בקש אדם שיהיה אוהבו אולי יאמין לו שיהיו הקדמונים כותבים קַלִיר ביו"ד אחת ולא קלייר או קלייאר. ואפילו יונח זה, עדיין לא יובן איך היה הפייטן חותם שמו לפעמים ביו"ד אחר הקו"ף, קיליר. ואף אלו היתה לנו ראיה ברורה שקליר היא Cagliari, ושהיא העיר הנזכרת בתשובות ריב"ש ורשב"ש בשם קאליר, עדיין נ"ל ברור כי מלת קליר שבחתימת הפייטן איננה שם מקום כלל. כי הנה חתימת הפייטן ברוב המקומות היא אלעזר ברבי קליר, ורק בפיוט אחד (לפי עדות המגיה ס' היוחסין) חתם שמו אלעזר ברבי יעקב קליר. ומי שמע כזאת (ובפרט בימי קדם) שיהיה אדם מישראל חותם שמו אברהם ברבי ברלין, יצחק ברבי לבוב, יעקב ברבי פראג, יוסף ברבי רומא? ומה שהביא ידידנו הנ"ל (בהערה 16) ראיה מהרי"ף, איננו ראיה כלל, כי מעולם לא קראוהו ר' פיס, אלא האלפסי ביו"ד היחס, ור' אלעזר לא חתם מעולם ביחס קלירי, אלא קליר, בלא

יו"ד היחס; ומי יאמין שבנו של הר"ף היה הותם שמו בר רבי פים? ומה שהביא סיוע מהרשב"ץ שהיו קוראים אותו דוראן, ואמר שזה על שם העיר שנקראה כן; זה אינו, כי אמנם דוראן (Durand, Durant, Durante) אינו שם עיר, אלא שם אדם (והמשורר האיטלקי Dante, כך היה עקר שמו Durante), ואח"כ נעשה שם משפחה; ומכל מקום בנו לא היה הותם שלמה בר רבי דוראן. ואם יש משפחות הנקראות על שם עיר, כגון משפחת ידידנו החכם ריגיו, הנה בני המשפחה הותמים אברהם ריגיו, יצחק ריגיו, אבל שיהיה אדם הותם אברהם בר רבי ריגיו לא היה ולא יהיה. א"כ מה היא הוראת קליר? לא ידעתי, אך אני בוחר להודות חסרון ידיעתי, מלקבל ידיעה שאיננה ידיעה; ומה טוב בענייננו מענה סוקראט: Hoc unum scio me nihil scire ואם על כל פנים הייתי מוכרח לבחור לי איזה פירוש למלת קליר, הייתי בורר לי פירוש בעל הערוך, שהיה קרוב בזמן לר' אלעזר, והוא (בערך קלר) כתב שנקרא כן על שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעא ונתפקה, ותהיה מלת קליר מן collyra שענינו בלשון יונית ורומית עוגה. ואם דעתנו תמאן לקבל שיהיה אדם מתפקה באכילת עוגה, אין בידינו להכחיש שיהיה אדם נקרא בשם כך וכך מפני שאנשי דורו האמינו שאירע לו כך וכך. ואלמלא שאנשי דורו של ר' אלעזר האמינו כך, איך יתכן שיכתוב כן ר' נתן שלא היה אלא כמאה שנה אחריו? ואם היה ר' נתן אחד מן ההדיוטות, החרשתי; אבל הוא ז"ל היה ראש בישיבה מפורסמת ואם בישראל, והיו גדולי הדור מריצין לו אגרות מארצות רחוקות, והנה היה בידו לבקר הדבר ולהבדיל האמת מן השקר; וידענו כי עשה ספרו בחכמה ובתבונה ובדיוק נפלא, וכמה גבהו דרכיו מדרכי קצת מחברים הכותבים בחפזון ובלתי מדקדקים בדבריהם! ועתה אם ענין אכילת העוגה שהזכיר ר' נתן הוא בלתי מתישב על דעתנו הוא מפני שאין אנו יודעים היום המנהגים שהיו אבותינו נוהגין באשכנז ובצרפת כשהיו מוליכין תינוק לבית הספר, והמנהגים ההם נגלו אלי מתוך ספרים כ"י קדמונים. והנה תחלה במחזור ויטרי סימן תק"ח כתוב וז"ל: וכשאדם מכנים את בנו לתלמוד תורה כותבין לו את האותיות על לוח, ומרחיצין אותו ומלבישין אותו בגדים נקיים, ולשין לו שלש חלות של סלת בדבש, ובתולה לשה את העיסה, ומבשלים לו ג' ביצים, ומביאין לו תפוחים ומיני פירות, ומחזרין אחר חכם וחשוב להוליכו לבית הספר, ומכסהו תחת כנפיו, ומעלהו לבית הכנסת, ומאכילין אותו חלות בדבש, ומן הביצים והפירות, ומקרין לו את האותיות, ואח"כ מחפים אותן בדבש, ואומרים לו לחוך, ומחזירין אותו לאמו אף מכוסה; וכשמחילין ללמדו, בתחלה מפתים אותו, ולבסוף רצועה על גביו, ופותחין לו בתורת כהנים תחלה, ומרגילין אותו לנענע בגופו כשהוא לומד; וכשמגיע לחקת עולם קורא אותו כעין צבור, ועושה לו סעודה עליו, ע"כ; ואח"כ מאריך ברמזים על כל פרט ופרט מהענינים הנזכרים למעלה. ויותר מבואר מזה מצאתי בכ"י אחר גדול וקדמון כתוב על קלף, הנמצא ביד ידידי מו"ה רמש"ג, והוא כולל רוב הדינים הנוהגים, ולא נזכר בו לא שם הספר ולא שם המחבר, וז"ל בסי' שפ"ב: מנהג אבותינו שמושיבין התינוקות ללמד בשבועות, לפי שניתנה בו תורה, וכעלות השחר מוליכין הנערים לבית הכנסת לספר (כדכתיב ויהי ביום השלישי) בהיות הבקר ויהי קולות וברקים, ומביאים הלוח שכתוב עליו אבג"ד ותשר"ק, ותורה צוה, תורה תהא אומנותי, וספוק ראשון

של ויקרא, וקורא הרב כל אות ואות והתינוק קורא אחריו, ונותן על הלוח מעט דבש, ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו; ופסוקים אלו כותבין על עוגה נילושה בדבש, ויאמר ה' אלי בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגלה הזאת וגו', ה' אלהים נתן לי לשון למודים וגו', ה' אלהים פתח לי אזן וגו' במה יזכה נער וגו', בלבי צפנתי וגו', ברוך אתה ה' וגו', גל עיני וגו' הבינונו וגו' מה אהבתי וגו', פתח דבריך וגו', צרופה אמרתך וגו'; ועל הביצה יכתוב מכל מלמדי וגו', מזקנים וגו', מה נמלצו וגו', נר לרגלי וגו'; ויאמר עשר פעמים אלו שלש תבות נגף סגף אגף, משביע אני עליך פותה שר של שכחה שתסיר ותעביר ממני לב טפש אני פלוני בן פלוני ותשליך אותו על טורייא רמתא, בשם (וכאן יש שיטה פנויה, אולי הסופר היה ירא לכתוב השם), והרב קורא עם הנער כל מה שבלוח ובעוגה ובביצה, והביצה יהיה מקולפת ומבושלת, אחר שסיימו הנערים למודם מאכילין לנער העוגה והביצה, כי טוב הוא לפתיחת הלב; ומכסים הנערים תחת המקטורן כשמוליכין אותם מביתם עד בית הרב או עד בית הכנסת... והעוגה מתוקנת מן ג' גריצין של סלת, כנגד מן ובאר ושליו, ומערבין בה דבש ושמן וחלב, דוגמא לויניקתו דבש מסלע, וכתיב דבש וחלב תחת לשונך עכ"ל. ולמעלה מזה כתוב: מצאתי בספרו של הרב ר' יהודה החסיד שלא רצה שיאכילו לנערים העוגה, לפי שכתוב עליהם כתבי הקדש, ואין נאה להוציאן דרך התחתון במקום טנוף עכ"ל. הנה נא לנו מבואר שכן היו קדמונינו מאמינים שיש עוגה מסוגלת לפתיחת הלב, א"כ לא חלום שוא הוא מה שכתב בעל הערוך שר' אלעזר נתפקח על ידי עוגה שאכל, ומה גם כי בשני הספרים כ"י שהבאתי לא נזכר כלל כתיבת קמיע בעוגה, אלא פסוקים בעלמא, וכ"ש וק"ו העוגה שהזכיר רבנו נתן שהיה כתוב בה קמיעא, ראוי שתועיל יותר לפתיחת הלב, לפי אמונת אנשי הדורות ההם (א).

אמנם ידידנו מוהר"ר שי"ר משיב (הערה 16) כי טעם בעל הערוך שאכל הפיטן עוגה ונתפקח יפול מעצמו, אחר שהתאר הזה אינו מוסב על הפיטן רק על אביו עכ"ל. אך לזאת שערי תשובה לא ננעלו, כי יש ויש להשיב כי אביו של ר' אלעזר היה הראשון שהמציא המנהג הזה, והאכיל את בנו עוגה שכתוב בה קמיע, וקרה מקרה שהילד הצליח בתלמודו, ואז התחילו כל העם לכנות את האב בשם קליר, כלומר בעל העוגה; ור' אלעזר האמין גם הוא כי העוגה הועילה לו להתפקח ולהצליח בתלמודו, והיה כחזק טובה לאביו שהאכילו העוגה, ולתת כבוד לשמו היה הותם בירבי קליר, כמו שהיו העם קוראים אותו, על שם העוגה. וכנוי זה נשאר ג"כ לר' אלעזר עצמו, והיו קוראים אותו ר' אלעזר קליר, על שם העוגה שאכל ונתפקח, וגם הוא עצמו (אם יש לנו להאמין בגימטריאות) היה חותם לפעמים אלעזר קליר.

והנה אפשר לומר כי אביו של ר' אלעזר המציא העוגה שכתוב בה קמיעא, ואחר כך (אם מפני היראה שמא אכילת הקמיע תוכל לגרום רעה לילד, או שלא

רצה

(א) ענין העוגה לפתיחת הלב הוא ג"כ ברוקח סימן רצ"ו וכלבו סימן ע"ד ועיין מרדכי שבת תק"ט סוף פרק כלל גדול.

רצה האיש ללמד על מעשה כתב הקמיע) נהגו העוגה בלא קמיע, אלא בפסוקים כתובים בה; ואחר כך עמד ר' יהודה החסיד והרחיק כתיבת הפסוקים על העוגה הנאכלת, ושמעו לו בקצת המקומות, ובקצת מקומות לא קבלו או לא ידעו את דבריו, ומכאן נמשך כי כתיבת הפסוקים נזכרת בס' כ"י אשר ביד מוהר"ר רמש"ג, ואינה נזכרת במחזור ויטרי.

ואבאה עתה לחקירת מקום מולדת הקליר, ואֹמר כי היות ר' אלעזר איש איטליאה רחוק בעיני מאד, כי לא יתכן כלל ליהודי איטלקי לחבר נמתחו עם תהו, אלוה עם לסלוח וכיוצא בזה, כמו שעשה הקליר (בקינה איכה את אשר כבר עשוהו וביוצר לפורים), כי מבטא הה"א אצלנו אנשי איטליאה הוא כאל"ף ממש, לא כן בני אשכנז, הם מוציאים הה"א מן הגרון, כמו אות h שלהם במלת Haus, ומבטא החית אצלם אינו אלא מעט יותר חזק מן הה"א, והוא כמבטא ch שלהם במלת machen, ולכך יתכן להם לחרוז נמתחו עם תהו, מה שלא יתכן כלל לאיש איטלקי; ובאמת נמצאו חרוזים כאלה הרבה בסליחות האשכנזים, כאשר העיד ידידנו בהערה 10. ואם יאמר אדם כי מבטא אנשי סרדיניאה זה תשע מאות שנה היה משונה ממבטא אנשי איטליאה בימים האלה, עליו להביא ראיה. ומה שבקש ידידנו (עמוד 106) להסתייע מבעל הערוך, אין משם ראיה כלל לאופן קריאתו; כי מה שהביא ערך הדייב וערך חדייב בלא שום הערה, הוא כי כן מצא שתי הנסחאות בספרים, והוא לא ידע איזו תכשר, ומה היה לו להעיר על זה? וכמה וכמה ערכים נמצאים בס' הערוך, שהיה בידו להעיר ולפרש, ולא העיר ולא פירש. לדוגמא בערך אן השני הביא מלת מאונך שהיא במקום מאודנך, ולא העיר דבר על זה: האם נאמר שהיתה הדל"ת במבטא אנשי איטליאה מהאותיות הנחות או הקלושות? וכן בערך מסותא כתב שהחית מובלעת; הזכיר הדבר כמו שהוא, ולא הוסיף הערות, ומה ראיה מזה?

ומה שרצה ידידנו (הערה 11) להביא ראיה שהיה הקליר איטלקי ולא אשכנזי, ממה שעשה שיריו בחרוזים, והחרוז היה נוהג אצל הערבים, וצבאותם נתקרבו לאיטליאה ולא לאשכנז; אין זו ראיה כלל, כי אמנם גם בין האשכנזים היה החרוז נוהג, כי הנה בידי ספר קדמוניות לשון אשכנז Diutisea אשר העתיק E. G. Graf מספרים קדמונים כ"י, וקרא שמו Diutisca, ושם בחלק שלישי מעמוד 20 עד עמוד 112 מביא ספורי בראשית ושמות בחרוזים aus dem 12. ten Jahrhund. ובעמוד 404 מביא חרוזים הנמצאים בכ"י על קלף מהדור ההוא השנים עשר (Pergamentcodex des 12. ten Jahrhunderts). והנה הקליר היה קרוב לשנת אלף למנינם, והחרוזים האלה נכתבו רק כמאה שנה אחריו, והאחרונים הם כתובים בספר שנכתב בדור השנים עשר, ואולי חברו בדור הקודם: אם כן מי יאמר ומי יחליט שלא היה החרוז נוהג באשכנז בימי הקליר? ועוד הלא חרוזי הערביים הם שירים שקולים בשווי מספר ההברות, וכן הם רוב שירי הפייטנים הספרדים אשר באמת למדו מן הערביים, אבל שירי הקליר אינם שקולים בשווי מספר הברותיהם, וכן החרוזים האשכנזים המובאים בספר Diutisca אינם שוים במדתם כלל; ומי יאמין שהקליר למד מעשה החרוזים מן הערביים? ומלבד זה מי לא יראה כי כמו שמהלך שירי הקליר משונה מאד ממהלך שירי

פייטני ספרד, כן הוא משונה מאד ממהלך שירי הערביים, והוא דומה מאד למהלך שירי האשכנזים הקדמונים אשר בדיאוטיסקא; כי הקליר לא ידע כלל מחכמת הפילוסופיאה, ולא נשא על שפתיו שום תיבה פילוסופית (שי״ר סוף הערה ב), והוא מאמין בכל ספורי המדרשים כפשוטם, וכמה רחוק דרך זה מדרך פייטני ספרד שלמדו מן הערביים! ואמנם כל שירי האשכנזים הקדמונים המובאים כה וכה בדיאוטיסקא הם מלאים ספורי נפלאות וענינים זרים ומבהילים ממש כשירי הקליר.

ומה שהביא ידידנו ראיה ממלת רהן שהזכיר הקליר שהיא ערבית, איננה ראיה כלל, אחר שהפעל הרהין נמצא בתלמוד, מי יתמה אם הקליר בנה לו שם חדש הנגזר מן הפעל הישן? וכי זו בלבד מלה חדשה עשה לנו הקליר? מי שאמר מן תְּעָלָה לְהַתְעִיל, ומן רְטִיָה יַרְטִי, ומי שאמר אֶפְנוּן בוּך ואלף כאלה, לא יאמר מן הרהין רַהַן?

ומה שאמר ידידנו שאם היה הקליר אשכנזי לא היו זמנו ומקומו נעלמים כל כך מהחכמים אשר קמו רק כמאתים שנה אחריו, ורבנו גרשום כתב עליו שהיה מחכמים הראשונים — זה נמשך ממיעוט החבורים והמחברים בימים ההם, וצוק העתים ההם. ומהיכן נמשך הערבוב העצום הנמצא במשפחת ר׳ משלם ב״ר קלונימוס אם לא מזה? ומי יודע מי הוא זה יוסי בן יוסי שחבר סדר אתה כוננת? ומהיכן בא לרבנו תם מה שהזכיר (במחזור ויטרי סימן שכ״ה) ששמעון כיפה יסד סדר אתן תהלה? ומי הוא זה שמעון כיפה, אשר לא שמענו ולא ראינו רק באון גיליון?

ומצד אחר אם היה הקליר איטלקי, איך היה הדבר שלא נשאר זכר מזה באיטליאה, בארצות אשר מעולם לא סבלו היהודים מהומות והריגות כאשר באשכנז? ואחרי שבכל איטליאה אומרים פיוטיו, מי יתן ואדע איך לא התפארו בו הלועזים, ואיך נתנו כבודם לאחר, באמרם שהיה מארץ ישראל? ורבנו תם שהיה כותב לרומא ולבארי, איך היה שהאמין שהקליר היה תנא? ואיך לא היה שום איטלקי שיעיד שיש לו קבלה מאבותיו שר׳ אלעזר היה מעיר קליארי? ור׳ נתן בעל הערוך והישיבה הגדולה והנכבדת שברומא לא היתה להם שום קָאמוּנִיקַאצִיוֹן עם הישיבות הגדולות אשר בארצות נאפולי וסרדיניאה, ולא ידעו ולא שמעו כי קליר שם עיר הוא, וקבלו שמועת שוא שקליר הוא שם לעוגה? זה דבר שאין דעתי סובלתו. ועל פי כל הדברים האלה נ״ל ברור שהקליר לא היה איטלקי, ושקרוב יותר שהיה אשכנזי או צרפתי.

ואמנם מה זו קרית ספר שהוא מזכיר בחתימתו? הדבר ברור שאין זו קרית ספר הנזכרת במקרא, כי היא דביר שמה, וקרית ספר הוא שמה הקדמון אשר היה לה קודם יהושע בן נון. והנה בהכרח הוא כנוי מחודש דרך רמז כמו בית אל שהוא כנוי לעיר מולדת הפייטן האיטלקי יואב. ואם נחפוץ לצלול בתהומות ההשערות, שתים הנה השערותי, ואולי עוד רבות זולת אלה ימצאו אחרים. הראשונה שיהיה השם הזה קרית ספר מתורגם ממלת Bocherviile (ויהיה Bocher ענינו כמו Bücher עתה), ויהיה הקליר צרפתי ממדינת

נאַרמאַנדיע. והשנית שלא יהיה שם קרית ספר מתורגם, אך יהיה לשון הנופל על לשון Speyer, Spira, ויהיה הקליר אשכנזי. ומי שיבחר בדעת הזאת השניה יוכל לעשות לה סמוכין ממקום אחר, ולומר כי אביו של ר' אלעזר היה מקולוניאה ובא לשפירא, והיו קוראים אותו ר' קיליר (Cöller); ויהיה קליר שם היחס לאיש הבא מקולוניאה, כי היתה עיר קולוניא נקראת ג"כ Cölle (Diutisca III 444) ויהיה ר' קיליר בנו שגור בפי האשכנזים, על דרך ר' אפפענהיימער, ר' ברעסליוער ר' רנדעגגער; ויהיה ר' אלעזר נולד בשפירא ומכונה קיליר על שם אביו שהיה מקולוניאה, וזה דבר שאפשר לאמרו ולקבלו, אעפ"י שאין להחליט כלל שכן הוא האמת אבל שיהיה קליר שם עיר גרידא, בלא סימן היחס, ושתהיה העיר ההיא באיטליאה, זה נ"ל דבר שלא יתכן לקבלו.

ועתה ידידי היקר תשפוט את דברי אלה בחכמתך הרחבה, ותעשה בהם כטוב וכישר בעיניך, והנני מחזק לך טובה, כי אתה היית המניע והמעורר את לבבי לחקור את כל החקירות האלה, אשר מעולם לא פניתי אליהן;

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש המוכן לשרתך ומצפה לתשובתך, הכו"ח פה פאדובה בהמישי בארבעה ועשרים יום לחדש

ידידך שד"ל

אחר חתימת האגרת עיינתי בקרובות לצום אסתר שחשבתי היותן לקליר, ומצאתי רשום בהן ר' פעמים יחיאל בירבי אברהם חזק, והוא אביו של בעל הערוך.

לקוטים

ממחזור כ"י מנהג בני רומה משנת רמ"א

אשר ביד הגבירים המפוארים גבריאל טריאסטי יצ"ו (א)

קרובות לצום אסתר לר' יחיאל בירבי אברהם אביו של רבינו נתן בעל הערוך.

אֲשַׁגֵּן עֻזְּךָ בעם נועז נורא עלילה, אמין נוראותיך על בני אדם להעלילה, אנוש כהרכבת לראשנו סֵבֶר אותנו להעלילה, אנפת בו והשבות גמולו בראשו להתעוללה, אודה שמך כי טוב ולעד אהללה, אקראך נצח יומם ולא אדום בלילה.

בלילה ישבת לכסא כבוד לשפוט מרעידי, יָצָא רָשָׁע בהשפטו מֵמְעִידִי, יצרתני לעבד לך מעודי, יען כן הגנת בעדי, בא"י מגן אברהם.

בכל דור ודור היית לנו מעון, בנשאך ראש על גבי קרת לטעון, בעבורנו דממת צר ואור באילון ובגבעון, בקום עלינו אדם הפ"ת עצתו לְנַעְלָן, בעיר צלמו נתבזה והורד גאונו לְלַעְלָן, בצל כנפיך חַסְתִּי וכך קויתי למשען.

(א) אמר המעתיק: הלא הוא המחזור הנזכר באגרת הקודמת.

למשעון חשת לי ישע משמים, חבלת נוגשי ונמאסו כמים, חטוב אעיד ביום פעמים, חפיצי אהבתך החיים מיומים, בא״י מהיה המתים.

גדל בן גילו של ראש דמיון סרפד, גמר בלבו להשמיד עם בך נאפד, גזר ימיני צום ובאפר יצע ורפד, גבר יהיר הוקע לא נקבר ונספד, גוזלך תהלה עטה וכבע ישועה אפד, גאון נזקף ועל במות דרך לנקפד.

לנקפד יער כרמלו הוצד לדוש, יושבי סלע רננו לקדוש, יעצו שלום לשמות בחדוש, יעריצוך תמיד האל הקדוש, בא״י האל הקדוש.

דבר קדשך זכרת ליודעיך מעוז ומחסה, דלית משאול ואצלת מדחי בך חוסי, דב אורב במסתר כיזם צאנך לשסה, דברי מרמות חשב עם קדוש לעשה, דלתי רחמיך הקישו גוזר אמר ועושה, דכית זרוע צר וגאון עוז נמסה.

נמסה אמירת צמרתו כרתה ונגדעת, אויבתך עוסקת בזאת מודעת, אי״ח להועיל למדה לדעת, אמר פיך חונן הדעת, בא״י חונן הדעת.

הלא אתה מקדם מקדים למזור תעל, הן לכל מכותי שמת סמתר להתעל, השם עצמו המן ושוה גלמו געל, השקה מחמת שדי ומכא מסך הרעל, הטית אזנך לי מוריד שאול ויעל, הגר על ידי חרב היות מנת שועל.

שועל לבד בתחבולותיו במעצבה להשכיבה, לקוחיך ממעיני ישע להשאיבה, לכן הכרזתי שובה משובה, לך נודה רוצה בתשובה, בא״י הרוצה בתשובה.

ושנותיך אין להתם ומעולם לא שנית, ועמוסי בטן נישואי רחם להבלך קנית, ובקרב עדתם נצבת ובית לשמך בנית, וברוב ענותנותך בין שני כרובים חנית, ואזן לפלולם הטית ובחסדך אותם ענית, וצר עושק לקלסה ולטבח אותו מנית.

מנית במיתרי שכם שכן מוסדיך, באי להשתחוות במקדש יסודיך, בהעבירך פישע מתי סודך, סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך. סלח לנו אבינו וכו׳.

זכרי רוב תהלות חסדיך בקדש נאדר, זכר לפלאיך עשית בכל פה מהדר, זך ממשך חרול והניץ מסרפד ודרדר, זמם לעקור הר אשר במעדר נעדר, זמת אולתו הושב ופניו חפו ונקדר, זמיר עריץ כהכנעת לבשת הור והדר.

הוד והדר יעטוך ניני שרה שדי אל, ישועה כהצמחת שכם ואשריאל, יצאת לישע עמך קרואי אל, גואל ישראל, בא״י גואל ישראל.

המסו כסה צר בלבושו טפולין כבל, הריות לקצין ונטע שרשם לישרש ולחבל, חלשי פור הטיל לשוד כבקעת ארבל, חמסו בקדקדו ירד ונשבר בשבר נבל, הלדו כאין נחשב והוקע כעושה תבל, חלפת כח חוסיך מושל בכל וסובל.

וסובל ראש תנין רצצת כוחלי, רפות ידים החזקת לחולה, ראית בעניי עם רך מחלה, רופא חולי, בא״י רופא חולי עמו ישראל.

טמן לרגלי רשת לשומי ככלי אובד, טרוף זרוע וקדקד כמו פולח ועובד, טפול שקר ותרמית ללשוני לכם רובד, טבוח גוסדו יחד זרע אלהים עובד, טאטות במטאטא השמד סובל על כבד, טף ונשים ביום אחד להרוג ולאבד.

ולאבד בקשו שפתי שושנים, בחרונך נבהלו באף עשונים, בלעת עצת מחי דשנים, מברך השנים, בא״י מברך השנים.

יקומו שת פסל בפשע כבד וברשע, יעין לנפשו בשת לכחד עם נושע, יקין להעיר שטמת זקנו מכטן פשע, יקרוֹ כבדו אזניו ועיניו מאד השע, ישע עטית עמך אשר ליראיך שע, ידך כבדה על צר ומחצת ראש רשע.

רשע יצע רמה להתגאל, ירקב שמו מלהזכר כהואל, יאוספו נדחי בבנין אריאל, מקבץ נדחי ישראל, בא״י מקבץ נדחי עמו ישראל.

בצפעוני לחש רכסי איש וריב לשונות, בנועים הם מכל עם ודתיהם שונות, כסף פלם למאד בטל אגרות ראשונות, כסלי מלאו נקלה כציה הק לשנות, במעט כלו נפש ובשר מרדם ישנות, כיקר כרים כלו צרים וכעשן כבשונות.

כבשונות אש להשה כסוחים לפטפט, אנו ואבלו כחוייבו להשפט, אמונך הענקתם צדק ומשפט, אוהב המשפט, בא״י מלך אוהב צדקה ומשפט.

לעולם דברך נצב בנקמך מראש פרעות, לב חורש מחשבות און בפרוע פרעות, לקעקע בצת יעקב דמה סוטם בהפרעות, לוחין כקיר נטוי וכאבני גדר פרועות, לבד ברשת טמן לאם בחזון נפרעות, לקח ממנו קללה באישות ראש פורעות.

פורעות בהל בצירי הבל כמזידים, בדין נכהדו עמו זדים, ברכות אעטך רוכב ערבות, מכניע זדים, בא״י שובר אויבים ומכניע זדים.

מעולם היית מחסה לעמך שוכן מרום, מעמקי שחת ואבדון נגד עינך ערם מי יעלים עצה ממך חאל לגרום, מספחה המתך ואף שכר צורר לפרום, מקור משחת תשגבהו נצח לעד לרום, משנאיך יכרתו על אויבך ידך תרם.

תרום רוֹחף עַצְמוֹת שׁוחקים ומדיקים, רחומיך מַצִּיתים כמשׁוכת הדקים, רְאֵה עָנְיָם פַּלְטֵם מדוחקים, משען ומבטח לצדיקים, בא״י משען ומבטח לצדיקים.

נתת נס להתנוסס לְכַלֵּא כסף וּנְכָרוּ (אולי לִבְלֹא כסף נמכרו), נִצְחָם יז על בגדיך נודעו וּנְכָרוּ, נִחֲרֵי מתגרי בי ושוחה לפני כרו, נֻדְפוּ כמץ לפני רוח ומשׂרש נעקרו, נינם יחד שׂוֹאלוּ שְׁבֵעֵי לחם נשכרו, נוקשו נלכדו וכשבר נבל יוצרים נשברו.

נשברו הֶמְיַת נבליו כהדוק חֲשׁוּלִים, הורד שאול (גאונם) ונגלו שולים, העטית עליו בשת ומכשוּלִים, אלהי דוד ובונה יו ושלים.

סגֻלת צאן ידך פדות להם בִּצְמָחָה (אולי נִצְמְחָה), סוטמים כדונג נמסו ובמִהוּי צלחת מחה, שגבו ישע קודרים ונסו יגון ואנחה, סלסול השם חֲדָשׁוּ למצוק ממציא מנוחה, ספר אגרות שלישים בדורות כתבו להניחה, סַגֵּב חדש אשר נהפך מיגון לשמחה.

לשמחה מספד הָפַכת מרומם שְׁפָלָה, מְדַכֵּא ומשפיל גאון עֻפָלָה, מרומם לכוכבים כעפר נפולה, שומע תפלה, בא״י שומע תפלה.

עוֹלוֹת בלב פעל וחמס פִּלֵּס ועכל (אולי וּנְכַל), עלילות רשע לבו הָפַךְ בעבדיך להתנכל, עַל לשונו רגל דבר מר בנכל, עַץ שטנה לכתוב לעבד כילי ונוכל, עתירתי אז כְּעָזְבָה עצתו לְסַכֵּל, עמלו שב בראשו ונהדף באין תֶּכֶל.

תכל חִבל מעשיו מלך הכבוד, הצצים תִּנּוּ צדקות לִלְבוֹד, הֲלִי כתם הענקתם לזבוד, לכן לבדך ביראה נעבוד, בא״י שאותך לבדך ביראה נעבוד.

פעולת נאמני ארץ שַׁרְתָה וְשַׁעְתָה, פדות זרעם מני צר בזרועך הושעת, פקדוך בשִׁלּוּשׁ צום ואף לחיים הִרְגַּעַת, פנו אליך ונושעו ובקרב עדתם נודעת, פלולם הסכיָת ונפש קובעיהם חבלת וקבעת, פֶּצַח דברי הצומות וזעקתם מאז הִקְבעת.

הקבת זְרוּיִם לקבץ עיר נכבדות, זַרְזנו לחנן לפניך ולהתודות, זבחי שי אשלם ותודות, הטוב לך להודות, בא״י אל חי הטוב שמך ולך נאה להודות.

צפירת תפארתך לעד באין שִׁנּוּי שִׁגַּבְתָּ, קמים להדוך ולחַשֵּׁל גאון עזם הכנעת, רעיך נענו בכֶבל, אפך בם הפגעת, שׂרשו נֻסחו מִתֵּבל וכשכור אותם הֵנַעְתָּ, תַאלתֵנו שור והנקם מרודפינו גם עתה, תרדנה שפתינו בגאלך עם כצאן הִסַּעת.

הסעת קויך והבאתם עד הלום , קַבְצֵם ביד לאט אדרתו ויגלום , קִוּוּי תוחלתם בלי לבלום , עושה השלום, בא״י המברך את עמו ישראל בשלום .

גאולה (זולת) ליה״כ לראב״ע (editum)

א ל ישראל נקראתָ לפנים, היית לאב והיו לך לבנים, ואיכה שכחתם אלף שנים, עד כי בעלום זולתך אדונים, ובכלֵי גולָה עשרת מונים, יצאו וכלים מכלים שונים. התעלים עיניך, ואם קצרה ימינך, מדוע אינך מושיע המוניך. היש גואל קרוב ממך, כי גואלנו מעולם שמך.

ב נך לעיניך נתון (ביד צריו), נהפכו על זאת עליו צירין, ואם בא לדבר לעו דבריו, ואיך יעמוד לבו ולא ימסו אסוריו, ואימת בן אמה בקרבו מנעוריו, ועֹל איש שעיר על חלקת צואריו. אור דעתו נעתם, וקץ ישעו נסתם, וכל חשבון תם. והצל לא הצלת את עמך, כי גואלנו מעולם שמך.

ר בים לוחמים עד אשר לא אֶמְנֵם, בני דומָה ידימֵם ויָוֵן יוֹנֵם, וקדר יקדירם ובוז לבז יתנם, ודישון ידושם וענָה יְעָנֵם, עד ישקיף וירא ה׳ ויחנם, וחרפת ישמעאל ישמע אל ויענם. כי ידעתי סוף, לביתך תכסוף, ובניך תאסוף, וזרועך תחשוף. וברֹב גאונך תהרוס קמיך, כי גואלנו מעולם שמך.

ה עלה נא ארוכה ומרפא, לחולי עמך אל רחמן רופא, עצור מגפה לעם לך מצַפה, כלה דבר ומשחית ולא נִסָפֶה, ותאמר למלאך ידך הרפֵה, רפאנו ה׳ ונרפא. רב לנו להיות, לבז לחיות, (אדומיות) וחִתיות. ויבואונו רחמיך, כי גואלנו מעולם שמך.

מ רי נפש מתי תרפאם, ואם בך מעלו חסדך יבואם, ומשחית קִנך למה יניאם, הבנים לקח ולא שִלַח האם, מהרה חושה מִשְבִי הוציאם, טרם תבקשם ולא תמצאם. ובבוא יום עברה, האיום והנורא, והיתה עת צרה, צרה כמבכירה, חוסה ה׳ על עמך. כי גואלנו מעולם שמך.

לנעילה

א בן מעמסה, עמוס ואל תמאסה, טרם נעילת שער. אבן ישראל, טע בהר אל, טרם יבא שמש. אבן שתיית קדם, שית כימי קדם, כי פנה יום. היום יפנה, והשמש יבא ויפנה, ושעריך תבנה, קדוש. אנא אל נא שא נא סלח נא מחול נא חמול נא כפר נא רחם נא כבוש חטא ועון.

ב אמונה אתאנו, אמונתך תאמצנו, טרם נעילת שער. באמונה תפריח, שמש צדקה תזריח, טרם יבא שמש. באמונה תרחמנו, ותחדש ימינו, כי פנה יום. היום יפנה.

ג בה שעריך, תמלא מאורך, טנ״ש. גאול גלמודה בחפץ, תשים לאבני חפץ, טי״ש. גְּאָלָנוּ בחילך, בגדולת גדלך, כפ״י. היום יפנה.

ד רשנוך ביום זה, בצום הלא זה, — דרוש ענויינו, נקראך ותעננו — דורשיך היום, ענה פלולנו היום — —

הֲכִזֶּה יהיה, לזרע כה יהיה, טנ״ש. הננו אתאנו לך, כי אנחנו פעלך, טי״ש. הלילה לך ויום, שית אורנו כיום, כפ״י. היום יפנה.

וְיִדְעֵנוּ מחילה, והסר מחלה, —. ותאמר סלחתי, רציתי וחשבתי, —. ותאיר ותגיה, עלינו באור נגה, — . — .

ז רזיר מתנים, חיש לנושאי לך עין, —. זכור שבשפלנו, עד דכא השפלנו, —. זה יום מימים, תסלח לתמימים, — . —.

ח וקר נסתרות, מחול לדורי דורות, —. חמול בחמלתך, למקיימי מלתך, —. חוסה וחמול, ולבבנו תמול, — .—.

טַהֵר דירתך, ונשא בחירתך, —. טַהֵר כעצם שמים, שופכי לך לב כמים, —. טובך שבע רצון, ותפק רצון, — . — .

י שען ורחמיך, נַהֵל רחומיך, —. ימינך תסעד, מחנניך מרַעַד, —. יבא דודי לגנו, ויאכל פרי מגדנו, — . —.

כ בוד הלבנון, ינתן לאתי מלבנון, —. כבודה בת מלך, תשמיע סלחתי מלך —. כתר יצליחו, כבירים ינצחו, —. — .

ל פֹּז 1) מתענים, שית לשאננים, —. לְפִידֵי נחמה, יאותו לְבָרֵי כחמה, —. לפידים וקולות, תראה לקהלות, — . —.

מ עידיך תועיל, קדם פֶּתַח תנעיל, —. נַחֲנֵנוּ להתנובבה, בשערי תשובה, —. סלה תרחמנו, ומעפר תקימנו, — . —.

מ ועדיך נצרוּ, מערב עד ערב, —. מִלֵּי לשמנה, נצור באמונה, —. נורא תהלות, בל תזכור עלילות, — . — .

ס כות תחנתי, ותאמר עניתי, —. שים כדכד יקרה, שמשות שמורה, —. סלה תרחמנו, ומעפר תקימנו, — . — .

ע ניה רפא נא, כנם יגדל נא, —. עלץ עדתך, נוצרי דתך, —. עדיך שבנו, רצנו שובבנו, — . — .

פ עולת עמו, יתן שכרו בעמו, —. פקח עיניך, וראה שוממות מתעניך, —, פניך האר, מחנניך לטובה השאר, — . —.

---

1) אולי לכפור

צַפֵּה צעקתנו, ופנה נא לצדקנו, — . צֶדֶק צאנך, ותפק רצונך, — . צוּר קיים לכני, אמר אני ארעה את צאני, — . — .

קרית חנה, שית לכל תחנה, — . קבוצת נדחים, תקבץ כרועה מדוחים, — . קרואי שמות, תחתום לחיים שמות, — . — .

ר בבה להרבות, אלפים לשמור, — . רני בשמחה, אם הבנים שמחה, — . רננו למוחל, עון להמחל, — . — .

ש למים יתיצבו, ובשלום ישובו, — . שענו ורצנו, ובשעריך העליצנו, — . שבחו למוחל, עון להמחל, — . — .

ת ודה תשא, אל רם ונשא, — . תמלא משאלות, ותחיש גאולות, — . תעבור על פשע, ותמחה חטא ורשע, — . — .

היום יפנה, והשמש יבא ויפנה, ושעריך תבנה, קדוש.

Nr. CCII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 164. Vol. I. Nr. 40.

8. 7. 1838. ט״ו תמוז התקצ״ח

לידידי הכורם שלום

חמש ההעתקות מכרמך קבלתי על נכון וחלקתים לבעליהן, ועל השלוחה אלי הנני מחזיק לך טובה, ואם התמהמהתי עד היום היה זה מפני שלא רציתי לכתוב לך אגרת בשביל דבר זה לבדו. מה הוא מחיר כ״ח ג׳? ומה אעשה לקצת מתלמידי ואוהבי המבקשים לקנותו?

כבר שלח לך ידידנו החכם יש״ר קובץ אגרותיו אלי ואגרותי אליו, ואת האחרונה שלח אליך בכתיבת ידי, והיא הכוללת סדר תנאים ואמוראים, והנני מבקש ממך אשר בכתבך אל החכם המדפים תברכהו בשמי ותתחנן לו שיעשה חסד עמדי, שבכל מקום שימצא בתוך סדר תנאים ואמוראים „אמר שד״ל״ ישים הדברים ההם (מן אמר שד״ל עד סוף המאמר המוסגר) בהערה בתחתית הדף, וכן יעשה גם בכל אמר שד״ל שימצא בפירוש אבות אשר החלותי להעתיק בסוף האגרת, גם שם יכתוב אמר שד״ל עד סוף הדבור, בישולי הדף, ואת כל ההערות ההנה ירשום באותיות א״ב. זולתי אמר שד״ל המשתדל אשר כתבתי בסוף האגרת יניחהו במקומו בגוף האגרת. ואתה אם תתבונן ליגיעת בשר אשר התיגעתי במלאכת רוב האגרות ההן וליקרת הספרים אשר העתקתי מהם, אשר קצתם קניתי במחיר יקר מאד, בטחתי כי יתעורר לבבך להשתדל שיתן לי המדפים איזה מספר

עקסעמפלארע מכ״ח רביעי כאשר נתן לי שמיד מבכורי העתים לקצת השנים .

בקרוב אולי תבואך מעיר בראדי אגרת ארוכה אשר הראותה על פני חוצות נחוץ לי מאד (מפני המת המציקים בעלי הרואה, ורבני ווארשוא ולבוב אשר עלה עשן באפם על מה שכתבתי על הרמב״ם, ואולי עוד יותר על דברי בשיר לשי״ר) ואקוה שלא תמאן לתת לה מקום בכרמך. גם נכסוף נכספתי לפרסם בכ״ח זה הרביעי פירושי לעשרת הדברות, אך לא אעתיקהו ולא אשלחהו (כי ארוך הוא) אם לא תבטיחני לתתו בכרמך זו .

והנה הוא דבר שאין צריך לאמרו כי כל הערה שתרצה להוסיף על דברי אתה ידידי או אדמ״ו החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י, הרשות בידך להוסיף, ובלבד שלא תגרע מדברי דבר. וממילא נשמע כי כל השלוח אליך מאתי, רצוני שתראהו תחלה לאדמ״ו הנ״ל .

תמחול לומר לאדמ״ו הנ״ל כי עתה מקרוב מתוך דברי החכם צונץ באגרותי אלי נודע לי (מה שלא עלה על לבי מעולם) כי המחזור כפי מנהג בני איטליאה או בני רומה איננו נמצא ונודע באשכנז ופולין, והוא צונץ עדיין לא ראה אותו, ואז חקרתי ובדקתי ומצאתי כי גם מוהר״ר שי״ר לא ראה אותו בזמן שכתב תולדות הקליר, כי שם בהערה 28 כתב כי קרובותיו לעשרה בטבת ולשבעה עשר בתמוז נאבדו, והנה הנם במחזור הנ״ל, אז חשתי ולא התמהמהתי וכתבתי לצונץ אגרת ארוכה, הכוללת רשימת כל הנמצא במחזור הנ״ל, עם העתקת כל מה שבא בו מן הקליר ובלתי נמצא במחזור אשכנז, ואלמלא שהיה צונץ יושב בממלכה אחרת הייתי שולח לו עקסעמפלאר מהמחזור ההוא. והנה אולי אחר שכתב מוהר״ר שי״ר תולדות הקליר כבר בא לידו המחזור ההוא, או אולי הוא נמצא ביד הגביר החכם היקר מוהר״ר יוסף פערל נ״י, ומשם יוכל לראותו ולבדקו. ואם אין זאת, הנני מוכן לשלחו אליו מתנה (דפוס ויניציאה שמ״ז, שני חלקים אין אקטאף), ובלבד שיעמים עליו הוצאות הפארטא. את אלה תגיד לו ותודיעני רצונו .

תברך בשמי שלשת החכמים המופלאים, תפארת עירך, שי״ר ופערל הנ״ל, ומוהר״ר נחמן הכהן קראהמאל, ה׳ יחלימהו ויחיהו .

הֲשִׁלַחַת דמות פני לבראדי, כאשר בקשתי ממך זה ימים רבים ?

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ט״ו תמוז התקצ״ח

ידידך שד״ל

Nr. CCIII

An Herrn D^r. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 165. Vol I Nr. 41

11. 7. 1838 י״ח תמוז התקצ״ח

לידידי המליץ והמשורר המפואר רמה״ל שלום .

שמחתי במכתבך, לולא שמועת מות החכם ייטלם אשר מרה לי, אע״פ

שלא היה דבר גדול. תולדות יצחק הייתי שולח לך, לולא ראיתי כי מחשבה אחרת בלב ידידנו יוא"ל, ולא אחפוץ להניא את עצתו. ס' דיציונאריאו סטוריקו של די רוססי אפשר למצוא אותו, אך תאמין לי, העתקתו עם הערות איננה מלאכה נאותה לך (ולא לי), כי צריך לזה אדם שבלה ימיו באותן החקירות. בישורת מחברת מנחם בן סרוק ראיתי אצל ידידנו החכם יש"ר, ואמרתי לו צר לי מאד אם תצא לאור המחברת ההיא בלא השגות דונש בן לברט. הגהות המגדל אשלח אליך, אך אמתין עד תראינה עיני בני הנעורים והגיון בכנור, או עד שאראה שער הספר נדפס בפרעסבורג במלות "מאת שד"ל" במקום "מאת חכמי לב" ואז אכתוב גם אני הקדמה קצרה. הוצאת ספרי לה"ק (ובפרט גדולים) מטריעסט אמת הוא שהוא דבר קשה. דף שלום אסתר אשר שלחת לי מצא חן בעיני ושמחתי בו באמת בראותי אותך מצליח במלאכת השיר השקול. והא לך הגהותי.

טור 6 בל יוכל עין ראי, אמור: בל תוכל עֵין רְאֵה. 9 ביקר הוריה, צ"ל ביקר בקמין, ושרש הדבר תמצא בספר Prolegomeni (אשר עדיין לא הגית בו, רק בחלק הספורי ממנו, וכן עשו רוב רואיו, אשר על כן ערך הספר עדיין לא נודע, ואולי יודע אחרי מותי, אך לא בשביל זה אבחר לי מות). 21. הוא גבה וגאון, אמור: גאון וְגבה הוא ישים לאין. 22. בשפל העין, אמור: בְּשַׁחַת עין. 23. 24. נכלמה, נאלמה, אמור נכלמת, נאלמת, כי נכלמה ונאלמה אינן שמות התאר (אלא לשון עבר), אם לא שיהיה הטעם למטה, נכלמה. 25. הלך, אין ענינו עני אלא אורח, וטוב לומר חֵלֶךְ. 26. אל לב המלך, אמור: בלבב, או לפני. 37. 38 לא טובים בעיני, ואתה תתקנם כחפצך. 48. ושמי ציון נשמו הה ממעל. אמור: ולאמים על ציון ישליכו נעל, או 47. 48. אסתר במרום כסא תגביה שְׁבת, ועיר חנה דוד גלים נֶחֱרבת. 53. דלתי פי מאבי עד כה נשמרו, דע ידידי כי איננו מדרך לה"ק לקשור הפאסטיק עם האבלאטיק (כגון התפוח נאכל מהאדם), ומליצת דלתי פי נשמרו מאבי, אין ענינה בלה"ק אלא: שמרתי לשוני מהגיד הדבר לאבי, כמו משוכבת חיקך שמור פתחי פיך, ופעל נשמר איננו פאסטיק אלא רעפרעקטיק (שמר את עצמו); לכן אזור חלציך ותקן כחפצך. 61. את סודו חרש, אמור: את סודם. 69. בין אלה הבנות כמני גרשו, יש כאן י"ב תנועות, וצ"ל בין בנות אלה. 80. כי הנה לראותכן, השוא הוא נע, וצ"ל הנה לראות אתכן. 110. דובקת, אמור: מִדבֶּקת. 117. הה מתי בת ציון, אמור: הה בת ציון. 118. מעפר את ראשך, אמור: מן העפר ראשך. 134. האם קמו כְּקדם, אמור. אם קמו כימי קדם. 138. הגידה-לי, צ"ל בלא מקף. אחר 140 (יתן בידה תכן ספר דת המלך) ולמה לא (יתן בידה פתשגן כתב הדת)? אם פתשגן איננו עברי, גם דת איננו עברי (ומימינו אש דת למו) צ"ל מלה אחת כמו שהוא כתוב, ועינינו מימין (לדרום) אשדת הפסגה, עיין Prolegomeni עמוד 89. 148. יגרו, כתוב: יגרו. 149. משרש נחש, עשית

נחש מלעיל, ואז יהיה מלשון כי לא נחש ביעקב. 153. ותהי, השוא נע, לעינים, צ"ל לעינים. ולתקן כל אלה ראה זה מצאתי: מלהם ברפידים, משרש, סתן זה הצפע יצא; אליו ינתן עמי חנם; כי הוא את לב מלכהו אל כל אשר יחפץ ישנו ויפתהו, ויהי המן הרע אליו עינים.

ביום י"ח סיון שעבר כתבו אלי מארץ רחוקה: "המשורר רמה"ל יחלק אגרות עם הנערים הפתאים ההם, ויגדלם וינשאם עד מאד, ויפאר מעשה ידם בהרואה ח"א, ויבקש מאתם שהחלקים האחרים ידפיסו בדפוס פרעסבורג אשר הוא מגיה שם". הודיעני נא אמתת הענין.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה י"ח תמוז התקצ"ח.

ידידך שד"ל.

Nr. CCIV

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d' ordre de l'Index rais. 166. Vol I. Nr 42

16. 7. 1838. כ"ג תמוז התקצ"ח

מכתבך הגיעני תמול שלשום, והיום הנני שולח אליך חמש מאות טורים (משירי רמב"ע) אשר שאלת ממני, אשר בעבודת יום ולילה העתקתים באצבעותי, מזוקקים שבעתים בדיוק כל אות וכל נקודה, והוספתי בהם סימני ההפסקות, אשר זולתן תקשה מאד הבנת השירים ההם, גם הוספתי בגליון קצת מלות לבאר הסתום, גם כי מקומות הרבה יש בהם שהיו צריכים לביאור רחב. ויואל אלוה שתוציאם לאור מדוייקים כאשר אני שולחם אליך, והוא יאיר עיניך בבואך לתרגמם, והדר מליצת המשורר הנפלא הזה לא ישחת. ואני שמעתי ולא אבין מה שאמרת לי שאראה במחברתך דברים רבים אשר מצאת במחזורים כ"י אשר ביד הנגיד ר' מיכאל חיים, שנראה מזה שהוא מניח לך להעתיק מספריו; ואח"כ אמרת שאתה מדמה בנפשך שלא ירצה לתת רשיון להעתיק ס' הנקוד, שנראה מזה שכבר ידעת את האיש שאין דרכו לפתוח אוצרותיו למעתיקים, ושאתה לא מלאך לבך לבקש ממנו מה שבקשתי ממך; ועם זה אמרת שהוא דורש שלומי, שנראה מזה שדברת לו בשמי, כל זה תימה בעיני, ויש לתרץ בדוחק. ואתה שלום.

פאדובה כ"ג תמוז התקצ"ח.

ידידך שד"ל.

הערות לשירי רמב"ע

ב. להחטיאנו, ר"ל להחטיא החץ שלא יפגע בנו. להשיאנו, ר"ל לרמותנו. אנו להפליאנו, היו סבה להגדיל ולהפליא כבודנו כמו שמפרש והולך. אנו לשון אנה לידו. איך תתמהו (על זאת) כן נ"ל, וחסר בכ"י. ואם, etsi. שמש, הוא שלמה הנזכר למטה. ימותיו, של הזמן. והוא, ר' שלמה. סבא, יין. נשוא נלאינו, כן נ"ל, ובכ"י נשא חלאנו, ונשחת המשקל.

י"ד צבאים, ל' צבי. ואם etsi. זה, לבי. ומזה, עיני. נשיאים, הענינים. בעוד, כל עוד, כל זמן.

כ"ט שתי ערבו, שתי וערב שלו. משעיר, היא מלכות קסטיליאה שהיתה תחת אדום (הנוצרים), ורמב"ע היה בגרנאטא תחת הישמעאלים.

ג"ח מכים, מלכים ב' ח' כ"ט. שוע, איש נכבד יורד וכו'. ערכי, דמי. שלמו, תמו.

פ"ג שבריך, שופטים ז' ט"ו. צצים, פרחים חקה, פפליכט.

צ"ו אמור או, ואי בעית אימא. שרנו, לא ראינו זולתה.

קל"ה סודות לו, כמה סודות נעלמים יש לו לקב"ה.

קמ"ה ורופא חרס, גרב.

קצ"ב יאש, יתיאש. עשנו, כוכבים, לשון עיש. כי, כי אם. והם, ימי היותנו עמך, המדו, beneiden. עצור, כדי לעצור. כמותנו, אנשים כמונו, כלומר אני. שכל, כן נ"ל, ובכ"י שפל; והכוונה: שבלי ונפשי (בזמן שהיו הזקים כלב הארי) היו משוים בעיני (בימי קדם אשר חלפו) הריש והעושר.

ר"ד הפך, מדת ההפכפכנות. ותעצב, ומה תעצב? סחיתם, הרוחתם, חפיתם, ל' בושת.

שגיאות להבין

צד 312 שורה 3 – 2 תחת תקצ"ג, תקצ"ד, צ"ל תקפ"ג, תקפ"ד. צד 318 שורה 13 תחת tettre צ"ל lettre. צד 336 שורה 5 מלמטה תחת excerpto צ"ל excerpta. שם שורה 7 מלמטה תחת 3. 5. 1836 צ"ל 31. 5. 1836. צד 339 תחת Nr. CXVIII צ"ל Nr. CXXVIII. צד 345 שורה 6 תחת pro ca צ"ל pro ea. שם שורה 8 תחת gvaecum צ"ל graecum. צד 349 שורה 2 תחת Golenberg צ"ל Goldenberg. צד 371 שורה 20 תחת Sabbatim צ"ל Sabbaticum. שם שורה 1 מלמטה תחת amando andò צ"ל amando, andò. צד 378 שורה 12 תחת sauf צ"ל sans. צד 414 בהערה תחת נעיר צ"ל נעים.

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

hebräische Briefe

gesammelt von seinem Sohne

DR. ISAIAS LUZZATTO

Herausgeber

EISIG GRABER

VIERTER BAND.

PRZEMYŚL.
1882.

Druck von Zupnik & Knoller, Przemysl.

אגרות שד"ל

אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי
"שד"ל (1838)"

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראָבער

חלק רביעי

(בהוצאות המוציא לאור)

פרעמישל

דרוק זופניק עט קנאללער

שנת תרמ"ב לפ"ק

Nr. CCV

An Herrn Ephraim Isr. Blücher in Prossnitz

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 167. Vol I Nr. 43

כ״ז תמוז התקצ״ח 20. .7 1838.

לידידי המשכיל והנבון ר׳ אליעזר בן שלמה ברכה ושלום.

כמים קרים על נפש עיפה כן אגרתך מארץ מרחק (תונים כ״ד סיון) היתה לי לששון ולשמחת לבבי, כי בכל שבוע בכתבי לחותני הייתי שואל ממנו אם חזרת לעיר טריאסטי, והרבה הייתי דואג על שלומך בשמעי כי עדיין לא באת, ועתה שמח לבי בשמעי כי שלום לך, כן יהיה תמיד, פרוח תפרח ותגל עם בת זוגך ועם הזרע אשר יתן לך ה׳ מן הנערה הזאת.

המחיר אשר קצבת לדיואן ר׳ יהודה הלוי יקר בעיני נכבד, ומה גם כי הספר חסר, וראוי לך לבקש אם אולי יִמָּצֵא ממנו העתק אחר, וממנו תצוה להעתיק ולהשלים החסרון. והנה אין ספק כי הדיואן הזה יכלול הרבה ענינים נדפסים ומפורסמים במחזורים, או נכללים במחזור כ״י שבידי הנכתב בעיר והראן, באופן שאולי הענינים החדשים אצלי לא יהיו רק חלק קטן מהספר. ויהי מה הביאהו אלי, ותהיה בטוח כי בשלום ובמישור נתפשר יחדו, ואם עד היום הזה (אחר כמה שנים שאתה מכיר אותי) דין ודברים לא היו בינינו, גם עתה בהביאך אלי הס׳ היותר יקר אצלי מכל הכ״י שראיתי עד היום, לא תהיה מריבה ביני וביניך. ואני באמונתך בטחתי שלא תשתדל למכור הס׳ לאנשים אחרים העשירים ממני, ושלא תעשה ממנו העתקה אחרת להביא בארצות אירופא. ואתה ידידי תעשה חסד עמדי אם תכתוב אלי תכונת הכ״י ומספר דפיו, ומהות הכתיבה, ומספר השירים הכלולים בו, ומהות שלשת החלקים שהוא נחלק בהם, ואם יש בו גם חפיוטים המפורסמים במחזור, ותתן לפני קצת דוגמאות מהענינים הנכללים בו, ותודיעני אם נמצא בו מחברת שתחלתה איך אחריך אמצאה מרגוע. והנה נא ידעת ידידי כי יש בידי מחזור כ״י בארבעה חלקים כתוב בוהראן או קרוב לשם, והוא כולל שירים רבים לר׳ יהודה הלוי, ר׳ שלמה גבירול, ר׳ יצחק גיאת, ר׳ משה ור׳ אברהם אבן עזרא, הבלתי נמצאים בשאר מחזורים. והנה החלק הכולל תפלות שלש רגלים הוא חסר קצת כה וכה, ואם תמצא העתק אחר ממנו אפילו חסר, אקנה אותו, אך לא במחיר רם ונשא.

גם דיואן ר׳ משה אבן עזרא שבידי הוא חסר כה וכה, ואם תמצא העתק אחר אפילו חסר, אקח אותו, אם לא יכבד מחירו.

שאר הכ״י שהזכרת אין לי חפץ בהם.

ידידי מוהר״ר רמש״ג לא יוכל לקבל הספרים בליוורנו.

ס׳ . . . . אומר שיקח עשרים מקראות דפוס לונדון, ויתן מחירן בכסף

מלא תכף לקבלה, שלשה זהובים (f. 3.) לכל אחת, דהיינו יקה שמנה מקראות בלה"ק מן הגדולות, ב' מקראות בלשון צרפת, שש בלשון איטלקית, ב' בלשון אשכנז, ב' בלשון יונית, בין הכל עשרים, ובלבד שתהיינה מונחות בויניציאה ובלא הוצאות הפארטא. גם הוא אומר שיקה קצת תהלים דפום הנ"ל.

ואני הכותב אקה מקרא אחת בלשון ערבי ושתים בלה"ק (מן הגדולות), ושלש בלשון איטלקית, מונחות בויניציאה כלן במחיר f. 3. 30 לאחת, אם לא תמכור לס' . . . . . , ואם תמכור לו אשלם גם אני מה שישלם הוא. רֵעַי

ותלמידי דורשים שלומך, ואני יותר מכלם אל אל שדי אעתיר יפרוש סכת שלומו על ידידי המשכיל ר' אליעזר בן שלמה וישביעהו שובע שמחות, ויצליחהו בכל מיני הצלחות, ויביא לידו ספרים נחמדים ויקרים, להגדיל תורה ולהאדירה, ולהרבות כסף במחירה, ויחוננהו לקנות באחת ובשתים, ולמכור בארבעתים, ובלבד שיחום על דל, וישא פני רשד"ל, ויהי ברכת ה' בכל אשר יש לו, ויתן שלום באהלו, ואת רַעיתו היקרה והנחמדת יברך וישמור לארך ימים, ויתן לו ממנה בנים

נעימים, צדיקים וחכמים, הורתם באיטופא ולידתם באפריקא ומיתתם באזיאה בערי יהודה וישראל, בשוב ה' שבות עמו ובא לציון גואל.

דברי הכו"ח פה פאדובה כ"ז תמוז תקצ"ח המצפה לתשובתך או לראות פניך

ידידך שד"ל

Nr. CCVI

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 169. Vol. I Nr. 44

1. 8. 1838 י' אב התקצ"ח

לכבוד ידידי היקר המשכיל והנבון כמ"ר יהושע העשיל שור בריכה ושלום.

מכתבך היקר הגיעני היום ויהי לי לששון ולשמחת לבבי, ולכשאוכל אשיב לך מענה. ועתה לא אתמהמה מכתוב אליך שורותים אלה, לומר לך שתמהר ותשלחהו לכרם חמד. ואמנם לענין שאמרת שאשאל את פי ידידנו החכם יש"ר אם יחפוץ שתוציא החוצה אגרתו למאהר; דע ידידי כי זאת יגרום לפחות עכוב ז' ימים, ומלבד זה ראוי שתדע כי לא היה הענין ממש כאשר חשבת, כי אמנם האגרת ההיא היתה סבה להדפסת ס' מגן החכמה, לא הרואה; ואמנם שתי שורות שכתב יש"ר באגרותיו ח"ב (עמוד 12) הן היו סבה להעלות המה לנקום נקם. לכן זאת עצתי ידידי היקר, תשמיט ממכתבך האגרת ההיא וכל המתיחס אליה, מן "ואם תחפוץ לדעת" עד "יבא לכלל טעות", ובטוב טעם ודעת תמלא החסרון ותקשר הענינים יפה. תמחול להוסף באגרתך יום כתיבתה.

לענין הערתך על מה שאמרתי תלמידי סומכום, דע ידידי כי לא בשגגה כתבתי, אלא בכוונה, כי חלילה לי להזכיר תלמידי ר' מאיר לגנאי, כי הלא כל

ישראל תלמידי ר׳ מאיר הם, כי הוא כתם משנה, וחלילה לי להאמין שכל תלמידיו או רובם היו כסומכוס; ומאחר שמכל אותם התלמידים שהיו קנתרנים לא נזכר רק סומכוס לבדו, אני קורא תלמידי סומכוס לכל ההולכים בדרכיו, על דרך שאמרו תלמידי בלעם, אע״פ שלא ידענו אם בלעם העמיד תלמידים.

משירת דרך ארץ לא כתבתי יותר עד היום הזה.

הבחור קאזינער הוא באמת לומד הרפואה באוניווערסיטעט.

תקרא האגרת הלוטה פה ואח״כ תחתום אותה ותשלחה עם אגרתי ואגרתך.

תסכה לי ידידי כי לא אכתוב לפיליפזאהן על דבר בקורתך, כי לא אעשה דבר שהוא נגד רצון החכם שי״ר ושאולי יוכל להיות לו גרמא בנזקין. ואחרי מה שהודעתני, ירא אנכי פן גם אגרתך אלי לא יחפוץ שתצא החוצה. ואם אולי יכתוב לך הכורם שלא יוכל לפרסמה מפני מה שכתבת ברמז נגד הרב . . . אז תוכל למתק לשונך, עד שיתרצה.

על אודות ר׳ יעקב אנטולי לא ידעתי אלא מה שכתב דע—ראסטי בספריו דיציאונאריאו של המחברים העברים, והוא כי הוא העתיק מלשון ערבי ללה״ק פירוש אבן רשד (Averrois) על קצת ספרי אריסטו, ופירוש אבונצר (Abunassar) על ס׳ ההטעאה לאריסטו, וס׳ המבוא לפורפיריום (Porphirius), גם ס׳ האנליטיקי (Analitici) לאריסטו, ושהשלים אותו בשנת ד׳ אלפים תתקצ״ב (1232) בעיר נאפולי, ושהיה הקיסר פרידריך מיטיב עמו. גם העתיק ס׳ אלמגעסט לפטאלאמעאוס, וס׳ יסודות חכמת התכונה לאלפרגאני (Alfragani), ושהחכם קריסטמאן העתיקו מלה״ק ללשון רומי והדפיסו בפרנקפורט בשנת ש״ן (1590). כל ההעתקות הנזכרות נמצאות כה וכה בכ״י, קצתן ברומא, קצתן בפארמא, בטורין, פאריש, ואקספארד. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כחפץ הכו״ח בחפזון פה פאדובה עשרה באב התקצ״ח

ידידך שד״ל

Nr CCVII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 170. Vol. I. Nr. 45.

1. 8. 1838. ר׳ אב התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב הר הזהב שלום

ועתה כבוא הספר הזה אליך תאסוף אליך שתי האגרות אשר עמו, אחת ממני לידידי הבחור המשכיל וחכם כמ״ר יהושע שור, והאחרת תשובתו. אם תתן לשתיהן מקום בכרם חמד מחברת רביעית תעשה הטוב והישר, ובזאת יודע אם

חביב עליך כבוד הכו״ח פה פאדובה עשרה באב התקצ״ח

ידידך המצפה לתשובתך גם לאגרת הקודמת. שד״ל

אם תמלא את שאלתי אז עוד אחרת אבקש ממך, והוא שתעיין באגרתי הרצופה פה, ואחר מלת סומכוס תציין סימן (א), ובתחתית הדף תכתוב ההערה אשר אנכי נותן לפניך, וזו היא: 1)

(א) עיין קדושין נ"ב ונזיר מ"ט, ואעפ"י שר' יהודה אמר על תלמידי ר' מאיר בכלל קנתרנים הם ולא ללמוד תורה הם באים וכו', חלילה לי מהחליט דבר כזה על תלמידי ר' מאיר, אשר דבריו סתם משנתנו, על כן אמרתי תלמידי סומכוס ותליתי הקלקלה במקולקל, כי מכל התלמידים הקנתרנים שהיו לר' מאיר סומכוס לבדו נזכר בתלמוד, ואף אם הוא לא העמיד תלמידים, כל ההולכים בדרכיו תלמידיו יקראו.

Nr. CCVIII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 171 Vol. I Nr. 46

3. 8. 1838. י"ב אב התקצ"ח

לידידי המשכיל והנבון כמ"ר שמואל ליב הר הזהב שלום.

ביום ט"ו תמוז כתבתי לך אגרת, והיום הגיד לי ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י כי תמול באהו מכתב מאתך, בו אתה מתרעם על בלתי פָּתְבִי אליך, ותבקש ממנו שיפיים אותי אם אולי אין לבבי שלם עמך. ועתה הנני חוזר ומעתיק לך אגרתי הקודמת, בקצת תוספות וחלופים, המש ההעתקות (וכו' כמו באגרת 40 עד לקנותו?) והנה אם היית שולח שבעה או עשרה מכל שלשת המחברות לידי או ליד ידידי הרב הנ"ל, מעט מעט נמכור אותם ונשלח אליך מחירם, ובלבד שלא תהיינה הוצאות הפאָרטאָ מרובות, וגם המחיר לא יהיה בשער הגבוה.

כבר שלח (וכו' עד לקצת השנים). בקרוב תבואך מעיר בראדי מידידי הבחור המשכיל וחכם כמ"ר יהושע שור אגרת שכתבתי לו ותשובתו אלי, אשר הָרְאותן על פני חוצות (וכו' עד בשיר לשי"ר), ותמול שלשום (עשרה באב) כתבתי לך שתי שורות לבקש ממך שלא תחרל משְׁתֹּל שתי האגרות ההן בכ"ח ד', ושלחתי האגרת לידידי הנ"ל, והוא ישלחה אליך עם האגרת הנ"ל.

אם תרצה ואם נשאר מקום בכ"ח הרביעי אשלח לך באגרת אליך פירושי לעשרת הדברות או לחזון ישעיהו.

והנה הוא דבר שאין צריך לאמרו (וכו' עד ולשבעה עשר בתמוז) גם סדר העבודה שלו, נאבדו, ואני מצאתי אותם במחזור הנ"ל עם פיוטים אחרים רבים לקליר, בכלם שמו רמוז אם בראשי הרוזות ואם בגמטריאות, אז חשתי ולא התמהמהתי (וכו' עד ט"ו תמוז) (י"ב א"ב) התקצ"ח, ידידך שד"ל

1) ע' בהקדמת בית האוצר לרשד"ל הערה (ב'). ש' ז' ח' ה'

Nr. CCIX

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 173. Vol. I & II Nr. 46 bis

לקוטים

ממחזור ספרדי כ"י על קלף אשר ביד ידידי החכם יש"ר וקראתיו מחזור קלבריזי

בקשה: בצר לי אקרא ה', לפניו אשפוך את שיחי, כי הסגירני בזדוני, ביד אויבי ומדיחי, וכו' וכו'.

אליך ה' אקרא, משגב לעתות בצרה. בקרוב עלי מרעים, זלעפה אחזתני מרשעים. גברו ועלו על ראשי, שובה ה' חלצה נפשי. דוברי שקר בלשונם, תנה עון על עונם. הכוני פצעוני בעלי זדון, איש חמה יגרה מדון. ואף גם זאת בהיותי בצרה, היית לי לעזרה. זכור עניי ועמלי, כי אשב בחשך ה' אור לי. חמול על גולת אריאל, שה פזורה ישראל. טרם יכלונו אנשי דמים, עובדי אלילים אלמים. ישימו יד על פה, ואני בה' אצפה. כי עליך הרגנו כל היום, אל נורא ואיום. לקינו בעול גלות ושביה, על אלה אני בוכיה. מכרתנו חנם ביד ערלים, אהלי ארום וישמעאלים. נחשבנו כצאן טבחה, תשמיענו ששון ושמחה. סורו טמא קראו לנו, ונהי כטמא כלנו. עשה עמנו אות לטובה, אל תרחק ממנו כי צרה קרובה. פשעינו תכסה שוכן מעונים, רחם עלינו כרחם אב על בנים. צרינו בוססו מקדשנו, הלא למשמע אזן דאבה נפשנו. קנא לשם קדשך ותנקום נקם, עורה למה תישן. רוכב ענן וערפל, השפלה הגבה והגבוה השפל. שמחנו בבנין אפריון אתה תקום תרחם ציון. תשלם גמול לכל אויבי נפשנו, יראו עינינו וישמח לבנו. שבט יהודה בדוחק ובצער, הישאג אריה ביער. מקוים ישועתך אבות ובנים, העניים והאביונים. עמוד בפרץ בל נהיה לשחוק, למה ה' תעמוד ברחוק. יונתך עד שערי מות הגיעה, יושב הכרובים הופיעה. הבה לנו עזרת מצר, היד ה' תקצר. הדש ימינו בגלות ישן, עורה למה תישן. זכור בניך בארץ לא להם, וזר לא יקרב אליהם. קץ הנסתם גלה לגלמודה, ישמח הר ציון תגלנה בנות יהודה. שועתנו תעלה לשמי מרומים, אל מלך יושב על כסא רחמים. (נדפסת במחזור בומבירג שנת רפ"ד).

אזהרות לשבת הגדול

שחבר החכם ר' יהודה הלוי תנצב"ה

הקבצו ושמעו בני יעקב דת יוצרכם, לחקותיו ולתורותיו הטו היום אזנכם, כי לעבדו ולאהבו אתם נצבים היום כלכם, ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם.

אביעה חידות מני קדם אז נפלאו, אספרה גבורותיו בגוי עם קדוש נקראו, חיש יחדש לכם אותותיו ונסיו כחוזים נבאו, הראשונות הנה באו. אשאלה רשיון שוכן אפדני מרומים, אבאר היום הלכות פסח הנעימים, אשר בארץ רבותינו ביושר ובתמים, והמה חכמים מחכמים.

בירח צאת בנות אל מיד המסן, בהכותו ראשית כל בכורי אנסן, בו הפליא עלילות
וירם קרן נסן, בחדש הראשון הוא חדש ניסן.

גזע עם הקדש הזהר בנעם הזהרות, גלה אזניך ותהיינה מצות פסח שמורות, גם
הזהר לברך על ביעור חמץ לנאזר בגבורות, בהעלותך את הנרות.

דְּבָרָן שמור אשר בכתם לא יסלה, דת בעור חמץ לאור הנר עד כלה, דע והזהר
ובלעדי אור הנר לא לאור אבוקה וחמה ולבנה החמץ אל תגלה, לא בחר ה' באלה.

הן בבדקך אם שיירת ככרות לחם במנין אצולות, הורו אם חסר מהן כלום שמא
מפי שרץ אכולות, הם אמרו לבדוק שנית ומסתורים לגלות, השב ידך
כבוצר על סלסלות.

ואם מצא פת בפסח חג מחולת מחנים, והוא שכבר בטל בלבו אשר לא ראה
בעפעפים, ואינו נענש כי ראה תם לבבו שוכן שמים, כי האדם יראה לעינים,

זויות הצר ואמצעיים וגג יצ"ע והפת ולולים ומתבן ואוצרות יין ושמן חכמי עם נדבות,
זהרו לבדקם ובתי עצים ודגים ודונג ומלח ותמרים תבדוק בצווי תוכן לבות,
זולתי חורי הבית עליונים שגבהו ותחתונים שעמקו ולבדקם אינם קרובות,
וחשכו הרואות בארבות.

חצר תוכו אי אתה צריך לברוק והאל יגן בעדך, חור שבינך לארמאי אל תבדוק
שמא בכשפים יחשדך, חור שבינך לישראל צוו תלמידי חסידיך, ועשית
לו כאשר תמצא ידך.

טהורים אמרו אם נפל מפולת על חמץ ויכסנו, טרם נפלו אם לא בדקו נחשב
כמבוער אשר באש תשרפנו, טפחים שלשה אשר יוכל הכלב לפשפש
תחפשנו, עמוק עמוק מי ימצאנו.

יִשְׂרוּ בטול חמץ בחדש ניסן בארבעה עשר יום, יפו לאכול כל ארבע ולתלות
כל חמש ולשרוף בתחלת שש להמציאם פדיום, ימהרו בשביל יום המעונן
שמא יחטאו לנורא ואיום, והתמהמהו עד נטות היום.

כשתצא לדרך אם קודם הפסח ל' יום ותנעול בתיך ותכלאם, כך אמרו שאתה חייב
לבערם ובהלכות פסח תקראם, כל שאור וכל דבש שבידך בים תטיל או
במדבר תאבד וברשותך אל תראם, תזרם ורוח תשאם.

לוה אדם בדרך חמצו לגוי במצוה נאה, לעשות מחיצה ביניהם אמרו להבדילו
מעון וחטאה, להגיו חמץ שהכנים גוי או מצאו בפסח לכסותו בעת אותו
ראה, בעד השארית הנמצאה.

מצות פסח אל ילושו בשמן ודבש ויין ואל ישלים אדם תאותו, מלפלח פתים
בסיר הנזיד השמר כמצותו, מותר לעשותו לנער וזקן וחולה בחכותו, בעבור
אשר יברכך לפני מותו.

נודע שחמץ האדומי וזיתום המצרי כמעשה מצרים, נאסרו עם כותח הבבלי ושכר

המדי לזרע יהודה ואפרים, נאמנ שלא ילושו מצות אלא במיא דביתו פן יחם עליהם הצהרים, והשמש זרחה על המים.

סודי שמרו כאשר דברתי אליכם, סכינין וכלי נחשת וברזל להגעיל ברותחין ולמרוק כי כן נתחייב עליכם, סורו מבצע ושברו כלי חרש להרחיקכם מאהליכם, ועינכם אל תחם על כליכם.

עין פרור ששמש בו אדם כל השנה במגעו, עליו להשליך מים חמים דתנן כך פולטו כבולעו, עריסת חמץ אם יש בו חלאתו תתום כאשר עלעו, והוצאתי את בלעו.

פקודי חכמים קדמונים בהם הדבק כאשר פרשתי, פסח בלהם עוני שמור כאשר הזהרתי, פתחון פה יהיה לך לאמר כי עניתי ומפי מנעתי, מטעמים כאשר אהבתי.

צריכים מצות פסח שני כלים מצננת ומקטפת וביומם, צוו שלא ילושו לשמש פן יחמצו העיסות בחומם, צריך שתמצא העיסה מאחד מחמשת המינים בשומם, ככה יאכלו בני ישראל את לחמם.

קראו שיתעסקו בעיסה לשה ועורכת ביופי ומכלול, קטן וחרש ושוטה אל ילושו בדפי וחלול, קבוץ מי העיסות ישפכו במורד מדרון ומסלול, הר גבוה ותלול.

ראוי להיות העיסה ממ"ג ביצים וחמש ביצה כדת פליליה, ראשית העיסה להפריש שתי חלות לתרומיה, רחשו שלא ילעום אדם חטים לשום על מכתו להפיק רטיה, פצע וחבורה ומכה טריה.

שמרו שתהיינה הנשים זהירות כאנשים בעבודתם, שעבוד עני אבותינו לזכור בהיותם תחת יד מצרים וסבלותם, שדי לשבח בזכרנו את כל אודותם, ואת כל הקורות אותם.

תברך לשוני שהחיינו וקיימנו לאיום ונורא, תמוך אתמוך פסח מצה ומרור ואשתה ג' כוסות לזכירה, תהלה אערוך ברביעי באמירה טהורה, כום ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

אסור לאכול כלום אחר כום ההלל כמצוה צרופה, נזירה לבד אם תמצא נפשך בצמא שאופה, יתן לך מים ותשתה להמציא לצמאונך תרופה, מים קרים על נפש עיפה.

יושר הלכות וצדק דברי התושיה, היום להגתי ואספר יקרך בנפש רצויה, שובבני מהרה ואז אשורר לשמך רב העליליה, למועד הזה כעת חיה.

לשבת דברי

יהמה לבבי על ציון בעת אזכר שׂאת הדריה וצבי יקריה
וצבי אשר ברח ממשכנותיה וכרוב אשר נעלה מעל דביריה
ספו ותמו כל עמה וכהניה גלו ביד צרים מלכה ושריה
פסו אמוניה אספו סגניה שבתו זקניה מתוך שעריה
חנון זכות קדם תזכר לגוליה ומקצות ארץ תאסף עדריה
דמעת עשוקיה שימה בנאדך נשמת הרוגיה שים על פגריה
ושלח להחיות אל רוח שפליה ובישעך תשלח מבור אסיריה .

מחרך רהקו כמעלי ימי פדות וחפש איך יערבו חיים למרי נפש
יבלי דמעי כרו לפני שיחות מיום המוני גלו לארבע רוחות
שאו נאותי ויהיו נשכחות ויפגעו בי זדים ועזי נפש
וידי צבאי רפו ונפוץ חילם מלכם ביד צר נפל ושפל דגלם
חזיון פדותם נסתם ונקצם נעלם ביון ענותם טבעו בטיט ורפש
סרו צללי וירדפוני צרי כי מעללי הם החשיכו אורי
מלאו כסלי נקלה, ועצמו צירי מתי יצו אל לתת לנפשי חפש
פלאי יקרך יספרו בניך וכבוד הדרך הראה לאביונך
למקום דביך ילכו לאור פניך ושלח מבשר והיה למשיב נפש .

לקדיש שבתו צהלה ורנה ממעוני על עוני איך נהי מספד וקינה למדו שרי ונגני
מחמד עיני וטובי לקחו צרי ועדי שאגו יחד כלביא לאכול יתר עדרי
אזעקה מר כי כאבי רב וגם חשכו מאורי אספדה שנה בשנה כי שבי הלכו
אמוני יום גלות בת נעמנה כחשי ענה בפני
והדרי נס והודי כי לאוי נהפך מחולי שמחו אויבי לאידי בהמות לבי בחילי
אקראה תמיד בעודי סדרים לנוה זבולי ועדת תנים ויענה ישבות בנוה מעוני
על בני עמי בכו נא נהרגים על זדוני
אלכה מר כל ימותי בחמת רוחי וכעסי ואמרר כל שנותי בבכי כי תם משושי
סר אהה ממשכנותי בעלי צילי ומחסי בהיותי אז עדינה בחזות טובי לעיני
מאכלי רוש ולענה נתנו שטני ומוני
לאלהיכם בצרה יחלו נא עם סגולה יעלה אתכם מהרה משבי אל עיר תהלה
צהלו שירה וזמרה לאשר תאות תהלה לאלהים דר מעונה תפצחו רנה אמוני
גם בשיר ובקול רננה תאמרו יגדל ה׳

יוצר.

בא״י אמ״ה יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל אור עולם אוצר
חיים מאורות מאֹפל הגיה אמר יהי אור ויהי

אצעק במר נפשי. על שממות קדשי. ותחת יד כובשי. ובתוך שאון מוקשי.
אתן מים ראשי. כי עיפה נפשי מה לך יחידתי. תבכי לאנחתי. דמי לַרְוָחתי.
כי צור ישועתי. ישמע לשועתי. מה תהמה נפשי

אופן.

מחלון וכליון. אֵלַי ירושה. משמע ודומה. מכה אנושה. מוַני לנגדי. שרקוּ וחרקו.
שִׁנָם והודי, ירשוּ וחלקוּ נשפך כבדי. שמנוּ ועתקו. נִחַת ברפיון. קשת נחושה.
ובני ראומה. חרבם לטושה

שה הפזורה. מתי תְכַנֵס. תוציא לאורה. דינה ושַנֵס. מתני ועורה. דודי ושא נס
לשוב לציון. עיר הקדושה. נאוה איומה. שמה דרוסה

לוּ יִהֶיה לי. שכל ובינה. לשיר לאלי. שירה נכונה. ישיב לחלי. הר הלבונה
חרמון ושריון. תירש גבירה. ירדה לדומה. בעלִי כתושה

חשק זמירים. נֹעם תהלות. שרות ושרים. קול כהמולות. עונים ואֹמרים. אלים חָילות
יחד לעליון. פעמים שלשה. כלם באימה. אֹמרים קֻדֶשה

מאורה

ירושלם כרמא. די אלה עלמא. מה ליך קימא. בין פלחי צלמא. איערב שמשא.
ואידכי יומא. ויהי ליך ה׳. לנהור עלמא

הגלוך חוביך. בגו מסטיני. ואיתוספון אינון. עליך בדיני. נפל תורא. חדדו סכיני.
אכלו נהמא. זבשרא קטמא ורמו בושמא. בבי מישד קיטמא

והלא את רב. ורב שמך בגבורתא. וִיקָרָךְ הָוֵי לי, כעולם עם בתולתא. ואיכדין
נפלית. ביום שבקית עבידתא. מאיגר רם. לבירא עמיקתא וכען דילמא.
אשתניק בימא. וירוֵי כל אומא. מדמי לוגמא

דומיא הויתי. בדיל חובין ושָלוּ. ואתיב למשאל. למה בנך אתכלו. ושורך חריבו
ולא אשתכללו. טוב למיתב טנדו מלמיתב ארמלו ויימר כנימא. אזל לילא
ויממא. ברכן עלן ושלמא. ושבועתך לעמא. דלית תקומה. ליתמא

הא שכינתי ירושלם. תתיה ביך (הסופר שכח ולא כתב השאר)

אהבה.

לכם בני ציון הכואבים לכם דְמָעות עֵינַי שואבים

קרע סגור לבי—חץ מֻחֲצִי. עם כי מלא חובי—דם לחצי. מִדְרָךְ אֲשַׁו גבי—למנאצי.

כל יום מרורות עלי כתבים. לבו יגיעי יחד סבבים
הלך בלא חמדה-כל מחמד עיני והוחדה חרב שמד. עלי ואין נגדה-לי מעמד.
בין להטים עוללי שכבים. ובני אמתם בהם רהבים
ויתנו עלי—קול כארי. מקול נעים אלי—מנעו פרי. ויחשפו שולי—לקשור מרי.
ולהעבידי תמיד חשבים. לכן בקרבם קברי הצבים
. . . . . .
הנה ואם אתכם—שתי שבי. עוד אזכרה לכם—ברית אהבי. אשוב להנחילכם—
ארץ צבי. ובזאת בחנתיכם בין אויבים. לדעת הישכם אותי אהבים

גאולה

צור המקרא בצור ישראל קומה לעזרת קהל ישראל
אלי לפנים ימינך רמה. הבט לבנך בכרך למה. נמכר לעבד ביד בן אמה. איה
דברך בתורתך אל. כי לי עבדים בני ישראל
בי איש קנאות לבבי הבעיר. כי נאהזתי בפח איש שעיר. נהפך דבר י—עבד רב
צעיר. כי איך קדוש ביד מתגאר. יצעק לפניו ואין לו גואל
רבו נגעי וידי רפה. אחר הרוג כל ילידי רפה. לא אפתחה עם מחרפי שפה.
נרדם ומה י—עשה ישראל. עד עת אשר י—עמוד מיכאל
מיום גלותך נות אהבתי. שבתי משומם וחרב ביתי. אכן בעיר זר אני לא באתי.
עתה בשובך לעיר ההראל. נדול בקרבך קדוש ישראל

לשבת שמעו

רשות

יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב — לך נכספה נפשי מורכתי מערב
המון רחמי נכמר כי אזכרה קדם — כבודך אשר גלה ונוף אשר חרב
ומי יתנני על כנפי נשרים עד — ארוה בדמעתי עפרך ויתעיב
דרשתיך ואם מלכך אין בך ואך במקום — צרי גלעדך נחש שרף וגם עקרב
הלא את אבניך אחונן ואשקם — וטעם רגביך לי מדבש ערב

מחרך

על גלותי מעיר קדשי מאנה הנחם נפשי
ד' ה' יצאה בי באפום הודי וטובי ואני שמצה לאויבי עור ותחש שש ומשי
הן לבוש אלמון לבושי

עת עֲלות מֵהַר לבונה בַּעֲוֹנִי זיו השכינה שכנה עליו עננה שח יְקַר עזי ושמשי
אפלה מאז למוקשי

קָצְרוּ מחנות לִשְׁבָתִי כי לכל רוח נפזרתי הה ואור עיני אין אתי יום בפני ענה כחשי
מֵי נדוד צפו על ראשי

בַּשְׁבִי נהג המוני צר ולקח מחמד עיני אז נהי שב שיר כל נגני שָׁבְתוּ מִתֵּת לראשי
שיר בְּנֵי מחלי ומושי שיר עֲלמות קומי שירי בת שבי כי לא תחפירי
בעלותך אל דבירי מִבְּכִי עוד החרישי כי עדי עד לא תבושי

אחר

על שוד המוני אכה לחיי כי מפני צר קצתי בחיי

איה כבודי נמאס ונרמס נחמס יסודי מִתֹּךְ וחמס נשפך כבֵדי ימס בֹּעל מס
חיי במותי מותי מחיי

בת השתים נדדה בארבע עזבה שתים דבקה בארבע קורות שתים מצאה בארבע
גלתה וְאָרַךְ קץ מאויי

רועים שלשה גזרו חמשה כתבו שלשה סֹפרים חמשה על כן שלשה ארעוּ חמשה
אספו זקני כהני לְוִיִּי

מעון לשמך קמתי לְשַׁחֵר הנני לְעָבדך אוהב ובוחר הקשב לשועי נא אל תאחר
נפשי הלא לך ונפש עניי

לקדיש

יָמַי כָלוּ ועיני כלו בבור צר כלוא אשב נבדל

ושח הר נופל והנו נופל ואני באֹפל שוכן עם דל
איה צורי סלעי צורי יקום לעזרי אל נא יחדל
צור רם על כל ונאדר מכל בעזֹ כי על כל יתגדל

הה כי שרף לבי שרף ואותי צרף במצרף יגונים
וכמה אהיה לשמה, אהיה! חולֶה ונהֶיה וסובל אונים

מעלה נשיאים הַפֵּל נשיאים ושימֵם נשואים בכבלי מונים

הה לבי חג למועד וחג ובי צור חֹק חג לסבול שאונים
לצִירַי צרים תמהים ואֹמרים מדוע אַ——תָּה ככה דל

ועבדִי מוסָר ואני מוסר ובאתי במאסר ובמאסרים

ופלח כסלי על רֹב כסלי ומה יהי כסלי וידי ירים

ובי יָסֹב ציר כְּדֶלת על ציר וכל יום אֲקַו ציר לבשר אסירים

יה כי להחרים בנך צרים אנא שעה מ——עליו ויחדל
דגלי הרים למרום הרים וצו כנהרים לעמך שלום
והשב שרים מבין צרים בגדים וסרים מאל עלום
היה בם חרב לפם חרב ומימם חרב יעדים תבלם
ונאסר יהי שר והצר יהי סר ויוסר כל צר וידד כחלום
ושם המחלל יהיה מהלל וישירו כי עתה יגדל

לברכו

מתי לציון ישוב ה' הלעולמים יזנח ה'
אלין עלי נפשי כל ימותי. כי חטאה לאל כל שנותי. עד סבבה חרבן היכלותי.
אודה ואעזוב לעד זדוני. אולי למודה יחנן ה'
בבכי אמרר על השכינה. מיום עלותה אין לי חנינה. על זאת אקונן שנה בשנה.
אזעק ואין מענה מה'. כי אין קונה בקרוא ה'
ראש אין להרים לנו ומצה. ואחשוב אם זאת היא לנצח. ויענוני נבואות בפה
צח. כי לא יזנח לעולם ה'. כי אל רחום וחנון ה'
הגה ואם גב-רו האשמים. ואם בעדם הדברים סתומים. קוה ואשרי מחכה לימים.
אלף שלש מאות חק ה'. שלשים וחמש סתם ה'
מרב עוני חרבו מעוני. ואשוב לבקש בעדם ה'. אך אבטחה על חסדי ה'. אפיל
עלי רחמיו תחנוני. בקראי לעמו ברכו ה'

יוצר

ידידי במר לבי. יום יום לאל אבי. אזעק חמס אויבי. אשר מול כאב עצבי.
יביט ויראה בי. אם יש מכאוב כמכאובי
הכי עת געלני. צור אשר הבהילני. וגם הכשילני. וחץ אשר כלני. בכליותי הביא.
אם יש
ובעת אקו נחת. לי באף המון נחת. ערך לי משלחת. ולפני מנחת. באתי בתוך
פחת. וידו אבן בי. אם יש
דדן ובני נביות. בנוי לתלפיות. ומורש פריץ חיות. שם נקבצו דיות. ויהל שם
ערבי אם יש
האל ישועתי. הקשב לשועתי. ומחה בדמעתי. חטאי ורשעתי. וריבה את ריבי.

אופן

סזורי נהר גוזן בשמך ירננו ואובדי ספרד שם קדשך ישננו

אשר עֻלך נשאים כְּנִשְׁאֵי חֲלִי כָתֶם ושרים עלי ציון במרה יקוננו

רְצֵה נא בְּבָנֶיהָ רוצים את אבניה וחֹן על עֲפריה עפרה יחוננו

גואל גאל גולים לימי פדות חוכים ובהר מרום קדשך גאולים יַקֵּננו

קדוש לך ישאו קולם כקול חיות עֹמדים ברום עולם קֻדשה ירננו

אהבה

שדי שׁוֹבְבָה חולת אהבה הומה לרגעים על דת כתבה

יום רחק ידידה נפשה מאנה הנחם, וידה על ראש נתנה וביד מעבידה
דומה שכנה על כי שובבה עיני דאבה ובצורי רגעים ביתה חצבה
צועקת והומה מיד לוחצים כי משמע ודומה אותה קולסים גם גדר וחומה

יחד פורצים איך לא עֻזבה פתאום עזבה בין שִׁנֵי רשעים לוהטים שֹׁכבה

חזיונה כתבה ומה נחתמה רעיונה לבבה למאד נפעמה כל יושבי סביבה
ילחמו בה על כי כוכבה פתאום עזבה בין זרע מרעים בדד ישבה
קֹראה ממצרים למה תיראי על כנפי נשרים עוד תנשאי הן אשת נעורים
לי עוד תקראי רעיה נעצבה אותה אֹהֲבָה כי על כל פשעים תכסה אהבה

גאולה

יואל—עוד להביא אֵל הגואל—לישראל

אסורים — סגורים — בְּחוֹרים מכורים — סר עדן וצִלָם בגלות — בשפלות — וגלות
וקלות — יתנו קולם והֹלמם — הִדָמם — זְעמם הִשְׁמם — שממות עולם
והִנוֹ — בהונו — גאונו רצונו — יעשה וישלם וחֹבֵר — חָבֶר — והֹבֵר
ודֹבֵר — שוא ואוב שואל ולא קסם בישראל

בְּזוּיִם — בחיים — זרויים באיים — אין לאל ידם הליצום — הפיצום — הקיצום
הריצום — כל בני אדם וריקים — משחקים ושֹׁרקים וחֹרקים — שן
ביום אידם בְּשׁוֹרם — אבירם — ושברם וצורם — סוף והוא עֵדָם
וכל זר — ואכזר — מאֻזר ונעזר — הוא ורד עם אל ואין עוזר לישראל

רעוצים — רצוצים — לחוצים מחוצים — תארם קָדר אֲכָלָם — והגלם — וכִלם
ובִלם — בן אדום וקדר רְמָסָם — רפסם — ועִשם ועֹשם — בעדם גדר
וחִנם — נתנם — ועִנם ושִׁנם — מבלי הדר והמם — ושִׁמם — מקומם
לשומם — זך כמתגאל היתה זאת לישראל

מרודים — טרודים — שדודים נדודים — לך יִחֵלוּ וְעָנְיָם — ושִׁבים — ובִכים
בלֶחים — שוֹר ויצהלו תְּחָנֵם — וְתַעְנם — ותִבנם ותקנם — לך ונגאלו
יעירון — ישירון — ישורון ויפרוֹן — אחרי גלו כבודך — והודך — וסודך
יסודך — שב להחראל ונקרא שמו בישראל

לשבת איכה

רשות

נשה בי אלי צעון וים סוף והר הרב ואכסוף אלי שילה ואל תל דביר הרב
ואלך עדי מסע ארון הברית עד כי אלחך עפר קברו אשר מדבש ערב
ואראה נוה נאוה אשר שכחה קנה וגרשו בני יונה ושכנו בני עורב
על זאת מאד נפשי דוה ונכאבה כי שב בחטאתי בקר לעת ערב
לבבי מאד יכלה ויכסף להר המר כאשר תאו לשכון נפש בתוך קרב

מהרך

צורי ומלכי בין גוי מחלל קדשי אזעק במר כי שבעה ברעות נפשי
ישדדו מעוני. צרי ועלי קמו. הגו המוני. יום בו נאותי שממו. אך בין מעני.
מעי לציון יהמו. ולבית ה' ג־סה לתאבה נפשי. מרום ונורא. חוסה וקנא לשמך.
לשכון מהרה. בצבי ארצות נעמך. ושפוט בעברה צרי ונהל עמך. אך בשבי
ר־בת שבעה לה נפשי. לשמי זבולי. אשא בכל עת עיני. אודה לאלי.
ואהללך ברנני. עזי וחילי. מאביד ומשמיד מוני. צור מקרב לי. פדה בשלום נפשי.

נשמת

נשמת שארית עמך מקוננים בזה החדש שנה בשנה. במר יבכיון על חרבן יסה
נוף קריה נאמנה. העיר רבתי עם היתה כאלמנה
לחוצים השדודים פעם ושניה. במר יבכיון בלב הומה ונפש הומיה.
בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה
מעגים השדודים ביד קדר ומגדיאל. במר יבכיון וצועקים במרה על שוד
אריאל. השליך משמים ארץ תפארת ישראל
המוניך הפזורים בארצות שבים במר יבכיון ויודו שמך על טוב ועל רע
אל חי וקים. ואומרים ואלו פינו מלא שירה כים

קדיש

יום תשעה לחדש אב הודי מדביר נגרש בא גוי מר על עיר קדשי אותי להרוג
קדש נלכדתי בפח אויב. הייתי למס עובד. נמכרתי לפי חרב. מגוי עד מאד כבד.
נשכחתי כמת מלב. הייתי כלי אובד איך בי נפשי לא תדאב. ולבבי כים נגרש.
יום נפל כלול ראשי. יום חרב מקום מקדש כבדו עד מאד צירי. כלו בבכי עיני.
מקול גת בבחורי. דרכו צללו אזני. נדחפים ביד צרי. הלכו בשבי בני
איך בי נפשי לא תדאב. או איך מנהי תחרש, שלח יד במקדשי. ונות אל בעז נדש
עד מתי אהי יושב. תוך מאסר בני עולה. לבו רע ואין חושב. עמי לעשות אלה.

שבית עדרך הָשֵׁב. עליו צו המון חמלה רופא רחמן נכאב. לבב מֵחֳלִי נגרש.
לשמך תאמר נפשי. יתגדל ויתקדש

יוצר

אבכה ביום צאתי. מתוך הֲדַר* ביתי. סַפְתִּי ונספיתי אוי לי כי נדמיתי
לקחו מתי ריבי. כל מחמד טוּבִי. אכן על חוֹבִי. כי רב וְעָנָה בי. חַלְתִּי וְנַחֲלֵיתִי
וָאֶסְפְּקָה כַּפִּי. על שממות סִפִּי. וכוכבי נשפי. חשכו עלי אכפי, צמתי ונעניתי
יֵאוֹת בְּכִי אֵלַי. על שממות הֵיכְלַי. אך על ספוד אילי. מר אזעקה אולי.
אשאל ונעניתי. אוי לי כי נדמיתי

אופן

יושב מַשְׁמִים לילו ויומו לחרבן בית אל ומקדש הדומו
ולצבי ארצות. זר יְרָשָׁהוּ. ולעם קדושו. הורישהו. ובגדי קדרות. הלבישהו.
ולא יכירנו עוד מקומו
שָׂם תפארתו. אלהי לשמה. וארץ שבתו. אחריו שממה. ובית משמרתו. לִבְזָה
ושמה. והוציא ה׳ את כלי זעמו
פרי חטאתו. האכילהו. ובעון בצעו. הבהילהו. ובכיה לדורות. הנחילהו.
ועֹל על שכמו נתן שכמו. בנים סובלים. עֹל מכאובם. לאל ישאו. עינם
ולבם. אולי יכפר. פשעם וחובם. וכאופנים יזמרו לשמו. ברוך כבוד ה׳ ממקומו

מאורה

על — מה גֵּרֵשׁ מנאץ עַלְמָה מֵעיר ה׳ שמה
ירדוף — אריה צביאת ארמון. יהדוף — עֹפֶר בחיקה אָמוֹן. יחלוף — רַקה כפלח
רמון. שַׁמָּה — נתן דבירה שַׁמָּה. וַיֵּרֶד בגלל אשמה
צָדוּ — צְעָדֶיהָ מִלֶּכֶת. עדו — עֶדְיָה לעיר ממלכת. צדו — כארי לעיר מהפכת.
דומה — ישבה בערי דומה. ובפי אריות שומה
חָרַשׁ — חורש ברמותיה. שֵׁרַשׁ — נֹעם נטישותיה. ירש — את כל גבולותיה.
רמה — ידו בקשת רָמָה. את לב צביה הומה
קָצַר — את שִׁבְלֵי חמדתה. בצר — את ענבי תקותה. עצר — את רחמי תאותה.
קמה — על מי מנוחות קמה. כלה באף ונקמה

על ספר תורה

אקונן במרה בצום ועצרה על התורה ועל הנביאים

---

* אולי חדר

נְבָרִים קדושים. זקנים ישישים. אנשים ונשים. במסגר מביאים.
ירד הדורם. וחשך מאורם. וארצות מגורם. אותם מקיאים
עזובים לחֹרב. מטים לחרב. בקר וערב. בפיות לבאים.
מסורם בִידֵי. נוגש ורודה. ורחק פודה. וגברו משנאים
נתוצי חומה. טרודים בחֵמה. לקצוי אדמה. ואל גיא שבאים.
ושדדו נויהם. למול עיניהם. וכל קניניהם. בתים מלאים
אחוזים בְיָקְשָׁם. לכודים במוקשם. וישחטום שם. כעדרי טלאים.
לחוצים בדלות, אֲמֵלִים בשפלות. כלם בגלות. יהגו נכאים
בנים אהובים. בחוצות סחובים. ואבות כאֹבים. במותם רואים.
נעימים כשחר. עורם שָׁחַר. ומתו אחר. ממותי חלאים
ימותם ספו. ידיהם רפו. יום נִגָּפו. לפני טמאים.
וכשלו רגֵלי. שבוי וגולה. במדבר מלא. פגרי רפאים
סר צל הודם. ושפל כבודם. והלכו באידם. רעבים צמאים.
פניהם נחרו. ויתנכרו. בחיים נקברו. ירדו פלאים
סמוך נפילתם. צור עזרתם. האר אפלתם (?). יוצר ברואים שעה שועתם.
מקום מנחתם. ודם חטאתם. כחלב מריאים. נחה עֶמֶך. יה כנאֻמְך. למקדש הדומך.
ישובון פדואים. אשרי אמונים. ביה מאמינים. ואשרי בנים. עַם אל קרואים
(עמנואל בן יוסף)

לליל תשעה באב

אקונן במר נפשי. אֱיִלִיל ואהימה. ושאון נהי נהיה. אשא וארימה.
בזמן תלאותי. רבו וצרותי. אתן מקור דמעה. עיני ואזרימה
רֹגז בנות ציון. עת אזכרה, איכה. היו לקלס וְל— —בִזָּה ולכלמה.
המו בחִיל מעי. עלי, ותשתוחח נפשי ועל זאת אֶת—עֲנָה ואשלימה
מיום ליום אשא קינה, אבל אשמור, את מועדיה מִ— -- ימים ימימה (הראב"ע)
זכור ה' ליהודה ואפרים. אשר שפך צר דמם כמים סביבות ירושלים
זכור ה' לשמנים אלף אצילים. אשר ברחו והלכו לישמעאלים. ועת ראום תקעו
למו אהלים. עם מאכל ונפוחים הנבלים. ובצמא הכוס מבלי מים
זכור ה' לעשרה הישישים. אשר נפלו בידי אדנים קשים. לחרב וללהבת אִשים.
והפשיטום כמו אילים ותישים. על קדושת שם שוכן שמים
זכור ה' לאבות ופרחים. אשר הרג נבוזראדן רב טבחים. בדם כהן המקריב
הזבחים. וגם צדם כצפרים אל פחים. לזכר זאת תצלנה אזנים

זכור ה׳ לאלמנה הצנועה, אשר הרגו את בניה שבעה. בני עולה וגם מלכות הרשעה. והיא עצמה נפחה נפשה ושקעה. ועל אלה כהו כל עינים

Editum

מדי שנה בשנה קינה בליל זה מזומנה כי קריה נאמנה בו היתה כאלמנה
בליל זה מכל לילות קינה בכל מקהלות ובו שתו תרעלות דרכי ציון אבלות
ליל בו אירע נוֹפֶל למגדל בֹחן ועֹפל ושוֹעֵי ישבו בשפל יקחהו אֹפל
ליל צור בו פקד קצפו ושלח בי אש רשפו והושת שברי לספוא יחשכו כוכבי נשפו
אני הגבר אֻמַל לראות יגון ועמל בליל זה רשעי גמל בלע ה׳ ולא חמל
בו אבכה ואהימה ובו פני ארעימה נהי נהיה ארימה מימים ימימה

ליום תשעה באב

איך מקדשי ברוב כחשי נחרב פעמים איך נהפך ובו שֻפך דם בני כמים
אַל דְּמֵי לנקום דמי צור שוכן שמים זכור ה׳ לבני אדום את יום ירושלים
יאבד יום אשר איום החריב בו עיר קדשי והלבנה עב עננה תשכָן בו, גם שמשי
יום אופל כמו עופל צר על גבי חורשי עת אזכור כמו שכור תשוח בי נפשי.
יום ראשי למקדשי. נפרע משמים
יום צרה וגם עברה ותוכחה ונאצה יום אכזר בו נגזר כלה וגם נחרצה
יום זעם בו הועם אור עיני ונצה יום שמצה אשר מצא עוני בו כפלים
יום נמסר קהל מוסר לאבד ולכליון יום שת אל ישראל לקלס ולבזיון
יום עולל מתגולל בצמא ובציון יום נענה ולא פנה אב אל בן מרפיון.
יום עליון בהר ציון. החשיך אור צהרים
יום יצא במועצה חצי העיר בגולה יום מודמע ובו נשמע קול כמבכירה חולה
ואויבת משובבת נתנה עלי בקולה יום אויה ומאפליה גדול כיום מצרים
אֱיָלוּתִי בגלותי לך נשאתי עיני אל נקמות חגור חמות והשב נקם לשכני
הפוך כסדום ארץ אדום מחריבי ארמוני תרדֹף באף ותשמידם מתחת שמי ה׳:
זכור חרפת וגִדופת עמונים ומואבים יום אמרם בהיכל רם בראותם הכרובים
הלא אמרתם לא עֲבַדְתֶם לבד רוכב על עבים עָם נקלֶה הלא אלה אלהיכם נצבים.
דוממתי ונאלמתי ולא נשאתי פני
דל הדר בני קדר אשר שמוני לשמץ יום ברחי בצר רוחי מכף מעול וחומץ
ומיזרעאל לישמעאל נדדתי בלי אֹמץ ונתנו ראש בברותי רוש וישקוני חמֹץ.
והשחיתו והמיתו שמנים אלף כהני
הלמוני הממוני קיסר ואספסיאנוֹס הדימוני השימוני טיטוס ואדרינוס

הדפוני רדפוני ואבד מני מנוס הפיצוני הריצוני עד אין נפוצי לכנוס.
בלעוני ולעוני ומלאו כרסם עדני
שבי עניה צופיה יש תקוה לאחריתך רחמתי ונחמתי בשמעי קול צעקתך
תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך הנני קם ביום נקם ולקחתי נקמתך ושטניך
ומוניך אז יאבדו מפני
ספדי והלילי תורת יקותיאל. והמי כנהמת ים והוחילי בהואל. כי באו אכזרים על
מקדש אריאל. גדע בחרי אף כל קרן ישראל
שאי עדתי קינה על חרבן היכלך. אשר נתנו אויבים איש בבית הלולך. וחללו
מקדשך עטרת ישראל
צאי מהיכלך פשוטה מבגדיך. ושאי קינה מרה והסירי עדיך. ושבי בעפר על גולת
אריאל

תחנה אחר נפילת אפים

ה׳ אלהי ישראל שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך
י״י דרכי חמה ושבילי לבנה ברקיע הופענו
ו מולדות ירחים ותקופות קבענו
י רח גאולתנו לא מצאנו ולא ידענו.
ד המנו מחשבונינו וחרפה ובוז שבענו
ב ושנו כי צופינו נשאו קול מבשר ולא שמענו.
נ משכה מאד תוחלתנו ומהוחיל מאד יגענו
י רדנו מטה מטה ומבטן שאול שוענו.
ה מון לאומים שטפונו ובשאון ימים טבענו
ו לא מצאנו מנוח ומרגוע לא רגענו.
ד מינו נשביר ישועה והנה בגלות שקענו
הן כל מחשבותינו חשבנו וחשבון הקץ לא פגענו עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא
נושענו.

סליחות ללילי אשמורות

בזמון

באנו בבכי ובתחנונים. להודות על רוב עונים. כי לך אל הצדקה ולנו בושת הפנים.
מרוב אימה. הן באדמה. שערי דמעה לא ננעלו. כל לב נטמא. נדמה נטמה. אבירי
לב אשתוללו. הרף מאף ועזוב חמה ונחם נפשות אביונים. אב רחמן מרבה לסלוח.
תהיה אזנך קשבת. נאקת עם ידכה ישוח. תוך היכל קדשך נצבת. וישטחו שם
שטוח. יחד לב אבות עם בנים. לך ה׳ הצדקה ולנו בשת הפנים מה נתאנן—
נצטדק, נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים.
לך חנות לך רחמים. יושב בסתר מרומים. גמול חסד עשה צדקה. לעם סובל על

קמים . אבינו מחול לנו . סלח עונות ואשמים כי גרים אנחנו לפניך ותושבים .
כי ימינך פשוטה לקבל שבים . שבים אליך בכל לב שועתם תקבל ברחמיך ,
ברחמיך הרבים באנו לפניך, כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, דלתיך דפקנו רחום וחנון,
אל תשיבנו ריקם מלפניך , מלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו כי אתה שומע תפלה.
שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו , יבאו אליך הרוחות וכל הנשמה . הנשמה לך
והגוף פעלך. חוסה על עמלך. הנשמה לך והגוף פעלך , צור אשר אין דומה לך
חוסה על עמלך .

תוכחה

י חידתי התבונני ולשוא אל תתאונני הלא לעצם משובתך אתְּ שאי כלמתך
צ עקי לראש אשמורות לנותן בלילה זמירות ולבך ... להשאיל אולי תוכלי הועיל
ח זה כי רמיתני והכרע הכועתני ועל רוב משובותיך עצמו חטאתיך
ק ול תרים בתשואות לבי ועיני תלואות תמצא , ואם התעַבְתְּ מה לך כי נזעקת
ה ן יצרך ותאותך מושלים בך לדעתך ואיך רודפי תאותם יבינו לאחריתם
ק ראתיך יה צורי להעלות ארוכה לצירי ואני ברוב חסדך אל תט באף עבדך
ט בעתי בטיט אויבי ורבו היום מריבי ירדו שאול כל שַׁטַנִי לתת נקמת ה׳
נ א הקשב תפלתי ואל תדין יחידתי כפעלה, וכרוב חסדך חוסה על עמלך
הנשמה לך וכו׳

סליחות לליל ראשון של ראש השנה

לך תעטוף תהלה ושארית סגלה. בלב נשבר ונדכה . מפחדך ממלא . יגדל נא
כחך. בתת שיחה מעלה. לך ה׳ הגדלה . לך רבי חסדים. ולנו רב מרדים הננו
לפניך . חרדים ברב פחדים . התעשת למקף . ראש מכל צדדים. והעבר חטאתו .
עלומה ומגלה לך גלוי וצפוי . כי פסו אמונים . כלו סגונאלה . מלא חובים צפונים.
אב רחמן רחם . על עגומים עגונים . ושוב מחרון אפך . ואל תעש כלה לך נפשי
בכפי . תתי מפחדך . לך תעטף רוחי . לנכחך ונגדך . אם תאסוף בדינך . ואם תחיה
בחסדך . נא אל תט באף בן אמתך ועבדך ואל תוסף ליסרה בכל חלי ומחלה .

מקדמה למשפטים

א כה כפי . על רב אכפי . איך לי תקריב . ותגיש לריב . ואותי תביא במשפט
ג וחל סרעף . וכלה עפעף . נבהל רעיון . בקראי חזיון . וקרבתי אליכם למשפט
י ום בא נושה . במו דין קשה . צורים ירעיש . ואותם יגיש . לעשות בהם משפט
ש די מורה . לשלש עשרה . שקול נא פשע . במאזני ישע . ואל תבא במשפט
ל כן תחמול . וחסד תגמול . למען יצדק . מאבק דק . המתעבים משפט

מ אנוש נמס. יהלוך תמם. מיום נוצר. עולה קצר. והשיג בשער משפט
ה גנו נצפה. חסד כלפי. הכי מהרת. ולנו הזהרת. כי ה' אוהב משפט
י ערב שיחי ותקח. הגיוני. ותשעה כקרבן מרקח. חין רנני. ולבי מצעק לקח.
ממעוני. הט אזנך ופקח. עיניך
ו עד אן אדונים קשים. יענוני. ועל דת אלהים קדושים. שנאוני. ואויבות
מצודדות נפשים. הפיצוני. וצרים יתיעצו על. צפוניך
ס גורים בבתי כלאים. בישביהם. חמת צר ומצוק מלאים. במריהם. לעיני כבודך
תלואים. בחייהם. צועקים למה נמות. לעיניך
פ נה דרך עקבה. גוי קדוש. והיא תהיה לך סכה. ולא תבוש. כי כעשן מארבה.
פרה רוש. שוב כי כשלת ב . . עונך קצרה לשוני לספר. תהלתך.
דברים לקחה לכפר. על ערתך. למען תרחם ותפר. את חמתך. ולמען אמצא חן.
בעיניך
י מותי ומדת שני. לבבי יחד מהוללו. ואקרא שמו בטוב מעיני. בתוך עם קרובו
וחבלו. אלהי משפט ה'. אשרי כל חוכי לו.
ע ם אשר שמך קורא. שועו כיום תשע. ומהר לפניו הקרה. מבשר צדיק ונושע.
ורוח חן יערה. ממרומך ונשתעשע בדתך ונאמר אשרי העם שככה לו
ק ומה ה' אל נשא. יד ואל תשכח ענוים. וחמול ורחם וחוסה. על עם כבודך
מקוים. מבית ומחוצה. ימינך לקבל שבים. כי חסד רם ונשא יעשה למחכה לו
ב יתך גאל עליון. ולאור שים מחשבי. כפלגי מים בציון. שלח נין ישי מלכי.
ושוב . . . גיא חזיון. ויראו עינינו כי בחר ה' בציון. אוה למושב לו

מקדמה למלכיות

אלהים אודה שמך. ואספר תעצומיך. תהלה לדוד ארוממך אלהי המלך וכו' וכו'
בעד כפר לרשעי וחטאתי אגדיל בכיי וצעקתי ומפיל אני תחנתי לפני המלך
מפיל אני תחנתי לפני המלך. אזן הטה משמי מרומך. לשמוע אל תפלת עבדך
ועמך. הבאים להודות את שמך. ארוממך אלהי המלך (אברהם)
אל בית המלך לבא נקראתי רעדה אחזתני כי פה המריתי ה' שמעתי שמעך יראתי
(אברהם)
(פזמון נמצא גם במחזור והראן)
אנא הנשא להעיר פלאות. וחטא בן היה נושא ומוחה שגיאות. בנשף
הכסא. בא להראות. להשתחות למלך ה' צבאות

מ חמדי תשואות. בליל זה ירימון. ולראש אשמורות. להודות יקומון. ומאמרים
בשירות. בפיהם ישימון. כי נשכחו הצרות וכל התלאות
ש חורה . . . ונאוה. שזופת חרם. אסירת התקוה. לעיר ההרס. גרסה מתאוה.
נפשה גרס. וכל היום דוה. ויורדה פלאות
ה עלה בן לרומה. ושואל סוחר. ובת ברה כחמה בחיק איש אחר. עורה ויום
נקמה. אל נא תאחר. קום כאיש מלחמה. להעיר קנאות יום קומך לריב.
ולדין עמים. לבי בי יחרד. ועליו אימים. ברחמים שפטני. חיקר כל עלומים
מלכותך מלכות כל עולמים
ל השיב אין לי פה. כי נסכלתי. ותמיד בשרירות. לב הלכתי. ולכן ממעשי פרי
אכלתי. ובעניי כמעט. קט אבדתי. לזאת יחם לבי כגחלי רתמים
ו מחרון אפך. אנה אני בא. כי פשעי עומדים. נגדי כצבא. אם יחדו למש—פט
נקרבה. בפני יקומו. כאלפי רבבה. ומכמורת לי. יפרשו והרמים
י כבשו רחמיך. את כעסך. ויודוך ה'. כל מעשיך. ואמר בהסתרי. בצל מחסך.
כי חבלים נפלו. לי בנעימים
ח רדים מדינך. אלהי עולם. זכות אבותם תזכור. אשר מעולם. קרבה וגאלם.
כימי אלהי עולם. וידעו הרשעים. ושלוי עולם. כי אתה מפר מחשבות
ערומים
מחסי לשחר פניך קמתי (137) מרום מעלתו ומעל כם זבולו (שניהם
כתובים בסליחות והראן)
אבות עם בניהם. באים בליל קדשם. ורצון קוניהם. שואלים ביום נפשם.
אולי שוטניהם. יחזו עת חפשם. מלכם לפניהם. וה' בראשם
י ושב בשחקים. ורם על כל נעלה. פדה עניים עשוקים. בחונים בגולה. ואם
במרים נמקים. וחטאתם גדולה. ואויבים המציקים. עשה בם פלילה ומארץ
גזעם גזור גזעם ושרשם
צ דקתך תגלה. ומרום הופיעה. ועם עני ונקלה. בטובך השביעה. וימיו
בטוב תבלה. מעמל הרגיעה. ומשאלו תמלא. ואותו הושיעה. סלח לעם
אלה אשר חטא ואשם
ח נון אשר גאה. על כל ממלכה. לדלה נהלאה. פתח דרכי ארוכה. שמתה
כלואה. בבור גלות נמוכה. ושנה הבאה. תהא שנת ברכה. ועם יודעי
תרועה מהה מרים וכחשם
ק רא דרור לשבויים. וישעך הראמו. וקרם קץ פדויים. ורצון תעטרמו. וחיש משמי
נטויים. להסך עלימו. ובספר חיים, ברחמים כתבמו. והחיימו ושמחת עולם
על ראשם.

מקדמה לזכרונות

שׁוחר טוב יבקש רצון מאל על שׁם כבודו נמצא באין תחת ומעל שׁוב ישוב
אליו ושק ישים על שׁתי כתפיו לזכרון

לכו ונשובה אל אל יוצר רום ונשיה לשמו נְתַנֶּה שיר ושבח והודיה ליל זה
נריע לו והיה רבני ישראל לזכרון

מלך המלכות שלך היא מאז אמרת יהי אור ויהי מהה פשעי וקבל תקיעתי כי
היא מנחת זכרון

דכון לקראת אלהיך ישראל ותמצא פדיום הסירו רוע מעלליכם יאמר איום
הזכו רחצו והיה היום הזה לכם לזכרון

אזכירה קצת נוראות במחקרי הלב נראות ויותר מהמה נפלאות מי ימלל גבורות ה׳

בינותי בבנין תבניתי לראות מה אחריתי והנה חֹמר ראשיתי ונחה עליו רוח ה׳
רוחי מכל נכבדת ויסודו בלב עומדת ואשו תמיד יוקדת כי באש ה׳

הנה יודע אני כי בצלם אלהים בראני ועל ארבעה ראשים נשאני נושאי כלי ה׳
מִלֵּא קרבי גדודים ויפקד עליהם פקידים מהם נגידים ומהם עבדים עושה כלם ה׳

בקרבי עֵדַי נאמנַי ומחוץ יענו בפני ואיך אמאס ועיני המה ראו מעשי ה׳

נטע לי אזן והאזנתי ומלין בה בחנתי עָדֶיהָ עת התבוננתי שמעתי בקול ה׳

על כל מראה אהודנו ובכל שמע אכבדנו ונשמת שדי* תעבדנו והריחו ביראת ה׳
זה אלי וארוממהו ובכל טעם הכי אטעמהו ואין במה אקדמהו על כל הטובה אשר
עשה ה׳

רבו חסדיו עמדי ותכון להמיש ידי ולכן אני בעודי אפרוש כפי אל ה׳

הֵחֵל בחכמה וַיְכַלֶּה וצֹרֶךְ הכל מִלֵּא מי חכם וישמור אלה ויתבוננו חסדי ה׳

אלהי תהלתי מאין בראתני ולהמית תאותי בעולם החייתני אדאג מחטאתי

זה למשפט קראתני אלי זכור נא כי כחֹמר עשיתני

מה בצע בדמי אם יחרה אפך ומה יועיל בְּמותי אם יעלה קצפך ומה אני עת יסער
עלי ים זעמך הטוב לך כי תמאס יגיע כפיך פחד העטיתני וזעם מִלאתני

שׁדי צמאה נפשי וכמה לך בשרי כי רדפתי שרירות לבי וחפץ יצרי מה מתוק
מדבש מצאתיו והוא עז מארי גדר דרכי שבילי והבאישני ליוצרי אתה יצרי
עכרתני ולריק פתיתני

הינצל אנוש בעשׁר מיד מות, וקנין וישיב היום המר בחץ וחנית ושרין יום לא
ימצא אמר בחכו ובפיו ענין יום יעמוד לחשבון והוא העד וְהַדַּין כי שפטתני

ובצדק עניתני רחום אשר על חטאי ועוני לא גמל הבט כי אנוש בתבל לכעס
ילד ועמל וכי הוא כחציר גגות אשר לא צץ ולא גמל יבש כעשב השדה
כציץ יצא וימל ובַשֵּׁר כי רציתני ומיד שאול פדיתני

---

* נ״ל אפי

יזכר ביום זה ברית שלשת איתני צדק להליץ בעד פלטת אביוני חסדך קדושי
אשיר במיטב הגיוני חסדי ה׳, אזכיר תהלות ה׳
את צדקת האזרח ואת יושר מעבדיו בליל זה יזכור לצאצאי ילדיו גאים אז יכירו
כי פקד ה׳ את עבדיו ויזכור להם בריתו וינחם כרב חסדיו ואז יאמרו בגוים הגדיל ה׳
דָּבַר בחור הנעקד במאמרך תזכרנו היות לאות ולמשמרת לדור ודור תשמרנו
ואת ניבך הֶחָקוק תראה ותבארנו כי מדי דברי בו זכור אזכרנו ויראו ממערב
את שם ה׳
זכור נא ברית איש תם אשר תורתך אָוָה חֶמְדָּה זרעו מחה היום ואל תזכור את
אשר העוה טהור אמרתך מדור אל דור חָוָה זכר לעולם בריתו דבר צוה כי לא
עזבת דורשיך ה׳, —
אנא אזון נא שועתנו ומחה כעב פשעינו עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך
זכרנו ה׳ ברצון עמך
נוראותיך גָּלֵה בגיא חזיון אל מסתתר בשפריר חביון וחלץ עם דל ואביון
משאון קמיך זכרנו
יום יום לבי כים יהמה בראותי שלום צר ורָמָה ואני זה כמה נשאתי אימיך, זכרנו
דַּכֵּה צר ואויב בָּלנו והפר כעסך עמנו אם עוונינו ענו בנו ה׳ עשה למען שמך ״
וזכור ברית שלשת האיתנים וחסדי דוד הנאמנים ועל עם לפניך מתחננים
השקיפה ממעון קדשך ״
יה לשועת עמך הָעָתֵר ואסיריך מבור הַבֵּר כגודל זרועך בני תמותה הותר
באים היום לרוממך ״
דברך הקם לעם הנחלם וזכור למו ברית עולם ואל ישב דך נכלם
עני ואביון יהללו שמך ״
חברת אמוניך בשמך יגילון זרים ועריצים מגערתך יחילון קוראיך בשלום יובלון
לבית קדשך ותפארתך ״

מקדמה לשופרות

קחו עמכם דברים ושובו אל אל נערץ ברום זבולו קרוב ה׳ לנשברי לב המחכים
פעלו קדוש ישראל וגואלו הללוהו כרב גדלו הללוהו בתקע שופר
רוממו ה׳ אלהינו וקדש ידיכם שאו רחם ירחם עגומים נשאו רָאֵה כנשוא גם
עמים תראו וכתקוע שופר
טהר לבך עם קדוש בכשרון טהור עינים משאל ושִׁבְרון טוב ה׳ לקוויו קרא
בגרון אל תחשוך כשופר

יקים צור לעם לישעו כמהו יושר אמריו אשר גבהו ישראל נושע בה׳
והיה ביום ההוא יתקע בשופר
במהרה תבשר לאום צולעה בשורות פדיום ומשמיע ישועה עלה אלהים בתרועה
ה׳ בקול שופר
אל שוכן ברום מעוני שבחוהו והדרוהו המוני הריעו לפני המלך ה׳
בחצוצרות וקול שופר
נאור ממנו יצורים ירהו בעשותו נוראות כי נורא הוא לעמו והיה ביום ההוא
יתקע בשופר
יחד עמך להר הזתים לעלות ילכו במאמרך המולות המולות וכל העם רואים את
הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר
שַׁעֲה קריאת עם בצלך יתלונן אולי ה׳ צבאות יחנן ותפליא פלא בקולות וברקים
וענן כבד על ההר וקול שופר
לְעָבְדוֹ כהיום ידיכם מַלאו ובבוא עת פדותכם על כל תתנשאו כנשוא נס ההים
תראו וכתקוע שופר
מפחדך רגזו מתי תבל בַּשֵּׂר עַל קמים סובל והיה במשוך בקרן היובל
כשמעכם את קול השופר
הַעלו תודה לאל ושירו לו וספרו גבורותיו וזמרו לו הללוהו כרב גדלו
הללוהו בתקע שופר
חנון יחנן לקול צעקתכם וישוב ישיב כמאז את שבותכם ה׳ צבאות יגן עליכם
בתרועה וקול שופר
יודעי תרועה בליל זה להושיעם קומה וּמַרְעֵה הלוך להרגיעם בקראם בחין שועם
אשרי העם יודעי תרועה
מאז מלך אתה לכל נוצר והיום כגר הלך וידך לא תקצר וכן סחוב והשלך
בחיק אויב ויד צר אשר לבם הולך אחרי בצעם
שותה קְבַעת. כום החמה אל נא יהי נבעת. כי זרוע רמה חשוף וישועת. חֵל לך
תהי וחומה ואז תשכיל ודעת. לנפשך ינעם
הודע ה׳. יד עזך הודע ואת כל שנאי, בקוץ מַכאיב הודע וקהל נאמני.
משחת תפדע לחיים ונודע. בגוים זרעם
משמר הציבו. לערוך שועה ושירים הקריבו. להשיב רעה ושובו והשיבו. מעל
רשעה בליל זה היטיבו. נגן בתרועה
שים דמעה לחם. יומם וליל כי צר הַלְחֵם. ועמד ופלל אולי צור ירחם. אשר כל
מחולל וישוב וינחם. על הרעה

האבד מאבידים . והפץ מפיצים והשקף לגן נרדים . לכלות קוצים והבער לפידים .
ואש ניצוצים וקש יהיו זדים . ועושי רשעה

תיקון ליל שני מקדמה למשפטים

יחיד לבקש רצונך עמדתי ובצל כנפיך לשבת חמדתי ובשם קדשך בצוקי התעודדתי
כי אזכרה מקדם פלאך צדק ומשפט מכון כסאך
ואותך תמיד לנגדי שויתי ומשכן כבודך לשבת אויתי ולהמון רחמיך קויתי
ביום צרתי אקראך
סברי ומשעני מחסי בך נפשי חכתה ליום שובך ה׳ אלהי מה רב טובך
אשר צפנת ליראיך
פערתי פי למלקוש חמלתך כשל כחי נשוא אימתך השב נקם לצרי ושפוך חמתך
על אויביך ועל שנאיך
בַּזֵּר אויב כליותי יְפַלַּח ולבי מְכַוֵּר פשעיו תְּשַׁלַּח כי אתה ה׳ טוב וסלח
ורב חסד לכל קֹרְאֶיךָ
נאור הַיְשַׁר לפני ארחות שבילך ותעביר את עוני בעמדי למולך רחום וחנון בקראי לך
קרוב לשועי אמצאך
שונא שלום נפשי יבקש יבוז יגיעי וחילי יִנָּקֵשׁ כְּחַשׁ בשמך וישר יְעַקֵּשׁ
לא — עם בלא — אל יקניאך
ולך ה׳ הוחלתי על כן בשבעי לא זחלתי ודברי תנחומיך יחלתי
שְׁלַח נא אלי על ידי נביאך נ״ל שְׁלַחַת
לבי יחיל בקרבי אם נחליתי ברב כאבי ועצבי בְּטַח בְּאֵלֵי צורי ומשגבי
וישלח דברו וירפאך
יהי נעם . אל כל עם . דלתי רחמיו דפקים . יפתחם . צור מְרַחֵם . וישמע קול נאנקים .
ועשוקים . מְעשקים . יציל ויאמרו רחוקים . עושה צדקות ה׳ : ומשפטים
לכל עשוקים
ויופיע . להודיע . פעולים כי הוא פעלם . וכי קרואים . הברואים . ליום המשפט כלם .
יום רעדה . יום חרדה . יום דין בו הרת עולם . ואין מְכַסִּים המעשים .
מְצַפֶּה כל נעלם : הַיְבַצֵּר . מיוצר יצורים . כל מפעלם . מִתֵּי מֵעַל . אינם על .
גורל הצדיקים .
סמוך דַּלִּים . נחשלים . למשפטיך עמדו . אל אמונה . כפר נא . לְזִדוֹנִים אשר זדו .
יהי רצון . בעת רצון . לפניך יְפֻקְדוּ .
שָׁתְחַנֵּם . עת תמנם . צאנך שלא יאבדו . רעה בשבטך . שאר שבטך .

ועודדם ויתעודדו. ובנאדך וספרתך שים דמעת העשוקים.
פדות תשלח. טוב וסלח. ביום דין ממושבך. חטא הלבן. ואשרי בן. אדם
יתאמץ בך. זכור עדתך. בני בריתך. עליהם תעביר טובך. ואור קדר.
יתקדר. ועל אדום תרד חרבך. ונר לדוד. ערוך תמיר. ואת סוכתו תקים—
מפני פחד ה' (סליחות והראן)

מקדמה למלכיות

אמיץ פודה וגואל. לפדות עמך הופע והואל. אלהים צבאות אלהי ישראל.
הקיצה לפקוד כל הגוים. כי לה' המלוכה ומושל בגוים.
גסתר בשפריר גבהנו. האר כמאז נגהנו. הושיענו ה' אלהינו. וקבצנו מן הגוים.
ישועות תצמיח לחוכיהם. והראה פדותם לעיניהם. איה נא אלהיהם. למה יאמרו
בגוים.
יכרית אויב הממנו. ויכלה שונא הדמנו. הגדיל ה' לעשות עמנו. אז יאמרו בגוים.
הזנחת קהלות לחוצות. אשר שמת נפוצות. לזרותם בארצות. ולהפיל זרעם בגוים.
והגשא כי כל תוכל. ועד מתי נשכל. תתננו כצאן מאכל. תשימנו משל בגוים.
דחויים בארצות שוביהם. קבץ מהרה, ואויביהם. שיתה ה' מורא להם. ידעו גוים.
הופיעה להראות פלאות. וגלה כמאז נוראות. הרימה פעמיך למשואות. לעשות
נקמה בגוים.
עבר הזמן וילך. גואל אל יאחר לפדות עם דל וחלך. . . . . .
. . . . .
זכור חסדך ואמונתך. ועוררה את גבורתך. הודיע ה' ישועתך לעיני הגוים. —
אדיר השוכן מרומים. מלכותך מלכות כל עולמים. ומנהיג עולמו במדת רחמים.
אלהים בשמך הושיענו ה' מלכנו הוא יושיענו.
גפלאים עד מאד מעשיו. ועצומים לאין חקר נסיו. יהללוהו זרע עמוסיו. ישלח
משמים ויושיענו.
ימינו טפחה עליה. בתבונה יסד ממדי נשיה. גדול העצה ורב העליליה. נוראות
בצדק תעננו.
ערב היום שיח אמונך. בבואם היום להודות את שמך. הרדים מפחדך וזעמך.
וסלחת לעוננו.
ותיק עונה עתרות. ונמצא עוד עזרה בצרות. דלה איומה מבור נסגרות. הושיענו
אלהי ישענו.
דמעתנו שימה בנאדך. זכור רחמיך וחסדיך. והקשב נאקת עבדיך. יהי חסדך ה'
עלינו.
חלץ איומה משחת. וטהר משובה נצחת. ושובנו בשובה ונחת. לבית קדשנו
ותפארתנו.

ז ה כמה בעלונו אדונים. ואותנו בכל יום מעַנים. כי שטפונו המים הזדונים. למה לנצח תשכחנו.

ק וראיך היום תרחם. ואל נא באפך תיסרם ותוכיחם. ובעצתך תנחם. חננו ה' חננו. ישמחו איים רבים במרץ. כי הוא רם ונשא ויחיד ברום ערץ. ה' מלך תגל הארץ.

ש חקים יודו אותך על כל אל. ואתּ מיוחד בפי כל מהלל בעם אל. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

ר הודות לך קמים. אל שוכן מרומים. מיהדים ה' מלך ירגזו עמים. יושב כרובים תנוט הארץ.

מ פזרים תאסוף ותושיע אנוחים. תנהלם לבית קדשך שמחים. ונדחים תקבץ מארבע כנפות הארץ. —

מקדמה לזברונות

אל דמי לכם (סליחות והראן) יה איום זכור היום ברית שבעה תמימיך וכו'

מקדמה לשופרות

אל כנד כונם. מי הים בהכנם. נפוצות עם אראה נם. אשמעה קול שופר. וכו' עד ל' ואח"כ ע' פ' צ'.

לאדיר נורא תהלות לאמיץ עושה גדולות ונפלאות עד אין מספר
תקעו בחדש שופר

לנורא גוזר ומקים לנוטה כדק שחקים בצקת למוצק עפר.

ליוסד ממדי נשיה ליוצר מאורי עליה ומבריק נגה שפרפר.

לשופט היום עבדיו לשומר נפשות חסידיו ועולתם תשפר.

ללובש כשרין צדק ללוקט שושן מחדק זרע יעבדנו יספר.

למלבין צרעת רשעים למוחה כעב פשעים וסר עונך וחטאתך תכפר.

להוסך כתמים ליהלום להטות אליהם שלום כמימי אמנה ופרפר.

לחקות זרעם בגוים לקבל שועת ענים ותיטב להי משור פר.

ד לים השוכבים בין שפתים. ייחדוך בכל יום שתים. ושואלים במבטא שפתים. שובה ה' את שביתנו. תקע בשופר גדול לחרותנו

ו תיק המציאנו הנחה. ונסו יגון ואנחה. ושובבנו בהשקט ובבטחה. בבית קדשנו ותפארתנו.

י דך תוסיף לקבץ נדחי. ממערבי וממזרחי. למען ברית אזרחי. ישוב ירחמנו.

ד ורשיך תשביע עדים בטוב. מתאוים סליחה לחלצם מקטוב. וסוצחים בל תשא עון וקח טוב. ונשלמה פרים שפתינו.

ח סין הבט ממעונך. וסקוד גפן נטעה ימינך. הטה אזנך ופקח עינך. וראה שוממותנו.

זרויים כנם לבית מאוים. ממזרח וממערב מצפון ומים. ושור ענים וארך שבים.
הביטה וראה את הרפתנו.
קדוש שכלל טירת ארמוני. והשב כקדם שרי ונוגני. והדש עבודת כהני. לכפר
על נפשותינו. —
ליום חגנו. לפני אומר ועושה. זמירות הביעו לאל רם ומתנשא. תקעו בחדש
שופר בכסא.
— יה יקשיב מלולך. וישמע פלולך. ויאזין את קולך. באברתו יסך לך.
ותחת כנפיו תחסה.
— צועקים באשמורות. המציא כפרות. לכבות נשברות. עזרה בצרות.
אלהים לנו מחסה.
— הן עמך והושע. ושי עבדך תשע. ותמחה חטא ורשע. עובר על
פשע. ועון נושא.
— קבל שועתנו. אלהי ישענו. וגם תחנוניתנו. ועל כל פשעינו. אהבה
תכסה. — שירו ילדי אמוני (סלי׳ והראן)
ישמיע נעים שירות. בתהלה. עם אל ונותן זמירות בלילה.
הנה עמם דברים. לקחו. ומנת תשורת אמרים. שלחו (השאר חסר)

תיקון ליל שבת בנתים

לך אדר ויקר ואורה בלי ימש. תהלתך להודות בקר ורמש. אתה הכינות מאור
ושמש. לך יום אף לך לילה. לך ה׳ הגדולה.
לך נוגנים המולות שרפים בהגיון ודרי מטה ישוררו בשגיון. אף לך ישלם נדר
אלהים בציון. לך דומיה תהלה.
לך יעידון ברואי תבל דורכי מסלול שבילך. הודעתם בכשרון מעשה מפעלך. כל
הארץ ישתחוו לך ויזמרו לך. יזמרו שמך סלה.
לך יראוך יצורי אדמה בקומך לערוץ עם כמהים. ולהחיות רוח שפלים אשר פני
אל רוהים. לכו חזו מפעלות אלהים. נורא עלילה.
לך הנשמות מיחדות בעודם בתוך גו כי אתה מעודדם.
ובעת צאתה מן הגוף ישכב וירדם. וגם רוח בני האדם. העולה הוא למעלה.
לך דרי אדמה הבנויים מארבע יסודות. תתיכם כחלב וכגבינה תקפיאם בבית
הפקודות. ותוכן מנין שמת עצם לעומת מצחם נצמדות ויקרם עליהם עור
מלמעלה.
לך הממלכה מלך יושב על כסא דין לשפוט יצורים. ומשבילים יזהירו כזהר הרקיע
ומאורים. ויאמרו בשמים הכין כסאו במאמרים. ומלכותו בכל משלה.

מוסד מכין עולם ומקום לא יכילנו. ולו יאות כל מהלל ואם לא יועילנו.
אכן על רב חסד אשר למענו יפעלנו. אודה ה׳ מאד בפי ובתוך רבים אהללנו.

אדון ידו בכל ויד אין בו מושלת. וכל יקר ראתה עינו ובו אין מסתכלת. ולא יאתה מעולם לבלעדו ממשלת. בך ימצא תוחלת אנוש אין לו תוחלת. מהר תפתח דלת לשוקד לך על דלת. ותפק לו משאלת נפשו תשאלנו.

ידעתיך וְאַתְּ תשים רמים מִדְרַךְ נעל. ותשיב פתע שֹׁכְנֵי תחת שֹׁכְנֵי מעל. ושרתיך באין מראה עין על ידי פֹעל. וכמה תושיב בֵּיתה רחוקים אחרי געל. ופרי אנשי מעל לפיהם תאכילנו.

יום לך נכספה נפשי ולראותך כָּלִיתִי. את פניך לחלות לבית קדשך עליתי. ותוכי מחלת לבי לפניך גִּליתי. ועלות ארוכה אֱיֵחֵל לחטא מנהו חָלִיתי. וטְבוּעַ מי זדוניו עֵנֶה הנני דָּליתי. כיום אצילנו ומתהומות אעלנו.

מרֹב חשקי לדפוק על דלתך פניתי. אעטוף כעני ישפוך שיחו לך שניתי. דל מִמְּגור יום דינך צועק הן נעויתי. ומִפַּחד מוראך נפשי בְּצוּם עִניתי. מִמָּות תפדנו ומשאול תגאלנו.

רב אודך בעולם באין ממר. ה׳ יתן אֹמר. המבשרות צבא רב. אודך בקהל רב.
רב בתחתית אות הודך. הורשתני פקודיך. הנחמדים מזהב ומפז רב.
רב רצון נפשות נבראיך. רצונך אחד בנפלאיך. בשרתי צדק בקהל רב.
רב הדר זיו מוצא מאורותיך. שש אנכי על אמרתך. כמוצא שלל רב.
רב מאור בהלו נחזה׳ למען עשה כיום הזה. להחיות עם רב.
רב קָשטך לכל משכיל יערב. כמוצא ממזרח וממערב. לא כחדתי חכדך ואמתך לקהל רב.

רב הוד השכל וגֻדלת חכמתו. הניע זולתו בנועו לְתֻמתו. והעמיד המון רב.

רב קשר תֵּאוֹת הלב ותכליתם. אל ימשלו בי אז איתם. ונקיתי מפשע רב. —

יום להיטיב תקרא (סליחות והראן)

אדיר נוטה שחקים. ויוסד ממדי ארקים. במבטא הכל הקים. בחכמה יסד ארץ. ה׳ אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ.
גאור השם עבים לבושו. ושרפים עומדים ממעל להקדישו. ה׳ בהיכל קדשו. הם מפניו כל הארץ.
יחיד ואין עוד מלבדו. אשר חסד ואמת מדו. כסה שמים הודו. ותהלתו מלאה הארץ.
דובר צדק והכל עדיו. כי אפס צור בלעדיו. וכי נברו רחמיו וחסדיו. כגבוה שמים על הארץ.
והוא היוצר יצורים כלם. והוא המכין טרף ומזון לכלם. הוא אלהים חיים ומלך עולם. מקצפו תרעש הארץ.
יושב קדם עושה נוראות. גדול העצה ומפליא פלאות. המשפילי לראות. בשמים ובארץ.
דרי תבל מפחדו יחפזון. וצירים וחבלים יאחזון. ומוסדות חרים ירגזון. מלפני אדון חולי ארץ.

ב . . . . . .
רמה ידך צור פודה וגואל. ואתה מרומם על כל אל. ומי כעמך כישראל.
גוי אחד בארץ.
אמונים לסגלה לקחתם. וממלכת כהנים קראתם. והגדלת שמך והאמרתם. תשיתמו
לשרים בכל הארץ.
למה אותם זנחת. וכבודם לארץ מגרת. ושרים לראשם הרכבת. שרפו כל מועדי
אל בארץ.
ע . . . כי בא עליון נורא. מלך גדול על כל הארץ.
זרויים השב למרבץ. ומשפחות לובשי תשבץ. ונפוצות יהודה יקבץ מארבע
כנפות הארץ.
רומם להקת דבקים. ובשר יונת אלם רחוקים. ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ.
בַּלַע רשע מכתיר את הצדיק. ובהשפטו אל יהי צדיק. ויאמר אדם אך פרי לצדיק.
אך יש אלהים שופטים בארץ.
קוֹה קויתי שוכן מעוני. כי בכל עת השיבוני רעיוני. עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.
ועד אן אשוע אליך ואעתיר. וממני פניך תסתיר. ואויב עלי יכתיר. לאכול
עניים מארץ.
ד . . . צרים הממונו. וכמעט חיים בלעונו. אשורינו עתה סבבונו. עיניהם
ישיתו לנטות בארץ.
המוניך הרם קרנם. כי אתה עזרם ומגנם. והדוף רשעים ואינם. יתמו חטאים
מן הארץ.
חזק עם דל וחלך. מרוממ במחוז ופלך. והיה ה' למלך. על כל הארץ.
לך אמר לבי בעודי, אתה ה' מגן בעדי, מרים ראשי וכבודי. תרגנה שפתי כי
אזמרה לך. חצות לילה אקום להודות לך.
לך נתכנו עלילות וסבות. ואתה בוחן כליות ולבות. אשר הראיתנו צרות רבות.
למה שמתני למפגע לך.
לך יהללתי בצוקי אלהים. בעת רעיוני רוהים. תשמיעני מרום גבוהים. אנכי מגן לך.
לך יעלה שועי באזניך. ותיקר נפשי בעיניך. תהי ידך על איש ימינך. על בן אדם
אמצת לך.
לך ולשמך הגדלה והתפארת. שעה שועת שארית הנשארת. דבריך אשים בלבי
למשמרת. למען לא אחטא לך.
לך סתרי תעלומות נגלו. ואויבך מרוח אפך יכלו. ומלכי אים יכרעו ויפולו.
ישתחוו לך ויזמרו לך.
לך פעמים 1) עצומים יעידוך. וירא שמך ייחדוך. על כן עמים יהודוך.
חיל גוים יבאו לך.
לך ביום צרה בשמך חסיתי. תבשרני יה אליך כסיתי. לא אעזבך עד אשר אם
עשיתי. את אשר דברתי לך.

1) נ"ל פעלים

לך נצבתי שפל ונדכה. ונפשי בכחשי בצום אבכה. אם יצדק אנוש ואם יזכה.
מה יתן לך ומה יוסיף לך.
לך סוד חכמה ותושיה הבינני. קראתי שמך אמור לי הנני. ומלאך כבודך מרום יעננו.
ומה תאמר נפשך ואעשה לך.
לך ולמען קדשך עליתי. להתודות על פשעי צפוני גליתי. מרב עונותי כי חליתי.
רפאה נפשי כי חטאתי לך
לך לראות בפלאי הדרך. אשתחוה אל היכל דבירך. עלי אלהים נדריך.
אשלם תודות לך.
לך יאתה גדלה וקדשה. זכור עדתך ולה יקרא דרושה. כי לך משפט הירושה.
ולך הגאולה קנה לך. — ממרום לבן ערום (דיואן רמב"ע) מלך מכל
על (סליחון והראן)
ארומם אל המפליא פלאות. ונקדש בסוד אלפי תשואות. ועושה גדולות ונוראות.
בשמים ובארץ. ויכלו השמים והארץ.
נוטה שפריר עליה. ויוסד ממדי נשיה. מי כמוך חסין יה. חסדך ה' מלאה הארץ.
ידו טפחה שמים והקוה מימי תהומים. ושת חק גבול למים. בל ישובון לכסות הארץ.
דברו קיים לעולמים. ומנהג עולמו במדת רחמים. וקבע מאורות בגבהי מרומים.
להאיר על הארץ.
וברוח פיו ברא כל בריה. וכל יש מאין בדברו נהיה. ויאמר אלהים תוצא הארץ
נפש חיה בהמה ורמש וחיתו ארץ
יום אדיר שוכן מעונה. בחכמה ובדעת ובתבונה. ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ
נפש חיה למינה. ועוף יעופף על הארץ.
דֹבר ויברא יציר אדמה. ויפח באפיו נשמה. והרבה לו און ועצמה.
להיות גבור בארץ.
ברא שוכן עד וקדוש שמו. בעשרה מאמרות עולמו. ובששה שכלל בעז העצומו.
את השמים ואת הארץ.
קדש יום שביעי ויברך אותו. כי בו שבת מכל מלאכתו והנחילנו באהבתו ובחמלתו.
להיות גבור בארץ. * ?
ותיקים אזהרת בחבת חק זכור ושמור מהם בל ישבת. ושמרו בני ישראל את השבת.
לעולם יירשו ארץ.
דליך המציאם הנחה. ונסו יגון ואנחה. ושכנם בהשקט ובבטחה.
יפה נוף משוש כל הארץ.
המוני ישורון לציון העלם. ועל מבועי מים תנהלם. וכסא כבוד תנחילם.
כי לה' מצוקי ארץ.
משכנות מבטחים. ובית מנוח. יבאון נשכחים. בבור שכוח. ושבית נדחים.
והמלוה. ושם ינוחו יגיעי כח.

שבת ישמחו. בה העיפים לרגלה נאנחו. קהלות הנפים. כי בה נפתחו. שערים ליחפים. וישובו עיפים. גבורי כח.

הגיה מלכי, ויחדו נרון. ואסירי חשכי. השב לבצרון, ומעותי דרכי. הלבש חרון. הלא תשפוט בם כי. אין בנו כח.

יונים בידי יונים. אשר נפזרו לכל רוחה. אונים מבלי אונים. והוגים בפחי אנחה. במעונים שאננים. ובתי עז מבטחה, יתן ה' לכם ומצאן מנוחה.

מעל הר אל גבעה. עפו עדי עיפו. ובארץ לא זרועה. להקדיח נאספו. ושם היו רק זועה. כי כנפיהם רפו. ורגליהם נגפו. לא מצאו מנוחה.

שפו רעבים צמאים. כי אין להם פורש. חרדים מפני פראים. והנשר והפרס. ובמישור ועל שפאים. ציד רשתו פורש. אסירים בבתי כלאים. שכנו צחיחה.

הנפן אשר כסו. ארזים בנן-אל צלה. עוברי דרך שסו. וארוה כלה. וצלליה נסו. מאז חשך הלה. והיא כי מים אין לה, שרופה באש כסוחה. — ברכי אצילה מרוח הקדש וכו'.

ארנן לבקר חסדך. ואזכיר שמך לבדך. ואשיר שיר נגדך. מזמור שיר ליום השבת. בך מרום נתכנו עלילות. המנחיל מנוחה לעמו במקהלות. נתן קול בהמולות. ראו כי ה' נתן לכם השבת

רוצו לעבדו ולדבקה בו. הדר הוא לעם קרובו. זכרו שבתותיו כמצות אהבו. זכור את יום השבת.

העלו קדושות לאל רם ונשא. ביום אשר שבת מכל אשר עשה. ולא תוציאו משא. מבתיכם ביום השבת.

מצאו מרגוע לנפשכם. והיתה כבוד מנוחתכם. והיה היום הזה לכם. קדש שבת. בנבל עשור זמרו לו. מלך ישראל וגואלו. הללוהו כרב גדלו. ביום השבת ביום השבת.

נעימות לשמו תתנו המוני. בליל שבת חזיוני. והשביתו לחלות פני ה'. וקדשתם את יום השבת.

זמרו למלך ישראל וקדושו. בני איתנים עם קדושו. מדי חדש בחדשו. ומדי שבת. אודך ה' כי עניתני. ארוממך צור כי דליתני. ואגדל שמך כי הנחלתני. את יום השבת.

אתה בראת אמון. עד לא טירה ולא ארמון. בהיותך לבדך קדמון. לא חדש ולא שבת. ושמרו בני ישראל את השבת.

נתכנו ימים ושנים. בהיות מאורות מעוננים. ועמדו על משמרתם עליונים. באי השבת עם יוצאי השבת.

יחד שש בשש תבן, וכסאו בארבע שבן. הכל כלה בשביעי על כן. ברך ה' את יום השבת.

מנוחות הכין לנויות. והכין לנשמות תושיות, בכלות עליות ותחתיות. ויקדש אותו כי בו שבת.

שרי מאז דברו לאשר הניאו. ומחשבות ערומים אתכם תשאו. שאו מגן עדני
ואל תוציאו. משא מבתיכם ביום השבת.
. . . . .

א מרי נצור עמי בנעימים. הזהרתיך באמת ובתמים. בבואך לפני לבקש רחמים.
של נעלך מעל רגלך. אם תשיב משבת רגלך.
ג תתיך יום שבת להרבות כבודך. להניחך ממעבדיך, וכל קדושיו בידך. והם תכו
לרגליך.
ו ום שבת אם תשמור כדת בני. ארבה שכרך ותפיק רצוני. נאם ה' לאדוני שב
לימיני. עד אשית אויבין הדום לרגליך.
ו ליום קדשי הגדול. מלחללו תחדל חדול. ומשאת משא הבדל ברול. אתה וכל
העם אשר ברגלך.
ק דשו היום כלכם. כי אני המוליך במדבר אבותיכם. לא בלו שלמותיכם מעליכם.
ונעלך לא בלתה מעל רגלך. —
א ברך אל אשר לעולמי עד. מנוחת אמת לי מסעד. זאת מנוחתי עדי עד.
ב רוך שם תעצומו. אשר מאז ממרומו. נתן מנוחה לעמו.
ד גיו עוד כן בחמלה. יביאם ברנה וצהלה. אל המנוחה ואל הנחלה.
ג מלם טובם הנחה. והורם דרך נכוחה. לתור להם מנוחה.
ה נחיל שבת במחטוב. לעמו מבלי קטוב. וירא מנוחה כי טוב.
ו מנוחות שאננות. שם לבנות עדינות. והנחה למדינות. (השאר חסר)

לשחרית יוה"כ

כל המיחלים לישע צורכם. חסדו יבא נא מהרה ויושיעכם. חזקו ואמצו ויאמץ לבבכם.
מ שכתם עונכם. בחבלי שקרים. ושמתם מצחכם. כחזק צורים. והיה פשעכם.
בעתות מצרים. מבדיל בינכם לבין אלהיכם.
ש ובו בנים. ולב העירו. ויצרי זדונים. אל תשירו. וברית אמונים. אל תפרו.
ה בל קניתם. מאז לכם. והתאויתם. חפץ לבבכם. והאל נשיתם. והוא יזכרכם.
ומדוע באתם. כאשר צר לכם.
יחל מבכה. לצורו מיחל. ועינו תפכה. מים למוחל. מענה מדכה מחטאו וזוחל.
כי עוד יחכה. ה' לחננכם — Editum

למוסף יוה"כ

מזמון לר' יצחק בן גיאת זצ"ל

אלהים מה טבו מחנות מגרשיך. ולי מה יקרו ראות בתי מקדשיך. בם חמדתי
לשבת היות ממקודשיך. אך אוסיף להביט אל היכל קדשך.

אמנם אהלי תמימים עובדי עבודתך. שוקדי אולמיך ואילי משמרותיך. שבעי אמונתך בהקיץ תמונתך. בצדק יחזו אשרי יושבי ביתך. ומה נחמדו דורשיך וטבו מקדשיך.

אשרי אדם יפיק רצונך משאלו. ומשים כל ימי חייו תהלתך מהללו. ויתהלך לפניך תמיד נעים גורלו. לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו. היות מנגשיך אחזת מורשיך.

שאלתי המנות בסוד כת זכים מנויים. ועת בני אלהים נמנים המה יעלו שניים.

ממתים ידך ה' ברי לב ונקיים. ממתים מחלד חלקם בחיים. לבושי מלבושיך וברים כתרשישיך.

נפש ברה תאוה לשכון מחנה גבוהי. ולצאת ממחשכים ודור מכונות מגיהי.

הברי והנקי כטהר כוכבי נגוהי. אולי תחזי את פני אלהיך ואלהי. ולבי! נר קדושך יהל על ראשך. —

תמימי ארח (מחזור והראן)

להוא ז"ל יספת אלהים לנחלתך. ונכבדת בזכרם נפלאותיך. והודות על חסדך ועל אמתך כי הגדלת על כל שמך אמרתך.

צויתם לענות בצום נפשם. ויספת להעביר כתם טפשם. ונכבדת במבחר מענה לחשם. והוספת על כל תהלתך.

חטוביך כניתם גוי אחד. ויספת בהפלאת זכרם יחד. ונכבדת בקראם ה' אחד. והוספת ייחוד שמותיך.

קרואי שם ישראל במהלליו. ויספת לנטות חסד עליו. ונכבדת אלהים קרובים אליו. קרוביך ספרו נפלאותיך, —

תוכחה

לראב"ע ז"ל אימות עלי נפלו. ושעפי בי נבהלו. בהעלותי על לבבי. דבר יונה הנביא.

אין יש כי אם אתך. ואין לי מנוס בלתך. ועדיך כל בשר. יבא תחת מוסר.

בך מצב עולמך. וכל שם נמצא בשמך. ומי יסתר ממך. עז ותושיה עמך.

רמתי מהביע. ואן אסק ואציע. עז כבודך במרום. ושאול נגדך ערום.

הן כאורה כחשכה. לך, וההשך איכה. אמר כי ישופני. ולילה אור בעדני.

מחשבתי לו נתכנה. ובאחרית ים אשכנה. הלא גם שם הנך. ותאחזני ימינך.

עליך אשען. ואליך עיני כעין. עבד אל יד אדניו. לישאת אליו פניו.

זכור אני אם מובאי. לאין כמו מוצאי. מנהו, אי חסדיך. השוא מעשה ידיך.

רבים אם הם אשמי. סלח נא כי מעט ימי. בחמלך על פעלך. שוב אשוב אליך.

אבטח על רחמיך. וסר ממני זעמך. ומפשעי לא אירא. כי שם ה' אקרא. —

ימינך נושא עוני (סליחות והראן)

קדושה למנחה

גבהי שמים לך כסא כבוד. וגבולות ארץ הדום מלכות וכבוד. אלה יעידו את כל הכבוד. ואלה יגידו למי זה הכבוד. ה' צבאות הוא מלך הכבוד.

גבהי שמים חצובי אש ורוח. הרוח באש והאש ברוח. הלהב לברוק ולעוף הרוח. הכרוב למרכב נכון לכל רוח. זבדם טוב זבוד. שכם אחד לעבוד.

וגבולות ארץ יבשת ומים. עבודה לך רבה ורחבת ידים. כיד המלכות מכל אנפים. מעמקי ארץ ומרום שמים. רק אתה תעמוד, והם יאבדו אבוד.

גבהי שמים איומים ילהבו. לפני הכבוד לנצח נצבו. והתנוצצו ורצו והתפלצו ושבו. וקרא זה אל זה להקדישו ונבו. בני אלים הבו. לה' כבוד.

וידוי לר' יהודה הלוי ז"ל

נמצא ג"כ בכ"י דע ראסמי 997

רבונו של עולם. צופה כל נעלם. טרם אענה אני שוגג מתחולל ומתמוגג. זוחל ורועד. ירא וחרד רפה ידים. וכשול ברכים. ועיני תלכנה מים. ועפעפי בבכי. כי איש טמא שפתים אנכי. איך אפתח פי ואניד שפה. לפני עושה שהר עיפה. קדוש בקדושה נוראה. וטהור בטהרה נפלאה. בטוהר אמרותיו. ובקדש הליכותיו. וקדושים כל משרתיו. אל נערץ בסוד קדושים וכרוביו. וגורא על כל סביביו. אבל באתי ליטהר והוא יסייעני. ידיחני ואל ידיחני. יקרבני ואל ירחיקני.

ויפן אלי בעין רחמיו. כי נשאתי אימיו. ומפני כבד אשמי. אין שלום בעצמי. ותמיד על נפשי תלונתי. ועליה תוכחתי. לירות 1) מעליה. ולהתודות פעליה. ואמר אליה ברכי נפשי את אדניך. הכוני לקראת אלהיך. רחצי הזכי, הברי הנקי. הסירי רוע מעלליך. וגלולים השליכי מעליך. הביטי אל צור חצבת. ואל מקבת בור נקרת. הביטי אל צור מחוללך כי ממנו תוצאותיך. ומרום קדשו תולדותיך.

ועוד תצאי ותשובי לפניו. ותפיקי רצונו. ותבאי במשפט על כל נעלם. לפני ה' אל עולם. ואוי לך אם בהיותך בגופי לא תטהרי. אחרי מות איך עוד תתנערי. לכן בהיותך. התבוננני לאחריתך. והתקדשי מטמאתך. ושימי לבך לבלתי התגאל. בכל התועבות האל. בכל עת יהיו בגדיך לבנים. ותמיד התנקי מעונים. כי אין ברית את מות ולא עם שאול חוזה. ולא תדעי יום מותך אי זה. אם יקרב אם יאחר. אם היום אם למחר. עורי והקיצי. אולי תוכלי הועיל אולי תערוצי. קומי טרם יקומו נושכיך. והקיצי טרם יקיצו מזעזיך. טרם תקרב הרעה בעדך. שובי אל ה' בכל מאדך. ושימי עונך נכח פניך. והעלי פשעך על לבך ונגד עיניך. ועתה דעי וראי מה תעשי. ועל פשעיך אל תכסי. שכן כתוב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירחם. ובחסד אלהים ינחם. שימי נא כבוד לה' אלהי ישראל ותני לו תודה. בעדך ובעד כל העדה. בפחד וברעדה. ואמרי לפניו אמנה אנכי

1) ד ?

חטאתי לה׳ אלהי ישראל וכזאת מעשים מכוערים עשיתי. ולדרכים רעים נטיתי. אולי בהתודותך. יש תקוה לאחריתך. ועוד צורך יחפצך. וה׳ אלהיך ירצך. הן אלה קצות מוסרים. ותוכחתי לבקרים. וה׳ אלהים יעיר לי אזן לשמוע בקולו. ועין לראות ולב להבין ושב ורפא לו. ובכן אכף ראשי. ואשא נפשי, ואשפיל ברכי. ואספוק על ירכי. אהגן קולי. ואפרוש מעלי. אסדר זדוני. אודה עלי פשעי לה׳.

אבל חטאתי והטאתי אני מכיר. את פשעי אני מזכיר אשמתי ולבי ברב זדוני.

אשום אשם לה׳. אשמתי ותלך נפשי בדרך גויתה. ותרא בגודה אהותה.

גזלתי . . . . דברתי דופי ולשוני במקום קשט ויופי.

תתן דופי. העויתי ועברתי חק צויתי. וישר העויתי. והרשעתי וברית לחנפים אכרית. מרשיעי ברית. זדתי והייתי איש מדון. ציץ המטה פרח הזדון. חמסתי ולעצמי ובשרי. חמסי ושארי. טפלתי שקר וטוחי לאין חקר. טפלו עלי שקר.

יעצתי עצות רעות. והייתי נבהל ומבעת. חורש רע בכל עת. כזבתי ופי האמת עוזב. הולך רוח ושקר כזב. לצתי והיו לי לרצון. אנשי לצון. מרדתי זממי אאר.

המה היו במורדי אור. נאצתי ולנאצות אני אין. וירא ה׳ וינאץ. סררתי ולעצמי אני קורא. בן סורר ומורה. עויתי ודרכי לנפשי ידועים. בקרבה רוח עועים.

פשעתי ולבי סר מעשות אמונה. ואת פושעים נמנה. צררתי ופשעי צדוני בנכליהם. כי צוררים הם. קשיתי ערף ולמלמדי אני מחרף. ולאיש תוכחת מקשה ערף. רשעתי ומכון ללבי אוצרות רשע. שמה הרשע. שחתתי ולבי גבה עד להשחית. חבר הוא לבעל משחית. תעתעתי ורעיוני משתעשעים. מעשה תעתועים. תעבתי ואהי מתגאל. בכל התועבות האל. ואם אתה דן אותי כמעשי אוי לי. אויה לי. אהה עלי. אם תגמלני כרוע מעללי. כי יצרי פתה 1) ויענני. ובכפל רשעו הביאני. נפתיתי לו והנחתיך. וסרתי אחריו ונטשתיך. והייתי לפניך כבן סורר ומורה מתעבר וממרה. כעבד מורד באדניו. בנשאו אליו עיניו. וכתלמיד חולק על רבו. בקרבו ישים ארבו. ועתה ה׳ אלהינו. באנו להודיעך קצת עוונינו. ולהשמיעך פרט זדונינו. ואמנם יודעים עבדיך. כי מלפנים עלו נגדך. וטרם לא הודענוך אתה ידעתם. וטום לא השמענוך אתה שמעתם. כי אתה יודע לבות בני אדם. ובוחן כליות בשר ודם. ואתה ראית גלמנו. וממך לא נכחד עצמנו. ידעת כל מחשבותינו. וראית כל תועבותינו. ועוד ראית תועבות גדולות ונאצות עצומות. ממנו נעלמות וסתומות. ולפניך גלויות ורשומות. ורזי עולם לפניך נראות. וסתרי כל חי מבוארות.

אשמנו בגדנו וכו׳.

מגן

אשלש תפלות. החק למלאות. ואשיב תהלות. לה׳ מנחה נבונותי הרב. במנחת הערב. ונפשי אקרב. קרבן מנחה. ייטב שירי. פרי לבי ליוצרי. מהביא מפרי האדמה מנחה.

1) ה ?

אליו אשברה . וחסדו אספרה . אולי אכפרה פניו במנחה .
בתודה תספר . כעם יופר . אשר לא יכפר . בזבח ובמנחה .
ראשית דתו . מבלי תעודתו . לא ישאל מעדתו . עולה ומנחה :
הן מיום גלות . ארץ צבי לגבולות . נשבתו העולות . ותעבור המנחה .
מתי אל תבנה . ביתך וישם תחנה . אז יביאו בני ישראל את המנחה .

אחריך ינהו . וכל יום ממך ירהו . בעת תפלת אליהו . כעלות המנחה .
ככתוב ויהי כעלות המנחה וגו׳ ונאמר זבח ומנחה לא חפצת וגו׳ ונאמר זבחו
זבחי צדק וגו׳ ונאמר זבחי אלהים רוח נשברה וגו׳ .

מחיה

בקר וערב נעים להודות . שם אל ולישרים נאוה תהלה .
נגינות כל גוי על שוא נוסדות . ואני נגינותי לאלהי סגלה .
עוד יפנה אלי וישיבני לעבדות . כבודו כאשר עבדתיו בתחלה .

זכרו אגדל ובו אדבר נכבדות . כי לו לבדו יאתה הגדלה .
רחמיו על כל ועל ישרם עומדות . הליכות אשר לעגלה
אם בעיניו כמשא חטאתי כבדות . הכי סליחתם בעיניו נקלה .

שיחי יקה כשיח המודות . כנאם ועוד אני מדבר בתפלה . ככתוב ועוד אני
מדבר בתפלה . וגו׳ ונאמר והיה טרם יקראו וגו׳ . נאמר קיוב ה׳ לנשברי לב
וגו׳ ונאמר כי שמחתני ה׳ וגו׳ ,

משלש

השכם והערב לצורי מניתי . תודות שפתי ודתי לא שניתי .
קדמתיו במסלות לבב פניתי . ולקצות מעשיו שמות כניתי .
טובתו קדם עד לא תבניתי . בבנותו לי דמותו עולם וחניתי .
נפשי לפניו בצום עניתי . ובפנות היום לרחמיו פניתי .

מעלות השחר זמירות עניתי . ובמנחת הערב קמתי מתעניתי . ככתוב ובמנחת
הערב וגו׳ ונא׳ תכון תפלתי וגו׳ ונא׳ ואתה קדוש וגו׳ .

פזמון להוא ז״ל מעלות השחר קראתיך הרב . ענני אל ויהי מבשר בקול ערב .
נוגע אלי בעת מנחת ערב .

אל בעם רצית האמרת מחזרב . מעז שלח וראה בשפכו לב וקרב .
נצב עליך מבקר עד ערב .
מליץ טוב העמד מפנה צר ואויב . ושיח תפלתי כקטרת קרב .

אך משאת כפי מנחת ערב .

קראתי מצרה וכו׳ עת שערי רצון וכו׳ מושבי על עונים מסבול ל ו(מחזור והראן)
עיננו צופיה וכו׳ יה שמע אביונך וכו׳

לנעילה

אמת בספרך וכו׳ .

מנן רביעית עורכת תמה תפלה (מחזור והראן) עד וקוה אל ה׳ .

מחיה במקהל מצער אחוזי סער עד באמת ישעד (שם) .

משלש יחידים קדמו לפניך מאמש עד תהלות ישראל (שם) . מצעק מעלות שחר (שם) .

פזמון לו אחרית ותקוה . ישלח אלהיכם . ושלום ושלוה ילוו עליכם . וקורא כי צוה לתת לכם .

נדיבים נאספו . הום אל מעוניו . רעבים נזעפו . וצמאים לפניו . יחדו יסופו חטאיהם לעיניו . ואל יגיפו . דלתות בפניכם .

ילדי נבירים . ובני אבות עולם . הקריבו אמרים . לכפר על מעלם . בשר נא פזורים . שמעתי קולם . ומים טהורים . אזרוק עליכם .

מרום ירגיע . האלהים לכם . ויצוה מפגיע . להליץ בעדכם . ואתכם ישמיע . כי רצה בכם . וכי הגיע למרום שועכם .

שעה* מעל ושמצה . וכפר חטאת עניים . ועשק ומרוצה . יהיו נא מחויים .

ובני אם נפוצה . יחתמו לחיים וישמעו כבר רצה . האלהים מעשיכם . המונים באו הלום . ושבו אל אביהם . ושירי פז ויהלום . נתנו קרבניהם . יבשר צור עילום . כי נשא להם . שובו בשלום . לכם לאהליכם .

פזמון לו בנשף קדמתי . ולבית אל עליתי . ועד ערב נצבתי . וסליחה קויתי . ומאמש שועתי . ונפשי בצום עניתי . לחם לא אכלתי . ומים לא שתיתי . מדרך לא סרתי . ודרך טהורים נצרתי . כי יחף הלכתי כפיהם וסוך לא סכתי . ומאשה נשמרתי כדבריהם ונזהרתי . בכל זאת התעניתי .

ודבר אל הקימתי .

. . . . . .

הנה בלבבי . . ובלשוני מאמש דברי שיר ותחנה . על יד תפלות חמש . ויהי ידיו אמונה . עד בא השמש . ענה לקולו שעיתי . ועל עונו כסיתי .

פזמון לו אל נורא עלילה . המצא לנו מחילה בשעת נעילה .

מתי מספר קרואים . לך עין נושאים . מסלדים בחילה .

. . . . . .

היה להם לסתרה . וחלצם ממארה . וחתמם להוד ולגילה .

חן אותם ורחם . וכל לוחץ ולוחם . עשה בהם פלילה .

זכור צדקת אביהם . וחדש את ימיהם . כקדם ותחלה .

קרא נא שנת רצון . והשב שארית הצאן . לאהליבה ואהלה .

* ? מהה כעב פשעים . עשה נא חסד עם . מקראים סגלה .

פזמון לר׳ יהודה הלוי ז״ל

ידידיך מאמש. חן ותפלה סדרו. ובסליחת חטאתם. נפשם ממך מכרו*. ענה אותם ברחמיך. אשר מעולם גברו. תזכו לשנים רבות. תענו ותעתרו.

המפליא מפעליו. צור ישראל קדושו. תן לשכיר למעליו. לא ירים את ראשו. שכר כפור כי אליו. הוא נושא את נפשו. סלח ליראים נדברו. ביום אשר שבעיו.

דל להודות ממהר. על סבלו אשר סבל. אל טובך יהי נוהר. על משתה ועל מאכל. ובא השמש וטהר. ואחר יאכל. ותשליך עונות גברו בעינות תהום ויסברו. דלנו מחטאה. יושב בשמים כבוא השמש קראה. לבאי באש ובמים. לשנה הבאה בירושלים. וזדים בכם גערו. מארץ ינערו.

העתר נא ורוצה. לקרוא לעמוסיך. לך אכל בדיצה. לחמך ועסיסיך. כי כבר רצה. האלהים את מעשיך. ראה חיים אשר שפרו. ומרב לא יספרו.

קרא טוב נא לדל מועד. אשורו מצהרים. צא מחטאים רועד. ומרוע כפים. כבוא השמש מועד. צאתך ממצרים. כי אותך אשרו. דברים לפני בשרו. תזכו לשנים רבות. תענו ותעתרו. לך אכול בשמחה לחמך וגו׳ בכל עת יהיו בגדיך לבנים וגו׳.

תיקון חג הסוכות

הושענות וסדר הגשם כמו במחזור ספרדי וליום שמחת תורה אל רם בכל נודעת וכו׳ יה השב לבצרון וכו׳ קומה ה׳ למנוחתך וכו׳ לשמך אתהלל. ולעת מצוא יתפלל. כל חסיד אליך.

מהר עננו. הסר אימיך. תכרית שונאינו. ושאון קמיך. וביום קראנו. הושיעה את עמך, וברך את נחלתך.

שבלת מים. אל תשטפני. יושב שמים. אל תעזבני. ובפרוש כפים. תשמע קולי ועגני. באמת ישעך.

החיש חזוני. כאשר נדרת. קבץ המוני. אל עיר בחית. קומה ה׳ למנוחתך. אתה וארון עזך.

פזמון למסיים

יקרה דת האל קדומת יומים. יתנוה בכל יום מיחדים פעמים. יברך המסיים לאל השמים והיה כעץ שתול על מים.

צפירת תפארת. צניף הוד ועטרת. להוגה שוחרת. בדר גם סחרת. בלי עצב ועמל וזעת אפים:

המודה לעושיה. חשוקה לחוסיה חיים רסיסיה. וצדק מכסה. משיבת נפש מאירת עינים.

קדומה ונסוכה. שמורה וערוכה. לקוראיה נסוכה. ומרפא וארוכה. נטויה ומשוכה. ורחבת ידים.

---

* ?

פזמון למתחיל

ישמח מתחיל תורת אמוני. ישא ברכה מאת ה׳.

שדי ימלא תאות לבו. ומגן וצנה יהיה סביבו. ויאיר אורו ויכין נתיבו.
לגמור ולשמור דרכי ה׳.

לראשו יצוה ברכות עצומות. ויערוך לפניו נצח נעימות. ויטה אליו כנהר שלומות.
יזכה ויראה ישועות ה׳.

מצל יהיה מכל תלאה. ואל יברכהו ביציאה ובביאה. ביצחק זרע ומצא מאה
שערים ויברכהו ה׳.

חסד ומשפט יצו אל נאותיו. אלהים כמו שם דרכי אבותיו. וירבה שלומו ויאריך
שנותיו. ויחיה לעד בנעם ה׳. —

אשריך הר העברים וכו׳. — בגליון סליחה לחוסר הגשמים.

אל חמלתך אערוג מארץ ציה. בצר לי אשחרך מבור תחתיה. מהר ענני רב
העלילה. אשר ענה את אברהם בהר המוריה.

בשמך באתי היום מפחד ממטבח. כי אראה חץ שנון לגוי ביד מזבח. מהר ענני
שאון ימים משבח. אשר ענה ליצחק על גבי המזבח. וכו׳ עד י׳

פזמון

ה׳ אלהי השמים. פתח לנו היום אוצרות מים. ה׳ עשה למען אזרח אמר יקח
נא מעט מים. ופתח לנו היום אוצרות מים וכו׳.

תהנה ה׳ אלהי ישראל שוב מחרון אפך וגו׳. ה׳ אבלו נערים וזקנים. בהעצר
טללי מעונים. ויכלא הגשם וכו׳ (אני שמואל)

אחרת ה׳ אליך תערוג. נפשי כאיל תערוג על אפיקי מים.
ברוב עוונינו. עצרו שמינו וכשלו ברכינו. וימס לבב העם ויהי למים.
ראה כי קצרה רוחנו. וסף כחנו. כי יבשו אפיקי מים.
השכח חנות אל. יאמר נא ישראל. באו על גבים ולא מצאו מים.
מהר יקדמונו רחמיך. ובשרנו ממרומיך. לא רעב ללחם ולא צמא למים.

Nr. CCX

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 174. Vol. I Nr. 47

3. 9. 1838. י״ג אלול התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר יהודה דוקעס שלום.

שמחתי בראותי כוונתך להוציא לאור ס׳ התרשיש אשר העתקת מכ״י הנמצא

בעיר האמבורג, ע"כ חשתי לא התמהמהתי להעתיק לך מן הכ"י אשר בידי החרוזים החסרים בכ"י שלך, והוספתי אחר החרוזים פירוש מספיק, למען ידוץ קורא במו, רק בקצת מקומות שמצאתים פשוטים וקלים להבין נשמטתי מלפרשם; ואתה תעשה הטוב והישר אם תדפיס פירושי כאשר הוא מלה במלה.

התרשיש אשר בידי היה בעיר פירארה, וקניתיו בער. C. M. 16 f., והוא כתוב על נייר אשר איננו נייר שלנו העשוי מבלויי בגדי פשתן, אך הוא מבלויי צמר גפן, והוא הנייר הנקרא Charta orientalis bombycina, ובלשון צרפת Papier de coton, והוא עב הרבה מנייר שלנו, גם איננו לבן, והיו כותבים בו בארצות המזרח בסוף האלף החמישי. ס' התרשיש אשר בידי כולל 120 דפים (240 Seiten) in 8 Vo, וכל עמוד כולל י"ז שיטות, והשיטה כשהיא מלאה כוללת מן ל"ב עד ל"ח אותיות. הכתיבה היא כתב רש"י, רק הב"ת היא בס' הזה בכתב מרובע ממש, והאל"ף היא ממוצעת בין כתב מרובע וכתב רש"י; גם הפ"א משונה קצת, כי הלשון אשר בה איננו שטוח כמו בכתיבתינו, אלא זקוף, גם הצד"י משונה מעט בראשה, ורגל הקו"ף מחוברת לגג. הט"ת לפעמים ראשה השמאלי עולה למעלה כמו הט"ת הערבית. נון שאחריה יו"ד לפעמים הן מחוברות בצורה אחת בחצי עגול, כעין נו"ן ערבית בסוף תבה. הנו"ן בסוף תבה לפעמים היא מחוברת לתחתית האות שלפניה, וצורתה כעין אות הר"ש בלשון ערבי. צורת הקמץ היא תמיד קו ותחתיו נקודה נפרדת מן הקו (ָ). אותיות בג"ד כפ"ת כשאינן דגושות יש עליהן תמיד סימן הרפה. נקוד השירים מדויק מאד, אך נמצא בו ענין זר, לא ראיתי ולא שמעתי כמוהו, והוא כי הכותב היה רגיל להחליף פתח גדול בפתח קטן ולהפך, כגון פָּתִי במקום פֶּתִי, מַשִׁי במקום מָשִׁי, אנוש במקום אֱנוֹשׁ, אקרא במקום אֶקְרָא, נגע במקום נֶגַע, שכל במקום שֶׂכֶל, עופר במקום עֹפֶר, דעת במקום דֵּעָת, וזה אמנם לא בקביעות, אלא פעמים כך ופעמים כך. וסבות הזרות הזאת נ"ל שהוא לפי שהכותב היה רגיל בלשון ערבי, וידוע כי באותה לשון a et e מתחלפים זה בזה, כי פַּתְחָא שלהם משמש לפתח ולסגול. עוד חדוש אחר מצאתי בנקוד הספר הזה, והוא רֵיח, רֵיע בפתח תחת היו"ד, לא תחת האות הגרונית, והוא מסכים לקריאת רד"ק וקצת מדקדקים אחרים, אך הוא נגד הכתיבה הנהוגה בכל ישראל.

ראשי השערים כתובים באותיות גדולות, ולפעמים כל אות היא משולשת.

אחר כל חרוז יש כאן פירוש בלשון ערבי, אך אין המכוון בו לפרש כוונת החרוז, אלא לפרש ההוראות המתחלפות אשר למלה שבסוף החרוז, והוא מאריך בעניני דקדוק היותר פשוטים, וזו ראיה גדולה לקדמות הפירוש הזה, שנעשה בימי נעורי חכמת הדקדוק, בטרם תתפשט ידיעת דרכי הלשון; ועוד ראיה לזה כי איננו מזכיר רק רבנו סעדיה ר' יהודה חיוג (יחיי בן דאוד צאחב כתאב אל חיוג) ובן גנאח (מרואן בן גנאח) ובן בלעם, ולא גם אחד משאר מדקדקים ומפרשים שהיו אחרי אלה. (ויש לי בזה תמיהה, איך הוא קורא לר' יהודה חיוג צאחב כתאב אל חיוג, ר"ל בעל ס' החיוג, כאלו חיוג הוא שם הספר ולא שם משפחת המחבר.

בחמשה ועשרים מקומות מצאתי בגליון הפירוש הערבי מתורגם בלה״ק, בכתיבה מאוחרת דקה. והנני מעתיק פה לדוגמא פירוש חרוז אחד בלשון ערבי ובלה״ק, והוא פירוש שני שתופי מלת לְלוֹן אשר בשער השמיני.

אלאול מן קול וילונו העם על משה, הא׳ מלשון וילונו העם על משה, ירצה בו התלונה וגומיהם, והוא פעל קל נח העין יורה על זה, מצאנו בה אללום נאלתדמר הנפעל ממנו, וכבר זכרתי לך שהנפעל לא יהיה אלא מן פעל קל; והב׳ מן לשון וכאורה נטה ללון, גם מקום ללון, ירצה בו המלון, ושניהם מקורים לפעל קל נח העין, כמו לקום לסור לשוב ומה שדומה לזה.

מלבד הפירוש שאחר החרוזים, יש כאן כה וכה בגליון ובין השיטות קצת מלות והערות בלשון ערבי, והן לפרש קצת משאר המלות אשר בתוך החרוז, ולפעמים יש בהם פירוש מתחלף מן הפירוש שבפנים, ובהערות האלה אשר בגליון מצאתי בשלשה מקומות שם בעל הפירוש, והוא ר׳ אלעזר. גם במקום אחר מצאתי בתוך הפירוש עצמו תוספת הכוללת פירוש שני מתחלף מן הראשון, וגם שם נזכר שם המפרש ר׳ אלעזר. גם בהערות שבגליון לא נזכרו רק הקדמונים הנ״ל, ועל מלות אֲשֻׁרֵי חֲמוּצִים (שער שמיני אות הח״ת) מצאתי בין השיטות ובגליון ארשדו אלמהור מן אשרו חמוץ פסר פיה רבינו סעדיה ז״ל ארשדו אלמהור, ובדקתי בתרגום ישעיה לרבנו סעדיה שהדפיס Paulus, ומצאתי כי כן הוא ממש תרגום מלות אֲשֻׁרֵי חֲמוּץ (ישעיה א׳ י״ז).

ראשי השערים כתובים בלשון ערבי, כגון אלבאב אלאול, אלבאב אלתאני, ובשער השלישי כתוב אלבאב אלתאלת מן אלענק, ומכאן למדתי כי ס׳ התרשיש נקרא ג״כ בשק ענק, ועיה בעל שפתי ישנים (ואחריו וואלפיוס ודע ראספי) שהזכיר הענק והתרשיש כשני ספרים. גם בסוף הספר כתוב: כמל בתאב אלענק ושרחה (נשלם ספר הענק ופירושו) בעזרת שדי ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. גם המפרש קורא לבעל הספר צאחב אלענק, כלומר בעל הענק.

הס׳ הזה היה חסר קצת דפים בתחלתו ובשאר מקומות כה וכה, והשלימו החסרון בנייר לבן כנייר שלנו, ובכתיבה מאוחרת, והיא כתב רש״י יפה עם קצת אותיות משונות על דרך כתיבת אנשי המערב, ובאלה אין פירוש זולתי בדף אחד וחצי, שיש בהם הפירוש שלאחר החרוזים, כתוב בדיו אדום.

הס׳ הזה היה מקדם ביד איש מערבי, שמו יעקב בן כמו״ר יצחק רמאן, ושמו כתוב בראש שער הספר, ולפני שער הספר כתובים קצת שירים שחברו ר׳ יצחק רומאן ור׳ אברהם רומאן. בסוף הספר כתוב: זה הספר בא דרך קושטנטינא במתנה ל . . . . . המשוררים כה״ר יהושע יוסף לוי נ״ע. ונ״ל בלא ספק כי קושטנטינא זו היא אשר באפריקא במדינת Algeri.

הכותב הראשון לא רשם מנין הדפים על כל דף ודף, אלא בתחלת כל שמנה או עשרה דפים (שהם באגן אחד), והמספרים האלה הם כתובים בלשון ערבי (כגון תאסעה, עאשרה, חאדי עשר) ובכתיבה ערבית; אך הכותב האחרון אשר הוסיף הדפים שהיו חסרים, היסיף ג"כ מנין הדפים על כל דף ודף בלה"ק ובכתב רש"י.

אחר התרשיש יש כאן הדיואן של רמב"ע, והוא קפ"ח דפים, כוללים שלש מאות שירים, והוא חסר כה וכה קצת דפים. הנייר הוא כנייר התרשיש, אך הכתיבה היא דקה קצת יותר מהקודמת, באופן שבל עמוד כולל י"ט שיטות, והדיו איננו כל כך שחור, ובקצת מקומות האותיות פורחות וקשה לקרוא אותן. הדיואן אין בו פירוש, רק בגליון יש כה וכה בלשון ערבי ביאור קצת מלות המודות. בראש כל שיר יש קצת מלות ערביות כתובות בדיו אדום, באותיות גדולות בכתב מרובע, המודיעות למי או למה חבר השיר, ולפעמים לא נרשם רק וקאל איצא ר"ל ואמר עוד.

עד כאן תכונת הכ"י אשר שאלת ממני לבאר לך.

כאשר אראה בעיני ס' התרשיש נדפס, ועמו השירים אשר שלחתי אליך מהדיואן, אז לא אחדל אי"ה להוסיף שנית ידי להעתיק ולשלוח לך שירים אחרים מהדיואן ההוא. ואתה אל נא תעשה כאשר עשית בשירת מוסר השכל, להשמיט הנקדות, כי שירי רמב"ע הם מצד עצמם קשי ההבנה מה שיש בו די, ובלא נקוד עאכ"ו.

לאסוף התימות באיטליאה קשה הדבר מאד, כי המבינים והחפצים בענינים כאלה אינם רק אחד בעיר, אך אחר שיהיה הס' נדפס אם תשלח אלי מספר מה מהם, אשתדל למכרם ואשלח אליך בסף מחירם.

מה ששאבת בששון מס' עמר השכחה דף קכ"ה ע"ב איננו לך לעזר ולהועיל, כי מה שהזכיר ר' אליה בנימוקו הוא ס' תגנית, ומה שהזכיר בעל עמר השכחה הוא תגנים. ואתה דע לך כי תגנים הוא משרש גנם שענינו כמו Genus ברומי, ופירוש מלת תגנים בלעקסיקון של Edm. Castelli הוא תחלה Assimilatio generis, ואח"כ Paronomasia, כלומר לשון הנופל על הלשון, והוא השיתוף שהזכיר בעל עמר השכחה. גם בפירוש התרשיש שלי מצאתי לפעמים המלה הזאת, כגון בסוף השער השלישי על החרוז רוֹדם ואֹדם, אמר המפרש וז"ל: הדא תמאם אלבאב אלתאלת, ולים פיה תגנים, כלומר זה סיום השער השלישי, ואין בו מלה משותפת. ואתה מצאת בעמר השכחה פירוש ס' תגנית, כמו שמצאת "גדיבי לב כמוני".

באגרתך הקודמת רשמת לי כי בכ"י שראית יחסר משער ה' מן חרוז שבי עד וכו' ומשער ז מן חרוז נעים עד וכו', ואני בקשתי ולא מצאתי אלא בהפך, חרוז נעים בשער ה' וחרוז שבי בשער ז'.

גם כתבת לי כי בס' עמר השכחה דף ק"ח נזכר ספר אלמחאצרה ואלמדאכ"ה, ואין זה אלא בדף ק"ט. ויען מותר לאדם לדון ק"ו שלא שמע מרבו, הנני דן מה יהיה משפט התרשיש אשר אמרת שהעתקת אותו

בחפזון . ועל זה צר לי מאד . חרב המתהפכת לא ראיתי ולא שמעתי 1) .

ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה י״ג אלול תקצ״ח ,

ידידך שד״ל

לידידי היקר והנכבד כמר צבי דוקעס שלום .

אקבל מה שתשלח לי ואשלחהו לידידי הרופא . ואתה הודיעני נא אם אוכל לשלוח אליך ספר ואתה תמס־הו לר · · · · ראפופורט אחיו של מוהר״ר שלמה יהודה .

וחיה בטוב ובנעמים לרב ימים לפ״ק . פה פאדובה י״ג אלול .

ידידך שד״ל .

התרשיש

שער חמישי

אתן כל הון יקר ונעים

אות הסמך

סָכְלוּ אישים בימי נַעַר מֵאֵין מַשָּׂא עָתָק שָׁחוּ
כי מֵי זֶקֶן מֵי אַפְסַיִם וּבְבֹא מָצְאוּ מֵימֵי שָׁחוּ

הראשון לשון שיח ודבור , והשני לשון כי גאו המים מי שחו נחל אשר לא יעבר (יחזקאל מ״ז ה׳) . האנשים בימי נעוריהם בזמן שאין עליהם משא , הם סכלים , והם מדברים עתק ואומרים כי מי הזקנה הם מי אפסים , שאינם מגיעים אלא עד פס הרגל , כלומר שהזקנה דבר קל ; אך בבואה הם רואים שהיא מי שחו שאי אפשר לעבור בהם .

דְּמָה לבבי כי בְהָמִיר אֵת שָׁחוֹר בְּלָבָן יִהְיֶה סוֹחֵר
אך נֹגְשִׁים הֵמָּה מְאִיצִים בי עד יתנוני אל שְׁאוֹל סוֹחֵר

הראשון לשון סחורה וריוח , והשני לשון סחרו אל ארץ ולא ידעו (ירמיה י״ד י״ח) . סבור הייתי כי בהחליפי השער השחור בלבן הייתי מרויח , אך הנני רואה כי השער הלבן הוא כמו נוגשים הלוחצים אותי למהר לרדת שאולה .

---

1) אחרי כן מצא רשד״ל את מחברת חרב המתהפכת בתוך דיואן ר׳ אברהם בדרשי והעתיקה ושלחה לר׳ גבריאל פאלאק והיא הדפיסה ביחד עם ספר חותם תכנית (אמסטרדם תרכ״ה) . (שזח״ה)

אות העין

עֲלֵי מה זה, צְבִיָּה, שָׂב בכל-לב תִּשְׁנְאִי ? עַל-מָה ?
השיבתני : ואיך מִכֹּל זְקֵנָה תאהב עַלְמָה ?

אמרתי לאילת אהבים למה זה תשנאי אותי להיותי זקן ? ותענני הנערה ותאמר : ואתה למה תאהב אותי שאני עלמה, ולא בחרת לך אחת מהזקנות ?

יְנַחְמוּנִי בְאָמְרָם לִי בְשֵׁיבָה תָאֳרֵךְ עָדָה
והיא דָמְתָה לְגוּר דִּמָּה טְרוֹף אותי בְיוֹם עָדָה

הראשון מן וכבלה תעדה כליה (ישעיה ס״א י׳), והשני מן לא עדה עליו שחל (איוב כ״ח ח׳), והוא תרגום של עָבַר. בני אדם אומרים לי דרך תנחומין: שיבה זרקה בך, והיא לך לִפְאֵר וָעֶדִי ; ואני רואה כי באמת אין דמיונה רק כאריה יכסוף לטרוף אותי .

אות הפא

שוא דִּבְרוּ האומרים שֵׁיבָה תְכַ———בֵּד את פְּנֵי עֶלֶם וְלֶחְיוֹ פֵּאֲרָה
כי אַחֲרֵי בֹּצֶר בְּחוֹרֵי עוֹלְלָה גִּילִי, ואת פֹּארוֹת מְשׂוֹשִׂי פֵּאֲרָה

הראשון לשון תפארת, והשני מן לא תפאר אחריך (דברים כ״ד כ׳). האומרים כי השער הלבן הוא פאר וכבוד גם לבחורים ומוסיף להם הדרת פנים, כזב ידברו ; כי היא הכריתה בחורותי כאיש בוצר ענבים, ולא השאירה ממשושי וגילי אפילו העוללות .

הַבֵּט שֵׁיבוֹת יום זָרְקוּ בָךְ כי הֵמָּה לך צִנִּים פַּחִים
וְרָאֵה פִּימוֹת הַגּוּף שָׁבוּ מֵחֹלֶשׁ רִקּוּעֵי פַּחִים

הראשון לשון פח ומוקש, והשני ענין טס (במדבר י״ז ג׳). ביום אשר זרקה בך שיבה, התבונן כי היא לך כקוצים ומוקשים ; גם הסתכל וראה כי מחמת חולשת הזקנה משמן בשרך ירזה, וגופך נעשה דק כמו רקועי פחים .

אות הצדי

הִתְקַבְּצוּ שִׁדּוֹת תְּמוֹהַּ על שֵׁעָר אשר שָׁנָה וגם צִפּוּ .
וְאֶנַּחֲמָה אותָן בְּאָמְרִי כי יָמִים בְּכֶסֶף שַׁעֲרִי צִפּוּ

הראשון ענין הבטה בחוזק, והשני לשון וצפית אותם זהב. נשים יפות נקבצו והיו מביטות בי, ומתמיהות על שערי אשר נהפך ללבן; ואמרתי להן לנחם אותן: אין רע בזה, אך הזמן צִפָּה שערי בכסף .

אות הקוף

בַּחֲלֵב שיבה מִשְׁחַר שַׁעַר נַעַר כַּיּוֹם זֹקֶן קִדֵּשׁ
מַה—טוֹב פֹּעַל פָּעַל ! לוּלֵי כי לַמָּוֶת אותי קִדֵּשׁ

הראשון ענין קדושה וטהרה, והשני ענין הזמנה. הנה עתה הזקנה טיהרה וקדשה בחלב לבן אשר לה את שער נעורי שהיה שחור; ומה טיבה פעולתה זאת, לולא כי על ידי כן הזמינה אותי למיתה.

אות הריש

שיבות בפני שחקו ופני עלמות רעמו
לבי עלי זאת יהמה, אחי! ומעי רעמו

הראשון מן רעמו פנים (יחזקאל כ"ז ל"ה) ענין פנים זועפים, והשני מן ירעם הים ומלואו. השיבה משחקת בפני, והנערות זועפות בראותן שאני מזקין; ועל זאת מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי

אות השין

ששתי ביום בי זרקה שיבה כי טוב במפעלי אני שוער
מוסר מאד לי בה, ומבוא אל—— לב תאות נער כמו שוער

הראשון מן כמו שער בנפשו (משלי כ"ג ז'), והשני כמשמעו, שומר הפתח. שמח לבי בראותי כי שיבה זרקה בי, כי אחשוב כי מעתה יהיו מעשי טובים מאשר היו עד כה, כי היא תהיה לי למוסר ותוכחת חיים, והיא (כמו השוער העומד על סף השער) תמנע תאוות הנעורים מבוא בחדרי לב.

ימים הפכו שער לבן אכן לבי להם שחר
מה—יפו לי לילות שעדי טרם נבקע בהם שחר!
אך רע מכל מות יפרוש כפו אשר יפרוש שחר.

הראשון לשון שחרות, והוא פעל עבר; השני לשון אז יבקע כשחר אורך, והשלישי ענין חשך, והוא שם דבר, מן כשחר פרוש על ההרים (יואל ב' ב'), שענינו כחשך פרוש על ההרים, כי כן מצאנו לשון חשך נאמר בארבה, ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ, כך מפורש בפירוש הערבי אשר לפני, ואעפ"י שלא מצאתי מי שיפרש כן מלת שחר שביואל, נראה כי כן היתה דעת המשורר ר' משה אבן עזרא. וכוונת המאמר: הימים הפכו שערי ללבן, אך לבי לא יאיר פניו אליהם, אך פניו זועפים כנגדם, על הדבר הזה אשר עשו לו; כי יותר טוב היה לי כשהיה שערי דומה ללילה, בטרם יאיר בו השחר הזה; ומה שהוא רע יותר מכל, הוא כי מעט מעט המות יפרוש כפו ללכדני, כמו שהחשך לעת ערב פורש עצמו מעט על הארץ. כן נ"ל.

אות התו

למטרה הקימני זמני והורני בחצי תעלולים
והזקנתי בלא עתי, וצרו צעדי ואני מתעלולים

הראשון מן גם אני אבחר בתעלוליהם, והשני מן ותעלולים ימשלו בם, ענינו נערים.

בִּינָה אשר יִקְרֶה בְּעֵת זֹקֶן לָאִיש בטרם סוּר אֱלֵי דוּמָה
אותם אֱחוֹז כי בָם לְךָ מוסָר וְסִפּוֹר חֲרוּזיהם כְּאַחְלָמָה

כלומר כי חרוזי השער הזה הם פ״ד, כחשבון אחלמה.

השער הששי

על בגידת האוהבים

אות האלף

כל-איש אשר בָּגַד בְּלִי חֵטְא בי את אַחֲוָתוֹ אֶתְּנָה אַחֲרֵי
כי איך אֱהִי משכיל, ואיש סָכָל אָרִיב, וְאוֹכִיחַ אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי ?

הראשון היו״ד בו לכנוי, כמו אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי, והשני שם התאר, כמו מוכיח אדם אחרי (משלי כ״ח כ״ג) שפירש בו ר׳ יוסף קמחי אדם שהוא נסוג אחור.

עַל מִפְקַד כָּל-נֶאֱמָן עַל-סוֹד אֶקְרָא: נפשי! תמיד לָךְ אִי
יַאשִׁי לעד מִשּׁוּר אותו כי לא נמצא על-תֵּבֵל אִי

הראשון ענין אוי, כמו אי לך ארץ (קהלת י׳ י״ו), והשני ענין איש, כמו ימלט אי נקי (איוב כ״ב ל׳) שפירש ר׳ יונה כמו איש נקי. על העדר איש נאמן רוח מכסה דבר אמַר לנפשי אוי לך תמיד; הִתְיַאשִׁי לעד לראות איש כזה, כי איננו נמצא על פני תבל.

אָחִי! הִתְרַע על דֹּב שַׁכּוּל או גוּר בִּמְקוֹם אַחַר אָמְנָה
וּרְחַק מִכֹּל יַלְדֵי אדם כי לא נמצא בָהֶם אָמְנָה

הראשון מן וגם אמנה אחותי בת אבי היא, והשני מלשון בנים לא אמון בם, ואיש אמונות רב ברכות. כך מצאתי בפירוש הערבי אשר לפני, ואני ישבתי מן הבקר ועד הערב מעיין ומבקש הבנה למליצת בִּמְקוֹם אַחַר אָמְנָה, ולא מצאתי. ולבסוף נפקחו עיני וראיתי שהניקוד מוטעה, ושראוי לקרוא אֲמָנָה, הראשון מן תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון ממעונות אריות מהררי נמרים (שיר השירים ד׳ ח׳), והשני מן ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה (נחמיה י׳ א׳). והנה אֲמָנָה בשיר השירים נראה שהוא הר, וממקום אחר (מלכים ב׳ ה׳ י״ב) נראה שהוא נהר, ויש אומרים שנקרא הנהר על שם ההר אשר הוא יורד ממנו, ויש אומרים (וכן דעת געזעניוס) בהפך, כי ההר נקרא כן על שם הנהר, וכן נראה דעת המשורר ולפיכך אמר במקום אַחַר אֲמָנָה, כלומר בהר אשר הוא אחרי הנהר הנקרא אמנה, והוא מקום חיות רעות ומעון אריות ונמרים.

אות הבית

זְנַח דודים עֲלֵי אֹכֶל אֲהֵבוּךָ, ועל בֶּגֶד
וְעֵת קָמוּ בְךָ יָמִים לְהָרַע, בָּגְדוּ בֶגֶד

הראשון ענין מלבוש, והשני ענין בגידה. התרחק מאוהבים שאינם אוהבים אותך אלא מפני מאכל ומלבוש שאתה נותן להם, ובהתהפך מזלך והזמן קם להרע לך, אז יבגדו בך:

הָבָה נְבַכֶּה עַל זְמַן בּוֹגֵד וּבְאַחֲרִיתוֹ מֵאֱנוֹשׁ בָּאנוּ
נַאֲכִיל דְּבַשׁ אַהַב לְמֵרֵעָיו וַיֹּאמְרוּ רוֹשׁ הוא, וְלֹא בָּנוּ
נִבְנֶה יְסוֹד הָאַהֲבָה גָּזִית וַיַּהֲרְסוּ אותו ולא בָּנוּ
וַנַּחֲשׁוֹב אותם כְּמוֹ חִצִּים לָנוּ, וְלֹא הָיוּ, אֲבָל בָּנוּ

הראשון לשון ביאה, השני לשון בינה, השלישי לשון בנין, והרביעי הוא אות הבית עם כנוי המדברים בעדם. כן הוא בפירוש הערבי, ונ״ל כי גם בזה נפל טעות, כי אין חבנה למלות ובאחריתו מאנוש באנו, ונ״ל לקרוא בָּנוּ, והוא ענין בינה כמו השני, אלא שהשני הוא לנסתרים, והראשון למדברים בעדם; השני משקלו קָמוּ, והראשון קַמְנוּ. נקומה נא ונבכה בחוזק על הזמן, אשר הוא בוגד, ולא הצלחנו להבין דרכיו (יותר משאר בני אדם) רק לבסוף. הנה היינו מאכילים דבש אהבתנו לרעיו, והם לא הבינו שהוא דבש, ואמרו שהוא רוש פתנים. היינו בונים יסודות האהבה באבני גזית, והם לא עזרו לבנות, אבל הרסו מה שהיינו בונים. והיינו חושבים היותם לנו כמו חצים ביד גבור, להעזר בהם, והם לא היו לנו, אך היו לצרינו להלחם בנו. וכל זה משל, והכוונה שהיינו מחבבים את הזמן (Fortuna), והיינו חושבים אותו לאוהב נאמן לנו, והוא בקרבו ישים ארבו.

אַל תַּחֲמֹד עָנָף לְבַד מֵעֵץ עַד פַּאֲתֵי רוּם נָגְעוּ בָּנָיו
וּשְׁטֵה לְךָ מִתּוֹלְדוֹת בּוֹגֵד כִּי עַל נְתִיבָיו יֵלְכוּ בָּגָיו

הראשון ענין ענף, מן בן פורת יוסף, והשני כמשמעו. אל תקח לך ענף (לנטוע בארץ) אלא מעץ רם הקומה אשר ענפיו גבהו למעלה (כי אז תצליח בנטיעתך כי הבן הולך אחר האב), וכן התרחק מזרעו של איש בוגד, כי בניו ילכו בדרכיו.

אֶלּוֹן עֲלֵי רֵעַ בְּלֵב וָלֵב הָלַךְ וְכֵן הֶרְאָה וְהִבִּיעַ
יָרַד עֲלֵי שֶׁמֶן יְדִידוּתִי כִּזְבוּב, עֲדֵי הִבְאִישׁ וְהִבִּיעַ

הראשון ענין דבור, והשני מן זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח (קהלת י׳ א׳) יש לי להתלונן ולהתרעם על אוהב אשר הלך בלב ולב, והוכיח והראה זה במעשיו ובדבריו אשר דבר בפיו; והנה הוא השחית אהבתו אשר אהבתיו, כי היתה אהבתי כשמן רוקח, והוא היה כזבוב אשר ירד עליו והבאיש אותו.

אַל תַּאֲמִינוּ בְּרֵעַ לוֹ בִּין וְשֵׁכֶל וְזִמָּה
כִּי מָלְאוּ כָל-בְּנֵי-אִישׁ חנף וְהֵפֶךְ וְזִמָּה

הראשון ענין חכמה וערמה, והשני ענין בגידה ומעשים מגונים. ומלת הֵפֶךְ ענינה (בפי המשורר הזה) מדת ההפכפכנות.

מַה-לִּי וְלִידִידִים יְמֵי חָרְפִּי עַל כָּל-לְזוּת פִּי אָמְרוּ: חֶסֶד!
אָכֵן בְּהִתְהַפֵּךְ זְמַן עָלַי לִנְגִיד דְּבָרַי קָרְאוּ חֶסֶד

הראשון מן חן וחסד, והשני מן חסד הוא (ויקרא כ׳ י״ז). למה לי אוהבים כאלה, אשר בימי הצלחתי, אף אם הייתי מדבר דברים מגונים ונלוזים, היו אומרים עליהם שהם דברי חן וחסד; ועתה שנהפך עלי הגלגל, אף אם נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים, יאמרו שהם דברים מגונים.
נְטוֹשׁ רֵעַ לְשִׁנַּיִם

השער השביעי

על פרידת החושקים

תֵּשֵׁב, וְאַתְּ הוֹלֵךְ שְׁבִי

דָּמָה לְמִפְרַד חֲשׁוּקִי רִגְעִי לְאֹרֶךְ שְׁנָתִי
מָתַי יְהִי שָׁב, וְיִשְׁבָּה לִבִּי, וְיִגְזִיל שְׁנָתִי

הראשון לשון שָׁנָה, והשני לשון שֵׁנָה.

לָמָּה כְסִילִים עַל-פְּנֵי שַׁחַק אֲהָלִים תָּקְעוּ?
יוֹבֵל לְהָנִים נוֹס בְּנֵי חֵשֶׁק בְּלֵיל תָּקְעוּ

הראשון מן תקע את אהלו בהר, והשני ענין תקיעת שופר. מלת כסילים ענינה כוכבים, מן כי כוכבי השמים וכסיליהם (ישעיה י״ג י׳), ויובל ענינו שופר, והוא דבק עם תקעו שבסוף החרוז. למה ניתנו הכוכבים ברקיע? הם תוקעים בשופר בלילה, להעיר ולעורר את החושקים, לבלתי יישנו; כלומר החושק, תדד שנתו מעיניו, כאלו מן השמים תוקעים עליו בשופר להעביר תנומה מעפעפיו.

מַדְוֵה נְדוּדִים בִּין; וּמִי לֵילוֹ אָרֵךְ, וְצִיר פֵּרוּד לְרֹאשׁ יַהְלוֹם
רֶוַח בְּלֵבָב יֵשׁ בְּקָרְאוֹ, כִּי מִסְפַּר פְּקוּדֵיהֶם כְּמוֹ יַהְלוֹם

הראשון מן פעל והלמה סיסרא, והשני שם אבן יקרה. התבונן בצער נדידת השינה; ומי האיש אשר הוא נודד רחוק מאוהביו, ולילו ארוך (כי לא יוכל לישון) ומכאוב הפירוד יהלום ראשו, הוא בקראו החרוזים האלה יְרַוַּח לו, כי רבים הם, ומספרם כחשבון יהלום. פירשתי נדודים כמו באיוב ז׳ ד׳; ואולי המשורר אמר נדודים מן ארחיק נדוד, וכוונתו על ריחוק האוהבים.

השער השמיני

על מסבות הזמן וזכרון המות

כַּבֵּד אֱלֹהֶיךָ בְּעֵת תִּשְׁכּוֹן תֵּבֵל בְּבֵית מֶרְחָב וְתוֹךְ אוּרִים
כִּי עִמְּךָ יהיה בְּעֵת תַּעְבֹּר בַּיָּם, וְעֵת תֵּלֵךְ בְּמוֹ אוּרִים

הראשון מן על כן באורים כבדו ה׳ (ישעיה כ״ד ט״ו), פירשו בו עמקים, והשני ענינו אש, מן אור לשבת נגדו (שם מ״ז י״ד). והכוונה על שם הכתוב כי תעבור במים אתך אני וכו׳ כי תלך באש לא תכוה (שם מ״ג ב׳).

אַל נָא יְהִי גֵּאֶה אֲחִי רִמָּה

Nr. CCXI

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 175 Vol. I Nr. 48

18. 9. 1838. כ״ח אלול התקצ״ח

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ״ש שמואל ליב הר הזהב שלום.

ישמח לבי ויגל כבודי ביום תבואני אגרת אדמו״ר שי״ר, אך לזאת יסלח לי אדוני כי לא אתן לו רשיון להשמיט או להחליף דבר ממה שכתבתי באגרותי לידידנו החכם יש״ר; וזה כי בענין מעט חרוזי הרמב״ע הבלתי טהורים אשר העתקתי, נ״ל כי חרוזים טמאים הרבה יותר מהם כבר נדפסו פעמים ושלש בשירי החריזי ועמנואל, ולענין קצת מרורות שכתבתי אני, נ״ל כי ועות מהנה כתבתי בכ״ח ג׳; ואם יחפוץ אדמ״ו להליץ באגרתו אלי בעד הראב״ע ולסתור את כל דברי, ולהדפיס אגרתו, הרשות בידו, ואני אם אזכה להוציא מחשבותי בלי שאהיה נושא פנים בתורה, את נפשי הצלתי, השומע ישמע והחדל יחדל.

באני מכתב מאברהם מאהר, האומר כי ראה בידך אגרתי אליך, בה הזכרתי את הרואים, גם הוא מזכיר שדברתי סרה על הראב״ע באגרת אשר שלחתי אליך להדפיסה בכ״ח ד׳. לבבי אומר לי כי מעולם לא ראה כל זה בעיניו, אך מפי השמועה למד. ויהי מה אני לא אשיב לדבריו תשובה כלל.

יפלא בעיני איך תאמר שאגרתי אל המשכיל י״ה״ש לא באה לידך, והנה הוא כתב אלי שכבר שלח אותה אליך. כתוב נא אליו על הדבר הזה. ואם אולי אבדה בדרך אחזור ואשלחנה, כי יש בה דברים מועילים להודיע תכונתי ודרכי.

מחיר כרמך הוא יקר ביותר, וזה גורם שלא ירבו הקונים. חלקי בה״ע היו גדולים מכ״ח, והיה מחירם חצי מחיר כ״ח, ועכ״ז המאסף ההוא נפסק, למיעוט הקונים אמת הוא כי הקוראים עברית הולכים ומתמעטים יום יום, אך גם המדפיסים

הם גרמא למיעוט הקוראים, על ידי שהם מוכרים ספריהם בשער הגבוה.

אם יהיה הדבר שיתקבל אדמו"ר שי"ר בפראג, יהיה לי לשמחה ולששון, כי בזה יקטן מעט דמרחק הרב אשר היה עד הנה בין משכן כבודו למשכני, ואז אוכל לקוות שאולי בטרם נמות נתראה פנים. המחזור אשלחהו לעיר וויען, אך לא ליד מנהיימר, אלא לר' צבי דוקעס, וכבר כתבתי לו על זה.

ואת פי הגביר החכם פערל תשאל עד כמה הוא רוצה לתת במחזור אישליאנו, ואז אבקשהו ואקנהו בשבילו, ותאמר אליו כי חלילה לי מִתְּתֵי כספי מתנה לאיש עשיר.

אם תטע בכרמך האגרת הלוטה פה, טוב תעשה.

ואתה עשה נא עמדי חסד ואמת להוסיף באגרותי לידידנו החכם יש"ר אשר בידך, מעט המלות אשר אנכי נותן לפניך היום.

באגרתי הראשונה (התימתה ערב כפור) אחר מלות והכותבים בו הם ממשפחת קנשינו, צריך להיות: אשר (לפי הנראה בספר זה, ועיין ג"כ יאסט חלק שמיני עמוד 42) היתה משפחה גדולה וכו' וכו'.

באגרתי השלישית, קרוב לסופה, ברשימת סימן ר מהדיואן. צ"ל (בנקודה על הצדי, ועיין עמר השכחה דף קי"ט), תחלתה וכו' וכו'.

ואתה שלום. ידידך שד"ל.

לידידי המשכיל והנבון כ"ש שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

אשר כבדתני לבקש מאתי הרשות להוציא לאור בכרמך הנחמד שירתי אשר קראתי בשם דרך ארץ, אשר לא ידעתי באיזה מקרה באה לידך, לא אוכל לעשות את שאלתך, יען וביען היא מלאכה שלא נגמרה, כי עוד כמה וכמה ענינים יש לי להוסיף בה א"ה.

ואמנם אחרי אשר הגדת באזני תפישה אחת ששמעת אנשים תופשים אותי על מלה אחת שאמרתי באותה שירה, לא אחדל להשיב לך ולהם תשובה, וברוך ה' אשר הביאך להגיד לי ההשגה ההיא, כי מתוך דברי תשובתי תתגלה צדקת הרד"ק, אשר כבר היה מי שטען עליו שדבריו סותרים זה את זה במאמר אחד בעצמו, והטוען לא ידע שאינו אלא טעות הדפוס, ושבדפוסים הקדמונים דברי רד"ק נכונים מאד, והוא דבר הראוי לידע ולהודיע ולהוודע.

והנה המלה אשר אמרתי בשירתי היא וּבַמַּחֲמָאוֹת, והשיב המשיב כי בפסוק חלקו מחמאות פיו (תהלים נ"ה כ"ב) אין המ"ם מ"ם המשקל (כמ"ם מחשבות), אך היא מ"ם היתרון, חלקו יותר מחמאות; וא"כ לא יתכן לומר ובמחמאות. והנה גא הדעת הזאת היא דעת המתרגם הארמי ודעת ראב"ע וגעזעניוס ואחרים, ולא כן דעת רש"י ז"ל שכתב: מחמאות פיו, לשון חמאה, והמ"ם הראשונה יסוד נופל בתבה, כמ"ם של מַעֲשֶׂה ומ"ם של מַאֲמָר. וכן היא בלא ספק דעת בעלי הנקוד והטעמים, כי הנה לפנינו תבת חלקו מופסקת בטעם לגרמיה, ואם היתה הכוונה

דברי פיו חלקים יותר מן החמאה, היה מן ההכרח להדביק חלקו למחמאות, והלגרמיה שאחר מלת חלקו מורה באצבע כי מלת מחמאות סמוכה למלת פיו, והכוונה מחמאות של פיו (הדברים הדומים לחמאה, היוצאים מפיו) הם חלקים. וזאת שנית כי נקדו המ״ם בפתח, ומעולם לא מצאנו מ״ם היתרון נקודה פתח, אלא חירק או צירי, ולשוא יאמר ראב״ע שנפתח המ״ם בעבור אות הגרון, כי בכל המקרא לא נמצא כזה. כי אמנם החירק שאחריו שוא נח ישתנה לפתח בעבור אות הגרון, כגון יַעֲמֹד שהוא במקום יִעְמֹד, אבל חירק שאחריו דגש (כמו שהוא חירק מ״ם היתרון, שמשפטו להיות אחריו דגש) ישאר חירק, כגון מִחוּץ, נִאֵץ, נִהַג, כִּחֵשׁ, בֵּעֵר, או ישתנה לצירי, כמו מֵחָכְמָה, פֵּאֲרָךְ, אך לא נמצא בשום מקום שישתנה לפתח. וגעזעניוס בספרו Thesaurus בשרש חמא, הביא סיוע ממלות אֶחֱרוּ יֶחֱמַתְנִי שהם במקום אִחֲרוּ יִחֲמַתְנִי; אמנם אין הנדון דומה לראיה, כי כאן פתח קטן וכאן פתח גדול.

ומלבד כי ידים מוכיחות בלא שום פקפוק כי בעלי הנקוד והטעמים הסכימו לדעת רש״י, הנה גם משמעות הפסוק מורה כן, שהרי לדעת ראב״ע היה צריך שיבא הפעל בלשון יחיד, חָלַק מחמאות פיו, לא חלקו בלשון רבים. והנה ראב״ע אומר כי פירוש פיו דברי פיו; וכמה זה רחוק ודחוק! לא כן לפירוש רש״י ז״ל מחמאות הוא שם לדברים דומים לחמאה, ומלת דברים נכללת במלת מחמאות, כמו שהיא נכללת בטובות, רַכּוֹת, עַזּוֹת, קָשׁוֹת, וזולתם, שענינם דברים טובים, רכים, עזים, וקשים; אלא שאלה שמות התאר, ומחמאות הוא שם דבר, ודומה לו מהתלות, שענינו דברי התול.

ורד״ק ז״ל בספר השרשים הביא שתי הסברות, וז״ל: חלקו מחמאות פיו, הפתח שתחת המ״ם במקום צירי, והנכון מֵחמאות, ופירושו חלקו יותר מחמאות אמרי פיו. או תהיה המ״ם נוספת לא לשמוש, וקרא דברי פיו מחמאות לפי שהם חלקים ורצה לומר מאד חלקו מחמאות פיו והם הדברים ואעפ״י שהיתה מ״ם השניה במחמאות ראויה להיות בשוא מפני הסמיכות אל פיו נשארה בקמץ שלא לחטף על האלף עכ״ל.

ואולם בפירוש תהלים (לפי מה שנמצא בדפוסים האחרונים) כתב, וז״ל: מחמאות, המ״ם פתוחה ודינה בצירי, שהיא לשמוש, ופירושו יותר מחמאות חלקו אמרי פיו, אמר עתה אני רואה כי הטובות שהיה מדבר עמי כי מחליק היה לשונו לי אבל לבו לא היה עמי, ואעפ״י שהיה מ״ם השניה במחמאות ראויה להיות בשוא מפני הסמיכות, נשארה בקמץ שלא לחטף על האל״ף, עכ״ל. וכתב על זה ר׳ יואל ברי״ל וז״ל: לדעת רש״י ז״ל מ״ם הראשונה מ״ם המשקל והמלה סמוכה וכו׳ ולדעת הראב״ע היא מ״ם השמוש וכו׳ וא״כ המלה נפרדת, על משקל כְּבָשׁוֹת, והרד״ק פירש בטעם כמהו, אבל טעה בענין הסמיכות שסותר בו דברי עצמו, עכ״ל ר׳ יואל ברי״ל. ואני בראותי הדברים האלה עמדתי מרעיד, ואמרתי בלבי; אני ידעתי את רד״ק ואת שיחו, כי איש תם וישר היה, ולא היה אץ

בדבריו ופחז כמים בקצת מחברים, הדבקים במדות היוניות והקדריות, אשר כל הפצם להרבות בכתיבה, אם למען בצוע בצע, ואם לאהבת הכבוד המדומה, לא כאלה חלק רד"ק, כי אעפ"י שלמד חכמה יונית וקדרית, לבבו ונפשו ודרכיו ותכונותיו יצוקים היו בדפוס הישראלי, וכל ספריו וכל דבריו עדים נאמנים על ענותנותו ויושר לבבו, והיותו מתון בדין, ואיך יתכן לאיש אשר כזה שיסתור דבריו בתוך כדי דבור? ואם היה זה בענין חכמה נכרית לו, החרשתי, אך בענין מעניני הדקדוק, איך יתכן למדקדק כרד"ק אבי המדקדקים, שיכתוב מאמר שסופו מתנגד לתחלתו? על כן על כל הדברים האלה מהרתי ועיינתי בס' השרשים, ומצאתי שם לשונו הנ"ל אשר אין בו שום סתירה, אז שמחתי כמוצא שלל רב, ואמרתי: אין ספק כי לשונו בפירוש תהלים הוא מוטעה, וחסרו ממנו מלות או תהיה המ"ם נוספת וכו' הכתובות בס' השרשים. ולא נחתי ולא שקטתי עד שמצאתי ביד ידידי המשכיל והכם כמ"ר יוסף אלמנצי שלשה דפוסים קדמונים מפירוש תהלים לרד"ק, והם דפוס רל"ז בלי מקום, דפוס נאפולי שנת רמ"ז, ודפוס ויניציאה שנת רע"ח, ובשלשתם מצאתי הלשון מתוקן כמו בס' השרשים, ובלי שתהיה בו סתירה כלל. וזה לשון רד"ק בפירוש תהלים על חלקו מחמאות פיו בשלשת הדפוסים שהזכרתי: חלקו מחמאות פיו, מחמאות המ"ם פתוחה ודינה בציר"י שהיא לשמוש, ופירושו יותר מחמאות חלקו אמרי פיו, אמר עתה אני רואה כי הטובות שהיה מדבר עמי כי מחליק היה לשונו לי אבל לבו לא היה עמי; או תהיה המ"ם כמשפטה והיא נוספת כמו אותיות אמת"ן, ומחמאות סמוך אל פיו, ודמה דברי פיו לחמאה ואמר חלקו מחמאות פיו, ואעפ"י שהיה המ"ם השניה במחמאות ראויה להיות בשוא מפני הסמיכות, נשארה בקמץ, שלא לחטף על האלף עכ"ל.

ואחרי אשר מצאתי המציאה הזאת היקרה בעיני בעבור כבודו של צדיק, אשר בזה נמלט מחשד כותב בחפזון, שהיה אדם יכול לחשוד אותו בראותו דברי ר' יואל ברי"ל אשר הבאתי למעלה, סבותי אני את לבי לבדוק בשאר מקומות מפירוש תהלים לרד"ק, ולראות היש עוד חלופי נסחאות בין הדפוסים הראשונים והאחרונים, ואז מצאתי והשתוממתי, ראיתי ונבהלתי, כי פירוש תהלים המיוחס לרד"ק בדפוסים האחרונים אינו אלא קצור מפירוש רד"ק אשר בדפוסים הראשונים, כי אחד מן המדפיסים האחרונים (אולי מדפיס קרימונא שנת שכ"א) ראה את רד"ק מאריך הרבה. והתיר לעצמו להשמיט כל מה שהיה בעיניו בלתי הכרחי. וזה דבר השמטה אשר השמיט המדפיס ההוא: א' כל מקום שרד"ק מביא מקראות הרבה לדוגמא ולראיה לדבריו, המדפיס השמיטם כלם, או כתב אחד מהם בלבד; ב' ברוב המקומות שרד"ק מביא שני פירושים או יותר, לא הדפיס המדפיס רק אותו שהיה נראה לו שהוא עקר לדעת רד"ק; ג' במקומות הרבה שרד"ק מביא דברי רז"ל השמיטם המדפיס, ולפעמים כדי להשמיט הוצרך המדפיס להחליף או להוסיף מלה או מלות, סוף דבר כדי לקצר עשה בדברי רד"ק כרצונו, ופעמים רבות בלא דעת ובלא תבונה, עד שנשחתו ונתקלקלו דברי רד"ק קלקול גדול. וכל זה מלבד כל מה שהוא ויכוח בעניני האמונה, שהושמט גם בדפוס רע"ח, ונמצא בסוף ס' הנצחון. ועתה לך ואראך כל זה בעיניך, ואקח לדוגמא מזמור אשרי האיש, וכל מה שאיננו בדפוס קרימונא שנת שכ"א, והוא בשלשת הדפוסים

הקודמים שהזכרתי, או שהוא בדפוס קרימונא בקצת שנוי אביאהו במאמר מוסגר.

א. א' ספר תחלה הדרך הרע (כמו שאמר ג"כ סור מרע ועשה טוב) כי (מתחלה) ילמד האדם — ובהם הוא גדל (כמו שאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו) — ומי ירשיע (ובכל אשר יפנה ירשיע, ולא ימלט רשע את בעליו, אל תרשע הרבה)— לאסוף (ולכנוס) ולשמוח — ולא יביט (לאחריתה, ואמר ובדרך חטאים לא עמד, כי החטא יעשה אותו האדם בהיותו במקומו שקט במעשה ובדבור ובלב) ופירוש ובדרך (אינו דרך ההליכה, אלא) המנהג — את הדרך (ויאחז צדיק דרכו, מעשות דרכיך, דרכי ספרתי, והדומים להם) — לא נתעכב (ולא השתדל עמהם ולא עמד) בחבורתם — לרעה (ומתגאים ומדברים רעות על בני אדם) ונותנים דופי — לא טוב ולא רע (ובאמרו אשרי האיש וגו' הרי הזהירו שלא יעשה כמעשיהם) ועל זה מאשר האדם שנסע מדרכם (ונפרש ממעשיהם. ומה שפירשו בו רז"ל הוא מה שאמרו וכי מאחר שלא הלך היאך עמד ומאחר שלא עמד היאך ישב. אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללון, ואם לין עליו הכתוב אומר ולצת לבדך תשא).

ב' וכן אמר סור מרע ועשה טוב (ואעפ"י שאמרו רז"ל ישב אדם ולא עשה עברה נותנין לו שכר כעושה מצוה, הם ג"כ פירשו והוא שבא דבר עבירה לידו ונוצל ממנה, שנ' סור מרע ועשה טוב) סור מרע על מנת לעשות טוב (וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו, והם) חשבו — כיון (שבאה לידו העבירה, וכן הוא מה שאמר אף לא פעלו עולה וגו', אעפ"י שלא פעלו עולה צריך שילכו בדרכיו ויעשו) מעשה טוב — כמנהג הלשון (כמו נה ג' פעמים בפסוק אחד, וה' ישראל בפסוק אחד, ואחרים זולתם, כי כן דרך לשון עברי) ואמרו כי הוא דרך צחות — ופירוש יהגה) יהגה בלבו — כוונת לבו (ומחשבתו, שתה"ה היום והלילה מחשבתו) על התורה ועל המצות (ולמי שמצוה עליהם, בכל מעשה אשר יעשה) כמו שאמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים (ובתורתו יהגה יומם ולילה, שיתעסק בלמוד, ואמרו וכי אפשר להגות יומם ולילה, מלאכתו ואומנותו מתי יעשה, אלא כל המקיים מצות הפילין מעלה עליו הכתוב כאלו למד יומם ולילה, ומהם אמרו כל הקורא ק"ש שחרית וערבית, ואנחנו נאמר) על דרך הפשט אם נפרש יהגה —

ג' דמה האדם הטוב לעין שתול על פלגי מים (ואמר האדם שיסור מרע ויעשה טוב הנה הוא כעין השתול על פלגי מים) — מזו הפאה (ופלג מים מזו הפאה) ויעברו תחתיו (ולעולם הוא עליהם) — במקום צמא (ויקוה למטר לא יתן פריו בעתו, אלא) יתעכב — מפני צמאונו (אבל העץ השתול על פלגי מים יתן פריו בעתו) ועלהו לא יבול כי מפני היובש יפול העלה (וזה) שהוא — לא יבול עלהו בעתו, והוא (עת ימות החמה, שצריך צלו לבני אדם, והנה ימצאו בו מרגוע בני אדם העוברים ושבים, וינוחו תחתיו לצל העלים וישתו מן המים אשר תחתיו ויאכלו מפריו, כי בימות הגשמים יפלו העלים מרוב האילנות, או) על דרך הפלגה (הוא) — אשר בם (וכמו שאמר לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשיו יבכר, ואומר והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה) כי האדם הטוב — דרכיו הטובים (ורבותינו פירשו יתן בעתו שמורה בעת שהגיע להוראה ולא קודם עתו,

ובהגיע עתו לא ימשוך עצמו מן ההוראה, ופירשו בעתו בעת הלימוד ובעת המעשה מעשה, ועוד פירשו רז"ל ועלהו לא יבול שאפילו שיחת החכמים צריכה לימוד, כלומר שיחת חולין שלהם יכול אדם ללמוד מהם מוסר העולם והנהגת הבריות זה עם זה; אם יקחו מן העין הזה מטע יצריה ויהיה כמהו, וכן האדם הטוב בניו ותולדותיו יהיו כמהו; ורבותינו פירשו וכל אשר יעשה יצליח, אם עוסק בתורה נכסיו מצליחין) ויש לפרש (הפסוק הזה) דרך ברכה — כי אם יסור (מדרך רעה) ויעשה טוב — והחכם ר' אברהם אבן עזרא ז"ל פירש כי פריו הנפש החכמה שתהיה מלאה תורת אלהים להכיר בוראה ומעשיו העומדים לנצח, ותדבק בעולמו העליון בהפרדה מעל גויתה, כמו פרי המבושל באילן ויפרד ממנו ואיננו צריך לו, כי בעבור הפרי יהיה העץ, ועלהו לא יבול, זכרו הטוב, כדרך זכר צדיק לברכה; וכל אשר יעשה, הון ובנים וכבוד.

ד' לא כן הרשעים (ובכללם החטאים והלצים) אמר כי הרשעים (אינם כן כי) לא יהנו — ויזיק (בתנועתו, שיכה) העוברים — או תדפנו (הרוח) לבתים — כמו המוץ (אשר תדפנו רוח).

ה' והוא הדין ללצים (לא תהיה להם תקומה) בעדת צדיקים (כי הצדיקים) במותם תהיה להם תקומה (אבל) הרשעים (לא תהיה להם תקומה, אלא) תאבד נפשם —

ו' באיזה ענין הם (עדת) — להטיב להם (וכן מה אדם ותדעהו, אשר ידעו ה', כי ידעתי את מכאוביו, ידעת בצרות נפשי, אני ידעתיך, ועל זה הדרך ואין לי מכיר, יהי מכירך ברוך, אומר שהאל יתעלה אוסף נפשות הצדיקים אליו ויודעם ומכירם) להשביעם (מטובו ומידיעתו) והשגחתו (שהיא הטובה הגדולה) והגמול הטוב (כמו שאומרים והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך). ודרך רשעים תאבד, כי במותם אין להם תקומה (כמו שאמר לא יקומו, ותאבדנה נפשותם) וילכו לאבדון (כמו שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע).

עד כאן מה שחסר בדפוסים האחרונים במזמור ראשון לבדו, ועתה אלקטה בקצת מזמורים אחרים לא כל חלופי הנסחאות, אלא מה שיש בו תוספת ענין בלבד.

ב' ז' ונאצלה עליו מהאל (וכן רוח גבורה נוספה בו מהיום ההוא ומעלה; וכן צור ילדך, שגדל אותך ונתן חכמה בלבך ושכל ביום מעמד הר סיני, וכן אמר הלא הוא אביך קנך, כי אם אמר ילדך קנך על היצירה לא היה זה לישראל יותר משאר בני אדם, הלא תראה מה שאמר הלה' תגמלו זאת, כלומר זהו הגמול שתגמלו לו על כל הטובה שעשה לכם? הלא הוא אביך קנך; ואמר צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך, כמו שאמר אביך, כי הוא לכם כמו אב והמחוללת והיא האם).

שם י"ב נשקו בר, כמו וינשק לכל אחיו ובר (כמו בן, וכן מה ברי ומה בר בטני, או פירושו) מן לברי לבב (ואם יהיה ענינו בן יהיה פירושו נשקו זה הבן שקראו האל בן כמו שאמר בני אתה, וטעם נשקו כמו שהוא מנהג העבד לנשק יד האדון, ואם יהיה ענינו נקי פירושו) מה לכם ולי — במצות האל (ויתכן לפרש בר מן ברו לכם איש, עד דרך שאול בחיר ה').

ג' ה' ששם הארון (או פירוש מהר קדשו מן השמים, כמו מי ישכון בהר קדשך).

ד' ה' (והרב מורה צדק רבינו משה בן מיימון פירש שהפסוק הזה מצוה למשכילים החשובים שיכירו האמת ושבח האל בלבם, כדי שלא ישיגם שגיאה בדבור; ואין זה מענין המזמור).

ז' א' (והחכם ראב"ע ז"ל הרחיק זה הפירוש, כי אמר היאך יאמר זה על משיח ה' הנה יחבל און, ואמר כי אחד מבני בנימין היה שהיה שונאו ושמו כוש; ואין טענתו טענה, שיאמר על שאול הנה יחבל און, ולמה לא יאמר כן? והנה אמר לו דוד בפניו מרשעים יצא רשע, ואמר לו ונקמני ה' ממך).

י"ט ב' (והרב מורה צדק החכם הגדול רבינו משה פירש מספרים על השמים, כי דעתו ודעת הפילוסופים כי הגלגלים חיים משכילים עובדים לאל ומשבחים אותו שבח גדול ומהללים אותו מהללים עצומים, ועל כן אמר השמים מספרים כבוד אל).

כ"ה ט' (והחכם ר' שלמה בן גבירול פירש והענוים מגיעים אל רצון הבורא במדת הבושת ומשיגים העולם הקיים ולומדים דרכו, כמו שנאמר ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו).

מ"ה ה' (ואדוני אבי ז"ל פירש חגור חרבך על דרך משל וההוד וההדר הם החרב, כלומר כי יראוך העמים מההוד וההדר אשר בך כמו שיראו הגבור חגור חרב, וכן והדרך צלח רכב, מרכבתו תהיה האמת והענוה והצדק).

פ"ט ל"ט (רבים תמהו על זה המשורר איך דבר כנגד האל כדברים האלה כאדם אומר לחברו נשבעת זה ולא עמדת בשבועתך, וכתב החכם ראב"ע כי היה בספרד חכם גדול והיה קשה זה המזמור עליו ולא היה קורא אותו ולא יכול לשמעו, והוא החכם ראב"ע פירש שהוא מדבר על לשון האויבים שהם מחרפים ומגדפים ומכזבים דברי ה', על כן אמר זכור ה' חרפת עבדיך, אשר חרפו אויביך ה' ואני תמה על תמיהתם כי) המזמורים ברוח הקדש נאמרו (ולא יתכן להיות בהם דבר שאינו נכון, ואם) המשורר תמה לאורך הגלות (הזה) וכו' וכו'.

צ' ק' וכתבה בספרו זה (והגאון רב סעדיה פירש למשה כמו לבני משה שהיו לויים משוררים בבית המקדש, והוא כמו לבני קרח מזמור, ומצאנו כמו החסרון הזה ויהוידע הנגיד לאהרן שרוצה לומר לבני אהרן, כן למשה לבני משה והמזמור הזה נאמר על זה הגלות) ודבר בו מחולשת האדם וכו' (אמר שד"ל זה סיוע למה שכתב החכם יאסט בספרו אללגעמיינע געשיכטע דעס אינזראעליטישען פאלקעס חלק א' עמוד ק').

צ"ד י"ב ואדוני אבי ז"ל פירש ומתורתך תלמדנו כי ביסורין ילמדנו דעת ותורה, שישוב לעבדו בלבב שלם, להשקיט לו מימי רע, שיגן בעדו מפני הרשע, עד זמן מותו שיכרה לו שחת).

שם ט"ו ירוצו כל ישרי לב אחרי הצדק (כן פירש הפסוק הזה אדוני אבי ז"ל).

צ"ט ז' והגאון רב סעדיה פירש כי מהדברים שהם אות לנביא כי מה שרואה ושומע הוא ה', שפעמים יהיה האות הזה ענין שיעמוד כנגד הנביא מתיחד לפניו וכל הרקיע אין בו ענן, כמו שנאמר במשה ואהרן ושמואל בעמוד ענן ידבר

אליהם, וכן אמר במדרש תנחומא בעמוד ענן ידבר אליהם אף עם שמואל דבר בעמוד ענן, וזהו שנאמר היש בזה הרואה ותאמרנה יש, תראה הענן קשור על פתחו, כדכתיב ויש אשר יהיה הענן).

ק"ו ל"ג כי המרו את רוחו (כן פירש אאז"ל הפסוק) כי המרו את רוח משה ויבטא בשפתיו, והוא המעל שמעל הוא ואהרן עמו, שאמרו המן הסלע הזה נוציא לכם מים (שתדחקו אותנו, אין בידנו יכולת עד שיבא מוציא המים, כי חשבו כי כבוד האל יתברך יבא על הסלע תחלה, כמו שאמר ברפידים הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב והכית בצור, ומה שאמר בחורב והם היו ברפידים, אינו אומר על הר חורב, אלא אותו הצור היה חורב ויבש מאד, ומה שאמר הנני עומד על הצור, שירד כבוד האל יתברך באש על הצור, ואותה האש המסה את הצור והפכתו למים, ועכשו חשבו ג"כ כי כן יעשה האל יתברך כמו שעשה ברפידים, לפיכך אמרו המן הסלע הזה נוציא לכם מים, ובזה מעלו, כי יותר היתה קדושת ה' אם יוציא הסלע מים בלא ירידת אש עליו, והוא לא אמר להם הנני עומד בצור כמו שאמר ברפידים) ופירוש כי המרו כי מרדו ברוח משה וכו'.

קל"ב ו' (ואדוני אבי ז"ל פירש כי באפרתה יולד מי שיבנה אותו).

קל"ג א' (פירש אאז"ל כי על ישראל נאמר שהיו כלם אחים, אמר שיהיה שבתם בירושלם יחד טוב ונעים כמו השמן הטוב שיורד על זקן אהרן ועל בגדיו או כטל חרמון שיורד עליו וכטל שיורד על הרדי ציון שהיא מבורך מכל טל שהיה יורד בעולם).

קמ"א ד' ואאז"ל חלק הפסוק ופירש שמן ראש על הרשעים, אמר מכת הצדיק ומוסרו טוב לי וחסד עושה עמי, אך הרשע אם ימשח אותי בשמן ראש אצעק ואומר אל יניא ראשי, אל ישבר ראשי.

ודי בזה לדוגמא למען דעת כמה הוא חסר פירוש תהלים לרד"ק בדפוסים האחרונים, וכמה היה מן הראוי לחזור ולהדפיסו בשלמות מתוך הדפוסים הקדמונים ודע כי שלשת הדפוסים הקדמונים שהזכרתי יש ביניהם לפעמים קצת חלופי נסחאות, ודפוס נאפולי הוא בקצת מקומות חסר קצת, ולפעמים הוא מדוייק יותר מחבריו; ואני בכתבי הלקוטים האלה לא סמכתי על שום אחד מהדפוסים ההמה בפרט, אך עיינתי בשלשתם, ומתוך שלשתם בחרתי הנסח היותר מתוקן. ואחר י אשר כתבתי כל זה יגעתי ומצאתי וקניתי תהלים עם רד"ק דפוס איזנא שנת ש"א, וגם הוא שלם, ואם יתעורר אחד ממדפיסי אשכנז לחדש כנשר נעורי פירוש רד"ק על ספר תהלות יוכל לסמוך על דפוס זה, אשר אין ספק שלא יהיה יקר המציאות בארצות אשכנז, כמו שלשת הדפוסים הראשונים שהזכרתי למעלה.

אחר זמן מצאתי ראיתי תהלים עם פירוש רד"ק דפוס אמשטרדם שנת תקכ"ה, וגם הוא שלם, ונעתק מדפוס רע"ה.

ועתה עוד לקוטים אחרים תקח מידי, והם קצת מדברי ר' יונה בן גנאח בס' השרשים שלו, כתבם ר' דניאל יע"ל (משנת ר"ח עד שנת ר"ל) בגליון פירוש הראב"ע והרלב"ג אשר כתב לו, הזכרתיו לפניך בשנה שעברה באגרתי אשר נטעת בכרמך הנחמד מחברת שלישית עמוד 173 (ושם בהערה לעמוד 178 נדפס בטעות אצל וצ"ל אבל).

ואלה דברי המדקדק הנכבד ר' יונה בן גנאח, הנקרא ג"כ ר' מרינוס או מרואן בן גנאח, או אבו אלוליד מרואן אבן גנאח (ודע כי מלת גנאח, גם מלת חיוג, כתובות בנקודה על הגימל, והוא סימן שהגימל ההיא היא ג"ם ערבית, שקריאתה כמו gi בלשון איטלקי, ולא כגימל עברית ואשכנזית: . . . . . הרי אלו קכ"ג לקוטים מס' השרשים לר' יונה, אשר לקטתי כה וכה בגליון פירוש התורה לראב"ע ורלב"ג אשר כתב הרופא ר' דניאל יע"ל ופעם אחרת אביא לפניך אם תחפוץ לקוטים אחרים מדברי ר' יונה בס' הרקמה, המפוזרים בס' האפודי אשר בידי כ"י, והם ענינים גדולים ונכבדים מאלה. גם אעתיק לך כל מה שתרצה משני ספרים לר' יהודה חיוג אשר בידי כ"י, והם פ' אותיות הנוח וס' בעלי הכפל. גם אם תחפוץ בהקרמת האפודי, אשר היא רבת הכמות והאיכות באמת, לא אמנענה ממך ומכרמך הנחמד. גם יש בידי כ"י סידור רש"י ז"ל (חסר בתחלתו) בלתי ידוע בעולם, גם מכתב אחד שכתב ר' אברהם בן הרמב"ם (כבר שלחתי ממנו העתק אל הגאון אב"ד בעיניך), גם פיוט אחד (קרובות לצום אסתר) לרבנו יחיאל בירבי אברהם, אביו של בעל הערוך, תחלתו: אשנן עזך בעם נועז נורא עלילה. גם יש בידי ספרים אחרים להראב"ע, מלבד אגרת השבת, אשר כבר העתקתיה לידידנו החכם היקר יש"ר, והיא עתה בידך. גם יש בי"ס מקדש מעט, לר' משה ריאשי, והחיכל אשר ביד החכם יש"ר אינו אלא חלק אחד מן הספר הזה. גם יש בידי ס' הכוזרי כ"י עם פירוש בלתי ידוע. גם יש בידי ס' לבנת הספיר על הדקדוק, וס' מכלל יופי על ההגיון לר' יהודה מיסיר ליאון. גם פירוש המושוט על הראב"ע עם לקוטים בגליון מפירוש בן כספי, וגם דקדוק הירחי המכונה לשון למודים. גם יש בידי ס' אבונצר אלפאבי על מספר החכמות וחלקיהן. גם ס' אמרי נואש (חסר) לר' שלמה בן משלם דאפיירא. גם יש בידי ס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן (בעל ד"ה) כולל כל תלאות אבותינו בימי הגלות. גם מדרש שוחר טוב נכתב בשנת מ"ב לאלף הששי גדול מהנדפס. ומכל הספרים היקרים האלה הנני מוכן (אם יחנני ה' בריאות ושלום) לשלוח אליך לקוטים ככל חפצך, לטעת אותם בכרמך הנחמד, לכבוד המחברים ז"ל ולשמחת נפש כל אוהבי לשון הקדש. וכבר שלחתי פעמים הרבה לגדולי חכמי הדור וגם לצעיריהם לקוטים ארוכים ממה שבידי וממה שביד אוהבי ורעי, בלא כסף ובלא מחיר; כי לדעתי כך היא חובתנו וכך יפה לנו לעשות, ק"ו מן המפרסמות זו את זו. ומי יתן והיה לבבי זה לכל החכמים המפוזרים בארבע כנפות הארץ! ונחפוץ הוא, כי נמצאו אנשים אוצרות ספריהם בתולות ואיש לא ידעם, ואם יבקש מהם אדם להעתיק לו משם מאמר קטן, ישיבו פניו ריקם, כאשר עשה לי זה לא כביר, חכם נכבד וגביר, מ"ה שמו, יהי אלהיו עמו, ויפרוס עליו סכת שלומו, ועל מיטב ההצלחות ירימו. ותהי זאת נחמתי כי אנשים כאלה אינם נמצאים באיטליאה.

עוד זאת אעתיק לך ידידי, והוא לשון אחד ממחברת מנחם בן סרוק, והוא פירוש פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם, העתיקו ר' דניאל יע"ל בגליון פרשת תצא לפרש דברי ראב"ע שכתב וז"ל: פירוש פן תקדש כבר פירשו מנחם בן סרוק הספרדי במחברתו. והנה כבר התעורר החכם ר' יהודה ייטלם להוציא לאור המחברת ההיא, אך עתה מקרוב שמועה הנה באה כי נאסף אל עמיו, ולא

יוכל להקים את עצתו ולהשלים את מחשבתו הטובה, לכן הנני מעתיק לך המעט הזה מדברי מנחם, אשר הקרה ה׳ לפני, וז״ל: . . . .
עד כאן לשון מנחם. הן אמת כי הפירוש שהוא מפרש והסברה שהוא סובר בפסוק הזה דברי תהו הם, ולפיכך לא תמצא שום מפרש שיפרש כן, או שיזכיר הפירוש הזה, זולתי הראב״ע לבדו. כי היתכן או היעלה על הדעת, שיהיה המכוון באחת ממצות התורה, להזהיר עובד האדמה שלא יסמוך החטים אל הגפנים באופן שיתקלקלו אלו ואלו ולא יהיה לו לא קציר ולא בציר? או יתכן שיחשוב ה׳ לו עון על שאינו מביא בכורים ומעשרות, אחר שאין לו תבואה? ואין ספק כי פשט הכתוב אינו אלא כמו שפירשוהו חכמים, ענין איסור, ומה שאמרו תקדש תוקד אש נ״ל שהוא אמתת גזרת לשון קדושה בהנחתו הראשונה, כלומר כי תחלת הנחת מלת קדש היתה להורות מה שהיה נשרף לכבוד האל (והמלה מורכבת מן יקוד אש), ואח״כ הושאלה לשאר הוראות, וכבר הארכתי על זה במקום אחר. ומכל מקום המאמר הזה ראוי לעמוד למשמרת עולם, להודיע דרכי קדמונינו שהיו טובים ממנו, כי הנה המחבר הזה אשר הוא מראשוני המדקדקים והמפרשים, לא נמנע בפירוש הכתוב הזה (ואולי עוד באחרים רבים) מלנטות מקבלת רז״ל ולפרש שלא כהלכה, ואעפ״י כן רש״י ז״ל לא זז מלחבבו ומלכבדו ולהביא ולסמוך עליהם במקומות הרבה מפירושיו. ואני בטרם אכלה לדבר על מחברת מנחם לא אכחד תחת לשוני כי מי שיתעורר להוציא לאור את הספר ההוא ראוי לו שיספח אליו השגות דונש בן לברט אשר נמצאות בהעתק אשר בעיר וויען, ונמצאות בפארמא ובפלורענץ וברומא ובליידן. בהעתק אשר בעיר פלורענץ יש ג״כ תשובות להשגות דונש; ומי יתן וכל אלה יחדו תצאנה לאור עולם.
אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום, וביתך שלום, ושלשת החכמים המופלאים תפארת עירך שי״ר קראחמאל פערל שלום, וה׳ יחדש עליכם שנת ברכה ושלום כנפשכם וכנפש ידידכם הכותב פה פאדובה כ״ח אלול תקצ״ח

החותם חתימתו בגימטריאה אוהב דבק מאח ללה״ק.

Nr CCXII

An Herrn Hirsch B. Fassel in Prossnitz

Nr. d'ordre de l'Index rais. 177. Vol. I. Nr. 50

18. 9. 1838. כ״ח אלול התקצ״ח

לכבוד ידידי מוהר״ר צבי הירש פאסעל המורה לצדקה בעיר פראסניץ שלום רב.

מכתבך היקר בא לידי בעתו, ואני הייתי אז טרוד להשיב להכמים אחרים להפיק רצונם בענינים אשר יגעתי בהם מעודי, אשר בהם יש לאל ידי לעזור עזר מעט גם לזולתי, ומצאתי להם דין קדימה על אדוני היקר הנותן לפני ענינים אשר מעולם לא היה בהם עסקי אלא כלאחר יד ודרך עראי, ואין ידיעתי בהם מספקת

לעצמי, ואף כי להועיל לזולתי; וכן ארז"ל כענין ושלא כענין נזקקין לענין.

ואחרי אשר לא מהרתי להשיב למכתבך בעתו, הקיפוני כמים טרדותי, חדשות לבקרים, וכמעט הזניחוני הובתי, וחשאתי לאדוני כל הימים האלה.

ועתה בהתחדש השנה אמרתי אל תכלה השנה בלתי אם אשלם את נשיי אשר נושה בי איש שר וגדול אשר כבדני להביא לפני דוגמא מפרי חכמתו. לכן הנני הנני, אדוני היקר, לבקש סליחתך על התמהמהי, ולהגיד לך כי לא לי לשפוט את מלאכתך, כי לא רב אנכי ולא פיסח אנכי. ולענין שאמרת אם יש לשנות את טעם הספר למען יצלח ללמד מתוכו בבית מדרשנו, אומַר כי היה ראוי להוסיף בו כל דיני אבן העזר, ואומר עוד כי ידידי מוהר"ר הלל הכהן דע לא טארדע המלמד ש"ס ופוסקים כבר הכין לו קצור הדינים הנוהגים, ובו התלמידים למדים, ואינם צריכים לקצור אחר.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, יחדש ה' עליך שנת ברכה והצלחה, והארכת ימים על ממלכתך, כנפשך וכנפש המוכן לשרתך, החותם פה פאדובה כ"ח אלול תקצ"ח

ידידך ועבדך שד"ל.

Nr. CCXIII

An Herrn L. H. Löwenstein in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index rais. 178. Vol. I. Nr. 51.

19. 9. 1838. כ"ט אלול התקצ"ח

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כ"ש ליפמאן הירש לאווענשטיין ברכה ושלום.

ספרך ס' משלי שלמה אשר פירשת ותרגמת, ומכתבך אשר כתבת לי ביום אחד עשר בטבת לא הגיעוני רק זה כחדש ימים, ולרוב טרדותי לא יכלתי למהר להשיב אליך כאשר היה עם לבבי, וגם עתה לא נתנוני יגיעי להשלים קריאת ספרך.

והנה נא ידידי שאלת ממני להגיד לך משפטי על ספרך ואמרת באזני כי דברי אשר אדבר אליך יהיו לך לעינים; וגם כי לבי ולבך יודעים כי דברי ענוה כאלה מצויים מאד בדור הזה, ומי שישמוך עליהם ויגיד את כל לבו לכל שואל לפעמים יביא עליו קללה ולא ברכה, כי כאשר דבר המשורר obsequium amicos, veritas odium parit, מכל מקום דבריך בהקדמתך ציירו אותך בעיני כאיש ישר לבב ואוהב אמת, ואהיה בעיני כמונע טוב מבעליו אם לא אדבר אליך כאשר עם לבבי.

ואמר תחלה כי תרגומך האשכנזי מצא חן בעיני, ומצאתי כחך גדול בלשון

אשכנזית, לדבר בקצרה, בגבורה, ובמתק לשון, לפי תכונת המאמרים אשר אתה בא לתרגם, ותכלכל דבריך במשפט בתבונת חכמת הדבור, להשוות כח המליצות האשכנזיות אל העבריות, עד יהיו המקרא והתרגום זה לזה דומים כאחים תאומים. זה נ״ל לפי מיעוט ידיעתי בלשון אשכנז.

ואבא עתה אל הפירוש, ואמר כי מצאתי בו דברים טובים, אך בכללו איננו יקר בעיני כמו התרגום, וארשום לפניך קצת הערות על דבריך בתשעת הסימנים הראשונים.

עמוד 8 — כמו לחבב בן רעואל המדיני חותן משה וכמו אמור אל אלעזר בן אהרן הכהן — המשל השני הוא נכון וקיים, אך הראשון הוא מזוייף, כי התלישה היא בלא ספק מפסיק פחות מהזרקא, כאשר תראה בפסיק והביאו את אחיכם הקטן אלי (בראשית מ״ב ל״ד), ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם (יהושע כ״ב ל״ב), ולפי דעתי התלישה והפזר אינם אלא באי כחו של גרש, הממלאים את מקומו כפי משפטים קבועים אשר ביארתי בדקדוק כ״י.

25 נראה שרש״י היה לו נסח מחונך בחי״ת וכו׳ — חלילה! רש״י העתיק דרשת רז״ל בפסיקתא והיא מובאת בילקוט משלי; וכבר אמרו בירושלמי דפאה פרק ז׳ לא מתמנעי רבנן דרשי בין ה״א לחי״ת, ועיין דוגמאות מזה בס׳ מאור עינים פרק מ״ה. והנה אתה בעצמך לקמן י״ג י״א אמרת האמת כמו שהיא, והיה לך למחוק מה שכתבת בתחלה, ואל תשכן באהליך עולה.

33 שהוא איננו שוקע בעמוד השחר כשאר הכוכבים — מי אמר לך שהכוכבים שוקעים בעלות השחר? אור החמה מונע מעינינו ראיית הכוכבים, אך הם על האופק ביום כמו בלילה, ואין שקיעתם תלויה כלל בעליית השחר.

id נכון שם התאר (Fulle) — Fülle איננו שם התאר אלא שם דבר; ומלת נכון אשר היא בשאר מקומות שם התאר כאן (לדעתי) היא מקור, ובא המקור בסמיכות, כמו לשבת אברם בארץ כנען (בראשית י״ו ג׳), וכמהו רבים, ובבנין נפעל בהכרת רשעים (תהלים ל״ז ל״ד); הן אמת כי היה משפטו הכון.

38 זרה בינוני פועל מבנין הקל משרש זרה — זר זרה אינם אלא משרש זור (נחי ע״ו) על משקל קם קמה, כי משרש זרה (נחי ל״ה) אומרים זרה זרה בפלס עשה עשה.

41 בשמות רבה בראש פרשת ויקרא — !! — צ״ל בבראשית רבה בראש פרשת ויגש.

43 ונ״ל שצריך להיות בשירא בבי״ת — חלילה! כי כשירא ענינו בארמי חרוץ, עיין אוהב גר עמוד 111.

48 הבא אל אשת רעהו, המתקרב אל אשת חברו, גם כי לא יתן דעתו לזמה, לא ישאר נקי; וכן תרגם יונתן דעאל על אתת חברה למגור עמה לא

נזכה — 1) מליצת בא אל אשה היא כנוי תמיד למשגר. 2) יונתן לא תרגם כתובים. 3) למגור עמה הוא ענין ניאוף, עיין מתורגמן ערך גר.

52 ותאמר לו — אין כאן מקומו אלא בעמוד 53.

58 בעבור השי"ן שהיא אות שריקה (liquida) — ! ! — צ"ל (sibilans).

61 מפנינים, בארתיו לקמן ל"א י' — יגעתי ולא מצאתי.

69 אך לא אחרי דבריו — ומה תעשה לכל אמר ה', נאם ה', אמר אלהיך, אמר ה' צבאות, הנמצאים בסוף פסוק?

71 ויוסיפו לך, נ"ל שהוא לשון עומד, ויש דוגמא עד פה תבא ולא תוסיף — ולא תוסיף, ענינו ולא תוסיף לבא, על דרך כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף שענינו יוסיף לעשות. אמנם ויוסיפו לך הוא כדברי ראב"ע "חסר הפועלים" כלומר שהוא על דרך impersonale. ואמנם אם נ.שאל מי הם המוסיפים? נ"ל שאנם (כדברי ראב"ע) פרטי החכמות, אך הוא האל, והאל מכונה שמים, כמו שאומרים הכל בידי שמים, די שליטין שמיא (דניאל ד' כ"ג). וכיוצא בזה coelestes, coelites.

על כל הדברים האלה ראיתי חובתי לגלות את אזנך, יען יקרת בעיני נכבדת, וידעתי כי איש היל אתה, ויכול תוכל להצליח בכל אשר תעשה, רק אם תהיה מתון במעשיך, ולא נחפז, כרבים מאנשי הדור. ובטחתי כי תוסיף לי אהבה על אהבתך, וגם אני לא אחדל מהיות ידי עמך בכל אשר יהיה בכחי לעזור לך אם מעט ואם הרבה.

עוד אחת אגידה לך, והיא בענין תרגום ודרך נתיבה אל מות, והוא כי בהגהות שכתבתי זה עשר שנים בגליון תרגום משלי (הזכרתי אותן באוהב גר עמוד 132) כתבתי ואורחא דמבהדנא, שהוא תרגום מבייש, והגהה זו קרובה למלת דאבהדנא יותר מכל זולתה.

אתה עתה ברוך ה'. אתה שלום ואביך היקר שלום וכל אשר לך שלום, ויחדש ה' עליך שנת ברכה והצלחה ושלום כנפשך וכנפש המוכן לישרתך, המחזיק לך טובה על מתנתך, החותם פה פאדובה כ"ט אלול התקצ"ח,

ידידך שד"ל.

תמחול לישאול את פי החכם המפורסם יאסט אם קבל דמות פני (mein Portrait) וספרי Prolegomeni, אשר שלחתי לדאקטר יעקב אויערבאך, לעיר וויען, מאז ביום כ"ז תשרי התקצ"ח, למען ישלחם אליו בשמי. ולו ידעתי על ידי מי אשלח, גם אליך ידידי אשלח. ואתה שלום.

שד"ל

Nr. CCXIV

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 179. Vol. I post. 51.

רשימת השירים הנכללים בחמשת הספרים כ"י אשר לי הכתובים בכתיבה מערבית וקראתים מחזור והראן.

. . . . . .

Nr. CCXV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index rais. 181. Vol II Nr 1.

19. 10. 1838. ל׳ תשרי התקצ״ט

לידידי היקר הבחור המשכיל והחכם כ״ש יהושע העשיל שור שלום וברכה.

התמהמהתי מהשיב תשובה למכתבך מיום ד׳ אלול, כי בכל יום הייתי מצפה שיביאני מכתבך האחר שהזכרת ששלחת על ידי האיש גוט, ועדיין לא ראיתיו גם הייתי מצפה שיבואני מכתב מגאלדענבערג שיאמר לי שקבל אגרתי אליך ואגרתך אלי, וגם זה לא היה, ואני ביום כ״ח אלול כתבתי אליו כדברים האלה לאמר: „יפלא בעיני איך תאמר שאגרתי אל המשכיל יה״ש לא באה לידך, והנה הוא כתב אלי שכבר שלח אותה אליך. כתוב נא אליו על הדבר הזה. ואם אולי אבדה בדרך אחזור ואשלחנה, כי יש בה דברים מועילים להודיע תכונתי ודרכי״.

ועדיין לא באתני תשובה מאתו.

ועתה הסבה אשר השביתה התמהמהי מכתוב אליך הוא כי בימים האלה כתבתי חלק שני ממחברת דרך ארץ (א) ואמרתי אשלחהו אליך כאשר שלחתי החלק הראשון.

והנני מבקש ממך ידידי שתמחוק בחלק הראשון שבידך מלות „כי גם אש דת כבתה״ ותשים תחתיהן „אבד זכרה מארץ״ ואני כבר החלותי החלק השלישי מהמחברת הזאת, והוא דרך ויכוח בין האטיק (בעל אטיציזמוס) והיהודי, וכאשר תשלם המלאכה אמהר ואשלחנה אליך.

ועתה אבאה להשיב תשובה למכתבך היקר, מה שכתב דעליטש כי שירת מוסר השכל נכתבה מתחלתה בלשון ערבי, רחוק אני מאד מלקבלו, כי אני מוצא בה כל סימני הָאריגינאליטעט, ולא אחד מסימני המאמרים המורקים מכלי אל כלי, ובלי ראיה גדולה וברורה מעולם לא אאמין שהיא מועתקת. ואמנם לענין שכתב כי כנוי אורגוצא שהשירה הזאת מכונה בכ״י אחד, ענין המשקל הערבי הנקרא Erragazo, שתי תשובות יש לי להשיב ראשונה כי גם משקלי שירי לה״ק יתכן לקרוא להם שמות כשמות משקלי לשון ערב, מאחר שמשפטי היתד והתנועה לקוחים הם ממשפטי שירי הערביים, והנה המשקל המכונה Erragazo הוא כולל י״ב הברות, ובהן שלש יתדות, וסימנו בלשון ערבי מָסְתַפְעֵלֹן מָסְתַפְעֵלֹן מָסְתַפְעֵלֹן, ודומה לו בלה״ק אֶרְאֶה פְּנֵי תֵבֵל יְדִידֵי זְעָפִים; ויתכן שהכותב הכ״י ההוא, אחר

(א) אמר המעתיק: השיר הזה נדפס בכנור נעים חלק שני מדף 249 עד דף 281,

שלא מצא במשקלי הערביים משקל שידמה ממש למשקל יָרֵא האל בְּנִי ראשית אֲמרי, קרא לו בשם Erragazo שהוא דומה לו מצד שלש היתדות אשר בו, וגם מספר התנועות אשר בזה קרוב למספר התנועות אשר בזה, כי כאן תשע וכאן שמנה. והשנית כי רחוק בעיני שתהיה מלת אורגוצא היא היא מלת Erragazo, כי מלת Erragazo כתיבתה בלשון ערבי אלרגז, ורחוק הוא שאיש המכיר לשון ערבית יחליף זי"ן בצד"י, גם יוסיף שתי ווי"ן, וגם אל"ף בסוף, וגם ישמיט הלמ"ד, כי אעפ"י שאינה נקראת הלא נכתבת היא תמיד, וזו הטאת גדולה ראיתי בחכמי אשכנז ופולין, כשהם רואים דמיון קצת בין שתי מלות מחליטים ואומרים: זו בלא ספק נמשכה מזו. כגון מי שאמר כי קליר הוא Cagliari, ומי שאמר כי מקום הוא מָאהן, וכאלה רבות. גם אתה ידידי מהרת להביא סיוע לדברי דעליטש ואמרת כי מדלא הביאוה התחכמוני והמבקש, כעין סיוע שנכתבה בלשון ערבי; ומה סיוע הוא זה? וכי התחכמוני והמבקש כי רוכלא חשבי ואזלי כל מחברות רב האי אחת לאחת?

לשון עזרא ונחמיה מוכיח כי צחות לה"ק היתה אז מתמעטת והולכת, לא שהלשון היתה הולכת ומשתכחת. העם היו מדברים יהודית כמו בימי קדם, אך המליצים בעלי הצחות היו מתמעטים יום יום, כמו שיקרה בהכרח לעם מפוזר ומפרד, וחכמיו מֻצּוים ללמוד לשון נכריה.

בלשון רבנו שרירא ז"ל בתשובתו: „תלמוד ומשנה לא אכתיבו אלא תרוצי הוו מתרצי וזהירין רבנן למגרסינהו בע"פ אבל מנסחי דכתיבי דאמרינן בתמורה דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרם בכתב" נ"ל כי הסופר או המדפיס השמיט מלת לא וצ"ל אבל לא מנסחי דכתיבי. זה נ"ל פשוט. *) גם כי לא אחליט שכן הוא בלא ספק.

מאד השתוממתי איך הִשְׁכַּמְתָּ עם פלוני אלמוני שפירש מלת רעי במשנת אין גורפין מלפני הפטם (שבת ק"מ) לשון מרעה, מן ועשרים בקר רעי (מ"א ה' ג'), פירוש בטל מכמה טעמים. ראשונה, אחר שמלת רעי מצויה בלשון חכמים אלף פעמים להוראת המותרות היוצאים מן הגוף, ולא גם פעם אחת להורות על המרעה, אין הדעת נותנת לפרש אותה על ההוראה הזאת בלא הכרח עצום. שנית, אפילו יונח שתהיה מלת רעי במקום הזה מלשון מרעה, לא יובן איך יהיה השור עצמו נקרא רעי, כי הנה פַּטָּם הוא שם התאר, ויתכן לומר פטם והמכוון בו שור מפוטם, אבל רעי הוא שם דבר, וענינו (לפי הנחת רעך) מִרְעֶה, והנה יתכן לומר שור רעי והכוונה שור של מרעה, אבל לומר מפני הרעי והכוונה מפני השור של מרעה, זה לא יתכן כלל, ומעולם לא תהיה הוראת מפני הרעי (לפי הנחת רעך) אלא מפני המרעה, לא מפני השור של מרעה, כי שור מאן

*) עי' מ"ש רשד"ל בספרו אבני זכרון צד 79 ומה שכתבתי בכבוד הלבנון שנה עשירית מחברת שניה צד 8. שזח"ה

דכר שמיה ? שלישית, התנא דייק וחלק בלשונו, באמרו מלפני הפשט, מפני הרעי; וידוע כי בלשון חכמים מלפני מורה תמיד מן המקום אשר לפני, ומפני מורה תמיד הסבה הגורמת הפעולה. רביעית, לשון הברייתא שהבאת לסיוע והוא אחד זה ואחד זה לא יסלקנו לצדדים, הוא ראיה לסתור, שאם הכוונה על שני שוורים, אחד זה ואחד זה לא יסלק לפניו לצדדים הי"ל, ובאמרו אחד זה ואחד זה לא יסלקנו משמע בהדיא כי אחד זה ואחד זה אין המכוון בו שני מיני בקר, אלא שני דברים הראויים להסתלק לצדדים, והוא כפירוש רש"י אחד גריפת האבוס ואחד תבן שלפניו. וחמישית, אעיקרא דדינא פירכא, איך יתכן לסלק לצדדין מלפני שור של רעי? והלא שור רעי אינו אוכל בבית אלא באפי, כי במה הוא נבדל משור פשם, אלא שזה אוכל בבית וזה רועה במקום המרעה, וכן כתב רד"ק על בקר רעי, מן המרעה, אבל הבריאים הם המפוטמים בבית, עכ"ל; ואעפ"י כן אפשר שאני טועה, למען בקיאותי באומנות אברהם יצחק ויעקב.

אם ר' אליקים רוצה לשלוח אלי ספרו, ישלחנו לעיר טריעסט לכבוד גיסך והוא יתנהו לחותני, או ישלחהו לעיר ווין לר' צבי הירש דוקעס והוא ישלחהו לעיר טריעסט,

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ל' תשרי תקצ"ט.

ידידך שד"ל.

Nr. CCXVI

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 182 Vol. II Nr. 2

ב' חשון התקצ"ט 21. .10 1838.

לכבוד ידידי המשכיל והנכון כ"ש שמואל ליב הר הזהב שלום.

מכתבך אלי ולידידי הלל הכהן לא הגיעני בזמנו, כי ידידי הנ"ל היה והוא עד היום בעיר אחרת, ואגרתך אחדי בואה לכאן נשלחה אליו אל המקום אשר היה שם, והוא משם שלח אותה אלי. ולענין המבוקש בה מה אענה ומה אמר? כי ידי אסורות, ולא אוכל לעשות את אשר בלב שלם ובנפש הפצה היתי עושה אם היה הדבר תלוי ברצוני.

ועתה ידידי הנה ביום כ"ח אלול כתבתי אליך אגרת ארוכה ונכבדת מצד הלקוטים אשר כללתי בה, ועדיין אני מצפה לדעת אם קבלת אותה, ואם תתן לה מקום בברמך הנחמד, ועל הכל צר לי על אגרתי אל המשכיל יה"ש, שלא הודעתני אם הגיעתך אם לא, וכבר אמרתי לך שאם אבדה בדרך אחזור ואשלחנה,

כי יציאתה לאור הוא ענין נחוץ לי מאד. ואתה ידידי אם יפתוך חטאים בעלי הרואה לאמר לא נדפיס עוד הקונטרים השני אשר יעדנו נגד שד"ל ושי"ר לא תאבה להם ולא תשמע אליהם; ואף אם יהיה הדבר שלא ידפיסו, מכל מקום האגרת ההיא יקרה לי מאד והדפסתה נחוצה לי הרבה, כי בה השיבותי תשובה לקצת ישרים וצדיקים אשר כתבו לי מאיזות אחיות ותפשו אותי על קצת ענינים שכתבתי בכ"ח ג'.

עוד שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך, והוא להוסיף תוספת בסוף ההערה הראשונה אשר העירותי בסדר תנאים ואמוראים אשר העתקתי באגרתי האחרונה לידידנו החכם יש"ר; והתוספת הזאת נחוצה לי מאד, ואף אם כבר שלחת הספר אל המדפיס, צריך שתשלח לו התוספת הזאת, ואף אם כבר נדפס הספר, צריך שהמדפיס יוסיף אותה בסוף הספר.

וזה ענין התוספת. בהערה המתחלת זה ימים רבים הייתי מצטער, צריך למחוק המלות האחרונות "שהוא ק"ן לחרבן וש"ץ למנינם, ונראה כי הוא זה" ובמקום המלות האלה צריך לכתוב הלשון הזה:

"והנה זה שבוש בלא ספק, כי בשנת תק"ל לשטרות, שהיא שנת ג' אלפים תתמע"ט, עדיין היה רבנו הקדוש קיים, כאשר העידו רב שרירא והראב"ד, ואיך יהיה זה עצמו זמנו של רבן גמליאל בתראה שהיה בנו של יהודה בנו של גמליאל בנו של הלל בנו של יהודה בנו של גמליאל בנו של רבנו הקדוש? והנה שנת תק"ל לשטרות היתה בסוף ימיו של רבנו הקדוש, ורבן גמליאל בתראה היה דור שביעי לרבנו הקדוש, וקרוב הדבר שנמשכו בינתים מאתים שנה, א"כ נראה להגיה בלשון היוחסין שנת תש"ר במקום תק"ל, והיא שנת ארבעת אלפים קע"ט, והיא שנת 419 למנינם, ולפי זה זמנו של רבן גמליאל בתראה שהזכירו הגאונים, וזמנו הנזכר בספרי אומות העולם זמן אחד הוא. ודע כי בס' יוחסין במקום הנזכר טעות אחרת נפלה בדפוס, כי במקום שכתוב ויהודה נשיאה בנו אשר תקן העבור, צ"ל ויהודה נשיאה והלל בנו אשר תקן העבור; וזה מוכח בהדיא ממה שאומר אח"כ ור' גמליאל בנו של זה הלל. ודע כי הדפוסים אשר לפני מס' היוחסין הם דפוס קראקא ואמשטרדם".

ואם אולי הס' ככר נדפס, אז תבקש מאת החכם המדפיס שיכתוב בסוף הספר כלשון הזה: אמר שד"ל: בהערה הראשונה אשר העירותי בסדר תנאים ואמוראים, המתחלת זה ימים רבים הייתי מצטער (וכו' וכו' כמו למעלה עד ואמשטרדם). וטוב שתשלח אל החכם המדפיס אגרתי זאת בכתב ידי ממש, כלה או מקצתה.

ואתה ידידי תאמר לאדמו"ר החכם המופלא מוהר"ר שי"ר כי קבלתי קונטרים אחר מס' פחד יצחק (מדף קכ"א עד ק"ם), ולעת מצוא מי שילך מכאן לעיר וויען אשלחהו עם המחזור כמנהג בני רומה לרי צבי הוקעם שימסרהו לאחיו אשר שם. וכבר שלחתי זה ימים רבים לאדמו"ר הנ"ל הקונטרים הקודם, ולא אדע אם בא לידו, כי לא קבלתי מחירו, ומעולם לא כתב לי דבר על זה.

והנני עדיין מצפה לראות מכתבי אצבעותיו, ואם יתמהמהו אחכה להם.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושלשלת החכמים תפארת עירך שלום, (והודיעני נא דבר משלום ידידי החכם הרופא משה אשכנזי שי׳) כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ב׳ מרחשון תקצ״ט,

ידידכם שד״ל.

עוד זאת אבקש ממך, שאם אולי לא תוציא לאור השיר לרבנו תם עד הנגינות לא תעכבהו אצלך, 1) אך תשיבהו אלי, כי כספי הוא, ומיד כששמעתי שיש בלבך להדפיסו קרעתי הדפים ההם מספרי אשר הכתבתי אותו שמה (אצל ספרי ר״י חיוג ושאר ענינים יקרים), בתוחלת שיצא לאור, ואם לא תדפיסהו אחזיר הדפים ההם למקומם: ואתה שלום:

Nr. CCXVII

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 183. Vol II Nr. 3

21. 10. 1838. ב׳ חשון התקצ״ט

לכבוד ידידי הבחור המשכיל והנבון כ״ש יהודה דוקעס שלום.

ראש השער הששי מהתרשיש עד נטוש וע לשנים בעת מבחן כמו חמץ, כבר הוא בידך כי שלחתיו לך במכתבי הקודם, והם תשעה חרוזים, כל איש אשר בגד וכו׳, על מפקד וכו׳, אחי התרע וכו׳, זנח דודים וכו׳, הבה נבכה וכו׳, אל תחמוד וכו׳, אלון עדי רע וכו׳, אל תאמינו וכו׳, מה לי ולדידים וכו׳, ותכף אחר החרוזים האלה בא חרוז נטוש רע לשנים וכו׳, ואחריו מיד חרוז אמרי אמיתות לאנשי זמן רע. והנה לא אדע מה תבקש שאעתיק לך, ומה החסרון הנמצא עוד בספרך ולא מלאתיו. קח בידך אגרתי ותראה. ואני שוטה ודומקאפף ישבתי מן הבקר עד הערב למצוא הבנה לאחד מן החרוזים ההם, ועשיתי פירוש הגון לכלם, לשרת אותך בשלם שבפנים, ואתה קבלת אגרתי ולא עיינת מה כתוב בה, ואתה חוזר ומבקש ממני מה שכבר נתתי לך!

בענין סדר השערים אין חלופים אחרים בין כ״י שלי לכ״י שלך אלא שהחמישי שלי הוא (לפי דבריך) השביעי שלך, והשביעי שלי הוא (לדבריך) החמישי שלך. חרוז: ספר אשר בא משדה צופים, איננו בכ״י שלי, אבל חתימת הס׳ כך היא:

הגה יליד שכל אשר הוליד מחשב לבב משה בנו יעקב

1) השיר על הנגינות לר״ת לא יצא אז לאור בברם המד. אך בזמן רב אח״כ בישרון שנה חמשית צד קכ״ה על ידי שוח״ה

פיהו יישר מעקש דרך דבר, וארח שיר בעת יעקב
מושך לבבות מבלי חבל גם כל אנוש נחפז לאש יעקב

הראשון שם אדם (אבי המשורר), השני מענין והיה העקוב למישור, השלישי מן ולא יעקבם (איוב ל"ז ד') ענין עכוב.

לא הודעתני דבר אם תדפיס הס' מנוקד או בלתי נקוד, בפירוש או בלא פירוש. ויהי מה, הפירוש שעשיתי לאותם הכתבים ששלחתי אליך ראוי לך להדפיסו, כי עכ"פ אין רצוני שיצאו מתחת ידי דברי הקדמונים בלתי מתוקנים ובלתי מובנים; ועדיין אני מצטער על מחברת מוסר השכל שהדפסת בלא נקוד ובלא הערות.

ועתה אתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום והדפסת התרשיש שלום כופשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ב' מרחשון תקצ"ט

(יום קבלת מכתבך) ידידך המוכן לשרתך שד"ל.

Nr. CCXVIII

An Herrn J. Cohin in Tunis

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 184 Vol II Nr. 4

ג' חשון התקצ"ט 22. 10. 1838

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, ממציקי הרבים, כ"ש ר' אליעזר בר שלמה כרכה ושלום.

ביום ראשון של זמן שמחתנו הגיעני מכתבך הנעים, ושמחתי בו בכל לבבי, בשמעי את שלומך ושלום בת זוגך שת', וכי נתן לך ה' זרע אנשים, יברכהו ה' ויצליחהו אמן. גם שמחתי בראותי דבריך דברי חבה; ומה תקות אנוש בארץ, כי אם שיהיה מרוצה לכל יודעיו, זולתי מעט אנשים בני בליעל, אשר אהבתם חרפה היא לנו. גם שמחתי מאד בראותי הבטחתך שלא תמכור הדיואן של ר' יהודה הלוי ז"ל (ולא העתק ממנו) לאיש אחר, עד אשר תביאהו אלי. ועתה אמת אגיד לך כי ירא וחרד הייתי על הדבר הזה, אחרי מה שכתב לי הבחור המשכיל ר' יהודה דוקעס המתגורר עתה בהאמבורג, וז"ל ביום כ"א אב שעבר: שמעתי כי איש פולוניא ר' אליעזר אשר הולך כעת למסעיו במרינת טונים כתב לאחד ממכירי פה כי ה' אנה לידו שם ס' דיואן מר' יהודה הלוי, ומאד נכספה נפשי לדעת אם הוא הדיואן אשר בידך או אם הוא אחר. אם תשמע דבר מהאיש הזה (ידעתי כי תדעהו מתמול שלשום) הגד לי דבר. עכ"ל. והיו הדברים האלה בלבי כמדקרות חרב, ואמרתי אוי נא לי, הנה ידידי אליעזר בר שלמה מבקש למכור הדיון אל הגביר מ"ח שמו, אשר יוכל להרבות לו מהר ומתן ככל אות נפשו, ואז יהיה הס' כאלו הוא במעונות אריות ובהררי נמרים, כי הנה ס' הנקוד

לר׳ יהודה חיוג אשר לו, בקשתי מאת דוקעם שיעתיקהו לי, והשיב לי כי הוא מוכן לשרתי בכל מה שיוכל, אלא שהגביר ההוא לא נתן לו רשות להעתיקו; ואם יבא הדיואן לידו אין ספק כי גם ממנו לא יניח להעתיק לא לי ולא לאחרים, רק סגור יהיה באוצר ספריו לתפארת לו מן האדם. ואני כל הפצי וכל יגיעי וכל הוצאותי בספרים, כי הוא למען הוציא אותם מאפלה לאור גדול, לכבוד מחבריהם ולכבוד להי״ק; וכבר עשיתי לקוטים רבים ונכבדים מדיואן ר׳ משה ן׳ עזרא ומן המחזור כ״י שבידי הנכתב בעיר והראן, וכתבתים באגרות לידידנו החכם יש״ר, לקבעם מהר א״ה בכרם חמד. ועתה הגביר ההוא מ״ח שמו מבקש לדעת אם הדיואן הזה הוא אותו שבידי, ואז לא יִרְבֶּה במחירו, או אחר הוא, ואז יפדהו ביותר מכדי דמיו, למען הביא באוצרו מה שאין דוגמתו באיירופא. ואני מה אעשה? אשקר לו, ואמר שהוא אותו שבידי? חלילה לי! אמר שאינו הוא? אז אין לי עוד תקוה שיבא בידי. אז עשיתי עצמי כאיש אשר לא שומע, ולא השיבותי לדוקעם על הענין הזה לא דבר ולא חצי דבר; ומן היום ההוא והלאה לא נח לבבי לא שלותי ולא שקטתי מעצבוני ומרגזי, עד יום בוא אלי אגרתך ידידי, אז כעשן נמלחו כל ספקותי, ונכון לבי בטוח בך, כי לא תשלה אותי, כי״ר.

עד היום הזה לא באתני אגרת מהגביר גרינבערג. ואתה ידידי דע לך כי מיד כשיוודע לי שבאו הספרים לויניציאה אמהר לקבלם שם ולתת את מחירם, כלומר אקבל ואשלם הספרים השייכים לי ולמוהר״ר רמש״ג, אמנם השייכים ל... אם יתן לי דמיהם אשלם, ואם לא לא אשלם, כי אין רצוני להיות נושה באיש ההוא אשר מעולם לא הבטחתיך על אמונתו. המחזורים מנהג טריפולי לא פירשת אם הם בדפוס או כ״י, ואולי הם כמו המחזור כ״י שבידי הנכתב בעיר והראן תוכל להביא מהם שלישה או ארבעה, אם אין מחירם גבוה, ועכ״פ תביא לי אחד מהם. בהיותך במארוקו תתן הקדמות הדיואן לפני החכמים, ותראה אם יש בהם מי שיבין אותן, ואם תמצא מי שיתרגם אותן ללה״ק אשלם שכר עבודתו. וגם ידעתי כי הבנת הספרים המחוברים בלשון ערב לאו מלתא זוטרתי היא אפילו לאנשי המערב, כי צריך לזה בקיאות בספרי הישמעאלים, כאשר כתב ר׳ יעקב בן חיים בן יצחק בן אדוניהו בהקדמה לחומש עם תרגום שנדפס בויניציאה בשנת ש״ו, וז״ל: ועוד שאותו לשון ערב שבו נכתבו הספרים אינו דוקא הלשון עצמו שמדברים בו ההמון, ורובו וכמעט כלו שאינו מובן כי אם למדקדקים הגדולים ולבקיאים בלשון ספרי הערב עכ״ל; ומי יודע אם יש היום בין היהודים אשר בארצות המערב, אנשים הקוראים בספרי הישמעאלים?

שאר כ״י שהזכרת אין לנו חפץ בהם, אני אקח עוד אחת או שתים מקראות להי״ק ולשון איטליאנו דפוס גדול.

ועתה אתה ידידי שלום, ברוך אתה בבואך במארוקו ואגפיה, וברוך אתה בצאתך מאפריקא לשוב לאיירופא, ברוך אתה ביבשה וברוך אתה על הים, כי תעבור במים זכות החסיד בעל הכוזרי תעמוד לך, וכי תלך במדבריות, ישישו לקראתך מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, לכבוד הדיואן אשר בידך.

ברוכה בת זוגך וברוך הילד הנולד לך ממנה תשמח בהם וישמחו בך לרב ימים ושנים, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ג׳ מרחשון התקצ״ט,

ידידך אשר ישמח תמיד בראותו מכתבי ידך, ועל אחת כמה וכמה בראותו את פניך.

שד״ל

Nr. CCXIX

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 185 Vol. II Nr. 5.

12. 11. 1838 כ״ד חשון התקצ״ט

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר יהודה דוקעס יברכהו ה׳ ויצליחהו.

אתה שלחת לי צרי מגלעד ואני אשלח אליך צרי בגלעד, אך שלך נשחת מראהו וריחו נמר מרוב הדרך בבואו מ ג ל ע ד ועד פה, ושלי כליל הוא בהדרו, נחמד למראה ומתוק לנפש, כאשר היה בארץ מולדתו ב ג ל ע ד. קחנו, ואם תוציאהו לאור תעשה חסד עם רמב״ע ועמי. הוא ברכו ליום שני של סכות, כלומר שנתקן לאמרו אחר נשמת כל חי וקדיש, וקודם ברכו. והוא נמצא במחזור והראן.

דִרְשׁוּ שְׁמִי הֲמוֹנִי תָמִיד וְלִי חֲכוּ לֵאוֹר בְּאוֹר אֲדֹנָי בֵּית יַעֲקֹב לְכוּ

וכו׳ וכו׳ סימן כ״ו

ועתה הנני ממהר ופונה מכל עסקי, לגלול כל דפי המחזור כ״י שבידי אשר קראתי בשם מחזור והראן, שנכתב באפריקא, וחלק אחד ממנו כתבו זה כמאתים שנה ר׳ יצחק קנשינו (משפחה גדולה של חכמים וגבירים, עיין יאסט חלק שמיני עמוד 42), לדעת מה יש בו מפיוטי המשורר היקר רמב״ע, למלאת את שאלתך, ואערוך לפניך התחלת כל השירים ההם (חוץ ממה שאזכור שכבר נדפס במחזור ספרדי).

1. לפורים שִׁיר אַהֲבָה חָדָשׁ שִׁירוּ לֵאל נֵאמָן יוֹם מַרְדֳּכַי לָבַשׁ מַשִׁי וְאַרְגָּמָן
2. לפורים המן נלחץ ומרדכי נושע פעמיו ירחץ בדם הרשע (ד׳ תנועות, בלא הקפדה על החטפים)
3. לליל יוה״כ בליל עשור להתכפר יה רצתי אחריך אולי יבשר אותי קול משמי מרומיך
4. פתיחה ליוה״כ אקום להודות לך אלהי כל עוד בי נשמתי (ראשי החרוזות: אני משה ברבי יעקב אבן עזרה נַרְנַטִי, כל אות ד׳ פעמים)
5. לנשמת יוה״כ נשמת אסירי עונות. אסירי אשמים. אל אל יקוו להעיר עליהם מטרומים. את החסד ואת הרחמים (אני משה הקטן בר יעקב, ג׳ פעמים)

6. אופן ליוה״כ התעוררו תמהים רְאוֹת מִבְלִי מחזֶה ה׳ האלהים הקדוש הזה ה׳ תנועות בלא וכו׳)

7 . . . . . .

8 קדושה למוסף אתה אלהי האלהים אשר אליו נִוָּעֵד, אלהים אלהינו עולם ועד.

9 סליחה למוסף בני תמימים משכימים אל חצרות אלהיהם ומִדָּמָם ולחומם יקריבו קרבניהם (ו׳ וכו׳)

10. סליחה למנחה מושכי עֹל עֲונים (5) מסבול להו (4) שופכי תחנונים (5) נפשים כָּהוּ (4)

11 id. בלבב בר מאד ונשבר באתי היום בקומי (ו׳ וכו׳)

12 לנעילה מְצַעֵק מֵעֲלות שחר גרונו בקראו נִחַר ועיניו אל תגמולו כשכיר יקוה פעלו (ו׳ תנועות בלא וכו׳)

13. ללילי אשמורות מִדֵּי יָמַי וְשָׁנַי לבי יהמה בְּחִילו (ו׳ וכו׳)

14. id מתרצה בתחנונים ובנעים זמירות מלוֹת (id)

15. . . .

16. id. מלך מכל על (5) מרומם ומתנשא (5)

17. id. מכל נפלֵאתָ (5) ואיך* מָלֵאתָ (7) שחקים ואדמה (5)

18. id. מְפַחֵד מפני עֲוני באתי ועוטה אימה (ו׳ וכו׳)

19. id. מְתֵי רוחות עצובות (5) ואישים עגומים (4)

20 id. מִפַּחַד היותו (5) כְּעשן מאֻרבה (5)

21. id. הן לא קצרה יד האל מהושיע אתכם (ו׳ וכו׳)

22. id. מה לך אנוש תעכור (5) צפונותיך (4) תועה כַּשכור (5) במחשבותיך (4)

23. id מדמי הלבבות וחלבי הכליות שָׁלַחנו מנחות לָאֵל ומְנָיוֹת (עשר תנועות, בלא וכו׳)

24. id. בלי תקוה ולא חדוה ברחו כצל יְמוֹתַי (ו׳ וכו׳)

25. id. אִותה נפשי אל מקום נפשה וכלתה אל מקום שרשה

26. id. למען הֵפַרְנוּ את בריתך

27. id. אעירה שנת עינִי

28. id. מפני חטאתי נמוטו פעמי (ה׳ וכו׳)

29. id. אם חסדך שכחנו ותורתך זנחנו זכור כי עפר אנחנו

30. id. התבוננו ונדעה כי נלכה וְנִסְעָה לא זאת המרגעה

31. id. להודות באתי. על חטא סְתָרַי כי נטמאתי. בִּדְמֵי בְחוּרַי. אך נעויתי. ולעו דברי. כי נשאתי. חרפת נעורי (ד׳ וכו׳)

---

* אולי ואך

32 id. יצאוני בחורותי ובאוני מהומותי (ו' וכו')
33 id מיקוד מעצבי נוקדו הצלעות
34 " בת איומה כחמה וכשחר נשקפה
35 ענותנו ראה צור ישועתנו
36 יונת אלם רחוקים מעל קנה נתושה
37 אמונים שחרו פני אדוניהם
38 אנא אלהי אבותינו אנקת שבויי גלותנו (אני משה הנדכה בן יעקב)
39 הקיצוני בלילי רעיוני ותדד שנתי מעיני
40 לגן הבושם באתי אהותי כלה פתחי לי רעיתי דלת מאז נעולה
40 מבשר אומר יתן ה' מה קול הצאן הזה באזני
41 מפלאי מרומות. נעטו בחכמה. וממופתי אדמות. נתלו על בלימה
ידעתי כי כל. תוכל באון ועצמה. ולא יבצר ממך מזמה.
42 מושל רום ברב אונים על כל העליונים
43 בלב חרד מאד רועד סליחת אל שאלתי
44 אם רב עוני אנשנו ואמרתי לא אזכרנו ומה אעשה כי יקום אל
וכי יפקד מה אשיבנו
45 לאשמורת ר"ה לפני המלך אשפוך עתירתי
46 מרום מעלתו ומעל כם זבולו יזכור אמונתו לעם אשר בחר לו
47 מחסי לשחר פניך קמתי ונדבות פי לפניך קדמתי
48 אל דמי לכם ידי איתני
49 מתי כושלי מזקשם יקומון על שוטניהם ויעבור מלכם בראשם וה' לפניהם
50 יודעי תרועה בליל זה להושיעם קומה ומרעה הלוך להרגיעם
51 ליום שני אנא הנשא להעיר פלאות
52 שירו ילדי אמוני שיר תהלות העומדים בבית ה' בלילות
קצת מאלה נמצאים ג"כ בדיואן רמב"ע אשר בידי, ושם נמצאו עוד אחרים מלבד אלה, ואלה התחלותם:
53 לשבועות ממעון קדשו נגלה על סיני
54 שפרה ברוחו שמי שחקים
55 לשבת נחמו מבשר מהר המור יהי גולה את אזנם
56 לר"ה מתי אויבינו יחפר
id. 57 אשרי העם מיחלי תשועה
58 מימי זמירות ומהלל שאבי נפשי ושירים לפועלך קרבי
59 ממעל לו עומדים שרפים
60 אנושים נתאבים שמעו ממרומים דברים טובים דברים נחומים

61 id אור ישעך עד אן תסתיר וביך עבי

62 מה לאהובי כי יקצוף ויתגאה

63 רעיה תמה אם ברגע קטן עזבתיך

64 מילה היא זכות נשלם לישראל ברית עולם

65 יונה זמיריך הרבי ושיריך

66 האל התולה על בלימה תבל

67 משען עמו ומבטחם הוד תפארתם ועז נצחם

68 חרדים לבית תפלתם להתודות עונותם

69 ממרום לבן ערום מתום, ומהוד יחף

70 . . . . ממכון שבתו השגיח בתפארתו

71 כל מעשה ה' מאד נורא הוא

72 משגיב בכחו ויוצר ברוחו לדופק פתחו יאזין לקחו

73 נפשי לזמר עוזי וישיר קבעי לדוד ה' אורי וישעי

74 מחכה חסדך עומד לנגדך

75 כבוד אל בלילכם שננו והללוהו בני אמוני

76 יום עמדתי להודות כחשי

77 אנקת אסיר שמעה, והסיר יגוני רעיוני

78 מבצר החרב קומם

79 כל הנפשים נגהים אחרי יסודם

80 עיני יזלו על משכני דודי כי נצדו

81 יערוף כמטר לקחי ויערב על צוארי שיחי

82 מרום שמיכם ישלח עזרכם

83 מלוכה יאתה לצור בא מסיני

84 מה לך רעיתי תהמי פצחי שיר וקול הרימי

רק שני הפיוטים 79. 78 לבי מגמגם אם באמת הם להרמב"ע כי מוצא אני מלת כהן בראשי תבות בהתחלת פיוט 79 ובראשי הרוזות הבית האחרון בפיוט 78,

ואלה הם: כליל כוס ישועות ישאבו

הדר כוס וחבל יאהבו

נוה כוס חרבות יעזובו

ושמא המלקט עירב בין שירי הרמב"ע שני שירים אשר מצא שם משה רמוז בהם, והוא לא ידע כי לר' משה הכהן המה ולא לרמב"ע. ויתבן ג"כ היותם

באמת לרמב״ע, ורק במקרה נתחברו כאן אותיות כהן, ואני לא אחליט בזה לא לאו ולא הן.

ואתה ידידי שלום, יצליח ה׳ מלאכתך, ותצא מתחת ידך מתוקנת כהלכתה, ראו ישרים וישמחו, וחכמים יהללוה בשערים, ועשירים באהבה יבקשוה, ומואסי לשון הקדש יבלמו וחפו ראשם, כחפץ ידידך הכותב פה פאדובה כ״ד מרחשון תקצ״ט, החותם חתימתו

אוהב דבק מאד ללה״ק
בנימ׳ שד״ל.

אחרי אשר הגדת לי כי תשלח ספר התרשיש לברלין להדפיסו שם, אמרתי אולי תכתוב לידידנו החכם המפואר צונץ; ואם יהיה זה אבקש ממך שתדרוש לשלומו בשמי, ותשאלהו אם קבל אגרתי מיום כ״ד באב ואחיותיה מיום י״ג וכ״ה בתמוז וח׳ באב. ואתה שלום.

לכבוד ידידי הנכבד כמ״ר צבי הירש דוקעס שלום.

ס׳ יריעות שלמה הגיעני עתה מקריב, ולעת מצוא אשלחהו לידידי הרופא, וכבר הודעתיו כי הגיע לטריאסט, ומהר אודיעהו כי בא עד פאדובה. ושלומך ידידי הנכבד יבבה.

הידעת את האיש מאיר הלוי לעטערים? העודנו מגיה בדפוס שמיד בפרעסבורג? שלום שלום

ידידך ועבדך שד״ל

Nr. CCXX

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 186 Vol. II Nr. 6

ה׳ כסלו התקצ״ט 22. .10 1838.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ״ש שמואל ליב הר הזהב שלום.

מי הקדימני להלל ולשבח לפאר ולרומם את החכם שי״ר? הלא אנכי גדלתיו ורוממתיו באגרותי כ״ח אב תקפ״ט, ורציתי שתהיה האגרת ההיא קבועה בדפים בכ״ח מחברת ראשונה, ואח״כ מיד כשעלה לגדולה מהרתי וכתבתי לו שיר בתשבחות מופלגות, גם כי ידעתי כי בזה אעיר קנאת כל חכמי הצפון ואביא עלי חמתם. אך עתה אחרי אשר הקדחתי תבשילי ברבים במה שכתבתי נגד הרמב״ם לכבוד התורה, ואחרי אשר הבאתי עלי קללת כל חכמי הדור ותוכחותם (לפי דבריך), עד שהוא גם הוא מוכרח ואנוס להיות נוסף על שונאי והוא כותב לי אגרת תוכחה ומדפיסה בטרם אראה (ואנוס רחמנא פטריה, וגם אני בלב שלם אמר סלחתי, כי

במה יתרצה אל המתחסדים ? הלא בראשי) , איך יתכן שיהיה רצונו שאכתוב אגרות בשבחו ? והלא קללה תחשב לו ברכות הדיוט אשר הקדיח תבשילו. ולמי אמרת שאכתוב ? אל האיש ווהעלי אשר מימי לא כתבתי אליו , או אל רמ"ל אשר כתבתי אליו פעם אחת ולא ענני עוד , והוא כבר ידע כחו של החכם שי"ר מזמן עשר שנים , וכבר בחנו גם ראה פעלו , ולקה על ידו חמשים ומאתים מכות, ואין ספק כי כל מה שידבר בשבחו כמדקרות הרב יהיו ללבו . — באמת לא אוכל להאמין שיהיה זה חפץ החכם שי"ר , ואמנם הפראפעסאראן בשותפות לא יוכלו לכתוב אפילו אות אחת בלא רשיון הפקידים העומדים עליהם .

למען השלום (לא למען האמת , כי זה הוא ממש הפך אהבת האמת) הנני מרשה אותך להשמיט מאגרתי י"ה מרחשון תקצ"ח השירים י"ד ורנ"א מדיואן הרמב"ע מכל וכל , כלומר מלבד הסימן י"ד עוד תשמיט בסוף האגרת מן "ובאן הספר חסר ל"ב מחברות וחצי" עד המתחיל בעברה אומרים לו גמור" .

המכתב אשר תדפים כאלו כתבו אלי החכם שי"ר , צריך שתודיע שנדפס בטרם יבא לידי ; ואם לא תגיד הדבר הזה , אגידהו אני במקום אחר .

אם תאוה נפשך לשתול עוד כרמים אחרים נחמדים למראה בלי שיבאו בתוכם שתילי שד"ל , אז לא תשתול בכרמך הרביעי מכתבי אל המשכיל יה"ש שי' . — היתכן לי להתעכב מהשיב תשובה לקצת הטוענים עלי , עד אשר אשמע טענות כל הטוענים שבעולם ? — ואם תדפים מכתבי ליה"ש תשמיט מן "וזה לשוני בשירי" עד "תגדוו' כל פרץ" אך מלות "גם כי באמת לא היתה כוונתי הלילה וכו' וכו'" לא תשמיט .

מכתבי עדות ידידי הרב דפה שלחתים לפראג לדאקטר זאקס כאשר כתבת , ולא הגדתי לך זה ביום ב' מרחשון , כי ביום ההוא עדיין לא שלחתים , רק אחר שלשה או ארבעה ימים , וזה לסבות מן החוץ .

לא נזדמן לי עדיין דרך ישר לשלוח הספרים לוויען בלי הוצאות .

ידידי מוהר"ר הלל הכהן לא ישלח לך הקונטרים בטרם תשלם חובך הקודם, וכבר הכין לשלוח אליך אגרת מלאה מרורות , ועל ידי זה שאני כותב אליך היום הוא מעכב אצלו אגרתו .

מחיר הקונטרים הקודם מס' פחד יצחק הוא f. 1. 25 ומחיר הקונטרים אשר הגיע אלי עתה הוא f. 1. 21

ואתה שלום וביתך שלום . פאדובה ה' כסלו תקצ"ט .

ידידך שד"ל .

Vol. II post Nr. 6 (1

היום כ"ז מרחשון תקצ"ט הביא ה' בידי (דרך השאלה) חומש כ"י על קלף מהודר ונחמד מאד , ובו תרגום ורש"י וראב"ע ומסרה , ופתשגן (הוא ס' יא"ר שבידי) , וגם מסורת התרגום , קצתה בגליון אשר בצדדין וקצתה למעלה ולמטה

1) אמר ישעיה: המסרה הזאת נדפסה באוצר נחמד ח"ד מדף 156 עד 173 עם הקדמה יותר ארוכה .

מן התרגום, והנני מעתיק לי המסרה הזאת, ולהבדיל בין זו לזו אכתוב במאמר מוסגר המסרה הקצרה הכתובה לצדדין. כתיבת החומש הזה היא אישלקית, ובסופו כתוב ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה בד"ח לב"א. — שש שנים וחצי ישבתי מצטער על ר"ת בדח לבא, וראיתיו גם בכ"י אחרים וגם בדפוס בס' הקאנון הגדול, עד כי ביום ש"ק כ"ג סיון תר"ה ראיתי בסוף החומש של ר' דניאל יע"ל בדח לבא, ובלילה על משכבי התבוננתי על הדבר, ומצאתי כי הכוונה בריך דיהב חילא לעבדיה בר אמתיה, ובתוספת ר"ש בריך רחמנא דיהב חילא וכו'.

בראשית א' ה' (יום דמ"י ימא ו' באו' וס' מאורות המאור ולמשול גנובתי הייתי ביום ודין)

. . . . . .

Nr. CCXXI (1

An Herrn Jehuda Wahrmann in Jaroslau.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 188. Vol II Nr. 7

29. 11. 1838 י"ב כסלו התקצ"ט

לכבוד ידיד נפשי החכם היקר, גדול כחו בתורה ובמחקר, עם אלהים ועם אנשים נאמן, כ"ש מוהר"ר יהודה וואהרמאן, שלום עד העולם.

Nr. CCXXII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 189. Vol. II. Nr. 8.

2. 12. 1838. ט"ו כסלו התקצ"ט

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ"ר שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

אחרי מה שכתבתי אליך זה עשרה ימים באתני אגרת מאוהב נאמן, איש חכם ופילוסוף, הוא גלה את אזני כי שונאי בקשו ממנו שישתתף עמהם להלחם בי, ועם זה הוכיחני על מה שכתבתי נגד הרמב"ם ז"ל, והשיבותיו התשובה הלוטה פה. ואחר אשר כתבתיה התבוננתי ביישוב הדעת בה ובאחרת אשר כתבתי אל המשכיל יה"ש, אשר מאנת לתת לה מקום בכרמך, וראיתי כי עדיין לא הגיע עת לדבר, וכי אגרתי אל יה"ש לא תהיה לעת כזאת אלא פחם לגחלים ועצים לאש, ושאמנם זאת אשר אני נותן לפניך היום אולי תחסום פי אנשי ריבי. לכן הנני מחזיק לך טובה על אשר לא אבית לנטוע האגרת החיא בכרמך, והנני מבקש

ממך

1) אמר ישעיה: נדפסה בכ"ח ד' מדף 289 עד 293.

ממך שתשלח אותה ואת תשובת המשכיל יה"ש לבעליה יה"ש בחזרה, ותקח תחתיהן את האגרת הקטנה הלוטה פה ותמהר ותשתול אותה בכרמך הנחמד, והיתה שם לאות לבני מרי ותכל תלונותם מעלי; גם כי ידעתי כי אש תמיד תוקד לא תכבה בלב רבים מגדולי הצפון השנאה אשר העיר שירי לכבוד מוהר"ר ש"ר. והוא בתוך כך כותב אגרת תוכחה ומדפיסה אחרי גוי ! ! ! —

ואתה אל נא תשכח את התוספות אשר שלחתי לך להוסיף כה וכה בדברי, גם זכור תזכור להעיר את המדפים שיתן בשולי הדף ההערות אשר נרשם בהן אמר שד"ל, בכל מקום שהן, זולתי האחרונה אשר בסוף האגרת מיום כ"ב סיון, היא תשאר במקומה בסוף האגרת. עוד אחת אבקש ממך ידידי להוסיף קרוב לסוף אגרתי הראשונה מיום ערב כפור תקצ"ח, והוא כי אתר מלות "כי מגלה נמתחת כמו ששיערתי מסברה זה שנתים ימים באשר ידעת ידידי" תכתוב סימן כזה (א) ובשולי הדף תכתוב ההערה אשר אני נותן לפניך היום בשולי הדף למען תוכל לקחתה מפה ולדבקה בספר כמו שהיא.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכרמך שלום. פאדובה ט"ו כסלו תקצ"ט.

ידידך שד"ל.

Nr. CCXXIII

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Pressburg

Nr. d' ordre de l'Index rais. 190. Vol. II Nr. 9

3. 12. 1838. י"ו בכסלו התקצ"ט

לכבוד המליץ והמשורר כמ"ר מאיר לעשערים שלום.

זה שלשה ירחים מנעתי את ידי מהשיב לאגרותיך, מיחל תמיד ומצפה מתי תקים את דבריך ומוצא שפתיך תשמור ועשית עם ידידי מוהר"ר רמש"ג ויוא"ל, ובפרט עם ידידי השני אשר זה שנה תמימה שלח לך חמשים שקל כסף וספר שיריו, ואח"כ הוציא בשבילך עוד ארבעה עשר שקל ושרח להביא בידך שירי מאריגי אשר המה יקרי המציאות מאד, ואתה ביום ה' אלול כתבת לי עליו "עד מהרה אכפרה פניו ולא יוסיף עצב לי בתרעומותיו עלי" והוחלתי יום יום לראות מעשיך

(א) ביום א' כסלו תקצ"ט ברכני ה' וקבלתי במתנה מאת ידידי ושארי מוהר"ר רמש"ג ספר סליחות "כפי סדר ומנהג דק"ק ורנקבורט ושאר קהילות ומדינות האשכנזים יצ"ו" "נדפס שנת בה תברכו לפ"ק" ומקום הדפוס לא נזכר. ובקשתי בו ומצאתי בדף מ"ב כי מגלה נמתחת והשתוממתי, אחרי אשר זה קע"ג שנים היתה הנסחה הזאת ידועה באשכנז, איך עזבו אותה המדפיסים האחרונים והדפיסו כמגלה נמתחת? ואגב גררא ארשום כאן שתי הגהות שנראה לי להגיה במחזור

מצדיקים דברי פיך, והנה כבר עברו מאה ימים מן היום אשר כתבת לי הדברים האלה, ועדיין אין קול ואין קשב, ואפילו דף אחד מס' הגיון בכנור לא הבאת לנו לעד. הן רבות שמעתי עליך מאנשי ארצך, ולא האמנתי עד אשר ראיתי במעשיך עם יוא"ל גנבה וגזלה ביד רמה, וראיתי כי אפילו דרך ארץ אין בך, כי אחת ממצותיה היא: לא תגנב בלתי שכל ותבונה, כאשר תראה בד"א ח"ב אשר אנכי נותן לפניך היום.

ואשר אני כותב אליך היום, לא מאהבתי אותך, כי נבאשת בעיני נתעבת ואני מאסתיך אם לא תמהר לתקן את המעות, אפס כי הגד הגד לי כי כתבת באללג' צייט' ד' יודענט' בשורה כי אתה והחכם דעליטש תוציאו לאור ספר תולדות יצחק, ושאני שלחתיו אליך (מה שלא היה ולא נברא), אז המו מעי לכבוד המחבר ז"ל בעל אחות אבי, פן תוציא שיריו משובשים (כאשר הוצאת ס' מגדל עז), אחרי אשר לא לכבוד המחברים ולא לכבוד לה"ק כל מגמת פניך, כי אם לבצע כסף; ואמרתי בלבבי: אחרי אשר האיש הזה שלח לי המקומות הקשים מס' תולדות יצחק, אם לא אשלח לו פירושם או תקונם והוא ידפיסם כאשר המה בי אני העון, לכן הנני שולח אליך היום הדף אשר שלחת אלי, עם מה שמצאה ידי לפרש ולתקן במקומות הנרשמים בהם.

והא לך מה שידעתי מתולדותיו. החכם הרופא יצחק לוצאטו זצ"ל נולד בסנדניאל (San Daniel) אשר במדינות פריאול (Friuli) תחת ממשלת שרת ויניציאה, בשנת 1730, ומת במקום מולדתו בשנת 1803. בשנת 1777 גזרו בעלי ויניציאה על היהודים היושבים בכפרים שיבאו לשכון בערים הגדולות או יצאו מארץ ממשלת השררה, ואז כל היהודים אשר בסנדניאל (וביניהם אדוני אבי וזקני זצ"ל וכל בני ביתם) עזבו ארץ קברות אבותם והלכו לגור בטריאסטי ובשאר ארצות הקיסר יר"ה; רק את יצחק לוצאטו לא הניחו אנשי הארץ לצאת מקרבם, כי בחכמתו וצדקתו היה להם לאב, ויבקשו עליו מאת השררה שישאר בארצו, ונשארו שם הוא ובני ביתו ומשרתו ובני ביתו. שמחה, אשתו הראשונה, ילדה לו את ברוך ואת חנה, ברוך לקח לו את ברכה אחות אבי לאשה, ותלד לו את רחל ואת יצחק ואת שמחה. רחל אשה חכמה (נולדה בשנה 1790)

אשכנזי, ועדיין לא מצאתי לי סיוע בשום דפוס או כ"י, ואלו הן: הראשונה בהושענות להושענא רבא, באותה שתחלתה תתננו לשם ולתהלה, בסדרים רבים כתוב: תעודדנו (בדל"ת) על כל אום להתחילה, ונסח זה נ"ל עקר, אלא שצריך לנקד לְהִתְחִילָה, והוא מלשון תעודדנו, כי כן תרגום ואנחנו קמנו ונתעודד הוא ואנחנא אזדקפנא ואתחילנן, אלא שגם שם הנקוד משובש, וצ"ל לקרוא וְאִתְחַיְלָנָן. והשניה ביוצר ליום ראשון של שבועות בפיוט אדון אמנני, במקום שכתוב רֹאשׁ חיל לתהום עינות תהום, נראה לי בלא ספק כי צריך לומר לתחום בח"ת, לשון תחום וגבול, כטעם אשר שמתי חק גבול לים. וגם למעלה מזה במקום שכתוב סֵלַע לתהום על סני תהום, אולי צריך לומר לתחום.

היא הבעירה בלבי אהבת השיר העברי, ויחדו (כי בבית אחד נולדנו) השתעשענו בימי ילדותנו בעניני תורה וחכמה, וגם היא חברה איזה שיר. עכשיו היא אם הבנים.

יצחק סוחר, וגם הוא אוהב המליצה העברית, ואב לבנים. שמחה לא היתה לאיש. חנה אחות ברוך מתה בלא בנים, ומצבת קבורתה הלא היא בכנור נעים עמוד 23. אלה בני יצחק מאשתו הראשונה שמחה. ותמת שמחה, ויקח לו יצחק את תמר אחות אבי לאשה, ותלד לו את רפאל הרופא איש חכם וצדיק (אבי תמר אשת מוהר"ר רמש"ג, ואת יצחק הרופא עתה פטריאסטי, ועוד בנים ובנות) ואת דוד הרופא (המיר דתו, והוא עתה בויניציאה), וארבע בנות, אשר ילדו גם הן בנים ובנות. יצחק עשה לו שם גדול בחייו גם במלאכת הרפואה גם במלאכת השיר, ואנשי טריאסטי שוררו בבית הכנסת הנקרא ראשון, במשך ששים ושש שנים, שירתו מה לך אפוא כי בתשואות נעכרת, אשר שר על הדלקה אשר נפלה באותו בית הכנסת בליל י"ד כסלו שנת תקט"ו, ושוררו אותה בלילה ההוא בכל שנה ושנה, עד שנת תקפ"א, אשר אז נשרף הבית ההוא, ככתוב בכנור נעים. גם במות הקצין המפואר ר' מרדכי בן גרשם הלוי (אשר בימיו לא היה בקהל טריאסטי איש חשוב ממנו) בקשו מאת יצחק שיחבר מצבת קבורתו, וזאת היא:

רצוי אל רב אחיו, איש עשה צדק,
נקבר בבכי דלים, כי אב יקראו.
עלוזי צרי עמי אם עוד תתראו,
כי פס גודר גדר ומחזק בדק.
גבור מציל מעץ מטים למות,
איך פה בדמי ימיו ירד צלמות?

וזאת מצבת קבורת יצחק אשר הכין לו בחייו:

יקשתי מות לי וגם נלכדתי,
כי מי אנוש יחיה ולא יראה?
אמנה יחידתי דרור ממך,
כי תעלה לרום בעת נפקדתי.
וכמו בעודי חי דמות המות,
כן אחזה חיים בגיא צלמות 1)

הוא החל לחבר שירים נפלאים על מעשה בראשית וחכמת הטבע, ולא השלימם (ראה אותם החכם יש"ר) ועתה לא נודע מה היה להם: חבל על האבדין.

בשבוע הזה אכתוב לרחל הנ"ל ואשאל את פיה על המקומות אשר לא מצאה ידי לפרש ולא לתקן.

---

1) כמו שבחיי להיותי רופא ראיתי יום יום דמות המות, כן במותי אראה חיים.

אם יש אתך ס׳ ישורן להחכם דעליטש, מהר ושלחהו אלי, ואח״כ תקבלהו ממנו, אם אמת שהוא כתב לך כי בדעתו לשלחו אלי מתנה. ואם איננו אתך, מהר והודיעני, ואני אביאהו אלי מעיר לייפציג על ידי מוכרי הספרים.

ואתה שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה י״ו כסלו תקצ״ט, אשר לבבו נכסף שיוכל להתום שמו ידידך שד״ל.

Nr. CCXXIV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 191 Vol. II Nr. 10

6. 12. 1838. י״ט כסלו התקצ״ט

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום עד העולם.

דברי אחיך החכם המליץ נפתלי הנותן אמרי שפר, 1) ואגרות אחרות, ובפרט אגרת מאוהב נאמן חכם ופילוסוף אשר הגיעתני בשבוע שעבר, הודיעוני כי לא הגיעה עדיין עת לדבר באזני אנשי ארצך, ואני במרחק מאתים פרסה איך אדע תכונת אנשי פולין ומספר כסיליהם ומשכיליהם לשאוכל לכלכל דברי במשפט,

1) הגני מדפיס פה את ההעתק האגרת כמ״ר נפתלי מענדעל שו״ר הנמצא תחת Nr. d'ordre de l'Index raisonné 172. Vol. I post 51.

המו״ל

על דברת אוהבך ומרחמך שד״ל אחוה לך דעי בקצרה, ועל מזמותיו ורעיוניו אופ״ע מעט נדרה. אם התבוננת מעודך בדברי הימים לעם ועם ראשונים, ואם לקחה אזנך שמץ מקורות אחרונים, תראה ותשתומם, אשר כל קשר הנעשה נגד נשיא ומלך, או נגד חק ומשפט, הנקדשים ברבות הימים, יהיו מבני עולה או מחבמים מחוכמים, יאבדו ברגע הולדם, ומדי ניחם לאור, שאול יחתו. מדוע אפוא? כי לא שמרו עת מצוא לפעולתם, ולא חכו לשעת הכושר להפיק זממם, אז על אשר העמיקו עצתם לא בסתר, ואויביהם פלילים גלו על עונם, וישימו המכשלה על ראשם. גם אשה רכה בשנים, עת הרה היא ללדת, תשמור מועד צאת פרי בטנה לעת תשעה חדשיה; ואם בזדון או בשגגה תדלג ותקפוץ כאיל, הן תפיל ולדה, ותחת היותו טבעת בשלשלת התבל, עולל הוא לא ראה אור, יעלה בתהו ויאבד. כן הוא אוהבך החכם שד״ל לעת הזאת, וכן המה דבריו באזני דורנו המשולל והנעזב. אמנם בא מועד להסיר מסכת הערפל והחשך הנסוכה על פניני בני ישראל, בא הקץ, הקץ בא להרים מכשול מדרך עמנו עם ישורון, להוליכהו קממיות בין אלפי העמים המצפצפים והמהגים עליו דברי בלע ולשון משטמה; אכן לא בדרך אשר בחר הוא ישיג מגמת נפשו וכל חפצנו, לא במלים אשר יעירו ויעוררו קנאת עמו עליו ייטיב מצבו; כי מי זה ישמע לקח מאיש שנוא

וישיעור שיוכלו להתקבל אצלם ולהועיל להם ? אני כתבתי דברי כפי אשר שמה אהבת האמת ואהבת התורה ואהבת בני עמנו בפי, ואין ספק אצלי כי דברי ייטבו בעיני המשכילים ויועילו להם, ואם לא היו לי אלא אתה ואחיך נפתלי, די לי, מה טוב חבלי, ומה נעים גורלי; וכל שכן כי ברור לי כי ברור אחר (כאשר אהיה גם אני קדמון) דברי יהיו זרע מבורך, ויעשו פרי תבואה. ועד מתי נצפה ? התפקחנה עיני האויבים, אם המשכילים ישימו יד על פה ? הלא בהכרח צריך שאחד יתחיל לדבר. ואני הייתי מתברך בלבבי כי מה' היתה נסבה להקים את החכם ש"ר על כסא טרנאפאל, למען יחל להושיע את ישראל שבארצכם מאפלתם ומטומאתם, ולכך כתבתי לו השיר אשר כתבתי, אך מי שפיסמו השחית כוונתי, והזיק ולו ולכם. והנה עתה ראיתי באללג' צייט' ד' יודענט' נומרא 108 שהוא אומר כי בלבו לכתוב נגד חכם אשכנזי אשר לפנים היה אוהבו, וזה להרחיק ממנו חשד המחשבות החדשות; גם נאלדענבערג כתב אלי כי כבר הכין לי אגרת תוכחה, וידפיסה בכרם חמד (ואני לא ראיתיה !). מכל זה אני רואה כי לא די שאין בידו להתקומם על האויבים, אלא שהוא מוכרח לעשות עצמו כאחד מהם. ומי יתן והיה מקבל עצתי זה שבע שנים, ולא היה מתחבר אל ... ושאר אנשים אשר אין להם תורה מן השמים, כי אז אולי לא היה ריחו נבאש אצל הכשרים, ואולי היו דבריו נשמעים, והיה יכול להועיל לתורה ולחכמה. אך אני אשר מעולם לא התחברתי לכופרים, וזה לי י"ג שנה מכתבי כלם רק לכבוד התורה והריחם ביראת

ה' ואהבת בני עמנו ואהבת רז"ל, חשבתי שאוכל לפתוח פה ולהגיד קצת מרעיוני אשר כל מגמתם לכבוד התורה ולכבוד רז"ל. והנני רואה כי עדיין לא הגיעה העת. אמנם האתמהמה לדבר בשפה ברורה עד אשר אהיה בן שמנים לגבורה ? האחריש ואתאפק לכלוא את הרוח, עד אהיה בן תשעים לשוח ? האוחיל להשמיע דברי

לרוחו, ומי זה יאזין למצות נבר נשטם ממנו ? עד כה פעל בדברו סרה על הרמב"ם ז"ל, המקודש בעינינו זה מאות שנים, ועתה יוסיף עוד לחטוא חכו, לדבר הוות עד הראב"ע המכובד בעינינו; ובכל זאת יקוה להאיר עינינו ולהגיה חשבנו ? כמה אנשים ימצא בכל קצוות הארץ ותפוצות ישראל, אשר יבינו שכל

מליו ויהללוהו בלבבם כמוני היום ? ומי בינינו אוהביו ומכבדיו לא ייראו להוות דעתו לעיני כל עדתו, לאמר צדק שד"ל מכם, כל דבריו חכמה ודעת, ורק לאמונה נבר בארץ ? — ואיה אפוא רבת פעלתו בחכמתו, ומיטב טובתו בבינתו? האחריו כל אדם מישראל ימשוך, אם יחלל קדושיו מקדם קדמתה, ויתן כבודם למשסה ? ידעתי אחי יקירי, כי תבינני, ולא תתנני לפני יושבי חשך וצלמות, אסור בכבלי האולת הקדומה, ומדבר משפטים אתו בכזוז וישטוי. לא באויבים חלקי, ולא בהמונם תחד כבודי. אפס כי עז העם הזה בדעתו, עם קשה ערף הוא, ולא בכמו אלה יוסר, וייטיב מעלליו או עשתנותיו; כי אם להפך, דברים

כאלה יחזקו קשי ערפו, וכל עוד יוסיף לחלל כבוד אנשי לב כאלה, כן יוסיף על שנאתו לחכמה שנאה, ועל משטמתו לדעת ותבונה משטמה — — די לך בזה שאהבה נפשי, ואם חפצת להעתיק ממכתבי זה ולשלחו לידיד נפשי החכם העתק המופלא שד"ל נר"ו או לשלחו אליו כתומו, שלחהו כטוב בעיניך.

אמת עד היותי בן מאה כאלו מת? לא, חלילה, אבל אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם אניחם לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי. ואחרי כל אלה דע ידידי היקר כי ביום כ"א חשון כתב לי הר הזהב (וקודם לכן מעולם לא הגיד לי שקבל ממך דבר) כי לא יוכל להוציא לאור אגרתי אליך, כי לא יתכן שאני אשיב תשובה ואצטדק בטרם אשמע מה יאמרו אלי ועלי החכמים שי"ר וקראחמאל, אשר שניהם כתבו לי תוכחת אהבה, אשר תצאנה בב"ח הבא. אז ביום ה' כסלו עניתיו "אם תאוה נפשך לשתול עוד כרמים אחרים נחמדים למראה כלי שיבאו בתוכם שתילי שד"ל, אז לא תשתול בכרמך הרביעי מכתבי אל המשכיל יה"ש שי' — היתכן לי להתעכב מהשיב תשובה לקצת הטוענים עלי, עד אשר אשמע טענות כל הטוענים שבעולם?" ואחרי כן בשבוע שעבר באני המכתב מאוהב נאמן אשר הזכרתי למעלה, והשיבותיהו מענה רך מלא כבוד להרמב"ם (אך בלי שאשוב אחור מדבר ממה שכתבתי), ומצאה תשובתי זאת חן בעיני, כי אותה ראיתי הגונה לפני המקום והזמן, ושלחתי העתקתה להר הזהב (ביום ט"ו לחדש הזה), וכתבתי לו שיתנה בכרם חמד ואת אגרתי אליך ותשובתך אלי ישלח אליך בחזרה. את כל זה ראיתי עצמי חייב להגיד לך, למען יהיה לי להתנצלות לפניך על אשר הסכמתי גם אני שלא להוציא האגרות ההן לאור עולם, ולמען תדע כי מכתבך אחיך היקר היה לו עשר ידות להסב את לבי מעצתי הקדומה אשר יעצתי להדפיסן על כל פנים. ואתה ידידי היקר אל תירא, כי חסדך ישמור לבי, ועוד ידי נטויה להוציא לאור א"ה מכתבים אחרים כתובים אליך לתפארת עולם לשמך ולמזכרת עולם אשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך.

ואבא עתה להשיב למכתבך היקר מיום י"ד מרחשון, ואומר כי החלק השני מדרך ארץ אם איננו שוה לכל איש ואיש ולא כל אדם זוכה להבינו, לא מפני זה נופל הוא מהחלק הראשון, כי להתל באנשי דרך ארץ כתבתיו, והם הנקראים Gebildete יודעים הם הענינים הרמוזים בו, ולהם יהיה כמדקרות חרב. וכמו שאין אני מגנה ס' מגלה טמירין שבאו בו מלות רבות בלתי ידועות לי, ובחפץ אני משבח מאד את המחבר אשר השכיל להתל במתחסדים בדברו לשונם, כן נ"ל שאין לגנות לשוני בהתלי באנשי הדור אוהבי ילדי נכרים וא"ה ואשלים גם החלק השלישי, אז אכתוב על השירה הזאת הערות לבאר כל סתום.

מסכים אני עמך כי הנסח הנכון במשנה ריש בבא קמא הוא השור והבור והמבעיר וההבער, 1) כלשון התוספתא ריש פרק ט' וכלשון הירושלמי מבעה כי יבער איש (ולפי זה צ"ל בירושלמי מבעיר במקום מבעה), אבל חכמי בבל אחרי אשר קבלו פה אל פה הנסח המוטעה, הוצרכו לבקש לו פירוש, ופירשוהו כאשר מצאה ידם, ואין להאשימם על זה. גם צדקת מאד ידידי במה שאמרת בריש בבא מציעא כי זה אומר אני מצאתיה וזה וכו' הוא הכלל, וזה אומר כלה שלי וכו' הם פרטי הכלל ההוא, ופירוש התלמוד ריישא במציאה וסופה במקח וממכר, אינני לפי הפשט. ועתה מי יתן ואתה ורעיך תמצאו דרך נכון לפרש דברי המשנה

1) אמנם אחרי כן חזר בו רשד"ל. וכתב שאין כאן ט"ס, בפירושו על ישעיה א' ח'. (עמוד 24). ועי' גם בס' דרכה של תורה צד 97, ומ"ש החכם דערענבורג במ"ח להחכם גרעץ 1880 צד 136. שזח"ה

בפסחים פרק א' מימיהם של כהנים לא נמנעו מלשרוף את הבשר שנטמא בולד הטומאה עם הבשר וכו', בלי שנצטרך להוציא דברי המשנה מפשטם ולפרש כדברי הש"ס בולד ולד קאמר, אשר הוא פירוש דחוק ורחוק, ואעפ"י כן הוא נראה מוכרח, והרבה נתקשיתי בזה, ולא מצאתי מנוס לצאת מן המבוכה הזאת. ואגב גררא אשמיעך חידוש שחדשתי זה כארבע עשרה שנה, ועדיין לא העליתיו על הניר. במכות דף ז' מן העץ המתבקע ר' אומר גולה וחכמים אומרים אינו גולה, תניא אמר להן ר' לחכמים וכי נאמר ונשל הברזל מעצו? הלא לא נאמר אלא מן העץ, ועוד וכו'. אמר רב חייא בר אשי אמר רב ושניהם מקרא אחד דרשו, ונשל הברזל מן העץ, ר' סבר יש אם למסורת, ונשל כתיב, ורבנן סברי יש אם למקרא ונשל קרינן. והקשו על זה כי ידענו כי ר' לא כן דעתו אלא בהפך יש לדעתו אם למקרא, ונדחקו להשיב היינו דקאמר ליה ועוד. ואין צורך לדוחק זה, אלא ידוע שפעל נשל בבנין הקל פעמים הוא עומד כמו כי ישל זיתך, ופעמים הוא יוצא כמו ונשל גוים רבים, של נעליך, לפיכך ר' מפרש כי כאן הוא פעל יוצא, וחכמים אומרים שהוא פעל עומד, ומעולם לא עלתה על דעת רבי לומר יש אם למסורת ונשל כתיב, אלא לעולם בדעתו הוא עומד שיש אם למקרא ונשל קרינן.

ועתה ידידי לך בקש אולי יש אתך או ביד אחד מרעיך ס' צייטשריפט פיר וויסענשאפט דעם יודענטהומס צווייטעם העפט, ועשה חסד עמדי לעיין בו בעמוד 330, ולהעתיק לי כל המלות אשר לקט החכם צונז המיוחסות בפי רש"י ואחרים ללשון כנען, ואז אשמיעך דעתי על האמור בהערה 18 לתולדות רבנו נתן. ועתה אציגה לפניך מה שכתבתי ביום כ"ד אב אל החכם צונז על מלת קליר, וז"ל:

"ואחרי הדברים והאמת האלה לא אחדל עד אם דברתי דברי (וכו' כמו בסוף אגרת CCI משנת תקצ"ח, עד: זה נ"ל דבר שלא יתכן לקבלו).

עד כאן מה שכתבתי אל החכם צונז על אודות הקליר.

ועתה הואיל ונשאר באגרת מקום פנוי אשמיעך דעתי על לשון כנען שהזכיר רש"י ואחרים מן הקדמונים. ידוע כי הקיסר קארל הגדול אחר שכבש מאומה הנקראת שקלאפן (Sclavi, Sclavoni, Slavi), עשה אותם עבדים, והיו נמכרים בכל המדינות לעבדים ולשפחות, עד כי להיות כי רוב העבדים הנמכרים בימים ההם היו מהאומה ההיא נשאר שמם בכל לשונות איירופא להוראת עבד ועבדות, והיהודים שהיו בימים ההם קראו לאותה אומה שהיו כלם עבדים בשם כנענים, ואולי חשבו כי באמת מזרע כנען הם, ולפיכך נענשו בעבדות. ועל זה רמז רש"י באמרו: ויהי כנען עבד למו, אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען, אין ספק שהכוונה על אותם השקלאפען. ואחר שהאמינו היהודים שהם באמת מזרע כנען, הוצרכו לומר שבאו לשם מפני יהושע, ומזה באה לאנשי הדורות שאחריהם הקבלה שהזכיר רד"ק בסוף עובדיה באמרו: ואומרים בקבלה כי בני ארץ אלמניא היו כנענים, כי כשפגה הכנעני מפני יהושע הלכו להם לארץ

אלמניא ואשקלוניא שקורין ארץ אשכנז ועוד היום קוראים אותם כנעניים עכ״ל. ומלת אשקלוניא אין ספק שהמכוון בה Sclavonia, ואנשיה הם הנקראים כנעניים, ורד״ק ערבב אנשי אשכנז עם אנשי אשקלוניא, כי כן השקלאפען יושבים אצל ארצות אשכנז בארצות בעהמען פולין וארצות אחרות, וחשב רד״ק כי אלה ואלה עם אחד ושפה אחת. וכן הרמב״ם באגרת תימן ערבב שתי האומות כמו שעשה רד״ק, ואמר כמו שעשה הכנעני בארצות המערב, וכוונתו על האשכנזים. אך מהר״ם בר ברוך שהיה באשכנז ידע כי שתי אומות ושתי לשונות הן, וכתב (עיין תולדות רבנו נתן הערה 18): נראה דצרפת וארץ האי (ענגלאנד) ואשכנז וארץ כנען חלוקים לארצות כיון שהלוקים בלשונם עכ״ל. מעתה אם המזכיר לשון כנען הוא איש מדקדק בדבריו ומבדיל בין אומה לאומה, אז הכוונה על לשון סלאוויש, אילליריש, בעהמיש או פאלניש, כי כל הלשונות האלה ממשפחה אחת הנה, ובימי קדם לשון אחת היו; ואם המדבר אינו מדקדק ואינו מבחין בין האשקלאפען והאשכנזים, אז לשון כנען נאמר בשתוף על סלאוויש ועל דייטש. והנה מלת מקום שהזכיר רבנו נתן בערך פרנין מלת Mak שעניינה בלשון אילליריש כמו Mohn בל״א, ובלשון פולין אומרים Mag, ואולי בימי ר׳ נתן אמרו מקים, או אינו אלא ט״ס, וצ״ל מק. וכן מלת שניר שהזכיר רש״י היא מלת Snieg או Schnech. וכאשר אראה כל שאר המלות המובאות מלשון כנען, אז אראה אם צדקתי בהשערתי אם לא; לכן ידידי תעשה חסד עמדי ותעתיק לי רשימת המלות ההן והמקומות אשר נזכרו שמה.

שלחתי לידידנו החכם יש״ר ההעתק ששלחת לי ממה שכתבת ביודעט׳ צייט׳, ואח״כ בא אלי בדפוס.

והא לך בחזרה מכתב אחיך היקר אחרי אשר העתקתי ממנו בקונטרסי כל הנוגע לי.

ואתה ידידי היקר שלום וכל בית אביך שלום (לרבות אחיך הגדול) וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפ״ש הכו״ח פה פאדובה י״ט כסלו תקצ״ט.

ידידך שד״ל

Nr. CCXXV

לבן יקיר ילד שעשועים, אהוב וחביב נחמד ונעים, רב תבונות ורב מדעים, הולך צדקות ומישרים דובר, בתורה ותושיה חילים יגבר הלא הוא תלמידי יקידי, נכאת וצרי. זית אגורי, בין משפתי החכמה כרע רבץ כארי, גזע ישישים, בנן של קדושים, בעל בריתי, איש עצתי, ידידי הבחור המשכיל וחכם ר׳ יעקב חי בן כבוד ידידי מוהר״ר דוד שמואל נ״י ר״מ ור״מ בק״ק וירונא, בן כמהור״ר יעקב זצקו״ל בעל מסבנות יעקב, בן כמוהר״ר דוד פארדו זצוק״ל בעל שושנים לדוד, ברכה ושלום מעתה ועד עולם.

שמעתי תלונתך ראיתי צעקתך, כי אחרי לכתך מעמי לא כתבתי אליך

מגלות ארוכות משמחות לב ומאירות עינים, רק השיבות לשאלותיך בלשון קצרה. כן דברת ידידי, צדקת בדברך, ומי ראוי לאכול מפריי ולשבוע מטובי יותר ממך וממתי מספר חבריך תלמידי המכירים אותי ואוהבים אותי אהבת נפש? בני אשר טפחתי ורביתי שנים שלש. 1)

Nr. CCXXVI

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 192. Vol II Nr. 11

14. 12. 1838 כ"ז כסלו התקצ"ט

לכבוד ידידי החכם המפואר כ"ש מהר"ר צונץ שלום עד העולם.

מכתבך היקר אשר הייתי מצפה לו שלשה חדשים הגיעני ביום כ"ב כסלו באגרת ידידנו החכם ישי"ר, ושמחתי בו כמוצא שלל רב, והנני ממהר להשיב תשובה לחקירותיך, ולמלא את בקשותיך. ותחלת כל דבר אגיד לך כי להיות אני וכל בני לוצאטו מזרע אשכנזים (כי שם לוצאטו לפי מה ששמעתי מא"א ז"ל נגזר ממדינת לאוזיץ). מימי לא קראתי מחזור בני רומא, ורק אחרי אשר קבלתי

אגרתך מר"ח סיון קניתי המחזור ההוא, ומיד כשמצאתי קרובות לי"ז בתמוז אמרתי לסופר שיעתיקם לך, ולמיעוט הפנאי ולאורך המלאכה הנשארת אז עלי לרשום לפניך כל הנכלל במחזור ההוא, לא עיינתי יפה ולא ראיתי השם הרמוז בראשי החרוזות יודן הכהן בירבי מסתיה, ועתה כסתה כלמה פני, איך לא ראיתיו, והנני משתומם איך קודם שאטרח לבקש גימטריאות לא טרחתי לעיין בראשי החרוזות. ואם הייתי אני איש אין בדבריו ונחפז במעשה ידיו, לא היה רע עלי המעשה הזה, אך אני בהפך זאת מדתי מעולם להיות מתון מתון, ותקראנה אותי כאלה! אין זה אלא שכך היה כתוב בספרו של אדה"ר: יודן כהנא ייבד דוכרניה, ויום טוב צונץ יגליניה.

דע ידידי היקר כי מעולם לא נחה דעתי ולא נתישב בלבי ענין הגימטריאות שהמציא החכם שי"ר, ואעפ"י כן רציתי לנסות כחי בהן, וגם כי רבות נזדמנו לי, היה לבי מגמגם בהן ואמרתי אליך (ביום כ"ד אב): וגם הוא עצמו (אם יש לנו להאמין בגימטריאות) היה חותם לפעמים אלעזר קליר. ועתה על פי שני עדים, הלא הם הקרובות לי"ז בתמוז ולצום אסתר, אומר אני כי גימטריאות שוא ידברו, ומעולם לא נתכוון הקליר להן.

ידידי אל תאמר: סברתך בשם קליר לא ישרה בעיני, קליר איננו להתיחס על קולוניא וכו'. הזה גמול תגמלני חלף עבודתי, כי תסלף דברי הצדיקים? אני

1) אמר המעתיק: לפי הנראה בעוד שהיה רשי"ל כותב האגרת הזאת באה השמועה לא טובה כי תלמידו הנ"ל נפטר לעולמו, וזה היה בימי הקציר 1838 למספרם.

אמרתי: ואם נחפוץ לצלול בתהומות ההשערות, שתים דנה השערותי, ואולי עוד רבות זולת אלה ימצאו אחרים". והיכן אמרתי כי זאת סברתי? ואמנם מה שהוא באמת סברתי הוא מה שאמר: א. קליר איננו שם עיר, כי אין אדם מישראל שיחתום שמו אברהם ברבי ברלין וכיוצא; ואם יונח שהוא שם עיר, צריך שתהיה הר"ש סימן היחס (על דרך שאומרים בלשון אשכנז בערלינער וכיוצא), ושם העיר יהיה קלי Calais, Cölle, או מה שתרצה) ולא קליר. ב. הקליר לא היה איטלקי, מפני שהיה חורז ה"א עם ח"ת, וזה בלתי אפשרי לאיש איטלקי; ואם יאמר אדם כי מבטא אנשי איטליאה בימיו היה משונה כל כך ממבטא שלנו, עליו להביא ראיה. ג. הקליר לא למד מן הערביים. ד. אם שם העצם של אבי הפייטן היה קליר כדבריך ידידי (ולא היה כנוי נוסף על שמו לסבה מתיחסת לו ולבנו בשוה) היו הקדמונים אומרים הקלירי, ביו"ד היחס, כמו המיימוני, לא הקליר בלא יו"ד, כמו שלא יתכן לקרוא הרמב"ם ז"ל בשם המיימון. ה. פירוש בעל הערוך למלת קליר, יש לו על מה שיסמוך, ואין לדחותו בקש. הדברים האלה הם סברתי. ועתה אחישה לעבוד עבודתי.

אבשרה בקהל רב תוקף ועזוז אלי זה, אשר פעל ועשה והרבה בזמן הזה, בקום לבלענו חנם איש צר בוזה, ואין להכרית זלזלי הנטישות חסר והתזה — באבוד טורף וגוריו נחו חיתו יער, נסו יגון ואנחה ואנף וסער, ידך הגדולה פרסמו משער לשער, מרחיב בצר ומשיב לנדן תער. נוראות בצדק תענינו כשענית לקדומים, כי שחה לעפר נפשנו תחת יד מעגמים, נא למענך הכמר עלינו נחומים, אל מלך יושב על כסא רחמים.

אקום חצות לילה ובנשף אקדם, בצר לי אקרא ה' ואל אלהי אשוע, גם על ברכי אכרע וכפי אפרוש, דמעות אוריד ואהגן בקולי (כלה בלא חרוז) — בטוחים ביושר דרכיך ולא בכושר מעשים, נושא עונות נקראת ומעביר חטאים, ידך פשוטה לקבל שובבים, מות המת לא תחפוץ, כי אם בתשובת שבים, נשאתי נפשי אליך וגשתי בעזות פנים, באתי גועה ובוכה ומודה ועוזב פשעים, רצנו וקבלנו מקבל שבים, זכרנו ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים, רשמנו וחתמנו בספר החיים חיינו, למען שמך תוציא מצרה נפשנו (הרי זה בנימן בר זרח, ואני לא אדע אם בנימן אחר הוא אם לא).

ביום הלבנת פשעי, בהגיון חין אתקדש, לבקר בית מושיעי, ולבא במקדש קדש, בחדש השביעי בעשור לחדש. נקרא לאלהים בחזקה (וכו', אות אחת מבנימן בראש כל בית, וזהו הבית האחרון): נוצר הן לא יצדק, לפני יושב סתר, אך אם בו יאדק, לשחרו ברון ועתר, יפשפש מעשיו ויבדק, לו ימצא טוב פותר, העמד מליץ לסדעי, להק תבואות קדש, ומחה פשעי בכרעי, נגדך בהדרת קדש, בחדש השביעי, בעשור לחדש.

ביום כפרת עוני, עת מחילה וסליחה, להוציא לאור דיני, ומשפטי להנחה,

יהיה נא דבר אדוני, המלך למנוחה. נגד מעירי שַׁחַר (וכו' כמו בקודמת) — נותן קול עוז בקולו, ישמע קול תהנונים, הַמַּביע חֶבלו, יחד אבות ובנים, ויעצור את אֶכלו, להתודות חטא זדונים, בצום עשור מְלֵילו, ועד לילו מתענים, עד יבשרך אל מחוללך, היתה אורה ושמחה, יהיה נא דבר אדוני, המלך למנוחה.

ביום שבתון ענוי יונה, כאיש צג באיתנו, בְּחַר הגיונה, דחה עקלתון, זֵרה שגיונה, וחין מהללי, הַאזין אלי, והסר מעלי, ורוב עקולי, ה' בקר תשמע קולי. נדבו בחירים, שבעי רגזות, ביום כפורים, לשקוד מזוזות, (וכו' ששה בתים, בראש כל בית אחת מאותיות בנימין, ותו לא מידי).

בני ציון היקרים, איש באחיו יליצו, להסתופף בחצרות אל, ואת שנתם יקיצו, ובחדרי משכבם, לקרוא לו נועצו, וכמו השחר עלה ויאיצו. נדדה שנת החֶלך, אוכל לחם מגואל (וכו', חמשה בתים, ראשיהם בנימין; ואני לא ראיתי הסליחה אשר הזכרת לרמב"ע).

בעשור יום גילות, יום מחסה מחֹרב, יום הובטחו קהלות, מְקֻדָּם בהר חורב, יערבו כל תפלות, ניחוחי שי קָרֵב, לה' עולות, לבקר ולערב. נעוה לב אם שגה (וכו', חמשה בתים, ראשיהם בנימין).

זכור ברית אב המוני, ואל תשכח אלהים ה'. אשר בעקדו שחת לעיני, בי נשבעתי נאם ה'. זכור נינו הולך בתמות, במצות הורו עמות, ונם אעקד ואמות, חרף נפשו למות. זכור יושב באהלי תושיה (וכו', ששה בתים ראשיהם בנימין).

ברוך אלהי עליון, מראש אחרית חוזה, שומע אל אביון, וענית לא תבזה, מכפר כל שגיון, ביום העשור הזה, מחר יעשה ה' את הדבר הזה. נפשי לך עורגת, כאיל על אפיקים (וכו', חמשה בתים, ראשיהם בנימין).

בטרם שמש יבא, בהיכלו במעונים, אלהים יבשר בטובו, לשועת אבות ובנים, פתחו שערים ויבא, גוי צדיק שומר אמונים. נטו צללי ערב, קרבו ויאתיון (וכו', ה' בתים, ראשיהם בנימין).

בטרם שמש בחדרו, וחפתו יאמש, לעמך סליחה כפרו, תנה אל וחטאו המש, הנצב בבית דבירו, מבקר עד אמש, ביומו תתן שברו, ולא תבא עליו השמש נחר גרונו בקראו (וכו', ה' בתים, ראשיהם בנימין).

בעלות יום החקר, בלבי כלה ונספה, כי מחסי לשקר, שתי ועל הר נשפה, אכן חסדי חוקר, יעידוני למצפה, תשמע קולי בקר, אערוך לך ואצפה. גלאיתי נשוא סבל, יצרי וכבד עלי (וכו', ששה בתים בנימין).

במקדש אל והיכליו, היונה שיר תרב, ובאת לספר מהלליו, והפארתו שיר ערב, ותבא עוד אליו, היונה לעת ערב, נאור בשללי סליחה, תרוה צמאון בניך (וכו', ה' בתים. ראשיהם בנימין).

תפלה לעני כי יעטוף, כוללת ששה בתים, הבית השני מתחיל: בת ציון וכל חילה; השלישי: נדיבי עם נאספו; הרביעי: יום כפורים הוא זה; החמישי: משרם עלות שמש; הששי: נכבדות גיב ידבר. —

על האותות והסימנין הנגזרין על הצבור.

אותותינו לא ראינו ואין יודע לעתות, בגד בוגדים בגדו איש קנאתם לחתות, גם כל מחשבותם להשניה זמנין ודתות, שמו אותותם אותות.

דתיהם שונות ומשתנות ומפחדם אנו חתים, הוסדם יחד עלי יעירמו סוד וחורתים, ואיה קנאתך וגבורתך העירות רבות עתים, ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים.

זכור זאת אויב בכל מוצא ומבוא, חרף בגאוה ובוז עם קדשך להלעיבו, טוען איה אלהי המשפט יריב ריבו, שיתי אותותי אלה בקרבו.

יום יום יכתבו עמל ועלי יתמרמרו, כבודי מעלי הפשיטו ואדר שלמותי המירו, לבשתי חרדות מפחדם ואירא כי יאמרו, הלא שאלתם עוברי דרך, ואותותם לא תנכרו.

מתי העשה ברודפי משפט אילות מחולל, נקם תלבש וקנאה תעטה נזרם לחלל, סכל עצתם ומחשבותם וכעלילותם למו עולל, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל.

עורר ישעך לעמך להצילו מיד משנאו, אז יאמר אויבי יכלתיו מתפאר בהתנשאו, צורן איה השם בקרבו שם מוראו, אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו.

קצים וזמנים עברו ונפשי כלתה לישועתך, ריבי למתי תריב ותפר כעס עברתך, שאון זרים תכניע כמאז נוראות בעשותך, ויראו יושבי קצוות מאותותיך.

תלביש בושת וכלמה כל בעלי מדני, בגדי ישע ומעיל צדקה להעטות אמוני, נוגשי יבושו בעשותך עמי לנגד מוני, אות כי אעלה בית ה'.

יעטו חרפה וכלמה המגדילים עלי לחרפני, מדהבת נוגש כי תשבית ותשוב לרחמני, נאדרי חשוף זרוע קדשך כאשר הוחלתני, עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני.

והנה כ"י זה (הנכתב בשנת רמ"א) הוא קודם בזמן לשנת רנ"ו שהתחילו היהודים לשאת הסימן בויניציאה. והיה אפשר לומר שחברה התפלה הזאת על

גזרות האפיפיור Eugenius IV. שהיה בימי כתיבת המחזור הזה ! וזהו הקהיל הקאנציליום של באזעל ואז נגזר על היהודים להיות נבדלים במלבושיהם (עיין יאסט חלק ז׳ עמוד 283), וא״כ היה ר׳ בנימן הפיטן בזמן כתיבת המחזור הזה. וזה אמנם רחוק בעיני, כי נראה שלא היה הסופר נשמט מחלוק כבוד למחבר שהיה בימיו — והיה אומר: תפלה חדשה חברה ר׳ בנימן יצ״ו או ז״ל. ואם יאומן שהיה ר׳ בנימן זה בימי Eugenius, מכל מקום צריך להאמין שאין זה אותו בנימן בעל שאר הפיוטים החתומים בשמו במחזור בני רומא, כי הנה בכ״י ר׳ אברהם פריצול אשר בידי, הכתוב בשנת רל״ח, נמצאים מהם, ולא נזכר בהם כלל לא שהם חדשים, ולא שהמחבר הוא ר׳ בנימן יצ״ו או ז״ל; כי בודאי לא היה הפריצול נשמט מזה, אחר מה שראיתי שכתב במקום אחד מכ״י זה: רשות לברכו למיסד ליאון מאנקונא הנקרא בישראל מהר״ר יהודה יצ״ו. ועתה מקרוב קבלתי במתנה מאת ידידי ושארי מוהר״ר רמש״ג מחזור לימים נוראים כמנהג בני רומא כ״י על קלף, וכתיבתו קדמונית מאד, אין ספק שהוא des 14 ten Jahrhundert לכל הפחות, ואולי des 13 ten; וגם בו מצאתי סליחות ר׳ בנימן ופיוטיו הנמצאים בשאר מחזורים בני רומא. ודע כי במחזור לימים נוראים הנ״ל על פיוט אשען במעש אזרח מצאתי כתוב: מוסף ליום כפור לר׳ יוחנן הכהן; ועל הקרובות למנחת יום הכפורים (אודך בקול ערב) כתוב: קורבץ (sic) לה״ר אלעזר קליר; ועל הסליחה במנחת יוה״כ בת עמי לא תחשה כתוב: אחרת לה״ר בנימן זלה״ה מן הענוים איש רומה, ועל שאחריה (במקדש אל והיכליו) כתוב: אחרת גם לו; ושמחתי כמוצא שלל רב על המציאה הזאת, ונראה כי הוא הוא ר׳ בנימן בר אברהם העניו בעל אבות עולם אמת אולם, על שרפת המשנה והתלמוד, ואולי הוא עצמו שסדר סדר יראים, והיה בתחלת האלף הששי, והוא סתם בנימן הנרשם במחזור בני רומא, וכן דעת דע ראסמי (Codex 61), ואולם ר׳ בנימן בר זרח בעל אקום חצות לילה, אחר הוא, והוא ידוע במחזור אשכנז.

ואחרי כל זאת מצאתי במחזור כ״י לימים נוראים הנ״ל, על תפלה לעני כי יעטוף (בנעילה) כתוב: סליחות לתפילת נעילה לה״ר בנימן זלה״ה גלימאנצי. והנה הדף ההוא הוא מטושטש הרבה, והדף שאחריו הוא האחרון, והוא קרוע ומטושטש עוד יותר, ומלת גלימאנצי קריאתה קשה, והראיתיה לאחרים וכלם קראו גלימאנצי, ואין פותר אותה, והנני נבוך הרבה בזה, ולא אדע אם בנימן אחר הוא, או אחד הוא. אחרי כן מצאתי וקניתי כ״י אחר על קלף, כולל ר״ה יוה״כ וסכות, דומה אל הקודם, ויפה יותר ממנו, וקדמון גם הוא, אך נראה מאוחר מעט מן הראשון, וזה מה שמצאתי בו רשום על קצת הפיוטים. על אשען במעש אזרח כתוב: מוסף לצום כפור לר׳ יוחנן הכהן זצ״ל; על אודך בקול ערב: מנחה לר׳ אלעזר בר׳ קליר; על בת עמי לא תחשה: אחרת לר׳ בנימן זצ״ל; ועל תפלה לעני כי יעטוף: סליחות לנעילה לר׳ בנימן זצ״ל. והואיל ולא חש הסופר להודיע שם המשפחה, ולהבדיל בין זה לזה, נראה כי ר׳ בנימן אחד הוא ולא שנים.

אחרי כן מצאתי ברשימת כ״י של דע ראסמי כי קרוב לרשימות האלה נרשם

גם בשני מחזורים כ"י שלו Cod. 61. 62.

ואמנם מי הוא זה ר' יוחנן הכהן, צריך חפוש.

ואשובה לעבודת ההעתקה.

אמרי האזינה אל וניבי, שעה שיחי בשפכי את לבבי, בחסדך הגבר פשעי ורשעי, ואל תחקור עלומותי וחובי, גמול עלי ברחמיך ואחיה, חבוש שברי ורפא את כאבי — שמך עזי ומעוזי וחילי, בך אעז עלי צרי ואויבי. תחי נפשי להללך ואנא, אמרי האזינה אל וניבי (א"ב, והוא כלו אימיטאציון של אלהי אל תדינני כמעלי).

כנסת ישראל זועקת בקולה, צירה כמכבירה וקול כחולה, ובעניה זכרה יופי מכלולה, כי שדי המר לה. אני מבל בחורה הייתי, ומכל עלמות עליתי ונתעליתי, ומידידותי שטמאתי מאוסה נקראתי, נפיגותי נדכיתי נעויתי שחותי. לצבי אפיזונו רפדני אששני וכו'. יפיפה היתה בקיומידי מחמדיה, וכו'. הכתרה במלכות ובכהנה גדולה, וכו'. חרפוה מחרפיה גלמודה וסורה, וכו'. זאת כשמעה נטרפו עשתונותיה, וכו'. קויתיך אלהי עוז אהבתי, וכו'.

תאלת יום ענוי וארעין צער ומבוכה, שמור נשמרה ועד היום נמשכה, רצה מבוסת שפטי מכה, קפצה וביום זה אותנו הדריכה — בוננתי אחרי זאת ועת צרתי ארכה, בטחתי כי הבאת ותעבירה ושככה, אשמתנו סלח נא ותעל למכתנו ארוכה, כעל מהפכה הענוגה והרכה (תשר"ק, ותו לא מידי).

סליחות הנקראות חטאנו לא היו ולא נבראו, וחטאנו אינו אלא סימן למלות חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו. והמלות האלה אינן נמצאות במנהג בני רומי אלא בסליחת אז ביום כפור סליחה הורית, בה אחר הבית הראשון אומרים חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו, ואחר הבית השני אומרים סלח לנו קדוש ביום קדוש מרום וקדוש וכן על זה הדרך עד סוף כמו במנהג אשכנז.

ידידי היקר, צדקת בדבריך, כי מה שרשמתי בתחלה אליאו נטי אינו אלא ליאונטי או ליאונתי (וכמהו מצאתי בקורא הדורות דף י"ח ע"ב ר' ליאונתין הכהן), והא לך מה שהתעני. הפיוט שיר אשר נואמו אדון עולם לישרי אמו אשר לשלמה (הנמצא בדפוס רמ"ו ובכ"י רמ"א ולא בדפוסים אחרים) מתחיל באי"ב אחר תבה אחת של שיר השירים, בית אחד לכל אות. והנה ראיתי באות הת"ו שני בתים, ואח"כ אותיות ליאו, כזה: סמכוני תורות קוני, במצותיו רפדוני, ואל תחלישוני, כי חולת אהבה אני; שמאלו תפלין אזרני, ובשמו סממני, טלית עטפני, וימינו תחבקני; השבעתי לבל לקפין וכו' וכו', ואמרתי בלבי: מה מקום לשני בתים לאות הת"ו? אין זה אלא כי במלת אזרני שאחר מלת תפלין רמז המשורר האל"ף מאליהו, וכיוצא בזה מצאתי למטה האל"ף מאברהם רמוז ה אחר שתי תבות: אקומה

היכן אבדתיו, לולי נחפוץ להגיה ולכתוב איכן באל"ף.

ועתה הנני רואה כי ללא דבר נכפלה אות הת"ו, ושם המשורר ליאונטי, כמו שמוכיחים הסלוק והאופן לשבועות הנמצאים בכ"י רמ"א.

ואמנם משה בירבי בנבמנטע או בנבם נטע, כך הוא נרשם בראשי חרוזות בלא שום פקפוק; והא לך השיר כאשר הוא: מתני אחזו חלחלה ולבי חלה בזכרי אשמי ואין במה לכפרן. מזבח נהרס דמים מלמרס חלבי אשי על גביו לסדרן. שבתו מנחות ועולות מנחהות שגגות וזדונות לצרף ולהעבירן, שרד מלבשים מקריבי אשים אחד עשר פנימה לתמרן, הכלים המשבחים כתמים מצחצחים אחד אחד לעבודתו התכן הגבירן. המעטר בקול מצרף מעש קול מגבע בלבשו שמנה בהדורן. בדם טבולה זמנה למחילה לממעיטי דמות יוצרן. יגול ערוה חפות בד הנאוה ממותן ועד ירך לחברן. ראש מצנף גבוה מוענף להגסה מרצה בן דוסא הורן. במותן אזור עגול כחזור הרהורי הלב מתוניו לטהרן. יופי אודים ותמים דבריהם מאירים ומשלימים הטוי דין לכפר בזהורן. בולד נפסלים מרצה מחילים ומטהר עוזת טוהרן. נאה כעגיל חבר הרגיל זקן ופרקו נאה בדורן. בנינים אלו נמחו ותמידין נדחו ומחדילי רוגז בכלול הבעירן. מורי הורוני לקרות במעני סדרי קרבנותי בחבורן. נדבת הבטחה לאיתן הובטחה זכור לבניו ומצחנה לטהרן. טוב וסלח קטורת ממלח הערב אמרי נאלה וכניחה צוברן. עדי עד נצח עמך אמץ למען שמך אתה השענת עמק שושן וסברן. כן הוא השיר הזה בדפוסים ראשונים ואחרונים, ובשני כ"י. אמנם בכ"י רמ"א סדר הבתים משונה מאד, וכך הוא: מתני, מזבח, שבתו, שרד, הכלים, בדם, ראש, יופי, נאה, מורי, טוב, המעותד (בדפוס רמ"ו המעותר, ובאחרונים המעוטר), יגול, במותן, בולד, בנינים, נדבת, עדי עד. וסדר זה משובש בלא ספק, כי מורי הורוני אין ספק שמקומו למטה ולא למעלה. ומלבד זה רואה אנכי כי הפיוט הזה כולל שני חלקים, האחד הוא לספר מה שהיה בזמן שבהמ"ד קיים, והשני הוא להגיד כי עכשו שאין לנו כל זה תפלותינו מכפרות במקום הקרבנות, ושליח צבור זקן ורגיל ופרקו נאה מכפר כמו הכהן, לפיכך נ"ל בלא ספק כי מאמר בנינים אלו נמחו שהוא סיום החלק הראשון מקומו למעלה ממאמר נאה כעגיל חבר הרגיל שהוא תחלת החלק השני (ובעל קמחא דאבישונא שלא הבין זה נדחק לפרש חבר הרגיל זקן ופרקו נאה, כל זה על הכהן הגדול, והוא שבוש מבואר). מעתה נ"ל כי המשורר כפל אות הבי"ת בשני בתים (בולד נפסלים, בנינים אלו נמחו) כמו שעשה ר' ליאונתי באות הת"ו; ואמנם לא היה זה ללא דבר, אלא מפני שהיה צריך לאות ו"ו, ולא רצה להתחיל שום בית בו"ו, לפיכך רמז הבי"ת והו"ו במלת בולד ושם אבי המשורר היה. בונם, ושם משפחתו נטע, כך נ"ל ואתה תשפיט.

ואם הדבר כן הוא כמו שאני משער, הנה מה שאמרת אתה ידידי כי אולי

הוא ר' משה בר בנימן, גם הוא עולה יפה, כי ידוע כי בונם הוא קצור מבנימן.

ואחרי כל אלה אגיד לך כי שתי הקינות אבות עולם ישני מכפלה, אריוך דמעתי יומם ולילה, שאמרתי אליך כי נרשם בהן שם משה, עתה מצאתי כי מלבד זה רשום בהן משה בר אברהם; ולהיות תכונת בתי הקינות האלה חדשה בעיני. לא אמנענה ממך. כל בית הוא בעל ד' טורים, הרביעי הוא תמיד פסוק אחד, והטור הראשון והשלישי מתחילים באותיות הא"ב, ואחר תשלום הא"ב תבאנה אותיות משה; והטור השני מתחיל באחת מאותיות משה בר אברהם חזק. לדוגמא: אבות עולם ישני מכפל מה לכם, מחשים עד עת קץ על עוללים, בינו לשאת בעדם רנה ותפלה בהכוליכם, המזכירים את ה' אל דמי לכם — אריוך דמעתי יומם ולילה ולא אחשה, מפני עקת רשע ומפני חמת הנושה, בזמת אולתו

יעץ להכחיד נעם מדרשי, איה הברית אשר צוה ה' את משה.

בסדר העבודה של מנהג בני רומא לא נמצאו מלות פרך ופענח. ואגב גררא אעתיק לך שתי בתים מהעבודה ההיא: נוגני דוכן גם הם ישמיעו, נעימת צרדה בפה ולא בכנור; נודדים עדי נשף מעיר ישמיעו. נוהמים באזניו קוך ולא יישן. וקשה לי מהיכן למד מדברי המשנה מכין לפניו באצבע צרדה לומר ישמיעו נעימת צרדה בפה? ומי שיאמין בגימטריאות ויאמין כי העבודה ההיא היא לקליר, ראוי לו שישתדל לפרש הבית הזה בלי שיסתור דעת הקליר שצרדה היא האצבע האמצעית (תוספות מנחות ל"ה).

רשימת כל פיוטי ר' משה אבן עזרא אשר בידי כ"י (מלבד הנדפסים) והם 84, שלחתיה אל המשכיל ר' יהודה דוקעם בהאמבורג: אם תרצה שאל ממנו העתקתה. ודע כי המשורר הזה חבר כמו ששים סליחות, לא ראיתי לשום פיוטן אחר כמספר הזה, לפיכך נ"ל שיתכן להאמין כי לכך מצאנוהו מתואר הסלח, כלומר בעל הסליחות, על דרך שאומרים הפ"ט לבעל הפיוטים. ואמנם שתהיה המלה לשון ערבי לא יתכן, כי אז היה ראוי שיאמרו אל סלח, מלבד כי פעל סלח בלשון ערבי ענינו הוציא רעי (excrevit merdam). —

ידידי היקר, אם הייתי יודע תכונת המלאכה אשר אתה עוסק בה, אולי הייתי מועיל לך יותר; ואם הייתי בטוח כי מה שאשלח אליך משירי הקדמונים תדפיסם בספרך ככתבם וכלשונם, לא הייתי מונע ממך דבר מכל אשר לי; כי מה כל ישעי וכל חפצי כי אם להראות את עושר כבוד לשוננו, ולהרבות בכבודה ובכבוד כותביה, ולהחיות אהבתה בלב בני עמנו; ובכרם חמד רביעי תמצא לקוטים ורשימות הרבה אשר כתבתי על המשוררים הקדמונים.

דע כי מלבד הדפוסים שהזכרתי לך ממחזור בני רומא, עוד שלשה ראיתי, ושלשתם מוניציאה, ואלה זמניהם תי"ו, תקי"ו, תקל"ב, כלם בכרך קטן ובלא פירוש.

ידידנו יוא"ל טרוד הרבה בעסקיו, ומכל מקום לא ישיב את פניך ריקם.

ידידי היקר! מאד נכספה נפשי לראות מה שכתבת על רש"י, ולפי הנראה דבריך מפוזרים כה וכה בצייטשריפט פיר וויסס' ד' יודענט', הבלתי מצויה בגלילות האלה, ואם אפשר לך לקבץ הדפים הכוללים דבריך על רש"י ולשלחם אלי, תעשה עמדי חסד ואמת.

עוד שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך. הנה ספרי Prolegomeni לא באו ממנו בארצות אשכנז רק כעשרים העתקות אשר שלחתי מתנה אל החכמים הנודעים לי, ואולי אם היה הספר נמצא אצל אחד ממוכרי הספרים באשכנז, היו קצת מן החכמים או מן התלמידים קונים אותו, והיה טיב הספר מתפרסם בעולם; ואני לא אדע למי אשלה. בי אדוני וידידי, בקש לי בעירך מוכר ספרים ישר ונאמן, שאוכל לשלוח לו חמשים או מאה עקסעמפלארע, על פי התנאים אשר יישים עלי, ובתנאי מפורש מצדי שלא שלחתי ולא אשלח מהם לישום מוכר ספרים אחר באשכנז. ואתה ידידי היקר וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הנו"ח פה פאדובה כ"ז כסלו התקצ"ט ידידך מכבדך ועבדך

אוהב דבק מאה ללה"ק

בגימט' שד"ל

Nr. CCXXVII

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 194 Vol. II Nr. 12

28. 12. 1838. י"א טבת התקצ"ט

לכבוד ידידי היקר המשכיל יה"ש שלום.

היום השלמתי החלק השלישי מדרך ארץ, והנה הוא לפניך. בתחלת החלק השני, במקום יבלה ימיו? תמחול להגיה ירקב, יבלה? עתה מקרוב מצאתי במסעות ר' בנימן (בדף האחרון) עדות ברורה לדברי כי שם ארץ כנען הוא כנוי לארץ שקלבוניא, ושמחתי. ואתה שלום. בחפזון רב. פאדובה י"א טבת התקצ"ט.

ידידך שד"ל

Nr. CCXXVIII

An Herrn Dukes Vater in Wien

Nr d'ordre de l'Index raisonné 195 Vol. II Nr. 13.

1. 1. 1839 ט"ו טבת התקצ"ט

לכבוד ידידי היקר כ"ש הר"ר צבי הירש דוקעס ברכה ושלום

זה ימים הגיעני מכתב מבנך היקר שי', ולרוב טרדותי לא השיבותיו דבר, עין וביען לא אוכל כעת להעתיק לו שירים משירים שונים כאשר עשיתי עד היום

וא״ה אחר שיצא ממכבש הדפוס ס׳ התרשיש עם שאר שירי רמב״ע ששלחתי לו, אוסיף שנית ידי לשרתו באשר תשיג ידי. ואתה ידידי היקר תברכהו בשמי ותודיעהו זאת. דע ידידי כי היום שלחתי ס׳ יריעות שלמה אל הרופא דא לא וולטא. וכבר קודם לכן כתב לי אם אני מורשה לקבל מידו כסף מחירו, ואתה תודיעני מה אעשה. ועתה שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך, אל נא תשיב את פני ריקם, לך נא ידידי בבית דפוס האדון שמיד אשר בעירך, ודרוש וחקור ובדוק אם באמת מדפיסים או מוכנים להדפיס ס׳ בני הנעורים (שירי אפרים לוצאטו) וס׳ הגיון בכנור (שירי ידידנו יוסף אלמנצי), ואם הם תחת הדפוס, השתדל להשיג בלאטט אחד מהם ושלחהו אלי. ואם בדקת ולא מצאת בדפוס שמיד, תמהול לבקש בשאר דפוסי להק הנמצאים בעירך. בבקשה ממך אל תרפה ידך מעשות את שאלתי בכל מאמצי כחך, וכל מה שתוכל למהר תמהר.

תמהול ידידי היקר על הטרח אשר אני מטריחך, ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ט״ו טבת התקצ״ט.

ידידך המצפה לתשובתך בקרוב,

שד״ל

Nr. CCXXIX

An Herrn S L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d' ordre de l'Index rais. 196. Vol II Nr 14

3. 1. 1839. י״ז טבת התקצ״ט

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

שני מכתביך ומכתב ידידי מוהר״ר שי״ר קבלתי, וישמחתי בהם, ובפרט בראותי כי מה שכתבתי על הרמב״ם הם דברים אמתיים למעלה מכל ספק, עד שגם המחפלספים וגם המתחסדים מסכימים בהם ואומרים שכבר ידעו אותם ושלא מצאו בהם שום חדוש. כי הנה אתה ידידי במכתבך השני כתבת, וז״ל: והמשכילים והחכמים אשר ידעו כל זאת כמוך כמוהם לא מצאו בדבריך חדשות מאומה. והחכם ש״ר במכתבו כתב, וז״ל: הם (המתחסדים) יתפארו עתה בראש הומיות כי גם המשכילים יודו עתה את אשר ידעו הם מאז ומקדם, עכ״ל.

אם כן למה זה אלו ואלו מתקוממים עלי? ודאי לא למען האמת, אלא אולי למען השלום, לבלתי ילמדו התלמידים להקל בכבוד הרמב״ם, ותתמעט שקידתם על דלתות ידו החזקה; ואני למען השלום כתבתי המכתב אשר שלחתי אליך באחרונה, בו הגדתי יקר תפארת גדולת הרמב״ם ותועלת למוד ספרו, ועכ״ז הוספתי ראיות על אמתת דברי במה שטענתי עליו; ומה שטענתי אתה על מכתבי, לאמר כי שפתותי ישיפו נפת, אך אין זו תשובה נצחת וכו׳, „חוץ מכבודך הם דברים בטלים״ (זה לשון החסיד רש״ט ז״ל (בס׳ האמונות דף ו׳ ע״ב) המדברת עתה שנית מתוך גרונו של החכם שד״ל, כאשר כתב אליך החכם סלוני אלמוני מארץ רחוקה).

רק ענין אחד מצאתי במכתבך ובמכתב החכם שי״ר, שלא נתחוור לי, והוא כי הנה אתה אומר אלי כי אני נתתי חרב ביד מנגדי המשכילים, להרוג אותם, ולכנותם בשם מינים וכו׳, וזה באמרם שהמה לוחמים בעד יקרת תפארת ישראל הרמב״ם ז״ל; ומוהר״ר שי״ר אומר בהפך כי המתחסדים שמחו וישמחו על מלחמתי נגד הרמב״ם והראב״ע כמוצא שלל רב, עכ״ל. והנה זה מקום הצריך עיון גדול, והנראה לענ״ד דעתי מכל זה הוא שאין אני בקי באנשי ארצך, ואין תהלוכותיהם מובנות לי כלל, ולפיכך לבי אומר לי כי ראוי לי להפרד בשלום מכל אנשי פולין (זולתי מתי מספר יחידי סגולה), כי רואה אנכי שאין לי עמהם רק להג הרבה ויגיעת בשר ואבוד זמן, בלי שום תועלת לא לי ולא להם ולא לאחרים, כי אני איני מבין אותם, והם אינם מבינים אותי; ואני מרגיש בעצמי כי לא לכך נוצרתי לבלות ימי חיי בויכוחים אשר לא לעזר ולא להועיל.

עוד זאת ידוע תדע כי רבים מיודעי ואוהבי דברי מפצירים בי שאדפיס מכתבי לבדם ולא מעורבים עם דברי אחרים, כי יכבד עליהם לקנות כל חלקי בה״ע וכ״ח, מלבד כי עקר מעשי ידי, שהם פירושי התורה והנביאים, ומה שחדשתי בחכמת לה״ק, לא יתכן שיהיה לו מקום בכ״ח; ומלבד כל זה רוב מה שהדפסתי בבה״ע צריך אני לחזור ולהדפיסו בתקונים וחלופים ותוספת ומגרעת. על כן על כל הדברים האלה גמרתי בלבי להשתדל להוציא לאור מדי שנה בשנה משנת שש מאות והלאה (אם יגזור ה׳ עלי חיים ושלום) כרך אחד ממעשי ידי, וכל כרך יפרד והיה לארבעה ראשים: א׳ פירושים, ב׳ חכמת הלשון, ג׳ שירים. ד׳ חקירות בקדמוניות ישראל וענינים נעתקים מספרים קדמונים כ״ו. וגמרתי בלבי שלא להוציא מעשי ידי מתחת ידי אם לא יתן לי תחתם חמשים עקסעמפלארע מכל כרך וכרך. ועם זה אמנם לא אחדל מלשלוח כפעם בפעם גם קצת מכתבים לכרמך הנחמד.

ועתה בטרם אניד כוונתי לאחד מן המדפיסים, אמרתי אגלה את אזנך אתה ידידי, למען אם תרצה תהיה סרסור בדבר הזה אצל החכם רמ״ל או אצל מחוקק אחר, ואם יצא לך ריוח מה בזה, ישמח לבי גם אני.

תברך בשמי את ידידי מוהר״ר שי״ר (כי אני לא אכתוב אליו עד אשר יראה מכתבו הארוך) ותאמר לו כי עוד הפעם אני מתחנן לו שישלח לי מה שהעתקתי לו ממחזור ויטרי ומס׳ חיי יהודה, בין שיעתיק הוא מאגרותי, בין שישלח לי אגרותי ואני אמסור אותן אליך בבואך הנה או אשלח אותן אליו ע״י הפאסט על הוצאותי. והנה הוא כבר הבטיחני להעתיק אותן לי, וכבר שלח לי 190 סימנים הראשונים ממחזור ויטרי. והנני מקוה כי במכתבו הארוך בדברו על ספרי פראלעגאמעני יערוך טענותיו אשר מצא להוכיח בהן כי הנקוד נעשה בא״י; ואם אולי לא יביא אותן שם, הנני מבקש מלפניו שישלח אותן לי ביחוד; ואני אם יקרה לי לכתוב דבר עליהן, לא אעשהו בלא רשותו. גם תודיעהו כי הלחש מחקטלין בחי קבל מצא אותו לי זה שנה אחד מן החברים אשר בעיר הזאת, וזה ימים רבים כתבתי לדוקעם שיוריע זה למדפיסי ס׳ השרשים לרד״ק.

וידוע תדע כי השלמתי מחברת דרך ארץ בשלשה חלקים, והיא בין הכל 730 טורים, ואולי בהמשך הזמן אוסיף עוד חלק רביעי.

ואתה ידידי ברוך אתה בצאתך מארצך וברוך אתה בבואך אל כל המקומות אשר תבא בהם. אם היית שואל עצתי היתי אומר לך שלא תבא לאיטליאה, כי בלא ספק ההוצאות תהיינה מרובות על הריוח, כי הקונים ספרי לה"ק אינם אלא אחד בעיר, ואם תחשוב לקנות ספרים כ"י, לא תמצא, כי כבר קדמוך אחרים, ומה שנשאר הוא ביד משכילים אשר לא ימכרום.

אם תכתוב אלי במקומות חניתך מה שתראה בבני עמנו הראוי להוודע נחת רוח תעשה לי; ועל כל פנים בהיותך בעיר פראג תכתוב אלי ותודיעני האדרעססע שלך. ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והגביר החכם שערל שלום, והחכמים שי"ר וקראחמאל שלום, ומכתביהם נגדי שלום, וכל המשכילים שלום, וכל החסידים שלום, כנפשכם וכנפש החותם פה פאדובה יז"ז טבת

ידידכם שד"ל יחיה ויגדל אמן לפ"ק.

חבל על דאבדין! חכם שמת אין לנו כיוצא בו! פרץ גדול פרץ ה' בקאללעגיום רבניקום, ובבני ישראל אשר באיטליאה ואשר בכל הארץ, אוי כי קרא ה' אליו את נפש הבחור המחוכם יעקב חי פארדו (בן הרב שבוירונא אשר הוא נכד בעל שושנים לדוד) והוא בן עשרים שנה, וכבר השלים למודי הקאללעגיום, ובעוד שלשה חדשים היה מוכתר בכתר הרבנות. אם אמרתי אספרה תהלותיו, עומק שכלו, רחב מדעו, שקידתו על הלמודים (אשר היתה הגדולה שבסבות מיתתו), ויושר לבבו, וטהרת דרכיו, וחפצו להיטיב, אפרוץ גבולות האנרת הזאת.

ואקוה כי בהיותך בעיר פראג אוכל לשלוח אליך פנינים יקרים מעשה ידיו, למען תטעם בסוף כרמך למזכרת עולם, ובזה תעשה חסד עם המת ועמדי ועם כל ישראל. ואתה ידידי שלום.

שד"ל

Nr. CCXXX

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 197. Vol. II Nr. 15.

20. 1. 1839 ה' שבט התקצ"ט

לכבוד ידידי החכם המופלא הר"ר יום טוב צונץ ברכה ושלום.

כבר כתבתי אליך ידידי היקר ביום כ"ז כסלו ושלחתי האגרת לידידינו החכם יש"ר, והנני ממהר וכותב אליך שנית, מפני חדשות אשר הקרה ה' לפני, ובבשחוני שתהיינה החדשות האלה לשמחת נפש לך ולעזר ולהועיל, ולכבוד ויקר למלאכתך, לא רציתי למנוע טוב מבעליו.

דע ידידי כי ברכני ה' וקניתי קובץ כ"י על קלף ישן נושן בולל מחזור לר"ה יוה"כ וסכות (והכתיבה כתיבה צרפתית, ככתיבת מחזור וישרי, ואין ספק

שהיא כתיבה קדמונית, מתחלת האלף הששי), והמנהג נ"ל שהוא מנהג צרפת, כאשר יתברר מהמשך דברי, ועל כל פנים איננו לא מנהג אשכנז ביהם ופולין, ולא מנהג ספרדי, ולא מנהג איטלקי, ולא מנהג ארצות המערב; והנני תמה איך לא בא עדיין ליד אחד מכם חכמי אשכנז שום העתק ממחזור זה הצרפתי, ולא נודע לכם ענינו עד היום.

הקובץ הזה אשר קניתי הוא יותר משלש מאות דפים קטנים (in 8vo) בכתיבה נסה, י"ד או י"ו שיטות בכל דף.

הקובץ הזה כולל שני מחזורים לר"ה ויוה"כ, כתובים זה אחר זה והשני כולל נ"כ תפלות חג הסכות.

הקובץ הזה חסר דף אחד בתחלתו והדף שכנגדו בסוף הבאגען, ושלשה או ארבעה דפים באמצע, וקצת דפים בסופו, ומלבד זה שני באגען האחרונים פגומים מלמטה ומן הצד.

פיוטי הקובץ הזה מתחלה ועד סוף רובם מנויים בגליון (א' ב' ג' וכו' עד צ"ז במחזור הראשון, ומשם עד אחר מאתים בחלק השני), ובין ר"ה ליוה"כ. מן המחזור הראשון יש לוח כל הפיוטים הנמצאים בכל הקובץ במספרם. ואחר סיום הלוח הזה יש כאן לוח אחר וכתוב עליו: זה סדר של ברנונא (אולי בורגוניא ובל"א בורגונד). והלוח הזה הולך ומזכיר קצת מן הפיוטים אשר בחלק הראשון מן הקובץ, וקצת מאותם שבחלק השני ממנו, הכל כפי מה שהיו נוהגים באותה מדינה; ואצל כל פיוט ופיוט נרשם המספר הנרשם אצל הפייט ההוא במקום אשר הוא שם באחד משני המחזורים; ונרשמו בלוח הזה נ"כ קצת ענינים אשר אינם באחד משני המחזורים האלה, ולפיכך לא נרשם בצדם שום מספר. ואמנם הלוח הזה של ברנונא איננו שלם, ואיננו מגיע אלא עד אמצע סליחות יוצר יוה"כ. וזו היא תחלת הסדר הזה של ברנונא: ליוצר (של ר"ה) א' מלך אזור גבורה, ק' מלך קמתי לסלדך, ב' כבודו איהל, ק"א מסוד מצוקי שיתים, ג' את חיל יום פקודה, ג' אנא אתה הוא (הפיוט הזה הוא מאותם שאין להם מספר בגליון, ולהיותו בין השלישי והרביעי ציינוהו כאן במספר ג'), אם אשר בצדק, וכו' וכו'. וזה סדר ליוה"כ: לך ה' הגדולה, אמנם אשמנו, אני ברוב חסדך, אשפוך שיחי, תחרות רוגז, תומת צורים, אמונים בני מאמינים, ירצה עם אבין, אותך אדרוש ומאהבתך ה' (כל אלה בלא רשימת מספר, כי תפלת ערבית ליל כפור איננה בקובץ הזה). ואח"כ: ליוצר: מ"ה אז ביום כפור, מ"ו קדוש אדיר, מ"ז רשות אימיך נשאתי, וכו' וכו'. ואח"כ: סליחות: אודה עלי פשעי, תפלה לקדמך, איך אשא ראש, אפסו אשים, אבאה ואכרעה, אשא כנפי שחר, אהבת עז ותוקף, יום כפורים זה, זכור רחמיך, אתה מבין (כל אלה בלא רשימת מספר), ק"ה ומאהבתך, ק"ו אל תירא יעקב (ומכאן ואילך חסר). והנה מכל זה נראה כי איש מאנשי ברנונא אסף וכרך בקובץ אחד שני מחזורים ממנהגים אחרים, כדי שמתוך שניהם יצא לו מחזור כפי מנהג מדינתו, גם כי כל זה לא שוה לו, כי עדיין חסרו לו קצת ענינים שאינם לא בזה ולא בזה; והאיש ההוא רשם נ"כ כה וכה

בגליון החלק הראשון פיוטי מנהג ברגונא שצריך לבקשם בחלק השני, כגון קודם כבודו איהל כתב: ק' מלך קמתי, וקודם את חיל יום פקודה כתב: רשות מסוד מצוקי שיתים ק"א.

ועתה אחל בדיקת הקובץ הזה מתחלתו:

יוצר לר"ה: מלך אזור גבורה וכו', עד במטה ובמעל. כבודו איהל, עד אלהים חיים ומלך. את חיל יום פקודה, עד אתרועעה. תחלת זו כחפץ להתעיל, עד אתפארה. אבן חוג, עד כמו נזכרה. אנא אתה הוא אלהינו, עד מרום וקדוש (מלת אנא הוסיף אותה איש ברגונא). הסכת ושמע ישראל, אנודים לחננך בהואל, ונעריצך אין כאל, קדוש. באתי לחלותך, ברשיון עמיתיך, על חסדך ועל אמתך; בחלו לי מתני, כי רבו עוני, יבאוני חסדיך ה'; בינה לחש הגיוני, וריקם אל תשיבני, כחסדך חיני (ג' פעמים בנימן בר שמו (אל) והסיוום חסר).

אדון שעה תחן (כך נרשם בלוח, וכנוף הספר חסר תחלתו, והוא על סדר א"ב). אם אשר בצדק, עד מיחליך איום. אדרת ממלכה — תשיב מלוכה. אאפיד נזר איום — קדושה בקדש. מלך עליון דר במרום. אדירי איומה יאדירו בקול. לאל עורך דין. מלך במשפט יעמיד ארץ. ארץ ודריה יצפו לדין — כמו למעלה שילוש קדושות. אופן: אז מאז כל מפעל סקרתָ, באחת מכל היות לך חקרת (א"ב)

רשות למוסף: ארעד ואפחד באימתה ופחד, בבואי לחלות פני אל אחד (משה בר שמואל). אפד מאז לשפט היום. תפן במכון לכס שבת. אף ארח מישרים. כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו ה' מלכנו הוא יושיענו: אז אמרתי הנה באתי לחלותך בעד עדתי (א"ב). אמץ אדירי כל חפץ. מלך עליון אדיר במרום בלתו אפס להמוני, אלהי עולם ה', לעדי עד ימלוך. אתה בקרבנו מלך, בנו נקרא שמך מלך (א"ב). ונתנה תוקף. וחיות אשר הנה. האוחז ביד. ויאתיו. או"א היה עם פיפיות. אוחילה לאל. אנסיכה. זכר תחלת. אשא דעי.

ליום שני: מלך אמון מאמריך. אתיתי לחננך. שולחתי במלאכות. אדר והוד אתן בצביון. אתן לפיעלי צדק. מלך עליון אמיץ. כל שנאני שחק. אשר מי יעשה כמעשיך. אחד קדוש אש אוכלה אש. קדושתא למוסף: אנן הסהר נוקשת שער, ביום הנפקד מעש להער (א"ב ותשר"ק ואח"כ בנימן).

אמר שד"ל יש בידי ס' כ"י חסר בראשו כתוב בשנת ב"ם, ונקרא סדור רש"י והוא מלאכת תלמידיו, ומצאתי בו כלשון הזה: ורבינו יעקב זצ"ל בן ר' מאיר הנהיג במקומו לתקוע קשר"ק לזכרונות ולשופרות כמו למלכיות וכו' והר' יצחק בן אחותו מוסיף על דבריו, ודעתו שראוי לתקוע עשרה קולות הללו כל פעם ופעם, ולא יהא בדבר זה חדוש מנהג ושנוי, שכך היה מנהג במקומו של ר' נתן בר חושיאל שסדר הערוך, כמו שכתב בערך ערב, ועל מנהג שלנו יש תימה ופליאה נשגבה, ואמנם מקדושה של מוסף יום שני שמתחיל אנן הסהר (נוקשת) שער, פיט בה ר' בנימן נוי ארבעים קולות בהריעו, זהו כפי מנהגנו

עכ"ל סדור רש"י. ולהיות כי רש"י ותלמידיו צרפתים היו, וסדור זה ודאי בצרפת סָדַר, והכותב מזכיר קדושת אגן הסהר כדבר ידוע ומקובל במדינתו, מכל זה צ"ל כי המחזור שבידי הכולל קדושת אגן הסהר, מחזור כמנהג צרפת הוא.

פזמון: ישובון עמך לְבצרון, וַמלְטֵנו מאף וחרון, ונקדישך ביום זכרון, קדוש. יְרֵאים מבקשי פניך וכו' (נרשם בו שש פעמים יוסף בר שמואל, והוא ר' יוסף טוב עלם) פזמון: מלך תחן דגלי רְבוֹעים, מריעי ארבעים, האל קדוש; תשובב לְבְצרון, חבצלת השרון, נורא וקדוש: אֲסלד לקורא הדורות, בפענחי פלאיו בגבורות (א"ב בנימן) אוֵרי ערץ עד לא נאהלו, ה' מלך, ברן יחד כוכבי בקר טרם יהלו, ה' מלך, גיהם יואסף ויואפלו, ה' ימלוך לעולם ועד (א"ב). אבירי ארץ, יאמירו בערץ, ה' מלך (א"ב). מלך עליון אַרְתַכֵי תרשישים, אדר שמו מקדישים, אל נערץ בסוד קדושים, לעדי עד ימלך (א"ב, ובין כל בית ובית חסר בית אחד, נראה שאחר כל מלך עליון היה כתוב בית אחד המתחיל מלך אביון, והסופר השמיט הבתים ההם לגמרי, נראה שלא היו אומרים אותם). אתה בקרבנו מלך (א"ב). אהללה אלהי. אפחד במעשי. אנוסה לעזרה.

אחר סיום תפלת מוסף יש כאן עמוד אחד חלק, ובעמוד שני כתוב: ובכן תתהלל מלך: שירו לו מלאכי שמים, זמרו כל צבא השמים, כי הוא בורא ארץ ושמים, והוא מדד בשעלו מים, הללו את ה' מן השמים (וכו' בית אחד לכל חצי פסוק ממזמור קמ"ח עד והמים אשר מעל השמים).

אח"כ ברך אחר: זה פזמון יסד הרב ר' אלעזר במקום הסכת: מי לא ייראך, ביום דין בבואך, ומשפט מכון כסאך; איך אשא פני, גרשוני עֹנִי, מהסתפח בנחלת ה' (א"ב). אח"כ הלוח הנ"ל, ואחריו סדר ברגונא הנ"ל, ואח"כ תפלות יוה"כ. בתפלת יוצר אין שום תוספת על מחזור אשכנז, אלא קצת מגרעות, מלבד הסליחות שאין גם אחת מהן כתובה בכ"י. זה.

מוסף: ארעד ואפחד (כמו במוסף ר"ה). שושן עמק. יום מימים הוחם. צפה בבת תמותה. אשא דעי למרחוק. אין ערוך אליך. אנא אזון שועת חנון. אמרו לאלהים. מעשה אלהינו. אשר אימתך. אמיצי שחק. אור נגה עטיית מעילו. מי ימלל גבורות חייליך. אל ברוב עצות תכן את רוח. כי מקדישיך כערכך קדשת. ובכן תן פחדך וכו' וכו'. אוֹא היה עם פיפיות. אוחילה. אתן תהלה לאל המהולל, אספרה ביראה מעט ממעשיו; אלוה מעולם ועד עולם, לפניו ולאחריו לא נוצר אל; בלבדו הוא ואין זר אתו, אומר ועושה ואיש לא נעדר; באחד ישפוט ואין בו עולה, אמת אמרתו ועל שפתיו חסד (א"ב כפולה, יפה מאד).

אמר ישר"ל זה רשות לסדר עבודה, ונראה כי זה הוא אתן תהלה שהזכיר ר"ת (מחזור ויטרי שכ"ה) וייחס אותו לשמעון כיפה; וגם זו ראיה כי מחזור צרפתי הוא זה. ואם רשות זו חדוש היא, הנה יגדל החדוש בענין סדר העבודה עצמו

הכתוב כאן אחר תשלום הא״ב הכפולה׳ סדר העבודה הכתוב כאן הוא שתי א״ב, זו אחר זו, כל אחת מהן מרובעת, כלומר ארבעה א׳, ארבעה ב׳, עד ארבעה ת׳, ואח״כ שנית ד׳ א׳, ד׳ ב׳ עד ד׳ ת׳. ותפלת העבודה כך היא: אתה כוננת עולם ברוב חסד, ובו יתנהג עד קץ הימים; אשר לא ימוט מֵעֵין יצורים, ולא ימעד מכבד פשע וחטאים; אדמה בעודה ציה וצלמות, באור דת שִׁעְשַׁעְתָּ ואצלך שִׁחֵקָה; אמרת לתתה מרפא לכל אנוש, טרם תפעלנו חייו הכינותָ; בררת שחקים למכון שבתך, וְרוּחַת עליות לכסא הדרֶךָ; בם תִּסְתֵּר בלי תשורך עין, ומשם עיניך משוטטות בכל פעל; וכו׳ וכו׳.

הנה נא לנו סדר עבודה שתחלתו אתה כוננת, ואיננו אותו שבמחזור ספרדי, אבל הוא מיוחד לאנשי צרפת. וכן בסדור רש״י הנ״ל מצאתי בהלכות יוה״כ כתוב: ומתפללין מוסף מגן זכרנו מחיה מי כמוך אתה קדוש ובכן (וכו׳ וכו׳) וסדר אתה כוננת או אמיץ, וכן בס׳ דינים כ״י על קלף אשר ביד מוהר״ר רמש״ג מצאתי (סימן שע״ו) ואין יכול לומר סדר עבודת יוה״כ כגון אתה כוננת ואמיץ כח ושאר הסדרים של עבודת כהן, לא בתפלת יוצר ולא בתפלת מנחה. שניהם נ״ל שנתכוונו לאתה כוננת זה של צרפת, ולא לאותו של ספרד. (אבל בעל הטורים (א״ח תרכ״א) אולי נתכוון לאתה כוננת של ספרד, כי בו כתוב תחלה אנא השם ואח״כ אנא בשם, לא כן באתה כוננת של צרפת אשר בידי, כתוב בו תמיד אנא השם).

ונ״ל ברור כי גם בעל ס׳ עשרת הדברות כ״י אשר ביד החכם שי״ר (זמן הקליר הערה 20) באמרו כגון אתה כוננת דיוסי בן יוסי כוונתו לזה של צרפת לא לאותו של ספרד, וממה שאמר כי יוסי בן יוסי תקן אהללה אלהי, אין ללמוד כלל (כמו שלמד החכם שי״ר) שפיוט אהללה אלהי הוא מלאכת איש ספרדי; ואם החכם שי״ר שיער תמיד מצחות לשונו של אהללה אלהי שהוא מאיזה משורר ספרדי, אני מימי לא שיערתי כזאת, אחרי ראותי שאין בו לא משקל ולא חרוז, כאשר בכל שירי הספרדים, ואחרי ראותי שאיננו נמצא במחזור ספרדי, ומה גם עתה שזכיתי וראיתי מחזור ספרדי כ״י על קלף (אחוזת ידידנו החכם יש״ר) וגם מחזור והראן כ״י, כלם מלאים פיוטי משוררי ספרד, ואהללה אלהי לא נמצא בהם. ואשר אני אחזה לי גם אהללה אלהי, גם אתן תהלה ואתה כוננת אשר בידי, גם אתה מבין סרעפי לב שהדפיס דוקעס, כל אלה, וכן אשר הניא עצת גוים, העשוים במתכונת שירי המקרא, בלא חרוז ובלא משקל, ובלא רשימת שם המחבר, הם קודמים בזמן לכל שאר הפיוטים, ומידי הגאונים או מחכמי ישיבותם באו לנו. ולמטה אביא לפניך עוד פיוטים אחרים מן המין הזה ועתה אשובה לרשימת המחזור. סדר העבודה שבידי הוא חסר דף אחד באמצע, הכולל מסוף אות שי״ן מא״ב ראשונה עד תחלת אות ד״ל״ת מא״ב שניה; ובה׳ אצפה שִׁימָצֵא עוד באחד המקצועות העתק אחר ממחזור זה, וברוב הימים יבא ליד איש משכיל ויוציאהו לאור עולם.

סיום העבודה הזאת כך הוא: תפארת יעטו והדר ילבשו, שמחה ישיגו

וששון ימצאו . ויום טוב היה עושה לכל אוהביו שנכנם בשלום ויצא בשלום ; כל אלה בהיות היכל על יסודותיו ומקדש הקדש על מכונותיו , כ״ג עומד ומשרת, דורו ראו ושמחו ; בעת ובעונה הזאת וכו׳. וכך היתה תפלתו של כ״ג וכו׳. תנות צרות לא נוכל . אתה מבין תעלומות לב . על חטא וכו׳ . וכאן נשלם המחזור הראשון , ואתחיל רשימת המחזור השני .

מעריב ר״ה : אמוני נבונים, בתקעם בירח איתנים . מעריב לליל שני : מלך אמיץ כח רב עלילה .

(לשחרית ר״ה) מלך קמתי לסלדך בכשרון . מסוד מצוקי שיתים, ומלמד יודעי העתים (א״ב משולשת). סדר קדושה : אז מאז בכל מפעל הבנתָ. האומרים אחר אלהינו , הבחונים באש ובמים (א״ב בלא חרוז). (למוסף) קדושה קלירית (?) אחנגך במו פי ובמורא אשגבך, אחז בשרי פלצות להעצים טובך (א״ב משולשת) אאפיד ישועה למלך, ממליך כל מלך, מסיר מלכים ממלך (א״ב). מלך עולם אדיר בכח, אל נאדר בכח . ואתה אזון קול מפאריך . שבתי וראה תחת השמש . איום חמים דעים (בנימן) . מי כמוך אדיר במרומים . הגוים אפס ותהו (כאן נקרעו שלשה דפים) . ומאהבתך ה׳ אלהינו . אל תירא יעקב , שובו שובבים , שובה ישראל . אנוש מה יזכה וצבא דוק לא יזכו בעיניך . אתאנו עדיך , לחלות פניך, בזה יום עשור ; בעבור תרחם , דופקי דלתיך , כמודה ועוזב (א״ב) אדם אם יבא, ליום תוכחה , מי יוכל ענות ; בבאו למשפט , לפני שופט , איך ירים פנים ; נערת בוראו , מי יוכל שאת , ביום דין ומשפט (הרי אלו שני פיוטים יקרים ונחמדים בלא חרוז ובלא שם המחבר). האחד בעולמו ואין שני לו . האומן במעשה אצבעותיו , הבוחן גדולות יצוריו , הגוזר ומעמיד עצותיו , הדש ענן אבק רגליו (הרי כאן כעין חרוז ולא חרוז ממש , וגם זה נראה קודם בזמן לפיוטים העשוים בחרוז) . הארלים אומרים בשכ״מ . האומרים אחד אלהינו (כמו ביוצר) . תאספם אפודת עולם , תברכם בברכה מרובה (א״ב בלא חרוז). עד לא מכון כסאך נכון : אהלתָ מתוחים , אמצת נמלחים , ואין מלבדך מאהל טפוחים (כמו במחזור איטלקי בשחרית יוה״כ , והוא נזכר גם בסדור רש״י) .

אחר סיום הפיוט הזה יש כאן באותו דף עצמו : שנת אורה שנת ברכה וכו׳ אשרי עין ראתה כל אלה וכו׳ ; נראה מזה כי הסופר השמיט בכוונה את סדר העבודה , שאולי היו נוהגים לכתבו בקונטרים בפני עצמו , וכמו הסליחות שהיו כותבים אותן בם׳ בפני עצמו , ולא נכתבו בקובץ הזה ; ואולי היה תלוי ברצון החזן לבחור לו איזה סדר עבודה שירצה , אתה כוונת או אמיץ כח (כנראה מסדור רש״י) . אך כל זה איננו שוה לי להבין כוונת הסופר הזה מה רצה לכתוב ומה רצה להשמיט , כאשר עיניך תחזינה במה שיבא .

קדושתא למנחה : איתן הכיר אמונתך — לבית יעקב המחבים . העתר נורא ואיום , לקווים ממך פדיום (א״ב בנימן) . אך אתים עדיך ביחף פעמותם , חנון ורחום לכל פעל (א״ב) . מיכאל מימין ממלל — כעמך ישראל . אל אדיר

רב חילו (ידוע במנהג איטלקי). כי רכובו בערבות. והיות בוערות לכס רם לויות (בנימן בר שמואל). האומר עצתי תקום ואין מי יאחר, הבונה פִנות עולם ואין מי יְבַלֶּה (א״ב כפולה ובלא חרוז). ובכן תן פחדך וכו׳.

קדושה לנעילה: אהבתי מעון בית משכנותיך (א״ב יוסף בר יעקב, ואיננו ר׳ יוסף בן סהל הספרדי, כדעת ר׳ וואלף היידענהיים, כי יש בידי משירי ר׳ יוסף בן סהל בדיואן ר׳ משה בן עזרא, ולשונם לשון משוררי ספרד, ולשון הקדושה הזאת לשון משוררי צרפת ואשכנז). אנא פנה אלינו, שור בְּעָנְיֵנוּ, וסלחת לַעֲוֹנֵינוּ; אז לפנות ערב, דפקנו כהומים, על שערי מלך; בל יונעלו, שערי רחמים, ונבקשה פני מלך; גם בעת רצון, תעל שועתנו, לשער היכל מלך (א״ב בלא חרוז). פתח שערי תפלה, אל שומע תפלה, לשמוע אל הרנה ואל התפלה (א״ב). כי לך יאתה מלוכה וגדולה. ובכן תן פחדך (וכו׳), עלינו לשבח, אוחילה, ויפתח בפזמון זה קלירי: היום יפנה, השמש יבא ויפנה, נבואה שעריך — כבוש כעס חטא ועון. אלהים סלח נא, אנא שא נא, טרם נעילת שער; אתוים בלב דאבון, סלח נא לעון, טרם יבא שמש; אֹמֶר הקם בספר, כי ביום הזה יכפר, כי פנה יום; היום יפנה וכו׳; בניך בשועם, היה אתה לעם טרם נעילת שער (א״ב משולשת, ואני לא אדע מהיכן למדו שהוא קלירי). ודוי וכו׳. אחר סיום תפלות יוה״כ מתחילים כאן בדף אחד בעצמו עניני קריאת התורה ביום שמחת תורה, ואלו הם: אתה הראת לדעת. ויהי בנסוע. גדלו, אלהי הרוחות הושיעה נא. ובמקום מֵרְשות שאומרים לחתנים, יש כאן: מושך חסד ליודעיו וצדקה לחושבי שמו — עמוד עמוד עמוד ר׳ פ׳ בר פ׳ החתן לתורה (ר״ת מאיר). מקדים וראש לקוראים זוכה עומד וקורא (גם זה ר״ת מאיר). אשר בגלל אבות — כי רועה נאמן היה לישראל. יהושע קם מאחרי משה. אשריכם ישראל. מי עלה למרום. אות ראשון אנכי, אות שני לא יהיה לך, אות שלישי לא תשא, אות רביעי זכור ושמור, התקבצו (מלאכים זה אל זה וכו׳), אות חמישי כבד הורים, אות ששי לא תרצח, אות שביעי לא תנאף, אות שמיני לא תגנב, אות תשיעי לא תענה, אות עשירי לא תחמד, התקבצו (מלאכים וכו׳). שמחו בשמחת תורה. אשריך הר העברים. רשות לגדלו: ידידי אל עדת לאומו (שמואל). רשות ליהללו: ה׳ בו מַעֲיָנַי, יעטה תהלה כְּמַדּוֹ (יעקב). ואחר כל זה יש כאן פיוטי סכות: אויימתי בחיל כפור. בך נגילה. קושט טעינת עץ. אנובב בפה ולשון. אקחה פרי עץ הדר. אז היתה חניית סכו. אמנם מפי מונֶה, כוכב בקר יִרְנֶה (א״ב שמואל בר יהודה). אור נכון מוצאו, ולבי לכבוד בוראו (שמואל בירבי יהודה). אל נִשא ארנן בהתעלסה. אשמעה ברכה, לאום מבורכה, בכל ברכה, וזאת הברכה (א״ב). אזכיר בפחד ובמורא, גדולות אדיר ונורא, (אליכם) אישים אקרא, וקולי אל בני אדם; ברא רוכב ערבות, שלשים ושתים נתיבות, אמרות ספורות קצובות, להודיע לבני אדם (א״ב אני שלמה ואיננו רחוק שיהיה בן גבירול). יִשַּׁבחונךָ בכל מִפְלָל. יצירי

כף וכל חלל (יצחק בר אברהם). מעריב סכות: איומתך סודרת קלוסך במקהלות (יצחק). מעריב ליל שני: אלהים ה׳ כמקראו, בנה הדומו וקירה כסאו (יצחק). תוספת: אזכרה נגינתי לילות וימים, בנין מפואר מחמד עולמים (יצחק). לליל שמיני עצרת: אלהים דבר בקול ערב (יצחק בן בת יצחק ברבי ליאון בר מרדכי בר שלמה אברהם). לליל אחרון: אעניד לך תפארה והלל. הושענא רבא: למען אהבת קדומים מראשון (א״ב). למענך אל אחד ואין שני (א״ב). אנא אזון שועת מיחלים (א״ב). אהל שכנת באדם (א״ב). כהושעת אלים בלוד עמך. כהושעת אב השליך עליך יהב. אם נצורה כבבת. אמוני ארץ אמונתך שוחחים (א״ב מנחם). כהושעת יהודה ואפרים (יצחק). למען אדם אשר בכף נוצר (א״ב). למען אב נצטווה על דם ברית (א״ב). אלהי אברהם מאויבי עז הושענא (א״ב כפולה יצחק). למען אב הנסה בעשרה (א״ב). אביר ישראל מאנשי דמים הושענא (א״ב יצחק). למענך אל עושה אורות (א״ב). למען אסף להחיות שבעה שבעה (יצחק). כהושעת ישע לזכרון (יצחק). אנא אנקת אסירי הבן (א״ב יצחק). אל נא תעינו כשה אובד. למען תמים בדורותיו תענה אמונים. אנא אזון תאבי ישעך. הושיענו מעזנו כי לך עינינו ולכה לישועתנו. קול מבשר מ״ו: אומן ישעך בא.

אחר כל אלה יש כאן אתה בחרתנו. או״א יעלה ויבא. והשיאנו. מפני חטאינו. ותודיענו. ואח״כ עמוד אחד חלק, ומעבר לדף כתוב: את השם הנכבד נאה לתהלותיו. אאמיץ לנורא ואיום. אנא הושיעה נא בני עפר מי מנה. אויימתי בחיל כפור. אכתיר זר תהלה. ארחץ בנקיון כפות תשורת שי. אווי סכת דוד. אל נא בל תהי. אלים כהשעין. אמנם מצות גזרות מצות. יצלצלו חובבים בקול שמחה וגילים. אף ברי. אפיק מעון מעושר. יפתח ארץ לישע — ותו לא מידי. ואחרי השלימי לרישום לפניך כל הנמצא כתוב בקובץ הזה, אשמיעך ידידי היקר ענין אחר, שהיה לי לכתבו אליך באגרת הקודמת. אלא מניעה מן החוץ עכבה אותי. הנה אתה ידידי בתחלת אגרתך ג׳ חשון אמרת אלי דרך מליצה „איש היה בארץ כנען יום טוב שמו״ ואני זה לי ימים רבים עלה ברעתי כי סברה זו שארץ כנען כנוי לארץ אשכנז טעות הוא בידך וביד החכם ש״ר, והא לך מה שכתבתי על זה זה ימים. ידוע כי הקיסר קארל הגדול (וכו׳ כמו באגרת CCXXIV עד והנה מלת מקום שהזכיר רבנו נתן בערך פרנין היא מלת Mak שענינה בלשון אילידייש ופאלניש כמו Mohn בלשון אשכנז) ואולי בימי ר׳ נתן אמרו מקום או מקון (כמו שהוא בלשון יונית ὄρκων כי מלשון יונית נראה שבאה המלה הזאת גם בלשון כנען וגם בלשון אשכנז). וכן מלת שניר שהזכיר רש״י היא מלת Snieg בלשון פאלניש, ובלשון אילידייש שמדברים בסביבות עיר מולדתי אומרים Schnech, ואולי חשב רש״י כי עקר המלה Snir, וכי רק לקושי הוצאת הרי״ש היו העבדים והשפחות אשר שאל את פיהם, אומרים Snieg או Schnech ועל כל פנים לשונו בדברים ג׳ שניר הוא שלג בלשון אשכנז ובלשון כנען, מוכיח בבירור כי אשכנז וכנען שתי אומות ושתי לשונות היו לדעת רש״י. ואני לא הייתי רוצה להחליט דבר בענין זה ולהכזיב שני חכמים גדולים כמוך והחכם ש״ר, עד אשר אראה כל שאר המלות אשר הביאו הקדמונים מאותו לשון כנען, ואראה אם יש לכלן שרש

בלשון סלאוויש, ולכך כתבתי לאחד מאוהבי בכראדי, ובקשתי ממנו שישתדל למצוא הצייטשריפט פיר וויסענשאפט דעם יודענטהומס, ויעתיק לי כל המלות ההן אשר לקשת אתה ידידי היקר והבאת שמה. אך באתני תשובתו שלא מצא הס' ההוא אצל שום אחד ממיודעיו. אבל בתוך כך הקרה ה' לפני מציאה חדשה, הסירה מלבבי כל ספק, והוא כי מצאתי במסעות ר' בנימן (בדף האחרון) כדברים האלה לאמר: ומשם והלאה ארץ ביהם והיא הנקראת פראגא, היא תחלת ארץ אשקלבונייא, וקוראים אותה היהודים הדרים שם ארץ כנען, בעבור שאנשי הארץ ההיא מוכרים בניהם ובנותיהם לכל אומות, כמו שעושין אנשי . . . עכ"ל, הרי מבואר בעדות אחד מהקדמונים, כי המכוון בכנוי "ארץ כנען איננו ארץ אשכנז אלא ארץ ביהם וסקלבוניא. ולפיכך מלאני לבי היום הזה להגיד לך דעתי, גם בטרם אראה שאר המלות הכנעניות שהביאו הקדמונים. ואתה ידידי היקר, אם תעתיק לי המלות ההן ברשימת מקומותן, תעשה חסד עמדי.

אתה עתה ברוך ה', ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפש החותם פה פאדובה ה' שבט התקצ"ט ידידך שד"ל.

רש"י בראש השנה י"ג ב' פירש פרגין מקו בלעז, וריב"ש בתשובה תמ"ב בהביאו לשון רש"י כתב מק. והר"ש בשביעית פ"ק ב' הלכה ז' כתב פירש בערוך מקו בלשון כנען.

הרשב"א שאלה צ"ט נשאל על עבד כנעני או ישמעאלי, והיתה כוונת השואל על עבד שהוא מבני סלאבי או מן הערביים, והרשב"א לא הבין, וחשב שהכוונה על עבד כנעני האמור בש"ס, והאריך שם ללא תועלת. משמע כי בימיו כבר התחיל השם הזה להיות בלתי נודע, ובפרט בין הספרדים הרחוקים מן הסלאבי.

בס' הפרדס (קושטנדינא תקס"ב) בסוף דף מ"נ: זקננו הרב ר' בנימן בר שמואל מקוסטני זצ"ל אמר: "ומחזיקין ביסוד הפיוטים גלות ירושלים אשר בספרד וגלות כנען עד צרפת וכל ארץ רומי וכל ארץ אלמניאה" הרי שאין כנען אשכנז.

ראבן דף ס"א ע"א: אם טבלה בבגדיה טבלה, ודוקא אשה בבגדים שהם רחבים שכך היה מנהג נשים שלהן כמו שעדיין נוהגות הנשים של ארץ כנען.

יוסיפון פרק ראשון: הם הנקראים סקלבי ואומרים אחרים שהם מבני כנען.

Nr. CCXXXI

An Herrn J. Cohin in Livorno

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 198. Vol II Nr. 16

12. 2. 1839 כ"ח שבט התקצ"ט

לכבוד ידידי בעל בריתי המשכיל והנבון כ"ש ר' אליעזר בר שלמה שלום עד העולם

בשמחת לבב ראיתי מכתבי ידך, גם כי בפתחי האגרת וראיתי כל הני טצדקי

והרפתקי דעדו עלך מפאת הגביר נ״ב, ושחזרתך בגלילות האלה לא היתה ברצונך, אלא מסני ההכרח, להציל את שלך, אז מר לי מר, ובכאבך יכאב לבי גם אני. ומכל מקום אקוה כי לא יאחר הגביר הנ״ל לתקן את המעוות, בלי שתצטרך לבא אתו במשפט, וגם אם ח״ו אין לבבו ישר (מה שאני רחוק להאמינו) תמצא עכ״פ מי שיעשה לך משפט.

דע ידידי כי עדיין לא קבלתי שום דבר מהגביר הנ״ל ומעולם לא כתב לי דבר, ומעתה גם אם ישלח לי לא אקבל. דברתי עם מוכר ספרים נכרי על דבר המקראות שאמרת, ואמר לי כי כשיהיו סה פאדובה יקח מהם י״ב, אך לא אמר לי בכמה יקנה אותם, וגם אני לא רציתי לומר לו בכמה תמכרם, רק זאת הבנתי מדבריו שלא יקחם אלא בשער הזול. ואתה ידידי דע לך כי הבאת המקראות ההם בארצות ממשלת חקירה קשה מאד.

ידידי מוהר״ר רמש״ג נ״י דורש בשלומך ומבקש ממך שתביא עמך הספרים שהבטחת למכור לו, ומלבד זה אם תמצא בליוורנו ס׳ כנה״ג על כל יורה דעה ואבן העזר וס׳ דינא דחיי ב׳ חלקים על הסמ״ג, תקנה אותם בשבילו ותביאם הנה עמך, עוד זאת הוא מבקש ממך שתדרוש בשמו לשלום ידידנו היקר מע׳ החכם ר׳ אברהם ברוך פיפירנו נ״י ותשאל מאתו שימסור לך ס׳ סמוכים לעד וס׳ מדרש אליהו להרב בעל שבט מוסר, אשר נתן לו במתנה מע׳ החכם השליח כמהר״ר משה בן סמחון נר״ו; ובכל אופן אם תמצא עוד שם בליוורנו השליח הנ״ל תפרוס אליו רוב שלומות, ותשאל ממנו הספרים הנ״ל. גם בשמי תדרוש את שלום החכם השליח הנ״ל ותשאלהו אם הועילה לו אגרתי אל הגביר מאטיו כהן.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש המצפה לראות פניך מהר הכו״ח פה פאדובה כ״ח שבט התקצ״ט.

ידידך שד״ל.

Nr. CCXXXII

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 199 Vol. II Nr. 17

13. 2. 1839. כ״ט שבט התקצ״ט

לכבוד אדוני וידידי החכם המפואר כ״ש מוהר״ר משה לנדויא שלום עד העולם.

זה לי ימים ושנים כתבתי לאדוני ושלחתי לו העתקת אגרת השבת לראב״ע, ולא קבלתי ממנו תשובה אולי אבדה אגרתי בדרך. והנה היום בא אלי מכתב מאת ר׳ שמואל ליב גאלדענבערג, בו יגיד לי כי אתה אדוני וידידי מבקש ממני שאקנה לך ס׳ שם הגדולים, על כן חשתי ולא התמהמהתי לבא אליך במכתבי זה, למען הודיעך כי לעשות רצונך חפצתי. והנה נא ידוע תדע אדוני וידידי כי הרב חיד״א הדפיס תחלה בשנת תקל״ד ס׳ שם הגדולים בכרך קטן (klein 8.) ואח״כ בשנת

תקמ״ו הדפים שם הגדולים חלק שני in 4 to, ואח״כ בשנת תקנ״ו הוציא ס׳ ועד לחכמים in 4 to, ובסוף בשנת תקנ״ח הוציא מחדש in 4 to שם הגדולים חלק ראשון ונספח אליו ועד לחכמים חלק שני. ואני אין בידי רק שם הגדולים דפום ראשון שנת תקל״ד, והשאר שהזכרתי אינם בעיר הזאת רק ביד קצת מחכמי העיר, וכמצוא מהם לקנות קשה מאד, כי אפילו בעיר ליוורנו אשר שם נדפסו הם יקרי המציאות, ואם תרצה, אולי במשך הזמן אקחם לך משם ואולי ס׳ ועד לחכמים כבר הוא בידך ואינך צריך לו. ואם היה מספיק לך שם הגדולים הקטן אשר בידי, אני אשלחהו לך חנם אין כסף. ועכ״פ אם נחוץ לך לחפש דבר מה בכל הספרים הנ״ל, פקוד עלי ואני אמהר לישרתך באהבה.

ואחרי אשר מה׳ היתה נסבה שאכתוב אליך אדוני וידידי היקר, לא אצא מלפניך עד אם דברתי דברי ואגלה אזנך על ענין אשר רחש לבי זה ימים. דע ידידי כי נמרתי בלבי להוציא לאור כוך אחר כרך מדי שנה בשנה ס׳ מחקרי שד״ל, הוא יפרד והיה לחמשה ראשים, מקרא, יכלול פירוש ספרי הקדש על הסדר, ואתחיל מישעיה — הקירת קדמוניות יכלול חקירות בקדמוניות ישראל - רפאים יקומו, יכלול דברים יקרים מועתקים מספרים עתיקים כ״י לדעת שפתי ישנים — שירים כמשמעו — דרכי לשון יכלול חדשות בחכמת לשוננו — כל כרך וכרך יכלול מעט מכל הענינים האלה, או מרובם. ועתה בטרם אגיד כוונתי לאחד מן המדפיסים אשר לא מבני עמנו, באתי היום לגלות את אזנך ולשמוע מה בפיך, אם טוב בעיניך להדפיס הס׳ הזה על הוצאותיך, ולתת לי ממנו בשכרי חמשים עקסעמפלארע. וכבר כתבתי אל גאלדענבערג שידבר אתך על הענין, והוא כתב לי ועשה עצמו כמתעלם מן הענין הזה, על כן אמרתי לדבר אני אתך בלא סרסור

ועתה שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך, אל נא תשיב את פני. בבואך להדפים ס׳ כרם חמד מחברת ד׳, ראה באגרתי הראשונה מיום ערב כפור תקצ״ח, ושם קרוב לסופה תמצא ארבעה טורים מסדר העבודה במנהג רומניא ציצי פטרם וכו׳ צור עולמים וכו׳ צעיר כהושע וכו׳ צדק בְּשֵׁב גזר דינו לְבַצֵּעַ. והנני מבקש ממך שאחר מלת לבצע תוסיף סימן כזה ב). ובשולי הדף תוסיף ההגהה אשר אנכי נותן לפניך היום.

עוד זאת אדרוש ממך בשם אחרים, שתודיעני אם השלמת הדפסת המחזור, כי יש כאן מי שקנה ממנו חלק אחד או שנים, על ידי ידידי מוהר״ר הלל הכהן דע לא טאררע, ותשלום הספר לא בא עדיין, והקונה נכסף אליו. אם יקובל החכם היקר שי״ר לרב בקהלתך המפוארה, ישמח לבי גם אני, וגם לקהלתכם אקוה שיהיה לטוב ולברכה, ולא אאריך בתהלותיו, כי אוהבו אני, ואין אוהב מעיד.

ועתה אתה אדוני וידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הבו״ח פה פאדובה כ״ט שבט התקצ״ט

ידידך המוכן לשרתך שד״ל.

ב) אמר שד״ל נראה כי סדר עבודה זה הוא לר׳ שלמה הבבלי הנזכר בטור ארח חיים סימן תרכ״א, אך עתה (שבט תקצ״ט) אין הספר לפני ולא אוכל לבדוק אם כתוב בו אנא השם בשתי הפעמים כעדות בעל הטורים.

Nr. CCXXXIII

An Herrn Dukes Vater in Wien

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 200 Vol. II Nr. 18.

17. 2. 1839 ג׳ אדר התקצ״ט

לכבוד ידידי היקר והנכבד כ״ש הר״ר צבי הירש דוקעס ברכה ושלום עד העולם.

אחרי ההודאה לך במאד מאד על אשר מהרת למלאת שאלתי ולעשות את בקשתי, הנני מודיעך כי ידידנו החכם הרופא דא לא וולטא שלח לי ס׳ שו״ת שערי צדק ועוד שני ספרים קטנים מאד, בשם קדמון, ודגל אהבה, לשלוח לבנך שי׳, ויען רחוק הוא למצוא נוסע מכאן לעירך שיקחם עמו, אמרתי אגלה את אזנך, למען תודיעני אם אולי נחוצים הם לבנך שי׳ עד שיכשר בעיניך שאשלחם לך על ידי הדיליזאנץ, או אם אולי נחוצים לך שני הספרים הקטנים ואשלחם אליך על ידי הפאסט, לא באגרת, אלא מוקפים נייר שתי וערב, ואז לא תהיה ההוצאה רק שליש ממה שתהיה אם אשלחם באגרת.

ס׳ משא בערב וס׳ כרם חמד, וכל ס׳ אחר שתרצה לשלוח אל הרופא הנ״ל על ידי, שלח כרצונך, ואני אשלח אליו.

על ידי ידידי החכם יש״ר קבלתי אגרת מהר״ר גדליה ברעכער, ואת הכוזרי לא קבלתי עדיין, כי היה ידידי הנ״ל מצפה לשלחו אלי בלא הוצאות, אך בראותי כי יארך הזמן קודם שימצא מי שיביאהו אלי, כתבתי לו שישלחהו אלי על ידי הדיליזאנץ, ואולי בתוך השבוע הזה יגיעני.

ידידי החכם הנ״ל שלח לי ג״כ אגרת מהר״ר אפרים ישראל בליכער, אך אין בדעתי להשיב אליו תשובה, כי אין אגרתו רק פטפוטי מלין, ואני לא אדע מה הוא מבקש ממני. נראה שהוא נכסף שאתן שבח ותהלה לספרו מרפא לשון ארמית בטרם אראהו. היתכן זה?

אם יוודע לך שום חדוש על אודות המשורר הלוי (אשר מפרעסבורג כתבו שאינגו עוד בבית הדפוס), ועל הדפסת בני הנעורים והגיון בכנור, תמהר ותגלה את אזני, ולך תהיה צדקה.

וכדי שלא תהיה האגרת הזאת ריקה מכל חמדה, אעתיק לפניך (ואתה תשלח לבנך שי׳) ענין יקר אשר מצאתי בסדור כ״י על קלף אשר קבלתי במתנה, והיא גאולה להר״ר מיימון זצ״ל (נראה שהוא אביו של הרמב״ם) וזו היא:

מלכי עד מתי וכו׳.

אתה עתה ברוך ה׳ ואתה שלום ובנך המשכיל שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ג׳ אדר התקצ״ט.

ידידך שד״ל.

העתקתי ספר אלכוזרי לר׳ יהודה הלוי תנצב״ה מלשון הגרי אל לשון עברי, ור׳ יהודה היה מתכוין להורות שבחה של תורה ולהשיב תשובות לפילוסופים ולחכמי דת האומות ולקראים, ואני בתרגמי אותו לא אשנה עקר דבריו ולא אחליף ענינו, ואם אוסיף ואגרע במדבר לא אשחית הענין כפי יכלתי ותבונתי, ומאת ה׳ אשאל עזרתו, וכאשר התחלתי להעתיק אותו במאמר החכם ר׳ יוסי בן ברוך נר״ו הוליך ממנו שני השערים הראשונים אל אנגלטיירא, והתופשים אותו החזיקו בם ולא יכול להחזירם והוצרכתי לחזור ולהעתיקם כבתחלה, כדי שיהיה שלם אצלנו בעזרת האל. ואלו הם ראשית דבריו ותחלת מאמריו. שאלת ישמ״ך האל להודיעך הטענות והתשובות שאנו משיבים להולקים ע״ינו מן הפילוסופים וחכמי דתי האומות והקראים, וזכרתי מה ששמעתי מטענות החכם הישראלי הנקרא חבר עם מלך כוזר.

ואחרי הדברים והאמת האלה ארשום לפניך ידידי היקר קצת הערות אשר נזדמנו לפני בקריאת פירושך הנחמד. דף כ״א ע״ב והיחס אל האדם, נ״ל פירושו ויחוסנו לאדם הראשון, כי אב אחד לכלנו, וכלנו מיוחסים אליו. וכן פירש בעל קול יהודה.

סימן ט׳ ואין מדחה, צריך לקרות מִדָּחֶה, והוא שם דבר, כמו דחיה, והכוונה אין דרך לדחות ולהכחיש.

סימן כ״ז אך באמונתנו לא יהיה שוה עמנו, בכ״י וגם בדפוס קדמון בלא פירוש אין כאן מלת באמונתנו, וכן עקר, ופירוש הענין בסימן קט״ו באמרו ועם כל זה לא נשתוה הגר וכו׳.

סימן ל״ט פרידה עצמית, עצמי איננו qualitativus, אלא essentialis.

סימן מ״ב מִדַּין הענין האלהי וכו׳, תרגומו ad ordinem rerum divinarum non ad ordinem intellectualium, animalium, aut naturalium rerum pertinet.

סימן ס״ב והם כאשר הם מן המחקר והדקדוק, נ״ל באשר, והכוונה והם באותה מדרגה שהם בה מן המחקר והדקדוק.

סימן ס״ז ואם היה מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות בחומר קדמון וכו׳, נ״ל שאין הכוונה להאמין שהבורא ברא מתחלה חומר קדום להיסודות, אלא להאמין שהחומר הוא קדמון ממש בלי ראשית ותכלית, כאשר היתה דעת אפלטון, וז״ל הרמב״ם במורה חלק ב׳ פכ״ה: אמנם אם יאמן הקדמות על הדעת השני אשר בארנוהו (בפרק י״ג) והוא דעת אפלטון, והוא שהשמים ג״כ הווים נפסדים, הדעת ההוא לא יסתור יסודי התורה וכו׳. וכן פירש בעל קול יהודה וכן בכ״י. וההערה הזאת מתפשטת ג״כ על מה שפירשת בסוף הסימן ההוא.

סימן ע״ו ושמונו משתתפים, בעל קול יהודה הגיה מְשֻׁתָּפִים, וכן נכון, והכוונה שהפילוסופים עשו אותנו משתפים הטבע עם הבורא, כי הנה אנחנו נותנים כבודו לאחר וכאלו שותף היה לו במעשה בראשית, באמרנו הטבע חכם, ואולי נאמר ג״כ שהטבע בורא.

סימן ע"ז אך הם עוזרים לחומר לקבל צורת האדם, מה שכתבת ידידי: יעורו את חומר הזרעיי (דען קיים) מתנומתו, להתהוה (זיך צו ענטוויקעלן) הוא האמת לפי דעת האחרונים, אך לא לכך נתכוון המחבר, והכנסת דעות האחרונים בפירוש דברי הקדמונים לא ישרה בעיני, כי בזה יטעה הקורא ויחשוב שגם הקדמון ההוא דעתו כדעת האחרונים.

סימן פ"ד כי אין נכנס בלב מאמתו ספק, נ"ל מְאַמְתוֹ, ופעל אֱמֶת ענינו לפעמים warhnehmen, והכוונה מי שראה הענינים ההם לא היה שום ספק נכנס בלבו.

דף ל"ו ע"ב ורצה יתי ונגשם נ"א ונגשמו הלוחות. דע כי בדפוס קדמון בלא פירוש וכן בכ"י אין כאן מלת הלוחות אלא ונגשם, או ונתגשם, וכן פירש בעל קול יהודה וכן בפירוש כ"י, וכן נכון בלא ספק, ואין הכוונה שהאל נגשם חלילה, אך הכוונה כעין מה שאמר קודם לכן באותו סימן "שאין אנחנו יודעים איך נגשם הענין עד ששב דבור" אף כאן הכוונה כי רצה האל ומאמרו שהיה רוחני נתגשם ונחרת בכתב על הלוחות.

סימן צ"ה כי אין טענה בשלמות מעשה מעושה חכם יכול וכו'. נ"ל בלא ספק שהכוונה: אין על שלמות המעשה שום טענה יותר גדולה מזו, שיהיה עושהו חכם יכול וכו', כלומר כשהעושה חכם יכול וכו' הרי זו ראיה גדולה מאד על שלמות המעשה. ובעל קול יהודה והפירוש כ"י פירשו כפירושך.

דף ל"ח ע"א האקלימים השוים, הם ממעלה 23 ½ עד מעלה 66 ½ לצפון ולדרום, ואגב ריהטא יצא מתחת ידך מה שכתבת שם.

סימן צ"ז ואלו היו הפילוסופים מביאים מופת על היחוד ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה, נ"ל לא היו עומדים מוסב על האומות וכהניהם, לא על הפילוסופים, ובעל קול יהודה פירש כפירושך.

דף ל"ט ע"ב כאשר עשו הפלשתים בארון שאמרו כי האלהים שם, נ"ל הכוונה על מה שאמרו (ש"א ד' ז') ויראו הפלשתים כי אמרו בא אלהים אל המחנה, וחלילה שיהיה לדעת החבר יד האלהים שם נאמר על הארון.

דף מ' ע"א ובחירתנו אותם, הכוונה והיותנו בוחרים אותם כרצוננו בלי שיבא נביא ויקבע לנו מקום לבנות הבית שמה.

דף מ"א ע"ב וכל מלאכותיו הראו לו רוחניות וצורותם גשמיות, נראין לי דברי בעל קול יהודה וז"ל: דע שאין כונתו ברוחניות לדבר בלתי גשמי לגמרי, שא"כ היה בדבריו קבוץ בין הפכים באמרו שהראו לו רוחניות וצורותם גשמיות, והיינו צריכים בביאורו להתעסק בבנין מגדלים פורחים באויר דמיוננו וכו' וכבר כשל בעיוני כחי על ביאור המקום הזה, ובא החלום ברוב ענין, עד אשר הורו עיני ממה שכתוב בשני סימן ד' וכן לדעת חכמינו מצטיירות מן הגשם הדק הרוחני הנקרא רה"ק הצורות הרוחניות וכו'.

את מעט ההערות האלה תקח מידי לאות על אהבתי אותך ואת מלאכתך ובאהבתך את האמת בטחתי כי תזכה לי אהבה על אהבתך.

ואתה ידידי החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"א אדר התקצ"ט, ידידך שד"ל.

העתקתי ספר אלכוזרי לר׳ יהודה הלוי תנצב״ה מלשון הגרי אל לשון עברי, ור׳ יהודה היה מתכוין להורות שבחה של תורה ולהשיב תשובות לפילוסופים ולחכמי דת האומות ולקראים, ואני בתרגמי אותו לא אשנה עקר דבריו ולא אחלף ענייניו, ואם אוסיף ואגרע במדבר לא אשחית הענין כפי יכלתי ותבונתי, ומאת ה׳ אשאל עזרתו, וכאשר התחלתי להעתיק אותו במאמר החכם ר׳ יוסי בן ברוך נר״ו הוליך ממנו שני השערים הראשונים אל אנגלטיירא, והתופשים אותו החזיקו בם ולא יכול להחזירם והוצרכתי לחזור ולהעתיקם כבתחלה, כדי שיהיה שלם אצלנו בעזרת האל. ואלו הם ראשית דבריו ותחלת מאמריו. שאלת ישמיך האל להודיעך הטענות והתשובות שאנו משיבים לחולקים ע׳׳ינו מן הפילוסופים וחכמי דתי האומות והקראים, וזכרתי מה ששמעתי מטענות החכם הישראלי הנקרא חבר עם מלך כוזר.

ואחרי הדברים והאמת האלה אראשום לפניך ידידי היקר קצת הערות אשר נזדמנו לפני בקריאת פירושך הנחמד. דף כ״א ע״ב והיחס אל האדם, נ״ל פירושו ויחוסנו לאדם הראשון, כי אב אחר לכלנו, וכלנו מיוחסים אליו. וכן פירש בעל קול יהודה.

סימן ט׳ ואין מדחה, צריך לקרות מִדָּחֶה, והוא שם דבר, כמו דחייה, והכוונה אין דרך לדחות ולהכחיש.

סימן כ״ז אך באמונתנו לא יהיה שוה עמנו, בכ״י וגם בדפוס קדמון בלא פירוש אין כאן מלת באמונתנו, וכן עקר, ופירוש הענין בסימן קט״ו באמרו ועם כל זה לא נשתוה הגר וכו׳.

סימן ל״ט פרידה עצמית, עצמי איננו qualitativus, אלא essentialis.

סימן מ״ב מִדִּין הענין האלהי וכו׳, תרגומו ad ordinem rerum divinarum non ad ordinem intellectualium, animalium, aut naturalium rerum pertinet.

סימן ס״ב והם כאשר הם מן המחקר והדקדוק, נ״ל באשר, והכוונה והם באותה מדרגה שהם בה מן המחקר והדקדוק.

סימן ס״ז ואם היה מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות בחומר קדמון וכו׳, נ״ל שאין הכוונה להאמין שהבורא ברא מתחלה חומר קדום להיסודות, אלא להאמין שהחומר הוא קדמון ממש בלי ראשית ותכלית, כאשר היתה דעת אפלטון, וז״ל הרמב״ם במורה חלק ב׳ פכ״ה: אמנם אם יאמן הקדמות על הדעת השני אשר בארנוהו (בפרק י״ג) והוא דעת אפלטון, והוא שהשמים ג״כ הווים נפסדים, הדעת ההוא לא יסתור יסודי התורה וכו׳. וכן פירש בעל קול יהודה וכן בכ״י. וההערה הזאת מתפשטת ג״כ על מה שפירשת בסוף הסימן ההוא.

סימן ע״ו ושמונו משתתפים, בעל קול יהודה הגיה מִשְׁתַּתְּפִים, וכן נכון, והכוונה שהפילוסופים עשו אותנו משתפים הטבע עם הבורא, כי הנה אנחנו נותנים כבודו לאחר וכאלו שותף היה לו במעשה בראשית, באמרנו הטבע חכם, ואולי נאמר ג״כ שהטבע בורא.

סימן ע"ז אך הם עוזרים לחומר לקבל צורת האדם, מה שכתבת ידידי: יעורו את חומר הזרעיי (דען קיים) מתנומתו, להתהוה (זיך צו ענטוויקעלן) הוא האמת לפי דעת האחרונים, אך לא לכך נתכוון המחבר, והכנסת דעות האחרונים בפירוש דברי הקדמונים לא ישרה בעיני, כי בזה יטעה הקורא ויחשוב שגם הקדמון ההוא דעתו כדעת האחרונים.

סימן פ"ד כי אין נכנם בלב מאמתו ספק, נ"ל מְאַמְּתוֹ, ופעל אֱמֶת ענינו לפעמים warhnehmen, והכוונה מי שראה הענינים ההם לא היה שום ספק נכנם בלבו.

דף ל"ו ע"ב ורצה יתי ונגשם נ"א ונגשמו הלוחות. דע כי בדפוס קדמון בלא פירוש וכן בכ"י אין כאן מלת הלוחות אלא ונגשם, או ונתגשם, וכן פירש בעל קול יהודה וכן בפירוש כ"י, וכן נכון בלא ספק, ואין הכוונה שהאל נגשם חלילה, אך הכוונה כעין מה שאמר קודם לכן באותו סימן "שאין אנחנו יודעים איך נגשם הענין עד ששב דבור" אף כאן הכוונה כי רצה האל ומאמרו שהיה רוחני נתגשם ונחרת בכתב על הלוחות.

סימן צ"ה כי אין טענה בשלמות מעשה מעושה חכם יכול וכו'. נ"ל בלא ספק שהכוונה: אין על שלמות המעשה שום טענה יותר גדולה מזו, שיהיה עושהו חכם יכול וכו', כלומר כשהעושה חכם יכול וכו' הרי זו ראיה גדולה מאד על שלמות המעשה. ובעל קול יהודה והפירוש כ"י פירשו כפירושך.

דף ל"ח ע"א האקלימים השוים, הם ממעלה $23\frac{1}{2}$ עד מעלה $66\frac{1}{2}$ לצפון ולדרום, ואגב ריהטא יצא מתחת ידך מה שכתבת שם.

סימן צ"ז ואלו היו הפילוסופים מביאים מופת על היחוד ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה, נ"ל לא היו עומדים מוסב על האומות וכהניהם, לא על הפילוסופים, ובעל קול יהודה פירש כפירושך.

דף ל"ט ע"ב כאשר עשו הפלישתים בארון שאמרו כי האלהים שם, נ"ל הכוונה על מה שאמרו (ש"א ד' ז') ויראו הפלישתים כי אמרו בא אלהים אל המחנה, וחלילה שיהיה לדעת החבר יד האלהים שם נאמר על הארון.

דף מ' ע"א ובחירתנו אותם, הכוונה והיותנו בוחרים אותם כרצוננו בלי שיבא נביא ויקבע לנו מקום לבנות הבית שמה.

דף מ"א ע"ב וכל מלאכותיו הראו לו רוחניות וצורותם גשמיות, נראין לי דברי בעל קול יהודה וז"ל: דע שאין כונתו ברוחניות לדבר בלתי גשמי לגמרי, שא"כ היה בדבריו קבוץ בין הפכים באמרו שהראו לו רוחניות וצורותם גשמיות, והיינו צריכים בביאורו להתעסק בבנין מגדלים פורחים באויר דמיוננו וכו' וכבר כשל בעיוני כחי על ביאור המקום הזה, ובא החלום ברוב ענין, עד אשר הורו עיני ממה שכתוב בשני סימן ד' וכן לדעת הכמינו מצטיירות מן הגשם הדק הרוחני הנקרא רה"ק הצורות הרוחניות וכו'.

את מעט ההערות האלה תקח מידי לאות על אהבתי אותך ואת מלאכתך ובאהבתך את האמת בטחתי כי תסיף לי אהבה על אהבתך.

ואתה ידידי החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"א אדר התקצ"ט, ידידך שד"ל.

האגרת הזאת הרשות בידך להדפיסה .

למצוא לספרך קונים באיטליאה קשה הדבר , למיעוט הקוראים ספרי להי"ק, ומתי מספר הקוראים בהם יש בידם פידוש קול יהודה. ומכל מקום אם בָּתֵּם המלאכה תשלח לי קצת העתקות אשתדל למכרם ואשלח לך הכסף בבאנקנאטען וצריך שתשלח אותם לעיר ווין ומשם לעיר טריעסט ליד מי שתרצה, בצווי שימסרם . . . . תמחול לתת שלום בשמי אל המליץ הנכבד הר"ר ברוך שענפעלד ונם להרב אב"ד שבעירך נ"י . גם להר' אפרים ישראל בליכער תתן שלום ותאמר לו כי קבלתי אגרתו , אך לא השיבותיו תשובה , כי לא אדע מה הוא מבקש מאתי . האם רצונו שאשבח ספרו בטרם ארָאנו ? — גם שידו אשר בספרך איננו מעיד על שלמות ידיעתו בלשון ארמית , אם לא שֶׁנַּהֲפֵךְ בזכותו ונתלה השבושים בסופר הכותב מפיו .

שד"ל .

Nr. CCXXXVI

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 205 Vol. II Nr. 21

18. 3. 1839. ג' ניסן התקצ"ט

לכבוד אדוני וידידי החכם המפואר כ"ש מוהר"ר משה לנדויא שלום עד העולם

אחרי ההודאה לך במאד מאד על אשר כבדתני להסכים להוציא לאור מחקרי ,ולתת לי מהם המשים עקסעמפלארע , תהי משכרתך שלמה מעם ה' ומעמו ישראל ! אמר אליך כי מעתה הנני ממהר לקבץ ולתקן ולהעתיק הענינים לצורך הכרך הראשון , ואמנם לרוב הטרדות המקפות ומצערות אותי לא אוכל להשלים המלאכה עד אחר קצת ירחים, ובימי הקיץ הבא אקוה שאוכל לשלוח הספר אליך.

ועד לחכמים ושם הגדולים אצוה לבקשם בליוורנו ואשלחם אליך לעת מצוא. גם על דבר פחד יצחק אשתדל לשרתך בקרב הימים, כאשר תראה במכתבי לידידנו הר הזהב. אחרתי לכתוב אליך , כי רציתי לצרף אגרתי עם אגרת ידידי מוהר"ר הלל הכהן , והוא היה חולה ועד היום הזה לא היה ביכלתו לכתבה .

ואתה אדוני וידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ג' ניסן התקצ"ט ,

ידידך המוכן לשרתך שד"ל

Nr. CCXXXVII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 206. Vol. II. Nr. 22.

19. 3. 1839. ד׳ ניסן התקצ״ט

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ״ש שמואל ליב הר הזהב שלום .

לא השבותני דבר על אודות הלקוטים ממחזור ויטרי ומחי יהודה אשר בקשתי ממך שתשאל מאת ידידנו מוהר״ר שי״ר , ותביאם אלי ; ואף לא על מה שאמרתי לשלוח אליך לזכרון תלמידי החכם ז״ל ; לזאת עליך קצף . וגם על ענין מחקרי שד״ל היה לך להודיעני שלא השלכתו אחרי גוך, ובשתיקתך הנה אמת הדבר כי עשית עצמך כמתעלם .

בקרב הימים עתיד לבא הנה המוכר ספרים המכונה J. Cohin , ובבואו אמר לו שישלח שתי העתקות מס׳ פחד יצחק לידידנו האדון החכם רמ״ל. ואמנם לצוות לקנותם מיד הגביר מינץ לא אוכל , כי המוכר ספרים הנ״ל לפי מה שכתב לי מקרוב יש לו דין ודברים עמו . אמת הוא כי מחיר פ״י עד אות מ׳ הוא 10 f. בקירוב . מיד האדון החכם רמ״ל תקבל חלקי המחזור אשר ישלח לידידי מוהר״ר הלל הכהן , ותתן לו מחירם , ותצרף עמהם מה שתרצה לשלוח מכ״ח החדש לתת במתנה , ועוד שלשה למכור , וגם שלשה מן הישן (מחברת ג׳), גם שני סדורי תפלה באותיות גדולות ובנייר חזק תקח מאת החכם רמ״ל ותתן מחירם בעבור ידידנו מוהר״ר רמש״ג הלוקח אותם בשביל בנו , גם ס׳ בוחן צדיק תקח בשבילו . את כל אלה תשלח על ידי הדיליזאנץ לידידנו מוהר״ר Lelio Della Torre , לתשלום מה שאתה חייב לו , והשאר אשלח אליך בכסף מלא למקום שתרצה , או יהיו בידי בשביל קונטרסי פחד יצחק ששלחתי ושאשלח לידידנו מוהר״ר שי״ר , אשר מאד יגל לבי ביום אדע שנתקבל בעיר פראג המעטירה . בכתבך אליו תזכירהו שנית ענין הלקוטים ששלחתי לו, אשר אני מבקש ממנו העתקתם , או האריגינאלען שלי על מנת להחזירם אליו . ודברי האגרת אשר כתב , נשלמו ? יודפסו ? וטענותיו החדשות נגד דעתי על דבר התחלת הנקוד בבבל , היסתיר אותן מידידו ?

אם בא לידך ס׳ קורא הדורות החדש , תשלח שליש העתקות גם ממנו.

אם תבא הנה בשמחת נפש אראה פניך , אך יכאב לבי אם תהיה ביאתך גורמת לך הפסד ממון .

למכור חמשים כ״ח באיטליאה אין תקוה , ואם בקשתי חמשים העתקות ממחקרי שד״ל אין זה למכרם כלם , אלא מיעוטם למכור מיד , ורובם לתת במתנה, או למכור ברוב הימים .

בימים האלה אחרי קבלתי אגרתך יעצוני כליותי לחלק את חקירת קדמוניות (במחקרי שד״ל חלק א׳) לשתים , חקירה וקדמוניות , והחקירה תכלול מאמר על

יסודי התורה, החלותיו וכתבתי ממנו קרוב לבאגען אחד, ולבבי שמח בו כעל כל הון יקר ונעים (א).

מלת דחן קשה מאד. געז׳ פירש פילגשים, משרש דחה שענינו בערבי דחיה כמו בלה״ק ואח״כ הושאל למשגל; והפירוש הזה רחוק בעיני מאד, כי למה לא יאמר הכתוב בלשון הנהוג בארמית שגלתיה ולהנתיה, ויבחר מלה שאין לה חבר? מלבד כי גם בערבי שאומרים דחה על המשגל, לא הונח שם מן השרש הזה להורות על הפילגש. וראז׳ פירש (כדעת Ludovicus de Dieu) משרש דחן שענינו בערבי הקטיר קטרת, ויהיה דחון ענינו מוגמר; והקישה געז׳, אם השרש דחן, מהיכן באה ו״ו נעה במלת דחון? ולזה יתכן להשיב שאולי הנקוד מוטעה, ואפשר לנקד דחֵן. ואחרי אשר רש״י ז״ל העיד כי דחון ענינו שלחן בלשון משנה, ורד״ק בשרשים הביא מן התוספתא הדחונות של בעלי בתים, נ״ל שאין להחליש דבר עד שלא נמצא הלשון הזה במשנה ובתוספתא, כי אין ספק כי לשון המשנה כולל הרבה מלות ארמיות ועבריות קרמוניות. ואתה עתה בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים, אולי תמצא מי שיזכור הלשון הזה, ואני לא מצאתי אלא דכון שיש לו בית קבול (כלים פ״ק ז׳), ואיננו דחון. והנה אף אם יהיה דחון ענינו שלחן, אין ספק כי איננו שלחן סתם, כי הוא פתורא שמו, ולא יתכן שיהיה דחון אלא מין שלחן פרטי, ואולי הוא שלחן המיוחד לצחק עליו (tabula lusoria).

אם עדין לא יצאה מתחת הדפוס אגרתי אליך על פירוש תהלים לרד״ק (נ״ח אלול תקצ״ח), הנני מבקש ממך להוסיף בה ההערה הזאת קודם מלות: ועתה עוד לקוטים אחרים תקח מידי. ואלה דברי ההערה: אמר שד״ל אחר זמן מצאתי ראיתי תהלים עם פירוש רד״ק דפוס אמשטרדם שנת תקכ״ה, וגם הוא שלם, ונעתק מדפוס רע״ח. וגם אם כבר נדפסה האגרת ההיא, השתדל להוסיף ההערה הזאת בסוף הספר, אם תוכל. אם תוכל לשלוח אלי העתקת דברי החכם קרייצענאך עלי, תעשה חסד עמדי, כי רחוק הוא מאד שיבאו האננאלען ההם לידי. בהיותך בעיר לייפציג ראה אם תמצא מוכר ספרים נאמן, שיתרצה לקחת מידי איזה סך מספרי Prolegomeni והשתדל שיכתוב אלי התנאים שירצה, ואני אשלח אליו הספרים דרך טריעסט. ודע כי עדיין לא מכרתי מהם גם אחד באשבנז, רק שלחתי מהם במתנה לקצת חכמים מישראל ומשאר עמים.

ואתה ידידי שלום וכל אשר לך שלום, והחכם זאקס וכל חכמי פראג שלום, כנפשכם וכנפש הכו״ח פה פאדובה ד׳ ניסן התקצ״ט.

ידידך שד״ל.

(א) אמר ישעיה: הלא הוא המאמר אשר הוצאתי לאור ע״י החכם שאלתיאל אייזיק גרעבער בלעמבערג 1880

Nr. CCXXXVIII (1

An Herrn Dr M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d' ordre de l'Index. rais 207 Vol. II Nr. 23

26. 3. 1839. י״א ניסן התקצ״ט

לכבוד ידידי החכם היקר נודע שמו לתהלה ולתפארת, כ״ש הר״ר מרדכי יאסט
ברכה ושלום.

אגרתך היקרה והנעימה מיום י״א תשרי הגיעתני ביום אתמול י׳ ניסן, ששה חדשים אחרי כתיבתה; אולי מסרת אותה לאחד מן המשוטטים בארץ (השטן ושכיריו . . . וחבריו) ההולכים רגל את הארץ, ומתעכבים בדרכם למען בדוק כל חור וכל סדק, לדעת כל אשר ימצא שם בדק, להבדיל בין השושן ובין החדק, ולשפוט את העם משפט צדק; על כן אחרו פעמי אותיותיך, וישמחתי על דבריך התמהמהה עד בוש.

לא ארחיב פה ואאריך לשון להגיד כמה היו לי דבריך לשמחה ולששון, וכבר זה שבע שנים שמחתני ידידי בהזכירך את שמי לטובה בספרך הנכבד אללגעמיינע געשיכטע דעם איזר׳ פאלקעס, ואמנם מה שכתבת על אוהב גר בהאלליישע ליטעראטור צייטונג לא ראיתי ולא שמעתי בלתי היום ואם תשלח לי הדף ההוא (כאשר שלח לי ראזענמילללער זצ״ל את דף לייפציגער ליט׳ צייט׳ אשר דבר בו על ספרי הנ״ל) או העתקתו, תעשה עמדי חסד ואמת. גם הגד הגד לי כי בהאלליישע ליט׳ צייט׳ נכתבה זה שנים בקרה על פירושי ישעיה שלי (אשר הדפים ראזענמילללער ע״ה, מדי דברי בו יהמו מעי לו; רחם ארחמנו יאמר נא ה׳) דרך בזיון ואיבה, ומי יתן ואראה דבריה! אז ימלא שחוק פי. ועתה מקרוב הגד לי כי באננאלען שלך החכם קרייצענאך שפך חמתו עלי, על דבר המכתב החמישי אשר בכרם חמד מחברת שלישית, וגם הדף ההוא אם תשלחהו אלי (על ידי הפאסט, ולא על ידי משוטטים בארץ) ישמח לבי ויגל כבודי, כי הלא זאת תהלתי בראותי גם המתחסדים גם המתחכמים, כל יושבי קצוות, גוערים בי על היותי אוהב האמת והולך בדרך מישרים, אשר היא הדרך הממוצעת. ועתה ידידי החכם היקר אברך את ה׳ שלא עשני מחזיק בדרכי הרמב״ם אשר הורנו כי כשנתקלקל לאדם יסוד מהי״ג יסודות (אשר בדה מלבו) הרי יצא מן הכלל ומצוה לשנאו ולאבדו. והנה אתה בספריך הראית עצמך ראציאנאליסט, ובלתי מאמין בנבואה מן השמים, ואני אם ח״ו הייתי פילוסוף כהרמב״ם, הייתי מחויב לישנוא אותך, ולהשתדל לאבד אותך, חלילה! אבל אני אינני פילוסוף כהרמב״ם, אבל

1) קודם האגרת הזאת הובאה בקינטרים אגרת מכתב ידו ממש של החכם המפורסם מרדכי יאסט לשד״ל מן י״א תשרי מי יתנך באח לי לפ״ק, ותשובתה בצדה (ישעיה).

אני יהודי כי׳ מאיר שהיה אוהב את אלישע; וק״ו בן בנו של ק״ו אתה החכם היקר, הדורש טוב לעמך ומורים קרן ישראל בין העמים, הלא אני וכל ישראל חייבים בכבודך ובאהבתך אחינו אתה, אחינו אתה. ואם באננאלען שלך נתת מקום לדברים קשים עלי, ׳ען את האמת אהבתי וכתבתי, ולא נשאתי פנים לזקן, לא יקצוף על זאת שמואל דוד, כמו שלא יקציף על מה שכתבת (בגעשיכטע שלך) בגנות שמואל הנביא ודוד המלך. ועתה ידידי היקר אני הנה בריתי אתך, וכל אשר יהיה ביכלתי לשרתך ולתמוך בימינך (בכל מה שיהיה לכבוד האמת עשה אעשה).

ועד דבר האננאלען מה אעשה? כי הקוראים אשכנזית בארץ הזאת רק מתי מספר המה, ומלבד זה יכבד הדבר מאד להכנים ספרים כאלה בארצנו, וכבר קניתי בכסף מלא הצייטונג של פיליפזאהן, ולקחה ממני ונגנזה מטעם הצענזור, וזה שני ירחים שלחתי בקשה אל הגובערניום שיחזירוה לי, ועדיין לא באתני תשובה. ואמנם לשלוח לך ענינים לכתוב באננאלען שלך, לא אחדל כאשר יזדמן לי. והיום הזה הנני מעתיק לפניך ענין אחד שכתבתי בקיץ שעבר אל החכם צונץ, בהביאי לפניו רשימת הענינים הנכללים במחזור כ״ץ על קלף משנת רמ״א, אשר ביד הגבירים היקרים Gabriel Trieste אשר בעיר הזאת, ומצאתי כתוב בו: הלא זה הוא סדר תפלת תענית נעשה ברומא ביום ה׳ כ״א בסיון שנת פ״א לפ״ט כשנסעו שלוחי הקהל ללכת בחצר, וכתבתי על זה הערה וזה לשונה: נראה שהכוונה לאויגיון שהיה שם חצר הפאבסט בימים ההם. ואמנם מה היתה הצרה ההיא, אשר בעבורה שלחו קהל רומא שליחים לחצר בשנת פ״א, נ״ל שהוא השמד הי״ר הנזכר בשבט יהודה, והביאו Basnage בספר ט׳ פרק י״ט סימן ח׳, והחכם הנכבד יאסף כתב עליו (בחלק ז׳ עמוד 258 שהוא Fabel), והמחזור הזה מוכיח שאמת היה ולא משל היה. ועתה ראה זה מצאתי בס׳ עמק הבכא לר׳ יוסף הכהן (בעל ס׳ דברי הימים למלכי צרפת, וזה עמק הבכא הוא ס׳ בלתי ידוע לדע ראסס׳, והוא כ״י ביד ידידי מוהר״ר רמש״ג וביד ידידנו יוא״ל, וזה לשונו: ויהי בשנת חמשת אלפים (וכו׳ כמו באגרת CCI עד ולא נעשה הדבר הזה עכ״ל).

ועתה עוד זאת אשמיעך, והוא כי ביום תמול שלשום בא אלי מעיר Tunisi, וקניתי (בעד f. 22 C. M.) דיואן (Diwan) ר׳ יהודה הלוי, כולל קרוב לט״ו אלף טורים (versi) לאביר המשוררים בעל הכוזרי; וצר לי מאד כי לא מצאתי בו שום זכרון שנה (data) אשר אותה נפשי למצוא בו, למען הפיץ אור על דורו של המשורר, כמו שמצאתי כה וכה בדיואן ר׳ משה אבן עזרא אשר קניתי זה שנה וחצי בעד f. 16, והארכתי בהודעת ענינו באגרות העומדות עתה תחת מכבש הדפוס בכרם חמד ד׳.

ידידי היקר הנה ידידי החכם יש״ר בקש הסכמתי לשלוח אליך קצת אגרות שכתבנו זה לזה, למען תתן להן מקום באננאלען שלך, וכבר שלח לך מהן. ועתה בראותי הבשורה אשר שלחת אלי, וראיתי כתוב בה: Ausgeschlossen bleiben-rein theologischen oder philosophischen Untersuchungen, ראיתי כי אין מקום לאותן האגרות באננאלען שלך. ועתה ידידי את אשר תחפץ תעשה,

ואם תתן להן מקום תעשה הטוב והישר בעיני, ואם לא, אפנה על ימין או על שמאל.

אם הבחור המשכיל לעוועגשטיין עודנו בעירך תמחול לתת לו שלום בשמי ולומר לו כי בבוא ס' קינות שלו לידי אכתוב אליו, ואמנם לאבד זמני בויכוחים עם אדם האומר שלא ירדתי לסוף דעתו ולא הבנתי כוונתו, אי אפשר לי. ועכ"פ הנני מבקש מאתו שלא יכתוב לי עוד „כבודך הרמה" כאשר כתב באגרתו sine anno et loco אשר קבלתי ביום אתמול.

ואתה ידידי החכם היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה י"א ניסן התקצ"ט,

ידידך מכבדך ועבדך שד"ל.

Nr. CCXXXIX

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index rais. 208. Vol. II Nr. 24

28. 3. 1839. י"ג ניסן התקצ"ט

לכבוד ידידי, הדרי והודי, הבחור היקר, אוהב התורה והמחקר, ובכר מדות טובות וחמודות, לו עשר ידות, כ"ש ר' יהושע העשיל שור, ה' ישמרהו ויחיהו ואשר.

למן היום בשרתני חתונתך עם בת ר' יהודה הלוי רחש לבי דבר טוב לבא לפניך במנחה טהורה, משירי ר' יהודה הלוי בעל הכוזרי, אשר הייתי מצפה מיום ליום שיבא לידי מארץ מרחקים הדיואן שלו הבלתי ידוע בעולם, ועתה בשבוע הזה ברכני ה' והגיע לידי וקניתיו בכ"ב זהובים (f. 22. C. M..), אז חשתי ולא התמהמהתי ובקשתי ומצאתי בו גם שירים לחתונה, ואחד מהם להתונת ר' יוסף הלוי בן מיגש, וגמרתי בלבי לשלוח אותם אליך לכבוד חתונתך, וחברתי שירה להיות להן כהקדמה, ועשיתיה כמשקל הנהוג אצל ר"י הלוי ושאר קדמונים, והא לך שער הקונטרים ושירתי אשר תהיה בראשו (1), ובמשך הזמן אשלח אליך הקונטרים (באגען אחד בקירוב), ואתה אם תחפוץ בו להוציאו לאור, עשה תעשה.

היה בשלום ובשמחת נצח כנפשך וכנפש הכו"ח בחפזון גדול י"ג ניסן התקצ"ט

ידידך שד"ל

(1) השירה הזאת נדפסה בראש ס' בתולת בת יהודה, ובכנור נעים ח"ב דף 247 (ישעיה)

Nr. CCXL

An Herrn A. G. Samiler in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 209 — Vol. II Nr. 25

2. 4. 1839 — י״ח ניסן התקצ״ט

יחי ראב״ה ואל ימות, גבור ואיש מלחמות, ידו בכל חכמות, וזרועו מושלה לו לפענח נעלמות, לישתום סתומות, ולסתום שתומות, ידיו רב לו ופיו למהלומות, לפניו יכרעו כותבי פלסתר בעלי מזמות, מנסן סדום גפנם ומשדמות, ונביאי מלבם הממלאים את הארץ חזיון שוא וחלומות, לקרוא בשמותם על אדמות, חרדות ילבשו ואימות, יסגו כלמות, יכסיומו תהומות, הנושף ברוחו בבקעת מכתבי עמל ואון ומרמות, ומרוח אפו יכלו והיא מלאה עצמות, ואין מחזיר לפגריהם נשמות, יתן ה׳ לך בלבבך שבע שלומות, וירבה לך עז ותעצומות, לפקוח עינים עצומות, ולהשפיל עינים רמות, ולעשות נקמות, בחרבות וברמחים ובקרדומות, חבלים יפיל לך בנעימות, ויעשה לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ אשר נקבו בשמות, וממתנה נחליאל ומנחליאל במות.

זה ששה ימים הגיע לידי ספרך הנדפס ופרדסך כ״י. אם כוונתך רצויה, מעשיך רצויים.

בענין הגימטריאות אין ספק אצלי כי החכם צונץ יחזור בו ויבטל דעתו בס׳ שהוא מחבר עתה, כי כן כתב לי שאיננו מאמין עוד בהן.

והנה אני אין לי פנאי גם אין לי חפץ ללקט ולרשום לפניך קצת ענינים אשר כתבת ולא ישרו בעיני. רק אחת אגיד לך, והוא כי אתה אומר (דף כ׳, וצ״ל דף כ״ג) כי רק מימות ס׳ יוחסין ואילך קראו לס׳ הזהר בשם זה, וזה שקר, דהא ר״מ ריקנאטי קדים טובא (מאתים שנה קודם בעל ס׳ היוחסין), והנה הוא מזכיר תמיד ס׳ הזהר הגדול וס׳ הזהר המופלא. ובתחלה עלה בלבי לומר שמא דברי הריקנאטי נעלמו ממך, אך בהגיעי לסוף ספרך (דף ל״ב) ראיתי כי גם אתה מזכיר שהריקנאטי רגיל לכנותו בשם ס׳ הזהר המופלא — אז השתוממתי וגבהלתי, ואמרתי היתכן לחכם כזה שיהיו דבריו סותרין זה את זה? מניה וביה אב״ה ליזיל ביה נרגא?

ואבאה אל פרדסך כ״י. ואמר כי דבריך על ברוך שאמר הם בעיני חלום שוא וחזיון כזב, גם דבריך על נחמתא דברים בטלים הם לפי דעתי, ומזכה אני במקומי את החכם שי״ר, אשר זה שבע או שמנה שנים כתבתי לו כי פירושו על נחמתא הוא עצם האמת. ויתר טענותיך עליו אינני עתה מוסנה להביא אותן במצרף.

גם בענין חשבונות הראב״ע, אעפ״י שהדבר נוגע לעצמי, לא ישר הדבר בעיני להניח חפצי שמים ולעסוק בחקירתם עוד שנית, אחרי כל מה שעמלתי בהן לשעבר. הנה כשראיתי שני חכמים אומרים בפרהסיא שאין לדברי הראב״ע מובן

כלל, פניתי מכל עסקי ארבעה שבועות וישבתי בעליה ודרשתים, ועשיתי זה לכבוד האמת אעפ"י שאינני אוהב את הראב"ע. ועתה אם יקום אדם וימצא שדברי הראב"ע סובלים פירוש אחר זולת פירושי מה בכך? ואם יאמר כי פירושו טוב מפירושי מה בכך? הלא ממך למדתי המתחיל לא יושג, ואם אני פתחתי הפתח ואדם אחר יבא אחרי וישלים את דברי למה יחר לי? הן אמת כי להיות המבינים בעניינים אלה רק מתי מספר בין קוראי לה"ק, אם תוציא לאור פרדסך אולי הקוראים הבלתי מבינים יחשבו כי דברי משובשים היו, לא בדעת ולא בהשכל, ובראותם אותך מדבר עלי עתק בגאוה ובוז אולי יחשבו כי אתה סללת לך דרך חדשה, ואני הלכתי ארחות עקלקלות. ואולם דיה לצרה בשעתה, והיה אם תוציא לאור דבריך, אז אולי אאבד זמני לחקור את כל דבריך אחד לאחד, ואם אראה פירושיך טובים ונכחים מפירושי אודה ולא אבוש לומר טעיתי. וכבר ראית כי גם במאמרי שאנו דנים עליו (עמוד 76) כתבתי: ובזה טעיתי. ועוד מעט בכרם חמד מחברת ד' תראה כי זה י"ג חדשים כתבתי אל החכם יש"ר אגרת, תחלתה: שמחתי מאד כי בא לידך ושהה אצלך הכ"י היקר וכו' וברבתה שמחתי בראותי כי העתקת וכו' וכי ברקת ס' יסוד מורא הכלול בקובץ ההוא ועל ידו תקנת קצת מהגהותי והשערותי. כי אמנם ידוע תדע כי האיש המכיר את מקומו והשמח בחלקו, איננו צריך לעשות סייג לדבריו לבלתי יפול מדבריו ארצה, ואפילו אם יחוש לכבוד עצמו, לא יירא שמא כבודו יפגם אם יודע שטעה.

והנה תחלת דברי פיך בגאוה ובגדל לבב לאמר שלא יעלה על הדעת שבוונת הראב"ע היתה על חשבונות והמצאות שחידשו חכמי חרשים שהיו כמה דורות אחריו. וכי אני אמרתי שבוונת הראב"ע על האלגעברא ועל חשבוני המעשרות? ומי לא יבין כי אני תפשתי בדרכי החשבון הנוהגים בימינו, כדי להקל על הקורא, ומי לא יבין כי יהיה מעשה החשבון בכל דרך שיהיה, מוצא החשבון אחד הוא תמיד. ולא אאריך בזה לבלתי יחם לבבי, כי ביד חזקה אני עוצר את קלמוסי בהיות מכתבך לנגד עיני, ובראותי כי אחרי אשר דברי סקלו לפניך המסילה להבין חידות הראב"ע, אתה מתהלל במתת שקר, כאלו ממך הכל, וכאלו אתה פוקח עיני ומגלה חדשות לפני. והנה כבר השמעתיך שאין רצוני עתה לבלות זמני לחקור את כל דבריך בענין חשבונות הראב"ע, ואולם ידוע תדע [כי לא התעלמתי מהם מכל וכל, אך את פירושך למאמר הראשון חקרתי ובדקתי, ואני שמעתי ולא אבין איך המלות האלה: כמרובע עמוד המשולש השוה שכל צלע (כמו שהוא בדפוס המבורג, או צלעו כמו שאתה אומר) באלכסון העיגול, יהיה המכוון בהן: כמו מרובע ארוך ששתים מצלעותיו כאורך עמוד המשולש ושתים מצלעותיו כאורך אלכסון העיגול. מריה דאברהם! כל שומע סירוש כזה תצלנה שתי אזניו. לדבריך מרובע עמוד המשולש איננו מרובע עמוד המשולש, אבל הוא מרובע הנעשה מעמוד המשולש ומאלכסון העיגול, ומלות שכל צלע או שכל צלעו אין המכוון בהן כל צלע או כל צלעו, אלא שתים מצלעותיו. אבל אתה מבקש להולמן באמרך שכל צלע באורך המרובע] הזה יהיה שוה לקו אלכסון

העיגול . אבל האורך מאן דכר שמיה ? כי מרובע אמר הראב״ע, לא מרובע ארוך וסתם מרובע איננו ארוך . ועדיין מה מקום למלת כל ? שצלעות ארכו הילו״ל . ועל כל פנים כאלכסון היל״ל, לא באלכסון . ומלבד כל אלה מה שייכות יש לחלק ראשון מן המאמר הזה עם החלק השני המחובר עמו במלת כאשר ? ולדבריך חסורי מחסרא והכי קתני, וכמו שמרובע עמוד המשולש הוא שלשת רביעיות מרובע הצלע (כך מרובע הצלע הוא שלשת רביעיות מרובע אלכסון העגול) . כל המלות האלה השמיט הראב״ע . ואחרי כל אלה אתה מתרעם עלי שאני שולח יד להגיה דברי הראב״ע, ואתה מפרש אותם על ידי תוספת וחלוף אותיות ומלות, ודבורו נשאר נלעג אין בינה . העיני האנשים תנקר ? ואולי בספרא וספרי או בפסיקתא מצאת המדרש הזה, ואם קבלה נקבל ; ואולי בחלום חזיון לילה הגד לך ושמעת מפי המגיד אשר גלה לר׳ יוסף קארו כי השם שדי רומז לי״ד כוסות שיש לשתות ביום השבת, ואם נבואה נקבל — ולא די לנו הצער הזה אלא שאתה אומר כי הנסח שמצאתי ביסוד מורא כ״י (כמרובע עמוד המשולש השוה בתוך צלע וצלע באלכסון העיגול) הוא סיוע שיש בו ממש לחזק פירושך הנ״ל . התחשוב שיש באיטליאה מוח כל כך מזוהם שיוכל לקבל דברים כאלה ?

ועתה ידידי היקר תסלח לי אם אחר שבדקתי פירושך על המאמר הראשון, ומצאתי בו ככל הדברים האלה וככל החזיון הזה, נלאיתי להמשיך חקירתי על יתר דבריך ופירושיך, אבל אמרתי השאר יהא מונח עד שיבא אביה״ו וידפיסהו להתגולל עלי ולהתנפל עלי .

ומה שאמרת על צורות המספרים יסודתו על דבר אמת, והוא שתחלת החשבון היה על אצבעות היד (זה עשרים שנה באגרת אל החכם יש״ר פירשתי לפי זה למה שלשה ארבעה בה״א נוספת הם לזכר ובלא ה״א הם לנקבה), וצורת | במקום אצבע היא עומדת, וכן כתב Condillac בספרו La langue des calculs ספר ראשון פרק ט״ו, ולדעתו צורת o מורה על אצבע כפופה (ומה שאמרת שהוא מורה עשרה שבוש הוא, כי אינו אלא מקום פנוי וכסא ריקן), ושאר המספרים נעשו מהרכבת הקו | על אופנים שונים, אלא שאין בידנו עתה צורתם הראשונה : Sans doute ils auront été tracès en combinant différemment le signe de l'unité 1 ; mais leur première forme ne supsiste plus.

ואתה ידידי היקר קודם שתכנס ראשך בחקירה זאת היה לך לדרוש ולדעת מה היא צורת המספרים אצל הערביים. והנה מספר ב׳ ומספר ו׳ וכן מספר ז׳ ומספר ח׳ אחת היא צורתם אלא שהיא הפוכה, ולפי זה גם אתה גם Condillac האומרים כי צורות המספרים נעשו מהרכבת צורת |, כל כך פעמים כפי המספר המכוון, מחזה שוא הזיתם, ואין צורות המספרים אלא הסכמיות בלבד . וגם ידעתי כי הערביים לא היו הם ממציאי הצורות האלה, אבל למדו אותן מאנשי הודו או מן הפרסיים (וזכורני שראיתי בתלמוד בבלי, ולא אדע עתה מקומו איו, וז״ל משום דאיתיה במנינא פרסאה דקרו לעשרה חד, וזה המנין הפרסי נ״ל שהוא חשבון האריטמיטיקא הנהוג בינינו), ויש לבעל דין להסתייע בזה ולומר שהערביים החליפו הצורות, ולעולם שמתחלה היתה כל צורה כוללת הקו | כל כך פעמים כפי המספר

המכוון . אך לדעתי רחוק הדבר מאד להאמין שאם היה הענין כן מתחלתו, יחליפו בו הישמעאלים שנוי גדול כזה, להכנים בו צורות שמספרי קוהן שוה.

ועתה אתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום , כלבך וכלב ידידך הכו״ח פה פאדובה יע״א י״ח בניסן לפ״ק.

שד״ל.

אחרי שלא הספיקה אגרתי לנסוע ביום אתמול , אוסיפה לך הערה אחת . בספרך הנדפס (דף כ״ד ע״ג) כתבת כי מדרש תהלים חסר מזמור מ״ד , והחכם צונץ (עמוד 266 הערה d) כתב שהוא חסר מזמור מ״ב , וזה וזה שקר , כי מזמור מ״ב הוא כאיל תערוג , ומזמור מ״ד הוא אלהים באזנינו שמענו , ושניהם יש להם מדרש , אלא שעל אלהים באזנינו שמענו מצויין בטעות מ״ג במקום מ״ד. ויותר היה ראוי לכם שתאמרו כי מזמור מ״ג חסר . ובאמת גם הוא איננו חסר , אלא שאינו מתחיל בפסוק שפטני אלהים , אך בפסוק אומרה לאל סלעי. כן הוא במדרש כ״י על קלף שבידי אשר נכתב בשנת מ״ב לאלף הששי , ובכ״י זה נמצאים ג״כ המזמורים צ״ו צ״ז צ״ח , והוא מסיים במלות שלום על ישראל , ואין בו מן במה יזכה נער ואילך . והנני ממהר לשלח מעל פני האגרת הזאת , לבלתי יתגרה בי יה״ר לאבד זמני לבקש מומי זולתי . ואתה ידידי שלום .

Nr. CCXLI

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 210. Vol. II Nr. 26.

15. 4 1839 א׳ איר התקצ״ט

לכבוד ידידי החכם המופלא הר״ר יום טוב צונץ ברכה ושלום.

צום אסתר . אבשרה בקהל רב וכו׳ עד הסר והתזה (כבר הוא בידך והא לך ההמשך : גדלה צעקתי ועלתה לשמי עליה , ונקרע לקולי גזר דין החתום לכליה , דלותי ולי יהושיע ואצל רגלי מדחיה , לא נטשי ולא עזבי בגלות ובשביה. הן כל פעם בהתעברו על כל לשון ואומה , מלקה לה בתחל ואחר כך מכין מלגמה , ולי לפני מזורות רפאות תעל מוקדמה , כי כל מדותיו עלי חסד ורחמים המה . זה כאשר זד הוסב וגולגל עליו , כי נטה אל אל ידו ורע בצואר אליו , חשב לשרש כרם משמח בפריו בעליו , הרפתו תגל היום ורוע קלקוליו . טבועו בהגיע נדדה שנת המלך , ושאג וצרח ספר הזכרונות לפניו להלך , יפוי כח פתחיה בהתראות פני המלך , שמשי מוחק וגבריאל כותב בהלך . כשמעו אומר

אומר מַהֵר ועשה כן, גחן צואר וטען להֵכֵן, לֶכְתוֹ מצאו יושב מורה קומץ בית שכן, שח בא מיעוטך, ודחה את כל התוכן. משך המֶרְכַּב ומשך עֵדִי לפנים, וענה אין בי יכולת עד ארחץ בצונן ובחמין, נחסה הדסה ואסרה כל בתי הבלנים, והלך ושאב והֵחָם ועשה כל תקונים. סופד ונאנח היה בעורכו הֶעָרוּךְ, כי נֻסָּה בכף מהתענג ומרוך, על גביו עלה ובעט מפרקתו לפרוך, לקיים ואתה על במותימו תדרוך. פוסעים בהיותם פני בית המן, הפילה עליו בתו עציץ מְדוּמַן; צְצָה והנה הוא צנחה ומתה לְעֻמַּן, ונדחף אבֵל בשלה וחפוי ראש על רוע הסימן. קרא למרעיו והגיד להם אשר קרהו, וכַדַּבְרָם עִמּוֹ סריסים הבהלוהו, רִבְצָם על משתה ומלכה הלשינתהו, ונבעת ונחפז וצירים אחזוהו. שָׁצַף וקצף המושל וקם בחמתו, והנם חובטים וכורתים כל אשלי גנתו, תבע שׁוּב לפנים ומצאו על מטתו, ויחר עליו אפו וצוה לתלותו.

שחרית יוה"כ. אקום חצות לילה וכו' עד ואחנן בקולי (הוא בידך, וזה הוא ההמשך): הרשעתי פי אקרא ומרדתי אומר, וסוּר ממצות ה' ולא שוה לי, זלגו עיני דמעות יום תוכחה בזכרי, חרד לבי ופחד בהתבוננני יום הדין; טענתי בכן לומר לא תשוב עיני לראות טוב, יִתַּר ממקומו לבי ויחרד בקרבי; כי מי יצדק לפניך מרום, לא יזכו בהשפטם משרתי שחקים; מלאכיך בהתבקרם תָּהֳלָה תשים בהם, נתעב אף כי נאלח שותה כמים עולה; סופו רקב ואחריתו סריחה ותולעה, עודנו בושת וקלון וחייו כלמה וחרפה; פָּקוֹד בקרים בָּחוּן רגעים שָׁמוּר צעדים קצוּב עתים, צל עובר רוח הולך ציץ השדה וחציר יבש; קמתי על כן בקהל אשוע מבקש צדקה חנם, רוגֵש בבית הַוַּעַד ומתכפש בעפר; שואל חיים וחסד ורחמים, תחנה מפיל אולי נסתר ביום אף.

מספר הבתים בשתי הסליחות ביום הלבנת, ביום כפרת, הוא חמשה (5).

תפלה לעני כי יעטף. רוחו ושיחו נאלם. הִתְוַדּוֹת אל יוצרו. על עון גלוי ועל נעלם. שערי צדק תבא. ואל ישׁב דך נכלם — שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם.

בת ציון וכל חילה. אִסַּר אסרה לענות. נפשה על כי מעלה. אל אביה לַעֲנוֹת. בו סרה עד עלה. עשן באפו חרונות. ותצא מאהלה. גולה בין הבנות. נושאה במֶרֶד קולה. בין בוטחות שאננות. אין אוֹמֵר ואין דברים. בלי נשמע קולם — שאו שערים וגו'.

נדיבי עם נאספו. עם אלהי אברהם. כי נכסוף נכסָפוּ. ויהיו כאיש נדהם. על עונות עדָפוּ. ומנוס אבד מנהם. ומשחר נשקפו. עד ערב התמהמהם. וחטאיהם הרפו. ופשעיהם כֻּלָּהָם. והתודו את עונות אבותם ואת מעלם — שאו שערים וגו'.

יום כפורים הוא זה. לסליחה ומחילה. ועם קודש רוזה. מִשְׁמַן בשרו ודלה. קורא לצור כל חוזה. לך ה' הגדלה מִי כפורים הזה. על נפש אשר מַעֲלָה, וענות דל אל תבוזה. ואל נא תשקץ לגאלה. חסדך להם חומה מימינם ומשמאלם — שאו שערים וגו'.

מטרם עלות שמש. המעלות אשר ירדה. וטרם יחשך שמש. בבא חמה בכבודה. אלהי חטאי המֵשׁ. וסר עון ובא תודה. ועם כפוף כמו חרמש. תזקוף בהוד ועודדה. וחן וחסד תחמש. אפרים ויהודה. כי אתה אל. ואתה מחיה את כלם — שאו שערים וגו'.

נכבדות ניב יְדַבֵּר. אל ארץ הלבנון. בראש הרים פסת בר. אחרית יהיה מנון. וחטאת מעש ודבר. ארץ גזרה ישכנון. במקום איש לא עבר. כי ישוב אל לְחָנֵּון. ציון היתה כמדבר. ולפני שמש ינון. ויאמרו ברוך אלהים. מעתה ועד עולם — שאו שערים וגו'.

ואלה במחזור כ"י שנת רמ"א אשר ביד הגבירים טריאסטי:

על ספרי הקדש שנגבו. אוחילה קירות לבי בזכרי אהביך, אש דת כתבתני בזרוע כתביך, בנסוע הארון עדות ברית כתביך, ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויביך: גוי מקרב גוי לקחת באותותיך, גלוי שכינתך הופעת עליהם בהדרתך, דגול מרבבה שובה אלפי רבבותיך, קומה ה' למנוחתך: העליתי על לבבי ואזכור בחרץ, חפץ כהני באש זרה להפרץ, ועתה אשר במקדשך עלה הפורץ, קומה אלהים שפטה הארץ: זאת אשיב אל לבי במעבדיך, זדי עמי חיים שאול בהוריך, חרפות חורפיך הלא תזכור בפקדך, קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך: טפסר הוקם על ראש מפזזיך, טען להעלות את ארון מעזיך, ידו בשלחו פרץ עזא בירעזיך, ועתה קומה ה' אלהים לנוחך אתה וארון עזך: כשרון מתהלך באמת ותמים לעבדך, כמעט קצפת בהראותו ספר מחמדיך, להנקם נקם תורתך לעיני עבדיך, קומה ה' אל נשא ידך: מוקדת מגלת נהי הוחרטה ברשיום, משפטה שפטת והוספת כהם לקיום, נקם ברית תורתך לנקום איום, קומה אלהים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום: סובא בכלי בית האלהים לענוש, סערת חמה אספת עליו לכנוש. עתה הלא תפקד מחרפיך לאנוש, קומה ה' אל יעז אנוש: פקדת שרפת עצמות מלך אדמוני, פקוד הלא תפקד לתורת תחכמוני, צמתם המיתם בקצפך ותחז עיני, קומה ה' הושיעני: קרע לב מחרף דתך בקרעהו, קלונו גלה לשבר עז זרועהו, רשע בגבה אפו הניעהו הכניעהו, קומה ה' קדמה פניו הכריעהו: שאול יוריד שולחי יד בכתביו, שמוד ישמידם נורא על כל סביביו, תלבשת קללה יעטם בזרוע רהביו, יקום אלהים יפוצו אויביו: באפך

החרימם האשימם הצמיתם להכסה, נעדם והריקם מיגיעם בלי מחסה, ימיהם המעט ומתניהם המעד לשסה, קומה ה' באפך הנשא: מלא פניהם קלון ומחה יקומם, נצח תהי אחריתם להכרית שמם, חטאת אבותם לזכור ועון אמם. עתה אקום יאמר ה' עתה ארומם: זכור ה' לבני אדום להעד, קומי ודושי בת ציון להסעד, וידעו כי אלהים בישראל להתועד, אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד:

על המעוררים כנגד התלמוד

אראלים צעקו חוצה מרה על אודותינו, אף מלאכי שלום מר יבכיון רבביתנו, בקום . . . להפר ברית צור עזרתנו, ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו: גבורי כח עושי דברו אבות הנקראים, גם אתם התעוררו קנים ונהי להנאים, דברת חרפת שכנינו ולעג וקלס משנאים, אבותיכם איה הם והנביאים: הלא לכם שבטי יה בעדות קיים, התעורר ובכוח על בניכם הנדים מאוים, ואתם מחשים אף המה במצולות ים, ולא נודע מקומם אים: זעקו מרה והתפלשו באפר רועי המונו, זד יהיר מחצתם ורצצתם ראש תנינו, חלף חרפות אויב חרף בלעג לשונו, איה המעלם מים את רועה צאנו: טף ונשים לזאת בצום ובכי ינהו, טהר עצם שמים וכוכבי מרום יכהו, יעוררו מלאך הברית בקנאתו ישמו ויתמהו, איה ה' אלהי אליהו: כלה מחפתה וחתן מחדרו בכל המוני, כלילים ישליכו ארץ בשק ואפר רפדוני, לזאת יספדו ויילילו מפני עקת שטני, לא אמרו איה ה': מה תתני סוגת לך תורת שפר, מעילי רקמתך התפשטי והציעי שק ואפר, נכבדות המדבר בך אם יהיו לחפר, איה שוקל איה סופר: סוד הערימו על תלמוד תורתך ומדרשו, סופרים ומשנים להשבית וחקר סודם להחרישו, עליך יעזוב חלכה בשמעו להג מבישו, איה השם בקרבו את רוח קדשו: פקוד ונקום נקם ברית קנאת תורתך, פה לפה הורית מאז דברותיך, צור ישראל עד מתי תשים עברתך, ואיה קנאתך וגבורתך: קנא תקנא על תורתך הורית משמיך, קנאת חכמים ותלמידים המרביצים תורה לעמך, ראה ה' פן יבוזו לי מתקוממיך, אים איפוא חכמיך: שחת רשתם עמנו ילכדו בה לרגעים, שלום רב לאוהבי תורתך ואין פגעים, תמה ותשתומם על שבר חטאים ופושעים, ואיה אהל משכנות רשעים, ברית אמונים נצור וזכור חסדי נעוריהם, ידע בגוים מעוך כי אתה גואליהם, נחלתך אל תתן לחרפת עמים ומחניהם, למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם:

אחרת

ארוך דמעתי יומם ולילה ולא אחשה, מפני עקת רשע ומפני חמת הנושה,

בזמת אולתו יעין להכחיד נעם מדרשי, איה הברית אשר צוה ה' את משה. גבר יהיר וסכל דורשי און וגלולים, שת בלבו להפוך שרשי דת המעולים, דרישת משנה וסוד תלמוד בחשך להעלים, שני המאורות הגדולים: הכין רשת ליד מענל יפת פעמים, הגיון יסודי תושיה לחבל במצול תהומים, ולכן כנחלי מים על משולת מים, עיני עיני יורדה מים: זכרו זאת והתאוששו עם דבוקי כהמין, בצום ובכי ומספד לשאת למרום עין, חסן משולה כיין הטוב מלתת לאין, ושכורת ולא מיין: טבו אהלי תושיה לתמיד בה משננים, רפאות לחכם בנפת דבש וחלב מכנים, יזם גבל לשום כאין ולהכחיד הגיונים, צחו מחלב אדמו עצם מפנינים: כפטיש יפוצץ סלע נמשלה ואש להבוני, אילת אהבים ויעלת חן להוגיה בשנוני, לוחץ נואל במחשבתו לשכח ספר זכרוני, דברי מצות ה': מצוקי ארץ וגבעות עולם רדומי מכפלה, בתחנון ובתפלה קדמו שוכן מעלה, נאקת קוראיו להקשיב ולפתוח אזניו בחמלה, לשמוע אל הרנה ואל התפלה: סוד ה' ליראיו כימי קדם להשתעשע, רשע דמה ערות עד היסוד בפשע, עיניו השע ואזניו הכבד בלי להושיע, אל תתן ה' מאויי רשע: פחד ופחת ופח פקוד עליו להענישו, השב גמול חטאתו כצאן לטבח להקדישו, צמת יקום ומחה זכרו בשואה להרעישו, ישוב עמלו בראשו: קומה ה' קדמה פניו הכריעהו להחרד, מחץ מתניו בקצפך ובשאול אותו הורד, רשעו פקוד עליו בפשעיו תמיד להתגרד, ועל קדקדו חמסו ירד: שבור זרוע רשע ורע בחטאו לזכחנו, חטאתו מלימח ועון, אבותיו להזכירנו, תמיד יקו לאור והנה חשך ישופנו, לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו: משאל קוראי לשמך תמלא אשכל הכפר, זרה אויבם כמץ לפני רוח להחפר, שעה עתירתי וקיים חזות הגדה בשפר, לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר: הגי בשעשוע דתך משיבי מלחמה שערה, קרא להם שנת רצון ועת בשורה, חזון נביאיך לקיים כהשמעת להם בהדרה, כי מציון תצא תורה: זכרנו ה' ברצון עמך ופקדנו ממעונים, ואמין לבנו לעבדך שכם אחד בצביונים, קרב קץ ישועה וקיים מאמר חזיונים, ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים:

אחרת

אבות עולם אמת אולם. לזאת לכם להתעוררה. בטרם בא. יום אין בו אור שמש ונהרה. גבעות חן. אין להן. צאת ועמוד כשורה. דעת על. מה מעל. יצאה זאת הגזרה. היש גואל. בישראל. והורה אשר הורה. ואיך צורף. צר רודה. צור תעודה חתום תורה: אי משנה וגמרא. אי חכמה מפארה. זעוק בכל עיר.

עלי רשע . . . . . (על המחק , ואולי מבעיר בעֵרה) באין מחֲרֵד . חיל שביה .
שבטי יה . פלטת עם הנשרד . טף ונשים . וישישים . בשפל ובמורד .
ישבו , על . צר קם על . גדודיהו לפניו לרד . כי צדה . ויד הדה . במחמדיו היות
נטרד . לאין רועה . כצאן תועה . בגוים אין תורה : אי משנה וגמרא . אי חכמה
מפארה . מה תחשה לזאת משה . ואהרן רועה אמוני : נבל כי . זה הדכיא . עדת
חכמי ונבוני . ספרים המורים כהלכה מסיני . עם תלמוד החמוד . מזהב פז ופניני ,
פירושים ומדרשים . אשר בם ארוז עיני . צבי הלכות . הערוכות . על ספר התורה :
אי משנה וגמרא . אי חכמה מפארה : קומי רני . קרא בגרון . תורה מאין הפוגות .
ראש אשמור . בלב סמור . מפחד חיל תוגות . שאון בגדים . כי צדים . להשיג גבול
ומחוגות . תלמודך . ורז סודך . בחנפי לעגי מעוגות . בלי להיות . תושיות . תורה על
פה להגות נכליהן . לאמר הן . על כן תפוג תורה : אי משנה וכו' : יצאו נא . בני
חתונה . וכלות מחפתם . מקום פארם . תת אפרם על ראש שוש שמחתם . נאנחים .
ומר צורחים . ועל לחיים דמעותם . בהשתרר . צר צורר . להניא חק הוריתם . רום
חכמות הרמות . ועל סדרי משנתם . אשר האל . בם הואל . באר את התורה : אי
משנה וכו' : בת עמי . אל תדמי . קוראותיך להפר . אש נזרך . בעפרך . התפלשי
באפר . הלילי . אללי לי . איה שוקל וסופר . מזמות צר . פן תפצר . להכות את קרית
ספר . העובר . ומתעבר . וביראת אל כופר . עורה יה . לזאת פן ימוש ספר התורה :
אי משנה וכו' : נשבע אל . לישראל . לעם נכרי בלי למכור . ידידותם . ואם נכתם .
עונם עמק עכור . וכי יקראו . ימצאו . הנמצא בלי לנכור . חק אולם חק עולם .
לבל יבושו להכור . זכור ושמרה . התורה . ולא תשכח לסכור . קרני אור . כאז לאור .
כי נר מצוה ותורה אור : אי משנה וכו' :

תחנה יפה לאמרה בכל יום

אני קראתיך אל כי תענני , ריבה ריבי ה' וגאלני , כמו כהנשר נסה אל תצריכני ,
ביום אקראך ה' מהר ענני : הונה מעלות במכמור , דיין אלמנות ואבי יתומים ,
חי וקיים לעולמים , ביום וכו' :

רחמן לכל באי עולם , ודברך נצב לעולם , ומשפטיך חסד כלם , ביום וכו' :

האירה פניך על עבדך , ועשה עמי כרב חסדיך , כי אפס אלהים בלעדיך , ביום וכו' :
מושל בכל ולך המלוכה , תשב אנוש עד דכא , ולך נכרעה ונברכה , ביום וכו' :
בך שמתי בטחוני , ומכל פשעי הצילני , ומאיש חמסים תנצרני , ביום וכו' :
ראה בידודי ושדודי , זכור עניי ומרודי , ה' יגמור בעדי , ביום וכו' :

בעשן כלו ימי, לחוץ ולחום את לוחמי, כי אליך נשאתי את עיני, ביום וכו׳ :
יגעתי באנחתי, אשחה בכל לילה מטתי, לקאת מדבר דמיתי, ביום וכו׳ :
יוקשתי בחטאתי, ונלכדתי בעונותי, לכן רבו מצמיתי, ביום וכו׳ :
עליך מבטן השלכתי, ומרחם אמי בך בטחתי, כי אתה ה׳ שברי ותוחלתי, ביום וכו׳ :
קראתיך ממעמקים, עושה משפט לעשוקים, מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, ביום וכו׳ :
בכל לבי דרשתיך, ובלילה אויתיך, רוחי בקרבי שחרתיך, ביום וכו׳ :
חלקי ה׳ אמרתי, וליוצרי מבטן שועתי, בהתעטף עלי רוחי את ה׳ זכרתי, ביום וכו׳ :
זכרני ופקדני בישועתך, וסוככני באברתך, ימלא פי כל היום תהלתך, ביום וכו׳ :
קבל תפלתי ה׳, הט אזנך לקול תחנוני, תוכן לבות וכליות ה׳, ביום וכו׳ :

שחרית יוה״כ

אספו אנשי שכל ובינה, אדם פשעינו אין ללבנה, אספו יחד יודעי תבונה, להבין אמרי בינה :
בינה יודעים וגודרי פרץ, ביד אבזרים נסגרו בחרץ, בלעום כתנין גדרי להפרץ, על זאת תאבל הארץ : חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו :
גמיעת רעל רוינו, גרמנו להמיש יתד התקועה. גבורים האספו בבכי להדמיעה ותרדנה עינינו דמעה :
דמעה נזיל בבכי מבטאה, דברת כי חשקנו להחטיאה, דלנו וחדלנו אישים לחטאה, עון פשע וחטאה : חטאנו
הושבתי במחשך עלינו מרוחקים, הכבלתי בימי . . . בזיקים, הגה לכתוב לו בדקדוקים, זאת המצוה והחקים :
והחקים הנתונים לתריסר כנים, ויאמר לכתבם לו בהכנים, ויבן בזאת חכמי תקונים שבעים איש הזקנים : חטאנו
זקנים נבונים רוכבי צחרה, זקקו דת אליו בגזרה, זקוקם כהבין . . . בשחירה, על הרועים חרה :
חרה רשע כאויל ולאל, חסידים לצמת כדת להתנאל, חלק נכתב בתורת האל, גונב נפש מאחיו מבני ישראל : חטאנו
טפפו לאב אבות נושאו, טרוף טרף וגנבה כסו, טעם תעודה אשר נשאו, גלה עונם ישאו :
ישאו חטאם בלי חנינה, ימיני תשספם בחרב שנונה, יען אינם יקבלו דינה, אשר הם חיים עדנה : חטאנו

כשמעם את הגזרה הזאת, כהן נתקדש לעלות בנשיאות, כיון השם ויעל במראות, אל ה' לראות :

לראות אם נגזר לקדושי, למות ולהצמת בלהט מדישי, להג הושב משמי קדושי, אני צויתי למקדשי : חטאנו

מכהן ונשיא אם מידעה, מתגרים מראות רע ברעה מלל המלך בחדוה ותרועה, נפילה גורלות ונדעה :

נדעה פצח חיי ללעון, נשיא נפל עלו לטעון, נאספו זובחי שועני שעון, ויוצא אליהם את שמעון : חטאנו

סטים מכפר קטיגור לגעור, סער נפש בנהי לסעור, סכתה בת מלך מלכעור, כי קרן עור :

עור פניו ככוכבים במסלם, עיניו מכהים באור גלגלם, על כן תאבתים מהגעילם, כירה יכון עולם : חטאנו

פצתה חמדתי פניו להצל, פצח ולא יוכל להנצל, פקדתי ואקוה זיו לפצל, כעבד ישאף צל :

צל תארו פקד להרעל, צרתו להכביד בלי להתעל, צוה לפשוט קרקפתו להגעל, שני חיי ישמעאל : חטאנו

קלעתי הצדיק רבי עקיבה, קדושתו במסרקות פיסיות לעקבה, קלקול צוקה וצרה נקרבה, על ארץ רבה :

רבה חטאתי ומסרה להדיק, רבי חנניא ביד מדיק, ראשם בעון הדור להחדיק, רבות רעות צדיק. חטאנו

שלום מאני ממעללי לשובבה, שפכו דמי בן בבא, שקר בחרתי ואוהב מלתעבה, זבח רשעים תועבה :

תועבה אצרתי בגנזי עדני, תמיד לכן כחדוני מעני, תממו רבי ישבב מדיני, סופר דברי מצות ה' : חטאנו

בעוני כשלו מאין מקימם, נגידים אלה ונשפך דמם, יהיר השחית תאר יקומם, וכשל גם יהודה עמם :

עמם ממרומים נפלה עניה, נוגש הניעה ממשכן וחניה, בספר התורה ללהט כתאניה, אחריו החזיק חנניה : חטאנו

רשעי קוסם נטע נעמן, אבדום בכל עת ובכל זמן, בלע ר' חוצפית התורגמן. מעשה ידי אמן :

אמן רשע חלציו אזר, הֶדר נבוֹני בחובי לִבְזַר, מלרחם ומלמחול בא כאכזר, ויקצוף על אלעזר:

חסידים הטבוחים לשמך זכור, זרעם בלי להִתָּעות כשכור, קנוים לשמך בלתך וכור, ברֶגֶז רחם תזכור:

תזכור לנו צדקתם בתעניתנו, בלי להבזות חין ענותנו, חוסה ברחמיך תריסרי מטותינו, וסלחת לעוננו ולחטאתנו: חטאנו.

ועתה אחרי השלימי העתקת מה ששאלת ממני, אבוא להשיב לדברי מכתבך מיום כ״ג טבת, אשר רבוי הטרדות והתלאות מנעני מהשיב קודם לכן. ותחלה אֲחַוְךָ דעתי על השערתך ידידי היקר על מלת גלימאנצי. דע אפוא כי עדיין נמצא באיטליאה משפחה אשר אנשיה חותמים שמם Hanau או Anau ובלה״ק חותמים ענו, ונראין הדברים כי היא היא משפחת הענוים, ונראה כי מעיר Hanau אשר בארצך באו, ומלת ענו או מן הענוים אינה אלא תקון שתקנו ליפות ולפאר מלת הענא או העניוא. ואף אם נסכים עמך שעקר השם הוא באמת המלה העברית עָנָו, ואף אם נסכים שמלת manso הבלתי נהוגה היום כלל באיטליאה היתה נהוגה בימי Dante שהשתמש בה (מה שאיננו מוכרח, כי כמה וכמה מלות זרות בדה דַנטי מלבו), עדיין קשה מאד מלת gli שאינה באה אלא לפני אותיות הקול או לפני s impura, כגון gli amici, gli spiriti, והיה צ״ל dei mansi או delli mansi, וכל השומע degli mansi תצלינה שני אזניו. ומלבד זה נ״ל כי לא מצאנו בשום מקום שיכתבו היהודים גלי להורות על gli, ומעולם לא תמצא שיכתבו פמיגליאה (famiglia) אלא פמילייא, וכן כל כיוצא בזה, וזה מפני שבאמת אין קריאת gli כקריאת גלי, כי קריאת gli אינו אלא כאלו lgi. מלבד כי בכ״י אשר בידי אין ספק שאין שום אות קודם הגימ״ל, ואיך יתכן שישמיטו מלת די ויאמרו ר׳ בנימן gli mansi במקום degli mansi? ועד כמה פעמים אני משביעך ידידי יקירי אשר לבך אל ימהר להוציא השערות, ולהחליט בלא פקפוק שהדבר כן הוא, ובזה תתן מקום לאנשים כי · · · · לחלל את שמך הנכבד.

על דבר סדור הבתים בפיוט מתני אחזו חלחלה לא אחליט דבר.

דע כי ידידנו החכם יש״ר השאילני מחזור ספרדי כ״י על קלף שהיה בביתו נחלת אבות, והוא אומר שיש לו קבלה כי משפחתו היא מעיר Reggio di Calabria לא מעיר Reggio אשר אצל Modena. ובדקתי המחזור הזה ומצאתי בו דברים הרבה אשר אתי במחזור והראן, גם דברים הרבה אשר אינם שמה (כגון תקון ארוך לשבתות בין המצרים ולשבת תשובה), וכלם למשוררי ספרד, גבירול, ר״י הלוי, ר׳ משה ור׳ אברם ן׳ עזרא וזולתם, וכל מה שהיה חדש אצלי העתקתי לי, גם בפיוטים הידועים בדפוס מצאתי בכ״י זה חלופי נסחאות והעתקתי אותן. והנה בתחלת שחרית יוה״כ במחזור ספרדי הנדפס מצאתי רשום: סדר קדושה לר׳ יהודה הלוי ז״ל, ואמנם בכ״י זה נרשם על הקדושה ההיא (שתחלתה אפודי שש לאל שונא שש) „חברה ר׳ יוסף בן אביתור ז״ל״. והנה המחזור הזה כתיבתו מוכחת עליו שנכתב באיטליאה, ומתוך עדות הכתיבה ועדות קבלת החכם יש״ר

אני קורא לכ״י זה מחזור קלבריזי (Calabrese). גם יש לי סיוע לזה ממה שראיתי כה וכה במחזור הזה קצת מלות שאינן עבריות אלא ערביות, כגון מסתגאב וכגון מקדמה (ר״ל פתיחה או רשות), וזה מוכיח שנכתב במקום שהיתה לשון ערבית ידועה, ובאשליאה לא פשטה לשון ערבית אלא בקצה הדרומי. ועתה מקרוב בא לידי מחזור אחר כ״י על נייר מעורב עם קלף (הדף הפנימי והדף החיצון אשר בכל באגען הם קלף, והאמצעיים הם נייר, ויש בידי ס׳ שו״ת כ״י, המעורב מנייר וקלף על הסדר הזה ג״כ), וגם הוא מנהג ספרדי, וגם הוא כולל ענינים הרבה הנמצאים במחזור והראן, אך יש בו ג״כ ענינים שאינם בשום מחזור אחר, ומכללם הוא סדר העבודה לר׳ יוסף בן אביתור, הרשות תחלתו: אבואה ברשיון מחוללי, אף מרשיון קהלי, ה׳ מנת חלקי וכוסי, אתה תומיך גורלי (ראשי הבתים אני יוסף, ג״פ), וסדר העבודה תחלתו: אל אלהים בך יוצרקו צדוק, כל זרע ישראל, אז בטרם

חג ודק, ומעולם ועד עולם אתה אל: אל אחד גדול ורב, ארוממנהו בלי כחד, אף ממזרח וממערב, ה׳ אחד ושמו אחד (א״ב ח׳ פעמים ואח״כ יוסף). המחזור הזה כולל מלות ערביות (הנמצאות במחזור והראן) יותר מהקודם, כגון אל כרוג, מחרך, ועל אחת מסליחות שחרית יוה״כ מצאתי רשום שם אחד אשר לא ראיתיו במקום אחר, והוא עסתריוטא. יתר המשוררים הנזכרים כאן הם ר׳ שלמה ן׳ גבירול, ר׳ יהודה הלוי, ר׳ יצחק בן גיאת ז״ל, ר׳ יצחק הלוי ז״ל (לא ידעתי אם הוא עצמו בן גיאת), ר׳ יוסף בר׳ יצחק ז״ל (אבי רד״ק), ר׳ זרחיה הלוי ז״ל (אזהרות לשבת הגדול), ר׳ משה בר׳ נחמן זלה״ה (אופן ליום ראשון של פסח: מידך יה כבודך, ויודעיך רק בפיהם, ישמיעו ויביעו, פלאיך כדי בהם, וכו׳), ר׳ טודרוס ז״ל (מי כמוך ליום ראשון של פסח: אבינו צור ישראל מלך רב מקשיב כל שואל, ומיד חזק גואל, אשרי הגבר יחסה בו), ר׳ אברהם ן׳ עזרא ז״ל (רשות לאזהרות: ארחות תושיה שלשים ושתים), ר׳ פינחס הלוי ז״ל (אזהרות לשבת שלפני ר״ה: אלהים נצב בעדת אל נורא על כל אלהים ומשלו על עפר, את כל מעשה יביא במשפט כל דרכי איש וכל צעדיו במספר וכו׳), ר׳ אברהם חזן גירונדי ז״ל (אחות קטנה תפלותיה, נדפסת), ר׳ משה ן׳ עזרא ז״ל, בקשה לאבן מר׳ שאול ז״ל (?), והיא הידועה בדפוס, אלהי אל תדינני כמעלי גם המחזור הזה נ״ל שנכתב בדרום איטליאה, ואני אקרא לו מחזור סיציליאן.

קבלתי במתנה סדור כ״י על קלף כמנהג בני רומא, ומצאתי בו גאולה להר׳ מיימון זצ״ל (מלכי עד מתי, תראה צרותי גם רב אנחותי, בגולה), וכבר שלחתי העתקתה לידידנו דוקעס.

קניתי ס׳ עמק הבכא, ובמקום כאנטה שמילאנטה מצאתי בו דאנטי שמילאנטי, ועדיין הענין סתום כשהיה.

בא אלי מאיר תונס (Tunisi) וקניתיו בעד f. 22. C. M. דיואן ר׳ יהודה הלוי זצ״ל, והוא חסר כה וכה, וכולל 15700 טורים. המאסף הדיואן הזה הוא ר׳ חייא זצ״ל (אולי הוא אלדאודי הנזכר ביוחסין), ויש בתחלתו הקדמה בלשון ערבי מר׳ ישועה בר׳ אליהו הלוי, והוא מפקפק אם השירים האלה כלם לר׳ יהודה הלוי, מפני שכבר היו שלשה משוררים אחרים אשר שמם יהודה, ר׳ יהודה בן

גיאת, ר׳ יהודה בן בלעם, ור׳ יהודה בן עכאס. והנה העקדה הירועה עת שערי רצון להפתח ראשי בתים הראשונים הוא עכאש, וכן במחזור קלבריזי היא מיוחסת לר׳ יהודה בן עכאס, א״כ קרוב הדבר שאינה לר׳ יהודה הלוי.

עדיין לא שמעתי שהגיעה לטריאסטי הצייטשריפט אשר אמרת לשלוח, ועל כל פנים תעשה חסד עמדי אם תשלח לי רשימת המלות הכנעניות ומקומותן.

ידידנו יוא״ל הורש בשלומך, וטרדותיו ועסקיו מנעוהו עד היום ממלא את שאלותיך.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה א׳ אייר התקצ״ט.

ידידך שד״ל.

Nr. CCXLII

An Herrn S. L. Rapoport in Tarnopol

Nr. d'ordre de l'Index rais. 211. Vol. II. Nr. 27.

15. 4. 1839. א׳ אייר התקצ״ט

למוהר״ר שלמה יהודה ליב הכהן רפאפורט.

מן היום אשר החלות באגרותיך אלי להגן בעד ראב״ע, החלותי לגמגם בחדרי לבבי ולומר: המלין בעד אנשים בלתי ישרים, אם הוא איש נבון ולא טפש, רחוק הוא שיהיה לבו ישר. אבל לבי הנוטה תמיד אל האהבה ולדון לכף זכות, לא אבה לסמוך על זה, ובאהבתי אותך החזקתי ולא ארפה, ובשמעי אשר עלית על כסא הרבנות מהרתי וכתבתי אליך השיר אשר כתבתי (לא נעשה כן שכח מופלג לשום גאון), וגם אחרי כן כאשר בקשת ממני שאליץ בעדך אצל החכם רמ״ל כתבתי לו ביום כ״ט שבט שעבר כדברים האלה לאמר: אם יקובל החכם היקר שי״ר לרב בקהלתך המפוארה, ישמח לבי גם אני, וגם לקהלתכם אקוה שיהיה לטוב ולברכה, ולא אאריך בתהלותיו, כי אוהבו אני, ואין אוהב מעיד עכ״ל.

ועתה בא אלי ס׳ כרם חמד מחברת רביעית, אז פתאום נפקחו עיני, ונגלתה אלי תכונת לבבך.

ולא אדבר על תשובותיך ותפישותיך עלי בדברי תהו, כאחיך הכהן האחר, אשר לבי ולבכם יודעים שהם דברים בטלים, לא נאמרו אלא לצורך השעה והמקום, ועל אלה כבר סליחתי אמורה באגרתי אשר בסוף הספר.

ולא אדבר על הדפסת שירי בלא רשותי (ולא בלתי רשותך), אעפ״י שביום ה׳ כסלו שעבר כתבתי אל הכורם שישמיטהו מאגרת אחת אשר העתקתיו בתוכה (ואח״כ ברשותי הושמטה האגרת ההיא מכל וכל), ואעפ״י שבאגרת ההיא הוספתי

מודעה הממתקת מרירות השיר וז"ל: באמת לא היתה כונתי חלילה להשפיל מעלת הרבנים כלם אשר היו לפנינו, ואף לא כל רבני הצפון, אשר ידעתי כי כמה וכמה מהם גדולים וטובים ואנשי מופת בצדקתם וחכמתם עכ"ל, אעפ"י כן כתבתי אל הכורם שישמיט השיר ולא ישמיט המודעה, והוא (ברשותך בלא ספק) עשה הפך רצוני, הדפיס השיר והשמיט המודעה, וכל זה למען הרבות כבודך בקלוני, כי מעתה יש עמי מלחמות מפאת הרבנים.

וכל זה איננו מה שפקח את עיני, אבל ענין אחר הוא אשר העמידני על האמת.

כשראית בלקוטי שירי רמב"ע שירי עגבים, בקשת ממני על ידי הכורם להשמיט אותם, ואנכי לא מריתי וכתבתי לו שישמיטם. וכשבקשת ממני להמתיק המרורות שכתבתי על ראב"ע, ולא שמעתי בקולך, לא נמנעת אתה והכורם למחוק ולהחליף לשוני ולכתוב (עמוד 137): דע אתה המגדף אותי כי לא עמך מתפלסף היו דברי, כי אם עם בלתי מתפלספים; תחת אשר אני כתבתי: דע אתה המגדף, כי לא עמך מתפלסף ישמעאלי היו דברי, כי אם עם בני ישראל. ואחר מלות אלהי השמים ואלהי הארץ השמטת מלות: אשר לא ידעת אתה ורבותיך עץ ואבן.

ואמנם כאשר מצאת שנעלם ממני דבר, אז לא עשית לא כך ולא כך, לא מחקת מעצמך, ולא גלית את אזני למען אתקן שגגתי, אבל בחרת להתכבד בקלוני.

הנה בתנ"ך גדול ובכמה דפוסים אחרים טובים ומדויקים כתוב אף כי מרעהו (משלי י"ט ז') בצירי תחת המ"ם כמשפט, גם געזעניוס לא הביא כלל מרעהו בשוא, ודברי רד"ק האומר שהוא בשוא (זרות גדולה ושבוש בלא ספק) נעלמו ממני בעת כתבי ההערה האחת עשרה אשר בעמוד 142, ואתה יכול היית למחוק הערתי (ברשותי או שלא ברשותי) ולכתוב הערתך.

וכן כשראיתי שראב"ע אומר שהגאון אמר כי חשבון הקדמונים לא היה מדוקדק יפה (ותשובת רשב"ץ נעלמה ממני), היה רחוק בעיני שיהיה רבנו סעדיה אומר כזאת. ואמרתי (עמוד 168) אין ספק שאין זה רבנו סעדיה, ואתה היה בידך למחוק הערתי (ברשותי או שלא ברשותי) ולכתוב הערתך, לולא התענגת בסתירת דברי, ובאמרך: אין ספק שהוא רבינו סעדיה.

זה ישרך ותם דרכיך, וזה חסדך את רעך.

ומי לא יבין איך משלה בך אהבת סתירת דברי, בראותו הערתך בעמוד 71? היש בעולם פירוש יותר משובש ממה שפירשת שם בשיר רמב"ע? המקבל כסף ונותן זהב הוא נבל? ומתי נקרא נבל מי שמפזר ממונו? ואתה אמרת נבל לנדיב, כדי לומר עלי: והרעיון הוא בהפך.

ואתה שלום ושל"ג שלום וכרמו שלום, וזה לכם מאתי ספר כריתות הכורת ביני ובינכם מעתה ועד עולם. פאדובה א' איר התקצ"ט.

שד"ל

Nr. CCXLIII (1

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 212 Vol. II Nr. 28

21. 4. 1839. ז' אייר התקצ"ט

לידידי אשר אהבתי שלום עד העולם.

אין חפצי לערב בשירי ר"י הלוי זצ"ל שירי משוררים אחרים, אבל אם תחפוץ להגדיל כמות הקונטרים הנני נעתר לך, והנני נותן לך יותר ממה ששאלת, והוא כי לשירי ר"י לנשואין אספח שיריו אשר חבר על אודות נסיעתו לא"י, הן קודם נסיעתו והן בהיותו בדרך הן ביבשה והן בים, והם באמת יקרים ונחמדים יותר מאותם שאינם אלא לתתונה. והנה אותם שהם לנשואין כוללים 407 טורים או שטו"ת, והאחרים הם 560 טורים, ויהיו בין הכל כמו 40 עמודים, ועם ההערות

שאוסיף עליהם ועם השיר שלי והאגרת אשר אכתוב אליך, יהיו כמו 50 עמודים. ואולם ידידי היקר, כמו שאם לא אשלח אליך רק שירים לנשואין, לא אשאל מאתך רק עקסעמפלאר אחד או שנים במתנה, ככה אם תחפוץ שאשלח אליך השירים לנסיעת א"י, אשר אין ספק שכל המשכילים יכספו אליהם ויקפצו עליהם, אשאל מאתך שתתן לי חמשים עקסעמפלארע מהקונטרים. וטעם הדבר הוא מה שאמר. דע כי כתבתי אל החכם הנכבד והמדפיס המפואר, ממשפחת כלתך שת', רמ"ל, כי רצוני להדפיס מעשי ידי בקונטרסים מיוחדים, בלא תערובת דברי זולתי, ושאחבר אי"ה כרך אחד בכל שנה, ממאתים עמודים בקירוב, והוא נעתר לי להדפיס על הוצאותיו ולתת לי חמשים עקסעמפלארע חנם אין כסף. ושם הספר יהיה מחקרי שד"ל, ויכלול מקרא (פירוש ספרי הקדש על הסדר, ואחל

---

1) קודם האגרת הזאת נמצאת בקונטרים אשר ממנו אני מעתיק בקרת רשד"ל זצ"ל על פירוש איוב כ"י אשר ביד הגביר רשבא"י, ובקרה אחרת על קובץ כולל תהלים איוב ומשלי עם פירוש ועם מסרה קטנה, סימני התשבץ וסימני עולם וקערת כסף (אך הבקרה הזאת לא נשלמה). אח"כ הובא לדוגמא פירוש הסימן השלישי מן איוב, כי פירוש תהלים ומשלי הוא פירוש רש"י בחלופי נסחאות וחסור ויתור במקומות מה. אח"כ יבא לוח וכתוב בראשו: Ludovici Capelli Critica sacra, Parisüs 1650: De varus lectionibus quae intercedunt inter diversos Veteris Testament libros inter se collatos (scilicet in locis parallelis).

וסוף דבר מאמר כתוב בראשו: כללים של הראב"ע זצ"ל-ובסופו: סיימתי דברי רבנו אברהם אבן עזרא זצ"ל כ"ח תמוז רכ"ד לפ"ק בורטן בופלי

חיים ישראל סואן ס"ט.

(הצעיר המעתיק)

מישעיה), חקירה, קדמוניות, רפאים יקומו (לקוטים מספרים עתיקים כ"י), שירים (שלי), דרכי לשון (ר"ת מחקר"י שד"ל). והנה בכרך הראשון אשר יצא א"ה בשנה הבאה היה בלבי להכניס השירים ההם לנסיעת א"י, ואם אשלחם אליך לא אוכל עוד לפאר בהם את ספרי, על כן אנכי שואל מאתך החמשים העתקות שהייתי מקבל מיד המדפיס. חושה איפוא ידידי והודיעני רצונך, ואני בתוך כך אחל במלאכה.

דע ידידי כי ר' אלעזר המכונה J. Cohin הוא אשר מסר לי דיואן ר"י הלוי, וגם הודיעני כי אחיך היקר מוהר"ר יצחק היה רוצה לקנותו, והישב חרה לו על כי בפעם השניה השמיט את שמו מהרשימה ששלח לו. ואמנם ידוע תדע ידידי כי אני הוא שצויתי לר' אלעזר שיקנה בשבילי הדיואן הזה (עיין כ"ח ד' עמוד 95), והוא לא היה לו להזכיר שמו ברשימות אשר שלח כה וכה למיודעיו; ודרך מקרה נודע לי כי הזכיר שמו ברשימה ששלח להמבורג, אז כתבתי לו לתונם והתרעמתי עמו על זה ובקשתי ממנו שלא יבגוד בי למכרו לאחרים, ומאז והלאה לא הזכיר עוד הדיואן הזה ברשימותיו. ועתה עליך ידידי לפיים את אחיך היקר, לבלתי יחר אפו באיש ההוא, כי לא חמס עשה, ואם עשה חמס לא עשה אלא לי, כי באמרו אלי שאחיך חפץ בו הכריחני להרבות במחירו ולתת בעדו כל מה שרצה. ואני מיד בראותי כי רע בעיני אחיך שבא הס' לידי, יעצוני כליותי לעשות בו דבר שיהיה לרצון גם לאחיך, כי ודאי ישמח לבו כי בא הס' לידי כאשר יראה קצת משיריו יוצאים לאור לכבוד אחיו.

דע ידידי כי מיודענט' צייט' לא יכלתי להשיג רק דפים מתי מספר, ואפילו דף אחר משנה זו; וכבר שלחתי בקשה אל הגובערניום ולא באתני תשובה.

ראית או שמעת מהאננאלען שמוציא החכם יאסט בעיר פ"פ? יש בהם אגרות ממני ומהחכם יש"ר. יאסט עצמו מאליו התעורר לשחר פני וכתב לי אגרת מלאה אהבה (בשנת מי יתנך כאח לי לפ"ק), ואני כתבתי לו כי אעפ"י שאין מחשבותי כמחשבותיו, הנה אינני פילוסוף כהרמב"ם כדי שאחשוב שכיון שהתקלקל לאדם יסוד מהי"ג יסודות מיד מצוה לשנאו ולאבדו, אבל אני יהודי כר' מאיר שאהב את אלישע, וק"ו יאסט הדורש טוב לעמו ומיים קרן ישראל בין העמים, אני וכל ישראל חייבים בכבודו ובאהבתו, ולומר לו אחינו אתה, אחינו אתה. ומיד באתני תשובה ממנו מלאה חן וחסד וכריתת ברית יותר מהראשונה. וברוך ה' המקדים רפואה למכה, כי ממחרת יום קבלת האגרת הזאת השנית הגיעני ס' כרם חמד, ולבבי נשאר נגוע וכואב בראותי קצת מאוהבי התלמודיים בוגדים בי ומתכבדים בקלוני, אני שלום ואהבה והמה למלחמה, רעים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי; ואם היתה מלחמתם לאהבת האמת או לתועלת האומה, אישא ואסבול, אבל הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות. ומי יודע אולי אמצא יותר אמונה באנשים מחוסרי אמנה. ואין ספק כי ההרגל בפלפול השקר, אשר המכוון בו לא האמת, אלא הנצוח, מקלקל הלבבות. אפס אשמרה לפי מחסום עד אראה מה ישיב על תוכחתי, ופעם אחרת אפרש לך יותר

ס' ראב"ה קבלתי, ומסתמא כבר קבלת גם אתה תשובתי אליו. ברכהו נא

בשמי כי לא חסר מעלות טובות הוא, והודיעהו כי כבר קבל גם החכם יש"ר ספרו ופרדסו.

דע ידידי כי זה י"ב שנים החלותי לכתוב לשון המשנה (עיין דוגמאות בבה"ע תקפ"ט 132-125), ופירשתי כל מלה באריכות, עד שהגעתי לפרשת העבור, והרבה יגעתי ולא מצאתי פשר דבר, ואז עזבתי המלאכה. ושלא לפטרך בלא כלום אערוך לפניך פירוש העולה על לבי עתה בעת כתבי, והוא זה: העבור הוא עבורה של עיר, ושם היו להם חנויות ופונדקין (כמובא בערוך ערך עבור), והנה שם לא היתה סכנה להולכי דרך, אך בסוף העבור, במקום שהעבור מתחלק לשנים או לשלשה דרכים, שם תחלת הסכנה, כי אין שם יישוב בני אדם, ושם מקום הלסטים והנה המקום שהעבור מתחלק לדרכים שונים יתכן שהוא הנקרא פרשת העבור (על דרך שאומרים פרשת דרכים), ולהיותו מקום סכנה, מתפללין שבכל מקום כזה יהיו צרכיהם לפניו ית'. זה פירוש, ואינני אומר שהוא הפירוש האמתי, ולבי מפקפק בו הרבה, ואתה ורעיך חקרוהו וצרפוהו, ואולי יצא לכם פירוש אחר נכון ממנו.

ואתה ידידי היקר שלום וכל הנלוים אליך קרובין ואוהבין שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח בחפזון פה פאדובה ז' אייר התקצ"ט.

ידידך שד"ל.

Nr. CCXLIV

An Herrn Dukes Vater in Wien

Nr. d'ordre de l'Index rais. 213. Vol. II. Nr. 29.

2. 5. 1839. י"ח אייר התקצ"ט

לכבוד ידידי היקר והנכבד כ"ש הר"ר צבי הירש הוקעם שלום עד העולם.

אגרתך מיום ו' אדר באה לידי, אך שבחת לכתוב בישוליה האדרעסע אשר הזכרת בגוף האגרת (כאשר בעינך תראה), ע"כ לא יכלתי לשלוח לך הספרים, אבל שלחתים לטריעסט באדרעסע הנחוצה, וצויתי לשלחם משם לעיר ווין, ועתה מקרוב נודע לי כי עדיין לא שלחו, ועתה בביא אלי אגרתך האחרונה כתבתי לטריעסט וצויתי להחליף האדרעסע ולשלוח על ידי הדיליזאנץ ואתה ידידי דע נא כי אל שלשת הספרים אשר שלח לי החכם הרופא דאלא וולטא בשביל בנך שי' ספחתי קונטרים מס' פחד יצחק, ואתה תמחול למסור אותו להר' . . . דפאזירט אחיו של מוהר"ר שלמה יהודה אב"ד בטארנאפול, למען ישלחהו לאחיו בשמי. ודע כי משא בערב וכרם חמד ג' ששלחת עדיין לא באו לידי ולא ידעתי איפה הם.

ובנך היקר מה עושה? והתרשיש מתי יראה אור? ברכהו בשמי ושאל את

ין אם מצא בשום מחזור כ״י סדר עבודת יוה״כ תחלתו : אתה כוננת עולם ברב חסד, ובו יתנהג עד קץ הימים. כי נמצא הוא בידי, אלא שהוא חסר מעט באמצע, ואני מבקש להשלים החסרון. ותאמר אליו נ״כ כי לענין מה ששאל ממני ביום כ״א אב תקצ״ח על דיואן ר״י הלוי, עתה ולא קודם לכן יכלתי להשיבו, ותשובתי כי דיואן ר״י הלוי לחוד ודיואן רמב״ע לחוד, ושניהם עתה בידי. דיואן ר״י הכוי כולל תרי״ג שירים, 15700 טורים.

ואתה ידידי היקר שלום, ונגך המשכיל שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה י״ח אייר התקצ״ט,

ידידך שד״ל

Nr. CCXLV

An Herrn Os. H Schorr in Brody (1

Nr. d' ordre de l'Index rais 216. Vol II Nr 31

30. 5. 1839. י״ז סיון התקצ״ט

ידידי !

המלאכה כבדה וארוכה, והא לך חציה. והנני רואה שאם תהיה חתנתך בשבת נחמו, א״א לי להשלים מלאכתי באופן שתשלחה לפ־אנ להדפיסה שם קודם יום חתנתך, לפיכך הנני שולח לך החלק הראשון הכולל שירי החתונה, ואני לא ארפה ידי להכין גם החלק השני (השירים אשר לנסיעת א״י, והם מ״ג שירים, 991 טורים, ועוד שלש אגרות מר״י הלוי), ותוחלתי מה׳ שיבאו אליך מאתי קודם שבת נחמו, ואתה (אם כבר נקבעו הנשואין בנחמו דוקא) תוסיף בסוף הקונטרים הערה, בה תודיע כי לא הספיק הזמן להדפיס גם החלק השני. ואם תרצה אשלח החלק השני לא לך, אלא להחכם רמ״ל לפראג, ואקוה כי ביום בוא אלי תשובתך יהיה החלק השני נשלם, ובשבעה ימים יבא ליד המדפיס, והוא אם ימהר מלאכתו יוכל להדפיסו ולשלחו אליך קודם נחמו.

עדיין לא באתני שום תשובה ממוהר״ר ש״ר, ועד היום הוחלתי ונמנעתי מלשלוח אליך מכתבי אליו, כי לא אחפיץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה; ועתה הא לך העתקת תוכחתי ונסח הגט אשר כתבתי לו 2), ואתה ידידי שמור נפשך מאד לבלתי הראותו למי שיוכל להרע לו.

ואתה ידידי היקר שלום וכל הנלוים אליך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח בחפזון רב פאדובה י״ז סיון התקצ״ט

ידידך שד״ל.

---

1) עם שלשה קונטרסים מן בתולת בת יהודה.

2) עיין אגרת 242.

Nr. CCXLVI

An Herrn D. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 217. Vol. II Nr. 32.

3. 6. 1839 כ״א סיון התקצ״ט

לכבוד ידידי החכם היקר המהלל ברב התשבחות, כ״ש הר״ר מרדכי יאסט
שלום עד העולם

ביום אתמול הגיעני מכתב מידידנו החכם יש״ר, המגיד לי כי אתה מתרעם על איחור תשובתי אליך; ואני אם התמהמהתי עד כה לא היה זה רק להעדר ענין נחוץ לכתוב אליך, ובהפך מהרתי לכתוב לידידנו הנ״ל אגרת ארוכה בלשון לעז, למען ישלחה לך להדפיסה עם הקודמת באננאללען שלך, וזה היה בעיני ענין יותר נחוץ מלכתוב אליך אגרת שלומים שנית. אך ידידי הנ״ל כתב לי כי עדיין לא שלח לך אגרתי השלישית (והיא יקרה בעיני מהשתים הקודמות), ואתמול כתבתי לו שאל יאחר לשלחה לך. ועתה ידידי היקר הנני מודה לך בכל לבבי על הכבוד אשר כבדתני בהוציאך אגרותי לאור באננאלען שלך, ועל הדף אשר שלחת לי הכולל דברי החכם קרייצענאך עלי. האיש אשר כתב לי כי החכם ההוא דבר עלי קשות, איננו איש עירך, אבל הוא . . . . .

ועתה ידידי יקירי הנה אתה אומר אלי כי מנעוריך לא דברת אחת בפה ואחת בלב, ושאתה בוטח שלא אשימך לחנף. באמת דעתי נוטה מאד להאמין בדבריך וביושר לבבך; אבל באמרך אלי „כי גבהו דרכיך מדרכי, וידעתי כי ידך רב לך בכל חכמה ומדע ובפרט בדקדוק לשוננו הקדושה ובחכמת הפילוזופיה" לבי מגמגם מאד ואומר שמא אין ראוי לקחת כל דבריך על פי פשוטם, כי אולי יש בהם סוד נסתר, כאשר יש במלות ausgeschlossen bleiben וכו׳ בפראסעקטום שלך, אשר באגרתך גלית את אזני כי המכוון בהן איננו מה שנראה מפשוטן. כי אמנם היתכן לחכם ראציאנאליסט שיאמין כי איש המאמין באותות ומופתים ידיו רב לו בחכמת הפילוסופיאה? והלא הפילוסופיאה האמתית, לדעת הראציאנאליסטען, תכחיש כל דבר שהוא למעלה ממנהגו של עולם. או היתכן לחכם כמוך שיאמר בתם לבבו „לשוננו הקדושה"? תמחול לי ידידי ספקותי אלה ולא תאשימני אם אני לפעמים מקטני אמנה, אחר מה שנודע לי בנסיון מדרכי אנשי הדור הזה וחכמיהם, אשר אתה בעיני באמת מגדוליהם וישרי לבב שבהם.

תקרא שלום בשמי אל החכם קרייצענאך, ותאמר לו שאם היה מותר לבעל דין לתת תודה לשופט אשר שפט אותו משפט צדק, הייתי מודה לו על דבריו אשר כתב באמת וצדק על מה שכתבתי על הרמב״ם. רק בענין אחד יש לי להשיב תשובה לדבריו, והוא על מה שאמר כי התפישה אשר תפשתי את הרמב״ם, יש לה מקום גם על נדולי מנגדיו, והם המקובלים. כי לדעתי חטאת המקובלים אינה אלא חטאת הראב״ע והרמב״ם. וזה לשוני בויכוח שכתבתי זה י״ג

שנים על הקבלה: אבל האמת שהמקובלים לקחו להם דעות הפילוסופים אשר היו בימיהם, והחליפו בהם קצת חלופים, כדי להסכימם עם תורתנו ואמונתנו, וקנו אותם על ידי שנוי, ונקראו על שמם וגם אני לא אגנה אותם על מה שעשו, כי אמנם כוונתם רצויה היתה באמת! וזה כי בראותם רוב הלומדים נמשכים בימים ההם אחרי הפילוסופיאה המשובשת של הערבים, השתדלו לברר ממנה קצת דברים, ולשנות קצת מדבריה שנוי קצת, כדי לקרב גם המתפרסים אל האמונה עכ"ל. ושם הארכתי לבאר הענין בכל פרטיו. והנה ספרי הקבלה כלם אחר זמן הראב"ע והרמב"ם נכתבו, ומי שמיחס ענייני קבלה לרב האי ולשאר גאונים, עליו להביא ראיה. והנה לנו רבנו סעדיה ורש"י שלא הניחו דבר קטן וגדול מחכמת ישראל שלא למדוהו, ולא סרו בשום דבר מקבלת אבותיהם, והנה ר' סעדיה מכחיש אמונת הגלגול, ורש"י אומר (קדושין ע"א) שלא ידע מה הוא שם בן מ"ב. וזה, והעדר של רמז מענייני קבלה בספרי רז"ל והגאונים (חוץ ממה שזייפו ובדו מלבם האחרונים ויחסו ברמיה אל הקדמונים) מחזק דעתי שאין הקבלה אלא תולדת הפילוסופיאה היונית והישמעאלית, ורק אחר הראב"ע והרמב"ם נולדה. וכן בענין שאנו דנין בו, היות הנשמה חלק אלוה ממעל, או מתאחדת עם האל אחרי מות הגוף, הוא ענין שלא יעלה מעולם על דעת שום תורני קודם זמן הראב"ע והרמב"ם. כן נ"ל, ובשמחה אשמע תשובת החכם קרייצענאך ותשובתך ידידי על זה. ואמנם מודה אני שהיו לרז"ל סודות, אך לא מענין סודות המקובלים. ואני שמעתי ולא אכין דבריו (עמוד 22) כי קשה הוא להוכיח שמאותן האמונות על מהות הנפש יוכל להמשך נזק אל המדות ואל הרעיגיאן. אם מדעת בעל שפע טל ואחרים מן המקובלים ימשך נזק, זה איני יודע; אבל שימשך נזק וקלקול במדות מדעת הרמב"ם והלב"ג ור"י עראמה ושאר המתפלספים על מהות הנפש, הלא זה הוכחתיו בבירור במכתבי בכ"ח אשר היה לעיני החכם קרייצענאך בעת כתבו. הלא הראיתי כי מזה נמשך מה שהורה הרמב"ם כי מי שלא השלים נפשו והוציאה מן הכח אל הפעל ולא השיג המושכלות (על הדרך שהשיגן הרמב"ם) חרי אין לו נפש, והרי הוא כבהמה, ואין אנו מצווין לאהבה אותו ולרחם עליו; ואם הוא אחד מישראל (כגון קרייצענאך) מצוה לשנאו ולאבדו. היאמר עוד קרייצענאך שאין דעת הרמב"ם במהות הנפש gefährlich?

יפה דקדקת ידידי היקר כי לא נמצא בשנת פ"א פידיריקו מלך בנאפולי אלא בסיציליאה; ואמנם קרוב הדבר בעיני כי ר' יוסף הכהן מצא בס' קדמון פידיריקו מלך סיציליאה, והואיל ובימיו היו סיציליאה ונאפולי מלכות אחד (תחת קארלו החמישי ופיליפו השני), חשב שכן היה הענין גם בשנת פ"א, והחליף שם בשם, כי בימיו שם מלך נאפולי אולי היה שנור בפי העם יותר משם מלך סיציליאה, להיות נאפולי עיר מושב המושל.

מצאתי שני כ"י אחרים מס' עמק הבכא, ומצאתי בהם דאנטי שמילאנטי, ואין בידי לפרש.

להביא אלי ברשות הצענזור את האנגאלען שלך אין לי תקוה, ואתה אם תשלח לי הדפים (גם בלתי שלמים) אשר יזדמן לך או לרעיך לדבר בהם עלי

תעשה חסד עמי . ואולם הקאָרעספאנדענץ שלי עם החכם יש״ר לא תשלה אלי באגרת , פן תכבד ההוצאה עליך ועלי . כי אמנם אם ידך תקצר גם לי לא היתה הרוחה . אם היו תלאותי ידועות במרחקים , לא היו רבים קמים עלי בשנאה וקנאה. ומי האמין כי גם רפאפורט יקום עלי לאויב ואורב מתכבד בקלוני ? ואחר עשר שנים שאהבתיו אהבת נפש ועבדתי אותו כשור לעל וכחמור למשאוי , לעשות לו לקוטים מכמה ספרים כ״י , וגדלתי ורוממתי אותו , וממעל לכוכבי אל נשאתי שמו , הוא בהערותיו כאיש מלחמות יעיר שנאה . הלא תראה ידידי כמה יש לבטוח בחכמי הדור הזה , ותסלח לי אם במר נפשי אבחר למעט ולא להרבות באגרות לאוהבים חדשים . והנני נותן לפניך היום נסה הגט אשר כתבתי לרפאפורט , ואתה תשפוט .

ועתה שאלה יש לי לשאול ממך ידידי . ידוע כי אבותינו במשך האלף החמישי קראו בשמות לקצת אדמות , כגון אשכנז לאלימאניא , צרפת לפראנציא, ספרד לשפאניא , תוגרמה לטורקיא , ואנשי המזרח קוראים עמלקים לאנשי ארמיניא, וכן מצאתי שקראו כנענים לאנשי Sclavonia ולכל המדברים באחת מן הלשונות אשר ממשפחת סלאוויש , וזה מבואר בדף האחרון ממסעות ר׳ בנימן , ועליהם נתכוון רש״י בפירוש ויהי כנען עבד למו 1), וכבר הארכתי בזה באגרת לידידי החכם צונץ . ועתה הנני נבוך במלת פלשתים , הנמצאת בסוף קבלת הראב״ד , ולא אדע מה הארץ ומה האומה אשר קראו בשם זה , וגדלה מבוכתי בראותי בדיואן ר״י הלוי אגרת שכתב לר׳ דוד הנרבוני , ובכלל דבריה „תודיעני בחסדך דקדוקי אודותיך ומסתרי קורותיך כי הוגד לי זה ימים מעט כי נסוך חדשות וכי דבר האיש אדוני הארץ אתנו (אולי צ״ל אתך) קשות ברדתך אל מערכות פלשתים ואמתת הדבר נפלאה ממני עד תרצה ותודיעני אולי הרפות את ערפו והשבות את זעפו״ וכו׳ וכו׳ . משמע מזה כי מלך פלשתים היה מושל בנרבונא , ומדברי קבלת הראב״ד משמע שהיה מלך פלשתים מושל בגרנאטה , ובדבר זה רעיוני נבוכים , ואתה ידידי היקר , אם יש בידך להאיר מחשכי, מהר והודיעני , עשה עמי אות אהבה , עשה ואל תאחר, כי בעוד חדש ימים אני שולח להדפים קונטרים לקוטים מן הדיואן הנ״ל .

ושלומך ידידי היקר ירבה כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה כ״א סיון התקצ״ט ,

ידידך מכבדך ועבדך שד״ל

---

1) ומלת מקום שהביא בעל הערוך בערך פרגין איננה Mohn כדעת רפאפורט (תולדות רבנו נתן הערה 18) , אך היא Mak , שכן קוראים לו בסלאוויש ופאלניש.

שגיאות להבין

צד 370 שורה ג׳ מלמטה תחת לו צ״ל לי. צד 372 שורה ז׳ מלמטה תחת ובשמרת צ״ל ובשמירת. צד 373 שורה ב׳ תחת ידו צ״ל ידי. צד 410 שורה 10 תחת הבאתי צ״ל הבאת. צד 426 שורה 1 תחת Nr. CXCVI צ״ל Nr. CXCIV. צד 431 שורה 1 תחת CXCXI צ״ל CXCIX. צד 485 תחת An Herrn Ephraim Isr Blücher צ״ל Herrn J. Cohin in Tunis.

אגרות שד"ל

S. D. LUZZATTO'S

hebräische Briefe

gesammelt von seinem Sohne

Dr. Isaias Luzzatto

Herausgeber

EISIG GRÄBER

FÜNFTER BAND.

PRZEMYŚL.

1882.

Druck von Zupnik & Knoller, Przemysl.

אגרות שד"ל

אכתוב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי
"שד"ל (1838)"

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראָבער

חלק חמישי

(בהוצאות המוציא לאור)

פרעמישל

דרוק זופניק עט קנאללער

שנת תרמ"ב לפ"ק

Nr. CCXLVII

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 220 — Vol II Nr. 34

28. 6. 1839 — י״ו תמוז התקצ״ט

ידיד נפשי

הא לך תשלום המלאכה 1). אמרתי שהיא כבדה וארוכה, לא על עבודת ההעתקה, אלא על מלאכת סדור השירים לפי מקומם וזמנם (כי אין מוקדם ומאוחר בכ״י), ועל מלאכת הגהת טעויותיהם והבנת תעלומותיהם, כי כמה ימים ישבתי משומם על הבנת מלה אחת או מליצה אחת וברוך ה׳ אשר זִכַּנִי להאיר מחשכי השירים הנחמדים האלה, ואלמלא החפזון הייתי מוסיף עוד הערות כהגה וכהגה. וגם ידעתי כי העבודה הזאת, אשר היתה לי באמת עבודת פרך, לא תהיה בה תפארתי, כי אחר מני אלף הוא אשר יבין יקרתה, וכמה מן המתחכמים יתפארו עלי בפלפול שוא ובסברות משובשות, לומר שטעיתי. ואף גם זאת לכבוד הצדיק ריה״ל ז״ל ולכבוד לה״ק, הטיתי שכמי לסבול יגיעה רבה הקרובה להפסד ורחוקה משכר, והנה נא ידידי, הקונטרים נעשה כפלים ממה שהיה בלבי מתחלה, ואני לא אדע אם באהבה ורצון תעמום עליך הוצאות הדפוס, אם לא. וכבר עדה בלבי להוסיף בסוף הקונטרים אגרת לך, כמו חצי באגען, בה אגיד לך תכונת דיואן ר׳ יעקב פּראנסיס (בעל השיר נגד הקבלה הנדפס בסוף בחינת עולם עם עץ הדעת) כ״י המחבר עצמו, אשר הביא ה׳ לידי וקניתי בישבוע הזה; וזאת שנית אעתיק לך הקדמת ס׳ שער השמים לראב״ע, למען הראותך כי ס׳ מזויף הוא, ושהמגדל אשר בנה עליו קראחמאל פורה הוא באויר. ואתה תבחר ולא אני, ולתשובתך אחכה, וכאשר תאמר אלי אעשה, לעשות או שלא לעשות האגרת הזאת. ולענין מה שכתבו לך מלבוב כי הרב שי״ר כתב לי וגם פגם בכבודי, דע ידידי כי במשך השנה הזאת לא כתב לי שי״ר רק אגרת אחת ביום י״ז כסלו, והיא תשובה לאגרתי אשר כתבתי אל הכורם ביום ה׳ כסלו (הנזכרת בס׳ כריתות), וגם הכורם כתב לי ביום ההוא י״ז כסלו, וכל הנחיצה הזאת היתה להסלמען אכתוב לפראג להליץ בעד שי״ר ולהטות לבב ראשי העיר ההיא אליו, ומיד נעתרתי להם וכתבתי אל החכם רמ״ל הדברים המובאים בס׳ הכריתות. ואולם עתה מקרוב גם שי״ר גם הכורם כתבו אגרות אל החכם יש״ר, ואני לא אדע באיזה שמות השביעוהו, אך זאת ידעתי כי מעולם לא כתב אלי כל כך אגרות תכופות זו לזו כאשר כתב לי עתה לפייסני לסלוח לשי״ר ולשל״ג, ולבלתי אחדל מלשלוח מכתבים לכרם חמד. עוד זאת עשה החכם יש״ר, שִׁתֵּף עמו ידידי מחמד נפשי שחבד״ל (ה״ה מהח״ר שמואל חיים בן אחי אמי דוד לאלי), עד כי גם הוא הפציר בי הפצרה אחר הפצרה.

1) ליקוטי שירים מדיואן ר׳ הלוי (ישעיה).

והנה ביום ב׳ תמוז הגיעני מכתב משניהם (יש״ר ושחבד״ל), בו העתיק החכם יש״ר קצת דברים מאגרת שי״ר אליו, ובתוכם מצאתי כלשון הזה: „ולא היה ולא נברא ממנו שום מכתב אשר יבקש בו השמטת השיר, ולא כתב שום אגרת ביום ה׳ כסלו כפי ההבטחה הנאמנה מהכורם״. אז השתוממתי ונבהלתי על חציפות גדולה כזאת, וגם ידעתי מלפנים כי רבים בארץ פולין מהודרים בשלש חפות, הריפות, חניפות, חציפות; אבל חציפות כזה להכחיש מציאות אגרתי אשר יש בידי תשובה עליה בכתב ידם של שניהם, דבר כזה כמעט לא האמנתיו גם אחר שראיתיו. אז מהרתי ובעצם היום ההוא שלחתי לידידי יש״ר ושחבד״ל העתק אגרתי ה׳ כסלו, ועמו שלחתי אליהם גוף שתי אגרות שי״ר ושל״ג מיום י״ז כסלו. אז ראו בעיניהם והודו לי כי גם שי״ר איש תהפוכות כרעהו של״ג, ואעפ״כ לא זזו מהפציר בי שאוסיף לשלוח מכתבים לכ״ח, ולא שמעתי בקולם. ועתה ראה נא ידידי אם אמת הוא שפגם שי״ר בכבודי, או אם באמת בכבוד עצמו פגם, פגם שאין אחריו תקון, בהראותו איך לבבו הרה עמל וילד שקר בחציפות גדולה אשר כל שומעה תצלינה שתי אזניו. אז מר לי מר על השיר אשר כתבתי לכבודו (הנדפס נגד רצוני), וביום ד׳ תמוז כתבתי שיר אחר מתנגד אל הקודם, יהי רצון שיהיה לכפרת עוני אשר פגמתי (שלא בכוונה) בכבוד הרבנים הצדיקים אשר היו מעולם, למען הרבות כבוד לאיש מרמה ועולה, הרודף אחר הכבוד והגדולה, ומתכבד בקלון ידידיו אשר גדלוהו ורוממוהו, ואהבת נפש אהבוהו. וזה לשוני בשירי:

מי זה לנו ישיב וכו׳ 1)

אקוה שלא תתפתה לדברי . . . האומר שהוא אוהבי ומכבדי; ואיך יתכן לשונא האמת שיהיה שד״ל אהוב לו ונכבד בעיניו? ואיך יתכן שיהיה אדם בלתי שונא האמת, ויבקש לנקר עיני ישראל למען הצדיק את ראב״ע ואת רמב״ם?

ואני כבר סלחתי לו, אך זה לא ישיב ידי אחור מהלחם מלחמות ה׳ נגד ראב״ע ונגד התכונות היוניות ההולכות ומתפשטות בישראל, לרע לנו ולבנינו עד עולם.

ואתה ידידי היקר השתדל אצל החכם המדפים (אשר תברך בשמי) למען יצא הדפוס מהודר ונאה (באותיות בלתי קטנות) ומוגה; ומי יתן וישלח לי הספר מיד בצאתו ממכבש הדפוס, ויוסיף בסופו לוח הטעיות אשר אשלח לו. גם תעשה עמדי חסד אם תגיה באגרתי אשר בראש הקונטרס, ובמקום שתמצא כתוב (קרוב לתחלת האגרת): „ולקטתי מתוכו שלשה וארבעים שירים ושלש אגרות המתיחסים לנסיעת המשורר לארץ הצבי״ תכתוב ארבעה וארבעים תחת שלשה וארבעים. ובסוף האגרת תבקש המלות האלה „וגם ר׳ בנימן שהלך שם כשלשים שנה אחריו לא מצא שם ישמעאלים״ ותמחוק אותן. ובכתבך אל החכם המדפים הנ״ל תאמר לו בשמי כי לא השיבותי לו על דבר הש״ס, כי עדיין לא מצאתי קונים, יען דיא אויפקלערונג הולכת ומתרבה גם בינינו, ותורה מונחת בקרן זוית, והתלמידים מוצאים יום יום ש״ס ופוסקים דפוסים ישנים שבעלי בתים מוכרים אותם בזול —

1) נדפס בכנור נעים ח״ב דף 245 (ישעיה)

כמה העתקות יש בלבך להדפים מבתולת בת יהודה? התדע כמה העתקות נדפסו מכ״ח ?

ואתה ידידי יקירי שלום וכל אשר לך שלום עד העולם. בחפזון גדול. פאדובה י״ו תמוז התקצ״ט.

ידידך שד״ל.

Nr. CCXLVIII

An Herrn Salomon Rosenthal in Pest

Nr. d' ordre de l'Index rais 222. Vol. II Nr. 35

5. 7. 1839. כ״ג תמוז התקצ״ט

לכבוד ידידי החכם המפואר תמים עם אלהיו וישר עם אנשים מוהר״ר שלמה ראזענטהאל שלום עד העולם.

לא אדע האהבתני אם שנאתני, ובין כך ובין כך האמנתי כי ישר אתה, וכי גם אהבתך גם שנאתך מתם לבבך נובעות. ויען גם אנכי אם טוב ואם רע בעיני זולתי מה שאני כותב, לבבי יודע כי רק לשם שמים ולכבוד התורה ולתועלת האומה כוונתי, לפיכך לא אחוש אם רבים קמים עלי, ואם גם המימינים גם המשמאילים יפרדו מעלי לא ירפו ידי מעבודת הקדש. רק במסתרים תבכה נפשי אם אראה אחד משלומי אמוני ישראל דבק בתורת ה׳ בלב תמים, ובלב תמים סר מעלי, ונפתה אחרי החנפים הצבועים ומחזיק בידם, כאדם המבקש להרוג את אויבו, ובשגגה הורג את אחיו יחידו. על זה ידוו כל הדווים, לא עלי, כי אני לא אפסיד בזה, אלא על התורה ועל האמונה, שהשטן שש ומתפאר בנצחון חיילותיו המקטרגים מפה ומפה על כל הבא לעמוד בפרץ ולהחזיר עטרה ליושנה, ומה לו נצחון גדול מזה, שגם הישרים והתמימים הנאספנים עם ה׳ יתקוממו זה על זה ?

ואמנם הענין אשר הביאני לכתוב אליך היום, הוא למען הביא לפניך תשורה קטנה אשר אולי תיקר בעיניך. דע נא ידידי כי בשבוע שעבר הביא ה׳ לידי וקניתי ספר שירי הר״ר יעקב פראנסים (הידוע בעל השיר נגד הקבלה המובא בסוף בחינת עולם עם עין הדעת) כ״י המחבר בעצמו, ושם מצאתי שני שירים אחרים נגד המקובלים, קחם, ואם תשמח בהם, ברכני גם אני אבי.

ואתה ידידי היקר שלום, וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה כ״ג תמוז התקצ״ט.

ידידך מכבדך ועבדך
שד״ל.

שְׁנֵי שָׁדַי, בְּנִי, כשני עפרים . . . . . .

רבי שאול 1)

שאל נא על שנת הוא״ת לעם זה היחד שאננו בו אסירים ? 2) . . .

ומה לו אל פרישותם ? ולבם לזוג אלים כְּמַעַר איש מעורים 3) . . .

ב

מְחַבֵּר זֶה ! בְּךָ לא אאמין, אִם . . .

Nr. CCXLIX

An Herrn Dr. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 223 Vol. II Nr. 36

ט״ו אב התקצ״ט 26. 7. 1839

לכבוד ידידי החכם והחוקר המופלא הר״ר מרדכי יאסט שלום עד העולם.

הנה נא לפני שתי אגרות מעשה אצבעותיך, האחת מיום י״ג סיון אשר שלחת אלי בדרך האהענעמס ועל ידי כן הגיעתני ימים אחדים אחרי כתבי אליך ביום כ״א סיון, והשנית באה אלי מעיר גערץ, והיא מיום כ׳ תמוז; ושתיהן עדים נאמנים על אהבת נפשך אשר אהבתני: כן יהי תמיד! וגם אני נאמנה אתך רוחי, ונפשך יקרה בעיני מאד מלפנים ומה גם עתה. ואם לרגעים אני מתראה מקטני אמנה, הלא זה דבר טבעי בדור דעה כדור הזה, ומי לא ידע (ואף כי איש אשר כמוך) כי לא יפול על האמונה צווי, ולא שכר ולא עונש, ואמנם הצווי והגמול יצדקו במעשה, וגם באהבה (כי גם היא מעשה, ואם הוא פנימי), ובאלה (לאהוב אותך ולעשות רצונך) אקוה שתמצאני נאמן בבריתי וקיים בהכטהתי. וגם בענין האמונה בך אקוה כי תראה מרי חדש בחדשו אפיקורוסות מתמעטת והולכת.

---

1) אמר שד״ל. שם שאול נמחק בכ״י ולא נשאר ממנו רק רושם הלמ״ד, ונ״ל שהוא בעל ריבו של המשורר, והוא שרמז עליו בעל אמונת חכמים דף ל״א, והוא המגיה ס׳ שפתי רננות, ואמר בשער הספר שהוא נחבא אל הכלים כבחיר ה׳, ונ״ל כי ב״ה רמז שמו שאול.

2) המשורר מלגלג על הקץ הנזכר במדרש הנעלם (זהר ח״א דף קל״ט ע״ב) שבשנת היובל הזא״ת (כלומר בשנת ת״ח) יחיו המתים, וקודם לכן יהיה קבוץ גליות.

3) לשם יחוד קב״ה ושכינתיה.

ידידי היקר ! מה אעשה ואין דרכי ומחשבותי כדרכי אנשי הדור ; מימי לא בחרתי אבל שנאתי לשון ערומים, וכל ימי אהבתי הפשט הפשוט ומאסתי את הסוד. ואיך אשמע אותך אומר כי תחשוב שאין ביכלת הנביאים לדעת העתידות בפרט, ועם זה תאמר שאתה מאמין אמונה שלמה כי ברה"ק דברו? וכי רה"ק שלך הוא רה"ק שלנו ואבותינו ? ומה זה רה"ק שאין בכחו לדעת העתידות ? אין ספק כי אין זה אלא רה"ק של הומירום ווירגיליום, והוא רה"ק אשר הזכיר המשורר באמרו Est Deus in nobis, agitante calescimus illo ידידי ! אני לא אקצוף עליך (חלילה לי) על מיעוט אמונתך, אך גם אתה אל תקצוף עלי על מיעוט אמונתי, כי גם אני מתחלת ילדותי פרקתי עול האמונה מעל צוארי, ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, ולא הייתי עדיין בן י"ג כשהבנתי מתוך הש"ס שלא היה הנקוד בימיהם, ומאז והלאה כחשתי בס' הזהר ובקבלה הדורשים סודות בנקדות, ובתשרי תקע"ט כתבתי לידידינו החכם יש"ר נגד קדושת לה"ק, ובשנת תק"ף כתבתי לקיים קדמות לשון ארמית על לה"ק, גם כתבתי מכתב לקיים קדמות החומר (ומזה חזרתי בי אח"כ), גם כתבתי פירוש קהלת והוכחתי היותו ס' מזוייף, ובשנת תקפ"א החלותי פירוש ישעיה והפרדתי מלת תבליתם לשתים (תֶּבֶל יָהֵם) ; וכל אלה וזולת אלה רבות מחשבות חפשיות חשבתי בלי קריאת שום אחד מספרי החוקרים אשר לא מבני עמנו, ובלי שאדע אפילו מציאות אחד מהם. וזה הוא ההבדל אשר בין התפלספותי להתפלספות אחרים, כי התפלספותם לא נולדה בקרבם, אבל מן החוץ באה להם, ולפיכך לא שמו לכפירתם שיעור וגבול ; והתפלספותי מתחתיה צמחה, ועל אהבת חקירת האמת יסודתה, ולפיכך כל רוחות שבעולם אין מזיזות אותי מאמונתי, כי כדרך שלא אאמין דבר מפני שאחרים יאמינוהו, ככה לא אכחיש דבר מפני שכל העולם יכחישוהו. ומאד ירע בעיני ועלי לבי דוי בראותי שועלים קטנים, רוב בחורי דורנו, חקירת האמת רחקה מהם, והם עורי לב, סומכים בכל עניניהם על זולתם, והם מתפארים בכפירות אשר לא הרו אותן אבל למדו אותן מאחרים.

שמח לבי ותגל נפשי בראותי כי לא תחפוץ לתת מקום באננאלען שלך לרעיוני איש ואיש הבא להרים את קולו נגד חקי בני ישראל, אך דברים אשר יצאו ממקור מים חיים (כגון אגרות שד"ל וי"ש) לא תחדל לשומם לפני העם. לזאת שמח לבי, כי מזה נודע לי כי גם בארץ אשכנז עדיין לא נצחה הרוח את עמוד האמונה, ועדיין יד המאמינים על העליונה, שאל"כ היה לך לדאוג פן יהיו אַנַאלֶיךָ נשכחים מאנוש אם תשא פנים לכת המאמינים.

כן הוא ידידי, יקירי, האברמיזמום לא יאבד, כי הכרחי הוא להחברה האנושית, וכאשר תרבה ותפרוץ דיא אויסקלערונג, כן ירבה צורך בני אדם לאברמיזמום, והאברמיזמום לא יתקיים אם יאבדו כהניו אנשי היוראיזמום, והיוראיזמום לא יתקיים בלא שמירת החקים, ובלא אמונת האותות והמופתים והנבואות. לפיכך יפה עשית ידידי כי בחרת במים החיים, וכל מים זולתם תרחיק מעליך ומעל אַנַאלֶיךָ. יברך ה' מלאכתך, ופעל ידיך ירצה, וחפץ ה' בידך יצלח. וגם אני חלילה לי מחדול להחזיק בימינך בכל אשר תשיג ידי.

לא אדע אם טוב פעלת בשפטך לעיני השמש את משפטי עם הרב (לא החכם) שי״ר, ואין ספק אצלי כי כלכלת דבריך במועצות ודעת, לבל תהיה מברך רעהו בקול גדול ונו׳, ולבלתי יאמרו כי אני בקשתי זאת ממך (אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי). מעשי שי״ר עמי היו ללבי (אשר במשך עשר שנים אהבת נפש אהבו) פצע והבורה ומכות חדרי בטן; אך המון הקוראים לא ירגישו כהרגשתי, ואולי יאמרו לי: מה עשה לך האדם הגדול ההוא?

ועתה ידידי היקר, עשה אל תאחר להוציא לאור אגרותי ואגרות ידידי החכם המפואר יש״ר, ואם תוכל לשלוח אלי לוחותיך, יהיו לי למתנה יקרה וחביבה. אגרתך לידידי החכם הנ״ל ראיתי, ועל אשר שלחת ידך להחליף כה וכה ולמתק את לשוני, לא אוכל לומר סלחתי, עד אשר אראה תכונת החלופים אשר עשית; וכל זה אמנם לא יסיג אחור לבי מלשלוח אליך את מכתבי, ומלשרתך באשר אוכל.

ביד ידידי הבחור המשכיל והמחוכם כמ״ר יוסף אלמנצי מצאתי ס׳ יקר המציאות, הלא הוא Palermo, 1748, L' Ebraismo della Sicilia כולל מאורעות היהודים בארץ סיציליאה, ונדבה רוחי אותי לעשות ממנו (אם תחפוץ) לקוטים ולשלחם אליך, כי ראיתי מתוך ספריך היקרים שאין הס׳ ההוא ידוע לך.

קונטרים בית און בא לידי, והיום הגיעני מכתב ממחברו, המבקש ממני מחילה וסליחה, ואולי אכתוב לו אגרת שלום ואמת, ואשלחנה גם אליך, ואבקש ממך שתתן לה מקום בלוחותיך.

בליל 9 April שעבר נאסף אל עמיו מוהר״ר אליהו אהרן לאטאש (Lattes) ר״מ ור״מ בק״ק ויניציאה (ומלפנים ר״מ ור״מ בק״ק Turin, והיה ג״כ בסנהדרין של Paris) והוא כבן ע״ה שנה וביום 22 April הסכימו הק״ק להושיב על כסאו את בן בנו, תלמידי חביבי אבי״י (אברהם בר יצחק יהושע לאטאש), וביום 1. Julius ישב על כסאו, והוא בן שלשים שנה. בבה״ע לשנת תקצ״ב (pag. 174) הובא ממנו שיר בלשון רומי ליום הולדת את רבו, ובכ״ח ד׳ (pag. 145 146) הובאה ממנו סברה אחת בהבנת משנה ה׳ פ״א דעדיות (והרב שי״ר בחפזו לא הבין דבריו ואמר שהם סותרים זה את זה) חריצות הבחור החכם אבי״י והשתדלותו להועיל לבני קהלו גם בחיי אבי אביו, הלא הם כתובים על ספר Ailg. Z. des Judenth. מיום מיתת הרב הזקן עד יום 1. Julius היתה רבנות וינציאה בשותפות למוהר״ר אבי״י הנ״ל ולחברו תלמידי מוהר״ר שמואל שלמה Olper, המפורסם בעירו לתהלה ולתפארת per la sua maschia eloquenza e per le sue pubbliche acclamatissime lezioni di storia Israelitica. אחרי Julius נשאר Olper מלמד לגדולי התלמידים אשר בתלמוד תורה.

Egli ha anche il merito di avere (in circostanze assai anguste) disotterrato e raccolto con grave dispendio molti libri rari (edizioni e mss.), che senza il suo zelo sarebbero andati per sempre perduti. Alla sua gentilezza io debbo la logica (מכלל יופי) di Messer Leon, ed il Divano autografo di Giacob Franzes (celebre nemico della Cabbala).

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ט״ו באב התקצ״ט, ידידך ועבדך שד״ל.

Nr. CCL (1

An Herrn Michael Jos. Heimann in Hamburg.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 224 Vol. II Nr. 37

11. 8. 1839. א׳ אלול התקצ״ט

לכבוד אדוני וידידי הגביר הנכבד והחכם היקר מוהר״ר חיים מיכאל יוסף ,
שלום עד העולם .

בסימנא טבא ובמזלא מעליא אתחיל שנת הארבעים במכתב לידיד חדש יקר ונכבד אשר הקרה ה׳ אלהי לפני , ואשר עד היום הייתי מצטער שמא לבו רחק ממני בראותי כי לא נדרש לאשר שאלתיו . ועתה הנה בָּאני מכתב מידידינו הפולוני המוכר ספרים (והוא פקד עלי לשלוח אליך דפתקי הלוט בזה) , וכתוב בו כי ביום ל״ד לעומר אתה אדוני וידידי היקר כתבת לו כדברים האלה לאמר : ימחול לדרוש עבורי בשלום . . . . שד״ל והנני לבקשתו על דבר ס׳ הנקוד אם יכבדני במכתבו .

אדוני וידידי , הנני מודה לך במאד מאד על כוונתך הרצויה לעשות עמי חסד ואמת , ואחר זמן לא אחדל להודות לשמך בקהל רב על מעשיך הרצויים בצאת דבר שפתיך לפעלות אדם . ובחסדך ובחכמתך בטחתי כי תהיה עינך פקוחה על ההעתקה אשר תשלח לי , שתהיה מדוייקת אות באות כאשר בכ״י , ובלא שום הנהה מסברה , אפילו להחליף חֹלֶם בחֹלֶם , או שְׁבָא בשוא , וכיוצא בזה . ואני כבר ראיתי הס׳ ההוא ביד אחד מתלמידי (אשר הוא עתה אב״ד בק״ק טורין) , אך היה חסר .

ואגב חדא תרתי , עוד זאת אשאל ממך , והוא לבדוק במחזורים כ״י אשר בידך אם אולי יִמָּצֵא באחד מהם סדר העבודה אשר תחלתו : אתה כוננת עולם ברב חסד , ובו יתנהג עד קץ הימים . הסדר הזה הוא בידי , אבל הוא חסר קצת בתים באמצעו , והם סוף א״ב ראשונה ותחלת א״ב שניה , מן מלות שאון יגבירו המון . . . . עד דבק לשוליו רמוני צבעים . ואם תשלח לי העתקת הבתים האלה , טוב יהיה לי חסדך האחרון מן הראשון .

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום א׳ אלול התקצ״ט (יום מלאת לי טל שנה)

ידידך ועבדך המוכן לשרתך

שד״ל

---

1) נדפסה במ״ע השחר מחברת ב׳ דף 45 (ישעיה) .

Nr. CCLI

An Herrn Mendel Schorr in Lemberg

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 227. Vol II Nr. 39

30. 8. 1839 כ׳ אלול התקצ״ט

לידידי ואדוני היקר הר״ר נפתלי מענדל שור שלום עד העולם .

מקץ עשר שנים אשר בכל לבבי אהבתי את הרב שי״ר , ועבדתי אותו כשור לעול וכחמור למשאוי (ולא שאלתי ממנו חלף עבודתי אלא שישלח לי בחזרה הלקוטים מס׳ חיי יהודה אשר אין בידי עוד להוציאו מאוצר הקצינים אשר הוא קבור שם , ובלקוטים ההם הכנסתי ספור הנוגע לעצמי וגם ממנו אין לי העתק ; והוא הרב שי״ר הבטיחני פעמים רבות להעתיק לי הכל ולא מלא את דברו) , וגדלתי ורוממתי אותו ממעל לכוכבי אל — פתאום ראיתי בכ״ח ד׳ שהוא מבקש להתכבד בקלוני . אז לא נהפכתי לו לאויב ומבקש אבדן כבודו , כאשר אתה אומר , רק הוכחתי על פניו דרכו , ונתתי בידו ס׳ כריתות , להפרד ממנו בשלום כאשר יפרד איש מעל אשתו אשר אהב , ביום ימצא בה ערות דבר . רק כמניד מרת נפשו לידידו הגדתי כאב לבי לקצת ידידים נאמנים , ואם קצתם קנאו לכבודי ושפטו בינינו משפט צדק , מעולם לא בקשתי ולא אבקש זאת מהם , א״כ לא עלי תלונותיך כי אם על רעך ואלופך כבודך ומרים ראשך מגן ישעך ומאור עיניך הרב הנשגב הגאון הרם והנשא , אשר אם היה לבבו ישר והיה בוחן יושר לבבי , היה ממהר וכותב לי בחדש איר : עול פעלתי לא אוסיף ; ולא היה מתנצל בדברי שקר , כאשר עשה בכתבו לידידי החכם ישי״ר שמעולם לא כתבתי אגרת ביום ה׳ כסלו ומעולם לא מנעתי הדפסת שירי אשר כתבתי לו ; ואני מיד שלחתי אל החכם ישי״ר אגרות שי״ר ושל״ג מיום י״ז כסלו , אשר הן תשובה לאגרתי מיום ה׳ כסלו הנ״ל אשר הרב שי״ר הכחיש מציאותה , והוא אשר לא שכח אחת מאגרות רשב״ץ במקום שנזדמן לו להתכבד בקלוני , שכח אגרתו מעשה אצבעותיו, בכוונה להכזיב את דברי , ונהפוך הוא כי הביא על עצמו קלון ובוז , בהגלות כזביו לעיני אוהביו המליצים עליו. ואולם על הדאגה אשר דאגת על כבוד האומה דע נאמנה כי אני אין בלבי לחלל כבוד שמו בפרסום בשום מקום ובשום זמן , ולעולם לא אזכיר שמו אלא לשבח , ולא אתקומם עליו רק ברמז ובלי הזכרת שמו . זה מה שנמרתי בלבי ובידי מלאתי עד היום , ולא אסור ממנה רק אם דבריו יאלצוני ויכריחוני להפר את עצתי .

ולענין עצירת הגשמים מעל כ״ח ידעתי כי לא אלמן ישראל , ומעולם לא בקשתי ולא אבקש משום אחד מאוהבי שיחדל לשלוח זמרותיו אל הכורם , אבל אני א״א לי להוסיף לשלוח לו עוד , אחרי אשר אני רואה שאיננו מניח לי פרעסספרייהייט להגיד לבני אדם עשתונותי נגד מי שיהיה ככל אשר תצאנה מתחת קלמוסי .

אלה דברי תשובתי למכתבך היקר אשר קבלתי היום , מלא חכמה וכליל יופי , ועד על מעלת נפשך וטהרת לבבך , וה׳ ישפות לך שלום , ויחדש עליך ועל כל בני ביתך ועל כל אוהביך (והרב שי״ר בכלל) שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה , ונסו יגון ואנחה , כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה כ׳ אלול התקצ״ט .

ידידך שד״ל

Nr. CCLII

An Herrn S. L. Goldenberg in Tarnopol

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 230 Vol. II Nr. 41

כ״ז אלול התקצ״ט 6. 9. 1839.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כמ״ר שמואל ליב גאלדענבערג שלום.

אנשים אשר אין דתם דת יהודית, אלא דת יונית, אשר כל ישעם וכל חפצם בצע כסף או הכבוד המדומה, לא יעלו על לבבם שיהיה אדם מתפרד מחברו אם לא שחברו גרם לו חסרון כיס או הקל בכבודו, וכן אתה מעיד עליך שמים וארץ כי מעולם לא נתכוונת להקל בכבודי, ודבר זה שמא הוא שמא אינו, ומה לי בכך? האדם יראה לעינים, כי בהכניסך בספרך המון תפישות עלי בלי להראותן לי תחלה, להקל בכבודי נתכוונת; וה׳ יראה ללבב. ואמנם מה לי בכך? לא אתה ולא אדוניך ולא הראב״ע תשפילו את כבודי — ומה נואל האיש ההוא אדוניך, הרודף אחר הכבוד! אם היה גולה את אזני על מה שנעלם ממני, וכי לא הייתי חולק לו כבוד ברבים? ועכשו נודע ביהודה כי אני נעלמה ממני אחת מתשובות רשב״ץ (ומה לי בכך?), ושהוא מתכבד בקנון חברו ואוהבו אהבת נפש, אשר היה ממלא פיו תהלתו ומגיד כל היום תפארתו. מי המפסיד ומי המרויח? או היחשוב שכבר גברה דת יונית על דת יהודית כל כך, עד שיהיה מעשהו משובח? — ואולם אני הוכרחתי להפרד ממך ומכרמך, כי ראיתי (כמו שכתבתי בשבוע שעבר אל הגביר החכם הר״ר נפתלי מענדעל שור בתשובתי לאגרתו) שאין אתה מניח לי פרעסספרייהייט להגיד לבני אדם עשתנותי נגד מי שיהיה, ככל אשר תצאנה מתחת קלמוסי. ידעתי כי לו אני עמל ומחסר את נפשי מטובה, לעשות לקוטים מספרים כ״י יקרי המציאות, בלא כסף ובלא מחיר, ומהגיד רעיוני לבבי בענינים היותר עקריים אשמרה לפי מחסום, ידעתי כי אז ישר בעיניך, אבל מה אעשה ולא לכך נוצרתי להיות חמור נושא ספרים.

שני המכתבים אשר בידך מאשתקד, אחד לידידי הבחור היקר יה״ש (ד׳ תמוז תקצ״ח), והאחר לך (כ״ח אלול תקצ״ח) הרשות בידך להדפיסם בכרמך, ובלבד שתשמיט (כאשר צויתיך ביום ה׳ כסלו תקצ״ט באגרת אשר אתה ואדוניך הכחשתם מציאותה, גם כי יש בידי תשובת שניכם עליה, וכבר הראיתי אותן לידידי החכם יש״ר) מאגרתי ליה״ש מן ״וזה לשוני בשירי״ עד ״תגדור כל פרץ״ אך מלות ״גם כי באמת לא היתה כוונתי חלילה וכו׳ לא תשמיט. ומאגרתי אליך תשמיט מן ״ופעם אחרת אביא לפניך אם תחפוץ לקוטים אחרים מדברי ר׳ יונה״ עד ״אינם נמצאים באיטליאה״ ובאגרת ההיא עצמה תזכור להוסיף ההערה אשר שלחתי אליך לפראג ביום ד׳ ניסן, והיא זאת: אחר זמן מצאתי ראיתי תהלים עם פירוש רד״ק דפוס אמשטרדם שנת תקכ״ה, וגם הוא שלם ונעתק מדפוס רע״ח״ ומקום ההערה הזאת הוא קודם מלות: ועתה עוד לקוטים אחרים תקח מידי״.

גם באגרתי ליה"ש אחר מלת סומכוס תוסיף ההערה אשר כתבתי אליך ביום עשרה באב תקצ"ח, וזה לשונה: עיין קדושין נ"ב ונזיר מ"ט, ואעפ"י שר' יהודה אמר על תלמידי ר' מאיר בכלל שקנתרנים הם ולא ללמוד תורה הם באים וכו' חלילה לי מהחליט דבר כזה על תלמידי ר' מאיר אשר דבריו סתם משנתנו, על כן אמרתי תלמידי סומכוס ותליתי הקלקלה במקולקל, כי מכל התלמידים הקנתרנים שהיו לר' מאיר, סומכוס לבדו נזכר בתלמוד, ואף אם הוא לא העמיד תלמידים כל ההולכים בדרכיו תלמידיו יקראו.

עוד זאת צריך שתעשה, בתחלת שני מכתבי אלה תוסיף הערה, בה תודיע כי המכתבים האלה היו בידך מאשתקד, ונשלחו אליך למען יצאו במחברת הרביעית, אפס כי קצר מצע המחברת ההיא ולא באו בה, כאשר הודעת כבר במודעה אשר בסוף הספר.

ואתה השמר לך פן תשכח אחד מהדברים האלה הכתובים באגרתי זאת, ולבלתי תעשה כאשר עשית בענין שתי ההערות אשר שלחתי אליך ביום כ"ח אלול תקצ"ח, ושכחת ולא הוספת אותן, ומתוך שכחתך הנחת לאדוניך להעיר הערתו בעמוד 34 להתכבד בבקיאותו, גם כי כבר ראיתי וציינתי הענין ההוא גם אני. והנה זה ענין לא מעלה ולא מוריד, ובלב שלם אני מאמין שאינו אלא שכחה בעלמא; אבל המתרשל מחובתו היום יחטא בדבר קל ומחר בדבר חמור. ומה אמר על טעיות הדפוס אשר התרשלת מלתקן בלוח השעיות, כגון בעמוד 135 שטה 20 בלשון עברית צ"ל ערבית, ורבות כאלה.

ואתה שלום ושנה טובה תתחדש לך ולכל אשר לך. פאדובה כ"ז אלול התקצ"ט

שד"ל

העתקת אגרת שי"ר לאבי"י

אל כבוד ידידי הרב החכם הכולל, ידיו רב לו בתלמוד ובכל מדע, שמו המפואר מוהר"ר אברהם לאטאיש נ"י אב"ד בעדה קדושה ועיר ההוללה ויניציאה יצ"ו.

מבשרי חדשות הביאו השמועה הטובה לאזני כי נתנך ה' עליון על קהל עדת ויניציאה ה"י, ושמחתי כפלים ואמרתי אשריך כי יכול תוכל . . . . . לא בעוצב מעט אמרתי כי מבשרי חדשות הביאו לאזני עלותך למשמרת הרבנות, ולא זכיתי לשמוע כזאת מפיך או מבני ארצך. כה חדל הדבר בינינו. ובשמים עדי כי לא בי האשם. ולמה ארבה דברים לפניך אשר ראית בעיניך מני אז, אף אם לא אמרת (כי כן יאות לך) מי היה תמיד המעורר חימה ומי המשקיט כעס לא לבד נגדי אך גם נגד זולתי, מהמתים ומהחיים, ומהם האיש אשר הוסת היום מאוהבי ושונאו מלפנים עד להפליא, לבזותני ברבים, להציגני לעיני כל לבוגד בנד, ולאמר כי כבדוני אוהבים לראות כתביהם ולשנות כרצוני, ואנכי לא שניתי, בשאט בנפש, רק השארתי שניאתם למען גלות את ערותם ולהתפאר

בקלונם. ובאמת הזהירוני משנות מאומה, רק להוסיף הרשוני, והרשיתי לי לגרוע

רק שני דברים אשר רבה היתה רעתם אלו נשארו, ולא נאבד מאומה בחסרונם, והם שני תארי גנות להראב"ע ז"ל, מהרידים כל לב, ולא לבד למען כבוד הראב"ע ז"ל עשיתי זאת, רק יותר עוד, חי האמת, למען אהבתי אל הכותב. וכאשר הוספתי נזהרתי מאד מנגוע מאומה בכבוד ידידי היקר לי אז, אשר בו נתכבדתי, ואשר בימים ההם ובזמן ההוא כתבתי אגרת ארוכה לרואים, רק למען החזק במעוזו והראתי להם מעלותיו הרבות ופצרתי בהם בל יקלו בכבודו, אף אם כפי הנשמע לא שמעו לתוכחתי, וחברו אל דבתם עליו גם את דבתם עלי — אולם אשר יחרה אפו ולא יאמר, הוא על דברי האיש מאודעסא אשר פירש שער י"א מיסוד מורא בדרך חדש מאשר פירש הוא, וערב את לבו עוד לדבר דברים בלתי נאותים נגדו, אך לא ראיתי המכתב לפני צאתו לאור, מאשר לא הורשה הכורם על זה, ולא הורשתי גם אני לשנות בו מאומה לא מהכותב ולא מהכורם, כאשר יעידוני גם שניהם. ובכל זה לא שככה חמת האוהב הנהפך לאויב באשר הכני בשבט פיו במכתבו אלי, כי גם ספרים כתב לחרפני בכל מדינה ומדינה, והעתיק לאיש ואיש בהם ספר כריתות אשר שלח לי, כאלו הייתי מלפנים תחת רשותו כאשה תחת בעלה. כה נהג נגדי האיש אשר בכמה וכמה מכתבים העיד והודה על ישרי ותום לבבי, וביחוד אחרי דברתי למענו דברי תוכחות עם הרב החכם השר ר' משה לנדא נ"י, והטיתי לו את חסדו כי כתב לו דברי רצון ובכבוד גדול, וכהנה וכהנה. והוא יאמר כי עתה הכירני, ובמה? באשר העידותי נגדו על מֻרָּע בשו"א כי אין

תימה, ועל הגאון של הראב"ע שהוא רב סעדיה ז"ל. זה כל פרי חטאתי? ומה אני עושה נגדו עתה? חלילה לי מהעריך לקראתו גם ברמז קל איזה דברים חדודים אניח לו ירגז וירגז עוד. אולי תקם סערה לדממה, ויראה בעיניו ובלבבו יבין על מה עשה ככה, מה חרי האף הגדול הזה, מה זה ועל מה זה?

במבשרי חדשות ההם קראתי ג"כ כי קצת לא נכונה הערתי על פירושך במשנה דעדיות, והאמת אגיד כפי עיינתי עתה, דברי היו מעט במרוצה, ואתה תסלח על זה, ואם אדבר בפירוש משנה זו עתה, אשר יש לי בה דברים נכונים ת"ל אדבר גם מהערתי זאת, ואודה האמת ולא אבוש. יגדל כסאך וכו' וכו'.

תשובת אבי"ו לאגרת שי"ר.

. . . . . .

זה דרכי אשר לא אשנה, וזאת דתי אשר לא אמיר, ולכן יהיו דברי מעטים, ולא יכתבון בספר מלי כי אם אחד מני אלף, ופירושי במשנה דעדיות יצא לאור ולא ממני. אך אמנם כפי הנראה לי ולזולתי לא בלבד קצת לא נכונה הערתך, ודבריך לא לבד היו קצת במרוצה, אלא בחפזך לא הבנת דברי, כדברי הכותב למבשר חדשות, ידמבשר מפני דרכי שלום שנה הלשון. ועל אודות הכותב ההוא המשתדל יום ולילה לתועלת האומה באמת וצדק ימר מאד לאוהבי התורה והחכמה

שהפר בריתו אתך וישהחריל הדבר בינו לבינך. אך האמת שבלבבי יהגה חכי

ולא אשא לך פנים בזה כי לא אבא בקהל תפים, ואתה ידעת זה מלפנים באגרת כתבתי לך זה כמה שנים, כה לא כחשתי פני הדין, ודנתיך ודנתיו פעמים לזכות פעמים לחובה בלי משוא פנים, וכא בשמים אלא בך עדי כי לא תפשתי את אשר יאות לי, רק את מעלות רוחי השהורה הגדתי. שמע אדוני ודע לך שלא התנהגת עמו ביושר ותם לבב כישורה וכהלכה, הוא היה לך אוהב ורע נאמן וחפץ בך ובכבודך עד מאד, ואתה לא נישאת ונתת עמו באמונה, והחזקת בו כאלו היתה אהבתך תלויה בדבר; והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב, כי צדיק הוא מתהלך עם האלהים, וידכו דרך המלך מלכו של עולם, ובאמת שטענות גדולות וחזקות יש לו עליך מכמה טעמים נכונים וברורים שאולי אין לך עליהם תשובה נצחת, אלא מצדקות שרוקות בפוך וכוחל, אשר עין כל התוזה מישרים יראה טפולם, וחיך כל מבין ירגיש תפלותם. מחול וסלח אדוני שכל כך העזתי לדבר, אך שפתי ברור ימללו ולא ידעתי אכנה, וגם אמרתי שמגידי האמת בודאי רצויים לפניך ואתה שלום וכו'.

Nr. CCLIII

An Herrn Salomon Rosenthal in Pest

Vol. III Nr. 2

ט"ב תשרי ת"ר — 20. 9. 1839.

ברכה רוחה ששון ושמחה וחיים נעימים לארך ימים

מאת שד"ל אל ראזענטהאל.

פארובה בשנת שש מאות שנה ביום שנים עשר יום בה.

ידידי הנכבד

ידוע יהיה לך כי השיר אשרי הגוי בחר לו יה, אשר בא לידך בכ"י, כבר בא לדפוס שתי פעמים, תחלה נדפס (בלי שנה ומקום) בדף בפני עצמו, ורבני מנטובה רדפוהו עד חרמה, וכמעט לא נשאר פליט מן הדפוס ההוא זולתי אחד ביד המחבר, אשר גנז אותו בתוך קונטרים שיריו, והוא עתה בידי; ואחר זמן בשנת ללדת נדפס שנית בויניציאה בסוף ס' עץ הדעה, אשר הוא פירוש על ס' בחינת עולם, מאת הגאון שמשון מורפורגו בעל שמש צדקה. ובקונטרים הנזכר מצאתי הקדמה אשר הכין המשורר לתת בראש שירו כשיודפס שנית בס' של אוהבו, ואח"כ (לסבות בלתי ידועות, אולי מפני מניעה הרבנים) לא נדפסה, רק נדפס השיר עם ההקדמה הראשונה שהיתה בראשו בתחלה, וזאת ההקדמה השניה לא נשארה רק בקונטרים הזה מכ"י המחבר עצמו, והנני מביא אותה לפניך למנחה, ואני לא אחליט אם החכם המשובח בתוך ההקדמה הזאת הוא הוא הרב מורפורגו, כי גם יתכן שמתחלה עלה במחשבת המשורר להדפיס שירו בס' איש אחר מאוהביו,

ואותו שבח בהקדמתו, ואח"כ לא אסתייעא מלתא, עד שנתעורר הרב מורפורגו להדפיסו בסוף עין הדעת שלו. ויהי מה, זה לשון ההקדמה:

מלי אם תשכבון בין שפתים (וכו' וכו').

ידידי הנכבד

אם מצאתי חן לפניך, ואם יקר בעיניך המטמון הזה אשר הבאתי בידך, תתן שכרי בפרישן כנף חסדיך על המכ"ו ר' ישראל אבן הזהב.

על גב הכתב

לכבוד איש אמונים, זקן ונשוא פנים, הולך צדקות ודובר מישרים, אהל להכמה ומשכן לתורה, וביח מועד לכל מדה יקרה, ה"ה החכם המפואר, הנגיד החסיד, כש"ת מוהר"ר שלמה ראזענטהאל נ"י.

Nr. CCLIV

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index rais. 232. Vol. III Nr. 4.

11. 10. 1839. ג' חשון ת"ר

ידידי

ספרך ואגרותיך הגיעוני ושמחתי בהם, והנני מחזיר לך רשימתך מפיוטי ר"י הלוי אשר בידך, וציינתי בה אותם הנמצאים בידי, והוספתי עליהם רשימת הנמצאים אצלי ולא אצלך. וזה אמנם מלבד מה שנמצא בידי בדיואן ר"י הלוי, שאם באתי לציין גם אותם, יארך הענין מאד. ואמנם באותם שכבר נדפסו במחזור ספרדי לא ציינתי מקומם בספרים כ"י שבידי, כי יהיה אך למותר. ודע כי מה שקראתי מחזור סיציליאן השערה בעלמא היא, כי נ"ל שהכתיבה הוא איטלקית, וכבר הודעתי טיב המחזור ההוא לידידנו החכם המופלא צונץ, והוא סובר כי לבני פרובינצה הוא.

אראה יומי, וצעקה יוכבר, אינם בידי, גם אין לי חפץ בהם. בשם אל חי הגיון לשוננו הוא נדפס ומפורסם באיטליאה, לגישואין.

לכ"ה חמישי לא אשלח דבר, ואולי תצא בו אגרת שנשארה אצל הכורם משנת תקצ"ח. ואולם על דיואן ר"י הלוי כבר כתבתי ספר בפני עצמו קראתיו בתולת בת יהודה, והוא עתה (אחשוב) תחת מכבש הדפוס בפראג. הוא כולל 66 מחברות, 1400 טורים, מר"י הלוי, עם הקדמה והערות ממני. בצאתו לאור אשלחהו מפראג לוויען לידידי החכם אביך נ"י, והוא יועיל לך הרבה במלאכתך, ואני עוד אוסיף א"ה לשלוח לך לקושים אחרים מהדיואן ההוא. ואתה ידידי השתדל אצל הקצין החכם מוהר"ר חיים מיכאל נ"י שישלח לי העתקת ס' הנקוד

לר״י חיוג, וכבר כתבתי לו על זה ביום א׳ אלול שעבר, אחרי אשר כתב אלי ר׳ אליעזר מ״ס כי הוא ביום ל״ד לעומר כתב לו שאם אכתוב אליו ימלא את שאלתי. עוד זאת העשה עמדי חסד ואמת, אם תכתוב לידידך A. Cohn אשר בפריז ותודיעהו כי ספרו אשר שלח אלי לא ראיתיו עד הנה. גם תבקש ממנו שיבדוק אם ימצא בעיר הממלכה ההיא מחזור שיכלול סדר העבודה שתחלתו אתה כוננת עולם ברב חסד, ואם ימצאהו ימחול להעתיק ממנו קצת שורות החסרות בכ״י שבידי, מן מלות שאין יגבירו המון עד דבק לשוליו רמוני צבעים.

מה שכתבת (S. 76) כי ר״י היה מעיר Omedo, חזיון שוא הוא, כי במחזור והראן ראשי החרוזים הם בא מאדום, ואולי בכ״י שבידך חסר בית אחד. ראה נא הנסח אשר לפני:

במשפט עמך אל תרשיע וכו׳. אלי שפתותם תקבל וכו׳. מלוך עליהם יום ימליכוך וכו׳. את זכירתם תחשב עקידה, להכין אותה ולסעדה. במשפט ובצדקה. דמעתם תקבל כנסכיהם וכו׳. ושטן תערבב ופי עולה תבלום וכו׳. מלך משקיט ואין מרשיע וכו׳.

ידידי, תמה אני איך אמרת (S. 107) כי פיוט הרמב״ם מתחיל עת שערי רצון להפתח, ואיך לא ראית כי פיוט עת שערי רצון לחוד, ופיוט רמב״ם לחוד, עת שערי רצון הוא לר׳ יהודה עבאס, ופיוט הרמב״ם מתחיל אני מזכיר היום, והוא כעין פתיחה או רשות לעת שערי רצון (עיין אוהב גר עמוד 94), והקהלות נהגו לומר תחלה בית אחד מעת שערי רצון קודם פתיחת הרמב״ם, אבל המשקל יבדיל בין פיוט ר׳ יהודה לפיוט הרמב״ם.

ועתה, ידידי, תרעומת קטנה יש לי עליך: לא אכחידנה תחת לשוני. הנה אנכי ביום כ״ד מרחשון תקצ״ט שלחתי אליך רשימת פיוטי הרמב״ע אשר בידי, וציינתי לך כי 52 הראשונים הם במחזור והראן, והשאר הם בדיואן, ולבסוף הגדתי אליך כי הפיוטים 78. 79 לבי מנמנם אם באמת הם להרמב״ע (כלומר אעפ״י שהם בדיואן הרמב״ע) או הם לר׳ משה הכהן. ואתה (S. 108) כתבת בהפך כי במחזור והראן (לא בדיואן) נמצאו שני שירים לר׳ משה הכהן, ושאני מסופק אם הם לו או לרמב״ע. והנה בחפזון עשית אותי שוטה בעיני הקוראים.

גם צר לי מאד על קצת טעיות שנפלו בנקוד השירים, המקלקלים המשקל ולפעמים גם הכוונה, כגון (S. 87) תשתחוו לפני שמה ותברכו, צ״ל ותברכו (ענין כריעה). וכן (S. 97) חיי עפרי, צ״ל חיי עפרי. ועוד כהנה וכהנה.

ואתה ידידי שלום, והגביר החכם רחמי שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשכם וכנפש הכו״ח פה סאדובה ג׳ מרחשון ת״ר.

ידידכם שד״ל.

Nr. CCLV

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 234. Vol. III Nr. 5.

15. 10. 1839 ז' חשון התש"ר

לכבוד ידידי החכם היקר מרדכי יאסט שלום עד העולם.

דבר ההשמטה אשר השמטת מאגרתי היה ללבי פצע וחבורה ומכת אכזרי, אבל מה שהיה היה, ומה שנעשה הוא שיעשה, כלומר הוא שהיה ראוי להעשות: זאת אמונתי, וזאת נחמתי בכל התלאות העוברות עלי יום יום. באמת הייתי מאמין (וגם עתה כך אני מאמין) כי דברי נגד וואלף אשר הכנסתי באגרתי אינם מכלל הדברים אשר יצדק לקרוא להם בשם „זרעונים באים מארץ נכריה אשר אין בהם זרע מזריע ואינם עושים פרי על אדמת ישראל לתועלת צאצאי בני יעקב" כי האמנתי (וכן כתבתי בתחלת דברי באגרתי הראשונה 26 Novembre) כי הבא לגדור פרץ האמונה צריך שיעשה לו תחלה שם בפילוסופיאה, וזולת זה לא יהיה עמלו עושה פרי. אבל מה אעשה? ומגמתך איננה מגמתי. וחלילה לי מקצוף עליך, ומנעור ביורנאליסט אם לא ישים חלוק ביני ובין כל המון המתפלספים השולחים אליו חזיונותיהם. הלא בהפך, טובה כפולה ומכופלת לך עלי על כל מה שלקחת מידי והוצאת לאור עולם עם היותו נגד אמונתך ונגד אמונת רוב הקוראים בארצך. ודי בזה לעת עתה.

על תכונת הנבואה לפי דעתך לא אדבר דבר. אתה יודע אמונתי, ואני יודע אמונתך, ואם הן שונות זו מזו, זה לא יפריד בינותינו כל זמן שלא תוסיף להניף חרבך על מזבח אבותינו לחללו. הן אמת כי בשנים שעברו בראותי אותך בספריך כנלחם באיבה באמונת אבותינו, לא הייתי אוהב אותך, אך היית בעיני כעוכר ישראל וכאיש המבקש השמדת אומתנו (כי איה קיום לאומה מפוזרת? אם לא באמונתה ומנהגיה), וזה תשע שנים כתבתי לרפאפורט ולגאלדענבערג דברים מרים עליך, ועתה בחדש שעבר כתב לי גאלדענבערג (אולי להפחידני) את תשוקתו להוציא האגרת ההיא לאור בכ"ה; ואמרתי לו כי מי שידפים הדברים ההם או קצתם באיזה לשון שיהיה, עתיד ליתן את הדין בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. ואני לא אתמה אם האיש ההוא למען הפריד בינותינו ישלח אליך האגרת הכוללת המרורות ההן, על כן קדמתי להגיד לך הדבר.

לענין קנאתך אשר בתחלה קִנֵּאת לי נגד האיש רב פעלים (? ?), וחרצת עליו משפט (מה שלא שאלתי ממך), ואח"כ נפתית לקול חלקלקותיו, ובטלת משפטך וזכית את החייב, מה אמר? אתה היית מוכרח לעשות כך, ומי הוא הברתי מוכרח במעשיו? וגם לזאת לא יחרה אפי, כמו שלא יחרה אפי לשום חמס ועולה שיעשה לי אדם, אחר שנתברר לי מימים כבירים שאם הייתי

במצבו (הפנימי והחיצון) של אדם אחר (יהיה מי שיהיה) היו כל מעשי כמעשיו. אבל שאשוב ואתחבר אליו, זה אין בידך לבקש ממני, כי אין צווי באמונה, ואם אני מאמין שאין האיש ההוא איש ישר, מי יפקוד עלי להאמין בו? Jo dirò sempre Nel mio pensiero: Chi m' ha ingannato M'ingamerà? אמר מיטטאזיאו. קרא נא ושנה ושלש קריאת ס' הכריתות אשר שלחתי לו,

ושפוט לא בציטטשיפט, אבל בחדרי לבבך, אם אוכל לבטוח בו. ה' יודע כי צר לי מאד שאבד ממני אוהב אשר אהבתי בכל לבבי ובכל נפשי, ומה מאד הייתי חפץ להשאר באותה illusion, ולהאמין כאשר האמנתי עד כה היות לבבו ישר כלבבי; אבל אחרי אשר נפקחו עיני וראיתי, אי אפשר לי לשכוח מה שראיתי. הלא אלה דברי האיש רב פעלים (כ"ח ד' הערה לעמוד 136): החשך ישוב, אך את אשר האירו (המאורות) לא יחתר עוד מאתנו. ישמע חכם כמו שד"ל ויוסף לקח. אשרי מי שלא נפקחו עיניו ועומד כל ימיו באיללוזיאון, ויוסף דעת יוסף מכאוב. אם היה לב האיש ההוא ישר, היה בוחן יושר לבבי, והיה ממהר וכותב לי בחדש אייר: עול פעלתי לא אוסף (כך כתבתי ביום כ' אלול לאחד מאוהביו אשר הלין לפני בעדו), והיה הענין נגמר מיד. אבל להצטדק אצל אחרים, אין זה אלא למען שנות מראה הדברים בדברי שקר (וכבר אמר אריסטו מיטב השי"ר כזבו), וכמו שעשה בכתבו לידידנו החכם יש"ר לאמר כי מעולם לא כתבתי אגרת ביום ה' כסלו, ואני מיד שלחתי לידידי הנ"ל נוף אגרת שי"ר מיום י"ז כסלו שהיא תשובתו לאגרתי ה' כסלו. העל איש אשר כזה אשוב לבטוח?

ידידי היקר, אם תרצה להרשיעני לעיני השמש, אין רע בזה; אבל בחדוי לבבך בכה עלי והצדיקני, כי ישר משפטי ולא עולתה בי. מי הקדימני לפאר ולרומם את רפאפורט? וכל חלקי כ"ח עדים על ענותי לגדלו ולרוממו, ולהודות לו על מה שלמדתי ממנו. בכה על, ידידי, איך פתע פתאום איש שלומי אשר בטחתי בו הגדיל עלי עקב. ואחרי אשר התל בי בכ"ח, הוא משתדל להבאיש את ריחי בעיני כל חכמי הדור, ידידי הנכבדים, בהביאו אותם להפציר בי, באופן שאני מוכרח להתראות להם כקשה עורף ואכזרי. ואני מוכרח להשיב פניהם ריקם, אחרי אשר אבדה מלבי האמונה באהבתו וביושר לבבו, ומוטב שאקרא שוטה כל ימי, ולא אעשה עצמי כאוהב לאיש אשר אין לבי בוטח בו. והנה אתה מגיד לי כי גם עם החכם גייגער שלא כדין נהג, ואיך תבקש ממני שאשוב ואקרב אליו? הזאת אהבתך אשר אהבתני לתת מכשול לפני? אפס בראותי אותך גולה את אזני על החמס אשר בכפיו עם גייגער, מצאתי מקום לדון אותך לכף זכות, ולחשוב כי לא רעתי תחפוץ, אך כמצווה ועושה מפי הגאון רב פעלים עשית עצמך כמבקש לחרש ברית שלום ביני ובינו, אבל ברמז הקדמת רפואה למכה, בהגידך לי את אשר עשה לגייגער, כאומר: השמר לך אל תבטח בו. האין זה פירוש נחמד על דרך הסוד? גם מצאתי סיוע לזה על דרך הרמז בחשבון גימטריאה (זאם הקליר רמז שמו בגימטריאה, למה לא יוכל גם יאסט לרמוז תכונת ידידו

(בגימטריאה ?), כי הנה רב פעלים עולה בגימטריאה רב העול והחמס. ולא זו בלבד, אלא שאחר תעניות וסגופים בא אלי המגיד, ופקח את עיני והראני כי חשבון דבריך אשר אמרת אלי לאמר: וגם אקוה כי תשקוט המריבה והחרבות יכרתו הוא 2531 כחשבון: השמר לך ושמר נפשך מאיש כזבים שי״ר, וכחשבון: זאת עצת ידידך החפץ טובתך באמת ובלבב שלם מ׳ י׳.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה ז׳ מרחשון, יבושו זדים כי שקר עותוני לפ״ק.

ידידך שד״ל.

Nr. CCLVI

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 235. Vol III Nr. 6

י״ג חשון התי״ר 21. 10. 1839

לכבוד ידידי המשכיל והנבון ר״ל דוקעס שלום עד העולם.

שמח לבי לבשורתך כי תזכה להוציא לאור את התרשיש, על כן חשתי להעתיק לך שירים אחרים כשאלתך, והרבה יגעתי להאיר מחשכיהם, ואתה אל נא תשמט הערותי, ואפילו קצת מהן (כאשר עשית בספרך על רמב״ע S. 104) פיוט ר׳ חלפון מתחיל ומסיים כאשר ציינת. ואתה עשה נא חסד עם ר״י הלוי זצ״ל, ועיין בסדור סינגאל והעתק משם שתי מלות החסרות אצלי בפיוט הנחמד יפו בעיני כל דרכיך (כ״ח ד׳ S. 25) וכתוב אותן בסוף התרשיש למזכרת עולם. גם כתוב שם בית אחד החסר אצלי באלהים שחרתיך (שם S. 29) והחכם צונץ מצאו באשמורות אוניון ושלחו אלי, וז״ל: הֲדוּרִי לִב ישרתי ושפתי רננות אֶפְצָה ובעד עמך חשתי בטוב שיר אותך לְרַצֵּה ובנשף קדמתי היותי חִנָּךְ מוצא עֲנֵה: קולך שמעתי ונדבות פיך אֶרְצֶה כקטרת על מִזְבְּחִי וכריח ניחוחי (ולטובה תזכיר את שם החכם היקר צונץ). והא לך תחלת סליחת ר׳ יהודה בר יוסף סגל: מה אעשה לצידתי יום אסע לאדמתי, והעון כמו ענף על ציצית הכנף: (ילדותי ובחרותי הם הם פחי ורשתי, הם יצאו לְקִרְבִי, וידו אבן בי)

מאסף דיואן ר״י הלוי אסף ג׳כ דיואן ר׳ יהודה בן גיאת, ואין ספק כי עוד דיואנים אחרים נכתבו בדורות ההמה, ולא היו רוב שיריהם שירי קדש. אם תשלח לי קצת עקסעמפלארע מן התרשיש תעשה עמדי חסד ואמת.

ואתה ידידי שלום ואביך היקר שלום. פאדובה י״ג מרחשון ת״ר.

ידידך שד״ל.

Nr. CCLVII (1

An Herrn Joseph Michaël Heimann in Hamburg

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 237 Vol. III Nr. 7

21. 10. 1839 י״ג חשון התי״ר

לכבוד הגביר המרומם, נדיב נדיבות יעץ, המפזר ממונו לכבוד התורה, ותומך יד תומכיה, ירבו כמהו בישראל, ה״ה החכם היקר אדוני וידידי מוהר״ר חיים, שנות חיים יוסיפו לו, והיה שלום אהלו.

לששון ולשמחת לבבי היה לי כתב ידך אשר כבדתני בו ביום י״ט תשרי, בראותי נדבת רוחך הטהור למלא שאלתי בהעתקת ס׳ הנקוד לר״י חיוג, ובראותי כי ברכך ה׳ והביא לידך מטמונים יקרים, שלש העתקות מסדר תנאים ואמוראים, ושתים מפירוש אבות אשר מצאתי במחזור ויטרי, וכבר החילותי להעתיקו למען הוציאו לאור. הלא ידעת ידידי כי הפירוש ההוא הוא מובא הרבה בס׳ מדרש שמואל, והוא מיחם אותו לר׳ אפרים או לרשב״ם, ואין ספק אצלי כי איננו לא לזה ולא לזה, ומי יתן ותוכל לגלות מי הוא מחברו, ושמך ושם המחבר אשאם על שפתי לתהלה ולתפארת. ומי יתן ותתעורר אתה אדוני וידידי היקר להודיע לרבים בכ״ח את המטמונים אשר בידך, ולרשום ג״כ חלופי נסחאות הנמצאים בהעתקות סת״ו אשר אתך, יען אין ספק אצלי כי שבושים הרבה נפלו בו, ומהוך נסחאות שונות אולי יתברר לנו הנסח הנכון. ומי יתן ותודיעני איך הוא בנסחאותיך סדר הנשיאים, כי הנה במחזור ויטרי כך כתוב: א״ר ירמיה בנו של ר׳ זעירא בן ט׳ אבות לו נשיאים ואח״כ ר״ג ורבן גמליאל (שתי מלות אלו מצויינות בשתי נקדות על כל אחת מהן) ור׳ יהודה (שתי מלות אלה מצויינות בנקודה אחת על כל אחת מהן) ור׳ הלל ותינוקות שמתו וכו׳. ואני מתחלה (כשהעתקתי סת״ו ושלחתיו להרב שי״ר בשנת תקצ״א) לא הבנתי ענין הנקדות ההן ולא חשתי להן, ובראותי שני רבן גמליאל זה אחר זה השמטתי אחד מהם, אבל בשנת תקצ״ח כשזכיתי לראות נסח אחר מסת״ו, ומצאתי בו: ואח״כ ר״ג ור׳ יהודה ור״ג, אז נפקחו עיני וראיתי כי הנקדות שבמחזור ויטרי הן לרמז כי ר׳ יהודה צ״ל קודם ר״ג השני, ומעתה אין כאן שום חלוף נסחא, על כן לא העירותי על זה, ובפרט בראותי כי למעלה מזה כבר נזכרו בסת״ו כסדר הזה בעצמו ר״ג ר״י ור״ג והלל. ולחנם תפש אותי הרב המעיר (S. 205), ואין אני מתחרט כלל על שתיקתי. ואמנם נסחת אמר ר׳ ירמיה נמנעתי להזכירה, יען בכל סת״ו לא נזכר דבר בשם אומרו, אלא הכל נאמר בסתם, ע״כ סמכתי על הנסח האחר, ובדבר הזה מתחרט אני על שנתרשלתי להזכיר נסחת מחזור ויטרי, גם כי באמת עדיין לא נתחוור לי מה שפירש בזה הרב המעיר, ואולי הוא מגדל הפורח באויר כגימטריאותיו וכרוב שאר השערותיו והמצאותיו, ואמר ארסטו מיטב השי״ר כזבו.

1) נדפסה במ״ע השחר, בשנה השנית דף 46 (ישעיה)

פ׳ התרגום הנזכר בבמות בעל נ״ל שהוא ס׳ יא״ר , ושמו האמתי הוא פתשגן (אולי פירוש תרגום שלי ג . . . נ . . .) כאשר נתברר לי אשתקד .

אהבני אדוני וידידי היקר וכבדני במכתביך , ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום , כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה בשמיני בשלשה עשר יום בו, ששׁ אנכי על אמרתך לפ״ק .

ידידך ועבדך שד״ל .

Nr. CCLVIII

An Herrn Jacob Hirsch Meklenburg in Königsberg

Nr. d' ordre de l'Index rais. 241. Vol. III Nr. 11

29. 10. 1839. כ״א חשון התר״ר

לרבא דעמיה מדברנא דאומתיה , בתורה ותושיה חילים יגבר , הולך צדקות ומישרים דובר , עם אל ועם קדושים נאמן , ויחכם מכלכל והימן , ה״ה אדוני וידידי כמוהר״ר יעקב צבי מעקלענבורג ר״מ ור״מ בהר המלך והגליל , שלום עד העולם .

זה ימים רבים אין שלום בעצמי , ואין לך יום שאין לבי מכה אותי , אף לילות יסרוני כליותי , לאמר : מה לך נרדם ? עד מה אתה מתמהמה ? ומתי תשלם את נשיך לבעל הכתב והקבלה, אשר ביום רעיך בגדו בך, ואשר גדלת ורוממת המה פשעו בך , ובקשו להתכבד בקלונך , הוא יגע ועמל לחדש כנשר מעשי נעוריך הנשכחים מאנוש , ויאספם במחברתו , ויביאם איש איש על מקומו למזכרת עולם בספרו הנכבד , אוצר כל כלי חמדה , בו אסף (לא להתכבד , אך להועיל) מחמדים יקרים המפוזרים בכמה ספרים בלתי מפורסמים ; ואחרי כל זאת הביא מלאכתו לפניך תשורה , ואתה מתעלם ממנו , ומחריש להודיעו אהבתך שאהבת אותו ושמחתך ששמחת בו ? ועד שאתה מבלה ימיך להריץ אגרות לאנשים אשר אין לבם רק על בצעם , או להרבות כבודם בקלון זולתם , והטובים שבהם יגעים לחשוף תעלומות אשר אין העלמן מזיק ולא גלוין מועיל , איך לא תמהר להתחבר ולבא בברית עם הישר הולך , אשר כל חפצו וכל יגיעו לרומם קרן האמונה אשר עמודיה ירופפו בדורנו , ולהשיב לקדמתה עטרת התורה הכתובה והמקובלת ? ואתה האיש הנאנח על הפסד המחשבות וקלקול המדות המתרבה והולך יום יום , איך תחשה , ואיך לא תחיש בכל כחך לחזק ידי איש אשר כזה? הלא רעתך רבה , ועצלותך לא תכסה . אלה דברי לבבי המוכיח , וזאת תשובת לבבי המוכח : על הראשונים אנו מצטערים , ואתה בא להוסיף עליהם ? אמור לי בחייך אתה אחי מה היה שכרי ברבוי אוהבים אשר קניתי באספי הארץ ? יגיע ועמל הרבה , אבוד זמן הרבה , חלקלקות בלב ולב בשעת הנאתם , וכמעט אין אחד

בהם שלא גרם לנו לבסיף כעס ומורת רוח. על כן מקץ עשר שנים שנדרשנו לכל שואל ונמצאנו לכל מבקש, וקיימנו את לחבוק, הלא נפקח עינינו ונראה כי את לרחוק מחבק היא לנו עתה? המצאת עדיין בין חכמי הדור איש מקבל האמת בנפש חפצה? ואחרי אשר לא ידעתי אכנה, וה' אלהים לא נתן לי לשון ערומים למה זה אהיה איש ריב ואיש מדון לכל הארץ? הלא טוב לחסום פי ונאלמתי ולא אהיה להם לאיש מוכיח. והנה נא האיש הזה אשר אתה לוחצני למהר לבא אתו בברית, הן אמת כי מגמת פניו מגמת פנינו, ומי יתן וירבו כמהו בישראל, אך עם כל זה לא ככל מחשבותיו מחשבותינו, ודרכיו בקצת מן הענינים העקריים רחקו מדרכינו הרבה. ועתה בכתבנו אליו, הנחליק אליו בשפתינו, וחטאנו לאלהים? או הנוכחה עמו ויכוחים אשר אין להם סוף? ואולי נכאיב נפש צדיק, או נביא עלינו קללה ולא ברכה. ככל הדברים האלה וככל החזיון הזה כן דבר לבבי אל לבבי על משכבי בלילות, ואני לא מצאתי תחבולה להשקיט המית מריבתם. כי אם באמרי להם כי אערוך את כל דבריהם לפניך כאשר המה. אז שמח לבבי המוכיח, ויאמר: מהרה חושה אל תעמוד, קום ועשה כן, ולבבי המוכח אמר: נאמן עלי הדיין שלא ירשיעני, ולא ישית עלי חטאת, כי ישר הוא וישרי לב יאהב.

ועתה אדוני וידידי החכם היקר, יהיו נא לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך; לך ידעת טרדותי ותלאותי! כי אז תסלח לי אם לא אמלא שאלתך להודיעך משפטי על ספרך בכלל ובפרט.

אהבני אדוני וידידי היקר כאשר יאהבך הדורש שלומך וטובתך בכל לבבו ובכל נפשו. הכו"ח פה פאדובה בשמיני באחד ועשרים יום לחדש, "ששי" אנכי על אמרתך לפ"ק,

ידידך ועבדך שד"ל

Nr. CCLIX

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 245. Vol. III Nr. 14

7. 11. 1839. לי חשון התר"ר

לכבוד ידידי החכם המפואר מהרר"ש צונץ שלום עד העולם:

ביום ערב כפור הגיעני ספרך אשר שלחת אלי (ג' חלקים), ובו ביום קראתי כל דבריך על רש"י, ושמחתי בהם בכל לבבי ובכל נפשי, וגדלה מן היום ההוא ומעלה אהבתי אותך, כי מי כרש"י חביב לי בכל חכמינו שאחר התלמוד? אז אמרתי אם הרבה יגעתי עד היום לעבוד את האשכנזי הזה, הן אשמה, כי לנושא כלי רש"י חביבי היתה עבודתי. ואף גם זאת לא אבחר ממך כי קצף גדול

קצפתי עליך בראותי באגרתך כי כבר בשנת תק"ץ הסכמת אתה ושי"ר כי ארץ הסלאבן נקראת כנען. היתכן זה ? ואתה ביום ג' חשון תקצ"ט אומר אלי : איש היה בארץ כנען יום טוב שמו. הגם ברירין לכנעני (סלאבן) תחשב ? או הגם אתה (כשי"ר הבוגד באוהביו) איש מתהלל במתת שקר ? ודי בזה, והנני למלא שאלתך בהעתקות.

מחזור בני רומה שנת רמ"ו, שחרית יום הכפורים: אז מקדם הקדמת תשובה (ח"ב דף נ"ו עד וכאישון הונצר). שם, לתענית צבור: אני קראתיך כי תענני אל (ח"ב דף קכ"ח ב' עד סוף).

מחזור צרפתי סימן ק"ח (כלו).

הפיוט הזה ואחרים כיוצא בו בלי חרוז ובלי משקל ובלי שם המחבר יש בלבי להוציאם לאור, והם לדעתי האבות לכל הפיוטים כלם, ונעשו בבבל, ומי שעשה אותם ראה תפלות הסוריים ובפרט שירי יעקב Edessenus אשר מצאתי לו יותר מחמשים בקשות, כל ששה מהן נחלקת לשלשה חלקים על דרך הפיוט הזה אתאנו עדיך (עיין Officium simplex Maronitarum Romea 1647 עמוד י"ג כ"ה ל"ב מ' ס"ח ע"ג ע"ו פ"ט צ"ו ק"ג ק"ך קכ"ט קמ"ג קמ"ז קנ"ו וכו' וכו')

קבלתי במתנה מאחד מתלמידי מחזור אשכנזי כ"י על קלף כולל חנוכה, ד' פרשיות, פורים ופסח, ומצאתי בו חדוש, והוא מוסף לשבת זכור (שבעתא למוסף), וכל אחת משבע ברכות מתחלת באחת מתבות הפסוק ויבן משה מזבח ובכל ברכה נרשם מאיר, רק בחמישית נרשם יעקב, ואח"כ בששית ובשביעית נרשם עוד מאיר (אולי אח מאיר ליעקב), וזאת תחלת הקרובה הזאת (וא יננה מנוקדת, ושאר כל המחזור מנוקד, נראה שלא היו אומרים אותה): ויבן אומן אומנות אבות מעמד שחר שימש, אלם צדק שיח עטרת פגיעת רמש, בזכרון משלי אפר חיתום ברכה חמש, בכובד ידי חבר מזה ומזה משמש, גבעות עיתד בלוחמש (אולי צ"ל בלוחמו) עד האמש, ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש: השמש מוצאו ומובאו לפני ירח במוראות, את השם הנכבד בחסד ובאמונה ניאות, ירננו עשורי רצון כצנה שבחו לנאות כי שמש ומגן ה' צבאות.

מסרתי ליד מוכר ספרים מחזור בני רומה לשלוח אליך, ואם יתמהמה חכה לו, ובבואו רצהו, ואז תשכח כל העמל שעמלתי להעתיק לך, ועכ"ז שמח אני בעמלי, כי מתוך כך הוספתי חקירה וידיעה בעניני המחזורים, אשר לא הייתי פונה אליהם בזולת מעורר. וקרוב לזה מצד מה קרה לי עם החכמים דעליטש ופירישט, כי בקשו ממני זה כשלש שנים שאשלח להם שירים קדמונים בלתי נדפסים כדי שיעשו מהם קרעסטאמאציאה, ואני הרביתי יגיעות והוצאות לשרתם, ואח"כ לא עשו כלום; ואני שמח בעמלי, כי ע"ז הוצאתי ממצפוניהם כמה מכמנים נחמדים מזהב. ואיך יתכן לנפש יהודית הבוטחת בה', שיבואה דבר שלא יהיה לטובה ? ועתה כשבגד בי הרב שי"ר ובקש להתכבד בקלוני בכ"ח ד', מי יודע כמה טובות גדולות תצמחנה מזה ? ודי בזה. ואתה ידידי מהר החישה מעשיך למען נראה, כי אמנם אם תחיה אלף שנים פעמים, תמיד תמצא פיוטים ופייטנים חדשים ובקשת היותר טוב תמנע רבים מעשות הטוב. אקוה (או אתאוה) שתאסוף

בספרך כל מה שכתבת על הפיזטים בצייטשריפטען של גייגער ושל פיליפזאהן, לתועלת רבים כמוני שאין בידם הספרים ההם, שהכנסתם בגבול הקיסר קישה מאד. אם החכם גייגער בעירך, תמחול לדרוש בשלומו בשמי.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה לי חשון "שש" אנכי על אמרתך לפ"ק,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLX

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 249 Vol. III Nr. 17

26. 11. 1839. י"ט כסלו תת"ר

לכבוד ידידי החכם המפואר הר"ר מרדכי יאסט שלום עד העולם.

מכתבך אשר שלחת אלי על כנפי נשרים קבלתי, אך האנגאלען לא באו לא הנה ולא טריאסטה. הנני שולח אליך אגרת אחת מידידינו החכם יש"ר, לחת לה מקום באנליק. בתוך האגרת תמצא דף אחר, והוא Cenni statistici intorno alla Comunità Israelitica di Trieste כתב אותם תלמידי שמואל חיים זלמן, ראש המלמדים בתלמוד תורה אשר שם (ועיין שיריו בבה"ע תקצ"א עמוד 160—151). זה כשתי שנים כתבתי לו שיעשה המלאכה הזאת למען אשלחנה לפיליפזאהן, וסבות חיצוניות מנעוהו להשלימה עד עכשו, ואני אחרי אשר כרתי ברית אתך בחרתי לשלוח אותה לך ולא לו. אם ייטב בעיניך להוציאה לאור באנליק עשה, ואם לא השב אותה אלי ואשלחה לפיליפזאהן. אהבני ידידי היקר, ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה י"ט כסלו ת"ר

ידידך שד"ל.

שלום רב אל החכם המפואר קרייצענאך, והנני דורש ממנו מחילה וסליחה על איחור תשובתי אליו.

Nr. CCLXI

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 250 Vol. III. Nr. 18

27. 11. 1839 כ' כסלו תת"ר

לאיש בריתי וחמדת לבבי המשכיל והנבון הר"ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום עד העולם.

גם אני עד היום לא ראיתי מספראג לא ספרים ולא אגרת, אך אם יתמהמה אחכה.

ספר Gatfarel בידי הוא, וראיתי שם זכרון ספר פרסי מתורגם על ידי Chomer היהודי, ולא אדע מי הוא, ואולי לא היה ולא נברא, כי בזולת זה מצאתי בספר ההוא דברים שאינם.

והנני מודה לך במאד מאד על כל החדשות אשר השמעתני.

לא אבין תמיהתך אשר תתמה על דברי בענין הכורם. אני נתתי לו רשות להדפיס מה שנשאר בידו מאשתקד, ובלבד שישמיט מהן כך וכך ענינים שרשמתי לו, והוא השיב כי אגרתי אליך אין רצונו להדפיס, ושהאחרת (שכתבתי לו יום כ"ח אלול תקצ"ח) שלו היא, והרשות בידו לעשות בה כרצונו (כלומר להדפיסה כלה בלי השמטת מה שצויתיו להשמיט), ועוד בקש ממני רשות להדפיס קצת ענינים שכתבתי לו בשנים שעברו, והיא אגרת מלאה מרורות נגד החכם יאסט, כתבתיה בשנת תקצ"א, ומיד ביום כ"ד תשרי אסרתי עליו הדפסת ההיא. ידידי! אשתקד לחוד, ושנים שעברו לחוד, ואין בדברי סתירה. זה לשון הריאיטי:

יהודה גור אריה איש פילוסוף

ר' מנחם מריקנאטי

צורר בשמלתו רזים אין סוף

וזה לשונו בהערה: יהודה גור אריה הוא הנקרא ליאוני מסיר דניאל אחיו שני של ר' עמנואל בעל המחברות, והיה ר' יהודה זה חכם גדול מאד בפילוסופיאה, באר והעתיק וחבר וקבל מן אלבירטו מאנגייו, כי בקי היה בלשון נצרי, והוא היה רבו של מלך רובירטו, וספרו לי שקרא עמו ארבעה ועשרים כלו בלשון הקדש.

חדושים שונים מצאתי מקיוב בענין לשון כנען, קצתם כתבתי בסיום בתולת בת יהודה, וקצתם לא כתבתי שם, ואחד מהם שלא כתבתי שם הוא זה: הרשב"א שהיה בברצלונה לא ידע כלל אומות הכנענים (סלאבען), ולא הבין כלל מה ששאלו ממנו בשאלה צ"ט משו"ת שלו, כי השואל אמר עבד כנעני או ישמעאלי, והיתה הכונה על עבד שהוא מבני סלאבי או מן הערביים, ורשב"א חשב שהכונה על עבד כנעני האמור בש"ס, והאריך ללא תועלת. וקשה לי, כי ראיתי ס' מנחת קנאות, ושם ראיתי שהרשב"א באחת ממליצותיו מזכיר גלות כנענים עד צרפת, נראה שהיה מכיר האומה ההיא, ואולי בסוף ימיו למד זה מן האשכנזים, אולי מהרא"ש שעבר דרך עירו בזמן ההוא. עיין ידידי היקר בדברי, ודבר בהם עם אחרים, ואם שניתי הבינו לי.

שמח בחור בימי שמחתך, וראה חיים עם אשה אשר אהבת, שמח ועלוז בה כימי השמים על הארץ, ואתה ידיד לבי שלום, וכלתך היקרה שלום, והוריך הנכבדים שלום, ואחיך המפוארים שלום, ושושביניך המעולים שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ד' כסלו

חיים שמחה וגיל עד בלי די לפ"ק

ידידך שד"ל.

האמת מה שהגד לי כי שי"ר נתקבל לדיין ראשון בפראג?

Nr. CCLXII

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 251. Vol III Nr. 19

3. 12. 1839 כ״ו כסלו התר״ך

לאיש בריתי היקר ר׳ יהושע העשיל שור שלום ושמחה .

שתי אגרותיך קבלתי , וגמרתי בלבי שלא לכתוב אל החכם המדפים למרע ועד טוב , וכל מאי דעבדין מן שמיא לטב .

באמת תמה אני על איש עשיר כמוך , הלוקח ג״כ בת יורשת נחלה , איך תתרעם על המדפים שעשה הס׳ (העשוי לכבוד התונתך) מהודר ונחמד .

במהדורא תנינא ששלחתי לו מן הקונטרים האחרון השמטתי כל מה שדברתי נגד החנ״ק ואגרתי לשי״ר על ההלל האשורי , והוספתי ענין לשון כנען ומלת מק עם קצת חדשות על זה (כי ברש״י ר״ה י״ג ב׳ מקו , וכן הביא הר״ש בשביעית ב׳ ז׳ מקו , וריב״ש שו״ת תמ״ב הביא מק , לא מקו , ולא מקום . גם פירשתי מלת קרוקים (רש״י ע״ז כ״ח ב׳) כי צ״ל קריקים , כי שאלתי לברדש איך קוראים בלשון פולין לחפושית (Käfer), ואמר (Chriszc) עם מרורות ברמז על שי״ר ; ואם לא יודפסו , גם זו לטובה . ובענין לשון כנען עוד אלה מצאתי אחרי שלחי הקונטרים לרמ״ל . בס׳ הפרדס המיוחס לרש״י (קושטנטינא תקס״ב) בסוף דף מ״ג : וגלות כנען עד צרפת וכל ארץ רומי וכל ארץ אלמניאה״ הרי כי כנען לחוד ואלמניאה לחוד . ובס׳ ראב״ן סימן שכ״ז אשה בבגדים שהם רחבים וכו׳ כמו שעדיין נוהגות הנשים של ארץ כנען . ובסימן ר״ע יש רוח רעה וכו׳ ומזקת לנערים וכו׳ ושמו של חוכי זה קורין לו בלשון לעז שטרניי דוסי״ נ״ל צ״ל טשרניי דוסי והוא czarna dusza , נפש שחורה , כלומר רוח רעה . ואתה לך בקש אם תמצא בשמות בני אדם בלשון פולין סוימיל שהיה שם איש כנעני אשר מצאתי בישו״ת מהר״ם הארוכות סימן תתפ״ז , גם תבקש אולי תמצא בל׳ פולין מלת אוקדון שהזכיר בעבודה זרה נ״א ב׳ .

ועתה אגיד לך כי שי״ר בהערתו בכ״ח ד׳ 168 לא בלבד שבקש להתכבד בקלוני , אלא שהוציא דבה על רס״ג , וחלילה חלילה שתהיה דעת רס״ג שחשבון העבור בלתי מדוקדק (ודבר זה איננו בתשב״ץ) כי בהפך ממש מזה הוא סובר שהוא כלו נמסר למשה מפי הגבורה , עיין ס׳ יסוד עולם דף ס״ט ; והראב״ע הוציא דבה על רס״ג בשקר ורמיה , ושי״ר החזיק בידו כדי להתכבד בקלון ידידו אשר גדלו ונשאו . ואיך לא הבה לבו (של שי״ר) אותו באמרו כדבר הזה על רס״ג ? היתכן לאיש רבני ותלמודי (ואצ״ל לרב ומורה) לומר כזאת ? אוי לו ! כי פיו הכשילו לפגוע בשני אנשים צדיקים . וצדקת רס״ג עמדה לו ולי , וה׳ ברכני והקרה לפני המציאה הגדולה הזאת , מתוכה תוודע אמונת הגאון , ותגלה ותראה מרמת

ועולת ראב״ע וש״ר. והוא שהוא בקי בתשב״ץ למה לא הביא סיוע לדברי בכ״ח ד׳ 93 ? כי הנה כהגהתי ממש בענין מיתת הרי״ף (שהיתה בסיון, לא באייר ולא בניסן) כן כתוב מפורש בתשב״ץ חלק א׳ סימן ע״ב. שישו בני מעי שישו ! ומה ספקות שלכם כך, ודאות שלכם עאכ״ו ! וכבר כתבתי זה באגרת ליש״ר, אשר תצא א״ה לאור בהאננאלען.

ואתה ידידי היקר שלום, ושמחה וששון ירבה בביתך מעתה ועד עולם.

פאדובה כ״ו כסלו הת״ר.

ידידך שד״ל.

אם תעתיק לי ענינים בל״א, תמחול לכתוב באותיות לטיין.

Nr. CCLXIII

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 253 Vol. III Nr. 20

9. 12. 1839. ב׳ טבת הת״ר

לכבוד ידידי החכם המפואר הר״ר מ״י שלום עד העולם.

חרה לי על דבר השמטה, ולא חרה אפי בך, אך (ולו מתחלה הגדת לי ענין ההערה שהוספת, לא חרה לי), בריתי נאמנת לך ולבבי נאמן אתך, ויואל אלוה ויהי כן לבבך עמי לעולם. אם אמונתי לך ואמונתי אתך ידועות, הנח לאמונתי בך ותשרש שרשיה מעט מעט, ולמה תרדפני יותר מאל הבלתי מעניש על האמונה ? באמת אין בחכמי הדור הידועים לי גדול בעיני כמוך, (ואינני אומר זה בשכר מה ששבחתני, כי באמת בכל תהלותיך יותר ממה שנהניתי כעסתי) וכל עת אשר אני רואה במכתביך ״מך ערכי״ ״מי אני הצעיר״ וכיוצא בזה, אני מגמגם בהסכמת לבך עם פיך, ואני אומר: גם האיש הזה (אוי נא לי) איש דרך ארץ. והנני שולח לך מחברתי ד״א תשורה, למען תדע דרכי לבבי בשבוע שעבר שלחתי ליש״ר אגרת ארוכה על הרמב״ם, ואני תפלה: אל תשחת ! אל תשמט !

כתבתי זה ט׳ שנים מרורות עליך אל יש״ר ואתה ידעת ! ומי זולתו הגיד לך ? האין זה איש רע ובליעל ? אוי לו ! על דבר קטון שכתבת עליו, נעצב ; לא על אבדת אוהב טהור לב.

על ד׳ Cadò לא השיבותיך קודם לכן, כי לא היה בעיר, והיה בשדה נחלתו, כי ירש דודו Conti, ועתה הוא הותם Liugi Cadò Conti. בקשתיו ומצאתיו ודבר טוב עליך, והוא דורש בשלומך וזוכר אהבתך וחסדיך עמו. הוא עדיין רווק, עשיר או עני, לא אדע. ואם תרצה אחקור. ספרו אשר תרגם לא נדפס. הנושה אתה בו ? הגם שד״ל במרגלים המפוזרים באפסי ארץ להודיע למרדכי את כל אשר נעשה ? ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה ב׳ טבת הת״ר,

ידידך שד״ל.

Nr. CCLXIV

An Herrn Hirsch Bodek in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 255 Vol III Nr. 21

17. 12. 1839. י׳ טבת התר״ר

לכבוד המשכיל והנבון ה״ר צבי הירש בודק שלום וברכה .

הנני לחוות לך דעתי על הענינים אשר ערכת לפני .

מה שהובא בקאנקארדאנץ של בוקשטארף ספוק שחי ונעבורה בשרש שחח מן הכפולים שבוש הוא בלא ספק, ואך שוא הוא לבקש לו אמתלא, ומכל מקום לא יתכן לייחס שבוש כזה לבוקשטארף, אשר באמת חכם גדול היה בדקדוק לה״ק, אך יש לתלות הדבר באחד מתלמידיו שעזרוהו במלאכה הארוכה ההיא. מה שאמרת בהבדלת שני השרשים הנרדפים שחה ושחח שהראשון יורה הטיית הגוף או עצם מה, והשני לא יאמר רק על צער ודאבון לב, איננו נכון לפי דעתי, כי הנה כי שחה לעפר נפשנו ענינו כפיפת הגוף בלא ספק, כמו דבקה לארץ בטננו שאחריו, גם מלת לעפר עצמה ראיה חותכת, ואמנם מלת נפשנו איננה על הנפש ממש, אך הוראתה (כמו ברוב המקרא) כהוראת מלת Person אצלנו. הן אמת כי הפסוק כלו דרך משל נאמר, אך לפי המשל השפלות היא גופנית. ומה תאמר על שחו גבעות עולם, ועל ומבצר משגב חומותיך השח השפיל הגיע לארץ עד עפר, ועל כי השח יושבי מרום קריה נשגבה ישפילנה, ועל שח עינים? כי אעפ״י שגם זה דרך מליצה נאמר, מכל מקום המליצה לקוחה משפלות העינים ממש. כי אמנם ראוי למשכיל שיבדיל יפה בין הוראת כל מלה ומלה מצד עצמה, ובין ענין המאמר בכללו, כי פעמים רבות ענין המאמר הוא רוחני, ואעפ״י כן כל מלה ממלותיו הוראתה גופנית, וזה בהיות המאמר נאמר דרך משל ומליצה. ומה שהביאך לחשוב מה שחשבת בהבדל שני השרשים האלה אולי הוא כי בכפיפת הגוף מצאנו תמיד לשון השתחויה מנחי ל״ה, ובענין דאבון הנפש מצאנו מה תשתוחחי נפשי, עלי נפשי תשתוחח מן הכפולים. ואשר אני אחזה לי אחרי החקירה והבדיקה, והכתיבה והמחיקה, הוא כי השחייה היא לשעה, ולזמן מועט, והשחיחה (באות כפולה המורה על חוזק הענין והתמדתו) היא דרך קבע, והיא כפיפה (טבעית, מקרית או רצונית) קיימת ומתמדת, או נמשכת זמן מה. והנה כל לשון השתחויה הוא מן הנחים, כי אינה אלא לשעה קלה, ומיד זוקף, וכן שחי ונעבורה עד שנעבורה, ואח״כ תזקפי; וכן בלשון חכמים אלו ברכות שאדם שוחה בהן באבות תחכה וסוף וכו׳ (ברכות ל״ד), ונתבטל בזה פירוש ידידי החכם יש״ר על וישתחו ישראל על ראש המטה (בבה״ע תקפ״ו ע׳ 36). אבל ושח רום אנשים וחבריו ענינם כפיפה קיימת ועומדת, גם תשתוחחי נפשי ענינו דאבה נמשכת וקיימת גם שח עינים אין טעמו שמשפיל עיניו, אלא שעיניו שפלות, כאלו בטבען נוטות למטה ולא למעלה (על דרך שפל רוח, שרוחו שפלה); וכן ידכה ישח (תהלים

י' י') כי ישחו במעונות (איוב ל"ח מ') נאמרו על הכופף קומתו להסתיר עצמו ולארוב לשרפו (עיין רש"י), והוא צריך לעמוד כך כפוף עד שיזדמן לו טרף. זאת דעתי בחלוק שני השרשים האלה, ואתה עיין בכל שאר המקומות, ותוחלתי שלא תמצא דבר העומד מנגד לשטתי. ולענין מלת התפקדו, דע כי הרכבת שני בנינים או שני זמנים רחוקה היא מדעתי ואינני מחזיק בה כלל, וכבר דברתי בזה בדקדוק שלי כ"י.

והא לך מה שכתבתי בפירוש התורה (במדבר א'): התפקדו, בנין זר בעבור ההכרח וכו' עד על ענין מה. זה מה שנראה לי, ואתה תשפוט. ואתה המשכיל והגבון שלום, וביתך שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה צום העשירי שנת ת"ר לפ"ק,

אוהבך שד"ל.

תמחול למסור האגרת הלוטה בזה לידידי היקר והנחמד הר"ר יהושע העשיל בן היקר הר"ר שכנא שור.

Nr. CCLXV

An Herrn Os. Hirsch Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index rais 256 Vol III Nr 22

17. 12. 1839. י' טבת ת"ר

ידידי היקר שלום ושמחה.

דע כי בשבוע שעבר קבלתי 41 נומערן מהאנגאלען ושמחתי בהם. שם (עמוד 101) ראיתי הדבה אשר הוציא החכם כרמולי על דון יצחק ור"י מוסקאטו, ומיר כתבתי תשובה ארוכה על זה ושלחתיה אתמול ליאסט (וגם ראיתי תשובת הצרפתי בעמוד 181).

מחקרי שד"ל זה ימים רבים החלותי לעבוד בם, אך רבוי הטרדות והאגרות ומחלת אשתי מסירות אופן מרכבותי ומנהגות אותי בכבדות. וס' בתולת בת יהודה יוכל לזרז אותי או לעצל אותי, לפי מה שאראה שיסול הדבר ולפי מה שאראה רוח החכם רמ"ל נאמנת עמי או עם שונאי.

ועתה שאלה אחת קטנה אנכי שואל מאתך, והיא לחקור ולדרוש אם אמת כי במדינתך בעיר או בכפר קאלבאסיף נמצא איש שמו ר' צבי יעקב, ואם אמת שהוא שם דיין ואיש נכבד, ואם הוא אביו של ר' משה העומד פה פאדובה ועוסק בסחורה. סוף דבר כל מה שתוכל לדעת מענין זה משה האיש ומשפחתו תגלה את אזני ולך תהיה צדקה.

וחתונתך היתה או תהיה? ואתה ידידי היקר, אם בחור ואם נשוי, היה בטוב ויברכך ה', וישמחך, עם כלתך היקרה ועם כל בני ביתך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה בצום העשירי ת"ר, ידידך שד"ל.

Nr. CCLXVI

An Herrn Os. Hirsch Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 258 Vol. III Nr. 23

14. 1. 1840. ט׳ שבט ת״ר

לכבוד גבר עמיתי, בעל בריתי, נדיב נדיבות יעץ, והוא על נתיבות התורה והחכמה יקום, ידידי הנאמן בבריתו וקיים באהבתו, כ״ש יה״ש שלום ברכה ושמחה מעתה ועד עולם.

במה אקדם ידידי ומה אשיב לאהובי כל תגמולוהי עלי, אשר גמלני כרב חסדיו, ובחוט של חסד אשר משך עלי גם בעיני אוהביו ורעיו, ובך וברעך בחר ה׳ לסכור שפתי שקר הדוברות עלי עתק, ולפקוח עיני הצענזור על כל הגבלות אשר הרו וילדו הרואים הנבלים, ולהשכיח מאנוש פרי חטאתם, כנפל טמון לא יראה אור. אפס ידוע יהיה לך ידידי חביבי שאם גם בכל זאת יצא הרואה ויראה על פני חוץ, לא ידע בעיני הדבר, ולא אדאג שמא מתוך זה יפגם כבודי, ונ״ל בהפך כי גניזת הרואה נוטלת אבן יקרה אחת מעטרת תפארת אשר יעטירוני הדורות הבאים, שאם לא יוודע להם עד היכן התקוממו עלי קצת מבני דורי, לא יוכלו לשער עד היכן הגיע אומץ לבבי בחשבי מה שחשבתי ובכתבי מה שכתבתי, ויאמינו כי תכונת דורי היא אשר עמדה לי לחזק ידי למלחמה נגד הנשר הגדול, ולא ידעו שאם היתה מלחמתי נגד ה׳ ונגד בן עמרם, היו רבים מאנשי דורי מקלסים אותי, ועכשו שדברתי בבן מימון, גם המאמינים וגם הבלתי מאמינים נותנים עלי בקולם — והיא תהלתי, כי מלחמות ה׳ אני נלחם, ולא אירא מרבבות עם.

ואבאה להשיב בקצרה (לרבוי טרדותי ותלאותי) לשתי אגרותיך היקרות.

כבר הקדמתי והודעתי ליאסט ביני לבינו ענין המרורות שכתבתי עליו לשעבר לשי״ר ולשל״ג, והוא השיב שכבר ידע הכל, ועכ״ז בריתו נאמנת אתי כי ידע תם לבבי. ואמנם לבקש ממנו שיודיע זאת בשערי בת רבים, חלילה לי ולך. אך זאת אעשה, בבוא אלי בתולת בת יהודה אכתוב אל החכם רמ״ל, ואזהירהו שאם ימצא מכתב כך וכך בכ״ח השלוח אליו ישמיט ואל ידפיס, כי שלא ברצוני הובא שמה. ואתה כשיוודע לך שנשלח הכ״ח לפראג, הודיעני נא. ואולי תחשוב שימהר יחיש הכורם מעשהו, ואני לא כן אחשוב, כי אחרי שהודעת באננאלען (מה שלא היה מן הצורך) כי בבתולת בת יהודה כתבתי נגד החנ״ק, אין ספק כי החנ״ק ושי״ר לא יתנו את הכ״ח לצאת לאור עד יראו ספרי הנ״ל, לראות מה ידובר בהם, ולהשיב גמולי בראשי בכ״ח החמישי. ודע כי החכם ישי״ר כתב לי כי החנק נהפך לאויב לשי״ר בישום . . . . . הודיעני נא אמתת הענין.

עדיין אבקש ממך שתחקור עם אחרים על מה שדנתי על תשובה צ״ש

להרשב״א. והנני מודה לך על מה שהבאת לפני ממנחת קנאות, כי אמת הוא כי רק מן הבקר עד הערב היה הס׳ בידי, ועתה איננו עוד בעיר הזאת. גם אודה לך על מה שהבאת מפירוש דניאל המיוחס לרס״ג, ובבוא מועד אביאהו בשמך. ויותר עוד אודה לך על מה שהבאת מתוס׳ ישנים, וכל הלשונות המובאים באותו דבור ישנם באתה כוננת כ״י שלי (אך לא לפי הגהת ר״ת, רק כפי הנסח הקדום), ושמחתי בזה עד מאד, ולטובה יזכר שמך במחקרי שד״ל.

סברתך על הגליונין וספרי מינין (שבת קי״ו) שהכוונה על און גליון שלהם, אמת ברורה היא, ודע כי הגרסה הקדמונית אינה ספרי צדוקים אלא ספרי מינין, ומינין הם . . . וכן בגטין מ״ה ה׳ ס״ת שכתבו מין ישראל, הכוונה . . . ודברי רש״י שם נ״ל שנשתלחה בהן יד. ודע כי בשבת דפוס ויניציאה שנת שע״י שבידי כך גרסינן: ר״מ קרי ליה און גליון ר״י קרי ליה עון גליון, ופירש״י מסיים כך: לפי שהן קורים אותן אונגילא. אך זאת אבקש ממך אחי יקירי, שתהיה זהיר בדבריך ולא תחלל את כבוד חכמי התלמוד לדבר עליהם כעל אנשים פחותים, כגון באמרך כי טחו עיניהם מראות, חלילה לנו מלומר כזאת. כל האדם טועה, וגם הם טעו, ואני ואתה טעינו ונטעה; ומכל מקום חכמי התלמוד אנשים חדי השכל היו ומעמיקים החקירה לאהבת האמת ולתועלת אחיהם, ואנחנו אין ראוי לנו לסמוך עליהם כעוֵר על הפקח, אך אין ראוי לנו ג״כ שנזלזל בכבודם. וסוף דבר זכור אל תשכח איזהו מכובד וכו׳. וראה נא ידידי היקר כי בעלי התלמוד יוכלו לומר לך: גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת, גם אתה טחו מראות עיניך, ואמרת כי אשקרבוט הוא corbeau, ולא ידעת כי הוא escarbot שהוא Käfer ממש. ועל הכל אם תשיב אל לבך כי המשנה והתוספתא וספרא וספרי שהם עתה לפנינו בדפוס היו אצל בעלי הש״ס בעל פה ושמורים בלבבות בלבד, תתמה על חכמתם, ולא תתמה על שגיאותם. חלילה לי מעשות עצמי רבך, אבל מכל מקום אם כי ובדרכי חפצת, תלך מתון מתון בכל דבריך, ואז תגזר אומר ויקם לך, ולא יפול מכל דבריך ארצה.

אם נתארך מאד מרוץ האגרות ביני ובין ידידנו החכם יש״ר בענין אחד (מה שאינו מומי, כי לא יכלתי לבאר תכלית כוונתי עד השקשקי טענות ידידי המאריך יותר מדי) אל תדאג, כי הנה גם יאסט כתב לי ולו כי רבים מהקוראים צווחו עליו על הדבר הזה, ובקש מאתנו לשלוח לו ענינים שונים ונפרדים, כתשוקת המון הקוראים, ונעתרנו לו. ומה׳ היתה נסבה, כי אמנם באגרת שהיה בלבי לכתוב עתה לידידי לישי״ר הייתי צריך לומר דברים שאולי תרעש הארץ ותחול מפניהם, ואני בכוונה לא אצתי לבאר תכלית כוונתי, והארכתי לסלול לפני המסלה ולמשוך לבות הקוראים מעט מעט, ואחר שהארכתי כך י״ב חדש, היה בלבי לבאר דעתי, ומן השמים רמזו לי על ידי יאסט שלא הגיע הקץ לחוות מחשבתי, והכל לטובה, וכשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה.

דע ידידי כי חלילה לי מהפר בריתי את החכם רמ״ל, לולי הוא יבגוד בי בענין הדפסת בתולת בת יהודה; או שיהיה גם הוא נכנע לשי״ר ולא ידפיס מה שלא ייטב בעיניו. ועל כל פנים אם תחפוץ להעיר את המדפיסים שמיד וכוש

לחדש נעורי בכורי העתים, ולשלוח בשורה כי בשנת תר"א יוסיפו להוציאם לאור כימי קדם, אז אף ידי תכון עמם, ואשלח להם לקוטים יקרים מספרים כ"י, ומכתבים ממעשה אצבעותי, חוץ ממה שאשמור לתת במחקרי שד"ל, וכל זה על מנת שלא יקבלו שום מכתב משי"ר חנק ושל"ג, ושלא יחליפו אות אחת ממה שאשלח להם, ושיתנו לי חנם אין כסף עקסעמפלאר אחד לכל עשרה זייטען שידפיסו ממה שאשלח להם. והנני מוכן להסב אליהם את ידידי החכם יש"ר, ושאר כל רעי אשר באיטליאה. ומה מאד יגל לבי אם מתוך כך גם אתה ידידי תוציא לאור את רעיונך ואת מכתביך ככתבם וכלשונם ובשלמותם, ולא מתורגמים ומקוטעים כאשר באננאלען.

אץ לי לשלוח לך האגרת הזאת, כדי למהר ולשלוח לך מכתב יאסף אשר הגיעני בשבוע שעבר, ולא אוכל היום הזה לעיין ככל הצורך בשאר דברי חכמה אשר ערכת לפני, ואודיעך דעתי עליהם פעם אחרת. רק אחת אגידה לך, והוא כי לא נחה דעתי במה שחשבת על חזקיה וסיעתו שאמרו עליהם (בתרא י"ב) שכתבו ישעיה משלי וכו', כי אמנם נ"ל שאין להרחיק שתהיה הכוונה על חזקיה המלך, כי אעפ"י שהוא מת קודם ישעיה, הנה סיעתו נשארו אחריו. ולומר כדבריך שחזקיה זה הוא אביו של חנניה בעל מגלת תענית, רחוק בעיני מאד, כי הנה יודעים היו חכמי התלמוד שמגלת תענית לא קדמה לזמן החשמונאים, ולא יתכן שהם יאחרו כל כך זמן חבור או השלמת קצת מספרי הקדש, עד שיאמרו שאביו של בעל מגלת תענית חברם או השלימם; כי אמנם כל מגמתם היתה תמיד להקדים ולא לאחר זמן התחלת עניני הדת, והם תמיד מעלין בקדש ולא מורידין (הסך מדת אנשי דורנו). ומלבד כל זה איך יתנגדו למה שכתוב מפורש במשלי אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה? ואמנם בענין ס' קהלת מודה אני לדבריך, וכבר פירשתיו זה עשרים שנה, ואמרתי שנכתב אחר החרבן, ואמרתי שם דעות חדשות וזרות (ואולי אכתוב על זה באננאלען). אך בפירוש בעלי אספות ושאר הענין לא פירשתי כדבריך, ונ"ל ברור כי מה שאנו אומרים ספרי הקדש הוא ענין בלתי נודע לקהלת, גם זמן הרבה אחריו, ודעתי נוטה מימים רבים לומר (ולא אדע אם דבר זה חדש הוא אם לא) כי כאשר שקטה הארץ אחר שמד היונים שהיו מאבדים ספרי ישראל, עמדו ואספו כל מה שמצאו מספרי לה"ק, וכיררו המובחרים שבהם ונתנו להם תאר הקדושה, וקצתם גנזו, וזה מסבים יפה עם דבריך שאמרת כי ממה שאמרו שאלמלא חנניה בן חזקיה גנזו ס' יחזקאל נראה ברור שבימיו נתאספו ספרי הקדש.

ואני שמעתי ולא אבין מה טעם לתרגם בלשון אנגלית את מאמר ש"ר על עשרת השבטים. אולי ישלחוהו מעבר לנהר סמבטיון, אשר הוא בלא ספק תחת ממשלת האנגליים, ואז מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחה גדולה אל הגאון המוסלא, ויבקשו ממנו שילך אצלם ויהיה להם לראש ולקצין. ובבוא הבשורה הזאת לאזניך ידידי, מהרה חושה וכתוב אלי, ומיד אשלח לו שירה מפוארה שאחבר לכבודו, יראו סמבטיונים וישמחו. והנה לבי יתר ממקומו מרוב השמחה שאני שמח בתוחלתי כי בלכת הגאון בארצות עשרת השבטים ימצא כמה וכמה ספרים יקרים כ"י אשר כתב הראב"ע בזמן שהיה אוכל מצה שבוי ביד אנשי

הדג. אבל אוי נא לי! מה ראיתי! אלהים ראיתי עולים מן הארץ, איש זקן עולה והוא עוטה מעיל — אין ספק שהוא רבנו סעדיה — ועשרה שבטים בכפו, ויתקעם בלב ראב"ע ובלב שי"ר, יען אשר הוציאו עליו שם רע לאמר כי הוא אמר שחשבון קדמונינו לא היה בדיוק, ונהפוך הוא, כי הוא אמר כי הלכה למשה מסיני הוא.

אתה עתה ברוך ה', אם פנוי ואם נשוי, היה בטוב, פנוי מתלאות, ונשוי משא כבד של ברכות, כנפשך וכנפש כלתך היקרה, וכנפש הכו"ח פה פאדובה ע"י שבט "דרשוני וחיו" לפ"ק,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXVII

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 261. Vol. III Nr. 25.

24. 1. 1840 י"ט שבט התר"

לכבוד ידידי היקר החכם המופלא הר"ר מרדכי יאסט שלום עד העולם.

משפטך אשר חרצת להשבית הבריעפוועכסעל שלי עם ידידנו החכם יש"ר, מה' יצא הדבר, ואין ספק כי גם זו לטובה. ובפרט בהעלותי על לבבי מה הם הדברים שהייתי צריך לבאר על הלוחות בביאור מחשבתי בעניני האמונה, אשר בכוונה המשכתי המאמרים הנה והנה, כבורח מהתקרב לנקודת המרכז, פן תהום הארץ לקול דברי, והבאתי עלי קללת המאמינים והבלתי מאמינים יחדו (ועיין למטה בהערה הראשונה לאננאליך); ובזכרי כי זה כחדש ימים הגדתי לאחד מחשובי תלמידי מה שהיה בלבי לכתוב באגרת הבאה, והוא אמר לי: אין הדברים האלה ראויים לצייטשריפט. בהתבונני כל אלה, תצא כנגה לנגד עיני צדקת דבר ה' אשר דבר ביד עבדיו המשגיעים אשר אמרו אליך נפשנו קצה בלחם אבירים.

ואני בטרם יגלה אלי דבר ה' אשר דבר עד פה תבא ולא תוסיף, כתבתי ושלחתי לידידנו החכם יש"ר ביום ו' דעצעמבער אגרת ארוכה ויקרה בעיני עד מאד, והוא אחר לשלחה אליך עד חדש ימים, וגם זה היה לטובה, כי על ידי כן לא יצאה לאור ולא תצא. כי הנה ביום י"ד לחדש הזה הגיעתני תשובתו עליה, והוא (היודע כי לא אוכל עוד להשיב לדבריו, כי לא תתן להם חנייה בקרקעך) מדבר בה cavalièrement בנאוה ובוז נגד רש"י וסיעתו, להשפיל כל אשר רוממתי ודרומם כל אשר השפלתי; ואני מיד ביום ההוא כתבתי לו ולך, שאין רצוני שתצא לאור אגרתי האחרונה אליו. והנני מקוה כי לא מהרת להדפיסה, ואם החלות, אל תגמור. ובמקום הבריעפוועכסעל אמרתי בלבי לשלוח אליך אנאלעקטען

מעניינים שונים. והנה לפניך ראשית מלאכתי. למצוא קונים להאננאלען שלך בארץ הזאת א״א, כי מהאיטלקיים רק אחד או שנים בעיר יבינו לשון אשכנז, והאשכנזים היושבים בינינו אין לבם רק על בצעם ועל סחורותם. אך מיד כשקבלתי אגרתך כתבתי לתלמידי ש״ח זלמן שישתדל להודיע את יקר תפארת האננאלען בעיר מולדתנו טריאסטי, כי שם רבים מבינים ל״א, ורבים אשר לא פנו לכל עניני בני ישראל ערף ולא פנים. ומתי, חכמי אשכנז היקרים, מתי יפקח ה׳ את עיניכם? ועד מתי לא תראו כי בהיותכם נמשכים אחר ההמון, ומניחים לַנציאָנאַלשטאָלץ שיכבה, וללשון אבותינו שתשכח מפי זרענו, ולאטיציזמוס שיתגבר בקרבנו בכל יום, וכל עוד שתניחו לאחיכם שיציירו בדמיונם ציור השלמות כאלו אינו אלא ההשתוות לשכניהם והיות חשובים בעיניהם, ולא יגבה לבבכם בקנאת ה׳ ובקנאת האמת ובקנאת אהבת אחיכם, ללמד להם כי הטוב איננו הנראה לעינים, אבל הנרגש בחדרי לבב, ושאין הצלחת אומתנו תלוי באימנציפאציון, אלא אהבת איש אחיו והתקשְׁרֵנוּ בקשר האחוה כבני משפחה אחת, זו היא הצלחתנו, וזו מתמעטת ואובדת בצל האימנציפאציון, וכל עוד שתאמרו כי „ארצות צרפת בעלגיא והָללאנדיא ארצות צבי הנה לבני ישראל״ בהכרח יתקיים בכם מאמר מלאכי (ב׳ ט׳), ולבסוף יצטרכו כל חכמי ישראל להיות חוטבי עצים ושואבי מים. ואיך לא תתמוגג נפשכם בקריאת הקונטרים הנדפס באמשטרדם על ענין בחירת הרב? הזאת ארץ צבי לבני ישראל? ואגי אשר מתחלת ילדותי ואילך גבה לבי בדרכי ה׳ למשוך כל העולם אחרי ולא להמשך אחר העולם כלו (ועיין הקדמת כנור נעים אשר כתבתי זה שש עשרה שנה), ומוטב שֶׁאָקְרֵא שוטה כל ימי ולא אהיה שעה אחת רשע לפני המקום, היתה עלי יד ה׳ זה שנתים ימים וכתבתי מחברת ד״א, ויהי החלק הראשון ממנה אשר כלו דרך התול וצחוק, מוצא חן בעיני כל רואיו, אבל שני החלקים האחרים אשר בהם (ובפרט בחלק השלישי) פירשתי מחשבתי באמת ואמונה, ובשפה ברורה ובלא מהתלות, וכל רואם ראה בתוכם את פניו ואת מומיו ואת גלוליו, היו לזרא בעיני רוב הקוראים, וגם אתה ידידי היקר, רחוק אני להאמין שבאמת מצאו שני החלקים ההם חן בעיניך, ולא לכך שלחתיו אליך, כי אם למען תדע את דרכי כאלו היית קרוב אלי וראית שבתי וקומי; וכל זה למען תוכל לרחקני או לקרבני כפי אשר תגזור חכמתך, ולבלתי תהיה אהבתך אותי מקח טעות. וכל זה אמנם אין לו ענין כלל עם האננאלען, אבל הוא דבר פרטי ביני לבינך, ובין לבבי ולבבך. או אז! (האח נפשי!) אז, אם היתה אהבתך כאשר אויתיה, אז לא היית צריך לאבד זמנך לכתוב לי אגרות ארוכות מפוארות בעדיי המליצה ובמיטב השיר . . . . אך היית אומר אלי: זה טוב וזה לא טוב, זת אמת וזה טעות, זה חפצתי וזה לא חפצתי.

התחפוץ שאאמין כי אתה כחגב בעיניך נגד צונץ שי״ר ויש״ר? אם הייתי אני קורא לרבוי הקריאה חכמה, ולרבוי הזכירה תבונה; ולבריאת מגדלים הפורחים באויר, ובנוֹת ארמנות על אבני בהו, והוֹלֵד הררים התלויים בחוט השערה, וַהֲקָשַׁת דבר לדבר בהבטה לחיצוניותו ולא לפנימיותו, תושיה: אז הייתי מסכים לדבריך.

אבל אני מעולם בחרתי בעומק החקירה לא ברבוי הקריאה, ואצחק אם יאמר לי אדם: נעלם ממך דבר פלוני, ואצטער אם יאמר לי: לא העמקת חקירתך. והנני רואה בספריך חקירה עמוקה אשר איננה בספרי כל הנזכרים, ע"כ יקרת בעיני מכלם, ואקוה כי גם לבבך יודע כן, ורק לצניעות ודרך ארץ תאמר בהפך.

הגדת לי ידידי כי אתה עומד בבית הספר שש שעות ביום, ושאתה בו שר חמשים, ולא הגדת לי מה פקודתך, אם ללמד ואם להנהיג; גם לא פירשת אם בכל חדר יש חמשים נערים, או בין כל החדרים, ומה מספר הנערות.

ואתה האנגאליסט הלא תגיד לי זמן ומקום הולדת החכמים היקרים יאסט, קרייצענאך וצונץ, ומה מצבם ופרנסתם, ואם יש להם אשה ובנים. הלא סוף סוף האנשים האלה לא חגבים הם בערך להרבה מאותם המתים שיאסט וצונץ ושי"ר מבלים זמנם בחקירת תולדותיהם. ולמה נטריח על הבאים אחרינו להרבות חקירות על תולדותינו, ולא נבאר אותן אנחנו? הרי זו צניעות מזוייפת.

ואבאה להעיר קצת הערות על אננאליך. הראשונה והגדולה שבכלן היא כי בעמוד 236 הפכת דברי וכתבת: Und diese besitzt Gottes Beifall wegen der speculativen Wahrheit, die sie lehrt, und . . . . . ואני אמרתי . . . nè questa . . . ma . . ולהיות כי כאן נרמז כל יסוד מחשבתי, והיא שאין הריליגיאון חביבה לאל בשביל אמתתה, רק בשביל תועלתה בתקון המדות, ועל כן אין צורך שיהיו כל דבריה אמתיים, ושאין לנו עכ"ז להרחיק אלהיותה, ושאין להרחיק מהאל הגדת דברים בלתי אמתיים, כי להגיד כה מעשה בראשית לבשר ודם א"א, ולא יתכן קיום החברה והצלחת האדם בידיעת האמת, אלא באיללוזיון, כי כן השבע (אשר הוא בלא ספק רצון האל) מרמה אותנו בענינים הרבה, כגון כשהוא מושך אותנו בעבותות אהבה לקיום המין, ואם היה הבחור מעלה על לבו כמה רב צער גידול בנים לא היה אחד מאלף נושא אשה, אבל השבע עוצם עיניו מראות ברע העתיד לבא עליו (הלא תראה כי בדור הזה שידיעת האמת מתפשטת, ובפרט במקומות שהיא מתפשטת יותר, פריה ורביה מתמעטת והולכת), וכן כל שאר התשוקות הם כלים שהטבע משתמש בהם לרמות בני אדם ולהוציאם ממנוחתם בעבור השגת טוב מדומה, אשר בבואו והנה הבל. ורבה מזאת הנה ברור הדבר שלא יתכן קיום החברה בלא שכר ועונש ובלא אמונת מעלת קצת המעשים וגנות קצתם, ואמנם באמת כל פעולותינו אינן אלא תולדות הסבות החיצוניות והפנימיות, והצדק והרשע הם אמת בבחינת הפעולה (שזו מועלת וזו מזקת), אך לא בבחינת תכונת הפועל. וגדולה מזאת, היתכן לאדם שיהיה אדם ולא ישתדל להשיג הצלחתו? ועכ"ז לפי דעתי גם זה הבל, כי בכל מצב שיהיה האדם יהיה לו תמיד מחצה ענג ומחצה נגע, ובילדותי זה כ"ג שנים חברתי על זה מחברת קראתיה חלק כחלק יאכלו 1). והנה לפניך בית אחד אחוז מן החמשים בתים אשר בה: מקרה אחד לכל פה על

1) נדפסה בכוכבי יצחק XIV עמוד 18, ובכנור נעים ח"ב מדף 121 עד 140 (ישעיה).

הארץ, אין יתרון לאדם על מרעהו, כל חי יראה טובה גם יראה פרץ, כל הנברא אחד יהיה מקרהו, כאריה כבקר כאיש כשרץ, איש ואיש אחד הוא לפני עושהו, כלם כלם בניו, ובמשפט צדק לא יתן השושן רק עם החדק.

כל אלה אמרתי באזניך בלחישה.

והנה אחרי שהמאמר המובא למעלה כולל כל יסוד מחשבתי, לא טוב הדבר שתהפכהו מלאו להן, על כן ראוי שתתקן את המעוות.

בעמוד 163 הוספת סימן השאלה וכתבת: Also (?) ist die wahre Offenbarung jene der Monotheisten, על הדבר הזה אינני מתרעם עליך, וחלילה לי מלבקש ממך שום תקון על זה. רק אעיר אותך כי בחפזך טעית, ולפי אמונתך היה לך לרשום הסימן ההוא ו' שטות למעלה würde (?) so dieser allgemeine Glaube sich nicht haben erzeugen können.

אבל אחר שלא פקפקת בהקדמה ההיא, ולא במה שאחריה עד התולדה, לא יתכן שתפקפק בתולדה. קרא נא לאריסטו ולכל תלמידיו, אלהי הסיללאגיסטיק, וישפטו בינינו.

בעמוד 139 הוספת סימן השאלה אחר מלות Venezia die Jungfrau וייש לתמוה איך נעלם ממך כי השרה ההיא (ריע רעפובליק פאן וועניציג) היו קוראים אותה בתולה על שם שלא נכבשה מעולם; אך אותו קראי שהיה כותב בשנת תק"ס לא ידע כי באותה שעה כבר פשקה הבתולה היפה את רגליה אל הצרפתים, ובאו בה פריצים וחללוה.

בעמוד 152 כתוב der Castiglione (Synagogendiener), וזה מלא שחוק פי ופי אחרים היודעים כי השמש המשמש עתה בבית הכנסת הגדול אשר בטריאסטי (הנקרא Scuola Nr 2.) שם משפחתו Castiglione; ואולי ביום מחר יקום ש"ר או צונץ או איש אחר מהענקים אשר באשכנז ובפולוניאה, ויכתוב מגלה עפה מלאה ויסטענשאפט, לבאר מאין בא להם ליהודים אשר באיטליאה לקרוא לשמש ביה"כ Castiglione, ויברר בראיות גמורות כי אין ספק שהמלה נגזרת מן Castello וכו' וכו' וכו'.

ואתה ידידי היקר מחל וסלח לרבוי דברי אשר הלאיתיך בהם, ואתה טרוד בקריאת מכתבים ממכתבים שונים ממזרח וממערב משמאל ומימין. ואת החכם קריצענאך תברך בשמי, ותאמר אליו כי באגרתי האחרונה אל החכם יש"ר אשר בידך, ימצא מחשבתי על ענין חכמת הקבלה, והיא תשובתי לאגרתו היקרה, ויסלח לי אם לא אכתוב אליו ביחוד.

ואתם ידידי שלום וכל אשר לכם שלום כנפשכם וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ט בט ת"ר,

ידידכם שד"ל.

Nr. CCLXVIII

An Herrn Dr I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 262 Vol III Nr. 27

כ״ו שבט התר״ר 31. 1. 1840.

רבי בתר צלותיה אמר הכי ירמי׳ או״א שתצילני היום ובכל יום מעזי פנים ומעזות פנים מאדם רע ומפגע רע מיצר הרע מחבר רע משכן רע ומשטן המשחית מן הלסטים מן הקוביוסטים ומן היורנאליסטים בין שהם בני ברית בין שאינם בני ברית.

ואתה ידידי היקר אשר אתה בעל בריתי, אתה סומך על דברי איש המעלים שמו, ומשפיל שמי, ואתה אומר לעיני השמש כי עד שלא בא אייכענבוים היו דברי ראב״ע בסוף שער י״א מס׳ יסוד מורא גאנץ מיספערשטאנדען. ואני שעמלתי בהם ד׳ שבועות, לא עשיתי פרי תנובה, עד שבא האילן הגדול ההוא, והאכיל אותנו מפריו המתוק לְחִךְ החזירים! ועתה ידידי היקר מהר אפוא ותקן המעוות, והוצא לאור את הדברים אשר אנכי נותן לפניך היום. ואני לא אחדל מעבוד עבודת האנאלעקטען ולשלוח אליך, עד שיבלו שפתותיך לומר די. גם אשלח אליך איינע אבהאנדלונג מאחד מחשובי תלמידי מלאה קריטיק מושכלת, להוכיח כי כל ימי התנאים לא הוקבע טופס התפלות ולהודיע מה המכוון באמרם מְטַבֵּעַ שטבעו חכמים בברכות; והוא מאמר יקר בעיני, ובעיניכם אוהבי הרעפארם ייטב בלא ספק.

אהבני ידידי היקר, והתנהג עמי בלא דרך ארץ, כאשר אני עושה היום.

סאדובה כ״ו שבט ת״ר.

ידידך שד״ל.

המשך האנגאלען לא קבלתי עדיין. זה ימים רבים שלח לי אחר מאוהבי העתק מה שכתבת בנוממער 42 בהכזבת מה שאמרת מלפנים נגד שי״ר, וחלילה לי מקצוף עליך ומגער בך על זאת; כי ידעתי כי מוכרח הוא איש יורנאליסט לעשות כרצון איש ואיש. ולמה אקצוף על אשה זונה אם תחבק זולתי? די לי אם גם לי לאגורת כסף תתן דודיה.

מאד נכספה נפשי לדעת מה השמטת מאגרתי לראזענטהאל באגרתך ליש״ר 1. Januar הזכרת דבר בשמי באגרתי לראזענטהאל, ובקשתי הענין ההוא ולא מצאתיו באותה אגרת: הלא זה פלא. אך תהלה לאל אין אני כופר בנפלאות, והי״ה גם זה כאחת מהן. ומה מאד נכספה נפשי לראות המאמר אשר בא מעיר טהארן לזכות הרמב״ם! הלא משם יצא קופרניקום, אשר האיר פני תבל ומאמרי לזכות דון יצחק נדפס? ואתה ידידי היקר שלום; וה׳ יברך אותך ואת חמשיך.

Nr. CCLXIX

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 264. Vol. III Nr. 26

13. 2. 1840. ט׳ אדר א׳ תת״ר

לכבוד ידידי החכם המפואר מהר״ר צונץ שלום עד העולם :

אקוה כי כבר בא לידך או מהרה יבא מחזור בני רומה אשר שלחתי אליך על ידי בערנער מוכר ספרים בטריאסטי, דרך לייפציג כאשר צויתני. ועתה לא מהרתי להלאותך באגרת חדשה לולי מחזור בני רומה כ״י ישן על קלף אשר בא לידי וקניתי עתה מקרוב בעד 10 C. M. f. הכ״י הזה כולל מחזור שלם לכל השנה והוא מרובה באכלוסי הסליחות מכל אשר ראיתי עד הנה. הס׳ הוא in folio, והוא של״ח דפים, ואיננו חסר שום דף בשום מקום. בגליון כתוב תחלה פירוש התפלות, שם מחברו לא ידעתי, והוא נמשך עד דף פ״ב, ומשם עד דף קפ״ה ספר המנהג (והוא ס׳ תניא, עד תשלום הלכות תתנים). יש כאן פרקי אבות עם פי׳ הרמב״ם ועם הפירוש אשר במחזור ויטרי (אך אין בו סדר תנאים ואמוראים), והוא מיוחס לר״ש (אולי רבנו שמחה, או רבנו שלמה). המחזור נשלם בדף רפ״ו. בדף רפ״ז כתוב : נתחיל לכתוב קצת דינין מן התפלות ומן הברכות ומשאר ענינים הצריכין תמיד. אחר הדינים יש כאן ג״כ נסח השטרות, ובתוכם נסח כתובה ירושלמית (כלה בלה״ק). בסוף דף ש״ט כתוב: נתחיל סדר העיבור, והוא נמשך עד סוף דף שכ״ו, וכבר עלה בלבי לומר שהוא מלאכת ר׳ בנימן ברבי אברהם הרופא (בעל אבות עולם אמת אולם) כי מצאתי בו מחזור החמה עם שעות כל התקופות וימי חדשי הנוצרים שהן נוספות בהם, וכל כ״ח שנות המחזור מצויינות על הדרך הזה : א׳ בנימן, ב׳ צעיר, ג׳ ברבי, ד׳ אברהם, ה׳ הרופא, ו׳ השם, ז׳ ישמרהו, ח׳ ויחייהו, וכן על הדרך הזה ואושר בארץ ואל תתנהו בנפש אויביו ברך הצור חילו ופועל ידיו תרצה מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון לעד אמן. ואחר זה יש כאן עוד מחזור החמה אחר, והוא להודיע ראשי החדשים של הנוצרים באיזה יום מימי השבוע נוספים, והשנים מצויינות במלות לבנימן אמר ידיד השם ישכון לבטח עליו יהא מגן עלוהי כל יומא ובין כתפיו שכן ימצא חיים צדקה וכבוד ויחי עוד לנצח לא יראה השחת וכן יהיה רצון. והנה בדף שי״ו מצאתי : ועתה צא וחשוב מבריאת עולם יש לנו ה׳ אלפים וצ״ו שנים ; וכיוצא בזה בדף שי״ז ע״ב. ואולם בדף שכ״ג כ״ד כ״ה יש כאן לוח, והוא משנת ע״ג עד שנת קכ״ג ; ואם היה המחבר עומד בשנת צ״ו למה התחיל הלוח משנת ע״ג ? ורבה מזאת בדף שי״ג ע״א מצאתי : ובהשלים מחזור רס״ו ירחק התקופה מן המולד הרשום בלוח שעה ותס״ה. א״כ בזמן החבור לא נשלם עדיין מחזור רס״ו, כלומר לא עברה שנת נ״ד. ובדף ההוא ע״ב הכולל שנות מחזור גדול עם שעות כל תקופותיהן מצאתי כתוב : שנת כ״ד לזה המחזור

כה התחיל מחזור רס"ו היא שנת ל"ו לפרט. מכל זה נראה כי המחבר היה עומד קודם שנת נ"ד, ולפי זה יתכן שיהיה הוא ר' בנימן בר אברהם אחיו של ר' צדקיה, שהיה עומד בתחלת האלף הששי; ואולם עיין עוד על זה בסוף האגרת. בדף שכ"א ע"ב כתוב: על פי הדחיות אין אדם יכול להבין קביעות שלכל (בכל המחזור הזה גם בפנים גם בגליון, מלת של מדובקת תמיד למלה שאחריה, על דרך הנה מטתו שלשלמה) השנה היאך יהא נקבע אותו תשרי ומרחשון וכסליו אם כסדרן או שלימין או חסרין אם לא יחשוב מולד תשרי ואותו שלאחריו לדעת כמה יש בין זה לזה, ברם יהא אותו האיש זכור לטוב ורב סעדיה גאון שמו כי הוא עשה אזנים לתורה וישערים עשה לדעת כי לא יצטרך אדם לדעת כי אם מולד ראשון שלתשרי ולא תצטרך לחשוב מולד תשרי שלאחריו, ומעצמך תוכל להבין על פי המולד מה יהיה משפט כל השנה ואיך יהיו נקבעים מרחשון וכסליו. ואלו הן הז' שערים. שער יום א'. כל מולד תשרי הבא ביום א' טר"ג פ' ט' שעות ר"ג חלקים או פחות מיכן בישנה פשוטה חסרין, יותר מיכן מלאין (וכו' וכו')

אמר שד"ל. ואלו נזכרין לגנאי, ראב"ע ורפאפורט שהוציאו דבה על אותו צדיק באמרם (כ"ח ד' 168) כי הוא אמר כי חשבון הקדמונים לא היה בדקדוק יפה, ונהפוך הוא כי הוא אמר שהוא בכל פרטיו נמסר למשה מסיני, עיין יסוד עולם דף ס"ט. מדף שכ"ז ולמטה יש כאן: פעולה לר' משה קמחי ז"ל (הוא ס' המהלך) ואצלו בכל דף ודף דקדוק אחר, שמו ראשית לקח, לר' שמואל בן יעקב (ואיננו בנבנשתי), ואין בו חדוש, אלא שהוא עשוי במתכונת דקדוקי לשונות איברופא, לא בדרך הישמעאלים, כי הוא מונה חלקי הדבור שמנה, גם מונה שני מיני עבר, עבר שלם ועבר בלתי שלם, והוא מונה חמש צורות הפעל, הספוריי, התאויי, התנאי, הצווי והמקור. וזולת זה אין בו חדוש ולא מעלה כלל.

זמן כתיבת הקובץ הזה הוא אחר שנת צ"ו וקודם שנת קמ"א, כי בדף שי"ג בצד שנות מחזור גדול אצל שנת י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב מצאתי בכתיבת יד אחרת: שנת קמא קמב קמג קמד קמה קמו; כלומר כי האיש אשר היה הספר בידו ציין לעצמו בכמה למחזור גדול היתה השנה שהיה עומד בה והשנים הסמוכות אליה, א"כ בשנת קמ"א כבר הי' הס' כתוב.

ועתה אבא לעקר כוונתי באגרתי, והוא לרשום לפניך ידידי היקר מה שמצאתי במחזור הזה מפיוטים וסליחות יתר על הנדפסים, כי זה כל ישעי וכל חפצי לעשות חסד עם החיים ועם המתים, כה יעשה עמדי אלהים חסד בחיי ובמותי, והוא יפי עצת גאים המבקשים להתכבד בקלוני.

קודם ההבדלה על הכוס יש כאן ארבעה פיוטים כעין זמירות למוצאי שבת שלנו האשכנזים, וכאן נקראים בשם הבדלה (וכן במחזור והראן), ואלו הם: משביח שאון ימים (יואב הקטן חזק), במוצאי יום מנוחה (כאשר בסדורי האשכנזים אך בקצת שנויים), אלהים כוננה כל אשר נעשה (יצחק גיאת), שיר אענה כי הנה (אברם, ונ"ל שהוא ראב"ע).

לישבת ור"ח יש כאן זולת: אתה המאזין עתירה (א"ב).

אחר עשרה בטבת יש כאן: י"ח לכל תענית. קרב אורך לעניה וכו'. סלח

לנו אבינו וכו׳. וכשחטאו אבותינו במדבר וכו׳. סליחות לכל תענית. אתה תקום תרחם. אתה תשמע מן השמים. אין לי בטחון כי אם עליך (כמו בכ״י הגבירים טריאסטי שנת רמ״א). אנא שומר החסד והברית, תן לעמך תקוה ואחרית (שלמה הקטן חזק) שחרנוך בקשנוך יוצר הרים, מגיד לאדם שיח דברים (שמואל ברבי אברהם חזק). מקוצר רוח ומעבודה קשה וכבדה (כמו בכ״י רמ״א). אלהים למדתנו מנעורינו (בנימן ונ״ל שהוא בן אברהם) כי הסיום הוא: בניצוח מלחמתך נַעֵר אויבינו ומַגֵן, בני אזרחי אל תוסף לַעֲנות ולמגן, וידוע כי אזרחי כפי האגדה כנוי לאברהם. אך בך מקוה ישראל ה׳. אפפו והקיפו עלי אויבי בנפש (בנימן). אלכה ואשובה אל אישי הראשון (יצחק). אנשי אמונה אבדו. אלהי ישראל צדיק אתה אלוה רב סליחות (אליה בן שמעיה חזק). שביה עניה. תכלה ממנו אפך וחמתך (א״ב). זכור ברית אברהם (בנימין מלא יו״ד). תחנה מיושב: אל דמי לך רב וגואל (אליה). ענין תענית צבור עם סדר התקיעות: מי שענה. אתה זוכר. מי שענה. אתה נגלית. מי שענה וכו׳ וכו׳. פתיחות: איך נפתח לפניך דר מתוחים (בנימן חזק). ה׳ אלהי הצבאות יושב הכרובים, בטית לעמך וכו׳. ה׳ אלהי האלהים ואדוני האדונים, באנו לפניך בשברון רוח ותחנונים (מאיר בן משה חזק). איכה שפתי אֶהֱיֶה פותח (ישעיה בירבי מאיר חזק). אל מי אנוסה לעזרה (בנימן בר אברהם, והיא ג״כ בכ״י רמ״א). אנא מהרה כלה קוצי כרמך. אני קראתיך כי תענני אל וְתֵעָתֵר אלַי. אויבים קמו עלי. אראלים צעקו חוצה. אריוך דמעתי אבות עולם אמת אולם (כל אלה כמו בכ״י רמ״א) על ספרי הקדש שנגנבו (לא שנגבו כמו בכ״י רמ״א): אוחילה קירות לבי. אבות עולם ישני מכפל. על האסורים והיושבים במצור: אחינו ישראל הסעורים, אוספו אבות ובנים. אמוני עתים אפסו. על האותות והסימנים הנגזרין על הציבור: אותותינו לא ראינו (כל אלה כמו בכ״י רמ״א). על מחטטי שכבי: אויה לי כי גרתי משך אהלי קדר וגעתם (בנימן חזק). על ריבוי החולים: אליך ה׳ נשאנו עינינו. על זאת תאבל הארץ. אבלה נבלה תמה (כמו בכ״י רמ״א). על לקיית מאורות: אתה גלית סודך לצופֵי חזיוֹנַי, אליך להשלֵך יַהַב בְּרַעַשׁ דִּוְיוֹנַי, בל תשתע מלקיית מאורי רונני, כה אמר ה׳ (יחיאל חזק). על עצירת גשמים: אחזונו צירים כצירי יולדה (א״ב). אבלה נבלה הארץ ואומללה (א״ב). אפוסֵי חַלַּשׁ מְגַנְחֵי מִמְצָרוֹת, אִספו עם וקדשו עצרות על דברי הבצרות (יחיאל חזק). אשפוך שיח תהנון (א״ב). על ריבוי גשמים: אז בשפוט רָמָתִי, בגדו מרוב כל (א״ב קטנה בלא חרוז). על הצלת ישראל: אגיד נפלאותיך איום ונורא (כמו בכ״י רמ״א). אבדו חכמי גזית יושבי גנים (אליה בר שמעיה חזק). אויבים אורבים אין לנגדם פחדיך (א״ב ואח״כ נ״ל שנרשם מנחם). אהובה אשר אורשה בבת (אולי כבת) מלך יעודה (א״ב אנמנד (?) הצעיר). אוי לי מיום פקידת עֲוֹנִי (מרדכי בר בנימן חזק). אוי נא לי כי נוסף יגון על מכאובי (מרדכי בר בנימן חזק). מאנה הנחם נפשי על חרבן מקדשי וצרות אשר עלי גברו (מרדכי בר שבתי) טוב ה׳ לקוויו ואזניו אל שועת מְיַחליו (א״ב . . . בר יצחק). אלהים אתה כוננת כוכבי מעל

(א״ב עד מ׳). אזכרה ואתמוגג ונפשי אמולה (א״ב ועוד קצת אותיות, ולא עלה בידי לצרפן). איך איבה שגבה אהבה (משה חזק בן ירמיה ?). ישמעני אלהים בקראי לנגדו (כמו בכ״י רמ״א). אהלי שודד וניתקו מיתרי (יוסף קלעי). אלי אלי למה זנחתני ותמסרני (א״ב). חטאנו על המאורע: אלהים בעלונו אדונים (כמו בכ״י רמ״א, והיא על ר׳ אליהו שנשרף על קדוש השם).

אחרת על המאורע: אלי אלי למה עזבתני (גם זו על ר׳ אליהו הנשרף).

וידויים: אנא ה׳ האל הגדול הגבור והנורא (ראשי הבתים הם: אנקתם פסתם פספסים דיונסים בנימן בר זרח חזק חזק; וכבר הזכיר אותה ר׳ וו. היידענהיים). אנקת אסיר ושועתו אליך בהשמיעו (א״ב, ואח״כ בנימן לא בראשי החרוזים אלא בראשי פסוקים, כזה: ככתוב בדברי קדשך באנו באש ובמים וגו׳ ונאמר נעניתי עד מאד וגו׳ ונאמר יהי חסדך ה׳ עלינו וגו׳ ונאמר מאתך תהלתי וגו׳ ונאמר נדבות פי רצה נא וגו׳) אני אשמתי והרביתי לחטוא נגדך (א״ב אהרן). אמנה אנכי חטאתי לה׳ (בנימן ברבי אברהם הרופא נביא (?) סליחה נאה לר׳ יהודה הלוי ז״ל: ברכי אצולה מרוח הקדש (זו חתימתה, והיא חסרה בספרי הדפוס) יחיד השיבנו ומבור דלות העלנו, האומר לחרם ולא יזרח באורך נהלנו, שם מלכותך וכבודך אל נסה עלינו אור פניך ה׳ (החתימה הזאת נמצאת ג״כ במחזור קלבריזי ובדיואן ר״י הלוי ח״ג סימן קמ״ו. אליך ה׳ אקרא (א״ב כמו בדפוס רמ״ו). ה׳ ממית ומחיה (א״ב אליה בר שמעיה חזק). יומם עינינו תלויות (כמו בדפוס רמ״ו ובכ״י רמ״א). ישיני חברון ידידי אל אציליו (כמו בכ״י רמ״א).

לשבת הגדול יש כאן זולת (כמו בכ״י רמ״א) ארוסת אמונה ארוסת צדק ומשפט (וראה זה מצאתי כי במקום רבים מפלאיו כחול מורשה בחיבה, כתוב כאן רבים מפלאיו נחול בנון, ולפי זה יהיה המחבר יהודה בר מנחם).

לפסח מלבד אדבר מישרים, אנעים חדושי שירים, אור ישע מאושרים, יש כאן יוצר אחר: אמת צדק ומישרים (א״ב יואב בר נתן בר דניאל . . . . . בתורה).

בסדר תחנונים שלפני ר״ה, אחר הפסוקים שומע תפלה וכו׳ ואחר התחנה הארמית, מכנים: איה רחמים, נואמים מבקשי רחמים (ובתוכה: למקדימים בתפלה, והנדפס חסר, וכאן ראשי הבתים אליקים חזק חזק). מכנים לר׳ שמעון: שערי שמים, בלולי איש ומים (שמעון בה׳ יצחק). מכנים אחר גם לו: תורה הקדושה התחנני בבקשה תמו. סליחות לעשרת י״ת: את ה׳ בהמצאו לדורשו קדמתי. אימנתה מאז ארשת ניב שפתים (בנימן). אז מקדם הקדמת תשובה. אנוש מה יצדק ביום דין לפני בוראו. איתן למד דעת מאליו. אקדם בנשף ושחר הקדמתי (א״ב יחיאל בר אברהם חזק, נראה שהוא אביו של רבנו נתן, ולשונו קשה כלשונו בקרובות לצום אסתר). אקרא יומם ולילה ולא החרשתי (א״ב יחיאל בר אברהם חזק, גם זו לשונה כלשון הקודמת, ואולי גם שתים שלמעלה על לקיית מאורות ועל עצירת גשמים, לו הן). אשירה ואזמרה לשמך גואלי. אנקתי אליך קרובי ומצדיקי (א״ב בנימן). שטר עלי בעדים וקנין. אני בעודי במאסרי (א״ב). ירא לבי ורועד (יצחק ברבי משלם חי). את פני מבין צפוני. אליך ה׳ נשאתי

עיני (א״ב). מַלְכִּי מֵנִי. אל חי בַּכל עָצר (אברם). מבית צבי ארמונה (מרדכי). לא בְקַשתי אל אבטח יציץ צור מחרכו. שלומי עליון ישני מכפלה (שמואל). ישראל עם קדוש יגל וישמח לבו (נדפסת בשחרית ליוה״כ, ועתה ראיתי כי תחלתה וסופה ישראל, ונ״ל שהיה שם המחבר ישראל) מושל רום ברוב אונים (משה). שטפוני דמעותי (שמריה). בליל על משכבי (משה). אל נכספתי לראותך. אליך אֵלְכָה. ברוך אלהי עליון מראש אחרית חוזה (בנימן) יְרֻצָה עם אביון ביום כפרת עוני. שבת ראש מקראים (בנימן) בקר אור צויתה (בנימן). אלהי אל תבישני בדיני. אלהי אל תדינני כמעלי. ה׳ אך בך בטח לבבי (א״ב). אעירה שחר על דברחך. אנא האל מלך צור ישראל וגואלו (אבריהם ברבי אברהם חזק). נפשי עוז תדרכי. גאולה לאבן עזרא: אל ישראל נקראת לפנים. רשות לקדיש לר׳ יהודה זצ״ל: יה שמך ארוממך. רשות לקדיש שחיבר כמה״ר יואב בה״ר בנימן ז״ל: יה מלכי מנעה מבכי. לה״ר מיימון זצ״ל: מלכי עד מתי. רשות לנשמת יום הכפורים: שחי לאל יחידה החכמה. לר׳ משולם הסופר מפירושא (da Perugia): מושיעי לעתות צרה, גאולת עמך הואל רשות לנשמת דפסח לה״ר בנימן זצ״ל: בקר אעיר אקראך סדר התמיד לקרן (?): תמיד קרוב לעמך ונדרש (תשר״ק וכו׳ אלב״ם וכו׳ אני נתנאל הקטן ברבי יוסף חזק ואמץ נתנאל . . . חזק.

בשחרית יוה״כ פיוט מתני אחזו חלחלה הוא מסודר מגש כמו בדפוס, ודע ידידי היקר כי היום נראין לי דבריך אשר אמרת כי שם המחבר משה בירבי בנימן ושלש אותיות ממלת בנימן נרמזות במלת בנ׳ נים, אך מחזיק אני בדעתי כי נאה כעגיל צ״ל אחר מורי הורוני, והא לך השערה חדשה או חלום חדש: בולד נפסלים מרצה וכו׳ תוארן, הרי בנימן, ואחריו פעם שנית בנימן נוחו עדן, כזה: בנינים, מורי, נאה, נדבת, טוב וסלח קטורת, עדי עד נצח. וחלום זה אפשר שהוא אמת.

אַחַר אל שת מאז מעונו יש כאן: אל אמונה אחד אתה אדון אוכלה אש גם סליחת: אפסו אנשי שכל ובינה גם אביון המשוע (כמו בכ״י רמ״א).

במנחה כתוב גם כאן: מנחה דר׳ אלעזר בר קליר בנעילה כתוב גם כאן (כמו בכ״י רמ״א) מערב ועד ערב אנצחה, ואחריו: מלאכים מרופפים (וכאן מנוקד תחון לעמך שנית) אבן מעמסה (כמו בכ״י רמ״א). בסוף הנעילה יש כאן: תפלה יפה ויש נוהגין לאומרה בשחרית צום כפור קודם שיאמר ההזן ותהיה עם פיוט: ירמי׳ או״א שיהא הקץ קץ לשבי עמך בית ישראל (והיא נדפסת).

לשמיני עצרת יש כאן מעריב: זה היום אישש להאמיני. לשמחת תורה אחר פיוט ארה זו אלך יש כאן: אלפא ביטא (sic) אוחרן: אם כה אנוש ככח ארי ונמר, ואם קל ברגליו כאיל וצבי, בעת יציאת נפשו אינם מועילים (וכו׳ בלא חרוז) ואח״כ: אזלת בכיתא, אדריינום מלכא (כמו בכ״י רמ״א)

ובזה נשלם רשימת כל הנמצא במחזור כ״י היקר והנחמד הזה אשר הקרה ה׳ אלהי לפני. ובלתי נמצא בספרי הדפוס.

ואשובה לר׳ בנימן בר אברהם ואומר כי ביד הגבירים גבריאל טריאסטי מצאתי כ״י על קלף נקרא כדר סוד העבור, והוא קרוב לסדר העבור שבמחזור זה שבידי, ואיננו הוא ממש, ומצאתי בו י״ד שערים לקביעות השנים, מצויינים במלות בנימן צעיר בר אברהם הרופא השם ישמרהו ויחיהו ואושר בארץ ואל תתנהו בנפש אויביו, גם יש כאן סימן אחר והוא לשנים הפשוטות חזק ואמץ ולמעוברות שבתי סלה. ובתוך הספר מצאתי: דע כי אנו עומדין עתה בשנת ז׳ למחזור רס״ז שהוא ס״א לפ״ט הנה מבואר כי ר׳ בנימין בר אברהם היה קודם שנת ס״א. ועתה נ״ל כי לא זה ולא זה מלאכת ר׳ בנימן, אך הם שני ספרים מלוקטים מס׳ ר׳ בנימן ומס׳ ר׳ שבתי דונולו הנזכר בסוד העבור דע ראסט׳ 1191. ודע כי זה וזה תחלתם כתחלת Cod 167 דע ראסט׳, ואעפ״י כן לא ראי זה כראי זה. ודע כי הסימן הזה חזק ואמץ שבתי סלה כבר מצאתיו זה ימים ושנים בסדור כ״י אשר ביד הגביר שלמה Parente בעיר טריאסטי, ושלחתי רשימה מכל הנמצא בו אל הרב שי״ר, ובימים ההם לא ידעתי מקור הסימן, ועתה נ״ל ברור כי מס׳ ר׳ שבתי דונולו לקח. ואנב גירא אומר אליך כי כל מה שאני כותב אליך הרשות בידך להודיעו ולכתבו לשי״ר ולכל מי שתרצה, בין שהוא אוהבי, בין שהוא אויב ואורב לי. גם ידוע תדע כי בביבליאטעק של קאללעגיום רבינקום זה נמצא ס׳ עמודי גולה כ״י על קלף, ושם דסופר הכותב אותו הוא "יקותיאל בכמה״ר יהודה העניו זצ״ל ממשפחת הענוים" וידידי ר׳ אברהם שלום (אבש״לום) סופר (סעקרעטער) הקהל הזה והקאללעגיום הזה, אומר כי כנוי יעלה האמור בשבולי הלקט איננו בלבד על שם הכתוב בשופטים (כדעת הר״מ די לונזאנו), אך נרמז בו: יהודה עניו למשפחת הענוים. וזה ר׳ יהודה יעלה בר בנימן הרופא עשה פירוש על הרי״ף, ראיתיו זה שנים ביד ידידי הנ״ל, ואח״כ שלח אותו לעיר ווינע ונאבד. עוד אודיעך כי במחזור הזה אשר בידי מצאתי בדף פ׳ (כלומר קרוב לסוף פירוש התפלה): מספר המנהגות להרב ר׳ אשר ז״ל מלוניליא (כבר הזכרת אותו באנאלעקטען שלך בנינעריס צייטשריפט מתוך הר״ש דוראן, ובקשתי ולא מצאתי) והם לקוטים כוללים פירוש קצת לישונות מן התפלה ונתינת טעם לקצת מנהגים, ובתוכם מצאתי: אמרו חכמים שיש לאדם שתי נפשות בשבת, פירש אחי הגדול ר׳ יעקב נזיר ז״ל כי הנשמה החכמה מלמדה האדם לעשות רצון הבורא תמיד ואומרת לו ענג את השבת והוא מוסיף תאוה על תאותו, ובמוצאי שבת אומרת לו אל תוסף עוד על מאכלך, ועל שנגרעה תאותו ניתוספה בו חולשה, וע״כ אמרו שיברך על הבשמים.

גם מצאתי בו: וגם אומרים בצרפת יהא שלמא כו׳ עלינו ולכל ישראל, אבל בכל אילו הארצות לנו ולכל ישראל״. ודעתי נוטה שהיה המחבר איטלקי, והיה בקי מאד בש״ס ומדרשים והיה מאמין הרבה באגדות, גם מזכיר עש״ס ספירות גם קצת ענינים פלוסופים, גם היה בקי הרבה בדקדוק לה״ק, ועל המלך המשפט כתב: ולישון זה אינו לפי הדקדוק, ולכך טוב לומר מלך המשפט, ויותר יוצא ידי חובתו אם אומר כך משיאמר המלך המשפט, אבל רבותינו לא דקדקו בין מלך והמלך״ (ובסדור רש״י כ״י אשר בידי יש תשובה מרש״י על זה לקיים המלך). גם כתב: מחילה לשון חכמים הוא; ועל הברכות אוזר ישראל ועוטר ישראל

דקדק יפה שהיה לו לומר מאזר ומעטר, ונדחק ליישב הלשון פירוש נכון לפי הדקדוק ורחוק מענין הברכות ההן, והוא שהאל הדביק אליו את ישראל כאזור, והוא מתפאר בהם כאלו הם עטרה לראשו. וצר לי מאד כי במקומות רבים הכתיבה מטושטשת, וקריאתה קשה או נמנעת.

השתוממתי על דבריך באנאלעקטען (Geig. Zeitschrift II. 306) שר"י בן אביתור die erste Avoda geschrieben, כי הנה ר"י חייז לא אמר עבודה אלא מעמד, ומעמד אינו אלא מה שאומרים בלילה או קודם עלות השחר. גם השתוממתי בראותי באיזר' אננאלען עמוד 301 כי סדר עבודה של בני רומה הוא לר' יוחנן הכהן. כי אמנם גם בכ"י שלי גם בכ"י של דע ראסמי (אשר הבאת בהאנאלעקטען) ר' יוחנן נרשם על אזכר סלה, לא על סדר העבודה, ואין הכרח שמי שכתב המוסף או תחלת המוסף, כתב ג"כ העבודה. ומי יתן ואזכה לראות תוספותיך לרשימת ספרי לייפציג, גם מה שכתבת בעניני הפייטנים באללג' צ' דעם יוד', לולי שתעשה כתשוקתי ותאסוף כל פזורי דבריך במחברתך הגדולה. ומי יתן ואדע תכונת מחזור אוינון ומונטפילייר בצמצום. עוד אחת מעט היא אדרוש מאתך להודיעני מי הוא ר' שמואל מעקלענבורג, אם הוא בנו או קרובו של בעל הכתב והקבלה.

ועתה עוד אחת תקח מידי והיא רשימה מדוקדקת מכל הנמצא במחזור סיציליאן שבידי, אשר לדעתך הוא מנהג קצת מקומות בפרובינצה. ודע כי אחרי ראותי סברתך זאת היה נ"ל היותו מנהג ברצלונה, כי מצאתי בו שאין אומרים אבינו מלכנו ביוה"כ שחל להיות בשבת, ומצאתי בתשובות ריב"ש סימן תקי"ב שבברצלונה לא נהגו לאמרו אבל בגירונדא אומרים אותו. גם מצאתי שם סימן קנ"ז ור"י הלוי כתב בסלוק אחד שעשה ליוה"כ היו אומרים בברצלונה בהיותה בישלותה וכו' והסלוק ההוא נמצא במחזור זה. אח"כ הוקשה לי כי הנה הרשב"א היה שונן בברצלונה, ובתשובותיו סימן כ"ו הובא בית אחד מאזהרות לשבת הגדול הבלתי נמצאות במחזור זה. אך ראיתי כי אין זו קושיא, כי אמנם השואל הוא שהביא הבית ההוא, והשואל לא היה מברצלונה. ועם כל זה עדיין דעתי נוטה להאמין כי מחזור סיציליאן הוא, וזה משלישה טעמים. א' כי הכתיבה נ"ל היותה אשכנזית. ב' כי מצאתי כאן פיוטים רבים לר"י גיאת, ובמחברת ר"מ ריא"טי ראיתי שהיו פיוטי ריי"ג נוהגים גם בא"י סקיליאה. ג' הנה המחזור הזה הוא כתוב על הנייר, אך הדף הפנימי והחיצון בכל קונטרים (Bogen) מקונטרים הוא קלף, לבלתי יקרע הנייר בתפירה. והנה בקונטרים האחרון (אם ליוקי הקלף, ואם שהא נזדמן קלף לסופי באותה שעה) אין הדף הפנימי קלף, ותחת זאת מצאתי במקום התפירות שתי חתיכות או רצועות קטנות של גויל להגן על הנייר שלא יקרע במקומות התפר. ואותן הרצועות של גויל כתובות הן, וזה מה שכתוב בהן. על אותה שלמעלה כתוב:

א' שוטיח' י"א אינריצין (השטה הזאת קריאתה מסופקת, כי היא במקום החתך)
מרבית י"ט גר' וחצי
ג' גר' וחצי נשאר לתת
מחשבון שעשינו "
סך הכל ז' טר' וחצי ג' גר'

והרצועה אשר למטה ארכה כאורך האחרת, אך רחבה פחות ממנה, ואין כתב בה רק שטה אחת, ולמעלה מהכתב יש קצת חלק, וזו היא הכתובה:

ו׳ טר׳ וחצי מהקרן

והנה הרצועות האלה מלבד שכתיבתן מוכחת עליהן שהיא אישלקית, עוד נ״ל ברור שנכתבו בסיציליאה או במלכות נאפולי, כי במלכות ההיא נוהג מטבע tari, והוא נחלק לעשרים grani, ואלו הם המטבעות הנרמזות בטר׳ וגר׳. ואם תפקפק בזה דע כי אחרי החקירה עם תלמידי נתברר לנו כי שתי ההתיכות האלה רצועה אחת היו בתחלה וקרעו אותה לשתים לתתן במקום הזה, ואמנם השנית שיש בה קצת חלק למעלה, היא תחלת הרצועה, והראשונה היא סופה. והנה היתה הרצועה הזאת כוללת חשבון שלם שהיה לאיש יהודי עם איש אחד שלוה ממנו מעות ונתן לו במשכון שוטח׳ וי״א אינדיציאו (יהיה מה שיהיה), והיהודי כתב הפתק הזה לזכרון והצניעו בתוך המשכון. וזה הוא החשבון:

הלוֶה היה חייב ליהודי בשביל הקרן ממעות שהלוהו היהודי Grani 130 = Tari 6½

ועוד היה חייב לו בשביל הרבית — 19½

ועוד היה חייב לו מקודם לכן לפי חשבון שעשו מאז — 3½

סך הכל ז׳ טר׳ וחצי ועוד ג׳ גר׳ Totale Grani 153=Tari 7. 13 = T. 7½ + 3/20

והנה נתברר בלא שום ספק כי הגר׳ הוא אחד מעשרים מהטר׳ וזה מתישב יפה לפי השערתי, ולא מצאתי מטבע אחר שיסכים עם החשבון הזה ועם האותיות האלה טר׳ וגר׳. כגון אם תפרש טהאלער וגראשען, יהיה הגר׳ אחד מכ״ד בטר׳, לא אחד מעשרים. ואמנם אם תאמר כי מפרובינצה בא המנהג הזה לסיציליאה זה אין בידי להכחישו. ודע כי אחד מתלמידי הסתכל בחשבון הרבית הנ״ל, ומצא שהיה אותו יהודי נוטל ט״ו למאה 15 : 100 : : 19½ : 130. אמרתי לו: גם אני הייתי רוצה לעשות חשבון זה, אך נמנעתי, יען היותי בלתי יודע כמה זמן עבר משעת ההלואה עד שעת ההחזרה. אמר לי: כך הוא עד היום דרך היהודים המלוים על המשכון, הם נוטלים עשרה למאה בין לזמן מועט בין לזמן מרובה, והלוֶים שמחים בזה ובאים ללות מן היהודים, אעפ״י שיש בעיר Monte di Pietà, כי שם אם יעברו י״ב חדש ולא יחזרו המעות או לא יתנו רבית חדשה, מיד מוכרים החפץ; לא כן היהודים, הם שומרים משכונותם אפילו עשר שנים ויותר, ואינם נוטלים הרבית אלא פעם אחת בלבד. והנה אם עכשיו נוטלים עשרה למאה, אין לתמוה אם זה ת׳ שנה היו נוטלים ט״ו למאה.

והא לך רשימת כל הנמצא במחזור הזה:

רשות לישבת של חנוכה לר׳ יהודה הלוי ז״ל: לך שדי איומתך מְחַבֶּה (לוי חזק). רשות: האר פני חסד עלי בנים. כאן חסר דף אחד. יוצר: אזכרה שש חנוכות (משה). — מגן: יונה בצלמון כהשליגה בחושף (יצחק הלוי והוא בנו של זרחיה). — סזמון: יום סוריא יומא דנן (יצחק, והוא נדפס בם׳ מגלת ספר). —

פזמון: קומה אלהים עזרתה (אבריח והוא ראכ"ע). — פזמון: אסיר תקוה לקץ ימים (פינחס הלוי, ואולי כר יוסף). — אופן לי יהודה הלוי ז"ל: ידי רשים נחלשים מהשיג כדי (לא ידי) כפ"ם — יראי ה' הללוהו (יהודה הלוי בר שמואל הלוי חזק בא מאדום, ודוקעם חזיון שוא חזה). — סליחה: עת שערי רצון להפתח (כאן חסר דף) — פזמון: ירב גדולתי (יצחק בן לוי, ואולי יצחק בן לוי יהודה). (יש כאן תפלת מנחה לערב יוה"כ) ואח"כ שליח צבור נכנס לארון ומוציא ס"ת ועומד פתח ההיכל לפני הקהל, ומברך שהחיינו ועונין הצבור אחריו אמן. ומחזיר ס"ת למקומו ואומר ברכו ומתפללין תפלת ערבית (ואין כאן זכר ורמז לכל נדרי, ואמנם הוצאת ס"ת מוכחת שנוהגים היו מקדם לאמרו, ואח"כ בטלוהו, והוצאת ס"ת לא זזה ממקומה). ופותח בפסוקי דרחמי על דרך זה: לך ה' הגדולה וכו' וכו' עד גדולת רחמיך וחסדיך תזכור היום (כאן חסר דף) — אנשי לבב שמעו לי (יצחק, ובתוכו כתוב לאמר: ידך על שלישים תכבד, החושבים אב ורוח נעבד, ובן מות, ונשוא על בד, מן השלשה הכי נכבד). — לברוך שאמר: ברוך אשר אשיש דוק וחוג (א"ב, ואולי יעקב) — מסתגאב לר' יהודה הלוי ז"ל: ברכי אצולה מרוח הקדש (עם החתימה אשר העתקתי למעלה) — וכשחטאו וכו'. כאן חסר דף הכולל סיום מנחה ותחלת נעילה — נשלמה רשימת כל הנמצא במחזור סיציליאן שבידי. ועתה שלא להניח הנייר חלק, ארשום לפניך מה שמצאתי והעתקתי לי ממחזור קלבריזי אשר ביד ידידנו החכם יש"ר, הזכרתיו באגרתי אליך א' אייר צ"ט.

אזהרות לשבת הגדול שחבר החכם ר' יהודה הלוי תנצב"ה: הקבצו ושמעו בני יעקב דת יוצרכם (א"ב, אני יהודה הלוי בר שמואל). — אופן: מחלון וכליון אלי ירושה (משה לוי חזק, או חזן) — יה איום זכור היום (א—ל, ואח"כ ע' פ' צ' מזה ואחרים כיוצא בזה יש ללמוד כלל גדול כי לפעמים היו משמיטין קצת כתים מן הפיוטים, וזה גורם מבוכה בשמות המחברים) — אברך אל אשר לעולמי עד (א' ב' ג' ד' ה' ו': הרי כאן ראיה שהיו משמיטין, וגם הופכים הסדר). — נשלמה הרשימה. —

ידידנו דוקעם הוציא או לא הוציא ס' התרשיש? ואתה ידידי היקר מהרה חושה כלה מעשיך ונראה ונשמח. הגד הגד לי כי אתה ורפאפורט תוציאו מסעות רב בנימין עם הערות, וששלחת מכתבים לכ"ח; ולבבי יגיל בראותי כי תתחיל להוציא לאור פרי חכמתך גם בלה"ק, הבוכה ומתאוננת כי בגדו בה חכמי אשכנז.

ואתה ידידי החכם היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה יום ט' אדר ראשון שנת דרשוני וחיו,

העובד מאהבה שד"ל.

Nr. CCLXX

An Herrn M I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 265. Vol III Nr. 28

27. 2. 1840 כ״ג אדר א׳ תת״ר

לכבוד אדוני וידידי החכם המפואר כש״ת מוהר״ר משה לנדא שלום עד העולם .

זה שלישה שבועות הגיעני מכתב מבית דפוסך , אדוני וידידי היקר , בו מבשרים אותי כי ביום Januar 25 נסעו מעירך לבוא אלי אחד והמשים עקסעמפלארץ מס׳ בתולת בת יהודה עם ספרים אחרים אשר שאלתי ממך . ואתה לא הודעתני על ידי מי שלחת הפאקעט , ואני שאלתי יום יום לאנשי האיילוואגען, ולר׳ לעבערעכט גיסו של ברדאך היושב בוויען , ועדיין לא ראיתי ולא שמעתי ביאת הספרים ההמה אל העיר הזאת. והנני כותב לאדוני , למען תחקור איך נפל הדבר .

ס׳ מחקרי שד״ל אם יתמהמה חכה לו, ואם גם יעבור הסתו, דע אדוני כי היתה נסבה ממחלת אשתי אשר נפלה למשכב בחדש תשרי העבר , ועדיין לא קמה להתהלך בחוץ, המקום ירחם עליה ועלי, כי תלאותי עברו ראשי. ואני אם כל ימי הייתי מתון מתון בהוצאת מכתבי לאור, ביותר צריך אני להיות מתון עכשו שקניתי לי מקנאים ושונאים היושבים לי במארב, לאמר : אולי יפתה ונוכלה לו . ומי האמין כי אוהבים גדלתי ורוממתי, המה יבגדו בי ? ותהי זאת נחמתי, כי כרם חמד ד׳ הוא יהיה לי לעד אמת ונאמן לעד עד עולם, כי אני בתם לבבי אהבתי את רפאפורט, ובשמחתו שמחתי, ומהרתי לגדלו ולרוממו בשירי, גם אתה אדוני וידידי היקר יודע ועד איך אהבתי אותו ומה כתבתי לך עליו זה שנה, והוא גמלני רעה תחת טובה, ובקש להתכבד בקלוני בהערותיו (תחת אשר היה בידו לגלות את אזני, ומה שגיתי יבין לי באגרת שלומים כאשר עשיתי עמו כמה פעמים) , והיה זה לבשתו ולבושת ידידו הראב״ע, כי עתה מצאתי כי דבת שקר הוציאו על רס״ג, כי באמת מעולם לא עלתה על דעתו לומר שחשבון הקדמונים לא היה בדקדוק יפה, אך בהסך אמר כי כלו נמסר למשה מסיני, עיין יסוד עולם דף ס״ט. ועתה בעוד שאני עוסק והולך בהגהת הענינים אשר אשים במחקרי שד״ל, הנה קונטרים אחר נכסף אני שתקח מידי , שמעני אדוני. הנה זה י״ד חדשים לקח מעלי תלמידי חביבי יעקב חי פארדו זצ״ל, אשר בעיני ובעיני כל יודעיו גדלה מעלתו מאד מאד וכבר נדפסו בעיר הזאת חמש דרשות שכתב בלשון אישלקי , ונשאר בכ״י פירוש חצי מיכה שעשה, ואני כבר העתקתיו והכינותי לו הקדמה קצרה, וספחתי אליה מצבת קבורתו וקצת ענינים אחרים שנעשו על מיתתו , והיה

בלבי לתת כל זה בראש ספרי מחקרי שד"ל. ואולם אח"כ ידידי החכם יוסף אלמנצי כתב על מיתתו מחברת שירית (ארוכה כמו ששה באגען) מלאה חכמה ומוסר, קרא אותה קינים והגה והי. אז יעצוני כליותי לאמר: מי יתן ויצא לאור פי' מיכה הנ"ל (שהוא באגען אחד, ואולי שנים עם שאר הענינים הנ"ל) עם מחברת אלמנצי! וגם כי הוא כבר הדפיס ספרו הגיון בכנור בווין, הנה איש קדחה באפו נגד המדפיסים החדשים אשר שם, על רוע הנייר והדפוס וההגהה אשר מצא בספרו הנ"ל. והנה נא אדוני וידידי היקר, אם תתרצה להוציא לאור הקונטרים הזה על הוצאותיך ולתת לי ממנו חמשים עקסעמפלארע (ואני אחלוק עם ידידי אלמנצי ועם הרב פארדו אבי הנפטר), אז הנני מוכן ומזומן לספח אליו קצת ענינים יקרים עתיקים אשר בידי או ביד ידידי אלמנצי, למען יהיה הספר מוצא חן בעיני כל רואיו. ולהיות עקר הספר לזכרון חכם שמת, אולי יכשר הדבר לפניך שאספח אליו קצת קינות אשר בדיואן ר"מ בן עזרא ובדיואן ר"י הלוי או ע"ה מצבות מת"ק שנה מבית החיים של טוליטולאן. ואם תחפוץ בסדר עבודת אתה כוננת, ושנים פיוטים אחרים בלי חרוז היקרים ועתיקים אצלי מכל שאר הפיוטים, וגם הקרובות לצום אסתר לאביו של רבנו נתן (אשר הזכרתי בפתיחת בתולת בת יהודה), ועוד שתי סליחות אשר ממנו בידי; או קצת פיוטים לר"ש בגירול בלתי נודעים הנמצאים אתי, או לקוטים ממחזור ויטרי, או לקוטים מס' מקדש מעט לר"מ ריאיטי, או מס' אותיות הנוח ואותיות הכפל לר"י היוג, או מכתב מר' אברהם בן הרמב"ם תחלתו נזם זהב וחלי כתם — אנכי אעשה כדברך. גם מדפוסים עתיקים ובלתי נמצאים אוכל לשלוח אליך פנינים יקרים, כגון השירים אשר בסוף הערוך דפוס ראשון בלי שנה ומקום. מכל אלה כתר לך מה שתרצה, ואספח אל הקונטרים הנ"ל, עד שיעור שנים או שלשה באגען, ואם יותר מן השיעור הזה תחפוץ, תוסיף לי על מספר החמשים עקסעמפלארע.

עוד אחת אבקש מאתך אדוני וידידי היקר. הנה אנכי בראותי איך בגד בי האיש גאלדענבערג, וחלף עבודתי אשר עבדתי זה ימים ושנים לפאר את כרמו, בלא כסף ובלא מחיר רק עקסעמפלאר אחד מהם, הוא במחברתו הרביעית הניח לאחרים שישפילו (לפי מחשבתם) את כבודי, משכתי את ידי מעבור עבודתי, ולא שלחתי לו דבר למחברתו החמישית, רק נתתי לו רשות להדפיס אגרת ארוכה שכבר היתה בידו, לתתה בכ"ח ד', תחלתה: אשר כבדתני לבקש מאתי הרשות להוציא לאור וכו', וסופה: פה פאדובה כ"ח אלול תקצ"ח, החותם חתימתו בגימטריאה אוהב דבק מאה ללה"ק. והנני מבקש ממך בבוא לבית הדפוס כ"ח ה', אם תמצא בו בשמי מכתב אחר זולת זה, אל תדפיסהו, כי לא ברצוני הובא שמה. גם תעיין שתהיה שנת הכתיבה תקצ"ח ולא אחרת. בתשובתך תודיעני ג"כ המחיר אשר קצבת לבתולת בת יהודה.

ואתה אדוני וידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש המצפה יום יום לחבק חיק הבתולה הכבודה, בת יהודה, הכו"ח פה פאדובה כ"ג אדר ראשון ת"ר,

ידידך ועבדך שד"ל.

Nr. CCLXXI

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 268. Vol. III Nr. 30.

12. 3. 1840 ז׳ אדר ב׳ התר״ר

לכבוד ידידי היקר כ״ש ריה״ש שלום עד העולם .

הוחלתי להשיב למכתבך הנעים מיום כ״ב שבט עד בוא אלי הבתולה החמודה, בת יהודה, והיא. לא הגיעתני רק בשבוע שעבר. דע ידידי כי לששון ולשמחה לבבי ולשמחת כל אוהבי היה הס׳ ההוא, כי באמת מהודר ומונה מאד יצא מן הדפוס, ויהיה לתהלה ולתפארת לידידנו החכם רמ״ל ולך. רק רע בעיני, כי הקונטרים האחרון נדפס ראשון, אך ראיתי כי (בקושי) יש תקנה. ואשריך ידידי שזכית להיות סבה להעשיר הליטעראטור שלנו במרגלית יקרה כזו, אין כמוה בכל מה שנדפס עד היום ממשוררי לה״ק שאחר החרבן. והנני מודה לך על החמשים העתקות ועוד אחת על נייר וועלין אשר נתת לי, גם כי הוצאות הפאָרטאָ והכריכה כבדו עלי .

בשמחה אשמע ממך מה יאמרו על הס׳ הזה אנשי ארצך, אוהבי ושונאי ,

ומה ידברו בו מבשרי החדשות אשר באשכנז. באמרך אלי כי החנ״ק (החכם נ״ק) חפץ קרבתי אני מאמינך (גם שי״ר ושל״ג חפצים קרבתי, גם הרואים בקשו קרבתי) ; אבל באמרך כי לא ישנאני, ובפרט בראותו בתולת בת יהודה, איני מאמינך. האוהב את ראב״ע לא יתכן שיאהב את שד״ל. ומכל מקום לא אחדל משלוח מכתבים לספר שיכתוב בו גם הוא וגם שי״ר ומי שיהיה, אם יהיה הס׳ יוצא מתחת ידיך וידי ידידנו ערטער. ודע נאמנה כי העקר אצלי איננו שלא יכלול הס׳ נאצות עלי (כי זה אמנם לא יזיק, אך יועיל להגדיל שמי), אלא שלא יכלול דברים בשבח הראב״ע, או טענות מזוייפות לכבוד הרמב״ם, כדברי החנ״ק המכחיש בזדון את המפורסמות בענין ת״ה (כי אמנם מעלת הרמב״ם מעולם לא הכחשתיה, וחלילה לי מלמנותו בכלל הראב״ע וחבריו). ואני כל ישעי וכל חפצי להקים בישראל סכת רש״י הנופלת, לספר ולרומם דת יהודית, אשר היא — יושר הלבב ושנאת העקלקלות, ועקו גדול אצלי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה (וזה חותמו של תלמידי חביבי מוהר״ר אבי״ר), ועקר גדול אחר הוא אצלי כי לא תבא חכמה בלב רע (חכמת שלמה). ודבר זה אני בוחן אותו יום יום בהמצאות המתחכמים בדורנו, אשר להיות כל מגמת פניהם לא האמת והצדק, אלא הכבוד והבצע, אינם מתונים בחקירתם, על כן יצא משפט מעוקל. ואם אני זכיתי לחדש לפעמים קצת ענינים אמתיים ונכונים לא מחכמה דאיתי בי, אלא מיושר לבבי, כי אין דרכי להוציא דבר לאור השמש עד שיהיה מיושב בלבי ומחוור כשמלה, ועד שיצא כל ספק מלבי ; וברוב חקירותי אני נועץ עם אוהבי

ותלמידי, אשר כבר הרגלתים לבלתי שאת לי פנים. ואחרי כל זאת אני מניח למעשי ידי שיתישנו ימים ושנים, ומזמן לזמן אני שולח ידי בהם להוסיף ולגרוע, בלא חמלה. הלא זה לי שמנה שנים שהשלמתי פירוש התורה (חציו פירוש ארוך וחציו קצר) ופי' ישעיה, ועדיין אני ירא להוציא לאור חלק מהם, לא מיראתי את שונאי (כאשר היא יראת שי"ר כ"ח ג' 39), אך מיראתי את הטעות, וזה סבה לאיחור מחקרי שד"ל. לכן ידוע תדע כי אין רצוני להכנים מעשי ידי בס' שיכלול הקירות כחקירות ראב"ע ותלמידיו ההולכים בדרכיו אוהבי החדשות המוצאות חן בהשקפה ראשונה, ומדברים אחד בפה ואחד בלב: בסודם אל תבא נפשי, וכל ימי אערוך אתם מלחמה, גם אם יעשו עצמם כאוהבים אותי. אבל אם יהיה אדם חולק עלי ביושר לבב, אותו לא ארחיק, אך כנגיד אקרבנו, ומכל מלמדי אשכיל.

אין בידי להגיד לך עתה מי ומי האנשים המזומנים לשלוח פרי תבונתם לבה"ע אין חפצי שיזכר שמי במודעה, ובפרט אם יודפס הס' בוויען, כי אין רצוני להכעיס את רמ"ל אשר גמלני כל טוב בהוציאו הבתולה מפוארת בכ"ד תכשיטי כלה, ומום אין בה. ורק למען צאת משעבודו של שי"ר יעצתי להוציא הס' בוויען; ואם יוודע לך שלא ילך שי"ר לפראג, אז יותר טוב שלא לזוז מדפוס רמ"ל.

בבקשה ממך ומרעך ערטער שלא תרחיבו פה במודעה להבטיח גדולות, כמעשה היורנליסטים והאנאליסטים (שאומנותם אומנות ליסטים), רק תודיעו כי שלמים וכן רבים דאבה נפשם על הפסק בה"ע, על כן קמהם למלאות החסרון. ומה טוב אם תתנו עקסעמפלאר אחד לכל מי שישלח ה' דפים, וכן לפי החשבון הזה, לא לי לבדי, אלא לכל מי שישלח לכם דברים שיקובלו אצלכם.

אם תסכים במלאכת בה"ע, נ"ל טוב ויפה שתהיה אתה או אחד מרעיך נותן לב לאסוף ולכנוס עניני קדמוניות המפוזרים בצייטשריפטען של חכמי אישכנז צונץ נייגער פיליפזאהן ויאסט, לקבץ פזוריהן במה שיש בהן מתוקן ומקובל ונכון ואמתי, בעניני המחברים הקדמונים; ובלבד שלא תהיה מלאכתכם מלאכת העתקה וקבוץ בלבד, אך מלאכת ברירת האוכל מתוך הפסולת

בענין ליטרא בשר צפורי שמצאת בתוספתא סוף פאה, ואמרת כי משם לקחו בעלי התלמוד מ"ש בכתובות ס"ז ב' לעני בן טובים אחד מצפורי ליטרא בשר בכל יום, דע ידידי כי מליצת בשר צפורי היא מליצה חשודה בעיני מאד, כי לא מצאנו לא בתנ"ך ולא בדבריהם ז"ל בשר בקרי, בשר עזי, בשר עופי, גם צריך חפוש אם נמצא במקומות אחרים בשר צפור במקום בשר עוף. ודעתי נוטה לומר כי אולי אחר שהיתה מסקנת הש"ס שהיה הבשר ההוא משל עופות מכאן נמשכו קצת תנאים (הגורסים משניות ובריתות בעל פה) להכנים בלשון התוספתא (דרך פירוש) מלת צפורים אחר מלות ליטרא בשר, ואחרים הוסיפו בלשון ספרי פרשת ראה (שהבאת) מלות של צפור; ואמנם בשר צפורי אינו אלא ט"ס, וצ"ל צפורי כלומר צפורים. ולמה אמרו צפורים ולא עופות? מפני שהיה שנור בפיהם זקן אחד מצפורי, השמיטו מלת מצפורי למעלה והניחו תחתיה למטה ליטרא בשר צפורים. וכל זה אמנם לפי דעתי (דעת רש"י) שהיה הכל אצלם

בעל פה, וכל הפורש מן הדעת הזאת כפורש מן החיים בהבנת המשנה והתלמוד. ואגב ארחין אשמיעך שלש ראיות שמצאתי עוד על היות התרגום גם הוא בעל פה. כבר הראיתי באוהב גר (עמוד 81) כי ולא ארית בריח ניחחכם (ויקרא כ"ו ל"א) מתורגם ולא אקבל ברעוא קרבן כנישתכון, וזה הוא תרגום של ולא ארית בעצרותיכם (עמוס ה' כ"א), אבל כאן אין לו ענין. ואחר ימים ושנים מצאתי עוד שתים כיוצא בה, והן העתידו בעדי (שמות ח' כ"ד) צלו אף עלי, ומלת אף מניין? אבל זה תרגום של וברכתם גם אותי (שם י"ב ל"ב), והשנית ומלכים ממך יצאו (בראשית י"ז ו') מתורגם ומלכין דשלטין בעממיא, ואינו אלא אשגרת לישן מתרגום פסוק י"ו מלכי עמים. והנה הסופרים הראשונים כתבו התרגום לפי מה שהיו נורסים בעל פה, ובזמן שהיו נורסים אותו בעל פה נתחלף להם לפעמים פסוק בפסוק ונפלו טעיות בנרסתם, כדרך שנפלו במשנה בתלמוד ובמדרשים בזמן שהיו בעל פה.

ובענין משנה א' וב' דפרק עשרה יוחסין, דע ידידי כי ימים רבים עיינתי בדבר, להבין דבריך אשר אמרת (ליישב המשנה בפירוש אמתי ולסור מן הדחקים שנדחקו בהם חכמי התלמוד) "כל האסורים לבא בקהל מותרים לבא זה בזה וגם נרים במשמע, ועל זה אמרו ר' יהודה אוסר" ולא עלתה בידי, כי מאימתי נאסרו הגרים לבא בקהל? ואינני מוצא דרך ישרה ליישב אותה משנה, ונראה כי רבנו הקדוש לאהבת הקצור שבש הלשון, והנכון כלשון התוספתא. ואתה ידידי עשה והצלח בעבודתך לפרש המשניות פירוש אשר לא יהיה עקר יסודתו על דברי התלמוד, ולחקור במעמקי החלופים שבין לשון המשנה והתוספתא, דרך הפתח אשר פתחתי בכ"ח ג' 73. 74. 222 והעקר הגדול שהכל תלוי בו הוא כי ספרא וספרי והתוספתות והברייתות לא חברו לבאר דברי המשנה (כדעת הרמב"ם), אך הם משנת הראשונים, אשר מתוכה עשה רבי את קצורו, וז' חייא וז' הושעיא פרקו במקצת עלו של רבי, ומסרו לתלמידיהם משנת הראשונים, עם קצת תוספת כה וכה מלבם.

ובענין מנצפ"ך צופים אמרום, רחוק הוא בעיני שיהיה הפוך הסדר מן כמנפ"ץ למנצפ"ך נעשה רק לזכרון שדרשו עליהן התלמידים ממאמר למאמר מנאמן לנאמן וכו', אך נ"ל אמת ויציב שאמרו מנצפ"ך למען יאמינו העם כי נביאים (צופים) היו אותם שהתקינו לאותיות ההן צורה כפולה (שלא היתה בכתב הקדמון העברי שהוא השמרוני), ובמקום הזה נירסת הבבלי ישרה בעיני, אך מן ותסברה ואיך הכל סלפול בלתי אמתי, בכוונה טובה להרחיק החדוש בצורת האותיות. גם לשון הירושלמי מה שהתקינו לך הצופים, נ"ל בלא ספק שהכוונה בו שהצופים שנו צורת האותיות, לא שדרשו עליה דרשות. וגם בירושלמי הוסיפו דברי הבל באמרם מאן אנון אלין צופים? מעשה וכו'. וסוף סוף אין צופים תינוקות, ולא הרי צופים כהרי צפיעות, ואין צפיעות נוהג בלשון רז"ל.

הנני מודה לך על מה שטרחת בשבילי בענין צוקערמאן.

עבר דרך עירי ידידך המשכיל והנבון הר"ר צבי דוד מינץ, והיה אצלי קצת

שעות גם בהליכתו גם בחזרתו, והתעלסתי בחברתו ; והנה הוא דורש שלומך .

. . . . . .

את שם המחבר לענגערקע לא שמעתי בלתי היום, ואם תודיעני במה ואיך הזכיר שמי, תעשה חסד עמדי ; גם תודיעני פירושו לשבועים שבעים והשבועים ששים ושנים

המדפיס או הצענזאר השמיטו מבתולתי הערה קשה נגד ראב"ע, וכל מאי דעבדין מן שמיא לטב. דע כי במקום מלת פתנים שכתבתי מסברה בעמוד 43 כתבתי בתחלה עננים, ואח"כ בראותי מלת נחשי (עמוד 39), גם בראותי לרמב"ע (כ"ח ד' 91) צפעוני קווצות, החלפתי העננים בפתנים ; ועתה נ"ל כי טובה מחשבתי הראשונה מן האחרונה, כי אחר שאמר כי לחייה שמש יצדק מאד לומר כי שערה וקווצותיה היורדות על לחייה ומכסים מהם חלק מה, הם כעננים, ואין שום טעם להמשילם במקום הזה לפתנים. לא אדע אם עדיין כנסת בתולתך החמודה בת יהודה החי (שלומו ושלום ביתו ירבה) .

והנני מקריב לפניך תשורה חדשה, שיר שכתבתי בילדותי (בשנת תקע"ח) לענין חתונה. שמח ורן באפרין בבקר וכו' 1) . עוד שני שירים תמצא בתוך האגרת הזאת, והם כתיבת ידי בשנת תקפ"ב, האחד לחתנת ידידי ובן דודי שחבד"ל (מהח"ר שמואל חיים בן דוד לא — לי איש גוריצ'אה ושם כלתו מלכה), והשני תשובה על דברת בני האדם אשר גנו קצת נבלות פה הנמצאת בו 2) .

מה ענין מלת מקופ"א שכתבת ?

ואתה ידידי היקר שלום ובת זוגך היקרה שלום, ובתיכם שלום, וכל אשר לכם שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ז' אדר שני ת"ר ,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXII

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 269 Vol III Nr. 32

7. 4. 1840. ד' ניסן התר"ר

ידידי ואדוני היקר שלום עד העולם .

חלילה לי מדרוש ממך שתחזור ותדפיס שנית מה שכבר נדפס בוויען, אך אמנם מחברת קינים והגה והי שכתב ידידי החכם אלמנצי על מיתת תלמידי היקר פארדו לא ראתה עדיין אור הדפוס, כי זה ירחים אחדים נשלמה. אך ס' הגיון

1) 2) שלשתם עודם בכתובים (ישעיה) .

בכנור ענין אחר הוא, והוא כבר נדפס בווין, ומחברו אלמנצי הנ"ל בכעס על מדפיסיו, ע"כ אין רצונו להדפיס מחברתו החדשה בווין, וע"כ יצאתי לקראתך לשחר פניך למען תסכים להדפיסה על הוצאותיך עם פירוש חצי מיכה לתלמידי המנוח הנ"ל; ובשכר זאת כבר החלותי לעבוד עבודת מצבות טוליטולה להעתיקן ולהגיה אותן ולהעיר עליהן הערות. והנני שולח אליך מצבת ר' יהודה בן הרא"ש עם הערותי למען תודיעני משפטך עליהן ותאיר עיני על משוגותי, וגם למען תראה כמה יגיעות יגעתי בה. ואין אני אומר שגם בכל שאר המצבות אאריך בהערות כאשר עשיתי בזאת, אך מכל מקום מהערותי על זאת תדע (ואולי כבר ידעת) כי אין אני מתעצל במלאכתי ומתעלם מהעיר ומחקור על שום ענין הצריך הערה ועיון.

אך בזאת אאות לך לשלוח אליך המצבות האלה עם הערותי אם תסכים לספח אליהן (מלבד פירוש חצי מיכה) גם מחברת קינים והגה והי, אשר היא כמו ששה באגן.

ואבאה לשתי הקירות חכמה אשר ענותך תרבני לערוך לפני, והנני לחוות לך דעתי כאשר ישים ה' בפי. באמת רחוק הוא בעיני מאד להאמין שיפיל שבוש וחלוף אות בנסח הקדיש, אשר מימי הוסדו והלאה אמרו אותו ישראל כמה פעמים ביום. ואפילו אסכים שנפל שבוש בנסח הקדיש, עדיין רחוק אני לקבל נסח ונהמתא, מלה בלתי שגורה בלשון רז"ל, ובפרט להוראת שירות ותשבחות לא מצאנוה בכל התלמוד ובכל המדרשים, וגם בלשון סורי מציאותה מסופקת, כי קאסטעללי ומיכאעלים לא הביאו דוגמא לשרש נהם בהוראת cecinit רק פסוק אחד, והוא נחום ב' ח' (א). ע"כ נ"ל שלא לזוז מהנסח הקדמון, שהוא ונחמתא, ופירושו לפי מה שאמר עקר הקדיש הוא תפלה על הגאולה: יתגדל ויתקדש שמיה רבא וכו' וימליך מלכותיה, ומלכות ה' והגדלת שמו היא כשיהיה ה' למלך על כל הארץ, כאשר תהיה לכל העמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה', וזה (לפי אמונת ישראל והבטחות הנביאים) יהיה לימות המשיח והנה התפלה שיחיש ה' ביאת המשיח (בחייכון וביומיכון) היא נחמה לישראל, והיא הנחמה הגדולה שאין למעלה ממנה, והיא הנקראת נחמה סתם, כאמרם אר אה (כלומר לא אראה)

(א) ואמהותיה מנהגות כקול יונים מתוספות על לבביהן, תרגום סורי ואמהתה מנהמן הוי בלביהין איך יונא, וכן גם בתרגום יונתן מנהמן, וכן אהגה כיונה תרגומו נהמית כיונה, ובהיות שנחום אומר כקול יונים, קרוב לודאי כי מנהמן אינו זז מענינו, וכמו שפירש אותו ראזענמילללער genentes, והמפרשים מנהמן canentes אינם אלא טועים. גם רד"ק כתב מנהגות אותה ומנהמות בקול קינה כקול יונים ובראותי מליצת מנהגות כקול יונים מליצה קשה מאד, ובראותי גם בסורי וגם ביהונתן מלת מנהמן שאיננה בעברי, ובראותי כי שרש נהם הוא תרגום של אהגה כיונה, ובראותי כי נחום אוהב בדבריו שווי ההברה, כמ"ש בוקה ומבוקה ומבולקה נכנם ספק בלבי שמא כך כתב נחום וכך היה בספרו של יונתן: ואמהותיה מנהגות הגות כקול יונים. ואתה ידידי תשפוט בחכמתך.

בנחמה, וכן בהפטרות: שב דנחמתא, הן נבואות מבשרות הגאולה, וכן (בתרא י"ד) וסיפיה נחמתא וישעיה כוליה נחמתא וכו'. ומצד אחר התפלה על הגאולה היא ברכה להקב"ה, כי בה אנו מתאוים שיהיה שמו מתגדל ומתנשא, ומלכותו (כלומר יראתו וידיעת יחודו) תתפשט על כל הארץ. על כן התקינו לומר ישתבח ויתפאר וכו' לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא, כלומר יהי רצון שיקרב זמן הגאולה, אשר אז יהיה שמו יתברך משובח ומפואר יותר ויותר ממה שהוא מפואר עתה בעה"ז (בימי הגלות) בברכותינו ובשירותינו תשבחותינו ונחמותינו שאנו מנחמים את עצמנו בהזכירנו הגאולה העתידה; כי עתה אין מפארים אותו ואין מכירין יחודו רק מיעוט העולם, ואז העמים כלם יכירו יחודו ויפארוהו וירוממוהו.

ומה שהעירני לפרש כן הם דברי רש"י במחזור ויטרי סימן ט' וז"ל: ולכך אומרים תושבחתא ונחמתא, שכן מצינו באגדה כל הודיות (בלקוטי הפרדס נדפס בטעות: הידותן) שאמר דוד בס' תילים לא אמר אלא לשם נחמתא (או כנסח לקוטי הפרדס: ליום נחמה), שנאמר ואלה דברי דוד האחרונים, האמורים ליום אחרון עכ"ל. אז אמרתי: הנה מבואר כי בלשון קדמונינו יום נחמה הוא יום אחרון, כלומר ימות המשיח או ימות תחיית המתים, ואז התבוננתי בלשון הקדיש, וראיתי כי כן באמת המכוון בו להתפלל על הגאולה, וכדברי רבנו נסים (מנורת המאור צ"ה) שהקדיש חוא זכר לקץ הימין. והקדמונים האלה, רבנו נסים ורש"י, לא דחקו עצתם בביאור מלת נחמתא (כדברי . . . .) אבל מסרו לנו קבלת אמת שהיתה בידם.

. . . . . .

ולענין ניתלי שרגא בביתא דלא נשיב זיקא (הוריות י"ב וכריתות ה' ב'), ופירש רש"י (בהוריות) ידליק, נ"ל שפירש הענין ולא הלשון, אך המלה נ"ל שאיננה זזה מענין תלייה, ידליק נר ויתלה אותו באויר, שלא ישלטו בו הידים לכבותו בכוונה ושלא בכוונה. יותר מזה אין בידי.

ועתה הנה לפניך מצבת קבורת בן הרא"ש עם הערותי 1)

אני הנצבת לאות ולמזכרת

שתחתי נקברת

גוית איש יהודה בן הרא"ש בן ה"ר יחיאל בן ה"ר אורי בן ה"ר אליקים בן ה"ר יהודה הנולד באשכנז יום ששי לעת ערב בט' באב (א)

ויצא משם יום ראשון כ"ב בתמוז באני (ב)

---

1) נדפסה בס' אבני זכרון Prag 1841, דף 8 (ישעיה)

(א) לא יפול תשעה באב בששי בשבת, ואולי צריך להיות בט"ו באב, או היה ט' באב בשבת. ור' יהודה נוכד בין השמשות, על כן אמרו שנולד ביום ששי, ואמרו ג"כ שנולד בט' באב, כלומר בשבת.

(ב) ביאת הרא"ש לספרד היתה בשנת ס"ה, אך נסיעתו מאשכנז לא היתה בשנה ההיא, כי לא יצא מארצו לבא אל טוליטולה, אלא לגור באשר ימצא, וכמו שכתב במכתב נ"ב מס' מנחת קנאות: כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי,

שמצא ובא אל טוליטולה שלישי ביום הלל בר״ח איר (ג)
ונשא את בת אחיו הר׳ יחיאל ערב סכות שנת המ״ו (ד)
אחר יום הכסא בא ביתו (ה) ובעפר נטמן
ובנה לו בית נאמן
בת אחיו ר׳ שלמה (ו)
ויתנהו ה׳ (ז) לחן בעיני עמו
וישב על כסא אביו תכף עת פטירתו
ויחזק בא״ך שנים בישיבת אבותיו
ונפטר בי״ז בתמוז שנת ק״ט (ח)
אב חכם בן ישמח
ותחתיו פרי צדיק עץ חיים יצמח
יחסה ויתלונן בצל אלהי ישראל אשר בו בטח והאמין
וינוח ויעמוד לגורלו לקץ הימין

ואהיה מתהלך מזן אל זן כהולך בשבי, נתתי את לבי, לתור לי מקום למושבי, ותחלה יצאתי מאשכנז ונכנסתי במדינות שארו (אולי צ״ל שאבויה Savoja, כי שבושי הדפוס בס׳ מנחת קנאות גדולים ועצומים, כגון בעמוד 101 בעיר אנגלטירה, צ״ל ארגינטיניה, היא שטראסבורג, ובעמוד 115 וינסיאן ובעמוד 167 ויניציאה, בשניהם צ״ל וינסין, והוא המחוז הנקרא (le Comtat Venaissin) וכו׳, ומשם נסעתי למדינת פרובינצה וכו׳. וג״ל כי הרא״ש וביתו יצאו מאשכנז בשנת ס״ג (כחשבון תבת באני׳), והשנה ההיא היה סימנה בח״ג, והיה כ״ב בתמוז ביום ראשון, מה שלא היה בשנת ס״ד ובשנת ס״ה. ובחר בעל המצבה לרמוז על השנה בתבת באני, כי אולי כך היה שנסע הרא״ש מאשכנז בספינה על הנהר. — באני שמצא על שם הכתוב וימצא אניה באה תרשיש, ובחר בלשון הזה מפני שגם הרא״ש היה בורח כיונה. ובכ״י שימצא.

(ג) ומלת ובא איננה בכ״י, והוספתיה מסברא. והנה יום ראש חדש הוא יום קריאת ההלל, ומלת הלל היא עם זה רמז לשנת ס״ה, והיה סימן השנה גכ״ז, והיה ר״ח איר ביום א״ב, לא ביום ג׳, ע״כ נ״ל להגיה בר״ח אדר, כי אדר ראשון היה ביום ג״ד. ומכל מקום לא שלחתי כי יתכן שהיה הענין בשנת ס״ד, שהיה סימנה הש״א, והיה ר״ח איר ביום ב״ג (ולא תהיה מלת הלל רמז לפרט השנה). וידוע מה שכתוב בשלשלת הקבלה כי הרא״ש שלח לפניו ר׳ יהודה להכין לו צידה בטוליטולה.

(ד) אולי צ״ל הס״ו ואולי המ״ן.

(ה) בא, ענין שקיעה, ביתו זו אשתו, והכוונה שמתה אשתו.

(ו) הנה נזכרו כאן שתי נשים שהיו לו לר׳ יהודה, הראשונה בת ר׳ יחיאל אחיו, והשנית בת אחיו ר׳ שלמה, ולא נזכר כלל שלקח לו (כדברי בעל היוחסין) בת ר׳ יעקב בעל הטורים.

(ז) שם ה׳ איננו בכ״י.

(ח) ר׳ יהודה ישב על כסא אביו הרא״ש תכף עת פטירתו שהיתה בשנת

בשמחה ראיתי המעמר, ומצאתי בו דברים טובים. אך השתוממתי על תמיהה אחת שתפש החכם רוו"מ את הראב"ע בלי הבין דבריו, והיא בדברים כ"ג ג', כי אמנם התרגום אשר רמז עליו הראב"ע איננו לא יבא ממזר, אך הוא תרגום של וישב ממזר באשדוד (זכריה ט' י'), וכן פירש כבר דברי הראב"ע אלה בעל מקור חיים. ובשמות ג' כ"ב הגיה בראב"ע הגהה בלתי צריכה, כי הראב"ע בלשונו הקצרה כדרכו אמר ונצלתם הוא כמו ודברתם (בנין פִּעֵל, כלומר וזה אני אומר לך לבלתי תטעה ותחשוב שהוא נפעל) כי יתכן (כלומר היה אפשר) להיות מבנין נפעל

ס"ה (כדברי היוחסין, ובהקדמת צדה לדרך שנת פ"א, ואינו אלא טעות הדפוס), והחזיק בישיבתו כ"א שנים, עד שנת ק"ט. והנה ידוע מה שכתב בעל ס' יוחסין כי ר' יהודה בן הרא"ש הוא ואשתו וחמותו ובניו הרגו זה את זה בשעת הגזירה; וענין זה אין ממנו זכר ורמז במצבת קבורתו אשר לפנינו, ואף לא בהקדמת בעל צדה לדרך שהיה תלמידו וכתב ספרו אחרי מות רבו. והנה בעל היוחסין כתב במקום אחר (דפוס אמשטרדם דף ל"ב) שהיה זה בשנת קנ"א, ובמקום אחר (דף ק' סע"ב) כתב: שנת ק"ט נפטר הר' יהודה בן הרא"ש בטוליטולה, ובעל שלשלת הקבלה כתב על זה "ויש טעות הדפוס". והחכם יאסט (געשיכטע דער איזראעליטען, חלק שביעי עמוד כ"ד ושצ"ז) הגיה מסברה ואמר שהיה הענין בשנת קט"ו. ואני אומר כי ר' יהודה בן הרא"ש מעולם לא הרג את עצמו, כי לא היו בעל המצבה ובעל צדה לדרך נשמטים מהעיר ענין כזה. ואולם ר' יהודה אחר, מזרע הרא"ש, הרג את עצמו בשנת קנ"א. והנה צדק בעל היוחסין באמרו: שנת ק"ט נפטר (לא הרג את עצמו, רק נפטר כמות כל האדם) הר' יהודה בן הרא"ש. וצדק ג"כ באמרו (דף ל"כ) כמו ר' יהודה בן השר אשר הקדוש בטוליטולה שנת קנ"א, שהרגו עצמם וכו'. ואמנם השר ההוא שהיה שמו אשר איננו הרא"ש, אך בן בנו של הרא"ש. אך באמרו שהרגו עצמם הוא ואשתו וחמותו אשת ר' יעקב בעל הטורים, וכן באמרו (דף ק') ר' יהודה בנו של רבנו אשר חתנו של רבנו יעקב בעל הטורים קדש את השם בטוליטולה הוא וחמותו ואשתו ובניו והרגו זה לזה, יש בהכרח טעות בדפוס, ומלות אשת ר' יעקב בעל הטורים, וכן מלות חתנו של רבנו יעקב בעל הטורים, הן תוספת שהוסיף אדם אחר בגליון. גם במלות בנו של רבנו אשר יש תקון סופרים, וצ"ל בן אשר, או בן השר אשר. וסיוע לדברי ממה שכתוב אחר זה (דף ק"א): ובשנת קנ"א היתה גזירה גדולה ונהרג הר' יהודה בן אשר, חכם גדול דומה לאבותיו, יודע כל התלמוד, ועשה ס' חקות שמים, הוא נינו של הרא"ש ז"ל. ומלת נין בלשונו של בעל היוחסין ואחרים אין ענינה בן, אלא מבני בניו של אדם, כי בדף ק בדברו על ר' יחיאל אמר: "ר' יהודה בן הרא"ש נינו" כלומר נכדו של ר' יחיאל; וכאן אמר כי ר' יהודה ההורג את עצמו הוא נינו של הרא"ש, והכוונה בן נכדו. ועוד ראיה גדולה לדברי מצאתי באגרת ר' חסדאי קרשקאש (שלשלת הקבלה דף ק"ד), כי שם נזכר שהיה הענין בשנת קנ"ב, ושם נאמר כי בטוליטולה קדשו השם ברבים רבניה, הם זרע הכשר והנבחר זרע הרא"ש זצ"ל הם ובניהם ותלמידיהם. ר' יהודה בן הרא"ש אין כתוב כאן, אלא זרע הרא"ש, משמע צאצאיו בני בניו. —

נפעל כמו ונגפתם. וכן בכ״י ר׳ דניאל יע״ל כתוב כמו בדפוס כ׳ יתכן. ולא אכחד תחת לישוני כי בראב״ע אחר כ״י על קלף משנת קס״א מצאתי כי לא יתכן, ובגליון כתוב: ״ס״א כי יתכן, ושניהם נכונים למבין״. אמנם כהגהת רוו״מ בשמות ל״ה ה׳, כן מצאתי בכ״י ר׳ דניאל יע״ל, ובכ״י שנת קס״א מצאתי מ״ם, ובגליון למ״ד. אך הגהתו בס׳ ויקרא י״ט כ׳ לא מצאתי לה סיוע בשום כ״י. גם השתוממתי על המדקדק הנכבד הזה (אשר תברך בישמי) איך לא העיר על שבוש גדול שיצא מתחת ידי הרמבמ״ן בישמות כ״ב ז׳, שכתב ״אם לא, לי׳ שבועה, והטעם שלא שלח ידו״, שאם כדבריו אם שלח היה לו לומר, כמו אם יראו את הארץ שטעמו שלא יראו, אבל אם לא שלח (אם נפרשהו ל׳ שבועה) ענינו ששלח. וזה שבע פעמים או יותר שנדפס הפירוש ההוא, ואדם לא ראה השבוש הזה! ידידי היקר אם יש בידי לשרתך ולהועיל לך תועלת מה במלאכתך הנכבדת למען סכור במקצת פי המשטינים והמקטרגים מבקרי מומין, Arm. Wörterbuch כבדני במציתיך, ולא אמנע טוב (אם מעט ואם הרבה) מבעליו. והנה עמך קצת ענינים שכתבתי על לשון התלמוד באגרתי נגד פינגער (כרם חמד ב׳ 176. 177. 178), ועוד כהמה יש אתי כ״י בדקדוק לשון התלמוד שכתבתי לתלמידי. ולא אכחד ממך כי כנוי Aramäisches Wörterbuch לדעתי איננו מדוייק, כי אמנם כל לשון המשנה והברייתות לא ארמי הוא אלא עברי, וכמה מלות מפורשות בערוך (ומסתמא לא תשמיט אותן מספיך) שהן לשון עברי, כגון קופץ ונקפץ (ערך קפץ השני), אשר אמרת (מעמר דברים ט״ו ז׳) כי לא זכרתיו; ואני ראיתיו ולא חששתי לו, כי לשון משנה לחוד ולשון תרגום לחוד.

ואני נכספה גם כלתה נפשי לראות מה שכתבת בחכמתך (מרפא לשון שב״ע פ״ב כמובא במעמר דברים ג׳ ט׳) על ענין לשון כנען. והנני מברך את ה׳ כי לא יצא לאור הקונטרים אשר שלחתי אליך ביום י״ז מרחשון, כי שם דברתי גם על הענין הזה, ואתה ידידי הנולד בארץ כנען קרוב הדבר שהטיבות לדבר על לשונה יותר ממני. ואם תשלח אלי העתקת דבריך על הענין, תעשה חסד עם עבדך הכו״ח פה פאדובה ד׳ ניסן ת״ר.

אוהבך הנאמן שד״ל.

Nr. CCLXXIII

An Herrn I. S. Mulder in Amsterdam.

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 270 Vol. III Nr. 33

9. 4. 1840. ו׳ ניסן התר״ר

לכבוד החכם היקר, המשורר הנכבד, דורש טוב ותועלת לעמו, וחפץ ביקר לשוננו ותורתנו, מו״ה שמואל מולדר נ״י שלום עד העולם.

מים קרים על נפש עיפה, ואגרת אהבים מארץ מרחק. מכתבך הנעים מיום ח׳ מרחשון (ועמו ס׳ פרי תועלת) בא לידי ב״ט לחדש אדר שני, ונחם אותי

מאבלי אשר הייתי מתאבל על הגדולה שבכל קהלות איברופא, המפוארה מקדם ברבוי חכמיה ובמעלת דפוסיה, ועתה אספה נגהה, והיא כאשה עקרה ולא ילדה, אין ספר עברי יוצא משם, לא חדש ולא ישן, כאלו אין דורש בה ואין מבקש. והנה פתאום מתוך ס' פרי תועלת, ויותר מזה מתוך אגרתך אלי, נודע לי כי עוד לא אלמנה אמשטרדם, ולא נשכחו בהוללנדא תורתנו ולשוננו. לא אלמן ישראל אשר מולדר בקרבו, ולא אלמנה הממלכה אשר אתה ממונה על כל בתי מדרשיה. כי איש אשר כמוך, אוהב דבק מאד ללשון אבותינו ולתורת ה' לא יחדל מעשות כל אשר בכחו למען הקים את הסכה הנופלת. ישלם ה' פעלך ויגיעך ועמלך יתן פריו!

ולא אכחד תחת לשוני כי צר לי מאד בראותי כי החברה היקרה אשר יסדת לא הולידה והצמיחה בתשע שנים (משנת תקע"ו עד שנת תקפ"ה) רק כרך אחד, ומי יודע אם אחרי הבן הזה ילדה עוד בנים אחרים או עמדה מלדת? גם רע בעיני מה שראיתי אותך ורעיך אוחזים בשיטכם מנהג האשכנזים ערלי אזן וכבדי לשון, ועוזבים מנהג הספרדים בעלי השירים השקולים במאזני צדק. ואולי אתה ורעיך מזרע אשכנזי אתם, ועדיין קריאת אבותיכם בידכם. ונ"ל שכבר שמעתי כי המדקדק לעמאנם (אולי הוא ידידך אשר הזכרת באגרתך) הליץ בעד הקריאה האשכנזית. וכבר גם אני זה ימים ושנים האמנתי היותה צודקת, אם לא בכלה, ברבה; אך עתה נתברר לי כי לדעת בעלי הנקוד, השוא הנע אין משפטו להיות נבלע בקריאה, אך הוא מורה על תנועה קצרה, והקמץ הרחב רחב הוא ואין קריאתו o, כי (כאשר הבין בחכמתו ידידי הר' שמואל חיים לא-לי) אם היו בעלי הנקוד קוראים אותו o היו נותנים פתח גנובה תחת אות הח"ע שאחריו (מזרח, מדע) כמו אחר החולם והשורק (זרוֹח, זרוֹע). גם טועים הם האשכנזים בכא ספק במה שעושים המלרע מלעיל, וחורזים אחת עם פחת (פרי תועלת פ"ט צ'). ואינני מגנה אותך על זה חלילה, כי אינני פוקד עון אבות על בנים; אך צר לי מאד על הדבר הזה, וכבר נתוכחתי על זה עם אחד מחשובי משוררי פולין, ומעט מעט הודה לי והתחיל לעשות שירים אשר יגעמו גם לאזני הספרדים והאיטלקיים. ואתה ידידי ואדוני היקר, מה מאד היו שיריך מוסיפים נעם ותפארת אם היו כלם כמו אלה! שבת הרעם הקולות חדלו, הסופה בל עוד נשמעה, שיח קנה וסוף בל עוד קמלו, ירח כוכבים אורם יהלו, התבל ענג שבעה (פרי תועלת, 85). ואם לתענוג האזנים לא נחוש, למה נעמול לבקש החרוז, ולמה זה נמנה התנועות? הלא טוב לנו שוב ירושלימה, ולשיר את שיר ה' בלא חרוז ובלא משקל כלל, כשירי דוד.

שמחתי מאד כי באו לידך כל מכתבי (רק פירושי לישעיה הנדפסים בראש פירוש ראזענמילער נראה שלא ראית והנני מברך את ה' על המקרה אשר הקרה להביא לידך ספרי Prole gomeni, כי מתוך כך ראית כי נעלם ממני ידידך החכם לעמאנם, והתעוררת לבוא אלי במכתבך. אקוה שכבר בא לידך ספרי החדש אשר

קראתי בשם בתולת בת יהודה. שמחתי כי יש באוצרותיך שלשה ממכתבי רמח"ל (הדקדוק, ההגיון והמליצה) ויותר שמחתי כי עוד ספרים אחרים עתיקים ויקרים יש בידך, ובשמחה אראה שמותם. ומי יתן ויהיה בידך מחזור כ"י צרפתי שיכלול סדר עבודת אתה כוננת, אשר הזכרתי בבתולת בת יהודה עמוד 10, כי הס' אשר אתי חסר קצת באמצע הסדר ההוא, ומאד נכספה נפשי להשלים החסרון ולהוציאו לאור עולם. וכבר דרשתי כל גדולי חכמי אשכנז, ולא מצאוהו.

היהודים בארץ הזאת יושבים בשלוה, ומהם בעלי עושר וכבוד ואחוזת קרקע, וגם תורת ה' ומצותיו לא השליכו אחרי גום. אחד או שנים בעיר אוהבים קריאת ספרי להי"ק. במלכות לומברדו — ויניטו אין רק חמש קהלות, ובתוכם רק כששת אלפים נפשות, ולפיכך התלמידים בקולינזום רביניקום מעטים, בשנה הזאת אין רק אחד, ובשנה הבאה יהיו שנים, וקצת מאותם שיצאו מוכתרים בכתר הרבנות יושבים בביתם בטלים.

אני הגבר ראה עני, רובץ תחת משא תלאות ביתיות, כי זה שבע שנים שאשתי חולה, ורוח אלהים רעה מבעתה, אחרי מיתת הילד השני ישעיה, אשר מת בן י"ד חדשים; ואחרי כן ילדה לי עוד בן ובת, ועתה היא הרה, וזה שבעה חדשים שאינה עומדת ממטתה רק לפרקים, וזה גורם לי פזור הנפש ועצבון וינון ופזור ממון לאין קץ. ילדי כיתומים ואין אם, ובכורי אוהב גר הוצרכתי לשלחו לויניציאה בבית תלמידי וידידי הר"ר שמואל שלמה אולפר אשר יש לו קולינזום בביתו, והוא מאהבתו אותי מאכילו ומשקהו ומלמד אותו, בשלישית מה שאחרים נותנים לו בשביל בניהם ישלם ה' פעלו! יושבי מרהקים מקנאים בי, והקרובים אלי הרואים אותי משרת את אשתי כשפחה נאמנה, בלי שאוכל להפיק רצונה, ואני שוכב על מטת שין (ישעיה ל"ו י"ב) לבלתי עזבה — במסתרים תבכה נפשם. ואני עם זה לא חדלתי יום אחד ללמוד וללמד, ולחקור ולכתוב, ולולא תורתי שעשועי אז אבדתי בעניי. בעל הרחמים ירחם עלי וכבר ידי ויגיע כפי ישיב לי!

ואתה ידידי ואדוני היקר הלא תגיד לי מה משפט בית המדרש הגדול אשר בעירך, ומה מצב חברת תועלת, ומה מעמד התורה והחכמה בארצך, ומה מצבך ידידי וימי חייך ותכונת ביתך. גם תגיד לי תכונת מעשי ידידך לעמאנם ז"ל. גם חגלה את אזני אם ידעת מה שפט החכם Roorda על מלאכתי, והנני נותן לפניך היום דמות פני, והיתה לאות ברית ביני ובינך; ומי יתן ואמצא דרך לשלוח אליך ספרי פרולינומעני, ואשלחהו לך מנחה.

העתקת אגרתך שלחתי לידידי החכם יש"ר.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ושמחת בחגנו אתה וכל אוהביך, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה ו' ניסן ת"ר,

ידידך ועבדך שד"ל.

Nr. CCLXXIV

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 274 Vol. III. Nr. 35

4. 5. 1840 א' איר תת"ר

ידידי ! שלום.

בשמחה רבה קבלתי וראיתי עשרה נוממערן מהאננאלען לשנת 1840 , והנני מצפה לתשלום שנת 1839 , ויותר אני מצפה לראות כתיבת ידך, כי מיום כ"ה שבט והלאה לא כתבת אלי , ועל משכבי בלילות בהיות לבי הומה לי על שתיקתך חברתי השירה הזאת אשר אנכי נותן לפניך היום, יהי רצון שימלא צחוק פיך בקריאתה. האריענט של פירשט לא ראיתי, ולא אבין תלונותיך עליו. הנני שולח אליך Cenni statistici על היהודים אשר בליוורנו ובכל ארץ טוסקאנה , כתב אותם לבקשתי החכם Dr. Raffael Uzielli מליוורנו , חכם עשיר וטוב , ואוהב בני עמו , ואולי בקרוב יעבור באשכנז. אולי קבלת אגרת ממהח"ר מאיר ראנדענער. דע כי הוא איש חכם וצדיק זקן ועני , והוא ידידי , וכבר זה ל"ב שנים הייתי תלמידו , ובנו בכורו אהרן יוסף (אליו כתבתי השיר י"א מכנור נעים) 1) היה (זה כ' שנה) תלמידי הראשון , והוא עתה לרב בעיר קטנה Colorno , ושניהם , האב והבן , חביבים לי . (הרב L. Schott הוא חתנו של ר' מאיר) . ר' מאיר הנ"ל קרא לפני קצת ענינים מספרו אשר בדעתו להוציא לאור על התהלים , והוא ס' ראוי לצאת לאור, ואף אם לא יהיו כל דבריו אמת , ראוי הוא שישמע קולו , audiatur et altera pars סוף סוף אם תועיל לו , תעשה לקיים מה שנאמר חסד עמדי . אם אולי יש בידך להביא לידי ס' מלא חפנים וכ' ארי נוהם חנם אין כסף , תעשה השוב והישר . ואם תאמר : מהיכא תיתי ? תלמוד לומר Alle aufgenommene Aufsätze werden verhältnissmässig honorirt. Dass diese ההוצאת לאור מכתב מורטרה על התפלות? בעמוד 75 נדפס בטעות Stelle von Herrn E. ganz missverstanden worden וצ"ל vor Herrn E.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והחכם קרייצענאך וחשבונותיו שלום (ומי יתן ויבא הכותב השלישי ויכריע בינינו), כנפשכם וכנפש הכו"ח פה פאדובה א' איר ת"ר.

ידידכם שד"ל.

---

1) חלק ראשון , מכבי הוצאתי לאור החלק השני (ישעיה) .

Nr CCLXXV

An Herrn Os. Hirsch Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index rais 275 Vol III Nr 37

11. 5. 1840. ח׳ אייר התר״ר

ידידי, שלום.

בשמחה קבלתי מכתבך, והנני מודה לך על כל אשר העתקת בשבילי. שלחתי אל החכם יש״ר העתק דברי ס׳ בית יהודה אשר ערכת לפני לא הודעתני דבר מה יאמר החנ״ק על בתולתי. אין ספק כי הוא וש״ר ילבשו בגדי נקם בכ״ח החמישי, אשר רק בשביל זה בושש לבא.

המכתבים הבאים אליך מקרוב ומרחוק בשבח הספר, ומהללי רעיך וידידיך, לא יבאו לעיני ולאזני; אך גדופות המקנאים אין ספק שתבאנה עדי — זה דרך העולם, וזה שכר שוחרי הטוב והתושיה. המבקרים אולי ימצאו במלאכתי מומים, אך יגיעי ועמלי בעבודה ההיא ועומק החקירה אשר הוצרכתי לחקור ולדקדק, לסדר השירים לנסיעת א״י לפי סדר זמנם, ולחשוף תעלומותיהם, זה לא יוכן לאחד מן המבקרים. תלמידי אוסימו אומר כי בעמוד 46 ראוי לנקד חפת חתנים (וענינו כמו חתנות), ואולי הדין עמו. והרופא דא לא וולטא ותלמידי מהח״ר יוסף אהרן בר מהח״ר מאיר ראנדעגער, שניהם כתבו לי כי בעמוד 63 ראוי להגיה: זה יעבור לנחות וזה לדחות; וגם זה אפשר. ואולי אכתוב הערה על זה בהאננאלען.

אם בא לידך ס׳ מלא חפנים, תעשה חסד עמדי להעתיק לי אגרת רש״י, כלה או מקצתה, גם תחלת שיר ר״י הלוי הנדפס שם. ואם תרצה לערוך לפני מה שבא ביודענצייטונג נגד המדברים בהרמב״ם, גם זה יהיה לי לשמחה, וכבר רא׳ה מכתב H. K. מעיר טהארן בהאננאלען, וצחקתי. ואין ספק כי המכתב ביודענצ׳ היה יותר מר, כי אין פילוסופיא אוהב אותי, אחרי שזניתי תחתיו ודבקתי ביאסט. וסוף סוף אין בלבי להתגרות עוד מלחמה בהרמב״ם דרך כלל, אלא דרך פרט, כי הדברים שיש בהם חדוש, אם יהיו נאמרים דרך כלל אין הרוב מבינים אותם, ומצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע.

הנהתך בירמיה י׳ י״א (ומן תחות שמיא: אלה עושה ארץ בכחו) איננה מוכרחת, אחרי שמצאנו בעזרא (ה׳ ט״ו) אלה מאניא, ובענין ללמד (תהלים ס׳ א׳) שאמרת שהכוונה שנתיסד לשוררו לחן ללמד (שמואל ב׳ א י״ח) לא אחליט דבר, כי גם אותו פסוק שבשמואל רחוק בעיני שיהיה הוא תחלת השיר. ודרך כלל, חקירת מה שבראש המזמורים עדיין סתומה היא וחתומה בעד הבנתי.

קבלתי במתנה קובץ גדול כ״י כולל תשובות הגאונים (אותן הנדפסות בס׳ שערי צדק, אך בישנוי הסדר) ונספחו אליהן תשובות הרבה מר׳ גרשום מאור

הגולה רש"י ר"ת וזולתם מהראשונים, ובהן (ובפ"ט בסופן) עוד תשובות הגאונים. סך הכל 705 תשובות, 138 דפים גדולים, הכוללים בין הכל כמו הכפל מס' שערי צרק. ואח"כ יותר משמנה מאות תשובות מהרשב"א והרא"ש, ורובן פגומות הרבה. יתברך שמם של עכברים, שאכלו בסוף הספר ועשו בלב הדפים מערה עמוקה, ולולא הפגם הזה לא היה הס' בא לידי. והנה מסימן א' עד סימן שצ"ד הכל תשובות הגאונים הנדפסות בש"צ, ומשם מתחיל מנין אחר מא' עד שי"א, ומאלה ארשום לפניך קצת מבעלי השו"ת.

סימן א' עד ז' הר"ר שמשון לר"ת ותשובות ר"ת אליו קצת מזה נדפס בס' הישר (דף ס"ד ואילך) אך בשבושים מבהילים כגון (דף ס"ה ע"א) מגילה עפה מבין עיניך, צ"ל מי יגלה עפר, ובכ"י שלי חסרה מלת עפר, וכתוב מי יגלה מעל מטתך.

ח' שאלת ר' שמריה בר מיכאל ותשובת ר' שמעון בר שמואל.

ט' תשובת ר' יצחק בר יהודה י' עד י"ד ר' יוסף בר יהודה מפי רבנו הקדוש. ט"ו תש' רש"י, ואולי ככה עד סימן כ'.

כ"א ר' יעקב (ר"ת). כ"ב ר' י"ט בר יהודה לאחיו ר' אליעזר שישאל לר"ת, ותשובות ר"ת. כ"ג וכ"ד לר' יוסף בר מנחם, ומכתב ר' יעקב ישראלי (בר יוסף ישראל) לרשב"ם, כ"ה שמעיה. כ"ו נשאל מאת גור אריה. כ"ז עד ל"ג בלי שם. ל"ד ול"ה עזריאל בר נתן ויוסף בר יהודה לרש"י, ותשובתו, ובכלל דבריה: כתי תש ופי נאלם מלספר תלאות העוברות עלי גל אחר גל, על כן רפה ידי מלכתוב לקרובי ר' עזריאל ולחביבי ורעי ר' יוסף תשובה על דבריהם בכתב ידי, והנני קורא מפי לאחר מאתי והוא כותב. ל"ו תש' הגאון ר' יצחק בר מנחם לתלמידו ר' אלעזר בר יהודה, ורבנו שלמה ז"ל היה מקנתר עליה ופוקרה. מ' רש"י. מ"א זרח בר אברהם ורש"י לר' יקר בר מכיר. מ"ב מ"ג מ"ד נ"ד רש"י.

ס"ב גרשום בר יהודה. ס"ח לר' יוסף בר פריגוריש.

ס"ט רגמ"ה לר' יצחק בר יוסף. ע"ב רגמ"ה לר' ליאון ולר' יושתו. ע"ו רגמ"ה לר' שמואל בר יונה. ע"ח רגמ"ה. ע"ט לחכמי פריש מאת חכמי רומי שלמה בר אברהם, אברהם אזרח בר מתתיה, מנחם בר יהודה. פ' אולי רש"י.

פ"ב נשאלה מאנשי פרגא והשיב רבנו הקדוש. פ"ד עד צ"ג שאל ר' יצחק בר' יצחק לר' יצחק הלוי ולר' שלמה בר שמשון. צ"ז תשובת רגמ"ה לר' ליאון בר מרדכי ולמר צדקיה בר אלעזר, ותשובת רבנו שמואל נגד ר"ג, ור' משלם קאי כותיה דר"ג. ק"ד שאלת ר"י בר מנחם לר' אליעזר הגדול (אלעזר בר' יצחק) ותשובתו. קכ"ד ר' יוסף. קכ"ח ק"ל קל"ד קנ"ב קנ"ז רבנו סעדיה. קל"ב וקמ"ט ר' משלם. קמ"ט קע"ט קפ"ב משה בר חנוך. קל"ה קמ"ג קפ"ו קע"ב עד קע"ח, ק"פ קפ"א קפ"ד חנוך בר משה. קפ"ד יוסף בר יצחק. קנ"ח רנ"ה רע"ט רצ"ג ר' עמרם, ובסי' קפ"ו חתום כך: עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא. ר"ח רבנו יעקב. ר"ג תשובת ר"י הלוי ור' יצחק בר יהודה לרש"י. ריי"ד ר"י בר יהודה לבן דודו ר' מנחם בר מכיר. רט"ו ר"י בר יהודה. ריי"ו עזריאל בר נתן. ר"ח ואילך ר' יהודה מפי רש"י (בדיני אסור והיתר). ר"מ ואילך תשובות הגאונים. והנה אני עם לבבי להעתיק ולפרסם קצת מהתשובות האלה,

ובפרט כתבי ר"ג, ורש"י ורבותיו ותלמידיו, אבל ראוי לי לדעת מה נמצא כבר בדפוס במרדכי ובבית יוסף ושאר פוסקים, ושרדותי ותלאותי אינן מניחות לי פנאי לחפש בימים ההם אשר אין להם סוף, ואתה ידידי אולי תוכל לעזור לי, ומני ומנך יתקלסון רבוותא. והנה החכם צונץ בצייטשריפט פיר וויסענשאפט דעם יודענטהומס (אשר שלח לי במתנה) כבר רשם (עמוד 373) המקומות אשר הובאו שמה קצת מתשובות רש"י, אך תשובות רגמ"ה אין בידי שום מורה מקום עליהן.

אחר מנכבדי חכמי אשכנז שאלוני על מלת נחמתא שבקדיש, וזאת היתה תשובתי.

עקר הקדיש הוא תפלה על הגאולה (כמו באגרת 272 עד עצם האמת). עד כאן דברי על מלת ונחמתא, והא לך עוד ענין אחר שנשתרבב בתוך דברי באגרת ההיא: בראותי מליצת מנהגות כקול יונים (נחום ב' ח') וכו' עד הגלות כקול יונים.

דבריך על הקצים טובים ונכחים, חוץ מתחלת המאמר; וצר לי מאד בראותי איך בדור הזה כל המתחיל לפקוח עיניו ולהכיר קצת דברי הבל שלמדוהו רבותיו מיד מדלג על הקצה האחר: זה הוא ההפרש הגדול אשר בין תלמידי רש"י ותלמידי ראב"ע ורמב"ם. הנה קבוץ הגליות נזכר כבר בתורה (דברים ל') והתפשטות יחוד האל בכל העמים והכנעותם למלך ירושלים נזכר בישעיה ב' ובמיכה ד', ועדיין לא שמעתי מי שיאמר על ס' מיכה (כמו שאמרו על ס' התורה ועל חצי ישעיה) שהוא מזויף. ואמנם משה נמנע מלהזכיר התפשטות היחוד, כי הוא היה צריך לחזק בלב ישראל אמונת היותם עם סגלה; ודי בזה

כבר צויתי לתת בב"י להר"ר מינץ בשמך. על הוצאות הפארטא והכריכה לא תתן לי מאומה, אך אם תשלח לי אגרותיך franco תגמול חסד לרש דל.

מסעות ר' בנימן יצאו לאור? שמעת שום משפט על ענין תשובתי על אייכענבוים?

ואתה ידידי היקר שלום וביתך ובית רעיתך היקרה שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח סה פאדובה ח' אייר ת"ר,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXVI (1

An Herrn Gedeon Brecher in Prossnitz

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 276. Vol III Nr. 34

13. 5. 1840 י' אייר התר"ר

לכבוד ידידי התורני הנכבד, והחוקר היקר, החכם הרופא מוהר"ר גדליה ברעכער שלום עד העולם.

בקיץ שעבר נתתי את לבי להוסיף שנית ידי ועיוני על פירושך הנחמד על ס' הכוזרי וללקט חלופי הנסחאות בדפוסים הקדמונים ובכ"י, כי באמת יקרה נפשך

1) נדפסה בכוכבי יצחק V. מדף 28 עד 34 (ישעיה)

בעיני, וראיתי רוחך חטהורה אוהבת האמת ומודה על האמת, מדה אשר עם היותה מלתא זוטרתי בתלמידיו של אברהם אבינו, הנה מציאותה יקרה מאד בדור הזה. והנה לפניך שלש הערות שכתבתי בימים ההם.

מאמר ב' סימן ב' טפליות נ"ל ענינו relativi, וכן בכוזרי כ"י כתוב בפעם השנית "צרפיות" (מלשון שם המצטרף), והנה החבר מביא לדוגמא ברוך ומבורך, מהולל, קדוש, רם ונשא, וכל אלו אינם תארים לו מצד עצמו, אך הם שמות מצטרפים כמו אב ובן, כי רם ונשא אינו אלא בערך מה שלמטה ממנו, ומבורך ומהולל אין ענינם אלא שאחרים מברכים ומהללים אותו.

שם שם בדרך חבה והנצחון, בדפוס ויניציאה שנת ש"ז כתוב בדרך הכה, ומזה עשו אח"כ בדרך חבה; והנכון בדרך הכח, וכן הוא בכ"י.

שם סימן ו' ושם סדר הכל על מה שהוא עליו מהכמות והאיכות והתמונות, נ"ל כסוף פירושך (וצר צורה לכל יצור) לא כתחלתו על תמונת הכוכבים (שטערנבילדער).

עד כאן מה שכתבתי בקיץ החולף, ובימים ההם נרפאה בתי מקץ שנה אחת שהיו חוליותיה מתפקקות בכי שתוכל לשאת ראשה או לעמוד על רגליה, ראוה חכמי הרופאים ואמרו נואש, ולא מצאו פתח תקוה אלא במכות אש, ואני לא אביתי לעצתם, ובחרתי לטהר ליחותיה בהקאות והרקות נדולות ותכופות, במרקחת Mr. le Roy, ובעזרת הזוקף כפופים שבה כמעט לאיתנה. קויתי לישלום ואין טוב, כי אשתי אשר זה שבע שנים (אחרי מיתת ילד קטן) החלה רוח אלהים רעה (מילנכוליא) לבעתה ועמדה בחליה כשלש שנים, ואחר נרפאה והרתה וילדה בן, ועמדה כשלש שנים בבריאותה, ובשנה השלישית התיגעה הרבה בבת החולה, ועצבון הנפש הנוסף על יגיע הנוף החליש אותה, והשיב עליה הרוח הרעה, ואחרי כן הרתה, וקויתי שיהיה לה ההריון למשיב נפש, אך שמחת ההריון לא עצרה כח להתגבר על חולשת הגוף ועל היגון הקודם, ותהי יד האלהים כבדה מאד בה מראשית השנה הזאת ועד עתה, ואני הגבר ראה עני בשבט עברתו, היו חיי במשך שמנה חדשים אלה חיי צער שאין הפה יכולה לדבר ואין הלב יכול לשער. והתלאות האלה הטורדות אותי לילה ויום, מנעוני מהמשיך הערותי על הכוזרי, ואפילו להגות בפירושך היקר לא מצאתי דעתי מופנה וצלולה. אך עתה מקרוב בבוא אלי החלק השלישי, ויהי בפתחי וארא פתיחתך, ומצאתי בה דברים אשר אלצוני לקרוא פירושך לסימן כ"ה מן המאמר הרביעי, ואחרי קראי דבריך בשני המקומות האלה לא יכלתי להתאפק מהעיר אותך ידידי היקר על קצת ענינים אשר לא כמחשבותיך בהם מחשבותי.

והנה ראשונה צר לי מאד מה שאתה מיחס (בדף כ"ח) לר' יהודה הלוי האמונה בתועלת הקמיעות. והנה למעלה מזה מעט (בסוף סימן כ"ג) בפירוש גלה דעתו ר"י הלוי ואמר "ואלו היה להם היום הפרסום ההוא, היית רואה אותנו ואתהם היום נפתים להם, כאשר אנחנו נפתים לשאירית ההבלים מאצטגנינות ולחשים וקמיעות". ואחרי גלוי דעת מבורר כזה בסימן כ"ג, היתכן לנו להאמין שאיש חכם כר"י הלוי יסתור דבריו בתוך כדי דבור ויאמר בסימן כ"ה שהקמיעות יש להן סעולה? וגם

במקום אחר (מאמר ג' סימן נ"ג) גלה ר"י הלוי את דעתו ואמר "ואלה בעלי השמות כאשר שמעו על נביא ונביא שדבר בכה וכה ונעשה לו הפלא שנעשה, חשבו כי הדבור ההוא הוא סבה בפלא ההוא". וכבר עמד בעל קול יהודה על הסתירה הזאת הנראית בדברי החכם ז"ל, ותירץ וכתב: כי הרחיק ענין רושם השמות כשאין שם מחשבה טהורה למוציאיהם בפה או לכותבים על ספר ובדיו, כי כל רוח אין בקרבם בהעדר הכוונה הראויה בהם, וכאן דבר בהצטרף מחשבה זכה למעשה אמיתם או כתיבתם, כי אז בכח יגברו לפעול במציאות רושם חזק מאד" וכיוצא בזה גם המפרש אשר בידי כ"י כתב (מאמר ג' סימן נ"ג כי כבר הודעתיך כי מאמר ד' אין בו פירוש רק עד סימן נ') וז"ל: בא לתת דמיון מהרוחניים המתדמים לנביאים עושי הקרבנות, אל המתדמים לנביאים בהזכרת שמותיו ית' בלי כונה, כי חשבו כי הדבור הוא סבה עצמית לדבר מבלי הבנת הכונה". ואני מוסיף על דבריהם כי לא על הקמיעות היו דברי החכם במאמר ד' סימן כ"ה, כי לא הזכיר אותן כלל, ואלה דבריו: ואל יהי רחוק בעיון הזה רושם השמות והדומה להם מדרך הדבור והכתב, וקודם להם השיעור, ר"ל מחשבת הנפש הטהורה הדומה למלאכים, ומתקבצים השלשה ספרים וכו' ויהיה הדבר ההוא המשוער כאשר שיער אותו בעל הנפש הברה וכאשר דבר בו וכאשר כתבו" ואשר אני אחזה לי בזה הוא כי נתכוון החכם ז"ל להשאיר מקום לקצת ספורים שבאו בדברי רז"ל על מעשי נסים שנעשו לקצת הצדיקים בכח השמות, כגון ישעיה אמר שם ואיבלע בארוא (יבמות מ"ט), ודוד המלך כתב שם אחספא ושדי לתהומא ונחית תהומא (סוכה נ"ג), ואבישי אמר שם ואוקמיה לדוד בין שמיא לארעא (סנהדרין צ"ה), על אלה ועל כיוצא בהם אמר ר"י הלוי שהיתה נפשם טהורה דומה למלאכים, ולכך הועילה להם הזכרת השמות, על דרך הנביאים שהיו מדברים כך וכך ונעשו להם הפלאים, לא בסגולת הדבור, אלא להיותם נביאי ה'; אבל שאר כל העם בין בכוונה בין שלא בכוונה, אין כתיבת הקמיעות מועלת להם כלל. זה נ"ל בכוונת החכם ז"ל. והנה מלות "רושם השמות" אין ענינן כלל רשימת השמות בקמיעות, אלא כפירוש בעל קול יהודה היות בהם כח לפעול במציאות רושם חזק, ותרגום רושם efficacia.

וזאת שנית צר לי מאד, ידידי החכם היקר, דבר שראיתי שם (דף כ"ח ע"א), כי אחרי שהזכרת תוכן דעת בעלי הסוד, חתמת ואמרת: זה תוכן כונת החבר במה שיבא" והנה הבאת ר"י הלוי בקהל המקובלים בעלי הסוד, וזה ענין צריך לראיות, ולפי דעתי לא היו דברים מעולם. ושם בהזכירך דעת בעלי הסוד אמרת כי הספירות הן ענינים רוחנים נאצלים מאת הבורא, וגם בזה איך תאמר כי זה תוכן כונת החבר? ואיך תיחס לר"י הלוי אמונת האצילות? והנה הוא דוחה אותה בשתי ידיו בתוך כדי דבור בסוף סימן כ"ה. והנך מורה (דף כ"ט ע"ב) כי לדעת החבר מלת ספירות היא מלשון מספר, ומאין לך להוסיף, "ונקראו כן בערך אל אחרות האין סוף, כי כמו שכל המספרים יוצאים ממספר האחדי, כן הספירות נאצלות מאחדות ראשון ואין סוף"? ולא בלבד משום כבודו של ר"י הלוי, מחמד לבבי, צר לי על הדברים האלה; אבל יותר מזה צר לי בראותי כי בבואך להלחם בבעלי הסוד, אתה מוסיף להם אומץ, בעשותך דעותיהם קדמוניות באומתנו,

ותיחס אותן לבעל הכוזרי וגם לבעל ס' יצירה . ואיך תקוה להועיל לבני עמנו ולהרחיקם מאמונת הבל בהיותך מיחס האמונות האלה עצמן לגדולי אומתנו, לר"י הלוי ולר' עקיבא ? בחלק שני דף ה' ע"ב אמרת כי בחרת במועיל, יותר ממה שבחרת באהבת האמת; ובנדון שלפנינו מי יתן ובחרת במועיל ובאמת יחדו! כי אז היית רואה כי מעולם לא האמינו אבות העולם ר' עקיבא ור"י הלוי באצילות נאצלים. ומי יאמין שתהיה מלת ספירה נגזרת ממלת Sphaera ? והיכן מצאנו המלה הזאת להוראה זו בכל דברי רז"ל? והם לא אמרו ספירה אלא להורות על המנין, כאמרם ספירת העומר, והמוציא המלה מלשון יונית עליו להביא ראיה .

ועתה ידידי היקר, הרשני נא ואביאה לפניך קצת ממה שכתבתי על זה בס' הויכוח (הובא בכ"ח ב' מכתב כ"ה) או מאזני צדק, אשר כתבתי בשנת תקס"ו, וזה לשוני שם: בעל ס' יצירה לא אמר בשום מקום היות הספירות אלהות או מלאכים, רק אמר עשר ספירות, ולא פירש יותר מה ענין השם הזה, ואחר שלא פירשו, אין לנו לפרשו אלא כמשמעו; ספירות לשון מספר, ועשר ספירות הן עשרת המספרים מאחד עד עשרה, שהם יסוד כל המספרים. הלא תראה בתחלת דבריו עשר ספירות בלימה כמספר עשר אצבעות, ואיך יתלה מספר הנמצאות העליונות במספר האצבעות, ומה יחס בין דבר לדבר? לולא שכוונתו על המספרים, אשר באמת לא היו עשרה אלא מפני שהיו אצבעותינו עשרה, כי תחלת המספר היה באצבעות (כאשר ביאר החכם Condillac בתחלת ספרו הנכבד La langue des calculs) . וכן מה שאמר עשר ספירות בלימה יורה באצבע שאינם דברים הנמצאים בפעל, כי אם מושכלות מופשטות, שאין להן מציאות חוץ לנפש, כי זה משמעות לשון בלי מה; ולפי זה בלבד יצדק מה שאמר שבהן ברא הקב"ה את עולמו, שאם היו דברים הנמצאים בפעל, איך יאמר שבהן נברא העולם ? והלא לא היה דבר קודם הבריאה, אלא הוא יתברך לבדו; גם אי אפשר לומר שהספירות הן הן עצמותו ית', שהרי הוא אומר ולפני כסאו הם משתחוים, אם כן לא נשאר לומר אלא שהם באמת בלי מה, כלומר המספרים עצמם, שהם מושכלות מופשטות שאין להם מציאות אלא בשכל. עוד תראה שאמר עשר שאין להם סוף, ואחרי שכבר התבאר שאינם עצם האלהות, ממה שאמר ולפני כסאו הם משתחוים, איך אפשר שיהיו נבראות ולא יהיה להן סוף? והלא כל מה שהוא נברא, בטל שיהיה בלתי בעל תכלית. ואם תאמר שאינן לא אלהות ולא נבראות אלא נאצלות, ויתכן שלא יהיה להן סוף — גם זה שקר, כי אחרי שהן יותר מאחד, בהכרח יש להן סוף וגבול, כי לא יתכן לבלתי בעל תכלית אלא אחד. אם כן אינן רק מושכלות מופשטות, כמו הזמן והמקום, שהם דברים שאין להם סוף, מפני שאינם נמצאים בפעל. ועוד אם הספירות הם באמת נמצאים עליונים נכבדים, כדעת בעלי הקבלה, מה ענין להן אצל עשרים ושתים אותיות, אשר אינן רק סימנים לקולות המבטא, ומה יחס בין זה לזה, עד שיאמר בעל ס' יצירה שעל ידי אלו ואלו ברא הקב"ה את עולמו ? . . . . וראשונה אגיד לך כי מה שאמרתי ומה שאני עתיד לומר לך בפירוש ס' יצירה לא מלבי יצאו הדברים, אך כלם דברי החכם הנכבד, הקדמון מכל המקובלים, הלא הוא רבי יהודה הלוי, בספרו הנחמד ס' הכוזרי, שכבר אמרו עליו שכל דבריו

סולת אין בו פסולת ; תמצא דבריו במאמר ד' סימן כ"ה, והנני מגיד לך דעתו בתוספת ביאור קצת. יסוד מוסד הוא לבעל ס' יצירה, כי כל אשר חפץ ה' עשה, וכל מה שהוא משער במחשבתו הוא מתהוה לשעתו, בלא מלאכה אחרת כלל : לפיכך כשבא להודיענו בספרו ענין היצירה, לא הזכיר רק שלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה, שבהן נברא העולם, והן עשרת המספרים ועשרים ושתים האותיות ; והטעם, כי כשהיה אדון הכל משער בלבו מה שהיה רוצה לברוא, היה מגביל לכל דבר ודבר איכותו וכמותו, ובעל ס' יצירה רומז על האיכות באותיות, כי האותיות בהתחברן לתבות מורות על שם ועצם הדברים, ורמז על הכמות במספרים. והדבר פשוט כי המספרים מורים על כמות הדברים. והנה כפי מה שהיה אדון הכל מצרף בלבו האותיות ברל"א שערים ותולדותיהן, כן תכף ומיד היה החמר מתמזג ומתרכב, כאשר ישר בעיני היוצר לעשות ; וכפי מה שהיה מצרף בלבו המספרים, כן היו הבריאים עומדים באותו שיעור אשר עלה במחשבה לפניו. ואלו היינו יכולים, כשנדבר במלת אדם, להמציא צורתו, היינו יכולים על הדבור האלהי והיינו בוראים. וכבר נראה דוגמא קלה מן הענין הזה בתנועת אבריו ; כי די שיצייר אדם בלבו להתנועע באחד מאבריו תנועה מה, ומיד העצבים יניעו העורקים והעורקים יניעו המיתרים, והמיתרים יניעו היד או הרגל, או מה שרצה האיש שיתנועע. ואותם החכמים אשר באמת היו בוראים, לא בחכמתם היו בוראים, ולא שהיו עושים פעולות תהחייב מהן הבריאה, כאשר יחשבו הפתאים, הנותנים כבוד הבורא לנבראיו, ותהלתו לבני אדם ; רק מפני צדקתם וחסידותם היה הקב"ה ממלא רצונם, והוא היה עושה אשר כל מה שעלה במחשבתם יצא מיד למציאות ; עד כי כשהיו עוסקים בס' יצירה, והיו משערים בלבם איכות הדבר שרוצים לברוא, וכמותו, היתה מחשבתם יוצאה לפעל, לא מחכמתם, רק מאהבת ה' אותם. זה עקר ענינו של ס' יצירה, ולפיכך לא תמצא לו שיאמר בשום מקום : בבואך לברוא תעשה כך וכך, כי יודע היה שאין הדבר ביד האדם בלתי לה' לבדו. — עד כאן לשוני שם. ואני בס' ההוא הארכתי לבאר התחלת הקבלה לפי דעתי, והוא כי כשראו חכמי ישראל אשר היו אחרי דורו של הראב"ע, ההפסד המרובה שהיתה האומה מפסדת יום יום על ידי הפילוסופיאה המשובשת שהיתה מתפשטת ושולטת בימיהם, וראו שלא היה אפשר לעמוד נגד השבולת, כי גאו המים מי שחו, וראו כי כל חכמתם של רבנו סעדיה ור"י הלוי וכל יגיעם בספרן, לא הועיל, כי בא הראב"ע ונמכר לעבד לפילוסופי יון וישמעאל ובהתל באנוש ככל ופתי התל ברבנו סעדיה, ומדרכי ר"י הלוי הקדושים נטה, והוא בחריפותו ורבוי ידיעותיו, וברבוי כתביו אחריו כל אדם ימשוך בכל הארצות אשר עבר שם בימים הרבים ההם אשר היה נע ונד בארץ ; לא מצאו תחבולה לגדור גדר בעד כרם ה' צבאות, אלא זאת, והיא לקבל קצת מדעות הפילוסופים, ולהחליף אותן הלוף מה, להסיר מהן החלק הרע והמזיק, ולעשות אותן קדש לה' ; והדעות האלה המחודשות הוצרכו להסתיר מקורן, ולומר כי מקובלות הן בידם, ושהן הן סתרי תורה שהיו רז"ל מוסרים לתלמידיהם בסתר, או גם שנגלו לקצת מהם על ידי אליהו (א). והנה הספירות של המקובלים האלה (לא כספירותיו של ס' יצירה)

(א) אבות המקובלים לחוד, ובני בניהם לחוד, הראשונים היו אנשי קדש,

הן הן העשרה עלולים או שכלים של הפילוסופים (אשר דחה אותם בעל הכוזרי בחכמתו בסוף סימן כ״ה הנ״ל, והרמב״ם קיים אותם בהלכות יסודי התורה פרק ב׳ ועיין שם במפרש) כאשר העיר בעל העקרים מאמר ב׳ פרק י״א, ועיין ג״כ ס׳ שומר אמונים ויכוח ב׳ סימן נ״ט. ויען נחלקו אבן רשד ואבן סנה בענין מניע הגלגל הראשון (עיין דון יצחק על ויראו את אלהי ישראל), כי לדעת אבן רש״ד המניע הראשון הוא הבורא עצמו בלי אמצעי, ולדעת אבן סנה אינו אלא הראשון שבשכלים העלולים, כך נחלקו המקובלים אם הכתר הוא הוא האין סוף: עיין ס׳ נוה שלום מאמר ה׳ פרק י״א, וס׳ שומר אמונים ויכוח שני סימן כ״ג וכ״ט. ומהיכן בא להם למקובלים לצייר הספירות כגלגלי בצלים עשרה גלגלים זה בתוך זה, אם לא שלקחו ספירותיהם מן השכלים מניעי הגלגלים? ומאין בא להם מה שאומרים אור פנימי ואור מקיף, אם לא ממה שאמרו הפילוסופים שכל אחד מן השכלים יש לו שני מיני השכל, כי ישכיל את עצמו וישכיל את סבתו (עיין

דברי הכוזרי בסוף סימן כ״ה הנ״ל, ודברי בעל העקרים הנ״ל). ומהיכן בא להם למקובלים מה שאומרים (פרדס שער י״ט פלח הרמון שער ד׳, שערי קדושה ריש חלק ג׳, שומר אמונים ויכוח ב סימן ס״ג) כי שמות הקדש, אפילו שם הויה, אין אחד מהם שיורה על הבורא ית׳, כי המאציל העליון אשר האציל כל העולמות ונקרא אין סוף, אין בו שום תמונה לא בשם ולא באות, ואפילו בקוצי האותיות כלל, ולכן אפילו ההרהור אסור בו. היכן נמצא סיוע לזה בש״ס ובמדרשים בס׳ יצירה ובס׳ היכלות? אבל הוא חרוש שחדשו המתפלספים שאמרו שראוי לנו להרחיק מן הבורא כל מיני תארים.

והנה החסיד הראב״ד הראשון ז״ל בספרו הנכבד אמונה רמה כ״י האריך לשון (במאמר ב׳ ענף ב׳ פרק א׳) לבאר מקראות הרבה שבאו בהם שמות הקדש, ואין ראוי להבינם על הבורא ית׳, אבל על מלאכיו, כגון וירא אליו ה׳ באלוני ממרא, ויאמר ה׳ אל אברם למה זה צחקה שרה, וה׳ אמר המכסה אני, וזולתם, ואמנם אח״כ חתם ואמר: וכן כל תפלה אמנם היא אל ה׳ ית׳, מאין מחשבה בזולתו, וכל פעל אמנם יצא באמצעיים מאתו, ומי שיחשוב זולת זה תבא עליו קללת אלהים ומארת המאררים עכ״ל. ואיך היה אומר כזאת, אם היה רמז מזה בדברי רז״ל?

ועוד היה לי לדבר על חלוק הנפשות וחלוק העולמות, אלא שיארך הענין יותר מהראוי באגרת, ולבד אזכיר מה שראיתי בס׳ הברית (חלק א׳ מאמר י״ח פרק א׳) שמביא דברי האר״י ומהרח״ו שמזכירים נפש יסודית המקבלת הכליון בטבעה, והוא חותם וז״ל: אך על ידי תרי״ג מצות שמקיים הישראלי, או השבע מצות שמקיים חסיד אומות העולם, נקנה ההשארה הנצחיית בזאת הנפש וכו׳ עכ״ל. היש רמז מזה בדברי רז״ל? האין זה לקוח מדברי הפילוסופים הישמעאלים ותלמידיהם היהודים?

וכל מעשיהם לשם שמים, ורק זה בשליש מאות שנה החלו קצתם לדדוף אחר הכבוד, כאותו שהיתה משנתו (או נישמתו) אומרת לו כי איש אתה ומי כמוך בישראל וכו׳ וכו׳ ואזכך לנמור כל חבוריך בלי שום טעות ולהדפיסם ולפשטם בכל גבול ישראל עמי וכו׳, ורבות כאלה.

אך מה שלא אוכל להכחיד תחת לשוני, והוא לדעתי ענין הראוי לידע ולהודיע ולהודע היא כי חכמי ישראל הקדמונים, כלומר חכמי המשנה, אשר מימיהם אנו שותים (לא פילון וחבריו ולא כת האיסאי אשר מעולם לא שאבנו ממעינם) לא קבלו שום אמונה ולא שום סברה מחכמי יון ומחכמי שאר אומות.

לדוגמא הלא תראה כי בעל ס' יצירה לא הזכיר הארבע' יסודות, רק שלשה רוח מים ואש. ודרך כלל הבדל גדול והתנגדות עקרית אני מוצא בין חכמי ישראל לחכמי יון, והוא כי חכמי יון, אשר כל מגמת פניהם (הכשרים שבהם) אל הכבוד המדומה, היו מתנשאים בדבריהם למעלה מטבע האדם, והיו משפילים מעלת הגוף והנאותיו ותשוקותיו, והיו אומרים כי חוש המישוש חרפה לנו, ושהאכילה והשתיה והמשגל ענינים בהמיים, והיה המון העם נבזה ונמאס בעיניהם, ובלתי מוכשר להגיע אל השלמות, והיה עקר יעוד האדם אצלם הידיעה, ועל הכל ידיעת הענינים הרוחניים. וחכמי ישראל בהפך היו רמים ונשגבים במעשיהם, לא בדבריהם, לא היו משפילים מעלת הגוף והנאותיו, ולא היה יעוד האדם אצלם להכיר את בוראו, אלא לעשות רצונו, ורצון הבורא לא יהיה אצלם הלמוד, החקירה והמדע, אבל היה הדין והאמת והשלום; ואם היה הלמוד נכבד אצלם, אין זה אלא למוד התורה, שהוא מביא לידי מעשה. סוף דבר חכמי ישראל הם תלמידי משה רבנו, וכדרך שהתורה האלהית דרכיה דרכי נעם לטובת הקהל כלו, והיא מדברת כלשון בני אדם, ותשמיע את האזן מה שהיא יכולה לשמוע, ותשפיל רוממות האל, ותקרבהו כביכול למדרגת האדם, לא למען גדעהו ידיעה שלמה, רק למען תהיה יראתו על פנינו לבלתי נחטא; כן חכמינו ז"ל מגמת פניהם בכל למודיהם לטובת הקהל, ולא יבקשו לרומם האדם למעלה מטבעו, אבל הם משפילים הרוחניים למשה מן האדם כשהוא צדיק, והאדם אף אם לא הבין כלום מעניני הרוחניים, ואף אם לא חדל כל ימיו לאכול ולשתות ולשמוח, אם היה צדיק ושמר מצות אלהיו, הוא אצלם גדול ממלאכי השרת, אשר אינם חוטאים מפני שאין בהם יצר הרע. והמאמר הזה: גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, הוא כולל במעט מלותיו עקר ההבדל שבין חכמי ישראל וחכמי יון, ומזה נמשך חרי האף הגדול אשר כעס הראב"ע (בביאורו הקצר, על פסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך) על רבנו סעדיה גאון שאמר כי בני אדם נכבדים מהמלאכים. ודי בזה לעת עתה. ואמנם אין כוונתי לשלול מחז"ל קצת ידיעה בחכמה יונית ובסברות הפילוסופים, רק אני אומר שלא קבלו דעותם ולא הכניסו אותן בלמודיהם. וכבר עלה בדעתי בימי נעורי לפרש מאמרם ארבעה נכנסו לפרדס, שתהיה הכוונה על פרדסו של אפיקורוס (1) (Epicuri hortus) ואעפ"י שאפיקורוס קדם בזמן לר' עקיבא וחבריו, נשאר כנוי פרדס לכל מקום שהיו תלמידיו מלמדים שם דעותיו הנפסדות, על דרך שנשאר שם Stoa לבית מדרש תלמידי זינון, ושם אקדימיאה לבית מדרש תלמידי אפלטון. והנה אלישע קצץ בנטיעות, וכרת מן הפרדס ההוא זמורה ואשכול, ואכל, כלומר נכנס בלבו מה שהיו תלמידי אפיקורוס מלמדים, ויצא לתרבות רעה וכפר במציאות האל; ובן עזאי ובן זומא ראו ושמעו טענותיהם ונשתקעו בחקירות כדי להשיב עליהן,

(1) Cicero, De natura Deorum, lib. I

עד שהאחד נשחתה בריאותו ומת, וחברו יצא מדעתו; ורק ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום. את זה חשבתי בימי חרפי, ועכשו נ"ל שאין זה משמעות מליצת קצין בנטיעות, שהיא מורה השחתת הנטיעה, לא תלישת הפרי. ויהי מה לא מצאתי בדברי רז"ל דבר נוטה בצד מה לדעות חכמי יון, אלא אולי דברי רבי כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם; וידוע כי בית רבי התירו להם ללמוד חכמה יונית, להיותם קרובים למלכות. ומכל מקום דברי רבי אלה לא עשו רושם בקרב ישראל, אך נשארו כנטיעה נכריה בלתי מצלחת חוץ למקומה ובלתי עושה פירות. ואל תשיבני: והלא גם ר' חנינא בן דוסא אמר כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו — כי אמנם הצדיק האמתי בעל התכונות הישראליות, אין ספק שרוח הבריות נוחה הימנו, אעפ"י שאינו רודף אחר הכבוד, ואין מגמת פניו לבחור לו הדרך אשר היא תפארת לעושה. ואולי גם רבנו הקדוש לא היתה כוונתו אלא ככוונת רחב"ד, ולא אחליט בזה דבר. גם לא אכחיש שהיהודים אשר בבבל קבלו קצת סברות מזוייפות מהמון הבבליים והפרסים אשר סביבותם, וחכמי בבל לא חשו או לא יכלו לעקור אותן, ואולי מעט מעט גם הם האמינו אותן, ואולי אח"כ נתפשטו גם בא"י; אך לא ימצאו ההבלים ההמה בדברי חכמי ישראל הקדמונים בעלי המשנה. ודבר זה צריך חפוש הרבה, להפריד מה שהיה מקובל אצל חכמי המשנה, ומה שלא נמצא זכרו רק בבבל; או נמצא גם בא"י, אבל אחרי חכמי המשנה.

זאת אמונתי מימים רבים, ועתה הבאתיה לפניך ידידי החכם היקר ולפני כל שאר חכמי לב הישרים בלבותם כמוך, למען תחקרו את מחשבותי, ומה שגיתי תבינו לי. והמשכים עקלקלותם, אשר אין עיניהם ולבם כי אם לדומם כבודם ולהשפיל זולתם, ישמחו באלהי יון אשר אחריהם יגהו, אנן בדידן ואינהו בדידהו.

עוד דבר קטן נשאר לי להעיר על דבריך בפירוש סימן כ"ה הנ"ל, והוא על מה שכתבת בדף ל"א ע"א כי בעל ס' יצירה "חשב הרי"ש בין הכפולות משעם נעלם" ובאמת אין זה דבר נעלם, כי כבר הגיד לנו רד"ק (מכלול דפוס קטן דף ק"ח) כי אנשי טבריה היו קוראים הרי"ש על שני דרכים, דגש ורפה, וכבר נסתייעתי בזה בספרי Prolegomeni (עמוד 14) להוכיח כי הנקוד לא נתקן בא"י ובטבריה (כדעת ר' אליה), אלא בבבל.

ולא אצא מלפניך ידידי היקר בלתי אם אגיד לך כי גם רבנו סעדיה גאון וגם דונש בן תמים, והוא הרופא הידוע ר' יצחק הישראלי, פירשו הספירות ענין מספר ממש, ואלמלא שכבר ארכה לה האגרת יותר מדי. הייתי מאריך עוד על אודות כ"י אשר קניתי מקרוב, לא נודע העתק אחר ממנו באיברופא, והוא ס' יצירה להרופא הנ"ל (הזכירו הברדשי בכתב התנצלותו), ואם תרצה אכתוב לך אגרת אחרת על אודותיו. ואתה ידידי החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה בעשור לחדש השני, חמשה ועשרים יום לספירה, "דרשוני וחיו" לפ"ק,

ידידך שד"ל.

האגרת הזאת הרשות בידך להדפיסה, ואם תרצה ותוכל לתת מקום בספרך לאגרת אחרת מהר והודיעני, ואשלח אליך לקושטא מפי ס' הנ"ל, ועניינים יקרים אשר יוסיפו הוד והדר לספרך.

Nr. CCLXXVII [1]

An Herrn Dr. Leopold Löw in Wien

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 277. Vol. III Nr. 38

17. 5. 1840. י"ד אייר התר"ר

לכבוד החכם לעאפאלד ליב שלום עד העולם.

ס' ילד זקונים אשר שלחת לי תשורה, בשמחה קבלתי, והנני מודה לך על מתנתך, וגם על קצת מדברי אשר הבאת בו. ויותר אני מחזיק לך טובה על מה שכתבת בעמוד 17 הערה 18, יען דבריך שם העירוני לחקור על ענין אשר לא השגחתי עליו מימי.

הנה בראותך בס' מלכים (א' ח' ס"ה) כי שלמה עשה את החג שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום, ובראותך חכמי התלמוד אומרים כי באותה שנה אכלו ביום הכפורים, אמרת כי מן הפסוק ההוא שבס' מלכים יש ללמוד זמן התחלת מצות יום הכפורים; ולא פירשת אם כוונתך לומר כי מאחר שאכלו וחגגו שבעה ימים קודם חג הסכות, א"כ לא היתה אז מצות צום הכפורים נוהגת, או כונתך כי מאחר שלא הזכיר הכותב שדחו ובטלו המצוה ההיא בשנה ההיא, א"כ לא היתה המצוה נוהגת עדיין.

והנה הראשונה איננה ראיה, כי יתכן שדחו יום הכפורים להוראת שעה, כאשר האמינו כל הקדמונים, מבעל דברי הימים ואילך. ואמנם השניה חזקה היא, אם היה הענין כמו שחשבוהו הקדמונים, ואיננה כלום אם יובן הענין כאשר אחשבהו אני עתה. כי הנה שם בתחלת הסימן (פסוק ב') כתוב ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל בירח האיתנים בחג, הרי מבואר שלא נקהלו אלא בחג והוא חג הסכות (שהוא סתם חג, ועליו נאמר ושמחת בחגך), כלומר שבאו לירושלים בערב סכות, לא קודם לכן. א"כ לא דחו יום הכפורים, כי כבר עשו אותו בעריהם; אבל שני ענינים אחרים הוא שעשו בשנה ההיא שלא כמנהג, האחד הוא שאיחרו חג הסכות, ועשו תחלה (מיום ט"ו עד כ"א בחדש) חנכת הבית שבעת ימים ואח"כ (מיום כ"ב עד כ"ח) חג הסכות שבעת ימים, והשני הוא שלא עשו שמיני עצרת (וביום השמיני שלח את העם), כי כבר יותר מדי נעצרו לפני ה', ארבעה עשר יום. וכל זה לא חש בעל ס' מלכים להזכירו (כמו שלא הזכיר כי חזקיה עשה את הפסח בחדש השני), כי בימים ההם לא היה בזה שום חדוש שמצות התורה מקבלות שנוי לפי צורך השעה, כשיסכימו בזה הגוי כהו, כלומר המלך או הנשיאים והשופטים. ואמנם בעל דברי הימים לא הבין הענין, וכתב (ד"ה ב' ז' ט') ויעשו ביום השמיני עצרת, וכתב (פסוק י') וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם, ואחריו החזיקו רז"ל וכל המפרשים.

1) נדפסה במ"ע ציון 1. 142-4 (ישעיה)

וכיוצא בזה כתבתי בילדותי כי בעל ד"ה לא הבין דברי ס' מלכים וכתב (ריה ב' ל"ד י"ד) מצא חלקיהו הכהן את ס' תורת ה', ובעל ס' מלכים לא אמר זה, רק כתב (מ"ב כ"ב ח') ויאמר חלקיהו הכהן הגדול על שפן הסופר ס' התורה מצאתי בבית ה', גם חולדה אמרה (שם י"ו) את כל דברי הספר אשר קרא מלך יהודה, ולא אמרה אשר מצא חלקיהו, כי באמת לא היתה שם מציאה כלל, אלא הכהן אמר (בכוונה טובה) מה שלא היה, כאשר ביארתי בס' תורה נדרשת אשר כתבתי בשנת "שלום רב" ולא השלמתיו.

ואתה ידידי ידוע יהיה לך כי אעפ"י שאני שונא הקריטיק החדשה של האשכנזים (כאשר כתבת בעמוד 5 ואני לא אדע זו מנין לך), הקריטיק האמתית חביבה עלי מימי ילדותי. וזה הוא ההבדל העצום בין התפלספות להתפלספות אחרים בדור הזה, כי התפלספותם לא נולדה בקרבם, אבל מן החוץ באה להם, ולפיכך לא שמו לכפירתם שיעור וגבול; והתפלספותי מתחתיה צמחה, ועל אהבת האמת יסודתה, ולפיכך כל רוחות שבעולם אין מזיזות אותי מאמונתי, כי כדרך שלא אאמין דבר מפני שאחרים יאמינוהו, ככה לא אכחיש דבר מפני שכל העולם יכחישוהו. וההבדל הזה הוא עצמו ההבדל אשר בין רש"י ורשב"ם מצד אחד וראב"ע ודמב"ם מצד אחר. והדברים ארוכים מאד, ואזני אניעי הדור (ואולי גם אזניך ידידי הבלתי נודע לי מתמול שלשום) אטומות מלשמעם, על כן אשמרה לפי מחסום.

וה' ידריכך בדרך ישרה, להועיל לבני עמך ולכלל החברה האנושית, אשר אין הצלחתה בתגבורת דרכי יון, אלא בתגבורת דרכי משה ואברהם, הלא היא דרך ה' לעשות צדקה ומשפט.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה י"ד איר "דרשוני וחיו" לפ"ק,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXVIII

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 278 Vol. III Nr. 39

4. 6. 1840. ג' סיון התר"ר

לכבוד ידידי החכם המפואר מוהר"ר רמ"ל שלום עד העולם

הגה לפניך הקונטרים הראשון מן המצבות (1), ושאר כל הס' בא יבא ולא יאחר. בתחלה קבלתי הנהתך "שיצאה" במקום "שימצא" ואח"כ בא לידי ס' מנחת קנאות, וראיתי בו מספעות הרא"ש, והוצרכתי להחליף פרוש דברי המצבה כאשר עיניך תחזינה.

(1) עיין אגרת ד' ניסן ת"ר (ישעיה).

שמחתי מאוד בדבריך על לשון כנען, שכוונתי להם במקצת, ויש לי עוד דברים על אותו ענין, ואין כאן מקומם.

בענין תלא שרנא אין ספק כי שניתי, כי לא זכרתי את האמור בשבת כ"ע, ולא עיינתי רק בשני המקומות אשר הבאת לפני (הוריות וכריתות), ועתה אתי ראותי מה שהבאת משבת כ"ו אומר אני כי הדלקת הנר נקראת תליית הנר, על שם שהאש נתלה ונדבק בנר, וכיוצא בזה בלשון איטלקי appiccare il fuoco, הן אמת כי היה ראוי לומר תלא נורא בשרגא, אך זה ענין מצוי מאד בלשונות, ודונמתו אריק חרבי (עיין רש"י) evacuare gladios.

בענין ונחמתא מזכה אני במקומי את אשר כתבתי באגרתי הקודמת, וקושיתך ידידי בלתי מובנת לי. מעולם לא אמרתי שהאל יתברך הוא לעילא מן הנחמות, אך אמרתי כי אנו מתפללים שיבא הזמן שיהיה הוא ית' משובח ומפואר יותר מכל מה שאנו משבחים אותו עתה בתשבחותינו ובנחמותינו. חזור נא על דברי, ואולי יתיישבו בלבך.

באגרת אחרת אערוך לפניך קצת חדשות על מלות ארמיות; ואם תרצה אחרי השלמת העתקת המצבות אחבר א"ה מאמר על הלשון הארמית (אשר מבטנה יצאה לה"ק) להיות כהקדמה לספרך, ואתה ידידי אסוף יחדו כל המלות שאתה מסופק בהן, ואשימה עיני עליהן. ונם ידעתי כי בקיאותך בש"ם ובלשונות רבה מאד מבקיאותי, אך מכל מקום טובים השנים מן האחד.

דרוש נא לשלום בשמי את החכם הנכבד בעל המעמר, והנני שואל סליחתו על השנותי, ולוּ עלה במחשבתי היותו זקן וישיש ועיניו קמו הייתי נשמר מזה, אך טעיתי בראותי כי ספרו נדפס זה ד' שנים, ונם מסננון דבריו בחבורו היה נראה לי כי כאיש נבורתו. ועתה אשתחוה לו ואמר: יברכך ה' וישמרך, וברכני נם אני אבי.

ואת הספרים האלה תשלח אלי ואני אתן כסף מחירם . . . . . .

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה נ' סיון ת"ר,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXIX

An Herrn M. I. Landau in Prag.

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 281 Vol. III Nr. 42

25. 6. 1840. כ"ב סיון התר"ר

לכבוד ידידי החכם המפואר מוהר"ר משה הלוי לנדא נ"י שלום עד העולם.

בנ' נ' לחדש הזה שלחתי אליך הקונטרים הראשון מהמצבות, והיום הנני נותן לפניך הקונטרים השני, ועוד מעט אשלח אליך השלישי והוא האחרון,

ואח״כ מיד אשלח אליך פירוש מיכה וקינים והגה והו׳, אשר הם כבר מוכנים ועומדים. ואח״כ אי״ה אפנה לקבץ ולזקק מה שיש בידי וביד ידידי אבי״י (אב״ד בויניציאה) בפירוש מלות ארמיות.

ועתה הודיעני נא ידידי היקר אם יש בידך ספר Dissertationes miscellaneae של החכם Hadrianus Relandus הנדפס בעיר Utrecht בשנת 1706. 707. 708. בשלשה חלקים, ושם בחלק השני, pag. 271—324, נמצא פירוש הרבה מלות פרסיות שבתלמוד, אשר משם לקח החכם יש״ר מה שכתב על הענין הזה בבה״ע. גם תודיעני אם בדקת בלעקסיקון סורי של מכאעלים מראשו לסופו, כי הוא עזר לא מעט בידיעת מקור המלות הארמיות, ולתקן שבושי ר׳ בנימן מוספ״א, אשר פעמים רבות נשתבש בהוציאו מלות ארמיות מלשון יוני, כגון שושבין, שאמר שצ״ל שושכין; הם כי לא להזכיר כי אמנם התלמוד הבבלי לא מצאנוהו באחת המערות, אבל נמסר לנו בקבלה נאמנת מגאוני בבל לגאוני איטליאה וצרפת, ורגמ״ה קבל מרב האי ורש״י קבל מרגמ״ה, ואם אולי בקצת המלות ששמושן מועט יתכן שנפלה השכחה והטעות, מכל מקום המלות השגורות בפי הכל, כמו שהי״א מלת שושבין, לא יתכן שיפול בהן השבוש. והנה מלת שושבין מצאנוה גם בתרגום סורי, וכעשן נמלחו טענות המערער המשבש קבלתנו.

האמת נכון הדבר ביאת הרב ש״ר לפ״א? ומה תהיה סקודתו?

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר שלום כנפשך וכנפ״ש הכו״ח פה פאדובה כ״ב איר ת״ר.

ידידך שד״ל.

Nr. CCLXXX

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 282 Vol. III Nr. 43

25. 6. 1840 כ״ד סיון התר״ר

לכבוד ידידי החכם המפואר מהרי״ט צונץ שלום עד העולם:

התוכחות היוצאות מן הלב חביבות עלי תמיד, אך כל הבא לשפוט ביני ובין בעל ריבי, ראוי לו שישמע גם את טענותי. ביום א׳ איר תקצ״ט, מיד אחרי ראותי כ״ח ד׳, כתבתי אל הרב ש״ר וערכתי לפניו טענותי בספר כריתות אשר אנכי נותן לפניך היום, ובאותו יום עצמו שלחתי אגרת גם אליך ידידי, ומרוב שיחי וכעסי עלה בדעתי ביום ההוא לשלוח אליך העתק ס׳ הכריתות ההוא, אך משלתי ברוחי, ואמרתי לא אבאיש ריח האיש בטרם אראה מה ישיב על תוכחתי ויום יום הייתי מצפה אולי יחזור בו, ויענה ויאמר אלי: עול פעלתי, לא אוסיף. האל יודע איך היתה אהבתי את ש״ר עזה ובלתי תלויה בדבר, וישראל הוא ידע איך כבדתיו פעם אחר פעם בשבחים בלתי מוגבלים. אך עתה המסוה המחשיך עיני

כבד נקרע, ולא ישוב עוד לאיתנו. אי אפשר לי להאמין עוד ביושר לבבו, ואין צווי ואין הכרח נופל באמונת הלב. ואחרי אשר חדל להיות בעיני איש צדיק וישר, מיד חדל להיות בעיני איש חכם ונבון, ואעפ"י שקרא הרבה ושנה הרבה, איננו בעיני איש מוכשר להצליח בחקירות עמוקות, כמו שלא היה הראב"ע עם כל רוחב ידיעותיו ועם כל חריפות שכלו, כי (כדברי בעל חכמת שלמה) לא תבא חכמה בלב רע. ולאו דוקא לב רע, אלא כל מי שאינו מודה על האמת, ושאין האמת חביבה עליו יותר ממונו ומכבודו ומכל אשר לו, איננו מוכשר למצוא תעלומות חכמה, כי לא יהיה מתון בדיניו, וכשיזדמן לפניו דבר נאה וחדש, או סותר דברי חבריו, ימהר לאמרו ברבים, ולא יחשוד את שכלו, ולא יחקור הדבר מכל צדדיו, ולא יועץ עם חבריו, אבל ימהר יחישה מעשהו למען נראה. ואח"כ כשיקומו אחרים ויגלו טעותו, יתאמץ לחזק דבריו בארחות עקלקלות, וחלילה לו לומר שגיתי. זה דרך רוב חכמי דורנו תלמידי ראב"ע, ולא כן דרך רש"י ז"ל, עיין אגרתו בס' מלא חפנים והנה אנכי לכך נוצרתי, להקים את סבת האמת הנופלת, ולתת כבוד לדרכי מישרים, הלא הם דרכי רש"י ז"ל ודרכי חז"ל ודרכי הנביאים, ולהודיע מעלת התכונות הישראליות ויתרונן על מדות יון וישמעאל הנוברות בדורנו, החלותי לגלות דעתי במחברת דרך ארץ הלוטה בתוך אגרתי זאת 1) (והמחברת ההיא תמחול לשלוח אותה להר המלך). אחת היא על כן אמרתי, מה' היתה נסבה שיכריחני שי"ר לסור מעליו, כי כל עוד היותי נקשר עמו בקשר אהבה עזה, לא הייתי מעיז פני להוציא לאור כל מחשבותי בלא משוא פנים. ואתה דע לך כי מלחמתי עם הראב"ע ועם כל הדבקים בו (מהרמב"ם עד שי"ר) לא תשקוט כל עוד נפשי בי, לא אכרות להם ברית ולא אחנם, כי מלחמות ה' אני נלחם, ומושב שאקרא שושה כל ימי, ולא אהיה שעה אחת רשע לפני המקום. ובה' אקוה כי גם אתה וגם כל הנדברים בי וכל רודפי, לבבכם יודע צדקתי ותם דרכי, ואם מן השפה ולחוץ תרשיעוני, הריני מוחל וסולח — סוף דבר אם הרב שי"ר יוציא לאור דברי אמת וצדק, הריני מוכן לתת כבוד לשמו (כאשר עשיתי בענין ברכי אצולה). אך להשערות התלויות בחוט השערה, ולכל הדברים שאמצא נוטים לדרכי האמורי (יון וקדר) לא אשא פנים. ואם אולי (מה שלא אאמין) ירצה למול את ערלת לבבו, ולהטביל קלמסו לשם גרות, ויבא לחסות תחת כנפי רש"י, ויודה בקול רם ויעזוב, אז כמו נגיד אקרבנו, ואוהב טהור לב נקרם אהיה לו. וחלילה לי מלבקש שיאשר דבר לכבודי, לא כן; אבל אבקש שישוב לדת משה וישראל, וילחם מלחמות ה' להחזיר העטרה ליושנה. וגם כי ידעתי כי יותר תגדל תפארתי בהיותי הולך בדרך יחידי, אעפ"י כן מי יתן ויהיה לי שותף, כי טובים השנים מן האחד, ומי יתן ויהיה כבודי מתמעט, וכבוד היודאיזמום מתרבה! דבריך באללגי צ"ט' דעם יורעגט לא ראיתי, ומאד יפלא בעיני על חוקר כמותך, איך יעלה בדעתך שאני כתבתי ההערה אשר בבתולת ב"י עמוד 9. האני כתבתי מימי מלת יעוין? דע ידידי כי ההערה

1) נדפסה בכנור נעים ח"ב 282—249 (ישעיה)

ההיא היא תוספת שהוסיף הבחור יהושע שור; אך כששלח לי ההערה ההיא באגרת, היה רשום תחתיה „המוציא לאור" ואח"כ (לא אדע ברצון מי) הושמטו התבות ההן מן הדפוס, ונשארה בתולתי פגומה בהעראה. וכן ספרך על שמות בני ישראל, ומה שכתבת על דמשק, גם ענציקל' על ערש וגרובער, לא ראיתי. גם תרגום התנ"ך שלך לא ראיתי. גם אנשי מופת לא ראיתי.

וכל מה שתוכל לשלוח אלי ממעשיך, אשמח בו כמוצא שלל רב.

סלח ומחל נא ידידי על אשר חשדתיך בענין לשון כנען, כי לא עלה בדעתי כי גם בברלין ישבו הסלאבי לפנים, והנני מאמין בדבריך אמונה שלמה.

זה ימים רבים הבטיחני הרב ש"ר לשלוח אלי העתק מהלקוטים אשר שלחתי אליו, ובפרט מחיי יהודה, ועדיין לא מלא את דברו. ולמי אפנה לעזרה, אם לא ליום טוב?

ידידנו יואל טרוד הרבה, ולא יוכל כעת להשיב לך מענה ולמלא את שאלותיך, והוא דורש שלומך בכל לבבו.

ואתה ידידי היקר אם תרצה להוכיחני (לא במליצה וחידות כראב"ע, אלא בשפה ברורה כרש"י) עשה והצלח, ובלבד שתחזק באמונה יתרה (תמיד כ"ח), כי רק דברים היוצאים מן הלב יכנסו בלבי. והנה לפניך העתקת כל אשר שאלת ממני.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה כ"ד סיון ת"ר

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXXI

An Herrn Marcus Goldmann von Türnau in Padua

Nr. d' ordre de l'Index rais 288 Vol III Nr 47

3. 8. 1840. ד' אב התר"ר

לכבוד ידידי רעי כאה לי, החכם היקר, נדול בתורה ובמחקר, כ"ש מוהר"ר מרדכי בכמוהר"ר מאיר גאלדמאן נ"י, ר"מ ור"מ בק"ק טורנויא, שלום עד העולם.

אברך את ה' אשר יעצך, וברוך טעמך וברוך אתה, אשר נדבך לבך לעמוד לפרש ס' עזרא ונחמיה, להאיר מחשכיהם ולבאר תעלומותיהם. כי שני הספרים האלה, הכתובים בירכתי התנ"ך, הנה הם כמונחים בקרן זוית, ומספר החכמים אשר פנו אליהם לפרש דבריהם, מעטים מאד ונער יכתבם. על כן שמח לבי ויגל כבודי בראותי ראשית מלאכתך היקרה, שלשת הירעות (באנגן) אשר נתת לפני, וראיתי כי לא הנחת מקום עיון בדברי הסופר המהיר בתורת אלהי השמים, שלא חקרת בו, ושלא הכאת בו דעות החכמים אשר היו לפניך בישראל ובאדם, עם חדשות ונכבדות אשר הרתה חכמתך, וידדה תבונתך. לכן שפתי לא אכלא מהגיד תהלתך

ותהלת עבודתך, וה' יצליח בידך חפצך חפץ שמים, להוציא לאור מלאכתך תמימה ומום אין בה, יראו וישמחו.

וזאת שנית (וגדולה היא אלי יותר מהראשונה) אברך את ה' אשר הביאך הלום, ונתן בלבך להתעכב בעיר הזאת לא יום אחד ולא יומים, והיית לי למשיב נפש להשכיחני תלאותי במתק חברתך וידידותך, כי מים קרים על נפש עיפה אוהב שהור לב מארץ מרחק, כי אמנם אם כבר הקנני ה' אוהבים חכמים ונכבדים במרחקי ארץ, באהבתם תתענג נפשי, אענדם עטרות לראשי; הנה על כל פנים טוב מראה עינים מהלוך נפש, כי אנשים אשר לא ראו איש את פני אחיו, ולא ידע איש מוצאו ומובאו של חברו, מה מאד רחוק הדבר שיהיו לבותם פתוחים ומובנים זה לזה, עד שתוכל ביניהם אהבה שאינה בטלה לעולם! ועתה לא כן נתן לי ה' אלהי, אשר הקרה לפני מארץ מרחק איש עצתי, ותוחלתי מה' כי הקשר המשולש בשלשה שבועות אשר היית קרוב אלי, וידעת שבתי וקומי, ארחי ורבעי ראית, לא במהרה ינתק. ואשא משלי ואמר:

אעירה כנורי, עדות ונזר וכו' וכו' 1)

אתה עתה ברוך ה', ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, יצליח ה' דרכך, והביאך ה' אלהיך אל המנוחה ואל הנחלה, כנפשך וכנפש הכו"ח פה סאדובה בחמישי בארבעה לחדש דרשוני וחיו לס"ק,

ידיד שד"ל.

Nr. CCLXXXII

An Herrn Herz Nathansohn in Brody

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 293 Vol. III Nr. 50

3. 9. 1840. ה' אלול התר"

לכבוד הבחור היקר, המשכיל והנבון, אוהב תורה ותושיה, ר' נפתלי הירץ נאטהאנזאהן ברכה ושלום.

דבריך על המדרש אשר הבאת לפני (המובא בס' העקדה בהקדמת ס' שמות ובס' מעשה טוביה דף ל"ב ול"ג, והוא נמצא בשנוי לשון בס' במדבר רבה פ"ישה י"ג ובמדרש שיר השירים על פסוק באתי לגני אחותי כלה) דברי חן ושכל טוב הם, והם עדים על רוחב מדעך ועל יושר תבונתך. אפס כי הלכת בזה בדרך הרמב"ם וכל המתפלספים אשר היו לפניו ואחריו, ואני לא זה דרכי, רק בדרך רבנו האי גאון ז"ל אחזיק, וזה לשונו (ע"י פ' אין דורשין) דע כי אנו מעודנו אין דרכנו להפות על דבר ולפרש אותו שלא מדעת מי שאמרו וכו'. והנה כל המתבונן על המדרש הנ"ל לבבו יבין שאין המכוון בו על ידידת הדורות מן

1) עיין כנור נעים ח"ב דף 282 (ישעיה).

המעלה האנושית בלבד, אך המכוון בו ג"כ על עונש שנענשו מלמעלה שנתרחקה מעליהם השגחת ה'; וכן מאברהם עד משה אין כוונת המדרש לבד על עליית בני אדם במדרגת השלמות (השגורה בפי הפילוסופים, כגון פיכטע שהבאת) אלא ג"כ על שכר טוב שנרמו להן, והוא קרבת אלהים והשגחתו הטובה. וזה חלוק גדול בין מאמרי הפילוסופים ומאמרי חז"ל והנביאים וכל אנשי התורה, כי הפילוסופים תכלית כוונתם לפרש תכונת האדם בפנימיותו, ויחסו (זיין פערהעלטנים) למה שחוצה לו; אך אנשי התורה, עקר המכוון אצלם הוא להגיד יחס האדם אל הבורא, והנהגת הבורא עם האדם לפי מעשיו. וכל האנשים אשר בקשו לחבר יחדו התורה והפילוסופיא הפסידו וקלקלו זו וזו, והועל לא הועילו. והדברים ארוכים ועמוקים, ואין כאן מקומם. רעיונך על ושאיה יכת שער (ישעיה כ"ד י"ב) הוא חדוש נאה, אלא שאין אני רואה מהיכן תפרש יכת wird angenagelt, מלבד כי מי יאמר שהיה מאז בימי הנביא המנהג הזה להעמיד מחוץ לבית ציור הרומז על המלאכה הנעשית בבית, ואין רמז מזה במקרא; מלבד שאם היה יכת חוזר על שאיה, תבת הי"ל. ואני פירשתי: השער (כלומר העיר) יכת ויהיה שאיה, ותרגמתי la piazza è espugnata in guisa da presentare una desoalzione

ומה שאמרת על עד לא שמת אליה (שם מ"ז ז') כי מלת עד כמו לעד, והוא כפל ענין של לעולם, רחוק הוא בעיני, כי אמנם מלת לעולם איננה חוזרת על פעולת המחשבה (ותאמרי לעולם), אך היא חלק מהרעיון הנחשב (לעולם אהיה גברת), ואינני רואה שום כפל ענין בין שתי המליצות האלה; מלבד שאם כדבריך היינו צריכים לפרש מלת לעד לא niemals, מה שהוא רחוק ממנהג הלשון, ובפרט עם פעל עבר. ואני זה לשוני בפירושי: עד, בעוד, כמו עד זה מדבר (איוב א' י"ח), כלומר כך היית אומרת בזמן שלא שמת אלה על לבך.

ואתה הבחור המשכיל, אם אוהב אמת ומישרים אתה, תקבל באהבה דברי אלה, ותוסיף אומץ בלמודיך, ולא תתרפה במלאכתך, וה' יתן לך כח לעשות חיל, וחפצו בידך יצלח. עשה דברים לשם פועלם, ודבר בהם לשמם, ואל תעשם עטרה להתגדל בהם, אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל.

ואתה הבחור היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והחכם הרופא המליץ הנשגב כמה"ר יצחק ערטער שלום, כנפשכם וכנפש הכו"ח סה סאדובה בששי בחמשה לחדש דרשוני וחיו לפ"ק,

ידידכם שד"ל.

Nr. CCLXXXIII

An Herrn Os. Hirsch Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 294 Vol. III Nr. 51

3. 9. 1840. ה' אלול התש"ר

ברוך אתה אחי

החש"ק מת! ואתה לא הודעתני עד היום היותו חולה, א"כ סתאום היה

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

חדבר. הן ידעתי מלפנים כי היה גופו חלש, אך אם ידעתי היות גויתו קרובה לגויעה, הייתי נזהר בדברי נגדו. וכבר נתחרטתי על מה שכתבתי עליו, והשמטתי במהדורא תנינא שעשיתי מן הקונטרים האחרון בזמן שהייתי סבור שנאבד, אך חרטתי לא עמדה לי, כי נדפסו דברי כאשר יצאו מתחת ידי בראשונה; וכל מאן דעבדין מן שמיא לטב.

כמה היו ימי שני חייו? כ"ח החמישי ודאי יכלול גם מכתבים ממנו, ותשובותיו עלי. אם אמצא בהן מרורות עלי, אחריש, כי אינני נוקם ונוטר עם החיים, ואף כי עם המתים; ואך אם אמצא שם דברים בנטייה מדרכי ישראל לדרכי האמורי, לא אשמור לפי מחסום, כי לכך נוצרתי, להקים את סכת האמת הנופלת, ולתת כבוד לדרכי מישרים, הלא המה דרכי רש"י ז"ל ודרכי חז"ל ודרכי הנביאים, ולהודיע מעלת התכונות הישראליות ויתרונן על מדות יון וישמעאל הגוברות בדורנו.

אתה עתה ברוך ה', אשר שפטת משפטי בהאננאלין, רבת ריבי באנשי מרמה ועולה, הרואים.

לא אדע מה הגיד לך ברדש על אודות "שלומי ושלום אנשי ביתי לשמחת נפשך" כי אין ספק שאם היית רואה מצבי בביתי היית בוכה. המקום ירחם עלי.

בקיץ הזה שלחתי לרמ"ל להדפיס ס' אבני זכרון, כולל ע"ה מצבות אשר נחקקו בשוליטולה זה חמש ושש מאות שנה, עם הערות רבות מאתי, ונספח אליהן פירוש מיכה לתלמידי יעקב חי פארדו ז"ל וקינים והגה והי אשר קונן אלמנצי על הבחור הנ"ל. ועתה אני עוסק בהעתקת תשובות רש"י ושאר קדמונים. ותחלתן קצת שו"ת ר"ת ורבנו שמשון (זקנו של הר"ש משאנץ) הנדפסות כבר בס' הישר, אלא שברפוס רבו בהן השבושים כל כך, שבמקומות הרבה אין להן הבנה כלל. ואל התשובות האלה אספח אי"ה קצת ענינים משלי, ולא גמרתי בלבי מה הדברים אשר אשים שם.

ליאסט כבר שלחתי מכתבך ארוך להדפיס, ביום Juli 8, ועוד מכתב אחר ביום August 14, אך לא כתבתי לו אגרות שלומים של מה בכך, למיעוט הסנאי לי ולו.

מהאננאלין לא באו לידי עד היום רק כ' נומר' מהשנה הזאת, ושמחתי בראותי מתוך דבריך כי כבר נדפס מאמר תלמידי מורטאירה.

ועתה הנני נותן לפניך היום פירוש שפירשתי זה ה' שנים, וכבר כתבתיו בימים ההם אל הר"ב ש"ר, אך אין לאמרו אלא בלחישה:

(יחזקאל ג' י"ב) ותשאני רוח: נדמה לו כאלו רוח ה' נשאתהו ממקומו אל מקום אחר, ונסעה עמו גם המרכבה, לכך שמע קול רעש גדול, כי קול כנפי החיות כלכתן היה כקול מים רבים; וכל זה אמנם היה מפני שהשכינה היתה נוסעת מן המקום ההוא למקום אחר. קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו: קול רעש אינו מתיישב על קול של דבור, אלא על קול כנפי החיות בלכתן, וכן הנביא חוזר ומפרש וקול כנפי החיות משיקות וגו' וקול רעש גדול, הרי מפורש כי קול

הרעש הגדול הוא קול הכנפים, לא קול של דבור. ועוד בכל ספור המרכבה לא מצאנו מיוחס אל החיות שום דבור; ומלת ממקומו היא קשה וסתומה מאד, לא מצאנו דוגמתה. ורוז הביא דוגמתה ואתם תאמרו יגדל ה' מעל לגבול ישראל (מלאכי א' ה'), אך שם פשט הכתוב הוא כפירוש רד"ק: ואתם מעל לגבול ישראל, כלומר בהיותכם על ארצכם תאמרו יגדל ה'". וגם אם יפורש יגדל ה' מעל לגבול ישראל עדיין הפרש גדול יש בין אמרך יגדל ה' ובין אמרך ברוך כבוד ה'; ועכ"פ היה לו לומר יתברך כבוד ה', לא ברוך. ורד"ק פירש יתוסף כבוד ה' כשסר ממקומו, כלומר בהתרחקו מבית המקדש. ודון יצחק פירש ברוך ומהולל תמיד יהיה כבוד ה' אעפ"י שסר ממקומו הוא בהמ"ק; וכמה רחוקים ודחוקים הפירושים האלה! ורמב"ם במורה ח"א פרק א' פירש ממקומו כפי מעלתו (ועיין פי' דון יצחק על המורה שביטל דעת האפודי בהבנת דברי הרמב"ם), אך אין שום ראיה ברורה שתהיה מלת מקום נאמרת להוראת המעלה והמדרגה. ואין שום חצי ראיה שתהיה המ"ם משמשת להוראת כפי. לפיכך נ"ל ברור כי טעם המליצה הזאת כטעם ויהי כבוד ה' (למטה י' ד'), וירומו הכרובים (שם ט"ו), בעמדם יעמדו וברומם ירומו (שם י"ז), וזה מפני שהכ"ף והמ"ם קרובות מאד במכתב שמרוני שהוא העברי הקדמון אשר בו כתבו הנביאים את ספריהם. ודוגמת זה למטה י"ו י"ט סלת ושמן ודבש האכלתיך, צ"ל האכלתים. ומזה נמשך ג"כ כי בקצת ספרים היה כתוב וישפוט את ישראל בימי פלשתים ארבעים שנה (שופטים סוף סימן ט"ו) במקום עשרים, כמו שנזכר בירושלמי פ"ק דסוטה, וזה מפני שקצת מן הסופרים כתבו מ במקום כ. ומזה נמשך ג"כ מה שכתוב בד"ה (ב' כ"ב ב') בן ארבעים ושתים שנה אחזיהו במלכו, והוא שבוש גמור, שהרי יהורם אביו היה בן שלשים ושתים שנה במלכו ושמנה שנים מלך, א"כ לא חי רק ארבעים שנה, ואיך יהיה בנו בן מ"ב שנה במלכו תחת אביו? ולא נזכר שעברו ימים רבים בין מיתת האב למלכות בנו. ובס' מלכים (ב' ח' כ"ו) כתוב בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במלכו. וכן למטה כ"ז י"א בני ארוד וחילך, וצ"ל וחיכם, וכן בירמיה ג' ח' וארא, והראוי ותרא, כי האל"ף והת"ו דומות במכתב שמרוני; והסך הדבר בשמואל א' כ"ד י"א ואמר להרגך ותחס עליך, משפטו ואחס; וכן בישעיה י"א ט"ו בעים רוחו משפטו בעצם רוחו, כי הי"ד והצד"י קרובות במכתב השמרונים. גם הנו"ן והפ"א קרובות במכתב שמרוני; ומזה (למטה כ"ב כ') והנחתי והתחתי אתכם, משפטו (לדעת יח"ק) והפחתי. וא"ת והלא אנשי כנה"ג שהיו קרובים בזמן ליחזקאל תקנו י"ח ברכות, ושם (בברכת שלישית) נזכר פסוק ברוך כבוד ה' ממקומו — דע כי נמה התפלה נתחלף הרבה במשך הדורות, ועניין הקדושה שאומרים המלאכים יתכן שנוסף זמן רב אחרי כנה"ג; ובספרי (פרשת וזאת הברכה) מצאנו שהיו אומרים בכל יום, קדוש אתה וגורא שמך וכו', ועד היום במנהג האיטליאני או מנהג בני רומה (שהיא לפי הנראה הקהלה היותר קדמונית שבאיברופא) היחיד אומר לדור ודור נמליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה בא"י האל הקדוש; ואין שם זכרון למלאכים ולקדושים. ואף אם תמצא לומר כי אנשי כנה"ג הזכירו להזכיר הקדושה שאומרים המלאכים, הנה עיקר הקדושה אינו אלא קדוש קדוש קדוש

האמור בישעיה, ואחר זמן הוסיפו ברוך כבוד ה' ממקומו, ופסוק ימלוך ה' לעולם, על דרך שאחר כמה דורות כשעמדו האויבים ולא היו מניחין את ישראל לקרוא קריאת שמע, הוסיפו בקדושה דמוסף פסוק שמע ישראל ומלות אני ה' אלהיכם. — עכ"ל בפסוק ותשאני רוח. והנה יש בידי תפלה כ"י על קלף מנהג משונה (ואולי הוא מנהג קרפנטראס), ואין בו כלל נסח אתה קדוש, אלא בכל יום אומרים נקדישך ונעריצך ואח"כ לדור ודור נגיד גדלך וכו'. והנה קרוב לודאי כי המשבע שתקנו הראשונים בברכת קדושת השם אינו אלא לדור ודור נגיד גדלך, וכל לשון כיוצא בו, שהכוונה בו לומר שאנו מהללים ומקדישים אותו, כי קדוש הוא; ואמנם קדושת המלאכים אינו אלא תוספת שהוסיפו האחרונים. ואחר שהוסיפו הזכרת המלאכים תקנו ג"כ נסח אתה קדוש וכו' וקדושים בכל יום יהללוך סלה, הנאמר על המלאכים, ואיננו מעיקר הברכה, ואיננו מטבע שטבעו הראשונים. וכן הקדושה שאומרים ביוצר המאורות גם היא תוספת האחרונים. ואחרונים שאני אומר הם התנאים והאמוראים, שהיו מאוחרים הרבה לאנשי כנה"ג, והם ראשוני ראשונים לגבי דידן. — איזה הוא השיר אשר תרגם רמ"ל? — מי הוא ומה הוא הבחור נפתלי הירץ בן J. H. Nathansohn איש עירך?

החזק ידידי באהבתך את הדורש שלומך וטובתך בכל לבבו ובכל נפשו,

הכו"ח פה פאדובה ה' אלול ת"ר,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXXIV

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 295. Vol. III Nr. 52

כ"ו אלול התר"ר 24. 9. 1840

לכבוד ידידי החכם המפואר כש"ת מהר"ש צונץ שלום עד העולם:

ראיתי ס' דרשותיך והוספתי לך אהבה וכבוד, ונתתי אחת מהן לאחד מתלמידי הבקי בלשון אשכנז לתרגמה יהודית, להתרגל בחכמת לה"ק, ועבד הבחור עבודתו, ועבדתי אני עבודתי להגיה ולתקן, והנני שולח אותה אליך, נייאיהרס-געשענק; ואתה קח נא מנחתי מידי באהבה וברצון כאשר אני מקריבה לפניך בלב שלם ובאהבה ברה. מה תכונת הסעמינאר אשר הוקם או יוקם תחת הנהגתך? זה שלישה חדשים כתבתי אליך, ותשובה לא ראיתי. עד היום לא כתבת לי אלא לישאול, יראה נא אל עבדך פעלך גם להשיב לישואל.

דע ידידי החכם היקר כי הביא ה' לידי קובץ כ"י יקר מאד נקרא תשובות הגאונים, נחלק לב' חלקים, הראשון קצתו נדפס בם' שערי צדק, אך בסדר אחר, על כן לא אדע בצמצום אם נדפס רובו או חציו; והשני כולל תשובות גאוני צרפת, רגמ"ה, רש"י, ר"ת, ומזה לא נדפס רק מעט אחת הנה ואחת הנה, ואני מעתיקו

עם הערות, וזה מביאני לשאול ממך השאלות האלה: 1 היכן מצאת ר' שלמה בר שמשון אשר רשמת בצייטשריפט פיר דיע וויסס' ד' יודענט' עמוד 337 ? הודיעני בחסדך כל מה שידוע לך על אודותיו. ואני מצאתי כי ר' יצחק בר יצחק (?) היה קרובו והיה שואל ממנו ומר' יצחק הלוי (נראה מזה כי רשב"ש היה זקן מרש"י). 2 מי יתכן להאמין שהוא רבנו שמואל הלוי שרבנו תם מזכירו ? — 3. עזריאל בר נתן נזכר בשום מקום מלבד הגהות מיימוניות יבום וחליצה פרק א' ? 4 יוסף בר יהודה שאל שאלה לרש"י, נודע ? 5 יוסף בר יהודה מסי רבנו הקדוש, נודע ? היתכן שיהיה רבנו הקדוש תאר לרש"י ? גם מצאתי: שאלה זו נשאלה מאנשי פרנא והשיב רבנו הקדוש. הן ידעתי כי רבים נקראו קדושים כי מתו על קדוש השם, וכמרדכי פסחים סימן 797 מצאתי בשם רבו הקדוש וכו', ובראב"ן דף קמ"ט ע"א קבלנו מרבנו הקדוש הלוי, ובקורא הדורות דף י"ד ע"ב מזכיר רבנו יצחק הקדוש, אך זה רבנו הקדוש סתם לא אדע מי הוא. 6 שמריה בר מיכאל, היות שם אביו מיכאל, נודע? — 7 שמעון בר שמואל, נודע? — 8 יום טוב בר יהודה קרובו של ר"ת ואחיו של ר' אליעזר, נודע? — 9 ר' יוסף בר מנחם ור' יעקב ישראלי (בר יוסף ישראל) (והוא נזכר בס' הישר 632) שואלים לרשב"ם — 10 גור אריה מי הוא? — 11 זו תשובת ר' יצחק בר מנחם לתלמידו ר' אלעזר בר יהודה, היה בימי רש"י או קודם לו — 12 זרח בר אברהם ורש"י משיבים ביחד אל הישיש ר' יקר בר מכיר — 13 רבי משיב לר' יוסף בר אהרן ולר' יוסף בר מאיר (קרובו של רש"י) ולר' אליעזר הכהן בר יהודה. 14 ר' יוסף בר פריגורים — 15 רבנו גרשום לר' יצחק בר יוסף. — 16 הנ"ל לר' ליאון בר מרדכי ולמר צדקיה בר אלעזר, ורבנו שמואל השיב נגד ר"ג, ורבנו משולם קאי כותיה דר"ג. — 17 ר"ג לר' ליאון ולר' יושתו. — 18 הנ"ל לר' שמואל בר יונה. — 19 שלמה בר אברהם, אברהם אזרח בר מתתיה, ומנחם בר יהודה, חכמי רומי, משיבים לחכמי פריש 20 ר' יצחק בר מנחם שואל לר' אליעזר הגדול (בר יצחק). — 21 ר' מנחם בר מכיר היה בן דודו של ריץ בר יהודה. — 22 יוסף בר יצחק הנזכר בס' הישר סימן תרי"א מי הוא? על כל החכמים האלה תודיעני בחסדך כל מה שנודע לך. וגם תודיעני אם יש דבר העומד נגד שני דברים אלו שאני אומר: א' ר"ת היה לו בן, שמו יצחק, והוא הנזכר בס' הישר סימן תר"ד. ב' ר' אליעזר ממיץ בעל ס' יראים היה שם אביו שלמה.

אתה עתה ברוך ה', יחדש ה' עליך שנת חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון שנת זית שמן ודבש, יתן לך טוב כלבבך וכל עצתך ימלא כל יקר תראה עינך כל העלומה תוציא אור, ויברך את כל מעשה ידיך בהנהגת הבית החדש (זמינר בברלין), וצאן קדשים במקל נעם תנהג, כרועה עדרו ירעה עלות ינהל, ואני אנסיכה ידידי, תהלותיו בהגידי, אמצו בהמליכי יאזור עז וימלוך אליל בהשליכו, יודאיזמום בהמליכו, ורוח השומאה (נ"א יון) עד מטה מטה בהנמיכו, יראה זרע יארך ימים וחפץ יהוה בידו יצלח, ויגידו שמים את צדקו וראו כל

העמים כבודו, כנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ו אלול שנת ירום ונשא ונבה מאד החכם י"ט ליפמאן צונץ, לשם ולתפארת ולתהלה בקרב הארץ, פחדי סלאיך יפצחו בקול י"ט מלך —

העבד רצוע אזן אל המזוזה
אוהב טהור לב שד"ל.

Nr. CCLXXXV (1

An Herrn Os. H Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 300. Vol. III Nr. 54

כ"ה תשרי הת"רא 25. 10. 1840.

לידיד נפשי מחמד לבבי הקצין החכם היקר יה"ש שלום עד העולם.

אחרתי לתת מענה למכתבך הנחמד, כי יום יום הוחלתי מתי יבא אלי הבחור הרמב"ם, והנה אתמול בא אלי, והיום הנני ממהר לכתוב אליך . . . . . הייתי מצפה שאולי אתה תשלח אלי על ידו ספרו של הרב הירש חיות מזאלקיעב, גם הרואה אמרתי אולי תשלח אלי. אך הואיל ולא התעוררת לשלוח, רואה אני כי יותר טוב שלא יבאו לידי, כי אולי היו גורמים לי אבוד זמן להשיב על הלומותם ועל גדופותם. שמחתי מאד על תולדות רש"י שידפים בלאך עם הערות, ומאד נכספה נפשי לראותו. ועל מאמרו אי כבוד ימלא שחוק פ. כי כל מה שהחמורים נוערים והכלבים צועקים נגדי, אינם אלא מוסיפים עשרות לראשי, כי כפי גודל המלחמות אשר סבבוני כן תגדל תפארתי. הלתהלה תחשב לי אם הייתי מכריז דברים שרוב בני דורי מסכימים בהם?

היום כתבתי ליאסט כדברים האלה: אחד מאוהבי שלח לי העתק ההערה אשר העירות נגדי בשבח הרמב"ם בנומ' 34, והנני מוחל וסולח, כי ידעתי כי כן חובתך וכן ראוי לך לעשות, לבל יקצפו הקוראים על אנגאליך; אך אם אולי בלב תמים היו דבריך, ואם כפיך כן מחשבתך, אז הנני מוכן להוכיח על פניך כי שקר דמית.

אמור אל החכם ד' איצק מיכל שאין ראוי למהר ולומר לשד"ל: טעות היא בידך. אפס כי איש האומר כי מאמר:

דעה חכמה, ואם דעתה פליאה
דעה חשבון ובין ספרי רפואה

ותדע לך אזי מולד לבנה
ועת המועדים ישנה בישנה
וישקוי מחלתך גם מזורך
אזי תמצא לך גם לחברך

1) צריך עיון אם האגרת הזאת ושלאחריה יש להן שייכות עם מה שנדפס בכ"ח ז' דף 53—19 (ישעיה)

הוא עצה ללמוד המעטאפיזיק, ולפניה המאטהעמאטיק, והוא עם זה מתמאר לכתוב ס׳ על העסטעטיק אין בידי להתוכח עמו, כי רחקו דרכי שכלו מדרכי שכלי כרחוק מזרח ממערב.

הנני מודה לך במאוד מאד על העתקותיך . . . . . .

על דבר מחקרי שד״ל הלא ידעת כי רבות מחשבות בלב איש ונו׳.

השתוממתי בראותי (כי אחד מאוהבי שלח לי) מה שנכתב באננאלען על אודות תשובות הגאונים שבאו לידי, ורק מאתך יצאו הדברים. לא קצפתי על זאת, כי סוף סוף אין בזה רע; אך אין זה ד״א, כי אולי היה בלבי לכתוב אני בעצמי מודעה יותר שלמה, ואולי ג״כ לא היה ברצוני שיוודע הדבר לרבים בטרם אראה אם אוכל לעסוק במלאכה ההיא. והנה ודאי הקורא יחשוב כי מאתי יצאו הדברים, ויחשוב שאני כבר הבטחתי לעשות המלאכה, ואם לא אעשה הרי אני מחוסר אמנה.

ועתה הנני מעניש אותך ידידי לבלתי הגיד לך במה אני עוסק עתה.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ״ח תשרי שנת יתן לך טוב בלבבך.

ידידך בכל נפשו שד״ל.

Nr. CCLXXXVI

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 301. Vol III Nr. 55

26. 10. 1840. כ״ט תשרי התר״א

לרבא דעמיה, מנדעא ונהורא שרי עמיה, ידידי ואדוני היקר כש״ת מוהר״ר רמ״ל שלום עד העולם.

אחרתי להשיב לאגרת פקיד דפוסך מיום 17 Sep., כי יום יום הוחלתי לראות מכתבי ידך לקיים מה שנאמר שם Herr Landau wird sich nächstens die Ehre geben selbst zu schreiben כי כדברי המן אמרתי בלבי למי יחפוץ המלך לעשות יקר יותר ממני, ובאולתי אמרתי הסופר השמיט בטעות מלת Ihnen, וצריך להגיה Ihnen zu schreiben. אך עתה ראיתי כי יפה אמר ר״ת (ס׳ הישר סימן תר״ך דף ע״ב ע״ד) ״ומגיהי חנם, בעיני דינם, למדורי גיהנם כי מה יותר גיהנם מתקוה כוזבת?

ואחרי אשר עדיין לא זכיתי לקבל מכתביך, הנני משיב עתה לאגרת הפקיד, והנני מודה לך ולו על השלישית אשר הסכמתם לנכות לי . . . . . .

ועתה אחת אשאל מאתך אותה אבקש, שתוסיף שתי נוספות קטנות בסוף אבני זכרון אשר שלחתי אליך. לך נא אדוני בקש אחר סיום המצבות בהערות אשר העירותי על בתולת בת יהודה, והנה בסוף הערה ב תוסיף המלות האלה:

סדר אתה כוננת אשר בידי כ״י הבלתי ידוע בעולם, הוא מפורסם בארץ פיימונטי, ואומרים אותו ביום הכפורים בשלש קהלות Fossano, Moncalvo, Asti, כי בני הקהלות האלה מתפללים כל השנה כמנהג אשכנז, ובר״ה ויוה״כ יש להם מנהג מיוחד בקונטרים כ״י. את זאת הודיעני ידידי ותלמידי היקר והנכבד מוהר״ר הלל ברוך שלום קנטוני אב״ד בעיר טורין וראש לכל קהלות פיימונטי, וכבר הבטיחני לשלוח אלי הקונטרים ההוא. ואת ההערה השביעית תחליף למי מה שאני נותן לפניך היום.

במקום זה יעבור לנחות וזה לנחות, יתכן להגיה זה יעבור לנחות וזה לדחות, כלומר זה ינהלהו למחוז חפצו, וזה ידחהו וירחיקהו מדרכו. כך עלה במחשבה לפני ידידי הקצין המהלל ברוב התשבחות הפו״מ כמ״ר גבריאל ישראל חיים יוסף בר מהח״ר מאיר טריאסטי, וידידי מוהר״ר קנטוני הנ״ל, וידידי החכם הרופא מהח״ר שמואל חי דא לא וואלטא, וידידי ותלמידי (בני בכורי אשר למד עמי מאז בשנת תקפ״א) מהח״ר אהרן יוסף (אשר שרתי לו השיר האחד עשר מכנור נעים [ח״א] בן ידידי מורי והבי מהח״ר מאיר ראנדעגגער נ״י.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ״ט תשרי שנת יתן לך טוב בלבבך,

ידידך ועבדך שד״ל.

Nr. CCLXXXVII

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 305. Vol III Nr. 58

18. 11. 1840 כ״ב חשון התר״א

לכבוד ידידי ואדוני, ראש השלישים יושב בשבת תחכמוני, בעל בעמיו, סתרם ומגנם חסדו ורחמיו, עץ חיים הוא לכל אשר בצלו יתחבא, עפיה שפיר ושגיא אנביה, ומזון לכלא ביה, פו״ם ממלל, בחכמה ובענוה כהלל, עיר וקדיש מן שמיא נחית, לא ירע ולא ישחית, אוהב שלום, ורודף שלום, במתק ורסן עשק ושטנה יבלום,

אשרי עבדיו, וצאן ידיו, אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו, לא הביט און ולא ראה עמל, ה״ה כבוד החכם המפואר מוהר״ר רמ״ל, ברכה ושלום, מעתה ועד עולם.

ביום אתמול הגיעני מכתבך היקר, והנני ממהר להשמיעך דעתי בענין המלות החמורות אשר ענותך תרבני לדרוש את פי עליהן.

בירושלמי ברכות פרק א׳ וכפיו פרושות השמים אמר ר׳ אייבו כגון הדין זקרים היה עומד, כך הוא ביסה מראה, ונ״ל לפרש נקרים Anacrisis והוא

חקירת הנחשדים בבית דין, וזה היה בימי קדם ע"י סנופים (tortura) (ומזה quaestio שענינו חקירה וענינו ג"כ tortura, ומכאן קוסטינר quaestionarius ענינו בש"ם שר הטבחים), והנה אמר ר' אייבו כי שלמה המלך בהיותו כורע על ברכיו וכפיו פרושות השמים היה דומה לאדם שמסגפין אותו במשיכת החבל, כי הנה כפיו היו פרושות למעלה כמו שהיו ידי המסוגף תלויות למעלה, וגם היה כורע על ברכיו כמו שעושה המסוגף התלוי באויר, שהוא משתדל לאסוף רגליו אל גופו, כי בזה עוזר עצמו עזר מעט (ככתוב במעשה ישרון זצוק"ל אשר סגפוהו בראגוזה בשנת שפ"ג על העלילה הידועה). וגם כי מלת Ἀναχρισις היא שם החקירה והסגוף, לא שם התאר לאיש הנחקר והמסוגף, הנה יתכן לעשות ממנה שם התאר Ἀναχρισης.

במדרש שמואל פרשה כ"ב ותקח מיכל את התרפים תני בשם ר' אייבו ניקורים של בדולקי, ובמדרש ילקוט שמואל רמז קכ"ט ניקורים של ברוקלי. והנה רד"ק בפי' שמואל כתב: וסירוש כביר עזים כר עשוי משער העזים וי"ת גודא דעזיא, וכן אמרו במדרש. ויען לא מצאתי דבר במדרש על כביר העזים, אומר אני כי מאמר ר' אייבו איננו על התרפים אלא על כביר העזים, והמעתיקים כתבו תחלת הסמוך והשמיטו קצתו, כאשר עשו במקומות הרבה. והנה כביר העזים פירש רש"י ז"ל עור מופשט שלם כחמת, והנה בלשון יוני Ναχος ענינו עור עם הצמר (pellis cum suo villo), על כן נ"ל כי במקום ניקורים צ"ל כאן נקום. ואמנם במקום בדולקי או ברוקלי קורא אני ברולקי, והוא בלשון יוני Βαρυλογοι, או בלשון מורכב מן יוני ורומי baryloqui והנה Βαρυλογος הוא תאר לדובר רע ומוציא דבה (Qui gravem ac odiosam orationem habet, maledicus), והתאר הזה יצדק מאד על המשחקים בימי קדם בפני קהל ועדה ומשמיעים שירי עגבים, ליצנות ולשון הרע (Satyra). והנה האנשים ההם היו מתכסים בעור עזים בעל שער, להדמות לשעירים (Satyri), אשר מזה בא לשיריהם שם Satyra.

והנה צדק ר' אייבו באמרו כי כביר העזים הוא עור עם השער שעליו, כאותו שהיו רגילים ללבוש בעלי המאטירע העושים עצמם כשעירים.

זה הוא תכלית מה שהשיגה ידי לעת עתה, ואתה בחכמתך תשפוט. ואם תשאל משפטי על דברי אלה, אומר באמת ובלבב שלם כי הראשון (פירושי במאמר הירושלמי) הוא אמת, והשני (פירושי למאמר המדרש) אפשר שהוא אמת.

ועתה אחרי אשר הגדתי לך דעתי באמת ובתמים במה ששאלת את פי, אשמיעך דעתי באמת ובתמים במה שלא שאלת את פי, ואם חטאתי אתה כרחום סלח לי.

הנה איש הפוסק אומר אלי כי לא יוכל לשלוח לי כ"ת החמישי, כי עדיין לח הוא, ושאמנם יקוה כי עוד מעט אוכל לקבל גם החמישי גם הששי יחדו. וזה בעיני קוץ מכאיב וסלון ממאיר. וכי לא היה אפשר לעכב שליחות הספרים יום או יומים עד יחרב ויבש העיר, או לא היה אפשר ליבשו בתנור וכירים? הַאֵם, חלילה! גם אתה תהפך לאכזר לי, ונוסף גם כבודך על שונאי? אין ספק אצלי כי כ"ת החמישי יכלול דברים קשים עלי (והיה שכרי על מכתב ר' אברהם

בן הרמב״ם אשר שלחתי מתנה לידיד נפשי ועטרת ראשי, אך מה בצע להסתירו מנגד עיני ירח או ירחים? ואני היה לבי בטוח כי הכורם ימהר לשלוח אלי התמישי, למען אשלה אליו ענינים לנטוע בששי, כי כבר כתבתי לו כי ביום ראותי את החמישי אדעה מה אעשה מכאן ולהבא — ועתה אדוני וידידי היקר, הודיעני נא את דרכך ואדעה אם מצאתי חן בעיניך, או אם הסיתוך יכלו לך אנשי שלומי אשר היתה נפשי קשורה בנפשם, אחי בגדו כמו נחל, ועל כל פנים זאת נחמתי בעניי, כי לא לבקשת הכבוד, או להיותי מקנא בכבוד זולתי, או לאהבת בצע כסף, הייתי איש ריב ואיש מדון לכל הארץ; רק להיותי מתגבר להקים את סכת היודאיזמוס הנופלת, ולהיותי משתדל לרומם דרכי רש״י (אשר הם דרכי חז״ל ודרכי הנביאים, והם הם דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט) על כל התחכמות אישר אין יסורתה על הצדק והמישרים. ואם היתה מלחמתי להנאתי ולטובתי הייתי מצטער, בראותי רבים קמים עלי, והייתי נס מן המלחמה. אך לה׳ המלחמה, ותוחלתי מה׳ שאם לא יועילו דברי לרבים, יועילו ליחידים, ואם לא יועילו בדור הזה יועילו בדור אחר, על כן לא אחריש כל עוד נפשי בי.

ועתה עוד אחות אדברה נא לפניך, והוא כי ידידי אשר בקשו ממני להביא להם ש״ס שלך, קשה בעיניהם לשלם הפרענומעראציאן, כי יאמרו אין אנחנו פרענומעראנטען, אבל אנחנו משלמים בפעם אחת כל החלקים אשר ראו אור. והנה הם דואגים שמא לאחת ממסבות הזמן ישאר הדפוס בלתי נשלם, ונמצא שהוציאו על החלקים הראשונים יותר מכדי דמיהם, על כן אין רצונם לשלם אלא מחיר החלקים הבאים לידם. ועתה אדוני הודיעני נא אם יש את לבך לעשות את בקשתם; ואם לא, הנה אנכי אמלא החסרון ואשלם מביתי מה שלא ישלמו הם לידי.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום ואוהביך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה כ״ב מרחשון שנת זית רענן יפה פרי תאר קרא ה׳ שמך,

ידידך ועבדך המצפה לתשובתך, שד״ל.

Nr. CCLXXXVIII

An Herrn Os. Hirsch Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 307. Vol. IV Nr. 1.

11. 12. 1840. י״ו כסלו התר״א

לידידי היקר המשכיל ונבון יה״ש ברכה ושלום.

טרדותי לא יתנוני השב רוחי, ולא אוכל להתעלם אתך באריכות ככל חפצי. אולי ככר נדסם באנגאלען תשובה ארוכה ששלחתי ליאסט על דברי האריענט אשר ישמת לפני, ואולי ככר היא בידך. צר לי מאד מה שמצאת בשם הגדולים על סבת שם רש״י והש״ר מקוצי, פן הכלבים עזי נפש יהרצו לשונם עלי ועל חביבי אבי״י; ואולי אני בעצמי אשלח ליאסט מודעה על זה. ואתה ידידי ראה נא מקרה אחד לי ולך. הנה אני זה שנה בבב״י עמוד 64 ציינתי מקום מאמר אחד במס׳

סופרים, ואתה באגרתך הגדת לי עתה כחדוש גדול שמצאת מקום המאמר ההוא! המלאכה אשר עבדתי בה בימים שעברו היא שקראתי המרדכי מראשו לסופו ושו"ת מהר"ם הארוכות ורשמתי על סדר א"ב כל הרבנים הנזכרים שם עם ציון כל מקומותם, וכל המובן משם על קורותיהם. ועכשו אני קורא ס' האסופות כ"י (אשר ביד ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י), ואני מלקט ממנו ומוסיף באותו קונטרים, וכן אעשה אי"ה בשאר ספרים כ"י הבאים לידי, אך חסר פנאי אני מאד מאד, והמלאכה הזאת קבלתיה עלי רק בשביל תש' הגאונים שבידי כ"י, למען אדע אם החכמים ההם והתש' ההן ידועים בעולם אם אין. ומה שעשיתי עד כה מן המלאכה הזאת יש לי בו קורת רוח הרבה, כי יותר משלש מאות קדמונים ערוכים לפני, עם רשימת מקומות דבריהם וקורותם, ומתוך זה יתבררו ויתלבנו מבוכות רבות הנמצאות בספרי הדורות, וכ"ש אם אזכה להשלים המלאכה ולבדוק שאר ספרי קדמונים בדפוס ובכ"י. מלאכה זו אין רצוני שתוודע לעת עתה ברבים. מתש' הגאונים לא העתקתי רק עשר, אך ההערות מרובות על האגרות, ובאמצע מלאכת ההעתקה החלותי המלאכה האחרת הנ"ל, למען תהיינה הערותי יותר שלמות. גם שאלתי לצונץ כ"ד שאלות, ולקצתן מצא מענה, ולקצתן לא מצא, וראיתי כי באמת חכמתו רחבה מני ים, ונראה כי מימי נעוריו הוא מלקט והולך, ונראה ג"כ היותו איש צדיק וישר. כתב לי שיכתוב באננאלען מה משפט הזעמינאר אשר יוקם בברלין, אם תראה דבריו ותעתיקם לי תעשה עמדי חסד, כי מאד נכספה נפשי לדעת מה תהיה תכונת הבית ההוא. גם תודיעני מה הם הענינים הנדפסים משלי באננאלען אחר נומ' כ', כי מזמן לזמן שולח אני ליאסט, ואינני רואה ממנו לא אגרת ולא אננאלען. בענין לשון כנען דע כי כבר קדמני החכם רמ"ל במרפא לשון מס' שביעית, ואם תכתוב על זה, ראוי להזכירו לשבח. ואם תזכיר מה שהעירותי על הרשב"א, אל תשכח להודיע כי עדיין מסופק אני בהשגתי עליו. אור זרוע קצר שאול הוא אתי, ועדיין לא נפגיתי לבדקו כראוי. ומה אענה ומה אמר כי גם מה שהעתקת לי ממנו לא קראתי הכל. דרוש נא וחקור אם תוכל למצוא שם אביו של בעל ס' יראים. צונץ הראני בס' התרומה-סי' קל"ח שהוא שמואל, ואני בתש' הגאונים שלי מצאתי תלמיד ר"ת שהיה שמו אליעזר בר שלמה, ולהיות כי גם הר"א ממיץ היה תלמיד ר"ת, דעתי נוטה שהוא הוא, ושט"ס נפל בס' התרומה. ובמרדכי פרק אין מעמידין מצאתי ר"א בר שלמה, ולא אדע אם הוא הוא.

אראה בשמחה רשימת תחלת כל הסליחות אשר לבני אויניון. ומי יתן ואראה תולדות רש"י בלה"ק! כ"ח החמישי עדיין לא ראיתי. האגרת אשר באה לידך בכתב משי"ט, לא היתה כתיבת ידו, אך כתיבת ידי תלמידי היקר והנחמד רמב"ם.

בענין לישון כנען ראוי להזכיר ג"כ יוסיפון פרק א', ע"ש. עוד ראה זה מצאתי בראב"ן סי' ר"ע דף נ"ב חולי הנקרא בלעז שטרניי דוסי, ע"ש. ונ"ל צ"ל טשרניי דוסי (czarna duscha) נשמה שחורה, רוח רעה, וסיוע לזה מצאתי כי הסלאבען היו קוראים לאלוה הרע טשרני בוג (Zernebog) אלוה שחור, כן כתב לייבניץ בספרו Théodicée סימן 136. אך ידידי הקצין החכם הר"ר אלכסנדר זיסקינד מינץ (תן נא שלום בשמי לו או לבנו היקר דוד) מקיים נסח שטרניי דוסי, ומפרש נשמה מן הצד, והבוחר יבחר. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום כנפש הכו"ח פה פאדובה י"ו כסלו תר"א.

ידידך שד"ל

Nr. CCLXXXIX

An Herrn D$_r$. I M. Jost in Frankfurt A/M

בצד שמאל של הפנקס

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 309. Vol, .IV Nr. 2.

30. 12. 1840. ו׳ טבת התר״א

על ס׳ יסוד מספר להראב״ע .

כבר הודעתי בכרם מחברת שניה עמוד 76 כי יש בידי ס׳ יסוד מספר להראב״ע, ועתה בא לפני הציון הלז, וראיתי כי נזכר בו (עמוד 48) הס׳ הזה כסגלת מלכים הנמצאת בעיר פ־יש, וחכם גדול בחכמות הלמודיות מבטיח להוציא לאור תוכן ענינו באחד ממכתבי העתים; אז אמרתי בעוד שהחכם המהנדס יעשה את שלו להודיע לרבים תוכן עניני הספר באחת מלשונות הגוים, הלא עלי לעשות את שלי לפרסם קצת מדברי הס׳ ככתבם וכלשונם להנאת כל בני ציון היקרים אוהבי לה״ק. ועתה יודע לכל כי שני ספרים כתב ראב״ע בשם יסוד מספר, אחד קטן ואחד גדול. הקטן שיעורו שלשה דפים בינונים, והמכוון בו לבאר דקדוק מלות המספר, וזה פתח דבריו:

ראה ספר כליל שפר יסוד מספר שמו נקרא
לאברהם בנו מאיר ספרדי בנו עזרא

נאם אברהם, זה הס׳ נחלק לחמש מעלות, והמעלה הראשונה האחדים שתחלתם א׳ וסופם ט׳. אחד במקום שהוא מוכרת בטעם הענין וכו׳. וסוף הס׳ כך הוא: המעלה החמישית עשרת אלפים, ועל ל׳ נקבה רבבה בצמה השדה נתתיך וכו׳, וטעם צאננו מאליפות פועלות, כי מרבבות הם פעולות, שצאננו נחשוב כי ברך ה׳ אותם עד שתלדנה רבבות בכח הפין ה׳ ברוך הוא ולא בדרך התולדת.

והנה בעל שפתי ישנים ואחרים אחריו חשבו כי ס׳ יסוד מספר אחד הוא עם ס׳ האחד, ואני יש בידי ג״כ ס׳ האחד, והוא קטון מן הקודם, ואין ענינו דקדוק הלשון, אלא ביאור סגלות המספרים, וכה תחלתו:

בשם האחד לבדו, יחל אברהם עבדו

האחד סופר את עצמו, ואין אחר סופרו, והוא יספור כל מספר, והוא שרש ויסוד ומרובע ומעוקב, והוא דומה לעצם הדבר הנושא כל המקרים, וכל מספר בכחו, והוא בכל מספר במעשה וכו׳. וזה סוף הספר: והנה עלה הכל שס״א, וזה הוא מרובע י״ט.

ואמנם הס׳ השני הנקרא יסוד מספר הוא כולל כל חלקי חכמת המספר, ויש בתוכו קצת פירוש, והספר עם הפירוש הוא ג״ב דפים. החכם בוקסטורף בספרו Bibliotheca rabbinica בתוספת (Appendix) הכוללת רשימת ספרים אשר נשרחה אליו מעיר קוסטנטינופולי הזכיר ס׳ המספר להראב״ע, ואמר שהוא Arithmetica ונראה כי הוא עצמו ס׳ יסוד מספר אשר בידי. הס׳ הזה נחלק לשבעה שערים, וכן גם De Rossi בדיציאונאריו שלו כתב כי ס׳ המספר נחלק לשבעה שערים, אך הוא אומר כי הספר מדבר על עשרת המספרים הראשונים, ונראה כי הוא לא היה בידו אלא ס׳ יסוד מספר הקטן, וזה מוכח ג״כ ממה שכתב

על Codex 314, ואמנם מה שכתב שהוא נחלק לז' שערים, זה לקח ממקום אחר, כלומר מרשימת ספרי איזו ביבליאוטיקה אשר נמצא שם באמת ס' יסוד מספר הגדול אשר בידי. וזה לוח השערים השבעה אשר בב"י הזה אשר אתי:

א' שער הכפל, לכפול חשבון על עצמו, או על אחר וכו'.

ב' שער החלוק, לחלק חשבון כלל על פרט, או שנים כללים על פרט א' וכו'

ג' שער החבור, לחבר מספר אל מספר, פרט עם כלל, או כלל עם כלל.

ד' שער החסור, לחסר מספר ממספר, פרט מכלל, או כלל מכלל (אמר שד"ל אין ידי משגת להבין למה הקדים המולטיפליקאציון והדיויזיאון שהן פעולות מורכבות וקשות, ואיחר האדיציון והסובסטראקציון, שהן יותר פשוטות וקלות, וכל אדם יראה בזה דרכו של הראב"ע, שהוא לסתום דבריו, ולבלבל לב הקורא)

ה' שער השברים, והם על דרכים רבים, שלמים עם שלמים ונשברים עמהם, או שלמים ונשברים עם שלמים ונשברים למיניהם, או שברים על שברים, או שברים על שברי שברים, או שברי שברים על שברי שברים, בין לכפול בין לחלק בין לחבר בין לגרוע, ומאזניהם (אמר שד"ל הנה כאן הראב"ע קורא שברים לחלקי האחד (fractiones), ובמקומות אחרים, וכן למטה בסוף הספר, הוא משתמש במלת שברים להוראה רחוקה מזו, והוא להורות על מדת השטח (area) (עיין כ"ה ב' עמוד 70), על כן אין לתמוה אם (לסתום דבריו) השתמש ג"כ במלת מרובע בשתי הוראות מתחלפות (quadratum et quadruplum), עיין כ"ח הנ"ל עמוד 71, ותלונת האיש המעלים שמו (כ"ח מחברת רביעית עמוד 114): מה היה לו להשתמש במלה בעלת שתי הוראות שתי פעמים זא"ז פעם בכה ופעם בכה? אם בדברי רש"י היינו עוסקים היתה חזקה, אבל בדברי ראב"ע הרי היא כחרש הנשבר).

ו' שער הערכים, והוא שער נכבד מאד, כי ממנו יוכל האדם להוציא רובי השאלות הקשות ורובי הראיות מחכמת המזלות יצאו מן הערך.

ז' שער השרשים המרובעים וכל המאזנים שלהם, כי רבים הם, וחכמת המדות תלויה בשער הזה, והוא חמור מכל השערים, ואין כח במשכיל לדעת קדרות המאורות אם לא ילמד זה השער, ויתרי קשתי העגול יצאו מן השער הזה.

ואמנם הפירוש הנמצא בתוך הספר לא נזכר בו שם בעליו, אך אין ספק שהיה מחכרו מאוחר יותר ממאה שנה להראב"ע, כי הנה מצאתי שהוא מזכיר „אדונינו מאור הגולה החכם הידוע ר' משה בר' שמואל בן תבון ז"ל". והנני נותן לפניך תחלת הס' וסופו. וזה פתח דבריו:

בעבור כי השם הנשגב לבדו ברא בעולם העליון תשע עגולות גדולות סובבות את הארץ, שהוא העולם השפל, ובעל ס' יצירה אמר כי נתיבות החכמה הם בספר וספר וספור, והנה הספר תשעה מספרים, כי תשעה סוף כל חשבון, ואלה יקראו האחדים, שהם במעלה הראשונה, כי עשרה דומה לאחד, ועשרים דומה לשנים, שהם שני עשרות, והיה ראוי שיקראוהו עשרים, כאשר יקראו ממאה מאתים ומאלף אלפים, רק בעבור חבריו הבאים אחריו, שהם שלשים עד תשעים, נהגוהו כמנהגם. והנה שלשים מגזרת שלש, וככה כלם. והנה מאה דומה לאחד, גם

לעשרה, ומאתים דומה לעשרים, גם לשנים, וככה אלף ורבבה, שהם ראשי כללים למספרים הבאים אחריהם, שהם א״ק בכ״ר. והאות על זה, כשתעשה עגול ותכתוב סביבו תשעה מספרים ותכפול תשעה על עצמו, והטעם להיותו מרובע ארכו כרחבו, תראה זה. וכו׳.

והנני מעתיק עתה סיום הספר, אפס לא אשלח ידי להגיה המספרים המוטעים, רק כאשר אמצא בכ״י כן אכתוב, והרוצה לכוין המספרים יכוין מעצמו, או יראה דברי בכ״ח מחברת שניה מעמוד 70 והלאה. וזה לשון הראב״ע בסוף השער השביעי: להוציא קו העגול מן קו האלכסון חכמי המדות אמרו כי הקו הסובב הוא ג׳ מהאלכסון ויותר שביעית, והנה הוא כחשבון ז׳ אל כ״ב, והנה כפלת האלכסון על ג׳ ושביעית, יהיה העולה הקו הסובב או אם תכפול האלכסון שתרצה על כ״ב, ותחלק העולה על ז׳, תמצא הקו הסובב והפך זה אם ידעת הקו הסובב ותרצה לדעת האלכסון, כפול הקו על ז׳, וחלק העולה על כ״ב, תמצא האלכסון. והנה על דעת אלה, אם היה האלכסון אחד, יהיה הקו הסובב ג׳ שלמים ח׳ ראשונים ל״ד שניים י״ז שלישיים. ואריסמדס החכם נתן ראיה כי הוא פחות מזה המספר, כי אמר שהנוסף פחות מעשרה חלקים משבעים, גם הביא ראיה כי הנוסף יותר מעשרה חלקים משבעים וחצי, והנה הנוסף על השלשה שלמים ח׳ ראשונים כ״ד שניים ל״ה שלישיים, ונתן ראיה כי ראוי להיות יותר מזה המספר. ותלמי עשה חשבונו אמצעי, כי התוספת ח׳ ראשונים ל׳ שניים. וחכמי הודו אמרו כי אם היה האלכסון עשרים אלף, יהיה הקו הסובב ס״ב אלף ותתל״ח, וכאשר תסתכל זה תמצאנו קרוב מדברי תלמי, אין ביניהם כי אם ו׳ שלישיות. ובעבור כי עשרה דומה לאחד, והעגול יסובבהו קו אחד, הנה אם שמנו האלכסון עשרה יהיה מרובע היתר בשלישית האלכסון כמספר הקו בלי תוספת ומגרעת. וככה אם עשית מרובע בשלישית העליונה ובשלישית השפלה, יהיו שבריו כמספר הקו, רק המרובע נוכל לדעת שהוא תתקפ״ז וה׳ תשיעיות וד׳ שמיניות תשיעית שהם נ״ג חלקים מן פ״א. והנה אם שמנו האלכסון עשרה ונוציא יתר בשלישית ונעשה עליו משולש, יהיה רבוע המשלש כקו הסובב. וכל מספר שהוא לפני עשרה, יהיה ערך המשולש בשלישית אל הקו המקיף כערכו אל עשרה, ואם הוא יותר מעשרה יהיה ערך הקו המקיף אל המשולש בשלישית כערך עשרה אל הקו. וכאשר נחפש הקו הסובב כמה יהיה אם היה האלכסון אחד, יהיה הקו הסובב שלשה שלמים ח׳ ראשונים ל״ג שניים מ״ב שלישיים גם ל׳ רביעים. על כן שברי עגול שאלכסונו ט״ו שרש חמשת אלפים בלי תוספת ומגרעת. ובמדות ובחכמת המזלות אין צריך לדקדק זה, והנה הוא כאשר אמר אריסמדס שהוא יותר מעשרה חלקים משבעים וחצי, וקרוב מאד לדברי חכמי הודו, שאין ביניהם רק דבר שאין בו ממש. ולדעת הקשתות והמיתרים על דעת חכמי המזלות, דברתי עליהם בספר טעמי הלוחות, כי הם מבקשים למד הקו הסובב מהיתרים, וחכמי המדות מדקדקים לדעת כמה שברים יכילו בעגול, ולפי דעתם אם ידעת האלכסון כפול מרובעו על י״א וחלק העולה על י״ד, אז תמצא שברי העגול.

והפך זה אם ידעת כמה שברי העגול ותרצה לדעת כמה האלכסון, כפול השברים על י״ד וחלק העולה על י״א, והעולה בחלוק הוא מרובע האלכסון, וישרשו הוא

האלכסון. ועתה אשוב לדבר למה יחסרו חכמי החשבון אחד ליסוד. דע כי אחד עד ט' הם המספרים באמת, שהם כנגד ט' עגולות, וכל המספרים אחריהם הם נמשלים להם, והנה הנמשלים הם ראויים לקחת המעלות מהם, והעשרה הם ראויים אל מעלה ראשונה, והמאה בשנית, והאלף בשלישית, והי' אלף ברביעית, וק' אלף בחמישית, ואלף אלפים בששית, וככה עד אין קץ, וחכמי החשבון שמו המספרים הראשונים במעלות, על כן הוצרכו לגרוע אחד ליסוד, וברור זה ותראה בדמיון, בקשנו לכפול ר' על ש', והנה הנמשלים כ' וג', כפלנו זה על זה והיו ו', והמעלות ג"כ הן ו', נחסר אחד למוסד, ישאר ה', ותחלתם עשרת אלפים, והנה הם ששים אלף, וכבר הזכרתי כי בחשבון האמת תחלת הארבעה לעשרת אלפים הוא. והנה הדבר שוה, אך עשו כן כדי להקל על התלמידים.

ראה ספר מחקק באמונה ותמצא בו לכל מספר תכונה

אשר חבר בנו מאיר למאיר קטן שנים וחכם בתבונה

ראה ספר כליל שפר יסוד מספר שמו נקרא

לאברהם בנו מאיר ספרדי אבן עזרא

והנה כל קורא בעיניו יראה כי אמת הוא שהראב"ע הביא גם בס' הזה חידותיו אשר הביא ביסוד מורא ובמקומות אחרים, אבל שהם כאן מבוררים יפה כפי פירוש החכם אייבענבוים, זה איננו, כי דברי הראב"ע במקום הזה סתומים וחתומים כמו שהם בס' יסוד מורא ובשאר מקומות. על כן ראוי והגון שנאמין כי ס' המספר אשר בפריש איננו ס' יסוד מספר אשר בידי. ואמנם הלמוד המובא למעלה עמוד 48 בשם ס' המספר אשר בפריש הוא נמצא ג"כ בס' שבידי, וזה לשונו: על כן כל ד' מספרים שערך הראשון אל השני כערך השלישי אל הרביעי, אם תחבר מרובעי ארבעתן ותדע כמה יעלה, ותחבר הראשון עם הרביעי, ותקח מרובע המחובר, ותוסיף עליו מרובע היתרון שיש בין השני ובין השלישי, יהיה שוה בעולה בראשונה. והנה אם תחבר השני והשלישי ותקח מרובע המחובר, ותוסיף עליו מרובע היתרון שיש בין הראשון ובין הרביעי, ימצא העולה שוה לראשון. דמיון. ערך ד' אל ו' כערך ח' אל י"ב, והנה מרובעיהם ר"ס, והמחובר מן הראשון והרביעי י"ו, ומרובעו רנ"ו, והיתרון בין ו' וח' הוא ב', ומרובעו ד', והנה המספר שוה. וככה המחובר מן השני והשלישי י"ד, ומרובעו קצ"ו, והיתרון בין הראשון והרביעי ח' ומרובעו ס"ד, והנה המספר שוה עכ"ל. והנה כל משכיל יבין כי זה הוא לשון הראב"ע, והלשון המובא למעלה עמוד 48 אינם דברי הראב"ע ככתבם וכלשונם, ונראה כי הורקו מכלי אל כלי, כי החכם הצרפתי העתיק ענינם בלשון צרפת, והחכם האשכנזי הזר ותרגם אותם בלה"ק. אשר על כן שאלתי ובקשתי לפני ידידי החכם המפואר קריצענאך נ"י שישתדל להוציא לאור כל הדברים הנמצאים בס' ההוא הנוגעים לחידות שער י"א מס' יסוד מורא, ככתבם וכלשונם, וכל העם יראו וישפוטו.

עוד זאת אגיד כי בכ"י הנ"ל אשר בידי אחר סיום ס' השם וקודם התחלת ס' יסוד מספר הקטן, נמצא דף אחד כולל פירוש ענין המשולש והמרובע שבתוך עגול שאלכסונו עשרה, ויש שם ג"כ הצורה, והיא אותה שצייר החכם אייבענבוים.

ואולי הענין הזה הוא מה שהביא לחשוב כי הראב"ע פירש דבריו כפי פירוש החכם אייבענבוים. ואמנם אמתת הענין היא כי הלשון ההוא איננו להראב"ע, אבל הוא מלה במלה לשון המוטט בפרשת שמות. ומלבד זה הנה בפירוש ענין המשולש והמרובע שבתוך העגול אין שום מחלוקת ביני ובין החכם אייבענבוים, אלא שאני השמטתי הצורה, וכתבתי (כ"ח ב' סוף עמוד 72): שני המאמרות האלה כבר ביאר אותם בעל מקור חיים פרשת שמות, ועיין שם הצורה, ואני אבארם על פי ההקדמה אשר הגדתי בפירוש המאמר הקודם. ובזמן שכתבתי כך היה לפני מקור חיים דפוס מנטובה, ושם נמצא הצורה עצמה שציין החכם אייבענבוים, ועתה ראיתי כי במקור חיים הנדפס בם' מרגלית טובה הצורה איננה, ואולי מזה נמשך שהיו דברי כס' החתום לקצת החכמים, על כן נתנו יתרון לפירוש הח' אייבענבוים על פירושי. ואני כבר הראיתי באננאלען (שנה שניה עמוד 75) כי משמנה מאמרות למודיים שאמר הראב"ע אני והח' אייבענבוים מסכימים בהבנת שבעה מהם, ורק אחד מהם, והוא הראשון, אין אנחנו הולכים צמדים בהבנתו, ושם הראיתי כי פירושו יש לו יתרון על פירושי בשתים, ופירושי יש לו יתרון על פירושו בארבע.

ועתה אותך אדרוש ואליך אתודע, ידידי החכם קרייצענאך, גדול ביהודה ובישראל נודע! הן אתה חקרתני ותדע כי פשעי אני אדע, באמרך בהקדמת העתקתך לס' יסוד מורא: Der Wahrheit liebende, Herr Luzzatto gewiss gerne die Erklärung derselben Stelle welche er im zweiten Bande des K. Ch. gegeben hat zurücknehmen wird.....

הן אמת אוהב האמת אני, וההודאה על האמת איננה לי כמשא כבד, אך שאודה על מה שלא חטאתי, זה אולי יתכן תחת ממשלת מחמד עלי, אך תחת מלכי חסד אשר בצלם נחסה, לא יהיה הדבר ולא יבא. ואחרי כל מה שדנתי במקום הנ"ל מן האננאלען, אתה ידידי היקר חוזר וכותב היום "מבוררים יפה כפי פירוש החכם אייבענבוים" כאלו הוא היה הראשון אשר דלתות נחושה שבר וברחי ברזל גדע, ומן שד"ל אשר קדמו תתעלם, כאלו היו דבריו בטלים ומבוטלים. באמת לא אוכל לחשוב על חכם כמוך שנפתית אחרי דברי איש בלי שם (המוציא לאור פירוש הח' אייבענבוים) אשר בגאוה ובגודל לבב שפך קלון ובוז על פירושי, ובלי הקירה עמוקה ישן מפני חדש השלכת אחרי גוך. לכן זאת עשה, קח נא דברי באננאלען הנ"ל, שפוט אותם באמת וישר, ערכה לפני חטאתי, ומה שגיתי תבין לי. כי אמנם הנני מגיד אל כל איש ישראל קול רם, כי לא מהנדם אנכי, ולא חכם בלמודיות אנכי, וידיעתי בהן קצרה מאד, גם נ"ל כי הח' אייבענבוים מלומד בהן יותר ממני הרבה, אך בהבנת דברי הראב"ע נ"ל כי תהלות לאל עליון (המברך יום יום בחסדו השתדלותי ותם-לבבי) הצלחתי יותר ממנו.

רק בדבר אחד אודה אל החכם אייבענבוים, והוא כי מה שאמר כי הראב"ע לא ישתמש במלת ערך כי אם ביחס הקטן לגדול ממנו, נ"ל עתה כי צדק בדברו, ואעפ"י שהוא ענין זר מאד לשכל הישר שיהיה ערך לא' עם ב', ולא לב' אם א', מ"מ נראה שכך היה מנהגו של הראב"ע, וכן מצאתי בפי' המוטט פרשת שמות וז"ל כי הנכון והנאות להעריך המעט אל הרב.

ואני בהיותי מעיין בשער השביעי מס' יסוד מספר הנ"ל מצאתי בדברי המפרש דבר זה לשונו: ואם היה האלכסון פחות מעשרה, בערך מה שיחסר מעשרה יגרע

מדת המשולש וכו׳ ואם היה האלכסון יותר וכו׳ המשל בזה אם תעשה אלכסון ט״ו ותוציא יתר בשלישיתו וכו׳. הנה גם המפרש ההוא הבין כאשר הבנתי כי מספר ט״ו לא הביאו ראב״ע אלא לדוגמא לאלכסון גדול מעשרה, וכא שנתכוון לשם יה, כדעת הח׳ אייבענבוים.

ואתה האל הנאמן, הסלחן ומחלן ורחמן, אשר חסדו לא ימד ולא ימן, סלח נא כפר נא אם נפלתי ברשתו אשר טמן, היצר האורב בחדרי לב כנחש וחורמן, שא נא חטאתי אך הפעם וחסד ואמת מן, על חטא שחטאתי לפניך באבוד זמן.

פאדובה ו׳ טבת תר״א.

Nr. CCLXXXX (1

An Herrn Isack Erter in Brody

Nr. d' ordre de l'Index raisonné 312 — Vol. IV Nr. 2

13. 1. 1841. — כ׳ טבת התר״א

לכבוד ידידי המליץ המרומם החכם הרופא הר״ר יצחק ערשער שלום עד העולם.

מליצתך הנחמדת (תשליך) אשר שלחת אלי מצאה חן בעיני מאד, ושמחתי ושמחתי בה כל ידידי ותלמידי, ובנפש חפצה הייתי מרבה לספר תהלתך ומעלת לשונך הטהור, והמפואר בעדי עדיים, אין ערוך אליו, לולא כי אין זה תחלת מעשיך, ולמפורסמות אין צריך ראיה, ודבר שפתים אך למחסור, וכבר הגדתי פעם אחרת מה יקרו חזיונך בעיני. ועתה ידידי היקר, קח נא תודתי ותהלתי המובאת לך גם היום ממעמקי לבבי. כן יוסיף ה׳ לך כה לעמוד על מצפה ה׳ לרוב ימים ושנים, להגיד ליעקב פשעו בחכמה ובגבורה, אולי ישובו מדרכם, והלובשים אדרת שער, כתנת בת קדש ילבשו, ואנשי הנהרה, ישליכו קרחם הנורא, תבער בלבם אש ה׳. אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה בעשירי בעשרים לחדש, לשונך עט סופר מהיר לפ״ק.

ידידך מכבדך שד״ל.

Nr. CCLXXXXI

An Herrn Osies Hirsch Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 313. — Vol IV Nr. 3

15. 1. 1841 — כ״ב טבת התר״א

לידידי היקר ברכה ושלום

אשלם תודות לך על חסדך אשר גמלתני כמשפטך כל הימים, בהעתקותיך היקרות, אשר שאלתי וגם אשר לא שאלתי. ועתה דע נא ידידי כי תשובת רש״י

1) נדפסה בס׳ מכתבי בני קדם, ווין 1866 דף 110 (ישעיה)

ז״ל הנחמדת אשר הבאת לפני כבר היא בידי בס׳ סדור רש״י כ״י נכתב בשנת ב״ם. שמחתי מאד ברשימת סדר האשמורות כמנהג אויניון דפוס אמשטרדם.

יחידה לחנות מחנה, רשום בה יצחק גיאת. שלמה בר יצחק יש מלבד רש״י, כי יש בידי סליחה רשום בה שלמה בר׳ יצחק שלום חזק. אנוך ארוממך אלי, הוא לקוח מן זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו, וראוי לנקד אַנְוֶךָ. ישן אל תרדם, שם יהודה נרשם בה בבית הראשון, אלא שהאותיות מפוזרות. מִנּוּמָם בעת קומם, היא ודאי לרמב״ע, שעה שועם וכו׳. ודע כי יתרון רב מצאתי לסדר אשמורות כ״י מנהג והראן אשר בידי על אויניון, כי שלי כלו מלאכת ראשונים וספרדים, כלם משוררים נכבדים, אשר הקטן שבהם הוא הראב״ע, ושל אויניון מלא מחברות אנשי פרובינצא מאוחרים ובלתי מופלגים במלאכת השיר. דע ידידי כי כל מאמר הנמצא באננאלען שאין שמי התום בסופו, לא לי הוא. המאמר שהזכרת על מורפורגו לא ידעתי מה הוא. המאמר על ויטערבי חלילה מהיותו מעשה אצבעותי. אני שלחתי ליאסט הדרשה בדפוס, והוא שפט, וכבר שלח לי ממקום אחר העתק ההערה אשר העיר עליה. צר לי מאד על נחיצתך להוציא לאור רעיוניך ומציאותיך, ועתה בחר לך אחת משתים, או אתה תודיע באננאלען כי כבר רשמתי בבב״י מקום המאמר ממס׳ סופרים, או אודיעהו אני. ציון לתשרי חשון כסלו כבר הוא בידי, לא כן כ״ח.

ידידי אל תסמוך על עוברי דרכים לשפוט על חכמת חכמי הדור, כי לא בשעה קלה תִּבָּחֵן חכמת לב, וידוע כי חכמים יצפנו דעת, ואסתירא בלגינא קיש קיש קריא. עוברי דרכים אמרו לי כי . . . . הוא לב רע, ולך וגם לי אמרו כי צונץ הוא לב טוב, ובענין המדות יתכן להאמין לעוברי ארח; אך לענין החכמה, לא עלי דידהו קא סמכינן, ניזיל ספר ונחזה. ואם לא היו לפני ספריהם, אז הייתי סומך על בעל חכמת שלמה שאמר: כי לא תבא חכמה בלב רע. הן אמת כי גם צונץ (ככל חכמי הדור תלמידי ראב״ע) מחליט לפעמים על פי אמדן הדעת גרידא, אך גם . . . איננו נקי מזה, ומה צורך לראיה, אחרי מה שכתב שהתורה שבע״פ לא היתה מעולם בעל פה ואגב גררא אזכירך כי בספרו מלא חפנים בחלק האשכנזי גנב ממני דעתי על התחלת חכמת הקבלה (אשר כתבתי בכ״ח), ואת שמי לא הזכיר. ובחלק העברי בהערה עמוד 50 כתב כי כעתה כמלפנים, כאלו אני חפאתי על הרמב״ם דברים בלתי אמתיים. וכשהזכיר הר״ר הלל קנטוני מעתיק הקדמת ר׳ שבתי, לא הזכיר כי תלמידי הוא ולבקשתי העתיק. אין זה כי אם רוע לב. בחפזון גדול. שלום שלום. פאדובה כ״ב טבת תר״א ידידך שד״ל

Nr. CCLXXXXII

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 315. Vol. IV Nr 4.

8. 2. 1841. י״ז שבט הת״רא

ידידי היקר ברכה ושלום

הנני מודה לך במאד מאד על הדברים אשר כתבת עלי בנוממ׳ 4 מאננאליך

לשנה זו, והנני מודיעך כי השגתי הרשיון מאת הגובערניום להביא אלי את האננאלען ואין מחריד, לכן הנני מבקש ממך שתמהר ותשלח לי לשמי את כל אשר הוצאת לאור אחר נומי' 20 לשנת 840, והפעם הזאת תוכל לשלוח גם על ידי הפאסט, ואני אתן מחיר הפארטא בלב שלם ובנפש חפצה כאשר נתתי בשביל ג' ירחי ציון f. 1 10., גם כי השעה דחוקה לי מאד, כי אב אנכי לארבעה ילדים, ואשתי זה ימים ושנים אחרי מות לנו ילד קטן, חולה במרה שחורה, לא עושה ולא מדברת, וצריך להאכילה ולהשקותה כמעט כתינוק בן שנתו; וזה גורם לי אבוד ממון ואבוד זמן ופזור הנפש, לאין תכלית, המקום ירחם עלי. ואמנם אם אני מודה לך על מה שכתבת לכבודי, יותר אודה לך אם תשים לבך לבלתי תת מקום באננאליך ובציונך לדברים הפוגעים בכבודי, אם לא אחר שיוודע לך כי כנים וצודקים הדברים. אבל שתניח לאחרים שיאמרו עלי דברים שלא היו ולא נבראו, ואחרי כן לא תניח לי שאפרש אמתת הענין, זה הוא דבר שאין הדעת סובלתו. ואני כבר עלה בלבי (רגע באפי) לכתוב אמתת ענין ס' המספר לפילימזאהן, אך נמנעתי, לבלתי האדיב את נפשך ידידי היקר בעיני וחביב ללבי. והנני עתה נותן לפניך פשרה הגונה, ואקוה שלא תמאן לעצתי. קח לפניך מאמרי אשר שלחתי אליך על ס' המספר להראב"ע, ומתוכו עשה אתה עם החכם קרייצענאך מודעה קטנה בלה"ק, בה תודיעו כי מה שנכתב בעמוד 48 אינו מדוקדק, כי אתם לא ראיתם הס' כ"י אשר בפריש, ויען הוא נמצא ג"כ ביד שד"ל, הנה הוא שלח לכם מה שנמצא בו נוגע לאותו ענין וכו', וכתבו דברים שיהיו לכבוד האמת, אז אחריש, ואם לא, לא יבצר ממני להוציא המאמר ההוא לאורה במקום אחר, ואני בכתבי המאמר ההוא נזהרתי מאד מלפגום בכבוד החכם קרייצענאך, ולא אבין למה יעכב הדפסתו, כי סוף הוא לא ראה הכ"י, ואין להאשימו כלל, אך יש לנרדף להציל את נפשו מיד רודפו. סוף דבר אני האיש המבקש שלום עם כל אדם, ובלתי ירא מלחמה עם שום אדם . . . . . העניינים הלוטים בתוך האגרת הזאת תביאם בשערי ציון ככתבם וכלשונם, או תגנוז אותם עם שאר הנשכחות, אך לא תשנה בהם אות אחת, ולא תוסיף עליהם ולא תגרע מהם אות אחת. עוד דברים יש לי אליך, ועוד מעט אכתוב אליך שנית עם ב' נאכריכטען. ואתה ידידי היקר שלום, פאדובה י"ז שבט, שנת על זאת יתפלל כל חסיד עליך לעת יצא רק לשטף מים רבים אליך לא יגיעו.

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXXXIII (1

An Herrn M. I. Landau in Prag.

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 316 Vol. IV Nr. 5.

12. 2. 1841. כ"א שבט התר"א

לכבוד ידידי ואדוני, החכם היקר, הקצין המהולל ברוב התשבחות מוהר"ר רמ"ל שלום עד העולם.

פירושך האחרון במלת נקרים טוב מן הראשון, ואף גם זאת מזכה אני

1) קצת האגרת הזאת נדפסה בס' הפלאה שבערכין וויען 1859 דף קט"ו, וקצתה תבא גם באגרת לזקש י"ד תשרי התרס"ז (Ind. rais. Nr. 1011) (ישעיה).

במקומי מה שדנתי לפניך באגרתי הקודמת, ובפרט כי ברלקי במקום ברקלי, וזה במקום ורקלי, וזה במקום אורקולי, הוא ענין בלתי מתישב בלבי כלל, ולא עליך תלונותי, כי אם על בעל המוסף.

דבריך על שלש מאות כהנים, ששמשו בבית שני, נכחים למבין וישרים למוצאי דעת. והואיל ובא לידנו הציון הלז אודיעך כי מה שכתוב בו בעמוד 48 על ס' המספר להראב"ע, (שהראב"ע מבאר שם חשבונותיו כפירוש אייבענבוים) להד"מ, כי הס' נמצא בידי; וכבר שלחתי מאמר על זה אל החכם יאסט, שיביאהו בשערי ציון, ולא אבה. יהי רצון שיהיה זה לכפרת עונותי שחטאתי בבלי דעת. ועדיין ס' כ"ח מסתתר מנגד עיני? אפס כבר היה מי שכתב לי כי גם החכם שי"ר גם הר הזהב יקללוני בו — גם זו לטובה.

והנני נותן לפניך היום מעבר לדף חדושים על קצת מלות תלמודיות מלאכת ידידי מוהר"ר אברהם לאשט אב"ד בק"ק ויניציאה (1), ועוד כהנה וכהנה שלח אלי, ואני אשלחם אליך פעם אחרת. וגם אני לא אחשוך פי מהשמיעך דעתי על שני לשונות שבתלמוד.

אור לארבעה עשר, ומזה בלשון תלמוד אורתא, וכן נגהי ארביסר (וכן נגה בלשון סורי) כלם לדעתי על דרך סגי נהור נאמרו, ונמשך המנהג הזה ממה שהיו קצת מן הגוים הקדמונים מאמינים בשתי רשויות, ומי שברא אור לא ברא חשך, והיה אצלם החשך והלילה סימן האל הרע, על כן היו להם כדבר נתעב, כמו שהם אצלנו השטן ומלאך המות וסטרא אחרא, על כן קראו ללילה בשם אור ונגה, שהם סימן האל הטוב. והמנהג הזה אעפ"י שלא נולד בקרב בני ישראל, נשתרבב גם בקהלנו ונשאר במשנה ובתלמוד. תרדא, שענינו משועמם, פירש בעל המוסף שהוא לשון רומי tardus, וכמה זה רחוק מן הדעת! ולדעתי אינו זז מלשון תרדין שהוא beta, וידוע כי הצמח הזה מכונה אצל הקדמונים בתאר חסר טעם (fatuae betae); והנה תרדא הושאל על מי שהוא חסר טעם (fatuus insipidus).

תודיעני דעתך הרחבה על מחשבותי אלה.

וכבר זה ימים ושנים שלחתי אל החכם שי"ר מאמר ארוך על מלת פותא אשר כתבתי בפירוש ישעיה על פתהן יערה; אם תרצה תראהו אצלו (ואולי כבר ראית אותו), ואם כה תאמר אעתיקהו ואישלחהו אליך.

והוא מה עושה בערך מלין שלו? ומה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, אם היה אפשר שתשתתפו יחדו במלאכתכם; וזה אני אומר לא מאהבה ולא משנאה, רק לתועלת החכמה ולכבוד האומה.

וס' אבני זכרון מה היה לו? הודיעני נא כונתך ואפנה על ימין או על שמאל. ולא אכחד תחת לשוני כי העכוב הזה רע בעיני מאד, והוא מרפה ידי מעבוד עבודות אחרות, והוא מרפה עם זה את חוט אהבתנו, אשר היה מתחזק שבעתים אם היתה הגת אשר דרכת לבתולת בת יהודה, מזומנת להוציא לאור יגיע כפי פעם ופעמים בכל שנה.

---

1) החדושים האלה לא נעתקו בפנקס (ישעיה).

ביום אשר תכבדני במכתבך הודיעני נא מה היה לו להחכם מרדכי גאלדמאן, ספרש ס' עזרא, אשר היה בזה בקיץ העבר, ואח"כ לא ידענו מה היה לו.

והנני מודה לך ולרעך היושב על הדפוס, אשר נעתרתם לבקשתי על דבר תשלומי הש"ם והנה שלחתי לוירונא ליד דרוזא f. 40. והשאר אשלח בקרב הימים. וידוע יהיה לך כי התהלים בלא טעמים קשה למכרם בגלילות האלה, גם המעמדות אך למותר כאן, ואם היית מדפיס תהלים אקטאף עם כל טעמיהם ובלתי מעמדות, הייתי לוקח מהם מאתים, ואז הייתי אומר לך שתשלח לי עוד 10 תקון סופרים, 50 תפלות כל פה . . . . . ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה כ"א שבט תר"א,

ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXXXIV

An Herrn Os. H. Schorr in Brody

Nr. d' ordre de l'Index rais. 319 Vol VI Nr 6.

19. 2. 1841. כ"ח שבט התר"א

ידידי היקר שלום.

חשתי ולא התמהמהתי והעתקתי מתש' הגאונים כ"י שבידי תשובה יקרה מכל כלי חמדה, מרש"י ז"ל, והנה לפניך, ואתה תמהר ותשלחה אל החכם גייגר אשר בקש ממך מטמונים עתיקים, והוא יכתוב לי מה חפצו עוד, ואמלא את שאלותיו בנפש חפצה כאשר עשיתי עד היום עם זולתו. כל משחרי מצאוני. וכלם ימצאוני, ואם כלם הֵעה תחת טובה יגמלוני, בצל שדי אתלונן, שלו ושאנן

כ"ח לא ראיתי עדיין. ידברו ואכן ברשיונך וכו' נמצא במחזור ספרדי בשחרית ליום הכפורים, בקדושה אשר תחלתה אלהים אל מי אמשילך.

תקן נשמות עם האור הראשון וכו' נמצא בברכי אצולה מרוח הקדש, ועיין כ"ח ד' עמוד 96 בהערה.

ואתה שלום ומתון בדין — בחפזון גדול. כ"ח שבט תר"א.

ידידך שד"ל

שאלה

משפחות המתגרות זו בזו בחירופים וגנאים, ונשמע לקהל קבלון (Cavaillon) וגזרו עליהם שלא ירגילו בכך, וקפצה האחת ונשבעה קודם גזרה שלא יקבלו עליהם גזרת הקהל, ולא חדלו מחירופיהם, וקפץ אחד מן האחרת והזכיר לו שנטמע בימי השמד 1) ועמד אחד ואמר לזה הם מהזכיר, שהרי נגזר על כך, ולא הזכיר לו מי גזר עליה, ועכשו נודע שגזר רבנו גרשום על כך שכל המזכיר יהא בנידוי, ויש תלמיד אחד מאויביהם, ומרדה שנתנדה זה בנדויו של רבנו גרשום נדוי עולמית, שאין לנו חשוב ביוצא בו להתיר, ומביא ראיה מההוא מרבנן דסני שומעניה, ושמתיה רב יהודה, ושכיב רב יהודה, אמרו ליה גברא רבא כרב יהודה ליתי הכא וכו', ואלו אומרים שלא הוזכר להם שם הרב, ולא ידעו באותה גזרה

1) בהגהות מרדכי בבא קמא סימן ר"י נדפס שנטבע במי השמד, והוא שבוש.

מעולם ולא נשמע לאזניהם, ועוד שהם מעיר אחרת, או אם ח"ו נדוי הוא, יש כח בדור של עכשו להתיר, מאחר שיקבל הדין עליו, שלא נתכוון הגאון לנדוי עולם, והרבה ראיות הביאו, ושואלים להשיבם על כך דבר.

תשובה

התבוננתי בשאלתם ובעומק ראיותיהם, ויש בהם שיש לתלות עליהם, ומהן יש שאין הנדון דומה להם, והנני משיב כמה שהראוני מן השמים. אם יבורר בעדים מהוגנים, המוחזקים בנזרת הרב ח"ו ששינה בה מחומר שאר אלות וסי"ג הנוהג בדורות האלה האחרונים, והוציא מפיו לשון שמתא, וגם גזר שלא יזכר נגאי זה לא לבעלי תשובה עצמן ולא לדורי דורותיהם, והותרה המפקיר בה בשם גזרת הרב, אין לנו לנהוג קלות ראש בנדויו, כי אין גדול כמותו להתיר, ורואה אני את דברי התלמיד בזו שאם נדה הרב אדם בחייו, ועמד במרדו ולא בא לפניו להתיר נדויו, אין לו התר עולם, וכן אם ח"ו שינה בזו בלשון שמתא להחמיר בה ממנהג הנוהג, אין לו התר עולם, וכל ראיותיהם שהביאו על זו, יש להשיב עליהן, שכששנינו מנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו, לא שנינו אלא במנדין לכבודם, אבל במנדין לכבוד שמים אף המנודה לתלמיד מנודה לרב, וכל שכן לעיר אחרת, כמה שנאמר אין חכמה ואין תבונה ואין עצה וגו', הושוו גדולים לקטנים. וכל שכן רבנו גרשום זכר צדיק וקדוש לברכה, שמאיר עיני גולה, וכלנו מפיו חיין, וכל בני גלות אשכנז וכיתים תלמידי תלמידיו הן, ובדבר זה לכבוד שמים נדה, שהרי מסיני הוזהרנו על כך, לא תונו איש את עמיתו, באונאת דברים הכתוב מדבר, אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך, ואע"פ שלדבריכם הן היו מגנין אתכם, ממזרין ושאר גנאים, שגזרו קהל קדש שבקבלון על כך, והם נשבעו תחלה שלא לקבל גזירתם עליהם, וסמכו על הוראת טעות לומר אין שבועה חלה על שבועה, ועברו עליה, ועכשו אתם קורים עליהם נשיא בעושה מעשה עמך לא תאור, ואלו אינם עושים. לא זכיתם בזו, כי אם בנים חטאו ועברו על אזהרת לא תונו, ונשבעו לשוא את שבועתם, וכשיצתה מפיהם יצתה לשקר, שנשבעו לעבור על המצוה, שלא לשמור חקי דת עברית לשמוע בקול זקניהם גודרי גדר ומחזיקי סייג, הם צריכים מלקות משבועה ראשונה, ונדוי מגזירת קהל שעברו, שעל כרחם חלה עליהם, ואע"פ שהם בני עיר אחרת, שהם לכבוד שמים נדו; אבל אבותם לא חטאו בזו, ולא הותר להם לספר אחר מטתם, שהתשובה מגעת עד כסא הכבוד, ואפילו צדיקים גמורים אין עומדים במקום שבעלי תשובה עומדים, שנ' שלום שלום לרחוק ולקרוב. ושאתם מביאין ראיה (שהדורות) מתמעטין והולכין, ואמור נדוי שלנו כנזיפה שלהם, ועוד שאין אנו מתריעין בשופרות; שפחה של בית רבי לא התריעה, דקאמרה ליה ליהוי ההוא גברא בשמתא, ולא נהגו קלות ראש בנדוייה שלש שנים. ואם נתמעט כבוד אחרונים מן הראשונים, שאין צריך לנהוג נדויו יותר משלשים יום, ואם בא להתיר מכאן ואילך יתירו לו, אבל להקל בהתר הנדוי, חמור עלינו נדוי כל שופט ושופט שעומד לישראל כבית דינו של רב יהודה, ואינו ניתר אלא בכיוצא בו, דכתיב ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא וגו', למה לא נתפרשו שמותן של זקנים, שלא יאמר אדם וכו', וכתיב אל

השופט אשר יהיה בימים ההם, וכי העלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא יהיה בימיו, אלא וכו', וכשפסקנו הלכה הני בי תלתא דמשמתי, אתו בי תלתא ושרו, לעולם בכיוצא בהם, ולא פליגי אההיא דרב יהודה. אבל רואה אני את דבריכם שכל זמן שלא יעידו המוחזקים בה ששינה בה הרב להחמיר, כגון נדוי עולם או שמתא, צריכין אנו לדון את הצדיק לזכות, שלא קללה זו תלה בבאין אחריו, שמא ח"ו יתקפנו יצרו לאחד ויעבור בכעסו עליה, ויודע אותו צדיק שאין בתלמידיו המפרנסין אחריו את הדורות, שיתיר את נדויו 2) ואי אפשר ליבדל הימנו כל הימים, ונמצאו כלן עוברים. ואפילו אמר אותו צדיק כל העובר יהא בנדוי, לא אמר אלא שינהגו בו חבריו נדוי, כמשפט כל דור ודור, עד שיפיים באנא שא נא, וכולם בין ישראל ללקות ברצועה ולילך יחף, ואח"כ יהו כל עשרה שבצבור שלוחי רבנו גרשם להתיר. או אם הזכיר לשון ארור ואמר מר ארור בו נדוי בו קללה בו שבועה, קיימא לן בנדרים ושבועות הלך אחר לשון בני אדם וכוונת לבו שהרי אין איסור זה בא אלא על ידי הגזה, ומה שלא נתכוון לגזור לא גזר, וכבר הוחזקו דורות האחרונים העושים סייג וגדר לדורות הבאין, שתולין התר הנדוי וירידי העבריינים איש איש בשופטי דורו, וכן נוהגים כל הקהילות, ואף כאן אומר אני שלא אמר הצדיק יהא בנדוי, אלא שגזר על הדור להנהיג בו נזיפה כדי ירידים ולפי דעתם, כאותה ששנינו הקורא לחברו עבד יהא בנדוי, שמא סבורים אנו שנדוהו גדולי עולם דור התנאים, ושוב אין לו התר; לא באו אלא ללמד דורות הבאים שינהגו בו ירידי לייסרו על כך. ואל תאמר שאין לנו לדון דינין שבלב להכריע דעתו של צדיק לזכות; שאף בדיני ממונות שעונשן גדול, ליטול ממון מזה וליתן לזה שלא כדין, מצינו כן, כי ההיא דאמרינן בני רב עילייש נפק עלייהו שטרא דהוה כתיב ביה פלגא באגר ופלגא בהפסד, אמר רבא רב עילייש גברא רבא הוה ואיסורי לאינשי לא ספי להו, אלא הכי קאמר, אי פלגא באגר תרי תילתי בהפסד, ואי פלגא בהפסד תרי תילתי באגר; אלמא סמכינן אגברא רבא ודרשינן לישניה לאוקומה למלתיה באין דלם ודופי, והלכך יש להתיר אותו נדוי בשליחותו של צדיק, כי ההיא דההוא טבחא דלא סר סכינא וכו', אמרו ליה לא ניחוש לסבא, אמר להו אנן שליחותא דידיה קא עבדינן; ועל זאת סומכין כל הקהלות המתירין קשרי הקודשים להם, הכל לפי השעה. ודרב יהודה אינה ראיה לכאן, שנדהו לאלתר בחייו ובשמו של עבריין משום דסנו שומעניה, והיה לו לשוב בחייו ולהתיר נדויו, ולא יצא הלכך לא נתלה בדורות הבאין; אבל גזרה זו לא נדוי היה שעבר איש ונדהו, אלא סייג לעתיד, ועל כרחך תלויה בדורות הבאין. ועוד בזו אני רואה דבריכם, מאחר שלא הוזכר לו שם הרב שגזר עליה; ולא מראיה שלכם אני דן, שאתם מביאין ראיה מהתראת עדי נפשות, שצריך להודיעו באיזה מיתה נהרג; אין זו ראיה לכאן, שגזרת הכתוב היא יומת המת, וכתיב ושפטו העדה והצילו העדה, ואין בנו כח להרוג שלא מן התורה, אלא לעשות סייג לשעה. אבל אני דן מלשון גוזרי גזרות ומנהגם, שאין מתכוונים לענוש את השוגגים שאינם יודעים באותה גזרה, אלא מקללים כל היודעה ומפקפק בה, וכל מי שלא הוזהר בשם מי שגזר עליה, לא

2) בהגהת מרדכי הנ"ל כתוב ויודע היה שלא יולד אחריו גדול להתיר נדויו — אבל רש"י לא כתב כך.

פקפק בגזרתו ולא בא לכלל נדויו, דלא הויא אפקירותא למהוי בנדוי עד דידע מאן ניהו גברא רבא דקא מתפקר ביה; והכי אמרינן, מנלן דמזמנינן לרינא, דכתיב לכן אתה וכל עדתך היו, לקמיה דגברא רבא פלניא, דכתיב לפני ה', אלמא בעינן לאודועיה מנו גברא רבא דאזמניה, דאי מתפקר ולא אתי, לישמתיה, וכל כמה דמתפקר בבי דינא סתמא, לא הוי אפקירותא לגבי דההוא בי דינא; אף זה לא פקפק בכבוד הרב ולא נתנדה לו, ואפילו באנו להחמיר עליו, אין להטיל עליו אלא חומר של סתם גזרה, ולא נדוי גדול העולם, שלא ידע בו. ואם היה המתרה מאנשי ריבו של מגנה, אומר אני שאין זה קרוי יודעה, לפי שלא היה נאמן עליו אע"פ שבדיני נפשות חלוקין עליו חבריו על ר' יוסי לומר מותרה שאמרו אפילו מפי השד, התם הוא דקבל עליו התראה ואמר יודע אני ועל מנת כן אני עושה, אבל זה לא היה נאמן עליו, כסבור לשתקו הוא בא ולחבוש פניו בטמון.

וששאלתם, פעמים התירו אנשי קבלון כל גזרות שעליהם, מפני פורענויות הבאות, וסבורין אתם לומר שיהותרה אף גזרת גדול העולם בכך, וסומכין אתם על זו שאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן בַּכֹּל בית דין יכול לבטל (דברי) ב"ד חברו חוץ משמנה עשר דבר; אל תשעו בזו, דהא דתנן אין ב"ד יכול לבטל את דברי ב"ד חברו, משנה שלמה, ובבחירתא תנינן לה, ור' יוחנן בדורות האחרונים היה ולא נחלק על המשנה, ולא אמרה ר' יוחנן אלא בגדול ממנו בחכמה ובמנין קאמר.

ושכתבתם עלי שאתיר את הנדוי, חלילה לי זאת, ליטול את השם ולעשותי בית דין חשוב; אם הייתי ביניכם, הייתי נמנה עמכם בהתר, אבל מי אני ליטול לי שם במקומות אחרים, הנה אני הדל ומנייני הצעיר, שידי יתומי יתומים יקבל עליו הדין, וירצה את חברו, והתירוהו לו.

וששאלתם, ראובן ושותפיו שנשבעו בספר התורה שלא יעכב איש חלק של חברו מאחר שיסכימו לחלוק, ועכשיו הסכימו לחלוק, ומעכב ראובן משכונות בידו מן השותפות עד שיפרעו, ושואלים אתם אם עבר על שבועתו אם לאו. יש חילוק בדבר זה, ולא פירשתם ככל הצורך; אם כך נשבעו שמאחר שירצה אחד מהם לחלוק לא יהא חברו מעכב עליו, הרי עכב; ואם מפני שהוא משכון כלי שלם ואין להפסידו, אית דינא דגוד או אגוד, או יתנהו ביד נאמן עד שיפרעו; ואם כך נשבעו שמאחר שיסכימו שניהם לחלוק לא יעכב אחד מהם חלק חברו, הרי בכלי זה לא הסכימו שניהם, ולא היתה שבועה זו אלא שלא יגלגל עליו לתפוס השותפות מחמת תביעה אחרת שיש לו עליו לפני השותפות או לאחר השותפות, וזה שלא עכבו אלא מחמת שלא נפרעו, לא עבר על שבועתו. ומכל מקום מאחר שאומר שמעון שמצא בו עול, ואינו נאמן לו עוד, בית דין כופין אותו לחלוק או לתת ביד נאמן. ואתם תנו לבבכם לדרוש שלום, וראו כי בעווינו לקו אותם שסביבותיכם מכה נחלה מאד, וכבר זוללים בין הגוים, והשלום הוא יגרום לכם לעזר (אולי: להעזר) מן הצר ולא יוכל ששן לשלוט בכם ושנו רבותינו גדול השלום שניתן בחרקן של צדיקים שנא' יבא שלום וגו', ולא ניתן בחלקן של רשעים שנ' אין שלום אמר ה' לרשעים, ומי ישמו וברכתו שלום ישפות לכם שלום.

וששאלתם על מי ששמע צבור ממשמשין עליו גזירתן, וקפץ ונשבע שלא לקיים גזירתם, ואח"כ גזרו עליו, צריך לקבל עליו גזירתם, או לא חלה על שבועתו. כך ראיתי, שהנשבע לעבור על דברי צבור נשבע לשוא הוא, ואלו התרו בו (חייב) מלקות דאורייתא משעת שבועה, וצלל במים אדירים והעלה בידו חרס, ולא נפטר מגזירת צבור אם כדין גזרו, ואע"פ שקדמה שבועתו לגזירתם, שהרי נשבע לבטל את המצוה, לפור מחוקי ישראל, שלא לידון במשפטם, ותנן איזו היא שבועת שוא, נשבע לשנות הידוע לאדם וכו', אמר לעדים באו והעידוני, שבועה שלא נעידך, נשבע לבטל את המצוה, שבועה שלא לעשות סכה, (שלא ליטול) לולב, שלא להניח תפלין, זו היא שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות, שכיון שנשבע לעבור על התורה הרי נשבע על מה שאי אפשר, שהרי מושבע מהר סיני על עשה ועל לא תעשה, בארור בכלל, ארור בפרט, ברוך בכלל, ברוך בפרט, ואין לך כל מצוה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמנה בריתות, ושבועת הראשונים קדמה לשלו, ולוקה. והתלמיד האומר נשבע לבטל המצוה פטור מכלום, טועה בדבר משנה הוא, שהרי שנינו זו היא שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות, וטועה במקרא, דכתיב לא ינקה ה', ה' הוא דלא ינקה, אבל בית דין של משה מלקין אותו ומנקין אותו, ואם לא התרו בו ולא ניתן למלקות בית דין, הרי הוא בכלל לא ינקה, וענוש עולמית, שעשה שתים, שנשבע לשוא, והוציא שם שמים לבטלה, וכתיב את ה' אלהיך תירא. ומה ששנינו נשבע לבטל את המצוה פטור, לענין שגגה שנינו ולקרבן עולה ויורד, שהנשבע לבטל ושגג ולא בטל, או נשבע לקיים ולא קיים, פטור מקרבן, דמעטא מקרא, מה הטבה רשות, אף הרעה רשות; אבל לוקה הוא על שהזיד לישבע לשוא.

וששאלתם, מצאתי בספרי דבי רב בשבועת שוא והרי הכתוב מוציאה מכללה להחמיר, וקשיא לך מה הוא חומרא דידה משבועת ביטוי. היינו חומרא, דאלו שבועות ביטוי ניתנה שגגתה לכפרה, וזו לא ניתנה שגגתה לכפרה, והרי הוא בלא ינקה. ועוד שבועת ביטוי לא אוכל, ואכל, חייב מלקות, דהוי לאו שיש בו מעשה, אבל אוכל, ולא אכל, מזיד פטור ממלקות, דאיתמר שבועה שאוכל ככר זו היום, ועבר היום ולא אכלה, ר' יוחנן ורשב"ל דאמרי פטור, מר משום התראת ספק, ומר משום לאו שאין בו מעשה; ואלו שבועת שוא לאו שאין בו מעשה היא, ולוקה, טעמא משום דדמיא לשבועת שוא היא, דלשעבר נשבע, ואתרבה מלשוא לשוא שני פעמים.

וששאלתם, ראובן ושמעון שהלכו לשוק, והתנו ביניהם שכל מה שיעלה שכר לאחד בין בסחורה בין במציאה בין בכל דבר, יחלוקו זה לזה, ובחזרה האחד לבדו עם פרקמטיא שקנו בשותפות נתפס בידי גוים, ונתן ממון בפדיון, ותובע מחברו ליתן חלקו בפדיון, שהרי שותפים הם, והיה בא עם הסחורה שהיתה של שניהם, לשמרה כדרך שותפים; ועוד שהתנינו להיות שותפים בשכר, ובכאן שיש הפסד נשוה בהפסד. והלה משיבו לא היינו שותפים אלא בעירנו בשוק, אבל משעת צאתנו מן העיר נפרדה חבילתנו, ואלו היית משתכר ממון רב הרבה, לא היית חולק לי, וזה מודה בכך. ובאו לפניך לדין ופטרוהו (אולי צ"ל: ובאו לפניכם לדין ופטרתוהו), ויש חולקין בדבר לחייבו.

טעם החולקין לא פורש, ואני אין בידי ראיה מהיכן לחייבו, ואע"פ שעדיין

כל זמן שלא חלקו פרקמטיא שותפים הם, ואלו לא התנו כל מה שיפסיד האחד ישלם לו חברו חלקו, ואם מפני ששנינו קרוב לשכר ורחוק להפסד, רשע, לא נאמר דבר זה אלא בנותן פרקמטיא לחברו על מנת שאם ישתכר יחלוקי עמו, ואם יהיה הפסד בפרקמטיא על המקבל להשלים . . . . שכל האחריות על המקבל, נמצאת פרקמטיא זו עליו מלוה, ומה שהנותן נוטל חלק אינו אלא רבית, ושכר בטילות מעותיו עומד ונוטל, אבל בדבר זה אין לך עליו אלא תיעומת, שהרי קבל עליו אחריות חלקו, ומפסיד חצי הפרגמטיא, אבל אחריות גופו של שותף, זה לא קבל עליו, ואע"פ שהיה . . חלק חברו עם חלקו, אין זו טענה לחייבו לזה, שהרי ראיה גדולה הבאת לדבריך שטף נהר את חמורו ואת חמור חברו וכו', וכל שכן זה שהיה טורח זה בכולו, וזה לא אמר לו קום רדוף והבנם למקום גדודי לסטים ועלי סדיונך. וכי יבא דבר המחייבים וראיות שלהם, נדעה מה טוב א)

וששאלתם ששידך ראובן על בת אחיו . . וקיימו דבריהם, והניחו תישומת יד ביד קבלנים, על מנת שהחוזר בו יפסיד ערבוני, כדרך שהורגלו ברוב מקומות; ועברו כמה שנים וחוזר בו ראובן, והנה שמעון אחיו תובע הערבון מיד הקבלנים שהחזירוהו לראובן, ותלמיד אחד מסייעו ואומר קבלן דכתובה לא משתעבד, ועוד דאסמכתא היא, ואסמכתא לא קניא. טעה התלמיד בכל הצדדין. הדא דקבלן דכתובה משתעבד, דמישה בר עצרן ערבא דכלתיה הוה וכו' (בת"א קע"ד ב'), ומותבינן וערב דכתובה מי משתעבד, ומשנינן קבלן הוה. ועוד מה ענין קבלנות זו אצל קבלנות דכתובה, קבלנות דכתובה זה המתפיס מעות או משלטלין לאשתו בכתובתה, ומסרתן ליד שליש, והחזירן לבעלים, אבל קבלנות זו אינה אלא ערבות לקיים תנאים, ואסמכתא זו ודאי קניא. ואם נעשה הדבר בפני חשובי העיר, קיימא לן אסמכתא קניא והוא דקנו מניה בבית דין חשוב, ואפילו יש חשובין מהן בשאר מקומות, אין לנו אלא ב"ד של אותו מקום, דא"כ אין לדבר סוף, שאין לך ב"ד חשוב שלא יהא חשוב ממנו בסוף העולם, ואומר אל השופט אשר יהיה בימים ההם, וכל שלישה שנתמנו ב"ד על ישראל הרי הן כבית דינו של משה לענוש נכסין ולהיות הפקרן הפקר, וכל שכן על שדוכי אשה שהנהיגו הראשונים כן שלא לבייש בנות ישראל, ויש מן הדין לקונסו ממון וברידוי הגוף. ותלמיד המסייעו אין חולק כבוד לתורתו יד מריע (אולי: לחזק ידי מריעים), ומן השמים מנעוהו מכבוד, ונכטו ממנו גלויותיה של תורה, וכל שכן שלא יבין במעמקיה; ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. שלמה בר' יצחק.

פאדובה כ"ח שבט תר"א. שד"ל

Nr. CCLXXXXV

An Herrn M. I. Landau in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 321 Vol. IV. Nr. 7

23. 3. 1841. א' ניסן הת"רא

אדוני וידידי היקר שלום.

בשמחה רבה ראיתי כ"ח החמישי אשר שלחת אלי, והנני מודה לך בכל

א) מכאן ולמטה עיין שו"ת מהר"ם הארוכות, סימן 854.

לבבי על נדבת ידך, גם בשמחה ראיתי (לא תאמינו כי יספר, אבל כן הוא באמת) בשמחה ראיתי כי גם מבלעדי יש אנשים בישראל הנוטעים שורק בכרם ישראל.

ויותר אשמח כאשר אראה גם הששי מלא ענבים טובים כחמישי.

בשמחה ראיתי נ"כ אבני זכרון, אך תמהתי כי לא מצאתי בהם שתי נוספות אשר שלחתי אליך ביום כ"ט תשרי משנה זו, ואחה הבטחתני לתת אותן במקום הראוי להן, ולא כן עשית. אך מה שהיה היה, והכל לטובה, ואל תחוש לזה כלל.

אך הנה שאלה אחרת אנכי שואל מאתך, והוא שתוסיף בסוף פירוש מיכה אגרת ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י, אשר אנכי נותן לפניך היום.

על שאר פרטי מכתבך היקר אשיב פעם אחרת, כי אין לי מאד למהר לשלוח אליך מכתב ידידי הנ"ל.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום מעתה ועד עולם. פאדובה ר"ח ניסן תר"א.

ידידך שד"ל

Nr. CCLXXXXVI

An Herrn S. L. Rapoport in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 322. Vol, .IV Nr. 8.

29. 3. 1841. ז' ניסן התר"א

לידיד נפשי ועטרת ראשי, החכם המופלא, כש"ת מוהר"ר שי"ר, שלום עד העולם.

מלאה שנה תמימה, וכמעט שלמה גם השנה השנית מן היום אשר נפרדה חבילתנו, וחוט אהבתנו נתק למראה עין. כרם חמד הרביעי האדיב את נפשי בראותי ידידי אשר מאז עשר שנים היתה נפשי קשורה בנפשו רודף אחרי בהערות"ו ובונה מזבח לכבוד ראב"ע ולכבוד יון, נגד המזבח אשר בניתי לכבוד אלהי ישראל; אז קדחה אש באפי וכתבתי לך ס' כריתות.

ויום יום הייתי מצפה לשל דבריך, יבא וינחמני מדאבוני, ויכבה יקוד אשי; ואתה עצרת שמיך, רק הצטדקת לפני רעיך ורעי, והיית בעיני כמתחזק בדרכיך.

אז שפכתי שיחי וכעסי בספר שירי הלוי, ועמדתי בפרץ נגד הבוגה במה לאלהי יון ולאלילי ראב"ע; ובמסתרים תבכה נפשי על שמש גדול שאבד מן העולם. ובראותי אחרי כן שמך הנכבד מחלל בגוים, בקצת מכתבים היוצאים למועדים, המו מעי בקרבי, ולעג השאננים ומהתלותיהם הרימו את הדשן מעל אהבתי המסתרת, ותהי בלבי לאש בוערת.

ואחרי כל אלה הנה עתה בא לפני כ"ח החמישי, ויהי בפי כדבש למתוק חן שפתיך ורוחב חכמתך ועומק מחקריך, ובלא לב ולב ברכתי את ה' אשר לא השבית גואל לכרם ישראל, ומיד (באחד לחדש הזה) כתבתי לידידנו החכם המפואר רמ"ל נ"י כדברים האלה לאמר: בשמחה ראיתי (לא תאמינו כי יספר,

אבל כן הוא באמת) בשמחה ראיתי, כי גם מבלעדי יש אנשים בישראל הנוטעים שורק בכרם ישראל, ויותר אשמח כאשר אראה גם הששי מלא ענבים טובים כחמישי.

כל דברי החכמים אשר המה חיים עדנה (להוציא את הכהן המת, ה' יסלח לו) היו לי לששון ולשמחת לבבי, אך דבריך במכתב י"ז המלא ברכת ה' במעמקי הקדמוניות, חדשו בלבי הרגשת האהבה והכבוד אשר הרגשתי זה י"ב שנה בקראי דבריך בבה"ע תקפ"ט, ואשר אלצתני לכתוב אליך אגרתי הראשונה. וידוע יהיה לך כי יותר ממה ששמחתי בראותי אותך נושא את שמי לתהלה ולתפארת, שמחתי על תפישותיך והשגותיך עלי כה וכה בס' הזה. כי אמנם לא בחלקלקות יכבדני אדם ויקנה אהבתי, רק בדברי אמת וצדק הנובעים מלב טהור אוהב אנשי החכמה, ואת החכמה ואת האמת יותר מהם; ואם היית נמנע מהשיג עלי, אז היה ספק נכנס בלבי שמא ח"ו לא מחדרי כליותיך יצאו דבריך.

ועם הס' כ"ח קבלתי ג"כ מכתב מידידנו החכם המפואר נדיב נדיבות יעץ רמ"ל, ובתוכה אגרת חתנך ר' צבי הירש בודק המבקש מאתו שישתדל להשיב אהבתנו ליושנה ולהעמידה על כנה הראשון, ומעיד עליך כי אהבתך אותי כמאז ומקדם, ככחה אז כן כחה עתה, ולא תסור מעלי לעולמים, וכי תמיד נשאת את שמי על שפתיך באהבה וחבה יתרה לכבוד ולתפארת, וגם החכם רמ"ל מקיים כל זה במכתבו ומשתתף עמו בשאלתו. אז חשתי וקא התמהמהתי, וגם כי סעיפי ישיבוני: הוחל עד ראותך הכרם הישיש, או הוחל עד שיכתוב אליך הוא בעצמו, או הוחל עד יכזיב דברי הכורם בהקדמתו, האומר כי ההערה הקטנה אשר הקדיחה איש באפך לא נכתבה רק למען לא תהיה האמת נעדרת, תחת אשר באמת ההערה האומרת "אין ספק שהוא רבנו סעדיה" (כ"ח רביעי עמוד 168) היא הפך האמת ממש, כי רבנו סעדיה לא אמר שהשבוננו מוטעה, אך דעתו בהפך, כי כלו הל"מ — לא אביתי לשמוע בקול סעיפי, ומהרתי לכתוב אליך האגרת הזאת; ויהי רצון שתקראנה בלב שלם כאשר אני כותבה ביושר לבב. ועתה אם באמת ובתמים לקרבתי נכספה נפשך, הנה היא בשמחה ובגילה חוזרת לאכסניא שלה, ואתה ידידי הנכבד בכור ידידי במרחקי הארץ, היחיד אשר קדמתי אני (זה י"ב שנה) לשחר פניו באגרת, אתה היודע טהרת אהבתי, אין ספק כי לא בגלל הבלי השוא קרבתי תחפוץ, אך לתועלת אמתית, והוא למען שמוע מפי אוהב נאמן דברי אמת היוצאים מן הלב. והנה רק בשני תנאים תתקיים אהבתנו: הא' שיהיה איש ואיש ממנו מדבר עם רעהו כאז ומקדם באמת ובאמונה, ובלא שפת חלקות, והשני שיהיה איש איש ממנו מגיד רעיוניו ליעקב בכל עניני חכמה ומדע בלא משוא פנים למחשבות רעהו, שאם תהיה אהבת תופשי התורה אוחרת ידיהם בסד לבלתי הוציא רעיוניהם החוצה חפשים, הלא טוב שיהיה כל אחד הולך בדרכו יחידי, ואחרי כן חכמי הדור (הזה או הבא) המה ישפטו מי צדק בדברו. ועוד תנאי שלישי, אך איננו תנאי פרטי לשמירת האהבה, כי חובה היא המוטלת בין כל אדם לחברו, והוא שאם יראה אדם את מכתבי רעהו בטרם יוחקו בעט ברזל ועופרת, וימצא בהם שגגה קטנה או גדולה, אין ראוי לו למהר לגלות קלונו לכל

אחיו בחוץ, בלתי אם גלה תחלה את אזן הכותב והאיר עיניו במה שנעלם ממנו, וי"ק אם יחזק במשוגתו ולא ירפה, וימאן לתקן את המעות, אז מותר להאיר עיני הקורא, ולהודיעו כי דבר זה שהכותב אומר טעות היא בידו. ולא אכחד תחת לשוני כי תמהון גדול תמהתי בראותי הערתך בעמוד 163 על דברי ידידנו החכם המופלא מהרי"ט צונץ, והערתך בעמוד 233 על החכם ווייסע, אשר בלא ספק אם היית גולה את אזנם היו מוחקים או מתקנים דבריהם — כך היא חובתנו, וכך יפה לנו לעשות, וכך הוא דרכם של תלמידי חכמים אשר ילדו על ברכי היודאיזמום.

את הדברים האלה ראיתי לעריך לפניך ידידי היקר בדרך כלל, בטרם אשמיעך מחשבותי והערותי על ענינים פרטיים.

ולטובה יזכר שמם של ידידינו החכמים היקרים איש כערכו, יש"ר, יאסט, צונץ, רמ"ל וידידי ובן דודי שחבד"ל, וחכיבי אבי"י, וידידך הר"ן שור, וחתנך הר"ץ בודק, צדקתם עומדת לעד, אשר החזיקו במדתו של אהרן, והתאמצו במכתביהם להשיב חמתי ולהשביח חרון; וגם אם לא נעתרתי לדבריהם, והייתי בעיניהם כפתן חרש, הנה כל דבריהם עשו רושם בלבי, וכלם עזרו לטובה, תהי משכרתם שלמה מעם אלהי השלום והאהבה. ואולם אם כל דבריהם עשו בלבי רושם, הנה דבריך לבדם (בכ"ח החמישי ובפרט המכתב הי"ז), הם המה אשר הטו את לבבי והם המה הסירו מעל פני המסוה אשר היה מסתיר מעיני מעלותיך היקרות המסלאות בפז, וארא ואפול על פני, ואברך את ה'. ותשאני רוח ואשמע את קול יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב! וקנה לך חבר! והוי דן את כל האדם לכף זכות! ויבאו דבריו כמים בקרבי וכשמן בעצמותי, ואען ואומר: אמן אדני, הנני הנני, לשמוע בקולך, ולעשות את מצותך.

אתה עתה ברוך ה', יהי נא חג המצות הזה לך לשמחה ולששון, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וברית שלומנו לא תמוט, כי מה' יצא הדבר, עת מלחמה ועת שלום, הוא מסבות מהפך בתחבולותיו, כי הוא יכאיב ויחבש, הכל לטובת הכלל.

פאדובה בראשון בשבעה לחדש שנת הן הימתק בפי כדבש, כי הוא יכאיב ויחבש וימחץ וידיו תרפינה.

ידידך השותה בצמא את דבריך שד"ל.

Nr. CCLXXXXVII

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody

Nr. d'ordre de l' Index raisonné 323. Vol IV Nr 9

30. 3. 1841 ח' ניסן התר"א

ידידי היקר שלום.

אחרי ההודאה לך על העתקותיך, אגיד לך כי בשמחה ראיתי כ"ח החמישי,

שלח אותו אלי במתנה החכם רמ״ל, עם אגרת, בה הפציר בי להשלים עם החכם שי״ר, והפצרתו, נוספת על הפצרת שאר גדולי הדור, ונוספת על מה שמצא חן בעיני מאד המכתב הי״ז מכ״ח הנ״ל, החליפו עת מלחמה בעת שלום, וביום אתמול שלחתי אל החכם שי״ר אגרת שלומים.

ולענין לשון כנען, הנה בידך אגרותי, בהן תמצא מפוזר כל מה שמצאתי בחקירה ההיא, עשה בו מה שתרצה, ואני טרדותי ותלאותי לא יתנוני להוסיף שנית ידי על החקירה הזאת, גם אין לשוני להרחר ויב עם החכם שי״ר, וגם אתה אם תכתוב על זה השמר לך פן תקל בכבוד שי״ר וצונץ, גם תזכור ולא תשכח כי כבר קדמני (בלא ידיעתי) החכם רמ״ל במרפא לשון שלו.

לא אכחד תחת לשוני כי תמיהה רבה תמהתי כשנודע לי כי אתה היית בעל המאמר קריטישע שטודיען, והנני מוחל וסולח, ובלבד שתשמע לעצתי, ותהיה (כאשר רמזתי לך באגרתי הקודמת) מתון בדין ואיש שלום. גם רע בעיני איחור שליחות מכתבי לגייגער, וכבר עלה בלבי ביום כ״ח שבט לשלוח המכתב לגייגער עצמו, ורק בעבור כבודך שלחתיו אליך. גם זו לטובה.

ואתה ידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ויהי נא חג המצות הזה לך לשמחה ולששון, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה בחפזון גדול בראשון בשמנה לחדש, תר״א. ידידך שד״ל.

Nr. CCLXXXXVIII

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 325. Vol. IV Nr. 11.

1. 4. 1841. י׳ ניסן התר״א

לכבוד ידידי החכם המופלא מהרי״ט צונץ שלום עד העולם.

מכתבך היקר עם כ״ד תשובותיך הגיעני בזמנו ושמחתי בו, והנני מודה לך במאד מאד על תשובותיך, לא על פיוטך, כי החתימה ובכן מי לא ייראך לא ישרה בעיני, כי אהבה אבקש ולא יראה, ואני יגיעי ועמלי, יומי ולילי, לשרת את החכמים ולהתאהב אליהם, אולי מתוך אהבתי יבאו לאהוב גם את היודאיזמוס ולדבקה בו, להכין אותו ולסעדו, ולעזוב דרכי יון המרבים ברורנו פרצות בישראל.

לא השיבותי למכתבך, כי מיום קבלתיו לא עסקתי עוד באותן החקירות, ולא היה לי ענין חדש לכתוב אליך, גם סבה אחרת היתה לאיחור תשובתי אליך והוא כי חכיתי עד אראה כ״ח החמישי, ואדעה מה אעשה עם החכם שי״ר. והס׳ ההוא לא הגיעני עד עתה מקרוב, ומיד (ביום תמול שלשום) כתבתי אגרת שלומים „לידיד נפשי ועטרת ראשי, החכם המופלא כש״ת מוהר״ר שי״ר, שלום עד העולם״ ושם נתתי תודה לך ולכל החכמים אשר עזרו לטובה בהבאת השלום והאהבה.

ביום י״ב אדר קבלתי אגרת ליליענטהאל מפעטערסבורג בשם אוואראף,

ושפטתי בלא ספק כי גם לך נכתב, והיום בשמחה רבה ראיתי באגרתך כי צדקתי בשפטי, ויגיל לבבי אם אשמע שתצא מזה תועלת לך, בלי שתצא מארצך ותוסיף להתרחק ממני ללכת ירכתי צפון. והא לפניך תחלת האגרת:

Das Coll. rabb. zu Padua ist unter Ihrer ausgezeichneten Leitung die Musterschule für alle künftigen ähnlichen Institute geworden; Männer, ausgezeichnet an Geist und Herz, sind als die Zierde Israels daraus hervorgegangen; und Ihr Verdienst allein ist es, wenn Gemeinden unter solchen Führern sich glücklich fühlen.

Ihr Wirken hat auch die Aufmerksamkeit Seiner hohen Excellenz, des Hr. Ministers der Volksaufklärung, Uwaroff, auf sich gezogen . . . .
Beauftragt von Seiner hohen Excellenz . . . . richte ich an Eure Hochwolgeb. die Bitte, mir so schleunig als möglich, einen ausführlichen Plan über Ihr Institut zukommen zu lassen

ואחר אריכות דברים הוא מגיד תשוקתו שילכו לשם מתלמידי הקאללעגיום, אם יש מהם אשר עדיין keine Stelle hat, וכבר השיבותי כי אין.

כל זה אני מגיד באזניך, על מנת שלא יִשָּׁמַע הדבר בְּאֶפענטליכען בלאֶטטערן, כי המיניסטער הזהיר על זה.

ידידנו יוא"ל דורש בשלומך, ועתה מקרוב קנה כ"י כולל שירים ומליצות לר' אברהם בדרשי (עם ענינים שכתב בגנות המשורר הגרני (?) שהיה בימיו); וס' אבני השהם, שירים ומצבות לר' שמואל בר' יוסף ן' ששון, ושירים לדון וידאל בנבנשת; ואזהרות לר' אליהו צלבי מאנטוליא הכהן (וחסר קצת ממצות לא תעשה), ושירים לר' מנחם בר' משה, ולר' דוד, ולר' שלמה בונפיב, ולר' אנשלמה דא פיאירה אשר כתב שיר ואגרת לר' זרחיה הלוי אחר העתיקו אהלו ממדינת סרקסטה ונתישב במונסון וזה ר' אנשלמה, או דון שלמה, נשתמד לאחר שבעים שנה, ואז כתב הבתים האלה:

אם שִׁכְּחוּךְ, נפשי! ידידים עד הלום — וַתִּהְיֶה מִנִּי אמת נעדרת
שבעים שני חיי כְּשָׁנִים נִשְׁכְּחָה — בת צוֹר, וּבַשיר היתה נחקרת
על כן קחו כנור ועורי דַּבְרִי — שירות, למען תִּהְיֶי נזכרת.

וזאת תשובת דון וידאל:

בת צור כְּזונה נִשְׁכְּחָה תֹּף לקחה — בו סובבה עיר להיות נזכרת
כן נפשך מֵעַל אלהים זנתה — היתה, כְּפרה סוֹרְרָה, סוררת
על כן שכחוה ידידיה לקץ — שבעים שנותיה כמתנכרת
זונה קחי כנור וסֹבִּי עיר, ושיר — הרבי, ואולי תִּהְיֶי נשכרת.

ר' אברהם בדרשי מזכיר המשוררים שקדמוהו, ואלה הם כסדר שהוא מזכירם: ר"י הלוי (יהודה הַגביר גָּבַר באחיו, ללוי אמרו תֻמי ואורי), בן גבירול, ראב"ע, הַסַּלָּח (רמב"ע), בן גיאת האב והבן (נראה שהם ר' יצחק, ובנו ר' יהודה שהיה אחד מאוהביו של ר"י הלוי), הנגיד (נגידים דַּברותיו, ומוסריו חֳלִי כִתְמִי

וכתרי), החריזי, רב זרחיה, ואחיו יברכיה, זאבארה, בן שבתי, יוסף בן יהודה, השניידי (הנזכר באשמורות אויגון), ונראה כי כל אלה מן החריזי ולמטה היו בפרובינצה וסביבותיה), בן חסדאי, משלם בן שלמה (ספרו נקרא עמר מן), בנבנשתי, בן לוי, לביא, בן צוף, שמואל אלמרידי (במרדכי פרק אלו טרפות סימן 1005 מצאתי רבנו יוסף קול צוף, ולא אדע מי הוא), דוד הירחי, גור אריה יהודה ההרדי, יהושע, מלגווירי, אזובי (היה רבו של המחבר).

ואחרי כל אלה אגלה את אזנך, ידידי היקר, כי בעיר Ivrea לא נמצא ר' יצחק ירא, אלא ר' יצחק ירק (Jarach), וברוך אתה לה', אשר שבשת רשימת קוני פרוליגומיני, כדי להפרות ולהרבות משפחת יראי ה'.

עוד זאת לא אכחד תחת לשוני. אחרי ראותי בשפתי ישנים כי ר"ד פרובינצאלי כתב מגדל דור ספר דקדוק, ובראותי בדי רוסי כי הס' הזה נזכר במ"ע, התשפוט בן אדם שהייתי חייב לקרוא כל ס' מ"ע עד אראה בעיני הבאמת נזכר בו הס' ההוא? אם היה די רוסי מזכיר הפרק, ודאי הייתי בודק, אך הואיל ולא הזכיר הפרק, לא היה בידי לבדוק רק את הס' כלו, וזה ענין שלא היה אפשר לי וגם לא היה ראוי לי בימים ההם שהיה כל עיוני להציב מוסדות לחכמת לשוננו. ועתה מקץ ארבע שנים ויותר שהוצאתי הס' ההוא, אשר כמה שנים עמלתי בו, ובו יסדתי לחכמת לה"ק יסודות לא קדמני בהם אדם. עדיין אני מצפה שיבא איש חכם ויחקור את דברי, וישפוט את החדשות אשר הוצאתי מלבי, ועדיין לא שמעתי שום משפט על כל זה, רק עתה מקרוב שמעתי מפי אחד מגדולי ידידי כי טעיתי במה שסמכתי על די רוסי שאמר כי בעל מ"ע הזכיר ס' מגדל דוד לרד"ק — זו היא חכמת הקריטיקא בדור דעה ותושיה, וזה פריה!! — ואם הייתי גם אני קריטיקער אשכנזי, כמה שבושים גדולים מזה הייתי יכול ללקט כה כה בספריך! אך לא מתלמידי ראב"ע אנכי —

תדרוש בשמי לשלום ידידך החכם גייגער, ותגיד לו כי בחדש שבט בקש ממני המשכיל יהושע העשיל שור מבראדי משמוני מסתרים לשלוח לו, שיוציאם בס' אחר כעין מלא חפנים, ומיד ביום כ"ח שבט העתקתי ושלחתי לו אחת מתשובות רש"י ארוכה ונחמדת מזהב ומפז רב, וכתבתי לו כי מוכן אנכי למלאות כל שאלותיו בענין הזה.

אתה מבקש ממני "ספר כתוב משני עבריו" והא לך ס' כתוב משלשה עבריו. ואתה מעולם לא כתבת לי רק חתיכות קטנות בדתי ראויות להתכבד, ואף לא אחת בהן שלוחה אלי דרך ישרה מארצך, רק כלן שלוחות בתוך אגרות אחרות להקל מעליך (ולא מעלי) ההוצאה. צא נא עתה ואמור: מי לא יראך?

ועתה לעולות ראיה ולשלמי שמחה הנני עורך לפניך את שמות אוהביו של ר' אברהם בדרשי הנזכרים בשיריו, ורובם היו משוררים: אברהם שקיל (ולפי הנראה היה כהן), אשר, משה בן יהודה, אברהם מלאכי (היה בעיר קרפאנתרע), יהודה ירחי, יהודה בן שלמה ברצלוני, יוסף אלמרידי (היה בארגון), פנחס (היה בעבר הים), שאול (נראה שהיה בספרד, ואולי הוא בן שבתי הנזכר במשכיות כסף דף כ"ה), קלונימוס בן מאיר (נראה שהיה בארלדי), טוררוס הלוי (עיין סוף ס' משכיות כסף, והשירים הנדפסים שם כתובים כאן ביתרון וחסרון וחלופים), אבולחאן

מאיר בן אלחרית רופא מלך קשתיליה (שהיה הולך בחברת הרב טודרוס הנ"ל), שמואל השילוני (מפרובינסה), אליעזר האזובי (בבדרש), דון וידאל שלמה, דוד קשלרי (בנרבונה), דון בונגודש, דון וידאל פרוסיט (קנה שדה במגדל קניט) דון אשתרוג דבדרש, דון בונפנט רוגינו (בבדרש), דון אשתרוג דצנבאי, אברהם בר שלמיה (המחבר קונן על מות שלשת האנשים האלה, וגם על אברהם שקיל, ועל דון קלונימוס, וגם על החכם ר' שמואל בר' גרשום), טודרוס (במונפשלייר) אנשלמאש (שם), אנמשה שמואל (שם), אנשלמה בנמייאמון (שם), אבולחסאן שאול הספרדי, אן קרשקש דאברנגה (בבדרש) ושמו מרדכי.

עוד זה ראיתי להעתיק ממחברות הבדרשי (ודע כי בכל הדיואן הזה המיושר נזכר בלשון נסתר, והמדבר בעדו הוא המאסף הקורא את המחבר בכנוי אדוני): בהלקח מעל ראשנו החבורה, בשנת בא הצרפתים בארץ הלזו, ונאספו אל עמם מעמנו האחים הנכבדים, ונגעה יד ה' במשפחתנו בלי חמלה, בהקרא אל בית עולמים גבירנו ושועינו הנכבד דודי ר' דוד דקבאשטנייאן, ושני עפריו חמדת העינים, הצבי הנחמד ר' נתנאל הנקרא אבונשניור (או: אבונשנטר), והעפר הנאהב ר' מאיר אשר הלך להתגורר בשילה, ואחינו הנכבד אנמשה דוראן, כבוד מנוחתם, הגיעוהו השמועות הרעות והוא בנרבונה בורח ממהומות הארץ הלזו, ותהי עליו שם יד ה', ויקונן עליהם את הקינה הזאת.

גם יש כאן קינה בדרך מליצה, על התורה (אולי ספרי תורה שבע"פ) שלקחו אותה הגוים, וכן כתוב בראשה: בנעוריו, בהתפש תורת אלהינו, ויתגוללו עליה בעלילות צרינו וקמינו.

ידידי היקר, אם יש לך פנאי וחפץ להאיר מחשכי הקדמוניות האלה, הרשות בידך לפרסם אותן, ובלבד שלא תשלח לפרישט או לפיליפזאהן, כי אם לידידנו יאסט.

עוד זאת תדע כי בכ"י הזה מצאתי ד' פעמים מלת בדרשי בשירים שקולים במקום הצריך יתד ותנועה, מכאן למדנו שאין לקרוא בדרשי אלא בדרשי, כקריאת בעל מקנה אברם אשר הבאת בצייטשריפט שלך עמוד 167.

ויהי נא חג המצות הבע"ל לששון ולשמחה לך ולביתך ולכל אוהביך, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה בראשון בעשור לחדש,

שנת כי לא נעשה כפסח הזה, ידידך שד"ל.

Nr. CCLXXXXIX

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt A/M

Nr. d' ordre de l'Index. rais. 327. Vol. IV Nr. 12

8. 4. 1841. י"ז ניסן התר"א

לידידי היקר שלום רב

עדיין אין אני רואה לא אנגאלען ולא ציון ולא דרך ארץ, וזה מרפה ידי מעבוד עבודתך. לפחות ישלח נא לי הציונים באגרת. אתה שואל הראיתי תשובותיך

לישיר? ראיתי ולא שמחתי, לעג ובוז אשר שפכת עליו חנם. וכי זו דרך ארץ? וכי זה דרכם של בני קלטור? וכי מאן דלא ידע כמה קיסרים נקראו בשם אנטונינוס לאו גברא רבא הוא? היש דמיון בין חקירה זו לחקירת קדמות נחמות ישעיה? תאמר מה שתרצה, אבל לא כל החקירות שוות. כשחלקתי על ש"ר על מלת מטטרון, או על שירת מוסר השכל לרבנו האי, לא הכלמתיו, אך נשאתי ונתתי עמו בכבוד גדול. אבל כשראיתי קראחמאל מנשא למעלה למעלה את ראב"ע, ושולל מישעיה חצי נבואותיו, אז חם לבי בקרבי, וראיתי טוב ומועיל להודיע לכל כי סוף סוף אין האיש ההוא קריטיקער עצום ורב. אבל אתה מה היא האש אשר קדחה באפך בראותך את ש"ר חולק עליך דרך כבוד בחקירות של מה בכך? אמרתי אחכמה להבין זאת, והיא רחוקה ממני.

ואולם גם זו לטובה. מהתלותיך על ש"ר היו פחם לגחלי אהבתי הקדומה אליו, וכ"ה החמישי היה עצים לאש, ומיד כתבתי אליו אגרת שלומים, ובה זכרתי לטובה שמות החכמים היקרים (ואתה בתוכם) אשר החזיקו במדתו של אהרן, והתאמצו במכתביהם להשיב ולהשביח חרון.

ואתה ידידי היקר תעשה חסד עמדי לפתור לי חלום שלשת השריגים אשר ספרת בציון עמוד 11 כי לא מצאתי פתרונו.

עוד זאת לא צדקת אענך, במה שלא תרצה שאתראה כאוהבו של פירשט. אם רצוני להתראות כאוהבו, למה תעכבני? ומה שמך לשופט על מה שהוא לכבוד לי ולגנאי? הוא הדבר אשר דברתי כי היורנאליסטים אומנות נשים זונות אומנותם.

דע ידידי וידע החכם מידעך כי בשני ראב"ע על התורה כ"י שבידי (אחד משנת קס"א ואחד משנת ר"י) מצאתי: ומצא בה ולא יוכל לגלות כי אין עדים. ובאחד מהם (כ"י ר' דניאל יע"ל) כתוב: גם היא חשובה כשרה. וכן ג"ל עקר, כי ראב"ע דורש סמוכין (בלא דעת ובלא תבונה, אלא לפי ההשקפה הראשונה, אבל מה בכך? דרוש וקבל שכר, בשמים, ואם לא, בארץ), כי אחר שהזכיר כי תבא בקמת רעך שהוא כשרה, סמך לו כי יקח איש אשה, כי גם האשה כשרה הנעבד ומוציא פירות, ולפירוש זה הסכים בעל מקור חיים. ואני לא אבין איך עלה בלבו של החכם מידעך לפרש כי אין לו עדים, שמלת כי להוראת או אין לה עדים במקרא (וגניח כי עליו להביא ראיה שיאמר ראב"ע אין לו עדים במקום שדרכו לומר אין לו את), הנה ראב"ע עצמו מביא עד, באמרו כמו ומכה אביו ואמו. הלא ודאי היה קורא ומצא בה, מלבד שאם היה קורא כי מצא בה, מה צורך לסור מן הפשט ולעשותם שני ענינים? ויד המושט ויד בעל מקור חיים (האומרים כי ראב"ע היה קורא ומצא בה) לא משה, כדברי החכם מידעך. הוי מושכי העיון בחבלי השוא, עד מתי תאבדו זמני בדברים של תהו?

מאד נכספה נפשי לראות המשניות עם תרגומך. ואם יש בידך ג"כ ס' שפת ישורון לדעליטש וס' מאזני צדק לגאלדענטהאל, ותכבדני בהם, אז אדע כי מצאתי חן בעיניך.

אם אולי יוודע לך כי לילינטהאל כתב לי במצות אווואַראָף, אל תשמיע הדבר באננאלען. כי כן צוה המיניסטער.

ואתה ידידי היקר שלום רב. פאדובה י"ז ניסן תר"א.

ידידך שד"ל.

Nr. CCC

An Herrn S. L. Rapoport in Prag

Nr. d'ordre de l'Index raisonné 329. Vol, .IV Nr. 15.

21. 5. 1841. א' סיון התר"א

לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא הרב הגדול כש"ת שי"ר שלום עד העולם.

אחרתי עד כה להשיב למכתבך היקר והנעים המתוק לחכי, כי היתי עשרים יום חוץ מעירי, כי הלכתי לטריאסטי להביא את אשתי לבית אביה, אולי ירפא ה' לה, כאשר היה זה שש שנים; כי אמנם זה שנה וחצי חזרה למחלתה, לבלתי עשות דבר, ולבלתי דבר דבר, ולבלתי אכול אם אין אחרים מסצירים בה ומאכילים אותה. ירחם ה' עליה ועלי, ועל ארבעת ילדי! וכל לבב יראה ויבין כמה זה גורם לי פזור הנפש ופזור ממון ואבוד זמן. אך לא כל אדם רואה בזה דרכי ההשגחה, אשר כלם בחכמה ובחסד, והכל לטובה, והדברים ארוכים, אין כאן מקומם.

ודע כי ביום תמול שלשום בא אלי האיש צבי גוט, והראני מכתב ידך אשר כתבת אלי להליץ בעדו, ביום י"ט תמוז תקצ"ח, ושמחתי בו כמוצא שלל רב, ואמרתי בלבי: אם היה המכתב הזה בא אלי בזמנו, מי יודע, אולי לא היתה חבילתנו נפרדת. אבל אם לא היתה חבילתנו נפרדת כמה טובות גדולות היו נמנעות. ואחת מן הטובות ההנה הלא היא הִבָּרְחֵךְ בין יודאיזמוס לאטיציזמוס, בין שד"ל לקצת חכמי אשכנז. ואתה עתה בישפכך את נפשך בחיק אוהבך אתה מתרעם עליהם, ואתה אומר "אך זה לשלשתם יסוד קיים, כמו לרוב אנשי הדור החדש הלזה, דור וגו' וגו'." ועכ"ז אתה אומר אלי "עד אנה לא תשבת מלחמתך זאת? עד מתי תהי זאת לנו למוקש?" ועדיין אינך רואה כי דרכי היורנאליסטים והאננאליסטים אשר אתה מתרעם עליהם, הם הם דרכי הראב"ע שאתה מפאר ומרומם; ואינך רואה שאם אין לִגְנוֹת את הראב"ע, המתכבד בקלון הגאון רס"ג, ומחפא עליו דברים אשר לא כן, אין לגנות כמו כן את היורנאליסטים אם בחמזן יחפאו עלי ועליך דברים אשר לא היו. סוף דבר, מומי ראב"ע, החמזון, והדבור אחד בפה ואחד בלב, וההתכבד בקלון זולתו, הם המומים הגוברים בדורנו; ומעלות רש"י, מתינות בדין, תמימות הלב, והענוה, הן המעלות החסרות בדור הזה, והמשחיתות חכמת חכמינו, ואתה תבקש שביתת מלחמתי? אל תבקש

והנה עתה בא אלי אחד מתלמידי, ובידו ס' אללגעמיינע געשיכטע להחכם יוהאן סאן מילליר, והראני מה שכתוב בו בספר ט' פרק ה', ואלה דבריו:

Als die Nation mit philosophischen Ausschmückungen, wie der

Orient und Griechenland sie lieferten, bekannt wurde, so war mehr Verunstaltnng als Treue in Darstellung eigenthümlicher mosaischer Weisheit zu erwarten; und je mehr die Gelehrten sich vom Volke herausschieden, je mehr sie aus Büchern schöpften, in derselbigen Verhältniss verfiel die alte Art, welche ganz Leben und Ansicht war. Letztere allein war zu der erstaunlichen Wirkung geschickt, welche keine weit ausgebildetere Literatur auf so verschiedene Zeiten und Völker jemals geäussert hat.

ואתה תבקש שביתת מלחמתי ? אל תבקש —

אל תדאג ידידי אם חלקת עלי בב"ח הששי; הלא זה מן התנאים אשר התניתי באגרתי הקודמת, שיהיה איש ואיש ממנו מגיד רעיונו ליעקב, בלא משוא פנים למחשבות רעהו. וגם אתה לא תאנף אם אולי בזמן מן הזמנים אשא קולי ואוכיח לעיני השמש כי מליצתך "אדוננו הרמב"ם ז"ל" היא מליצה בלתי נאותה לא לאיש יהודי ולא לאיש סילוסוף.

ואני שמעתי ולא אבין טענותיך עלי בענין הערתך "אין ספק שהוא רבנו סעדיה" והנני מודה כי קרוב הדבר כי ראב"ע (בשוגג או במזיד) נתכוון לזרוק חציו כמנהגו בלב רבנו סעדיה; אך אתה המעיר, אם המכוון בהערותיך לבלתי תהיה האמת נעדרת (כדברי הר הזהב), מה ראית לכחד תחת לשונך כי אמנם ר"ס לא אמר מה שראב"ע מיחס לו ? וכי זו היא אהבת האמת? הנה לפנינו שתי אמתות: האחת היא מי הוא זה הגאון שטעה טעות גדולה לדעת ראב"ע, והשנית אם באמת כן הוא שהגאון ההוא טעה הטעות הגדולה ההיא, ואתה מהרת להודיע כי הטועה אשר כיון אליו ראב"ע הוא רס"ג, ולא חשת כלל להודיע כי אמנם רס"ג נקי הוא מן החטא ההוא תכלית הנקיון, כי דעתו הפך ממש ממה שאמר ראב"ע בשמו. וכי איזה משתי האמתות גדולה וראויה להוודע? א"כ מה הועלת בהערתך? הוצאת שם רע על רס"ג, והתלוצצת בידידך, והאמת נשארה נעדרת יותר מבתחלה. ועתה אתה אומר אלי: מה תאמר על זה? אתמהא! ואלמלא תוסיף היית בי בדבריך אלה "מה תאמר על זה" לא הייתי מחדש ריבי עמך, כי כבר גמרתי בלבי שלא לאבד עוד זמני בדברי ריב עם שום אדם, ואף כי עמך ידידי יקירי, בחירי רצתה נפשי.

עוד אחת לא אכחד תחת לשוני, ולא על הפרט אדבר אלא על הכלל כלו, והוא כי אחרי שהדפים אדם דבריו מותר לכל אדם להעיר עליו הערות, להסיר מכשול מלפני הקוראים; אבל ספר או מאמר שעדיין לא נדפס, ומי שכתבו עודנו חי, הוא לדעתי איסור גמור להעיר עליו הערות, אם לא נשמע תחלה תשובת המחבר. וטענת נחיצת הזמן איננה טענה כלל כלל לאיש יהודי, וראוי להניח אותה ליורנאליסטים, שאומנותם אומנות ליטטים. ומה ענין לדבריך אשר אמרת "אם עד כה ילך הכיבוד והיראה, לא ידעתי עוד אם נוכל לכתוב מאומה" וכי אין לנו לכתוב רק השגות, והשגות על דברים שלא נדפסו, שעדיין מעותם יוכל לתקון ? ואם בעלי הדפוס אצים בך להגיה, מי זה יכריחך להוסיף הערות בלי

ידיעת המחבר ? ואם ח"ו היית מוכרח גם להעיר הערות היתי אומר לך משל הקדמוני : אבוך ערק לאסיא וכו' .

לא שמעתי בלתי היום שיודפסו בכ"ח דברי לידידנו החכם המופלא צונץ על אודות הקליר 1), ולא אבין איך היה זה ברשיוני והסכמתי ; כי אמנם כתבתי לצונץ כי כל החדשות שאני מעתיק לו כספרים כ"י רשאי הוא (ומצוה קעביד) לפרסמם בכל מקום שירצה , אך מחשבותי וסברותי אין ראוי לפרסמן בחיי (אחר ג' שנים שנכתבו) בלתי ידיעתי, שמא מן היום ההוא והלאה מצאתי ענינים להחליף בהן או להוסיף עליהן . ויהי מה. גם זו לטובה , ומובטחני שלא אכעס עוד , כי כבר נשתויתי .

עוד אחת מעט היא , אערכה לפניך משפט על הערה שהעירות עלי בכ"ח החמישי . ותחלה אודיעך כי חמה אין לי עליך , אבל הרי אני מוחל וסולח לך ולכל בני הדור בכלל , שהם מתלמידיו של האב"ע , ולא יצויר בדמיונם שימצא בדור הזה אדם אחד שיהיה מתלמידיו של רש"י , ושלא יהיה אץ בדבריו, ורודף אחר הכבוד , אלא מתון בדינו , ויגע ועמל לתועלת זולתו ולא להנאת עצמו .

הנה אני בהעתיקי לפניך את המכתב המיוחס לר"א בן הרמב"ם , ומצאתי בו וכל בר בר חנה טפשא , העירותי כי מלת חנה מיותרת , והיה טעמי כי לא יעלה על הדעת שיהיה מספר האנשים הנקראים בר בר חנה גדול כל כך , שיתכן ליסד עליהם משל הדיוט ולומר כל בר בר חנה הוא כך וכך , אבל יתכן שהיו רבים נקראים בשם בר בר , שהיה אביהם איש הדיוט הבלתי מפורסם בשמו , אלא בשם אביו , וקרוב הוא שאנשים כאלה יהיו גם הם הדיוטות , ועליהם נוסד המשל כל בר בר סיכסא . כל זה חשבתי בילדותי , כשקראתי המאמר בעין יעקב , ושם כתוב וכל בר בר , בלא מלת חנה , ומשם נשאר המאמר תקוע בזכרוני . והנה ההערה הקטנה הזאת אשר העירותי על יתור מלת חנה היתה בידך שבע שנים ויותר , ולא חשת לשאול את פי מה ראיתי כשכתבתיה , ובלא ידיעתי מהרת והישמעת בקהל עם (כ"ח ששי 14) כי מלת חנה נמצאת בש"ס . אפשר !! ולא הכה לבך אותך לאמר : גם שד"ל אולי נימוקו עמו , וכי אין ש"ס לפנינו ? ואיך יכתוב דבר נגד המציאות , בלי שיהיה לו על מה שיסמוך ? — והנה בבכורי העתים תקצ"ב עמוד 37 כשמצאת בדברי רבנו חננאל גרסא משונה מגרסת ש"ס שלנו, דקדקת ועיינת בעין יעקב , ומצאת כי שם נמצא כגרסת רבנו ; וכבר היה נודע לך כי עין יעקב מדוייק לפעמים יותר מש"ס שלנו , עד שנמצאו בו לפעמים מאמרים שאינם נמצאים בש"ס שלנו , כאשר העירות בחכמתך בבה"ע תקצ"א עמוד 97 — ואתה מתרעם על היורנאליסטים ועל האנגאליסטים ?

ועצור במלין לא אוכל בהעלותי על לבבי כמה יגיעות יגעתי וכמה ממון פזרתי , להוציא מטמוני קדמוניות ממחשכים , ולהעתיקם ולשלחם למרחקים , בלא תקות שכר לא בכסף ולא בכבוד , רק לעשות נחת רוח לידידי אנשי שלומי , והם עצמם גמלוני רעה תחת טובה , וחלף עמלי התעללו בי והכלימוני בקהל רב . כה עשית לי במכתב הזה המיוחס לר"א בן הרמב"ם אשר העתקתי להנאתך , ואתה העירות עלי ההערה הנ"ל בלא ידיעתי. וכה עשית לי בסדר תנאים ואמוראים אשר

1) עיין כ"ח ו' דף ד' (ישעיה) .

העתקתי לך זה עשר שנים, ואתה בלא ידיעתי דקדקת והעירות עלי בענינים אשר לא שאלת את פי היית רואה כי נימוקי עמי. ועתה צונץ מפרסם בלא ידיעתי מה שכתבתי לו על הקליר, ומי יודע כמה תפישות תתפשוני אתה והוא בענינים שאולי כבר חזרתי בי מהם. ויהי מה, הכל לטובה.

ועתה הנני להשמיעך מחשבתי החדשה על מקום הקליר, ולבי יגיל מאד שאוכל לערוך סברתי לפני איש כמוך, כי אמנם רופפת היא בידי, ואתה ברוחב חכמתך תשפוט אם לקרב ואם לרחק.

כבר כתבתי בבתולת בת יהודה עמוד 10 כי מתחת ידי הגאונים יצא החדוש הזה להכנים פיוטים בתפלות, והדבר הזה הוא בעיני עד היום אמת ויציב אין לפקפק בו. ועתה הנני מוסיף כי לא לבד הפיוטים בלא חרוז התחילו בבבל, אך גם הפיוטים בחרוז בבבל התחילו, והקליר היה בבלי, ושמו אלעזר, ושם אביו קליר, והוא שם אדם גרידא, כשאר שמות בבליים רבים אשר לא ידענו טעמם ומקורם (ודוגמת זה יודן בר מסתיה, שמצא ידידנו החכם המופלא מהרי"ט צונץ בראשי חרוזות באחד מפיוטי הלועזים; ומי יודע מקור למלת מסתיה? ואולי גם הוא היה בבלי). והנה נא לנו פיטן אחר שהיה בלא ספק בבלי, הלא הוא ר' שלמה הבבלי, ולשונו דומה הרבה ללשון הקליר. ואמנם שם יעקב שר' ש"ש מייחס לאביו שר' אלעזר, נ"ל שאינו אלא טעות, ושהפיוט ההוא לא היה ולא נברא.

ואמנם קרית ספר מה היא? הסכת ושמע — קרית ספר היא פומבדיתא, כאשר דמית אתה בחכמתך (בה"ע תקצ"ב 39). התחלת הפיוטים היתה בבבל, וברשיון הגאונים או בהסכמתם; והפיטן הראשון, או אחד מן הראשונים שבהם, היה מפומבדיתא, מקום גאונים, ומקום הישיבה היותר חשובה בימים ההם.

הרבה התבוננתי בהשערתי זאת, ולא מצאתי ראיה נכונה העומדת נגדה, אלא אחת, והיא מה שהעירות אתה ידידי בבה"ע תקצ"א 93, כי מלת בירבי המצויה בחתימת הקליר, היא שגורה בתלמוד ירושלמי, ולא גם פעם אחת בתלמוד בבלי. ואמנם טעם החלוק הזה איננו כאשר חשבת מפני שאנשי א"י היו רגילים לכתוב התבות מלאות וי"ו ויו"ד יותר מאנשי בבל (ותפיסתך שם על רש"י ז"ל כבר הראיתיך בעיניך זה ימים ושנים שאין לה מקום כלל), אבל הוא כי הירושלמים היו אומרים ber, ולא bar כמו הבבליים, כי הנה מצאנו ר' יוחנן אומר דין גרמא דעשיראה ביר, וכל זה מפני הרי"ש שהיא מעט גרונית, וכיוצא בזה בלשון צרפת מן amarus יאמרו amèr, ומן amare יאמרו aimer, וכן כאן בפארובה רבים אומרים תמיד er במקום ar, ואפילו בקריאת לה"ק. והנה בירבי הוא מורכב מן ביר רבי, ויקשה מאד להשערתי, אם הקליר היה בבלי איך היה חותם שמו בירבי קליר שהוא על מנהג אנשי א"י? ואולי יתכן לומר כי בימי הקליר אבדה טהרת לשון ארמית גם בבבל, והתחילו גם הבבליים לדבר בלישנא קלילא שהיה נוהג בא"י, ואולי לשון רב שרירא גאון באגרתו הוא סיוע לזה.

את הדברים האלה תביא ידידי היקר בכור בחינתך, ואם לא נגמרה עדיין מלאכת הדפסת כ"ח הששי, תוכל לתת להם מקום בסוף הספר.

ומדי דברי בלישנא קלילא של אנשי א"י, אודיעך כי קניתי תרגום נביאים וספרי אמ"ת כ"י, ובסוף תרגום איוב מצאתי הערה זה לשונה: חסל ספ"א דיובב בר גברא דשמיה כשום ברא תניינא דלולבא, חברא דבר בשמת איתת נחשירכן,

וחברא דבר שתיתאה דקטורתא , וחברא דשמיה כצפורא בר אחתיה דתובל קין , ומלוי דבר בריה תנין דנחור , בתרגום מערבאה דמשתעין ביה ירושלמאי .

והנה יובב הוא שם איוב בלשון סורי , ואיוב היה חבר לאליפז בן בשמת אשת עשו המכונה נחשיבון , והיה חבר לבלדד השוחי בן שוח שהוא בן הששי לקטורה , והיה חבר לצופר ששמו קרוב למלת צפור , והוא נעמתי בן נעמה אחות תובל קין , ויש בס' איוב גם דבריו של אליהוא בן ברכאל ובן בנו של בוז שהוא בן שני לנחור אחי אברהם . והנה נשאר לי להבין החידה המתייחסת לשם אביו של איוב (דשמיה כשום ברא תנינא דלולבא) ואתה בחכמתך תגיה חשכי .

הזכרתי באגרתי הערתך על החכם צונץ בכ"ח ששי 163 , ואתה משתומם מאד , ומבקש להחליף קס"ג בקס"א , ואחר זה אתה מתרעם על יאסט כאלו מדבריו למדתי שתפשת על צונץ . וכל זה מגדל הפורח באויר . דברי יאסט אשר הבאת , עדיין לא ראיתים , וכשכתבתי 163 לעמוד 163 נתכוונתי , ולא לעמוד 161 . כי הנה שם על מה שאמר החכם צונץ כי השיר אליך השר לא נמצא בדפוס וויען , אתה מתמיה כי גם בדפוס מנטובה לא נמצא . והרי זה מדרכי היורנאליסטים הכותבים בחפזם , ואנו אין לנו לעשות כן בלתי אם נשמע תחלה טענות הכותב , וביחוד אם הוא חכם וצדיק כצונץ .

אתה שואל אם שכחתי מה העתקתי על שמו (של רש"י) ממחזור ויטרי בדיני פורים , ומה העירותי עליו . זוכר אני מה העתקתי , ושכחתי מה העירותי עליו , וחמסי עליך שלא מלאת הבטחתך לשלוח לי העתקת הלקוטים ההם , והעתקת לקוטי מס' חיי יהודה , והוא עושק וגזל בלתי ראוי לאיש כמוך . ועתה אעירך כי מה שכתב הר הזהב בשמך בכ"ח ג' 200 כי ר' יצחק בר' דורבלו הוא ר' יצחק מאורלי"ו , אינו אלא טעות , כי בר' דורבלו משמע כי דורבלו שם אדם , לא שם מקום , וכן מצאתי בבירור כי דורבל שם אדם , בשו"ת מהר"ם דפוס פראג סימן 501 , ושם נאמר כי מר דורבל נהרג הוא ובניו בשעת הגזרה (א) .

אתה חפץ לראות פני ולשמוע מוצא פי . מי יתן והיה זה , כי אז תתבאר לך תכונתי , אשר להיותה יחידה בדור הזה , אין מבין אותה , והרי אני לכל שומעי שמעי כחלום בלי פתרון וכחידה בלי מגיד . והחכם דאקשר וועסעלי הרוצה לשלוח אלי את ספרו מנחה , מי יודע מה תכונתי בעיניו ? האיש קראחמאל כתב אלי שישלח לי ספרו בכ"י לשמוע משפטי , ואני השיבותיו דברים של טעם באמת ובלבב שלם , ומשם קדחה אש באפו , וירדה עמו לחצר מות . ויהי מה , ישלח לי מי שירצה מה שירצה , אני לא אעשה עצמי פלסתר , ולא אכפה על מחשבותי פסכתר , ואשיב לכל איש תודה כאשר יאות לו . ואלף תודות אשיב למי שישלח לי תולדות רש"י לר"ש בלאך .

ועתה אחרי כתבי עד כאן בא אלי תלמידי היקר ר' יהודה אריה אוסימו וראה מכוכתי בענין דשמיה כשום ברא תנינא דלולבא , ומצא הפתרון , והוא כי יובב היה בן זרח , ופרץ וזרח היו בני תמר , אם כן זרח שמו כשם הבן השני של תמר , ונכון .

(א) אחר זמן מצאתיו בתשובת 29 למהרש"ל , ושם נאמר כי נהרג בשנת 944 .

עוד אודיעך כי ברכני ה' וקבלתי במתנה קובץ כ"י הכולל עם שאר ענינים גם ס' הגיון הנפש לר' אברהם בר חייא, ושמחתי בו מאד, וכבר יש לי ממנו ס' חשבון המהלכות, ומי יתן ואמצא גם ס' העבור, אשר יש לי ממנו ד' דפים, ובתוכם כתוב וז"ל: וכן המנהג הנוהג בארצות האלה שאדם משתמר לשתות מים בשעת התקופה, דברי הבאי הן בעיני, כי אין אדם יכול לדעת שעת התקופה במקומו אם לא יהיה יודע כמה מרחק מקומו באורך מקצה המזרח, ולא יתכן זה לכל אדם, ואלו היינו מוצאים לענין הזה זכרון בדברי ראשונים היה לנו לעיין בו ולחת בו טעם, אבל עתה כיון שאינו נמצא בדבריהם אין לנו עוד לחוש עליו יותר.

גם קבלתי במתנה תוספות ע"ז כ"י על קלף, משונות ממה שבדפוס, ובאמצע הס' (דף ל"ה קודם ד"ה בעור קיבת נבלה) מצאתי הערה וז"ל: ער כאן יסוד הרב ר' אלחנן בן רבי' יצחק מדמפיר תנ"ה צב"ה עכ"ה ומכאן ואילך יסוד הרב ר' יהודה בר' יצחק מברינא שפי' על פי תוספי הר' אלחנן בן רבי' ר' יצחק.

וזה ר' אלחנן היה כותב בשנת תתקמ"ב, כי כן בד"ה האי מאן דלא ידע בכמה שני בשבוע, מצאתי: השנה הזאת שנת תתקמ"ב שאנו עומדים בה והנה התום' האלו כ"י קדמו ע' שנה לאותן שבדפוס, כי בדפוס נזכרה שנת ת"ב לאלף הששי.

והנה במרדכי פרק הקומץ רבה (דפוס ריווא, סימן 1439) שאל הר' אלחנן את הר"ף אביו — א"כ איננו זה. והר' אלחנן בן ר' יצחק לא מצאתיו בכל המרדכי, אך מצאתיו באור זרוע קצר, בבא מציעא סימן 301 וסימן 332. ואמנם ר' יהודה בר' יצחק מברינא לא מצאתיו בשום מקום, ולא מצאתי שם זה רק לשיר ליאון, אך הוא היה מפריש, וזה מברינא, ודע כי בתחלה היה כתוב מבירינא, ואח"כ הסופר בטל היו"ד וחבר אותה אל הבי"ת. אחשוב שכבר ידעת על ידי ידידנו החכם היקר צונץ תבונת תשובות הגאונים אשר בידי.

וספרך אנישי שם מתי תוציאהו לאור? כי היה בלבי להשיאך עצה, אלא שהיא לפי דרכי. וכבר ארכה לה המגלה יותר מדי, והיא כטיפה מן הים ממה שלבי רוחש לדבר באזניך, ואוחילה לאל אחלה פניו שיאריך לי ולך הימים והשנים להשתעשע יחדו באהבה תמימה, לתועלת החכמה, ולתועלת האומה. ואתה ידיד נפשי שלום וביתך שלום ובניך ובנותיך שלום, ותחנך המשכיל שלום (ואל נא יוסיף לכתוב לי השבועה המתועבת אצלי „בכבודי!"), וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה סאדובה ר"ח סיון תר"א, ידידך בלב תמים

שד"ל

ידידי ותלמידי דורשים בשלומך, ותלמידי היקר ר' משה אה־ענריך דורש גם בשלום חתנך, ומעיו יהמו עליו בזכרו אהבת נעורים.

Nr. CCCI

An Herrn S. L. Rapoport in Prag

Nr. d'ordre de l'Index. rais. 331. Vol. IV Nr .16

24. 6. 1841. ה' תמוז הת"רא

לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא כש"ת מוהר"ר שי"ר שלום עד העולם .

טוב קויתי ויבא רע, לעת מרפא והנה בעתה, הבאתי את אשתי לעיר מולדתי ולבית אביה, אולי תעלה לה ארוכה ומרפא, כאשר היה זה שש שנים, ונתעכבתי שמה שמנה עשר יום, כאלו לא הייתי יכול להס־ד מאליה, וסוף סוף הוצרכתי לחזור למשמרת פקודתי, ועשרה ימים אחרי צאתי משם (ביום ב' סיון) נאכל חצי בשרי, והיו בני יתומים. אשריה, כי יצאה מאנחה למנוחה, ואוי לי הצולל בתהומות היגון והמבוכה .

מצבי עתה לא יתנני להשיב על טענותיך, ובלעדי זה כבר גמרתי בלבי שלא לאבד עוד זמני בדברי ריבות, כי כשם שמצוה לומר דבר הנשמע וכו', והבאים אחרינו ישפוטו הם. אני הרשע, ואתה וראב"ע הצדיקים. אתה המודה על האמת, ואני המתעקש להעמיד דברי — ישפוטו הם .

פחד יצחק יצא לאור עד תשלום אות מ'. הודיעני עד היכן בא לידך · החלקים ששלחתי אליך כבר נסרעו לי. ר' זלמן כוכב טוב העתיק לי אגרת שמסרת בידו, והוא כתב לי כי בלבו להדפיס מחברת הפרחון, ושמחתי בזה מאד, אך בקש ממני שאעשה לו הטיבא (?), ואני לא מצאתי דעתי צלולה לעשות את בקשתו ואסילו לכתוב אליו. אם תכתוב אליו ותודיעהו זאת, תעשה חסד עמו ועמי .

לשון תוס' ר' אלחנן על ע"ז בדף ל"ה א', אשר שאלת ממני, כך הוא : ונראה לי שזהו לשון הפייט שיסד בפרה אדומה בטעמי תורה שאין ידועין שכך ניתנה בנשיקה, דמהאי קרא דישקני מנשיקות פיהו דריש העלמת דברי תורה .

הודיעני נא הראית או שמעת נוספות בתרגום גביאים, לקוחות מתרגום ירושלמי .

ס' תשובות הגאונים שבידי הוא קובץ גדול יקר ונכבד מאד (כתוב על נייר ובכתיבה קשה, ונ"ל שנכתב באיטליאה, זה ת' שנה לפחות) כולל תשובות שערי צדק ועוד כהנה וכהנה, וזה סדרו :

מסימן א' עד סימן שצ"ד, הכל תשובות הגאונים, הנדפסות בשערי צדק, אך בסדר אחר, ונ"ל כי הכ"י כולל יותר מהנדפס. והנה שתי אס־פות נעשו מתש' הג', האחת מעשה ר' יוסף טוב עלם, והיא המפורסמת אצל הפוסקים, והשנית מצאתי במקדש מעט לריא"ז בהערות, וז"ל: יהודה צדקיה ובנימן הם ממשפחת הענום וחברו ס' שבלי הלקט וס' תשובות הגאונים. וצריך חפוש ועיון גדול, אולי יתברר למי היא האס־פה הנדפסת, ולמי אותה שבידי. כי הסדר משונה מאד מזו לזו, כי הנה מה שהוא סימן א' אצלי הוא בש"ן דף כ"ט סימן א' ב' ג',

ומה שהוא אצלי סימן ב׳ הוא שם סימן ד׳, ומה שהוא אצלי סימן נ׳ הוא שם סימן י״ט דף ל״א ול״ב. והנה ארבעת סימני ש״ץ הנזכרים והחמישי עד מלות אמר לו בעל הבשת איני — אינם אלא עמוד אחד מן הכ״י, והשצ״ד סימנים הכוללים תש׳ הג׳ הם נ״ז דפים, ק״ד עמודים. צא נא עתה וחשוב כמה הכ״י יתר על הנדפס, כי הנדפס איננו עתה בידי.

מדף נ״ח עד דף קל״ט מתחיל סנין אחר, מא׳ עד שי״א, ורובן תשובות מגאוני צרפת, רגמ״ה רש״י ר״ת וחבריהם, את שגלוים לנו ואת שאינם נלוים לנו. באלה שמחתי כמוצא שלל רב, וכבר העתקתי מהן עשר, והעירותי עליהן הערות ארוכות; אך היא מלאכה הצריכה פנאי יותר מדי. וכמה זמן אבדתי בזה יתברר לי כי בקצת מקומות המספרים מוטעים, כי מי שכתב המספרים בגליון היה מאוחר זמן מה לכתיבת הס׳, וכשבא לרשום מספר השאלות כבר יצאו קצת דפים חוץ ממקומם, ואלמלא המספרים שבגליון הייתי נותן לבי מיד לבדוק אם הדפים מסודרים כתקנם, עכשו שראיתי המספרים מסודרים כתקנם היה נ״ל כי ודאי גם הדפים על מקומם יבאו בשלום.

וכמה ימים נצטערתי כי ראיתי תשובה נחמדת וארוכה, היה נ״ל שהיא לרש״י ז״ל ולא הייתי מוצא סופה וחתימתה, ורק אחר זמן מצאתי סיומה וחתימתה המבורכת: שלמה בר׳ יצחק; או חשתי ולא התמהמהתי ותקנתי סדר הדפים ומספר התשובות. והא לך רשימת מקצתן:

1—7. הר״ר שמשון לר״ת ותשובות ר״ת אליו, קצת מזה נדפס בס׳ הישר (דף ס״ד ואילך) אך בשבושים מבהילים.

8. ר׳ יום טוב בר׳ יהודה לאחיו ר׳ אליעזר שישאל לר״ת ותשובת ר״ת. 9. 10. 11. לר׳ יוסף בר׳ מנחם, ומכתב ר׳ יעקב ישראלי (בר׳ יוסף ישראל) לרשב״ם.

12. שמריה בר׳ מיכאל. שמעון בר׳ שמואל.

13. תשובת ר׳ יצחק בר׳ יהודה.

14—15. ר׳ יוסף בר יהודה מפי רבנו הקדוש.

16—26. 22—20. רש״י.

26. 25 עזריאל בר נתן ויוסף בר יהודה לרש״י, ותשובת רש״י, ובכלל דבריה: כתי תש ופי נאלם מלספר תלאות העוברות עלי גל אחר גל, על כן רפה ידי מלכתוב לקרובי ר׳ עזריאל ולתביבי ורעי ר׳ יוסף תשובה על דבריהם בכתב ידי, והגני קורא מפי לאחד מאחי והוא כותב.

27. תשובת הגאון ר׳ יצחק בר מנחם לתלמידו ר׳ אלעזר בר יהודה, ורבנו שלמה ז״ל היה מקנתר עליה ומוקרה. 31. שמעיה. 32. נשאל מאת גור אריה. 33—39. רש״י, תשובה נחמדת וארוכה, תמצית קצת מדבריה מובא בהגהות מרדכי בבא קמא סי׳ ר״י ודפוס ריווא סי׳ תצ״א, וסופה במהר״ם סי׳ 854. וכבר בקש ממני המשכיל יה״ש לשלות לו איזה משמן יקר לשלות לגיינר אשר בקש משנו, ושלחתיה אליו. 40 זרח בר׳ אברהם ורש״י לר׳ יקר בר מכיר. 41—44—54 רש״י. 62. רגמ״ה. 68. לר׳ יוסף בר פרינורים. 69. רגמ״ה לר׳ יצחק בר יוסף. 72. רגמ״ה לר׳ ליאון ולר׳ יושתו. 76. רגמ״ה לר׳ שמואל בר יונה.

78. רגמ״ה. 79. לחכמי פריש מאת חכמי רומי שלמה בר אברהם, אברהם

אזרח בר מתתיה, מנחם בר יהודה. 82. נשאלה מאנשי פרגא והשיב רבנו הקדוש. 93—84. שאל ר' יצחק בר' יצחק לר' יצחק הלוי וכר' שלמה בר שמשון. 97. תשובת רנמ"ה לר' ליאון בר מרדכי ולמר צדקיה בר אלעזר, ותשובת רבנו שמואל נגד ר"ג, ור' משלם קאי כותיה דר"ג. 104 שאלת ר' יצחק בר מנחם לר' אליעזר הגדול (אלעזר בר' יצחק)ותשובתו. 124 ר' יוסף. 152. 134. 130. 128. 157 רבנו סעדיה. 149. 132 ר' משלם. 182. 179. 140 משה בר חנוך. 184. 181. 180. 178—172. 166. 143. 135 חנוך בר משה. 164 יוסף בר יצחק. 293. 279. 255. 158 ר' עמרם, ובס' קפ"ו חתום כך: עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא. 208 רבנו יעקב. 213 תשובת ר' יצחק הלוי ור' יצחק בר יהודה לרש"י. 214 ר' יצחק בר יהודה לבן דודו ר' מנחם בר מכיר. 215 ר' יצחק בר יהודה. 216 עזריאל בר נתן 218 etc ר' יהודה מפי רש"י (בדיני איסור והיתר). 311—230 נאוני בבל, ולא בדקתי אם התשובות האלה נמצאות גם בחלק הראשון, אם אין.

ואחרי כל אלה עוד שמנה מאות ויותר תשובות מהרשב"א והרא"ש, ורובן פגומות הרבה. יתברך שמם של עכברים, שאכלו בסוף הספר ועשו בלב הדפים מערה עמוקה, ולולא הפגם הזה לא היה הס' ניתן לי במתנה, אבל היה נמכר לר' אליעזר בר שלמה, והוא היה מוכרו לר' מיכאל חיים, ושוב לא היה העולם נהנה ממנו. וכבר הבטיחני בכתב ידו זה שנה ויותר לשלוח לי העתקת ס' הנקוד לר"י חיוג, ועדיין לא שלח לי מאומה. ואתה ידידי היקר, גם אתה הבטחתני לשלוח לי העתקת הלקוטים אשר שלחתי אליך זה שמנה שנים וזה עשר שנים, ועדיין לא שלחת לי מאומה, וזה מבלתי יכלת, כי איש אין אתך להעתיק, כי תאמר "כן הם הצעירים בימינו אלה, את הכל יעשו לרומם את ערכם אם יוכלו, גם ע"י השפלת זולתם, ולא מאומה לטובת זולתם" כן הם ידידי, אנשי אטיציזמום, הרואים את רבם גם הוא דבק באטיציזמום, את הכל יעשה וכו'; אבל אם הרב דבק בדת יהודית, ועושה לאהבת זולתו, ולא לרומם את ערכו, וחולק מכבודו לאוהביו, וכבוד תלמידיו חביב עליו פשלו, ואומר דבר בשם אומרו, ומתענג בהזכרת שמותם, אז מלאכתו נעשית על ידי אחרים, והצעירים רצים לשמשו, וששים בעבודתו, עדה המגלה הזאת והקודמת הבאות אלינו לא בכתב ידי כללו של דבר, בכל המקומות ובכל הזמנים כמים הפנים לפנים.

וסוף סוף מה לי אם אין לך מעתיקים? הלא זאת היתה בקשתי זה ימים ושנים שתשלח לי האריגנאלע שלי, על הוצאותי, ואני אעתיק ואחזירם אליך. ועתה בבכי ואנקה מפיל אני תחנתי לפניך שתחזיר לי לקוטי חיי יקודה, ותניחם אצלי לצמיתות, ואני אשלח אליך העתקתם; וזה בעבור מה שכתבתי שם מספור תחלת מחלת אשתי נב"ת, שאין לי מהדברים האלה העתק, והנני מקבץ כל מה שנשאר אצלי מכתיבת יהד, וכל הנוגע לעניניה, ומעי יהמו להאות הספור ההוא כתוב בכתב ידי בימים ההם ובזמן ההוא, וכל עת אשר אקרא בו, תהיה דמעתי שעשועי. מי שנתן רחמים בלב אכילעם בהתנפל לפניו פריאמום אויבו, בעבור

נופת בנו, הוא יתן בלבך לעשות החסד הזה עם אוהבך הנאנח והנאנק, השרוי בלא טובה בלא שמחה בלא ברכה, החותם פה פאדובה ה' תמוז תר"א, דורש שלומך וטובתך שד"ל.

הערות נוספות

מאת שוחה.

עמוד 252 שורה 7 „אמנם אין דעתי מסכמת עמך בענין השערתך במלת דראון וכו'" רשד"ל הביא זאת בסוף פירושו על ישעיה ע' 647 וז"ל שם: „וכאן ראיתי להביא מה שכתב אלי אחד מגדולי חכמי הדור וכו' וזאת היתה תשובתי אליו ביום ה' ניסן תקצ"ג: אין דעתי מסכמת וכו'" —

עמוד 257 שורה א'. ו"ב: „חרוז ופירוש ולא מצאתי רמז לשם המחבר" אמנם מחבר האסור והיתר בחרוז הוא המרדכי, וחתום בו בראשי התרוזים נ' פעמים מרדכי בר הלל. וכבר נדפס בשם זכחו זבחי צדק ה' שו"ב והי' או"ה — אך הפירוש הנמצא פה בכ"י עדיין לא נדפס, ובמקומו נדפס שם פירוש ר' יוחנן טריוויש. —

עמוד 281 שורה 6 מלמטה: צחה. צ"ל: זחה.

„ 312 „ 5 מלמעלה „שגגה יצאה וכו'" לא שגיתי, וגם אנכי כוונתי לדעת ידידי החכם היקר ד"ר קויפמאן נ"י. אך קצרתי בלשוני. —

עמוד 342 שורה 17 : מלמטה: חזרו צ"ל: חזר.

„ 391 „ 6 מלמעלה: „וגם עתה הנה הביא לפני הראב"ע עה"ת כ"ר נחמד וכו'" הביא זאת בכרם חמד רביעי, 131.

עמוד 392 שורה 15 למטה: ולברך. צ"ל: ולבך.

„ 403 „ 13 „ : בדרך ארך, צ"ל בדרך ארץ.

„ 426 אגרת CXCVI (צ"ל CXCIV) נדפסה כבר בכרם חמד שביעי 222 אך נשמט שם אל מי נכתבה.

עמוד 429 אגרת CXCVII נדפסה נ"כ שם עמוד 224 ונשמט שם נ"כ אל מי נכתבה.

„ 465 כל מה שכתב פה על דבר ר"א הקליר נדפס בכרם חמד ששי ע' 4-10 ומה שנשמט שם נדפס אחרי כן בס' הליכות קדם ע' 62.

עמוד 535 לידידי וכו' שמואל ליב גאלדענבערג וכו' האגרת הזאת כבר נדפסה בכרם חמד חמישי ע' 27 רק מה שנמצא פה בסוף האגרת (ע' 543) „שי"ר קראחמאל פערל" נשמט שם (ע' 50) וכמו כן נשמט שם: „החותם חתימתו בגימטריאה וכו'" —

עמוד 583 שורה 3 למטה. הרשות אתן תהלה הדפים אחרי כן החכם צונץ נ"י בספרו ליטרטור געשיכטע של הפיוטים ע' 646.

עמוד 584 עבודת יום הכפורים אתה כוננת מנהג צרפת הדפים רשד"ל אחרי כן בס' מבא למחזור רומא דף כ"א והלאה.

עמוד 591 שורה 4 למטה: גאולה לר' מימון מלכי ער מתי, נדפסה זה מקרוב בס' טל אורות ע' 48 ולפני זה בס' עמודי העבודה ע' 172 ואינגה לאבי הרמב"ם, עיי"ש בעמודי העבודה ובס' אלעזרשע ליטרטור לרמש"ש ע' 286.

עמוד 605 שורה 13 מלמעלה. המרדש כ"י על קלף הנכתב בשנת מ"ב נמצא כעת אצלי.

עמוד 658 שורה 16 מלמעלה: „ולומר כדבריך שחזקיה הוא אביו של חנני' ע' גם מה שכתב רשד"ל אחרי כן בכרם חמד שמיני ע' 84: „והחלום אשר חלמת כי חזקיה הנזכר במשלי הוא חזקי' בן גרון וכו'" —

עמוד 669 מחזור רומא שהזכיר פה נמצא כעת אצלי. —

„ 687-8 תשובות הגאונים כ"י. עי' מה שכתב עליו בבית האוצר דף מ"י ונ"ו. וכעת נמצא אצלי וממנו הדפיס ידידי הר"י מיללער תשובות חכמי צרפת ולותיר, ועוד ידו נטוי' להדפיס מתוכו גם תשובות גאוני בבל —

עמוד 697 על הערת ידידנו היקר הדר' ישעיה לוצאטו יש לי להוסיף כי במ"ע ציון נשמטו איזה מלות בתחלת האגרת וקצת שורות קרוב לסופה והעמידו נקודות תחתיהן, ופה נדפס הכל. ועי' גם בבן חנני' 1865 גליון 42.

עמוד 704 שורה 16: desolazione צ"ל desolazioue

עמוד 705 „יחזקאל ג' י"ב ותשאני רוח" עי' מכתב רשד"ל בסוף ס' כרמי שמרון ופי' רשד"ל ליחזקאל (לבוב תרל"ו) דף קכ"ז.

עמוד 715 קצור מאגרת הזאת נדפס בציון ח"א עמוד 115.

עמוד 720 שורה 27: Osies צ"ל Osias

עמוד 724 תשובות רש"י אלה העתיק רשד"ל אחרי כן גם לר' יצחק בלומענפעלד ונדפסו באוצר נחמד ח"ב עמוד 174.

עמוד 724 שורה 13: Vol VI צ"ל Vol. IV

עמוד 741 שורה 3 למטה התרגום כ"י (כעת אצלי) הזכירו רשד"ל בהליכות קדם עמוד 39 גם 48 וכתב אודותיו באריכות במ"ע לג"ג ח"ה 1844 עמוד 132.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

einer fast 2 jährigen Entfremdung die Hand zur Versöhnung. Bedingungen des erneuten Freundschaftsbundes

CCLXXXXVII. An Os. H. Schorr. Landau's und der übrigen Freunde Drängen bestimmt neben K. Ch. V. L. zur Aussöhnung mit Rapoport. לי כנען.

CCLXXXXVIII. An L. Zunz. Ein Brief des russ. Ministers Uwaroff durch Lilienthal an L. Almanzi's neue Handschriften. Die von Bedarschi angeführten Dichter. (s. Zunz, Zur Geschichte p. 463). Dayid Provinciale's מגדל דוד.

CCLXXXXIX. An M. I. Jost. J's Ausfälle gegen Rapoport im Zion. L. und Fürst. Die Lesart in Ibn Esra Deut. 24, 1.

CCC. An S. L. Rapoport. Atticismus: Judaismus = Ibn Esra: Raschi. R's Anmerkung zum Artikel L's in Kerem Chemed IV, 168 VI, 14. Zunz veröffentlicht L's Ansicht über Kalir. Kalir hält L. für einen Babylonier, קרית ספר = Pumbeditha. Nur בירבי scheint auf Palästina hinzuweisen. N[illegible]schrift zum Hiobtargum in einer Handschrift. Isak Durbalo. E[illegible]. von Abraham b. Chijja's Werken. Ein MS. von den Tosafot zu Aboda sara. Elchanan b. Isak. Jehuda b. Isak מבריגא.

CCCI. „ „. Der Tod v[illegible] L's Frau. Beschreibung seiner Handschrift gaonäischer Responsc[illegible]nd Verzeichniss der nordfranzösischen Respondenten.

In LXVII statt Dr. B. Beer: Is B. Schlesinger.

CCLXXXI. An M. Goldmann. Anerkennung der Proben seines Commentars zu Esra und Nehemia. G. in Padua.

CCLXXXII. An H. Nathansohn. Die Auffassung einer Midraschstelle (Bamidbarr. c. 13). Erklärung von Jes. 24, 12 und 47, 7.

CCLXXXIII. An Os. H. Schorr. N. Krochmals Tod. Vorbereitete Publicationen. Ez. 3, 12. Buchstabenverwechslungen in der samaritanischen Schrift und daher in der Bibel. Das Alter und die ursprüngliche Fassung der Keduscha.

CCLXXXIV. An L. Zunz. Hebräische Uebersetzung einer Predigt von Z. Anfragen in Betreff mehrerer in einer Handschrift gaonäischer und nordfranzösischer Responsen angeführter Gelehrtennamen.

CCLXXXV. An Os. H. Schorr. Sch's Notiz in den Annalen über L's Handschrift der gaonäischen Responsen.

CCLXXXVI An M. I. Landau. Zwei Zusatznoten zu אבני זכרון

CCXXXVII „ „ . Erklärung der Fremdwörter נקרים Jer. Berach I. und Midrasch zu Samuel § 22: נקורים של ברולקי. L. verlangt Kerem Chemed V. Landau's Talmudausgabe

CCLXXXVIII. An Os. H. Schorr. L. legt ein Verzeichniss aller im Mardochai, in den Responsen Meir von Rothenburg's und dem ס' האסופות vollkommenden Gelehrten - Namen an. ל' כנען. Bewunderung Zunzens. Elieser aus Metz (s. Zunz, Literaturgeschichte p. 293)

CCLXXXIX An I. M. Jost. Ibn Esra's יסוד מספר für ציון bestimmt.

CCLXXXX. An Is. Erter. Anerkennung seines תשליך (Prag 1840 8°)

CCLXXXXI An Os. H. Schorr. Einzelnes aus dem Ritus von Arignon. L's Artikel in den Annalen. Zunz. Gegen Geiger.

CCLXXXXII. An I. M. Jost. Privatmittheilungen. Der Artikel über יסוד מספר. Beiträge für die hebr. Zeitschrift Zion.

CCLXXXXIII. An M. I. Landau. נקרים. A. Lattes Erklärungen talmudischer Fremdwörter. אורתא, אור. Rapoport.

CCLXXXXIV. An Os. H. Schorr. Ein Responsum Raschi's s. Ozar Nechmad II, 174 ff.

CCLXXXXV. An M. I. Landau. Kerem Chemed V. אבני זכרון.

CCLXXXXVI. An S. L. Rapoport. Unter dem Eindruck von R's Arbeiten im V. Bande des Kerem Chemed bietet ihm L. nach

Briefe L's, die im 5. Bande des Kerem Chemed gedruckt zu werden bestimmt sein sollten, möge Landau zurückhalten.

CCLXXI. An Os. H. Schorr. Ausdruck seiner Freude über die Correctheit von Virgo. Schorr's und Erter's Plan, die Bickure Haittim in Wien fortzusetzen. L. erklärt sich zur Mitarbeiterschaft bereit. Seine Abneigung gegen Ibn Esra. Winke und Mahnungen in Betreff des Prospects. בשר צפורי Tosefta Peah g. E. Mischna und Targum mündlich überliefert. Mischna Kidduschin IV, 1 u 2. מנצפ"ך. Virgo p. 43. n. 6

CCLXXII. An M. I. Landau. Unterhandlungen in Betreff von אבני זכרון. Im Kaddischgebete ist nicht נהמתא zu ändern, sondern נחמתא beizubehalten. נחמה-messianische Zeit תלי שרגא. Grabschrift Juda b. Ascher's mit Commentar (vgl. meine Bemerkung Jüd. Letterbode VI, 81). Gegen W. Meyer's Bemerkungen zu Ibn Esra Deut. 23, 3 und Ex. 3, 22. Ein Irrthum im Biur zu Ex. 22, 7. Gegen den Titel: aramäisches Wörterbuch.

CCLXXIII. An J. S. Mulder. פרי תועלת (Amsterdam 1835 8°). Gegen die falsche (deutsche) Metrik (über Lemans s. Isr. Ann. II. 139). Familiennachrichten.

CCLXXIV. An I. M. Jost. M. Randegger's Psalmencommentar.

CCLXXV. An Os. H. Schorr. Bemerkungen zu Virgo. Handschrift von Responsen der Gaonim (vgl. Luzzatto בית האוצר f. 55 b ff)

CCLXXVI. An G. Brecher. Bemerkungen zu einigen Stellen des Kusari und zu B's Commentar über denselben. Juda Halewi und die Kabbala. Die Sefirot ursprünglich die 10 Zahlen des dekadischen Systems. Der Einfluss griechischer Philosopheme auf das altjüdische Denken wird bestritten.

CCLXXVII. An L. Löw. Bemerkungen zu ילד זקונים (Wien 1839 8°). Missverständniss des Chronisten II, 7, 9 von I. Reg. 8, 65 — 6 ebenso II. Chr. 34, 14 von 2 Reg. 22, 8. Luzzatto's Kritik im Unterschiede von der der Modernen

CCLXXVIII. An I. M. Landau. Drucklegung von אבני זכרון. Der Ausdruck תלא שרגא. Absicht, eine Abhandlung über die aramäische Sprache zu schreiben. Wolf Meyer.

CCLXXIX „ „ . Reland's dissertationes über persische und Michaelis über syrische Wörter im Talmud. Gegen Mussafia's Gräcisirungen, z. B. ישושבין.

CCLXXX. An L. Zunz. Der Streit mit Rapoport. Die Anmerkung Virgo p. 9 stammt von Os. H. Schorr.

weisungen Sch's. Sabbat f. 116 a: גליונין וספרי מינין. Der Talmud ist nicht unfehlbar, aber mit Achtung zu behandeln. Der Briefwechsel mit Reggio (s. Jost's Isr. Annalen I. u. II). Neue Bickure Haittim ohne Rapoport, Krochmal und Goldenberg. König Chiskia und der Abschluss des Kanons. Chananja b. Chiskia. Satire auf die englische Uebersetzung von Rapoport's Abhandlung über die zehn Stämme.

CCLXVII. An M. Jost. L. ist es zufrieden, dass J. den Abdruck seines Briefwechsels mit Reggio in den Annalen abbricht. Er sendet dafür Analekten. Verbreitung der Annalen in Italien u. Triest. Ein Ausfall gegen die jüd. Gelehrten Deutschlands ob ihres Mangels an jüd. Nationalstolz. L's דרך ארץ. J's Gründlichkeit erhebe ihn über die Uebrigen. J's Stellung. Erkundigung nach Creizenachs und Zunzens Verhältnissen. Berichtigungen einzelner in den Annalen I. falsch übersetzten Stellen seiner Briefe. Die erziehliche Bedeutung der Religion.

CCLXVIII. „ „ . Zurechtweisung wegen J's Urtheil über Eichenbaum's Verdienste um Ibn Esra's Jesod Mispar c. II. (s. Ann. II, 76). J's Verhalten gegen Rapoport Annalen I. Die Feilheit der Journalistik.

CCLXIX. An L. Zunz. Beschreibung einer Handschrift des römischen Rituals, in der auch Mose Kimchi's מהלך und Samuel b· Jakob's ראשית לקח (s. Benjakobs Thesaurus s. v.) enthalten sind. Aufzählung der ungedruckten synagogalen Poesieen aus diesem Codex. Ein Manuscript von Binjamin b. Abraham's סדר סוד העבור. Dieses jedoch wie das in diesem Machsor enthaltene ähnliche Werk hält Luzzatto für Bearbeitungen nach Binjamins und Sabbatai Donnolo's Werke. Jekutiel b. Jehuda degli Mansi. Schreiber eines סמ״ק in der Bibliothek des Coll. rabbinico. Jehuda b. Binjamin Commentator zu Alfâsi. Aus Ascher von Lunel's *) ס׳ המנהגות (s. Zunz, Ritus p. 21). Jakob Nasir (ib. p. 23, 197. Zur Geschichte p. 74). Ibn Abitur's und Jochanan's Aboda. Verzeichniss der im sog. sicilianischen Machsor enthaltenen Stücke. Beweise für den ital. Ursprung gegen Zunz, der es nach der Provence verweist.

CCLXX. An M. I. Landau. L. ist durch die Krankheit seiner Frau und durch literarische Vorsicht gezwungen, langsamer zu arbeiten. Er bietet Landau den Commentar J. V. Pardo's (s. N.) zur Herausgabe an. Die Grabschriften von Toledo, Almanzi's Nänie auf P. und handschriftliche Mittheilungen, deren L. eine Auswahl vorlegt, sollen damit vereinigt erscheinen (אבני זכרון). Etwaige

*) Die von L. vergebens gesuchte Stelle s. in Zunz, ges. Schriften 3, 148 n. 12.

Lattes' Antwort stellt sich entschieden auf die Seite des gekränkten Luzzatto.

CCLIII. An S. Rosenthal. Jakob Franzes Gedicht: אשרי הגוי und dessen Einleitung zu einem neuen Abdrucke desselben.

CCLIV. An L. Dukes. Eine Liste von liturgischen Poesieen Juda Halewi's. Kritische Bemerkungen zu Dukes' Mose b. Esra.

CCLV. An M. Jost. Eine redactionelle Kürzung J's in einem Briefe L's für die Annalen. L. gesteht, J. früher hart beurtheilt zu haben. Die Unversöhnlichkeit gegen Rapoport und ihre Gründe.

CCLVI. An L. Dukes. Beiträge und Winke für die Ausgabe von Mose b. Esra's תרשיש. Der Sammler von Juda Halewi's Diwân hat auch die Dichtungen Juda Ibn Gajjât zusammengestellt.

CCLVII. An J. H. Michael. Aufforderung, von seinen handschriftlichen Schätzen Mittheilung zu machen und besonders die Varianten aus seinen drei Exemplaren von סדר תנאים ואמוראים anzugeben. Citate aus dem פתשגן in במות בעל (Reggio 1809).

CCLVIII. An J. H. Mecklenburg. Verspäteter Dank für כתב והקבלה (Leipzig 1839 8°). Scheu vor dem Anknüpfen neuer Freundschaften.

CCLIX. An L. Zunz. L's Freude über die Biographie Raschi's. כנען (s. Zunz, Ritus p. 729) Ein deutsches Machsormanuscript mit Mussaf für Sabbat Sachor.

CCLX. An M. Jost. Zelman's statistische Daten über die jüdische Gemeinde in Triest (s. Isr. Annalen I. 409 ff.)

CCLXI. An Os. H. Schorr. Chomer bei Gaffarel (s. Jost's isr. Annalen I. 302). Rieti über Juda Romano. (s. Zunz, Ges. Schriften III, 157 n. 2). כנען bei Salomo Ibn Adret (Resp. 99).

CCLXII. „ „ . כנען und einzelne slawische Wörter bei alten jüdischen Autoren. Gegen Rapoports Anmerkung Kerem Chemed IV, 168 in Sachen Saadja's gegen Ibn Esra (Is. sr. Annalen II, 88).

CCLXIII. An M. Jost. Anerkennung J's. Luigi Cadó.

CCLXIV. An H. Bodek. שחי (Jes 51, 23.)unter שחח in Buxtorfs Concordanz. שחה bedeute ein vorübergehendes, שחח ein stärkeres, dauerndes Sichbeugen. Die Form התסקרו Num. 1,47.

CCLXV. An Os. H. Schorr. Jost's Annalen. Gegen Carmoly, der Abravanel und Moscato des Plagürens bezichtigt. (s. Annalen II, 17). מחקרי שד"ל.

CCLXVI. „ „ . Das Weitererscheinen von הרואה würde L. nicht schrecken, da durch diese Angriffe nur sein Muth im Auftreten gegen Maimûni um so klarer würde. Wissenschaftliche Nach-

Kurze Inhaltsübersicht

ZU S. D. LUZZATTO'S BRIEFEN V.

von

PROFESSOR DR. DAVID KAUFMANN.

CCXLVII. An Os. H. Schorr. Die Herausgabe von בתולת בת יהודה. Reggio's und Lolli's Versuche, L. mit Rapoport und Goldenberg zu versöhnen und zur ferneren Mitarbeiterschaft am Kerem Chemed zu bewegen. L's poetischer Widerruf seines Gedichtes auf Rapoport (Palinodie). Berichtigungen zum Manuscript von Virgo.

CCXLVIII. An S. Rosenthal. Zwei Gedichte aus dem Diwân von Jakob Franzes (cf. Cod. 56 Berlin) gegen die Kabbalisten.

CCXLIX. An M. Jost. L. theilt J's Ansicht über die Prophetie nicht. Dass er nicht im Dogmatismus befangen sei, beweist er aus seinen selbstständigen kritischen Untersuchungen, die zum Theil aus seiner frühesten Jugend stammen (cf. LXXIX p. 233 f.). Die Richtung der Annalen erfreut L. Das Zerwürfniss zwischen L. und Rapoport. S. Rosenthal's בית און (Ofen 1839 8°). E. A. Lattes und sein Nachfolger im Rabbinat von Venedig, A. Lattes. S. S. Olper.

CCL An J. H. Michael. L. verlangt eine Copie von Chajjug's ס' הנקוד. Die Aboda: אתה כוננת.

CCLI. An M. Schorr. L. will von dem Bruche mit Rapoport niemals öffentlich reden. Von K. Ch. zieht er sich entschieden zurück.

CCLII. An S. L. Goldenberg. Absage jeder weiteren Mitarbeiterschaft, da ihm die freie Meinungsäusserung beschränkt werde. Zwei in G's Hand befindliche Briefe können mit den nochmals bezeichneten Streichungen und Zusätzen in den 5 Band aufgenommen werden, wenn dabei bemerkt wird, dass sie bereits für den früheren Jahrgang eingeliefert waren.

Rapoports Brief an A. Lattes. Gratulation zur Ernennung als Rabbiner von Venedig und Rechtfertigung gegen die Angriffe Luzzatto's.

***

CCXXXVIII An M. Jost. L. verlangt die über seibe Arbeiten erschienenen Kritiken. L's Stellung zu J. Mittheilung für die Annalen. (s. CCI.). Der Diwân Jehuda Halewi's. Löwenstein.

CCXXXIX. An Os. H. Schorr. Zu dessen Hochzeit sendet L. Jehuda Halewi's Hochzeitslieder und ein eigenes Gedicht.

CCXL. An A. G. Samiler. Anerkennung des ראב"ה. (Ofen 1837, 4°). Alter des Titels זהר. Die mathamatischen Stellen in Ibn Esra's יסוד מורא. Die Zahlzeichen. Die angeblich fehlenden Capp. in מדרש תהלים

CCXLI. An L. Zunz. Handschriftliche Mittheilungen.

1. Binjamin b. Serach: אבשרה בקהל רב (Z 240).
2. „ „ : אקום חצות לילה (Z 239).
3. Binjamin b. Abraham: תפלה לעני כי יעטף (Z 354).
4. „ „ : אוחילה קירות לבי (ib.)
5. „ „ : אראלים צעקו חוצה (ib)
6. Mose b. Abraham: אריך דמעתי (Z. 357.)
7. Binjamin b. Abraham: אבות עזם אמת אולם (Z. 353 [1]).
8. Abraham b. Jakob: אני קראתיך אל (Z. 268)
9. Binjamin b. Abraham: אפסו אנשי שכל (Z. 257)

L bestreitet die Erklärung von גלימאנצי als degli Mansi Beschreibung der Handschriften des von L. so genannten calabresischen und sicilianischen Machsors und die darin vertretenen Dichter. עסטריוטה als Name einer Selicha. Maimon's Geula. Jehuda Halewi's Diwân.

CCXLII. An S. L Rapoport. Absagebrief an R. und Goldenberg

CCXLIII. An Os. H. Schorr. L. will auch die auf die Reise nach Palästina bezüglichen Gedichte Jehuda Halewi's herausgeben. Die Diwânhandschrift wollte J. Schorr kaufen. Die Annährung an Jost. ראב"ה. Bedeutung von פרשת העבור

CCXLIV. An Dukes' Vater. Die Aboda : אתה כוננת.

CCXLV. An Os. H. Schorr. Die Vorbereitungen zu בתולת בת יהודה.

CCXLVI. An M. Jost. L. zweifelt daran, ob ihn ein Rationalist wie J. einen Philosophen nennen könne. Creizenach's Beurtheilung. Die Kabbala und die Philosophie auf ihre Schädlichkeit hin verglichen. Friedrich von Sicilien. Rapoport's Verhalten gegen L. Bedeutung von פלשתים.

[1]) Vgl. Berliner's Magazin II. 17.

CCXXVI. An L. Zunz. Luzzatto von der Lausitz. Judan b. Misatja (s. Zunz, LG. 100). L. verwirft die in Kalir gesuchten Zahlenpielereien Rapoports. Der Name Kalirs und seine Heimath. Mittheilungen liturgischer Dichtungen, die das Akrostichon Binjamin b. Serach oder Binjaminer geben (s. Luzzatto לוח הפייטנים). Binjamin degli Mansi's Selicha über die Kleiderzeichendekrete אותותינו לא ראינו (Zunz, LG. 355). Jochanan hacohen (s. ib. 98 ff).

Leonte b. Abraham's שיר אשר נאמו (LG. 174), Mose b. Binjamin's Reschut: מתנו אחזו (ib. 457). Mose b. Abraham's Klagelieder: אבות עולם und אריוך דמעתי (ib. 357). Strophen aus der römischen Aboda. Mose b. Esra's. liturgische Poesieen. Ausgaben des römischen Machsors. Zunzens Raschi. Verbreitung der Prolegomeni.

CCXXVII. An Os. H. Schorr. Das Gedicht דרך ארץ כנען. Slavenland.

CCXXVIII. An Dukes' Vater. Nachfrage in Betreff des Druckes der Gedichte Efraim Luzzatto's und Almanzi's.

CCXXIX. An S. L. Goldenberg. Der Streit über Maimûni. L. will jährlich einen Band seiner Arbeiten veröffentlichen. Er räth G. ab, nach Italien zu kommen. Der Tod Jakob V. Pardo's (s. Zeitung des Judenthums III, 65).

CCXXX. An L. Zunz. Beschreibung eines französischen Machsormanuscripts nebst Angabe der darin enthaltenen liturgischen Stücke. Kriterien für den französischen Ritus. Die französische Aboda und ihre Introduction (s. Zunz LG. 646). Bedeutung von כנען.

CCXXXI. An J. Cohin. Privatmittheilungen.

CCXXXII. An M. I. Landau. Asulai's שם הגדולים. L. bietet ihm den Verlag seines Jahrbuchs an. Zusatz zu einem Artikel im Kerem Chemed IV.

CCXXXIII. An Dukes' Vater. Privatmittheilungen. Maimon's Geula: מלכי עד מתי (s. Zunz, LG. 578, Landshuth p. 172).

CCXXXIV. An M. L. Letteris. Emendationen zu den Gedichten Isak Luzzatt'os und דרך ארץ.

CCXXXV An G. Brecher. Bemerkungen zu seinem Commentar des Kusari.

CCXXXVI. An M. I. Landau. Landau hat den angebotenen Verlag übernommen.

CCXXXVII An S. L. Goldenberg. Privatmittheilungen. דחון Dan. 6. 19. (vgl. הכרמל V, 193).

CCXII. An H. B. Fassel. Ablehnung eines Urtheils über die eingesandten Proben halachischer Arbeiten.

CCXIII. An L. H. Löwenstein. Kritik seiner Uebersetzung und Erklärung der Proverbien (Frankfurt a /M. 1838, 8°.)

CCXV. An Os. H. Schorr. L's Dichtung דרך ארץ. R. Hâja's מוסר השכל ist keine Uebersetzung. Die Bezeichnung אורגוצא (wohl =ארגוזה Lehrgedicht) bezieht sich auf das Metrum. Das Hebräisch in Esra und Nehemia. In Scherira's Brief muss es heissen: לא מנוסחי דכתיבי. Sabbat f. 140 מפני הרעי nicht= מרעה.

CCXVI. An S. L. Goldenberg. L's Artikel im K. Ch. betreffend.

CCXVII. An L. Dukes. Die Schlussverse des תרשיש.

CCXVIII. An J. Cohin [=Elieser Aschkenasi]. L. ist ängstlich, dass der Diwân Jehuda Halewi's, dem A. in Tunis gefunden, in den Besitz H. Michel's in Hamburg gelangen könnte. A. möge die arabische Vorrede des Divân in Marokko ins Hebr. übersetzen lassen.

CCXIX. An L. Dukes. Die Anfänge aller im Machsor von Oran und im Divân Mose b. Esra's enthaltenen synagogalen Poesieen dieses Dichters (s. Luzzatto לוח הפייטנים s. v.)

CCXX. An S. L. Goldenberg. Weder L. noch das Collegio können in Sachen Rapoports nach Prag schreiben. Redactionelle Bemerkungen zu L's Artikeln für K. Ch. Mittheilungen über eine Pentateuchhandschrift mit Masora zu Onkelos. Erklärung von בד"ח לב"א.

CCXXII. An S. L. Goldenberg. L. will eine kurze Erwiederung auf die Angriffe erscheinen lassen, die wegen seines Urtheils über Maimûni gegen ihn gerichtet wurden. Die Leseart כי מגלה findet sich bereits in Drucken (vgl. p. —). Zwei Emendationen in liturgischen Stücken: להתחילה und לתחים.

CCXXIII. An M. L. Letteris. Klagen über seine Unzuverlässigkeit. Biographisches über Isak Luzzatto.

CCXXIV. An Os. H. Schorr. Naftali Schorr über L's Ausfälle gegen Maimûni und Ibn Esra. Rapoport's Verhalten dagegen. L's Gedicht דרך ארץ. Die erste Mischna in Baba k., Baba m. und Pesachim. Makkoth f. 7 Auffassung von ונשל Deut. 19, 5. Die von Zunz, Zeitschrift 330 aus Raschi gesammelten Wörter der לשון כנען. Unter כנען ist bei den fern von Deutschland lebenden Autoren neben Sclavonien manchmal auch Deutschland begriffen. מקום= Mag, שניר= Snieg.

CCXXV. An Jakob Pardo. Anfang einer Freundschaftsepistel.

56. Mose: אתה בראת אמץ (Z. 582.)
p.517: 57. אמרי נצור.
58. אברך אל.
59. Mose: בל המיחלים.
60. Isaak ibn Gajjâth: אלהים מה טבו.
61. Isaak: יספת אלהים.
62. Abraham ibn Esra: אימות עלי נפלו.
p.519: 63. Chijja Daûdi: גבהי שמים (Z. 218 und 477).
64. Jehuda Halewi's grosse Widdui.
p.520: 65. Abraham ibn Esra: אשלש תפלות (Z. 520).
66. Mose b. Esra: קראתי מצרה (Z. 413).
p.522: 67. Mose b. Esra: אחרית ותקיה (Landshuth 244 N. 67).
68. „ „ : בנשף קרמתי (Z. 413).
69. Mose: אל נורא עלילה (Z. 582).
p.523: 70. Jehuda Halewi: ידידך מאמש (Z. 413).
71. Mose: יה השב לבצרון (Z. 555).
72. Isaak: יקרת דת האל.
p.524: 73. Salomo: שדי ימלא תאות לבו (Z. 589).
74. אל חמלתך.
75. ה' אלהי הישמים.
76. Samuel: ה' אבלו נעדים (Z. 594).
77. Abraham: ה' אלך תערוג (Z. 539).

CCX. „ „ Beschreibung von L's HS. des תרשיש und ihrer Vocalisation (z. B. oft - für ◌ֵ◌ֵ◌ִ◌ֵ◌ַ◌ֵ◌ַ◌ֵ◌ַ

16. Jehuda: ידידי במר לבי (Z. 564).
17 Faradsch: פזורי נהר נוזן (Z. 504)
p.497: 18. Isaak: שדי שובבה (Z. 558).
19. Abraham ibn Esra: אסורים סגורים (Z. 214).
p 498: 20. נטה בי אלי צוען.
21. Samuel: צורי ומלכי (Z. 595).
22. Salomo: נשמת שארית עמך (Z. 589).
23. יום תשעה לחדש אב.
p 499: 24. Lewi: אבכה ביום צאתי.
25. Josef ibn Suli: יושב משמים (Z. 499).
26. Isaak: על מה גרש מנאץ (Z. 557).
27. Immanuel b. Josef: אקונן במרה (Z. 504)
p 500: 28. Abraham: אקונן במר נפשי (Z. 541)
29. מדי שנה בשנה.
30. איך מקדשי ברוב כחשי.
p 502: 31. Jehuda b. David: ידי דרכי חמה (Z. 500).
32. באנו בבכי ובתחנונים.
p.503: 33. Isaak: יחידתי התבוננני (Z. 556).
34. לך תעשוק תהלה.
35. Salomo ibn Gabirol: אכה כפי (Z. 190).
p.504: 36. Abraham: אלהים אודה שמך.
37. „ „ : אל בית המלך (Z. 414)
38. אנא הנשא.
p 506: 39. Salomo ibn Gabirol: שוחר טוב (Z. 190)
40. Abraham ibn Esra: אזכירה קצת נוראות
41. Mose: מה בצע בדמי.
p.511. 42. Salomo ibn Gabirol: ישמחו איים רבים (Z. 190).
43. יה איום, אל דמי לכם (Z. 224).
44. Salomo ibn Gabirol: לאדיר נורא ההלות (Z. 191).
45. David: דלים השוכבים.
p.512. 46. Isaak: ליום חגנו (Z. 557).
47. ישמיע נעים (Z. 566).
48. Jehuda: לך אדר ויקר (Z. 566)
49. מוסד מכין עולם.
p.513. 50. Abraham: רב אורך.
51. David Bakuda: אדיר ניטה שחקים (Landshuth).
p.514: 52. Josef ibn Suli: לך אמר לבי בעודי (Z. 499).
p.515: 53. David Bakuda: ארומם אל (L)
54. Mose b. Esra: משכנות מבטחים.
p.516: 55. Abraham b. Sisa: ארנן לבקר חסדך (Z. 516).

Kurze Inhaltsübersicht

zu S. D. Luzzatto's Briefen IV.

von

PROFESSOR DR. DAVID KAUFMANN.

CCV. An Elieser Aschkenasi. Aufträge für den Ankauf von Handschriften in Tunis.

CCVI. An O. H. Schorr. Anweisung für die Publikation von Briefen L's im Kerem Chemed. Jakob Anatole's Uebersetzungen.

CCVII. An S. L. Goldenberg. Die Schüler R. Meir's. Symmachos.

CCVIII. „ „ Publikationen L's im Kerem Chemed betreffend.

CCIX. An L. Dukes. Mittheilungen aus dem Machsor calabrese:

1. Schemaja: אליך ה' אקרא.

2. Jehuda Halewi's Asharoth für den grossen Sabbath (s. Landshuth עמודי העבודה p. 72).

p 492: 3. Jozef: יהמה לבבי (Zunz, [1]) Literaturgeschichte p. 571).

4. „ „ : רחקו במעלי (Z. 574).

5. Samuel: שבתו צהלה ורנה (Z. 595).

p. 493: 6. אצעק במר נפשי.

7. Mose Levi: מחלון וכליון (Z. 496).

8. Jehuda: ירושלם כרמא (Z. 566).

9. קרע סגור לבי.

p. 494: 10. Abraham ibn Esra: אלי לפנים (Z. 214).

11. Jehuda: יפה נוף.

12. Jacob: על גלותי מעיר קדשי (Z. 562).

p. 495: 13. Abraham ibn Esra: איה כבודי (Z. 209).

14. Jehuda Halewi: ימי כלו (Zunz, Nachtrag p. 9-675)

p. 496: 15. Abraham ibn Esra: אלין עלי נפשי (Z. 210).

---

[1]) Diese Nachweisungen verdanke ich zum grossen Theile Hr. Adolf Gestetner, der auf meine Veranlassung einen Index der liturgischen Poesieen nach Zunz und Anderen zur Herausgabe vorbereitet.

CXCV. An E. I. Blücher Ausser den zwei Grammatiken von Daniel und Esra und des babylonischen Talmuds, die L's Schüler bereits benutzen, will er noch solche für das babylonische, das jerusalemische Targum, den jerusalemisehen Talmud, die Mischna und Boraita schreiben, da die Idiome aller dieser Werke besonders zu behandeln seien. Das Idiom des Sohar in die aramäische Grammatik einbeziehen heisst Verwirrung stiften. Berichtigungen einzelner aram. Ausdrücke in B's Brief.

CXCVII. An N. I. Fischmann. L. verzichtet darauf, die gegen ihn für הרואה bestimmten Ausfälle früher zu lesen.

CXCVIII. An M. L. Letteris. Gegen die Connivenz der Sitte. L. ist entschlossen, הרואה unberücksichtigt zu lassen. Wo sagt Geiger, Israel hätte keine Poesie?

CXCIX. An O. H. Schorr. Gegen die Herausgeber des הרואה.

CCI. An L. Zunz. Die Riten Italiens. Erschöpfende Analyse des römischen Ritual's (מחזור) ed. Soncino 1486, mit besonderer Rücksicht auf die Dichtungen Kalirs. Die Ausgaben des römischen Rituals Bologna 1550, Venedig 1587, Venedig 1710, Mantua 1718. Analyse der ungedruckten Stücke des handschriftlichen römischen Rituals (1481) im Besitze der Brüder Trieste (p. 459 f. Leiden der Juden in Rom 1321 s, Zunz. Syn. Poesie p. 38). Citate aus Kalir bei Ibn Esra. Kalir kann nicht=Cagliari sein und noch eher von collyra stammen, dem Kuchen, auf dem Kinder die Buchstaben kennen lernten (s Zunz, Zur Geschichte p. 169 a). Kalir kann aber auch kein Italiener, sondern eher Franzose oder Deutscher sein. קרית ספר. Mittheilung von Jechiel b. Abraham's עזך אשנן, Abraham b. Esra's אל ישראל נקראת לפנים (s Zunz, Litg. 213) und אבן מעמסה.

CCII. An S. L. Goldenberg. Vorbereitete Artikel für Kerem Chemed IV. L. will Rapoport, der ebensowenig wie Zunz das römische Ritual bis dahin gesehen hatte, die Ausgabe Venedig 1587 schenken.

CCIII. An M. L. Letteris. Literarisches. Verbesserungen zu einer Probe von Letteris hebr. Uebersetzung der Ester Racine's. Letteris soll mit den Autoren des הרואה in Beziehung stehen.

CCIV. An L. Dukes. D. copirt aus H. Michael's Manuscripten Anmerkungen zu den Proben aus Moses b. Esra.

CLXXIII. An M. L. Letteris. L. wünscht sich einen kundigen Kritiker für seine Prolegomeni

CLXXV. An Leopold Zunz. Gedichte von Deutschen besitzt L. nicht. Alfâsi's Todestag

CLXXVI. An M. L. Letteris. Correcturen zur Ausgabe des מגדל עוז und Berichtigung einzelner Angaben Letteris. Mittheilungen über MSS. Almanzi will Marini's Biographie schreiben. Dr. Trommelschläger. Der Druck des הגיון בכנור Romaneli's Uebersetzungen von Maffei's Merope und Metastasio's Temistocle

CLXXVIII. An D. J. Maroni. Anerkennung und Kritik seiner Uebersetzung Parini's. Metrische Bemerkungen. Althebräisches Sprachgut im Talmud לאה.

CLXXIX. An L. Dukes. Das Romagnaritual hat Nichts mit dem römischen zu thun. Saadja's Gebet. (s. Orient 1851 p. 488). Die Ritus von Sinigaglia und Cochin.

CLXXXI An J. Fürst und F. Delitzsch. L. blieb ohne Antwort auf seine Beiträge für die Chrestomathie. Hebräische Druckerei in Livorno.

CLXXXII. An M. L. Letteris. Lett. in Pressburg. Raschi's Siddur. הרואה (Lemberg 1837). Die Zeitung des Judenthums

CLXXXV. An S. L. Goldenberg. Materialien für eine neue Ausgabe des מגדל עוז. L's Streitschrift über die Kabbala.

CLXXXVII. An M. L. Letteris. Aus Marini's Metamorphosen, von denen Almanzi zwei abweichende Recensionen besitzt

CLXXXVIII. „ „ Gesenius Urtheil ueber Luzzatto.

CLXXXIX An L. Zunz. Mittheilungen über Piutim. Selichothdichter im ital. Ritual. Alfâsi's Todestag. Targum und Mischna aufgeschrieben?

CXC An M. L. Letteris. Neue Gedichte Marini's. Delitzsch's Wissenschaft, Kunst und Judenthum [s Zunz, Litgesch. 11]. Dr. Jacob Auerbach.

CXCII. An L. Dukes. Das Romagnaritual s. a. Das Machsor von Oran. Namen von Piutdichtern. Der Diwân Mose b. Esra's. Kurze Inhaltsangabe der Gedichte Abbas. סבא. Tadschnîs.

CXCIII. An J. D. Maroni. L. sieht sich von Allem verpflichtet, seinen Schülern zu Stellen zu verhelfen

CXCIV. An J. Bodek. L's Verhältniss zu seinen eigenen Schriften. Widerlegung zweier Einwände B's gegen Kerem Chemed III

Jüdischer Censor in Livorno. Jost. Die Mitarbeiterschaft von L's Schülern an seinen Commentaren. Geiger's Kritiken.

CL. An M. L. Letteris. Anerkennung und Kritik der neuen Gedichte L's. Die von F. Delitzsch und Letteris vorbereitete hebr. Anthologie. Döderlein. M. Ch. Luzzatto's מגדל עוז.

CLI An A. Martinet. Dank für seine hebr. Chrestomathie und Tadel der darin enthaltenen deutsch-hebräischen Poesieen.

CLII. An M. L. Letteris. Anerkennung von Delitzsch's Jüdischer Poesie (1836). Für den II. Theil könne Lett. Nichts liefern. M. Rieti's מקדש מעט

CLIII. An S. Stern. L. lehnt es ab, 2 Artikel St's dem Redacteur des Kerem Chemed einzusenden

CLIV. An S. L. Goldenberg. Beiträge zu Kerem Chemed betreffend.

CLV. An O. H. Schorr. Aenderungen, die vor dem Druck ihres Briefwechsels vorzunehmen seien. Jes. 14, 4 מדהבה

CLVI An S. L. Rapoport. Da R. seine Antworten an L. nicht drucken will, so muss L. in seinen Briefen R's Namen weglassen.

CLVIII. An O. H. Schorr. L. warnt vor der Veröffentlichung eines dogmatisch anfechtbaren Briefes

CLIX. An S. L. Goldenberg. Mittheilungen über Beiträge zu K. Ch.

CLXI. An M. L. Letteris. Freundschaftliche Briefe von Fürst (J. Alsari) und Delitzsch. Bemerkungen zu מגדל עוז. Das ה am Ende der Worte. Verzeichniss ungedruckter Poesieen.

CLXII. An S. Rosenthal. Empfehlung für den Buchhändler J. Cohin.

CLXIII. An S. L. Rapoport. - CLXII. Ein MS. von Ibn Esra's Pentateuchcommentar. Mose b. Esra's תרשיש und Gedichte. Isak Alfâsi's Todestag (Kerem Chemed IV, 93. Hamagid IX, 38)

CLXIV. An O. H. Schorr. Empfehlung für J. Cohin

CLXV. An S. L. Goldenberg. Redactionsangelegenheiten des K. Ch.

CLXVI An M. L. Letteris. Biographisches aus L's Jugend. Eine Emendation im מגדל עוז. 25 alte Gedichte aus dem Vitrymachsor für Delitzsch und Fürst. 5 neue HSS. Ein Stück aus Marini's Metamorphosen (nach Ovid) [cf. Orient I, 121].

CLXVIII. „ „ Anweisungen in Betreff der hebr. Metrik. J. Almanzi's Gedicht. Ein Sonett L's zu seinem 37. Geburtstage.

CLXXII. An J. Auerbach. 4 Exemplare der Prolegomeni für A. Geiger, Jost und Zunz. Bitte um etwaige Recensionen.

CXXXV. An A. M. Mohr. L. wird aus Ungarn und Galizien mit Vorschlägen zu Conjecturen überschwemmt. Ps 22, 17 und Job 10, 16.

CXXXVI. An S. Rosenthal. Ueber Abweichungen von der masoretischen Leseart. Emendation in Ibn Gebirol's ישומתי. (כי מגלה Zunz L G. 412) Gegen R's Erklärungen und Emendationen einzelner Raschi — und Targumstellen. L's dogmatische Ansichten (=CXV Ende). Die Zustände der italienischen Juden. L. hält Ibn Esra's מאזנים und מאזני לשון הקודש für identisch.

CXXXIX An O. H. Schorr. L's Streit mit B. Blumenfeld in Betreff des Alters von Hiob. Bewunderung I. Erter's. Die Mischna ist nicht schriftlich redigirt worden.

CXL An L. Dukes. Die Poesieen כהנת אברהם und I. Luzzatto's תולדות יצחק und Mittheilungen über diesen Autor.

CXLI An M. L. Letteris. Eine Abfertigung und Kritik seines ישי גזע (Wien 1835) und der Fehler der deutschen hebräischen Poeten überhaupt. Erklärung von Num 23, 10: ומספר und Jer. 15, 10 מקללוני. Ermahnung zur Gründlichkeit, auch als Corrector.

CXLII. An Aron Chorin. Ein ablehnend gehaltenes Schreiben. Die aramaisirende Färbung der Gebete (בקדושתו של אהרן).

CXLIII. An M. L. Letteris. Erneute Abfertigung.

CXLIV An O. H. Schorr. Beweise für die mündliche Tradirung der Mischna. Im Pentateuch hat L. keinerlei Veranlassung zu Conjecturen gefunden. Conjecturen zu II. Sam. 23,7, Jes. 1,8, Richt. 5, 30, Jer 9,1 werden besprochen. Warnung vor leichtfertigem Emendiren.

CXLV. An S. Rosenthal. L. sendet ihm und B. Blumenfeld je ein Exemplar der Prolegomeni. Wahrung seiner freien Meinungsäusserung.

CXLVII. An M. L. Letteris. Aussöhnung. Die Vocale sind in der hebr. Poesie gleichwerthig. Die Beachtung der gleichen Accentstelle in den Reimen haben erst nach romanischen Muster die jüdischen Dichter Italiens eingeführt. Letteris solle diesem wohlthätigen Zwange sich nur unbedingt fügen, dann werde er auch H. Wessely übertreffen, dessen Poesieen L. nicht zu Ende zu lesen vermag

CXLVIII An S. L. Rapoport. Vorbereitungen zum Druck ihres Briefwechsels. Letteris hat sich in Betreff der schlechten Correctur gerechtfertigt. Jost.

CXLIX. An S. L. Goldenberg. Ermahnung, bei der Vorbereitung der Manuscripte für den Druck auf Correctheit zu halten.

Widerlegung einiger Argumente R's gegen diese Annahme — Codex Helali hat Nichts mit Hillel zu thun. — Uebereinstimmung der syrischen Vocale mit den hebräischen in der Zahl und einigen Namen.

CXXIV. An L. Dukes. Beiträge und neue Anerbietungen für D's Arbeiten. L. will den Ursprung des יחד in der neuhebräischen Poesie ergründet haben.

CXXV. „ „ An Eindringlichkeit, nationaler Färbung und Erlesenheit der Sprache stellt L. die deutschen über die spanischen synagogalen Dichter, wie Dante über Tasso steht. Literargeschichtliche Mittheilungen.

CXXVI An V. Grünberg. Ein Dankbrief für die Beförderung des פחד יצחק an Rapoport und die Empfehlung der Prolegomeni.

CXXVII. An M. H. Jolles. Die unentgeltliche Aufnahme von ausländischen Schülern in das Collegio ist unmöglich.

CXXVIII. An L. Dukes. L. verlangt Auskunft über die Handschrift, aus der Ibn Gabirol's grammatisches Gedicht (ענק) für L copirt wurde. Ibn Esra's Gedicht נדוד הסיר אוני. Das italienische Machsor. Joab. Saraval's Adresse.

CXXIX. An O. H. Schorr. Synonymik von איב und שנא. נצל. הדר. אצל. L. nimmt seine Ansicht über die Zusammensetzung einzelner hebräischer Verbalwurzeln zurück. Dieselben waren ursprünglich zweibuchstabig.

CXXX. An S. L. Rapoport. Die Cholera in Italien. Der Druck der Prolegomeni. Elia Levita, nicht Ibn Esra schreibt die Vocalisation den Tiberiensern zu. Diese haben nicht, wie R. meint, in ihren Texten, sondern nur mündlich die Dagessirung des ר durchgeführt. Es ist nicht zu beweisen, dass die Babylonier ת und ב von ת und ב, von - nicht unterschieden hätten. Die Palästinenser hatten kein P, unterschieden also nicht zwischen פ und פ: Anders das Jezirabuch. Die Theilung der Bibelverse. Die Zahl der Verse des Pentateuchs und des Psalters (Vgl. Halachische Schriften der Geonim ed Ch. M. Horowitz II, 48). Der Ursprung der Vocalisation ward selbst in Babylonien vergessen. אשלמתא (cf. Zunz. Literaturgeschichte der synagogalen Poesie p 641 ff). Das Todesjahr Maimûni's.

CXXXIII An S. L. Goldenberg. Privatmittheilungen.

CXXXIV An S. Rosenthal. Anfrage, ob Döderlein wirklich bereits Jes 10. 25 תבליתם wie L. zerlegt habe.

CIV. „ „ L's Gehalt wird verringert. Neue Ansicht über den Namen Onkelos. Ibn Esra's נדוד דסיר אוני.

CV. An A. Bardasch. Die Bedingungen der Aufnahme in das Collegio rabbinico.

CVI. An M Cohen. Anleitung zum hebr. Unterricht.

CVIII. An S. L. Goldenberg. Ueberweisung von Beiträgen für die Zeitschrift כרם חמד

CX. An H Thon. Das Targumwort כלן. Jes. 1, 28.

Zu LXXXIV. Nachrichten über Handschriften.

Kurze Inhaltsübersicht

zu S. D. Luzzatto's hebr. Briefen III.

CXI. An A. Bardasch. Mittheilungen über L's hebräische Grammatik und die Schüler des Collegio rabbinico.

CXIV. An S. L. Rapoport. Ursprung der Vocalisation in Babylonien. Der Ausdruck אמות für matres lectionis. L hat seine Prolegomeni zum Druck vorbereitet. Etwa 140 hebr. Grammatiken, darunter Handschriften haben bei dieser Arbeit ihm vorgelegen. Ueber einzelnes Unbekannte verlangt er bibliographi-che Auskunft. Einige seiner Bemerkungen zu Jesaja hat Rosenmüller 1835 in seine Scholien aufgenommen.

CXV An H. Goldenberg. Die Parteiungen im Judenthum. Die religiösen Zustände der italienischen und der galizischen Juden.

CXVI An S. L. Goldenberg. L's literarische Pläne.

CXVIII An M. Stüm. Agadische Deutungen beweisen Nichts für Texteskritik. Conjekturen zu mehreren Bibelstellen K'ri und K'tib sind erst in der Zeit der Saboräer schriftlich verzeichnet worden. Bedeutung der תקון סופרים.

CXIX. An L. Günzburg. Abschlägige Antwort auf sein Gesuch um Aufnahme in's Collegio rabbinico. Cf CXI.

CXXI. An V. Grünberg. Die Aufnahmsbedingungen des Collegio.

CXXII. An S. L. Rapoport. Die Prolegomeni und die Anführung R's in denselben. Die Heimath der Vocalisation ist Babylonien, die der Masora Palaestina. Die Syrer, an deren Hochschulen auch Perser studierten, waren mit der Vocalisation vorangegangen.

nach sich richten. Einzelne Bemerkungen, z. B. Bedeutung des Nomens, תמונה, ממון. Wechsel von ת und כ, Erkläruug von Gen. 36, 30 לאלפיהם und Jes. 11, 15 בעים.

LXXXV. An J. Blumenfeld. In Betreff eines Beitrags zu der von B. zusammenzustellenden Sammelschrift.

LXXXVI. An S. L. Rapoport. Die Form: מכי. Zu Zunz' G. V. p. 266 (שוחר טוב) גרע. MS. von Jakob b. Ascher's Pentateuchcommentar. Aus Ibn Esra's כללים.

LXXXVII. An J. Goldenthal. Privatmittheilungen.

LXXXVIII. An B. Blumenfeld. L's Verhalten gegen die modernen und die ältern Exegeten: Das Alter Job's.

XC. An S. L. Rapoport. Beurtheilung Ibn Esra's. Der Exoduscommentar muss von ihm selber herrühren. רצח-קטל נפש. Onkelos und Jonathan stammen aus Babylonien, wohin L. auch die Heimath der Vocalisation zu verlegen geneigt ist. Jonathan-Theodotion, wie Onkelos-Aquila. Ben Ascher ist schwerlich der Autor der gereimten דקדוקי הטעמים. Die Nachschrift zeigt die Fälschung. Die scheinbaren Uebereinstimmungen des Targum mit dem jerusal. Talmud. Fehler Moses Landau's. Onkelos wäre kritisch zu ediren. Jes. 3, 17

XCI. An A. B. Piperno. Ein Empfehlungsschreiben.

XCII. An M. H. Jolles. In Betreff des Verkaufs von עת לדבר.

XCIII. An A. M. Mohr. Warnung vor Ausfällen gegen neuere und ältere Autoren.

XCIV. An I. Fischmann. Abfertigung seinen Poesieen.

XCV. An S. L. Rapoport. L. sendet R. einen Brief M. Landau's ein. R. beabsichtigt, eine Zeitschrift herauszugeben. Auszüge aus Juda di Modena's חיי יהודה.

XCVIII. „ „ Die Form תניא. Ankündigung von Beiträgen für R's Zeitschrift.

C. „ „ In Sachen von R's Jeschurun. Verhältniss zu M. Landau. Die Heimath der Punktation.

CI. „ „ Nachrichten über HSS.

CII. An M. Landau. L. beabsichtigt, einen II. Theil seines אוהב גר zu schreiben. Er sendet an Landau Ibn Esra's אגרת השבת nach 2 HSS. bearbeitet und dessen Antworten an David Narboni. Er möchte das ס' השם ediren und seinen Jesaja bei L. erscheinen lassen.

CIII. An S. L. Rapoport. In Sachen seiner Beiträge für die neue Zeitschrift. Mittheilungen über מדבר תהפכות. Michael in Hamburg soll die grössere Recension von Ibn Esra's Pentateuchcommentar besitzen.

LXXVIII[b]. „ „ Gegen Eichhorn's Rationalismus, den L. nur aus Citaten kennt. Bensew. Synagoge in Leipzig. Die sefardische Aussprache des ע. Die Schreiburg אונקלום.

LXXVIII[c]. An O. H. Schorr. Die Erfordernisse einer gesunden Exegese. Das negative מ beim Infinitiv.

LXXIX. An S. L. Rapoport. Mittheilungen über den sog. Siddur Raschi's. Donolo schwerlich aus Nola. Ein Tanna Mose b. Nathan. Ibn Esra und Raschi. L. zählt seine eigenen kühnen kritischen Entdeckungen und Bemerkungen auf, um seine Freiheit von allem Dogmatismus zu beweisen. Gegen die Annahme eines zweiten Jesaja. Die Freudigkeit des Propheten spricht gegen seinen Ursprung im Exil.

LXXX. „ „ Analekten aus dem Siddur Raschi's.

LXXXI. An B. Blumenfeld. Mittheilungen über seine Lehrthätigkeit. Alter Hiob's. L's Synonymik. Erklärung von Stellen im Jesaja.

LXXXII. An S. L. Goldenberg. L. nimmt seine Verdächtigung G's zurück.

LXXXIII. An S. L. Rapoport. L. sucht vor Allem das Reale, die Wahrheit. Er verurtheilt Ibn Esra, so z.B. wegen seines Ausfalles gegen Ibn Gannâch und beklagt an Maimûni seine Unsterblichkeitstheorie. L. bekämpft die Allegoristerei, obwohl er selber den Schöpfungsbericht zu deuten unternimmt. Ein neuer Freundschaftspakt, nach dessen Paragraphen die brieflichen Mittheilungen numerirt werden sollen. Mittheilungen über die ersten Entlassenen des Collegio rabbinico und die Prüfungsordnung. L's hebräische Grammatik. אמות הקריאה" הספור. מעשר עני. Deut. 27, 12 ff. Micha 7. 4. אור-ברך, jedoch nicht in Gesetzesstücken. דראון. Jes. 27, 9. Der heitere Charakter des II. Jesaja. Bestätigung von R's Ansicht über הוי בה. Beispiele für die Eigenthümlichkeit des babylonischen Talmuds, in vielen Wörtern den Endconsonanten abzuwerfen. סדר und סדרן. Chronologisches zu Jakob Nasir. Die spanische Aera As-Safr [=Aes]. Cf. Hebr. Bibliogr. XV, 67. Todesjahr Josef Ibn Schoschan's. Beschreibung des Codex, der den Siddur Raschi's enthält. Josef Ibn Aknin's Abhandlung über die Münzen und Masse (vgl. Frankel-Grätz' Mtsch. 1878, 331.) Mose de Leon's משכן העדות und ס' הסודות.

LXXXIV. „ „ L. bemerkt, R. kenne ihn noch immer nicht, daher seine Empfindlichkeiten und Meinungsverschiedenheiten. Cap. 27 aus Efodi bezeugt, dass Ibn Esra's Ausfälle gegen Ibn Gan-

LXXII. „ „ L. beharrt bei seiner Abneigung gegen Jost, den R. nicht aufgeben will. Bemerkungen über סדר תנאים ואמוראים und die Schlussgedichte des Aruch.

LXXIV. An S. L. Goldenberg. Jost's Rechtfertigungsschreiben an G. kann L's Meinung über ihn nicht ändern

LXXV. An S. L. Rapoport. L. will R's Freund bleiben, wenn dieser auch weiter an Jost festhalte. L verwahrt sich gegen den Vorwurf des Eigensinnes. Gespräch mit Lattes. Die Nichtidentität von Onkelos und Aquila. Constantinopel im jerus. Talmud? R. solle in seiner Encyclopädie auch den Gebeten, Bräuchen und abergläubischen Vorstellungen besondere Artikel widmen. Lattes sammelt syrische Wörter zur Erklärung talmudischer; so bedeutet חזק im Syr. gürten. S. Dalla Volta sendet an R. Proben aus seinen Codices, so ein Gedicht Zahlal's, eine Liste seltener Piutim und kleinerer Schriften. — R. Haja's מוסר השכל heisst hier מוסר יראים. Bemerkungen über einzelne brieflich mitgetheilte Artikel R's aus der Encyclopädie z. B. גנז, בלכל, מתיבתא. — Es folgen Auszüge aus dem Vitrymachsor mit Bemerkungen L's.

LXXVI. „ „ L. verlangt gar nicht, dass man vor Jost seine Abneigung gegen ihn verhehle. Er nimmt R's Identification von Aquila und Onkelos an, doch scheint ihm die Form, die aus dem griechischen Namen in Babylonien geworden sei, durch Nichts begründet und die talmudische Angabe über die Zeit des Onkelos mit dieser Annahme unvereinbar. Gegen einzelne Versuche, aus den alten Uebersetzungen auf andere LAA. im Texte zu schliessen. Für die Echtheit der angefochtenen Capitel im I. Buche Jesaja. Gegen R's Ansicht über die Hallelpsalmen. Die Karäer — in Wahrheit: Die Besatzung der Akra — in der Fastenrolle. Ueber mehrere Stellen in Jesaja. Ursprung des Namens פרושים. Das talmudische כר. Die Bedeutung von נכד. Gegen S. Bloch (Der Talmud bedient sich in seinen Beispielen gern des Extrems). Einzelne Anfragen Della Torre's.

LXXVII. „ „. Ueber Rieti's מקדש מעט. Stammort der Familie Luzzatto. Mittheilungen über MSS.

LXXVIII[a]. „ „. Die Spaltung zwischen den Schulen Schammai's und Hillel's bestand noch nicht unter den Lehrern. Die Bedenklichkeit der Annahme eines zweiten Jesaja, die L. für durchaus falsch hält.

Kurze Inhaltsübersicht

zu S. D. Luzzatto's Briefen II.

von

PROFESSOR DR. DAVID KAUFMANN.

LXVII. An S. L. Rapoport. Einführungsschreiben mit Ausfällen gegen Dr. B. Beer, einer Ankündigung des eben unter der Presse befindlichen אוהב גר und einer Erklärung von Jes. 10, 25.

LXVIII. An S. L. Goldenberg. Mittheilungen über seine Lehrthätigkeit am Collegio rabbinico in Bibelexegese, hebr. Grammatik, Geschichte — Ausfall gegen Jost — Dogmatik und Ethik. Neben ihm lehrt Lelio della Torre Talmud und Decisoren. Vorschläge in Betreff eines Jahrbuchs.

LXIX. An S. L. Rapoport. L. wünscht eine Kritik seines אוהב גר. Manche Worte im Pentateuch stellen Uebersetzungen aus der verlorenen Ursprache dar, so sicherlich die Anreden Gottes an das erste Menschenpaar. R's Berufung auf die LXX weist L. zurück, da sie von Ungelehrten herrühren. Conjecturen in der Bibel sind gestattet, da Vocalisation und Masora erst spät zum Texte hinzugekommen sind. Einwendungen gegen R's Erklärung von הונא , חוי אם למקרא, als mater lectionis. — R. möchte sich um das Rabbinat in Padua bewerben. — Anklage gegen Jost.

LXXI. „ „ L. begründet seine Abneigung gegen Jost. Gegen die Identification von Onkelos und Aquila. Onkelos' Abweichungen beweisen nicht verschiedene Lesearten. Chanoch's Fortleben. קטל. והשיקו. Aramäisch und Hebräisch als Töchter einer verlorenen Ursprache. Die nichtpentateuchischen Bücher der Bibel sind nicht fehlerfrei überliefert. חוי בה. Mittheilungen über HSS. des Vitrymachsor, ס' האסופות, Raschi, Ibn Esra, אמונה רמה, ס' העין, ס' התמונה. Mittheilungen über die Familiennamen Luzzatto und Rapoport. L. ermuntert R. zur Fortsetzung der Biographieen. Einwendungen gegen einzelne Bemerkungen R's, z. B, über die ספירות des Jezirabuches. R. Nissim's מעשיות . Isak b. Durbalo.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

LVIII. An Abram Cologna. —Rechtfertigung seiner Aenderung von מתרצה in רוצה im italienischen Gebetbuche (vgl. XXXI.)

LX. An A. B. Piperno, den Herausgeber der Liedersammlung קול עוגב (Livorno 1846), der L. offenbar zur Mitarbeiterschaft aufgefordert. — L. macht ihn auf seine Arbeiten in der Zeitschrift Bickure Haittim aufmerksam. —

LXI. An Jehuda Jeitteles. Onkelos zu Lev. 1, 16 lautet die Lesart in einem im Jahre 1451 geschriebenen (nicht verfaßten) Onkelos-Commentar דמוקרין. L. diskutirt die Form, die ein Singular sein könne und von קרן abgeleitet sei, wie הקצה beseitigen von מקצוע (Vgl. זערת-זרת). L. theilt noch zwei Varianten zu Lev. 24 5. und Deut. 22 5 aus dieser Handschrift mit, die heute in der Ausgabe des פתשגן (ed. Wilna) z. St. nachgelesen werden können. שמיה דקודשא in Kaddischgebete hält L. für eine fehlerhafte Form, da קודשא dem Subst. קודש und nicht dem Adj. קדוש entspricht. —

LXII. „ „ In der Pentateuchausgabe Lissabon 1491 fand L. im Onkelos zu Lev.1, 16 die LA. דמשדין, die L. annimmt. Widerlegung von I's Einwendungen gegen die beiden anderen Varianten. — L. fand in der Hs. 350 Varianten, von denen 120 mit der Ausgabe von Liss, stimmen. — L. theilt 50 solcher Varianten unter Angabe der LAA. in den Ausgaben von Venedig 1548 und Wien 1794 mit. L. sammelt bereits seine Wahrnehmungen über die Uibersetzermethode des Onkelos, die Bausteine des אוהב גר (Wien 1830), von denen er bezeichnende Proben liefert. — Die Rechtfertigung der Form קודשא durch J., die L. nicht im Kaddischgebete allein anstößig findet, kann L. aus drei Gründen nicht annehmen. —

LXIII. An I. S. Reggio. Eine lobende Anerkennung von R's Schrift התורה והפילוסופיא (Wien 1828), aus der L. nur einzelne Aeußerungen hinweggewünscht hätte. —

LXIV. An Lolli. L, berichtet von seiner Beschäftigung mit Onkelos und den Manuscripten desselben, den Vorstudien zum אוהב גר. —

LXV. An A. Randegger. L. ist mit den Vorbereitungen zur Übersiedelung nach Padua beschäftigt. — Erklärung von Jer. c. 12. Das Syrische hat L. im Verständniß der Targumim gefördert. — Anfrage in Betreff des Prophetencodex vom Jahre 1106, der auch das Targum enthält.

LXVI. An G. Engländer. — L. ersucht, in der druckbereiten Handschrift seines אוהב גר ein Citat zu berichtigen, das er irrthümlich aus Mose Kimchi anführt, während es David Ibn Jachja angehört.

kümmert um den Sinn nur dem Anklang an die Bibel zu Liebe ganze Stellen wohl oder übel aus der h. Schrift entlehnt. Er zeigt A., wie selbst in seinem Sonett auf Mendelssohn Spuren dieses schlechten Stiles sich zeigen. L. stellt an sich und darum auch an Andere die höchsten Ansprüche.

XLIII. An Reggio. — L. wird aufgefordert, sich an der Herausgabe eines hebr. Lehrbuchs der Mathematik zu betheiligen —

XLIV. „ „ Die Werthlosigkeit des Sefer Hajaschar.

XLV. An E. A. Lattes. Geleitbrief einer Probe seiner hebräischen Forschungen. —

XLVI. An E. L. Morpurgo — L. will der Aufforderung des Wiener Buchdruckers Anton v. Schmid, die italienischen Juden möchten der Pflege der hebr. Sprache sich widmen und ihm Bücher zusenden, die er auf seine Kosten drucken wolle, Folge leisten und einen Band Gedichte mit einer Geschichte der hebr. Poesie als Einleitung ihm übergeben.

XLVII. An J. Almanzi, der ihn ein Jahr auf Antwort warten ließ und diese in Form eines Gedichtes sandte, das L.'s Weisungen zu folgen schien —

XLVIII. An E. A. Lattes. L., der seine Gedichte unter dem Titel כנור נעים zum Druck vorbereitet, möchte die durch E. L. Morpurgo an Lattes gesandte Probe (vgl. XLV.) zurückhaben. —

XLIX. An J. Almanzi. — Eine Reimepistel. —

LIII. An E. A. Lattes. H. Homberg's Religionsbuch בני ציון scheint L. für die Jugend zu philosophisch. — Lattes Vorgänger, der Rabbiner von Venedig, O. Calimani habe vor vierzig Jahren bereits ein treffliches italienisches Schulbuch der Religionslehre geschrieben, das in's Deutsche übersetzt werden sollte. —

LV. „ „ Ein Empfehlungsschreiben für G. A. Randegger.

LVI. An G. A. Randegger. — Ein Freundschaftsbrief des Lehrers an den Schüler. —

LVII. „ „ Weder die sefardische, noch die deutsche Aussprache des Hebräischen kann in allen Stücken als genau und maßgebend angesehen werden. — Für die deutsche, völlig vocallose Aussprache des Schwa führt L. dreizehn Beweise an und wiederlegt die etwaigen Einwände. Entkräftung der Beweise von M. Lemans gegen die deutsche Aussprache. — Die spanischen Dichter, die Masora, die Transscriptionen der LXX. sprechen freilich für die sefardische Aussprache, doch beweisen sie für die alte Zeit eben so wenig, wie die Correspondenz der fünf langen und kurzen Vocale, die eine widernatürliche, künstelnde Eintheilung darstellen, da die hebr. Sprache nur sieben Vocale besitzt. —

abschließende Beschäftigung mit der Handlung oder, wo auch das Hifil dies bedeutet, im Gegensatz zur einmaligen die allmälige Handlung. Anwendung der allgemeinen Regel auf die einzelnen Stämme mit überraschenden exegetischen Aufschlüssen. — Kritik und kurze Abfertigung von H. Wessely's Aufstellungen in Betreff dieser Materie. —

XXX. An Lolli. Eine Neujahrsepistel im Makamenstil. —

XXXI. An den Corrector G. Engländer. L. hat in dem hebr. Texte des von I. E. Morpurgo italienisch übersetzen Gebetbuches nur die Vocalisation corrigirt und nur in Einem Falle sich eine sprachliche Aenderung erlaubt. — Obwohl in Triest der deutsche Gebetritus herrscht, so sind doch wie z. B. im Jigdalgebete Varianten aus dem italienischen eingedrungen. —

XXXII. An Lolli. Unter Privatmittheilungen eine Erklärung von Gen. 1, 27, wo das göttliche Ebenbild in dem Vorhandensein sämmtlicher auf die Thiere nur einzeln vertheilten Fähigkeiten beim Menschen erkannt wird. —

XXXIV. „ „ N. H. Wessely's Erklärung von Gen. 1. 27 wird getadelt. צלם bezieht sich durchaus nicht bloß auf körperliche Form. —

XXXV. An Reggio. Josua 10, 13 könnte nach der Bemerkung eines Freundes von L. eher für das Kopernikanische System beweisen, da der Stillstand des Mondes, der scheinbar überflüssig erwähnt wird, nur nach dieser Annahme mit dem Stillstande der Erde (bez. Sonne) in ursächlicher unmittelbarer Verbindung steht. —

XXXVI. An Josef Almanzi. — Zurückweisung seiner Verbesserungsvorschläge in einem Gedichte L.'s — Beispiele für das Fehlen des Chateph in der Bibel. —

XXXVII. An Lolli. Ein Gedicht L.'s (XXXVI.) ist im Tempel vorgetragen worden und hat Beifall gefunden. —

XXXVIII. An Reggio. Die Maßregeln Esra's und Nehemia's in Betreff der Amoniterinnen und Moabiterinnen. — Auffälligkeit der Accentuation bei den Ausdrücken עשה המוב . . . הרע בעיני ה׳

XXXIX. „ „ Widerlegung von acht Beweisen, die R. dafür erbrachte, daß das Verbot Deut. 23, 4 sich auch auf die Frauen dieser Völkerschaften erstrecke. —

XL. „ „ Rechtfertigung einiger von R. angegriffenen Stellen in L.'s Uibersetzung der Gebete. —

XLI. „ „ Eine heftige Fortsetzung dieser Rechtfertigungen. —

XLII. An Almanzi. L. verwirft den hebr. Musikstil, der unbe-

die Conception und erklärt demgemäß Gen. 30, 37 ff. und die Aeußerung des Talmuds B. mezia f. 87à in Betreff Isak's.

XXVI. „ „ Die Bedeutungen der 7 Conjugationsformen בנינים sind von Salomo Hanau ungenügend erklärt, von Moses Mendelssohn (רמב"ן), N. H. Weffely (רנה"ן), Salomo Dubno (מהרש"ד), Isak Satanow, Juda Benfew, Joel Brill, S. Löwisohn (רשב"ל), Mose Kunitzer zu wenig oder unbefriedigend behandelt worden. —

L. will zunächst die Passivformen Pual und Hofal nach seiner Theorie darstellen. — Er unterscheidet ein zum Piel gehöriges und ein impersonales Pual (יתום). Dieses letztere vertrit das Nifal, u. z. drückt es bei denjenigen Stämmen, wo dieses impersonal ist, die Beziehung auf die Person des Thätigen aus, und ist impersonal, wo das Nifal jene Beziehung angibt. Das Hofal dagegen ist stets das Passivum des Factitivs (Hifil). Die zwölf Hofalformen, bei deren Bedeutung eine Ableitung vom Hifil unzulässig ist, müssen darum als Pualformen erklärt werden, von denen acht sich deutlich zum Piel in Beziehung bringen lassen und vier als impersonales Pual der zweiten Art anzusehen sind. —

XXVII. „ „ Die Frage, warum von manchen Stämmen nur das Piel, nicht das Kal gebraucht wird, und warum diese oft grundverschiedene Bedeutungen aufweisen, will L. vorläufig nicht behandeln. — Der regelmäßige Unterschied in den Bedeutungen der beiden Formen läßt sich dagegen dahin aussprechen, daß das Piel die Verstärkung, Stetigkeit, Dauer (oft auch Gegenseitigkeit), Complication der durch das Kal bezeichneten Handlung ausdrückt, wie dies unter sehr beachtenswerthen exegetischen Aufschlüssen an allen Stämmen mit Ausnahme von תכן und תִּכֵּן gezeigt wird.

XXVIII. „ „ L. hat den Commentar zu Eccl. beendet und möchte nur noch mit einigen Erklärungen Mendelssohns sich auseinandersetzen. —

XXIX. „ „ Der Auseinandersetzung der Bedeutungen von Piel und Hifil sind die 2. Bemerkungen vorauszuschicken, daß

1) bei den ע"י durch die Gleichheit von 3 p. fut. Kal und Hifil schon in der Zeit der lebenden hebräischen Sprache Mißgriffe vorkamen, so daß hier auf Bedeutungsunterschiede zwischen Kal und Hifil gar nicht eingegangen werden darf, und daß

2) das Hifil zuweilen kein Factitivum bedeutet — Das Hifil bedeutet die Veranlassung der Handlung, die sich dann von selbst oder durch einen Anderen vollzieht. — Bei scheinbarer Gleichheit in der Bedeutung von Piel und Hifil bedeutet jenes die selbstthätige, dauernde, oder beginnende und

וימש, מש Ex. 10, 21 = p. 50. Eine Probe aus dem Wörterbuche: אבה. Synonymik von לא אבה und מאן.

XIX. „ „ Die Accente waren weder dem Talmud noch den späteren Commentatoren als bindend erschienen. Anwendung des Unterschiedes von מאן und לא אבה auf Deut. 25, 7. אביונה Eccl. 12, 5 bedeutet die Zustimmung, abgeleitet von אבה; die Stelle ist demnach zu übersetzen: du endest die Nachgiebigkeit. — Die Bedeutung von חכם und חכמה; der Anfang des Wörterbuches: der Buchstabe א, die Lautgesetze der אהח״ע Gruppe, die der Quieszentia יהו״א und speziell von או״י, die besonderen Eigenthümlichkeiten des א, א als einer der Laute אהחע״ר und der Bildungsbuchstaben איתן und האמנתי. Die Artikel אבוי, אבין, אב mit zahlreichen syntaktischen und exegetischen Bemerkungen. —

XX. An S. V. Lolli. Der Ausdruck והאבדתי Lev. 23, 30 im Gegensatze zu dem gewöhnlichen והכרתי deutet wohl darauf hin, daß zwischen unvollkommener und vollkommener Vernichtung ein Unterschied gemacht werde. — Die Annahme der Tradition, daß in הכרת תכרת Lev. 15, 30 das Leben im Jenseits aus der Schrift bestätigt sei, fände hirdurch eine exegetische Stütze.

XX. „ „ Bemerkungen über die Synonymik von ראה, צפה, חזה, הביט, von העיד und ענה.—עד soll ursprünglich den Warnenden bedeutet haben, wodurch sich überraschende Bestätigungen für die halachische Tradition ergeben. Beweise dafür, daß beide Schwa am Ende eines Wortes ruhen = p. 62 f. Ein Beweis aus Hieronymos gegen das hohe Alter der Vocalisation. = Unterschied der Bedeutungen von אחר und מהמה, der L. im Traum eingefallen. —

XXI. „ „

XXII. An Reggio. Lob der Schriften S. Lewisohns. Die weiblichen Cardinalzahlen bis 10 haben die kürzere, ursprüngliche männliche Form, weil man zuerst der Finger (אצבע fem.) zum Zählen sich bediente. Synonymik von ארץ und אדמה. איד Feuchtigkeit, daher auch Auflösung, Unglück. סקל und רגם, — eine Bemerkung über קרי — und כלי und שמלה,

XXIII. An Lolli. Gegen die Kabbala, die keine Tradition, sondern verworrene Philosophie enthalte, besonders gegen Josef Karo's מגיד מישרים

XXIV. „ „ Die Varianten der Zehngebote in Ex. und Deut. —

XXV. An Reggio. L. bestreitet den Einfluß der Phantasie an

XII. „ „ deutlichere Erklärung von Gen. 20, 16. Das Nomen סית = Verführung. — Das Nomen braucht nicht aus der üblichen Conjugationsform des Verbums gebildet zu werden. — Synonyma.

XIII. „ „ Beweise für das vorbiblische Alter der Schreibekunst. Beispiele für die lügnerischen Behauptungen der Rationalisten — Nothwendigkeit der Annahme einer Verbalklasse mediae Jod. — Absicht, die Synonymik heftweise herauszugeben. —

XIV. „ „ Widerlegung der unnöthigen Annahme Reggio's, Mose sei der Erfinder der Schrift. — Beweise für die Zuverlässigkeit und Göttlichkeit des Pentateuchs und der Prophetie Mosis (in der Art Juda Halewis.) — Kurze Erklärung von Deut. 32. 1—44.

XV. An Lolli. Nähere Bestimmung der Regeln des דחיק und אתי מרחיק. Das Irreführende der Bezeichnung יהוא für Vocale. Nicht nur die bekannten Accente der Pause, sondern jedes Satzende bewirkt Vocalendehnung. Die Annahme der impersonalen Construction erklärt eine Reihe von Schwierigkeiten beim Gebrauch des scheinbaren Passivums im Hebräischen. Kein uneigentlichen Passivum kann daher ein Infinitiv des Aktivums zu ein pass. Verbum finitum hinzutreten, woraus sich ein Beweiß für die Traditionellen Auffassung von Lev. 23, 30 ergiebt (vgl. p. 72).

XVI. „ „ Gelegentlich eine Erklärung von Eccl. 7, 14. Die Bedeutung der Wurzel פרע und demgemäß eine Auslegung von Ex. 32, 25, die in L's italienischer Bibelübersetzung aufgenommen erscheint: in guisa che sarebbero rimasti sbalorditi in mezzo a quelli che si fossero sollevati contro di essi. — Hierdurch soll Ahron von der Schrift vertheidigt, nicht, wie allgemein angenommen wurde, angeklagt werden. —

Fortsetzung der Bemerkungen über דחיק, אתי מרחוק; Accente, die Kamez verlängern. וימש; Ex. 10, 21 einfach Hifil. Synonymik von אלהים, יהוה, שדי.

XVII. An Reggio. Probe eines hebräischen Wörterbuchs, u. z. die Stämme אבב und אבר mit zahlreichen Erläuterungen von Schriftstellen und ihren talmudischen Deutungen.

XVIII. „ „ Den Plan des Wörterbuchs betreffende Erweiterungen. L. berichtigt stillschweigend Accent — und selbst Buchstabenfehler der Texte, so p. 55 הבינה für הכינה Job. 28. 27. מתנה Eccl. 7, 7 kann mit einer männlichen Verbalform verbunden sein, da solche Bildungen im Hebr. das Neutrum (vgl. p. 54) vertreten und eine Ellipse enthalten, zu der דבר oder מקום zu ergänzen ist. ואמשך Gen. 27, 21 ist eine erweichte Kalform von משש. Synonymik von משש, ממשש

Kurze Inhaltsübersicht

zu S. D. Luzzatto's Briefen

von

PROFESSOR DR. DAVID KAUFMANN.

I. Der zwölfjährige Luzzatto an seinen Vater.

II. Der dreizehnjährige L. an seinen Vater. — Die Mutter hat ihm die commentirte Pesachhagada unter dem Titel מעלה בית חורין auf seinen Wunsch gekauft.

V. Ein Neujahrswunsch für seine Tante B. Luzzatto.

VI. Eine Epistel zu Neujahr 5588 an I. S. Reggio. — (Die Formen הוסדה (2 M. 9, 18) und נכה (4 M. 22, 6). Gegen H. Wessely's Unterscheidung von מאן und לא אבה.

VII. An denselben. — Die Sucht zu generalisiren, die anfangs L. selber nach der glücklichen Lösung einiger Schwierigkeiten in der masoretischen Vocalisation dieses in allen Einzelnheiten sicher nicht zu bewältigende Problem für lösbar halten ließ, hat auch den sonst so verdienstvollen H. Wessely verleitet, die Synonyma im Hebräischen zu läugnen. Als heilige von Gott geschaffene Sprache könne es keine haben. —

Die älteste aller Sprachen, zeigt nun L. durch zehn Beweise, sei das Hebräische allerdings, aber den Namen der heiligen Sprache erhielt es erst, nachdem es aus dem Leben verschwunden war. Gott aber kann sehr wohl auch Synonyma geschaffen haben, die in der Bedeutung durch Nichts sich unterscheiden. — Ein Zweifel in Betreff Simon b. Jochai's Autorschaft am Sohar.

VIII. „ „ L. will eine kurze Synonymik ohne Gewaltsamkeiten, wie sie Wessely begangen, schreiben. — 3 M. 35, 4 u/5. ist nur von 2000, nicht von 3000 Ellen als Freiplatz der Leviten die Rede. Moses Mendelssohn ist als Anhänger Leibnizens ein Läugner der Willensfreiheit. — Was bedeutet עטור סופרים Nedarim f. 37 b?

IX. „ „ Proben seiner Synonymik.

X. „ „ Fortsetzung mit neuen Proben. — Bemerkungen gegen Kimchi und Archevolti über die Vocalisation der zwei Arten des Waw conversivum.

XI. „ „ Erklärung von Gen. 20, 16. Die älteren und neueren jüd. Exegeten haben sich bei ihren Erklärungen nicht von den Accenten bestimmen lassen.

Hr. Porto Moses Coen Rabb.
„ Baron Todros Elia.

Würzburg. (Bayern)

Hr. Stern Ludwig Director

Waag-Neustadtl.

Hr. Steinitz Bernhard.

Warschau.

Hr. Cohn M. für die Bibliothek der Synagoge auf Tolmacki.
Hr. Kahane Albert.

Wien.

Löbl. Allianz Israelit.
Hr. Baumgarten Emanuel.
„ Deutsch Joel.
„ Dukes Leopold.
„ Epstein A.
„ Dr. Güdemann A. Rabb.
„ Gebrüder Ritter von Guttmann.
„ Dr Hecht Carl. (Adwokat.)
„ Dr. Jellinek A. 2 Ex.
„ Kohn M. Bistritz.
„ Landau F.
„ Lippe Ch. D.
„ Dr. Müller Friedrich für K. k. Bibliothek.
Hr. Dr. Müller Joel.
„ Dr. Müller D. H. Prof.
„ Nimcowitz J
„ Oehlenberg E.
„ Pineles Saul.
„ Stiasny Wilhelm.
„ Stückgold Sam.
„ Schimmer H.
„ Salkinsohn.
Löbl. Vorstand der Isr. Cultusgemeinde 5. Ex.
Hr. Weissmann Isaak.

Wilno.

Hr. Straschun M.

Wissenbourg.

Hr. Cerf. Henry. (Banquier).

Nachtrag.

Borsa. (Ungarn)

Hr. Fisch B.

Freudenthal. (Würtenberg)

Hr. Dr. Haase Rabbiner.

Jaroslau.

Hr. Jolles.

Kiew.

Hr. Kupernik Abraham.
„ Lurie Samuel I.
„ Landau Israel.
„ Landau Laser
„ Riwin S I.
„ Wolphsohn P.
Hr. Zaitzew David.
„ Zaitzew Marcus.

Lacka-Wola.

Hr. Sonnenstrahl Eljas.

Nev-Vork.

Hr. Dr. Gottheil G. Rev.
„ Dr Isaaks Rev.
„ Dr. Kaufmann Rev.
„ Dr. Wise A. Rev.

Strassburg

Hr. Barak Prof. für k. Bibliothek

Stargard.

Hr Dr. Brann I. Rabbiner.

MAGYAR KÖNYVTÁRA

Prenslau

Dr. Ritter Bernhard Rabb.

Roma.

Hr. Alatri Samuel
„ Dr. Ehrenreich M. L.

Rovigo.

Isr. Cultusgemeinde.

Riga (Livland).

Hr. Bermann J.
„ Birkhahn J. Z.
„ Dr. Ehrlich A. Rabb. Director.
„ Friedmann Isidor Moritz.
„ Jacobsohn L. B.
„ Kron M.
„ Lifschitz Leib.
„ Mintz M.
„ Schapiro Moses.
„ Schwarzbort D.
„ Schalit L.
„ Stern Ch.
„ Wilenkin L.
„ Weinstein M. S.

Pisa. (Italien.)

Hr. Debenetti S. Prof.

Schrimm.

Hr. Dr. Tietz H. Rabbiner.

St. Louis. (Amerika)

Hr. Geiringer Josef.

St. Petersburg.

Hr. Dr. Drabkin A.
„ Dr. Harkawi A. 6 Ex.
„ Dr philos. Kaufmann A.

San-Antonio. (Amerika.)

Hr. Lewinthal I. Rabb.

Salonichi. (Türkei.)

Hr. Nehama Juda.

Strassburg.

Hr. Nöldeke Th. Professor.

Saluzzo.

Hr. Bachi E. D. Rabb.

Schaki

Hr. Cohn Isaac.
„ Eisendorf A. B.

Sacramento. (N. Amerika)

Hr. Bloch J. Rev.

Sieniawa.

Hr. Laufer Ch. Israel.

Soragna.

Hr. Foa Cesare Rabb.

Trebitsch.

Hr. Dr. Polläk Samuel.

Triest.

Hr. Castigliani Vittorio חבר.
„ David Coen Ara
Isr. Cultusgemeinde 5 Ex.
Hr. Melli S. R. Oberrabbinner
„ Servadio Giuseppo חבר
„ Segrè Leone.
„ Tedeschi Moses Rabbiner
Vorstand des מדרש לקח טוב

Torino.

Hr. Ghiron S. Professor.

Verona.

Hr. Pardo Isaac Rabbin.

Vesoul. (Frankreich.)

Hr. Lévy Isaac Grad-Rabbin.

Venedig.

Israel. Cultusgemeinde.
Hr. Luzzatto Leone Rabb.
„ Levi Cesare d' Angelo Chev.

München.

Hr. Merzbacher A.
„ Dr. Perles Rabbiner.

Mainz.

Hr. Bondi & Lob(Banquier).
„ Dr. Lehmann Rabb.
„ Dr. Salfeld Kreisrabbiner.

Magdeburg.

Hr Dr. Rahmer M. Rabbiner

Medyka. (Galizien.)

Hr. Glass Aron Sam.

Mirowitz (Böhmen.)

Hr. Bloch Moses Rabb.

Mitau. (Russland.)

Hr. Pucher S. Rabb.

Naklau. (Galizien.)

Hr. Broch Samuel

Nürnberg.

Hr. Dr. Ziemlich Rabb.

Neustadt-Sugind.

Hr. Hoffmann Nehemia.

Nowomoskowsk.

Hr. Gurland Jonas Hofrath.

Nev-Vork.

Hr. Dr. Hübsch Adolph. Prediger.

Oppeln.

Hr. Dr. Wiener A. Rabbiner.

Odessa.

Hr. Kohn David 4 Ex.
„ Kalachis Josef.
„ Dr. Pomeranz M.
„ Dr. Schwabacher S. L.
„ Simonowitsch F. B.
„ Tennenbaum Moses
„ Trachtmann Jacob Sam.

Prag.

„ Dr. Grün N. für jüd. Gemeinte Bibliothek.
Hr. Lieben Koppelmann.

Paris

Alliance Isr. Univ. 10. Ex.
Hr. Blum L. (Libraire).
„ Isidor Grand-Rabb 2 Ex.
„ Kahn Zadok Grand-Rabb.
Société Études Juives

Posen.

Hr. Dr. Bloch Philipp.
„ Dr. Feichelnfeld Oberrabb.
„ Dr. Rahmer (Banquier).

Philadelphia.

Hr. Dr. Hirsch Samuel. Rev.
„ Dr. Jastrow M. Rev.
„ Morais S. Rev.
„ Salzberger David.

Padua.

Isr. Cultusgemeinde.
Hr Morpurgo David
„ Treves Giuseppe Barone dei Bonfili.
Hr. Trieste Leone.
„ Zamalto Alessandro Rabb.

Parma.

Hr Perreau Pietro A. für K. Bibliothek.
Hr. Segrè Alessandro Prof.

Przemyśl.

Hr Blumenfeld Ch. I.
„ Bross Juda.
„ Hornik Moses
„ Löwy Samuel.
„ Matzner Heinrich.

Hr. Kaufmann Julius.
„ Dr. Meyer Sam. E. Landes rabbiner.
„ Meyer Louis E. Commerzienrath
„ Molling A. (Banquier).
„ Dr. Prager Director.
„ Schiffer. S. Stiftsrabbiner.

Karlsruhe. (Baden.)

Hr. Ettlinger & Wormser.
„ Ettlinger Leopold
„ Dr. Goitein G. Rabb.
„ Straus (Banquier)
„ Seeligmann Aron (Banquier).
„ Dr. Schwarz Prediger
„ Willstätter B. Oberrath.
„ Wormser Raphael.

Karlsbad.

Hr. Dr. Porges Nathan Rabb.

Kalwarya. (Russland.)

Hr. Freid Ch. I.
„ Rittenberg Isaak.

Kiew.

Hr. Dubzewitsch A. B. 1. Ex.
„ Epstein Jacob.
„ Gratman L.
„ Karatschunsky Wolph.
„ Lurie Salomon.
„ Modilewsky Eisig.
„ Schephtil Jacob.

Kolin.

Hr. Dr. Friedländer Jonathan

Liverpool.

Hr. Dr. Polack Joseph Rev.

London.

Hr. Dr. Adler N. Chief Rabbi.
„ Dr. Ascher A. für Sir N. de Rothschild. Baronet
Hr. Ascher B. H. Rev.
„ Dr. Abrahams Joseph.
Hr. Dr. Friedländer M.
„ Dr. Loewy Albert.
„ Sir Moses Montefiore Bart.
„ Mocatto F. D. 4 Exemple.
„ Marks Rev. Professor.

Lemberg.

Hr. Buber Salomon.
„ Dr. Löwenstein B. Prediger.

Leipzig.

Hr. Delitzsch Frz Professor.
„ Dr. Goldschmidt. A. M.
„ Nachod Jacob
Hr. Dr. Scheinin Albert

Liegnitz.

Hr. Dr. Landsberger Rabb.

Livorno.

Hr. Costa Israel Rabb.
Israelitische Cultusgemeinde.

Lechschütz

Hr. Holländer B. Commerzienrath.

Modeno. (Italien.)

Hr. Jona Salamon Rabb.

Manchester.

Hr. Harris Ephraim.
„ Dr. Salomon B. Rev.
„ Simmons L. M. Rev.
„ Theodores Prof.
„ Valentine I. H. Rev.

Mailand.

Hr. Ascoli Graziado Prof.
„ Dr. Lattes Moses.
„ Dr. Prospero Ariani.

Mantova.

Hr Mortara Marco Rabb.
„ Sacerdoti Consiglio Rabb.
„ Dr. Vivanti Guglielmo.

Hr. Ferro Elia.
„ Levi G. E. Grossrabb.
„ Ventura Maümon Maestro.

Dallas. (Amerika.)
Hr. Dr. H. Schuhl Rabb.

Danzig.
Hr. Dr. Werner C. Prediger.

Dresden
Hr. Rapoport Jechiel.

Drohobycz.
Hr. Lauterbach Selig.

Eiwanowitz.
Hr. Eisler L. Rabbiner.

Eger.
Hr. Popper S. Prediger.

Fulda.
Hr. Dr. Cahn M. Rabb.

Frankfurt A. M.
Hr. Dr. Baerwald Director.
„ Goldschmidt Adolph B. H.
„ Dr. Horowitz S. Rabbiner.
„ Kaufmann für Hr. Baron C. W. von Rothschild.
Hr. Kirchheim Raphael.
„ Dr. Kracauer Isidor.

Ferrara. (Italien.)
Hr. Pia Opera Pesaro 2. Ex.

Florenz.
Hr. Castelli. David Professor.
„ Dr. Maroni D. J Rabbiner.

Ganindz. (Russland.)
Hr. Maliszewicz Josef Kanonik.

Galvestan. (Amerika.)
Hr. Blum A. Rev.

Göttingen.
Hr. Paul de Lagard Prof.

Gr. Kanisza.
Hr. Goldmann Samuel Cantor.

Genf (Schweiz.)
Hr. Wertheimer. Oberrabbiner.

Houstin. (Amerika.)
Hr Dr. I. Voorsanger Rev

Hanau.
Hr. Una L. Director.

Heidelberg.
Hr. Dr. Leser Professor.
„ Merx Professor.
„ Dr. Sondheimer Prediger.

Halberstadt.
Hr Dr. Auerbach S. Rabb
„ Cohn Salomon.
„ Hirsch (Banquier).
„ Hildesheimer Aron.
„ Petuchowski Josef
„ Schur S. (Studiosus).

Hamburg.
Hr. Dr. Isaacssohn Oberrabbiner.
„ Dr Jonas Prediger.
„ Rosenbacher M. S.
„ Stern A. Oberrabbiner.

Hildesheim.
Hr. Dr. Guttmaun Landesrabb.

Horodenka.
Hr. Silber Ephraim.

Hannover.
Hr. Bassfreund J.
„ Coppel S. (Rentier.)
„ Frensdorf Commerzienrath.
„ Ganz I. (Banquier.)

Hr. Dr. Steinschneider M. 1. Ex. für K. Bibliothek & 1 Ex. für Veitel Heineschen Institut.
Hr. Dr. Ungarleider R.

Bibrich.

Herrn Baer S.

Bruchsal.

Hr Dr. Eschelbacher Josef Bezirksrabbiner.

Bielitz.

Hr. Halberstam S. J. 5 Ex.

Boston. (N. Ameryka.)

Hr. Alfred A. Marcus 2 Ex.

Braunschweig.

Hr. Dr. Rülf G. Prediger.

Baltimore. (Amerika.)

Hr. Kaiser A. Rev.
„ Dr. Szold Binjamin.
„ Dr. Salo. S Rev.

Babica. (Galizien.)

Herrn Tuchmann Ch.

Bucarest.

Hr Marcus Saniel.
„ Schein Lazar.

Budapest.

Hr. Brill Sam. L. Rabbinats Präses
„ Bloch M. Prof. für Seminar Bibliothek
Hr. Baumgarten Ignaz.
„ Blau Ludwig.
„ Bàrany Josef
„ Blau L. Wolf.
„ Deutsch H. Director.
„ Ellenberg Heinrich
„ Gomperz Sigmund.
„ Herzog Emanuel
„ Dr. Kayserling M.
Hr. Dr. Kaufmann D. Prof. 3 Ex.
„ Kirz Josef.
„ Dr. Neumann Eduard.
„ Rosenstein Mór.
„ Wiener Markus.
„ Ziegler Ignaz 1 Ex & für Selbstbildungs-Verein 1. Ex

Cambridge (England)

Hr. Dr. Aldis W.
„ Dr. Lumby Professor
„ Dr. Schiller Szinessy Prof
„ Dr. Taylor.

Cincinnati. (Amerika.)

Hr. Dr. M. I. Wise Rabb.

Copenhagen. (Dänemark.)

Hr. Ehrlich M. S
„ Hagerup H. für Universitäts-Bibliothek.
„ Simonsen D. Rabb.
„ Dr. Wolff A. A. Professor.

Czernowitz.

Hr. Badian Wilhelm.
„ Chargaff Isak.
„ Dr. Igel L. E. Landes-Rabb.
„ Salter S. L.
„ Steiner A.
„ Ziffer M.

Celle.

Hr. Dr. Sophar Wilhelm.

Colmar. (Elsass.)

Hr. Dr. Wolff Rabb.

Chicago (Amerika)

Hr. Dr. Felsenthal B. Rabb.

Cassel

Hr Dr Adler Landes-Rabb.

Corfu.

Hr Belleli Menachem.

Namens - Verzeichniss

der geehrten

Herren Pränumeranten

alphabetisch geordnet.

Altona.

Hr. Dr. Loeb. Oberrabb.

Augsburg.

Hr. Dr. Gross H. Rabbiner.

Amsterdam. (Holland.)

Hr. Montecinus D.
„ Roest M. für Universitäts-Bibliothek & für Niederl.-Israel. Seminar 2. Exemplare.

Ancona. (Italien.)

Hr. Tedeschi I. R. Rabbiner

Butschowitz. (Mähren.)

Hr. Dr Loewy. A. Rabbiner

Brody.

Hr. Dr. Herzel Director.
„ Nathan Ritter von Kallir.

Beuthen.

Hr. Levy könig Amtsrichter.
„ Dr. Rosenthal F. Rabb.

Breslau

Hr. Dr. Brann M. für jüd. Gemeinde - Bibliothek
Hr. Dr. Freudenthal J. Prof.
„ Dr. Fessler Siegmund.
Hr. Dr. Joel M. Rabbiner.
„ Dr. Joel Seminar - Rabb.
„ Dr Kronberg N.
„ Margulies Samuel.
„ Dr. Peritz.
„ Dr. Rosin D.
„ Dr. Zuckermann B.
für Seminar - Bibliothek.

Berlin.

Hr. Dr. Apolant D. Prediger.
„ Altmann M.
„ Dr Berliner Abr. 3. Ex.
„ Dr. Barth Professor
„ Dr. Cohn Salomon. Rabb.
„ Dr. Egers I.
„ Dr. Frankl P. E.
„ Dr. Hildesheimer I.
„ Dr. Hildesheimer Hirsch.
„ Hamburger Jacob.
Isr. Cultusgemeinde (Oranienburgerstr.) 3. Exemplare
Hr. Dr. Lazarus M.
„ Dr. Lewy J.
„ Lewy Gottschalk (Banquier.)
„ Levin Akiba.
„ London H.
„ Dr. Meybaum Sigmund.
„ Dr. Neumann Sanitäts-Rath. 1 Ex. & für Hochschule Bibliothek 1 Ex.
Hr. Dr. Ritter E. H.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

B
22.
1-5.

אגרות שד"ל